

अथेदमीपस्त्यास्तविकं प्रस्तूयते—

अतीन्द्रियमुनीश्वरप्रमुखमीडितं तापसैरनेकनिगमागमाखिलरहस्यसंवेदिनम् ।
विदेहजनकप्रभुप्रणतभूर्ध्वन्याग्रिकं नुमो धवलवायुपाद्यगुरुयाज्ञवल्क्यं मुनिम् ॥ १ ॥

महीगण्डले प्रायो विदितमेव सामान्यजानपदैरपि शुक्लपञ्चुर्वेदीयमाध्यन्दिनवाजसनेयशाखायाः प्रवक्ता ब्रह्मविद्याविन्मुनिजनसामन्त-
चक्रवर्ती ब्रह्मिष्ठत्वसद्यशोधवलीकृतभूगण्डल आचारव्यवहारादिसदाचाररहस्यप्रदीपो योगीश्वरो याज्ञवल्क्यो महर्षिरासीदिति । तस्य
पुण्यधोकस्य महात्मनो महर्षेः शिष्यपरम्परायां कालायनोऽपरनाम पारस्करइत्यभिधानः प्रसिद्धोऽलौकिकतपोचलो महामुनिरभूत् । तेन
वाजसनेयमाध्यन्दिनशाखिनां श्रौताग्नि-स्मार्ताग्नि-साधनपद्धतिद्योतकानि सूत्राणि अष्टादशपरिशिष्टसूत्राणि चोपनिषद्धानि । तेषु स्मार्ताग्नि-
विषयकसूत्रं गृह्यसूत्रमित्यभिधीयते । पारस्करगृह्यसूत्रानुरोधेनैवेदानीं वाजसनेयिनां गर्भाधानादियोऽष्टशसंस्कारविधानानि प्रवर्तन्ते—
“जन्मना जायते शूद्रः संस्कारैर्द्विज उच्यते । वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निपेकादिद्विजन्यनाम् । कार्यैः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ॥”
इत्यादिना गर्भाधानादिसंस्काराखैर्वर्णिकानां विशेषतो ब्राह्मणानां ब्रह्मवचोर्भ्युदयार्थं धुब्बिलोत्कर्षार्थोयारोग्यसहितदीर्घायुद्वसिद्ध्यर्थं पुरुषार्थ-
चतुष्टयसंपादनमूलकैहिकामुष्मिकत्रेयःसुखावास्या मतुजजन्मनः सार्धैक्यलाभार्थं संस्काराणामत्यन्तावश्यकत्वमुक्तम् ।

परमपुण्यतमभारतखण्डगण्डलेऽभ्यर्हितविभ्रान्त्ववायवजनुपां न केवलसंस्कारसंस्करणेनैवालं कित्वस्युदयनिःश्रेयसापादकान्यन्यानिचाहरहर-
नुसवनमखिलैराचरणीयानि नित्य-नैमित्तिक-काम्यादिभेदविभिन्नानि महानुभावमहर्षिर्निर्दिष्टानि तत्तच्छास्त्रीयकर्मोपप्यावश्यकान्येव । तानिच

श्रुतिस्मृतिधर्मशास्त्रप्रमाणप्रमितान्येव तत्तदालोडनपूर्वकं यथावदनुष्ठितानि भवन्ति सर्वेषां श्रेयसे, न पुनरश्रद्धावत्कर्तृकैः पुम्भिर्मर्याकथं-
चिदप्रमाणपरितानीति न तिरोहितं सुधियाम् । तदर्थमेव च लोकोद्दिधीर्षोव्यसनैः परमकारुणिकैः श्रुत्यादिपाराचारपारीर्णैर्नैकशो महा-
निबन्धा लघवश्च सप्रमाणाः प्रणीता इत्यन्ते विश्वस्मिस्तत्रतत्र । परं न ते सर्वैरपि सर्वे लग्न्याः संग्राह्याश्चेति सत्स्यपि तेषु तदलाभनिदान-
भूता आपत्तिस्तावत्सुसैवेतिकृत्वा केषांचित्कर्मकाण्डास्तिकचराणां नितरां कर्मस्वादराहुरोद्गमेऽपि तत्प्रतिपादकप्रमाणभूतानिबन्धाऽलाभा-
न्श्रेयोजनकेष्वपि नानानिधेषु कर्मसूदासते क्लियन्ति च । माध्यन्दिनशखिनस्तु सुतरास् । विष्वग्विस्तृत्वरायामप्यस्यां शाखायां चडुत्र
विचमरणानपि तदप्येतुमहाशयानामवश्यतानुष्ठेयाऽखिलकर्मकाण्डनिर्वाहकः सप्रमाणकः कृत्स्नविप्रसंप्रग्राह्यश्च कोऽपि निबन्धोऽपत्ये
नोपलभ्यते । अतस्तादृशो ग्रन्थः प्रणेत्यः प्रकाशनीयश्चेति चिरायास्सदन्तःकरणेऽङ्कुरः समासरोह बहुवारम् । परं नैःस्व्येनाहर्दिवं दुष्पूर-
संसारयात्रातिचाहनव्यापृतिपारवश्यादालसाबान्तःकरणविरूढोपि हेतुः “उत्पद्यन्ते विलीयन्ते दरिद्राणां मनोरयाः” इति प्राचीनानुभव-
सिद्धयापयानुगुणमन्तःकरण एवैतावन्तं कालं विलीन आसीत् । निर्दिष्टापत्यादिना यत्किमप्यपि नाकरवम् ।

यद्ब्रूयात् तादृशाखिलकर्मकाण्डनिर्वाहकेषु सत्स्वप्यनेकशो विद्वत्प्रणीतेषु प्रमाणग्रन्थेषु स्वल्पसूत्यलभ्येन लघुनैकैर्नैव ग्रन्थसंग्रहेण
प्रायोऽखिलयात्रिकसंधस्य सर्वांशेन चारितार्थं भूयादिति कतिचनवत्सरेभ्यः पूर्वं विविधप्रमाणभूतग्रन्थेभ्यो विविधकुसुमाकरान्मधुलिङ्गाहृत-
सारसंग्रहमिव विविधान्केवलप्रयोगानपूर्वशास्त्रार्थोद्बुल्य-आह्निकाचार-संस्कार-मिश्रान्त्येष्टीति चतुःप्रकरणविभागकल्पनेन तत्रतत्र
तांस्तान्विषयान्सुव्यवस्थया संयोज्य ऋग्वेदब्रह्मकर्मसुब्रह्मसंज्ञोऽग्निबो ग्रन्थो निर्णयसागराल्पसुद्रपात्पल्यसंस्थापानादि । सच सर्व-
विमृष्टन्दादरपान्नत्वेनाखिलसंग्राह्यत्वाद्भयोभूयः पञ्चपोवरान्मुद्रितो मुञ्चेत चेतःपरमपि । हिरण्यकेशीयार्थमप्यन्यस्तादृश एवापूर्वो
ग्रन्थोऽङ्कितस्तेन चाङ्कयिता तज्जन्यलाभेन तत्तद्विप्रप्रदत्ताशीर्षिभिः परं मोदमुदिर आसीदाल्मानं धन्यमन्यश्च ।

अथैतदुभयवर्गीयवास्तुणनिकरैः सचहुमानमभीक्ष्णं प्रच्योसितं धरोमण्डले सर्वत्र' विद्युत्तमग्निनवं निबन्धद्वयमालोच्याऽहमदनगरादि-
नानापुरवासिभिः शुक्लयजुर्मध्यन्दिनशास्त्रीयैः सप्रश्रयानुनयं "यथा श्रीमद्विस्तत्रभवद्भिः ससुचयात्मकनिबन्धद्वयमुद्रणेनोपकृते तथैव
माध्यन्दिनवाजसनेयार्यमपरो बहुलसंग्रहो ग्रन्थः सप्रमाणो मुद्रितश्चेच्छिं माध्यन्दिनमहीचन्द्रारकोपरि बहूपकृतं स्यादथ चानेनोपकारक-
व्यापारेण भवतामपि महोद्भाभो भवेदिति निज्ञापितेन मुम्बापुरस्थनिर्णयसागराङ्गनालयाधिपेन श्रीभता तुकाराम जावजीइत्यभिधानेन श्रेष्ठि-
ना, तदीयमुद्रणालयगतसंस्कृतनिबन्धशोधनाधिकृतेन विद्वाङ्गरेण पणशीकरोपाढुवासुदेवशास्त्रिणा च वर्षत्रयापूर्वमस्मिन्स्वीयपरिचितकर्मणि
प्रेरितोऽहं कार्ययाहुल्यादवसराभावेऽपि स्वीयचिरन्तनहृच्छयस्य फलेग्रहिः समयोऽयमीशकृपयाऽनायासेन समापतित इति तदीयपार्थना
सचहुमानमूरीकृत्य शनैः शनैस्तादृशनिबन्धगुम्भनोपकारकान्—कालीयश्रीतल्लुतम्, पारस्करएल्लसूत्रम्, कर्मभाष्यम्, रेणुकारिकाः, काशीदी-
क्षितभाष्यम्, वासुदेवीपद्धति, हरिहरभाष्यम्, गदाधरभाष्यम्, अनन्तेदेव-देवयाज्ञिक-मिश्रभाष्यम्, रुद्रकल्पद्रुमं, निर्णयसिन्धुं, धर्मनौकां,
श्रीमदेवीभागवतं, मन्त्रमहोदधि, प्रवरमन्त्रार्थदिगोत्रप्रवरनिर्णयान्, उवट-महीधर-सायनाचार्यभाष्याणि, अन्त्येष्टिपद्धतिं, संन्यासपद्धतिं
चेत्याद्येनेकग्राचीननिबन्धानालोच्य विचार्य, तद्वहिर्भूतानपि नानाविधकर्मस्वावश्यकान्कांश्चित्प्रयोगान् शास्त्रार्थाधिक्कीकृत्य शुक्लयजुर्वेद-
माध्यन्दिनशास्त्रीयकर्मप्रदीपनामानं परिभाषा-संस्कार-स्नाहिकाचार-मिश्रान्त्येष्टीति पञ्चप्रकरणात्मक प्रत्यग्रममुं निबन्धमरीरचम् ।

अत्र निबन्धे तत्तत्प्रकरणानुगुणा अलभ्याः शास्त्रार्था महतायासेन सपाद्य यावद्बुद्धिचलं परिशोध्य परिष्कृत्य चात्र संयोजिताः सन्ति ।
तनतनोपस्थितबहुलशास्त्रार्थसमावेशेन संकल्पादधिकपिचण्डिलेस्मिन्यन्थेऽवश्यसंग्राह्या जननशान्त्यादिप्रयोगाः सुरप्रतिष्ठाहोपाङ्गविस्तरो
त्रिविधसुरपूजापुरश्चरणानुष्ठानाद्या बहवः प्रयोगा अवशिष्टा विद्यन्ते येऽस्मिन्प्रथमावर्तेने वित्तरभियाऽलब्धावसरास्तेऽप्यस्य परिशिष्टरूपेण
पृथगनुपदेमेवानयैव परिपाठ्या मुद्रिताः स्युरिति परं विश्वसिमो यत्संग्रहे प्रायो याज्ञिकद्विजवर्येप्यिता अनेके विषयाः प्रकाशनेन सुलभीकृताः स्युः ।

अन्यथेये चाखिलविदुषः सविनयं मागकीने नवीनेऽस्मिन् निषन्धनिषन्धनपरिकरसाहमेपि यथाकथंचिद्विद्ययोगादिनिवेशनपूर्वोपरीभावेन कथिज्यात्वासे लन्धग्रन्थानामप्यशुद्धिः पुल्यादस्माद्गदोपान्तिमान्याच्चोर्वरितानि स्खलितानि चेतत्रगवतां विपश्चितां दृष्टिसरणिमापतेयु-
स्वदि निर्मत्सरानसूयं संशोध्य करुणार्द्रदृशा मांप्रति निवेदनीयानि । येनेशानुकम्पया पुनरसाङ्गनावसरलागेऽशुद्धिसूचकविद्वद्ब्रामर्निदेश-
पुरःसरं संशोधितानि स्युरहमपि संशोधयेयेति ।

एतन्निषन्धसन्धिबिषयेषु सुदृत्तया कृतसाहाय्यानां वेदशास्त्रासारवारपरीणानां नासिकक्षेत्रस्य नारायणदेव घनपाठी तथा पुण्यपत्तनस्य श्रीधरशास्त्री पाहोलरुर-प्रभृत्यनेकविदुषां महत उपकारानभीक्ष्णं स्मरामि । तन्मध्ये विशेषतो मुम्बापुरस्थनिर्णयसागरतः प्रचार्यमाणसं-
स्कृतग्रन्थशोधनधिकृतेन पणशीरुरोपाह्वितद्वरलक्ष्मणशर्मसुनुना वासुदेवशास्त्रिणा, तथाच श्रीमच्छिवगंगापीठाधीश्वरश्रीमच्छङ्कराचा-
र्यैर्दत्त “धर्मकार्यपुरंयर” पदवीसमलंकृतेन गोदातटनिकटवर्तिनासिकक्षेत्रस्येन आंगलभौमभाषाकोविदरत्नाद्भित्त्वव्यवसायिनापि सनातन-
धर्मीयसद्विद्योत्कर्षाभिमानीना शोचे इत्युपनामकेन आचाजीश्वरमणः सुनुना गोविन्दाभिषेन प्रकृतनिषन्धान्तर्गतप्रकरणानां संस्करण-
दिपु प्रत्यगसरं सोत्कण्ठं सुषु साहाय्यं दत्वा यमोपरि बहूपकृतं वदियतां वच्छुं नाहं समर्थोऽस्मि ।

गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुस्त्वेडाविवेश्वरः । शिरसा ध्यायते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति ॥ १ ॥

इति सुहरेकदा निद्वयप्रार्थनां कृत्वा यत्किञ्चिदस्मादः परिसमाध्यतेऽत्रेति श्रम् ।

विद्वद्वशंवदः वारे इत्युपनामक आत्माजीश्वरमणः सुतुः वैदिकतिलकपदसंभूषितः
अपणाशास्त्री ।

शुक्लयजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपस्थविपयक्रमः ।

- रङ्गरजितमण्डलानि
१—सर्वतोभद्रमण्डलम्
२—द्वादशल्लिङ्गतोभद्रं सर्वतो-
मण्डलगर्भं (हरिहरमण्डलम्)
३—अष्टलिङ्गतोभद्रम्
४—चतुर्लिङ्गतोभद्रम्
५—एकलिङ्गतोभद्रम्
६—वारुणमण्डलम्
केवलमण्डलानि
७—ग्रहमण्डलम्
८—गृहवारुणमण्डलम्
९—प्रतिष्ठावास्तुमण्डलम्

विषयः	यत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
परिभाषामकरणम् ॥ १ ॥		अहत्तवासोलक्षणम्	२	मङ्गलतिलकलक्षणम् ...	३
मङ्गलमुपोद्धातश्च ...	१	धौतवासःप्रसारणप्रकारः	३	मङ्गलद्रव्याणि ...	३
परिभाषासर्वसाधारणा ...	१	शाणक्षौमाविनादिवस्त्रविचारः	३	उपवीतिस्वयच्छुश्रूषत्वविचारः	४
शुचित्वविचारः ...	१	आर्द्रवस्त्रधारणनिषेधः ...	३	क्षीमगोवालशाणादिभेदाः	४
शक्तितारतम्यम् ...	१	कापायवस्त्रनिषेधः ...	३	यज्ञोपवीतकरणप्रकारः ...	४
कर्मणिप्रतिनिधिविचारः	१	निषिद्धवस्त्राणि ...	३	यज्ञो. परिमाणान्तरम् ...	५
उपवास्तवताकर्तव्यानि ...	१	एकवस्त्रनिषेधः ...	३	यज्ञो. कण्ठाबुद्धारणतदुपवादी	५
स्नातस्यैकर्मोधिकारः ...	२	दक्षिणबाहुद्वारस्त्राणि ...	३	यज्ञो. धारणसंख्या ...	५
मङ्गलस्नानप्रकारः ...	२	एकवस्त्रलक्षणम् ...	३	दिश्रावन्धविचारः ...	६
सर्वमन्यकथनम् ...	२	नीवीलक्षणम् ...	३	स्त्रवाटत्वेनफेक्षाभावे ...	६
अहत्तवासोधारणम् ...	२	त्रिकच्छलक्षणम् ...	३	शिखाभिन्नकेशबन्धः ...	६
		कर्ममुबन्धवस्त्राणि ...	३	आसनविचारः ...	६

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
श्रीव्यासनिषेधः	६	रविप्रमाणतादृशीणां	८	सिध्याद्युहनिर्णयः	११	रत्नचलीद्रव्याणि	१४
आस्तोपकरणवस्तूनि	६	शोकपूर्णप्रमाणताच	८	संकल्योहविचारः	११	पञ्चगव्यम्	१४
भद्रासनप्रकारः	६	आचमनविचारः	८	प्रयोगाङ्गभूतस्थलेविशेषः	१२	पञ्चाभूषणम्	१४
पवित्रधारणप्रकारः	६	आचमनप्रयोगः	८	भाष्यानुगुणः संकल्पः	१२	मधुरात्रितयम्	१४
युत्तमन्धिमत्पवित्रलक्षणम्	६	गौणाचमनम्	८	दक्षिणहस्तादिनियमः	१२	पञ्चपल्लवाः	१४
ब्रह्मप्रमथिमत्पवित्रलक्षणम्	७	प्राणायामविचारः	९	आसनस्थितिनियमः	१२	पञ्चरत्नानि	१४
पवित्रदर्भेशिरासंख्या	७	प्राणायामविचारः	९	उदकोपरपदस्थानानि	१२	सप्तमृदः	१४
पवित्रस्याग्रेतवः	७	प्राणायामविचारः	९	उदकोपरपदंशानि	१३	सप्तधान्यानि	१४
प्रमथिविनोकेनपवित्रलागः	७	आर्पच्छन्दोदैवतनिर्वचनम्	९	अक्रियालक्षणम्	१३	कलशप्रमाणम्	१४
हर्षणपवित्रलक्षणम्	७	मन्त्राणां रूप्यादिव्यवस्था	९	स्वसाख्योपयोगावश्यकता	१३	सर्वोपज्वः	१४
अपातकामवस्तूनि	७	आर्पदेवैकलिपकवम्	९	प्रारब्धकर्ममन्त्रेऽन्यायात्वे	१३	सप्तधातवः	१५
दर्भग्रहणकालः	७	नारायणनृत्यादि	९	कर्मणोन्यथात्वेपुनरनुष्ठानकालः	१३	अष्टार्षः	१५
लाग्यादर्भाः	८	संकल्पविचारः	९	पारिभाषिकपदार्थसंग्रहः	१४	यक्षकर्मनः	१५
दर्भलक्षणम्	८	अनेकदिनसाध्येकर्मणि	९	मन्त्रलक्षणानि	१४	दशाङ्गभूषः	१५

विषयः	विषयः	विषयः	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
प्रवृत्तमानम्	...	१५	सन्निधौ होमः...	१६	कर्मोद्भवतानामानि	१७	गर्भो गानमुहूर्तः	२०
मादन्तोन्मानम्	...	१५	अभिषमनमापनानि	१६	पायाणां शुद्धिप्रकारः	१८	कचिभतुर्भेदि रजस्वलाशुद्धिः	२०
वर्तमानमात्रम्	...	१५	महद्वेगसंगत्या	१६	द्रव्याणां शुद्धिप्रकारः	१८	गर्भाधानहोमाकरणे प्रायः	२०
कर्मा. गीतावर्तिमानेन	...	१५	यथोक्तद्रव्यान्नाभेयनिनिधिः	१६	कर्मसु प्राप्ताभोजनसंख्या	१८	रजस्वलाशुद्धिविचारः	२०
प्राप्तमानम्	...	१५	अन्तोवेदोपाख्यद्रव्याणि	१६	संस्कारप्रकरणम् ॥ २	१८	रजस्वलयोः परस्परस्पर्शः	२१
वर्तमानमात्रम्	...	१५	द्रव्याणां भवितुमिषयः	१६	संस्कारद्वैविध्यम्	१८	वर्णपरत्वेनस्पर्शः	२१
मन्त्रोद्भवकारः	...	१५	हृत्काम्यतीर्षाणि	१६	संस्कारफलानि	१८	चाण्डालस्यादिस्पर्शः	२१
मन्त्रोद्भवकारः	...	१५	द्रव्यभेदेनापुनितमानम्	१६	प्रथमतो निन्यमासारि	१८	रजस्वलाक्रान्तम्	२१
प्रवृत्तमानम्	...	१५	मृगीमुद्राच्छरणम्	१६	सर्वकर्ममुपवर्गगण्डांतरि	१८	रुग्णायां रजस्व. ज्ञानप्रकारः	२१
मृत्तमन्त्रोद्भवम्	...	१५	दृष्टिणाद्रव्येयत्ता	१६	भक्तुमत्स्यारुधिरलक्षणम्	१८	रजसोऽज्ञाने भाण्डादिस्पर्शः	२१
मविषांशुभाः	...	१५	केनचित्प्रेयमितितारतम्यं	१७	प्रथमतो विशिष्टाचारः	२०	उच्छिष्टकालेरजसि	२१
ममिताशनम्	...	१५	विचाराद्वैकल्याणः	१७	द्वितीयादिपुरजस्वलाधर्माः	२०	शान्तिरादीभमिचकम्	२१
ममिगुत्तरीनां गवमाहर्तनं	...	१५	दृष्टिणायां रीत्यनिषेधः	१७	अनृत्तीन्मीसंगनिषेधः	२०	आहुतिचकम्	२१
कण्डनविप्रसारः	...	१६	मन्त्राग्नानां प्राते परास्त्रीयं प्रायं	१७	भक्तुकाळविधिः...	२०	शान्तिकपौष्टिरुलक्षणम्	२१
							प्रहमत्स्यवश्यकता	२१

विषयः	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
नारदोक्तारजोयुदानशान्तिः	कर्तृविशेषेणापवादः ...	२२	शान्तिपाठमन्त्राः	२८	परिसमूहनाम्	३१	५१	
शान्तिप्रयोगादुक्तमः ...	लब्धद्रव्यस्यवर्णपरत्वेन-	२२	गणपतिपूजनम्...	२८	उपलेपनम्	३२	३१	
आभ्युदयविक्रमाद्वैयता-	चिन्तियोगः ...	२३	पुण्याहवाचनम्	२८	उद्देशनम्	३५	३१	
निर्णयः ...	श्राद्धेप्रदेयधान्यपरिमाणम्	२३	अविज्ञपूजनम् ...	२८	आभ्युक्षणम्	३९	३१	
आयर्वणानांविशेषः ...	अन्नरसौषधान्तराणि ...	२४	मण्डपदेवतापूजनम्	२८	प्रक्षालक्षणम्	३९	३१	
द्वितीयोद्वाहादौस्त्वयाधिकारः	आमश्राद्धेविकर्तव्यता ...	२४	नौर्वोदिमातृणांपूजनम्	२८	प्रक्षालनलक्षणम्	४०	३१	
व्युत्कममृतेश्राद्धप्रकारः	पिण्डदानेपक्षान्तरम् ...	२४	वसोर्धारापूजनम्	२८	प्रणीतालक्षणम्...	४२	३१	
स्मृतिकौस्तुभीयथाभ्युदयि-	जामेमज्जोहविचारः ...	२५	आभ्युदयिकश्राद्धम्	२८	चमसलक्षणम् ...	४२	३१	
परकीयकन्योद्वाहादीनान्दी-	हेमश्राद्धविचारः ...	२५	सत्विग्वरणम् ...	२९	वृणैःपरिस्तरणम्	४४	३१	
वृत्तककन्योद्वाहेनान्दीश्रा०	हेमश्राद्धस्यापवादः ...	२५	विग्रक्षणम् ...	२९	प्रोक्षणपीपात्रलक्षणम्	४५	३१	
अपिण्डकनान्वीश्राद्धम्	सांक्रियिकश्राद्धविचारः...	२६	भूमिपूजनम् ...	२९	आज्यस्थालीलक्षणम्	४५	५२	
सपिण्डकश्राद्धप्रतिप्रसवः	सांक्रियिकश्राद्धप्रयोगः...	२७	अतिमाश्राणप्रतिष्ठा	३०	वक्रस्थालीलक्षणम्	४६	५२	
तर्पणेतिलनिषेधः ...	रजोदर्शनशान्तिसंवलितो	२७	महमलाङ्गसूर्योद्यावाहनं...	३०	सुबलक्षणम् ...	४७	५२	
आमश्राद्धम् ...	गर्माधानप्रयोगः ...	२७	कुशकण्टिकनिर्णयः	३१	सुबलक्षणम्	५१	५२	

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
आज्यलक्षणम् ...	५२	वसोर्धारा ...	५९	सुखप्रसवयन्त्रम् ...	६८	निष्क्रमणम् ...	७७
आज्यप्रतिनिधयः ...	५२	अभिषेकगन्धाः ...	६९	सोष्यन्तीकर्म ...	६८	भूयुपवेशनम् ...	७७
चरुलक्षणम् ...	५२	गर्भोधानम् ...	६३	जातकर्मनिर्णयः ...	६८	अन्नप्राशनम् ...	७८
हविलक्षणम् ...	५२	अकरणेमायञ्चित्तम् ...	६३	जातकर्मप्रयोगः ...	६९	वर्धापनविधिः ...	७९
शुक्लधारणप्रकारः ...	५२	गर्भधारणौषधम् ...	६४	वालस्यट्टिदोषपरिहारः ...	७१	घृष्टाकरणम् ...	८१
पूर्णपात्रलक्षणम् ...	५२	पुंसचनम् ...	६४	वालरोदनपरिहारयन्त्रम् ...	७२	संस्कार्यमातरिरजस्यलयायां ...	८१
शूर्पप्रमाणम् ...	५२	गर्भिणीधर्मोः ...	६५	पट्टीपूजनम् ...	७२	मण्डनमुण्डनविचारः ...	८१
यरुलक्षणम् ...	५२	गर्भिणीपतिधर्मोः ...	६५	नामकरणम् ...	७४	एकोदरापलसंस्कारविचारः ...	८१
आयन्त्राधानम् ...	५२	गर्भपृच्छुपायः ...	६६	चतुर्णानाम्नाविचारः ...	७५	मङ्गलमन्त्रे आशौचे ...	८१
कुशफण्डिकाप्रयोगः ...	५३	गर्भरक्षणोपायः ...	६६	नामकरणप्रयोगः ...	७५	चौलप्रयोगः ...	८२
प्रधानहोमः ...	५५	गर्भसावद्वरोपायः ...	६६	पालकारोहणम् ...	७६	दत्तपुत्रविचारः ...	८३
शोभोत्तराह्नानि ...	५५	सीमन्तोन्नयनम् ...	६७	दुग्धप्राशनम् ...	७६	दत्तपुत्रपरिमहविधिः ...	८४
यलिदानम् ...	५६	अकृतसीमन्तायाः प्रसवे ०	६८	ताम्बूलमक्षणम् ...	७७	दत्तकन्याप्रतिमहविधिः ...	८५
पूर्णद्वितीः ...	५८	दीघप्रसवोपायः ...	६८	कर्णवेधः ...	७७	विद्यारम्भः ...	८५

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
अनुपनीतधर्मोः	८६	मौखीलक्षणम्	८८	ब्रह्मचारिधर्मोः...	९९	मातुलकन्यावरणविचारः	१०५
उपनयनम्	८६	मेरुलबन्धनप्रकारः	८८	ब्रह्मचारिधर्मलोपे प्रायः...	९९	सापिण्ड्येमतान्तराणि	१०५
गौणकालः	८६	पण्डित्यम्	८९	वेदारम्भनिर्णयः	१००	कन्याविपये सापिण्ड्यं	१०६
जन्ममासाविचारः	८७	समिदाधाननिर्णयः	८९	वेदारम्भप्रयोगः	१००	सापन्नमातुले सापिण्ड्यं	१०६
गुरुवल्गुम्	८७	यज्ञोपवीतम्	८९	केशान्तः	१०१	विकृष्टसंवन्धः	१०६
गलप्रहा विनविभागम्	८७	सावित्र्युपदेशः	८९	समावर्तनम्	१०१	दत्तकसापिण्ड्यम्	१०६
भक्त्यायाःप्रदोषश्च	८७	अभिवादनप्रकारः	९०	प्रयोगः	१०२	अनुकल्परसापिण्ड्यम्	१०६
सोपपदास्तिधयः	८७	अतीतसंस्कारप्रायश्चित्तं	९१	अथविवाहः	१०४	सापिण्ड्यसंकोचस्वीकारे-	१०६
शास्ताधिपाः	८८	प्रायश्चित्तप्रयोगः...	९१	अनाश्रमिप्रायश्चित्तम्	१०४	विबिधेषु विचारः	१०६
नेयगर्जने	८८	उपनयनप्रयोगः	९२	विवाहवसरः	१०४	वरवधोर्मेलककोष्टकम्	१०७
उपनेतारः	८८	उपनयनशीर्म्भाः	९२	कुलपरीक्षा	१०४	तृतीयाकन्यापरिणयनवि-	१०७
वटोर्वदिका	८८	पण्डित्यम्	९३	वरदोषाः कन्यादोषाश्च	१०४	चारः होसिङ्गरामकृतः	१०७
वटोः परिधानवस्त्राणि	८८	पुनरुपनयननिमित्तानि	९३	सापिण्ड्यलक्षणम्	१०५	दीक्षितकृतः सापिण्ड्यनि०	१०९
छुप्यानिनलक्षणम्	८८	पुनरुपनयनम्	९३	वन्धुव्यकथनम्	१०५	पुनः सापन्नमातुले सापि०	१०९

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
दत्तकसापिण्डे धर्मनौपयार्थं	११०	कन्याविवाहफलः	...	प्रतिकूलम्	...	कन्यागृहे भोजननिषेधः	१२४
विकृतसंयन्त्रे धर्मनौपयार्थं	११०	गुर्यर्कयलम्	...	राष्ट्रमन्त्रादौ	...	कुम्भविवाहः	१२४
यमीयसीमित्यन्यथा	११०	सिंहस्थगुरुशुक्लस्त्रादिभिः	...	समानसंस्कारनिर्णयः	...	विवाहनक्षत्राणि	१२४
आपनेष्वक्तो नो भ्रमवदनिर्णयः	११०	कन्यादातारः	...	मण्डनमुण्डनविचारः	...	अनिष्टनक्षत्रादौ दानानि	१२४
मातृगोत्रविचारः	११३	विवाहमासादिविचारः	...	संकटे सति निर्णयः	...	विवाहमण्डपः	१२४
नो भ्रमवदयोक्तारणे क्रमः	११३	सौरयान्त्रविधमासविचारः	...	गुरुलघुमङ्गलनिर्णयः	...	विवाहवेदी	१२४
समानगोत्रत्वं तन्मानप्रवरत्वं च	११३	चान्द्रेष्यपि मङ्गलमाहृत्य	...	विवाहसमये श्राद्धदर्शो दिपाते	...	वाग्दानोत्तरवरमरणे	१२७
गोत्राणां प्रवरणां च संख्या	११३	मिश्रमासानां माह्यमाहृत्य	...	सपिण्डनमासिकादिनिर्णयः	...	विवाहनिधायोत्तरवरस्य-	१२७
त्रियमाणानुगुप्ति-सप्तानु-	११३	अमाह्यमिश्रमासाः	...	प्रत्युद्वाहादिनिर्णयः	...	वैशान्तरगमने	१२७
मृत्तिलभ्रणम्	११४	विहितप्रतिपिच्छानां विचारः	...	विवाहे कन्यायोजोवर्शने	...	शुक्लदाने शु	१२७
मृगोत्प्रप्रवरत्वात्ताने निर्णयः	११४	घर्णपरत्वेन व्ययस्था	...	कन्यायोजोदोये प्रायश्चित्तं	...	परुदाने कचटप्राप्तौ कर्तव्यं	१२७
मातृगोत्रनिर्णयः	११४	वैषादिदशद्वीपाः	...	विवाहभेदाः	...	परिवेषादौ विचारः	१२७
मातृगोत्रविचारः	११४	घातचन्द्रविचारः	...	विवाहयज्ञादावाशीचप्राप्तौ	...	विनायकशान्तिप्रयोगः	१२७
मातृगोत्रविचारः	११४	आकालिकवियुत्यातादि	...	धर्मोर्थविवाहकरणे	...	श्रीशान्तिविधिः	१२८

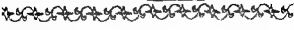
विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
सुहृत्पतिदान्तिप्रयोगः ...	१२८	राष्ट्रपूजोमः ...	१४०	अब्दपर्यन्तं निषेधाः ...	१४८	अर्कविवाहः ...	१५१
मूत्रहरणम् ...	१३१	अयाहोमः ...	१४०	कन्यायुहे भोजननिषेधः ...	१४८	आह्निकाचारप्रकरणम् ॥ ३ ॥	१५४
यागदानविधिः ...	१३१	अभ्यासान्होमः ...	१४१	वरस्यसृतभार्यत्वपरिहारः ...	१४८	प्रातःकर्तव्यम् ...	१५४
विवाहपूर्वस्निकृत्यम् ...	१३२	लाजहोमः ...	१४१	पुनर्विवाहः ...	१४९	प्रातःस्मरणम् ...	१५५
विवाहविन कर्तव्यम् ...	१३२	तेरिणीपूजनम् ...	१४४	उपेष्टायाण्याधिकारोऽनेक- भार्यस्य ...	१४९	ब्रह्माविस्तृतिः ...	१५५
गौरीहरपूजनम् ...	१३२	वधूसवेशः ...	१४५	साभेर्हितीयविवाहनिर्णयः	१४९	पुण्यस्तोकस्मरणम्	१५६
सीमान्तपूजनम् ...	१३२	षष्ठ्यामप्येभार्गिरयभङ्गे	१४५	अधिषेदनीयता ..	१५०	वैदिकप्रातःस्मरणम्	१५६
मधुपर्कः ...	१३३	अथमान्देयधूपनिर्यासः	१४६	अधिषेदनेकाग्रपरीक्षा	१५०	प्रातर्दर्शनीयाः ...	१५६
चैर्णाबरस्यधारपरिग्रहः	१३४	चतुर्थीकर्म ...	१४६	सभार्यस्यान्याविवाहे विशेषः	१५०	प्रातःस्वकरदर्शनम्	१५६
विवाहप्रयोगः ...	१३५	देवकोत्थापनम् ..	१४७	द्वितीयपरिणयनकालः ...	१५०	भूमिश्रायता ...	१५६
कन्यादानम् ...	१३६	द्विरागमनम् ...	१४७	कुम्भविवाहात्परिविवाहे	१५०	मूत्रपुरीषोत्तर्गविधिः	१५६
कृष्णगणपतिपूजनम् ...	१३८	विवाहे भार्ययासदभोजनं	१४८	पुनर्भूदोषोत्त	१५०	वन्तधावनम् ...	१५६
विवाहेऽन्यन्याधानम् ...	१३९	देवकोत्थापनपर्यन्तं निषिद्ध- कर्माणि ...	१४९	विष्णुमूर्तिर्दानैर्नैषक्यहरम्	१५१	आचमनसुत्रम्	१५७
विवाहहोमः ...	१३९					श्रुत्याचमनम् ...	१५७

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
पुराणाचमनम् ...	१५८	संध्यैतिरुर्ननाम	१६३	प्राणायामः ...	१६३	प्रातःसंध्याप्रयोगः ...	१६५
प्रातःस्नानविधिः ...	१५८	शौचाचाराः ...	१६१	पुण्डरीकाक्षस्मरणम् ...	१६३	सूत्रोक्तासंध्या ...	१६७
पुराणस्नानविधिः ...	१५९	गायत्रीजपस्तप्राथम्यं	१६१	संकल्पःप्रन्यपकृत्यनुसारी	१६३	सूत्रोक्तात्रिकालसंध्या ...	१६८
स्नानानुकरणाः ...	१५९	गायत्रीवर्णविशेषः	१६१	मन्त्राचमनम् ...	१६३	आशौचेसंध्याविचारः ...	१६९
आग्नेयादिस्नानकाराः ...	१५९	गायत्रीरूपाणि ...	१६१	मार्जनम् ...	१६३	संध्यातिक्रमेप्रायश्चित्तं ...	१६९
स्नानफलम् ...	१५९	अग्नेदेनगायत्र्युपासना ...	१६१	अधर्मर्पणम् ...	१६३	संध्योपासनलोपेया. ...	१६९
मस्तुधारणम् ...	१६०	संध्याकालः ...	१६२	अर्चयेन्नयप्रदानम्	१६४	यज्ञोपवीतधारणेविशेषः	१६९
रुद्राधधारणम् ...	१६०	संध्यादैक्षः ...	१६२	प्रदक्षिणीकरणम्	१६४	यज्ञोपवीतनिर्माणधारणविधिः	१६९
रुद्राक्षधारणसंक्या	१६०	संध्यापद्धतिः ...	१६२	सूर्योपस्थानम् ...	१६४	यज्ञोपवीतशब्दार्थः ...	१७०
रुद्राक्षामिषज्जनम्	१६०	आसनोपवेशनम्	१६२	गायत्रीजपः ...	१६४	यज्ञोपवीतधारणविधिः ...	१७०
त्रिकालसंध्यापद्धति-	१६०	मस्तुधारणम् ...	१६२	गायत्रीजपान्तप्रदक्षिणा	१६५	सूर्यस्तपद्वादशनमस्काराः	१७१
विवरणम् ...	१६१	त्रिपुण्ड्रक्षणम्	१६२	विशोदेवतातमस्कारः ...	१६५	तृष्णाकल्पतमस्कारविधिः	१७१
संध्यायाः कर्मोक्तता	१६१	आचमनसंज्ञेकुशोपग्रहः-	१६२	गायत्रीचिसर्जनम्	१६५	हस्तकल्पः पाङ्कजः ...	१७२
संध्याशब्दार्थः ...	१६१	वक्षिणेपवित्रं चा. ...	१६२	अभिवादनम् ...	१६५	तुलसीपूजा ...	१७२

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	पत्रम्
देवपूजाविर्णयः...	१७६	धूपारिविचारः...	१७६	स्नानसूत्रम्	१७७	प्रासमानम् ... १९९
पश्चाद्यतनस्थापनचक्रं	१७६	दीपः ...	१७६	नित्यस्नानम्	१७८	अन्नस्तुतिः ... १९९
पुष्पादिविचारः	१७७	नैवेद्यः ...	१७७	मध्याह्नसंज्ञा	१९१	प्राणाग्निहोत्रम् ... २००
पुष्पधातुकंननमस्कार्योत्	१७७	फलसमर्पणम्	१७७	सूर्योपस्थानम्	१९१	भोजनप्रकारः ... २००
पुष्पादीनांपुष्पितकालः	१७७	प्रदक्षिणाशिवसूत्री	१७९	नक्षत्रयज्ञःस्नातीयानुसारी	१९३	प्रासेयत्ता ... २००
विहितनिरिद्धपुष्पाणि	१७७	नमस्कारः ..	१७९	तर्पणप्रयोगःस्नातीयः	१९४	भोजनेविशेषनियमाः ... २००
शिवेनिरिद्धानि	१७७	निर्मोत्यमहिमा	१७९	पथ्यमहायज्ञाः...	१९७	रात्रिभोजनेदीपनाञ्चे ... २००
विष्णौनिरिद्धानि	१७७	पूजायतनानि	१७९	वलिहरणम्	१९८	शतपदगमनम् ... २००
सूर्यस्यविहितपुष्पाणि	१७८	शिवायतनम्	१७९	भोजनविचारः...	१९९	सूत्रानुसारीभोजनविधिः ... २००
अथयत्राणि	१७८	शालग्रामलक्षणानि	१७९	भोजनेविद्विर्णयः	१९९	रमृत्यनुसारीभोजन० ... २०२
शिवत्रियपुष्पाणि	१७८	विष्णोर्गन्धपुष्पादि	१८०	भोजनेवज्योसनानि	१९९	ताम्यूलभक्षणम् ... २०२
विष्णुत्रियपुष्पाणि	१७८	पूजेतिकर्तव्यता	१८०	भोजनार्हपात्राणि	१९९	सायंसंज्ञा ... २०२
सुलसीपत्ररोपणमन्त्रः	१७८	शिवपूजाप्रकारः	१८१	मण्डलप्रमाणम्...	१९९	सायंदीपादि ... २०३
दुर्गायाःत्रियपुष्पाणि	१७८	देवपूजाप्रयोगः	१८२	अजपरिवेषणम्...	१९९	स्वापकालः ... २०३

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
पञ्चाङ्ग रुद्रन्यासाः	२०४	सूर्योत्थर्वशीर्षम्	२२९	अन्यकण्डिकाः	...	सर्वथाग्राहणालाभे	२५३
भूहृद्धिः	२०४	तैत्त्यथर्वशीर्षम्	२३०	हेमाद्रिप्रयोगः	...	भालुश्रद्धेसुवासिन्यः	२५४
भूतहृद्धिः	२०५	पुण्या अलिम्बाः	२३१	आह्वपरिभाषा	...	आख्येयजमानस्यग्राहणा-	२५७
प्राणप्रतिष्ठा	२०६	शान्तिपाठः	२३२	आह्वेपितरः	...	नाचनियमाः	२५७
मातृकान्यासाः	२०६	अथैनाप्या	२३६	विश्वेदेवत्ववस्था	...	वैषपूर्वः पवार्थोपक्रमः	२५८
पञ्चाङ्गमहारुद्रन्यासाः	२०७	आशीर्मेखाः	२३८	ग्राहणनिमन्त्रणकालः	...	पिङ्गे अपसठ्याविधर्माः	२५८
रुद्रपूजनम्	२१२	उरसर्जनीपाकर्मणि.	२३८	विहिताग्राहणाः	...	वैवेपिङ्गेचदुर्माः कीदृशाः	२५८
अभिषेकादौ रुद्रैकादशि-	...	उरसर्गस्वनिर्णयः	२४०	ग्राहणानुकल्पः	...	प्रअप्रतिप्रभविचारः	२५८
न्याविमकाराः	२१३	उरसर्गोपाकर्मपद्धतिः	२४२	वर्ज्योविप्राः	...	संबन्धाशुभारणक्रमः	२५८
रुद्राष्टाभ्यासी	२१५	बुद्धानुआरिणीपद्धतिः	२४५	आह्वनिमन्त्रणस्य ग्राह्याग्राह्या-	...	गोत्रोच्चारविचारः	२५९
श्रीसूक्तम्	२२४	सप्तमीपविधिः	२४६	विचारः	...	गोत्रस्यपरिज्ञाने	२५९
नारायणाथर्वशीर्षम्	२२५	उरसर्जनप्रयोगः	२४६	आह्वेग्राहणसंख्या	...	नाभोच्चारणेविशेषः	२५९
शिवाथर्वशीर्षम्	२२६	ग्राहणपिपाठकाः	२५२	ग्राहणनिमन्त्रणम्	...	नाग्राह्याज्ञाने	२५९
गणपत्यथर्वशीर्षम्	२२८	मन्त्रशतकम्	२५२	अशुक्लवेकग्राहणः	...	वस्यादिरूपोच्चारः	२६०

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
विभक्तिविचारः	...	२६१	सामिक्तनिरसिकवैश्वदेव-	...	२६१	भार्याजोदोवे	...
सन्ध्यापस्तत्रविचारः	...	२६२	निर्णयः	...	२६५	मलमाससप्तवशाद्धम्	...
नीवीरन्ध्रविचारः	...	२६२	आद्धप्रयोगः	...	२६६	सूतविध्यज्ञाने	...
अग्नीकरणविचारः	...	२६२	पार्वणश्राद्धप्रयोगः	...	२७८	विनद्वयेतिथिस्तत्वे	...
अक्षेपदार्थानुसमयकाण्डा-	...	२६३	चटश्राद्धम्	...	२८२	एकादश्यांश्राद्धनिर्णयः	...
नुसमयविचारः	...	२६३	पिण्डदानमात्रप्रयोगः	...	२८२	ग्रहणेश्राद्धनिर्णयः	...
मृच्छतिथिकृत्योरेकतथा-	...	२६३	आमश्राद्धप्रयोगः	...	२८३	विधवाकर्तृकश्राद्धे	...
बुधानविचारः	...	२६३	द्विरण्यश्राद्धम्	...	२८४	भरणीश्राद्धम्	...
आद्धेपितृशश्वत्सोहविचारः	...	२६४	ब्रह्मार्पणविधिः	...	२८४	दौहित्रश्राद्धम्	...
आद्धाहोनिस्त्वकर्मव्यवस्था	...	२६४	पृतश्राद्धविधिः	...	२८५	पण्यवतिश्राद्धनिर्णयः	...
आद्धेपिण्डमाधान्यम्	...	२६४	तीर्थश्राद्धविधिः	...	२८५	आद्धसंपातेनिर्णयः	...
आद्धेप्रधानान्नयोर्विस्मरणे	...	२६५	द्विविश्राद्धविधिः	...	२८६	अथ मिश्रप्रकरणम् ॥ ४ ॥	...
पिण्डमात्रेणश्राद्धम्	...	२६५	उपयुक्तश्राद्धनिर्णयः	...	२८६	सर्वतोभद्रकारिकाः	...
पिण्डद्रव्याणि	...	२६५	आशीचेश्राद्धप्राप्तिः	...	२८६	द्वादशलिङ्गतोभद्रम्	...

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
अन्माष्टमीव्रतम्	३०६	आशादित्याव्रतम्	३१५	कृष्णाण्डीव्रतम्	३१९	अष्टल्योपनयनम्	३३१
रामनवमीव्रतम्	३०८	सोमवारव्रतम्	३१५	कृष्णाण्डाष्टकफलदानम्	३२०	चलाचलदेवप्रतिष्ठा	३३२
रामनामलेखनव्रतम्	३०८	नरकमेतोद्यापनम्	३१६	दशहराव्रतविधिः	३२०	कलशारोपणविधिः	३३८
अहुःस्तनवमीव्रतम्	३०९	शिवशुद्धिव्रतम्	३१६	दशहरास्तोत्रम्	३२१	समाधुत्तर्गः	३३८
गोपचव्रतम्	३१०	मङ्गलागौरीव्रतम्	३१६	मलमासव्रतम्	३२१	यूपप्रतिष्ठा	३४०
श्रवणद्वादशीव्रतम्	३१०	भौमवारव्रतम्	३१६	कोकिलाव्रतम्	३२२	वास्तुशान्तिः	३४४
प्रदोषव्रतम्	३११	ज्ञानचरव्रतम्	३१७	अर्धोदयव्रतम्	३२२	गृहमेवेशः	३५०
अनन्तचतुर्दशीव्रतम्	३११	शिवलक्ष्मणपूजाव्रतम्	३१७	समुद्रस्नानविधिः	३२३	गृहशुद्धिः	३५०
शिवरात्रिव्रतम्	३१२	विष्णुलक्ष्मणपूजाव्रतम्	३१७	पार्थिवलिङ्गोद्यापनम्	३२३	वौधायनोक्तागृहशान्तिः	३५१
वटसावित्रीव्रतम्	३१३	लक्ष्मणदक्षिणाव्रतम्	३१८	व्रतोद्यापनानुस्तीविधिः	३२३	पौराणवास्तुमण्डलदेवताः	३५६
कोजागरव्रतम्	३१४	लक्ष्मणवर्तिव्रतम्	३१८	व्रतभक्तेसंपूर्णताविधिः	३२४	वायीकूदोत्तर्गोविधिः	३५८
सोमवतीव्रतम्	३१४	रुद्रलक्ष्मणवर्तिव्रतम्	३१८	व्रवोद्योतसबतुलसीविवाही	३२४	वारुणमण्डलदेवताः	३६४
पिठोरीव्रतम्	३१४	कदलीव्रतोद्यापनम्	३१९	तुलसीविवाहः (महान्)	३२५	वारुणमण्डलप्रकारः	३६८
सूर्यव्रतम्	३१५	कर्कटीव्रतम्	३१९	मङ्गलव्रतपूजाविधिः	३२७	एकचक्रस्नानप्रयोगः	३७०

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	न पत्रम्	पत्रम्
युयोत्सर्गप्रयोगः	३७२	कार्पोसदानम्	३९०	आत्मार्थगम्याधानम्	३९८	पर्णेश्वरवाहोत्तरशरीरलाभे	४०२
त्रिपिण्डीआहुतम्	३८१	लवणदानम्	३९०	मृताधानम्	३९९	पालाशविधौपर्णविभागः	४०२
अथान्वयेष्टिप्रकरणम् ॥ ५ ॥		सप्तमथान्वदानानि	३९१	आपस्तम्बकृतनिर्णयः	३९९	पालाशविधिप्रयोगः	४०२
सर्षपायश्चित्तप्रयोगः	३८५	आतुरावस्थायां कर्तव्यम्	३९१	अमौसमारुहेनिर्णयः	३९९	स्मार्तमृताधानम्	४०७
प्रत्याज्ञायाः	३८५	उत्क्रान्तिधेनुदानम्	३९१	अभिपुशान्तोवरणयोर्नाशे	३९९	निरम्बिकमरणविधिः	४०७
निष्कलधुणम्	३८५	आहिताग्नेरौर्ध्वदेहिफम्	३९१	छन्दोगानां स्त्रीमरणे विधिः	३९९	सहगमनविधिः	४०८
प्राजापत्यलक्षणम्	३८६	चातुर्मास्यसमापने विधौपः	३९२	अव्यवस्थिताया विधौपः	३९९	सुतिकामरणे विधौपः	४०९
पञ्चगव्यविधिः	३८७	पदार्पकम्	३९२	अस्थिसंचयनम्	४००	रजस्वलामरणे	४०९
गोदानप्रयोगः	३८८	सफलेष्टौ क्रियमाणायाम्	३९२	कर्त्तव्यमस्थिप्रक्षेपः	४००	संकटेऽवक्यासूतिफयोर्विधिः	४०९
वैतरणीधानम्	३८९	पशुसोमयगान्धारब्धे	३९३	देशान्तरेऽस्तौ निर्णयः	४००	प्रमादेन मृतात्मा निर्णयः	४०९
वरादानानि	३८९	मृत्तिकालीनो विधिः	३९३	मृताभिहोत्रिणः कर्तव्यता	४०१	गर्भिणीमृतौ विधिः	४१०
तिलपात्रदानम्	३९०	यक्षिपपात्रप्रतिपत्तिः	३९६	प्राक्ष्णस्याहिताग्नेर्विधौपः	४०१	ब्रह्मचारिमरणविधिः	४१०
आज्यपात्रदानम्	३९०	पुत्रादीनां नियमाः	३९८	प्रमादमृतौ प्रायश्चित्तम्	४०१	ब्रह्मचारिणोऽर्कविवाहः	४१०
लोहदानम्	३९०	दाहप्रतिर्णयः	३९८	आस्रामलाभे कर्तव्यम्	४०१	कुट्टिमरणविधिः	४१०

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
महारोत्तिष्ठिविषयः	४२१	अञ्जलिदाननिर्णयः	४१४	सपिण्डीप्रयोगोद्देवताक्रमः	४२४	पर्यङ्कशौचम्	४३८
पञ्चकर्मरोगविधिः	४२१	नित्यकर्मप्रयोगः	४१५	पाथेयश्राद्धनिर्णयः	४२४	योगपट्टः	४३८
तत्प्रयोगः	४२१	अस्तिर्तच्यमम्...	४१५	महैकोद्दिष्टप्रयोगः	४२५	ब्रह्मान्वाधानम्...	४३८
पञ्चकर्मरणाशान्तिः	४२१	तीर्थेस्थिश्चेपकलं (टी.)	४१७	पोढशमासिकानि	४२६	मृतयतिसंस्कारः	४३९
त्रिपादमृतिशान्तिः	४२२	तीर्थेस्थिश्चेपविधिः	४१७	” प्रयोगः	४२६	एकादशैपार्वणश्राद्धम्	४४०
मृतस्यप्रथमविनकृत्यं	४२३	द्वितीयादिनविधिः	४१८	सपिण्डनप्रयोगः	४२७	द्वावैनारायणयलिः	४४०
क्षीरनिर्णयः	४२३	दशमदिनकृत्यम्	४१९	पाथेयश्राद्धम्	४२९	यतिपर्माः	४४१
भर्तुर्मरणेपत्र्यावपनं	४२३	एकादशाहैर्कर्तव्यम्	४२०	त्रयोदशैर्मृत्यूपशमनशान्तिः	४३१	यतिभोजनप्रकारः	४४१
नव(विपम)श्राद्धनिर्णयः	४२३	दुयोत्सर्गविधिः	४२१	मासिकनिष्ठसिः	४३२	यतेराधनविधिः	४४२
द्यादैआशौचान्तरप्राप्तौ	४२४	एकादशादेश्राद्धानि	४२३	आतुरसंन्यासविधिः	४३२	आशौचगङ्गाधरी	४४४
अवयवपिण्डविचारः	४२४	महैकोद्दिष्टविधिर्गौण.	४२४	तत्प्रयोगः	४३२	जननाशौचम्	४४४
क्रियाकर्त्रादिविपर्यये	४२४	सपिण्डवधिकात्तर्हसास्तिका.	४२४	संन्यासमहणविधिः	४३४	मृताशौचम्	४४४
पत्रयारजोदर्शनेआशौचे	४२४	उदकुम्भदानम्...	४२४	सावित्रीप्रवेशः...	४३६	ग्रन्थोपसंहारः	४४८
धृशाहमध्यदेशपाते	४२४	सपिण्डीकरणनिर्णयः	४२४	निराहोमः	४३६		

॥ इति शुक्लयजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपस्यविषयक्रमः ॥

मन्त्रः	पञ्चमः	मन्त्रः	पञ्चमः	मन्त्रः	पञ्चमः	मन्त्रः	पञ्चमः
नमामयनिनरदृति	७१	परंमृत्योअनुपरेष्टि	२९३	पुनरुज्जीनिबोत्स	...	प्रातरमिप्रातरिन्द्रं	१००
नमःशम्भयायच	२०१	परित्वागिर्वणो...	१३५	पुनस्त्वादित्याकुरा	...	प्रीयन्तादैवताःसर्वाः	५९
नमःरयानास्याः	१३४	परित्वागिर्वणो...	२७१	पूषणं वनिपुनां धाहीन्	...	वलिंगुहन्तिवमेवेवा	३५३
नमस्तोगणपतये	२२८	पक्ष्मनःसोअग्नः	१९०	पृथिविदेवजन्मो	...	वाहुमेवल्लमिन्द्रियं	३५२
नमस्तोरुद्रमन्यप	१९६	पवित्रेणपुनीहिमा	६१	पृथीर्मैरापृक्षुवर...	...	वृहत्सामक्षत्रधु.	६२
नमस्तोरुद्रसेशोचिपे	४७	पात्रकयायच्चित	४७	प्रजापतयेत्वापरि	...	वृहत्स्पतिर्ब्रह्मणो	९३
नमोमित्रम्यवरुणस्य	३५२	पाहि नोभमपनसे	१००	प्रजापतिर्जयानि	...	वृहत्स्पतेअतिय	१४८
नमोपःकिरिफेज्यो	२०१	पाहि नोअमेविश्व	१००	प्रजापतिर्विश्वकर्मा	...	वृहत्स्पतेदछदिरसि	१४०
नमोयःपितरोरसाव	२७६	पितरआयुमन्तः	६९	प्रजापतेनत्वदेता	...	ब्रह्मचर्यमागामित्याह	९६
नमोरुसर्पेभ्यो	५०	पितरःपितामहा	१४१	प्रतिष्ठेस्वोविश्वतो	...	ब्रह्मजज्ञानंमधमं	५०
नाभिर्मैषितं	६२	पितुंनुस्त्रोपमशो	२००	प्रसूतोभक्षमकरे	...	ब्रह्मर्षेभृत्यवे	९६
निवर्तयाम्यायुये	८२	पितृभ्यःस्वधाविभ्यः	२६७	प्राणदाअपानदा	...	ब्रह्मायुष्टमस्तद्ब्राह्मणै	६९
नृपदेपेटपुपदेवेद	४७	पुत्रयतीदक्षिणतः	२३८	प्राणापानौमेतर्पय	...	ब्राह्मणासःपितरः	२७७
पञ्चनगरःसरस्वती	६१	पुनन्तुमादेवजनाः	१९०	प्राणेनाद्यमशीय	...	भगप्रणेतर्भगसत्य	६१
पयःपृथिव्यांपय	१८५	पुनन्तुमापितरः	१९०	प्राणैस्तेप्राणान्संद	...	भगंतेवरुणोराराजा	१२८

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
भगायत्वाहा	...	मरुत्वौदृष्टपुष्पो	१४२	...	३५३	यज्ञगालुध्मा...	...	६९	...
भद्रोभद्रयासत्तमान	...	मानसोकेतनये	३०८	...	२०१	यज्ञं पाहि विभावसो	...	१००	...
भायवायंहादप्रभायो	...	मायोमोपवीहि	३५३	...	१८९	यज्ञयज्ञगच्छयज्ञ	...	६३	...
भास्कराय विषाहे	...	मार्केण्डेयमहाभाग	१७४	...	८०	यज्ञो देवानां प्रत्येति	...	३६६	...
भुगुः पुपणो यज्ञो	...	मार्केण्डेयाय मुनये	१४०	...	८०	यज्ञो पवीतं परमं	...	९३	...
भुयो वायवे चान्त	...	मितायत्वाहा	१००	...	१२८	यज्ञो पवीतं गति	...	९३	...
भूरमयेष पृथिव्यै	...	मित्रः सत्यानाम	१००	...	१४१	यज्ञो केपोदरीर्भाव्यं	...	१२८	...
भूर्भुवः सुवस्वन्त्र	...	मित्रस्त्वचक्षुर्धरुणं	१००	...	९३	यज्ञे पवित्रमर्चिषि	...	१९०	...
भूर्भुवः विप्रधामि	...	मित्रस्त्वचर्पणी पृथो	६९	...	१९६	यज्ञे सुशीमे हृदये	...	६३	...
भूरस्वाहा मृत्युर्न द्य	...	मित्रस्त्वलोचक्षुषा	१३०	...	१३४	यज्ञे रेणुमज्जयता	...	८२	...
मधुवाता सतायते	...	मुच्यन्तु माशपथ्या	१८५	...	१८९	यज्ञे क्रन्वः प्रथमं जाय	...	२९३	...
मम त्रियकरा येयं	...	मूर्धनं दिवो अरति	१५२	...	२७१	यज्ञावप्रनृणां शायणा	...	१३५	...
मम प्रतेतो हृदयं	...	मृगो न मीमः कुचरो	९३	...	३५४	यज्ञाद्गुरुयादति	...	१९६	...
मरुतो गणानाम	...	यं कामं कामयते	१४१	...	२७७	यज्ञिनामद्य दिस्वप्न	...	१९७	...
मरुतो पस्वहि सुये	...	यज्ञाप्रतो दूरमुदैति	२९३	...	२९५	यदि दिवाय दिनकं	...	१९७	...

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
युवागुवासाःपरि	...	रूपेणवोरूपमभ्या	...	वायुरन्तरिक्षस्या	...	चेदोसियेनत्वं	...
येतीर्यामिप्रचरति	...	रेतोमूर्त्तविजह्रासि	...	वायोःपूतःपवित्रेण	...	वैश्वदेवीपुनती	...
येतेदातंयरुणये	...	यनदपतेदातवल्हो	...	वायोप्रायश्चित्ते	...	अतमुपैकयन्नन्तरेण	...
वेदेवादेवानांपक्षिवा	...	पप५ सोमघते	...	विदसदीस्तरमारुण	...	अलेनवीक्षामाप्नोति	...
येदेवानेवेत्तधि	...	यरुणाहस्वरुपाय	...	विआदृष्टदल्पयतु	...	लोकःसरस्वत्यायां	...
येनभूयश्चरादिवं	...	वरुणोऽपामधि...	...	विराजोदोहोसि	...	शण्डामर्काउपवीरः	...
येनावपत्सचिता	...	वर्ज्मोऽसि समानाना	...	विवस्वजादित्यपते	...	शान्तोदेवीरभिष्टय	...
येनेन्द्रायदृष्टयतिः	...	वाक्पमभाष्यावतां	...	विशग्नुभूतलेनागा	...	शान्तोभवन्तुवाजिनो	...
येभूतानागाधिय	...	वाह्यआरयेस्तु...	...	विश्वतश्चक्षुरुत...	...	शिरोमेभीर्यसोमुखं	...
योमेवष्टःपरापतन्	...	वाचादृतामयाकन्या	...	विश्वाम्योमानाष्ट्रा	...	शिवोनामासिस्वधि	...
रथैर्नंबमुदेवि...	...	वाजश्चमेप्रसवाश्चमे	...	विश्वेदेवाःशृणुतेमं	...	शुकेपुमेहरिमाणं	...
रथोद्धर्णयलगहनं	...	वाजेयानेयतयाजिनो	...	विश्वेदेवासआगत	...	शुक्रःयोतिश्च	...
रुद्रःपशूनामधि	...	वाजोनोभयमसुवा	...	विष्णुःपर्यताना...	...	श्रीश्चतैलक्ष्मीश्च	...
रुद्राःमश्नुज्य	...	वामदेवायनमो...	...	विष्णोरराटमसि	...	स्थात्राःपिताभवत	...
रूपं देहियसोदेहि	...	वाममयसवितः	...	चेदुतेभूमिर्हृदयं	...	संगोभिराङ्गिरसो	...

सूत्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	सूत्रः	पत्रम्	सूत्रः	पत्रम्
सन्त्येध्यस्याग्नेः प्रप्य	१३२	सत्यः कामयेतयह	१३६	सुगन्तः पन्थां प्रदि	१४१	सोमः प्राजातमवसे	३५४
सदस्पतिमकुतं	२४३	सरस्यतिप्रदमव	१४२	सुगावो देवाः सदना	२९२	सोमस्य त्विषिरसि	३५६
सद्योजातं प्रयाभि	२२४	सर्वपाद्विदवः कृतो	१००	सुचआअहमक्षीर्ध्यां	१०३	सोमोददन्धव्याप्य	१३९
सत्वं नो अभेयमो	५५	सर्वे देवा देवी सुप	२३०	सुपर्णो सिगरुत्मान्	६४	सौभाग्यमन्यके वै हि	१२९
समः गवकद्वी विवो	४७	संयर्चसायसा...	१९६	सुमङ्गलीरियं चयूः	१४३	सोफानमिन्दुः...	६१
सप्तत अभेसमिधः	५९	सवितात्वा सवाना	३५१	सुमित्रियान आप	१२८	सोनापुयिविनोभवा	२९३
समज्जतु विधे देवा	१३५	सवित्ताम सयाना	१४१	सुरास्त्वामभिपि	६२	स्वतयां भ्रमघासी च	५९
समुद्रं गच्छ स्वाहा	२५४	सवित्राप्रसूता देव्या	८२	सुवरादित्याय ..	१००	स्वस्तिनो अभे विष	१४१
समुद्र आयुष्मान्	६९	सहस्रव्यानि वर्तस	१००	सुपुण्यः सूर्यरश्मि	१४०	स्यादुपः सद्ः पितरो	२७७
समुद्रं वाः प्राहिणो मि	१३४	सहस्राक्षं सतर्धारं	१२८	सूर्यप्रायश्चित्ते ...	१४६	हविष्मती रिमा भावो	१९०
समुद्रस्मत्वाय कपा	४६	सः हितो विध्वंसामा	१४०	सूर्यो विवोऽधिपतिः	१४१	हः सः सुचिपदसु	१९६
समुद्रः लोलाना	१४१	साक्यस्मप्रपत...	३५२	सोमपृव्नो राजा	६८	हिङ्कासयस्याहा...	५८
समुद्रागिर्योनयो	१२८	सानः पूगा निवृत्ता	१३९	सोम आयुष्मान्...	६९	हिमस्य त्वजरायुजा	४६
समुद्रादूर्मिर्मधुमान्	५९	सजोपाहन्द्रसगणो	४९	सोमओपचीना...	१४१	दिरण्मयेन पात्रेण	१९४
समुद्राय त्वायाताय	६१	सिंहासनस्या देवेशी	१३२	सोमः प्रथमो विविदे	१३९	दिरण्यवर्णा हिरिणि	२२४

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
अथोप्यग्निः सतिषा	२०८	अथेष्टादन्द्युक्ताः	३५६	आपतयेदगापरि	३५२	आलिरव्रनिमिषः	...
अमितं देव स्रविता	२०९	अन्यत्रेऽप्रवितेऽङ्गीबे	१३१	आपः स्युष्याभिः	...	आहुः शिशानोष्टुपभः	२१६
अभिरागोत्तमागिरा	३०५	अहमाभवत्तुर्भय	७०	आपो अस्मान्मातरः	...	इवांसिमैत्रावरुणी	७०
अगोहममिसात्वं	१४२	अथस्थानाग्रलिङ्ग्योसो	७१	आपोदेवेयुजामथ	...	इदमापः प्रवहत्	६१
अग्नये अग्नि केन्नालि	२०३	अथयेवोमिपदने	३३२	आपोहिष्ठामयोभुवः	...	इवं विष्णुर्विचक्रमे	१८९
अयं पुरो सुवत्स्य	२४७	अष्टवर्षां त्ययंकन्या	१४५	आमस्रान्माक्षणो	...	इन्द्रदेवीर्विशो	५९
अयाभामेस्तन ...	५५	असुन्वन्त्वमयजमान	५०	आमन्त्रैरिन्द्रहरिभिः	२७८	इन्द्रस्य ब्रह्मचार्येसि	९३
अदन्धसिमद्वाभारी	१४५	अनुवन्त्वमयजमान	२९२	आमागान्यशसा	...	इन्द्रस्य सूरसीन्द्रस्य	१३५
अर्कं कन्यामिमां विप्र	१५२	अस्मे रुद्रो मेहना	५१	आमाबाजस्यप्रथमो	...	इन्द्रो गयेष्टानामधि	१४१
अर्कं यंगक्षणात्सृष्टः	१५२	अत्यश्रीसूर्योर्ध्व	२२९	आयंगीः प्रभिरक्त	१९१	इमं देवा असपत्नं	४८
अर्यमणं देवंकन्या	१४१	अहिरिबभौगीः ...	१८६	आयन्तु नः पितरः	...	इमं मेवरुणधुवी	६१
अर्यमणं दृढस्पतिं	३५१	आकृजोनरजसा	४८	आयारिन्द्रो वस	...	इमं स्तनमूर्जेस्त्वन्तं	५९
अलंकरणमसि ...	१०४	आदित्यं गर्भपयसा	६३	आयुः प्रदमहामाग	...	इमामभिस्त्रायतां	१४१
अयमथ निचुष्ण	१८९	आनोमि युद्धिन्वा	५०	आरो हेममन्मानं	...	इमामृच्छुः श्रयाभिभुज	३४४

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
द्रुगायेयगीतम् ...	२७८	उदीरगामचरउत्प	१९५	कृतनियस्तत्यजिभ	...	ओपथयःसंवदन्ते	५९
इमानानानावपा	१४२	उदुत्तमंचरुणवादा	५६	कृतापाइतधामा	...	ओपथीरितिमातरः	१४०
इमंनानुपयूते	१४२	उदुत्तंजातयेदुत्तं	१६७	कृपयआयुभन्तः	...	ओपथेआयस्य	६९
इमंनुकंरिपाथ	९३	उदुत्तस्योमेप्रति	४८	कृयेमकृतांस्तोमैः	...	कयानश्चित्रआशुय	३०५
इतिरोनिभुज्यपा	१४०	उगप्रगमिन्नमहः	१७२	एरुमिपेविष्णुस्त्वां	...	काण्डात्काण्डात्प्रदो	१४२
इदेत्योत्तमापपः	१०१	उदुत्तमसरपरि	१६७	एजनुदशमास्तो	...	कायस्याहाकस्मैस्वा	६८
इदगायोनिरीदन्नु	१४३	उपगमद्रुपयेतसे	४६	एतद्वैपायनंलानं	...	कार्पिरसितमुद्रस्य	१२८
इददृगाम्यादृप	५९	उपयामगृहीतोस्ति	१९६	एवानःसृष्टयःसमजा	...	कृकुरःसकृकुरः...	३०५
इदधासफगादभास	५९	उभाभ्याद्वियसपितः	१९०	एययैमभूर्ताम	...	कूर्मपित्तंचोपस्थे	१३५
इमानःमर्षितयामां	२२४	उद्यान्ततत्त्वानिपीमहि	२६९	एपतेभमेसमित्	...	केतुंरुण्यमफेतये	९४
उमभमीसभ	२२१	उज्जेनपापउवर्केन	८२	एयोद्वेयःप्रविशो	...	कोऽवात्कस्माअवात्	१९७
नगासिपैत्राचरुजो	३०५	ऊर्जयदंतीरमुतं	२७६	ऐरिणिरमुमादेवी	...	कोनामासि	१४४
उत्तिमुममगरपते	६३	कृपंयाचंप्रपथे...	२२३	अतथायुः	...	गन्धद्वारांदुरायपी	४४२
उदगादयमारित्याः	१७२	कृतंचसत्संपाभी	१६६	ओमासश्चर्पणीपुतो	...	गन्धर्वप्रयश्चित्ते	२९२

मन्त्रः	पत्रम्	अक्षरः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
मन्त्रपरीक्षाविधाकृत्यः	३५३	चन्द्रभायश्चिन्ते...	१४७	तत्त्वदेवस्वामेध...	१४४	दिवस्पतिप्रथमम्	६९
मन्त्रीरुद्ररुचरात्र	१३०	चन्द्रमानश्चराणा	१४१	तत्त्ववितुषेरुण्यं	९४	दीर्घायुलवमाद्यास्त	२७७
गायत्रेणत्वाष्ट्रं	६३	चित्तं च स्वाहा	१४०	तत्त्ववितुषेरुण्यं	२४८	देवाद्यायुज्मन्तस्ते	६९
गायत्र्यस्यैकपदी	१६७	चित्पतिर्मायुनाहु	६१	तन्पाअसितन्यं	७९४	देवागातुयिदोगातु	१६७
गुणानाजमदमिता	३०५	चित्रदेयानामुदगा	१६७	तन्मीक्षानंजगत...	५१	देवाहयैरुगलो रु	२२५
गुणानामिहोत्तम	१४२	चित्राप्रसोक्त्यस्ति	४९	तेजोसिधुक्रमसि	१६७	देवीन्नागिन्मस्तुभ्यं	१३२
गुह्यामाविभीतमा	३५३	जगन्मातर्जगदाग्नि	८०	आतारमिन्द्रमयि	५०	देवीरापोअवाज्जपा	१९०
गौरीवन्द्यमिमिर्वाक्षणां	१५०	जयदेविजगन्मातः	८०	त्रिलोक्यासिन्समाश्च	१५२	देवीयाचमज्जनयन्त	७९
गौरीहरमदेशान	१३३	जरांगच्छपरिधत्त्व	१३५	ज्यम्यकं यजामहे	४९	द्यांमालेरवीरन्तरिक्षं	१३२
प्रह्लादजीह्वयोर	५१	जिह्वामेभद्रं	६२	त्र्यायुर्जमवमेः	६०	द्यौस्त्वान्दवातुपुष्टि	१३६
धूर्तपुतपावानः...	५०	जीयोवृहस्पतिःसूरिः	१३०	त्वंतोअमेतयदेव	५०	दुपवाहिवस्तुमुचयनः	१६६
धूर्तमिगिहोष्ट...	१८५	तत्त्वधूर्तवर्हितं	७७	त्वन्नोअमेतयदेव	५५	द्वास्तुपर्णोसयुजा	३३२
धूर्तवतीमुधनावा	१४४	तत्त्वधूर्तवर्हितं	२२४	त्वन्नोअमेतयदेव	१४१	द्वैवित्स्तेचरतः...	३५४
चत्वारिंशद्वात्रयो	१९७	तत्त्ववायामिहक्षणा	१८५	द्विजगन्तोअकारिपं	१८५	ध्यारिण्यक्षोपभूतानां	७८
						ध्रुवासिधुयोजयज	२३८

॥ शुक्लयजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपः ॥

परिभाषाप्रकरणम् ॥ १ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः श्रीवेदपुरुषाय ॥ मङ्गलमुपोद्घातश्च ॥ व्यासं यद्भुवनत्रयस्थिरचरान्तर्गस्तुजातेऽपि यत्ख्यातं पञ्चवटीकृतास्पदमिति श्रीनासिके गौतमी ॥ यत्सान्निध्यवशादलं जनिमतां भोगापवर्गप्रदा भूतोऽऽस्ते समुपास्महे किमपि तद्रामाभिधानं ब्रह्मः ॥ १ ॥ प्रारम्भे कुलदेवतामपि महालक्ष्मीयुतां रेणुकां भक्ताभीष्टकरीं मतिस्मृतियशोर्थायुःपरानन्ददाम् ॥ प्रत्युद्दौघविवारणक्षममथो द्वैमातुरं शारदां सूर्यं शुक्लयजुःप्रवर्तकमृषिं श्रीयाज्ञवल्क्यं जुमः ॥ २ ॥ नत्वा कात्यायनर्ष्यादीन्भूतोऽयं तन्यतेऽधुना ॥ वाजिमाध्यन्दिनीशाखित्रल्लकर्मसमुच्चयः ॥ ३ ॥ पुराणमित्येव न साधु सर्वं नृत्वं गुणाढ्यं किमु नाऽदराहम् ॥ यद्यस्ति नृत्वेऽपि हि दोषलेशो न गृह्यते शैवलतः किमम्बु ॥ ४ ॥ ग्रन्थेषु सत्स्वपि बहुप्रतनेषु कोऽयमाढम्बरो नवकृताविति चेद्वदामः ॥ कस्तेषु भूरिविषयः सुलभोऽखिलानां दृग्गोचरीभवति नो किमु चेद्गुणाढ्यः ॥ ५ ॥ भीमांसाधर्मशास्त्रक्रतुविधিনিपुणाः प्राक्तनैर्ये निबन्धैरच्छिद्रं पारयन्ति स्वमतिविभवतस्तच्छ्रुते नैप यत्नः ॥ हीना ये प्राङ्निबन्धैरतिलघुविधिपणाः साधितुं कर्मकाण्डमिच्छन्त्यद्वा तदर्धं विविधविधियुतो ग्रथ्यते संय-होऽयम् ॥ ६ ॥ क्रमोऽत्र परिभाषाथ संस्काराश्चाहिकं ततः ॥ इष्टापूर्ते ततोऽन्येष्टिः संन्यासान्ता प्रयुज्यते ॥ ७ ॥

अथ परिभाषा ॥ ॥ अथान्न वक्ष्यमाणानां सर्वेषामपि कर्मणाम् ॥ परिभाषानिम्नसिद्धेस्तदर्थो दृश्यते
 कश्चित् ॥ १ ॥—स्नात कुर्यात्तृतीयती सर्वं कर्म पवित्रवान् ॥ आचान्त पुनराचामेत्तिलकी वद्धचूडक ॥ श्रद्धया कर्म कुर्वीत धौत-
 यस्त्रयसो भवेत् ॥ अद्यग्नोऽलङ्कृतो मौनी दम्भासूयादिवर्जित ॥ आपद्युक्तोऽपि शुद्ध सन्नेव कर्म समाचरेत् ॥ जपहोमादिषु नरमन्य
 नाकारणात्सुश्रेत् ॥ अबुद्धिपूर्वसस्पर्शश्चेत्तदा वार्युपसृशेत् ॥ बुद्धिपूर्वकसस्पर्शे प्राणायामत्रय चरोदित्यादि ॥ ॥ तत्रावौ शुचिस्त्व-
 यिथारः ॥ सर्वेन शुचि कर्म समाचरेदित्युक्तं ॥ तत्र शुचित्व तावदधिकारितावच्छेदकम् ॥ सदा कुर्याद्धर्मकार्यमापद्यपि शुचिर्नर इति
 दोषरानन्दे सप्तर्षिरनुतेः ॥ श्रुतिस्त्वयुदित कर्म न कुर्यादशुचि कश्चिदिति प्रयोगपारिजाते भृगुस्तेष्व ॥ ॥ शक्तिस्तार-
 तन्मयम् ॥ शक्तिधाधिकारिविशेषणम् ॥ आख्यातानामर्थं युवता शक्तिं सहकारिणीति न्यायात् ॥ तदभावेऽन्येन करणीयम् पापन्यायात् ॥
 माधवीये वौधायनोऽपि—यथाकथञ्चित्तिलानि शुत्तयवस्थानुरूपत ॥ येनकेनापि कार्येणि नैव नित्यानि लोपयेदिति ॥ यथाकथञ्चित्
 केनचिद्वज्जेन हीनानीत्यर्थं ॥ येनकेनापि स्नात परतो वेल्यर्थं ॥ नित्यानीति नैमित्तिककाम्योपलक्षणम् ॥ नैमित्तिकस्याप्यकरणे प्रत्यवायात् ॥
 समासे शस्त्रार्थत्वेन प्रारब्ध काम्यमपि नित्यायत इति पाठन्यायात् ॥ आरम्भास्त्रियसो दोषश्चासमासी स्यात्सामान्यदर्शनाच्चेति कात्यायन-
 खनाच्च ॥ ॥ कर्मणि प्रतिनिधिचिचारः ॥ यस्तु—काम्ये प्रतिनिधिर्नास्ति नित्ये नैमित्तिके च स इति, तदनारब्धकाम्यपरम् ।
 अन्येनाप्यसंभवे न दोषः ॥ तदुक्तं माधवीये—अत्यन्तरोगयुक्तेऽङ्गे राजचोरभयादिषु ॥ गुर्वग्निदेवकृत्येषु नित्यहानौ न पापभागिति ॥
 अत्र नित्यपदेन न प्रारब्धकाम्यग्रहणं, औपदेशिकनित्यग्रहणेनैव सिद्धावातिदेशिकनित्यग्रहणे मानाभावात् ॥ ॥ उपवासचत्ता कर्तव्यानि ॥
 उपवासोऽप्यधिकारिविशेषणम् ॥ स्नान सध्या तर्पणादि जपहोमामभारचनम् ॥ उपवासवता कार्यं सायसन्ध्याहुतीर्विनेति वाराहात् ॥

जलस्यापि नरश्रेष्ठ प्राशनाद्वेपजादते ॥ नित्यक्रिया निवर्तेत काभ्यनैमित्तिकैः सहेति कालिकापुराणाच्च ॥ यस्तु—इक्षुरापः पयो मूलं फलं ताम्बूलमौषधम् ॥ यक्षयित्वापि कुर्वीत स्नानदानादिकाः क्रियाः इति चतुर्विंशतिमते स्मृत्यर्थेसारे च इक्ष्वादिपरिगणनं तदशक्तविषयं भक्षयित्वापीत्यविशब्दादिति ॥

स्नातस्यैव कर्माधिकारकथनम् ॥ स्नानमप्यधिकारितावच्छेदकम् ॥ तदुक्तम्—स्नातोऽधिकारी भवति देवे विद्मे च कर्मणि ॥ पवित्राणां तथा आप्ये दाने च विधिचोदित इति ॥ पवित्राणि मन्त्राः । मन्त्रः पवित्रमुच्यत इति निरुक्तात् ॥ आग्नेये—स्नानानामपि सर्वेषां वारुणेन च मानवः ॥ कर्तुमर्हति कर्माणि विधिवत्सर्वदा द्विज इति ॥ दानहेमाद्रौ धाराहेऽपि—सुक्तातः सम्यगाचान्तः कृतसंध्याविक्रियः ॥ कामक्रोधविहीनश्च पाखण्डस्पर्शचर्षितः ॥ जितेन्द्रियः सत्यवादी सर्वकर्मसु शस्यत इति ॥ मार्कण्डेय-पुराणे—शिरस्नातस्तु कुर्वीत दैवं पिब्यमयापि वा ॥ प्राञ्जुलोर्दंष्ट्रुखो वापि श्मश्रुकर्म च कारयेदिति ॥ तत्रादौ श्मश्रुकर्म ततः स्नानम् । अन्यथाऽशुचित्वापस्या पुनः स्नानापत्तेः ॥

अथ मङ्गलस्नानप्रकारः ॥ तच्च स्नानं मङ्गलकृत्यादौ तिलामलकादिनोदत्यर्ग्यङ्गस्नानं वा कार्यम् । आप्यकल्पस्तु कत्रपद्धतौ परशुरामेणोक्तः—ततः स्वयम्भुवगल्य मङ्गलस्नानमाचरेत् ॥ सर्वोपधीगन्धचूर्णयुक्तैः कृष्णतिलामलैः ॥ उदत्यर्ग्यानि तैलेन चम्पका-दिसुगन्धिना ॥ मङ्गल्ये मङ्गलस्नानं कुर्वीत ब्राह्मणैः सहेति ॥ अत्र सर्वशब्दस्योपविगन्धचूर्णशब्देन कर्मधारयः ॥ सहैव दशभिः पुत्रै-र्भारं वहति गर्दभी इत्यत्र गर्दभ्या भारवाहकत्वेन पुत्राणामिव ब्राह्मणानां साहिल्यमात्रमेव न पुनस्तेषां कर्तृत्वम् ॥ अन्यत्परस्तु निर्णय-

सिन्धौ कात्यायनेनोक्तः—माहृत्यं विद्यते स्नानं वृद्धिर्बोत्सवेषु च ॥ खेदमात्रसमायुक्तं मध्याह्नात्प्रातस्तद्विष्यत इति ॥ वृहन्ना-
रदीये—शिरोम्यद्वावशिष्टेन तैलेनाङ्गं न लेपयेदिति ॥ ॥ सर्वगन्धास्तु मदनरत्ने—कुङ्कुमागरुकरूपकस्तूरी चन्दनं तथा ॥
जालीफलमिति श्रोक्ताः सर्वगन्धाः सदा बुधैरिति ॥ हेमाद्रौ गारुडे—कर्पूरं चन्दनं दर्पः कुङ्कुमं च समांशकम् ॥ सर्वगन्धमिह
श्रोक्तं समस्तसुरवह्ममिति ॥ दर्पः कस्तूरी । इह स्नाने ॥

अहृतवास्तोधारणम् ॥ अहृतयोरधरीयोत्तरिययोः परिधानमप्यधिकारितावच्छेदकम् ॥ अधौते कारुथीते च परिदध्यान्न वाससी ॥
अहते तु परिदध्यात्सर्वकर्मसु संयत इति हेमाद्रौ चाराहोक्तेः ॥ पारस्करगृह्येऽपि—अहतं वासो धौतं वाऽमौत्रेणाच्छादयीत
परिधास्या इत्ययोत्तरीयं यशसा मेल्येकं चेत्यर्वास्तोत्तरवर्गेण ग्रञ्छादयीतेति ॥ अमौत्रेण अरजकथौतेनेत्यर्थः ॥ ॥ अहृतवासोलक्ष-
णमुक्तं स्मृतिरत्नावल्यां नागदेवाह्निके रेणुकारिकायां च कात्यायनेन—इपद्धौतं नवं श्रेतं सदशं यन्न धारितम् ॥
अहतं तद्विजानीयात्सर्वकर्मसु पावनमिति ॥ इपद्धौतं रजकादिना सकृद्धौतमिति नागदेवाह्निके व्याख्यातम् ॥ कश्यपेन
त्वन्यथोक्तम्—अहतं यन्निर्मुक्तं वासः श्रोक्तं तन्माह्निक्येषु तावत्कालं न सर्वदेति ॥ अश्वेचं
न्यवस्था—विवाहादिमङ्गलकर्मसु यन्निर्मुक्तमेवाहतं ग्राह्यम् । श्रुतं तन्माह्निक्येषु तावत्कालमिति वदता तत्रैव तावत्कालं
तस्य श्रुतत्वाभिधानात् ॥ अन्यत्र यज्ञादौ त्वीपद्धौतमिति ॥ नच यज्ञादिकमपि माह्निक्यमेवेत्याशङ्कनीयम् । विवाहोत्सवादेरे-
हिकसुखदसाभ्युदयदस्य माह्निक्यत्वात् । यज्ञादेस्तु धर्मरूपाष्टफलत्वेन माह्निक्यत्वाभावात् ॥ क्षौमे वस्त्रेऽहते पत्नी चेति सूत्रे
श्रीमद्भिरनन्तपाक्षिकैरप्येवमेव व्याख्यातम् ॥ हेमाद्रौ वृद्धमनुः—स्वयं धौतेन कर्तव्या क्रिया धर्म्या विपश्चिता ॥ नतु तेजकथौतेन

नोपयुक्तेन वा कचिदिति ॥ तेजको रजकः ॥ ॥ धौतवासाःप्रसारणप्रकारः ॥ व्रतहेमाद्रौ—भाग्यमुदगाग्रं वा धौतं वासः
 प्रसारयेत् ॥ पश्चिमाग्रं दक्षिणाग्रं पुनः प्रक्षालनाच्छुचीति ॥ तत्रैव मार्कण्डेयः—अन्यदेव भवेद्वासः शुयनीये नराधिप ॥
 अन्यद्रथ्यासु देवानामर्चोयामन्यदेव हि ॥ अन्यच्च लोकयात्रायामन्यदीश्वरदर्शन इति ॥ ॥ श्राणक्षीमाचिकादिवस्त्रवि-
 चारः ॥ योगियाज्ञवल्क्यः—अभावे धौतवस्त्रस्य श्राणक्षीमाविकानि च ॥ कुतपं योगपट्टं वा द्विवासा येन वै भवेदिति ॥
 कुतपो नेपालकन्यलः ॥ ॥ आर्द्रवस्त्रनिषेधः ॥ आपस्तम्बः—आर्द्रवासास्तु यः कुर्याजिपहोमप्रतिग्रहान् ॥ सर्वं तद्राक्षसं विद्याद्-
 द्विर्जानु च यत्कृतम् ॥ यज्ञले शुष्कवस्त्रेण स्थले चैवार्द्रवाससा ॥ जपो होमस्तथा दानं तत्सर्वं निष्फलं भवेदिति ॥ ॥ कापाया-
 विनिषेधः ॥ बौधायनः—कापायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् ॥ न तद्देवगमं कर्म हव्यकव्येष्वथो द्विविरिति ॥ भवेदिति शेषः ॥
 आचारादर्घ्यं नरस्त्रिहपुराणे—न रक्तमुत्थणं वासो न नीलं च प्रशस्यते ॥ मलाक्तं च सदा हीनं वर्जयेदम्बरं दुध इति ॥
 उत्थणं व्यक्तं । एतच्च रक्तविशेषणम् । नालन्तरक्तमित्यर्थः ॥ उत्थणमचलमिति केचित् ॥ ॥ निषिद्धवस्त्राण्याह व्याघ्रपादः—
 कापायं कुण्ड्यवस्त्रं वा मलिनं केशदूषितम् ॥ जीर्णं नीलं संधितं च पारक्यं मैथुने धृतम् ॥ छिन्नाग्रमुपवस्त्रं च कुत्सितं धर्मतो विदु-
 रिति ॥ अयं च निषेधः सतिसंभवे बोध्यः ॥ अतएवाह गौतमः—सतिविभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यान्न रक्तमुत्थणमन्यधृतं
 वासो विभृयादिति ॥ ॥ एकवस्त्रनिषेधः ॥ व्याघ्रपादः—नैकवस्त्रो द्विजः कुर्याद्भोजनं च सुरार्चनम् ॥ तत्सर्वमसुरेन्द्राणां
 प्रथा भागमकल्पयदिति ॥ चिष्णुपुराणे—होमे देवार्चनायासु क्रियास्वाचमने तथा ॥ नैकवस्त्रः प्रवर्तेत द्विजवाचनके जप इति ॥
 द्विजवाचनके द्विजस्त्रिवाचनादौ ॥ ॥ दक्षिणवाहूद्वारस्थलानि ॥ आपस्तम्बः—देवागारे तथा श्राद्धे गवां गोष्ठे तथाऽध्वरे ॥

संध्योश्च द्वयोः साधुसंगमे गुरुसन्निधौ ॥ अग्न्यगरे विवाहे च स्वाध्याये भोजने तथा ॥ उद्धरेदक्षिणं पाणिं ब्राह्मणानां क्रियापय इति ॥ उद्धरेदक्षिणं पाणिमिति सव्यांसे वस्त्रं निधाय दक्षिणं बाहुमुत्तरीयादह्निः कुर्यादित्यर्थः ॥ ॥ एकवस्त्रलक्षणम् ॥ ब्राह्मणानां तपः—सव्यादंसात्परिभ्रष्टकटिदेशधृताम्बरः ॥ एकवस्त्रं तु तं विद्याहवे पित्र्ये च वर्जयेदिति ॥

नीचीलक्षणं ॥ दानहेमाद्री श्लोकगौतमः—स्नाने स्नाने जपे होमे हवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ यज्ञीयान्नासुरीं कक्षां रोपकाले यथावधि ॥ तत्रैव याज्ञवल्क्यः—परिधानादह्निः कक्षां निषङ्गा चासुरी गता ॥ धर्मकर्मणि विद्वद्विर्वर्जनीया प्रयत्नत इति ॥ यद्दिः कक्षां यद्विनिर्गता कक्षेत्यर्थः ॥ कक्षा पश्चादव्यत्ये ॥ ॥ अन्तद्वयमित्यन्ये ॥ ॥ त्रिकच्छलक्षणम् ॥ संग्रहे—यामे पृष्ठे तथा नाम्नी कच्छत्रयमुदाहृतम् ॥ त्रिभिः कच्छैः परिज्ञेयो विप्रो यः स शुचिर्भवेत् ॥ आदौ कच्छस्तथा नीची माभिर्मध्ये च वाससी ॥ नीची दक्षिणतः स्याप्या एतन्निकच्छलक्षणम् ॥ ॥ कर्मसु वर्ज्यवस्त्राणि—शयनं चाद्रिपादेन शुष्कपादेन भोजनम् ॥ नोत्तरीयमधः कुर्याद्भानिवासस्तथा दिने ॥ कटिवेष्टयं तु यद्वस्त्रं पुरीषं येन वा कृतम् ॥ मूत्रमैशुनकृद्वस्त्रं धर्मकार्ये विवर्जयेदिति ॥

मङ्गलतिलकलक्षणम् ॥ मङ्गलतिलकध्यायं माङ्गलिकारम्भात् कृताभयङ्गस्नानस्य गोपीचन्दनमस्मोदरधार्यत्वात् गन्धकुङ्कुमकेशरसिन्दूरधन्यतेन माङ्गलिकद्रव्येण कार्यः ॥ तदुक्तमाचाररत्ने हारीतेन—अभ्यङ्गे सूतेके चैव विवाहे पुत्रजन्यनि ॥ माङ्गल्येषु च सर्वेषु न धार्यं गोपिचन्दनमिति ॥ ॥ मङ्गलद्रव्याण्यपि—रोचनं चन्दनं गन्ध—इत्यादिकात्यायनपरिगणितेभ्यो ललाटधार्येणैवात्र योज्यानि ॥ मदनपारिजाते ब्रह्माण्डपुराणे तिलकं प्रक्रम्य—[श्यामं शान्तिकरं श्रोतं रक्तं वस्यकरं तथा ॥ श्रीकरं नीलमित्याहुः श्रेतं गोक्षप्रदायकम् ॥ इति कामनाभेदेन च्यवस्था कृतास्ति । तत्र श्यामं सुममदादेः । रक्तं कुङ्कुमसिन्दूरादेः । पीतं गोरोचनादेरित्याचाररत्नम् ॥]

उपवीतित्ययद्विशिष्टत्वं पद्धतिखिलं चाधिकारिविशेषणम् ॥ तथाच छन्दोगपरिशिष्टे कात्या-
 यनः—सदोपनीतिना माव्यं सदा पद्धतिखिलेन च ॥ विशिखो व्युपवीतिश्च यत्करोति न तत्कृतमिति ॥ अनेन हि दधिखदिरादिवदुप-
 नीतिरस्य पद्धतिखिलस्य च क्रतुपुरुषोभयार्थत्वमवगम्यते ॥ तेन विशिखेन व्युपवीतिना च कर्मणि क्रियमाणे कर्मणोऽपि वैगुण्यं
 भवति ॥ एवं सति क्रतुपुरुषोभयार्थोपचारप्रयुक्तं प्रायश्चित्तद्वयमत्र बोध्यम् ॥ आचारावर्धे गोभिलः—दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य शि-
 रोऽवधाय सर्वेऽसे प्रतिष्ठापयति दक्षिणे यज्ञोपवीती भवति सव्यबाहुमुद्धृत्य शिरोवधाय दक्षिणेसे प्रतिष्ठापयति
 मध्यं कक्षमनवलम्ब्य मनलेवं प्राचीनावीती भवतीति ॥ मनुः—निवीती कण्ठसखन इति ॥ हेमाद्रौ भरद्वाजः—दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य
 वामस्कन्धे निवेशितम् ॥ यज्ञोपवीतमित्युक्तं देवकार्येषु शस्यते ॥ कण्ठावलम्बितं चैवं ब्रह्मसूत्रं यदा भवेत् ॥ तन्निवीतमिति ख्यातं
 श्रुतं कर्मणि मानुषे ॥ उत्तिष्ठते . वामबाहौ तु दक्षिणस्कन्धमाश्रितम् ॥ प्राचीनावीतमित्युक्तं तत्सिञ्चेज्ज्वेय कर्मस्त्विति ॥ निगमपरि-
 शिष्टेऽपि—वामस्कन्धकक्षयोरक्षणया यज्ञोपवीतं देवे प्राचीनावीतमितरथा पितृयज्ञे । नार्यां द्विकण्ठासक्तमुत्सर्गे निवीतं षष्ठे दशावलम्बि
 ग्राम्यधर्मेऽपि ॥ ग्राम्यधर्मः स्त्रीसंयोग इति हेमाद्रिः ॥ यत्र निवीतप्राचीनावीतयोर्न विधिः श्रूयते तत्र सर्वत्रोपवीतित्वमेव ॥ एवंच
 यत्र देवकार्योद्देशेनोपवीतित्वं श्रूयते तत्रापि देवमुपलक्षणम् ॥ पितृमनुष्यकार्योतिरिक्तं सर्वमेव देवमित्याचारावर्धं व्याख्यातम् ॥ ॥
 गृह्यस्योपवीतचिन्तारः ॥ उपवीतं द्विधा—नवसूत्रं संस्थानविशेषश्च ॥ तत्राद्यं शुद्धस्य नेत्युक्तं भिताक्षरायाम् ॥ अन्यं शुद्धस्यापि
 भवति ॥ उपनीतिना कर्म कर्तव्यमित्यस्य सर्वकर्मशेषत्वेन शुद्धस्याप्यदृष्टार्थे कर्मण्युपवीत्यवश्यमावात् ॥ उपवीताधुत्तरीयवस्त्रेणापीति पारि-
 जातरूपतरु ॥ यस्तु गृहं प्रकृत्य—न शिरसी नोपवीती स्यान्नोचरेत्संस्कृतां गिरमिति पादं तदसच्छूद्रपरमकर्मकालपरं

नवसूत्रपरं च ॥ ॥ यज्ञोपवीते क्षौमगोवालशृणादिभेदाः ॥ हरिहरभाष्ये देवलः—कार्पासक्षौमगोवालशृणावल्कलृणादि-
रुम् ॥ सदा यंभतो धार्यमुपवीतं द्विजातिभिरिति ॥ गोभिलोऽपि—यज्ञोपवीतं कुरुते सूत्रं वस्त्रं वापिवा कुशरज्जुं वेति ॥
योधायनः—ऋषेः सौत्रं निवृत्तमानाभेरिति ॥ ऋषेः कृमिकोशोत्थं त्रसरपदसूत्रादिमयम् । सौत्रं कार्पासम् । त्रिखिद्युतं नवगुणं
त्रिसरीकृतमित्यर्थः ॥ नर वै निवृत्तिरिति श्रुतेः ॥ तत्र सूत्रं कार्पासं कौशेयं वा ब्राह्मणस्य ॥ तथाच मनुः—कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्र-
स्योर्ध्ववृत्त निवृत् ॥ शणसूत्रमयं राज्ञो वैश्यस्यापिकयूनामिति ॥ यस्तु हरिहरभाष्योदाहृतं देवलवचनं तत्पूर्वासंभवे उत्तरोत्तर-
विधानार्थम् ॥ छन्दोगपरिशिष्टे काल्यायनः—निवृद्धूर्ध्ववृत्त कार्यं तन्तुनयमधोवृत्तम् ॥ निवृत्तं चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रन्थिरिष्यत
इति ॥ ऊर्ध्ववृत्तमात्रं संग्रहकारः—ऋणेन दक्षिणेनोर्ध्वं गतेन त्रिगुणीकृतम् ॥ वलितं मानवैः सूत्रं शाल्वे ऊर्ध्ववृत्तं स्मृतमिति ॥
वामावर्तं त्रिगुणं कृत्वा प्रदक्षिणावर्तं नवगुणं विधाय तदेव त्रिसरं कृत्वा ग्रन्थिमेकं विदध्यात् ॥ यस्तु—यज्ञोपवीतं कुर्वति सूत्राणि
नवतन्तवः ॥ एकेन ग्रन्थिना तन्तुर्द्विगुणस्त्रिगुणोऽयवेति ॥ सच द्विगुणो द्विसरस्त्रिसराऽसंभवे त्रेय इत्युक्तं नारायणवृत्तौ ॥
यच्च पैठीनसिचनं—कार्पासमुपवीतं पदतन्तु निवृत्त ब्राह्मणस्य क्षौमेयं राजन्यस्य आविकं वैश्यस्येति तदपि नवतन्तुसंभवे तन्तुपङ्के
विधत्ते ॥ निवृत्तं त्रिसरमित्यर्थः ॥ अथवा नवगुणत्रिसरद्वयेन पङ्कजुकमित्यर्थः ॥ क्षौमेयमतसीभवम् ॥ अत्रच कुशसरगोवालादिषु न
त्रिगुणत्रिसरादिनियमः ॥ सूत्रएव तन्नियमोपदेशात् ॥ अवधातादयस्तु श्रीहर्षमत्वात्तत्कार्यकारिष्वपि विधेयाः ॥ अत्र त्रिगुणत्रिसरादेय-
ज्ञोपवीतान्तर्गतत्वेऽपि न तद्धर्मत्वमिति व्यक्तं नारायणवृत्तौ ॥

यज्ञोपवीतरूपप्रकारः ॥ यज्ञोपवीतरचनाप्रकारस्तु स्मृत्यर्थसारे हरिहरभाष्ये च—शुची देशे शुचिः सूत्रं संह-

ताहुल्यमूलके ॥ आवेष्ट्य पण्यवत्या तत्रिगुणीकृत्य यत्नतः ॥ अब्जिङ्गकैस्त्रिभिः सम्यक्प्रक्षाल्योर्ध्ववृत्तं च तत् ॥ अप्रदक्षिणमावृत्तं
 सावित्र्या त्रिगुणीकृतम् ॥ अधः प्रदक्षिणावृत्तं समं स्यान्नवसूत्रकम् ॥ त्रिरावेष्ट्य दृढं बध्वा हरित्रलेथराग्रमेत् ॥ यज्ञोपवीतं परमं पवित्र-
 मिति धारयेत् ॥ सूत्रं सलोमकं चेतस्यात्ततः कृत्वा विलोमकम् ॥ सावित्र्या दशकृत्वोऽद्विर्गन्विताभिस्तदुधयेत् ॥ त्रिखिलं वाप्यधोयातं
 मुक्त्वा त्रिर्द्विमुलं जेतुं ॥ अतर्ध्यायेऽपराद्धे च ब्रह्मसूत्रं न तद्वयेदिति ॥ यज्ञोपवीतस्य परिमाणान्तरमप्युक्तं दृष्टव्यमस्ति ॥
 यद्वेत्युपक्रम्य छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—पृष्ठवंशे च नाम्नां च धृतं यद्विन्दते कटिम् ॥ तद्वार्यमुपवीतं स्यान्नातो लम्बं
 नचोच्छ्रितमिति ॥ वामस्कन्धे कृतं नाभिपृष्ठवंशयोर्धृतं सद्यथा कटिपर्यन्तं प्राप्नोति तावत्परिमाणं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ नातो लम्बं नचो-
 च्छ्रितमित्यस्य त्वयमर्थः—अतोऽस्मादुक्तान्मानादुच्छ्रितं ह्रस्वमिति यावत् ॥ अस्मिन्पक्षे न पण्यवत्या आवेष्टनं किंतु यावता उक्तमान-
 मुपवीतं संपद्यते तादृशं सूत्रमानं कल्पनीयम् ॥ अत्राह नारायणवृत्तिकृत्—एतच्च गोभिलीयानां कात्यायनानां च । अन्येषां तु—
 स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न धार्यं तत्कथंचनेति देवलोक्तं प्रमाणमिति ॥ यज्ञोपवीतमानमेरिति बौधायनोक्तस्याध्येयैव व्यवस्था ॥

यज्ञोपवीतस्य कण्ठादुत्सारणनियेधं प्रक्षालनार्थं च शाखाविशेषेण तदपवादं ब्राह्म श्रुतं—मश्रुतं स्थितं
 काये यस्य यज्ञोपवीतकम् ॥ नोद्धरेच्च ततः प्राज्ञो य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ सकृदुत्ताराणात्तस्य प्रायश्चित्ती भवेद्विजः ॥ तैत्तिरीयाः कठाः का-
 ण्वाश्वरका वाजसनेयिनः ॥ कण्ठादुत्तार्य सूत्रं तु कुर्युर्वै क्षालनं द्विजाः ॥ बहुधाः सामगाश्चैव ये चान्ये यजुःशाखिनः ॥ कण्ठादुत्तार्य सूत्रं
 तु पुनरर्हन्ति सत्क्रियामिति ॥ पुनःसंस्क्रिया भन्नेनोपवीतान्तरधारणमेव ॥ अग्न्यङ्गे चोदधिस्नाने मातापित्रोर्धृतेऽहनि ॥ कण्ठादुत्तार्य सूत्रं
 तु कुर्युर्वै क्षालनं द्विजा इति ॥ एतद्वाक्यबोधितविषयेष्वेवोक्तव्यवस्था बोध्या ॥ केचिस्तु नित्यस्नानविधौ निहितयज्ञोपवीतप्रक्षालनविषये

इयं ध्यवस्येत्याहुः । एतच्च सूत्रमयोपवीतं वक्ष्योपवीताभावे ज्ञेयम् ॥ तदुक्तं निगमपरिशिष्टे—वाससा यज्ञोपवीतानि कुर्यात्तदभावे निवृता सूत्रेण कुशमुद्रायालप्रतिसारज्जुभिर्वा इति ॥ नालोत्र देवलवचनात् ॥ नारायणवृत्तौ वसिष्ठः—स्नातकानां हि नित्यं न्यादन्तर्वासस्तयोत्तरम् ॥ यज्ञोपवीते द्वे यष्टिः सोदरूथ कमण्डलुरिति ॥ हरिहरभाष्ये—ब्रह्मचारिण एकं स्वात्सातस्य द्वे गृह्णीत वा ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं व्याभावे तदिव्यत इति ॥ एतच्च वक्ष्योत्तरीयाभावे तृतीयोपवीतधारणं कर्माह्वम् ॥ गृह्णीत वेति तु काम्यम् ॥ गृह्णीत चायुःकामस्येति देवल्लोकेतः ॥ विश्वामित्रः—यज्ञोपवीते द्वे धार्ये श्रौते स्मार्ते च कर्मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं वक्ष्याभावे तदिव्यत इति ॥ अत्र यद्यपि तृतीयोपवीतधारणमुत्तरीयकार्थं विधानादुत्तरीयमन्त्रेण प्रतिभाति तथापि—मन्त्रेणैव स्मृतं कर्म कर्तव्यमभिधानाल्प्रकृते च मन्त्रस्योपवीतधारणस्यैव स्मरणीयत्वादुपवीतमन्त्रेणैव युक्तम् ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं इत्येतावतैवानुक्तत्वे सिद्धे परमाभाव इत्युक्तिरुत्तरीयाभाव एवानुक्तत्पत्वार्थेति न तृतीये धृते उत्तरीयलाभे तदपि धार्यमिति केचित् । तत्रेत्यन्ये । एकस्यैव कदाचिदनुक्तत्वे प्राधान्ये च विरोधात् ॥ घृद्धास्त्वाहुः—उत्तरीयस्य सर्वकर्माधित्वात्प्रतिकर्मधारणानुपपत्तेस्तदुपवीतवत्सर्वार्थं सङ्कदेव धार्यम् । एवं तृतीयोपवीतमपि ॥ तदङ्गीकारेण कर्मविशेषारम्भोत्तरं मुख्योत्तरीयलाभेऽपि तद्वहणं पाठन्यायात् ॥ कर्मानारम्भे तु तृतीयसत्त्वेऽपि तद्वहणम् । नच तृतीयत्यागापत्तिः । सर्वार्धत्वेन घृतस्यात् । उत्तरीयस्य सर्वदा सत्त्वासंभवादिति युक्तमुत्पत्त्यामः ॥ शिष्टाचारोऽप्येवम् । तृतीयमुत्तरीयार्थं एकं तु प्रथमाश्रमीति मदनपारिजाते पाठः ॥ पारस्करगृह्ये—एकं चेत्पूर्वसोत्तरवर्गेण प्रच्छादयतीति ॥ एकवत्त्वेनोत्तरार्धसोत्तरीयत्वेनोपादाने—यशसाभेत्युत्तरीयमन्त्रः प्रवर्तत एव क्रियान्तरत्वात् ॥ जातृकण्यैः—वक्ष्योत्तरीयाभावे ब्रह्मलं ध्यद्ब्रह्मं चतुर्दलं वा सूत्रैः परिगण्डलं कुर्यादिति ॥

शिखायन्यविचारः ॥ शिखायन्यस्तु दक्षिणपार्श्वे कार्यः ॥ तदुक्तं चतुर्विंशतिभते—मध्ये तु बहुचाश्वैव निवध्नीयुः शिखां ततः ॥ माध्यन्दिनाथ ये विप्राः पार्श्वे दक्षिणतः क्रमात् ॥ वामपार्श्वे च वध्नीयुर्ये विप्राः सामगायिन इति ॥ माध्यन्दिनग्रहणे वाजसनेयिमात्रोपलक्षणम् । यजु कात्यायनेन शिखायन्यस्य पुरुषार्थत्वं कर्मार्थत्वं च स्मर्यते तत्प्रायश्चित्तद्वयार्थमनृतवदनवन्न तु शिखायन्यद्वयं यज्ञोपवीतेऽपि भेदापत्तेरित्युक्तं प्रयोगरत्ने नारायणभट्टैः ॥ वर्धमानोऽप्येवम् ॥ एतेन प्रतिकर्म शिखायन्यः परास्तः ॥ यजु कुशोपग्रहो बद्धशिखो यज्ञोपवीत्याचम्येति कात्यायनेन खानकाले शिखायन्यनमुक्तं तदैवान्मानुपाद्वा मुक्तशिखस्य बन्धनार्थं नतु विमुच्य बन्धनीयेत्येतदर्थमित्युक्तमाचारावर्षे ॥ शूद्रस्य त्वनियताः केशा इति वसिष्ठोक्तेः शिखाविकल्पः । सच सदसच्छूद्रविषयत्वेन व्यवस्थित इति शिखायन्येऽपि विकल्प इति शूद्राचारश्चिरोमणिः ॥ कर्मकौमुद्यां तु—अकर्मकाले शूद्रस्य न शिखायन्यनि-यम इत्युक्तम् ॥ सर्वेषां शिरसि यत्र कचित्केशसत्वे तत्रैव शिखायन्यः ॥ ॥ खलयादत्वेन सर्वथा केशाभावे विशेष उक्तः काठकश्रुत्ये—अथ चेद्रमादात्र शिखा स्यात्तदा कौशी शिखां प्रक्षग्रनिययुतां दक्षिणकर्णे निदध्यादिति ॥ ॥ शिखाभिन्नकेशानामपि कर्मकाले बन्धः ॥ तदाह धृष्टवसिष्ठः—मुक्तकेशैर्न कर्तव्यं प्रेतखानं विना कचिद् ॥ खानं दानं जपं होमं मुक्तकेशैर्न कारयेदिति ॥ नच पूर्वार्धे प्रेतखानभिन्नखान एव मुक्तकेशत्वनिषेधः । उत्तरार्धे खानपदवैयर्थ्यापत्तेः ॥ खाने तदनुवादे दानादौ तद्विधौ वैरूप्यापत्तेः ॥ उत्तरार्धे एव सर्वत्र मुक्तकेशत्वनिषेधे वाक्यभेदापत्तेः पूर्वार्धवैयर्थ्यापत्तेः ॥ नच प्रेतखानपदुदासार्थं पूर्वार्धं आ-ध्यायवैयर्थ्यापातात् ॥ तेनोत्तरार्धकवाक्यतया प्रेतखानान्यकर्मसु मुक्तकेशत्वं निषिध्यत इति ॥

अथासनविचारः ॥ तत्र हेमाद्रौ कौशिकः—कुशासनं सदा प्लवं यतीनां तु विशेषतः ॥ कुशासनोपविष्टस्य सिध्यते योग

उत्तम इति ॥ चिप्पुपुराणे—कुशोपरि निविष्टेन तथा यज्ञोपवीतिना ॥ सर्वं कर्म प्रकर्तव्यमन्यथा विफलं भवेदिति ॥ कुशोपरि निविष्टेनेति कुशासनोपादानं कर्माहोसनोपलक्षणम् ॥ ॥ आसनान्याह आढकारिकायां स्मृतिकारः—शर्मीकाश्मर्यशहाश्च कदम्बो वारण-
स्वया ॥ पत्रासनानि शुम्भानि आढे देवार्चने तथेति ॥ आढे देवार्चने इति देवपिच्यकर्ममात्रोपलक्षणम् ॥ ॥ प्रौढपादनिषेधः ॥ दानहे-
माद्री घाह्वायनः—दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम् ॥ प्रौढपादो न कुर्वति स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ आसनारूढपादस्तु ज्ञान्वोर्वा
जदयोस्तथा ॥ कृतायसस्त्रिको यस्तु प्रौढपादः स उच्यत इति ॥ ॥ आसनोपकरणवस्तूनि ॥ व्यासः—कौशेयं कम्पलं चैव
अग्निं पट्टमेव च ॥ दारुजं तालपत्रं वा आसनं परिकल्पयेदिति ॥ कालिकापुराणे—चतुर्विंशत्यहुस्तु देव्यं काष्ठासने मतम् ॥
पोढशाहुलरिम्बीर्णमुत्सेधे चतुरहलम् ॥ पद्माहुलं वा कुर्यात्तु नोच्छ्रितं कारयेत्ततः ॥ आसने वस्त्रं द्विहस्तान्नो दीर्घं सार्धहस्तान्न विस्तृतं
कार्यम् ॥ अ्यहुलं तु तयोच्छ्रायं पूजाकर्मणि संश्रयेत् ॥ सर्वेषां तैजसानां च आसनं श्रेष्ठमुच्यत इति ॥ भद्रासनप्रकारः—कचि-
द्भद्रासन उपनिषेत्पि दृश्यते । भद्रासनशब्दश्चानर्थमण्यादिलिखितनृपासनवाचकः । तस्यच सर्वेषामहुलमत्वात्तथासनाभावापत्तेर्नृपासन-
वधारच्छस्यं सर्वतः शोभनमासनं विधेयमिति प्रतीयत इति ॥

पवित्रधारणप्रकारः ॥ मन्त्रेण पवित्रधारणं चाधिकारितावच्छेदकम् ॥ तदुक्तं प्रयोगपारिजाते—मन्त्रेण धारयेद्विप्रः पवित्रं
सर्वकर्मसु ॥ मन्त्रं विना धृतं यत्तु पवित्रमफलं भवेत् ॥ हेमाद्रावचिः—उभाभ्यामेव पाणिभ्यां विप्रैर्दर्शपवित्रके ॥ धारणीये प्रयत्नेन
मन्त्रग्रन्थिसमन्विते ॥ प्रब्रयजे जपे चैव मन्त्रग्रन्थिर्विधीयते ॥ भोजने धर्तुलः प्रोक्त एवं धर्मो न हीयत इति ॥ ॥ द्युस्तग्रन्थिर्मत्प-
वित्रलक्षणसुक्तं गारुडे—अर्धं प्रदक्षिणीकृत्य शिखायां संप्रवेशयेत् ॥ वैष्णवेनैव मार्गेण द्युस्तग्रन्थौ पवित्रक इति ॥ वैष्णवो मार्गः

पश्चाद्भागः ॥ द्विगुणीकृतानां दर्शशिलानां पाशः प्रदक्षिणभर्षावेष्टने विधाय पश्चाद्भागेन यदा-प्रवेक्ष्यते तदा चतुलो ग्रन्थिरित्यर्थः ॥
 ॥ ब्रह्मग्रन्थिमत्पचिच्छलक्षणमपि तत्रैवोक्तम्—संयज्य वैष्णवं मार्गं ब्रह्ममार्गविनिःसृतम् ॥ सकृत्प्रदक्षिणीकृत्य पवित्रमभिधी-
 यते ॥ तद्ब्रह्मग्रन्थिमत्योक्तं पवित्रं वेदवादिभिरिति ॥ पवित्रकर्तुरभिमुखप्रदेशो ब्रह्ममार्गः ॥ यदा स एव पाशः प्रादक्षिण्येन समग्रवेष्टने
 विधाय पुरोभागेन प्रवेक्ष्यते तदा ब्रह्मग्रन्थिरित्यर्थः ॥ ॥ पवित्रद्वर्भशिलासंख्यापि तत्रैवोक्ता—सप्तभिर्दर्भपिखूलैः कुर्या-
 द्भ्रासं पवित्रकम् ॥ पञ्चभिः क्षत्रियस्यैव चतुर्भिस्तु तथा विशः ॥ द्वाभ्यां शूद्रस्य विहितमन्तराणां तथैवयेति ॥ भार्कण्डेयस्तु—चतुर्भि-
 र्दर्भपिखूलैर्ग्राह्यस्य पवित्रकम् ॥ एकैकन्यूनमुदितं वर्णं यथाक्रमम् ॥ सर्वेषां वा भवेद्वाभ्यां पवित्रं ग्रन्थितं नवेत्याह ॥ एतच्च संख्या-
 विधिषु पवित्रलक्षणं ग्रन्थिमत्पवित्रपक्षे ॥ तदभावपक्षे तु—अनन्तर्गभिर्णं साग्रं कौशं द्विदलमेवच ॥ प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्रकुत्र-
 विदिति छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनोक्तं लक्षणं ज्ञेयम् ॥ द्विदलमखण्डैकपत्रात्मकमित्यर्थः ॥ केचिद्विदलं पत्रद्वयात्मकमिति व्या-
 चक्षते तत् पवित्रे कुशौ समावप्रक्षीणीयावनन्तर्गभौ कुशैश्छिनत्ति पवित्रस्य इति ज्ञानपथश्रुतिकात्यायनस्तुत्रकर्कदेवभा-
 ष्याद्यखिलग्रन्थविरुद्धमित्युपेक्षणीयम् ॥ हारीतः—आचामेत्प्रयतो नित्यं पवित्रेण द्विजोत्तमः ॥ नैवोच्छिष्टं भवेत्तच्च भुक्तशेषं तु वर्ज-
 येदिति ॥ पवित्रेण सह पवित्रयुक्तपाणिरित्यर्थः ॥ ॥ पवित्रख्यागहेतवः—येनतु पवित्रेण सह भोजनं कृतं तदेवोच्छिष्टतया त्याज्यं
 नान्यत् ॥ एतच्च ग्रन्थिरहितपवित्रविषयम् । न ब्रह्मग्रन्थिनाऽऽचामेदिति हेमाद्रावादित्यस्मरणात् ॥ एतच्च शुचैराचामतो वेदितव्यं
 प्रयत इति वचनात् ॥ अन्येतु कर्माद्वाचमनविषयमेतदित्याहुः ॥ तथाच हेमाद्रौ कात्यायनः—सपवित्रः सन्भो धा कर्माङ्गे पितृ-
 कर्मणि ॥ अशून्यं तु कर्तुं कृत्वा सर्वत्राचमनं चरेत् ॥ नोच्छिष्टं तत्सदर्थंश्च भुक्तोच्छिष्टं तु वर्जयेदिति ॥ अत्र पवित्रशब्देन ग्रन्थिमत्प-

विनमित्येके ॥ ॥ ग्रन्थिविमोकेन पवित्रत्यागः ॥ प्रयोगपारिजाते—नित्ये नैमित्तिके वापि कर्मोपक्रमणे द्विजः ॥ धृतं पवित्रं कर्मान्ते ग्रन्थि मुक्त्वा तु तत्पजेदिति ॥ हेमाद्रौ शातातपः—जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ॥ अश्रयं तु करं कुर्यात्सु-
 वर्णरजतैः कुञ्जरिति ॥ तत्रैव कदम्पः—स्नाने होमे जपे दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ॥ सपवित्री सदस्यौ वा करौ कुर्वीत नान्यथेति ॥
 उभावपि करौ सपवित्री सदस्यौ वा कर्माङ्गत्वेन संपादनीयौ ॥ अत्र करयोः पवित्रवत्ता च ग्रन्थिमद्भ्यामग्रन्थिमद्भ्यां वा पवित्राभ्यामि-
 त्येकः पक्षः ॥ द्वौ दर्भौ दक्षिणे हस्ते सव्ये ग्रोनासने सकृदिति वचनोक्तरीत्या च सदर्थता इति द्वितीयः ॥ सव्ये पाणौ कुशान्कृत्वा
 कुर्यादाचमनक्रियाम् ॥ सव्यः सोपग्रहः कर्णो दक्षिणः सपवित्रक इति कात्यायनोक्तेः सव्ये पाणौ श्रीन्कुशान्दक्षिणे पवित्रं धारयेदिति
 तृतीयः ॥ ॥ स्वर्णपवित्रलक्षणं तत्प्रशंसाच—सर्वण्येव पवित्राणि कुशकाशमयानि च ॥ तानि हेमपवित्रस्य कलां नार्हन्ति
 षोडशीमिति ॥ इदं च शाक्योपपद्यगुल्लारूपमापमानेन षोडशमापमितमशीतिगुल्लारूपकं ब्रह्मग्रन्थियुतं धार्यं न न्यूनाधिकमिति प्रमाणविदः ॥
 ॥ अयातयामयस्तूनि ॥ हेमाद्रौ शुद्धपरिशिष्टे—दर्भोः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणा हविरग्नयः ॥ अयातयामान्येतानि नियोज्यानि
 पुनःपुनरिति ॥ यातयामत्वं अनेकत्र प्रयोगानर्हत्वम् ॥ अयातयामत्वं तु एकत्र विनियुक्तसाध्यनेकक्रियान्तरोपयोगयोग्यत्वम् ॥ हविर-
 ग्नयमेव । नाज्यादशेषादिति कात्यायनेनाज्यस्य शेषत्वाभावप्रतिपादनेन यातयामत्वाभावात् पुनःपुनर्विनियोज्यत्वस्य तत्रैव सत्त्वात् ॥
 पुरोडाशीदनादेस्तु शेषत्वेन पर्युपितत्वेन च यातयामत्वात्पुनःपुनर्विनियोज्यत्वस्यासंभवात् कोशादावाज्यनामसु हविश्शब्दपरामर्शश्च ॥ ॥
 दर्भग्रहणकालः ॥ अत्र दर्भोणामयातयामत्वं तु नभोमासीयामावास्यागृहीतदर्भविषयम् । तदाह हारीत —
 मासे नभसमावासा तस्यां दर्भोच्यो मतः ॥ अयातयामास्ते दर्भो नियोक्तव्याः पुनःपुनरिति ॥ नभाः श्रावणः । अमा अमावास्यान्तमा-

सैनैव बोद्धव्या । ततश्चैते उपयुक्ता अप्यपवादवर्जं क्रियान्तरेऽपि पुनःपुनरुपयोज्याः । कालान्तरगृहीतास्तु एकत्र विनियुक्ताश्चेधातयाम-
त्वात्क्रियान्तरेषु न विनियोज्याः ॥ ॥ त्याज्या दर्माः ॥ अत्रापवादमाह हेमाद्रौ लघुहारीतः—चित्तौ दर्माः पथि दर्मा ये
दर्मा यज्ञभूमिषु ॥ स्तरणासनपिण्डेषु पद कुशान्परिवर्जयेत् ॥ पिण्डार्थं ये धृता दर्मा येः कृतं पितृतर्पणम् ॥ भूत्रोन्मिष्टधृता ये च
तेषां त्यागो विधीयते ॥ नीवीमध्येषु ये दर्मा ब्रह्मसूत्रे च ये कृताः ॥ पवित्रांस्तान्विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशा इति ॥ गृह्यपरि-
शिष्टेऽपि—अमेध्यलिप्ता ये दर्मास्तेषां त्यागो विधीयत इति ॥

वर्भलक्षणं हेमाद्रौ कौशिकेनोक्तम्—सप्तत्राः शुभा दर्मास्तिलक्षेत्रसमुद्भवाः ॥ ते अशस्ता द्विजातीनां देवे पित्र्ये च कर्मणि ॥
अप्रसृताः स्मृता दर्माः प्रसृतास्तु कुशाः स्मृताः ॥ सम्लाः कुतपाः प्रोक्ताश्छिन्नाग्रास्तृणसंज्ञिताः इति ॥ अप्रसृता असंजातप्रसवाः अ-
पुष्पिता इत्यर्थः ॥ ॥ रत्निप्रमाणताच्च दर्माणाम्—रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थेन संस्तृता इति छन्दोगपरिशिष्टे काल्या-
यनोक्तेः ॥ एतच्च पिण्डाधस्तरणार्थानामेव ॥ तदुक्तं वायुपुराणे—रत्निप्रमाणाः शस्ता वै पितृतीर्थेन संस्तृताः ॥ उपमूले तथा
कुजाः प्रस्तरार्थे कुशोत्तमा इति ॥ कृतमुष्टिहस्तो रत्निः ॥ अन्येषां तु गोकर्णप्रमाणता ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे—हरिताश्च
सपिबूलाः स्निग्धाः पुष्टाः समा हिताः ॥ गोकर्णदीर्घास्तु कुशाः सकृच्छिन्नाः समूलका इति ॥ गोकर्णपरिमाणंतु दशाङ्गुलप्रमाणं प्रादे-
शसंज्ञं । प्रादेशतालगोकर्णा इत्यभिधानकोशप्रतिपादितम् ॥

अथाचमनविचारः ॥ आचमनं चाधिकारितावच्छेदकम् ॥ तदुक्तं मार्कण्डेयेन—देवार्चनादिकार्याणि तथा गुर्वभिवादनम् ॥
कुर्वीत सम्यगाचम्य प्रयतोऽपि सदा द्विज इति ॥ आचान्तस्य प्रयतस्यापि कर्मरिम्भप्रयुक्तमाचमनमनेनोक्तं भवति ॥ अथाचमन-

प्रयोगः ॥ यद्वशित उपवीती प्राशुख उदशुख ऐशान्यभिमुखो वा आजानुक्षालितपादयुग्म आमणिवन्धं प्रक्षालितहस्तद्वयो येनके-
नापि मिद्वदिवासा अन्तरुर्वोरव्रीकृत्वा शुचौ देशेऽप्रसारितसमक्षितपादयुगः सुमनास्तन्मनाः प्रणतो भूमिपदादोऽनासनस्थो भुक्त्वा-
सनस्योऽपि अजलस्थो जानूर्वजले तिष्ठन्वा अनपावृतशिरःकण्ठः केशनीव्यधःकायधरणीरस्पृशन् तत्स्पर्शे तु प्रक्षालितहस्तः अजल्पन्नहसन्न-
गच्छन्प्रीत्यपादः कमप्यस्पृशन्नचलन् कचिदप्यनस्यजितदेहो दिक्ष आत्मानं चावलोकयन्नरथास्योऽत्तरो वामहस्तास्पृष्टमफेनमवि-
र्णमरिरसमदुर्गन्धिं अबुद्बुदं शूद्राशुच्येकपाणयनावर्जितं वर्षधारातिरिक्तं पादप्रक्षालनशेषातिरिक्त उच्छेपं चेत्तदा भूमिक्षाविताग्रं अ-
ग्निप्रोक्षणार्थजलशेषातिरिक्त हस्तेनालोलितं अप्रदरप्रभवं प्रदरप्रभवमपि गोतृसिद्धमं अतसं रोगिणस्वसमपि अकलुषं चनाहुलिना गो क-
र्णकृतिना दक्षिणहस्तेन निश्चतुर्वो प्राक्षेण क्षतादिना तद्वरोधे कायेन तद्वरोधे देवेन ग्राह्यणो हृद्गामि क्षत्रियः कण्ठगामि वैश्यस्ता-
लुगामि जलमाचामेत् ॥ शूद्रः सर्वरेवच निर्मुलाभ्यन्तरासिद्धमं यथोक्तमेव जलं सकृदाचामेत् ॥ ततः संवृतश्यावान्ताधरोष्ठं मुखमह-
ष्ठमूलेन द्विःपरिमृज्य पाणिं प्रक्षाल्य तर्जनीमध्यमानामिकाभिस्तादृशमेव मुखमोष्ठरमश्रुतोषःश्यावादुपरि द्विरुपस्पृश्य पुनः पाणीं प्रक्षाल्य
वामपाणिं पादौ शिरश्चाभ्युक्ष्य तर्जन्यहृष्टाभ्यां सोदकाभ्यां नासापुटे ततोऽहुष्टानामिकाभ्यां सोदकाभ्यामक्षिणी । [छन्दोगश्वेत्तदादाव-
क्षिणी इति विशेषः] । परिसार्जनोपस्पर्शनयोर्मध्ये पाण्यधग्युक्षणमिति च विशेषः ॥ ततोऽहुष्टानामिकाभ्यां श्रोत्रे । ततः कनिष्ठाहु-
ष्टाभ्यां नाभिं स्पृष्ट्वा पाणिं प्रक्षाल्य करतलेन हृदयं सर्वोद्गुलीभिः शिर अहुत्यग्रेणांसद्वयं स्पृशेत् ॥ ततः शेषं जलं किञ्चिद्वामहस्ते देयम् ॥
इतीदमाचमनं ॥ द्विराचमने तु पादप्रक्षालनवर्जमलमावर्तते ॥ भोजनोपक्रमाचमने सकृदेवौष्ठस्पर्शः ॥ तथा द्विजातीनामपि पुन-
राचमने औष्ठस्पर्शमात्रं प्रत्युपस्पृश्यात्तनः शुचिर्भवतीति गोभिलगृह्यादिति केचित् ॥ इत्याचमनप्रयोगः ॥ ॥ गौण्याचमनम् ॥

अशक्तौ त्रिःपीत्वा हस्तौ प्रक्षाल्य मुखं प्रमृज्य खानि स्पृशेत् ॥ अत्यशक्तौ हि त्रिःपीत्वा हस्तं प्रक्षाल्य श्रोत्रं स्पृशेदिति ॥ अत्र मूलं मिताक्षरायां स्पृश्यर्थसारे आचारदर्शने आचारचिन्तामणौ च ज्ञेयम् ॥

प्राणायामविचारः ॥ प्राणायामश्चाधिकारिताविशेषणम् ॥ तदाह धृष्टमनुः—प्राणानायम्य कुर्वीत सर्वकर्मण्यसंयतः ॥ प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत उँकारमर्हतीति ॥ ॥ प्राणायामलक्षणं छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनेनाभिहितम्—भूराद्यास्तिल एवेता महाव्यादृतयोऽव्ययाः ॥ महर्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ आपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवःस्वरिति शिरः ॥ प्रतिप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ एता एतां सहानेन तथैभिर्दशभिः सह ॥ त्रिर्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यत इति ॥ अस्यार्थः—मुक्तिफलकत्वादव्ययाः । एताः सप्त व्याहृतयः । एतां गायत्री । अनेन शिरसा सह । तथैभिर्दशभिः प्रणवैः सह । आयतप्राणो निरुद्धप्राणस्त्रिर्जपेदिति ॥ अयमेकः प्राणायाम इत्यर्थः ॥ योगियाज्ञचल्धयोऽपि—सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥ त्रिःपठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यत इति ॥ कूर्मपुराणे ईश्वरगीतास्तु—प्राणः स्वदेहजो धायुरायामस्तन्निरोधनमिति ॥ दाल्भ्यपरिशिष्टे—ब्रह्मयज्ञो जपो होमो देवर्षिपितृकर्म च ॥ अर्नोकृत्य कृतं सर्वं न भवेत्सिद्धिकारकमिति ॥ शाठ्यायनोऽपि—दानयज्ञतपःस्वाध्यायजपध्यानसंध्योपासनप्राणायामहोमदैवविध्यमश्रोत्रारणब्रह्मारम्भादीनि प्रणवमुच्चार्य प्रवर्तयेदिति ॥ अतश्च मन्त्रमाश्रोत्रारणे आदावौकारः कार्य इति सर्वानुक्रमसूत्रभाष्ये ॥ केचित्तु प्रवर्तयेदिति वचनात्प्राग्भ एव युक्तः ॥ ॥ प्राणायामे प्रणवोच्चारणव्यवस्था ॥ तथाच छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—नोँकुर्व्योँदोमम आणां पृथगादिषु कुत्रचित् ॥ अन्येषां च विकृष्टानां कालेनाचमनादिनेति ॥ अस्यार्थः—गोभिलगृह्यप्रसिद्धपडाहुतिविशत्याहुतिमन्त्रेषु प्रतिमन्त्रमादौ उँकारप्रयोगं कचिदपि न कुर्यात् किंतु प्रथ-

अशक्तौ त्रिःपीत्वा द्रुतौ प्रक्षाल्य मुखं प्रमृज्य खानि स्पृशेत् ॥ अत्यशक्तौ हि त्रिःपीत्वा द्रुतं प्रक्षाल्य श्रोत्रं स्पृशेदिति ॥ अत्र मूलं मिताक्षरायां स्मृत्यर्थसारे आचारदर्शो आचारचिन्तामणौ च ज्ञेयम् ॥

प्राणायामविचारः ॥ प्राणायामाध्याधिकारितविशेषणम् ॥ तदाह धृष्टमनुः—प्राणानायम्य कुर्वीत सर्वकर्माण्यसंयतः ॥ प्राणायामैस्त्रिभिः प्लुतस्तत उक्तरमर्हतीति ॥ ॥ प्राणायामलक्षणं छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनेनाभिहितम्—भृशघास्तिष्ठ एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ॥ महर्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्वया ॥ आपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवःस्वरिति शिरः ॥ प्रतिप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ एता एतां सहानेन तथैभिर्दशभिः सह ॥ त्रिजपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यत इति ॥ अस्यार्थः—मुक्तिफलकत्वादव्ययाः । एताः सप्त व्याहृतयः । एतां गायत्री । अनेन शिरसा सह । तथैभिर्दशभिः प्रणवैः सह । आयतप्राणो निरुद्धप्राणस्त्रिजपेदिति ॥ अयमेकः प्राणायाम इत्यर्थः ॥ योगिपाञ्चदशस्त्वच्योऽपि—सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥ त्रिःपठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यत इति ॥ कूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु—प्राणः स्वदेहजो वायुरायामस्तन्निरोधनमिति ॥ बालभ्यपरिशिष्टे—प्रक्षयजो जपो होमो देवर्षिपितृकर्म च ॥ अर्नोकृत्य कृतं सर्वं न भवेत्सिद्धिकारकमिति ॥ ब्राह्मणायनोऽपि—दानयज्ञतपःस्वाध्यायजपध्यानसंघोपासनप्राणायामहोमदैवविन्यमश्रोधारणब्रह्मारम्भादीनि प्रणवमुच्चार्य प्रवर्तयेदिति ॥ अतश्च मध्वमानोच्चारणे आदावौकारः कार्य इति सर्वानुक्रमसूत्रभाष्ये ॥ केचित्तु प्रवर्तयेदिति वचनात्प्राग्म एव युक्तः ॥ ॥ प्राणायामे प्रणवोच्चारव्यवस्था ॥ तथाच छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—नोकुर्याद्धोममन्त्राणां पृथगादिषु कुत्रचित् ॥ अन्येषां च विकृष्टानो कालेनाचमनादिनेति ॥ अस्यार्थः—गोभिलगृह्यसिद्धयहाहुतिविधत्याहुतिमन्त्रेषु प्रतिमध्वमादौ उक्ताप्रयोगं कचिदपि न कुर्यात् किंतु प्रथ-

ममेव ॥ अन्येषां जपादर्यानां रुद्राध्यायादीनां मध्ये अग्रापत्ये सति आचमनादिना काले उक्कारेण सह व्यवधानेनाचमनानन्तरं पठ्यमानस्य मन्त्रस्यादावीकारप्रयोगः कर्तव्यः ॥ होममन्त्रेष्वेवं व्यवधाने उक्कारः कर्तव्य एवेति ॥ अतएव शास्त्रान्तरीया न कुर्वन्तीत्याहुः ॥ सप्त त्रिमात्रः ॥ तादृशस्य विनियोगात् ॥ मदनरत्ने व्यासः—त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्मारम्भेषु सर्वेषु इति ॥ ॐ मिल्यधिकृत्य आपस्तम्बोऽपि—त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्मारम्भेषु सर्वेति ॥ अस्य पृथग्विधत्वान्मन्त्रेण सह न सन्धिः । पृथग्विधाने सह मन्त्रिर्न भवतीत्युपपादितं त्रिपिमात्रस्यासमिति सूत्रे कर्कोपाध्यायैः ॥ अध्याहारस्य तु लौकिकत्वान्मन्त्रेण सह संध्यभाष इत्यपि प्रतिपादितं षष्ठ्यु पूर्वसमनकीलपिहृत्य सन्त इति प्रतिमन्त्रप्रतिपत्तेरुक्तं पाध्यायैः ॥

मन्त्रिच्छन्दोदेवततोवनिचारः ॥ दानहेमाद्रौ मदनरत्ने च याज्ञवल्क्यः—आर्पं छन्दश्च देवत्यं विनियोगस्तथैव च ॥ वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन निश्चितः ॥ अनिदित्वा तु यः कुर्याद्याजनाध्ययनं जपम् ॥ होममन्तर्जलादीनि तस्य चाल्पं फलं भवेदिति ॥ ब्राह्मण च निश्चित इति मदनरत्ने दानकाण्डे पाठः ॥ तथा—यश्च जानाति तत्त्वेन आर्पं छन्दश्च देवतम् ॥ विनियोगं ब्राह्मणं च मन्त्रार्थज्ञानमेव च ॥ एकैकस्य ऋये. सोऽपि बन्धो क्षतिभिर्द्रवेत् ॥ एकैकस्य ऋयेः एकैकस्य मन्त्रस्येत्यर्थः ॥ देवतायाश्च सायुज्यमन्त्रस्य न सशयः ॥ पूर्वोक्तेन प्रकारेण ऋग्यादीन्वेति यो द्विवः ॥ अधिकारो भवेत्तस्य रहस्यादिषु कर्मसु ॥ ॥ आर्पच्छन्दोदेवतनिर्यचनम् ॥ येन पयर्षिणा दृष्ट मिद्धिः प्राप्ता च येन वै ॥ मन्त्रेण तस्य तत्त्वोक्त्युपेर्भावस्तदार्पकम् ॥ अदनाच्छन्द उद्दिष्ट वा-ससी इय चारुतेः ॥ आत्मा संछादितो देवैर्गृह्योर्भावेत्सु वै पुरा ॥ आदित्यैर्गृह्योर्भावेत्सु वै पुरा ॥ यस्या यस्या तु मन्त्रस्य उद्दिष्टा देवता तु या ॥ तदाकारं भवेत्तस्य देवत्वं देवतोच्यते ॥ पुराकृत्ये समुत्पन्ना मन्त्राः कर्मार्थमेव च ॥ अनेन चेदं कर्तव्य विनियोगः

स उच्यते ॥ तैरुक्तं यद्य मधस्य विनियोगप्रयोजनम् ॥ प्रतिष्ठानं सुतिश्रीव ब्राह्मणं तदिहोच्यते ॥ एवं पञ्चविधं योगं जपकाले ह्यनु-
 स्मरेत् ॥ दोमे चान्तर्जले योगे स्वाध्याये योजने तथेति ॥ सर्वानुक्रमसूत्रे काल्यायनोऽपि—ऋषिदैवतच्छन्दांस्यनुक्रमिष्याम इति
 प्रकृत्याह—एतान्यनिदिष्ट्या योऽधीतेऽनुवृते जपति बुधोति यजते याजयते वा तस्य ब्रह्म निर्वीर्यं यातयामं भवत्यथान्तरा भ्रगर्तं वा पश्यते
 स्याणुं वञ्चंति प्रमीयते वा पापीयान्भवत्यथ विज्ञयितानि योऽधीते तस्य वीर्यवत्तरं भवति जपति हुत्वेष्ट्वा तत्फलं सुज्यत इति ॥ अत्र
 ऋषिच्छन्दोदेयतेत्येव क्रमः स्वीकार्यः ॥ आपं छन्दश्च दैवत्यं विनियोगस्तथैवच ॥ वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषत इति वाक्ये वेदि-
 तव्यमिति निधित्यानीयतव्यप्रत्ययश्रवणात् । अत्र हि ऋष्यादिज्ञानपदार्थः कर्तव्यतया विधीयते ॥ तस्मिंश्च विधीयमाने पाठानुपूर्व्याविग-
 म्यमानः क्रमोऽपि तदाश्रितो विधीयते ॥ क्रमान्तरपरिग्रहे विनिगमनाविरहात् ॥ यस्तु काल्यायनेन—ऋषिदैवतच्छन्दांस्यनुक्रमिष्याम
 इति सर्वानुक्रमसूत्रे ऋषिदैवतच्छन्दांसीति क्रम उक्तः स न ज्ञानार्थत्वेन किंतु अनुक्रमिष्याम इत्युक्तेरनुक्रमार्थत्वेन वेदितव्य इतिवदत्र
 ऋष्यादिज्ञानकर्तव्यतायाः साक्षाद्विध्यश्रवणात् ह्यसकलव्ययोर्यध्ये ह्यसविधेरेव बलीयस्त्वाच्च ॥ अतएव योगियाज्ञवल्क्येन—प्रजा-
 पतेर्मुत्तोत्तन्नस्तपःसिद्धस्य वै पुरा ॥ तेनोपात्तस्ततस्तस्य प्रक्षार्पं च स्वयंभुवः ॥ गायत्री च भवेच्छन्दो ह्यभिदैवतमुच्यते ॥ आदौ सर्वत्र
 सुजीत विविधेष्वपि कर्मस्वित्यादिना प्रणवव्याहृत्यादिमन्त्राणामृषिच्छन्दोदेवता इत्यनेनैव क्रमेणार्पादिकमभिहितम् ॥ बृहस्पगङ्गाचरपञ्च-
 तावपि—ऋषिमादौ प्रयुजीत छन्दो मध्ये नियोजयेत् ॥ देवतामवसाने च मधज्ञो मधसिद्धय इति ॥ एतेन ऋषिदैवतच्छन्दांसीति-
 क्रमं वदन्तो देवयांजिकादयः परास्ताः ॥ आचारादर्शे योगियाज्ञवल्क्यः संध्यामधिकृत्याधर्पणसूक्तस्याऽपोहिष्ठेति सूक्तस्य द्रुप-
 दायाश्च ऋष्यादिकमभिधायाह—एवं ज्ञात्वा तु मन्त्राणां प्रयोगं वै द्विजोत्तमाः ॥ संध्यामुपासयेद्यद्वद्यथावत्तन्निबोधेति ॥ अत्रच संध्या-

ग्रहणे कर्ममात्रोपलक्षणार्थम् । पूर्वोक्तकालायायनयोगियाज्ञचल्स्यवचनैकवाक्यतया तथैवावगमात् ॥ अत्र केचिदाहुः—सर्वे-
 यामेव मद्राणामादावृष्यादीनि स्मृत्वा ततः संच्याप्रयोग इति । तत्रातीव युक्तम् । एवंह्यज्ञश्रुतेन ऋष्यादिस्मरणेन सह सर्वेषां मद्राणा-
 मानन्तरेण स्यायगतं प्रोच्यते ॥ उक्तास्स सप्तव्याहतीनां गायत्र्याः शिरसश्च ऋष्यादीनि स्थलान्तरे योगियाज्ञचल्स्येनाभिहितानीति
 कथं न तत्पूर्वभावः ॥ किञ्च—अचमर्पणसूक्तस्य ऋष्यादेः प्रथममभिधानात्तदेव प्रथमं स्यात् । तस्माज्ज्ञात्वेति प्रयोगाद्विज्ञानं प्रयो-
 गफलसौकर्यार्थं ॥ अथवा ज्ञात्योपासयेदिति प्रत्येकमभिसंबध्यते । तेन तन्मन्त्रस्य ऋष्यादिकं तत्तन्मन्त्रप्रयोगात्प्राग्ज्ञातव्यमित्यर्थः सि-
 द्ध्यति ॥ अयमेव पक्षो बहुसंमतः ॥ ॥ अनेकमन्त्राणामप्येकस्मिन्सह विनियोगे ऋष्यादिव्यवस्था ॥ श्रणवव्याहृतिशि-
 रसां च मिलितानामेव प्राणायामे विनियोगात्तेषां च मिलितानामेव ऋष्यादिकं स्मृत्वा प्राणायामः कार्यः ॥ अन्यत्रापि यत्रैकस्यां क्रिया-
 यामेकमन्त्राणां विनियोगस्तत्राप्येवमेव रुद्रजपछात्रपिकादी । एवं पञ्चविधं योगमिति ब्राह्मणान्तर्भावेन पञ्चविधत्वं प्रकारान्तरे अधिक-
 फलापे वा । आपं छन्दश्च देवत्वं विनियोगस्तथैव चेत्यादिनानास्थानेषु चतुर्णामेवाभिधानात् ॥ एवं ज्ञात्वा तु मद्राणामिति योगिया-
 ज्ञचल्स्येन ऋष्यादिज्ञानसंवाहत्वाभिधानादर्थज्ञानवत्तज्ज्ञानमेवाङ्गं न ॥ ऋष्याद्युच्चारणं मानाभावादसंवद्व्यवायापत्तेश्चेत्युक्तमाचा-
 रचिन्तामणौ वाचस्पतिमिश्रैः ॥ इदं च ऋष्यादिस्मरणं यत्र मन्त्रे प्रामाणिकं ततः प्राक् प्रयोग एव कर्तव्यम् ॥ ॥ आपर्षा-
 देवैर्कल्पिकृत्यम् ॥ इदं च ऋष्यादिज्ञानं वैकल्पिकम् ॥ एतान्यविदित्वेत्थुपन्यस्य तस्य ब्रह्म निर्वीर्यं यातयामं भवतीत्युक्तत्वात् ॥ अयं
 विज्ञायितानि योऽधीते तस्य वीर्यवदित्युक्तेः सर्वमेतच्छन्दोदैवतमापं च विज्ञाय यत्किञ्चिज्जपेमादि करोति स तस्य फलमश्नुते इत्युक्ते-
 श्चेति दर्शपूर्णमासपद्धतौ तदीक्षायां च वैधनाथमिश्राः ॥ प्राच्यग्रन्थेतु—अध्ययनाध्यापनान्तर्वर्ज्येन नियमः । अन्यत्र पुरुषार्थता न

कर्मयोग्यमिति दर्शपूर्णमासपद्धतिवैयनाथमिश्रटीकायाम् ॥ अतएव कृष्णभट्टीये—नच स्परेदपिच्छन्दः श्राद्धे वैतानिके मखे ॥ अग्निहोत्रे वैश्वदेवे विवाहादिविधौ तथेत्युक्तम् ॥

असौ नारायणनस्यादि ॥ नारायणनतिश्वाधिकारिताविशेषणम् ॥ तदुक्तं चामनपुराणे—सर्वमङ्गलमङ्गल्यं वरेण्यं वरदं त्रिशुम् ॥ नारायणं नमस्कृत्य सर्वकर्मणि कारयेदिति ॥ नारायणग्रहणं गणेशोभामहेश्वराद्युपलक्षणम् । कारयेदिति स्वार्थे णिच् ॥ नारायणदेवतोच्चारणकमस्त्यग्रे प्रयोगे दर्शयिष्यते ॥

संरूपविचारः ॥ मार्कण्डेयपुराणे—संकल्प्य विधिवत्कुर्यात्त्वानदानव्रतादिकमित्युक्तम् । तत्र कृतसंधेन कृतसकल्पत्वमप्यधिकारितावच्छेदकम् ॥ निधितत्त्वे भविष्ये—सकल्पेन विना विप्र यत्किञ्चित्कुरुते नरः ॥ फलं चाल्पाल्पकं तस्य धर्मस्यार्थक्षयो भवेदिति ॥ मंत्रस्तरप्रदीपे वक्षः—प्रातः संध्यां ततः कृत्वा संकल्पं बुध आचरेत् ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥ यवन्यकुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुत इति ॥ संकल्पशब्देनैव कर्माद्युक्तफलार्थमहं करिष्य इत्याकारकं मानस कर्मोच्यते ॥ तदुक्तं भट्टाचार्यः—संकल्पः कर्म मानसमिति ॥ ॥ अनेकदिनसाध्ये कर्मणि तिथ्याद्यहर्निर्णयः ॥ तत्र विशेषमाह वैबलः—मासपक्षतिथीनां च निमित्तानां च सर्वशः ॥ उद्देश्यमनुसंधानं न तस्य फलमागमवेदिति ॥ असौ च संकल्पः केवलमहर्गार्थएव नानुसंधानरूपपक्षार्थः ॥ अनुसंधानोत्तरमेव तस्य कर्तव्यत्वेन तत्फलत्वानुपपत्तेः ॥ मासपक्षतिथयः प्रयोगाधिकरणभूताः सर्वेऽपि ॥ यस्तु—अनेकदिनसाध्ये कर्मण्याद्यदिने सकल्पकालिनीं तिथिमधिकरणत्वेनोद्दिष्य ज्योतिषोमेनाहं यक्ष्ये इत्यादिवाक्यं प्रयुज्यते यायजूकाः तस्य पदानामन्ययायोगादनादर्थव्यमिति नीलकण्ठभट्टाः ॥ यदपि केचित्तेन रूपेण प्रयोगाद्गतया विहितानामेव मासादीनानुहेतव्य इत्युच्यते ।

तदपि न ॥ अनिहितमासादिके आचानादौ मासपक्षतिथीनां ज्योतिष्टोमे एकादशीव्रतादौ च मासपक्षयोरुल्लेखाभावप्रसङ्गाच्च ॥ अतो ज्योतिष्टोमादवेकादस्यादिपुर्णिमान्तानामुल्लेखः । एवमन्यत्रापीति दिक् ॥ अत्र केचिदाहुः—ग्रहणादिनिमित्तस्य मासपक्षतिथीनां प्रयागादेर्देशविशेषमात्रस्योल्लेखः कार्यो ननु व्यापकानामुचारायणमध्यदेशादीनामिति ॥ अपरेतवाहुः—प्रयागादिषु तीर्थेषु पुण्येज्वायतनेषु चेति मात्स्यचारक्याद्या प्रयागादितीर्थविशेषस्याहत्वं एवमार्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विन्ध्यहिमालयोरित्यादिवाक्येनार्यावर्तादिसामान्यस्याप्यहत्त्वावगमात् निमित्तानां च सर्वश इति सर्वशःपदत्सारस्याच्च सर्वपदानामुल्लेखः कार्यः ॥ नच विनैव सिद्धेर्मासपक्षतिथीनामित्यनर्थकमिति वाच्यम् । मिथिस्तृष्टानां कार्तिकमाषादीनामुल्लेखसिद्धावपि तदस्पृष्टसाधारणमासाद्युल्लेखप्राप्त्यर्थत्वात् ॥ तेन व्यापकानां व्याप्यानां च सर्वेषामुल्लेखः कार्य इति ॥ संकल्पे च मुख्यचान्द्रमासातिरिक्तगौणमासप्रयुक्तकर्मस्वपि विन्ध्यदक्षिणे शुक्लदेस्तदुत्तरे कृष्णादेक्षान्द्रमासस्यैवोल्लेखो ननु गौणानामित्युक्तं फाल्गुनतत्त्वविधेचने ॥ कर्माङ्गविध्यन्यतिथेः संकल्पकालसत्त्वे तु संकल्पकालवर्तमानतिथिमेव कर्मतिथियुक्तत्वेन रूपेणाधिकरणतयोल्लेख्य संकल्पः कार्यः ॥ ॥ संकल्पपोहविचारः ॥ संकल्पधाक्यं तु हेमाद्रौ आह्नकाण्डे प्रदर्शितम्—ॐ इह प्रथिव्यां जन्यद्वीपे भारतवर्षे कुमारिकाखण्डे प्रजापतिक्षेत्रे दण्डकारण्येऽमुकस्मिन्प्रदेशे इत्यादिदेशे समनुकीर्त्य, ब्रह्मणो गमनुकीर्तयेत् ॥ तानिच युगानि द्वादशौचमाहुः—वैष्णवं प्रथमं तत्र गार्हस्पत्यमतःपरम् ॥ ऐन्द्रभाथेयमेतस्मादाहिर्बुध्न्यं च पैतृकम् ॥ वैश्वदेवं च सौम्यं च ग्राजापत्यं च भारुतम् ॥ आश्विनं गार्ग्यमितेवं युगानि द्वादशीव हीति ॥ प्रभवादिपष्टिसंवत्सरनामानि प्रसिद्धत्वात्तेहोच्यन्ते ॥ तत्राऽऽख्यपरिवत्सरेडावत्सरानुवत्सरेद्वत्सरेषु वर्तमानं युगावयवमनुकीर्त्य वर्तमानसंवत्सरायननुमासपक्ष तिथि-

यानक्षत्रयोगकरणरीद्रादिकालनामानि सप्तम्यन्तानि कीर्तयेत् ॥ सातर्तानि रौद्रादिकालनामानि कालमाद्यवे दर्शितानि ।
तथा दिगामुहूर्तान्निमुहूर्तनामानि च विस्तरभिया न संगृहीतानि ॥ एवं देशकालाधिकरणतया सगनुकीर्त्यामुक्तफलार्थमुक्तकर्म करिष्य
इति संकल्पः कार्यः ॥ ॥ प्रयोगाङ्गभूतस्थले विचारः ॥ अत्र कैश्चित्—मातृपूजादीनां प्रयोगवहिर्भूताङ्गत्वं वदद्भिर्देशपूर्णमासा-
चारस्वमाणोऽन्वारम्भणीयया यक्ष्य इति, वाजपेयेन यक्ष्यमाणो बृहस्पतिसत्वेन यक्ष्य इति संकल्पवत् करिष्यमाणामुक्तकर्माङ्गत्वेन मातृ-
पूजादीनि करिष्य इत्येवं मातृपूजादीनां संकल्प उक्तः ॥ अन्यैस्तु—प्रयोगान्तःपातिगुणत्वं वदद्भिरमुक्तकर्म करिष्ये तदङ्गत्वेन मातृ-
पूजादीनि करिष्य इत्येवं प्रधानसंकल्पोत्तरमेवैषां संकल्प उक्तः ॥ वस्तुनस्तु—कर्मादिषु च सर्वेषु मातरः सगणाधिपा इत्यादिवक्ष्यमा-
णान्वचनविचयान्मातृपूजादीनां स्वस्तिवाचनान्तानां कर्मणां प्रयोगवहिर्भूताङ्गत्वमेव युक्तं प्रतिभाति ॥ अतएवामुक्तकर्मारम्भनिमित्तं
मातृपूजादीनि करिष्य इत्येवं संकल्पवाक्यं ग्राह्यः सिद्धाः प्रयुज्यते इति ॥

अथ शारीरकभाष्यप्रतिपादितपथानुष्ठूत्या संकल्पविचारः पारिजाते—जन्माद्यस यतः इति सूत्रे यतोवेत्यादिवि-
पयव्याख्याने ब्रह्मणःसकाशादेव प्रपञ्जानुत्पन्नं यथा सृष्टःसकाशादुत्पन्नो घटः स्वोपादानं सृष्टमत्यक्त्वा जीवति, प्रलीयमानोऽपि सृष्टेव
प्रलीयते एवं ब्रह्मणो जातं जगदपि ब्रह्माऽत्यक्त्वा जीवति प्रलीयमानं च ब्रह्मण्येव प्रलीयते इत्युक्तोत्तरशास्त्रसंदर्भेण ब्रह्मणि समन्वया-
दिकं प्रतिपाद्य ब्रह्मार्पणबुद्धौव कर्माणि कर्तव्यानीत्युक्तं ॥ शुल्यन्तरमपि—एष एव साधु कर्म कारयति यस्मिन् निनीपते एष एवाऽ-
साधु कर्म कारयति तं यमेभ्योऽपो निनीपत इति ॥ भणितं च भगवद्गीतायां—यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥
यत्तपस्ससि कीर्त्तेय तत्कुरुष्व मदर्थणम् ॥ उक्तंच कर्मपुराणेऽपि—ब्रह्मण्याधाय कर्माणि निःसङ्गः कामवर्जितः ॥ प्रसन्नेनैव कुर्वाणो

याति तत्परमं पदम् ॥ ब्रह्मणा दीयते देय ब्रह्मणा संप्रदीयते ॥ ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ नाहं कर्ता सर्वमेतद्वह्नैव
 कुरुते तथा ॥ एतद्ब्रह्मार्पणं श्रोतव्यमिदं तत्त्वदर्शयिभिः ॥ प्रीणातु भगवानीश कर्मणानेन ज्ञाश्रुतः ॥ करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं
 परम् ॥ कार्यमित्येयं यत्कर्म नियतं सङ्गवर्जितम् ॥ क्रियते विदुषा कार्यं तद्भवेद्वापि मोक्षदम् ॥ अथवा यदि कर्माणि कुर्यान्नित्यान्यपि
 द्विजः ॥ अकृत्वा फलसन्ध्याय पथ्यते तत्फलेन तु ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन त्यक्त्वा कर्माणि तत्फलम् ॥ अविद्वानपि कुर्वीत कर्मणाप्रोति त-
 त्फलमिति ॥ अपिच—ब्रह्मार्पणमुद्ध्या कर्मकरणे फलगाहृत्यमपि भवति ॥ तदुक्तं न्यासेन—वासुदेवे मनो
 यस्य जपहोमार्चनादिषु ॥ तस्यान्तराशो मेनेय देवेन्द्रत्वादिकं फलमिति ॥ तस्माच्चतुर्विधपुरुषार्थः सर्वोऽपि परमेश्वरप्रीत्यै भवति ॥
 ततश्च परमेश्वरप्रीत्यर्थं प्राप्तं सध्यामुपासित्वे ज्योतिष्येमेन यक्ष्ये इति स्वाभीष्टदेवताप्रीत्युद्देशेन सकल्पः कार्य इत्यलमिति विश्वेरेणेति ॥

दक्षिणतस्तद्विधिनियमः ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुं न तूच्यते ॥ दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः
 कर्मणा पापं करः ॥ यत्र दिङ्मिमो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ॥ तिस्रस्तत्र दिग्घः श्रोक्ता ऐन्द्री सौम्याऽपराजितेति ॥ ऐन्द्री पूर्वा । सौम्या
 उदीची । अपराजिता ऐशानी ॥ ॥ आसनस्थितिनिधिमः ॥ तिष्ठद्यासीनः ग्रहो वा नियमो यत्र नेदृशः ॥ तदासीनेन कर्तव्यं न
 ग्रहेण न तिष्ठतेति ॥ ग्रहो नम्रः ॥ ॥ उदकोपस्पृशोस्थानानि ॥ कात्यायनः—रौद्रहराक्षसमासुरपिब्यमाभिचारिक मधुमुन्त्वा
 स्नानं चालभ्योपस्पृशेदय इति ॥ अत्र चक्षन्द्यातैवेत्यत्र कर्म कृतेति कर्कोपाध्यायानन्तदेवयाज्ञिकादयो माध्यकारा व्याचक्षुः ॥
 तेमाद्री याज्ञवल्क्योऽपि—रौद्रपिब्यासुरान्मास्त्रास्त्रा वैवाभिचारिकान् ॥ व्याहृत्यालभ्य चात्मानमपः स्पृष्ट्वाऽन्यदाचरेदिति ॥ छ-
 न्दोगपरिशिष्टे कात्यायनोऽपि—पिब्यमन्नातुद्रवणे आत्मात्मने अवेश्ये ॥ अधोवासुसमुत्सर्गे ग्रहासेऽनुतभापणे ॥ यार्जोरमूपकस्पर्शे

आकुपे क्रोधसंभवे ॥ निमित्तेष्वेपु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेदिति ॥ अनुद्रवणं उच्चारणम् ॥ आत्मालम्भो हृदयस्पर्शः ॥ अवेषणमपि
 तस्यैव ॥ अत्र विन्यमघोचारणालम्भमवेषणानि यज्ञादौ विदितान्येव ग्राह्याणि न लौकिकानि ॥ प्रहासे महति हासे न स्मितमात्रे ।
 मार्जारस्पर्शो मार्जारकृतएव । स्वयं कृते तु स्नानस्योक्तत्वादित्युक्तमाचारादर्शो । आकुपे परुषमापणे । क्रोधसंभवो मानसिकोऽपि ॥
 अत्रापः स्पृशेदित्यनेनापां स्पर्शनमेव विवक्षितं नस्वाचमनम् ॥ इत्यमेव अर्तयज्ञपितृभृतिकर्कोपाध्यायवांसुदेवगंगश्रीअन-
 न्तदेवयाज्ञिकादयो भाष्यकारा ध्यास्यातवन्तः प्रायः संप्रदायविदः पद्धतिकाराश्च ॥ ॥ उदकोपस्पर्शो निमित्तान्तराणि ॥
 हेमाद्रौ बृहस्पतिः—अधोबाहुसमुत्सर्गे आक्रन्दे क्रोधसंभवे ॥ मार्जोरमूकस्पर्शे प्रहासेऽदृतभापणे ॥ निमित्तेष्वेपु धर्मार्थं कर्म कुर्व-
 न्नपः स्पृशेदिति ॥ अत्र सर्वेषु वाक्येष्वपः स्पृशेदिति पाठादपःस्पर्शो जलस्पर्श एव याज्ञिकसंप्रदायाऽबिरुद्धः ॥ येषु तूपस्पृशेदिति पाठ-
 स्तत्रोपस्पर्शनमाचमनमित्याचारादर्शो उक्तम् ॥ आपस्तम्बः—स्वप्ने क्षवयौ सिद्धानिकायाश्चालम्भे लोहितस्य केशानामग्नेर्गवां
 ब्राह्मणस्य स्त्रियाश्चालम्भे महापथं गत्वाऽमेध्यं चोपस्पृश्याऽप्रयतं च मनुष्यं नीवीं च परिधायाऽप उपस्पृशेदिति ॥ क्षवथुः क्षुतम् । सि-
 क्षाणिका नासिकामलः । अधु नेग्रजलं । अत्रापःस्पर्शनमिति हेमाद्रिणा व्याख्यातम् ॥ तत्रैव मार्कण्डेयपुराणे—क्षुतादौ सम्य-
 गाचामेस्स्पृशेद्भार्तृणादिकम् ॥ कुर्यात्तालम्भनं वापि दक्षिणश्रवणस्य वै ॥ यथाविभवतो ह्येतत्पूर्वालाभे ततः परम् ॥ न विद्यमाने पूर्वत्र
 उत्तरप्राप्तिरिष्यत इति ॥ तत्रैव चत्सिष्ठः—क्षुते निष्ठीविते सुते परिधानेऽश्रुप्रातने ॥ पञ्चस्वेतेषु चाचामेच्छेजं वा दक्षिणं स्पृशे-
 दिति ॥ पराशरः—क्षुते निष्ठीविते चैव दन्तश्लिष्टे तथाऽनृते ॥ पतितानां च संयाये दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥ प्रभासादीनि तीर्थानि
 गङ्गाद्याः सरितस्तथा ॥ विग्रस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं तिष्ठन्ति देवता इति ॥ ॥ अक्रियालक्षणम् ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्या-

यनः—अक्रिया त्रिविधा श्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणाम् ॥ अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चाऽयथाक्रिया इति ॥

स्वशास्त्रोपयोगायदयकता ॥ स्वशास्त्राश्रयमुत्पज्य परशास्त्राश्रय तु यः ॥ कर्तुमिच्छति दुर्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥
 ॥ कचिदन्यशास्त्रोक्तग्रहणाभ्यनुज्ञा ॥ यद्वाद्यातं स्वशास्त्रायां परोक्तमविरोधि यत् ॥ विद्वद्भिस्त्वदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवदिति ॥
 यथा छन्दोगादिभिः स्वशास्त्रानुक्तमपि यदुर्वेदशास्त्रासु विहितमग्निहोत्रादिकर्म अविरुद्धत्वादनुष्ठीयते, यद्वा स्वशास्त्रोक्तस्याकाङ्क्षापूरकत्वेन
 स्वरूपतो वा यत् अविरोधि, यथा मनुनोक्तस्य—मेखलामञ्जिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ॥ अप्सु प्रास्य विनिष्टानि गृहीतान्यानि
 मध्वदित्यस्य मन्त्राकाङ्क्षापूरक यद्वाद्यान्तरे मन्त्राभिधान तद्धर्मज्ञैः कर्तव्यमेव ॥ पौराणादि तु साधारणत्वात्त पारक्यमिति तदपि स्वशास्त्रो-
 क्तादधिकमनुष्ठेयमेव, यथा देवताभ्य इति मन्त्रजपादि ॥ यत्तु गृह्यपरिशिष्टं—धहृत्वं वा स्वगृह्योक्त यस्य कर्म प्रकीर्तितम् ॥ तस्य
 तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेदिति तत्साधारणानां परोक्तानां च नावश्यकमनुष्ठानमित्येवंपरं नतु स्वगृह्योक्तमानभेदानुष्ठेयमिति ॥
 अन्यथा गृह्यानुक्तानां साधारणानामुपदेशानर्थक्यापत्तेः शास्त्रान्तराधिकरणन्यायविरोधाच्च ॥ ॥ प्रारब्धकर्ममध्येऽन्यथात्वे
 विचारः ॥ तत्रैव—प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद्यदि मोहात्कथंचन ॥ यतस्तदन्यथाभूतं ततएव समापयेदिति ॥ प्रवृत्तं प्रारब्धं कर्मऽन्यथा
 क्रमान्त्येन कुर्यात्तत्र यस्मात्प्रदार्थादिरम्य यत्कर्माऽन्यथा जातं तत एवारम्य पुनर्यथोक्तप्रकारेण कुर्यात् ॥ यथा गन्धोत्सर्गगन्धदानयोः
 क्रमान्त्येनानुष्ठाने अन्यथाकरणकाले ज्ञातयोस्तत एवारम्य पुनरनुष्ठानम् ॥ ॥ कर्मणोऽन्यथात्वे तस्य पुनरनुष्ठानकालः ॥
 तत्रैव—समाप्ते यदि ज्ञानीयान्मथैतदयथा कृतम् ॥ तावदेव पुनः कुर्याच्चावृत्तिः सर्वकर्मण इति ॥ समाप्ते अन्यथाकृते अन्यथाकरण-
 ज्ञाने सति यत्प्रदार्थान्यथाकरणं जातं तमेव यथोक्तप्रकारेण पुनः कुर्यान्न तत् आरम्य सर्वं कर्मकाण्डम् ॥ एतच्च पुनरनुष्ठानमभिविलम्बे सु-

करत्वे च कर्तव्यम् । यत्र तु विलम्बो दुष्करत्वं वा तत्र विष्णुस्मरणमेव नावृत्तिः ॥ यथा कृतोत्सर्गस्यान्नस्य ब्राह्मणैर्भोजने पुनरन्नान्त-
रोपादानेनोत्सर्गः ॥ अन्यथा ब्राह्मणोपरोधसहत्ववाधापचैरित्युक्तं नारायणवृत्तौ ॥ तत्रैव—प्रधानस्याऽक्रिया यत्र साङ्गं तत्क्रियते-
युनः ॥ तदङ्गस्याऽक्रियायां तु नावृत्तिर्न च तत्क्रियेति ॥ यत्र प्रधानस्य कर्मणो दानादेरकरणमुत्सर्गश्च तदङ्गभूतः कृतस्तत्पुनरङ्गानुष्ठानस-
हितं कर्तव्यं, अङ्गमानस्य तूत्सर्गस्याकरणे कृतस्य प्रधानस्य नावृत्तिः ॥ नापि तावदङ्गमात्रकरणं किंतु तत्समाधानार्थं—अज्ञानाद्यदि वा
मोहाद्यभ्ययेताच्चेरेषु यत् ॥ स्मरणोदेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिरिति याज्ञवल्क्योक्तं प्रायश्चित्तमनुष्ठेयम् ॥ एवं समाप्ते प्र-
योगे अकरणज्ञानेऽप्येतदेव समाधानमिति ॥ अन्येतु तदङ्गस्य साङ्गप्रधानाङ्गस्य चोपवीतित्वादेरकरणे न साङ्गप्रधानस्यावृत्तिः ॥ नाप्युप-
वीतित्वादेः करणं किंतु तत्समाधानार्थं विष्णुस्मरणमेव प्रायश्चित्तमित्याहुः ॥ इति श्रीमद्विवेचिषुखवसुन्वनन्तदेवकृते श्रीरुद्रकल्पद्रुमे
सर्वकर्मसाधारणस्मात्तज्ज्ञनिर्णयः ॥

अथ पारिभाषिकान्कांश्चित्पदार्थान्संग्रहीष्यामः ॥ ॥ तत्रादौ मङ्गलब्रह्मण्याणि मदनरत्ने स्कान्दे—हरिद्रा कु-
कुम्भं चैव सिन्दूरं कज्जलं तथा ॥ कर्पूरासकं च ताम्बूलं माङ्गल्याभरणं शुभम् ॥ ॥ रङ्गचल्लीब्रह्मण्याणि—रजांसि पञ्चवर्णानि मण्ड-
लायं ॥ कारयेत् ॥ शालितण्डुलचूर्णेन शुक्लं वा यवसंभवम् ॥ रक्तं कुसुम्भसिन्दूरैरैकैकदिसमुद्भवम् ॥ हरितालोद्भवं पीतं रजनीसंभवं तु
वा ॥ कुण्डं दग्धपद्वैश्चापि हरितं पीतमिश्रितम् ॥ ॥ पञ्चगव्यं स्मृतिवर्षेण—गायत्र्यादाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥ आ-
प्यायस्वेति च क्षीरं दधिकान्येति वै दधि ॥ तेजोसि शुक्रमित्याज्यं देवसत्त्वा कुशोदकम् ॥ एभिस्तु पञ्चभिर्युक्तं पञ्चगव्यमिति स्मृतम् ॥

१ रूर्पायन षणुसी । २ गेरिग सोनगेरु इति प्रसिद्धम् । ३ रजनी हरिद्रा ।

तच्च ताम्रपात्रे पलाशपत्रपुटे वा ताम्राया गोमूत्रं अष्टमाषप्रमाणम् ॥ श्वेतगोः शकृत् चतुर्माषम् ॥ पीतगोः क्षीरं गोदशमापं ॥ नीलाया दधि द्वादशमापं ॥ कृष्णाया गोघृतं अष्टमापं ॥ कुशोदकं चतुर्माषम् ॥ अत्र माषः पञ्चगुञ्जालको ज्ञेयः ॥ ॥ पञ्चामृतम् ॥ मदन-
रस्ते काल्यायनः—एवो दधि घृतं चैव मधु शर्करया युतम् ॥ पञ्चाद्यतिगिदं श्रोक्तं सर्वदेवप्रसादकम् ॥ ॥ मधुरञ्जितयम्—आज्यं
क्षीरं मधु तथा मधुरप्रपुच्यते ॥ ॥ पञ्चपल्लवाः ॥ ब्राह्मे—अथत्योदुम्बरसंक्षुत्तान्यग्नोधपल्लवाः ॥ पञ्चभङ्गा इति प्रोक्ताः सर्व-
कर्मसु शोभनाः ॥ पञ्चस्वचोऽप्येवमेव ॥ ॥ पञ्चरत्नानि ॥ स्मृत्यन्तरे—कनकं कुलिशं नीलं पद्मरागं च मौक्तिकम् ॥ एतानि
पञ्चरत्नानि रत्नशालाविवो विदुः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—पञ्चमाणिक्यवैडूर्यपुष्परागेन्द्रनीलकम् ॥ पञ्चरत्नमिति स्यात् नारदेन मह-
र्षिणा ॥ ॥ तप्तस्रुवः—अथस्यानाद्रजस्यानद्वल्मीकात्सङ्गमाद्भद्रात् ॥ राजद्वाराच्च गोष्ठाच्च युदमानीय निक्षिपेत् ॥ ॥ सप्तधा-
न्यानि पद्मत्रिंशन्मते—यवगोधूंसधान्यानि तिलाः कहुँश्च मुद्रकाः ॥ श्यामाकाश्चणकाश्चैव सप्तधान्यमुदाहृतम् ॥

कलशप्रमाणं विष्णुधर्मोत्तरे—हेमराजताम्राश्च मृण्मया लक्षणाञ्चिताः ॥ यात्रोद्वाहप्रतिष्ठासु कुम्भाः स्युरभिषेचने ॥ पञ्चा-
शाहुलवैपुल्यमुत्सेपः योऽवशाङ्कुलः ॥ द्वादशाहुलमूलं स्यान्मुखमष्टाहुलं भवेत् ॥ पञ्चच आशाश्च पञ्चाक्षाः ॥ आशा दद्यात् ॥ पञ्चाधिकशतमङ्गु-
लानि वैपुल्यमिति केचित् ॥ पञ्चदशतावान्वैपुल्यव्यास इति तु युक्तम् ॥ पातुलं मृण्मयं वापि कलशं यत्प्रतिष्ठितम् ॥ तद्व्यादेः शदीर्घं च
चतुराहुलमुच्छ्रितम् ॥ सिततण्डुलपूर्णं पात्रेण सिद्धिदानमिति ॥ ॥ सर्वोपपद्यः—कुपुं मांसी हरिद्रे द्वे मुरा शैलेयचन्दनम् ॥ वचा-

१ मुराः विपरी २ कुलिशं हीरक ३ कहुँ कग इति राठे इति च प्रसिद्धः ४ मासी जटामाषी ५ हरिद्रे द्वे हल्बद व कांकोदल्बद ६ मुरा मोत्सेल ७ शैलेयं शिलाजित ८ वचा वेखंड ९ मुख्या भद्रमोष इति भाषायां प्रसिद्धानि ॥

चम्पकमुन्ता च सर्वोप्यो दश स्मृताः ॥ ससधातवः भविष्यपुराणे—सुवर्णं रजतं ताम्रमारकूटं तथैव च ॥ लोहं त्रयु तथा
सीसं धातवः सप्त कीर्तिताः ॥ अष्टार्घ्यः भविष्ये—आपः क्षीरं कुशाग्राणि दध्यक्षततितास्तथा । यवाः सिन्दार्यकाश्चैव अ-
पोऽद्यान्नः प्रकीर्तितः ॥ पक्ष्मकर्दमो गारुडे—कर्पूरमगुरुश्चैव कस्तूरी चन्दनं तथा ॥ कङ्कोलं च भवेदेभिः पञ्चभिर्धक्षकदर्दमः ॥
तथा—कर्पूरं चन्दनं वपुं कुङ्कुमं च सर्वांशकम् ॥ सर्वगन्धमिति प्रोक्तं समस्तसुरवह्मणम् ॥ दशान्द्रधूपः मदनरत्नैः—पद्मा-
गजकुण्डं त्रिगुणो गुडश्च लोक्षा त्रयं पञ्च नैखस्य भागाः ॥ हरीतकी सर्जरसं सर्वांशं भागैकमेकं त्रिलवं शिलाजम् ॥ घनस्य चत्वारि पुरस्य
त्रैको धूपो दशान्नः कथितो मुनीन्द्रैः ॥

अथ द्रव्यपमानम् ॥ याज्ञवल्क्यः—जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजः स्थितम् ॥ तेऽष्टौ लिङ्गा तु तास्तिष्ठो राजसर्पप उच्यते ॥ १ ॥
गीरस्तु ते त्रयः पद ते यवो मध्यक्ष ते त्रयः ॥ कृष्णलः पञ्च ते मापस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ २ ॥ पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्तिताः ॥
द्वे कृष्णलो लव्यमापो धरणं षोडशैव ते ॥ ३ ॥ शतमानं तु दशभिर्धरैः पलमेव तु ॥ निष्कं सुवर्णाश्चत्वार इति ॥ ताञ्च-
स्योन्मानम् ॥ पलचतुर्थीशेन कर्पेणोन्मितः कार्ष्णिकस्ताम्रसंवन्धी पणो भवति ॥ कर्पसंज्ञा निषण्ढौ—ते षोडशाक्षः कर्पोऽस्त्री पलं कर्पचतु-
ष्टयमिति । ते षोडशमापा अक्षः सएव कर्प इत्यर्थः ॥ ॥ कार्ष्णीपणो दशकद्रयं यत्सा काकिणी ताञ्च पणश्चतस्रः ॥ ते षोडश
पणैर्निषण्ढः पूर्वसां षोडशैव पणः स तु ॥ ॥ लीलावल्याम् ॥ वराटकानां दशकद्रयं यत्सा काकिणी ताञ्च पणश्चतस्रः ॥ ते षोडश
द्रम्म इहावगम्यो द्रम्भैस्तथा षोडशभिश्च निष्कः ॥ अशीतिगुह्यात्मकः कर्पः ॥ चत्वारः कर्पो निष्क इति सिन्धौ ॥ ॥ धान्यमानं

१ आरकूटं सोनचितल । त्रयु कम्भील । २ यव- कस्तूरी । ३ कुङ्कुमं केशरम् । ४ लाक्षा लाक्ष । ५ जलं नखला । ६ सर्जरसः राळ । ७ पल- मागरमोया ।
८ पुरः गुग्गुल इति प्रसिद्धः ।

मचिष्ये ॥ पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतम् ॥ चतुर्भिः कुडवैः प्रुस्यः प्रस्थाश्चत्वार आढकः ॥ आढकैस्तैश्चतुर्भिश्च द्रोणस्तु क-
थितो बुधैः ॥ कुम्भो द्रोणद्वय शूर्पः खारी द्रोणास्तु षोडश ॥ गोपथे—पञ्चकृष्णलको मापस्तैश्चतुःपष्टिभिः पलम् ॥ पलैर्द्वादशभिः
प्रस्यो मागधेषु प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ आढकस्तैश्चतुर्भिश्च द्रोण- स्थाचतुराढकः ॥ ॥ बिष्णुधर्मोत्तरे—पलं च कुडवः प्रस्य आढको
द्रोण एव च ॥ धान्यमानेषु चोद्धव्या- क्रमञ्चोऽमी चतुर्गुणाः ॥ १ ॥ द्रोणैः षोडशभिः खारी विंशत्या कुम्भ उच्यते ॥ विंशत्येत्यत्र द्रोणै-
रिति संप्रच्यते ॥ ॥ तथाच—कुम्भो द्रोण इति पञ्चाद्विंशतिद्रोणमितः कुम्भ इति पक्षान्तरम् ॥ पलसहस्रमितः कुम्भ इति पक्षान्तरम् ॥
बाराह—पलद्वयं तु प्रसृतं मुष्टिकपलं स्यूतम् ॥ अष्टमुष्टि भवेत्किञ्चित्किञ्चिदष्टौ तु पुष्कलम् ॥ पुष्कलानि च चत्वारि आढकः
परिकीर्तित ॥ चतुराढको भवेद्द्रोण इत्येतन्मानलक्षणम् ॥ एतत्पक्षाणां शक्तिकालाद्यपेक्षया व्यवस्था ॥

होमे मञ्जोहमकारः ॥ बिष्णुधर्मोत्तरे—मन्त्रेणोद्धारपूतेन स्वाहान्तेन विचक्षणः ॥ स्वाहावसाने बुहुयाद्ध्यायन्वै मन्त्रदेवताम् ॥
मन्त्रान्ते या वह्निजाया सा तु मन्त्रस्वरूपिणी ॥ तदन्तेऽन्यां प्रयुजीत सा कर्मोद्गतया स्यूता ॥ आदौ द्रव्यपरित्यागः पञ्चाब्जोमो विधी-
यते ॥ इति देवयाज्ञिकः ॥ ॥ मन्त्रोच्चारकमभाह वृहद्याज्ञवल्क्यः—वर्णः स्पष्टतरः कार्यो नासाश्वासावधीति वा ॥ मुखश्वा-
सावधि शृण्वन्नगिपेकार्वनेषु चेति ॥ ॥ उपांशुलक्षणम्—विनाशब्दं जपो यस्तु चलबिह्लाद्विजच्छदः ॥ उपांशुं ते जपे प्रादुर्गेन-
सा मानसं सुषा इति ॥ ॥ मूलमञ्जस्वरूपम्—ग्रणवादिनगोन्तं च चतुर्थ्यन्तं च सत्तम ॥ देवतायाः स्वर्कं नाम मूलमञ्च उदाहृत
इति ॥ ॥ समिधां वृक्षाः—शमीपलाशान्यग्रीधश्लवैकद्वतोद्भवाः ॥ अथथोद्गुम्बरी पिल्वश्चन्दनः सरलस्तया ॥ शालश्च देवदारुश्च
खादिरश्चेति यज्ञियाः ॥ ॥ समिधां लक्षणम्—गोक्षाल-विन्द्य वर्णः—मित्स्थूलतरा कञ्चित् ॥ न विद्युत्का स्वचा धैव न सटीका

न स्फाटिता ॥ प्रादेशमात्रादधिका न तथा स्याद्विशाखिका ॥ न सपर्णो समित्कार्यो होमकर्गसु जानता ॥ प्रागग्राः समिधो ग्राह्या अख-
ची नैव स्फाटिताः ॥ नैवं जटा मूलं च कथितं ॥ काम्येषु वक्ष्यकर्मादौ विपरीता विधांसतः ॥ विधीर्णा विफला ह्रस्वा वक्ता बहुशिलाः
कृशाः ॥ दीर्घाः स्पृष्टा घुणैर्लुष्टा ॥ कर्मसिद्धिविनाशकाः ॥ होतव्या मधुसर्पिर्म्या दम्ना क्षीरेण संयुताः ॥ प्रादेशमात्राः समिध अशाखा
अपलाशिनीः ॥ ॥ समित्पुष्पादीनां स्वयमाहरणम् ॥ शङ्खः—समित्युष्पकुशादीनि ग्राह्यः स्वयमाहरेत् ॥ शूद्रानीतैः क्रय-
त्रीतैः कर्म कुर्वन्त्यजत्यधः ॥ ॥ कण्डनादिव्ययस्या ॥ चायुपुराणे—कण्डनं पेपणं चैव तथैवोक्तेखनं च यत् ॥ सकृदेव पितृणां
स्वार्थानां तन्निरुच्यते ॥ ॥ समिद्धेऽमौ होतव्यम् ॥ फाल्गुनायनः—योऽनर्धपि लुहोत्तमौ व्यङ्गारिणि च मानवः ॥ मन्दाम्बिरा-
मयावी च दरिद्रश्चैव आयते ॥ तस्मात्समिद्धे होतव्यं नासमिद्ध कथंचन ॥ ॥ अग्निधमनसाचनानि ॥ न वल्लवायुना कुर्यात्पाणि-
शर्पभुवादिभिः ॥ न कुर्यादग्निधमनं न कुर्यात्सज्जनादिना ॥ मुखेनैव धमेदग्निं मुखदेशाद्व्यजायत ॥ अन्धो शुभः सधूमे तु लुहयाधो
हुताग्ने ॥ यजमानो भवेदन्धः सपुत्र इति च श्रुतिः ॥ ॥ ग्रहहोमसंख्या मात्स्ये—होमादिग्रहपूजायां शतमष्टोत्तरं भवेत् ॥ अष्टा-
विंशतिरष्टौ वा यथाशक्ति विधीयत इति ॥

ययोरुक्तद्रव्यालाने ॥ ब्राह्मे—ययोक्तयस्त्वसंपत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ॥ यवानामिव गोधूमा व्रीहिणामिव शालयः ॥ ॥
अनादेशे ग्राह्यद्रव्यादि ॥ आज्यं द्रव्यमनादेशे लुहोतिषु विधीयते ॥ मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ अनादेशे अविधाने
प्रजापतिः प्राजापत्यो मन्त्रः समस्तव्याहृतय इति ॥ ॥ द्रव्याणां प्रतिनिधयः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—दध्यलाभे पयो ग्राह्यं मध्वलाभे
तथा गुडः ॥ धृतप्रतिनिधिं कुर्यात्पयो वा दधि वा नृप ॥ चौघायनः—आज्यहोमेषु सर्वेषु गव्यमेव घृतं भवेत् ॥ तदभावे महिष्यास्तु

आजमाधिकमेव च ॥ तदभावे तु तैलं स्यात्तदभावे तु जैर्तिलम् ॥ तदभावे च कौसुमं तदभावे च सार्पम् ॥ हस्तस्यती-
र्थानि याज्यचल्म्यः—कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यङ्गं करस्य च ॥ प्रजापतिपितृवृद्धदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥ ॥ आ-
हुतिप्रकारः ॥ पाण्याहुतिर्द्वादशपर्वपरिका रसादिना चेलुचिपर्वपरिका ॥ देवेन तीर्थेन च हूयते हविः स्वङ्गारिणि स्वर्चिपि तच्च पा-
वक ॥ आज्यपयआदिद्रवद्रव्याणि सुवेण जुहुयात् ॥ समिधो मूलतो द्व्यङ्गुलं विहाय मध्यमानामिकाङ्गुष्ठे जुहुयात् ॥ चरुं ग्राससमं पाणिनैव
जुहुयात् ॥ आज्य जुवेणैव जुहुयात् ॥ तदभावे यज्ञियवृक्षपर्णेन ॥ पालाशस्य तु मध्यपर्णेनैव जुहुयात् ॥ ॥ द्रव्यभेदेनाहुतिमानं
सिद्धान्तशेखरे—कर्मप्रमाणमाज्य स्यान्मधु क्षीरं च तत्समम् ॥ तण्डुलानां शुक्तिमात्रं पायस प्रसृतेः समम् ॥ कर्ममात्राणि भक्ष्याणि
लाजा मुष्टिमिता मताः ॥ अन्नं ग्राससमं ग्राह्यं शकं ग्रासार्धमात्रकम् ॥ मूलानां तु त्रिभागः स्यात्कन्दानामष्टमांशकः ॥ इक्षोः पर्वप्र-
माणं स्याद्दण्डलद्वितय लता ॥ ग्रादेशुमात्राः समिधो त्रीहीणामखलेः समम् ॥ तिलसत्कुक्कुटादीनां मृगीमुद्रा प्रमाणतः ॥ पञ्चपुष्पफलादीनां
समानाहुतिरुच्यते ॥ चन्दनश्रीखण्डकस्तूरीकुङ्कुमागरुर्कदर्भाः ॥ हरिमन्थसमाः प्रोक्ता गुग्गुलुर्बदरीसमः ॥ आहुतीनामिदं मानं कथित
वेदवादिभिः ॥ हरिमन्थधनकः ॥ तिसृभिर्द्वर्गभिरेकाहुतिः ॥ कुशानामपि पत्रत्रयेणैकेति ॥ ॥ मृगीमुद्रालक्षणम्—भीलितानामिका-
शुष्ठमभ्यनाहुलीर्योजयेत् ॥ शेषाङ्गुली उन्मिर्तेति मृगीमुद्रयमीरिता ॥

अथ धनिकादिप्रदेयवक्षिणार्धद्रव्येयत्तान्ययस्यामाह ॥ तत्रादौ धनिकादिलक्षणं चाराहे—वर्धयित्वा धनं यस्तु
तस्माद्वासमर्पाह यः ॥ न त्वादत्सग्रहपरो धनिकः स उदाहृतः ॥ पोषणीयकुटुम्बस्य निर्वाहो यावता भवेत् ॥ तावदेव सुखं यस्तु लभते
प्रतिवार्षिकम् ॥ ऋणं यस्य तु नास्त्येव स मध्यम उदाहृतः ॥ धनं पूर्णपरं यस्य वर्तते बहुसख्यया ॥ अधिकसार्जको यः स्यात्स महा-

धन उच्यते ॥ सदाचारस्तो विप्रो धनार्जनपराश्रुतः ॥ कुटुम्बयत्नमतिकः ॥ दरिद्र इति स्मृतः ॥ यस्य स्यादशनाभावः सदाचारस्तस्य
 हि ॥ महादरिद्रः स मयेद्रासोधान्यविधर्जितः ॥ वर्धयित्वा धनं यस्तु ग्रासं वार्षिकमर्जयेत् ॥ स वै धन्य इति प्रोक्तश्चैकवर्षेण यः
 पुमान् ॥ वर्षद्वयमितं ग्रासं स हि धन्यतरः स्मृतः ॥ अधिकसार्जको यः स्यात्स धन्यतम इरितः ॥ धनेनैव विना यस्तु ग्रासं वार्षिक-
 मर्जयेत् ॥ स वै धीर इति प्रोक्तस्तारतम्यं च पूर्ववदिति ॥ ॥ अथैतेषु मध्ये केन कियद्देयमित्याकाङ्क्षायां चाराहे लक्ष-
 नमस्कारद्वौमं प्रकृत्य—व्याहृतीनां सहस्रस्य द्वौमे शुल्कं द्विजेऽर्पयेत् ॥ मापमात्रं सुवर्णं तु लक्षद्वौमे शतं यवा इत्युक्तम् ॥ धनिको
 द्विगुणं दद्यान्निगुणं तु महाधनः ॥ यवार्धं तु दरिद्रेण दातव्यं पुण्यलब्धये ॥ दद्यान्महादरिद्रस्तु तदर्धं शुल्कमेवचेति ॥ मध्यमादिभिस्तु
 धनिकापेक्षया किञ्चिन्न्यूनं दरिद्राद्यपेक्षया किञ्चिदधिकं देयमित्यर्थात्तारतम्येन कल्पनीयम् ॥ धीरेणापि दरिद्रतोऽपि न्यूनं समं वा ला-
 भानुसारेण कल्पनीयम् ॥ एतच्च सुवर्णादिव्यविषयमेव ननु गवादिविषयम् ॥ सुवर्णं प्रकृत्यैव द्वैगुण्यादेरुक्तत्वात् ॥ एतत्सर्वं नित्यकर्म-
 विषयं अनुत्तपरिमाणविषयं च ज्ञेयम् ॥ काम्ये कर्मणि उक्तपरिमाणे तु यथावदेव देयम् ॥ ॥ वित्तशाठ्ये फलाभावाः ॥ धनि-
 कादिस्तु दारिद्र्यमिति प्रत्यापयन्यथायन्न ददाति स कर्मफलं नैवाप्नोति ॥ तथाच मनुः—अयुः प्रयमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते ॥
 स नाम्नोति फलं तस्य परमेति श्रुतिस्मृतिरिति ॥ ॥ पुराणान्तरेऽपि—वित्तशाठ्यं नरो यस्तु धने सति करोति हि ॥ स नाम्नोति
 फलं तत्र चौर एव प्रकीर्तित इति ॥ एवं सत्यकालसाययदुकालसाध्यकर्मसु श्रमाधनुरोधेन ब्रज्येयता कल्पनीया ॥ भारते—वेदोप-
 निषदे चैव सर्वकर्मसु दक्षिणा ॥ सर्वत्रैव तु चोदित्य भूमिर्गोवोऽथ काश्चनम् ॥ ॥ दक्षिणायां रौप्यनिषेधः ॥ वैजयापः—
 शिवनेत्रोद्भवं यस्मात्तस्मात्तत्स्वितृबहुमम् ॥ अमङ्गलं तद्वत्तेन देवकार्ये विवर्जयेदिति ॥

स्वशास्त्रानाम्नातं परशास्त्रीयं ब्राह्ममित्युक्तं छन्दोगपरिशिष्टे—यन्नाम्नातं स्वशास्त्रायां पारव्यमविरोधि यत् ॥ वि-
द्वद्विलदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥ ॥ कर्मभेदेन कर्माद्भेदेन कर्मानामानि ॥ विवाहस्याग्निदेवता । तेन विवाहाद्भूतस्वस्तिवाच-
नाद्यन्ते कर्माद्भेदेन तस्मिन् प्रीयतामिति वदेत् ॥ औपासनेऽग्निसूर्यप्रजापतयः ॥ स्वालीपाकेऽग्निः ॥ गर्भाधाने ब्रह्मा ॥ पुंसवने प्रजापतिः ॥
सीमन्ते धाता ॥ जातर्हमेणि सृष्टुः ॥ नामकर्मनिरुपणान्नप्राधान्येण सविता ॥ चूडायां केशिनः ॥ उपनयने इन्द्रश्रद्धामेधाः ॥ अन्ते सु-
श्रवाः ॥ पुनरुपनयनेऽग्निः ॥ समावर्तने इन्द्रः ॥ उपारुर्मेणि व्रतेषु च सविता ॥ वास्तुहोमे वास्तोष्पतिरन्ते प्रजापतिः ॥ तडागादीनां
वरुणः ॥ ग्रहयज्ञे नवग्रहाः ॥ कूर्माण्डहोमे चान्द्रायणेऽप्याधाने चाप्यादयः ॥ अग्निष्टोमस्याग्निः ॥ अन्येष्विष्टिकर्मसु प्रजापतिरिति ॥ ॥
॥ कर्मभेदेनाग्निनामानि ॥ लौकिके पावको बह्विः प्रथमः परिकीर्तितः ॥ अग्निस्तु मास्तो नाम गर्भाधाने प्रकीर्तितः ॥ पुंसवे पवमा-
नस्तु शोभनः शुभकर्मसु ॥ सीमन्ते महलो नाम प्रतलो जातकर्मणि ॥ पार्थिवो नामकरणे ब्राह्मणेऽन्नस्य वै शुचिः ॥ सम्यनाना तु चू-
डायां नतादेशे सनुन्नवः ॥ गोदाने सूर्यनामा स्याद्विवाहे योजकः स्मृतः ॥ आवसथ्ये द्विजो ज्ञेयो वैश्वदेवे तु रुक्मकः ॥ प्रायश्चित्ते विट-
शैव पाकयज्ञेषु पायकः ॥ देवानां हव्यवाह्य पितॄणां कव्यवाहनः ॥ शान्तिके वरदः प्रोक्तः पौष्टिके बलवर्धनः ॥ पूर्णाहुत्यां सृष्टो नाम
कोशोऽग्निधाभिचारिके ॥ वस्यार्थे कामदो नाम वनदाहे तु दूयकः ॥ कुक्षौ तु जाठरो नाम ऋग्व्यादौ स्तदाहने ॥ बह्विनामा लक्षहोमे
कोटिहोमे हुताशनः ॥ वृषोत्सर्गेऽध्वरो नाम शुचये(?)ब्राह्मणः स्मृतः ॥ समुद्रे वाडवो स्याग्निः क्षये संवर्तकस्तथा ॥ ब्रह्मा वै गार्हपत्यश्च ईश्वरो
दक्षिणस्तथा ॥ विष्णुराहवनीयः स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽग्नयः ॥ शाल्वैवमग्निनामानि गृह्यकर्मे समारभेत् ॥ इमान्यग्निनामानि सकलसंस्कार-
शान्तिकपौष्टिकाद्यनुष्ठानेषुक्तानि तत्रतत्र योज्यानीति ॥

धात्राणां शुद्धिप्रकारः ॥ अथ संक्षेपेण पात्राणां द्रव्याणां च शुद्धिप्रकारः ॥ तत्र लेपरहितानां दारुमयाणामश्मम-
यानां च लेपविनोच्छिष्टपुरुषादिस्थष्टानां जलेन प्रक्षालनाच्छुद्धिः । सलेपानामेतेषां सलेपोच्छिष्टादिपुरुषस्थष्टानां तक्षणात्प्रक्षालनाच्च शुद्धिः ।
सलेपानामेतेषां लेपविनोच्छिष्टपुरुषादिस्थष्टानामुष्णोदकेन प्रक्षालनाच्छुद्धिः । शर्पस्य तु तक्षणासंभवात्परित्याग एव । लेपसहितानां द्रा-
वमयाणामश्ममयानां च काकादिमुखावमृष्टानां तक्षणाच्छुद्धिः । लेपरहितानां तुष्णोदकेन प्रक्षालनात् । एवं मार्जारश्च्यतिरिक्तश्चापदमु-
न्नाचमृष्टानामपि । चण्डालादिस्पर्शविण्मूत्राद्युपहत्योस्तु सर्वत्र परित्याग एव । सलेपानां सौवर्णराजतकांस्यभयताम्रमयाणां यथाक्रममुष्णो-
दकगोशृङ्गस्मान्मैः शुद्धिः । सलेपानां सौवर्णराजतव्यतिरिक्तानां पात्राणां काकादिमुखावमृष्टानां शूद्रसंस्थष्टानां च तक्षणात्प्रक्षालनाच्च
शुद्धिः । एवं शूद्रोपभुक्तानामलेपानामपि । सौवर्णराजतानां तु दाहादुष्णोदकेन प्रक्षालनाच्च शुद्धिः । एतेषां चण्डालादिस्पर्शे विण्मूत्रा-
द्युपहती च पुनःकरणम् । अथवा गोभूत्रे सप्तरात्रं संस्थापनाद्दाहादुष्णोदकेन प्रक्षालनाच्च शुद्धिः । नूतनानां मृण्मयानां विनालेपमुच्छिष्ट-
पुरुषादिस्थष्टानां जलेन प्रक्षालनम् । आज्यलिप्तानामुच्छिष्टपुरुषादिस्थष्टानां पुनर्दाहः । सलेपानामुच्छिष्टपुरुषादिस्थष्टानां मूत्रपुरीषाद्युपह-
तानां च परित्याग एव ।

द्रव्याणां शुद्धिप्रकारः ॥ कृष्णाजिनस्य लेपविनोच्छिष्टस्पर्शे गोभयोदकेन प्रक्षालनम् । सलेपोच्छिष्टस्पर्शे गौरसर्पपिष्टैर्गोनयेन
मृदोष्णोदकेन च शुद्धिः । विण्मूत्राद्युपहतावप्येवम् । घनाया भूमेर्विण्मूत्राद्युपहतौ गोमयेनोपलेपनम् । ससुपिरायाः कर्पणम् । आर्द्राया
मेस्यपृदा प्रञ्जदनम् । अशुद्धायां भूमी न्यस्तानां प्रक्षालनम् । पुरुषवाद्यानां काष्ठशिलेष्टकानां चाण्डालादिस्थष्टानां प्रक्षाल्यावशोपणम् ।

१ पायत्रमाणाणि सप्तदाकृतितद्वैतान्यन्यत्र यथावद्वानं संप्रहीच्यामः ।

यज्ञाद्यर्थं शूद्रादिभिराहृतानां दर्भकाष्ठादीनां पवमानानुवाकेन प्रोक्षणाच्छुद्धिः । एकस्यरुपाहारपरिमितानां ग्रीहियवगोधूमादीनां विष्णु-
श्राधुपहतौ परित्यागः । अधिकानां तु यावत् उपहतिर्भवति तावत्तत्त्वोत्सर्गं कृत्वाऽवशिष्टानां प्रोक्षणकण्डनक्षालनानि कार्याणि । फलीकृ-
तानां तण्डुलानां पाणिभ्यां निर्मलीकरणप्रोक्षणप्रक्षालनानि । होमार्थस्य चर्वादेः केशकीटपतङ्गादिभिरुपधाते परित्यागएव । सर्पिपत्नौ-
लस्य चोच्छिष्टस्पर्श उदके तलाप्रे निधायोद्धृत्योपयोजयेत् । मधुपयोद्धव्यादीनां तस्मात्प्राज्ञादन्यस्मिन्प्राज्ञ उद्धृत्योपयोगः कार्यः । एतेषां
लेपसंवन्धे परित्याग एव । परित्यागव्यतिरिक्ते सर्वत्र पवमानानुवाकप्रोक्षणस्य समुच्चयः । सर्पिरादीनां शुद्रकेशकीटादिभिः संसर्गे तमुद्धृत्य
पर्यमिकरणं वखादिभिर्गालनं पवित्राम्यां तूष्णीमुत्पन्नं च कार्यम् । एवं काकादिभिरवग्रातेष्वपि । विष्णुमूत्राद्युपहतौ तु परित्याग एव ।
एतन्मूलभूतानि वचनानि तु हेमाद्रिविज्ञानेश्वरमदनपारिजातादिषु द्रष्टव्यानि ॥

सर्वकर्मस्तु ब्राह्मणभोजनसंख्यामाह गदाधरः—गर्भाधानादिसंस्कारे ब्राह्मणान्मोजयेद्दश ॥ शतं विवाहसंस्कारे पञ्चाशन्मे-
खलाविधौ ॥ आवसथ्ये त्रयस्त्रिंशच्छ्रौताधाने शतात्परम् ॥ अष्टकं भोजयेद्भक्त्या तत्तत्संस्कारसिद्धये ॥ आग्रयणे प्रायश्चित्ते ब्राह्मणान्दश-
पञ्चचेति ॥ कृतं कर्म ईश्वरार्पणं कार्यमित्युक्तं बृहन्नारदीये ॥ विष्ण्वर्षितानि कर्माणि सफलानि भवन्ति हि ॥ अनर्षितानि कर्माणि भस्म-
नीव हुतं वधिः ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यचान्यन्मोक्षसाधनम् ॥ विष्णोः समर्पितं सर्वं सात्त्विकं फलदं भवेत् ॥ इति परिभाषाप्रकरणम् ॥

इति शुक्लयजुःशास्त्रीयकर्मकाण्डप्रदीपे परिभाषाप्रकरणम् ॥ १ ॥

अथ संस्कारप्रकरणम् ॥ २ ॥

श्रीः ॥ अथ संस्काराः कथ्यन्ते ॥ तेच क्रियाः ब्राह्मणैश्च । तत्र ब्राह्मण गर्भाधानाद्याः । पाकयज्ञाद्या
 दैवाः । अत्र तु ब्राह्मण गर्भाधानाद्या अनुष्ठेयरूपेणोच्यन्ते । तेच षोडश—गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तो जातकर्म च ॥ ना-
 मक्रिया निष्क्रमोऽन्नप्राशनं वपनक्रिया ॥ कर्णवेधो व्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः ॥ केशान्तः स्नानमुद्वाहो विवाहाग्निपरिग्रहः ॥ व्रताग्नि-
 संग्रहद्वयं संस्काराः षोडश स्मृताः ॥ नवैताः कर्णवेधान्ता मन्त्रवर्जं क्रियाः स्त्रियाः ॥ विवाहो मन्त्रवत्तस्याः शूद्रस्यामन्त्रतो दश इति
 व्यासोक्ताः ॥ गृह्यकारिकायां तु—गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं ततः ॥ जातकर्मभिधानं च निष्क्रमः प्राशनं क्रमात् ॥
 चूडोपनयनं वेदव्रतानां च चतुष्टयम् ॥ गोदानमेखलोन्मोकी विवाहः षोडश क्रिया इत्युक्ताः ॥ त्रयोदशानामाद्यानामधिकारी पिता
 भवेत् ॥ इतरेषां त्रयाणां स्यादधिकारी स्वयं सुतः ॥ गर्भाधानादिसंस्कारैर्विवाहान्तैः समानताम् ॥ गच्छेत्सायुज्यतां विप्रो मुनीनां च
 सलोकताम् ॥ वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्नियेकावैर्द्विजन्मनाम् ॥ कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह चेति ॥ अत्र स ब्रह्मणा सायुज्यमा-
 भोतीत्यादिगौतमादिवाक्ये मूलमनुसर्धेयम् ॥ कन्यकायास्तु गर्भाधानादिचौलान्ता अष्टसंस्कारा अमघकाः । विवाहस्तु पुंखयुभयसं-
 योगे वर्णन्यायेन यथाविधि कार्यः ॥ तथाच स्मृत्यन्तरम्—स्त्रीणां चौलान्तसंस्काराः प्रकर्तव्या अमघकाः ॥ पुंस्त्रियोरुभयोर्योगो वि-
 वाहः स यथाविधीति ॥ ॥ अथ संस्कारफलानि स्मृतिसंग्रहे—नियेकाद्वैजिकं चैनो गार्भिकं चापसृज्यते ॥ क्षेत्रसंस्कारसि-
 द्धिश्च गर्भाधानफलं स्मृतम् ॥ गर्भोद्भवेच पुंसतेः पुंस्त्वस्य प्रतिपादनम् ॥ पुंसतिः पुंसवनम् ॥ निषेकफलवज्ज्येयं फलं सीमन्तकर्मणः ॥

नियेक्षो गर्भाधानम् ॥ गर्भोऽगुपान्नो दोषो जातात्सर्वोऽपि नश्यति ॥ जाताजातकर्मानुष्ठानात् ॥ अपिशब्दस्य दोषशब्देनान्वयः ॥ आयुर्वचोऽभिपृच्छिन्नमिद्विर्यवहेतुतया ॥ व्यवहतिर्व्यवहारस्तस्य सिद्धिरित्यर्थः ॥ नामकर्मफलं त्वेतत्समुद्दिष्टं मनीषिभिः ॥ सूर्यावलोकनादायुरभिपृच्छिर्भवेद्भुयाः । निष्क्रमादायुः श्रीवृद्धिरप्युद्दिष्टा मनीषिभिः ॥ अन्नाद्यनान्मातृगर्भे मलाक्षी चापि शुद्ध्यति ॥ यलायुर्वचोवृद्धिश्च चूडा कर्मफलं स्यूतम् ॥ उपनीते फलं त्वेतद्विजतासिद्धिपूर्विका ॥ वेदाधीत्यविकारस्य सिद्धिर्ऋषिभिरीरितेति ॥ यत्र फलश्रुतिर्न श्रूयते तत्र वैपिकगार्भिकेनोविनाशोऽपि फलं ज्ञेयमिति ॥

तत्रादौ गर्भाधानं वक्तुं तदुपयोगिं प्रथमतो निन्द्यमासादितच्छान्तिरजस्वलाघर्माया उच्यन्ते ॥ तत्रादौ प्रथमार्तवकालस्य शुभाशुभरूपविचारः ॥ धर्मनौराधाम्—आर्तवो यौपशुकोऽर्जमधुशुचिवमस्या अथो कृष्णसोमार्कार्काणां च वारा नहि शुभफलदाऽन्मा ३० के १२ षष्ठ्य ६ ए ८ रिक्ता ४।९।१४ ॥ रानि सध्यापराह्णी प्रतिपदपि सदा पौर्णमासी विशाखा ज्येष्ठाऽश्लेषानिपूर्वाश्रिणशिवमया कृतिका सक्लमथ ॥ १ ॥ शिवमार्द्रा ॥ कुस्थान भर्तृगेहान्यदपि गृहम् ॥ निन्द्यमित्यर्थः ॥ सर्वकर्मसु चउर्ष्याणि—अथो वैधृति पारिषार्धं पूर्वं वज्राङ्क ९ नाज्योऽङ्क ९ रस ६ रस ६ शरा ५ राम ३ नाज्यः क्रमेण ॥ व्याघाते गण्डयुगे नहि शुभफलदा शुलविष्कम्भयोश्च पात पापस्य लग्न ग्रहणयुगजरीलरत्नम्बर च ॥ २ ॥ जरखीर्णम् । पापलग्नानि १।५। ८।१०।११ कृष्णपक्षे तु ४ ॥ ॥ सर्वकर्मसु उज्येगण्डान्तादि ॥ सार्पेन्द्रान्निगमान्तोऽब्धि ४ घटिक पूर्णा ५।१०।१५।३० ततोऽब्ध्यर्धक २ कीटा ४ न्या १२ लि ८ विरामत कुशघटिक गण्डान्तमूर्ख्योधरम् ॥ उत्पत्तान् ॥ ॥ ऋतुमत्या रुधिरलक्षणम्—अक्षणात्पमृरिक्थिर कर्णं गरादष्ट नो शस्त कश्चिदुवाच सर्वघटिका वज्रादिकानामपि ॥ ३ ॥ प्रभूतदोषे यदि दृश्यते तत्सुष्य तदा शान्ति

कर्म कार्यम् ॥ विवर्जयेदेव तदेकशय्या यावद्रजोदर्शनमुत्तमेऽङ्घ्रि ॥ ४ ॥ शान्तिः स्वगृहोक्तविधानतः स्यात् ॥ ॥ प्रथमर्तौ कर्त-
 व्यो चिशिराष्टाचारः ॥ आद्यर्तुकाले पतिपुत्रवत्यः ॥ कृत्वाऽक्षतैरासनमत्यपूर्वं तस्मिन् तां ता उपवेश्य दधुः ॥ ५ ॥ ताम्बूलगन्धाम-
 रणादि सर्वं स्रजं हरिद्रां कुसुमानि कुर्यात् ॥ नीराजनं वक्षगृहे सदीपे तां वासयेद्भर्षपुरःसरं च ॥ ६ ॥ स्त्रीभ्यो दद्यादागताभ्यः स्व-
 शक्त्या मुद्रापूर्णं सैन्धवं कुङ्कुमादि ॥ एतत्सर्वं चन्द्रिकोक्तं मयोक्तमाये एव साक्ष मयः कदापि ॥ ७ ॥ सैन्धवं लवणम् ॥ चन्द्रिका
 स्थितचन्द्रिका ॥ ॥ द्वितीयाच्युतुपु रजस्वलाधर्माः ॥ दक्षो द्वितीयागृतुकार्यजातमूचे च नारी रजसा प्रदुष्टा ॥ स्नानं प्रवासा-
 न्नदन्तशोधनान्यस्नानं स्नेचदर्शनं च ॥ ८ ॥ दन्तशोधो दन्तधावनम् ॥ ताम्बूलगन्धौ मधुमांसमात्स्यं स्नापं दिवा पात्रगतां च भुक्तिम् ॥
 सा वर्जयेत्स्वर्परभोजनं च कुर्याच्च तोयं कर्तः पिबेच्च ॥ ९ ॥ कार्णायसे पाणितलेऽथवा स्याद्भुजिः पृथिव्यां शयनं विधेयम् ॥ स्पर्श-
 हुताशस्य च गव्यभुक्तिं विवर्जयेन्मन्त्रकपीठकादि ॥ १० ॥ ॥ अन्तर्तौ स्त्रीसङ्गनिषेधः ॥ सङ्गं न कुर्यात्प्रथमतो पूर्वं कृते भवेद्ब्रह्मव-
 धस्य दोषः ॥ पातित्यमप्यस्य मयेदवश्यमृती तु दोषो गमने न कोऽपि ॥ ११ ॥ ॥ ऋतुकालविधिः ॥ कालस्तृतीयोः षोडशरात्रि-
 तुल्यस्तथापि युग्मासु च संविशेत् ॥ आयास्यतस्तः परिवर्जनीयाः श्रीयाज्ञवल्क्यो मुनिरित्यवोचत् ॥ १२ ॥ ऋतुमृतेऽपि जगौ किल गौतमो
 निन्दितं दिनमिहापि वर्जयेत् ॥ मैथुनं हरिदिनं प्रयोदशीं सर्वदा ऋतुगतां विवर्जयेत् ॥ १३ ॥ हरिदिनमेकादशी ॥ ॥ अथ गर्भो-
 धानमृद्दतः ॥ पष्टीं गजौ पद्मदशीं चतुर्थीं चतुर्दशीं मन्दकुजार्कवारान् ॥ हित्वा श्रुतौ रोहिणिहस्तमित्रयौष्यानिले वारुण उत्तरासु ॥ १४ ॥
 युगाधिनीपुष्यपुनर्वसुषु सङ्गः शुभः स्यादसुचित्रयोश्च ॥ केचित्तु मूले परिचिन्तनीयमित्यूचिरे मूलमलं विरोधात् ॥ २ ॥ अतोऽत्र कैश्चि-
 दपि मूलमुपेक्ष्यमिति भावः ॥ समासु पुनो विपमासु कन्यका रात्रिष्ववश्यं भवतीति शास्त्रतः ॥ तत्रापि शक्ता खलु चोत्तरोत्तरा रात्रिस्तु

दित्वा ग्रथं चतुष्टयम् ॥ ३ ॥ चतुर्थरात्रावपि सङ्गमूचे कश्चिन्मुनीन्द्रो रजसो निवृत्तिः ॥ चेत्तर्हि गच्छेन्नहि चान्यथाऽतः सर्वसु सु-
ग्मासु सकृद्रजेश्च ॥ ४ ॥ ना पुरुषः ॥ ॥ क्वचिच्चतुर्थेऽपि दिने रजस्वलाशुद्धिः ॥ दैवे पित्र्ये पद्मे शुद्धिरुक्ता स्त्रीणामारब्धं यदा
श्रीतकर्म ॥ स्नात्वा गोपद्राक्तोयेन शुद्धा घले दुर्गे पुष्पिणी यज्ञकार्ये ॥ ५ ॥ युग्मासु कश्चित्प्रतिबन्ध आयादेकादशी श्राद्धदिने न
स स्यात् ॥ तर्हि त्वयत्ये हरिवासरादौ गच्छेन्न दोषोऽस्त्यृतकाल एव ॥ ६ ॥ अन्यर्तुकाले ग्रथमर्तुकाले सर्वाणि पर्वाणि विवर्जयेच्च ॥
भूता १४ एनी दर्शदिनं च पौर्णमासी च संक्रान्तिदिनं च पर्व ॥ ७ ॥ अनेकभार्यो युगपत्वथर्तो ब्रजेद्विवाहक्रमशस्त्यृतोर्वा ॥ सर्वसु
कार्यो द्युतकालसङ्गो दोषान्वितः स्यादकृतौ स नूनम् ॥ ८ ॥ व्याधिं प्रवासं रिपुयन्धनं गतो दारांस्त्यजन्पर्वसु नास्ति दोषता ॥ वन्द्यां
च वृद्धां मृतवत्सतायुतां कन्यामसकृत्तयुतां सुपुत्रिणीम् ॥ ९ ॥ वृद्धां गतरजस्वाम् ॥ सुपुत्रिणीं बहुपुत्राम् ॥ ॥ अथ गर्भाधान-
होमाऽकरणे प्रायश्चित्सम् ॥ प्राजापत्यधेनू होमः कृतः स्यात्तस्यां जातो नैव साधुत्वमायात् ॥ दत्त्वा तस्माद्ग्रां सवत्सां द्विजाय
कुर्यान्नर्तो पुंसवाक्यं च कर्म ॥ १० ॥ गर्भाधानं शुक्रगुर्वस्तवात्यवार्धक्ये स्वाश्रूयमासेऽधिमासे ॥ सिंहस्थेऽप्ये याम्यसंज्ञेऽयनेपि ज्ञेयं
बान प्राशनान्तेषु चैवम् ॥ ११ ॥ स्नानं त्वृती मेधुनतः प्रकुर्यात्पुमात्र जायाऽमृतमैषुने तु ॥ शौचं च विष्णुत्रयसं प्रकुर्याज्जाया शुचिः
स्याच्छयनोत्थितैव ॥ १२ ॥ ॥ अथात्र रजस्वलाशुद्धिविचारः ॥ रात्रौ भवेद्येजननादि तत्र रात्रेर्विभागद्वयमाधमेव ॥ दिनं
तृतीयः परवासरः स्यादिनोदयादर्धनिशः परस्तात् ॥ १३ ॥ पूर्वं दिनं चेति वदन्ति केचित्स्वदेशमार्गेण विधेयमेतत् ॥ या स्त्री भवेद्वि-
श्रुतिः परस्ताद्रजस्वलाऽस्त्यष्टि १७ दिनावधि स्यात् ॥ रजस्वला स्नानत एव शुद्धा ह्यहीन्दुत १८।१९।२० स्त्वेकदिनादि १।२।३ शुद्धा
॥ १४ ॥ या विश्वपक्ता १३ तप्तो रजस्वला सा दिग्दिनान्तं १० शुचिप्राग्मेव हि ॥ एकादशादित्रिषु १।१।२।३ तु क्रमेण क्षेत्रा-

दिना १।२।३ शुद्धयति पूर्ववत्तु—॥ १५ ॥ दिनस्य संख्या प्रथमादिनात्स्याद्रोगाद्रजश्चेत्स्ववतीह नित्यम् ॥ तदा न दोषोऽस्ति रजोनिवृत्तौ
 कर्मधिकारो नहि चान्यथा स्यात् ॥ १६ ॥ तथापि कालेऽशुचिरेव नारी ॥ ॥ रजस्वल्योः परस्परं स्पर्शः ॥ रजस्वलान्यां रज-
 सा युतां च ॥ स्पृशेदकामेन च कामतो वा भवेच्छुचिः स्नानत एव चाधे ॥ १७ ॥ शुद्धा द्वितीये खलु पञ्चगव्यसंप्राशनानादन्नविवर्ज-
 नात्सा ॥ ॥ चर्णपरत्वेन स्पर्शः शुद्धितारतम्यम् ॥ चेद्ब्राह्मणी स्वेतरहीनवर्णा शुद्धा स्पृशेत्स्यात्कमतो विशुद्धा ॥ १८ ॥
 कृच्छ्रार्थतः पादविहीनकृच्छ्रतः कृच्छ्रेण हीना द्विजकामिनी स्पृशेत् ॥ शुद्धैव कृच्छ्रस्य च पादतो भवेत्सर्वो विशुद्धा खलु हीनवर्णा ॥ १९ ॥
 चेत्क्षत्रिया वैश्यभवापि शूद्री स्पृशेत्स्वकामेन यदा स्वनीचाम् ॥ त्रिरात्रमन्नस्य विवर्जनेन शुद्धा भवेच्छास्त्रविनिर्णयोऽयम् ॥ २० ॥
 वैश्या च शूद्री यदि चोत्तमा स्पृशेत् शुद्धैकरात्रात्कमतस्त्रिरात्रतः ॥ शुद्धा त्वकामेन रजस्वलां स्पृशेच्छुद्धा तदा भोजनलोपमात्रतः ॥ २१ ॥
 ॥ चाण्डाल्यगदिस्पर्शोऽतु ॥ अकामतभ्येदि चान्यजादि स्पृशेत्सदा पूर्ववदेव शुद्धिः ॥ अकामतस्तु प्रथमे त्रिरात्रमुपोषणं स्याद्विदिने
 द्वितीये ॥ २२ ॥ दिने तृतीये किल चैकरात्राच्छुद्धा शुनःस्पर्शनतो द्विरात्रात् ॥ एकादतो वा शुचितामियात्सा ह्युपोषणादित्यपि सर्वतः
 स्यात् ॥ २३ ॥ चाण्डालादिभ्येस्पृशेन्नोजने तु पञ्चात्रस्योपोषणाच्छुद्धिरुक्ता ॥ बालापत्यायास्तु सर्वत्र शुद्धिः स्नानाद्भुक्तिश्चोपवासस्य चेति
 ॥ २४ ॥ प्रत्याभाया अयोच्छिष्टयोः स्पर्शः कृच्छ्र एव च ॥ ॥ स्नानविधिश्च ॥ स्नाने नैमित्तिके प्राप्ते नारी यदि रजस्वला ॥ पात्रान्त-
 रित्तोयेन स्नानं कृत्वा व्रतं चरेत् ॥ २५ ॥ सितमात्रा भवेदग्निः साक्षोपाङ्गा कथंचन ॥ न वस्त्रपीडनं कुर्यान्नान्यद्वासस्य धारयेत् ॥ २६ ॥
 ॥ अथ रजस्वलान्स्नानम् ॥ ब्रह्मातुराधाश्विनिसोमपेपु हस्तानिलाखण्डलवासचेपु ॥ विश्वार्थमर्क्षोऽनिलभाद्रपेपु वराहनास्नानविधिः प्रदिष्टः
 ॥ १ ॥ ॥ रुग्णायां रजस्वलायां स्नानप्रकारः ॥ रजस्वला रोगयुता नरश्च नैमित्तिके स्नान उपगते तु ॥ स्पृशेत्स्वकीयः किल नाव-

द्वित्या प्रथम चतुष्टयम् ॥ ३ ॥ चतुर्थरात्रावपि सप्तमूचे कथिन्युनीन्द्रो रक्षसो निवृत्ति ॥ चेत्तर्हि गच्छेन्नहि चान्यथाऽतः सर्वासु शु-
 ग्मासु मरुद्गतेषु ॥ ४ ॥ ना शुक्ल- ॥ ५ ॥ कचिचतुर्थेऽपि दिने रजस्वलाशुद्धिः ॥ दैवे पित्र्ये पञ्चमे शुद्धिरक्ता स्त्रीणामारब्ध यदा
 श्रोतृकर्म ॥ स्यात्वा योग्मन्त्राक्तोयेन शुद्धा यस्ते तुर्ये पुष्पिणी यज्ञकार्ये ॥ ५ ॥ शुग्मासु कश्चित्प्रतिवन्ध आयादेकादशी श्राद्धदिने न
 स स्यात् ॥ तर्हि त्वरस्य हरिवासरादौ गच्छेन्न दोषोऽस्त्युत्काल एव ॥ ६ ॥ अन्यर्तुकाले प्रथमर्तुकाले सर्वाणि पर्वाणि विवर्जयेच्च ॥
 भूता १४ एमी दशदिन च पौर्णमासी च संक्रान्तिदिन च पर्व ॥ ७ ॥ अनेकभार्यो शुगपत्वथर्तो ब्रजेद्विवाहक्रमशस्तृतीर्षा ॥ सर्वासु
 कार्यो घृतुकालसहो दोषान्वितः सादकृती स नूनम् ॥ ८ ॥ व्याधिं प्रवास स्त्रिवन्धन गतो दारांस्त्यजन्पर्वसु नास्ति दोषता ॥ वन्ध्या
 च वृद्धा मृतवत्सतायुता कन्यामसदृत्तयुतां सुपुत्रिणीम् ॥ ९ ॥ वृद्धा गतरजस्वाम् ॥ सुपुत्रिणी बहुपुत्राम् ॥ अथ गर्भाधान-
 होमाऽरुरणे प्रायश्चित्ताम् ॥ प्राजापत्यमेव होम कृत्वा स्यात्तस्या जातो नैव साधुत्वमायात् ॥ वत्सा तस्मादां सवत्सां द्विजाय
 तुर्यान्तर्तो पुसवाख्य च कर्म ॥ १० ॥ गर्भाधान शुक्रगुर्वन्तयात्यवार्धक्ये साग्न्यवभासेऽधियाते ॥ सिंहस्त्र्ये याम्यसशेऽयनेपि ज्ञेय
 यम प्राशनान्तेषु क्षेयम् ॥ ११ ॥ स्नान तृती मैथुनत प्रकुर्यात्सुमात्र जायाऽनृतुमैथुने तु ॥ शौचं च विष्णुनसम प्रकुर्याज्जाया शुचिः
 साच्छयनोदितैव ॥ १२ ॥ अथात्र रजस्वलाशुद्धिचिचारः ॥ रात्रौ भवेवैज्जननादि तत्र रात्रेर्विभागद्वयमाद्यमेव ॥ दिन
 तृतीय परवासः सादिनोदयादर्धनिश परस्तात् ॥ १३ ॥ पूर्वं दिन चेति वदन्ति केचित्स्वदेशमार्गेण विधेयमेतत् ॥ या स्त्री भवेद्वि-
 शतितः परस्ताद्रजस्वलाऽत्यष्टि १७ दिनावधि सात् ॥ रजस्वला स्नानत एव शुद्धा ब्रह्मीन्दुत १८।१९।२० स्त्वेकदिनादि १।२।३ शुद्धा
 ॥ १४ ॥ या विधयस्ता १३ त्परतो रजस्वला सा दिग्दिनान्त १० शुचिराश्वमेन हि ॥ एकादशादिदिपि १।१।२।३ तु क्रमेण ह्येका-

दिना १।२।३ शुद्धयति पूर्वमनु-॥ १५ ॥ दिनस्य संख्या प्रथमादिनात्स्याद्रोगद्रजश्चेत्स्ववतीह नित्यम् ॥ तदा न दोषोऽस्ति रजोनिवृत्तौ
 कर्मधिकारो नहि चान्यथा स्यात् ॥ १६ ॥ तथापि कालेऽशुचिरेव नारी ॥ ॥ रजस्वलयोः परस्परं स्पर्शं ॥ रजस्वलान्यां रज-
 सा युतां च ॥ स्पृशेदकामेन च कामतो वा भवेच्छुचिः स्नानत एव चाद्ये ॥ १७ ॥ शुद्धा द्वितीये खलु पञ्चगव्यसंभ्राशनादन्नविवर्ज-
 नात्सा ॥ ॥ घर्णपरस्वेन स्पर्शं शुद्धित्तरतम्यम् ॥ चेद्राक्षणी स्नेतरहीनवर्णा बुद्ध्या स्पृशेत्स्यात्क्रमतो विशुद्धा ॥ १८ ॥
 कृच्छ्रार्पितः पादमिहीनकृच्छ्रतः कृच्छ्रेण हीना द्विजकामिनी स्पृशेत् ॥ बुद्ध्यैव कृच्छ्रस्य च पादतो भवेत्सर्वा विशुद्धा खलु हीनवर्णा ॥ १९ ॥
 चेत्सन्निध्या वैश्यमवापि शूद्री स्पृशेत्स्वकामेन यदा स्वनीचाम् ॥ त्रिरात्रमन्नस्य विवर्जनेन शुद्धा भवेच्छास्त्रविनिर्णयोऽयम् ॥ २० ॥
 वीर्या च शूद्री यदि चोत्तमां स्पृशेत् बुद्ध्यैकरात्रक्रमतस्त्रिरात्रतः ॥ शुद्धा त्वकामेन रजस्वलां स्पृशेच्छुद्धा तदा भोजनलोपमात्रतः ॥ २१ ॥
 ॥ चाण्डालपरादिस्पर्शानु ॥ अकामतभेषदि चान्यजादि स्पृशेत्तदा पूर्ववदेव शुद्धिः ॥ अकामतस्तु प्रथमे त्रिरात्रमुपोषणं स्याद्विद्विने
 द्वितीये ॥ २२ ॥ दिने तृतीये किल चैकरात्राच्छुद्धा शुनःस्पर्शनतो त्रिरात्रात् ॥ एकादशो वा शुचितामियात्सा ह्युपोषणादित्यपि सर्वतः
 स्यात् ॥ २३ ॥ चाण्डालादिभेत्स्पृशेन्नोने तु पद्मस्योपोषणाच्छुद्धिरुक्ता ॥ बालापलायास्तु सर्वत्र शुद्धिः स्नानाद्भुक्तिधोपवासस्य चेति
 ॥ २४ ॥ प्रत्याप्ताया अयोच्छिष्टयोः स्पर्शं कृच्छ्र एव च ॥ ॥ स्नानविधिश्च ॥ स्नाने नैमित्तिके प्राप्ते नारी यदि रजस्वला ॥ पात्रान्त-
 रित्तोयेन स्नानं कृत्वा व्रतं धरेत् ॥ २५ ॥ सिक्तमात्रा भवेदग्निः साक्षोपाह्वा कथंचन ॥ न चरूपीडनं कुर्यान्नान्यद्वासस्थ धारयेत् ॥ २६ ॥
 ॥ अथ रजस्वलास्नानम् ॥ यद्यानुराधाश्विनिसोमेषु हस्तानिलाखण्डलवासवेषु ॥ विश्वार्यमर्क्षीनिलभाद्रपेषु वराहनास्नानविधिः प्रदिष्टः
 ॥ १ ॥ ॥ रुग्णार्थां रजस्वलायां स्नानप्रकारः ॥ रजस्वला रोगयुता नरथ नैमित्तिके स्नान उपागते तु ॥ स्पृशेत्स्वकीयः किल नाव-

गात्राचम्य सृष्टेत्तौ दशवर्द्धनमम् ॥ २ ॥ जन्ते तु वासांसि जहात्यशुद्ध वाचम्य शुद्धो यवतीति शास्त्रम् ॥ स्नायात्सचैलं यदि चेद-
रोगी स्पृष्टा सचैलं जलमविद्येत्सः ॥ ३ ॥ ॥ रजसोऽज्ञाने भाण्डादिस्पर्शो ॥ यदाकदाचिद्विदिते न पुणे स्पृशेत् भाण्डादि च या तु
नारी ॥ स्पृष्टं त्यजेत्सा तु शुचिस्त्रिधायात् ॥ ॥ उच्छिष्टकाले रजसितु ॥ उच्छिष्टकाले रजसा च युक्ता ॥ ४ ॥ उपवासमधो-
च्छिष्टे ऊर्ध्वोच्छिष्टे त्र्यहं क्षिपेत् ॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टं भवेद्भान्तं मलोत्सर्गो द्वितीयकम् ॥ ५ ॥ इति ॥

शान्तिकहोमाद्युक्तं अग्निचक्रं चिन्तामणौ—सेका तिथिर्वारयुता कृता ४ सा शेपे शुणे ३ उभ्रे० मुवि वह्निवासः ॥ सौ-
ल्याय होमे, शशि १ युग्म २ शेपे प्राणार्धनाशौ द्विवि मूलले च ॥ ॥ आहुतिचक्रम्—सूर्यभावित्रिमे चान्द्रे सूर्यविष्णुपञ्चवः ॥
चन्द्रारेज्यागुशिखिनो नेष्टा होमाहुतिः खले ॥ ॥ अष्ट्याहुतिमन्तराणि कानिचित्कर्माणि निर्णोतानि ज्योतिर्निबन्धे—दुर्गा-
होमविधौ विवाहसमये सीयन्तपुत्रोत्सवे गर्भाधानविधौ च वास्तुसमये विष्णोः प्रतिष्ठादिषु ॥ मौखीयन्धनवैश्वदेवकरणे नैमिचित्कोपस्थितौ
होमे नित्यमेव न दोष उदितश्चक्रं च वहेत्सीति ॥ ॥ शान्तिकपौष्टिकलक्षणम् ॥ अस्पृष्टपापनिदानकैदिकमात्राणिष्टनिवर्तकं
पापप्रयोजकं वैधं कर्म शान्तिकम् । क्षयादिहृदनादावतिप्रसङ्गं वारयितुं निदानकान्तम् । आयुष्मिकानिष्टनिवारके तं वारयितुमैहिकेति ।
प्रायश्चित्तं वारयितुं मात्रपदं । प्रायश्चित्तं त्यागुष्मिकानिष्टनिवर्तकमपि । अभिचारप्रत्यभिचारादौ वारयितुं पापप्रयोजकमिति । तयोः फलतो
हिंसात्वेन तदनुष्ठाने प्रायश्चित्तोक्तेः पापप्रयोजकत्वात् । अनिष्टनिवर्तकत्वं च शान्तिकस्य । तद्विदानपापनाशरूपसामग्रीविषयकत्वेन पुष्टि-
फलकं वैधं कर्म पौष्टिकम् ॥ इति ॥ ॥ रजोदर्शनशान्त्यादौ ग्रहमन्त्रस्यावश्यकता ॥ याज्ञवल्क्यः—आदौ विनायकं
पूज्य ग्रहांदीव विशेषतः ॥ कर्मणां फलमाश्रोति श्रियं चाश्रोत्यनुत्तममिति ॥ मात्स्ये—विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ नववे-

रूपप्रवेशे च नारीणा प्रथमार्तवे ॥ नवग्रहमहं कृत्वा ततः कर्म समारभेदिति ॥ नारदसंहितायाम्—निन्द्यर्क्षतिथिवारेषु यदि पुष्पं प्रदश्यते ॥ तत्र शान्तिं प्रकुर्वति ग्रहयज्ञपुरःसरमित्यादिवचनेषु ग्रहमन्त्रस्यावश्यकतोक्तेः देशकालकर्मैक्याच्च तन्त्रेण कर्तव्यत्वावगमात्स-
ग्रहमन्त्रा रजोदर्शनशान्तिः कर्तव्या ॥

अथ नारदोक्ता रजोदर्शनशान्तिः ॥ निन्द्यर्क्षतिथिवारेषु यदि पुष्पं प्रदश्यते ॥ अशुभं चेद्रजः स्त्रीणां निन्द्यस्थानं च वाससी ॥ तत्र शान्तिं प्रकुर्वति ग्रहयज्ञपुरःसरम् ॥ सुमुहूर्ते तु सप्राप्ते कुर्याच्छान्तिं यथाविधि ॥ विधानं तत्र कर्तव्यमरिष्टं विशेषतः ॥ दंपत्योः प्रातरेव स्यान्मन्त्रलक्षानमुत्तमम् ॥ पञ्चमे दिवसे स्वात्वा द्वाभ्यामप्यत्र मङ्गलैः ॥ तिलतैलेन शुद्धेन शुभकल्केन वा पुनः ॥ उष्णैश्च वा-
सिभिः श्रेष्ठैः पञ्चपलवसयुतैः ॥ आह्निकं विधिवत्कृत्वा विधानं नूनमाचरेत् ॥ शुभाचारसमायुक्तः श्रद्धया परया युतः ॥ तिथिअवणकं कुर्या-
च्छान्तिसकल्पपूर्वकम् ॥ पुण्याहं वाचयेत्पश्चाद्वासुणैर्वेदपारगैः ॥ कृत्वाभ्युदयिकं श्राद्धमाचार्यं वरयेत्ततः ॥ स्पण्डिले च ततः कृत्वा
अग्निं संस्थापयेत्ततः ॥ ईशान्यां चतुरः कुम्भान्स्थापयेद्वाग्निपूरितान् ॥ पञ्चपलवसयुक्तान्सर्वोधिषसमन्वितान् ॥ पञ्चरत्नसमायुक्तान्पल्लिरूपेण
साधयेत् ॥ कुम्भोपरि न्यसेत्पान शालितन्दुलपूरितम् ॥ पानोपरि न्यसेद्वलं प्रतिकुम्भं पृथक्पृथक् ॥ सूर्यं च विन्यसेदाद्ये इन्द्रेन्द्राणी ततः
परम् ॥ चतुर्थे विन्यसेद्विद्वान्प्रतिमां भुवनेश्वरीम् ॥ ततो ग्रहांश्च सपूज्य यथाविधि विधानतः ॥ सूर्यकुम्भं तु संस्पृष्ट्वा सूर्यसूक्तं जपे-
द्विजः ॥ सदैकादशिनीं चापि जपेत्तत्र समाहितः ॥ प्रधान पायसं श्रोतं सधृतं च सशर्करम् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
प्रत्येकदेवतानां च जुहुयात्तिलसर्पिषा ॥ आकृण्णेनेति सूर्यं च इन्द्रं धातारमिन्द्रतः ॥ इन्द्राणी तु तथादित्यैराक्षेति च सुमन्वतः ॥ ईश्वरी
भुवनसाध यक्षुषा श्रीश्च तेति च ॥ ग्रहहोमं ततः कृत्वा यथाविध्युक्तसंख्यया ॥ वंशपात्रं समानीय रक्तचक्षसमन्वितम् ॥ तत्र राशिं प्रकुर्वीत

तन्दुलानां नृपोत्तम ॥ तत्रोपरि न्यसेद्धैमी मन्दलीं सूर्यदेवताम् ॥ बह्वैरुत्ततो विद्वान्मन्दलीं स्थापयेच्छुभाम् ॥ हेमः पञ्चपलाढ्यां वा पल-
स्यापि सुतक्षणात् ॥ पलाधेन तदर्धेन तदर्धेन च वा पुनः ॥ सुस्तम्भाढ्यां सुपत्रां च कदलेन विराजिताम् ॥ दद्यात्ता विप्रवर्याय सबन्धां
च सदक्षिणात् ॥ अतंकृताय विदुषे श्रोत्रियाय जुहुम्विने ॥ दानमन्त्रस्तु--सुपत्रे सुगणे देवि रम्भे भास्करबल्लभे ॥ रक्ष मां रजसो
दोषादतिदुष्टादिगहितात् ॥ दानेनानेन देवेशः सविता विश्वतोमुखः ॥ प्रीतो भवतु मे सघो दोषं हरतु दुष्करं ॥ ततोऽभियेचनं कार्यं
दंपत्योश्च विशेषतः ॥ उच्चार्य वारुणान्मन्त्राञ्जलेन पञ्चपल्लवैः ॥ उद्धृत्योद्धृत्य तं सिञ्चेत्पुण्यमर्चैर्यथाविधि ॥ आपोहिष्ठाग्निभिर्मन्त्रैः पञ्चेन्द्रैः
पयवाराणैः ॥ भगवन्नेतरिदयापः समुद्राय पुनन्तु मा ॥ आप्याय पञ्चनद्येति शिरोमेति चतसृभिः ॥ देवसत्त्वाग्निभिश्चैवमभिर्पिञ्चेत्पुनः-
पुनः ॥ शक्रादिदेवताः सर्वा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ दंपत्योः परिधानार्थमहते वाससी पुरा ॥ कर्मणोऽन्ते विसृज्यान्यद्वासश्च परिधार्यते ॥
आचार्याय ततो दद्यात्स्वर्णगोभूतिलास्ततः ॥ त्रामणेन्यस्ताथाऽन्येभ्यो दक्षिणाश्च विशेषतः ॥ सदक्षिणमनश्चहं ब्रह्मदद्याद्बुद्धजापिने ॥ ब्रा-
ह्मणभोजयेत्सत्त्वाञ्चर्कैराधृतपायसैः ॥ यस्मिन्वाससि द्रष्टुं च रजो दुष्टं भयावहम् ॥ तद्वासो यत्नतस्त्याज्यं ततः शान्तिकरं हि तत् ॥ एवं
यः कुरुते शान्तिं नारदोक्तप्रमाणतः ॥ तदनिष्टं तु सकलं सद्य एव विनश्यति ॥ इति नारदोक्तचोदर्शनशान्तिक्रमः ॥ ॥

अथ शान्तिप्रयोगानुक्रमः ॥ शान्तिक्रमं प्रवक्ष्यामि नारदेन यथोदितम् ॥ गणेशं पूजयेदादौ स्वस्तिपुण्याहवाचनम् ॥ मानृणां
पूजनं कार्यं नान्दीश्राद्धमतः परम् ॥ आचार्यं वरयित्वाथ ब्रह्माण गाणपत्यकम् ॥ सादस्यं ऋत्विजश्चैव जापकान्वरयेत्ततः ॥ दिप्रक्षणं ततः
कार्यं पञ्चगव्यं यथाविधि ॥ गृभिं संपूज्य विधिवत्तत्र संस्कारपञ्चकम् ॥ स्पण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य कलशान्स्थापयेत्कमात् ॥ मूर्त्यद्भ्युत्तारणं
प्राणप्रतिष्ठा स्थापनार्चनम् ॥ ब्रह्मदीनस्थापयित्वाथ स्थापयेद्बुद्धकुम्भकम् ॥ ब्रह्मासनं ततो दत्त्वा कारयेत्कुशकण्डिकाय ॥ लिङ्गोत्तैर्नाम-

धैर्यं यथाविध्युक्तसंख्यया ॥ देवताग्रहहोमं च ग्रहपूजापुरःसरम् ॥ पूजा स्निष्टं नवाहुत्यो यलिं पूर्णाहुतिं तथा ॥ स्वयाश्चादिवितोक्तान्तं
 होमशेषं समापयेत् ॥ श्रेयःसंपादनं पश्चादभिषेको विसर्जनम् ॥ विप्राशिपः प्रगृह्णीयात्तान्निष्ठाचेन भोजयेत् ॥ इति शान्तिप्रयोगानुक्रमः ॥
 अथाम्बुदयिकश्राद्धवेद्यनिर्णयः ॥ अखिलकर्मणामाम्बुदयिकपूर्वकत्वात्सत्यं च विधानप्रानुयान्निर्णयः
 पूर्वं क्रियते ॥ तत्र कात्यायनसूत्रम्—आम्बुदयिके प्रदक्षिणमुपचारः पूर्वाह्ण इति प्रकृत्य नान्दीमुखाः पितरः पितामहाः प्रपि-
 तामहा मातामहाः प्रमातामहाः दृष्टप्रमातामहाश्च प्रीयन्तामिति ॥ अत्रहि पूर्वाह्णरूपकालैक्यात्प्रयोगैक्येन पञ्चदेवतमाम्बुदयिकं
 श्राद्धमुक्तं । नान्दीमुखैभ्यः पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यो मातामहेभ्यो दृष्टप्रमातामहेभ्यश्च स्वाहोच्यतामिति छन्दोग-
 सूत्रे यस्मिंश्चेन तथैवोक्तम् ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनेनापि—आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ॥ पद्व्यः पितृ-
 भ्यस्तदनु भक्त्या श्राद्धमुपक्रमेदित्यनेन पञ्चदेवतमाम्बुदयिकश्राद्धमुक्त्वा ॥ प्रागग्रेष्वप्य दर्भेषु आद्यमाम्रं पूर्ववत् ॥ आपः क्षिपेन्मूल-
 देशेऽवनेनिक्षेपेति निस्तिलाः ॥ द्वितीयं च तृतीयं च मध्यदेशाग्रदेशयोः ॥ मातामहप्रभृतींस्तु एतेषामेव वामतः ॥ इत्यनेन प्रयोगैक्यं
 तत्र प्रदर्शितम् । नहि प्रयोगभेदे पित्रादीनां वामतो मातामहादीनामवनेजनं संभवति । स्वेन भर्त्रा समं शुक्लं माता श्राद्धं सुधासमम् ॥
 पितामही च स्वेनैव स्वेनैव प्रपितामहीति बृहस्पतिनापि स्वभर्त्रादिभिः सहैव प्राशस्येन मातृभ्यः श्राद्धदानमुक्तम् । न योपिद्वयः
 पृथग्ब्रूयादवसानदिनादते ॥ स्वभर्तृपिण्डदानाच्च तुष्टिरासां यतः स्मृतेति छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनेन मातृभ्यः दृढत्वेन श्राद्ध-
 प्रदानस्य प्रतिपिद्धत्वात् , पिण्डपितृयज्ञवत्स्वीभ्यश्चेत्यन्वष्टकावद्विशेषोपदेशाभावाच्च । सूत्रे विशेषोपदेशाभावेऽपि—अन्वष्टकासु दृष्टौ च ग-
 यायां च क्षयेद्वनि ॥ मातुःश्राद्धं पृथक्शस्तमन्यत्र पतिना सहेति स्मृत्यन्तरे विशेष उक्त एवेति चेन्न । नान्दीमुखाः पितामहा इत्या-

दिसत्रविरोधात् षडस्यः पितृस्य इति । प्राग्ब्रह्मण्य दर्मेषु इति पूर्वोक्तकाल्यायनवचनविरोधात् । कर्पूसमन्वितं मुक्त्वा तत्राद्यं श्राद्धपो-
इशम् ॥ अत्याब्धिकं च शेषेषु पिण्डाः स्युः पठति स्थितिरिति छन्दोगपरिशिष्टे काल्यायनवचनविरोधाच्च । कर्पूसमन्वित-
मन्यष्टकाश्राद्धम् । शेषेषु उक्तव्यतिरिक्तेषु श्राद्धेषु उक्तव्यतिरिक्तेष्वन्युदयिकेऽपि षड्पिण्डा इत्यर्थः । तस्माद्वाजसनेयिभिः छन्दोगैश्च
षड्देवतमैवैकश्रयोगमाभ्युदयिकं श्राद्धं कर्तव्यम् । यस्तु—अन्यष्टकासु वृद्धौ चेति स्थूलन्तरं तच्छाखान्तरविषयम् ॥ यानि तु—मा-
तृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात्पितृणां तदनन्तरम् ॥ ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतमिति ॥—मातृश्राद्धं तु पूर्वेषुः कर्माहनि तु पितृ-
कम् ॥ मातामहं चोत्तरेषु वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतमित्यादिहेमाद्र्यादिनिबन्धभृतैः शातातपगागर्घ्यादिस्मृतिचाक्यैः कालभेदाद्विज्ञ-
प्रयोगाणि ग्रीणि श्राद्धान्युक्तानि तानि येषां सुव आभ्युदयिके विशेषतः पार्वणव्रतययोर्विध्यभावो वास्ति तच्छा-
खाविषयाणि ॥ यदपि—अलभे भिन्नकालानां नान्दीश्राद्धत्रयं शुभः ॥ पूर्वेषुर्वै प्रकुर्वीत पूर्वोक्ते मातृपूर्वकमिति वृद्धमनुवचनं
तच्छाखान्तरविषयम् । यत्रहि मात्रादित्रयविधिः कालत्रयेऽस्ति तत्रैवानुक्तत्पतया कालिकत्वेन विधिर्युक्तः । नहि काल्यायनसूत्रादी
कालत्रये मात्रादिश्राद्धत्रयविधिरस्ति ॥ कोकिलमतानुसारिभिरपि षड्देवतमेवाभ्युदयिकश्राद्धं कर्तव्यं ॥ तत्रैकं पितृपार्ष्णं मातृमातामहो-
द्देशेनापरमिति तेषां विशेषः ॥ पुत्रिकापुत्रस्याप्येवम् । तदाह छन्दोगपरिशिष्टे काल्यायनः—मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपे-
त्युत्रिकासुतः ॥ द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तु पितुःपितुरिति ॥ नान्दीमुखाः पितरः पितामहा इत्यादिना भगवत्प्राचार्येण पित्रादी-
नामनुलोमक्रमो विहितः । नौघायनसूत्रे छन्दोगसूत्रे चाप्येवम् ॥ माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही ॥ पित्रादयस्त्रयश्चैव
मातुःपित्रादयश्चयः ॥ एते चैवार्चनीयाः स्युः पितरोऽभ्युदये द्विजैरित्याश्रयायनानामप्यनुलोमक्रमेवेति पारिजातस्मृतिकौस्तुभा-

दयः ॥ यस्तु—नान्दीमुखे विवाहे च प्रपितामहपूर्वकम् ॥ नाम संकीर्तयेद्दिद्वानन्यत्र पितृपूर्वकमिति वृद्धचस्तिष्ठचचनं प्रतिलोमक-
 मविधायकं तथेषां सूत्रे वृद्धिश्राद्धेऽनुलोमप्रतिलोमक्रमयोरनुपदेशः प्रतिलोमक्रमोपदेशो वास्ति तच्छाखाविषयम् ॥ आथर्वणानां तु
 पिण्डपितृयज्ञदशीश्राद्धादौ सर्वत्र प्रतिलोमक्रम एव तद्गृह्य उक्तोस्ति ॥ छन्दोगपरिशिष्टे काल्हायनः—स्वपितृभ्यः पिता दद्यात्सु-
 तमंस्कारकर्मसु ॥ पिण्डानोद्धृतानेषां तस्याभावे तु तत्कत्मादिति ॥ ओद्गृह्णनादित्याहभिविधौ । तेन तेषां सुतानामुद्गाहं विवाहमभिध्याप्य
 पिता स्वपितृभ्यः स्वपित्रादिभ्यो मातामहादिभ्यश्च पिण्डान्दद्यात् । तदुपलक्षिताभ्युदयिकं श्राद्धं कुर्यादित्यर्थः । उद्गाहोऽत्र पूर्वोऽभिप्रेतः ।
 द्वितीये तु पितरि जीवत्यपि स्वकर्तृकत्वात् ॥ ॥ यितीयोद्गाहादौ स्वस्याधिकारः ॥ तथाच स्मृतिः—नान्दीश्राद्धं पिता कु-
 र्यादप्ये पाणिग्रहे पुनः ॥ अत ऊर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वयमेव तु नान्दिकमिति ॥ प्रथमविवाहे कर्त्तृन्तराभावे वर एवाभ्युदयिकं श्राद्धं कुर्या-
 दिति प्रयोगपारिजाते । तत्राऽजीवत्यित्युक्तः स्वपित्रादीनुद्दिश्याऽभ्युदयिकं कुर्यात् ॥ तस्याभावे तु तत्कत्मादिति । तस्य पितुरभावे
 पितृव्याचार्यमातुलादिर्यः संस्कारं कुर्यात्स तत्क्रमात् पितरमारभ्य संस्कार्यस्य यः पितृणां क्रमस्तेन क्रमेण दद्यादित्यर्थः ॥ जीवदसंनि-
 हितपितृकले तु संस्कार्यस्य पितृपित्रादिभ्यो मातामहादिभ्यश्च दद्यादिति । आभ्युदयिकश्राद्धकर्तुर्मातर्येव जीवन्त्यां वृतायास्तस्याः सपत्न्याः
 सपत्नीकत्वगुणकीर्तनं । एवं पितामहीप्रपितामहोरन्यतरजीवने उभयोर्जीविनेचं । सपत्न्यभावे च न सपत्नीकत्वगुणकीर्तनम् । मातामहे
 जीवति तत्पार्यगलोपः ॥ तदुक्तं—मातृवर्गे पितृवर्गे तथा मातामहस्य च ॥ जीवेतु यदि वर्गाद्यस्तं वर्गं तु परित्यजेदिति तदा पितृपार्व-
 णेन्याभ्युदयिकश्राद्धसिद्धिः ॥ पितृजीवनेऽप्येवं प्रसक्ते विधेय उक्तः छन्दोगपरिशिष्टे काल्हायनेन—वृद्धौ तीर्थे च संन्यस्ते ताते
 च पतिते सति ॥ येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सुत इति ॥ अत्र वृद्धौ तीर्थेचेल्यनेकनिमित्तसमावेशे वाक्यभेदादर्धमन्तर्वेदीति-

धृद्वितीयादिपदैर्जीवत्पित्राधिकारिकं आरुमात्रं लक्ष्यते । येभ्यएवेति यच्छब्दोपबद्धैवकारस्य यदेव विवया करोतीतिवद्वीप्सार्थकत्वाद्येभ्यो येभ्यः पिता दयात्तेभ्यस्तोभ्यः पुत्रोऽपि दयादित्यर्थः । तेन जीवत्पितृकः स्वपितुः पित्रादीन्मातामहादींश्चोदित्याभ्युदयिकं आरुं कुर्यात् ॥ मृतमातामहस्यपि जीवत्पितुर्न स्वमातामहाद्युरेशः । पितृपितामहयोर्जविने तु पितामहस्य पित्रादीन् मातामहादींश्चोदित्याभ्युदयिकं आरुं कुर्यात् ॥ तद्वक्तं विष्णुस्मृतौ—पितरि जीवत्सि यः आरुं कुर्यात्स येषां पिता कुर्यात्तेषां कुर्यात्पितरि पितमहे च जीवति येषां पितामह इति । येषां पितामह इत्यत्र कुर्यात्तेषां कुर्यादित्यस्यानुपपत्तिः ॥ पित्रादीनां त्रयाणां जीवने तु पितृपार्वणलोपः । पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति नैव कुर्यादिति विष्णुस्मृतेश्चोक्तं ॥ यस्तु कल्पमरौ हलायुधभाष्येचोक्तं—त्रयाणां जीवनेऽपि प्रपितामहस्य पित्रादीन्मातामहादींश्चोदित्याभ्युदयिकं आरुं कुर्यात् ॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ त्रयो ह्यशुमुखाः ह्येते पितरः संप्रकीर्तिताः ॥ तेभ्यः पूर्वतरा ये च प्रजावन्तः सुखेपिणः ॥ ते तु नान्दीमुखा नान्दी ससृद्धिरिति कथ्यत इति ब्रह्मपुराणवचनस्य जीवत्पित्रादित्रिककर्तृकबृद्धिश्राद्धविषयत्वात् ॥ यस्तु—पितरि पितामहे प्रपितामहे जीवति नैव कुर्यादिति विष्णुस्मृतिवचनं तज्जीवत्पित्रादित्रिककर्तृकतीर्थश्राद्धादिविषयमिति । तत्र । अस्य ब्रह्मपुराणवचनस्य तत्प्रकरणपठितत्वात्प्रीष्टपदीश्राद्धविषयत्वेन हेमाद्र्यादिभिर्निर्णीतत्वात् । अतस्तस्य जीवत्पित्रादित्रिककर्तृकाभ्युदयिकश्राद्धविषयत्वात्मायास्सृष्टिकौस्तुभोक्तमेव साधु ॥ ॥ व्युत्क्रममृते तु आरुद्रप्रकारो विष्णुस्मृतावभिहितः—यस्य पिता प्रेतः सात्स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात्परं द्वाभ्यां दद्याद्यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स ताभ्यां पिण्डं दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्याद्यस्य पितामहः प्रेतः सात्स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यादिति ॥ अजीवत्पितृपितामहो जीवत्पितामहः पिता पितृप्रपितामहतत्पितृद्विस्य पितृपार्वणं कुर्यात् । नान्दीमुखपित

नान्दीगुरापितुःपितामह नान्दीमुखपितुःप्रपितामह इदं वः पाद्यमिति प्रयोगः । एवं प्रपितामहमात्रजीवने पितृपितामहतत्पितामहानुद्दिश्य पितृपार्वणं कुर्यात् । नान्दीमुखपितः नान्दी० पितामह नां० पितुः प्रपितामह इदं व इति प्रयोगः ॥ पितृप्रपितामहयोर्जीवनेतु पितामहं प्रपितामहस्य पितृपितामहौ चोद्दिश्य पितृपार्वणं कुर्यात् । नान्दीमुखपितामह नां० प्रपितामहस्य पितः इदं व इति । पितामहप्रपितामहयोर्जीवने तु पितरं पितामहस्य पितामहप्रपितामहौ चोद्दिश्य तत्पार्वणं कुर्यात् ॥ नान्दी० पितः नां० पितामहस्य पितामह नां० पितामहस्य प्रपितामह इदं व इति । एवमजीवन्मातामहस्य प्रमातामहजीवने नां० मातामह नां० मातामहस्य पितामह नां० मातामहस्य प्रपितामह इदं व इति प्रयोगः ॥ वृद्धप्रमातामहजीवने तु नां० मातामह नां० प्रमातामह नां० मातामहस्य प्रपितामह इदं व इति ॥ तयोरुभयोर्जीवनेतु नां० मातामह नां० मातामहस्य पितामह नां० मातामह इदं व इति ॥ इति श्रीमद्विष्वक्खुब्धवात्मजानन्तदेवकृते रुद्रकल्पद्रुमे आभ्युदयिकश्राद्धदेवतानिर्णयः ॥

अथाश्वलायनगृह्यपरिशिष्टानुसारेण स्मृतिकौस्तुभकृता निर्णीत आभ्युदयिकश्राद्धनिर्णयः ॥ तत्र तावत्सुतसेस्काराहभूतघृद्धिश्राद्धे अजीवत्पितृमातृमातामहः पिता स्वपित्राद्युद्देश्यकं पार्वणत्रयं कुर्यात् । मातर्येव जीवन्त्यां तत्पार्वणलोपः तदा पार्वणद्वयेनैराभ्युदयिकश्राद्धसिद्धिः । मातृमातामहजीवने पितृपार्वणेनैव तत्सिद्धिः ॥ अजीवत्पितृप्रपितामहौ जीवत्पितामहः पिता पितृप्रपितामहतत्पितृनुद्दिश्य पितृपार्वणं कुर्यात् । नान्दीमुखपितः नान्दीमुखपितुःपितामह नान्दीमुखपितुःप्रपितामह इदं वः पाद्यमिति प्रयोगः ॥ एत प्रपितामहमात्रजीवने पितृपितामहतत्पितामहानुद्दिश्य पितृपार्वणं कुर्यात् । नान्दीमुखपितः नान्दीमुखपितुःप्रपितामह इदं व इति प्रयोगः ॥ पितामहप्रपितामहयोर्जीवने पितरं पितामहस्य पितामहप्रपितामहौ चोद्दिश्य तत्पार्वणं कुर्यात् । नान्दी-

मुद्रापितः नान्दीमुखपितामहस्य पितामह इदं वः पाद्यमिति प्रयोगः ॥ एवं जीवन्मातृकस्य पितामहा एव जीवने नान्दीमुखपितामहि नान्दीमुखपितामहि इति प्रयोगः ॥ पितामहीप्रपितामहीजीवने तु नान्दीमुखमाताः नान्दीमुखपितामहस्य पितामहि नान्दीमुखपितामहस्य प्रपितामहि इदं व इति । इदं च पितामहीप्रपितामहीसपत्न्योर्मृतयोर्देवतात्वसंभवे ताभ्यां सदैव पार्वणं कार्यम् । एते मातामहपार्वणे मुख्यमातामहादिषु जीवतोषु तत्सपत्नीभिः सपत्नीकत्वगुणोपपत्तिः । ननु सापन्नमात्रा पार्वण-निर्वाहः परिशिष्टविरोधात् ॥ एवमजीवन्मातामहस्य प्रमातामहजीवने नान्दीमुखमातामहस्य पितामह नान्दीमुखमाता-महस्य प्रपितामह इदं व इति प्रयोगः ॥ दृढप्रमातामहजीवने तु नान्दीमुखप्रमातामह नान्दीमुखमातामहस्य प्रपिता-मह इदं व इति ॥ तयोरुभयोर्जीवने तु नान्दीमुखमातामह नान्दीमुखमातामहस्य पितामह नान्दीमुखमातामह इदं व इति ॥ अथ जीवत्पितृकोऽजीवन्मातृमातामहस्य पिता मातृमातामहपार्वणद्वयमेव सुतसंस्कारारम्भे कुर्यात् । केचित्तु सुतसंस्काराङ्गदृष्टिश्चाद्धेऽपि जीवत्पितृको मृतमातृमातामहस्य पिता येन एव पिता दद्यादिति वाक्यवलेन पितुः पितृपार्वणं बह्वृचपरिशिष्टवलेन च स्वमात्रादिपार्वणं समुच्चेयन कुर्यादित्याहुस्तत्र । तस्माजीवत्पिता सुतसंस्कारेषु मातृमातामहयोः कुर्यात्तस्यां जीवन्त्यां मातामहस्यैव कुर्यादिति बह्वृचपरि-शिष्टविरोधात् । मातर्यपि जीवन्त्यां मातामहपार्वणमेव कुर्यात् । मातामह एव जीवति मातृपार्वणमेव देवरहितं कुर्यात् । मातृश्राद्धं तु युग्मैः स्याददेवं प्राञ्चुलैः पृथगिति श्राद्धेमाश्रुदाहृतवचनेन पूर्वाह्णादिकालभेदेन पार्वणत्रयानुष्ठानपक्षे पार्वणान्तरासाहित्येन क्रियमाणे मातृश्राद्ध इवोक्तविधमातृश्राद्धेऽपि तादृशे बदेवत्वबोधनात् ॥ त्रिजपि जीवत्सु पितृर्मातादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् । धार्धकपरिशि-ष्टाऽप्रवृत्तौ पिण्डस्मृतेर्निःशङ्कप्रयुक्तेः । एवं म्यस्य द्वितीयादिविवाहाद्वत्वेनाभ्युदयिकं कुर्वन् अजीवत्पितृकः स्वमात्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं

कुर्यात् । मातरि जीवन्त्यां तत्पार्वणलोपः । मातामहे जीवति तत्पार्वणलोपः । जीवत्पितृकस्तु मृतमातृभातामहोऽपि स्वपितृमात्रादीनुद्दिश्य
 पार्वणत्रयं कुर्यात् । नान्दीमुखिपितुःपितामहि नान्दीमुखिपितुःप्रपितामहीति मातृपार्वणे प्रयोगः ॥ एवं पितृभाता-
 महपार्वणयोरपि प्रयोगो बोध्यः ॥ जीवत्पितृपितामहस्तु पितामहस्य मात्रादीन् पित्रादीन् मातामहादींश्चोद्दिश्यान्मुदयिकं कुर्यात् तदो-
 क्तान्प्रेषु पितुरित्यस्य स्थाने पितामहस्य निर्देशः । त्रयाणां जीवनेषु पितृपार्वणलोपः । सुतसंस्कार इव स्त्रीयमात्राद्युद्देश्यकपार्वणद्वये-
 नैवान्मुदयिकश्चाद्वसिद्धिः । नित्यवन्त्रान्दीश्चाद्विविधिनैव लोपश्चात्सहकृतेन तत्प्रापणादिति स्मृतिकौस्तुभे ॥ ॥ अन्येस्त्वाहुः ॥
 त्रयाणां जीवनेऽपि प्रपितामहस्य मात्रादीन्पित्रादीन्मातामहादींश्चोद्दिश्य श्राद्धं कुर्यात् । दद्यान्नित्यः परेभ्यस्तु जीवेच्चैव्रितयं यदीति वृद्धि-
 श्राद्धं प्रकृत्य निगमपरिशिष्टोक्तैः ॥ यस्तु—पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति कुर्यादिति चिण्णुवच्चञ्जीवत्पित्रादिद्वित्रिककर्तृ-
 कर्त्तृश्राद्धादिप्रियम् । एवमेव हृल्लापुषभाज्ये कल्पत्तरीच ॥ एवं प्रथमवियाहोऽपि कर्त्तृन्तराभावे पारिजातोक्तरीत्या वर एव ना-
 न्दीश्चाद्धं कुर्वन्नजीवत्पितृकः स्वपित्रादीनुद्दिश्य, जीवत्पितृकादिस्तु पितुःपितामहादेर्वा पित्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् । तत्राऽजीवत्पि-
 तृकस्य न स्यसेति संपन्धकीर्तनम् । ससंपन्धिकल्पमहिर्गैव पित्रादिषु विशेषसिद्धेः । अद्यष्टार्थतत्कीर्तनस्य नान्दीश्चाद्धे निषेधात् । अत-
 एव परकीयपित्राद्युद्देश्यकशृद्धिश्चाद्विशेषलभार्थस्य पितुरित्यादेः संपन्धकीर्तनस्य न निषेधः । यदा पितृव्यमातुलादिः कन्याविवाहं
 कुमारस्त्रोपनयनमुपनीतस्य प्रथमवियाहं वा कुर्यात्तदा संस्कार्यस्याजीवत्पित्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् । सोदरज्येष्ठप्रातुः प्रयोगे न वि-
 शेषः । तदीयपित्रादीनां संस्कार्यपित्रादिभिरभेदात् । सापन्नज्येष्ठस्तु मातृपार्वणे नान्दीमुखिसंस्कार्यस्य मातः पितामहि प्रपितामहि इति प्रयोगं
 कुर्यात् । पितृव्यादिस्तु सर्वपार्वणेषु संस्कार्यस्येति सविशेषप्रयोगं कुर्यात् । संस्कार्यस्य जीवत्पितृकत्वे संस्कार्यपितुः पित्रादीनुद्दिश्य

पार्श्वेणत्रय कुर्यात् । तस्य सस्कार्यपितृवर्जितृत्वकत्वे तदीयमात्रादीन्मातामहार्दींश्चोद्दिश्य पार्वणत्रय कुर्यात् । मात्रादिजीवननिमित्तो वि-
शेषः पूर्ववद्बोध्यः । मुख्यस्य यथाप्राप्तकार्येऽनुस्यूकर्तृणां प्रवृत्त्यौचित्यात् ॥ ॥ परकीयकन्योद्वाहादौ चिचारः ॥ एवं—आत्मी-
कृत्य सुवर्णेन परकीयां तु कन्यकाग्र ॥ पर्य्येण विधिना दातुः समयोऽपि युज्यत इति स्कान्दवचनात्—अनायां कन्यकां दत्त्वा स-
ह्ये याज्यते बरे ॥ द्वियुज्य फलमाप्नोति कन्यादाने यदीरितम् ॥ इति वचनाद्वा केनापि हेतुना कन्यां दातुमशक्नुवता दानाधिकारिणा
त्वं कन्यादानं कुर्विति प्रार्थनाद्वा यः परकीयां कन्यां दातुमिच्छति सोऽपि सस्कार्यकन्यायाः पित्रादीनुद्दिश्य तस्या जीवत्पितृकत्वे तदी-
यमात्राद्युद्देश्यकपार्वणानुष्ठानं यथासंभव कुर्यात् ॥ ॥ दत्तककन्योद्वाहे नान्दीधिचारः ॥ दत्तककन्यायास्तु विवाहं कुर्वन् प्रतिप्र-
हीता स्वपित्रादीनुद्दिश्यैव पितृवन्नान्दीश्राद्धं कुर्यात् । दत्तककन्याया असंभवे श्रद्धाच्च निराकृता दत्तकनिर्णये स्मृतिकौस्तुभे । दत्त-
कपुत्रस्तु यदि लब्धनीजिरिक्थस्तदोभौ पितरौ पितामहौ प्रपितामहौ चोद्दिश्य कुर्यात् । एव मातृपार्वणे मातामहपार्वणे च बोध्यम् ॥
यदितु भीजिरिक्थग्रहणेऽधिकार्यन्तरसंभवात्—गोनरिक्थे जनयितुर्न मजेदग्निम् । सुत इति शास्त्रादलब्धतद्विरिक्थस्तदा प्रतिग्रहीतृकुलसंभ-
वदपित्राद्युद्देश्यकमेव कुर्यात् ॥ पिण्डदो रिक्थहारी च पूर्वीभावे परः पर इति पिण्डदानरिक्थग्रहणसादृश्यस्यैस्सर्गिकत्वात् ॥ एवंचाऽने-
कसस्कार्यविषयानेकसंस्काराणां सहानुष्ठानं यत्र न निषिद्धं तदङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धदेवतानामभेदश्च । तत्र—गणशः क्रियमाणानामेक
स्यान्मातृपूजनम् ॥ दृष्टिश्चाद्ध च तत्र स्यादोमस्तु स्यात्पृथक्पृथगिति स्मृत्यर्थेसारवचनानुसारितत्रानुष्ठानं बोध्यम् ॥ इति कल्पद्रुमे-
आभ्युदयिकश्राद्धदेवतानिर्णयः ॥

अपिण्डकं नान्दीश्राद्धम् ॥ उक्तं सपिण्डमाभ्युदयिकश्राद्धं । तत्प्रसङ्गादिदानीं कचिदपिण्डदाननियेधोऽभि-

भीयते । स्मृतिरत्नाचल्यां स्मृत्यन्तरे—विवाहमौखीचन्धोर्चं वर्षार्धं वर्षमेव वा ॥ पिण्डान्सपिण्डा नो दद्युः सपिण्डीकरणं वि-
 नेति ॥ तत्रैव—विवाहग्रतचूडासु वर्षमर्थं तदर्धकम् ॥ पिण्डदानं न कर्तव्यं ज्ञातीनामुद्धिमिच्छतेति ॥ तथा तत्रैव—वृद्धिमात्रे
 तथाऽन्यत्र पिण्डदाननिराक्रियेति । काष्ण्णजिनिरपि—मौखीचन्धाद्विवाहाच्च वर्षार्धं वर्षमेव वा । पिण्डान्सपिण्डा नो दद्युः सपि-
 ण्डीकरणं विनेति । अत्र सपिण्डीकरणग्रहणं तत्पूर्वभाषिणां प्रेतश्चादानामुपलक्षणार्थम् ॥ बिपक्षे निन्वापि श्रूयते—वृद्धौ पिण्डा-
 न्विनिर्वाप्य पुनः पिण्डान्ददाति यः ॥ गोत्रवृद्धिविधाती स्यान्नरकं प्रतिपद्यत इति ॥ ॥ सपिण्डकआद्धप्रतिप्रसन्नः ॥ एवं
 सर्वत्र निषेधे प्राप्ते फण्दिपवादमाह दृष्टस्पतिः—महालये गयाश्राद्धे मातापित्रोः क्षयेऽहनि ॥ कृतोद्वाहोऽपि कुर्वीत पिण्डनिर्व-
 पणं सुत इति ॥ महालयशब्देनात्र कालविशेषो देशविशेषयत्पुत्रभयमपि गृह्यते विशेषाश्रवणादिति स्मृतिरत्नावलीकारः । अपिश-
 द्वात्कृतोपनयनादियोद्धव्यः ॥ विचोवासीये दृष्टस्पतिः—तीर्थे संवत्सरे प्रेते पितृयागे महालये ॥ पिण्डदानं प्रकुर्वीत युगादिभरणी
 उभे इति ॥ स्मृतिरत्नाचल्याम्—पित्रोः क्षयोहे यज्ञे च पितृयज्ञे महालये ॥ गयायां पिण्डदानस्य न कदाचिन्निराक्रियेति ॥ यज्ञः
 सोमयागः । पितृयज्ञश्चातुर्मास्यान्तर्गता पित्र्येष्टिः पिण्डपितृयज्ञश्च । वचनमन्तरेण पिण्डदाननिवृत्तिर्नास्तीत्यभिहितं । विनावचनं पिण्डदा-
 नाकरणे प्रतिषेध उच्यते—पिण्डैर्विना नहि श्राद्धमपवादादहे कचिद् ॥ पेशाचमन्यथा तत्साद्विधिने कृते कृतमिति ॥

तर्पणे तिलनिषेधः ॥ प्रसङ्गात्तर्पणे कचिस्तिलनिषेधोऽप्यभिधीयते । तत्र मरोचिः—विवाहे चोपनयने बौले सति
 यथाक्रमम् ॥ वर्षमर्थं तदर्धं च नेत्याहुस्तिलतर्पणमिति ॥ वृद्धौ सत्यां च तन्मासि नेत्याहुस्तिलतर्पणमिति स्मृत्यर्थसारः ॥ मार्ग्यः—
 भानी भीमे त्रयोदश्यां नन्दाभृगुमध्यासु च ॥ पिण्डदानं सुदा खानं न कुर्यात्तिलतर्पणमिति ॥ मरीचिः—सप्तम्यां रविवारे च गृहे

समर्पयेत् ॥ तत्र भान्यस्य साक्षादगदनीयत्वाद्वोजनाभावे तत्संबन्धिनो धर्मो लुप्तप्रयोजना अपोशनादयो लुप्यन्ते । तदुक्तम्—तृप्ति-
प्रशोऽप्यगाहश्च लुप्यप्रशो भवेन्नैतदपोशानं च पञ्चममिति ॥ अवगाहोऽद्भुष्टनिवेशनम् ! अस्यत इत्याशः ।
भान्यविशेषणेन चाशशब्देनैतत्सूच्यते यत्स्वस्थानं गत्वा तैर्ब्राह्मणैस्तद्भान्यमश्ननयोग्यं कृत्वा भोक्तव्यं नतु कार्यान्तरे विनियोक्तव्यमिति ।
अन्यथाऽऽशमित्यनर्थकं स्यात् ॥ ॥ अस्य कर्तृविशेषेऽप्यवाद्माह व्यासः—हिरण्यमामं श्राद्धीयं लब्धं यत्क्षत्रियादितः ॥ यथेष्टं
निनियोज्यं स्यात्तुल्लीयाद्ब्राह्मणः स्वयमिति ॥ क्षत्रियादितः क्षत्रियवैश्यभूषसिक्तादिभ्यः ॥ अत्र यद्यपि यथेष्टं विनियोज्यमिति सामान्ये-
नोक्तं तथापि श्राद्धादौ न विनियोज्यम् । देवतोद्देशेन त्यक्तस्य पुनर्देवतान्तरोद्देशेन त्यागस्यायुक्तत्वात् । अतो लौकिके भोजनक्रियादौ
याऽऽलौकिकेऽपि श्रुतिस्मृतिविहिते दक्षिणादानादौ नित्यनैमित्तिके विनियोज्यमित्यवगन्तव्यम् ॥ ॥ लब्धव्यस्य चर्णपरत्वेन विनि-
योगः ॥ ब्राह्मणानु लब्धं स्वयमेवेति नियम्यते । अत्र यावत्प्रतिगृहीतं तावत्स्वयमेव भोज्यमिति नियमो न मन्तव्यः किंतु तृप्तिप-
र्यन्तं स्वयं भुक्त्वाऽन्यस्य श्राद्धशेषोचितता प्रतिपत्तिः कर्तव्येति निश्चेतव्यम् ॥ शूद्रास्तु प्रतिगृहीतं कस्मिंश्चिदपि नित्यनैमित्तिके न विनि-
योज्यं किंतु स्वकीये परकीये वा भोजन एवोपयोज्यमित्युक्तं हेमाद्रौ पट्टधिशान्मते—आमं शूद्रस्य यत्किंचिच्छ्राद्धिकं प्रतिगृह्यते ॥
तत्पर्वं भोजनायालं नित्ये नैमित्तिके नचेति ॥ ॥ अत्र आजे प्रदेयधान्यपरिमाणमाह व्यासः—आमं ददंस्तु कौन्तेय दद्या-
दामं चतुर्गुणमिति । चतुर्गुणमित्येकैकब्राह्मणतृप्तिपर्याप्तान्नसिद्धिसमर्थाद्भान्याच्चतुर्गुणं तावत्स्वैकैकस्मै ब्राह्मणाय दद्यादित्यर्थः ॥ ॥ अ-
शक्तौ पक्षान्तरमपि तेनैवोक्तम्—आमं ददद्भिः कौन्तेय आमं तद्विगुणं भवेत् ॥ विगुणं चतुर्गुणं वापि नत्वेकगुणमर्पयेदिति ॥
अत्रोच्यते तत्पक्षस्य मुख्यत्वम् ॥ ॥ एवमप्यशक्तौ सममप्यामं दद्यादित्युक्तं त्रिस्थलीसेतौ ॥ ॥ आमश्राद्धेनैकैकव्य-

मात्र हेमाद्रौ व्यासः—सिद्धान्तेन विधिर्यः स्यादामश्राद्धेऽप्यसौ विधिः ॥ आवाहनादि सर्वं स्यात्पिण्डदानं च भारत ॥ दद्याद्यच्च द्विजातिभ्यः शृतं वा यदि वाऽश्रुतम् ॥ तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेदिति ॥ आवाहनादीत्यादिसन्देशेनार्थोपि गृह्यते ॥ तथाच तत्रैव भवितव्यपुराणे—आवाहनं सवेत्कार्यमर्घदानं तथैव च ॥ एष एव विधिर्यः यत्र श्राद्धं प्रवर्तत इति ॥ हेमाद्रौ कूर्मपद्मपुराणयोः—आमेन वर्तेयस्त्रिलो मासणो व्यसन्नान्वितः ॥ तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेदिति ॥ त्रिस्थलीसेतौ उशाना—आमश्राद्धं यदा कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदस्तदा ॥ हस्तेऽग्नौकरणं कुर्याद्वाक्षणस्य विधानत इति ॥ यस्तु—आमश्राद्धमनहुष्ठमग्नौकरणवर्जितम् ॥ तृप्तिप्रश्ननिहीनं तु कर्तव्यं मानवैर्धुवमिति श्राद्धकाशिकायामाचारसिलके आमश्राद्धेऽग्नौकरणनिर्पेधकं वचनं । यच्च—आवाहनाग्नौकरण विकिर पानपूरणम् ॥ तृप्तिप्रश्नं न कुर्वीत आमे हेमे कदाचनेति तत्रैव धर्मप्रदीपे आवाहनाग्नौकरणादिनिर्पेधकवचनं तत्तीर्थप्राप्तिनिमित्तामश्राद्धविषयम् ॥ ॥ पिण्डदाने पक्षान्तरसुरक्तं हेमाद्रौ पदत्रिंशन्मते—आमश्राद्धं यदा कुर्यात्पिण्डदानं कथं भवेत् ॥ गृहपाकात्समुद्भूत सक्तुभिः पायसेन वा । पिण्डान्दद्याद्यथालाभं तिलैः सह विमत्सर इति ॥ अत्र गृहपाकात्सक्तुपायसानां यथालाभं व्यवस्था ॥ यस्तु—आमेन पिण्डान्दद्याद्यो विप्राणपक्वेन भोजयेत् ॥ पक्वेन कुरुते पिण्डान्विप्रेष्वामं प्रयच्छति ॥ तावुभी मनुजौ प्रोक्तौ नरकाहौ न सशय इति वचनं तदभावात्साश्राद्धविषयमित्युक्तं श्राद्धकाशिकायां त्रिस्थलीसेतौ च ॥ ॥ विकिरादिकमप्यामद्रव्येणैव कर्तव्यं ॥ तदाह प्रचेताः—आमश्राद्धप्रदः पिण्डांस्तथाग्नौकरणं च यत् ॥ तद्व्यासत्र तेलैव यत्किंचिन्नादिकं भवेदिति । यत्किंचिदन्यदपि विकिरादि तदपि ते नैव कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ॥ आमश्राद्धे केषांचिन्मन्त्राणामूहोऽपि कार्यः । तदाह मरीचिः—आवाहने स्वपाकारे मन्त्रा उच्चा विसर्जने ॥ अन्यकर्मण्यनूशाः स्युरामश्राद्धविधिः स्मृत इति ॥ आवाहने

पितृन्दृविषे अत्तवे इति मन्त्रे अत्तव इतिपदस्थाने स्वीकर्तवे इति पदोहः । स्वभाकारे नमोवः पितर इषे इति मन्त्रे इषेपदस्थाने आमद्रव्याये-
त्यूहः ॥ एतच्च याजसनेयिभिन्नविषयं ॥ याजसनेयियास्वास्वस्य मन्त्रस्याभावात् ॥ निसर्जने वाजेवाज इतिमन्त्रे तुसा इति क्तप्रत्ययस्थाने तुय्य-
तेति लोट् प्रत्ययोहः कार्यः ॥ यद्यपि पूयति वा एतदचोक्षरं यदेनदूहतीति ऋच्यूहो निषिद्धस्तथापि वाचनिकोऽयमूहः । एवमिदमन्नमित्येव-
मादाविदमममित्यूहः कार्यः । अन्यकर्मणि तु विष्णोर्हव्यएरक्षेत्यादौ नोह इति वाक्यार्थः । चक्षदक्षिणादि आमश्चाखेऽपि देयमेव । सि-
द्धाग्नेन विधिर्यः स्यादामश्चाखेऽप्यसौ विधिरिति वचनात् ॥ इत्यामश्चाखम् ॥

अथ हेमश्चाखम् ॥ तत्र हेमाग्रौ व्यासः—द्रव्याभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ हेमश्चाखं प्रकुर्वीति यस्य भार्यो रजस्व-
लेति ॥ ॥ हेमश्चाखस्य फण्डिदपवादः पद्विंशान्मते—अन्नाभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ हेमश्चाखं प्रकुर्वीति वर्जयित्वा
क्षयेऽहनीति ॥ इह स्थूलान्तरपुराणान्तरेषु यत्रयत्रामश्चाखं विहितं तत्रतत्र विधीयमानं हेमश्चाखसमद्रव्यसंभव एवेति व्याख्येयम् ॥ अस्त-
एव मरिचिः—आमान्नस्याप्यभावे तु शाखं कुर्वीति बुद्धिमान् ॥ धान्याच्चतुर्गुणेनैव हिरण्येन सुरोचिषेति । एवंक्षामद्रव्यहेमोरष्टदोषदुष्टो न
विकल्पः । अन्नप्रकृतिभूतत्वेन शाखविधावन्तरङ्गस्य धान्यस्य सतिसंभवे बहिरङ्गाखेन्नः पूर्वमुपादानं चानुगृहीतं भवति । पुत्रजन्मनिमित्ते
पकामयोरन्नयोः सद्भावेऽपि हेमश्चाखेनेवेति हेमाद्रिः ॥ अतएव संवर्तः—पुत्रजन्मनि कुर्वीत शाखं हेमैव बुद्धिमान् ॥ न पक्वेन न
चामेन कल्याणान्यभिकामयत्रिति ॥ धान्याच्चतुर्गुणेनैवेति । आमश्चाखे यावदेकैकस्मै ब्राह्मणाय धान्यं दीयते तावद्व्यतुर्गुणं यावता हि-
रण्येन लभ्यते तावदेकैकस्मै ब्राह्मणाय हेमश्चाखे हिरण्यं देयमित्यर्थः ॥ इह ये शक्तितारतम्यालोचनया आमश्चाखे धान्यहेगुण्यादिपक्षाः
प्रतिपादितास्त्रदनुसारेणैव हेमोऽपि प्रमाणभेदोऽनुक्त एवार्थाद्रम्यते ॥ धर्मस्तत्वाह—आमं तु द्विगुणं प्रोक्तं हेम तद्व्यतुर्गुणम् ॥ अन्ना-

भावे द्विजातीनां ब्राह्मणस्य विशेषत इति । एतैकवाक्यणतृषिपर्याप्तान्नसमर्थं धान्यं यावता हिरण्येन लभ्यते तावतश्चतुर्गुणं हेम एकै-
कस्मै ब्राह्मणाय देयमित्यर्थः ॥ अनेन द्विगुणधान्याद्विगुणं हेम प्रदेयमित्युक्तं भवति ॥ ॥ शुद्धश्राद्धे प्रतिगृहीतं धान्यं नित्य-
नैमित्तिके न विनिगोऽयमित्यभियायोक्तं षट्त्रिंशन्मते—हिरण्यं तत्पुनः श्राद्धे गृहीतं नैव दुष्यति ॥ तेन नित्यक्रियाः
कृत्यां हिरण्यं नाज्ञमुच्यत इति ॥ पिण्डदानमकारोऽपि भविष्ये—गृहपाकात्समुद्भूत सक्तुमिः पायसेन वा । पिण्डदानं प्रकुर्वीत
हेमश्राद्धे कृते सेदेति ॥ षट्त्रिंशन्मते—नामप्रणाग्नौकरणं विक्रिरो नैव दीयते ॥ तृप्तिप्रश्नोऽपि नैवाग्न कर्तव्यः केनचिद्भवेदिति ॥
अनामहेमश्राद्धयोः प्रयोगस्तु निषिद्धपदार्थवत्त्वं विशेषविधिविशिष्टः पूर्वोक्तएव ज्ञेयः ॥ विशेषविधिनियधयोः शेषाभ्यनुज्ञानफलकत्वात् ॥
इति हेमश्राद्धम् ॥

अथ सांकल्पिकश्राद्धम्—यद्यपि दधियदराक्षतमिश्राः पिण्डा इति सूत्रे पिण्डपदोपादानस्यापिण्डकच्युदासार्थत्वेन हेतुना संक-
ल्पश्राद्धं काल्पायनानां न भवतीत्यभिहितं ग्राह्यं, तथापि—समग्रं यस्तु शक्नोति कर्तुं नैवेद पार्वणम् ॥ अपि संकल्पविधिना काले तस्य
विधीयत इति हेमाद्रौ संवर्तनाशक्त्यति संकल्पश्राद्धविधानात् ॥ अथवा वृद्धानन्तरं पिण्डदाननिषेधं प्रकृत्य वृद्धिमात्रे तथान्यत्र
पिण्डदाननिराकियेति स्मृत्यनिरत्नायलीधृतवचनेन वृद्धानन्तरमाविनि वृद्धावपि पिण्डदानस्य प्रतिषिद्धत्वात्तादृशस्थले पिण्डनिषेधान्यथा-
मुपपत्त्याऽभिप्रायः संकल्पश्राद्धानुष्ठानस्यैवौचित्येन स्वीकारात् ॥ अथवा—अनधिको यदा मित्र उच्छिन्नाधिरथापिवा ॥ तदा वृद्धिपु
सर्वासु संकल्पश्राद्धमाचरेदिति ॥ हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते—अनधिकोच्छिन्नाधिकर्तृकासु सर्वासु वृद्धिपु संकल्पश्राद्धस्यैव विहित-
त्वात् ॥ अथवा—पिण्डनिर्वपणं कुर्यान्न वा कुर्याद्विचक्षणः ॥ वृद्धिश्राद्धे महावाहो कुलधर्मभक्ष्य हीति भविष्यवचने सपिण्डकसं-

कल्पश्राद्धयोः कुलाचारपरत्वेन विधानात्तद्विद्वन्निरूप्यते ॥ तत्र हेमाद्रौ संवर्तः—पात्रमोज्यस्य चाक्षस्य त्यागः संकल्प उच्यते ॥
 सत्ययुक्तो त्रिधिर्यस्तु यत्नेन व्यपदिश्यते ॥ तान्मात्रेण संबद्धं श्राद्धं सांकल्पमुच्यत इति ॥ भविष्ये—अमौकरणमर्घ्यं चावाहनं चावने-
 जनम् ॥ पिण्डश्राद्धे प्रकुर्वन्ति पिण्डहीने निवर्तते ॥ पिण्डनिर्वापरहितं यत्र श्राद्धं विधीयते ॥ स्ववाचाचनलोपोऽस्ति विकिरस्तु न लुप्यते ॥
 अक्षय्यदक्षिणास्तिसीमनस्यं यथास्थितिरिति ॥ धर्मप्रदीपेऽपि—आवाहनं तथार्घं वै अमौकरणमेव च ॥ अक्षय्यापोऽस्य विकिरं पि-
 ण्डहीने निवर्जयेदिति ॥ तथा—नानामौकरणं कुर्यान्नार्घदानं कर्तव्यम् ॥ न पिण्डकल्पना श्राद्धे विकिरान्नं न चोत्सृजेदिति ॥ स्मृत्य-
 र्भूतसारे—त्यजेदावाहनं चार्घममौकरणमेव च ॥ पिण्डाद्य विकिरास्त्ये श्राद्धे संकल्पसंज्ञके इति ॥ अत्रापस्तम्बसूत्रेऽपि—संकल्पं-
 श्राद्धेऽर्घ्यानाहनामौकरणपिण्डस्यधावाचनानि वर्जयेदिति ॥ पिण्डहीनश्राद्धशब्दः संकल्पश्राद्धपर्यायः । अर्घत्वाविशेषात्पादार्चोऽप्यत्र निषिद्ध-
 एवेति केचित् । कचिदावाहनसाहचर्यात्किंचिदमौकरणसाहचर्याच्च दृष्टार्घं एव निषिद्धः । पादार्घस्तु भवत्येवेत्यपरे । उदाहृतवाक्येषु
 समग्रस्यावाहनस्य प्रतिषेधो नत्वावाहनमन्नमानस्य ॥ तदभावे देवपितृसंवन्धाभावप्रसङ्गादिति हेमाद्रिः । अन्येतु वाचनिकत्वादावाहन-
 स्यैव निषेधं मन्यन्ते नत्वावाहनमन्नमानस्य । शिष्टाचारोऽप्येवम् । विकिराक्षय्योदकदानयोर्विहितप्रतिषिद्धत्वात्संकल्पः ॥ स्मृतिरन्नाब-
 ल्याम्—आवाहनामौकरणं विकिरं पात्रपूरणम् ॥ पिण्डहीने न कर्तव्यमेतच्छ्राद्धे चतुष्टयमिति ॥ आश्वकादिशिकायां स्विदं वचनम-
 न्यथा पठित्वा वचनान्तरं श्राद्धान्तरविषयत्वेन व्यवस्थितमस्ति ॥ तथाहि—पिण्डहीनेऽपि कर्तव्यं विकिरं पात्रपूरणम् ॥ अमौकरणमर्घ्यं
 चेत्सेतच्छ्राद्धे चतुष्टयम् ॥ वर्जने पिण्डहीनेऽपि सर्वमर्घादिकं भवेत् ॥ कुशान्स्थाप्य स्वधाकुर्यात्क्षिपेदमौ जलेऽपि चेति ॥ यस्तु—संकल्पं
 तु यदा कुर्यादिति वचनं तच्छ्राद्धान्तरविषयमिति ॥ अत्र स्मृतिरन्नावलीकारः—केचित्पिण्डहीनेऽपि कर्तव्यमिति पठन्ति तद्वच-

नान्तरिक्षदत्तादुपेक्षणीयम् ॥ तथाहि ॥ अर्थं दत्त्वा न यं कुर्यात्पिण्डदानावनेजने ॥ आसुर तद्भवेच्छ्राद्ध निराशौ पितृभिर्गतेरिति ॥ तथान्यत्रापि—सकल तु यदा कुर्यान्न कुर्यात्प्राप्तपूषम् ॥ नावाहनाद्योकरणे पिण्डास्तत्र न निर्वेपेदिति । तस्मात्सत्सु पिण्डेष्ववाहनादिननुष्ठयमनुष्ठेय नान्यथेत्याहुः ॥ प्रयोगरत्नकारादयोपेत्यतत्त्वतावलम्बनेन प्रयोगोपनिबन्धनं कृतवन्तः शिष्टा अप्येवमाचरन्तीति । अमीरुरणनिषेधात् पात्रालम्भस्यापि निषेधएव । हुतशेषदानानन्तरं हि तस्य विहितत्वात् । अमृतं अमृतं छुहोमीति मन्त्रलिङ्गात् हुतशेषस्यैव परामर्शात् हुतशेषसंस्कारोऽयमिति तदभावे पात्रालम्भभाव इति हलायुधभाष्यात् । उष्णश्च स्विष्टमन्त्रं दद्यादित्यनेन पात्रालम्भोत्तरकालं परिप्रेषणविधानेन हुतशेषव्यतिरिक्तभोजनार्थोन्नसंस्काराभावाच्चेति दिक् ॥

अथ संकल्पश्राद्धप्रयोग उच्यते—यद्यपि नान्दीमुखः पितरं पितामहां प्रपितामहां वृद्धप्रमातामहां वृद्धप्रीयन्तामिति काल्यायनसूत्रे नान्दीमुखेभ्यः पित्रादिभ्यः पूर्वोक्तेभ्यश्च स्वाहोच्यतामिति छन्दोगसूत्रे पङ्क्त्यः पितृग्यस्तवतु भक्त्या श्राद्धमुपक्रमेदिति छन्दोगपरिशिष्टे काल्यायनेन च पार्वणद्वयात्मकमेवाभ्युदयिकं श्राद्धमुक्तं तथापि बहूनामाचारात् काल्यायनादिसूत्रनिरुद्धेनापि पार्वणत्रयेण साकलेन विधानाभ्युदयिकश्राद्धप्रयोग उच्यते ॥ ॥ तत्रादावग्निमता गृह्येऽमौ निर्णेजान्ता पञ्चमहायज्ञाः कर्तव्याः ॥ निरग्निना तु प्रसवोत्थानपरिशिष्टप्रोदिविधिभिर्गन्धामुक्तेन विधिना कर्तव्या । अस्यासभवे यज्ञपार्श्वपरिशिष्टोक्तेन स्मृत्यन्तरोक्तेन वा साकलेन विधानेन कर्तव्या ॥ ततो गणपतिपूजनाद्याभ्युपजपान्तं कर्म कर्तव्यं तद्यथा ।

१ अयमाभ्युदयिकविधिः स्वाहोच्येन प्रयोगेण व्यवधानहानमात्रं स्पष्टीतोऽपि तत्र प्रसङ्गे यथास्थानं धीमनेत्यम् ।

अंतरजोदर्शनशान्तिसंवलितोगर्भाधानप्रयोगः ॥ श्रीः ॥ अथसर्वेषां श्रौतानां गार्ह्याणां स्मार्तानां च कर्मणां साधारणा-
 ज्ञानां गणेशपूजनादीनां पद्धतिरुच्यते ॥ महत्सुकर्मसु पूर्वधुरलेपुतस्मिन्नहनिपूर्वाह्णे निर्णेजनान्तपञ्चमहायज्ञान्तकृत-
 नित्यक्रियेण सपत्नीकेन संस्कार्येण यजमानेन स्वासनेन प्राशुखेनोपवेशनम् ॥ पादौ हस्तौ च प्रक्षाल्य द्विराचमनं त्रिः प्राणा-
 नायम्य देशकालौ संस्कीर्त्य करिव्यमाणासुककर्मज्ञतयामङ्गलज्ञानं करिष्यति संकल्प्य यथाचारं मङ्गलवाद्यचोपपुरःसरं-
 दृढसुवासिनीभिर्नीराजनपूर्वकं सर्वोपधीसर्वगन्धचूर्णयुक्तेन तिलामलककल्कादिना सुगन्धतैलेन चोद्वर्त्य ज्ञानं कारयेत् ॥
 इदमेव मङ्गलज्ञानमित्यभिधीयते ॥ ततो द्विराचमनम् ॥ यजमानः अहतेयाससीपरिधत्ते अमौत्रधीते वा ॐ परिधात्यै इति-
 मन्त्रेण परिधाय ॥ ॐ यशसामेत्युत्तरीयं ॥ पत्नीत्यमन्त्रं ॥ प्रतिवस्त्रं स्मार्तविधिना द्विराचमनं ॥ पत्न्यास्तु यथोक्तम् ॥ चा-
 रणादियज्ञियदारुनिर्मिते सोत्तरच्छदे शुद्धपीठे षट्त्रिकच्छेन यज्ञोपधीतिना दक्षिणपार्श्वे वद्धशिखेन शिखाभिन्नवद्धकेशेन-
 यजमानेन प्राशुखेनोपवेशनं तदक्षिणतः पठ्या तदक्षिणतः संस्कार्येण च ॥ सव्ये कुशोपग्रहः ॥ करद्वये वा कुशोपग्रहः ॥
 पवित्रोपग्रहो वा ॥ स्मार्तविधिना द्विराचम्य त्रीन्प्राणायामान्कृत्वा त्रिमात्रं प्रणवमुच्चार्य शान्तिपाठादिजप्त्वा लक्ष्मीनारा-
 यणादीन्प्रणमेत् ॥ अथशान्तिपाठमन्त्राः ॥ ॐ आनो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतोर्दध्यासोऽअर्परीता सऽजुद्धिदः ॥ हे-
 धानो यथासदुमिदं देऽअसुन्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवे ॥ १ ॥ देवानां भद्रा सुमतिर्ऋतयुतान् देवानां रुरातिरुभिर्नो निर्वर्त-
 ताम् ॥ देवानां सुख्यसुर्षसेदिमाव्युयन्देवान्ऽआयुः प्रतिरन्तु जीवसे ॥ २ ॥ तान्पूर्वेषां निविदाहमहे बुधम्भगस्मिन्मदि-

त्तिन्द्रधाम्निधर्मम् ॥ अर्च्यमण्डपं णं सोममुत्थितुं सरस्वतीनेऽसुभगाभयस्करत् ॥ ३ ॥ तन्नोवातोमयो सुवातुभेपुजंत-
 न्मातापृथिवीतत्पिताद्यौः ॥ तद्वायानं सोममुतोमयो भुवस्त्वदधिनाऽऽणुतग्धिण्यायुवम् ॥ ४ ॥ तमीशानुजगतस्तुस्थु-
 पुस्पतिन्धियस्त्रिन्यमः सेहमहेधुयम् ॥ पूषानो यथा षेदेमामसद्वृधेरक्षितापुयुरदन्धः स्वस्तये ॥ ५ ॥ सुस्तिनुऽइन्द्रो वृद्ध-
 धराऽस्वस्तिनऽपूषापृथिव्यदाः ॥ सुस्तिनुस्तास्योऽअरिष्टनेमिऽस्वस्तिनो वृद्धस्वपतिर्दधातु ॥ ६ ॥ पूर्षदथासुस्तु ऽपृथि-
 मातरऽशुभं व्यावानो विदधे पुजगम्यः ॥ अग्निजिह्वामनवऽसूरचक्षुसो बिभेनो देवाऽअबुसागमस्त्रिह ॥ ७ ॥ अद्रक् ऋग्भिः
 ऽऽणुयामदेवाभुद्रप्पदयेमाक्षभिर्वजत्राः ॥ स्थिरैरैरुद्रवाऽसस्तु नृभिर्व्युत्तमहिदेवहिंतुं यदायुः ॥ ८ ॥ शतमिष्टशरद्वोऽ-
 अन्तिदेवायत्रानधुः कालरसन्तु नूनम् ॥ पूत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मानोमध्वारि रिपुतापुर्गन्तोः ॥ ९ ॥ अदितिद्यौरवि-
 त्तिरुन्तरिक्षमर्दिति मूर्तासपितासपुत्रः ॥ बिभेद्विवाऽअदितिऽपञ्चजनाऽअदितिर्जुतमर्दितिर्ज्वनित्यम् ॥ १० ॥ तम्प-
 तीभिर्नुगच्छेम देवाऽपुत्रात्रातृभिर्गतयो हिरण्यैः ॥ नाकैरुष्मनाऽसुकृतस्य लोके नृतीयेषु ऽअधिरोचने दिवः ॥ ११ ॥
 रुचं वाचमित्यध्यायः ॥ द्यौऽग्रान्तिरुन्तरिक्षं ग्रान्तिऽपृथिवी ग्रान्तिरापुऽग्रान्तिरोपधुः ग्रान्तिः ॥ घनुस्पतयेऽग्रान्ति-
 र्बिभेदेवाऽग्रान्तिर्नम्रग्रान्तिः सवृद्ध ग्रान्तिऽग्रान्तिरेव ग्रान्तिऽसामाग्रान्तिरेधि ॥ १ ॥ यतो यतऽसुमीह सेततो नोऽ-
 अमयद्गुरु ॥ यत्रैरुद्रेषु जाभ्यो भयन्नऽपुत्रव्यः ॥ २ ॥ मुग्रातिर्भवतु ॥ ३ ॥ अथीमन्महागणाधिपतये नमः ॥ लक्ष्मी-

नारायणादीन्मस्कृत्य सुमुखध्वेलादिपद्यपठनं ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥ ममआत्मनःश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावासयेअस्मि-
न्युण्याहेअस्याःममभार्यायाःप्रथमरजोदर्शनसमयेमासतिथिवारनक्षत्रयोगकरणलघ्वहोराचखदर्शनस्थानदिनभागवर्णानाम-
ध्येयद्यद्विरुद्धफलंतत्तदोपपरिहारार्थंयुत्रपौत्रादिसंततिप्राप्त्यर्थं तथाचजनमराशेःसकाशान्नमराशेःसकाशाद्येकेचिद्विरुद्धस्या-
नस्थितद्वर्गक्षेत्रपालाविसहितआदित्यादिनवग्रहसूर्यचंद्रइंद्राणीभुवनेश्वरीदेवताप्रीत्यर्थनारदोक्तांसग्रहमखारजोदर्शनशान्ति
तथाअस्याःममभार्यायाः क्षेत्रगर्भयोःसंस्कारार्थं प्रतिगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गर्भाधानाल्पकर्म-
चतत्रेणाहंकरिव्ये ॥ तदंगत्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनं वसोर्धोरापूजनं आसुव्यमत्रजपं नान्दीश्राद्धं चाहं-
करिव्ये ॥ तत्रादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंगणपतिपूजनंकरिव्ये ॥ [एकस्मिन्नेयदिनेशान्तिकगर्भाधानयोःकरणे पूर्वसग्रहमखां-
सकलांशान्तिंकृत्वा पुनर्मंगलक्षानंकृत्वागणेशपूजनमदिनान्दीश्राद्धान्तंविधाय वक्ष्यमाणविधिनागर्भाधानंकार्यं ॥ अथया
एकस्मिन्नेयदिनेशान्तिकगर्भाधानयोरौतत्रेगणेशपूजनादिनान्दीश्राद्धान्तंविधाय तदुत्तरं शान्तिकस्यप्रधानसंकल्पं-
कृत्वा ऋत्विग्वरणाद्युत्तरांगाभिपेकान्तांशान्तिसमाप्यमङ्गलक्षानंविधायगर्भाधानसंस्कारसंकल्पंविधायगर्भाधानंविधाय-
तत्रेणसमापयेत् ॥ तत्राङ्गसंकल्पविशेषः ॥ देशकालयोःसंकीर्तनान्ते अस्याः ममभार्यायाःप्रथमरजोदर्शनसमयेकरि-
व्यमाणयोः सग्रहमखरजोदर्शनशान्तिक्षेत्रगर्भसंस्कारकगर्भाधानकर्मणोः अङ्गत्वेन- स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं

यसोर्धारातपूजनं आयुष्यमव्रजपं नान्दीश्राद्धं चाहं करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्धिम्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं करिष्ये इति विशेषः ॥
जलपूरितरुलगार्चनं ॥ ॐ सत्त्वायाभिब्रह्मणा धन्वंतमानुसदाश्राप्तेयजमानो हुविर्भिः ॥ अहं ह्यमानो वरुणे हवो ध्युरु-
न्नदुसमानुऽआयुः प्रमोषीः ॥ १ ॥ कलशवरुणौ गन्धाक्षतपुष्पैः संपूज्य ॥ दक्षिणहस्तेन कलशमालभ्याभिमन्त्रयेत् ॥
कलशस्य मुले विष्णुः कण्ठेरुद्रः समाधितः ॥ मूले तस्य स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥ १ ॥ कुक्षौ तु सागराः सप्तसप्तद्वी-
पा यमुन्धरा ॥ ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥ २ ॥ अङ्गेश्च सहिताः सर्वे कलशाम्बुसमाश्रिताः ॥ इत्यभिमन्त्र्य ॥
ततो गङ्गाद्यावाहनं ॥ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरिसरस्वति ॥ नर्मदे सिंधुं कावेरि जले स्विन्सन्निधिं कुरु ॥ १ ॥ अस्मिन्कलशे-
सर्वाणि तीर्थान्यायाहयामि ॥ पूजयामि ॥ नमस्करोमि ॥ कलशो देकेन पूजा संभारान् ॥ ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वो च-
स्वांगतोपि वा ॥ यः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ १ ॥ इति प्रोक्षेत् ॥ दीपपूजनं ॥ भो दीपत्रयस्वरूपस्त्वम-
न्यकारनिवारक ॥ इमां मयारुतां पूजां गृहं स्तेजः प्रवर्धय ॥ दीपायनमइति गंधाक्षतपुष्पैः संपूजयेत् ॥

अथ गणपतिपूजनम् ॥ तत्र ध्यानम् ॥ ॐ गुणानान्त्या गुणपतिं दृढयामहे त्रियाणान्त्वां त्रियपतिं दृढयामहे निधीनान्त्वा-
निधिपतिं दृढयामहे धसोममं ॥ आहर्भजानि गर्भुधमात्यर्मजासि गर्भुधम् ॥ अथाहं श्वेतवस्त्रं सितकुसुमगणैः पूजितं श्वेतगन्धैः

धीराधौरत्नदीपैः सुरतरुविमले रत्नसिंहासनस्थम् ॥ दोर्भिः पाशाङ्कुशेष्टाभयधृतिविशदचन्द्रमौलिं त्रिनेत्रं ध्याये शान्त्यर्थमीशं-
 गणपतिममलं श्रीसमेतं प्रसन्नम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहितश्रीमन्महागणपतये नमः महागणपतिं ध्यायामि ॥ ॐ सु-
 हृत्क्षशीर्षी पुरुषः ॥ हे हे रम्बत्वमेवो हि अम्बिका त्र्यम्बकात्मज ॥ सिद्धिबुद्धिपते त्र्यधलधलाभपितुः पितः ॥ नागास्यना-
 गवृत्तत्वं गणराजचतुर्भुज ॥ भूपितः स्वायुधैर्विव्यैः पाशाङ्कुशपरश्वधैः ॥ आवाहयामि पूजार्थं स्वार्थं च मम क्रतोः ॥ इष्टा-
 गत्व एव द्वाणत्वं पूजां क्रतुं च रक्षमे ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः महागणपतिं आवाहयामि ॥ १ ॥ ॐ पुरुषं पुवेदं ॥ रम्यं सुशोभनं-
 दिव्यं सर्वसौख्यकरं शुभम् ॥ आसनं च मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ २ ॥ ॐ पुतार्वा नस्य ॥ उष्णो-
 दकं निर्मलं च सर्वसौगन्ध्यसंयुतम् ॥ पादप्रक्षालनार्थाय दत्तं ते प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः पादं ॥ ३ ॥ ॐ त्रिपादूर्ध्वं ॥
 ताम्रपात्रे स्थितं तोयं गन्धपुष्पफलान्वितम् ॥ सहिरण्यं ददाम्यर्घ्यं गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवः अर्घ्यं ॥ ४ ॥ ॐ ततो वृ-
 षाज्जायत ॥ सर्वतीर्थसमायुक्तं सुगन्धिनिर्मलं जलम् ॥ दत्तमाचमनीयं ते गृहाण गणनायक ॥ ॐ भूर्भुवः आचमनीयं ॥ ५ ॥
 ॐ तस्माद्युक्तात्सर्वं बुतुः सम्भृतं ॥ गङ्गासरस्वतीरे वापयोष्णीनर्मदाजलैः ॥ क्षापितोऽसि मया देवतया शान्तिं कुरुष्व मे ॥ ॐ भूर्भुवः
 स्नानं ॥ ततः पञ्चाभ्युत्थानम् ॥ ॐ पर्यः पृथिव्याम्पयुऽओषधीषु पयोर्द्विद्वन्तरिक्षे पयोर्धा ॥ पर्यस्वतीः शुद्धिः सन्तु मर्ह्यम्
 ॥ १ ॥ कामधेनुसमुद्भूतं सर्वेषां जीवनं परं ॥ पावनं यज्ञहेतुश्रवणपयः स्नानं स ॥ १ ॥ ॐ भू ॥ पयः स्ना-
 नां ते शुद्धोदकस्नानं स ॥ ॐ दुधिकाब्धौऽअकारिपक्षिष्णोरश्वस्य घृजिनः ॥ सुरभिर्नो मुखार्करुद्र्यणऽआर्यद्विपितारि-

पत् ॥ २ ॥ पयसमुसमुद्धृतं मधुराम्लं शनिप्रभं ॥ दध्यानीति मया देवस्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ २ ॥ दधिस्नानान्ते शु० ॥
 ॐ घृतं मयि दधौ तमसु योनिर्घृतो घृतो घृतमर्बस्युधाम् ॥ अनुव्युधमार्यहमादयस्सुखाहकृतं वृषमघधिहुव्यम् ॥ ३ ॥ नवनी-
 तमसुरपन्नं सर्गं न तोष करुं ॥ घृतं तु व्यं प्रदास्यामि स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ ३ ॥ ॐ भू० घृतस्नानं ते शु० ॥
 ॥ ॐ मधुघृषात्ताऽऽकृता युते मधुशरन्ति सिन्धवः ॥ माघीर्नैः सुन्त्योषधीः ॥ १ ॥ मधुनर्पमुतोपसोमधुमत्पाथियुद्धरजः ॥
 मधुघौरेरन्तुनः पिता ॥ २ ॥ मधुमाज्ञो वसुस्पतिर्मर्धुमौ रऽअस्तु सूर्यः ॥ माघीर्गार्ग्यो भवन्तु नः ॥ ३ ॥ तरुसुव्यस-
 मुद्धृतं सुत्सादुमधुरं मधु ॥ तेज पुष्टिकरं दिव्यं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ ४ ॥ ॐ भू० मधुस्नानं ते शु० ॥
 ॐ अपाहरसुद्धयसुद्धसूर्योऽसन्तः सुमाहितम् ॥ अपाहरसस्य योऽसुलोद्योऽहो गाम्युतुमसुपयामर्गदीतोसीन्द्राय त्वा जुष्टं हृक्काम्ये-
 पते यो निरिन्द्राय त्वा युष्टतमम् ॥ ५ ॥ इक्षुसारसमुद्धृता शर्करा पुष्टिकारिका ॥ मलापहारिका दिव्या स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ ५ ॥
 ॐ भू० शर्करास्नानं ते शु० ॥ शर्करास्नानान्ते शु० ॥ ततः शुद्धोदकस्नानं ॥ ३ ॥ स्नानान्ते आचमनीयं ॥ ६ ॥
 ततः पंचाभृतस्नानाप्रपूजनमिति त्रिष्टाः ॥ ततोऽभिषेकः ॥ अथोद्धर्तनस्नानं ॥ ॐ गन्धुर्बुधैः स्तथाधिथार्कसुः परिदधातु धिश्चुत्वा
 रिधौ यजमानस्य परिधिरस्य भ्रिडऽईडितः ॥ १ ॥ नानासुगन्धद्रव्यं च चन्दनं रजनीयुतं ॥ उद्धर्तनं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर
 ॥ १ ॥ ॐ न हि रिचमो गैः पर्येति वाङ्मयाय हेति मर्परिचार्यमानः ॥ हस्तघ्नो विधाच्च युना निषिद्धान्मुमान्पुमांस्तु संपरिपातु चि-

श्रुतः ॥ २ ॥ ॐ भू० उद्धर्तनलानसं ॥ ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वं हुतं क्र० ॥ सर्वभूपाधिके सौम्येलोकलज्जानिवारणे ॥ मयोपपा-
 दितेतुभ्यं वाससीप्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० वल्लोपवलेस० ॥ आचमनीयंस० ॥ ॐ तस्मादध्या० ॥ नवभिस्तंतुभिर्युक्तं त्रिगुणं-
 देवतामयं ॥ उपवीतं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ १ ॥ ॐ भू० यज्ञोपवीतंस० ॥ आचमनं ॥ ॐ तं यज्ञं ॥ श्रीखण्डचन्दमंदिव्यं-
 केशरादिसमन्वितम् ॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठचन्दनं प्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐ भू० चन्दनंस० ॥ अक्षमणीमदन्त० ॥ अक्षताधसुरश्रेष्ठकुं-
 कुमाकाः सुशोभिताः ॥ मयानिवेदिता भक्त्या गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भू० अक्षतान्स० ॥ ॐ यत्पुरुषमिति पुष्पाणि ॥ सुमाल्या-
 निपुङ्गधीनि माल्यादीनि वैप्रभो ॥ मया दत्तानि पूजार्थं पुष्पाणि प्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐ भू० पुष्पाणिस० ॥ काण्डात्काण्डा०
 दूर्वाकुलान्सुहरितान्मृतान्मङ्गलप्रदान् ॥ आनीतं स्तवपूजार्थं गृहाण गणनायक ॥ ॐ भू० दूर्वाकुलान्स० ॥ हरिद्रां कुकुमंचैव-
 सिद्धरादिसमन्वितं ॥ सौभाग्यद्रव्यसंयुक्तं गृहाण परमेश्वर ॥ १ ॥ ॐ भू० सौभाग्यद्रव्याणि ॥ ॐ अहिरिवभोगैः ॥ सुगन्धौ-
 पधिचूर्णचनानापरिमलानि च ॥ नानासुगंधतैलानि जिघ्रशांतिप्रयच्छमे ॥ २ ॥ ॐ भू० नानापरिमलद्रव्याणिसमर्पयामि ॥
 ॐ ब्राह्मणोऽस्यु० ॥ वनस्पतिरसोऽद्भुतो गन्धाढ्यो गन्धउत्तमः ॥ आग्नेयः सर्वदेवानां धूपो यं प्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐ भू० धूपंस० ॥
 ॐ चन्द्रसुमर्नसः ॥ साज्यं च यस्मिं संयुक्तं वह्निना योजितं मया ॥ दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापह ॥ १ ॥ ॐ भू० दीपंसमर्पे-
 यामि ॥ ॐ नाभ्यां आसीत् ॥ शर्कराघृतसंयुक्तं मधुरं स्वादु चोत्तमं ॥ उपहारसमायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐ भू० नैवे-
 द्यंस० ॥ ॐ भू० पानीयंस० ॥ ॐ भू० उत्तरापोशनंस० ॥ ॐ भू० हस्तप्रक्षालनंसम० ॥ ॐ भू० मुखप्रक्षालनंस० ॥ ॐ भू०

चंदनेनरुद्रतंस० ॥ ॐया फुलिनीर्या० ॥ इदंफलंभयादेवस्थापितंपुरतस्तव ॥ तेनमेसफलावासिर्भवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ १ ॥
 ॐभू० फलंस० ॥ ॐयत्पुरुषेण० ॥ पूगफलंमहद्व्यंनागवल्लीदलेयुतं ॥ एलादिचूर्णसंयुक्तंतांबूलंप्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐभू०
 तानूलंस० ॥ ॐसुसास्यासन्० ॥ हिरण्यगर्भगर्भेत्यहमेर्वाजंविभावसो० ॥ अनन्तपुण्यफलदमतःशान्तिप्रयच्छमे ॥ १ ॥ ॐभू०
 दक्षिणांस० ॥ तत् ॐइदंहुवि० ॥ रुदलीगर्भसंतंकरूपंरंचप्रदीपितं ॥ आरातिकमहंकुर्वेपुण्यमेवरदोभव ॥ १ ॥ ॐभू०
 कर्पूरनीराजनंस० ॥ ॐयुजेर्नयुज० ॥ नानासुगंधपुष्पाणियथाकालोद्भवानिच ॥ पुष्पांजलिर्मयादत्तोयुहाणपरमेधर
 ॥ १ ॥ ॐभू० पुष्पांजलिस० ॥ यानिकानिचपापापानिजाताज्ञातकृतानिच ॥ तानिसर्वोणिनश्यंतिप्रदक्षिणपदेपदे ॥ १ ॥
 ॐभू० प्रदक्षिणांस० ॥ ॥ अयविशेषार्प० ॥ रक्षरक्षगणाध्यक्षक्षत्रैलोक्यरक्षक ॥ भक्तानामभयंकर्तात्राताभवभयार्णयात्
 ॥ १ ॥ इमातुररूपासिन्योपाणमातुराप्रजप्रभो ॥ वरदत्वंवरंदेहिवाञ्छितंवाञ्छितार्थद ॥ २ ॥ अनेनचार्घ्यदानेनफल-
 दोत्तुसदामम ॥ ॐभू० विज्ञेपार्पस० ॥ ॥ प्रार्थना ॥ विज्ञेश्वरायवरदायसुरप्रियायलम्बोदरायसकलायजगद्धिताय ॥
 नागाननायश्रुतियज्ञविभूतितायगौरीमुतायगणनाथनमो नमस्ते ॥ १ ॥ भक्तार्तिनाशनपरायणेश्वरायसर्वेश्वरायशुभदाच-
 सुरेश्वराय ॥ विद्याधरायविरूढायचवामनायभक्तप्रसन्नवरदायनमो नमस्ते ॥ २ ॥ नमस्तेब्रह्मरूपायविष्णुरूपायतेनमः ॥
 नमस्तेरुद्ररूपायकरिरूपायतेनमः ॥ ३ ॥ विथरूपस्वरूपायनमस्तेनृचारिणे ॥ भक्तप्रियायदेवायनमस्तुभ्यंविनायक ॥ ३ ॥
 लम्नोदरनमस्तुभ्यंसततंभोदरुप्रिय ॥ निर्विघ्नंकरुमेदेवसर्वकार्येषुसर्वदा ॥ ५ ॥ त्वांविघ्नशत्रुदलेचेतिचमुन्दरेतिभक्तप्रि-

येतिमुत्तदेतिवरप्रदेति ॥ विद्याप्रदेत्यघहरेतिचयेषुवन्तितेभ्योगणेशवरदोमबनित्यमेव ॥ ६ ॥ अनयापूजयासिद्धिबुद्धि-
सद्धितःश्रीमन्महागणपतिःप्रीयताम् ॥ इतिगणपतिपूजनम् ॥

अथस्यस्तिपुण्याहवाचनं ॥ हेमाद्रिमदनरत्नखंडादाबुदाल्लंतवह्नुचपरिशिष्टंपरशुरामकारिकाःशिष्टसमाचारंचानुसं-
स्योच्ये ॥ आदौस्वपुरतःशुद्धायांभूमौपञ्चधर्मेस्तण्डुलैर्याअष्टदलकरणम् ॥ महीद्यौरितिभूमिस्पृष्टा ॥ ॐमहीद्यौःपृथिवी-
र्चनऽङ्गुम्व्युद्भिर्मिमिक्षताम् ॥ पिप्पुताह्नोगरीमभिः ॥ १ ॥ ओपधयःसमितियवान्धित्वा ॥ ॐओपधयुःसर्मवदन्तुसो-
मेनसुहृता ॥ यसैकूणोतित्राक्षुणस्तटूरोजन्पारयामसि ॥ १ ॥ आजिभ्रमितिकलशंस्थापयेत् ॥ ॐआजिभ्रकलशंमुखा-
त्योधिहृन्त्विवन्देव ॥ पुनैकुर्जानिर्वर्तस्वसानंऽसुहृत्कन्धुक्षुरोधारापयस्वतीपुनर्मूर्ध्निविशताहुयि ॥ १ ॥ वरुणस्योत्तमन-
मितिजलंपूरेत् ॥ ॐवरुणस्योत्तमनमसिवरुणस्यस्कंसर्जनीस्थोवरुणस्यऽक्रतुसदन्यसिवरुणस्यऽक्रतुसदनमसिपरुण-
स्यऽक्रतुसदनुमासीद ॥ १ ॥ त्वांगंधर्वाइतिगंधान्प्रक्षिपेत् ॥ ॐत्वार्कन्धुर्वाऽर्खनुं ॥ १ ॥ याओपधीरितिसर्वोपधीः ॥
याऽओपधीःपूर्वीजातादेवेभ्यस्त्रियुगमुरा ॥ मनैनुब्रूध्रूणामिहऽशुतन्धामानिसुसच ॥ १ ॥ कांडात्कांडादितिद्वर्वाः ॥ ॐका-
ण्डात्काण्डात्सुरोहन्ती ॥ १ ॥ अथत्येवइतिपंचपल्लवान् ॥ ॐअथत्येवोनिपदनम्पुणर्णेवोधसुतिष्कृता ॥ गोभाजुऽइतिफ-
लांसथयत्सुनर्चयपूरुषम् ॥ १ ॥ स्योनापृथिवीतिपंचससवामृदः ॥ ॐस्योनापृथिविनोभवानुक्षराभिर्वेदनी ॥ यच्छनिऽ-

नर्ममेष्यधीः ॥ १ ॥ याःफलिनीरितिफलं ॥ ॐयाःफलिनीर्योऽर्बफुला० ॥ १ ॥ परियाज्यपतिरितिपंचरत्नानि ॥
 ॐपरियाज्यपतिःॐचिरुमिर्दुल्ल्याज्यक्रीत् ॥ दधुद्रवनिदुल्लये ॥ १॥ हिरण्यगर्भदितिहिरण्यं ॥ ॐहिरण्यगर्भःॐसर्म० ॥ १॥
 युवासुवासाइतिरक्तवृत्रेणयेयेत् ॥ ॐयुवासुवासाःपरिधीतआगात्सउथेयान्भवतिजायमानः ॥ तंधीरासःकवयउन्नयन्ति-
 स्वाध्योमनसादेवयन्तः ॥ पूर्णादधीतिपूर्णपात्रमुपरिन्यसेत् ॥ ॐपूर्णादधिपरापतुसुपूर्णपुनरापत ॥ बुलेबुचिक्रीणाबहुऽइपु-
 मूर्जःॐशतकतो ॥ १ ॥ तत्त्वायामीतिवरुणमायाबपूजेयत् ॥ ॐतत्त्वायामित्रवर्णवचन्दमानुस्वदाशस्त्रेयजमानोहुविभिः॥
 अवेडमानोषरुणेहृदोऽयुरुगःसमानुऽआयुःॐप्रमोपीः॥ १॥ मोवरुणहृदागच्छइहतिष्ठ ॥ ॐभूर्भुवःस्वः वरुणायनमः वरु-
 णमावाहयामि इतिमन्त्रेणपोडशोपचारैःसंपूजेयत् ॥ ॥ ततोगङ्गाद्यावाहनं ॥ सर्वसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः ॥
 आयान्तुममशान्त्यर्धदुरितक्षयकारकाः ॥ १ ॥ ततःकलशमिमन्त्रणं ॥ कलशस्यमुखेविष्णुःकण्ठेरुद्रःसमाश्रितः ॥ मूले-
 तस्यस्थितोऽनलामध्येमानृगणाःस्मृताः ॥ १ ॥ कुक्षौतुसागराःसप्तसप्तद्वीपावसुन्धरा ॥ ऋग्वेदोथयजुर्वेदःसामवेदोब्रह्मध-
 र्वेणः ॥ अद्भ्यसहिताःसर्वंकलशाम्बुसमाधिताः ॥ ३ ॥ ॥ प्रार्थना ॥ देवदानवसंवादेमध्यमानेमहोदधौ ॥ उत्पन्नोसित-
 दाकुम्भविधृतोविष्णुनाख्यं ॥ १ ॥ त्वत्तोयेसर्वतीर्थानिदेवाःसर्वतत्त्वयिस्थिताः ॥ त्वयितिष्ठन्तिमृतानित्ययिप्राणाःप्रति-
 ष्ठिताः ॥ २ ॥ शिवःस्वयंत्यमेवासि विष्णुस्त्वंचप्रजापतिः ॥ आदित्यावसबोरुद्राविश्वेदेवाःसपेतृकाः ॥ त्वयितिष्ठन्तिसर्वे-

पियत. कामफलप्रदाः ॥३॥ त्वत्प्रसादादिभयं कर्तुमीहेजलोद्भव ॥ सान्निध्यंकुलमेदेवप्रसन्नोभवसर्वदा ॥४॥ नमोनमस्ते-
 स्फटिकप्रभायमुन्धेतहारायसुमङ्गलाय ॥ सुपाशहस्तायक्षपासनायजलाधिनाथायनमोनमस्ते ॥१॥ पाशपाणेनमस्तुभ्यंपद्मि-
 नीजीयनायक ॥ पुण्याहवाचनंयावत्तावत्त्वंसन्निधोभय ॥ १ ॥ इतिप्रार्थना ॥ अथपुण्याहवाचनम् ॥ अवनिकृतजा-
 नुमण्डलः कमलसुकुलसदृशमञ्जलिंशिरस्याधाय दक्षिणेनपाणिनास्वर्णपूर्णकलशंधारयित्वा आक्षिपःप्रार्थयते ॥ दीर्घानागा-
 नद्योगिरयस्त्रीणिविष्णुपदानिच ॥ ॐ श्रीणिपुदाधिर्ब्रह्मेविष्णुर्गोपाऽजदाभ्यः ॥ अतोधर्मीणिधुरार्यन् ॥१॥ तेनायुःप्रमा-
 णेनपुण्यंपुण्याहं दीर्घमायुरस्त्वितिभवन्तोद्युचन्तु इतियजमानः ॥ तेनायुःप्रमाणेन पुण्यंपुण्याहं दीर्घमायुरस्त्वितिद्विजाः ॥ ॥
 एवंसर्वत्रयजमानवचनोत्तरं ब्राह्मणाःप्रतिवचनंदद्युः ॥ ब्राह्मणानांहस्तेषुप्रोक्षितमस्तु ॥ शिवाआपःसंतु ॥ संतुशिवाआपः ॥
 सौमनस्यमस्तु ॥ अस्तुसौमनस्यं ॥ अक्षतंचारिष्टं चास्तु ॥ अस्त्वक्षतमरिष्टंच ॥ गन्धाःपान्तुसौमङ्गल्यंचास्त्वितिभवन्तो-
 द्युचन्तु ॥ गन्धा. पान्तुसौमङ्गल्यंचास्तु ॥ एवंसर्वत्र ॥ अक्षताःपान्तुआयुष्यमस्त्विति ॥ अक्षताःपान्तुआयुष्यमस्तु ॥
 पुष्पाणिपान्तुसौश्रियमस्त्विति ॥ पुष्पाणिपान्तुसौश्रियमस्तु ॥ ताम्बूलानिपान्तु ॥ ताम्बूलानिपान्तु ॥
 श्रयंमस्तु ॥ दक्षिणा. पान्तुयदुदयंचास्त्विति ॥ दक्षिणाःपान्तुवदुदयंचास्तु ॥ दीर्घमायुःशान्तिःपुष्टिस्तुष्टिःश्रीर्यशोवि-
 धाचिनयोविस्तंवहुपुत्रंचायुष्यंचास्त्वितिभवन्तोद्युचन्तु दीर्घमायुःशान्तिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु ॥ श्रीर्यशोविद्याचिनयोविस्तं-

यदुपुत्रं चायुष्यं चास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ ॥ श्रीर्यशो विद्याविनयो विचित्रं बहुपुत्रं चायुष्यं चास्तु ॥ यंकृत्या सर्ववेदयज्ञ-
 क्रियाकरणं रुर्मोरम्भाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहर्भोकारमादिकृत्वा ऋग्यजुःसामाशीर्वचनं बहुपितृमंतसमनुज्ञातं भवद्भि-
 रनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाचयिष्ये ॥ वाच्यतां ॥ ॥ ब्राह्मणानां हस्ते चक्षुष्येक्षतान्दद्यात्ते चाग्निपोदयुः ॥ ॐ भुद्रङ्कूर्णेभिः शृणु-
 यामदेवा भुद्रम्पश्येमाक्षभिर्पिबन्नाः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाहसस्तनूभिर्ब्रह्मक्षतान्दद्यात्ते चाग्निपोदयुः ॥ १ ॥ देवानां ममुद्रासुमुतिः ऋजू-
 युतान् देवानां हिरातिरुम्भिर्नो निवर्तताम् ॥ देवानां हिरण्यमुपसेदिमा ब्रुयन् देवानुऽजायुः प्रतारिन्तु जीवसे ॥ २ ॥ नतद्रक्षां हृसि-
 नपिशाचा लीरन्ति देवानामोर्लः प्रथमुजहृतेतत् ॥ योऽपि भर्तिदाक्षायुणहृदिरण्यदुःसदेवे पुच्छुणुते दीर्घमायुः समनुये पुच्छुणुते-
 दीर्घमायुः ॥ ३ ॥ दीर्घायुस्तदोपधेयं नितायसै च यत्स्वर्गम्युहम् ॥ अथोत्वं दीर्घायुर्भूत्वा सुतर्वल्शुा विरोहतात् ॥ ४ ॥
 द्रविणो दाद्रविणसस्तुरस्य द्रविणो दाः सनरस्य ग्रयः सत् ॥ द्रविणो दाधीरवतीमिपन्नो द्रविणो दारासते दीर्घमायुः ॥ १ ॥
 सविता पथात्तात्सविता पुरस्तात्सवितो त्तरात्तात्सविता धरात्तात् ॥ सवितानः सुवतु सर्वताति सवितानो रासतान् दीर्घमायुः ॥ २ ॥
 नवोनवो भवति जायमानो हर्किंशु रपसामेत्स्रं ॥ भागन्देवेभ्यो विदधात्यायन्त्रचंद्रमास्तिरते दीर्घमायुः ॥ ३ ॥
 उषादिविदशिणावन्तोऽजस्युर्यजथदाः सहते सूर्येण ॥ हिरण्यदाऽअमृतत्वं मजन्ते वा सोदाः सोमप्रतिरन्त आयुः ॥ इत्याग्नी-
 र्वीदः ॥ ॥ प्रतजप नियमतपः स्वाध्याय क्रतुदयादमदानि विशिष्टानां सर्वपात्राखणानां गमनः समाधीयतां इति यजमानः ॥ समा-
 दितमनमः गमः इति द्विजाः ॥ प्रसीदंत भवंतः इति यजमानः ॥ प्रसन्नाः स्वः इति द्विजाः ॥ ततो यजमानो ब्रूयात् ॥ ॐ शां-

तिरस्तु ॥ ॐ पुष्टिरस्तु ॥ ॐ तुष्टिरस्तु ॥ ॐ वृद्धिरस्तु ॥ ॐ अविघ्नमस्तु ॥ ॐ वायुव्यमस्तु ॥ ॐ आरोग्यमस्तु ॥ ॐ शि-
 वं कर्मास्तु ॥ ॐ कर्मसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ धर्मसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ वेदसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ शास्त्रसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ पुत्रसमृद्धिरस्तु ॥
 ॐ धनधान्यसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ इष्टसंपदस्तु ॥ १५ ॥ ॐ अरिष्टनिरसनमस्तु ॥ ॐ यत्पापं तत्प्रतिहतमस्तु ॥ ॐ यन्श्रेयस्त-
 दस्तु ॥ ॐ उत्तरे कर्मण्यविघ्नमस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तरमहरहरं विवृद्धिरस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाः शोभनाः संपद्यन्तीं ॥
 ॐ तिथिकरणसुहृत्तनक्षत्रग्रहलक्षणसंपदस्तु ॥ ६ ॥ उदकसेकः ॥ ॐ तिथिकरणसुहृत्तनक्षत्रग्रहलक्षाधिदेवताः प्रीयन्तां ॥
 ॐ तिथिकरणे सुहृत्तनक्षत्रे सग्रहे सदैव ते प्रीयेतां ॥ ॐ दुर्गापाद्याल्यौ प्रीयेतां ॥ ॐ अग्निपुरोगाविश्वेदेवाः प्रीयन्तां ॥ ॐ इ-
 न्द्रपुरोगामरुद्राः प्रीयन्तां ॥ वसिष्ठपुरोगाऋषिगणाः प्रीयन्तां ॥ ॐ माहेश्वरीपुरोगाऽऽत्मातरः प्रीयन्तां ॥ ॐ अरुन्ध-
 तीपुरोगा एकपत्न्यः प्रीयन्तां ॥ ॐ विष्णुपुरोगाः सर्वदेवाः प्रीयन्तां ॥ ॐ ब्रह्मपुरोगाः सर्वे वेदाः प्रीयन्तां ॥ ॐ ब्रह्मचक्रा-
 क्षणाश्च प्रीयन्तां ॥ ॐ श्रीसरस्वत्यौ प्रीयेतां ॥ ॐ श्रद्धामेधे प्रीयेतां ॥ ॐ भगवती कालायानी प्रीयतां ॥ ॐ भगवती माहेश्वरी-
 प्रीयतां ॥ ॐ भगवती ऋद्धिकरी प्रीयतां ॥ ॐ भगवती पुष्टिकरी प्रीयतां ॥ ॐ भगवती तुष्टिकरी प्रीयतां ॥ ॐ भगवन्तो-
 विद्याधिनायकौ प्रीयेतां ॥ ॐ सर्वाः कुले देवताः प्रीयन्तां ॥ ॐ सर्वाः ग्रामदेवताः प्रीयन्तां ॥ २१ ॥ ॐ हताश्च ब्रह्मद्विपः ॥
 ॐ हताश्च परिपन्थिनः ॥ ॐ हताश्च विभिन्नकर्तारः ॥ शत्रवः पराभवंयान्तु ॥ ॐ शाम्यन्तु चोराणि ॥ ॐ शाम्यन्तु पापानि ॥

१ धान इष्टा कामा वैपद्यन्तामिति विशेषपदोऽन्यसाचीय ।

ॐ ग्राम्यन्तीतयः ॥ ६ ॥ ॐ शुभानिचिद्वन्तां ॥ ॐ शिवा आपः सन्तु ॥ ॐ शिवा अक्रतवः सन्तु ॥ ॐ शिवा अतिथयः सन्तु ॥ ॐ शिवा अहृतयः सन्तु ॥ ॐ शिवा ओपथयः सन्तु ॥ ॐ शिवा वनस्पतयः सन्तु ॥ ॐ शिवा अतिथयः सन्तु ॥ ॐ अहो-
रात्रेशिवे स्यातां ॥ ॐ निरुमेनिका मेनः पुर्वन्यो धर्पतु फलवत्यो नऽधो पथयः पथ्यन्ताऽधोगक्षेमो नः कल्पताम् ॥ १ ॥
ॐ निरुमेनि कामेनः पुर्वन्यो धर्पत्युतिनिका मेनिका मेनैतु त्रपर्वन्यो दुर्पतियुत्रैतु नयज्ञेन युजन्ते फलवत्यो नऽधो पथयः पथ्य-
न्तामिति फलवत्यो वैतु पथयः पथ्यन्ते युत्रैतु नयज्ञेन युजन्ते योगक्षेमो नः कल्पतामिति योगक्षेमो वैतु त्रकल्प्यते यत्रैतु नयज्ञेन युज-
न्ते तु स्याद्युत्रैतु नयज्ञेन युजन्ते रुसः प्रजानां योगक्षेमो भयति ॥ १ ॥ ॐ शुक्राकारक बुधदृष्टपतिश्च नैश्वरराहुकेतुलोमसहितः
आदित्यपुरोगाः सर्वे ग्रहाः प्रीयन्तां ॥ ॐ भगवान्नारायणः प्रीयतां ॥ ॐ भगवान्पर्जन्यः प्रीयतां ॥ ॐ भगवान्स्वामी भव-
सेनः प्रीयतां ॥ ॐ पुण्याहकालान्याचयिष्ये इति यजमानः ॥ ॐ वाच्यतां ॥ इति प्रतिवचनं ॥ ब्राह्मण्यमहर्षयस्तुष्टयुत्पा-
दनकारकं ॥ वेददक्षोऽन्नं नित्यं तरुण्याहं भुवन्तुनः ॥ १ ॥ भो ब्राह्मणाः मम एदेव अद्य क्रियमाणयोः सग्रहमस्वरजोदर्शनशान्ति-
गर्भाधानकर्मणोः ॐ पुण्याहं भवं तोतु वन्तु ॥ एवं मन्द्रमध्योचस्वरैः उत्तमस्वरेण वा त्रिर्ब्रूयात् ॥ ॐ पुण्याहमिति विप्रस्त्रिः ।
एवमग्रेपि ॥ ॐ पुनन्तु मा देव जुनाः पुनन्तु मर्नसा धियः ॥ पुनन्तु विधाभूतानि जातवेदः पुनीहि मां ॥ १ ॥ ॐ सयुः कामये-
तमहं त्वाभ्यामित्युदगयन्ऽआपूर्यमाणपक्षेपुण्याहेद्वा दशाहमुपसङ्गतीभूत्वौदुम्बरेकः सुचमसेवा सर्वोपधुम्फलानीतिसम्भृत्य-
परिसमृद्धपरिलिप्यामि मुपसमाधोयावृताज्युद्दसः स्तूयन्तु ॥ १ ॥ इति पुण्यामुद्धृतायां तु य-

त्कल्याणं पुराकृतं ॥ ऋषिभिः सिद्धगन्धर्वैस्तत्कल्याणं ब्रुवन्तुनः ॥ १ ॥ भो ब्राह्मणाः मम गृहे ० ॐ कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
 ॐ कल्याणं ॥ ३ ॥ ॐ यथेमां चार्चकल्याणि मा चर्दनिजनेभ्यः ॥ ब्रह्मराज्याभ्यां ह्युद्राय चार्या यच स्वाय चारणा यच ॥ प्रि-
 यो देवानां दक्षिणायै द्वातुरिह भूया समयन्मे कामः ॥ समृध्य त्रासुर्पमादोर्नमतु ॥ १ ॥ अथाद्वयौ ॥ प्रतिगुरोरात्सुरिमेयुजमाना
 मद्भुमेभ्यो युजमानेभ्यो सुवित्कल्याणसेवैतुन्मानुष्यैवाचो ब्रुवति ॥ १ ॥ सागरस्य यथा वृद्धिर्महालक्ष्म्या दिभिः कृता ॥
 संपूर्णा सुप्रभाया च तांच क्रद्धिं ब्रुवन्तुनः ॥ १ ॥ भो ब्राह्मणाः मम गृहे ० ॐ क्रद्धिं गयन्तो ब्रुवन्तु ॥ ॐ क्रद्धयतां ॥ ३ ॥ ॐ सुत्र-
 स्युः ॥ ऋषिर्बिरुस्यर्गन्मुज्योतिरुसृताऽऽबभूव ॥ विवम्युश्चिन्व्याऽऽजव्यारुं ह्यमाधिदामेव चान्स्वज्योतिः ॥ १ ॥ ॐ तऽऽब्रुत्तरस्य ह्यविर्धा-
 नस्य जुषन्त्यायाङ्कयर्वा ह्युत्तमाभिगायन्ति सत्रस्यऽऽक्रद्धिरिति रुद्धिमेवैतुदभ्युत्तिष्ठन्त्युत्तरवेदेवोत्तराया ह्योणावितरं तु कृततरम्
 ॥ १ ॥ स्वस्ति सुयाऽऽविनाशाख्यापुण्यकल्याणश्चिदिदा ॥ विनायकप्रिया नित्यं तांच स्वस्ति ब्रुवन्तुनः ॥ १ ॥ भो ब्राह्मणाः ०
 मम गृहे अद्य क्रियमाणाभ्यां सप्तहमखरजोदर्शनशर्गातिगर्भाधानकर्मभ्यां ॐ स्वस्ति भवन्तो ० ॥ ३ ॥ ॐ स्वस्ति नुऽ-
 इन्द्रो वृद्धध्रुवा ॥ स्वस्ति नः ॥ पूषा धिधवेदा ॥ १ ॥ स्वस्ति नु स्वाध्व्योऽजरिष्टनेभिः ॥ स्वस्ति नो बृहस्पतिर्हिरातु ॥ १ ॥ गानुभ्यज्ञाय गा-
 तुभ्यन्नपतयऽहति गानु ह्येषु यज्ञायेच्छति गानु भ्यन्नपतयेयो यज्ञस्य स ह्यस्थान्देवी स्वस्ति रस्तु नऽस्वस्ति मुनिपेभ्यऽहति स्वस्ति नो दे-
 वतास्तु स्वस्ति मां नु भ्यन्नेत्येवैतुदाहोर्भ्युजिगातु भेषजमित्यूध्वं नो यव्यज्ञो देवलो कव्ययत्नित्येवैतुदाह शन्नोऽअस्तु द्विपदेशश्च तु-

व्यदऽह्येतोवद्वाऽइदहसुर्वव्यावहृषागेवचतुप्याचतुस्माऽपुवैतद्यज्ञस्यसऽस्याज्ञत्याशुं करोतितुस्मादाहशुन्नोऽअल्लुद्विपदेश-
अमुप्यदे ॥ १ ॥ समुद्रमयनाज्जाताजगदानंदकारिका ॥ हरिप्रियाचमाज्ञत्यातांश्रियंचचुवन्तुनः ॥ १ ॥ भोत्राक्षणाः
ममगृहे० ॐ श्रीरस्त्वितिभवंतोद्वयन्तु ॥ ३ ॥ ॐ अस्तुश्रीः ॥ ३ ॥ ॐ श्रीश्चतेलुक्ष्मीश्चपलयावहोरात्रेपुर्धानक्षत्राणिरू-
पमुथिनौव्याचतम् ॥ इष्यान्निपाणामुर्म्यऽइषाणसर्धलोकम्मऽइषाण ॥ १ ॥ तेनोहततइजेदुक्षऽपुर्वतिसुऽइमेप्येतुहिदा-
क्षायणाराज्यनिवैचम्रासाराज्यमिवहवैग्रामोतियुऽएयुं बिह्वानेतेनयज्ञेनयुजतेतुस्माद्वाऽएतेनयजेतस्माऽपुर्कैकऽपुवानूचीना-
हुंपुरोडाशोभयत्येतेनोहास्यासपुलानुपयाधाश्रीर्भवति ॥ ५ ॥ अस्मिन्पुण्याहवाचनेन्यूनातिरिक्तोयोगिविधिः स उपविष्टत्रा-
क्षणानां वचनात् श्रीमहागणपतिप्रसादात्परिपूर्णोस्त्वितिभवंतोद्वयन्तु ॥ ॐ अस्तुपरिपूर्णः ॥ अनेनपुण्याहवाचनेनप्रजा-
पतिः प्रीयतां ॥ अथाभिषेकः ॥ अभिषेकेपत्नीवामतः ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ पर्यःप्रथिव्यां० ॥ १ ॥ देवस्यत्वासवितुः प्रसु-
मेथिनोर्गुह्युर्गुह्याम्पुण्योहस्तोभ्याम् ॥ सरस्वत्यैद्याचोयुन्तुर्बुधिवैदधामिबृहस्पतेर्गुहासार्वाज्येनगुभिर्पिञ्चाम्यसौ ॥ २ ॥
देवस्यत्वा० सरस्वत्यैद्याचोयुन्तुर्बुधेः त्रैलोक्येः साम्नाज्येनगुभिर्पिञ्चामि ॥ ३ ॥ देवस्यत्वा० अथिनोर्भैरप्येनतेजसेन्नल-
घर्षसायानिर्पिञ्चामिसरस्वत्यैभैरप्येनवृषीर्गुहाद्याद्याभिर्पिञ्चामीन्द्रस्येन्द्रियेणबलायथ्रियैयदसुभिर्पिञ्चामि ॥ ४ ॥ धि-
अग्निदेवसवितुर्दुरितानिपरासुव ॥ यद्भृहन्तुल्लुऽवासुव ॥ ५ ॥ धामच्छुद्धिश्चिरिन्द्रोन्नद्धादेयोद्वहस्पतिः ॥ सचेतसुोधि-

श्रेयसायुज्यमप्रापन्तुनः शुभे ॥ ६ ॥ त्वय्यविष्टदाशुयुनैः पाहि शृणु धीगिरिः ॥ रक्षतोकमुतत्मना ॥ ७ ॥ अन्नपुतेन्नस्य-
 नोदेन्ननसीवस्यशुष्मिर्णः ॥ प्रथ्रदुतारन्तारिपुऽकञ्जोत्रोधेद्विष्टिपदेचतुष्यदे ॥ ८ ॥ ऊँ पालाशंभवति ॥ तेनब्राह्मणो-
 भिपिंचतिब्रह्मवैपलाशोब्रह्मणैवेनमेतदभिपिंचति ॥ १ ॥ औदुंबरंभवति ॥ तेनस्वोभिरिचत्यन्नंवाऽकुरुंदुदुरऽकर्वैखंयाय-
 द्वैपुरुषस्यसंभुयतिनैवतायदशनायतितेनोर्हसंतुसादौदुंबरेणुस्वोभिपिंचति ॥ २ ॥ नैव्यग्नोघपादंभवति ॥ तेनमित्रो-
 राजन्योभिपिंचतिपद्भिर्वैव्यग्नोघः प्युतिष्ठितोभिन्नेणवैराजुन्यः प्रुतिष्ठितस्तुस्मान्नैव्यग्नोघपादेनमित्रोराजन्योभिपिंचति ॥ ३ ॥
 आश्वत्थमभवति । तेनवैश्योभिपिंचतिसंबुदादोश्वत्थेतिष्ठतऽदुन्द्रोमरुतऽउपामन्नयतेतुसादुश्वत्थेनवैश्योभिपिंचति
 ॥ ४ ॥ युदेवकुत्साशुहोति । प्राणार्थैकुत्साऽअमृतमुवैप्राणाऽअमृतेनैवेनमेतदभिपिंचति ॥ ५ ॥ सुर्वैपांधाऽएषपुदरानाहु-
 रसोयत्सुमसुर्वैपासुवैनेमेतद्देवानाहुत्सेनाभिपिंचति ॥ ६ ॥ ऊँ द्यौः शान्तिरुन्तरिक्षं ॥ ११ ॥ यतोयतः सुमीहसे ॥ २ ॥
 असृताभिपेकोस्तु ॥ ॥ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ सुशान्तिर्भवतु ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ स्वस्थानेउपवेशनम् ॥ ततः पुत्रवतीभिर्द्वि-
 दसुवासिनीभिर्निराजनंकार्यं ॥ ऊँ अनोघृष्टापुरस्तादुमेराधिपत्युऽआयुर्मर्मेदाऽपुत्रवतीदक्षिणतुऽइन्द्रस्याधिपत्येषुजाम्मे-
 दाऽसुखदाऽपुश्चाद्देवस्यसवितुराधिपत्येचक्षुर्मर्मेदाऽआश्रुतिरुक्तरुतोधातुराधिपत्येरायस्योपममेदाऽ ॥ विधृतिरुपरिष्टाहुह-
 स्पतेराधिपत्युऽओजोभिर्दुविधाभ्योमानाध्वाभ्यस्पाहुिमनोरथांसि ॥ १ ॥ इति ॥ इतिस्वस्तिवाचनम् ॥

अथअग्निपूजनं ॥ तत्रायंक्रमः ॥ अविघ्नोमण्डपधैवमानूणांपूजनंसंकृत् ॥ वैश्वदेवंसोर्द्वारानान्दीश्राद्धमतःपरम् ॥ १ ॥
[तत्र पद्मनेत्र कर्मगु मण्डपपरिधानं ॥ पारस्करः ॥ पद्मसु वह्निःशालायां विवाहे चूडाकरण उपनयने केशान्ते सीमन्तोन्नयन इति ॥ बहिःशाखायुग्मद्विर्भण्डपइत्यर्थः ॥ तत्रैवायं अविघ्नोमण्डपधैवत्यादिक्रमः ॥ यत्र मण्डपो नास्ति तत्र अविघ्नपूजनस्य मण्डपमातृणां जलन्यतद्वारमानूणांचाभावः ॥ केवलगौर्यादिमातृणांपूजनं ॥ अत्रमण्डपपूजने शिष्टाचारएवशरणम् ।]
ततो गोभूमादिधान्यधूरिते हस्तिद्रिदिभृन्मयेअपिभ्रात्यकलशोमोदादिपद्मिनायकानांप्रतिमाः कुंकुमादिना लिखित्वा पृथरपृथगगानां पृथग्महयापूजयेत् ॥ तद्यथा ॥ मोदधैव प्रमोदश्च सुमुखो दुर्मुखस्तथा ॥ अविघ्नो विघ्नकर्ता च पण्डिते विघ्ननायकाः ॥ १ ॥ ॐमोदायनमःमोदंआवाहयामि ॥ १ ॥ ॐप्रमोदाय० प्रमोदं० ॥ २ ॥ ॐसुमुखाय० सुमुखं० ॥ ३ ॥ दुर्मुखाय० दुर्मुखं० ॥ ४ ॥ ॐप्रनिम्नाय० अविघ्नं ॥ ५ ॥ ॐविघ्नकर्त्रे० विघ्नकर्तारं० ॥ ६ ॥ मनोजूतिरिति-
प्रतिष्ठाप्य ॥ ॐभूर्भुवःस्वः मोदादिपद्मिनायकाः सुप्रतिष्ठावरदाभवन्तु ॥ ॐमोदादिपद्मिनायकेभ्योनमइति पौडशोप-
चारैःतंपूजयेत् ॥ अनयापूजयामोदादिपद्मिनायकाःप्रीयतां ॥ इतिअविघ्नपूजनम् ॥

अथमण्डपदेयतापूजनम् ॥ ततवाचार्यहस्तेमुग्रोक्षितादिकंकार्यं ॥ आचार्यहस्ते शिवाजापःसन्तु ॥ सन्तुश्रियाआयः ॥ गन्धाःपान्तुसीमन्त्रल्यंचाम्बित्तिभर० ॐगन्धाःपान्तुसीमन्त्रल्यंचास्तु ॥ अक्षताःपान्तुआयुष्यमस्त्वितिभ० ॥ ॐअक्ष-
ताःपान्तुआयुष्यमस्तु ॥ पुन्याणिपान्तु सौध्रियमस्त्वितिभ० ॥ ॐपुन्याणिपान्तुसौध्रियमस्तु ॥ तांबूलनिपान्तुप्रेथर्यम-

स्त्वितिभ० ॥ ॐ ताम्बूलानिपान्तु ऐश्वर्यमस्तु ॥ दक्षिणाः पान्तु बहुधनमस्त्वितिभ० ॥ ॐ दक्षिणाः पान्तु बहुधनमस्तु ॥ अप्र-
 पाः पान्तु बहुधनं चास्त्वितिभ० ॥ ॐ अप्रपाः पान्तु बहुधनं चास्तु ॥ शाखादूर्वाः पान्तु शाखापलवानां वृद्धिरस्त्वितिभ० ॥ ॐ शाखा-
 दूर्वाः पान्तु शाखापलवानां वृद्धिश्चास्तु ॥ तत आचार्येण दूर्वाशम्याग्रादिप्रशस्तवृक्षपत्राणां रक्तसूत्रेण पञ्चधा वेष्टनं कार्यं ॥ तासां
 मण्डपमावृतं सज्जा ॥ तासां मण्डपमातृणां मेकसिन्ध्यात्रे स्थापनं ॥ यस्तोः पवित्रमिति मन्त्रेण यजमानपत्न्याश्चास्त्वितैलारोपणं
 कार्यं ॥ ॐ यस्तोः पवित्रमसिशुतघर्तुवसोः पुवित्रमसिसुहृत्तधारम् ॥ देवस्त्वसिवितानुवसोः पुवित्रेण शुतधारिण सुपुत्रा-
 कर्मधुक्षः ॥ १ ॥ अहिरिवमौ गैरिति शाखासुहृद्रिद्राकुङ्कुमादिसुगन्धिवृक्षेणोद्धर्तनम् ॥ ॐ अहिरिवमौ गैः ० ॥ १ ॥ निकामे-
 निकाम इति उष्णोदकेन शाखाक्षपनं ॥ ॐ निकामेनिकामेनः पुर्जन्यो ० ॥ १ ॥ दधिक्राव्य इति शाखासुदध्यक्षतासमर्पणं ॥
 ॐ दधिक्राव्योऽथकारिपं ० ॥ १ ॥ याओपधीरिति शाखाग्रहणं ॥ ॐ याओपधीः पूर्वोज्ञाता ० ॥ १ ॥ ततः मण्ड-
 पस्याग्नेयस्तंभे शाखायाः स्थिरो भवेति स्थिरीकरणं ॥ ॐ स्थिरो भवद्भीष्टुक्कुडुआशुर्भवद्बुज्युर्वन् ॥ पृथुर्भवत्सुखदुस्त्वमुनेः पु-
 रीपुयाह्वयः ॥ १ ॥ एवं नैर्ऋतये वायव्ये ईशान्ये च ॥ ततः पञ्चमीं शाखां यज्ञियवृक्षसमिधोपेतां मन्त्रेण गृहीत्वा काण्डा-
 त्काण्डादिति मन्त्रेण त्रिःकण्डनं ॥ ॐ काण्डात्काण्डात्पुरोहन्ती ० इति सकृन्मन्त्रेण द्विस्त्वृष्णि ॥ ततो मण्डपमध्ये स्तम्भो-
 परिस्थापयेत् ॥ तत्रायं क्रमः ॥ नन्दिनी नलिनी मैत्रालमाचण्डुवर्धिनी ॥ आद्येयादिक्रमेणैव शाखास्तम्भे प्रतिष्ठिताः ॥ १ ॥
 ॐ नन्दिन्यैनमः नन्दिनीं आवा ० ॥ ७ ॥ ॐ नलिन्यैनं नलिनीं आवा ० ॥ ८ ॥ ॐ मैत्रायै ० मैत्रां आवा ० ॥ ९ ॥ उमायै ०

उमांजा० ॥ १० ॥ पशुवर्धिन्यै० पशुवर्धिनींजा० ॥ ११ ॥ मनोज्ञतिरितिप्रतिष्ठाप्य सर्वासांतत्रेणपोडशोपचारैःपूजनं ॥
ॐ भूर्भुवःस्वः नदिदन्यादिमण्डपमातृभ्योनमः इति आवाहनादिपोडशोपचारैःपूजयेत् ॥ अनयापूजयानन्दिन्यादिमण्ड-
पमातरःप्रीयन्तां ॥ इतिमण्डपदेवतापूजनम् ॥

अथगौर्यादिमातृणांपूजनं ॥ रक्तवस्त्रास्तृतपीठैरजस्तर्फटिकादिमयीपुत्रप्रतिमासुलिखितप्रतिमासुयाअक्षतपुञ्जेषुवास-
गणाधिपानांगौर्यादिचतुर्दशमातृणांदक्षिणोपक्रममाणांदेवगणवर्गणांप्रत्यगुपक्रमाणांप्रागणवर्गणांवास्थापनं ॥ तत्रायंक्र-
मः ॥ गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया ॥ देवसेनास्वधास्वाहाभातरोलोकमातरः ॥ १ ॥ धृतिःपुष्टिस्तथातुष्टि-
रात्मनःकुलदेवता ॥ गणेशेनाधिकोक्षेताष्टद्वौपूज्याधतुर्वश ॥ १ ॥ अत्रचतुर्दशपदोपादानाम्भातरोलोकमातरइतिसर्वा-
सांवितोपणं ॥ ॐ गणेशायनमःगणेशंआवाहयामि ॥ १ ॥ ॐ गौर्यै नमःगौरीजा० ॥ २ ॥ ॐ पद्मायै न० पद्मां० ॥ ३ ॥
ॐ शचीयै न० शचीजा० ॥ ४ ॥ ॐ मेधायै० मेधांजा० ॥ ५ ॥ ॐ सावित्र्यै० सावित्रीं० ॥ ६ ॥ ॐ विजयायै० विजयां०
॥ ७ ॥ ॐ जयायै० जयांजा० ॥ ८ ॥ ॐ देवसेनायै० देवसेनां० ॥ ९ ॥ ॐ स्वधायै न० स्वधां० ॥ १० ॥ ॐ स्वाहायै० स्वाहां०
॥ ११ ॥ ॐ धृत्यै० धृतिं० ॥ १२ ॥ ॐ पुष्ट्यै० पुष्टिं० ॥ १३ ॥ ॐ तुष्ट्यै० तुष्टिं० ॥ १४ ॥ ॐ आत्मनःकुलदेवतायै० आत्मनः
कुलदेवतां० ॥ १५ ॥ इत्यावाह्य ॥ पोडशोपचारैःसंपूज्य ॥ समख्येइतिपुष्पाञ्जलिः ॥ ॐ समख्येदेव्याधियासंदक्षिण्योरु-
चर्क्षसा ॥ मामुभायुःप्रमोदिमोअहंतवर्षीरविदेवसुतवदेचिसुंदर्शि ॥ अनयापूजयगौर्यादिमातरःप्रीयन्ताम् ॥ ॥ पक्षान्त-

रेणगौर्यादीनांपौराणमत्रैरावाहनं यथा—समीपेमातृवर्गसप्तर्वविघ्नहरंसदा ॥ त्रैलोक्यपूजितंदेवंगणेशं स्थापयाम्यहं ॥ १ ॥
 ॥ १ ॥ हिमाद्रितनयां देवीं वरदां भैरवप्रियाम् ॥ लम्बोदरस्रजनगीं गौरीमावाहयाम्यहम् ॥ २ ॥ सुवर्णाभां पद्महस्तां वि-
 प्णोर्वक्षस्यलस्थिताम् ॥ त्रैलोक्यपूजितां देवीं पद्माभावाहयाम्यहम् ॥ ३ ॥ दिव्यरूपां विशालाक्षीं शुचिकुण्डलधारिणीम् ॥
 देवराजप्रियां भद्रां शचीमावाहयाम्यहम् ॥ ४ ॥ वैद्यसत्कृतफुल्लान्तुल्याभां पद्मवासिनीम् ॥ बुद्धिप्रसादिनीं सौम्यां मेधामा-
 वाहयाम्यहम् ॥ ५ ॥ जगत्सृष्टिकरीं धार्त्रीरूपेण च व्यवस्थिताम् ॥ उक्काराख्यां भगवतीं सावित्रीमाह्वयाम्यहम् ॥ ६ ॥
 विष्णुरुद्रार्कदेवानां शरीरेषु व्यवस्थिताम् ॥ त्रैलोक्यवासिनीं देवीं विजयामाह्वयाम्यहम् ॥ ७ ॥ दैत्यरक्षःक्षयकरीं देवानाम-
 भयप्रदाम् ॥ गीर्वाणयन्त्रितां देवीं जयामावाहयाम्यहम् ॥ ८ ॥ मयूरवाहनां देवीं शक्तिखड्गधनुर्धराम् ॥ आवाहयेदेवसे-
 नां तारकासुरमर्दिनीम् ॥ ९ ॥ कन्यमादाय सततं पितृभ्यो याप्रयच्छति ॥ पितृलोकार्चितां देवीं स्वधामावाहयाम्यहम् ॥
 ॥ १० ॥ इविर्गृहीत्वा सततं देवेभ्यो याप्रयच्छति ॥ बद्धिप्रिया च सा स्वाहासमागच्छतु सांभवे ॥ ११ ॥ नमस्तुष्टिकरीं-
 देवीं लोकानुग्रहकर्मणि ॥ स्वकामस्य च सिद्ध्यर्थं धृतिमावाहयाम्यहम् ॥ १२ ॥ आवाहयाम्यहं पुष्टिं जगद्विघ्नविनाशिनीम् ॥
 ज्ञात्वा पुष्टिकरीं देवीं रक्षणाया च्यरे मम ॥ १३ ॥ सौम्यरूपे सुवर्णां मे विद्युज्ज्वालाति कुण्डले ॥ धर्मतुष्टिकरीं देवीं मस्मिन् य-

१ मातृणां पौत्रवर्गपक्षे ॥ भूतप्राणमभिर्भूतजं यामि कृणुष्विति पुरा ॥ त्रैलोक्यपूजितां देवीं मातृवर्गावाहयाम्यहम् ॥ ११ ॥ आवाहये लोकमातृजं गत्वा न स स्थिताः ॥
 धनापेरचिता देवीः स्त्रोत्रैरापथनैस्त्वया ॥ १३ ॥ इति विज्ञेयः ॥

नेदिनाये ॥ १३ ॥ तस्मात्समर्पदेवानां देहिनां मन्त्रमर्चयाम् ॥ चंशरक्षा करिदेवी कुलदेवी प्रपूजये ॥ १५ ॥ अथ जलमातरः ॥
महती रुर्मिनि रागद्वीमाण्डुलीमगरीतथा ॥ ग्राहकी कौचिहीनेवसेता जलमातरः ॥ १ ॥ ग्रभूतजलपूरितमणिकपात्रे-
त्रिगितप्रतिमा गुणवत्तपुत्रुगजलमातृका व्यापनम् ॥ ॐ मत्स्येनमः मत्सी आयाहयामि ॥ १ ॥ ॐ कूर्म्यै० कूर्मो०
॥ २ ॥ ॐ रासायै० याराही० ॥ ३ ॥ माण्डुस्यै० माण्डुली० ॥ ४ ॥ ॐ मकर्यै० मकरी० ॥ ५ ॥ ग्राहक्यै० ग्रा-
हकी० ॥ ६ ॥ ॐ लीधिन्यै० क्रीधिनी० ॥ ७ ॥ इत्यावाहा षोडशोपचारैः पूजनम् ॥ अथ स्यलमातरः ॥ आसां स्थ-
लमागूणां देवतागोर्गिर्गदिनाल्लिगिता गुपूजनं कुर्यात् ॥ तत्प्रक्रमः । आलीमाहेश्वरी चैव कौमारी चैव्यवीतथा ॥ वाराही-
चतुर्भेन्ग्राणी गमुण्डागसमातरः ॥ १ ॥ ॐ त्राह्येन० त्राही० ॥ १ ॥ ॐ माहेश्वर्येन० माहेश्वरी० ॥ २ ॥ ॐ कौमा-
र्येन० कौमारी० ॥ ३ ॥ ॐ त्रैलोक्येन० त्रैलोक्यी० ॥ ४ ॥ ॐ वाराह्यै० वाराही० ॥ ५ ॥ ॐ इन्द्रायै० इन्द्राणी०
॥ ६ ॥ ॐ नागुण्डायै० नागुण्डा० ॥ ७ ॥ इत्यावाहा ॥ अथ द्वारमातरः ॥ तत्प्रक्रमः—जयन्ती मङ्गला चैव पिङ्गला दक्षि-
णे गङ्गात् ॥ आनन्दरश्मिनी रागमहाकाली च निर्गमे ॥ १ ॥ गृहसदधिणे भागेति श्लोलेख्या लुमातरः ॥ वामभागे तथा द्वे-
गजयन्तारिक्रमेण तु ॥ २ ॥ त्रिगितप्रतिमा गुणवत्तपुत्रेषु वा ॥ ॐ जयन्त्येन० जयन्ती० ॥ १ ॥ ॐ मङ्गलायै० मङ्गला०
॥ २ ॥ पिङ्गलायै० पिङ्गला० ॥ ३ ॥ इति द्वारदक्षिणे ॥ ॐ आनन्दवर्धिन्यै० आनन्दवर्धिनी० ॥ ४ ॥ ॐ महा-
काल्यै० महाकाली० ॥ ५ ॥ इति रागे ॥ इत्यावागमं पूज्य ॥ अथ गृहमातरः गृहमण्ये लिगितप्रतिमासु ॥ तत्प्रक्रमः ॥

कीर्तिलक्ष्मीधृतिर्मेधापुष्टिः श्रद्धाक्रियामतिः ॥ बुद्धिलज्जावपुःशान्तिस्तुमातरः ॥ १ ॥ ॐ कीर्त्तये नमः ॥ कीर्त्तये
 आनाहयामि ॥ १ ॥ ॐ लक्ष्म्यै ० लक्ष्मीं ० ॥ २ ॥ ॐ धृत्यै न ० धृतिं ० ॥ ३ ॥ ॐ मेधायै ० मेधां ० ॥ ४ ॥ ॐ पुष्ट्यै न ०
 पुष्टिं ० ॥ ५ ॥ श्रद्धायै ० श्रद्धां ० ॥ ६ ॥ क्रियायै ० क्रियां ० ॥ ७ ॥ ॐ मल्यै न ० मतिं ० ॥ ८ ॥ ॐ बुद्ध्यै ० बुद्धिं ० ॥ ९ ॥
 ॐ लज्जायपुपे न ० लज्जायपुपं ० ॥ १० ॥ ॐ शान्त्यै न ० शान्तिं ० ॥ ११ ॥ ॐ तुष्ट्यै न ० तुष्टिं ० ॥ १२ ॥ कान्त्यै न ० कान्तिं ०
 ॥ १३ ॥ इत्याद्याद्यपोऽशोपचारैः संपूज्य ॥ दक्षिणात्यास्तु मण्डपमातृकास्थापनं रक्तयस्त्रायास्तृते शूर्पकुर्वति ॥ तस्मिन्नेव-
 शूर्पे यथाधराशं कुंकुमादिना लिखितप्रतिमासु अक्षतपुत्रेषु वार्गीर्यादि गृहमातृकान्तानां स्थापनं पूजनं कुर्वन्ति ॥ अत्र शिष्टाचा-
 रपचशरणं इति प्रयोगदर्पणे पद्मनाभदीक्षिताः ॥ इति मातृकापूजनम् ॥

अथ वसोर्धारापूजनं ॥ पात्रस्थेन विलीनेन सगुडेन घृतेन मग्नतृणां सन्निहितकुण्डलमाः दक्षिणाधुदगपथर्गाः पश्चिमादिप्राग-
 पथर्गा नातिनीचानचोद्भिक्ताः पञ्चसप्तवायसोर्धाराः कर्तव्याः ॥ तत्र मंत्रः—ॐ यसोः पुवित्रमसि श्रुतधरुंबसोः पुवित्रम-
 सिसुहृत्तधरं ॥ देयस्त्वांसयितार्पुना तु वसोः पुवित्रेण श्रुतधारेण सुप्त्वा ॥ १ ॥ इति ॥ ततः शिष्टाचारात् ऊर्ध्वभागे गुडेन की-
 कर्णतत्रैव कुंकुमादिना यथाचारं चिन्दुकरणेनालंकरणं ॥ तत्र मंत्रः—ॐ कामधुक्षः ॥ इति ॥ अथ घृतमातरः ॥ यत्ताः
 कुण्डपे कुंकुमाक्तेन घृतेन दक्षिणोत्तराः पूर्वाभिमुखालेख्याः ॥ श्रीश्च लक्ष्मीधृतिर्मेधापुष्टिः प्रज्ञासरस्वती ॥ मांगल्ये पुप्रपूज्यंते-
 ससैताघृतमातरः ॥ १ ॥ ॐ अत्र्यै नमः श्रियं वाचा हयामि ॥ १ ॥ ॐ लक्ष्म्यै न ० लक्ष्मीं ० ॥ २ ॥ ॐ धृत्यै न ० धृतिं ० ॥ ३ ॥

मेधायै न० मेधां आ० ॥ ४ ॥ ॐ स्वाहायै न० स्वाहां आ० ॥ ५ ॥ प्रजायै न० प्रजां आ० ॥ ६ ॥ ॐ सरस्वत्यै नमः
सरस्वती आवाहयामि ॥ ७ ॥ इत्यावाहवसोर्धोरादेवताभ्यो नमः इति संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ अत्रागच्छतभो देवाः पूजिता वि-
धिमार्गतः ॥ कुर्वतु कार्यमसिलं निर्विघ्नेन क्रतुं ॥ इति ॥ इदं वसोर्धोराकरणं कातीयानामेयनान्येषां ॥ इति वसोर्धो-
रापूजनं ॥ ततो यजमानः स्थापितमातृकं र्थं स्वयं गृहीत्यापव्याचा विमलकलशं ग्राहयित्वा पल्लवग्रतः सन्मण्डपतो गृहमभ्येदेव-
स्याग्नेतत्सर्वं स्थापयेत् ॥ तद्ग्रामपार्थे दीपं निदध्यात् ॥ ॐ आयुष्यं मंत्रजपः ॥ ॐ आयुष्यं वर्धुस्वष्टु रायस्पोषुमौद्रिदम् ॥
इदं गृहीरं पुनर्न र्थं स्वयैत्राया विंशतादुगाम् ॥ १ ॥ नतद्रक्षा० ॥ २ ॥ यदा वमं० ॥ ३ ॥ इत्यायुष्यमंत्रजपः ॥

अथाभ्युदयिकश्राद्धम् ॥ एतन्निवन्धनाः सर्वे निर्णयान्नयो विंशतिपुटात्प्रभृति सर्वसंविस्तरं निर्णीतास्तत्तद्व्यालोचनीयाः ॥
अत्र तावत्प्रयोगोल्लिख्यते ॥ नाक्षत्रवत् आसने पुकौ राचटु निवेशनं । ततो निमग्नं । अद्य कर्तव्या मुककर्मज्ञा श्राद्धे देवक्षणाः क्रि-
यतां । ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां भवन्तौ । अमुकगोत्राणां नादीमुखानां अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकामुक-
शर्मणां कर्तव्या मुककर्मज्ञाभ्युदयिकश्राद्धेक्षणः क्रियतां ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां भवन्तौ । अमुकगोत्राणां नादीमुखीनां
अस्मत्पितृपितामहीप्रपितामहीनां अमुकयमुकीदेवीनां कर्तव्या मुककर्मज्ञाभ्युदयिकश्राद्धेक्षणः क्रियतां । ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां-
भवन्तौ । प्राप्नुतां भवन्तौ । अमुकगोत्राणां नादीमुखानां अस्मत्पितामहप्रमातामहदृढप्रमातामहानां अमुकशर्मणां सपत्नीका-
नां कर्तव्या मुककर्मज्ञाभ्युदयिकश्राद्धेक्षणः क्रियतां । ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां भवन्तौ । प्राप्नुतां भवन्तौ । इदं च पाद्यं-

पादप्रक्षालनं । एषवोगन्धः । इमानिवःपुष्पाणि ॥ एषवोऽर्घ्यः ॥ असुकासुकगोत्राः नान्दीमुखःअस्मत्पितृपितामहप्र-
पितामहाःअसुकासुकशर्माणःइदंवःपाद्यंपादप्रक्षालनं । एषवोगन्धः । इमानिवःपुष्पाणि । एषवोऽर्घ्यः ॥ असुका-
सुकगोत्राःनान्दीमुखःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहःअसुक्यमुकीदाः इदंवःपाद्यंपादप्रक्षालनं । एषवोगन्धः । इमा-
निवःपुष्पाणि । एषवोऽर्घ्यः ॥ असुकासुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमातामहदृढप्रमातामहाःअसुकासुकश-
र्माणःसपत्नीकाःइदंवःपाद्यंपादप्रक्षालनं । एषवोगन्धः । इमानिवःपुष्पाणि । एषवोऽर्घ्यः ॥ देशकालौसंकीर्त्यअसुक-
गोत्राःनान्दीमुखाःअस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाः असुकासुकशर्माणः । असुकगोत्राःनान्दीमुखःअस्मन्मातृपितामही-
प्रपितामहःअसुक्यमुकीदेव्यः । असुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमातामहदृढप्रमातामहाःअसुकासुकशर्माणःस-
पत्नीकाः । एतानुद्दिश्यकरिष्यमाणामसुककर्माङ्गतयासत्यवसूयिथेदेवपूर्वकंसांक्त्येनविधिनाआभ्युदयिकश्राद्धंसुष्मवनुज्ञ-
याकरिष्येइतिप्रश्नः ॥ कुरुष्वइतिप्रतिप्रश्नः ॥ ॐसत्यवसूविश्वेदेवाःइदंवआसनं ॥ असुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्मत्पितृपि-
तामहप्रपितामहाःअसुकासुकशर्माणःइदंवआसनं॥ असुकगोत्राःनान्दीमुखःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहःअसुक्यमुकी-
देव्यःइदंवआसनं ॥ असुकगोत्राः नान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमातामहदृढप्रमातामहाःअसुकासुकशर्माणःसपत्नीकाः इदं-
वआसनं ॥ ततोगन्धादिदानं ॥ ॐसत्यवसूविश्वेदेवाः इददत्तंगन्धाद्यर्चनंयथाचिभागंवःस्वाहानमः ॥ असुकगोत्राःनान्दी-
मुखाः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाःअसुकासुकशर्माणःयथादत्तंगन्धाद्यर्चनंयथाविभागंवःस्वाहानमः ॥ असुकगोत्राःना-

न्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहाःअमुक्यमुकीदाःइदंदत्तंगन्धा० ॥ अमुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमा-
 तामहदृढप्रमातामहाःअमुकामुकशर्माणःसपत्नीकाःइदंदत्तंगन्धा० ॥ इदंज्योतिः । सुज्योतिः ॥ अन्नसंकल्पः ॥
 ॐ सत्ययसूविश्वेदेवा. युग्मब्राह्मणतृसिपर्यन्तंवात्स्यमानमामंअमृतरूपेणवःस्वाहानमः ॥ अमुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्मत्पि-
 तृपितामहप्रपितामहाःअमुकामुकशर्माणःयुग्मब्राह्मणतृसिपर्यन्तंदात्स्यमानमामंअमृत० ॥ अमुकगोत्राःनान्दीमुखाः
 नान्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहाः० युग्मब्राह्मणतृसिपर्यन्तंदात्स्यमानमामंअमृत० ॥ अमुकगोत्राःनान्दीमुखाः
 अस्मन्मातामहप्रमातामहदृढप्रमातामहाः० युग्मब्राह्मणतृसिपर्यन्तंदात्स्यमानमामंअमृत० ॥ आर्षंहिरण्यंवा ॥ ॐ सत्य-
 यसूविश्वेदेवाःप्रीयन्तां ॥ अमुकगोत्रानान्दीमुखाःअस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाःअमुकामुकशर्माणःप्रीयन्तां ॥ अमुक-
 गोत्राःनान्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहाःअमुक्यमुकीदाःप्रीयन्तां ॥ गोत्राःनान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमाता-
 महदृढप्रमातामहाःअमुकामुकशर्माणःसपत्नीकाःप्रीयन्तां ॥ ॐ सत्यवसूविश्वेदेवाःकृतस्याभ्युदयिकश्चाद्वस्यफलप्रतिष्ठासि-
 द्धार्यद्राक्षामलकयवमूलनिष्क्रयिणीदिक्षिणांदातुमहसुत्सुज्ये ॥ गोत्राःनान्दीमुखाःअस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाः० । गो-
 त्राःनान्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहाः० । गोत्राःनान्दीःसपत्नीकाःकृतस्याभ्युदयिकश्चाद्वस्यफलप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थ-
 द्राक्षामलकयवमूलनिष्क्रयिणीदिक्षिणांदातुमहसुत्सुज्ये ॥ आशीर्वाहणं ॥ अघोरा.पितरःसन्तु ॥ सन्त्यघोराःपितरः ॥

गोत्रं नो वर्धतां ॥ वर्धतां योगोत्रं ॥ दातारो नोऽभिवर्धन्तां ॥ अभिवर्धन्तां वो दातारः ॥ वेदाश्च नोऽभिवर्धन्तां ॥ वर्धन्तां
 वो वेदाः ॥ संततिर्नोऽभिवर्धतां ॥ वर्धतां च संततिः ॥ श्रद्धा च नो माव्यगमत् ॥ माव्यगमद्वः श्रद्धा ॥ बहुदेयं च नोस्तु ॥
 अस्तु यो च दुदेयं ॥ ततः नान्दीयाद्वंसंपन्नं । सुसंपन्नं ॥ अस्मिन्नाभ्युदयिकश्राद्धे न्यूनातिरिक्तो यो विधिः स लयविष्टत्रा-
 हणवचनाद्विष्णुप्रसादात् श्रीनान्दीमुखदेवताप्रसादात्परिपूर्णोऽस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ अस्तु परिपूर्णः ॥ विसर्जनम् ॥
 ॐ ह्यर्जेषा जेवतस्त्राजिनो नो धर्मे पुचिप्राऽऽमृताऽऽकृतज्ञाः ॥ अस्मभ्यर्च्यैषिबतमुदयध्वंतुसायातपुथिभिर्देवयानैः ॥ अस्तु-
 ब्रजनम् ॥ आमुषार्जस्य प्रथमो जगम्युदेमेद्यावापृथिवीधिरूपे ॥ आर्मागन्तां पितरां मातरां चामासोमोऽमृतत्वेन ग-
 म्यात् ॥ अनेन सां कल्पविधिना आभ्युदयिकश्राद्धेन नान्दीमुखदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ इति आभ्युदयिकश्राद्धम् ॥

अथर्थिग्वरणम् ॥ अस्मिन्सग्रहमखरजोदर्शनशान्त्याख्ये कर्मणि आचार्यादि क्रत्विग्वरणं करिष्ये ॥ अमुकप्रवरान्वित अ-
 मुकगोत्रः शुक्ल्यजुर्वेदास्त्रायवाजिमाध्यंदिनीयशाखाच्याबीअमुकशर्मायजमानो हं अमुकप्रवरान्वित अमुकगोत्रं शुक्ल्यजुर्वेदा-
 स्त्रायवाजिमाध्यंदिनीयशाखाच्यायिनं अमुकशर्माणं ब्राह्मणं अस्मिन्सग्रहमखरजोदर्शनशान्त्याख्ये कर्मणि आचार्यत्वेन त्याग्यो
 दृतोऽस्मीत्याचार्यः ॥ गंधादिभिः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ ॐ बृहस्पतेऽअतियदुर्योऽहो दधुमद्विभाति क्रतुमुज्जनेषु ॥ यद्दीदयच्छर्व-
 सऽऽकृतप्रजातुतदुस्मासुद्रविणन्धेहि चित्रम् ॥ १ ॥ आचार्यस्तु यथास्वर्गेशक्रादीनां बृहस्पतिः ॥ तथा त्वं मम यज्ञेऽस्मिन्नाचार्यो-

मयमुव्रत ॥ १ ॥ एवं ब्रह्माणं वृत्वा ॥ अस्मिन्त्स० रजोदर्शनशान्त्याख्ये कर्मणि ब्रह्मत्येनत्वा महं दृष्टुणे ॥ वृत्तोस्मि ॥ ॐ ब्रह्मयज्ञो-
नं प्रथुमं पुरस्ताद्विसीमुतः सुरुचो ब्रुवि नऽर्वावः ॥ स ब्रुव्याऽऽऽपुमाऽऽर्वावः ॥ यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा स-
र्वलोकोपिता महः ॥ तथा त्वं मयज्ञे सिन्धुः सार्वभौम इति ज्ञोत्तम ॥ १ ॥ एवं गणपतिं सप्र० गणपत्येनत्वा महं दृष्टुणे ॥ वृत्तोस्मि ॥ ॐ-
गुणानां त्यागुणपति० ॥ वाञ्छितार्थफलावाप्त्यै पूजितोसि सुरासुरैः ॥ निर्विघ्नं क्रतुसंघैः त्वामहं गणपतुणे ॥ १ ॥ एवं सत्स-
व्यं अस्मिन्त्सप्र० सादस्येनत्वा महं दृष्टुणे ॥ वृत्तोस्मि ॥ ॐ सत्सुस्पतिमर्द्धुतं प्रियमिन्द्रस्य कार्म्यम् ॥ सुनिम्मे धाम ययासि पम् ॥ १ ॥
कर्मणा मुपदेष्टारं सर्वकर्मविदुत्तमं ॥ कर्मिणो वेदतत्त्वज्ञं सत्संत्वा महं दृष्टुणे ॥ १ ॥ ततश्चतुरोऽष्टौ वा ऋत्विजो वृणुयात् ॥ ऋत्वि-
क्त्वेनत्वा महं दृष्टुणे इति ॥ (यज्ञादिकर्मकार्येषु ऋत्विगश्शक्रमवेव या ॥ तथा वैवज्रकार्येऽस्मिन् ऋत्विक्त्वेनमेव भव ॥ १ ॥)
ॐ वृत्तेन दीक्षामाप्नोति दीक्षया माप्नोति दक्षिणाम् ॥ दक्षिणाशुद्धामाप्नोति शुद्धया सुत्यामाप्यते ॥ १ ॥ पुतार्वद्रूपं व्युज्जस्य ये वैवज्र-
णा कृतम् ॥ तदेतत्सर्वमाप्नोति युज्ञे सौत्रा मुणी सुते ॥ १ ॥ अथ प्रार्थना ॥ ब्राह्मणाः सन्तु मे शस्ताः पापात्पान्तु समाहिताः ॥
देवानां चैव दातारः पातारः सर्वदेहिनां ॥ १ ॥ जपयन्तैस्तथा होमैर्दानैश्च विविधैः पुनः ॥ देवानां च क्रपीणां च तृत्यर्थं याजकाः
कृताः ॥ २ ॥ येषां देहे स्थिता वेदाः पावयन्ति जगन्नयम् ॥ रक्षन्तु सततं ते मां जपयेन्नेव्यवस्थिताः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणा जंगमं ती-
र्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ येषां वाक् यो देकेनैव शुष्यन्ति मलिना जनाः ॥ ४ ॥ पावनाः सर्ववर्णानां ब्राह्मणा ब्रह्मरूपिणः ॥

सर्वकर्मरतानित्येवेदशास्त्रार्थकोविदाः ॥ ५ ॥ श्रोत्रियाःसत्यवाचश्चग्रहध्यानरताःसदा ॥ यद्वाचयामृतसंसिक्ताःक्रद्धि-
न्तिनरद्वयाः ॥ ६ ॥ अङ्गीकुर्वन्तुकर्मैतत्कल्पद्रुमसमाशिपः ॥ यथोक्तनियमैर्युक्तामंत्रार्थस्थिरबुद्धयः ॥ ७ ॥ यत्कृपालो-
चनात्सर्वार्कद्वयोद्यद्विमानुयुः ॥ अस्त्रिन्यागेमयापूज्याःसन्तुमेनियमान्विताः ॥ ८ ॥ अक्रोधनाःशौचपराःसततं ब्रह्मचारि-
णः ॥ ग्रहध्यानरतानित्यंप्रसन्नमनसःसदा ॥ ९ ॥ अदुष्टभाषणाःसन्तुमासन्तुपरनिन्दकाः ॥ ममापिनिवमाद्येतेभवन्तु
भवतामपि ॥ १० ॥ इतिसंप्राथ्यतान्यूयाद्यथावत्क्रियतांविधिः ॥ ११ ॥ ऋत्विजश्चयथापूर्वशक्रादीनांमखेभवन् ॥
युयंतथाभेभवतःऋत्विजोर्दत्तुसत्तमाः ॥ १२ ॥ अस्ययागस्यनिष्पत्तौभवन्तोभ्यर्थितामया ॥ सुप्रसन्नैःप्रकर्तव्यशान्तिकं-
विधिपूर्वकं ॥ १३ ॥ इतिऋत्विग्वरणम् ॥ ॥ अथविग्रक्षणं ॥ ॐरुक्षोहणम्बलगुहर्नम्बेष्णुवीमुदमुहन्तम्बलुगमुत्किरामिमुयम्मे
निष्टयोयमुमालोर्निचुखानुदमुहन्तम्बलुगमुत्किरामिमुयमेसमानोवमसमानोनिचुखानुदमुहन्तम्बलुगमुत्किरामिमुयम्मेसबन्धु-
र्व्यमसबन्धुर्निचुखानुदमुहन्तम्बलुगमुत्किरामिमुयम्मेसजातोयमसजातोनिचुखानोत्कृत्साङ्किरामि ॥ १ ॥ रुक्षोहणोवोबल-
गुहनुः प्रोक्षामिबैष्णुयान्रक्षोहणोवोबलगुहनुर्वनयामिबैष्णुयान्रक्षोहणोवोबलगुहनुर्वस्तृणामिबैष्णुयान्रक्षोहणोवोबलगुह-
नुःउडर्पदयामिबैष्णुवीरक्षोहणोवोबलगुहनुर्पहूहामिबैष्णुवीरक्षोहणोवोबलगुहनुर्वमसिबैष्णुवास्य ॥ २ ॥ रक्षसाम्भागोसिनिस्सुहृक्ष-
दुदसुहृक्षोभितिष्ठासीदमुहः रक्षोर्ववाघऽदुदमुहःरक्षोर्घमन्तमोनयामि ॥ घृतेनद्यावापृथिवीप्रोर्णुवाथौवायोवेस्तोकाना-

मुभिराज्यस्येनुस्वाहास्वाहा हतेऽकुर्चर्नभसंमारुतं च्छतम् ॥ ३ ॥ रुक्षो ह्यविश्वचर्षणिर्भयोनिमयो हते ॥ द्रोणे सुध-
 स्युमासदत् ॥ ४ ॥ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमि संस्थिताः ॥ ये भूता विभक्तारस्तो नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ १ ॥ अपक्राम-
 न्नुभूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशं ॥ सर्वपाभविरो धेनश्चान्तिकर्म समारभे ॥ २ ॥ यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वतः ॥
 स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वयत्र स्थं तत्र गच्छतु ॥ ३ ॥ भूतानि राक्षसायापियेऽत्र तिष्ठन्ति केचन ॥ ते सर्वे व्यपगच्छन्तु शान्तिकंतु करो-
 म्यहं ॥ ४ ॥ इति मन्त्रैरीशानादिसर्वदिक्षु विकिरेत् ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ इति दिग्गक्षणम् ॥ अथ पञ्चगव्यकरणं ॥ गाय-
 त्र्या गोमूत्रं ॥ ॐ तत्सत्पितुः ॥ १ ॥ गन्धद्वारा भित्तिगोमयं ॥ ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षो नित्यपुष्टां करीपिणीं ॥ ईथरीं सर्व-
 भूतानां तामिहोपहृये श्रियं ॥ २ ॥ आप्याय लेति क्षीरं ॥ ॐ आप्याय सुसर्मे तु ते विश्वतः सोमवृष्यम् ॥ भवा वाजस्य स-
 दुधे ॥ ३ ॥ दधि क्राव्य इति दधि ॥ ॐ दधि क्राव्यो ० ॥ ४ ॥ तेजो सीत्याज्यं ॥ ॐ तेजो सिद्धुर्कर्मस्य सृतमसि धामुनामा-
 सि प्रियन्तु यानामनाधृष्टन्देव्यर्जुनमसि ॥ ५ ॥ देवस्य त्वेति कुक्षोदकं ॥ ॐ देवस्य त्वासयितुः ० ॥ ६ ॥ ॐ इति प्रणवेन
 यज्ञकाष्ठेनालोढ्य आपो दिष्टेति त्रिभिर्मन्त्रैः आत्मानं कर्मभूमिं यज्ञसंभारांश्च प्रोक्षेत् ॥ इति पञ्चगव्यकरणं भूमिप्रोक्षणं च ॥ ॥
 अथ भूमिपूजनं ॥ ॐ भूरी भूमिर्भूरस्य दितिरसि विश्वधाया धियं सुभुवनस्य धर्त्री ॥ पृथिवीं च्यच्छ पृथिवी न्दृष्टुं पृथिवी म्माहि ह
 सी ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः पृथिवी कूर्मान्तं देवताभ्यो नमः इति मन्त्रेण षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ इति भूमिपूजनं ॥ अथामिप्र-

तिष्ठापनं । शुभपुण्यतिथौ अस्मिन्सग्रहमखरजोदर्शनशान्त्याख्ये कर्मणि पञ्चभूतसंस्कारपूर्वकं अग्निप्रतिष्ठापनं करिष्ये ॥ स्थण्डि-
 ले पञ्चभूतसंस्काराः । दमैः परिसमुह्य गोमयेनोपलिष्य यज्ञकाष्ठेन ह्रुवेण कुशैर्वोच्छिष्य अनामिकांगुष्ठेनोद्धृत्य उदकेनाभ्युक्ष्य आ-
 त्माभियुक्त्वमग्निमुपसमाधाय ॥ अग्निपूजनम् ॥ ॐ अग्निन्दूतम्पुरोदधे हव्यवाहुमुपधुये ॥ देवौ २ऽअसादयादिह ॥ १ ॥ ॥
 अग्न्याहरणपात्रे साक्षतोदकं निषिष्य ॥ अग्निमुलंकृत्याध्यायेत् ॥ ॐ चत्वारिंशद्वात्रयोऽअस्य पादुग्रेऽशुीर्षसहस्रासोऽञ्जु-
 स्य ॥ त्रिर्धाबुद्धोर्ध्वपुभोरोरवीतिमुहो देवो मर्त्यौ २ऽअविवेश ॥ १ ॥ सप्तहस्तश्चतुःशृङ्गः सप्तजिह्वो द्विशीर्षकः ॥ त्रिपात्र-
 सन्नचदनः सुखासीनः शुचिस्मितः ॥ १ ॥ स्वाहां तु दक्षिणे पार्श्वे देवी वा मे स्वर्घांतया ॥ चित्रदक्षिणहस्तौ सुशक्तिमन्नं सुचं द्रुवं
 ॥ २ ॥ तोमरं व्यजनं वामे द्यूतपात्रं च धारयन् ॥ आत्माभियुक्त्वमासीन एवं रूपो हुताशनः ॥ ३ ॥ अग्रे वैथानरशाण्डिल्य-
 गोत्रशाण्डिल्यासितदेयलेति त्रिप्रवरभूमिमातः वरुणपितः मे पथ्यजप्राशुलममसम्मुखो भव ॥ शान्तिके वरदनामग्निप्रति-
 ष्ठाप्य ॐ अग्निपुरुषाय नमः इति मन्त्रेण नैऋत्यकोणे यद्विहितांशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवे-
 दं हुताशनं ॥ हिरण्यवर्णमनलं समृद्धं विश्वतोमुखं ॥ इत्यग्निप्रतिष्ठापनं ॥ अथ प्रधानदेवतास्थापनं ॥ तत्रादौ स्थण्डिलस्ये-

॥ उत्तानेन तु हस्तेन प्रोक्षणं समुदाहृतम् ॥ विरधानोक्षणं प्रोक्तं नीचेनाभ्युक्ष्य स्फुटमिति स्मार्तैर्वैद्यनायकमिथा । २ शुभं पात्रं तु कास्यस्य तेनाग्निं प्रजयेदुच । तस्याग्नादे-
 नारावेण नैनाभियुक्तेन तमिति । स्मार्तैः । ३ विराच्छिष्टपठितमिदं बह्वैर्भूमिमातुर्ववरुणगितुस्त्वं च किमुलंकनविद्य ।

मुधिराज्यस्येचुत्साहास्वाहाकृतेऽकुर्वन्भसंमारुतङ्गच्छतम् ॥ ३ ॥ रुक्षोहाविथर्चर्पणिरुभियोनिमयोहते ॥ द्रोणेसुघ-
स्मार्सदत् ॥ ४ ॥ अपसर्पन्तेभूतायेभूताभूमिसंस्थिताः ॥ येभूताविघ्नकर्तारस्तेनश्यन्तुशिवाज्ञया ॥ १ ॥ अपक्राम-
न्तुभूतानिपिशाचाःसर्वतोदिशं ॥ सर्वपापविरोधेनशान्तिकर्मसमारभे ॥ २ ॥ यदत्रसंस्थितंभूतंस्थानमाश्रित्यसर्वतः ॥
स्थानंस्पर्त्वानुतत्सर्वयज्ञस्यंतग्रच्छन्तु ॥ ३ ॥ भूतानिराक्षसावापियेऽत्रतिष्ठन्तिकेचन ॥ तेसर्वेप्यपगच्छन्तुशान्तिकंतुकरो-
न्त्यहं ॥ ४ ॥ इतिमन्त्रैरीशानादित्सर्वदिक्षुयिकिरेत् ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ इतिदिप्रक्षणम् ॥ ॥ अथपञ्चगव्यकरणं ॥ गाय-
त्र्यागोमूत्रं ॥ ॐ तत्सवितुः ॥ १ ॥ गन्धद्वाराभितिगोमयं ॥ ॐ गन्धद्वारादुराधर्पानित्यपुष्टांकरीपिणिं ॥ ईश्वरीसर्व-
भूतानांतामिहोपहृयेध्रियं ॥ २ ॥ आप्यायस्वेतिक्षीरं ॥ ॐ आप्यायस्वसमेतुतेद्विधत्तःसोमुदृण्यम् ॥ भद्रावाजस्यस-
सिष्ठियन्दुवानामनाधृष्टन्द्रेयुवर्जनमसि ॥ ३ ॥ दधिक्राव्णइतिदधि ॥ ॐ दधिक्राव्णोः ॥ ४ ॥ तेजोसीत्याज्यं ॥ ॐ तेजोसिगुक्कर्मसुमृतमसिधामुनामा-
यज्ञकाष्ठेनालोढ्य आपोहिष्ठेतिभिर्मन्त्रैः आत्मानंकर्मभूमियज्ञसंभारांश्चप्रोक्षेत् ॥ इतिपञ्चगव्यकरणं भूमिप्रोक्षणंच ॥ ॥
अथभूमिपूजनं ॥ ॐ भूरसिभूमिरुस्यदितिरसिद्विधर्थायाविधस्वमुचनस्यधुत्रीं ॥ पूयिर्वीर्य्यच्छपृथिवीर्न्दहृष्टुयिर्वीममाहिं
सीः ॥ ॐ भूर्भुवःसःपृथिवीकुर्मानन्तदेवताभ्योनमः इतिमन्त्रेणपोढशोपचारैःपूजयेत् ॥ इतिभूमिपूजनं ॥ ॥ अथाग्निप्र-

तिष्ठापनं । शुभयुण्यतिथौ अस्मिन्समग्रहसखरजोदर्शनस्याख्ये कर्मणि पञ्चभूतं स्कारपूर्वकं अग्निप्रतिष्ठापनं करिष्ये ॥ स्थण्डि-
 ले पञ्चभूतं स्काराः । दर्शनैः परिसमुद्ग गोमयेनोपलिप्य यज्ञकाष्ठेन हुवेण कुशैर्वोह्निष्य अनामिकां गुप्तेनोद्धृत्य उदकेनाभ्युक्ष्य आ-
 त्माभिमुखमग्निमुपसमाधाय ॥ अग्निपूजनम् ॥ ॐ अग्निन्तूतम्पूरोदधे हव्युवाहुमुपश्रुये ॥ देवाँ २ ऽ आसादयादुह ॥ १ ॥
 अग्न्याहरणपात्रे साक्षतीदं निविष्य ॥ अग्निमुखं कृत्वा व्याध्यायेत् ॥ ॐ बुत्वारि शुक्लात्रयोऽअस्य पादुद्वेष्टुं पिंसुसहस्रासौ ऽ अ-
 स्य ॥ त्रिधा बुद्धोऽर्घुभो रोरवी रीतिमुदो देवो मर्त्यो २ ऽ अर्धविश ॥ १ ॥ सप्तहस्तश्चतुःशृङ्गः ससजिह्वो द्विशीर्षकः ॥ त्रिपात्र-
 सन्नवदनः सुखासीनः ह्यर्चिसितः ॥ १ ॥ स्वाहां तु दक्षिणे पार्थे देवी वामे स्वाधां तथा ॥ विभ्रदक्षिणहस्तैस्तु शक्तिमन्त्रं चतुर्चुर्न
 ॥ २ ॥ तोमरं न्यजनं वामे घृतपात्रं च धारयन् ॥ आत्माभिमुखमासीन एवंपरूपोद्धृताश्वनः ॥ ३ ॥ अग्ने वै ध्यानरक्षाण्डित्य-
 गोत्रश्राण्डित्यासितदेवलेति त्रिप्रवरभूमिमातः वरुणपितः मेघव्यजत्राशुखममसम्मुखो भव ॥ शान्तिं केवरदनामाग्निप्रति-
 ष्ठाप्य ॐ अग्निपुरुषाय नमः इति मन्त्रेण नैर्ऋत्य कोणे बहिरर्धं शिपोऽष्टशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवे-
 दं दुताशनं ॥ हिरण्यपर्णमनलं समृद्धं विधत्तु मुखं ॥ इत्यग्निप्रतिष्ठापनं ॥ अथ प्रधाने देवतास्थापनं ॥ तत्रादौ स्थण्डिलस्थे-

१ उत्तानेन तु दक्षेन श्रोक्षणं लमुदाहृतम् ॥ तिरध्वानोऽक्षणं श्रोक्षणी चेनाभ्युक्ष्य तस्मिन् स्थितमिति स्मृतं वैष्णवाभिमताः । २ शुभं परांशुं कांस्थस्य तेनाग्निं प्रणयेद्विभः । तस्याभावे-
 शरादौ णनैनाभिमुपेतमिति । स्मार्तं - । ३ चिराच्छिष्टमदितमिदं बह्वैर्भूमिमातुर्वंवरुणपितृत्वं च किमुलंकनविनाः ।

नानेदेनदक्षिणोत्तरगर्भेनपुरुषेणमहीद्यौरित्यादिपूर्णपात्रान्तमंत्राद्युत्थाकलयचतुष्टयसंस्थाप्यतेपुतत्त्वायामीतिमन्त्राद्युत्था-
यरुणमात्रागग्रमन्त्रोभयमर्देत्यतंसंपूजयेत् ॥ तद्यथा ॥ ततोमहीद्यौरितिभूर्मिस्पृष्ट्वा ॥ ओषधयःसमितयवान्क्षित्वा ॥
आजिमितिहस्तमंस्थापयेत् ॥ रत्नस्योत्तम्भनमित्तिजलंपूजयेत् ॥ त्वांगन्धर्वाइतिगन्धप्रक्षेपः ॥ याजोषधीरितिसर्वो-
पयीः ॥ हाण्डातरुणडादितिदूर्यः ॥ अथत्येनइतिपद्यपलवान् ॥ स्योनापृथिवीतिससमृदः ॥ आपोहिडोतिपञ्चगव्यं ॥
या.फल्लिनीरितिफलं ॥ परिनाजपतिरितिपथरत्नानि ॥ हिरण्यगर्भेतिहिरण्यं ॥ युवासुवासाइतिरक्तसूत्रेणावेष्टव्यं ॥ पूर्णा-
दर्शीतिपूर्णपात्रंनिधाय ॥ तत्त्वायामीतिगणमावाहपंचोपचारैःसंपूज्यसर्वसमुद्राइतिगङ्गाद्यावाहयेत् ॥ ॥ ततः सूर्ये-
न्नेन्द्राणीभुवनेशरीणांनक्षत्र.गुणार्णमयी.प्रतिमा.पात्रांतस्मंस्थाप्यअभ्युत्तारणपूर्वकंप्राणप्रतिष्ठांतंकुर्यात् ॥ ॥ ततःदेव-
तालीन्मूतगासांमूर्त्येन्द्रेन्द्राणीभुवनेशरीमूर्तीनांअभ्युत्तारणपूर्वकंप्राणप्रतिष्ठांकरिष्ये ॥ मूर्तीधृतेनाभ्यज्यउपरिजलधारां
कुर्यात् ॥ ॥ अभ्युत्तारणमन्त्राः ॥ ॐमुमुद्रस्यत्वार्यक्रुयाग्रेपरिव्ययामसि ॥ पावुकोऽअस्मभ्यंहृशिवोभव ॥ १ ॥
क्षिप्रस्यत्पात्रायुगाम्रेपरिव्ययामसि ॥ पावुकोऽअस्मभ्यंहृशिवोभव ॥ २ ॥ उपुज्जमुपैतुसेवतर्जुनदीव्या ॥ अग्नेपुत्त-
मुपाभसिमण्डूकितामिरागहिमेमन्नोयुजम्पात्रुकर्णहृशिवद्दधि ॥ ३ ॥ उपामिदंन्ययनहृसमुद्रस्यनिवेदनम् ॥ अन्यास्तेऽ-
नुमत्तेपन्तुतेतयःपावुकोऽअस्मभ्यंहृशिवोभव ॥ ४ ॥ अग्नेपावकुरुोचिर्पामन्त्रयोदेवजिह्वया ॥ आदेवान्ब्रह्मिष्यक्षिच ॥ ५ ॥

सनः पाचकदीद्विचोम्रेदेवाँरइहावह ॥ उपयज्ञहृद्विध्वनः ॥ ६ ॥ पावुकयायश्चितर्यन्त्याकूपाक्षगह्मरुचऽलुपसोनभानु-
 ना ॥ त्वष्ट्रयागुब्रतशस्यदूरणऽआयोघूणेनतत्प्राणोऽअजरः ॥ ७ ॥ नमस्तेहरसेशोचिपेनमस्तेऽअस्त्वर्चिषे ॥ अन्यौ-
 स्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयः पावुकोऽअस्मभ्यहृशिवोभव ॥ ८ ॥ नृपदेवेष्वपुपदेवेष्वर्वाहिपदेवेष्वनुसदेवेष्वद्विदेवेष्वद ॥ ९ ॥ येदु-
 यादेवानांमुक्षियायुक्षियानाहंसवत्सुरीणुमुपभोगमासते ॥ अहुतादोहृचिपोयुजेऽअस्मिन्ययंविचन्तुमधुनोधृतस्य ॥ १० ॥
 येदेवादेवेष्वर्धेदेवत्वमायुन्येब्रह्मणः पुरऽएतारोऽअस्य ॥ येभ्योनऽऽकृतेपर्वतेधामुकिञ्चननतेद्वियोनपृथिव्याऽअद्विबुध ॥ ११ ॥
 प्राणुदाऽअपानुदाव्यानुदार्धबुधोदार्धरियोदाः ॥ अन्यौस्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयः पावुकोऽअस्मभ्यहृशिवोभव ॥ १२ ॥
 ततः प्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् ॥ अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठाभग्नस्य ब्रह्मविष्णुरुद्राकृपयः । ऋग्यजुःसामानिच्छन्दांसि । पराप्राणशक्ति-
 र्देवता । आंवीजं । ह्रींशक्तिः । क्रौंकीलकं । आसुस्वर्णप्रतिभासुसूर्येन्द्रेन्द्राणीभुवनेश्वरीणांप्राणप्रतिष्ठायांचिनियोगः ॥
 ॐ आं ह्रीं क्रौं चरं लं वं शं पं संहं ॐ धं संहं सः ह्रीं ॐ आं ह्रीं क्रौं ॥ आसांसूर्येन्द्रेन्द्राणीभुवनेश्वरीमूर्तीनांप्राणाइहप्राणाः ॥
 पुनः पूर्ववत् ॐ आं ह्रीं क्रौं चं ॥ आसांसूर्येन्द्रेन्द्राणीमूर्तीनांजीवाइहस्थिताः ॥ पुनः ॐ आं ह्रीं क्रौं चं ॥ आसांसूर्येन्द्रेन्द्रा-
 मूर्तीनांसर्वैद्वियाणि ॥ ॐ आं ह्रीं क्रौं चं ॥ आसांसूर्येन्द्रेन्द्राणी ॥ मूर्तीनां ब्राह्मणश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणपादप्राणाइहवागत्यसुखंचिरं
 तिष्ठन्तुसाहा ॥ ग्रणयस्यपञ्चदशावृत्तीः कृत्वा ॥ ॐ मनोजुतिर्ज्युपता ॥ १ ॥ एषवैप्रति ॥ २ ॥ सूर्येन्द्रेन्द्राणीभुवनेश्वरीदेवताः

मुप्रतिष्ठिताः रदाभयंतु इतिप्रतिष्ठाप्य ॥ ॥ दृत्रस्यासीतिनेत्रोन्मीलनं ॐ वृत्रस्यासिकुनीनकधधुर्हाडर्गसिचक्षुर्मंदेहि ॥
गंधादिपंचोपचारान्दत्त्वासंस्कारसिद्धयेपोडशप्रणवाष्टुचीः क्षुर्यात् ॥ ॥ इतिप्राणप्रतिष्ठा ॥ ॥ अथसूर्याद्यावाहनं ॥ ॥
ॐ आरुण्योत्तुर्ज० ॥ एतेहिपद्मासनपद्मपाणेभिरुक्तसिन्दूरसमानवर्णं ॥ सप्ताथरक्ताम्बरसूर्यशीघ्रंगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते ॥ १ ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्यइहागच्छइहतिष्ठ ॥ ॐ सूर्यायनमः सूर्येवावाहयामि ॥ ॥ अयेन्द्रध्यानं ॥ ॐ त्रुतारुमिन्त्रम० ॥ एहो-
हिनानाभरणप्रियेन्द्रप्राचीपतेवज्रधरामरेण ॥ ऐरावतारूढवर्चासयात्रगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते ॥ २ ॥ ॐ भू० इन्द्रइ-
हा० ॥ ॥ अयेन्द्राणीध्यानं ॥ ॐ अदित्यैरास्तीसि० ॥ एहोहिदेवीथरिहेमवर्णेविशालपंकेरुहलोलनेत्रे ॥ अंभोजह-
स्तेक्षचिद्विष्यरूपेगृहाणपूजांममयज्ञसिद्धये ॥ ३ ॥ ॐ भू० इंद्राणिइ० ॥ ॥ अथभुवनेश्वरीध्यानं ॥ ॐ श्रीध्वतेतुल० ॥ एहो-
हिदुर्गदुरितौघनाशिनिप्रचंडदौघघिनाशकारिणि ॥ उभेमहेशार्धशरीरधारिणिस्तिराभवत्वंममयज्ञकर्मणि ॥ ४ ॥ ॐ भू०
भुवनेश्वरिइहा० भुवनेश्वर्यै० भुवनेश्वरींआवाहयामि ॥ ॥ ततआकृप्येनेत्यादिचतुर्नैर्नाममन्त्रैर्वासर्वाः प्रत्येकंप्रकृतत्रेणवा
पोडशोपचारैः संपूज्यप्रार्थयेत् ॥ सूर्यप्रार्थना ॥ नमोनमस्तेसुरसेधितायसहस्रनेत्रायसुमण्डलाय ॥ सिन्दूरवर्णायसुपङ्कजाय
सुवर्णवज्राभरणायतुभ्यं ॥ १ ॥ क्षमापनं ॥ सप्तसप्तिसमारूढपद्महस्तमुमङ्गल ॥ क्षमांकुरुदद्यालोत्वंग्रहराजनमोस्तुते
॥ २ ॥ अयेन्द्रप्रार्थना ॥ पुरन्दरनमस्तेस्तुवज्रहस्तनमोस्तुते ॥ शचीसप्तनमस्तेस्तुमेघवाहनमोस्तुते ॥ १ ॥ क्षमा-

पनं ॥ देवराजगजारूढपुरन्दरशतक्रतो ॥ शचीसखमहाबाहोवाञ्छितार्थप्रदोभव ॥ २ ॥ अयेन्द्राणीप्रार्थना ॥ त्वान-
 मामिगजारूढांशचीकमललोचनां ॥ सुरराजप्रियादेवीधृतसंतानमञ्जरी ॥ १ ॥ क्षमापनं ॥ अम्भोजहस्तेवरदेकमलाय-
 तलोचने ॥ सुरराजप्रियेदेविप्रसीदपरमेश्वरि ॥ २ ॥ अयमुवनेश्वरीप्रार्थना ॥ नमोस्तुदेव्यैसुरपूजितायैविशालपङ्केरुह-
 लोचनायै ॥ नगाधिराजप्रियकन्यकायैनमोस्तुतस्यैहरवह्मभायै ॥ १ ॥ क्षमापनं ॥ दुर्गेदिविमहाभागेमहादेवप्रियेनये ॥
 नीलोत्पलमुखेनयेममपीडांनिराकुरु ॥ २ ॥ इतिप्रार्थ्य ॥ अनयापूजयाश्रीसूर्येन्द्रेन्द्राणीमुवनेश्वरीदेवताःप्रीयन्तां ॥ ॥
 यद्धेरुत्तरतोविद्वान्कदलीस्थापयेच्छुभां ॥ हेस्तःपञ्चपलाढ्यांचपलस्यापिसुलक्षणां ॥ १ ॥ यंशपात्रेप्रतिष्ठाप्यतन्दुलानाढ-
 कोपरि ॥ कदल्यैइतिमन्त्रेणपूजयित्वाग्रम्यच्च ॥ दद्यात्तांद्विजपर्थायसर्वदोषापनुत्तये ॥ २ ॥ ॥ ततोभेरुत्तरतःप्रसा-
 रितरक्तनल्लेयंशपात्रेआढकपरिभिततन्दुलराशिंकृत्यातदुपरिहैमीकदलीसंस्थाप्य ॥ श्रीसूर्यदेवतायैकदल्यैनमइतिमन्त्रेणपो-
 ष्णोपचारैःसंपूजयेत् ॥ दानसमयेजस्यादानंकार्यमिति ॥ ॥ ततोऽजपार्थंकृतवरणोव्राह्मणः सूर्याद्यावाहितमूर्तिसमी-
 पेऽपचिदयसूर्यकलशंस्पृक्ष्वाविभ्राडित्यनुवाकंजपेत् अथवारूद्रैकादशनीजपेत् ॥ ॥ अथग्रहमण्डलदेवतास्थापनं ॥
 तत्रपीठमध्येयर्तुलेद्वादशाहुलेमण्डलेप्राभुखंसूर्यरक्तपुष्पाक्षतैरावाह्य ॥ ॐआकुण्ठोनुरजसुधर्तैरानोनिवेशयन्नमृतंमर्त्यंच ॥
 हिरण्यैर्यनसवितारयेनादुबोधांतिमुर्वनानिपद्वयन् ॥ १ ॥ ॐभू० कलिं गदेशोद्भवकाश्यपगोत्ररक्तवर्णभोसूर्यइहागच्छइ-

दत्तिष्ठ ॐ सूर्याय नमः सूर्यं वावाहयामि ॥ तत जाग्रोऽप्यादि शिचतुरले चतुर्विंशत्यहुले मण्डले प्रत्यक्षं सोमं शुक्लपुष्पाक्षतैः ॥
 ॐ इमं नृदेवाऽऽजस्रं बहू सुयध्वम् महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जानराज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय ॥ इमं मुष्यपुत्रं मुष्यपुत्रमुष्ये-
 मिशऽपुष्योमीराजुसोमोस्मार्कन्नासृजानां हारजां ॥ २ ॥ ॐ भू० यमुनातीरोद्भव आग्नेयगोत्र शुक्लवर्ण भो सोम इहागच्छ-
 इ० ॥ ततो दक्षिणस्यां दिशि त्रिकोणे त्र्यहुले मण्डले दक्षिणाभिमुखं भौमं रक्तपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ अग्निर्भूर्धा विवस्वतः कुक्कुत्प-
 तिः इष्टियव्याऽअयम् ॥ अपाहरेतां हृसिजिन्वति ॥ ३ ॥ ॐ भू० अवन्ति देशोद्भव भारद्वाजगोत्र रक्तवर्ण भो भौम इहा० ॥ त-
 तोऽन्यां दिशि नाणाकारे चतुरहुले मण्डले उदत्युरंधुचं पीतपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ उदुध्यस्याग्ने अतिजायतु त्वमिष्टापुत्तं स हृसृजे-
 यामयं च ॥ अस्मिन्नुधस्येऽअच्युत्तरस्मिन्विश्वे देवाय जमानध्वसीदत ॥ ४ ॥ ॐ भू० मगधदेशोद्भव आग्नेयगोत्र पीतवर्ण भो-
 वुध इ० ॥ तत उत्तरस्यां दिशि लंबदीर्घचतुरसे पट्टाकारे पण्डहुले मण्डले बृहस्पतिं पीतपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ बृहस्पतेऽअतिचतु-
 र्य्योऽअहर्दधुमद्विभाति ऋतुं मज्जेनेषु ॥ यद्दीदसु च्छर्वसऽऽकृतं अजातुत दुस्मासु द्रविणन्धे हि बिन्मम् ॥ ५ ॥ ॐ भू० सिंधुदे-
 शोद्भव जाग्रिसगोत्र पीतवर्ण भो बृहस्पते इ० ॥ ततः पूर्वस्यां दिशि पञ्चकोणे नवाहुले मण्डले आसुरं शुक्रं शुक्लपुष्पाक्षतैः ॥
 ॐ अन्नात्पुत्रितुनोरसं नख्णव्यपि चक्षुः प्रमथ्युः सोमं मृजुजापतिः ॥ ऋतेन सुत्यमिन्द्रियमिषु पानं हृशुकमन्धसुऽइन्द्रस्येन्द्रिय-
 मिदम्पयो मृतमर्थे ॥ ६ ॥ ॐ भू० मोजकटदेशोद्भव मार्गवगोत्र शुक्लवर्ण भो शुक्र इ० ॥ ततः पश्चिमायां दिशि चतुराकारे व्यद्वले-

मण्डलेप्रत्यक्षं गन्निर्कृष्णपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ शन्नो दिवीरुभिर्धृयुऽआपो भवन्तु पीतये ॥ ७ ॥ ॐ भू०
सौराष्ट्रदेशोद्भवकाश्यपगोत्रकृष्णवर्णभोशनैश्चर इहा० ॥ ततो नैर्ऋत्यांदिशि शर्पाकारे द्वादशाहुले मण्डले दक्षिणाभिमुखं राहुं
कृष्णपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ कर्मानधिपऽआसुयदूतीसुदावृष्टऽसखा ॥ कथाशचिष्ठया वृता ॥ ८ ॥ ॐ भू० राठिनापुरोद्भवपै-
ठिनसगोत्रनीलवर्णभोराहो इ० ॥ ततो वायव्यांदिशि ज्वाकारे पडहुले मण्डले दक्षिणाभिमुखान्केतुन्धूम्रपुष्पाक्षतैः ॥
ॐ केतुंकृष्णवर्णकेतुवेपथोमर्जाऽअपेक्षते ॥ समुपद्भिरजायथाऽ ॥ ९ ॥ ॐ भू० अन्तर्वेदिसमुद्भवाः जैमिनिगोत्राः
धूम्रवर्णाः भोः केतवः इहा गच्छत इह तिष्ठत ॥ केतुभ्यो नमः केतुन् आवाह० ॥ अथ वामात्स्योक्तरादित्याभिमुखाः
सर्वे ग्रहाः ॥ ततो धिदेवतास्थापनं ग्रहदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिर्मुष्टिर्वदनम् ॥ उर्बुरुकर्मियुवन्ध-
नान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १ ॥ सूर्यदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० ईश्वर इहा गच्छ इह तिष्ठ ईश्वराय नमः ईश्वरं आवाहयामि ॥
एवं सर्वत्र ॥ ॐ श्रीधृते लक्ष्मी० ॥ २ ॥ सोमदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० उमे इ० उमायै० उमां आ० ॥ ॐ यदक्रन्द-
अधुमलार्चमानऽउद्यन्तस्त्रुद्रादुतयापुरीपात् ॥ न्येनस्य पुक्षाह रिणस्य वाहऽउपसुसुम्भहियातन्तेऽअर्धेन ॥ ३ ॥ भौ-
मदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० स्कन्द इहा० स्कन्दाय० स्कन्दं आ० ॥ ॐ विष्णो रुरादमसि विष्णोऽश्वत्से स्थो विष्णोऽ

१ वेत्ता बभूवै रिपू आर्दयिषुऽव विषिष्टने क्रमेव देवताऽवगे कदा पूजनादिति कल्पद्रुमे ।

म्यूरसिचिष्णोर्ध्वोमि ॥ वृष्णमसिचिष्णवेत्ता ॥ ४ ॥ वृधदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० विष्णोर्इहा० विष्णवेनमः
विष्णुं० ॥ ॐ आतलन्नाल्लगोतल्लवर्त्तसीजायतामारुष्टैरजुन्नु० ॥ ५ ॥ इत्युव्योतिव्याधीर्महारुथोजायतान्दोग्धीधेनुर्वो-
र्बानुशानुशु० तसि० पुरन्ध्रयोपीजिष्णुर्येष्टा० सुमेयुयुवास्यजमानस्यवीरोजायतात्रिकामेनिकामेन० पुर्जन्योर्ध्वपुष्पकल-
वत्योनु० औपथय० पव्यन्तान्योगक्षेमोर्न० कल्पताम् ॥ ५ ॥ गुरुदक्षिणपार्श्वे ॐ भू० ब्रह्मणेन० ब्रह्माणं० ॥
ॐ मुजोर्पा० इन्द्रसर्गणोमुगङ्गि० सोमम्पिनरुद्रहावर्गयिद्वान् ॥ जुहिनङ्गु २ रघुमृधोनुदुस्वाधार्भयङ्गुहिबिधितो० ॥ ६ ॥
शुक्रदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० इन्द्रइहा० इन्द्राय० इन्द्रं० ॥ ॐ युमायुत्याग्निस्वतेपितृमतेस्वाहा ॥ स्वाहायुष्मर्मायुस्वा-
हायुष्मर्भेपिने ॥ ७ ॥ शनिदक्षिणपार्श्वे ॐ भू० यमइ० यमाय० यमं० ॥ ॐ कार्पिरसिसमुद्रसुत्वागर्धित्युडन्नमामि ॥
समापो० अङ्गिरगमतुसमोपधीभिरोर्पधी० ॥ ८ ॥ राहुदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० कालइ० कालाय० कालं० ॥ ॐ चि-
त्रानसोसुलितेपुारमगीय ॥ ९ ॥ केतुदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० चित्रगुप्तइ० चित्रगुप्ताय० चित्रगुप्तं० ॥ ॥ ततःप्र-
त्यधिदेवतास्थानग्रहवामपार्श्वे ॥ ॐ अमिन्दूतम्पुरोदधेहव्यवाहुमुपजुने ॥ देवो २ जासादयादिह ॥ १॥ सूर्यवामपार्श्वे ॥
ॐ भू० अग्नेइ० अग्नये० अग्निं० ॥ ॐ आपोदिष्टा० ॥ २ ॥ सोमवामपार्श्वे ॥ ॐ भू० आपइहागच्छत इहतिष्ठत अन्धो-
नमः उपःपावा० ॥ ॐ स्योनार्धधिति० ॥ ३ ॥ मौमवामपार्श्वे ॥ ॐ भू० पृथिविइ० पृथिव्यै० पृथिवीजा० ॥ ॐ इन्द्र-

म्रिय्युर्विचक्रमेवैधानिर्दधेष्टदम् ॥ सन्तुष्टमस्यपादसुरे ॥ ४ ॥ बुधवामपार्थ ॥ ॐ भू० विष्णो इहा० विष्णवे० विष्णुं आ० ॥
 ॐ त्रातारुमिन्द्रमवितारुमिन्द्रदृहवेहवेसुहवदृशरुमिन्द्रम् ॥ हवामिशक्रसुरहृतुमिन्द्रदृहसुस्तिनोमिधवाघात्विन्द्रं ॥ ५ ॥
 गुरुवामपार्थ ॥ ॐ भू० इन्द्र इहा० इन्द्रा० इन्द्रायै० ॥ ॐ अदित्यै राक्षसीन्द्राण्याऽनुष्णीपः ॥ पूपासिद्युम्मार्गदीप्य ॥ ६ ॥
 शुक्रवामपार्थ ॥ ॐ भू० इन्द्राणि इहा० इन्द्रायै० इन्द्राणी० आ० ॥ ॐ प्रजापतेन त्वेताऽयुन्यो चिश्वाऽरूपाणि पारितावभूव ॥
 यत्कर्मास्ते जुहुमसाम्नोऽअस्तु बुधस्यामिपतयोरयीणाम् ॥ ७ ॥ शनिवामपार्थ ॥ ॐ भू० प्रजापते इहा० प्रजापतये० प्रजाप-
 ति० आ० ॥ ॐ नमोस्तु सूर्येभ्यो ये केचपृथिवीमनु ॥ येऽञ्जन्तरिक्षे ये दिवितेभ्यः सूर्येभ्यो नमः ॥ ८ ॥ राहुवामपार्थ ॐ भू०
 सर्पा इहा गच्छत इह तिष्ठत सर्पेभ्यो० सर्पान् आ० ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानमप्रथुमस्युरस्तु द्वितीमुतः सुरचो विनऽर्जयः ॥ सद्यु-
 भ्याऽऽपुमाऽऽअस्यष्टिष्ठाः सुतद्युवो निमसतश्चुचिर्वः ॥ ९ ॥ केतुवामपार्थ ॥ ॐ भू० ब्रह्मणेन० ब्रह्माणं आ० ॥ ॥
 ततो यिनायकादिपञ्चदेवताश्चावाहयेत् ॥ १ ॥ राहोरुत्तरतः ॐ भू० गणपते इहा० गणपतये०
 गणपति० आ० ॥ ॐ अम्बे अम्बिके० ॥ २ ॥ शनेरुत्तरतः ॐ भू० दुर्गे० इहा० दुर्गायै० दुर्गा० ॥ ॐ आनो नित्युक्तिः शु-
 तिनीभिरध्वरः संहुलिणीभिरुपयाहिवज्रम् ॥ वायोऽअस्मिन्सर्वनिमादयस्वयूयम्पातस्त्वस्मिन्सदानः ॥ ३ ॥ रवेरुत्तरतः
 ॐ भू० वायो इहा० वायवेन० वायुं आ० ॥ ॐ घृतघृतपावानः पिबतु घृतसाम्बसापावानः पिबतु तन्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा ॥

दिग्प्रदिग्ऽआदिर्गोद्विदिग्ऽउद्विर्गोद्विग्म्यः ॥ ४ ॥ राहोर्वक्षिणे ॥ ॐ भू० आकाशइहा० आकाशाय० आकाशंआ० ॥
 ॐ यात्राकृशामर्धमुल्ययिनामुनृतावती ॥ तयायुजामिमिक्षताम् ॥ ५ ॥ केलुदक्षिणे ॥ ॐ भू० अश्विनौइहागच्छतं इहतिष्ठतं
 अधिभ्यां० अश्विनौआयाहयामि ॥ अथयाविनायकादयःपंचोत्तरतपवस्थाप्याइति संप्रदायः ॥ ॥ उत्तरतः क्षेत्राधिपतिं
 वालोप्यतिं चाग्राहयेदित्येके ॥ ॥ ॐ नृद्विस्वशुभविदं० ॥ १ ॥ उत्तरे ॐ भू० क्षेत्राधिपतेइ० क्षेत्राधिपतये० क्षेत्राधिप-
 तिंआ० ॥ ॐ वास्तोष्पतेप्रतिजानीहस्मान्त्वावेधोऽअनमीवोभवानः ॥ यत्त्वेमहेप्रतितत्रोऽनुपस्वन्नमोभयद्विपदेशंचतुष्पदे
 ॥ १ ॥ उत्तरे ॐ भू० वास्तोष्पतेइ० वास्तोष्पतये० वास्तोष्पतिंआ० ॥ इतिऽनुसाहुण्यदेवताः ॥ अथप्रागादितःपीठसमन्ता-
 दिरूपालानघीदग्रासूर्याभिसुखानावाहयेन् ॥ ॥ ॐ त्रातारुमिन्द्रं० ॥ १ ॥ पूर्वे ॐ भू० इन्द्रइ० इन्द्रंआ० ॥ ॐ त्व-
 नोऽअमुतर्यदेवपुत्राभिर्यमुषोनोरक्षतुन्यध्वन्य ॥ त्रातातोकस्युतनयुगवामुस्यविमेपुर्दुर्क्षमाणस्तवव्रुते ॥ २ ॥ आग्नेय्यां
 ॐ भू० अग्नेइहाग० इ० अ० अग्निंआ० ॥ ॐ युमायुत्यांगिर० ॥ ३ ॥ दक्षिणे ॐ भू० यमइ० इ० य० यमंआ० ॥ ॐ अ-
 मुन्यन्तुमर्यजमानमिच्छन्तेनस्येत्यामन्विहितस्करस्य ॥ अन्यमुसर्दिच्छुसातऽइत्यानमेदिविनिर्गतेतुर्भ्यमस्तु ॥ ४ ॥ नैऋ-
 त्यां ॐ भू० निर्ऋतेइ० निर्ऋतये० निर्ऋतिंआ० ॥ ५ ॥ पश्चिमे ॐ भू० वरुणइ० वरुणाय० वरुणं-
 आ० ॥ ॐ जानौनियुद्धिऽश्रुतिर्नोभिरध्वरदसंक्षि० ॥ ६ ॥ वायव्यां ॐ भू० वायोइहा० वा० वायुंआ० ॥ ॐ ब्रुयद्वसो-

मम्रतेतलुमनस्तुनृपुविभ्रतः ॥ पृजार्चन्तःसचेमहि ॥ ७ ॥ उत्तरेसोमइहा० सो० सोमंआ० ॥ ॐ तमीशानुजग-
तस्तुस्थुपस्पतिन्धियश्चिन्मयसिंहमहेद्युयम् ॥ पूषानोयथावेदंस्वामसं हृदरेक्षितापायुरवच्चक्षुःस्वस्तये ॥ ८ ॥ ईशान्यां ॐ भू०
ईश्वरइ० ई० आवा० ॥ ॐ अस्मेरुद्रासेहनापर्वतासोष्टृहृत्येभरहृतौसुजोपाः ॥ यशस्तुस्तेस्तुवुतेधार्यपुत्रऽइन्द्रज्येष्ठाऽ-
अस्मौ २ अयन्तुदेवाः ॥ ९ ॥ पूर्वशानयोर्मध्येऊर्जायां ॐ भू० ब्रह्माणंआ० ॥ ॐ स्योनापृथिविनो०
॥ १० ॥ निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्येअधःस्थायां ॐ भू० अनंतइहा० अनन्ताय० अनन्तंआ० ॥ इतिदिक्पालदेवताः ॥ ॥
ॐ मनोजुतिर्जु० ॥ एषवै० ॥ सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डलदेवताः सुप्रतिष्ठिताः वरदा भवन्तु ॥ पूजामन्नस्तु ॥ ॐ ग्रहा-
ऽऊर्जाबुतयोव्यन्तोधिप्रायमुत्तिम् ॥ तेषां चिर्शिप्रियाणां बुहमिपुर्भूयुःसर्मग्रभसुपयामर्गहीतुोसीन्द्रायत्यायुष्टं कृण्वन्ते-
पतेयो निरिन्द्रायत्यायुष्टतमम् ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः सूर्यादिनवग्रहमण्डलदेवताभ्योनमः इति षोडशोपचारैःसंपूज्य
विशेषार्थं दद्यात् ॥ आदित्याद्याग्रहाःसर्वेपीठेचात्रप्रतिष्ठिताः ॥ तेष्टुलं तु मया दत्तमिममर्चनमोस्तुवः ॥ १ ॥—ततःप्रार्थ-
येत् ॥ आयुर्विद्यांधनसौख्यं यशःशौर्यं च युक्लं ॥ पुत्रान्दत्तधनं दत्तसर्वाङ्कामांश्च दत्तमे ॥ १ ॥ अनया पूजया आदित्या-
दिग्रहमण्डलदेवताः प्रीयन्तां ॥ इतिग्रहस्थापनं ॥ ॥ ततर्ईशान्यांकलशस्थापनं ॥ महीद्यौरित्यादिप्रसन्नोभवसर्वदे-
त्यन्तं ॥ तत्रसांगरुद्रजपः ॥

अथ सुप्रभाट्यायनुसारेण कुशाकण्डिकोपयोगि किञ्चिद्विद्व्यते ॥ ॥ परिसमूहनं पांसूनामपसारणं । तच्च सामर्थ्यात्
पांश्चपसारणयोगैर्देर्भादिभिर्यावत्पांस्वपसारणं भवति तावत्कार्यं ॥ प्रागुद्वेतिपरिमायातः प्राक्संस्थमुदक्संस्थं वा । एकेन दर्भेण वारत्रय-
मिति कारिकाकारः । त्रिभिर्वारत्रयमित्यन्ये ॥ तत्साधनान्तरानुक्तत्वात् हस्तोन्मेषेनानन्तः ॥ ॥ उपलेपनंमूलेखनं । तच्च गोमयेन ।
स्थण्डिलं गोमयेनोपलिव्येति मैत्रायणीयगृह्यसात् ॥ इदमपि वारत्रयं भवतीति केचित् ॥ ॥ उलेखनं लेखाकरणं । चर्द्धमानः—
त्वादिरं स्पर्शं प्रकल्प्याय तिस्रो लेखाश्च पञ्च वा ॥ स्पण्डिलोलेखनं कुर्यात्सुवेण च कुशेन वेति ॥ ॥ उद्धरणं पांसूनामुद्धरणं । तच्चोले-
खनक्रमेण । अनामिकाहुष्टाभ्यां कर्तव्यमिति सांप्रदायिकाः ॥ ॥ अभ्युक्षणं सेचनं । तच्च जलेन । अथाङ्गिरभ्युक्षतीति श्रुतेः । चर्द्ध-
मानः—उत्तानेन तु हस्तेन प्रोक्षणं समुदाहृतं ॥ तिरश्चावोक्षणं प्रोक्तं नीचेनाभ्युक्षणं स्मृतमिति ॥ इदमपि वारत्रयं भवतीति केचित् ॥
॥ उपसनाधानं स्थापनं ॥ ॥ ब्रह्मलक्षणं । फाल्गुनायनः—ग्रहानां दृणीते ब्रह्मिष्ठमिति । ब्रह्मिष्ठमिति च पदार्थसतत्वोपजातावचोधेन ।
नहि परमात्माल्पग्रहसतत्वावयोधोऽवोपयुज्यत इति कर्कः ॥ तदभावे कुशमयो ब्रह्मा । तदुक्तं परिशिष्टे—पद्माशता भवेद्ब्रह्मा तदर्धे-
न तु विष्टर इति ॥ ॥ ब्रह्मासनलक्षणं—भासनं ब्रह्मणः कार्यं धारणं ॥ विककृतं ॥ हस्तमात्रं चतुःशक्तिमूलदण्डसमन्वितं ॥
द्विपङ्कतसंख्याको मूलदण्डो विककृत इति ॥ ॥ प्रणीतालक्षणं । रेणुः—ग्रहमात्रोदकग्राही प्रणीताचमसो भवेत् ॥ चमस-
लक्षणं तु यज्ञपार्श्व—चमसानां तु वक्ष्यामि दण्डाः स्युश्चतुरङ्गुलः ॥ त्र्यङ्गुलं तु भवेत्खातं विस्तारे चतुरङ्गुलं ॥ विशल्यङ्गुलदीर्घो
वेति ॥ तृणैरग्नेः परिस्तरणं । यज्ञपार्श्वः—छिन्नायास्तृणसंज्ञका इति । वह्निपः इति शेषः । वह्निपस्तृणे तिरश्चीनिदधातीति
मन्त्रात् । रेणुः—यज्ञे वास्तुनि मुष्टौ च सान्ये दर्भवदौ तथा ॥ दर्भसंख्या न विहिता विष्टरास्तरणेषु चेति ॥ ॥ प्रोक्षणीपात्र-

लक्षणं । रेणुः—वैकट्यं पाणिमात्रं श्रोक्षणीपात्रमुच्यते ॥ हंसवक्रप्रसेकं च त्वग्विलं चतुरङ्गुलमिति ॥ ॥ आज्यस्थालीलक्षणं ।
रेणुः—आज्यस्थाली प्रकर्तव्या तैजसद्रव्यसंभवा ॥ महीमयी वा कर्तव्या सर्वास्वाज्याहुतीषु च ॥ आज्यस्थाल्याः प्रमाणं च यथाकामं तु
कारयेत् । तैजसं सुवर्णादि ॥ ॥ चरुस्थालीलक्षणं । रेणुः—सृणमय्यौदुम्बरी वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ तिर्यग्ध्वं समिन्मात्रा
इहा नातिवृहन्मुली ॥ कुलालचक्रवर्तितमासुरं सृणमयं स्मृतं ॥ तदेव हस्तघटितं स्यादयादि खलु देविकं ॥ औदुम्बरी ताव्रमयी ॥ ॥
संमार्गकुशानां उपयमनकुशानां च लक्षणं । ग्रहयज्ञकल्पवृक्ष्यां—सुवसंमार्जनार्थीय पञ्च वाथ त्रयोपि वा ॥ प्रादेशमा-
त्रान् गृहीत्यान् संमार्गकुशसंज्ञकान् ॥ उपयमनकुशाः सप्त पञ्च वाथ त्रयोपि वा ॥ ॥ समिष्टलक्षणं पवित्रलक्षणं च । यज्ञपार्श्वः—
समित्यवित्रं वेदश्च त्रयं प्रादेशसंमितं ॥ ॥ सुवलक्षणं । रेणुः—अङ्गुष्ठपर्ववृत्तः स्यात् रत्निमात्रः सुवो भवेत् ॥ पुष्करार्धं भवेत्खातं
पिण्डकार्धं सुवस्तथा ॥ खादिरः सुवञ्चेति ॥ ॥ सुफलक्षणं । फाल्यायनः—बाहुमात्रः सुचः पाणिमात्रपुष्करस्त्वग्बलाह ५ ससुख-
प्रसेकामूलदण्डा भवन्ति ॥ ॥ आज्यलक्षणं । फाल्यायनः—धृतमाज्ये लिङ्गादिति । तच्च गन्धमेव । महीनां पयोसीति मच्चलिङ्गात् ।
तदभावे प्रतिनिधिमाह मण्डनः—गव्याज्याभावतश्छागीमहिष्यादेर्धृतं क्रमात् ॥ तदभावे गवादीनां क्रमात् क्षीरं विधीयते ॥
तदभावे दधि ब्राह्मणलाभे तैलमिष्यत इति ॥ ॥ चरुलक्षणं । फाल्यायनः—स्वशाखोक्तेन सुस्निग्धो ह्यदग्धः कठिनः शुभः ।
नचातिशिथिलः पाच्यो नच धीतरसो भवेत् ॥ स्वशाखोक्तेन विधिना पाच्यः । धीतरसो गलितमण्ड इत्यर्थः ॥ ॥ हृदिलक्षणं । फा-
ल्यायनः—व्रीहीन्यवान्वा हृदिवि प्रतीयादिति ॥ ॥ सुवधारणं । संग्रहे—अग्रमध्याच्च यन्मध्यं मूलमध्याच्च मध्यतः ॥ सुवं
धारयते विद्वान् इति ॥ ॥ पूर्णपात्रलक्षणं । रेणुः—यावताज्ञेन भोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णं वायते ॥ तावता धर्मतः कुर्यात्पूर्णपात्रमिति

मितिः ॥ अथवा ॥ येषां नीहिभिः पूर्णं शूर्पं तत्पूर्णपात्रक ॥ शूर्पप्रमाणं तु—शूर्पं त्वरविमात्रं स्यादैपीकं वैष्णवं तु या ॥ लम्बं त्वरवि-
मानं स्यादिति ॥ अथवा । अष्टशृष्टि भगेति चिद्विदद्यौ तु पुष्कलं ॥ पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं विधीयते ॥ ॥ वरलक्षणं ।
रेणुः—चरोऽभिलपितं द्रव्यं सागमूलं तदुच्यते इति ॥ ॥ तामिस्त्रासां प्रोक्षण । इति तु पक्षान्तरेण । तथाच वैद्यनाथः—प्राणी-
तयारिणा कर्कः स्वेक्रेऽसौन याज्ञिकाः ॥ मन्त्रोच्चारणमात्रेण प्रोक्षणं केचिदूचिर इति ॥

अथाभ्यन्याधानं ॥ तत आचार्योऽग्निसमीप उपविद्यान्यादध्यात् ॥ यद्यपि यजुषां गोभिलहरिहरगवाधरादिभि-
रुक्तपातस्मार्तैरुर्मणिनाभ्यन्याधानं तथापि प्रयोगरत्नस्मार्तोऽहासस्मार्तगङ्गाधर्यादावभ्यन्याधानोक्तेः प्रचुरतरशिष्टा-
चारप्रासत्वाचात्रोच्यते ॥ ॥ देवकाली० अस्मिन्समग्रहमखरजोदर्शनशान्त्याख्ये कर्मणि देवतापरिग्रहार्थमभ्यन्याधा-
नं करिष्ये ॥ दक्षिणहस्ते स मिद्वयमादाय ॥ तत्रादौ वैकल्पिकपदार्थाविधारणं ॥ पूर्वेष्वब्रह्मणोगमनं ॥ उत्तरतः
पात्रासादनं ॥ ॥ कांस्यमयी तात्रमयी वा आज्यस्थाली ॥ ताम्रमयी च स्थाली ॥ पालाशः समिधः ॥ प्रांचा-
वाधारौ ॥ तमिद्वतम आज्यभागौ ॥ पूर्णपात्रयरोवा दक्षिणा ॥ एतान् वैकल्पिकान् पदार्थानं हं करिष्ये ॥ अथ देवता-

१ रेणुकारिकायां—देवतानां भिष्यान्नन करोति रिमूढधी ॥ इवातव्यमनै-द्रमपूर्णाणां यो बन्त इति ॥ उन्नेषितमिदं कैश्चिन्मोक्तं भात्या यनादिभि ॥ यददृकरिष्य-
न्मयाये शुभात्वावावाऽज्यमोः शुद्धम् ॥

भिष्यान् ॥ तत्रप्रजापतिं इन्द्रं अग्निं सोमं एताः आज्येन प्रत्येकं एकैकया हुत्वा ॥ अत्र प्रधानं ॥ आदित्यादि नवग्रहान्
 अर्कादियथा लाभसमिचरुतिलाज्यद्रव्यैः प्रत्येकं प्रतिद्रव्येण अष्टाष्टसंख्याकाभिराहुतिभिः ॥ अधिदेवताप्रत्यधिदेवताश्चैतरे-
 वद्रव्यैः प्रत्येकं प्रतिद्रव्येण चतुश्चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिः ॥ विनायकादिपञ्चदेवताः क्षेत्रपालं चास्तोष्यति इन्द्रादिदशलोक-
 पालांश्चैतरेवद्रव्यैः प्रत्येकं प्रतिद्रव्येण द्वाभ्यां द्वाभ्यामाहुतिभ्यां चक्ष्ये ॥ पुनरत्र प्रधानं ॥ सूर्य इन्द्र इन्द्राणीं सुवनेश्वरीं शर्कराष्ट-
 तसंमिथपायसतिलाज्यद्रव्यैः प्रत्येकं प्रतिद्रव्येण अष्टाविंशत्यष्टाविंशतिसंख्याकाभिराहुतिभिर्बक्ष्ये ॥ न्यूनातिरिक्तार्थं घृता-
 क्ततिलद्रव्येण समस्तव्याज्जतीरष्टाविंशतिसंख्याकाभिराहुतिभिर्बक्ष्ये ॥ शेषेण स्विष्टकृतं ॥ अग्निं वायुं सूर्यं अग्नीवरुणौ अग्नीव-
 रुणौ अग्निवरुणं सवितारं चिष्णुं विश्वान्देवान् सरुतः स्वर्कान् वरुणं आदित्यं अदितिं प्रजापतिं एता अन्नप्रधानार्थं देवता आज्येन अ-
 स्मिन्सग्रहमखरजोदर्शनशान्त्याख्ये कर्मण्यहं चक्ष्ये ॥ इत्युक्त्वा अग्नौ समिद्धयग्रक्षेपः ॥ इति अह्यन्याधानं ॥

अथ कुशार्कडिका ॥ ॥ अग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मासममास्तीर्य । तदुपरि प्रागुग्रासुदगग्रान्याकुशान्निधाय । पञ्चासनानि
 ब्रह्मयजमानयोर्वरणार्थं ब्रह्मण उपवेशनार्थं च । प्रणीतानामालंभार्थं स्थापनार्थं चेति । अग्रे रुत्तरतो ब्रह्मवरणं । दानवाचनान्वा-
 रं भणय रघरणव्रतप्रमाणेषु यजमानं प्रतीयात् । तत्र उदङ्मुखो यजमानः प्राङ्मुखं ब्रह्माणं दक्षिणं जान्वा लभ्य । अस्मिन्सग्रहम-
 खरजोदर्शनशान्त्याख्ये कर्मणि त्वं ब्रह्मा भव । भवानि इति प्रतिवचनं । पूर्वेषां त्रिं दक्षिणाति कामति । ब्रह्मा आसनमीक्षते ।

नमानासनाङ्गैर्नृणां निरस्यति । अत्रोदकोपस्यर्शः । नेतिकर्तृदेवादयः । त्रहाजासनेऽभ्यभिमुखउपविशति । उत्त-
रस्त. प्रणीतामनं । अत्रस्तधीरप्रणीताप्रणयनं त्रिशोपः । चारणमुदकेन संपूर्य स्वायेभूमौ कुतोपरिनिधाय आलभ्य द्रव्याणाम-
वेक्ष्य प्रणीय उत्तरतोऽग्नेः ग्वापनं । नान्तरेण गन्धेयुः । तृणैरग्निपरिलीर्य पुरस्तात्प्रथमं दक्षिणतः पश्चादुत्तरतश्च । विष्टुत्या-
गृहोत्तरथायुतिः । आटुत्तिमामंतेषु प्रदक्षिणं । विनर्तनमप्रदक्षिणं । इतरथायुतिः । अर्धवत्पात्रासादनं । अग्नेः पश्चादु-
त्तरतो ग । प्रास्संस्त्यमुदकसंस्थं । प्रागग्रमुदगग्रं । पवित्रच्छेदनादर्भाज्यः । पवित्रेद्वे । प्रोक्षणीपात्रं । आज्यस्थाली ।
गर्भस्थाली । संमार्गकुशाः पंच । उपयमनकुशाः सप्त । समिधस्तिस्रः । रुबः । आज्यं । तण्डुलाः । पूर्णपात्रंचरोचा ।
पवित्रच्छेदनैः पविररुणं । प्रागग्रयोर्द्वयोर्गपरिउदगग्राणि त्रीणि निधाय उपरिप्रादेशमात्रमवशेषयित्वा अधोभागे द्वयोर्मूलेन
प्रदक्षिणी कृत्वा एकीकृत्य छेदयेत् । तानुत्तरतः ग्रक्षिपेत् । प्रोक्षणीपात्रे प्रणीतोदकमासिच्य । पवित्राभ्यामुत्पवनं । ताः स्थानंत-
योः । प्रोक्षणीनां सयहलरुणं । दक्षिणेनोर्दिगमं । तामिन्नासां प्रोक्षणं । आज्यस्थाल्याः प्रोक्षणं । चरुस्थाल्याः प्रोक्षणं ।
संमार्गकुशानां प्रोक्षणं । उपयमनकुशानां प्रोक्षणं । समिधां प्रोक्षणं । खनस्य प्रोक्षणं । आज्यस्य प्रोक्षणं । तण्डुलानां प्रोक्षणं ।
पूर्णपात्रस्य प्रोक्षणं । अमंचरे प्रोक्षणीनिधाय । असंचरः प्रणीताग्नीवन्तरेण प्रकीर्तितः । आज्यस्थाल्यामाज्यनिर्वोपः । तपवित्रे-

चरुपात्रे तण्डुलावापः । दैवे त्रिः क्षालिता जेयाः सकृत्पित्र्येतु तण्डुलाः । प्रणीतोदकमासिन्य । आज्यचर्वोः सहाधि श्रयणं । अव-
 रोक्तमुत्तरं हविषि । तत्र दक्षिणत आज्याधि श्रयणं ब्रह्मणः । चरोरधि श्रयणमाज्यस्योत्तरतो यजमानस्य । उल्मुकेन पर्येभिः क्रि-
 णमुभयोः । इतरथावृत्तिः । उदकोपस्पर्शः । अधि श्रितेः सुवसाधो मुखस्य त्रपनं । उदकोपस्पर्शः । प्राङ्मुहम् । संमार्ग-
 कुशैः सुवस्य संमार्जनं । मूलादारभ्य अग्रपर्यन्तं विलां तरतश्चाग्नेः । अग्रादारभ्य मूलपर्यन्तं मूलेः । प्रणीतोदकेनाभ्युक्षणं ।
 पुनः प्रतपनं । उदकोपस्पर्शः । अग्नेः पश्चिमतो दक्षिणे देशे निधानं । संमार्जनान्येषां सत्युत्तरतः । उदगुक्ता सयति द्विविधः ।
 त्रिरुक्ता सयति । शृतानां तु पूर्वेण । उद्वासितानां पृष्ठतः । आज्यमुक्तास्य चरोः पूर्वगानीय अग्रे रुत्तरतः संस्थाप्य चरुमुक्तास्य आ-
 ज्यस्य पश्चिमे नानीय आज्योत्तरतो निधाय अग्नेः पश्चात् सुवस्योत्तरतः आज्यं निधाय तदुत्तरतश्चरुनिधानं । पवित्राभ्यामाज्यो-
 त्पवनं । आज्यावेक्षणं । अपद्रव्यनिरसनं । प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनं । उपयमनकुशानां दायस्ये कृत्वा दक्षिणेनाग्नौ प्रागग्रा-
 स्तिष्ठन्समिधोऽभ्याधाय प्रोक्षण्युदकशेषेण सपवित्रहस्तेनाग्नेः ईशानीमारम्यग्रदक्षिणं पर्युक्ष्य । इतरथावृत्तिः । पवित्रयोः-
 प्रणीतासु निधानं । दक्षिणं जान्वाच्य । सोपयमनकुशं सव्यहस्तं ददये निधाय जुहोति ॥ ब्रह्मणा अन्वारब्ध आचारावाज्य-
 भागौ महाग्यात्बतयः सर्वप्रायश्चित्तं प्राजापत्यं स्वाष्टक्यै तत्रित्यं सर्वत्र । कुशेनान्वारभणं । उपविष्टो माः स्वाहाकारप्रदा-

नामुहोतयः । प्राञ्चायायारौ । ऋजूदीर्घसंतती । अग्ररुचरप्रदेशपूर्वाचारः । दक्षिणप्रदेशोत्तराचारः । विदिशायेके ।
प्रजापतिदेवतापदमात्रमुपांशु । यस्मिन्मद्रादयोनिवित्रायतेनस्वरोनव्यञ्जनं केवलमेवीष्टचालनं थासोवातदुपांशु ॥
ॐ प्रजापतयेस्वाहा । इदं प्रजापतयेनमम । ॐ इन्द्रायस्वाहा । इदमिन्द्रायनमम ॥ पाकयज्ञेव्यवस्तस्यासर्वहोमो-
दुदनाशेषप्रागनमग्निहोत्रे तदस्पाकयज्ञस्येति ध्रुतेः । इत्वादुत्वापात्रान्तरे संलवान्त्समयनयति । आज्यभागौ । आग्ने-
यमुत्तरपूर्वाधं । दक्षिणपूर्वाधंसौम्यं । समिद्धतमेया । ॐ अग्नयेस्वाहा । इदमग्नयेनमम । ॐ सोमायस्वाहा । इदंसो-
मायनमम ॥ ततोपजमानेनद्रव्यत्यागः कार्यः । प्रधानं स्वामीफलयोगात् । सच बहुकर्तृकहोमे यथाकालं प्रत्याहु-
तित्यागस्वर्तुमक्षप्यत्वात् सर्वहोमद्रव्यजातदेवताश्च मनसा ध्यात्वा . इदं यथादेवतमस्तु नममेत्येवं रूपः । इदं संपादि-
तंसमिचकतिलाज्यादिहोमद्रव्यं यायायस्यभागादेवतातस्यैतस्यैवतायैमयापरित्यक्तं नमम । यथादेवतमस्तु ॥ हेमाद्री-
देवीपुराणे—गणाधिपतये देवाग्रप्रथमा तु वरादुतिः ॥ अन्यथा विफलं विप्रभवती घनसंशय इति ॥ तत्र ब्रह्महोमद्रव्याणि ।
अर्क्तः पलाशः दृढिरापमार्गो यपिप्पलः । औदुम्बरः क्षमी दूर्वाः कुशाश्च समिधः क्रमादितिसमिधः । चरुः । आज्यं । ति-
लाश्रेति चतुष्टयं । तिसृभिर्दूर्वाभिरेकादुतिर्दूर्वाणां । पत्रत्रयेणैकादुतिः कुशानां । समिधः प्रादेशमात्राः पयोदधिमध्या-
ज्यान्पतरमुताः मूलतोयद्रुलं विहाय मध्यमानामिमाह्वयेषु हुयात् ॥ चर्वादिकम्पिभृताद्यं कृपाणिना होतव्यं । होतव्यं-

चधृताद्यक्तचक्रभस्यादिकंपुनरितिमात्स्यात् । पाण्यादुतिप्रमाणंतु । अङ्गुलीनां द्वादशपर्वोणिवावत्पूर्यन्तेतावत्परिमाणापा-
 ण्यादुतिरितिकल्पधुमः । सिद्धान्तेश्वरेत्वन्नं ग्राससंभ्राह्ममित्युक्तं । आज्यादिद्रवद्रव्यं क्षुवेण । तथाचर्ककः । सामर्थ्यात्त्व-
 धितिर्मासेद्रवेपुस्यात्क्षुचलयेति । तिलादौतुमृगीमुद्रा । तथाचवसिष्ठः । तिलोमुद्रास्तुसंप्रोक्तामृगीहंसीचसूकरी । सूक-
 रीकरसंकोचादंसीसुक्तकनिष्ठिका । कनिष्ठातर्जनीहीनामृगीमुद्रातिलादुतौ । शान्तिकर्मणि सर्वत्रमृगीहंसीशुभेउभे । अभि-
 चारेपुसर्पपुसूकरीतुप्रकीर्तिता । यथादाचपिसाप्रोक्तामृगीतुगुगुलेतयेति । यस्यस्यग्रहस्ययायासमित् सासातस्यतस्या-
 धिदेयताप्रत्यधिदेयतानां च । ततोचिनायकादीनामिन्द्रादिदशदिक्पालानांचपालास्यःसमिधः । ग्रहान्प्रत्येकंप्रतिद्रव्यंअ-
 ष्टोत्तरशतमष्टाविंशत्यष्टौवाआहुतीनांसंख्या । यदाग्रहाणामष्टोत्तरशतं तदाजन्येभ्योऽष्टाविंशतिः । यदाग्रहाणामष्टाविंशति-
 स्तदाजन्येभ्योऽष्टौ । यदाग्रहाणामष्टौतदाऽन्येभ्यश्चतस्रः इतिसंप्रदायः । दशशेनेति केचित् । विनायकादिकृतुसंरक्षकदेव-
 ताभ्यन्निस्त्रिः । इन्द्रादिदशदिक्पालानां द्वेद्वे । एयंग्रहहोमंसमाप्य ॥ अत्रप्रधानं सूर्यं इन्द्रं इन्द्राणीं सुवनेश्वरीं पायसेनसधृते-
 नसर्गकैरेणतिलैः आज्येनचपूर्वोक्तमन्त्रैः प्रत्येकंप्रतिद्रव्यंअष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरष्टौवाजुहुयात् ॥ ततोऽन्यूना-
 धिकदोषपरिहारार्थं सप्तमष्टाविंशतिरष्टौवाजुहुयात् ॥ एवंहोमंसमाप्य उत्तरांगानि कुर्वीत् ॥ त-

१ गदाधरमाज्येभ्योऽष्टः— यत्रशान्तिग्रहकुर्वीतपूजाशिक्षार्थतः ॥ प्रत्येकाष्टशतं चैव गायत्र्या जुहुयात्ततः ॥ स्वर्णयोभूतिलान्दपारसवैदोपापदुष्टभे । इतिहोम-
 द्रव्येपिशेषः ॥

प्रायंक्रमः । पूजास्तिष्टनमाहुत्यो नलिः पूर्णाहुतिस्त्वाहा ॥ श्रेयः संपाद्य दानं च जमिषेको विसर्जनमिति ॥ ॥ अद्यपूर्वो ०
 कृतम्यक्रमेण-साग्रतासिद्धयं स्यापितदेवतानां मुडाग्नेश्चोत्तरपूजनं करिष्ये ॥ स्यापितदेवतानां गन्धादिपञ्चोपचारैः पूजनं कृ-
 त्वा ॥ अनया पूजया स्यापितदेवता-प्रीयन्ताम् ॥ ॐ अग्ने नय सुपथा रुरायेऽअस्मान् विधा नि देव द्युयुर्न नि विद्वान् ॥ द्युयोऽप्यु स-
 न्जुदुगुणमनोभूयिष्ठान्ते नर्म उफिम्बिधेम ॥ मृडाग्नये नमः इति गन्धादिपञ्चोपचारैः संपूज्य ॥ अनया पूजयामृडाग्निः प्रीय-
 तां ॥ ततश्चरुगोपेण स्विष्टकृद्धोमः ॥ प्राच्याहव्याहृतिभ्यः स्विष्टकृदन्यचे दाज्याद्विविः । शेषात्स्विष्टकृते समवद्यति । यावद्ध-
 विरुक्तरार्धात्स्विष्टकृत् । नाज्यादगेषान् । आज्यैकहविष्के कर्मणि गोपादाज्यादन्ते स्विष्टकृद्वागः । तत इत्यु-
 त्तरत इत्यर्थः । असंसृष्टामाहुतिभिः । ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते नमः ॥ रौद्रत्वादुदकोपस्पर्शः । रौद्र-
 राक्षसमापुरमाभिचरिणं रुमग्रमुत्त्वा पित्र्यमात्मानं चालभ्योपस्पृशेदपः । आत्मात्तदयं । चात्कर्मचकृत्वेति । ततो भूरा-
 द्यानवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा ॥ १ ॥ इदमग्नये नमः ॥ ॐ भुवः स्वाहा ॥ २ ॥ इदं वाये नमः ॥ ॐ स्वः स्वाहा ॥ ३ ॥
 इदं सूर्याय नमः ॥ ॐ रन्त्रोऽअग्ने घर्षणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽअर्वयासि सीष्ठा ६ ॥ यजिष्ठो बर्हिस्तमुः शोशुचानो चिश्वा द्वे पर्वाष्टसि-
 प्रमुमुग्ध्युसत् स्वाहा ॥ ४ ॥ इदमग्नीचरुणाभ्यां ० ॥ ॐ सत्वन्नोऽअग्ने द्युमोर्भो बोतीने दिष्टोऽअस्याऽहुपसो व्युद्यौ ॥ अर्व-
 यश्च नो पश्नं हुदरं रणोऽपि हि मृडीकं हुसुह्रवो नऽप्यधि स्वाहा ॥ ५ ॥ इदमग्नीचरुणाभ्यां ० ॥ ॐ अयाध्यामे स नभिन्नस्ति पाश्चसत्यमि-

त्वमयाऽअसि ॥ अयानोयज्ञं ब्रह्मास्ययानो धेहि भेषजं ह्रस्वाहा ॥ ६ ॥ इदमग्नयेन ॥ ॐ ये ते शतं वरुणये सहस्रं यज्ञियाः पा-
 शाविततामहान्तः ॥ तेभिर्नोऽअद्य सवितो तविष्णुर्विभ्रेमुच्चन्तु भरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ ७ ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विभ्रे-
 भ्यो देवेभ्यो मरुभ्यः स्वर्केभ्य धनमम ॥ ॐ उदुत्तमं चरुणु पाशमस्मदचाधुमं धिमं दधुमदृशथाय ॥ अर्थाद्युयमादित्यव्रते तवाना-
 गसुोऽअदिते ये स्यामु स्वाहा ॥ ८ ॥ इदं वरुणाय दित्यायादितये च न ॥ ॐ प्रजापते ये स्वाहा ॥ ९ ॥ इदं प्रजापते ये नमम ॥
 इति नवाहुतयः ॥ ॥ ततो वलिदानं ॥ तत्रैवं ॥ अथायतनस्य समं तादिधुविदिधुच दशदिक्पालानां मापभक्तबलयो-
 देयाः ॥ ॥ अद्य पू० कृतस्य फर्मणः सांगता सिध्यर्थं दिक्पालपूर्वकं आदित्यादिग्रहमण्डलादिस्थापितदेवताभ्यो वलिदानं-
 करिष्ये ॥ ॥ ॐ श्रुतादुमिन्द्रं ॥ १ ॥ प्राच्यां दिशि इन्द्रं सां सपरिवारं सायुधं सशक्तिकं पृभिर्गन्धाद्युपचारैस्त्वामहं पूज-
 यामि ॥ इन्द्राय साक्षाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय इमं सदीपमापभक्तबलिं समर्पयामि ॥ भो इन्द्र दिशंश्च बलिं भक्षम-
 म सकुटुंबस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शान्तकर्ता पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता निर्विघ्नकर्ता चरदो भव ॥ अनेन वलिदानेन इन्द्रः-
 प्रीयतां ॥ ॥ एवं सर्वत्रोहः ॥ ॐ त्वन्नोऽअमृतं पदेव ॥ २ ॥ आग्नेयां दिशि अग्निं सांगं ॥ पृभिर्गन्धा० अग्नये साक्षा-
 य सप० भो अग्ने दिशं० आयुःकर्ता० अनेन बलि० अग्निः प्रीयतां ॥ ॐ युमायुत्वांगि० दक्षिणस्यां दिशियमं सांगं० पृभि-
 र्गन्धा० यमाय सांगं० भो यम दिशं० आयुःकर्ता० अनेन वलिदा० यमः प्रीयतां ॥ ॐ असुन्वन्तु मयजमानमिच्छ ॥ ४ ॥

नैऋत्यादिशिनिर्ऋतिसां० एभिर्गन्धा० निर्ऋतयेसां० भोनिर्ऋतेदि० अनेनवलि० निर्ऋतिःप्री० ॥ ॐ तत्त्वयायाम्नि०
 ॥ ५ ॥ पश्चिमायांदिशिवरुणंसां० एभिर्गन्धा० वरुणायसां० भोवरुणदिशं० आयुःकर्त्ता० अनेनवलि० वरुणःप्री० ॥
 ॐ आर्नोनिनु० ॥ ६ ॥ वायव्यांदिशिवायुंसां० एभिर्गन्धा० वायवेसां० भोवायोदिशं० अनेनवलिदा० वायुःप्री० ॥
 ॐ नुयदुसोमनु० ॥ ७ ॥ उदीच्यांदिशिसोमंसां० एभिर्गन्धा० सोमायसां० भोसोमदिशं० अनेनवलि० सोमःप्री० ॥
 ॐ तमीशानं० ॥ ८ ॥ ईशान्यांदिशिईशानंसां० एभिर्गन्धा० ईशानायसां० भोईशानदिशं० अनेनवलिदानेनईशानः
 प्री० ॥ ॐ अश्वेत्तुद्रा० ॥ ९ ॥ पूर्वशानयोर्मध्यैरुर्च्यायांदिशिग्रसाणंसाङ्गं० एभिर्गन्धा० ब्रह्मणेसां० भोब्रह्मन्दिशं०
 आयुःक० अनेनवलि० ब्रह्माप्री० ॥ ॐ स्योनार्पथि० ॥ १० ॥ निर्ऋतिपथिमयोर्मध्यैरुर्च्यायांदिशिअनन्तंसाङ्गं०
 एभिर्गन्धा० अनन्तायसां० भोअनन्तदिशं० आयुःक० अनेनव० अनन्तःप्री० इतिदिक्पालवलिः ॥ ॥ ततोप्रह्ववेदी-
 समीपेग्रहाणां वलिः ॥ ॐ आकुण्ठेनु० ॥ ११ ॥ सूर्यायसाङ्गायसपरिवारायसायुधायसशक्तिकायईश्वराभिरूपाधिप्रत्यधिदे-
 वतासद्वितायइर्मसदीपमापभक्तगलित० ॥ भोसूर्यइमं वलिं गृहाणममसकुटुम्बस्याभ्युदयंकुरु ॥ आयुःकर्त्ताक्षेमकर्त्ता-
 दान्तिकर्त्तापुष्टिकर्त्तातृष्टिकर्त्तानिर्धिमकर्त्तावरदोभव ॥ अनेनवलिदानेनसूर्यःप्री० ॥ १॥ ॐ इमन्देवा० ॥ २ ॥ सोमाय-
 सां० उमाभ्युलूपाधिप्रत्यधिदेवताय० ॥ भोसोमइमं व० ॥ ॐ अग्निर्मूर्द्धा० ॥ ३ ॥ भौमायसां० स्कन्दभूमिरूपाधि-

प्रत्यधिदेवतास० भोभौमइमंवलिष्ट० ॥ ३ ॥ बुधायसाक्राय० विष्णुविष्णुरूपाधिप्रत्यधिदेवतास०
 भोबुधइमं० अनेनवलि० बुधःप्री० ॥ ५ ॥ बृहस्पतेइमं० अनेनवलि० बृहस्पतिःप्री० ॥ ६ ॥ शुक्रायसां० इन्द्रेन्द्राणीरूपाधिप्रत्य-
 धिदेव० ॥ भोशुक्रइमंवलि० अनेनवलिदा० शुक्रःप्रीय० ॥ ७ ॥ शनैश्वराय सां० यमप्रजापति-
 रूपाधिप्रत्यधिदे० भोशनैश्वरइमंव० अनेनव० शनैश्वरःप्री० ॥ ८ ॥ राहवेसां० कालसर्परूपाधि-
 प्रत्यधिदे० भोराहो इमंवलि० अनेन० राहुःप्री० ॥ ९ ॥ केतुभ्यः सांगेभ्यः० चित्रगुप्तसमरूपाधिप्रत्य-
 धिदेवतासहितेभ्यः० भोकेतवः इमंवलिगृहीतय० कुरुत आयुःकर्तारः पु० इदाः भवत० अने० केतवःप्रीयन्तां ॥ १० ॥
 ततःऋतुसाहुण्यदेवताभ्योपलिः ॥ ११ ॥ गुणानान्त्वा० ॥ १२ ॥ गणपतयेसां० भोगण० इमंव० अनेन० ॥ १३ ॥ अम्बुअ-
 म्बुके० ॥ १४ ॥ दुर्गायैसां० सदाक्तिक्रायै० भोदुर्गेइ० आयुःकर्त्रीवरदा० अनेनव० दुर्गा० ॥ १५ ॥ आर्नोनि० ॥ ३ ॥
 पायवेसां० भोचायोइमंव० अनेन० ॥ १६ ॥ घृतघृत० ॥ १७ ॥ आकाशायसां० भोआकाशइमं० अनेन० ॥ १८ ॥ आया-
 कशा० ॥ १९ ॥ अधिभ्यांसां० भोअधिनौ० गृहीतं कुरुतं आयुःकर्तारौ० वरदौभवेतं० अनेनव० अधिनौप्रीयेतां ॥
 २० ॥ वास्तोष्पते० ॥ २१ ॥ वास्तोष्पतये सां० भोवास्तोष्पते० इमंव० अनेनव० वास्तोष्पतिःप्री० ॥ २२ ॥ नहिस्पशु० ॥ २३ ॥

क्षेत्राधिपतयेसां० भोक्षेत्राधिपतेदमंवलिं० अनेन० ॥ ॥ अथवादिकपालेभ्यएकतत्रैकमेववलिंदद्यात् ॥ ॐ प्राच्यैर्द्विशे-
स्वाहार्वाच्यैर्द्विशेस्वाहार्वाच्यैर्द्विशेस्वाहाप्रतीच्यैर्द्विशेस्वाहार्वाच्यैर्द्विशेस्वाहोदीच्यैर्द्विशेस्वाहार्वाच्यैर्द्विशे-
स्वाहोर्वाच्यैर्द्विशेस्वाहार्वाच्यैर्द्विशेस्वाहार्वाच्यैर्द्विशेस्वाहा ॥ १ ॥ इन्द्रादिदशदिकपालेभ्यःसंगेभ्यः इह०
इमंसदीपमापभक्तवलिंस० भोभोइन्द्रादिदशदिकपालाःदिशंश्चतवलिंभक्षत० कुरुत आयुःकर्त्तारः क्षेम० अनेनवलिं०
इन्द्रादिदशदिकपालाःप्री० ॥ एवंसर्वेभ्योग्रहेभ्यएकतत्रैकमेववलिंदद्यात् ॥ ॐ ग्रहाऽऽर्ज्या० तमस् ॥ १ ॥ आदित्यादिन-
यग्रहदेयताभ्यःअधिप्रत्यधिदेयतापिनायकादिक्षेत्रपालयास्तोप्यतिदेवतासहिताभ्यइमंसदीपमापभक्तवलिं० भोभोआदि०
ग्र० देयताःअधिप्रत्यधिदे० सहिताः इमंव० आयुःकर्त्त्यः क्षेम० । अनेनव० आदित्यादिनयग्रहदेयताअधिप्रत्यधिदेयता-
विनायकादिक्षेत्रपालयास्तोप्यतिदे० स० प्रीयतां ॥ एवंमातृणामेकमेववलिंदद्यात् ॥ ॐ सर्मख्येदुव्या० ॥ १ ॥ गौ-
र्यादिमातृभ्यइमंसदीपमापभक्तव० भोभोगौर्यादिमातरइमंवलिंशृङ्गीतआयुःकर्त्त्यः० अनेनवलिं० गौर्यादिमातरःप्रीय-
न्तां ॥ प्रधानदेवताभ्यएकतत्रैकमेववलिंदद्यात् ॥ ॐ आकृष्णे० ॥ १ ॥ त्रातारुमिंद्र० ॥ २ ॥ अदित्यैरा० ॥ ३ ॥
ध्रीधत्तेलु० ॥ ४ ॥ सूर्येन्द्रेन्द्राणीमुवनेश्वरीदेवताभ्यइमंसदीपमापभक्तवलिंस० ॥ भोभोसूर्येन्द्रेन्द्राणीमुवनेश्वरीदेवताः
इमंवलिंशृ० ममसकुटुं० आयुःकर्त्त्यः क्षेम० अनेनवलिं० सूर्येन्द्रेन्द्राणीमुवनेश्वरीदे० प्रीयन्तां ॥ ॥ अथक्षेत्रपालमहा-

बलिः ॥ एकस्मिन्वंशपात्रे कुशानां स्तीर्य तदुपरि आहारचतुर्गुणं द्विगुणं वामापमक्तदध्योदनं जलपात्रं च निधाय हरिद्राकुंकुमा-
 दिपताकायुतं कृत्वा ॥ अद्य पू० सकलारिष्टशान्तिपूर्वकं आरिप्सितस्य कर्मणः साकृतासिद्धार्थक्षेत्रपालपूजनं बलिदानं च करिष्ये ॥
 ॐ नुहिस्पशु ० ॥ १ ॥ इति मन्त्रेण क्षेत्रपालाय नमः इति पौडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ ॐ नमो क्षेत्रपालस्त्यं भूतप्रेतगणैः
 सह ॥ पूजां चर्त्विष्टाहाणेर्मसौम्यो भवतु सर्वदा ॥ आयुरारोग्यं मे देहि निर्विघ्नं कुरु सर्वदा ॥ १ ॥ ॐ नमो भगवन् क्षेत्रपाल चि-
 त्रतुरङ्गयाहन सर्वभूतप्रेतपिशाचशक्रिनीडाकिनीपेतालादिपरिचृतदध्योदनप्रियसकलशक्तिसहित इमां पूजां गृहाण अनया-
 पूजया क्षेत्रपालः प्रीयतां ॥ ततो बलिदानं ॥ क्षेत्रपालाय साङ्गाय भूतप्रेतपिशाचशक्रिनीडाकिनीपेतालादिपरिचृतदध्योदनप्रियसकलशक्तिसहित इमां पूजां गृहाण अनया-
 ताय सायुधाय शक्तिकायसयाहनाय इमं सर्वपमापमक्तवर्लिसमर्पयामि ॥ भो क्षेत्रपाल सर्वतो दिशं रक्ष वर्लिं भक्ष मम सकु-
 दुम्बस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुःकर्ताक्षेमकर्ताशांतिकर्ता पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता निर्विघ्नकर्ता वरदो भव ॥ अनेन बलिदानेन क्षेत्रपालः
 प्रीयतां ॥ पश्चादनवेक्षमाणेन दुर्गाक्षणेन वर्लिनीत्वा चतुष्पथे निक्षेपयेत् ॥ ततो यजमानस्तस्य पृष्ठतो द्वारपर्यन्तं गत्वा जलं क्षिपे-
 द्दिकारेति मन्त्रेण ॥ ॐ ह्रिक्काराय स्वाहु ह्रिक्काराय स्वाहु क्रन्दते स्वाहा वक्रन्दाय स्वाहु प्रोथते स्वाहा प्रोथाय स्वाहा गुन्धाय स्वा-
 हा प्रताय स्वाहु निर्विघ्नय स्वाहा रोषविघ्नय स्वाहु सन्दिताय स्वाहु बलति स्वाहा सीनाय स्वाहु शयनाय स्वाहु स्वपते स्वाहु जाग्रते-
 स्वाहु कुजते स्वाहु प्रावृद्धाय स्वाहा विबुध्मभाणाय स्वाहु विचित्रं चतुय स्वाहु सद्गदानाय स्वाहु दीपस्थिताय स्वाहा रयनाय स्वाहा प्रायणा-

युसाह्व ॥ १ ॥ ॥ पूर्णाहुतिः ॥ यजमान-पाणिपादं प्रक्षाल्याचम्य पूर्णाहुतिहोमं कुर्यात् ॥ ॥ अद्य पू० कृतस्वकर्मणः सांग-
तासिध्यर्थं वसोद्धारा समन्वितं पूर्णाहुतिहोमं करिष्ये ॥ ततः पात्रान्तरं स्तुवेण चतुर्गृहीतमाज्यं द्वादशवारं गृहीतं वा गृहीत्वा पा-
त्रोपरि सप्तमिधं धृत्या वत्स्रफलताम्रमूलचन्दनमाल्यादिभिरलंकृत्य गृहीत्वा पात्रं स्तुगुपरि निधाय धृत्योभयपाणिभ्यां यजमानस्ति-
ष्ठेत् ॥ तत्र मन्त्राः ॥ ॥ ॐ सुमुद्रादूर्ध्वमर्मभ्युमां उदरं दुष्टां दुष्टानां सर्ममृत्युमार्गं नद ॥ घृतस्य नाम गुच्छन्त्यदस्ति जिह्वा देवा-
नामुमृतं स्तुनाभिः ॥ १ ॥ वृषत्रामुप्यनयामाधुतस्तुगसिन्धुजैर्धारयामानमोभिः ॥ उपमृक्षार्षणवच्छुस्यमानुचतुः शृङ्गोष्ठ-
मीद्वोरुत्तत् ॥ २ ॥ पुत्वारि शृङ्गाग्रयोऽअस्त्युपादोषे शीर्षे सप्तहस्तासोऽअस्य ॥ त्रिधा बुद्धोर्ध्वपुभोरोरवीति मुहो देवो भ-
स्यो २ऽआयिषेय ॥ ३ ॥ त्रिधा हितम्पुणिभिर्गुह्यमानुर्गुह्यविदेवा सोऽघृतमन्त्रं विन्दन् ॥ इन्द्रोऽपकुट्टसूर्योऽपकुट्टव्यजानघुना-
देकं सुधयानिहतं धुः ॥ ४ ॥ एताऽअर्पन्ति त्वद्यात्समुद्राच्छतत्रजारि सुगानावुचक्षे ॥ घृतस्य धारोऽअभिचाकशीमिहि-
रुण्ययोर्वेत्तु सोमर्घ्योऽआसाम् ॥ ५ ॥ सम्यक् स्रवन्ति स्रितो न धेनोऽअन्तर्हृदामनसा पूवमानाः ॥ एतेऽअर्पन्त्यूर्ध्वमर्धयो घृत-
स्य मुगाऽअयक्षि पुनोरीर्यमाणाः ॥ ६ ॥ सिन्धोरिव प्राध्वने रथे घना सोऽघातं प्रमियः पतयन्ति युद्धाः ॥ घृतस्य धारोऽअरुणो-
नम्रा जीकाष्ठाभिन्दन्नुर्मिभिः पिन्वमानः ॥ ७ ॥ अभिष्रवन्तु स ननु वयोर्पाः कल्याण्युः स्वयमाना सोऽअग्निम् ॥ घृतस्य-
धारोऽसुभिर्घोनसन्तताऽपुणोर्हर्ष्यं तिजातवेदाः ॥ ८ ॥ कन्याऽइव वदन्तु मे तु वाऽऽर्ज्यं कृण्वन्नाऽअभिचाकशीमि ॥ य-

त्रसामऽस्यतुयत्रयुजोघृतसुधारऽआभतत्पवन्ते ॥ ९ ॥ अभ्युपेतसुदृढितेज्जव्यमाजिमस्मासुभद्राऽद्रविणानिधत्त ॥ इम-
 व्युज्ज्वलयतदेवतानोघृतसुधारामधुमत्पवन्ते ॥ १० ॥ धार्मन्तेविश्वसुर्वनुमर्धितगुन्तःसमुद्रेल्लुह्यन्तरायुपि ॥ अपाम-
 नीकिसमिधेयऽआर्यतुस्तर्मदयामधुमन्तन्तऽकुर्मिमम् ॥ ११ ॥ पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवऽसमिन्धताम्पुनर्ब्रह्माणोवसुनीय-
 युज्ञैः ॥ घृतेनुत्वन्तुन्वैवर्धयस्वसत्याःसन्तुयजमानस्युकामाऽ ॥ १२ ॥ सुसर्तेऽअग्नेसुमिधऽसुसजिह्वाःसुसऽऋषयऽसुस-
 धार्मभियाणि ॥ सुसहोत्राऽसमुधात्वायजन्तिसुसयोनीरारुणस्याघृतेनुस्वार्हा ॥ १३ ॥ पूर्णोर्वद्विपरोपत्तुः ॥ १४ ॥ अथ-
 प्रातरुदुतेवाहुतेपायतदुधाकामुयेतुसोस्याऽअनिरसितार्यकुम्भ्यैदव्योपहन्तिपूर्णोर्विपुरापतसुपूर्णापुनरुपत ॥ वृक्षेवविक्री-
 णायहाऽहुपमूर्यहुशतकृतोस्वाहा ॥ १ ॥ इदमग्नयेवैश्वानरायवसुरुद्रादित्येभ्यःशतकतवेससवतेअग्नयेअग्न्यध्वनमम् ॥ ॥
 ततोवसोर्द्धारांजुहुयात् ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐसुसर्तेअग्नेसुमिधऽ ॥ १ ॥ शुक्रज्योतिश्चत्रिज्योतिश्चसुत्यज्यो-
 तिश्चज्योतिष्मौध ॥ शुक्रध्वऽऋतुपाश्चात्यहुहाऽ ॥ २ ॥ ईदृचान्यारुद्रवसुदृचप्रतिसदृच ॥ सितश्चसम्मितश्चसर्भराऽ
 ॥ ३ ॥ ऋतवसुत्यध्वधुपध्वधुरुणध्व ॥ घृत्तोर्चविधुर्तोर्चविधारुयः ॥ ४ ॥ ऋतुजिबसलुजिबसेनुजिबसुयेणध्व ॥ अ-
 न्तिमित्रध्वरेऽर्धमित्रध्वगुणः ॥ ५ ॥ ईदृक्षासऽप्लारुक्षासऽकुपुणऽसुदृक्षासिऽप्रतिसदृक्षासुऽएतन् ॥ मितासंश्चसम्मि-
 तासोनोऽअद्यसर्भरसोमरुतोयुज्ञेऽअग्निन् ॥ ६ ॥ स्वर्तवौध्वप्रप्रासीचसान्तपुनर्थाग्रहमेधीच ॥ ऋगीचशाकीचोऽप्येपि ॥ ७ ॥

इन्द्रन्देवीर्षिदोनुचत्मानोभवुन्यथेन्द्रन्देवीर्षिदोमुस्तोनुचत्वानोभवन् ॥ एवमिमभ्यजमानुन्देवीश्चेद्विशोमानुपीथा-
नुचत्मानोभवन्तु ॥ ८ ॥ इमहस्तनुमृज्ज्वलन्तन्धयापाश्रपानमग्रेसरिरस्त्रिभञ्जे ॥ उत्सक्षुपस्त्रमर्धुमन्तमर्धन्तसमुद्रियुद्धसदं-
नुमाविदस्य ॥ ९ ॥ द्यूतम्मिमिक्षेद्युतर्मस्युः ॥ १० ॥ ब्राह्मणं ॥ अद्यातोबुसोर्धारालुहोति ॥ अत्रैपसुर्योऽग्निःसु-
स्कृतःसुऽएपोत्रयुसुस्तस्मेदेवाऽएतांधाराभ्यागृह्लस्तादेनाम्बुसोद्धारि-
त्याचक्षतेतुपैवासाऽअयुमेतान्याराम्प्रग्रहातितुयैनंप्रीणाति ॥ १ ॥ युद्धवेताम्बुसोर्धारालुहोति ॥ अभियेकुऽपूवास्यै-
पुऽएतद्वाऽएनन्देवाःसर्वकृत्स्नदुसँस्कृत्यायेनमेतैःक्रामैरुभिपिच्चत्येतयायुसोर्धारियातुयैनमयुमेतत्सर्वकृत्स्नदु संस्कृत्यायेनमे-
तैःक्रामैरुभिपिच्चत्येतयायुसोर्धारियाज्येनपञ्चग्रहीतेनौदुम्बरास्थितातस्रोक्तोबुन्धुः ॥ २ ॥ वैश्वानरुहुत्वा ॥ शिरोवैवैश्वान-
रुःशीर्ष्णोयाऽअन्नमद्यतेधोगीर्षतोवाऽअभिपिच्यमानोभिपिच्यतेमारुताःप्राणैरुवाऽअन्नमद्यतेधोवाचावाऽअ-
णेपुवाऽअभिपिच्यमानोभिपिच्यते ॥ ३ ॥ तद्वाऽअरण्येन्यूयोवाग्वाऽ ॥ अरण्येन्यूयोवाचोवाऽअन्नमद्यतेधोवाचावाऽअ-
भिपिच्यमानोभिपिच्यतेतुदेतत्सर्वम्युसुसंवृहेतेकामाःसैषावसुमयीधारायुधाधीरुस्वासासर्पिषोवैधुमारम्भायैवेयुमाज्याहुति-
ईयतेतद्युदेपायसुमयीधारारुत्सादेनाम्बुसोद्धारित्वाचक्षते ॥ ४ ॥ सुऽआहऽइदुश्चमऽइदुश्चमऽइत्यनेनचत्वाप्रीणाम्यनेनचानुन-
जत्वाभिपिच्छाम्यनेननेलेतदुपोऽइदुश्चमेदुदीदुश्चमऽइतिमायदेवैषाघाराग्निम्राप्नुयादुधैतद्युष्टुःप्रतिपद्यते ॥ ५ ॥ एतद्वाऽएन-

न्देवाः ॥ एतेनान्नप्रीत्यैतैः कामैरभिषिञ्चयेत्तुयावुसोद्धीर्याथैनमेतान्कामानयाचन्ततेभ्यऽइष्टः प्रीतोभिषिक्तऽएतान्कामान्
 न्यायञ्छन्तुयैवैनमयुमेतदेतन्नाञ्जनप्रीत्यैतैः कामैरभिषिञ्चयेत्तुयावुसोद्धीर्याथैनमेतान्कामान्याचतेतुस्माऽइष्टः प्रीतोभिषिक्तऽ
 एतान्कामान्प्रयञ्छन्तिद्वौकौकामौसंयुनक्तयव्यबच्छेदाथयुयाव्योमाकसौसंयुज्यादेवुन्यञ्जेनकल्पतामिति ॥ ६ ॥ एतद्देवोऽअ-
 ब्रुवन् ॥ केनेमान्कामान्प्रतिपद्यहीष्यामऽहुत्यात्सुनैषुलब्धयन्त्यज्ञोवैदेवानामात्मायुञ्जोऽएवयुजमानस्यसयदुह्यज्ञेनकल्पता-
 मित्यात्सुनामेकल्पंतामित्येवैतुदाह ॥ ७ ॥ द्वादशमासाः सैवत्सरः सैवत्सरोऽभिर्यायानमिर्याचत्यसमात्रात्ता-
 वतुयैनमेतदुञ्जेनप्रीणाल्यधोतुवतुयैवैनमेतदुञ्जेनाभिषिञ्चतिचतुर्दशसुकल्पयत्यष्टासुकल्पयतिदशसुकल्पयतित्रयोदशसुकल्प-
 यति ॥ ८ ॥ अथार्धेन्द्राणिब्रुवोति ॥ सूर्यमेतदुदर्धेन्द्राणिसुर्वैष्वेनमेतत्प्रीणाल्यथोसुर्वैष्वेनमेतदभिषिञ्चति ॥ ९ ॥ अथश्रुहा-
 ब्रुवोति ॥ यज्ञोवैश्रुहायज्ञेनैवैनमेतदुञ्जेनप्रीणाल्यथोयज्ञेनैवैनमेतदुञ्जेनाभिषिञ्चति ॥ १० ॥ अथैतान्यजक्रतुर्ब्रुवोति ॥ अभिध-
 मेधर्मुधमऽहुत्येतैरेवैनमेतद्यज्ञक्रतुभिः प्रीणाल्यथोऽएतैरेवैनमेतद्यज्ञक्रतुभिरभिषिञ्चति ॥ ११ ॥ अथार्युजस्तोमाञ्जहोति ॥ संह-
 पुयज्ञोऽउवाचनम्रतायवैधिमेमीतिकृतेनम्रतुल्यभितुएवमापुंरिस्तृणीयुरितितुस्मादेतदग्निमभितःपरिस्तृणन्तितृष्णायावैवि-
 भेमीतिकृतेतृप्तिरितिब्राह्मणस्यैवतृप्तिमनुवृष्येमितिउस्मात्सुदृस्थितयेज्ञेब्राह्मणन्तुर्व्यथितवैश्वयाद्युञ्जमेवैतत्तर्पयति ॥ १२ ॥
 यत्कर्मणात्परीरिचन्यद्ब्रान्यनृमिहाकरम् ॥ अग्निदृष्टिस्वष्टकृद्विद्वान्स्वष्टसुदुतं करोतुस्वाहा ॥ १३ ॥ ॥ ततस्यायुपक-

रणं ॥ श्रद्धामैधांयशःप्रज्ञांविद्यांशुष्टिंश्रिवंवलं ॥ तेजजायुष्यमारोग्यं देहि मे हव्यवाहन ॥ १ ॥ ॐ त्र्यायुषं जुमदमेऽकुक्ष्यप-
स्त्र्यायुषम् ॥ यद्वेपुन्यायुषन्तन्नोऽस्तु त्र्यायुषम् ॥ भस्मनाललाटे ग्रीवायां दक्षिणेऽसे हृदि च त्र्यायुषमिति प्रतिमन्त्रं ॥ ॥
तत् संस्त्रयग्राशनं ॥ पवित्राभ्यां मार्जनं ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानं ॥ कृतस्वकर्मणः साङ्ग-
तासि ध्येयं न ह्यनृदं पूर्णपात्रं दक्षिणां तु भ्यमहं संप्रददे ॥ प्रतिशृण्वतां इति यजमानो नूयात् ॥ स यदि किंचिद्ब्रूते तत्प्रति-
शृण्वता यौ स्वादादालुपृथिवीत्याग्रतिशृण्वत्विति सास्यनददत्तः क्षीयते भूयसी च प्रतिशृहीता भवति ॥ ॐ द्यौस्त्वादादालुपृथि-
वीत्याग्रतिशृण्वतु ॥ इति ब्रह्माग्रतिशृण्वति ॥ प्रणीतायि मोरुः ॥ ॐ आपः शिवा शिवतमाः क्षान्ताः शान्ततमास्तास्तेऽकृण्वन्तु-
भेपजं ॥ १ ॥ ॥ तत्तः श्रेय संपाद्यदानं ॥ आचार्यादयो वरणक्रमेण स्वस्वं श्रेयोदानं कुर्युः ॥ अद्येत्यादि ० कृतस्य सग्रहमख-
रजोदर्शनं शास्त्रस्य कर्मणः यजमानाय श्रेयोदानं करिष्ये ॥ तत्रादौ वचःप्रतिवचनं ॥ शिवा आपः संतु ॥ सन्तु शिवा आपः ॥
सौमनस्यमस्तु ॥ अस्तु सौमनस्यं ॥ अक्षतं चारिष्टं चालु ॥ अस्तु वक्षतमरिष्टं च ॥ यत्पापं तत्प्रतिहृतमस्तु ॥ यन्नेयस्त-
दस्तु ॥ भवन्नियोगेन नया अस्मिन्सग्रहमखरजोदर्शनं च आचार्यत्वं तदुत्पन्नं श्रेयः तत्तु भ्यमहं संप्रददे ॥
प्रतिशृण्वतां प्रतिशृण्वामि ॥ तेन श्रेयसात्वं श्रेयसाम्भव ॥ भवामीति प्रतिवचनं ॥ एवमेव ब्रह्मादयः ऋत्विजो जापकादयश्च ॥
यद्वा ब्रह्मादयो ऋत्विजो जापकाश्च आचार्यद्वारा श्रेयोदानं कुर्युः ॥ तद्यथा ॥ भवन्नियोगेन नया अस्मिन्सग्रहमखरजोदर्शन-
ं शास्त्रस्य कर्मणि यत्कृतं आचार्यत्वं तद्यथा च पृथग्भिर्नाक्षणे सहस्रकृतं नरात्वं गणपत्यं सादसं तथा च यः कृतो होमः यः कृतो जपः आ-

चार्यत्वात्प्रत्यत्वात्गाणपत्यात्सादस्यात्होमात्जपात्तथदुत्पन्नंश्रेयः तत्तुभ्यमहंसंप्रददे ॥ तेनश्रेयसात्वंश्रेयस्वान्भव ॥ भ-
 यामीति तेनवाच्यं ॥ ततआचार्यादीनांगन्धवस्त्रालंकारादिभिर्यथाविधंपूजनंकार्यं ॥ दानानिच ॥ स्वर्णगोभूतिला-
 न्दद्यात्सर्वदोषापनुत्तयइति ॥ ततःकदलीदानं ॥ तत्रमन्त्रः ॥ सुपत्रेसुभगेदेविरम्भेभास्करयछमे ॥ रक्षमार्जसोदोषाहुष्ट-
 स्यात्सविगर्हितात् ॥ १ ॥ दानेनानेनमेदेयःसविताविधत्तोमुखः ॥ प्रीतोभवतुमेसद्योदोषंहस्तुदुष्करं ॥ २ ॥ अनेनकदलीदाने-
 नश्रीसूर्यःप्रीयतां ॥ अथमूर्तिदानं ॥ देवदेवजगन्नाथजगतांकारणान्वय ॥ मनोहारिन्नमस्तुभ्यंगार्स्करःप्रीयतामिति ॥
 इमाःसूर्यादियतस्रोमूर्तीःसकलज्ञाःसब्रह्माआचार्यायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ इदंग्रहमण्डलंग्रामाचार्यायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥
 अभिषेकः ॥ ततोग्रहफलशेदयताकलशानामुदकमेकस्मिन्पात्रेएकीकृत्यदूर्वापंचपल्लवैरुदस्तुस्वआचार्यस्तिष्ठन्चत्वारोऽङ्गुलि-
 जश्चसपत्नीकंयजमानंग्रामास्तुसुपविष्टमभिषिञ्चेयुः ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ आपोहिष्ठा ॥ १ ॥ योर्वःशुिव ॥ २ ॥ तस्माऽ-
 अरं ॥ ३ ॥ आपोऽञ्जसान्मातरं ॥ शुन्धयन्तुघृतेर्ननोघृतप्यःपुनन्तु ॥ विधुःछिरिप्रम्प्रबहन्तुदेवीरुविदाभ्युःछुचिरा-
 पूतऽर्पमि ॥ ४ ॥ इदमापुःप्रवहताब्रुचश्चमलञ्जयत् ॥ यर्चाभिदुद्रोहाहृतन्यचक्षुषेऽअभीरुणम् ॥ आपोमातस्मादेर्नसुःप-
 र्धमानश्चमुद्यतु ॥ ५ ॥ स्त्रोकानुमिन्दुम्प्रतिशरुऽइन्द्रोद्युयामाणोद्युपुमस्तुरापाद ॥ द्रुतद्रुपामर्नसामोर्दमानाऽस्त्राहृदियाऽअ-
 सुतोमादयन्ताम् ॥ ६ ॥ आयुस्त्विन्द्रोर्वसुऽजर्पनऽइहस्तुतःसंधुमादस्तुथरं ॥ द्वावृधानस्तविपीर्यसर्वपूर्वाद्यैर्नक्षत्रमभिभूतिपु-

व्यात् ॥७॥ आनुऽइन्द्रोद्गोदादानंऽआसादंभित्तिरुदवसियासदुग्रः ॥ ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रबाहुऽसुक्तेसुमत्सुतुर्धनिऽपुतन्यूत
 ॥ ८ ॥ आनुऽइन्द्रोद्गोदिरिभिर्यात्वज्जार्धोचीनोवसिरार्धसिच ॥ तिष्ठतिब्रह्मीमधवाधिरष्टीमन्यजमजुजोवाजसती ॥ ९ ॥
 आतारुमिन्द्रः ॥ १० ॥ इमम्यैवरुणध्रुवीहवमुद्याचमृडय ॥ त्वामवस्वुराचके ॥ ११ ॥ तत्प्रायामिः ॥ १२ ॥ त्व-
 ज्ञोऽअग्नेः ॥ १३ ॥ सत्पन्नोऽअग्नेः ॥ १४ ॥ उदुत्तमम्वरुणः ॥ १५ ॥ वरुणस्योत्तमम् ॥ १६ ॥ आतरुमिन्द्रात-
 रिन्द्रहवामहेमातमिन्मित्रावरुणाप्रातरुश्विना ॥ आतमर्गम्पूषणम्वरुणस्पतिम्यातःसोममैतकुद्रुद्रुवेम ॥ १७ ॥ भगुप्रणे-
 तुर्भगुसत्पराधोभगुमान्धियुमुदयोददन्नः ॥ भगुप्रनोजनयुगोभिरश्वैर्भगुप्रनृभिर्द्वयन्तऽस्याम ॥ १८ ॥ सुमुद्रार्यत्यावातायु-
 स्वादासरितार्यत्यावातायुस्वाहा ॥ अनाघ्र्यवार्यत्यावातायुस्वाहा ॥ अवस्वत्येत्यावातायुस्वाहा ॥
 अमिदार्यत्यावातायुस्वाहा ॥ १९ ॥ आप्यायस्वः ॥ २० ॥ पर्वजस्यैःसरस्वतीमपिपन्तिसखोतसः ॥ सरस्वतीतुपञ्चधा-
 सोदुग्धैर्भवसुरित् ॥ २१ ॥ पुनन्तुमादेयजुनाः ॥ २२ ॥ पुवित्रेणपुनीहिमाद्रुक्रेणदेवुदीर्यत् ॥ अमेक्रत्याक्रतूर्नु
 ॥ २३ ॥ यत्तेपुवित्रमूर्धिव्यत्रेधिततमन्तुरा ॥ ब्रह्मतेर्नपुनातुमा ॥ २४ ॥ पर्वमानुःसोऽअद्यनऽपुवित्रेणविचर्यपिणः ॥
 यःपोलानपुनातुमा ॥ २५ ॥ उभाभ्यान्देवसवितऽपुवित्रेणसुवेर्नच ॥ माम्पुनीहिहिश्चिश्चतः ॥ २६ ॥ वैश्वदेवीपुनतीद्व्या-
 ग्रायस्यामिमावःपुस्रुःसुोचीतयेष्टाः ॥ तयोमदन्तऽमधुसादऽपुस्रुयदम्यामिपतयोर्युषिणाम् ॥ २७ ॥ अित्पतिम्मर्षापुनाद्युवाक्य-

तिमर्मापुनातुदेयोमासपितापुनात्वच्छिद्रेणपुवित्रेणसूर्यस्वरश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपवित्रपुतस्ययत्कामःपुनेतच्छ्लेकेयम् ॥ २८ ॥ विरोमेध्रीर्यशोमुखन्त्वपिःकेशाश्चमश्रूणि ॥ राजभिप्राणोऽजमुर्तद्वसत्रादचक्षुर्विरादश्चोत्रम् ॥ २९ ॥ जि-
 हामेभुद्रवाहोमनोमिन्युःस्वराज्ञामं ॥ मोदाप्रमोदाऽजुल्लोरङ्गनिमित्रम्मेसहं ॥ ३० ॥ बाहूमेवलमिन्द्रियदृहस्तौ-
 मेकम्मेवैर्यम् ॥ आत्माक्षत्रसुरोममं ॥ ३१ ॥ पृष्ठीर्म्मैराष्ट्रमुदरमदृहसौग्रीवाश्चश्रोणी ॥ कुरुऽर्जुनीजानुनीधिदोमेङ्गा-
 निसुर्वतः ॥ ३२ ॥ नाभिर्म्मैषित्त्वित्त्विज्ञानम्पायुर्म्मैषचितिर्भुसत् ॥ आनुन्दुनुन्दावाणलौमेभगुःसौभाग्यम्पसः ॥ जङ्घा-
 भ्याम्पुङ्ग्यांघर्म्मोस्त्रिहिशिराज्जाप्रतिष्ठितः ॥ ३३ ॥ पर्यःपृथिः ॥ ३४ ॥ देवस्यं सरस्यं युञ्जिये० म्यसौ ॥ ३५ ॥
 देवस्यं सरस्यं युञ्जेणामे० चामि ॥ ३६ ॥ देवस्यं अयिनोभै० ॥ ३७ ॥ विद्यानिदेव० ॥ ३८ ॥ धामुच्छदुमि०
 ॥ ३९ ॥ त्वत्तविष्ट० ॥ ४० ॥ अन्नपुते० ॥ ४१ ॥ पालाशम्भ० ॥ ४२ ॥ औदुम्बरं० ॥ ४३ ॥ नैद्यप्रोधपादं०
 ॥ ४४ ॥ आश्वत्थं० ॥ ४५ ॥ युदेवकल्पाशुहो० ॥ ४६ ॥ द्यौःशान्तिरुन्तरि० ॥ ४७ ॥ यतोयतःसु० ॥ ४८ ॥
 अधपुराणोक्तमन्त्राः ॥ सुरास्त्वामभिपिच्यन्तुनखविष्णुमहेधराः ॥ वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः ॥ १ ॥ प्रद्युम्न-
 धानिरुद्धभयन्तुविजयायते ॥ आखण्डलोशिर्भगवान्यमोवैनिर्ऋतस्तथा ॥ २ ॥ वरुणःपवनश्चैवधनाच्यक्षस्तथाशिवः ॥
 ब्रह्मणासंहिताःसर्वेदिक्पालाःपान्तुतेसदा ॥ ३ ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्महापुष्टिःश्रद्धाक्रियामतिः ॥ बुद्धिर्लज्जावपुःशान्ति-

मृष्टिः कान्तिधमातरः ॥ ४ ॥ एतास्त्वामभिपिञ्चन्तु देवपत्न्यः समागताः ॥ आदित्यश्चन्द्रमाभौ मधुघजीवसितार्कजाः ॥ ५ ॥ ग्रहाम्नामभिपिञ्चन्तुराहुः केतुश्चतर्पिताः ॥ देवदानवगन्धर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ६ ॥ ऋपयो मनवो गायो देवमातर-
 एव च ॥ देवपत्न्यो दुस्माना गदैत्याश्चाप्सरसांगणाः ॥ ७ ॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥ औषधानि चरला-
 नि कालस्यायवाधये ॥ ८ ॥ सरितः सागराः प्रैलास्तीर्थानि जलदानदाः ॥ एते त्वामभिपिञ्चन्तु सर्वकार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ सुर्वे-
 र्पानां ॥ १० ॥ अमृताभिरेकोलु ॥ एवमभिरेकानन्तरं सर्वौषधीभिरनुलिप्य शुद्धोदकेन स्नात्वा उभयोः स्नानवल्ल्यागः ॥ बल-
 ण्याचार्याय दद्यात् ॥ शुलमात्याम्बरधरो धृतमङ्गलतिलकः सपत्नीको यजमानः स्वासने उपविश्या च म्याज्यावलोकनं कुर्यात् ॥
 ॐ रूपेण गौरुपमुभ्यागन्तु यो चोद्दिधवेदुः प्रविर्जतु ॥ कृतस्य पुधा प्रेतं चेन्द्रर्क्षिणा दित्सु ६ पश्यन् युन्त रिक्षुन्य तस्स दुस्यै ६ ॥ १ ॥
 रूपं दृष्ट्वा तिरुपो न भूवतु दस्य रूपं प्रति चक्षणा य ॥ हुन्द्रो मायुभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हुरयः शतादशेत्ययं वै हुरयो यम्बै-
 दुना च सहस्रल्लानि न हूनि चानन्तानि च तदेतद्दृष्ट्वा पूर्वमनुगमनं तर्मुमवाह्यमयमात्मा द्रुह्य सुर्वानुभूरित्यनुशासनम् ॥ १ ॥ इदं आज्य-
 पानं स दक्षिणा कं आचार्याय तुभ्यमहं संप्रददे ॥ ॥ ततो ब्राह्मणमोजनसंकल्पः ॥ कृतस्य कर्मणः साङ्गता सिध्यर्थं यथाशक्ति-
 नाक्षणा न्नोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्मोद्देयताः प्रीयन्तां ॥ ॥ कर्मसाङ्गता सिध्यर्थं आचार्याय दक्षिणां दद्यात् ॥ ऋत्विगादि-
 भ्यो यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा अन्येभ्यो नाल्लोभ्यो यथाशक्ति भूयसीं दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे इति दत्त्वा तेषामाशिपोऽलीयात् ॥

ततोदेचतामिविसर्जनं ॥ यान्तुग्रहगणाःसर्वेस्वशक्त्यापूजितामथा ॥ इष्टकामप्रसिध्यर्थं पुनरागमनाय च ॥ १ ॥ ॐ उ-
न्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वमेहे ॥ उपप्रयन्तु मुक्तं सुदानं बुद्धिन्द्रप्राच्यर्भवासर्चा ॥ १ ॥ गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर ॥
यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ दुताशन ॥ १ ॥ ॐ यद्दीयुर्ज्ञं च यज्ञपतिं ब्रह्मैवायोनं ॥ पुपते युज्ञो यज्ञपते सुहृत्स्वत्त्वा-
कुः सर्व्वीरुस्तर्ह्यपस्वत्वाह ॥ १ ॥ मासोत्तमे असुक्तमासे असुक्तपक्षे असुक्तित्थौ मया यत्कृतं स ग्रहमखरजो दर्शनशान्त्या ख्यं कर्म त-
त्कालहीनं भक्तिहीनं श्रद्धाहीनं ब्राह्मणानां वचनात् श्रीसूर्याद्यावाहितदेवताप्रसादात्सर्वपरिपूर्णमस्त्विति भवन्तो द्रुवन्तु ॥ अ-
स्तु परिपूर्णं इति ब्राह्मणाप्रतिश्रुत्युः ॥ प्रमादात्कुर्वतां कर्म प्रच्ययेदध्वरेषु यत् ॥ स्वराणादेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥ १ ॥
यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपो यज्ञक्रियादिषु ॥ न्यूनं संपूर्णतां यातिसद्यो बन्दे तमच्युतं ॥ २ ॥ ॐ विष्णवे नमो विष्णवे नमो-
विष्णवे नमः ॥ ३ ॥ एवं यः कुरुते शान्तिं नारदोक्तप्रमाणतः ॥ तदनिष्टं तु सकलं सद्य एव विनश्यतीति ॥ इति सग्रहमखनारदोक्त-
धौ शक्त्याः समभार्यायाः प्रतिगर्भसंस्कारातिशयद्वारा अस्यां जनिष्यमाण सर्व्वगर्भाणां वीजगर्भसमुद्भवैर्नो निबर्हणद्वारा श्रीपरमे-
श्वरप्रीत्यर्थं गर्भाधानाख्यं कर्म हं करिष्ये ॥ तदंगत्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्धारापूजनमायुष्यमभ्रजपं नान्दीश्रा-
द्धं च करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ तानि कृत्वा ॥ अत्र शिष्टाचारः ॥ ततो मङ्गलवा-
द्यघोषपुरःसरं स्वकुलवृद्धैः दंपतीभ्यां नूतनोष्णीपादिमङ्गलवस्त्रदानं ताभ्यां परिधानं च कार्यं ततो भर्ता उदञ्च्य स्वः सन्त्याः फलि-

नीरिति मन्त्रेण नारिकेलफलप्रदानं करोति ॥ ॐ याः फुलिनी ० ॥ सा च वक्ष्ये प्रतिश्लाति ॥ ततः पतिपुत्रवती भिर्बुद्धसुवासिनी-
 त्विभिः गोधूमनारिकेलादिनानाविधफलप्रदानपूर्वकं आशीः प्रदानं ॥ ततो भर्ता पत्न्या सह आदित्यमवेक्षते ॥ ॐ आदित्यः शुभं मप-
 यमास मङ्गपिसुहृत्स्वप्रतिमास्मिन्बुधरूपम् ॥ परिवृद्धप्रिहर्सामाभिर्मदुस्थाः शुतायुपङ्कणुहिद्वीयमानः ॥ १ ॥ ततो दक्षिणेन-
 पाणिनोरुप्रसार्य प्रजास्थानं तूष्णीमभिमृदयजपति ॥ ॐ पूषा भगदुसविता मे ददातुरुद्रः कल्पयतु ललामगुम्यप्युर्वो निष्कल्पय-
 तु त्वष्टारूपाणि पितृशत ॥ आसिञ्चतु प्रजापतिर्यातागर्भन्दधातुते ॥ गर्भं धेहि सिनीवालिंगं भेदिष्टुष्टुके ॥ गर्भं तेऽज्जिनी-
 देवा वाधत्तां पुष्करस्त्रजौ ॥ तेजो वै ध्यानरो दधात् ॥ अथ ब्रह्मानुमन्त्रयते ॥ ॐ ब्रह्मा गर्भन्दधातुते ॥ प्रासुखो वो दद्भुखो वो पवि-
 द्रो मंथेत् ॥ ॐ गुगुत्रेण त्याज्यं चन्दसामन्यामि ॥ ॐ त्रैलोक्यं तेन त्याज्यं चन्दसामन्यामि ॥ ॐ जागतेन त्याज्यं चन्दसामन्यामि ॥ १ ॥ रेतो-
 मन्त्रमिति चैकैस्त्राचणं कुर्यात् ॥ ॐ रेतो मूत्रं विजहाति यो निम्नं विजहाति त्रिन्द्रियम् ॥ गर्भोजरायुणा र्वतुऽउल्लवजहाति जन्मना ॥
 कुतेर्न सुत्यामिन्द्रियैर्विपानं दृशुक्रमन्थसुऽइन्द्रस्येन्द्रियमिदम्ययो मृतमप्यु ॥ १ ॥ अथासौ दक्षिणाऽसमधिहृदयमालभते ॥
 ॐ यत्ते सुशीमे ददन्दि विचन्द्रमसि श्रितम् ॥ वेदाहन्तन्मान्तद्विधात्पश्ये मशरदः शतऽशी ये मशरदः शतऽष्टुण्या मशरदः शतम्
 ॥ १ ॥ कृतस्वकर्मणः सांगता सिध्यर्थं दद्यात्प्राक्षणां भोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्मार्ज्जुदेवताः प्रीयन्तां ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षि-
 णादानं आशीर्ग्रहणं मातृणां विसर्जनं ॥ अनेन गर्भाधानाख्येन कर्मणा भगवान् श्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् ॥ इति गर्भाधानम् ॥

अथ गर्भोधानाकरणे प्रायश्चित्त विधानपरिजाते आश्वलायनः—गर्भोधानस्याकरणात्तस्यां जातस्तु दुष्यति ॥ अ-
कृत्वा गां द्विले दत्त्वा कुर्यात्पुंसवनं पतिरिति ॥ केवलगर्भोधानहोमाकरणेप्रायश्चित्तं २० पुटेद्रष्टव्यम् ॥

अथगर्भधारणौपधं ॥ सायदिगर्भेनदधीततदा ॥ ऋतुस्नातायांचतुर्थेहनिषोडशरात्रिमध्येकस्मिंश्चिद्युग्मेहिवापुष्यनक्ष-
त्रादिनाचन्द्रमायुज्येततदह्निऋतुमतीमुपोव्यतद्रात्रौसिंहाःश्वेतपुष्यादृहत्यामूलमुत्थाप्योदपेपंपिप्पदाक्षिणस्यांनासिकाया-
मासिश्चतिमर्ता ॥ तत्रमन्त्रः ॥ ॐ इयमौपधीत्रायमाणासहमानासरस्वती ॥ अस्याऽअहंवृहत्याःपुत्रःपितुरिचनानमजग्रभम्
॥ १ ॥ इतिगर्भधारणौपधं ॥

अथपुंस्सवनम् । पुरास्पन्दत इति । गर्भस्पन्दनात्पूर्वं भवतीत्यर्थः । मासे द्वितीये तृतीये वा । यदहःपुंसा नक्षत्रेणचन्द्रमा
युज्येत तदहस्वरुपस्याह्नाव्याहते वाससी परिधाप्य ॥ रेणुकारिकायां—गर्भसंस्कार एवायमिति कर्कस्य संमतिः ॥ अतस्तद्रर्भसंस्कारात्यति-
गर्भग्रयुज्यत इति ॥ यत्तुचकारिकायामप्येवं ॥ कालातिक्रमेस्पन्दितेपि कार्यमेव । तदुक्तं कारिकायाम्—एतदेव पुरा गर्भचलनादकृतं
यदि ॥ सीमन्ताभ्याग्न्यधातव्यं स्पन्दितेपि बृहस्पतिरिति ॥ निर्णयस्तिन्धौ प्रयोगपरिजाते जातूकरण्यः—द्वितीये वा तृतीये वा मासि
पुंसवनं भवेत् । व्यक्ते गर्भे भवेत्कार्यं सीमन्तेन सहाथवा ॥ पुंनक्षत्राणि तु—पुंनक्षत्राणि चैतानि पुष्यो हस्तः पुनर्वसुः । अभिजिच्च
तथा पूसा अनूराधाऽश्विनी तथा ॥ निर्णयस्तिन्धौ वराहः—हस्तो मूलं श्रवणः पुनर्वसुर्भृगुशिरस्तथा पुष्यः । पुंसंज्ञकेषु कार्येष्वेतानि
शुभानि धिष्ण्यानि ॥ मर्गोपि—पुंगामा श्रवणस्तिव्यो हस्तश्चैव पुनर्वसुः । अभिजिलोष्ठपाचैव अनुराधा तथाश्वयुगिति ॥

१ बृहती भृगुरिगनी ।

अथययोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालौसंकीर्त्यं शुभपुण्यतिथौ अस्यांममभार्यायां उत्पत्त्यमान-
 गर्भस्यनैजिरुगार्भिरुद्रोपपरिहारार्थंरूपताज्ञानोदयप्रतिरोधिपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपुसवनाख्यंकर्माहंकरिव्ये ॥
 तदंगत्वेनस्नान्तिपुण्याहनाचनंयानुष्ठापूजनंचसोर्द्धारपूजनंआयुष्यमन्त्रजपनान्दीश्राद्धंचकरिव्ये ॥ तत्रादौनिर्विघ्नतासिद्ध-
 धींगणपतिपूजनंरुदिव्ये ॥ इतिसंकल्प्यतानिरुत्वा ॥ न्यग्रोधोवरोहान्छुक्त्वाध्वनिशायामुषदेपंपिष्टाकुशकंटकहृसोमांश्च
 शुंवेके । न्यग्रोधोवटः । अवरोहाअधोभागादुराः । शुक्लाः ऊर्चाङ्कुराश्च । कुशकण्टकंकुशमूलं । सोमाश्चुंसोमलताख-
 ण्डंचेत्यर्थः । पूर्ववदासेचनंरुदिरण्यगर्भोऽध्यःसंभृतइत्येताभ्यां । पूर्ववदिति दक्षिणस्यांनासिकायामित्यर्थः । ॐ हिरण्य-
 गुर्भदे० ॥ १ ॥ अथ्यःसम्भृतःशुधियैरसांयपिुधकर्मणःसम्यचर्तुताग्रे ॥ तस्यत्वष्टाद्विदधद्रूपमैतितन्मत्स्यैस्यदेवत्वमुजा-
 नुमन्त्रे ॥ २ ॥ कूर्मपित्तंचोपस्थेरुत्वा सयदिकामयेतधीर्यवान्त्स्यादितिविंकृत्यैनमभिमन्त्रयतेमुषणोसीतिप्राग्विष्णुक्रमेभ्यः
 तत्रयंत्रः ॥ ॐ सुपुणोसिगुरुत्माखिद्वृत्तेत्रिरोगावुत्रचधुर्वृहद्रथंतरेपुक्षौ ॥ सोमंऽआत्माच्छन्दोऽस्यद्भान्विबर्जुहृषिनामं ॥
 सामतेतुनूर्ध्वामेव्यन्यजायुज्जियुन्मुच्यन्धिष्यन्वाःशुफाः ॥ सुपुणोसिगुरुत्मान्द्विबर्जुच्छुसुहृपत ॥ १ ॥ कृतस्यकर्मणः सांग-

१ कूर्मपित्तमितिउदकपूर्णंतराव । उपस्थ उदरम् । २ विंकृत्याधिकृतिरुदरक्या सुपुणोनीतिरुक्त्वा । ३ तमेवमागिष्यदयजपविपश्चात्प्रादुक्षिप्तमसिमन्त्रयतदतिश्रुतेर-
 मिष्टफलत्वातीतिप्रादुक्षिप्तमिमान्नयवेता वायतोसिसदोभिमर्शेनमभिमन्त्रयतेरित्यादिरुद्रेश्वर्यध्वमभिमर्शेन अभिमन्त्रणचयिनाथेक । तत्राभिमन्त्रणपदार्थः । अमी-
 त्साभिगुण्यदपिपाराह । आभिमुख्येनमन्त्रण उपानुस्वरादपिपुस्तपरैरापणमभिमन्त्रण । मधिशुभ्रपरिआपण दक्षिणाह ॥

ताति० दशब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ ब्राह्मणेभ्योदक्षिणादानंजाशीर्ग्रहणंमातृणांविसर्जनं ॥ अनेनपुंसवनारख्येनकर्मणाभग-
वान्धृपंरमेश्वरःप्रीयतां ॥ इतिपुंसवनम् ॥

अथ गर्भिणीधर्माः ॥ पाप्मे गर्भिण्यधिकारे अविर्तिं प्रति कश्यपः—नावस्करेपूषविशेऽनुसलोत्खलादिषु ॥ अवस्करेषु
मार्जन्यादिषु ॥ नोपस्करेतिपाठान्तरे उपस्करसन्धेन मूर्णादि क्षेपं ॥ जलं च नावगाहेत शून्यागारं विवर्जयेत् ॥ बल्मीके नाधितिष्ठेत
नचोद्धिममना भवेत् ॥ विलिखेन्न नलैर्भूमिं नाङ्गरेण न भस्मना ॥ न श्यालुः सदा तिष्ठेद्व्यायामं च विवर्जयेत् ॥ न तुपाङ्गारभस्मास्थि-
कपलेषु समाविशेत् ॥ वर्जयेत्कलहं गेहे गात्रभङ्गं तथैव च ॥ न मुक्तकेशा तिष्ठेत नाशुचिः स्यात्कदाचन ॥ न शयीतोत्तरशिरा न चैवाधः-
शिराः क्वचित् ॥ न बलहीना नोच्छिष्टानचार्द्रचरणा तथा ॥ नामङ्गल्यां वदेद्वर्णां न च हास्याधिका भवेत् ॥ कुर्याच्छुश्रूषया नित्यं पूजामा-
न्रत्यतत्परा ॥ तिष्ठेत्प्रसन्नवदना सदा भर्तुर्हिते रतेति ॥ भविष्ये—संध्यायां नैव भोक्तव्यं गर्भिण्या वरवर्णिनि ॥ स्यातव्यं न च गन्तव्यं
दृक्षमूले च सर्वदा ॥ न दुर्मुखी सदा तिष्ठेत्स्वप्नाच्छायां विवर्जयेत् ॥ सर्वोपधीभिः कोष्णेन वारिणा स्नानमाचरेत् ॥ ईषदुह्णं कोष्णं ॥
कुतरक्षा तुभूषा च वास्तुपूजनतत्परा ॥ दानशीला तृतीयायां पार्वत्या नक्तमाचरेत् ॥ गर्भिणी कुञ्जराश्वादिवैलह्न्यर्प्याधिरोहणं ॥ व्यायामं
शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत् ॥ शोकं रक्तविमोक्षं च साहसं कुष्ठटासनं ॥ व्यायामं च द्रिया स्वापं रात्रौ जागरणं त्यजेत् ॥ अतिरूक्षं
तु नाश्नीयादत्यम्लमतिभोजनं ॥ अत्युष्णमतिशीतं च गुर्वाहारं विवर्जयेत् ॥ इतिघृता भवेन्नारी विशेषेण तु गर्भिणी ॥ यद्य तस्यां भवे-
त्युदः स्थिरासुष्टुदिसंयुतः ॥ अन्यथा गर्भपतनमाप्नोति न संशय इति ॥ मार्कण्डेयोवि—वृक्षं महीं च नाक्रामेन्न प्राकारं पयोनिधिं ॥
परिखां च न चाक्रामेदयला गर्भधारिणी ॥ गर्भरक्षा सदा कार्या नित्यं शौचनिषेवणात् ॥ ग्रशस्तमञ्जलिस्नानाच्छस्तामाल्यानुलेपनादिति ॥

स्मृत्यन्तरे—मृत्वां चैत्रोदनीचायामोहश्चावरोहणं ॥ गदीप्रतरणं चैव शकटारोहणं तथा ॥ उज्जीपथं तथा क्षारं मैथुनं माखाहनं ॥ इते पुंसवने चैव गर्भिणी परिक्रमेत् ॥ गर्भग्रहणं च श्रमादिलिङ्गैर्वेदितव्यं ॥ गृहीतगर्भायाः सद्यः श्रमो ग्लानिश्च जायते ॥ पिपासा आयासः सस्थिसन्दनं शुक्रशोणितयोरनुसंयन्धो योन्याः स्फुरणं चेत्यादि ॥ अन्यच्च प्रयोगार्णवे स्मृत्यन्तरे—दानं पक्वान्नभिक्षायाः परियेषणमेव च ॥ पचनं नच कर्तव्यं गर्भिण्या सर्वथैव त्विति ॥ इति गर्भिणीधर्मः ॥ अथ गर्भिणीपतिधर्मः ॥ गर्भिणीवा-
 निष्ठते द्रव्यं तस्यै दद्याद्यथोचितं ॥ सुते चिरायुषं पुत्रमन्यथा दोषमर्हतीति ॥ याज्ञवल्क्यः—दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ॥ वैरूप्यं मरणं घापि तस्मात्कार्यं प्रियं स्त्रिया इति ॥ दोहद गर्भिणीप्रियं ॥ स्मृतिश्चित्तमणौ—पुंसो भार्यो गर्भिणी यस्य चै-
 त्त्यात्सुनोर्भीलं क्षीरकर्मत्सनश्च ॥ गेहारम्भस्तम्भसंस्थापनं च यथिष्ठानं नैव कुर्याच्च यात्रामिति ॥ दक्षः—ऋतुद्रये व्यतीते तु न कुर्यान्मौघिनन्धनं ॥ अग्न्याधानं गयाश्राद्धं वपनं च त्रिवर्जयेदिति ॥ कालविधाने—क्षौरं शयानुगमनं नखकृन्तनं च सुद्धं च वास्तुरूपं त्वतिदूरयानं ॥ उद्धाहनीपनयनं जलधेर्वगाहमायुःक्षयो भवति गर्भिनिकापतीनां ॥ वगाहइत्यत्र गवेत्युपसर्गव्यवाकारस्य भा-
 गुरितेन लोपः ॥ क्षौरं वपनं ॥ तत्रात्र कर्तनस्याप्युपलक्षणं ॥ नोदन्वतोभ्रसि ह्यायात्र च श्मश्र्वादि कर्तयेत् ॥ अन्तर्वेद्याः पतिः कुर्वन्न-
 यत्रा भवति ध्रुवमिति ऋतुस्मरणात् ॥ यस्तु—वपनस्य निषेधेऽपि कर्तनं वै विधीयतेइति स्मृत्यन्तरवचनं तद्गर्भिणीपतिभिक्षानां जीवत्यितुका-
 दीनां यो वपननिषेधस्तत्र कर्तनविधानपरं ॥ संग्रहे—दहनं वपनं चैव पर्वतारोहणं तथा ॥ नावआरोहणं चैव वर्जयेद्गर्भिणीपतिरिति ॥ स्मृत्यन्तरे—गर्भिण्यामपि भार्यायां विवाहेऽप्यथवा व्रते ॥ सपितापि वपेक्ष्यान् गौतम्यां सिंहगे गुराविति ॥ विवाह इत्यत्र निवृत्तेपीति
 शेषः ॥ एतं व्रते इत्यत्रापि ॥ गौतम्यामिति गौतम्यसन्निहितदेशनिवृत्त्यर्थं ॥ सिंहगेगुराविति तीर्थयात्रान्तरोपलक्षणं ॥ विवाहे व्रतवधे च

गर्भिणीपतिरेव च ॥ मुण्डनं सर्वतीर्थेषु कुर्यादेवाविचारयन्निति स्मृतिदर्पणपृतसंग्रहचनसंवादात् ॥ स्मृत्यन्तरे—सिन्धुखानं हुम-
 न्छेदं वपनं प्रेतवाहनं ॥ विदेशगमनं चैव न कुर्याद्गर्भिणीपतिरिति ॥ प्रेतवाहनमित्यनेन प्रेतविधानमप्युपलक्ष्यते ॥ ज्योतिर्निचन्देगालवः—
 ग्रन्थक्तगर्भीपतिरब्धियानं मृतस्य बाहं क्षुरकर्मसङ्गम् ॥ तथैव यत्नेन गयादितीर्थं यागादिकं यास्तुविधिं न कुर्यादिति ॥ आदिशब्देन व्रतो-
 पापनादि ॥ शुद्धिद्वर्पणे वक्षः—मुण्डनं पिण्डदानं च प्रेतकर्म तथैव च ॥ न जीवत्यनुकः कुर्याद्गर्भिणीपतिरेव चेति ॥ पिण्डदान-
 शब्देन श्राद्धमुपलक्ष्यत इति केचित् ॥ वपनमेतद्विधानापवादस्तत्रैव—क्षौटं नैमित्तिकं कुर्यान्निषेधे सत्यपि ध्रुवं ॥ पित्रोः प्रेतविधानं
 च गर्भिणीपतिरेव चेति ॥ एतेषु नियमाः सप्तममासादूर्ध्वं भवन्ति ॥ वपनं मेधुनं तीर्थं वर्जयेद्गर्भिणीपतिः ॥ श्राद्धं च सप्तमान्मासादूर्ध्वं
 नैव समाचरेदित्याद्याश्वलायनोक्तेः ॥ अथ केचित्सप्तममासोत्तरं यो वपनादिनिषेधः स दोषातिशयार्थः ॥ तेन तत्पूर्वमपि
 शक्तौ सत्यां वपनादिनिषेधपरिपालनमस्तेवेत्याहुः ॥ ऊर्ध्वं नैव समाचरेति वचनात्सप्तममासात्पूर्वं कदाचिद्वपनादिकरणमस्तीति गम्यते ॥
 वक्षः—मासपदे व्यतीते तु न कुर्यान्मौक्षियन्धनं ॥ अध्याधानं गयाश्राद्धं वपनं च विवर्जयेदिति ॥ संस्कारदर्पणे सत्यव्रतः—
 ऋतुत्रये व्यतीते तु न कुर्यान्मौक्षियन्धनं ॥ अद्याधानं गयाश्राद्धं वपनं च विवर्जयेदिति ॥ संकटवशेन शक्ताशक्तपरतया वा व्यवस्था
 यथायथं बोध्या ॥ तीर्थं तीर्थयात्रा ॥ श्राद्धं श्राद्धभोजनमिति केचित् ॥ पित्रोः क्षयाहश्राद्धादिकं तु सप्तममासादूर्ध्वमपि भवति ॥
 पित्रोः क्षयाहं दर्शं च गयाश्राद्धं महालयं ॥ ग्रहणान्वष्टकाश्राद्धे कुर्याद्गर्भवतीपतिरिति सत्यव्रतोक्तेः ॥ एतच्च नित्यानां शुगादिश्राद्धा-
 नामुपलक्षणं ॥ पिण्डयज्ञोपि भवत्येव नित्यत्वात् ॥ मुण्डनं पिण्डदानं चेत्युदाहृतदशवाक्ये पिण्डदानशब्देन श्राद्धमुपलक्ष्यत इति श्राद्ध-
 सैव निषेधप्राप्ती पित्रोः क्षयाहमिति सत्यव्रतवाक्येन नित्यश्राद्धानां प्रतिप्रसवः क्रियते ॥ पिण्डदानशब्देन पिण्डदानमेव निषिध्यत इति

मते पित्रोः क्षयाद्वादिश्राद्धेऽपि पिण्डदाननिषेधः ॥ तच्च निर्वपण कार्यं तस्यामपि गृसत्तमेति ॥ आन्वष्टन्यविषय एव गर्भिणीपतित्वप्र-
युक्तो यः पिण्डदाननिषेधः प्राप्तः स नास्तीति निबन्धकारलेखनादान्वाष्टन्यव्यतिरिक्तगोत्रसंस्कारादित्यले कथं पिण्डदानप्राप्तिरिति वाच्यं ॥
अपिशब्देन सावत्सरिकादीनामपि सगृहीतत्वेन तत्प्राप्तिसम्भवात् ॥ नच पितृशब्दस्य पिण्डनिर्वपणशब्देनान्वयात्कथमेतदिति वाच्यं ॥ स-
न्निहितपदान्वयसम्भवे व्यचक्षितान्वयकल्पनस्यानुचितत्वात् ॥ सावत्सरिकादिषु गर्भिणीपतिकर्तृकपिण्डदानाचारस्य बहुशो दृष्टत्वाच्चेति
केचित् ॥ वस्तुतस्तु एतन्मतेऽपि क्षयाद्वादिश्राद्धेऽपि पिण्डनिषेधो नैवास्ति ॥ श्राद्धं च सप्तमान्मासादूर्ध्वं नैव समाचरेदित्याद्याभ्यल्ला-
ग्नवचनस्य श्राद्धशब्दार्थः श्राद्धमोजनपर इतिमते श्राद्धकरणस्यैतस्मादेव वचनात्प्राप्तत्वात्पित्रोः क्षयाहमिति वचनं सपिण्डकत्वविधा-
नार्थं द्रष्टव्यं ॥ यथाचार व्यवस्था ॥ इति गर्भिणीपतिधर्मोः ॥ अथ गर्भेशृङ्खुपायः ॥ वरी विश्वा च गन्धा च मधुक मृद्गराद-
सम ॥ अजानुर्धेन पानं तु नार्या गर्भस्य वृद्धिकृदिति ॥ वरी शतावरी ॥ विश्वा शृण्ठी ॥ गन्धा अश्वगन्धा ॥ भाषायां आस्कन्द इत्यु-
च्यते ॥ मधुक ज्येष्ठमधु ॥ मृद्गराद भाषायां माक्रादिति ॥ अथ गर्भरक्षोपायः शाङ्गायनगृह्ये—चतुर्थे मासि गर्भरक्षण
प्रसङ्गाग्निः सविदान इतिस्वालीयार्केन हुत्वाक्षीभ्यातदितिप्रत्युच आज्यलेपेनाङ्गान्यवमृजेदिति ॥ ब्रह्मणाग्निःसविदानइति राक्षोघ्न ॥ अथ-
वा, स्वयालोक्तराक्षोघ्नसूक्तप्रदण ॥ शास्त्रांतरोक्तत्वाद्धौकिरात्राविद कार्यं ॥ इतिगर्भरक्षणोपायः ॥ अथ गर्भिण्या गर्भस्त्रावहरो-
पायः ॥ तन्नेदं गुरुरं—यदि गर्भः स्वेदाद्रेणास्त्राः पाणिना निरूर्ध्वं नागेरुन्माष्टि ॥ पराच त्वा नार्वाच स्वप्ना वध्नातु वन्धने ॥ स
कृतुगुणैश्च दद्यामासो अवीरहेति ॥ यदि गर्भो गर्भिण्याः सवेत्तदा तस्या नागेरूर्ध्वं यो देवो गर्भोवस्थितियोग्यः स स्वेन पाणिना
पराचत्वेतिमेषेण निरुन्माष्टि ऊर्वापरगं समृचीतेत्यर्थः ॥ सकृदेव भञ्ज ॥ यत्रैकस्मिन्द्रव्य इतिस्मृतात् ॥ नैमित्तिकमिदं कर्म ॥

औपधमपि ॥ पीत्वा तण्डुलोत्तोयेन तण्डुलीयजटा ऋतौ ॥ पतद्गर्भां च या नारी स्थिरगर्भां प्रजायते ॥ शर्कराय च तिलैः समांशकै-
र्मक्षिकेण सह भक्षितैः स्त्रियः ॥ नास्ति गर्भपतनोद्भवं मयं पापमोचुरिव तीर्थसेवनमिति ॥ तण्डुलीयजटा तण्डुलजामूलं ॥ माक्षिकं
मधु ॥ इति गर्भसावहरोपायः ॥

अथ सीमन्तोन्नयनम् ॥ पुंस्सवनवत् । प्रथमगर्भमासेपष्ठेष्टमेवा । पुंस्सवनवदितिवतिनायदहःपुंस्सानक्षत्रेण-
चन्द्रमायुज्येततदहुरुपवास्याप्लाव्याहतेवाससीपरिधाप्येत्यतिदिश्यते । पञ्चसुबहिःशालायांविवाहेचूडाकरणउपनयने-
केशान्तेसीमन्तोन्नयनइतिस्त्रादिदंकर्मबहिःशालायांकर्तव्यम् ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालौसंकी-
र्त्ययुगपुण्यतिथौअस्याःममभार्यायाःगर्भोपयवाभिवृद्धयैक्षेत्रगर्भयोःसंस्कारार्थं प्रतिगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणेनवीजकोत्पत्त्य-
तिशयद्वाराश्रीपर० सीमन्तोन्नयनाख्यंकर्माहंकरिष्ये ॥ तदङ्गत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनंअविमपूजनंभण्डपस्थापनंमातृकापूज-
नंयसोर्द्धारपूजनंआयुष्यमन्त्रजपंनान्दीश्राद्धंचकरिष्ये ॥ तन्नादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थेगणपतिपूजनंकरिष्यइतिसंकल्प्यतानि
कृत्या ॥ अत्रपुण्याहवाचनान्तेधाताप्रीयतामित्यूहः॥ ततोबहिःशालायांस्थण्डिलेपञ्चभृसंस्कारपूर्यकंमङ्गलनामाग्नेःस्थापनं॥
ततो दक्षिणतोन्नयनासनास्तरणाद्याज्यभागान्तेविशेषः ॥ पात्रासादनेआज्यस्थाल्यनन्तरंचरुस्थाली । आज्यानन्तरंतण्डुलाः ।
उपफलपनीयानि । तिलाः । मुद्गाः । सुदुपीठं । शुभान्यौदुम्बरफलान्यपकान्येकस्तवकनिबद्धानि ॥ त्रीणिदर्भपिथुलानि ।
अग्नेयीशलली ॥ वीरतरशङ्कुः आश्वत्थोवैल्वःशारेपीकोवा ॥ पूर्णचात्रं ॥ वीणागाथिनौचेति ॥ अर्थवत्प्रोक्षणं । आज्यस्था-

त्यामाज्यनिर्वापः । सपचित्रेचरुपात्रेऽत्रिःप्रक्षालितानांमुद्गानांप्रक्षेपः । चरुपात्रेप्रणीतोदकप्रक्षेपः । आज्यचर्वोःसहाधि-
श्रयणं । तत्रनक्षणेदग्निणतआज्याधिश्रयणं । यजमानस्यचरोरधिश्चयणमाज्यस्योत्तरतः । उभयोःपर्यग्निकरणं । उद-
कोपस्पर्शः । अर्धश्रितेचरीयुगपत्तिलतण्डुलप्रक्षेपः । अधिश्रितेचरीस्तुयंत्रतप्येत्याद्याज्यभागान्तं । तिलमुद्वमिश्रणंस्थाली-
पाकणंश्रपयित्वाप्रजापतेर्हुत्वा । ततश्चरुमभिघार्य ॥ ॐप्रजापतयेस्वाहा ॥ इदंप्रजापतयेनमम ॥ ततःस्थालीपाके-
नोत्तरार्धात्स्विष्टकृत् ॥ ततो नवाहुत्यादिप्रणीताविमोकान्तं । ततःपश्चादग्नेर्मद्रपीठउपविष्टायांयुग्मेनसदाछुप्तप्सेनौहुं-
घरेणत्रिभिर्धधर्मपिंजुलैस्तेष्वंयाशल्ल्याचीरतरशङ्खनापूर्णचात्रेणवर्षसीमन्तमूर्ध्वचिनयतिभूर्भुवःस्वरिति । प्रतिमह्वाव्यावृत्ति-
गिर्वा । ॐभूर्भुवःस्वर्चिनयामि ॥ ॐभूर्भुवर्चिनयामि ॥ ॐभूर्भुवर्चिनयामि ॥ त्रिष्टुतमावभाति ॥
ॐअयमूर्जावतोदृशऽऊर्जर्विफलिनीभव ॥ १ ॥ अथाहवीणागाधिनीराजानंसंयायेतां योवाप्यन्योवीरतरदति ।

१ रेणुकारिकायां—आज्यनिर्यजनततः । तण्डुलान्प्रक्षिपेत्स्थाल्या तिलमुद्वौध मिश्रितान् । चरु सपचयेन्मुद्वतिलयोर्न प्रधानता । अन्तराये उपैक्षेव मिश्रणस्यो
पदेशतइति । पर्यकक्रोपाध्यायजयरासहृदिरगदाधरदीक्षितादयश्च । रेणुदीक्षितामांमते—सपचित्रे चरुपात्रे तण्डुलतिलमुद्गाना सहैव प्रक्षेप ॥ २ मद्रपीठ
मुद्रोठ । तटाहुर्नाम अपकफलानि । तेषां मल्लोनाम स्वबक गुच्छद्वयार्थः । ३ पिचुललक्षणे यक्षपाश्वरिदिशिष्टे—अवन्तर्गमकं यात्र कौश द्विदलमेव च ।
प्रादेशमात्र मित्रेय पलिने वम कुम्भित ॥ एतेदेव द्वि पिचुल्ला लक्षणे समुदाहृतमिति । ४ त्रिषु स्थानेषु येना श्वेणी शल्ल्याऽयपक्षकण्टकः । ५ सूत्रेणपूर्णं चान्न
नाम सूत्रवर्तनशापनभूतो लोहकीलस्तु ॥ चातो । ६ सीमन्त कन्यते स्त्रीणा नेत्रमये तु पदसिरेति गवामधरमाप्ये । ७ त्रिभिर्वर्णैः प्रभ्यते इति निरुद्धेणी ताम्र-
सि तर्जनेतर्ध । गोपुवरादिपञ्चक आनयति ।

वीणागाथिनौराजानं संगायेतां इति प्रैपः । वीणागाथिनौ अन्यं वीरतरं संगायेतां इति वा प्रैपः । तौ च तं गायतः ॥ नि-
 युक्तामप्येके गाथासु पोदाहरन्ति । अस्मिन्पक्षे वीणागाथिनौ सोमं राजानं संगायेतां इति प्रैपः । तौ च सोमं राजानं गायतः ।
 स च गाथा मन्त्रः ॥ ॐ सोमऽएव नो राजे मामनुपीः प्रजाः ॥ अविमुक्तं चक्रऽवासीरं स्त्रीरेतुभ्यं ॥ १ ॥ सीमन्तिनीयां नदी-
 मुपायसि ताभयतितस्यानामगृह्णाति गङ्गा यमुना इत्यादिप्रथमान्तं नियुक्तामप्येक इत्यत्रापिः समुच्चयार्थः । समुच्चयपक्षे ।
 वीणागाथिनौराजानं सोमं राजानं च संगायेतामिति प्रैपः । अथवा । वीणागाथिनौ अन्यं वीरतरं सोमं राजानं च संगाये-
 तामिति प्रैपः ॥ तौ चोभयं गायतः ॥ ततः पतिपुत्रवतीभिर्दुंदुयासिनीभिर्यथाकुलाचारं नीराजनादिमाङ्गलिकं कार्यं ।
 ततः कृतस्य कर्मणः सांगतासिध्यर्थं स्पृष्ट्युक्तान् दशबाह्वाणान् भोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रीयन्तां ॥ ब्राह्मणान् गन्धता-
 म्बूलादिभिः संपूज्यतेभ्यश्च दक्षिणां दत्वा तैराशिषोऽगृहीत्वा मातृणां विसर्जनं अग्निं विसृज्य यस्य स्पृष्टेत्यादि ॥ इति सीमन्तो-
 ब्रयनम् ॥ अकृतसीमंतायाः प्रसवे सत्यप्रतः—स्त्रीयदाऽकृतसीमंताप्रसवे तु कथंचन । गृहीतपुत्राविधिवत्पुनः संस्कारम-
 र्हति । इति । अत्र भोजने प्रायश्चित्तमुक्तं पराशरमाधवीयेद्यौग्येन—ब्रह्मौदने च सोमे च सीमंतोन्नयने तथा । जातकर्म नवश्राद्धे
 सुत्तयाचां द्राघणं चरेत् । इदं च कर्म गन्नाह्वाणभोजनविषयं न त्विष्टकुटुंबादिभोजनविषयमिति सुरारिमिश्राः ॥

अथ शीघ्रप्रसवोपायः ॥ ग्रन्थान्तरे—हिमवत्युत्तरे पार्श्वे शबरी नाम यक्षिणी ॥ तस्या नूपुरशब्देन चिह्नित्वा स्यात्तु गर्भिणी स्वाहा ॥
 इति मन्त्रेणैकविंशतिदूर्वाङ्कुरैरेकपलं तिलतैलं अदक्षिणमावर्तयन्नष्टशतं मन्त्रं जपित्वा तत्तैलं किंचित्पाययेच्छेषमुदरे लेपयेदिति ॥ अथ सुख-

प्रसवयज्यमप्युक्तं यज्यक्रमाशौ—गवाग्निवेदा उदुरादथरादा रसर्पिपक्षा इति हि क्रमेण ॥ लिखेत्प्रसूतेः समये गृहेदं सुखेन नार्यः प्रसवन्ति शीघ्रमिति ॥ अत्यार्थः—गर्भिण्या नार्यो दृष्टिगोचरे देये समचतुरस्रं संसाध्य तस्य समाज्जव कोष्टकान्कृत्वा ईशानोत्तरवायुकोष्टेषु पूर्व

८	१	६
३	५	७
४	९	२

अष्टत्रितुरोऽङ्गान्क्रमेण लिखित्वा पूर्वमध्यमपश्चिमकोष्टेषु चैकपञ्चमनवाह्यान्क्रमेण विलिख्य आग्नेयदक्षिणनैऋतकोष्टेषु पद्मसद्वानित्यङ्गान्क्रमेण विलिखेत् ॥ इदं यजं प्रसूतिसमये सूतिकागृहे लेखनीयं एतदर्थेन सुखेन शीघ्र नार्यः प्रसवन्ति ॥ यजं यया ॥

अथ सौप्यन्तीकर्म ॥ सौप्यन्तीमग्निरभ्युक्ष्येजतुददमास्यइति प्राग्यस्यैतदिति । सौप्यन्तीप्रसवशूलवती । ॐ एजंतुद-
दमास्योगर्भोजुरायुणासुह ॥ यथायम्यायुरेर्जतियथासमृद्रऽएर्जति ॥ एवायन्दर्शमास्योऽअर्जज्जुरायुणासुह ॥ १ ॥ इति ॥
अथाऽपरायपतनंजपति । अयेरतिजरायुविशेषः । अभिधानात् । तस्याधःपतनेपितुर्जपः । ॐ अवैतुपृथिशिशेयलङ्घुनेजरा-
दन्तत्त्वे ॥ नैथमादृसेनपीयरिनकसिंश्चनायतमजरायुपथताम् ॥ १ ॥ इतिसौप्यन्तीकर्म ॥

अथ जातकर्मनिर्णयः ॥ धर्मनौकायाम्—श्रुत्वा पुनं जातमात्रं सचैलं स्नात्वा कुर्याज्जातकर्मस्य तातः ॥ नालच्छेदात्पूर्वमे-
वायवा स्यान्नाज्ञा सुक्त पुत्रिकाया अपीडम् ॥ रात्रौ शानाशौचके जाल्यशौचे कार्यं चैतन्मातृपूजादियुक्तं ॥ ग्राहं हेष्ठा वाऽऽमतो वा
प्रकुर्याद्वाता शुद्धो नास्ति दोषो द्विजानाम् ॥ केचिच्छवाशौचके नैव कार्यमित्याहुस्तत्समाप्तौ विधेयम् ॥ हस्तास्त्रातीभ्युत्तरारोहिणीषु
चित्राषु ज्येष्ठश्विनीरेवतीषु ॥ पुनर्वसौ चाभिजिति प्रकुर्याच्छ्रमखये मेनयुते विलैतत् ॥ सर्वत्र कालखय एव चैतन्मुख्ये तु काले नहि
कोपि दोषः ॥ मेघमदुराका ॥ मलास्तयाग्यायनचालगृद्धि न वर्जनीयं किल मुख्यकाले ॥ अतिक्रमे वर्जनेपेव युक्तं शुभे हि काले विद-

धीत सर्वं ॥ ये जन्मनि स्युः किल दुष्टयोगस्तच्छान्तयश्चाकृतौ विचार्योः ॥ विस्तारभीत्या इह नोदितास्ता इति ॥ गदाधरभाष्या-
दावप्येवम् ॥ दुष्टक्षोदिजननशान्तयोप्यग्रे संयुहन्ते ततोऽवगन्तव्याः ॥

अथजातकर्म ॥ पुत्रमुखदंष्ट्रासर्वैलंलायात् ॥ तथाचरेणुः—जातेपुत्रेसर्वैलंलास्ताननैमित्तिकंपितुः ॥ तद्यशीतेन
रात्रौचिदेवंजायालिरव्रीत् ॥ दियात्तेनतोयेनस्तायात्स्वर्णयुतेनतु ॥ इतिसांख्यायनःप्राहारात्रायनलंसंनिधी ॥ इति ॥
आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पयित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यशुभपुण्यतिथौममाखकुमारस्वगर्भोम्बुपानजनितसकलदोष-
निचर्हणायुर्मेषाभिदृष्टिर्जीजगर्भसमुद्भवैनोनिचर्हणद्वाराधीपरमेश्वरप्रीत्यर्थ्यजातकर्माहंकरिष्ये ॥ तदङ्गत्वेनस्वस्तिपुण्याह-
वाचनंमातृकापूजनं वसोर्धारापूजनंआयुष्यमभ्रजपंनान्दीश्राद्धंचाहंकरिष्ये । तत्रादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थगणपतिपू० ॥ अत्र-
रेणुः ॥ अच्छिन्ननाभ्यांकर्तव्यंश्राद्धंलानादनंतरं ॥ आमद्रव्येणतत्कार्यवचनाचुप्रजापतेः ॥ हिरण्येनभवेच्छ्राद्धमामद्रव्यं
गृहेनचेत् । इतिव्यासवचःप्रोक्तंपकांत्रंसनिपेधति ॥ अत्रामंद्विगुणंभोज्यंहिरण्यंचचतुर्गुणमिति ॥ तानिहृत्वा ॥ जात-
स्यकुमारस्याच्छिन्नायांनाछ्पांमेधाजननायुष्येकरोति ॥ तत्रादौमेधाजननं ॥ अनामिकयासुवर्णांतर्हितयामधुघृतेप्राश-
यति घृतंया । कृत्वामधुघृतेपात्रएकसितैजसादिकइतिरेणुः । ॐभूस्त्वयिदधामिभुवस्त्वयिदधामिस्वस्त्वयिदधामि-
भूर्भुवःस्वःसर्वत्वयिदधामि ॥ इतिमन्त्रेणसकृत् ॥ प्राशनंप्रतिवाक्यंस्यादपरेचैवमब्रुवन्नितिरेणुः । कर्कोप्येवं । अस्मिन्पक्षे ॥
ॐभूस्त्वयिदधामि ॥ ॐभूर्भुवःस्वःसर्वत्वयिदधामि ॥ ॐभूर्भुवःस्वःसर्वत्वयिदधामीति ॥ इतिमेधाजन-

नम् ॥ इदं नालं देनात्पाद न कृतं चेत्कालांतरे न भवत्येव । तस्मात्कुमारं जातं धृतं वैवाग्नेप्रतिलेहयन्ति स्तनं वानुपधापयन्तीति-
 श्रुतेरिति सर्वं भाव्यकाराः ॥ आयुष्यकरणं तु कालान्तरेऽपि भवत्येव ॥ अथास्यायुष्यं करोति ॥ नाभ्यां दक्षिणे वाकर्णे जपति ।
 ॐ अग्निरायुष्मान्सवनस्पतिभिरायुष्मोस्तेन त्वायुपायुष्मन्तं करोमि ॥ १ ॥ ॐ सोमऽआयुष्मान्सऽओषधीभिरायुष्मो-
 स्तेन त्वायुपायुष्मन्तं करोमि ॥ २ ॥ ॐ त्रयायुष्मन्तद्राक्षणैरायुष्यं तेन त्वायुपायुष्मन्तं करोमि ॥ ३ ॥ ॐ देवाऽआयुष्मन्तस्ते-
 सु तेनायुष्मन्तस्तेन त्वायुपायुष्मन्तं करोमि ॥ ४ ॥ ॐ ऋषयऽआयुष्मन्तस्ते त्रैरायुष्मन्तस्तेन त्वायुपायुष्मन्तं करोमि ॥ ५ ॥
 ॐ पितरऽआयुष्मन्तस्ते स पाभिरायुष्मन्तस्तेन त्वायुपायुष्मन्तं करोमि ॥ ६ ॥ ॐ यज्ञऽआयुष्मान्स दक्षिणाभिरायुष्मोस्ते-
 न त्वायुपायुष्मन्तं करोमि ॥ ७ ॥ ॐ समुद्रऽआयुष्मान्स स्रवन्तीभिरायुष्मोस्तेन त्वायुपायुष्मन्तं करोमि ॥ ८ ॥ इति त्रिभिः ॥
 त्रिष्वयायुपमिति च ॥ ॐ द्यायुपं जुमर्दधेः कुर्यर्पसाश्रयायुपम् ॥ यद्वेदेषु श्रयायुपन्तर्ज्ञोऽअस्तु श्रयायुपम् ॥ इत्यायुष्यम् ॥
 अथ वात्सग्रांभिर्मर्शनम् ॥ सयदिकामयेत सर्वमायुरियादिति वात्सग्रेणै नमभिमृशेत् ॥ दिवस्परीत्येतस्यानुवाकस्योत्तमा मृचं
 परिशिनष्टि ॥ ॐ दिवस्परीधुमन्यज्ञेऽअग्निरुसाङ्घ्रितीयम्परिजातर्धेदाः ॥ तृतीयमुष्णुमणाऽअर्जस्रुमिन्धानऽएनअरते-

१ पश्चिद्वरणसप्तम्यमात्रं तदानीं भस्मसमीपगङ्गायाधोपदक्षिणवर्णसमीपे वेत्तव्यं । २ अग्निरायुष्मानिवाऽभ्यसमुद्रायुष्मान्स्रवन्तीभि-
 रायुष्मोस्तेन त्वायुपायुष्मन्तं करोमि त्वन्तएक एव मन्त्र मन्त्रावसानोपकश्चक्षिणन्वकरणार्ह इति रेणुद्विरिहते । ३ इदमभिमतं वैवस्वतीरेकार्यम् । ४ एतेषामेकादश
 मन्त्रागौ वातगत्रसेव्याः ।

स्वाधीः ॥ १ ॥ विमार्तेऽजमेऽधेघानुयाणिविमार्तेघामुधिवृतापुरुत्रा ॥ विमार्तेनामपरमद्वुहायद्विभ्रातमुत्सन्त्यतऽआजु-
 गन्ध ॥ २ ॥ सुमुद्रेत्यानुगणाऽअप्सुन्तर्नृचक्षाऽईधेदिवोऽअमुऽअर्धन् ॥ तृतीयेत्वारजसितस्थिवाहसमुपासुपस्थेमहि-
 पाअवर्धन् ॥ ३ ॥ अक्रन्ददुमिस्तनयत्रिवुद्योः क्षामारोरिहृद्दीरुधःसमुञ्जन् ॥ सुद्योजज्ञानोचिह्रीमिदोऽअव्युदारोदसी-
 भानुर्नाभालुन्तः ॥ ४ ॥ श्रीणामुदरोधुरुणोरयीणाम्मनीपाणाम्भार्षणःसोर्मगोपाः ॥ वसुःमूनुःसहसोऽअप्सुराजा-
 विभ्रात्यग्रऽउपसमिधुानः ॥ ५ ॥ विथस्यकेतुसुर्वनसुगर्भऽआरोदसीऽअपृणाज्जार्यमानः ॥ व्रीडुडिदद्रिमभिनत्परा-
 यजन्नायदुमिमर्त्यजन्तुपञ्च ॥ ६ ॥ उशिक्षपावुकोऽअरुतिःसुमेधामर्त्यैवुमिरुमृतोनिर्धायि ॥ इयर्तिधूममरुपम्भरिध्रुवुच्छु-
 क्रेणशोचिपायामिर्नक्षन् ॥ ७ ॥ इक्षानोरुक्मऽडुन्यार्यव्यद्यौहुर्मऽअकपुमार्युऽध्रियेरुचानः ॥ अमिरुमृतोऽअमवुद्योभि-
 र्यवेनुन्द्यौरजनयत्सुरेताः ॥ ८ ॥ यस्तेअद्यकृण्वर्द्धद्रसोन्धेपूपन्देवधृतवन्तममे ॥ प्रतन्नयप्रतुरम्भस्योऽअच्छाभिसुञ्जन्दुव-
 मक्तन्यविष्ट ॥ ९ ॥ आतम्भजसौश्रवसेन्धमऽडुकपऽउवधुऽआमजशुस्वमने ॥ श्रियःसूर्येप्त्रियोऽअग्रामधुतुल्लाने-
 भिनदुदुज्जनितैः ॥ १० ॥ त्यामग्नेयजमानाऽअनुधून्विश्यावसुदधिरुधार्योणि ॥ त्वर्यासद्वद्रधिणमिच्छमर्मानावृजज्जोम-
 न्तमुशिलोचिर्वधुः ॥ ११ ॥ इतिवात्सप्राभिमर्शनम् ॥ अथानुग्राणनम् ॥ प्रतिदिशंपञ्चत्राक्षणानवस्थाप्यव्यूयादिममनु-
 प्राणितेति । पूर्वोव्यूयात्प्राणेति । व्यानेतिदक्षिणः । अपानेत्यपरः । उदानेत्युत्तरः । समानेतिपञ्चमऽपरिष्टादवेक्ष्यमाणो-

ब्रूयात् ॥ ब्राह्मणान्कुमाराभिमुखान् अवस्थाप्येत्यर्थः । पञ्चमस्तु नैर्ऋत्यामितारेणुः । मध्यइति हरिहरगदाधरो । ॐ इममनुप्रा-
णित । प्राण । ध्यान । अपान । उदान । समान । स्वयंवाकुर्यादनुपरिक्राममविद्यमानेषु । अनुपरिक्रामभित्तिणमुलंतं ।
तेन तांतां दिशं परिक्रम्य परिक्रम्येत्यर्थः । अस्मिन्पक्षे इममनुप्राणितेति प्रपाभावः । इत्यनुप्राणनम् ॥ अथ कुमारजन्मभूम्यभि-
र्शनम् ॥ तयस्मिन्देशे जातो भवति तमभिमन्त्रयते ॥ ॐ वेदेते भूमिर्हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितं ॥ वेदाहन्तन्मान्ति द्विधा तपश्येम-
शरदः शतलीयेमशरदः शतं षष्ठ्युयामशरदः शतम् ॥ १ ॥ अथ कुमाराभिर्शनम् ॥ ॐ अश्माभयपरशुर्भवहिरण्यमल्लत-
म्भय ॥ आत्मापैषुन्ननाभासिसजीवशरदः शतम् ॥ १ ॥ अथास्यमातरमभिमन्त्रयते ॥ ॐ इडासिमैत्रावरुणीवीरेवीरमजी-
जनयाः ॥ सात्यन्वीरयतीभवयास्मान्वीरवतोकरत् ॥ १ ॥ इति ॥ अथासौ दक्षिणं स्तनं ग्रन्थात् प्रयच्छतीमं स्तन-
मिति ॥ ॐ हुमं हस्तानुमूलं स्वं तं ध्याप्रां प्रपीनमभेसरिरस्युमर्च्य ॥ उत्सं जुपस्व मधुमंतमर्च्यत्समुद्रियुं सर्वनुमाविंशस्व ॥ १ ॥

१ इदमभिमर्शं विरसोत्तिकारिकाकारः । हृदयदक्षिणायामः । सर्ववतीरदक्षिणद्विहृदः । २ इदं जातकर्मैरेवान्मानुषाद्वाप्रतिषेयादतीतकाले चेत्तदाभयास्यापुण्यं-
करोतीत्यादिशरीरशरदः शतमित्यंतं न कथेत् । तथाच इदं सर्वमितिः—अनुप्राणनकाले प्राभिमर्शं नानुमन्त्रये । आखान्तरेपि कुर्वति आयुष्यकरणं तमेति । तथाचरेणुः—
स्वकालेन कृतं जातकर्मैर्देवाद्युपादयि । देवादतीलकालं चेत्तदनुन्यादिकं भवेत् ॥ अदमाभवेति मन्त्रांतमित्युपाध्यायवैमतिः । कार्यस्वकालो वेधाजननं नान्यकालतः ।
कुमारनातमिरयेषाभाष्ये मुक्तिरदाहतेति । २ अयासनादरेचेप्राणीति निमित्तमत्रैव । आशौनःप्राप्नुवी संस्थावीर्यतां चंपुटाग्रिः । उपेक्षितमुपाध्यायेरिदं भावमि-
मन्त्रनं । भुक्तिमारभादेस्तीहसोक्तं चेत्तदेव हति ।

यस्तेस्तनइत्युत्तरेमेताभ्याम् ॥ ॐ यस्तेस्तनः शशयोयोर्मयोभूयोरुधाधसुविद्यः सुदन्नः ॥ येनुविश्वपुष्यसिधार्योणिस-
 रस्वतितमिहधातवेकः ॥ १ ॥ ॐ हुमंस्तनुमूर्यं ॥ इतिमात्रभिमन्त्रणं ॥ अत्रदद्यात्सुवर्णं वाभूमिगांतुरगंतथा ।
 छत्रं छागं च खमाल्यं शयनं चासनं गृहं । धान्यं गुडं तिलान्सर्पिरन्यथास्तिष्टहेवसु । आयान्ति पितरो देवाजाते पुत्रे गृहं प्रति ।
 तस्मात्पुण्यमहः प्रोक्तं भारते चादिपर्वणि । दानं प्रतिग्रहं नाभ्यामच्छिन्नायां तदह्निवा । कुर्यादित्याह तुः शक्नोमन् ॥ इति ॥ ततो-
 नालच्छेदनम् ॥ अष्टाङ्गुलं परित्यज्य नालं छिन्वात्क्षुरादिनेतिरेणुः ॥ उदपात्रं शिरस्त्वोनिदधाति ॥ सूतिकायाः कुमार-
 स्याशिरः प्रदेशे स्त्रद्धाधस्ताद्भूमौ तत्पात्रं दशाहं तिष्ठति ॥ ॐ आपो देवे पुजाग्रयथ यथावेवे पुजाग्रथ ॥ एवमस्याऽसूतिकायाऽस-
 पुत्रिकायां जाग्रथ ॥ १ ॥ अधसूतिकाग्निहोमः । पञ्चभू संस्कारपूर्वकं द्वारदेशे सूतिकाग्निमुपसमाधाय । ओत्यानात्संधिवे-
 लयोः फलीकरणमिश्रान्सर्पपानमाचार्यपति शण्डामर्केत्यादि नश्यतादितः स्वाहेति ॥ १ ॥ ॐ शण्डामर्का उपवीरः शौण्डिके-
 यऽउल्लखलः ॥ मलिच्छुचो द्रोणासश्च यवनो नश्यतादितः स्वाहा ॥ इदमग्नये नमः ॥ अथवा ॥ इदं शण्डाय मकार्य उपवीराय शौ-
 ण्डिकेयाय उल्लखलाय मलिच्छुचाय द्रोणासाय च यवनानाय नमः ॥ १ ॥ ॐ आलिखन्ननिमिषः किम्वदन्तऽउपश्रुतिः ॥ हर्यक्षः-
 कुम्भीरायुः पात्रपाणिर्नृमणिर्हृन्नीमुखः ॥ सर्पपारुणश्च यवनो नश्यतादितः स्वाहा ॥ इदमग्नये नमः ॥ अथवा । इदं आलिखते अ-

१ यस्तेस्तनः इमं स्तनमिति हरिद्वारिकाकारंगोपाधराः । आद्येदमस्त्वनपञ्चायस्तेस्तनइति जयरामः । २ फलीकरणं स्तंङ्गुलकथाः । ३ आग्नये नमोपदेशात् दक्षिणतोऽग्रप्राशनमास्तीर्ष्यादिकोमेति कर्तव्यतानममति । इति रेणु रूकोदयः ।

निमिषाय किंचिदव्याः उपश्रुतये ह्यर्थं क्षायकुम्भेन शत्रवे पात्रपाणये नृमणये हन्त्रीमुखाय सर्पपाशुणाय च नमः ॥ २ ॥
 इदं किंचिदं ज्योत्स्नाम इत्युभयत्रवात्मागः ॥ संचययोरुभयोर्द्वेनित्यहोमादनन्तरं । ओत्थानोदन्वहं कायसंध्ययोः स्थापनादिकं ।
 इतिरेणुः ॥ इति सूक्तिकाग्निहोमः ॥ इदमपि कालान्तरे नमवतिनियतकालत्वात् । दशब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ आशौचांते-
 ब्राह्मणभोजनं ॥ भूयसीदानं आशीर्ग्रहणं मातृणां विसर्जनं ॥ अत्र सामिक्रियादिसूक्तिकया लौकिकाग्निपक्वमेव पर्वण्यपि-
 भोक्तव्यं । तथा च रेणुः—सूतिसंबंधिपत्तयादिकर्मतस्तौ किकेन ले । पर्वण्यपि च तत्पक्षमश्रीयाश्चैव दोषभाक् ॥ इति जातकर्म ॥
 अथ नैमित्तिकविधानम् ॥ यदिकुमार उपद्रये तं जालेन प्रञ्छाद्योत्तरीयेण यापितां कआघायजपति ॥ ॐ कूर्कुरः सुकूर्कुरः कूर्कु-
 रोवालयन्धनः ॥ ये ये च्छुन कसृजनमस्तेऽजसृसीसरोलपेतापह्वर ॥ तत्सत्यं येत्ते देवावरमददुःसत्यं कुमारमेव वा वृणीयाः ॥ चे-
 ये च्छुन कसृजनमस्तेऽजसृसीसरोलपेतापह्वर ॥ तत्सत्यं येत्ते सरमामातासीसरः पिताश्यामशवलौघ्रातरौ ॥ ये च्छुन कसृज-
 नमस्तेऽजसृसीसरोलपेतापह्वर ॥ १ ॥ अथाभिमृशति कुमारं ॥ ॐ ननामयति न रुदति न त्वप्यति न गलयति यत्र यं वदामो-
 यत्र चाभिमृशामः ॥ १ ॥ इति नैमित्तिकविधानं ॥ कुमार्याश्चैतज्जातकर्माभ्यन्त्रं कार्यं ॥ रात्रौ संध्यायां ग्रहणे जाता शौचा-
 न्तरमभ्येपीदं कार्यं ॥ मृताशौचमध्ये जातश्चेत्तदेवाशौचान्ते वा कार्यं ॥ पितरि ग्रामान्तरगत्येपि पितृव्यादि गोत्रजो ज्येष्ठक्रमे-
 ण दं कुर्यात् ॥ इति जातकर्म ॥

१ अथ योर्द्वेवताभि स्थाप्यन्नेका द्वेविहीरिता इतिरेणुः । २ ओत्थानावदस्वादिनावधीत्यर्थः । ३ तत्र प्रच्छालोत्तरीयेण मातस्य वादेन वास्वके । अथ अपाघायजपतिमन-
 कुर्यादपह्वरम् ॥ रेणुः ।

अथ बालस्यदुष्टदृष्टिदोषपरिहारः ॥ ॥ वासुदेवो जगन्नाथः पूतनातर्बनो हरिः ॥ रक्षति त्वरितं बालं मुग्ध मुग्ध कुमारकं ॥

कृष्ण रक्ष शिशुं शशमधुनैवमर्दन ॥ प्रातःसंगवमध्याह्नसायाह्नेषु च संध्ययोः ॥ महानिशि सदा रक्ष कंसा-
रिष्टनिपूत ॥ यद्रोरजःपिशाचांश्च ग्रहान्मातृग्रहानपि ॥ बालग्रहान्विशेषेण च्छिन्धिच्छिन्धि महाभयान् ॥
ग्राहित्रादि हरे नित्यं त्वत्प्रक्षामपितं शिशुं ॥ इति मत्स्यमभिषेकैव भूपत्येतेन भस्मना ॥ विशोर्ललाटाग्रधनेषु रक्षां
कुर्याद्यथाविधि ॥ इति प्रयोगसागरे ॥ ॥ रक्षरक्ष महादेव नीलग्रीव जटाधर ॥ ग्रहेस्तु सहितो रक्ष
मुग्धमुग्ध कुमारकं ॥ अमुं मधं मूर्जपत्रे विलिख्य तत्पत्रं दक्षिणमुखे धर्मीयादिति यन्त्रोद्धारः ॥ ॥ बालरो-
दनपरिहारार्थं यन्त्रं मयूखे—पङ्कजमध्ये ह्रींकारस्तन्मध्ये शिशोर्नाम विलिख्य पदकोणेषु ॐ लुलुबः स्वाहे-
तिमन्त्रपङ्कजराणि विलिख्य तद्बहिर्नेमिवदृत्तद्वयं विलिख्य तद्बहिर्धोमुखैरर्धचन्द्रैरावेष्टय पञ्चोपचारैः संपूज्य बालहस्ते धर्मीयादिति ॥

अथ पष्ठीपूजनं ॥ ॥ तद्यथा—विशेषस्य जन्मदानां जीवन्त्याश्च प्रपूजनं ॥ जातादिपञ्चमे षष्ठे निशीथे बलिमाहरेत् ॥ १ ॥
द्वारवृत्तीयभागे तु पुत्तलैश्चापि कञ्जैः ॥ दक्षिणोत्तरयोर्देशे लेख्य चत्वारि पूजयेत् ॥ २ ॥ द्वारस्योर्ध्वतृतीयभागइत्यर्थः ॥ अर्चयेद्दशदिक्पाला-
नीतवादिननिःस्वनीः ॥ कृत्वा जागरणं रात्री गीतैश्च शान्तिपाठकैः ॥ ३ ॥ दशाहं सृष्टिकागारमायुर्वैद्य विशेषतः ॥ वद्विः सधूमः
सलिलपूर्णकुंभीः प्रदीपकैः ॥ ४ ॥ मुसलादि तथा शस्त्रैर्वर्णकैश्चित्रितेन च ॥ विग्रहं कक्षां कुर्वीत सर्वपान्विकिरेत्तथेति ॥ ५ ॥

अथ पष्ठीपूजा ॥ पञ्चमेष्वेवादिनेरात्रौकार्या ॥ आचमनं । पवित्रधारणं ॥ शुभपुण्यतिथौ अनयोःसू-

तितायालक्योरायुरोग्याभिद्वयसकलारिष्टशान्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थविघ्नेशजन्मदानांजीवन्यपरनाश्याःपष्टीदे-
व्याःश्रमगर्भोभगस्त्याश्रयपूजनंरुख्ये ॥ ॥ एतत्प्रतिमाःपीठादौक्षत्पुञ्जेषुपूगीफलेषुवाविनिवेश्याः ॥ जीवन्तिफादि-
नूतनप्रतिमायुग्राण्यप्रतिष्ठादिकार्यं ॥ सर्वासामेकतन्त्रेणयोडशोपचारैःपूजनं ॥ तद्यथा ॥ आयाहिवरदेदेविषष्टीदेवीतिवि-
शुते ॥ नक्तिभिःसहपुत्रंभस्वरक्षरानने ॥ १ ॥ मनोजूतिरितिप्रतिष्ठा ॥ अथव्यानं ॥ देवीमज्जनसंकाशांचन्द्रार्धकृत-
शेरारं ॥ सिंहारूढांजगद्धार्त्रीसौमारीभक्त्यत्सलां ॥ खड्गखेटंचविभ्राणामभयंवरदांतया ॥ तारकाहारभूपाढ्यांचिन्तया-
मिनवांशुतां ॥ १ ॥ ॐ श्रीशैतिलुःश्री ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःविघ्नेशजन्मदापष्टीदेवीजीयंतिकाभ्योनमः ॥ ध्यायामि ॥
एवंसर्वत्र ॥ आगच्छवरदेदेवित्यानेचात्रस्थिराभव ॥ आराधयाभिभक्त्यात्वारक्षचालंचसूतिकां ॥ १ ॥ ॐ हिरण्यवर्णी ॐ भू-
विमोशाय ० विघ्नेदांजा ० ॥ जन्मदाभ्योनमः जन्मदाजा ० ॥ जीवन्यपरनाश्रयैपष्टीदेव्यै न ० जीवन्यपरनाश्रयीपष्टीदेवींजा ० ॥
ॐ श्रमगर्भोभगवत्यै ० शान्मगर्भोभगवर्तीजा ० ॥ संध्यारागनिभंरक्तमासनंस्वर्णनिर्मितं ॥ गृहाणसुसुखीभूत्वारक्षचालं-
चसूतिकां ॥ ॐ तांमुडआवह ० ॥ ॐ भू ० विघ्ने ० ॥ आसनं ० ॥ गङ्गाजलंसमानीतंसुवर्णकलशेस्थितं ॥ पाद्यंगृहाणमेवालं-
सूतिकां धैवपालय ॥ ॐ अशुपूर्व ० ॐ भू ० वि ० पादांस ० ॥ अक्षतापुष्पगन्धाढ्यमर्घ्यार्थनिर्मलंजलं ॥ गृहाणपाहिमेपुत्रं-
मूतितांभयहारिणि ॥ ॐ कुंभोसोस्मितां ० ॐ भू ० वि ० अर्घ्येस ० ॥ गृहाणाचमनीयंतुकुंभूरैलादिवासितं ॥ संवालांसूतिकां

पाहिजगन्मातर्नमोस्तुते ॥ ॐ चन्द्राग्रग्रासां ॐ भू० वि० आचमनं ॥ पंचामृतं गृहाणेदं पयोदधिघृतं मधु ॥ शर्करा-
 रासं दितं देवि पाहि चालं समातृकं ॥ घृतेन सीतामर्धुना ॐ भू० वि० पंचामृतस्नानं ॥ इक्ष्वादिमयं देवि नानारत्नैः प-
 रिष्कृतं ॥ परिधत्स्वामलं चक्षरक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ उषैतुमां ॐ भू० वि० चक्षं ॥ नानारत्नमयं दिव्यमुक्ताहारमयं
 शुभं ॥ गृहाण कालरात्रित्वं रक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ क्षुत्पिपासा ॐ भू० वि० अलंकारास्समर्पयामि ॥ कर्पूरागरुकस्तू-
 रीकङ्कोलादिसमन्वितं ॥ चन्दनं स्त्रीकुरुत्वं मे रक्षवालं च सूतिकां ॥ ॐ गुग्गुद्दारां ॐ भू० वि० चन्दनं ॥ सुमाल्या-
 निसुगन्धीनिमालत्यादीनि वैप्रभो ॥ गृहाण वरदे देवि रक्षवालं च सूतिकां ॥ ॐ मर्नसुः काम ॐ भू० वि० पुष्पं ॥ ह-
 रिद्राकुङ्कुमादीनि नानापरिमलानि च ॥ गृहाण कालरात्रित्वं रक्षवालं च सूतिकां ॥ ॐ अहिरिवभुगैः ॥ ॐ भू० वि० परि-
 मलद्रव्यं समं ॥ वनस्पत्युद्भवं धूपं दिव्यं स्त्रीकुरुदे विमे ॥ प्रसीद सुमुखी भूत्वारक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ कर्दमेन प्रजा ॐ भू०
 वि० धूपं ॥ आज्यवर्तिकृतं देवि ज्योतिषा ज्योतिषं तथा ॥ जीवन्तिके गृहाणेदं रक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ आपुः क्षजन्तु ॥
 ॐ भू० वि० दीपं ॥ नैवेद्यं लेह्येयादिपद्मसैधसमन्वितं ॥ भुङ्क्ष्व देवि गणैर्युक्ता रक्षमे सुतसूतिके ॥ १ ॥ ॐ आर्द्राद्युः करिणीं
 ॐ भू० वि० नैवेद्यं ॥ इदं फलं मया देवि स्थापितं पुरतस्तव ॥ तेन मे परितुष्टा त्वं रक्षवालं च सूतिकां ॥ ॐ याः फुलिनी ॥
 ॐ भू० वि० फलं ॥ नागचल्लीदलं रम्यं पूगीफलसमन्वितं ॥ गद्रे गृहाण ताम्बूलं पाहि मे सुतसूतिके ॥ ॐ आर्द्रां म्पुष्करिणीं ॥

ॐ भू० वि० ताम्बूलं० ॥ हिरण्यगर्भग० प्रयच्छमे ॥ ॐ ताम्भावहजातवे० नहं ॥ ॐ भू० वि० दक्षिणांस० ॥ कदली-
 गर्भसंभूतं रूपं च प्रदीपितं ॥ आरातिकमहं कुर्वेक्षवालं च सृत्तिकां ॥ ॐ इदं हुविः० ॥ ॐ भू० वि० कर्पूरनीराजनंस० ॥
 नानागुण्यपुष्पाणिययारुतलोद्भवानि च ॥ पुष्पाञ्जलिगृहाणे परंक्षमे सुतसृत्तिके ॥ ॐ श्रीश्रुते लक्ष्मी० ॥ ॐ भू० वि० पुष्पा-
 ञ्जलिंस० ॥ यानिरुनि० सप्तस्येति प्रदक्षिणां० ॥ अयग्रायना ॥ पष्ठिदेवि नमस्तुभ्यं सृत्तिकागृहाणालिनि ॥ पूजिता पर-
 याभक्त्या दीर्घमायुः प्रयच्छमे ॥ १ ॥ जननी जन्मसौख्यानां वर्धिनी धनसंपदां ॥ साधनी सर्वभूतानां जन्मदेत्यां नता वयं
 ॥ २ ॥ गौरीपुत्रो यथास्कन्दः शिशुत्वे रक्षितः पुरा ॥ तथाममाप्यमुं बालं पष्ठिके रक्षते नमः ॥ ३ ॥ यथादाशरथीरामश्चतुर्मूर्ति-
 र्गनिद्रे नमोस्तुते ॥ ५ ॥ रक्षितौ पृतनादिभ्यो नन्दगोपसुतौ यथा ॥ तथामे बालकं पादिदुर्गे देवि नमोस्तुते ॥ ६ ॥ यथादृ-
 शासुरादिद्रोरक्षितोऽदिति बालकः ॥ त्वया तथामे बालो यं रक्षणीयो मे हे श्वरि ॥ ७ ॥ यथात्वयांजनीपुत्रो हनुमात्रक्षितः
 विष्णुमाये नमोस्तुते ॥ ९ ॥ सर्वविमानपाकृत्य सर्वसौख्यप्रदायिनि ॥ जीवन्तिके जगन्मातः पाहि नः परमेश्वरि ॥ १० ॥
 अनया पूजया विभो जन्मदा जीवंत्य परनामी पृष्टी देवी शस्त्रगर्भा भगवत्यः प्रीयंतां ॥ ततो दिक्पालपूजनं ॥ ततो नीराजनं ॥
 सृत्तिकागृहे बलिगोपस्करं दद्यात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ क्षेत्रस्याधिपते देवि सर्ववीरिष्टविनाशिनि ॥ बलिगृहाण मे रक्ष क्षेत्रं सुती च

वालकं ॥ १ ॥ इमंसोपस्करं बलिं क्षेत्राधिपतिदेव्यै समर्पयामि ॥ तत आगत्य द्वारस्योभयतः कज्जलेन द्वे द्वे मातरो लिखेत् ॥ तत्रामानि ॥ धिपणाद्यदि माता च तथा गौरी च प्रतना ॥ आयुर्दोष्यो भवन्त्येता अववालस्य मे शिवाः ॥ पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥ सुवासिनीभोजनं विप्रेभ्यश्च राघवताम्बूलदक्षिणादिदानं आशीर्ग्रहणं ॥ अत्र पञ्चमपष्ठदिनयोः पुरुषाः शल्लहस्ताः त्रियश्च नृत्यगीतकारिण्योऽस्यां रात्रौ जागरणं कुर्युः ॥ सूक्तिकागेहं सधूमाग्निदीपं शल्लमुसलां बुधिश्रुतिश्रुतं कार्यं ॥ सर्पपांश्च सर्वतोचिकिरेत् ॥ अन्यदप्यिवाचारं कार्यं ॥ विप्राश्च शान्तिपाठं पठेयुः ॥ तत्र सूक्तिकावालकयोरायुष्याद्यभिष्टुष्यर्थं श्रीपरमे-
श्वरश्रीस्यर्धशान्तिपाठजपं करिव्ये हतिसंकल्पः ॥ इति पष्ठीपूजनं ॥

अथ नामकरणम् ॥ दशम्यामुत्थाय ब्राह्मणान्भोजयित्वा पिता नाम करोति ॥ दशम्यां रात्र्या मतीतायां एकादशे हवीत्यर्थः ॥ तथाच गोभिलः—दशरात्रे ब्युष्टे नामकरणमिति ॥ याज्ञवल्क्यश्च—अहन्येकादशे नाम इति । एकादशे हनि नामकरणसंभवे स्मृत्यन्तरोक्ता द्वादशाहादिकाला ग्राह्याः । तदुक्तं कारिकायां—मुख्यकाले यदा नामधेय कर्तुं न शक्यते ॥ उक्तानामन्यतमस्मिन्दिने स्यात्तु गुणान्वित इति ॥ तथाच धर्मनीकायां—जन्मतो भवति नाम वासरे द्वादशे शशिविधौ ११ त्रयोदशे ॥ ब्राह्मणस्य नृपवैश्ययोः क्रमात्पोडशे च दिवसे च विंशती ॥ १ ॥ शूद्रनाम रद ३२ समिते दिने सर्वनामं गजचन्द्र १८ दिनेऽथवा ॥ चन्द्रभूमि ११ दिवसे सदि १०० क्षिते वासरे भवति वत्सरान्ततः ॥ २ ॥ इदं नामकर्म स्वकालेऽपि कुर्यादमापातसंक्रान्तिविष्टादिके न ॥ तथान्ये कुर्योगेपि कार्यं न चेदं मलादौ तु कार्यं न दोषोऽस्ति कश्चित् ॥ ३ ॥ मित्रादित्यमघोत्रराशतभिपक्खातीधनिष्ठाभ्युतत्राजेशाश्विशशाङ्गपौष्णदिनकृत्येष्वेपु राशौ स्थिरे ॥ छिद्रां ४१।८।९।१४ पञ्चदशी १५।३० विहाय नवमीं शुद्धेऽष्टमे मार्गे वज्ञाचार्यां श्रुतपादभागदिवसे नामानि कुर्या-

च्छिद्योः ॥४॥ अन्य श्लोकमव्याख्या संस्कारकौस्तुभे—मित्रोऽनुराधा । आदित्यं पुनर्वसुः । उत्तरेत्युत्तरात्रयं गृह्यते । शीघ्रयुत्तराण्या-
दुक्तं इति नास्तीति शास्त्रान्तरसंग्रहात् । अच्युतः श्रवणः । प्रावेशो रोहिणी । अश्वि अश्विनी । अश्विाङ्को युगशिरः । पौष्णं रेवती । दिन-
कृत्स्नः । राशी शिरो वृषसिंहवृथिकृभेषु । तेभ्य एवाष्टमस्यानेऽरिष्टसूचकग्रहानां रुपणं शुद्धत्वं । ज्ञो बुधः । आचार्यो गुरुः । अमृतपाद-
शङ्करः । एषां भागाख्यांशे दिग्मालायासरे प्रत्येकमन्त्रयः । भागदिवसमित्येकवद्भावः । नामानीति बहुवचनमेकस्य शिशोर्वहूनि नामानि
तार्याणीति ज्ञापनार्थं ॥ प्रथममाह शङ्कः—कुलदेवतासंयुक्तं पिता नाम कुर्यादिति । कुलपूज्या या देवता तत्संबद्धमित्यर्थः । यथा
कुलदेवतानाम् रेणुकाभक्त इति ॥ भीमपुत्रेण आपन्नं रेणुकाभक्ता इति । अस्यां व्याख्यायामनादिराचारो मूलं ॥ द्वितीयमाह गार्ग्यः—
मातन्याम गुरोर्नाम दद्याद्वातस्य वे पिता ॥ कृष्णोऽनन्तोऽच्युतश्चकी वैकुण्ठेय जनार्दनः ॥ उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवो हरिस्तथा ॥ योगीशः
पुण्डरीकाक्षो मामनामान्यदुक्कमात् ॥ अत्र मार्गशीर्षादिक्रमः ॥ चैत्रादिमासनामानि वैकुण्ठोऽय जनार्दनः ॥ उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासु-
देवो संवादात् । स्त्रीणां तु—कृष्णा अनन्ता अच्युता चकिणी वैकुण्ठी जनार्दना उपेन्द्रा यज्ञपुरुषा वासुदेवी हरिः योगीश पुण्डरीकाक्षा ।
मागधातु चान्द्रास्तेष्वेव चैत्रादिसंज्ञानां मुख्यत्वात् । ते च शुक्लादिकृष्णान्ता एव । तादृशचान्द्रमासस्यैव मुख्यत्वात् । ब्राह्मणेन चैतदेव
विशेषेणादरणीयम् । अमास्यापरिच्छिन्नो मासः स्याद्ब्राह्मणस्य त्वितिवचनात् ॥ तृतीयं नाक्षत्रं नामाह चौधायनः—नाक्षत्रनामधेयेन
तृतीयं नामधेयं गुह्यमस्यान्यत् । अन्यस्यावधारिकात् ॥ तथाच ज्ञाह्वायनः—कृत्तिमासुत्पन्नस्य अधिष्ठातेत्येवं नाक्षत्राणि नामानि
मन्यन्ते । उदाहृतं च शुक्तिमात्रे वचनं—नेधनदवता एता एताभिर्यज्ञकर्मणि ॥ यजमानस्य शायज्जीर्णम नक्षत्रजं स्पृष्टं ॥ शर्मोन्तं

ब्राह्मणस्योक्तमिति ॥ कातीया अपि देवतासंबद्धमेव नाक्षत्रनाम मन्यन्ते ॥ नक्षत्रदेवतास्तु—अग्निः प्रजापतिः सोमो रुद्रोऽदितिर्वृह-
 स्पतिः ॥ सर्पाश्च पितरश्चैव भग्नैर्वार्यमापि च ॥ सविता त्वष्टाथ वायुश्चेन्द्राग्नी मित्र एव च ॥ इन्द्रो निर्ऋतिरापो वै विश्वेदेवास्तथैव च ॥
 विष्णुर्वसवो वरुणोऽजएकपात्तथैव च ॥ अद्विर्बुध्न्यस्तथा पूषाश्विनौ यम एव चेति ॥ कृत्तिकादिक्रमः ॥ गदाधररेणु भाव्यादौ—अवक-
 ह्द्वाल्यज्योतिःशास्त्रोक्तचक्रानुसारेण जन्मनक्षत्रपादप्रयुक्ताक्षरादिनाम नाक्षत्रं नाम इत्युक्तं स प्रकारः चूबेचोलाश्विनीत्यादिप्रसिद्धः ।
 एवं च नाक्षत्रनामविधाने पक्षद्वयं । अग्निशर्मा प्रजापतिशर्मा इत्येवमादि ॥ अथवा चूडामणिः चेदिपतिः चोलपतिः चोलपतिः लोटपतिरित्येवमादिर्वा ।
 स्त्रीणामप्येव । अग्निशर्मा प्रजापतिशर्मा इत्यादिपुंवत् । चूडामणिः चेदीया चोलेया लोटेश्यादि स्त्रीप्रत्ययान्तमूहं । अभिचावने नाक्ष-
 त्रमेव नामोच्चारणीयं । तथाच औघायनः—नक्षत्रनामधेयेन तृतीयं नामधेयं गुह्यमस्यान्यदभिवाकनीयोपनयनान्मातापितरौ
 संविदितौ भवतो विज्ञायते द्विनामा ब्राह्मण इति । तदप्युपांशुच्चारणीयं । तथाच शौनकः—अभिवादनामेदमसेत्यालोच्य चेतसा ।
 उपांशु निर्दिशेच्चैतज्ज जानीयुः परं ययेति ॥ चतुर्थं व्यावहारिकं नामाह बृहस्पतिः—नामाखिलस्य व्यवहारस्य हेतुः शुभावह-
 मिति । तत्स्वरूपमाह पारस्करः—अक्षरं चतुरक्षरं वा घोषवदादि अन्तरन्तस्यं दीर्घाभिनिष्ठानं कृतं कुर्यात् न तद्धितं । शर्मैर्ब्राह्म-
 णस्य वर्मशत्रियस्य गुप्तैतिवैच्यसेति । घोषवदादि । वर्गाणां प्रथमद्वितीयाः श्रपसहाश्च अघोषाः अन्ये घोषवन्तः तदादि कर्तव्यं । अन्त-
 रन्तस्यं । अन्तस्थाः यरलवाः ते नाम्नोन्तर्मध्ये कर्तव्या इत्यर्थः । दीर्घाभिनिष्ठानं । अभिनिष्ठानं समासिरुच्यते । सा दीर्घा कर्तव्या ।
 कृतं कुर्यात् । कृदिति प्रत्ययसंज्ञा । अपरे पितामहादिकृतं वर्णयन्ति । न तद्धितं तद्धितप्रत्ययान्तं न कुर्यादित्यर्थः । शर्मशब्दः सुखवा-
 चकः । वर्मशब्दः शौर्यवाचकः । गुप्तशब्दश्चाढ्यावाचक इति ॥ कन्यायास्तु अयुजाक्षरमाकारान्तश्चिचै तद्धितं । अयुजाक्षरं अयु-

गमाधरे । आकारान्तं दीर्घोक्तारान्तं । स्त्रिये इति षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । तद्धितं तद्धितप्रत्ययान्तं । रेणुकारिकायां—आकारान्तं स्त्रियो नाम तद्धितं चायुजाक्षरम् ॥ ईकारान्तं तु शलोक्त्या न कृतं स्यात्कुले शुभं ॥ स्त्रीणां सघोषमकूरं विस्रष्ट्यर्थं मनोहरं ॥ माङ्गल्यं दीर्घवर्णान्त-
माशीर्गोदाभिधानवदिति । न कृतमिति कृतप्रत्ययान्तं नेत्यर्थः । सघोषमिति घोषसंज्ञकाक्षरयुक्तमित्यर्थः ॥ यया यज्ञदाशर्मा जायन्ती
भेनेयी बाहेयी भातुकी इत्यादीनि शर्मान्तानि ॥ अत्र नामकर्मणि नाक्षत्रव्यावहारिकयोर्नाम्नोरेव शर्मन्तत्वं पूर्वोक्तवचननिचयात् न कुल-
देवताप्रयुक्तनामजन्ममासनाम्नोरिति संस्कारकौस्तुभे । ब्राह्मणान्योजयित्वेति ब्राह्मणभोजनं श्राद्धव्यतिरेकेण । पिता नाम करोतीत्यत्र
पितृग्रहणात् अन्यत्रापि संस्कारे पितृरेव कर्तृत्वनियमोऽवगम्यते इति कर्कजयरागयदाधरेणुदीक्षितादयः ॥ रेणुकारिकायां विशेषः—
एतत्सितुरभावेऽन्यः कुलदृष्टोपि कारयेदिति । एतन्नामकरणं । इतिनामकरणश्राद्धार्थः ॥

अथ नामकरणप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देवकालौसंकीर्त्यशुभपुण्यतिथौ ममास्यकुमारस्य बी-
जगर्भसमुद्भवैनोनिचर्हणायुरभिष्टुद्विव्यवहारसिद्धिद्वाराध्रीपरमेश्वरीत्यर्थनामकरणाख्यं कर्मोहं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन स्वस्ति-
पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्धारापूजनं आयुष्यमंत्रजपं नान्दीश्राद्धं च करिष्ये तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं यणपतिपूजनं क-
रिष्ये इति संकल्प्य तानि कृत्वा ॥ नामकरणपूर्वोद्भूतं नत्रीन्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ अत्र शिष्टाचारप्राप्तं नामदेवतापूजनं ॥ तद्य-
था ॥ हांसपात्रे तण्डुलान्प्रसार्य तदुपरि सुवर्णशलाकया ध्रीं कुले देवताप्रयुक्तमादौ अमुकदेवताभक्तदतिनाम ॥ ततो मासनाम ॥

ततोनाक्षत्रनाम ॥ ततोव्यावहारिकं नाम ॥ एवं नाम चतुष्टयं लिखित्वा ॥ अस्य कुमारस्य ब्रह्मायुष्यप्राप्त्यर्थं नाम देवतापू-
 जनं करिव्येदित्सं कल्पः ॥ मनोज्ञं तिरिति प्रतिष्ठाप्य ॥ षोडशोपचारैः संपूज्य ॥ ततः स्वदक्षिणतः मातुरुत्सङ्गस्थस्य शिशोर्दक्षि-
 णकर्णे कथयति ॥ हे कुमार त्वंकुलदेवतानां सारं शृणु कामकोसि ॥ हे कुमार त्वं मासनां साक्षात्कृणोसि ॥ हे कुमार त्वं नाक्षत्रेण नाम्ना
 अभिशर्मासि आत्मारामशर्मासि ॥ हे कुमार त्वं व्यावहारिकेण नाम्ना सारामचन्द्रशर्मासि ॥ इति कथयित्वा ॥ ॐ मनोज्ञतिः ॥
 इति मन्त्रपठनान्ते चिद्रीर्नाम सुप्रतिष्ठितमिति वाचयित्वा ॥ ततः कर्त्ता उरियतो वद्धा अलिः सन् ॥ भोज्वाक्षणाः अयंकुमारः कुलदे-
 वतानां सारं शृणु कामकोसि ॥ हे कुमार त्वं नाक्षत्रेण नाम्ना सारामचन्द्रशर्मासि ॥ इति कथयित्वा ॥ ॐ मनोज्ञतिः ॥
 भोज्वाक्षणाः मासनां साक्षात्कृणुः भवतः ० अभिवादयते ॥ ते च आयुष्मान् भवतु रेणुका भक्तः इति वदेयुः ॥ एवमग्रेपि ॥
 आत्मारामशर्मा भवतः ० अभिवादयते ॥ ते च आयुष्मान् भवतु अग्रिशर्मा आत्मारामशर्मा ॥ भोज्वाक्षणाः नाक्षत्रेण नाम्ना अभिशर्मा-
 नां सारं चन्द्रशर्मा भवतः ० अभिवादयते ॥ आयुष्मान् भवतु रारामचन्द्रशर्मा ॥ ततः शिष्टाचाराद्व्याक्षणा आशीर्मा भवतु रेणु-
 का भक्तः इति वदेयुः ॥ ॐ पुष्टोसि येन त्वं देवदेवेभ्यो विदोर्भयस्तेन गच्छेदोर्भयाः ॥ अथास्यायुष्यं करोति ॥ दक्षिणं कूर्णं मभिनिधाय ध्याय गायति त्रि-
 रयास्यानामधेयं करोति पुष्टोसीति तु दसैतुद्वयमेव नाम स्यादुच्यते पुष्टुद्वयं सृज्यान्तर्हितेन जातरूपेण प्राशयति भूस्त्व-
 यिदधामि भूयस्त्वयिदधामि त्वस्त्वयिदधामि भूभुवः स्वः सर्वं त्वयिदधामीति ॥ १ ॥ अथैनमभिभृशति ॥ अथ मा भव परशु भव-

हिरण्यमश्नुतंभ ॥ आत्माचैषुवनामासिसुजीवशरुदःशतमिति ॥ २ ॥ अथास्यमातुरमभिमंत्रयते ॥ इडासिमैत्रावरुणी-
प्रीरेपीरुमजीजनथाः ॥ सात्यंवीरुवतीभवास्यान्वीरुवतोरदिति ॥ ३ ॥ अथैनंमात्रेप्रदायस्तनंग्रयच्छति ॥ युस्तेस्तुनः-
शद्ययोमयोभूयुरतघावसुविष्टःसुदुष्टः ॥ येनद्विश्वापुष्यसिधायीणिसुरस्वतितुमिहघातवेकरिति ॥ ४ ॥ तंयुऽएतुमाहुः ॥
अतिपितानतुभूरतिपितामहोचताभूःपरमांवलुकाधाम्रापश्रियायुशसात्रस्रचसेनयुएवंद्विदोब्राह्मणस्यपुत्रोजायतइति ॥ ५ ॥
ततः कर्तृनामणाब्रूत्या कृतस्यनामकरणकर्मणःसां० दशत्रासणान्भोजयिष्ये । तेभ्योदक्षिणांदातुमहसुत्सुज्ये ॥ अने-
ननामकरणाल्येनकर्मणाभगवान्ध्रीपरमेश्वरःप्रीयतां ॥ इतिनामकरणम् ॥

अथ पालकारोहणम् ॥ धर्मनौकायां—पुंसः कन्यायाः क्रमेणात्र निद्रा सूर्ये १२ वसे विश्व १३ तुल्ये दिने च । मुख्यः कालो
नात्र भानामपेक्षाऽन्यस्मिन्काले तिर्यग्गाल्ये प्रकुर्यात् ॥ दश १० द्वादशा १२ एघा १६ कृती २२ पु प्रद्यस्तं शिशोः पालकारोहणं रेवतीपु ।
करे त्वाष्ट्रयुग्मे श्रुती चाभिनीपु द्वादित्यां ध्रुवे पुष्यमे शोभनं सात् ॥ त्वाष्ट्रयुग्मं चित्रास्वाती । ध्रुवं रोहिणी उत्तराश्रयं च । भविष्ये—
अभीष्टे पुण्यदिवसे चन्द्रताराबलान्विते । मृदुध्रुवक्षिप्रभेपु माता वा कुलयोपितः ॥ योगशायिहरिं स्पृत्वा प्राक्क्षीपं विन्यसेच्छिशुमिति ।
मृदुनक्षत्राणि मृगचित्रारेवत्यनुराधाः । ध्रुवाण्युक्तानि । क्षिप्राणि अश्विनीहस्तपुष्याः ॥ अथ प्रयोगः ॥ अत्रदिनेशुभकालेकुलदेवतां यो-
गशायिनचसंप्लुत्य स्पृत्त्वा नत्वाच मात्रादियुग्माः क्षियः अलंकृतं शिशुं गीतवाद्यघोषपुरःसरं हरिद्राकुङ्कुमादिचर्चितेपालके प्राशुशिरसं दक्षिण-
शिरसमभिगच्छेयुः । अन्यदपि यथाचारं स्यात् । इदंश्राप्तकालेऽक्रुयोगसत्त्वेष्विभवति ॥ इतिपालकारोहणम् ॥ ॥ अथ दुग्धप्रामाशनम् ॥

निर्णयसिन्धो धर्मनौकायां—एकत्रिंशदिने चैव पयः शङ्खेन पाययेत् । अत्रप्राशननक्षत्रे दिवसोदयराशिषु ॥ संस्कारकौस्तुभे श्री-
 भरीये—एकत्रिंशे वासरे वा द्वितीये जन्मर्क्षे वा शुद्धलगेऽनुकूले । शङ्खे दुग्धं संनिदध्याच्छिञ्चन्नां नक्षत्रे धात्री पूज्यपूजां विधायेति ।
 शृते इति सप्तमी तृतीयाधे । पूज्याः कुलदेवताः विप्राश्च । नृसिंहः—पूर्वाह्णे वायु मध्याह्णे कुर्याद्रात्रिं विसर्जयेत् । योगिनीराहुसुद्रादि-
 गुलं चैव निवर्जयेदिति । योगिन्यादिलक्षणं स्थिरचरमेदञ्च ज्योतिःशास्त्रादवगन्तव्यः ॥ उक्तदिने शुभकाले गणपतिं कुलदेवतांच सं-
 पूज्य गोकर्षिं शङ्खेन धात्रीमाता दक्षिणशिरसं शिशुमङ्गे निधाय पाययेत् ॥ इति दुग्धप्राशनं ॥ अथ ताम्बूलभक्षणं ॥ निर्णयसि-
 न्ध्यादौ—सार्धमासद्वये दद्यात्ताम्बूलं प्रथमं शिशोः ॥ कर्पूरारिकसंमिश्रं विलासाय हिताय च ॥ १ ॥ मूलार्कचित्रकरतिष्यहरीन्द्रभेषु पौष्णे
 तथा शृगशिरोदिति वासवेषु ॥ अर्केन्दुजीवधृगुयोधनवासरेषु ताम्बूलभक्षणविधिर्मुनिभिः प्रदिष्टः ॥ २ ॥ इति ताम्बूलभक्षणं ॥ अथ
 कर्णवेधः ॥ तत्र पारस्परः—अथ कर्णवेधो वर्षे तृतीये पञ्चमे वा पुष्येन्दुचित्राहरितृतीषु ॥ धर्मनौकायां—मासे पष्ठे सप्तमे
 वाष्टमे वा दिक्संख्योके द्वादशे वाद्यमासे ॥ ऊर्जे पौषे फाल्गुने चैत्रमासे शुक्लेपक्षे सदिने कर्णवेधः ॥ हरिहरकरचित्रासौम्यपौष्णोत्तरार्था-
 दिति वसुषु पटालीसिंहवर्ज्ये च छमे ॥ दशमुनिरसपद्मद्वित्रिविधेषु शस्तस्त्रिषु हरतिथौ च ओत्रवेधः प्रदिष्टः ॥ विप्राच्छलाका क्रमतः
 प्रशस्ता रौप्यस्य हेम्नो रजतस्य लीही ॥ अष्टाहुलाऽष्टपदमा तथा तु ऋष्यष्टमात्रं विवरं च कर्णे ॥ अष्टपदमात्रं विवरं न कर्णे यस्यास्ति
 सोयं पितृकर्मगर्ह इति ॥ रेणुकारिकायां—दिनच्छिद्रव्यतीपातविष्टिवेष्टितवर्जित इति ॥ गर्गः—कर्णवेधं प्रशंसन्ति पुष्ट्यायुःश्रीवि-
 द्युदय इति ॥ अथ प्रयोगः—आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालीत्युक्त्वा शुभपुण्यतिथौ श्रीप० गमास्यकुमारस्य पुष्ट्यायुः-
 श्रीविद्युदये कर्णवेधं करिष्ये इति संकल्पः ॥ ततो गणेशपूजनादिनान्दी आद्यान्तं ॥ रेणुकारिकायां गदाधरभान्ये च । केचिन्नान्दी-

गुणं आद्धमिह नेच्छन्ति सूरय इति ॥ कुमारं स्नापयित्वा पूर्वोद्धे कुमारस्य मधुरं दत्त्वा प्रत्यञ्जुस्वायोपविष्टाय दक्षिणं कर्णमभिमम्रयते मद्रं कर्णेभिरिति ॥ ॐ भद्रं कर्णेभिः ० ॥ सर्व्यं वक्ष्यंतीनेदेति च ॥ ॐ वक्ष्यंतीवेदागनीगन्तिकर्णप्रियं सखायं परिपुसजाना ॥ योपे वशिष्ठे वितताऽपि पञ्च उदाय्य समनेपारयन्ती ॥ २ ॥ इतिकर्णोभिमम्रणं ॥ अथ अयिमम्रणक्रमेण भिन्यात् पूर्वोक्तया शलाकया ॥ ततो ब्राह्मणभोजनं ॥ इति कर्णवैधप्रयोगः ॥

अथ निष्क्रमणं ॥ तत्र पारस्करः—चतुर्थे मासि निष्क्रमणिका ॥ धर्मनौकायां—मासि तृतीये यदि वा चतुर्थे शिशोर्गृहा-
 निष्क्रमणं वद्विः स्यात् । नान्दीमुत्तान्तं निषिवत्प्रकुर्योच्छन्दोगशाखासु विकल्प उक्तः ॥ मैत्रे पुष्यपुनर्वसु प्रथमभे पौष्येऽनुकूले विषौ हस्तौ
 रेन सुरेश्वरे च शुभे तारासु शलासु च । कुर्यान्निष्क्रमणं शिशोर्दुधगुरी शुके त्वरिते त्रियो कन्याकुंभमुलामृगारिभवने सौम्यग्रहालो-
 क्ति ॥ अक्षयनौके समये भेदे दिकालस्येन्दुहरीथ पूज्य ॥ शङ्खादिबाधैः सहितं शिशुं गृह्णाग्निः सारयेन्मन्त्रमिमं पठेद्वेति ॥ सं-
 स्कार कौस्तुभे—अकृतायां क्रियायां स्यादायुःश्रीनाशनं शिशोः ॥ कृते संपदिवृद्धिः स्यादायुर्वर्धनमेव चेति ॥
 आचमनं । प्राणायामः । पश्चिमाङ्गनामः ।

हारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्ग्यगृहान्निष्क्रमणं करिष्ये ॥ गणेशपूजनाविनान्दीयाद्धान्तं कृत्वा उत्कलमे वेदवाद्यघोषपुरः-
सारं भार्ययामहकुमारं गृहाद्वहिरानीय कुमारं स्वयमुदीक्षयितव्यमिति ॥ ॐ तत्र क्षुद्रियहितम्पुस्तकाञ्छुक्रमुचरत् ॥ पश्येम-
शुभं ॥ श्रुतं श्रीमेश्वरदेऽश्रुतं ह्यण्णायामशुभदेऽश्रुतं ग्रन्थनामशुभदेऽश्रुतं ग्रन्थनामशुभदेऽश्रुतं ग्रन्थनामशुभदेऽश्रुतं ॥ १ ॥

तत्त आगत्य ॥ चन्द्रार्कयोर्दिगीशानां दिशां च वरुणस्य च ॥ निक्षेपार्थं महद्व्रिते त्वारक्षंतु सर्वतः ॥ अप्रमत्तं प्रमत्तं वा दिवारात्रम-
थापि वा ॥ रक्षंतु स तत्सर्वदेवाः शक्रपुरोगमाः ॥ १ ॥ इति विभूर्ति तस्य सर्वाङ्गे पुलापयेदिति नृसिंहभट्टौ ॥ अस्मिन्नेव दिने
रात्रौ चन्द्रं चैव प्रदर्शयेत् ॥ ततो दशब्राह्मणभोजनसंकल्पः । आशीर्ब्रह्मणं । दक्षिणादानं । मातृविसर्जनं ॥ अनेन निष्क्रम-
णाख्येन कर्मणा श्रीपरमेश्वरः प्रीयतां ॥ इति निष्क्रमणं ॥

अथ भूम्सुपवेशनं ॥ धर्मनौकायां । धुवानुराधासुगशक्रहस्ताग्निनीज्यभेपञ्चममासिदक्षं ॥ निवेशनं भूमितले सुतस्य पृ-
थ्वीवराहं विधियत्सु पूज्य ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देवकालौ संकीर्त्य शुभपुण्यतिथौ अस्वकुमारस्य भूम्सु-
पवेशनं करिष्ये । गणेशपूजनपूर्वकं स्वस्तिवाचनं कृत्वा ॥ ततः श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वराहपृथ्वीपूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य । त-
तो गोमयोपलिप्तायां रंगवह्नायाद्यलंकृतायां भूमौ ॥ ॐ वराहाय नमः ॥ इति मन्त्रेण संपूज्य मंगलगीतवाद्यपुरः-
सारं अलंकृतं शिशुं तस्यां भूमौ प्राबुध्य सुपवेशयेत् ॥ तत्र मन्त्राः ॥ रक्षेन्नं वसुधेदेविसदा सर्वगतं शुभे ॥ आयुःप्रमाणं निखिलं निक्षि-
पस्व ह रिप्रिये ॥ १ ॥ अचिरादायुःपस्तस्य ये केचित्परिपन्थिनः ॥ जीवितारोग्ययित्तेषु निर्देहस्याचिरेण तान् ॥ २ ॥ धारिण्य-
शेषभूतानां माता त्वमसि कामधुक् ॥ कुमारं पाहि मातस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्यतां ॥ ३ ॥ इति ॥ ततः सुधासिनीभिर्नीराज-
यित्वा ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा तैराशिषोऽगृहीत्वा ब्राह्मणान्मोजयेत् ॥ अनेन उपवेशनाख्येन कर्मणा श्रीपरमेश्वरः प्री-
यतां ॥ एवं कुमार्या अपि ॥ इति भूम्सुपवेशनम् ॥

अभ्राक्षप्राधानं ॥ तवपारस्करः ! पष्ठमाधेन्नप्राशनं ॥ घर्मनौकायां—पष्ठत्वंत्यन्तेषु मासेषु ६।७।८।९।१० सौरेष्वन्दे संपूर्णे भवेद्वादेशो वा ॥ पुंसः पठे पद्यमे सप्तमे वा स्त्रीणां शस्तं योजनं पूर्वमेव ॥ सौरेष्विति नायं नियमः । बालान्नभोजनविधौ गुरुशुक्रमौल्य-
वात्यप्रयुक्तमशुभं त्वधिसप्तदशोपः ॥ नास्त्येव सावनविधाविह मासि पठे युग्मे च मासि परतः शुभचन्द्रपक्ष इति चिधिरक्षे सावनमाने-
नापि पष्ठस्य मासस्य विधानादिति संस्कारकौस्तुभे ॥ रिक्तौ नन्दौ द्वादशीमष्टमी च त्यक्त्वा चामां शुक्लजीवद्वयौरे ॥ सोमे कृष्णा-
शान्तं १० मेव प्रशस्तं जन्मोडौ चाप्यजसुक्तिः प्रशस्ता ॥ आदित्यतिष्यवसुसीम्यकरानिलाधिचित्राजविष्णुवरुणोत्तरपौष्णमित्राः ॥ बाला-
न्नभोजनविधौ दशमे त्रिंशुद्धे शुक्लास्तथा क्षयतिथिं प्रथमं विहायेति ॥ गदाचरभ्राह्मणे चसिष्ठः—बालान्नमुक्तौ व्रतवन्धने च
राजाभिपेक्षे खलु जन्मधिष्ठयं ॥ शुभं त्वनिष्ठं सततं विवाहे सीमन्तयात्रादियु मङ्गलेष्विति ॥ गर्भाधानादिकम् अन्नप्राशनान्ता म-
लिन्दुचे ॥ क्रिया अकर्णवेधाः स्युर्नान्या इत्याह मास्कर इति रेणुः ॥

अथ प्रयोगः ॥ जाचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालौसंकीर्त्यशुभपुण्यतियौममास्वशुमारस्यमातृगर्भमङ्गल-
प्राशनविशुद्धार्धअन्नाद्यमक्षवर्चसतेजइन्द्रियायुर्वैलक्षणफलसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिवर्हणद्वाराधीपरमेश्वरप्रीत्यर्थअन्न-
प्राशनारण्यकर्मकरित्ये ॥ तदङ्गत्वेनस्वस्तिपुण्याद्वाचनंमातृकापूजनंवसोर्धारापूजनंआयुष्यमन्नजपंनान्दीश्राद्धंचकरित्ये
तत्रनिर्विशार्धगणपतिपूजनंकरित्येदतिसंकल्प्यतानिहुत्वा ॥ ततःस्थण्डिलेषञ्चभूसंस्कारपूर्वकंशुचिनामानमग्निप्रतिष्ठाप्य
ततोऽधिष्ठितोन्नात्मनमास्तीर्येत्यादिस्वालीपाकंश्रपयित्वाआज्यभागान्तंप्रकृतितवत् ॥ आज्यभागविध्याज्याहुतीशु-

होति ॥ ॐ देवी वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति ॥ सानो मन्त्रेऽपमूर्जो दुहानाधेनुर्वागस्मानुपसुहुतैस्तु स्वाहा ॥ १ ॥ इदं देव्यै वाचेन ॥ वाजो नो अद्येति च द्वितीयां । चकारात्प्रथमया ऋचा सह ॥ ॐ देवी वाच ० नुपसुहुतैस्तु ॥ वाजो नोऽअद्य प्रसुवाति दानं वाजो देवौ ऋतुभिः कल्पयति ॥ वाजो हि मासर्वधीरजानघिश्वाऽआशाघाजपतिर्जेयेयं स्वाहा ॥ २ ॥ इदं देव्यै वाचे वाजाय च नमः ॥ शुद्धया दाज्यभागान्तेऽस्याल्यज्येनाहुतीपृथक् ॥ देवी वाचमिस्तिज्ञेया प्रथमीतामृचंपुनः ॥ उपस्वास्वाहां विना वाजो नो अद्येति द्वितीयकेति ॥ ततश्चरुमभिधार्य स्यालीपाकस्य जुहोति ॥ ॐ प्राणेनान्नमशीय स्वाहा ॥ इदं प्राणाय ॥ ॐ अपानेन गन्धानशीय स्वा ॥ इदं मपानाय ॥ ॐ चक्षुषारूपाय शीय स्वा ॥ इदं चक्षुषे ॥ ॐ श्रोत्रेण यशोशीय ॥ इदं श्रो ॥ ततः स्विष्टकृदादिप्रणीता विमोक्तान्तं प्रकृतियत् ॥ देवता पुरतो भातुरुत्सज्रे संस्थितस्तु ॥ अलंकृतस्य दातव्यमहं स्वर्णादिभाजने ॥ प्राश्नान्ते सर्वमन्त्रमेकतो ब्रूत्य हस्तगृहीतमुवर्णेन अर्धेन प्राशयेत्तूष्णीं हन्तेति वा ॥ हस्तकारं ननुष्यादिति धृतः ॥ ॐ हन्त ॥ रेणुकारिकायां—देवताम्रेयविन्यस्य शिल्पभाण्डानि सर्पशः ॥ शस्त्राणि चैव शास्त्राणि ततः पदयेत्तुलक्षणं ॥ कृतप्राशनमुत्सङ्गाद्वा त्रीयालं समुत्सृजेत् ॥ कार्यतस्य परिज्ञानं जीविकाया अनन्तरं ॥ प्रथमं यत्सुश्रेष्ठालस्ततो माण्डं स्वयंतदा । जीविका तस्य बालस्य तैवेति भविष्यतीति ॥ ततो दशत्रास्त्राणभोजनसंकल्पः ॥ दक्षिणादानं ॥ आशीर्ग्रहणं ॥ मातृवृणां विसर्जनं ॥ अनेनात्र प्राशनाख्येन कर्मणा भगवान् श्रीपरे मे श्वरः प्रीयतां ॥ इत्यन्नप्राशनं ॥

अथ वर्धोपनयिधिः ॥ सचवर्षपर्यन्तं प्रतिमासं जन्मतिथौ कार्यः । वर्षोत्तरं प्रत्यब्दं जन्मतिथौ कार्यः ॥ इदं चर्धापनं यावद्बाल्यं पित्रादिभिः

कार्यं । पश्चात्तुप्रतिवर्षस्वयेवेति ॥ अत्रजन्मतिथिरौदयिकीग्राह्या । युगाद्यावर्षवृद्धिश्चसप्तमीपार्वतीश्रिया । खेखदयमीक्षन्तिनतत्रतिथियुगमते-
तिऋत्यन्तत्वार्षवेवचनात् । तत्रतिथिर्द्विधेयत्रयजन्मर्षयोगःसाग्राह्या । दिनद्वयेजन्मनक्षत्रयोगसत्त्वासत्योरौदयिकीद्विमुहूर्ताधिकग्राह्या ।
द्विमुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वा । जन्ममासाधिभासत्वेमुद्देयासेप्रत्याब्दिऋषीपनविधिर्नत्वधिके इतिनिर्णयसिन्धुः ॥ तत्रैवदीपिकायां—कु-
तान्तकुजयोर्यरेयसजन्मतिथिर्यवेत् ॥ अमृक्षयोगसंप्राप्तौविभ्रस्तस्यपदेपदे ॥ तस्यसर्वोपधीक्षानंगुख्देवाग्निपूजनं ॥ इति । कृतान्तः शनिः ॥

अथप्रयोगः ॥ तिलसैलौहर्तनपूर्वकंमङ्गलस्नानंवाभ्यरधारणं ॥ गृह्णाम्यन्तरउपविश्य । आचमनं । प्राणायामः ।
पवित्रधारणं । देशकालौसंकीर्त्यैश्वर्यपुण्यतिथौअद्यमदीयजन्मदिनेदीर्घायुप्यकामःमार्कण्डेयादीनांपूजनमहंकरिष्ये ॥
तत्रादौनिर्घिभ्रतासिद्धार्थगणपतिपूजनंस्तथाचनंच ॥ गौर्योदिपोडशमातृणांपूजनं ॥ ततोवसोर्धारापूजनंआयुष्यमन्त्र-
जपंचकृत्वा । ततःअक्षतपुंजेषु ॐगणपतयेनमः गणपतिंआवाहयामि १ ॐदुर्गायै० दुर्गा० २ ॐकुलदेवतायै० कुलदे-
वतां० ३ ॐगुरुभ्यो० गुरुन्० ४ ॐदेवताभ्यो० देवताः० ५ अस्ये० अग्निं० ६ ॐविप्रेभ्यो० विप्रान्० ७ ॐमा-
तृभ्यो० मातृः० ८ पितृभ्यो० पितृन्० ९ ॐततोन्नयग्रहाः । ॐसूर्याय० सूर्य० १ ॐसोमाय० सोमं० २ ॐभौ-
माय० भोमं० ३ ॐबुधाय० बुधं० ४ ॐबृहस्पतये० बृहस्पतिं० ५ ॐशुक्राय० शुक्रं० ६ ॐशनैश्वराय० शनैश्चरं० ७
ॐराहये० राहुं० ८ ॐकेतुभ्यो० केतुन्० ९ ॥ ततःपञ्चभूतादिनवकं ॥ ॐपञ्चभूतेभ्योनमःपञ्चभूतानि १ ॐकालायनमः-
कालं० २ ॐयुगाय० युगं० ३ ॐसंवत्सराय० संवत्सरं० ४ ॐमासाय० मासं० ५ ॐपथाय० पथं० ६ ॐअस्मज्जन्म-

तिथयेनमः असज्जन्मतिथिं० ७ ॐ असज्जन्मनक्षत्रं० ८ ॐ असज्जन्मराशे० असज्जन्मराशिं ९
 ततःशिवाद्यष्टौ ॐ शिवायै० शिवां० १ ॐ संगृत्यै० संगृतिं० २ ॐ प्रीत्यै० प्रीतिं० ३ ॐ संतलयै० संततिं० ४ ॐ अन-
 सूयायै० अनसूयां० ५ ॐ क्षमायै० क्षमां० ६ ॐ विष्णवे० विष्णुं० ७ ॐ भद्रायै० भद्रां० ८ ॥ ततःइन्द्रादिदशदिक्पा-
 लाः ॥ ॐ इन्द्राय० इन्द्रं० १ ॐ अग्नये० अग्निं० २ ॐ अयमाय० यमं० ३ ॐ निर्ऋतये० निर्ऋतिं० ४ ॐ धरुणाय०
 धरुणं० ५ ॐ वायवे० वायुं० ६ ॐ कुबेराय० कुबेरं० ७ ॐ ईशानाय० ईशानं० ८ ॐ ब्रह्मणे० ब्रह्माणं० ९ ॐ अन-
 न्ताय० अनन्तं० १० ॥ ॐ पृथिव्यायै० पृथिव्यां० १ इत्यावाह्य गणपत्यादिपष्ठिकान्ताभ्यो देवताभ्योनमः
 इति पौडशोपचारैः संपूज्य । पृथिव्यादेव्यैः पुष्पाभिलिख्य समर्पणं ॥ तत्रमन्त्रः । ॐ जगन्मातर्जगद्धात्रिजगदानन्दकारिणि ॥
 प्रसीदममफल्याणि नमस्तु पृथिव्ये ॥ ततः पृथिव्यादेव्यैः पुष्पाभिलिख्य समर्पणं ॥ ततः प्रार्थना ॥ जयदेवि जगन्मातर्जगदान-
 न्दकारिणि ॥ प्रसीदममफल्याणि नमस्तु पृथिव्ये ॥ त्रैलोक्येयानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्णुहरैः सार्धै-
 र्धां कुर्वन्तु तानि मे ॥ रूपं देहि यशो देहि भद्रं भगवति देहि मे ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥ ततश्चन्दनेन वस्त्रेज-
 स्रेणमः अथ तथा मानं० १ ॐ वलयेनमः बलिं० २ ॐ प्रह्लादाय० प्रह्लादं० ३ ॐ व्यासाय० व्यासं० ४ ॐ हनुमते० हनु-
 मन्तं० ५ ॐ विभीषणाय० विभीषणं० ६ ॐ कृपाय० कृपं० ७ ॐ परशुरामाय० परशुरामं० ८ ॐ कार्तिकेयाय० का-

तिरिक्तं० ९ ॐ जन्मदेवतायै० जन्मदेवतां० १० ॐ स्थानदेवतायै० स्थानदेवतां० ११ ॐ प्रत्यक्षदेवतायै० प्रत्यक्षदे-
वतां० १२ ॐ धामुदेवाय० धामुदेवं० १३ ॐ क्षेत्रपालाय० क्षेत्रपालं० १४ ॐ पञ्चभूतेभ्यो० पञ्चभूतानि० १५ ॥
इत्यायाहपोडशोपचारैः संपूज्यपुण्याञ्जलिसमर्पणं ॥ तत्रमन्त्रः ॥ आयुःप्रदमहाभागसोमवशसमुद्भव ॥ महातपोमुनिश्रेष्ठ
मार्कण्डेयनमोस्तुते ॥ प्रार्थना ॥ मार्कण्डेयायमुनेनमस्तेमहदायुषे ॥ चिरजीवीयथात्वंभोभविष्यामितथामुने ॥ मार्क-
ण्डेयमहाभागससकल्पान्तजीवन ॥ आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थमस्माकंवरदोभव ॥ नराणामायुरारोग्यैथर्यसौख्यैःसुखप्रद ॥
सौम्यमूर्तेनमस्तुभ्यंभृगुवंशवरायच ॥ महातपोमुनिश्रेष्ठससकल्पान्तजीवन ॥ मार्कण्डेयनमस्तुभ्यंदीर्घायुष्यंप्रयच्छमे ॥
मार्कण्डेयमहाभागप्रार्थयेत्वांकृताञ्जलिः ॥ चिरजीवीयथात्वंभोभविष्येहंतथामुने ॥ इतिसंप्रणम्यपूजानियेदनम् ॥ प्री-
यन्तां देवताः सर्वान्पूजांस्तुतायम ॥ प्रवच्छंत्वायुरारोग्यंयशःसौख्यंचसंपदः ॥ मन्त्रहीनंयत्किहीनंक्रियाहीनंमहामुने ॥
यदार्चितंमयादेवपरिपूर्णतदस्तुमे ॥ ततस्तिलवपनम् ॥ ब्राह्मणायतिलदावंतण्डुलदानंधूतदानंदेयद्रव्याणिसंपूज्य ॥ कुश-
तिलजलान्यादाय अद्यमदीयजन्मदिनेदीर्घायुष्यकामः एतांस्तिलान्सोमदैवतान् एतान्सोपकरणांस्तण्डुलांश्च इदंधूतंप्रजा-
पतिदैवतंयथानामगोत्रेभ्योब्राह्मणेभ्यः दातुमहस्तुज्ये इतिदानं ॥ तत्सांगतायैदक्षिणादानंच ॥ ततोदक्षिणहस्तेरक्षानं-
धनं । तत्रद्रव्याणि गुग्गुलंनिम्बपत्राणिसिद्धार्थाःदूर्वाःगोरोचनंयादिपदादरिद्राकुङ्कुमादिमङ्गलद्रव्यंचरक्तपट्टवस्त्रेवज्वारक्षौ-
चमीयान् ॥ तत स्पर्ण्डेपश्चभूमंस्कारपूर्वकंअग्निप्रतिष्ठाप्यआज्यभागान्तंकृत्याधृताक्तितैःव्यादृतिभिरष्टोत्तरशतंदोमः ॥

ततःप्रणीताचिमोक्तान्तं ॥ ततःपयसासर्वभूतेभ्योनमः इतिवलिदानं ॥ ततस्तिलगुडसहितदुग्धपानं । तत्रमन्त्रः—अ-
 ल्तर्यर्पमितंक्षीरंसतिलंगुडमिश्रितं ॥ मार्कण्डेयाद्भस्मश्चापिवाभ्यायुष्यहेतवे ॥ इति ॥ आचम्य ॥ ॐमार्कण्डेयाय-
 नमः ॥ ॐभ्योभ्योनमः ॥ ॐब्राह्मणेभ्योनमः ॥ इतिग्रणम्य ॥ मार्कण्डेयक्षमस्वइतिक्षमापनंकृत्वा ॥ अथतथाभावलि-
 ब्यासोहनुमांश्चविभीषणः ॥ कृपःपरशुरामश्चसैतेचिरजीविनः ॥ ससैतांश्चत्सरेन्नित्यंमार्कण्डेयमथाष्टमं ॥ जीयेद्वर्षशतं
 साग्रमपमृत्युवियर्जितः ॥ इतिस्मरेत् ॥ ततोष्टद्वयुयासिनीभिर्नीराजनंकार्यं ॥ ब्राह्मणभोजनंदक्षिणादानंआशीर्ग्रहणं ॥
 पूजितदेवतानांविसर्जनं ॥ तद्विनेनियमाः—खण्डनंनखकेशानांमैथुनाध्यगमीतथा ॥ आमिपंकलहं हिंसाचर्पणद्वौविवर्ज-
 येत् ॥ मृतेजन्मनिसंक्रांतौश्चाद्धेजन्मदिनेतथा ॥ अस्पृश्यस्पर्शनेचैयनसायादुष्णवारिणेति ॥ अत्रमूलंगदाधरमाभ्येनि-
 र्णयसिन्ध्वादीचद्रष्टव्यं ॥ इत्यादित्यपुराणोक्तोचर्धोपनप्रयोगः ॥

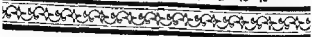
अथ चूडाकरणम् । तत्र पास्करः—सांवत्सरिकस्य चूडाकरणं ॥ संवत्सरो जातो यस्य सः सावत्सरिकः ॥ द्वितीये वर्षे इत्यर्थः ॥
 तृतीये वा प्रतिद्वितीये ॥ अथवा तृतीये संवत्सरे अपूर्णे चूडाकरणं कुर्यात् ॥ ययामहलं वा सर्वेषां ॥ अथवा यथाकुलाचारं पञ्चमेन्दे वा
 उपनीत्या वा सह क्रियते तथा व्यवस्था ॥ धर्मनौकार्या—जन्मतो भवति वापि गर्भतो द्वित्रिपञ्चगतायर्षवर्के ॥ वोपनीतिसहितं भवे-
 ल्लुलाचारतः समभिदं स्त्रिया अपि ॥ श्रेष्ठं चीलं जन्मतोन्दे तृतीये ३ ससे ७ ध्व ५ न्दे मध्यगं प्रोक्तमेतत् ॥ नेष्टं गर्मादङ्क ९ रुद्रा ११

न्दयोन्मन्त्रं गुर्यो नरुयेद् यदा स्यात् ॥ २ ॥ तत्रापि मेपात्रयगे विधेयान्च्छं रवी चौलमथात्र शुक्रः ॥ पक्षः शुभः कृष्णदिगन्तमार्योः
 केचिन्धुं पयमिहान्तमन्ये ॥ ३ ॥ ज्युरितिधेयः ॥ रिक्ता ४।१।१४ एमीयद्वि ६।१२ दर्शपूर्णमाद्या वह्निवज्योस्तिथयः शुभाः स्युः ॥
 भीमार्कनन्दा न शुभाः क्वचितु शन्ताश्रयोपि रुयतश्चतुर्णां ॥ ४ ॥ विन्ने रविर्मगिसुतो महीये विदशद्भयोर्भानुसुतः क्रमोयं ॥ हस्तद्वयं
 विष्णुगुणं च वीष्णुगुणं मृगादित्ययुगं प्रशस्तं ॥ ५ ॥ वायव्यवारुणकमानि तयोत्तराब्ध तित्तो भवन्ति क्षुरकर्मणि मध्यमास्ताः ॥ दैवज्ञतः
 सरुल्लगाविशोधनादि ज्ञेयं यदा भवति गर्भयुता तु भाता ॥ ६ ॥ चौलं न कार्यं त्वय पञ्चमाब्दात्पूर्वं नचोर्ध्वं नियमो भतोयं ॥ वदन्ति
 केचियदि गर्भयतः शिशोर्द्युनिर्मासियुते तदापि ॥ ७ ॥ चेद्रभिणी पञ्चममासतोऽर्चोद्ग दोष ऊर्ध्वं स भवेदवश्यं ॥ गर्गोऽवदद्यस्य तु रोग-
 लन्धिसन्मातलं रोगनिनाशने सत् ॥ ८ ॥ संस्कार्यमातरि रजस्यलाघां ॥ संस्कर्तुं पत्नी यदि पुष्पिणी स्यात्संस्कारमात्रं न तदा
 प्रकुर्यात् ॥ यज्ञोत्सवी संकटके तु कुर्यात्संपूज्य लक्ष्मीं विधिवदिपिञ्चः ॥ संस्कर्ता पितुरन्यश्चेन्माता यदि रजस्वला ॥ पञ्चमादिदिने
 कुर्याद्विवाहादिनिधिं समे ॥ १० ॥ नान्दीश्राद्धं चेन्न जातं तदा तु कुर्यात्संस्कारं न कालान्तरे स्यात् ॥ नान्दीश्राद्धं चैत्कृतं लग्नशुद्धि-
 रन्या न स्यात्तर्हि लक्ष्मीविधानं ॥ ११ ॥ मण्डनमुण्डनविधारः ॥ न मुण्डनं मण्डनतोऽर्धमब्दं गोत्रैकतायां यदि नाब्दभेदः ॥
 न्नतं समानार्तनकं सचौलं केशान्तेमेतानि तु मुण्डनानि ॥ १२ ॥ मण्डनं विवाहादि ॥ ॥ एकोदरापत्यसंस्कारविधारः ॥ एकोदराणां
 न समानसंस्कृतिं संवत्सरान्तं विदधीत तत्तिता ॥ अत्ररेणुः—एकयातृकयोरेकवत्सरे पुरुषत्रियोः ॥ न समानक्रियां कुर्यान्मातृभेदे
 निर्णीयत इति ॥ एवं न कुर्यात्किञ्चल मद्रत्नयम् ॥ ॥ मद्रत्नमध्ये आशौचे ॥ आशौचपाते यदि संकटं तदा ॥ १३ ॥ कृष्माण्डीभिर्ह-
 तिमराज्यं च द्रुताक्षरम नित्राध्याय गां यत्समुक्तं ॥ कुर्यात्पूर्वं मद्रत्नं मिहगेज्ये रेवोदको मद्रत्नं चाचरेद्य ॥ १४ ॥ चौले ज्ञाने जातकं-

मैष्यवश्यं सतापन चाचरेच्चैव कृच्छ्रं ॥ भुक्त्वा विश्रोऽन्यत्र सस्कारमात्रे भुक्त्वा शुद्धेचोपवासाद्विजेन्द्रः ॥ १५ ॥ जाते कर्मणि । सतापनं सान्तापन । सस्कारमात्रं त्विह कन्यकां नाममघकं होमविधिः समग्रः ॥ होमोऽप्यमघो भवतीति केचिद्भवेन्न होमस्त्विति वृत्तिकारः ॥ १६ ॥

अथ चौलप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देवकालौसंकीर्त्यं शुभपुण्यतिथौ अस्य कुमारस्य बीजगर्भसमुद्भवैर्नो निबर्हणेन बलायुर्वर्चोभिदृष्टिर्ब्ययहारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चूडाकरणारूपं कर्मकरिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनं अचिद्व्रतपूजनं मण्डपस्थापनं मातृकापूजनं वसोद्धारपूजनं आयुष्यमंत्रजपं नान्दीश्राद्धं च करिष्ये तत्र निर्विघ्नार्थं गणपतिपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य तानि कृत्वा ॥ चूडाकरणपूर्वगताया त्रीनृन्नाक्षगान्भोजयिष्ये ॥ ततो वह्निःशालायां स्थण्डिले पञ्चभूतस्कारपूर्वकं सन्ध्यासोमं ॥ ततः माताकुमारमादाया ह्यव्याहृते वाससी परिधाप्याङ्गमाधाय पश्चादग्नेरुपविशति । ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्येत्यादि चरुवर्जं आज्यभागान्तं प्रकृतिचत् ॥ तत्र विशेषः ॥ पात्रासादनानन्तरं उपकल्पनीयानि ॥ शीतोदकं ॥ उष्णोदकं ॥ नवनीतपिण्डः ॥ घृतपिण्डोदधिपिण्डोवा ॥ ज्येष्ठीशाली ॥ साम्राणिसप्तविंशतिकुशतरुणानि ॥ ताम्रपरिष्कृत आयसः क्षुरः ॥ आनहुहगोमयपिण्डः ॥ नापितः ॥ वरश्चेति ॥ प्राशनान्ते शीतास्वप्सृष्णाज्वासिंचति ॥ ॐ उष्णेन वायु उदकेनेह दिते केशान्यप ॥ १ ॥ अथात्र नवनीतपिण्डं घृतपिण्डं दध्मोवाप्रास्यति ॥ तत आदाय दक्षिणं गोदानमुन्दति ॥ ॐ सवित्रा प्रसूता देव्याऽआपऽउन्दन्तु ते तनू ॥ दीर्घायुत्वाय च र्वसे ॥ ततस्त्रेण्याशल-
ल्याचिनीय ॥ त्रीणि कुशतरुणान्यन्तर्दद्यात्सोपघइति ॥ ॐ ओषधेन्नायस्व ॥ १ ॥ शिवो नामेतिलो ह क्षुरमादाय ॥ ॐ शि-

योनामासिक्थधितिलोपितानमस्तेऽञ्जलुमामाहिदृसीः ॥ १ ॥ निवर्तयामीति प्रवपति । संलभयतीत्यर्थः ॥ ॐ निवर्तयाम्यायुपेक्षाद्यायध्रजननयरायस्योपायसुप्रजास्त्वायसुवीर्याय ॥ १ ॥ सकेशानिप्रच्छिद्य ॥ ॐ येनावपत्सविताधुरेणसोमस्वराजोपरुणस्वचिद्वान् ॥ तेनब्रह्माणोयपतेदमस्यायुव्यंजरदृष्टिर्बधासत् ॥ १ ॥ आनहुहेगोमयपिण्डेप्रास्यत्यग्नेरुत्तरतोभ्रियमाणे । एवंद्विरपरंतूष्णीं ॥ उन्दनं ॥ त्रिकुशतरुणांतर्धानं ॥ संछर्मीकरणं ॥ छेदनं ॥ गोमयपिण्डेप्रासनं ॥ इतरयोधोदनादि । अयपश्चाज्यायुपमिति ॥ पश्चिमंगोदानमुन्दति ॥ ॐ सवित्राप्रसू० वर्चसे ॥ १ ॥ ज्येण्याशलत्याविनीयनीणिगुरुशतरुणान्यन्तर्दधाति ॥ ॐ ओपधेत्रायस्व ॥ तूष्णीधुरादानं । मन्त्रेणपूर्ववृद्धीतत्वात् ॥ एकद्रव्येकर्मादृत्तौसकृन्मन्त्रवचनमितिश्रौतपरिभाषासूत्रात् । निवर्तयामीतिप्रवपति ॥ ॐ निवर्तयाम्यायुपेसुवीर्याय ॥ त्र्यायुपमितिसकेशानिप्रच्छिद्य ॥ ॐ त्र्यायुपं० ॥ आनहुहेगोमयपिण्डिप्रास्यत्यग्नेरुत्तरतोभ्रियमाणे ॥ एवं द्विरपरंतूष्णीं ॥ उन्दनं विनयनमित्यादिपूर्वपत् ॥ अथोत्तरंगोदानमुन्दति ॥ ॐ सवित्राप्रसूता० ॥ ज्येण्याशलत्याविनीय ॥ त्रीणिगुरुशतरुणान्यन्तर्दधात्योपधइति ॥ ॐ ओपधेत्रायस्व ॥ तूष्णीधुरादानं ॥ निवर्तयामीतिप्रवपति ॥ ॐ निवर्तया० ॥ अथोत्तरतोवेनभूरिरितिसकेशानिप्रच्छिद्य ॥ ॐ येनभूरिश्रवादिर्वज्योक्पश्चादिसूर्य ॥ तेनतेषपामिनह्मणाजीवातवेजीवनयसुश्लोक्यायसस्तये ॥ १ ॥ आनहुहेगोमयपिण्डिप्रास्यत्यग्नेरुत्तरतोभ्रियमाणे । एवंद्विरपरंतूष्णीं ॥ उन्दनंविनयनमित्यादिपूर्वपत् । तत्तन्नि धुरेणश्चिरप्रदधिणंपरिहरति ॥ ॐ यत्तदधुरेणमन्त्रयत्तासुपेक्षसावपावपतिकेशान्छिन्धिश्चिरोमास्यासु.प्रमोषीः ॥ १ ॥

ततस्ताभिरद्भिःशिरःसमुद्यनापितायधुरंग्रयच्छति ॥ ॐअक्षण्वन्यपरिवप ॥ यथामङ्गलंकेशशेषकरणमित्यस्यायमर्थः ॥
कुलव्यवस्थयाशिक्षात्थापनं ॥ केचित्पंचशिक्षाः ॥ यस्वयथाप्रसिद्धिस्तस्यतथाशिक्षात्थापनं ॥ यथा ॥
केशशेषंततःकुर्याद्यस्मिन्मोत्रेययोचितं ॥ कुर्वन्त्यनेशिक्षामात्रमङ्गलार्थमिहकचित् ॥ कम्बुजानांयसिष्ठानांदक्षिणेकारये-
च्छिष्ठां ॥ द्विभागेत्रिःकश्यपानांमुण्डाश्चध्रुगवोमताः ॥ पञ्चचूडाआङ्गिरसपुकावाजसनेयिनामिति ॥ ततोवल्गादिना-
अनुगुप्तमेतल्लसकेशंगोममेयपिण्डंगोष्ठेपल्वलउदकान्तेवा ॥ आचार्यायउपकल्पितंवरंददाति ॥ यरोभिलपितंब्रह्मं ॥
चूडाकरणार्हतयविहितोयं वरःप्रतिगृह्यतामिति ॥ अतएवास्मिन्कर्मणिवरदानार्थंकर्तुरन्यआचार्योप्यपेक्षित इतिवृ-
त्तिर्हीये ॥ पित्रादेरेवाचार्यत्वंनेतरस्येतिकर्कद्वयः । दशव्रातणभोजनं । दक्षिणादानं । अनेनचूडाकरणा-
ख्येनकर्मणाश्रीपरमेश्वरःप्रीयतां ॥ मातृणामण्डपदेयतानांचयिसर्जनं ॥ स्त्रीणांमयिजातकर्मादिचूडाकरणान्तास्तूर्णी-
संस्काराःकार्याः । होमस्तुसमञ्चकः । तथाचरेणुः—जातकर्मादिकाःस्त्रीणांचूडाकर्मान्तिकाःक्रिया ॥ तूर्णीहोमःसमञ्चः-
स्यादितिगोभिलभापितमिति ॥ याज्ञवल्क्यः—तूर्णीमेताःक्रियाःस्त्रीणांविवाहस्तुसमञ्चकइति ॥ इतिचूडाकरणं ॥

१ अत्रापरार्कः—उदङ्मुखः प्राङ्मुखोनाकवर्णं कारयेदगुपीः । केशद्वयमुत्तमंनखान्मुदकस्यधनिषाकयेत् ॥ दक्षिणं कर्णमारभ्यधर्मोपावसेचये ॥ शिष्टाद्यंतं शि-
रोक्वेदिति । नवधंस्कारेअथमेचूडाकर्मोपनयनादौ । आश्रयिताधंस्वतितीयोपनयनादेः पापघंश्चयद्वल्लगेनघंमहात् । अन्तरेणुः—वशिष्ठादक्षिणेभागेऽमयत्रात्रिकद्वयौ ॥
शिष्टां कुर्वन्त्यत्रिरसः शिक्षाभिः पञ्चभिर्गुप्तं ॥ पठितः केशपंचयावागुण्डाश्चध्रुगवोमताः ॥ कुर्वन्त्यन्येशिक्षामात्रमङ्गलार्थमिहकचित् ॥

अथ दत्तपुत्रविधानं ॥ यस्मिष्ठः—शुक्रशोणितसंगवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्तस्य प्रदानविक्रयपरित्यागेषु मातापितरौ प्रभवतो नन्तेक पुत्रं दद्यात्प्रतिगृहीयाद्वा स द्वि सतानाय पूर्वेषां ननु स्त्री पुत्रं दद्यात्प्रतिगृहीयाद्वाऽन्यत्रानुज्ञानाद्भुतः पुत्रं परिग्रहीष्यन्त्यनूनाह्वय राजनि चावेय निवेशनस्य मध्ये व्याहृतिभिर्हुत्वा अदूरयान्धव धन्वसन्निष्कृष्टमेव प्रतिसगृहीयात्संदेहे चोत्पन्ने दूरयान्धवं शुद्रमिव स्थापयेद्विज्ञायते क्षेत्रेन बहवस्त्रायन्तामिति तस्मिन्ध्वेतिगृहीत औरस उत्पवेत चतुर्यभागभगी स्यादत्तक इति ॥ अस्वार्थः—मातापितरौ प्रभवत इति । तयोरेव दानाधिकार इत्यर्थः । तथाच याज्ञवल्क्यः—दद्यान्माता पिता वा य स पुत्रो दत्तको भवेदिति ॥ अन्यत्रानुज्ञानाद्भुतिरिति । इदञ्च भर्तृसत्वे । अन्यथा—दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तमः स्यूत इतिवत्स व्यासवचोविरोधः स्यादिति कमलाकरभट्टाः ॥ तथा न ज्येष्ठ पुत्र दद्यादिति कौस्तुभे ॥ वम्भूति आत्मपितृमातृवन्धून् । राजनि ग्रामाधीशे । निवेशनं गृहं । व्याहृतिभिः व्यस्ताभिः समस्त्राभिः । वाज्यभागान्ते आहूतिचतुष्टयं हुत्वेत्यर्थः । अदूरयान्धव धन्वसन्निष्कृष्टमेव संप्रतिगृहीयादिति । अदूर-
भासी बान्धवध्वेत्यदूरयान्धवः । सन्निष्कृष्टः सपिण्ड इत्यर्थः । सान्निध्यं च द्विधा । सगोत्रतया स्वल्पपुरुषान्तरेण च । तत्र सगोत्रः स्वल्पपुरुषान्तरः सपिण्डो मुख्यः । तदभावे बहुपुरुषान्तरोऽपि सगोत्रः सपिण्डः । तदभावे असमानगोत्रः सपिण्डः । तस्याप्यभावे धन्वसन्निष्कृष्टः । धन्वूनां सपिण्डानां सन्निष्कृष्टः सपिण्डः । स्वस्यासपिण्डः सोदक इत्यर्थोऽप्येवमस्यति । तथापि सन्निकर्षो द्विविधः । सगो-
त्रतया स्वल्पपुरुषान्तरेण च । स्वस्यासपिण्डोऽपि स्वसमानगोत्रः स्वल्पपुरुषान्तरः सपिण्डानां सपिण्डो मुख्यः । तदभावे बहुपुरुषान्त-
रोऽपि सगोत्रः सपिण्डसपिण्डः सोदक इत्यर्थः । सपिण्डसोदकाभावे समानगोत्रः आपकर्विशात् ग्राह्यः । तदभावे असमानगोत्रः असपि-
ण्डोऽपि ग्राह्यः । ग्राह्यगानां सपिण्डेषु कर्तव्य-पुत्रसंग्रहः । तदयोरेऽसपिण्डो वा अन्यत्र तु न कारयेदिति शौनःक्रीयात् ॥ सदेहे

चोत्तरे दूरपान्तं शूद्रमित्रं स्थापयेदिति वाग्निहोत्राभिधानाच्च ॥ तत्राऽऽगतगोत्रसृष्टिण्डेपु दीहित्रभागिनेयो वर्ज्यो । एवं विरुद्धसंबन्धापत्त्या
 पुत्रपुत्रजनहो मातुलो न ब्राह्मः । अतएव सगोत्रसृष्टिण्डेपु आता पितृव्यो वा न ब्राह्मः । शूद्रस्य तु दीहित्रभागिनेयो ब्राह्मो ।-दीहित्रो
 भाग्निनेयश्च शूद्राणां विहितः सुतः । मातृणादित्रये नास्ति भाग्निनेयः सुतः कचिदिति वचनात् । अत्रापि भाग्निनेयपदं पुत्रसदृशानां
 मूलेषामुक्तत्वात् । विरुद्धसंबन्धस्य समानत्वात् । विरुद्धसंबन्धश्च नियोगादिना स्वयमुत्पादनायोग्यत्वं । यथा विरुद्धसंबन्धो विवाहे
 गूणगुरिश्चिष्टे च दृशितः । दंपत्योर्मियः पितृमातृमार्गं विरुद्धसंबन्धो यथा भार्यास्वसुदुहिता पितृव्यपत्नीस्वसाचेति । अस्यार्थः । यत्र
 दंपत्योर्गोत्ररयोर्विदुर्मातृमार्गं-यथा धरः पितृस्थानीयो भवति, धरस्य वा यपूर्मातृस्थानीया भवति, तादृशो त्रिदाहो विरुद्धसंबन्धः ।
 तत्र यथानममुदाहरणद्वयं । भार्यास्वसुदुहिता आलिरूपुत्री, पितृव्यपत्नीस्वसा पितृव्यपत्नीभागिनीचेति । तथा प्रकृते विरुद्धसंबन्धः पुत्रो
 रजनीय इति । यत्तो रनियोगः संभवति तादृशः कार्ये इति यावत् ॥ दत्तकश्च सजातीय एव ब्राह्मः । तयाच मनुः—माता पिता वा
 दत्तार्थं यगद्विः पुत्रमापदि । सदृशं प्रीतिसंपुक्तं स ज्ञेयो दत्तमः सुत इति । सदृशे सजातीयं । गोत्रियाज्ञचत्त्वयोपि—सजातीये-
 व्यागं प्रोक्तमनयेषु मया विधिरिति ॥ संदेहे चोत्पन्न इति । दूरे बान्धवो यस्यासीद् दूरयान्धवः अत्यन्तदेशमापाविप्रकृष्टः । तादृशस्य
 परिमदे गुल्मीलादिविषये संदेहो भवत्येव । तस्मिन्सति तं शूद्रमिव स्थापयेत् । यावन्निर्ययं न व्यवहरेदित्यर्थः । तत्र हेतुतया श्रुति-
 माद विज्ञापत इति । एकेन पुत्रेण बहवः पित्रादयस्तावत्या इत्येतदर्थं पुत्रपरिग्रहः । नत्वेकेन बहवः पातनीयाः । संदेहपक्षे पातन-
 म्नापि भवन्नास्तातं न व्यवहरेत् पाक्षिकस्यापि दोषस्य परिहार्यत्वात् । तस्मिन्सति । तस्मिन्दत्तके प्रतिगृहीते यद्यौरस उत्पद्येत तदा
 दत्तकमतुर्गातं लगते न समांशमिति ॥ इति वासिष्ठमिति ॥ ॥ यद्यप्यत्रोपवासादयो धर्मो नोक्तास्तथाप्यविरोधिनस्ते सर्वशाखाप्र-

त्यन्यायेन शौनकाद्युक्ताधान ग्राह्याः ॥ तथाच शौनकः—अपुनो मृतपुत्रो वा पुत्रार्थं समुपोष्य च ॥ वाससी कुण्डले दत्त्वा उष्णीषं चाह्वलीयकं ॥ घन्धूतनेन संभोज्य ग्राह्यांश्च विप्रोपतः ॥ दत्तुः समक्षं गत्वा तु पुनं देहीति याचयेत् । देवसत्वेति मन्त्रेण हस्ताभ्यां परिरुद्धच ॥ अङ्गादङ्गेत्यृचं जप्त्वा आत्राय शिशुगर्धनीति ॥ दत्तुः समक्षं गत्वेति व्याहृतिर्होमोत्तरं ॥ तथाच निर्णयसिन्धौ । सच होमोत्तरं जलपूर्वकं देकः । न वाग्मानेन । व्याहृतिभिर्हुत्वा प्रतिगृहीयादिति वसिष्ठोक्तेरिति ॥

अथ वसिष्ठोक्तोदत्तकपुत्रपरित्रहविधिः ॥ ॥ पूर्वेषुः पवित्रपाणिः सन्तथः करिव्यमाणपुत्रप्रतिग्रहपूर्वगतयोपयासंकरिव्ये इतिसंकल्पपूर्वकमुपवासं कृत्वा ॥ प्रातर्नित्यानिनिर्वर्त्य ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौ-संकीर्त्य ॥ ममाग्रजास्त्वग्रयुक्तैर्यतुक्तैरुक्तक्राणपाकरणपुंनामनरकत्राणद्वाराथीपरमेथरग्रीत्वर्थं वसिष्ठोक्तविधिनापुत्रप्रतिग्रहं करिव्ये ॥ तदङ्गत्वेन सस्तिपुण्याहवाचनं आचार्यवरणं विष्णुपूजनं च न्यधुवर्गग्राहणेभ्योऽन्नदानं च करिव्ये ॥ तत्रादौ निर्विंशं गणपतिपूजनं करिव्ये ॥ गणपतिपूजनं ॥ भोत्राक्षणाः करिव्यमाणपुत्रप्रतिग्रहाख्यस्य कर्मणः पुण्याहं ॥ एवमग्रे । पुण्याह-वाचनान्ते आचार्यपृथ्वा मधुपर्कदिनासंपूज्य ॥ विष्णुपौडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ ततो वंधुवर्गग्राहणेभ्योऽन्नदानं ॥ तत्र-संकल्पः । पुत्रप्रतिग्रहपूर्वांगत्वेन ब्राह्मणान्वंधुवर्गाधमोजयिव्ये । ततः स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्येत्यादि च कर्तव्यमाज्यभागान्ते ॥ आज्येन व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्होमः । ॐ भूः स्वाहा ॥ इदमग्रयेनमम ॥ १ ॥ ॐ भुवः स्वाहा ॥ इदं वायेनमम ॥ २ ॥ ॐ स्वः स्वाहा ॥ इदं सूर्याय नमम ॥ ३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः

स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये नमः ॥ ४ ॥ ततो भूराद्यानवाहुतयः ॥ सिष्टकृदादिप्रणीताविमोक्ताः ॥ ततो ब्राह्मणैः सह दातुः
 समधंगच्छेत् ॥ एतस्मै पुत्रं देहीत्याचार्योवाचेत् ॥ ततो दाता आचम्य ॥ प्राणानायम्य ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥ श्री-
 परमेश्वरग्रीत्यर्थं पुत्रदानं करिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ॥ गणपतिसंपूज्य ॥ यथाशक्ति चंदनादिना प्रतिगृहीतारं संपूज्य ॥ देश-
 कालौ स्मृत्वा ॥ इमं पुत्रं तवैतृकं ऋणापाकरणपुद्गलमनश्च श्रीपरमेश्वरग्रीत्यर्थं आत्मनश्च श्रीपरमहंसं प्रहदेनमम ॥
 प्रत्युक्त्वा तु पुत्रं भवान् ॥ इत्युक्त्वा प्रतिग्रहीतुं हस्ते साक्षतं जलं क्षिपेत् ॥ दानसांगता सिद्धयर्थं यथाशक्ति हिरण्यं दद्यात् ॥ ततः-
 प्रतिग्रहीता ॐ देवस्य त्पासं स्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि इति मंत्रेण हस्ताद्वयेन प्रतियुज्य ॥ स्वांकेडपवेदय ॥ अंगादंगादिति शिशुं मू-
 र्धन्यवजिघ्रेत् ॥ ॐ अंगादंगात्संशतं ॥ सकृन्मंत्रेण द्विस्तृप्णीं ॥ ततो वस्त्रकुंडलाद्यलंकृतं पुत्रं गीतवाद्यैः स्वस्तिमंत्रैश्च-
 स्वगृहमानीय ॥ पादौ प्रक्षाल्य ॥ आचम्य ॥ आचार्यं दक्षिणतः स्वयं ॥ स्वदक्षिणे भार्या ॥ भार्योत्संगे पुत्र इत्युपवि-
 शेत् ॥ स्वकुलाचारोचितनामकरणं यथोक्तं कार्यम् ॥ तत आचार्यं संपूज्य ॥ घेनुवत्यादिदत्त्वा ॥ ब्राह्मणभोजनं ॥ आशीर्वा-
 द्दणं ॥ भूयसीदानं ॥ कर्मेश्वरार्पणं कुर्यात् ॥ इति वसिष्ठोक्तो दत्तकपुत्रप्रतिग्रहविधिः ॥ ततः प्रागसंस्कृतस्य मातृकापूजना-
 दिजातकर्मादिसंस्कारान्कुर्यादिति ॥

अथ दत्तकन्याप्रतिग्रहः ॥ दत्तकन्याप्रतिग्रहे स्त्रीशूद्रकर्तृके दत्तपुत्रविधाने च विशेष उक्तः काल्यायनेन ॥ अत्रान्नबुद्ध-
 वयसोऽप्यसंपहतपालने ॥ कुलसौद्धरणार्थं ग्राहकन्याविवाहादयेत् इति दत्तकन्याग्रहणेऽविशेषः ॥ स्त्रीशूद्रयोस्तु विशेषः ॥ पराशरेण शूद्र-

कतुं रुद्धोमोमिप्रद्वारैवोक्तस्तथाधिग्राह्यणस्यश्रुतत्वाभाषतेः ॥ अतएव दातापौराणमत्रान् पठेत् ॥ कुलस्योद्धरणार्थायदेवामिद्विजसंनिधौ ॥
पेशन्मिरणार्थायप्रतिष्ठाप्यदंसुतं ॥ १ ॥ कन्याविषयेउत्तराधेभेदः ॥ अप्रजास्त्वनिवृत्त्यर्थकन्यासत्ताग्रवृद्धतामिति ॥ कन्याविषयेसंकल्पे-
विशेषः ॥ अप्रजास्त्वनिरासार्थममसमस्तपितृणांनिरतिशयानन्दवंशोद्धारकल्पोक्तफलावासयेश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थएतत्कन्यायाः स्वकन्यारूपस-
त्तातरणकरिष्यइति संकल्पेऽहः ॥ अत्रेपिपुनःप्रतिग्रहाङ्गत्वेनेत्यत्र कन्यासत्ताकरणाङ्गत्वेनेतिविशेषः ॥ आचार्योदात्तरं प्रति एतस्मैकन्यादिही-
तियाग्राङ्कुर्यात् ॥ ततोदानादेशकालसंकीर्तनान्ते तववंशोद्धारार्थकन्यारूपसत्तासिद्धार्थचस्वसत्तानिवृत्तिपूर्वकतुभ्यंप्रतत्कन्यानिवेदनंकरिष्ये-
इत्यहः ॥ होमोत्तरं इमाकन्यांतत्रअप्रजास्त्वनिरासार्थस्त्वयासहैकविंशतिपुरुषोद्धरणार्थआरमनधमुक्तयेवंशोद्धारकल्पोक्तफलावासयेश्रीपरमेश्वर-
प्रीत्येवात्मसत्तानिवृत्तिपूर्वकतुभ्यंकन्यारूपसत्तामहंसंप्रददेनमम ॥ इतिकन्याविषयेप्रतिग्रहीतृसमीपेजलंक्षिपेन्नदस्ते ॥ कन्यारूपसत्ता-
प्रतिगृह्णतुभगमानिति यदेत् ॥ अलंकारदानेचकन्यकापरिधानीयवस्त्रालंकाराणांदानमितिविशेषः ॥ अन्यत्सर्वसमानं ॥

अथविद्यारंभः ॥ धर्मनौकायाम्—विद्यारंभःपञ्चमेधेशुभःस्वातुंभंहित्वासौम्यसंज्ञेऽयनेकं ॥ हस्तादित्येवायुमित्रेच
शक्रपौष्णेद्रसेत्याहूविष्णौशुभःसः ॥ १ ॥ मन्दाऽऽरलप्रांशदिनं विहायराशौस्थिरैरुष्णदिगन्तमेव ॥ रिक्ताष्टमीपष्ठ्यनलं-
विहायशुद्धेऽष्टमेचाक्षरस्त्रीरुतिःस्यात् ॥ २ ॥ ॥ अथप्रयोगः ॥ ततःपञ्चमेवर्षे ज्योतिःशास्त्रोक्त उदगयने गुरुशुक्रास्तरहिते
शुभमासे शुलपक्षे शुभदिने सुमुहूर्ते यजमानःशिशुनासहमङ्गलंस्नात्वाऽहतेवाससीपरिधयालंकृत्यधृतमङ्गलतिलकःशुभास-
नउपविद्याचम्यप्राणानायम्यदेतत्कालसंकीर्तनातेजस्यत्रिगोःलेखनवाचनादिविपुलविद्याज्ञानप्राप्तयेविद्यारंभंकरिष्ये ॥ तत्र

निर्विघ्नार्थे गणपतिपूजनं करिव्ये इति संकल्प्य कृत्वा ॥ ततः स्रंदुलाष्टदले गणेशं सरस्वतीकुलदेवतां गुरुं लक्ष्मीनारायणं चावाह्य-
क्षतपुंजे पुष्पं किरूपेण नारदपाणिनिपतंजलिं सांख्यं कात्यायनं पारस्करं यास्कं कर्षिजलं गोभिलं जैमिनिं विश्वकर्माणं आचार्यं व्यासं
चावाह्य ॥ स्वविद्यासूत्रं व्याकरणं भाष्यादिकं च संस्थाप्य ॥ नाममन्त्रेण पौडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ सर्वविद्येत्यमाधारः
सृष्टिज्ञानप्रदायकः ॥ प्रसन्नो परबोभूत्वा देहि विद्यां सृष्टियश इति ॥ अनया पूजया आवाहितदेवताः प्रीयतां ॥ ततः स्यं छि-
लेपं च भूषंस्कारपूर्वकं लौकिकार्थं प्रतिष्ठाप्य संपूज्य ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनाद्याज्यभागां तं कृत्वा ॥ आज्येनावाहितदेव-
तानामष्टाष्टसंख्यादुतीर्तुं वा ॥ ततो महाव्याहृत्यादिस्विष्टकृदंतादशादुतयः ॥ ततः संख्यवप्राशनं ॥ पवित्राभ्यां मार्जनं ॥
अमौपवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानं ॥ आपः शिवेति मन्त्रेण विमोक्तजलेन मूर्ध्नि नमः भिषिच्युः ॥
एवं होमशेषं समाप्य ॥ ततो बालक आवाहितदेवता अभ्यापनं गुरुं च नमस्कृत्य ॥ अद्याप न गुरोः समीपे प्रत्यक्षुः खलु पविश्य-
जतादिपादिकायां कुङ्कुमादिकं प्रसार्य तदुपरि सुवर्णशलाकया ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीकुलदेवतायै नमः ॥
श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः ॥ ॐ नमः सिद्धं ॥ इत्यादि लिखेत् ॥ पूजनमंत्रः ॥ ॐ पुष्पफानुः सरस्व-
ती धार्जे भिर्बुर्जिनीयती ॥ युक्त्वैव्यध्रिवाधसुः ॥ ॐ लिखितसरस्वत्यै नमः इति मन्त्रेण पौडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ गुरुः
कुमार इत्यादि वारं लेखनवाचनादिकं कारयेत् ॥ अनन्तरं कुमारः देवताधरं गुरुं च त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य गुरुं संपूज्य तस्मै चोष्णीपं

समर्थनमन्कृत ॥ आचार्यगन्धादिभिः संपूज्यतस्यै अन्यत्राक्षणेभ्यश्च दक्षिणां दत्वा तैराग्नियोगहीत्वा सुवासिन्याकुमारीनी-
राज्य ॥ देवताभिर्गिसृज्य ॥ अन्येभ्यस्तां नृलादिकंप्रदापयेत् ॥ इति विद्यारम्भविधिः ॥

अथ अनुपनीतार्थः ॥ धर्मनौकायां अनुपनीते कामचारादि—यावन्मौखीपन्थन कामचारभक्षी वादो भूरिदोपाय नैव ॥
दीर्घाक्षणापादतं गृज्जनादि श्राप सृष्टेः कामभक्षोदित च ॥ १ ॥ अद्याश्चान्तं शिशुसन्नकः स्याच्चौलावसान भवतीह बालः ॥ अग्रे
कुमारो मतपन्थनान्तमभ्युदयान्मुल्लङ्घति यः शिशुः सः ॥ २ ॥ आचम्य शुद्धो भवतीह बालः स्नानात्कुमारः शुचितामुपैति ॥ दुष्टैर्युतः
पातकिसृत्तिकायैः स्पृष्टः स्पृशेच्चहि चाह्नोस्ति ॥ ३ ॥ आश्रवः स्नान ॥ इदं षष्ठवर्षात्पुनरनोर्ध्वमस्ति तदा स्पर्शयोगे भवेत्स्नानमेव ॥
इदं कामचारादिके तुल्यमेव शरा ५ स्नायनादृद्र ११ वर्षात्पुनरा तु ॥ ४ ॥ ह्रायनं वर्ष ॥ श्रायश्चित्तं चेवरेषु बहुलन्मित्र घातोऽन्यूनतायां
न पापमिति ॥

उपयोगनयनम् ॥ आचार्यस्य उप समीपे माणवकस्य नयनं उपनयनशब्देनोच्यत इति गदाधरः । उपनयनं च विधिना
आचार्यममीपनयन अग्निसमीपनयनं वा सावित्रीवाचनं वा अन्यदङ्ग इति स्मृत्यर्थे सारे । तत्र पारस्करः—अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयेत् ।
गर्भाष्टमे वा । एकादशवर्षे राजन्यं । द्वादशवर्षे वैश्यं । त्रयोदशवर्षे क्षत्रियं । ययामहलं वा । अष्टौ वर्षाण्यतीतानि यस्य सोऽष्टवर्षं । जन्मतो नवमेऽष्टमे वा वर्षे
इत्यर्थः । एवमेकादशवर्षमित्यादौ । ययामहलशब्दः शाधान्तरोक्तकालवाचक इति । धर्मनौकायां—विप्रादिके नाग ८ शिवा ११ कं
११ तेषां श्वेत तत म्यादयः कान्तिमिच्छोः ॥ अदे ९ य षष्ठे धनकासुकस्य विद्यार्थिनः सप्तमहायने स्यात् ॥ १ ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं

त्रिप्रसन्न १० ॥ राज्ञो यत्पार्थिवः पश्येत्स्यस्यार्थार्थिनोऽष्टमे ॥ २ ॥ यः सर्वकामः खलु तस्य वषेऽष्टमे त्रतं स्यादथ केचिदुचुः ॥ विप्रस्य
 पश्यं नहि शोधनं स्यादयोचदन्वो निपरीतमेतत् ॥ ३ ॥ आयुस्तेजो ब्रह्मवर्चस्वितां च ह्यत्रावाक्षे मूरिपश्चद्विभिन्धोः ॥ वस्त्रं ८ का ९ श्वा ७
 भ्रेन्दु १० रुद्रा ११ कैरवे शुनं मीतीपन्धनं कामिनां स्यात् ॥ ४ ॥ अथ गौणकालः ॥ स्वकालतः स्याद्विगुणं च
 यावद्विषादिरात्रानामिह गौणकालः ॥ गजे ८ न्दुचन्द्रा ११ के १२ मितः स्वकालः सर्वे ततः स्युर्वृषला द्विजायाः ॥ ५ ॥ ॥ अथर्त्तवः ॥
 निप्रं यमन्ते धितिरं निदाये नैदयं पनान्ते प्रतिनं विदध्यात् ॥ ॥ अथमासाः ॥ मासादिशुक्रान्तकपञ्चमासाः साधारणा वा सकलद्वि-
 जाना ॥ ६ ॥ ॥ जन्ममास्मादौ मतभेदाः । मासादि जन्मोत्थमशस्त्रमेव ज्येष्ठश्च मासः खलु पूर्वगर्भे ॥ जन्मोत्थमासे मतभेदसूचे
 गो राजमार्गण्ड इति प्रसिद्धः ॥ ७ ॥ जातं दिनं दूषयते यसिष्ठो ह्यष्टौ च गर्गो नियतं दशाऽत्रिः ॥ जातस्य पक्षं किल भागुरिष्य शेपाः
 प्रशन्ताः ननु जन्ममामि ॥ ८ ॥ जन्ममासे तिथौ भे च निपरीतदले सति ॥ कार्यं मङ्गलमित्याहुर्गर्गभार्गवशौनकाः ॥ ९ ॥ ॥ गुरुचलं ।
 पुन्नीरचापान्त्यगनस्तु जीवो दुष्टोपि शस्त्रः शुभजीव एषः ॥ द्वि २ पय ५ सप्ता ७ ऋ ९ भवे ११ अ तुल्यो नेष्टस्तु शेपोऽर्चनतः स
 शुनः ॥ १० ॥ ॥ गुरुपूजादि । गुरुत्रि ३ रा १० यो ६ घ १ गतः शुभः स्यात्सदर्चयाष्ट ८ व्यय १२ वन्द्यु ४ गः सः ॥ द्विरर्च-
 नायमन्नभिरालयोगेऽपवा मयी मीनगते रवौ स्यात् ॥ ११ ॥ सिंहवये ५।६।७ वृषयुगे २।३ मकरे च संस्यो जीवोऽष्टमौपि नहि दुष्टफलं
 प्रयच्छेत् ॥ शान्त्यापवा शुभफलं प्रददानी सूरिः शान्तिः प्रयोगविधितः सकला विधेया ॥ १२ ॥ ॥ तिथयः । शुक्ले द्वितीयासहिता तृतीया
 पञ्चीगुणा पयमिरा प्रशस्ता ॥ दिग् १० द्वादशी १२ शाः ११ शुभदास्तु कालेऽतीते तु कामो १३ मुनि ७ कृष्णवह्निः १ ॥ १३ ॥
 भर्त्तव्यं गौणकाले ॥ नैमित्तिकमनप्यायं गौणं संसन्ति केचन ॥ ॥ अथपक्षः ॥ मुख्ये शुक्रः शुभः पक्षः कृष्णश्चान्त्यधिकं विना ॥ १४ ॥ ज्ये-

ष्टेऽपि सूर्ये मियुने शुभं सादिना वसन्त यदि चोपनीतः ॥ गलग्रहे च त्वपराङ्मकेऽपि तदोपनीतिः पुनरप्यवश्यं ॥ १५ ॥ वसन्ते गलग्रहो न दोषायेत्यर्थः ॥ भवेदिति शेषः ॥ ॥ गलग्रहाः दिनचिभागश्च । गलग्रहाः क्लमचतुष्टयं च १३।१४।१५।३०।१ रवित्रयं ७।८।९ कृष्णचतुर्धिरपि ॥ त्रिधा विभक्त्य दिनस्य चान्योऽपराङ्मसंज्ञो भवतीह भागः ॥ १६ ॥ यदोपनीतिः खलु नन्दभागे नीचेऽरिगेहे सति तारकेसे ॥ चरेत्युनस्तर्ह्युपनीतिमेगानध्याययोगेऽपि चरेत्युनः सा ॥ १७ ॥ ॥ अनध्यायाः प्रदोषश्च । युगादिमन्वादिषु चाष्टकालु पूर्वोत्तरार्म्यां सहितानु चैवं ॥ भग्ननध्याय इतीह सोपपदास्वपि स्यात् ॥ ॥ सोपपदास्तिथयः । अथ ता प्रवीमि ॥ १८ ॥ सितज्येष्ठे द्वितीया च आश्विने दशमी सिता ॥ चतुर्थी द्वादशी माये एताः सोपपदाः स्युताः ॥ १९ ॥ प्रदोषोऽपि नित्योऽर्धरात्रौ यदा स्वात्काचि-
त्सूर्य ७ कामी १३ चतुर्थ्याद्ययामे ॥ अतीते तु काले मयोर्भाषवस्य तृतीया सिता माघसप्तम्यपि स्यात् ॥ १९ ॥ शुभा फाल्गुने कृष्णपक्षे तृतीया कचिचेत्युनः संस्कृतिस्तर्ह्यपि स्यात् ॥ अतीते तु काले मवेष्टः स एव पुनः संस्कृतौ चास्ति कालो नवान्यः ॥ २० ॥ पुनः संस्कृतिः सान्निमित्तान्त एव तदाले पूर्व एवास्ति कालः ॥ यदा मेखला वेदपाठार्थमेव तदाप्युक्तकाले निमित्तान्ततो न ॥ २१ ॥ मेखला मौखिः ॥ वेदपाठार्थं एकं वेदमधीत्य द्वितीयादिवेदाध्ययनार्थं ॥ ग्रहे रवीन्द्रोरवनिग्रकम्पे केतूद्गमोत्कापतनादिदोषे ॥ ऋते दशाहानि वदन्ति तज्ज्वालयोदशाहानि वदन्ति केचित् ॥ २२ ॥ ॥ संकटे—दाहे दिक्षां चैव धराप्रकम्पे वज्रप्रपातेऽथ विदारणे च ॥ केतो तयोत्काङ्गुकणप्रपाते त्र्यहं न कुर्याद्व्रतमङ्गलानि ॥ २३ ॥ वेदव्रतोपनयने स्वाध्यायाध्ययने तथा ॥ न दोषो याजुषां सोपपदास्वध्ययनेषु च ॥ इदमपि संकटे ॥ ॥ अथनक्षत्राणि ॥ हस्तनये पुष्यधनिष्ठयोश्च पौष्णाग्निशौम्याऽदिति विष्णुमेषु ॥ मित्रोचरारोहिणिमेषु शस्तः पुनर्वसौ नैति वदन्ति केचित् ॥ २५ ॥ विप्रस्येवेति शेषः ॥ हस्तनयादिश्रुतिमूलपूर्वो ऋचां वरिष्ठा अथ याजुषां च ॥ मीनार्कपौष्णादिति पुष्यमे-

स्तथा मृदुध्रुवमौलिनिबन्धने सत् ॥ २६ ॥ हरीशार्कपुष्पोत्तरावासवाधैः शुभं सामगानां स्मृतं मौलिकर्म ॥ धनिष्ठाकर्मैत्रादितिबिन्दुपौष्णे
 शुभं मौलिकर्मन्यवेदोद्भवस्य ॥ २७ ॥ आद्यं अश्विनी ॥ ॥ अथ चाराः शुभदा व्रते सुश्रद्धाशुकाः शुभदा व्रते सुश्रद्धाशुकाः शुभदा व्रते सुश्रद्धाशुकाः किल मध्यमौ स्तः ॥
 श्रेष्ठः कुजः सामगयाहुजानां सर्वत्र शालेशदिनं प्रशस्तं ॥ २८ ॥ अथ शालाधिपाः सूरिसितौ कुजशौ लभं बलं चास्य
 सदा शुभं स्यात् ॥ विप्रापितायौ गुरुभार्गवौ स्तः क्षत्रे कुजेनौ च विशां च चन्द्रः ॥ २९ ॥ गुरुश्रुभौमार्कदिनानि केचिक्लमेण
 शस्तानि जगुर्भुतुर्भु ॥ चतुर्षु ऋगादिषु ॥ विलग्रशुद्ध्यादि तु दैवविद्भ्यो ॥ ॥ मेघगर्जने—व्रतेहि चेद्गर्जनता तदा तु ॥ ३० ॥ सुगादि-
 शक्तान्तगते रवौ तं वदन्ति कालं किल गर्जनादेः ॥ न तत्र दोषो व्रतबन्धनादावन्यत्र दोषोस्ति तु गर्जनादेः ॥ ३१ ॥ नान्दीश्राद्धं
 चेत्कृतं प्रातरेय मेघोदोपस्तर्हि ऋग्वेदिनां स्यात् ॥ मौल्यन्ये नेतरेषां भवेत्स सायं मेघोद्गर्जने दृष्टियोगे ॥ ३२ ॥ चरुं दिवैव श्रपये-
 दवश्यं पक्वे चरौ नास्ति हि दोषजातं ॥ चरावपक्वेऽध्ययनस्य विभ्रं षटोर्भवेत्तत्र तु शान्तिरुक्ता ॥ ३३ ॥ नान्दीश्राद्धास्परा मेघगर्जने न
 घृतं भवेत् ॥ शान्तिस्त्वाकर्तौ ज्ञेया नोक्ता विस्तरभीतिः ॥ ३४ ॥ ॥ अथोपनेतारः ॥ पिताधिकारी प्रथमं ततः स्यात्पितामहो
 ज्येष्ठसहोदरश्च ॥ पितृव्यदृष्टावपि गोत्रजश्च ज्ञातिश्च सर्वो ह्यधिकारिर्गर्गः ॥ ३५ ॥ विभक्ततायांमविभक्ततायां क्रमेण पितृव्यसहोदरौ
 च ॥ पितामहानन्तरमेव योग्याविद्यं व्यवस्था कमलाकरोक्ता ॥ ३६ ॥ एतत्सर्वं क्षत्रियादेर्नहि स्वाह्वियादाने नाधिकारोस्ति तेषां ॥ विप्रो
 मौल्यन्यधसंस्कारकर्ता पौरोहित्यं यस्तुले यस्य चास्ति ॥ ३७ ॥ इति ॥

अथ षटोर्वेदिका ॥ प्राक्पथिमोर्ध्वं पदपट्टमुक्तगुदीच्ययाम्यानि पदानि पञ्च ॥ एवं गुरो ज्योतिपरबवेदिका षटोः शतायुर्मुनयो
 वदन्ति ॥ पक्षान्तरमाह—आचार्यस्य षटैः पञ्चशतुर्भिरथवा करैः ॥ विस्तृता च षटोर्वेदी चतुर्हस्ता करोव्रता ॥ इति ॥ ॥ अथ च-

टोः परिग्रानयन्त्राणि । पारस्करः—वासा५सि शाणक्षौमाविकानि वासांसि वस्त्राणि यथामेख्यं परिधानाय भवन्ति ॥ शणमयं शाणं । क्षौमं धुमा अतसी तद्विकारमयं । आविकं अविर्गेषस्तस्य आविकं मेपरोमनिमित्तं ॥ गौतमः—सर्वेषां कार्पासं वाऽविकृतमिति ॥ वसिष्ठः—शुक्लमहतं वासो ब्राह्मणस्य माखिष्ठं क्षौमं क्षत्रियस्य पीतं कौशेयं वैश्यस्येति । कारिकायामप्येयं । कौशेयपट्टमिशेष इति पारिजाते ॥ अथ कृष्णाजिनलक्षणं ॥ पारस्करः—एणेयमजिनमुत्तरीयं ब्राह्मणस्य । एणी हरिणी तस्या इदमेणेयं चर्म उत्तरीयं ब्राह्मणस्य ब्रह्मचारिणो भवति । अत्र कारिकायां प्रयोगरत्ने च विशेषः—तत्र्यकुलं पक्षितोम यद्वा स्याच्चतुरहुलं । एकखण्डं त्रिखण्डं वा धार्यं तदुपवीतवदिति ॥ रौरव५राजन्यस्य । क्षत्रियस्य ब्रह्मचारिणो करु-
नाभारण्यस्यविशेषस्तदीयं चर्म उत्तरीयं भवति ॥ आजं गव्यं वा वैश्यस्य । अजस्येदं चर्म आजं । यद्वा गव्यं गोरिदं चर्म गव्यं वैश्यस्योत्तरीयं भवति ॥ सर्वेषां वा गव्यमसति प्रधानत्वात् । असति ययोदिते चर्मणि सर्वेषां वर्णानां गव्यं चर्म भवति । कुत एतत् । पुरुषप्रधानत्वात् गव्यस्य चर्मणः ॥ अथ मौञ्जीलक्षणम् ॥ मौञ्जीरसना ब्राह्मणस्य । मुखः शरस्तन्मयी मौञ्जी मेखला ब्राह्मणस्य ब्रह्मचारिणो भवति । धनुज्यो राजन्यस्य । धनुज्यो ब्रह्मचारिणो भवति । सामर्ध्याच्च स्नायु-
मयी वेणुमयी वा । इयंच निवृत्त कार्यो ज्यात्वविनाशप्रसंगात् ॥ मौर्वी वैश्यस्य । मुररिति तृणविशेषस्तन्मयी मौर्वी मेखला वैश्यस्य ब्रह्म-
चारिणो भवति ॥ मुद्राभावे कुशाश्मन्तकयत्वजानाम् । मुद्राभावे ब्राह्मणस्य कुशाश्मन्तकयत्वजानां संवन्धिनी रसना भवति । कुशमयी वा अश्मन्तकास्त्यतृणमयी घाल्वजी वा भवतीति भर्तृयज्ञव्याख्याने लभ्यते । मुद्राभावशब्दोऽत्र धनुज्योमौर्व्यभावोपलक्षणार्थ इति रेणुगर्गहस्तिरुतः । मुद्रापभावे वर्णक्रमेण कुद्राया आद्या इति मदनपारिजाते ॥ मेखलावन्धनप्रकारः—आचार्येखि-

गुणमेखलामादाय घटोः कटिदेशे प्रादक्षिण्येन विवेष्टयति । तृतीयवेष्टने ग्रन्थयस्त्रयः पञ्च सप्त वा कार्याः । तदुक्तं—त्रिवृता मेखला कार्या त्रिवारं स्यात्समावृता ॥ तद्ग्रन्थयस्त्रयः कार्याः पञ्च वा सप्त वा पुनः ॥ अत्र प्रवरसंख्यानियमः । व्याप्येयस्य ग्रन्थित्रयं पञ्चाप्येयस्य पञ्च सप्ताप्येयस्य सप्तेति गर्गपद्धतौ । धृष्टाचारोऽप्येवमेव । आचार्यकर्तृकमेखलाबन्धनं कुमारस्य मन्त्रपाठ इति वासुदेवसुरारि-मिश्रजयरामहरिहराः ॥ ॥ अथ दण्डलक्षणम् ॥ पालाशो ब्राह्मणस्य दण्डः । ब्राह्मणस्य ब्रह्मचारिणः पालाशो दण्डो भवति ॥ वैल्वो राजन्यस्य । वैल्वः चित्त्यवृक्षोऽग्नौ दण्डः क्षत्रियस्य ब्रह्मचारिणो भवति ॥ औदुम्बरो वैश्यस्य । वैश्यस्य ब्रह्मचारिण उदुम्बरवृक्षोऽग्नौ दण्डो भवति । आचार्येणानुक्तमपि दण्डमानमुपयुक्तत्वादविरोधित्वाञ्छाखान्तरीयं ग्राह्यं । तच्च । केशसंमितो ब्राह्मणस्य दण्डो ललाटसंमितः क्षत्रियस्य प्राणसंमितो वैश्यस्येति दण्ड प्रक्रम्योक्तमिति जयरामभाष्ये । इदं सूत्रं सूत्रत्वेन हरिहरभाष्ये तिष्ठति । भर्तृयज्ञक-कौदिग्रन्थेषु नोपलभ्यते अतः प्रक्षिप्तमेतदित्याभाति ॥ सर्वे वा सर्वेपाप् । अथवा सर्वे पालाशादयो दण्डाः सर्वेपां ब्राह्मणक्षत्रियविद्या-मनियमेन भवन्ति । न प्रतिवर्णं जातिव्यवस्था भवति ॥

अथ समिवाधाननिर्णयः ॥ अथ समिवाधानमुपनयनाङ्गभूतं कर्तव्यं स्वस्वशास्त्रोक्तविधिना । एवं प्रतिदिनमपि । अप्रिकार्यं च कुरीत मेधावी तदनन्तरमिति संवत्सरस्मरणात् । तदनन्तरं संध्योपासनानन्तरं । एतच्च कालद्वयेऽपि कार्यमित्याह याज्ञवल्क्यः—अप्रिकार्यं ततः कुर्यात्संध्ययोरुभयोरपि ॥ केचिस्तायमेवेष्टन्ति । तथाच लौगाक्षिः—सायमेवाधिसमिन्धनमित्येक इति । मनुस्तु—दूरादाहृत्य समिधः संनिदध्याद्विहायसि ॥ सायं ग्रातश्च जुहुयात्ताभिरधिमतन्द्रितः ॥ दूरात् अन्यपरिगृहीतदेशादित्यर्थः । विहायसि मण्डपादौ ॥ अन्यपरिगृहीतनिषेधमाह आपस्तम्बः—यथाकथंचित्परिगृहीतमग्निमन्यते स्तेनो हि प्रवहतीति । अत्र

चिद्योपः रस्यत्यर्थसारे—पुरास्तमयात्वागुदीची दिशि गत्वा समिधमाहरेदिति । पुरास्तमयादित्यभिधानादस्तमिते निषेधः । अत-
प्रापस्तनः—नान्तमिते समिद्धो गच्छति । समिन्निग्रयो वायुपुराणे—पालाशः समिधः कार्याः खादिर्यस्तदलागतः ॥ शमी-
रोहितताम्रतस्तदभावेऽर्कनेतसविति ॥ अथ यज्ञोपवीतम् ॥ कार्पासश्चौमगोवालशणवल्कलृणादिकं ॥ यथासंभवमाधार्यमु-
पवीतं दिलातिभिः ॥ १ ॥ शुची देशे शुचिः सूत्रं सहताहुलिमूलके ॥ आवृत्य पणवत्या तन्निगुणीकृत्य यज्ञतः ॥ २ ॥ अब्लिङ्गकै-
निभिः सम्यक्प्रक्षाल्योर्ध्वयुतं त्रिवृत् ॥ स्वप्रदक्षिणमावर्त्य सावित्र्या द्विगुणीकृतं ॥ ३ ॥ ततः प्रदक्षिणावर्तसमं स्यान्नवसूत्रकं ॥ त्रिरा-
वेष्ट्य हवं कृत्वा ब्रह्मविष्ण्वीश्वरान्नमेत् ॥ ४ ॥ तन्नवतन्तुकं कर्ष्यं ॥ सावित्र्या त्रिगुणं कुर्यान्नवसूत्रं तु तन्नवेदिति देवलोकैः ॥
छन्दोगपरिशिष्टे—त्रिवृदूर्ध्वयुतं कार्यं तन्तुग्रयमपोवृतं ॥ वामावर्तवलितं त्रिगुणितं कृत्वा दक्षिणावर्तवलितं कार्यं स एकस्तन्तुः एवं
त्रितन्तुक्रमित्यर्थः ॥ काल्वायनः—दृष्टदेशे च नाम्नां च धृतं यद्विन्दते कटिं ॥ तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नातिलम्बं नचोच्छ्रितं ॥ ६ ॥
यसिष्ठः—नाभेरूर्ध्वमनाप्यप्यमधो नाभेःस्तपःक्षयः ॥ तस्मान्नाभिसमं कुर्यादुपवीतं विचक्षणः ॥ ७ ॥ पारिजाते देवलः—उप-
वीतं यदोरेकं द्वे तथेतरयोः स्मृते ॥ एकमेव यतीनां स्यादिति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ ८ ॥ वहूनि चायुःकामस्य ॥ मन्त्रः ॥ यज्ञोपवीत-
मिति वा व्याहृत्या वापि धारयेत् ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीते द्वे धार्ये श्रौते स्मार्ते च कर्मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं वक्ष्यामावे तदिष्यते ॥ १० ॥
सावित्र्या दशहृत्त्रयोद्विर्मात्रिताभिस्तदुसेयेत् ॥ विच्छिन्नं चाप्यथोपातं भुक्त्वा निर्मितमुत्सृजेत् ॥ ११ ॥ अथ सावित्र्यु-
पदेशः ॥ पारस्करः—अथास्मै सावित्रीमन्वाहोत्तरतोऽग्रेः प्रत्यञ्जुवायोपविष्टायोपसन्नाय समीक्षमाणाय समीक्षिताय दक्षिणतस्तिष्ठत
आसीनाय त्रैके पञ्चोर्ध्वचंगः सर्वा च तृतीयेन सहानुवर्तयन् । संवत्सरेपण्यासो चतर्विंशत्यहो द्वादशाहो पडहे न्यहे वा सप्तस्त्वेव

गायत्री ब्राह्मणायानुब्रूयादाद्येयो वै ब्राह्मण इति श्रुतेरिति ॥ अस्यै ब्रह्मचारिणे । अग्रेरुत्तरतो दक्षिणतो वेति विकल्पः शाखान्तरपरः ।
 काण्वमाध्यंदिनानां तूतत एव । अयद्वैके दक्षिणतस्तिष्ठेत आसीनायवान्वाहुर्नतथाकुर्यादिति शतपथश्रुतेरिति । उपसन्नाय पादोपसं-
 ग्रहणपूर्वकं आचार्यं भजमानायेत्यर्थः ॥ उपसदने नाम पादोपसंग्रहणं । तत्प्रकारः कौरस्तुभे—अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोऽमुकशर्मा
 योअभिवादये इत्युक्त्वा स्वक्षिणोत्तरकर्णौ वामदक्षिणपाणिभ्यां स्पृष्ट्वा दक्षिणहस्तेन गुरोर्दक्षिणपादं वामेन वामं स्पृष्ट्वा शिरोवनमनमिति ।
 एवं गुरुषु मातापित्रादिषु च अभिवादनपूर्वकपादस्पर्शोत्पकमुपसंग्रहणं । वृद्धतरेषु तु अभिवादनमात्रं । वृद्धेषु नमस्कार इति । विस्तरश्च
 तत्रैव ज्ञेयः ॥ समीक्षमाणाय गुरुं । समीक्षिताय गुरुणा । सावित्री सवितृदेवत्या । गायत्री गायत्रीछन्दस्कां । प्रणवव्याहृतिपूर्वां च
 तत्सवितुरिति ऋचं । तथाच गदाधरभाष्ये मदनपारिजाते लौगाक्षिः—ॐभूभुवःस्वरित्युक्त्वा तत्सवितुरितिसावित्रीं त्रिरन्वाह
 पञ्चोर्ध्वर्चशः सर्वांमन्तत इति । तस्मादेतां गायत्रीमेव सावित्रीमनुब्रूयादिति शतपथश्रुतेः । पञ्चः प्रथमं पादंपादं । अर्धर्चशः तदनु
 अर्धर्चमर्धर्चं । तृतीयेन सहानुवर्तयन् तदनु तृतीयेन चारुणं षड्ना सह सर्वोमृचं आवर्तयन्पठन्सन् आचार्यो गायत्रीं सावित्रीमनुब्रू-
 यादित्यर्थः । क्षत्रियवैश्ययोरेवं । तयोरपि आचार्यस्य शुश्रूषादिशिष्यगुणतारतम्यपेक्षाः । गायत्रीप्रदानस्य विकल्पेन संवत्सरादयः कालाः
 ब्राह्मणस्य तु गायत्रीप्रदानस्य सद्यःकाल एव ॥ त्रिष्टुभंक्षत्रियस्य क्षत्रियस्य त्रिष्टुभं त्रिष्टुपञ्चन्दस्कां सावित्रीं देवसवितरिति ऋचं
 अनुब्रूयात् । जगती वैश्यस्य । वैश्यस्य जगतीं जगतीछन्दस्कां सावित्रीं विश्वारूपणीति ऋचं अनुब्रूयादिति ॥ सर्वेषां वा गायत्रीं यद्वा सर्वेषां
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां गायत्रीमेव सावित्रीं तत्सवितुरिति ऋचं अनुब्रूयात् ॥ अथाभिवादनप्रकारः ॥ तत्र याज्ञवल्क्यः—
 ततोऽभिवादयेद्ब्रह्मणसावहमिति ध्रुवन् ॥ ततोऽधिकार्यादनन्तरमित्यर्थः । ब्रह्मपुराणे—उत्थाय मातापितरौ पूर्वमेवाभिवादयेत् ॥ आचार्यश्च

ततो नित्यमधियायो विज्ञानता ॥ मनुः—लौकिकं वैदिकं चापि तथाद्यात्मिकमेववा ॥ आददीत यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत् ॥ अभिवादात्तरं विप्रो ज्यायांसमभिवादयेत् ॥ असौनामाहमस्मीति स्वं नाम परिकीर्तयेत् ॥ विप्रेति द्विजोपलक्षणं ॥ आपस्तम्बः—स्वदक्षिणं बाहुं श्रोत्रसमं प्रसार्य द्वाद्यणोऽभिवादयेत् उरुसमं राजन्यो मध्यसमं वैश्यो नीचैः शुद्रः प्राञ्चलिः । मनुः—भोःशब्दं कीर्तयेदन्ते स्वस्य नामोऽभिवादेने ॥ नामां स्वरूपभागो हि भोःशब्द इति विप्रोऽभिवादेने ॥ अकारश्चास्य नामोऽस्ते वाच्यः पूर्वाक्षरः हुतः ॥ अकारश्चास्य नामोऽन्ते इत्यस्यायमर्थः । अस्याभिवादकस्य नामोऽन्ते योऽयमकारः । अकार इति स्वरमानोपलक्षणं सर्वेषां नामान्तरान्तत्वनियमाभावात् । स एवान्यस्वरः पूर्वाक्षरः पूर्वोऽपि नामगतान्यक्षराणि यस्य स तथोक्तः । एवंविधः हुतो वाच्यः न पुनरन्य एवकारो नामोऽन्ते वाच्य इति । तथाच घसिष्ठः—आमन्त्रिते स्वरोऽन्त्योऽस्य हुवत इति । आमन्त्रिते कर्तव्ये अभिवादकनाम्नोऽन्ते यः स्वरः स हुवते । त्रिमात्रो भवतीत्यर्थः । तत्राभिवादनप्रत्यभिवादनयोरेवं प्रयोगो भवति—अभिवादये चैत्रनामाहमस्मि भो इति । आयुजान्भयसौम्य विष्णुशर्मा ३ न इति । क्षत्रियवैश्ययोस्तु वर्मगुप्तशब्दप्रयोग इति मदनपारिजाते ॥ आत्मनाम गुरोर्नाम नामाति-कृपणस्य च ॥ आयुष्कागो न गृहीयाज्येष्ठपुत्रकलत्रयोरित्यादिनिषेधस्तु अभिवादनस्यलव्यतिरिक्तविषय इति विज्ञेयम् ॥ अभिवादनं च हस्तद्वयेन कार्यं । अन्ययानुरागे विष्णुना दोषसंकीर्तनात् । एतदपि विद्वद्विषयम् । घतः सप्तवाह—अजाकर्णेन विदुषो मूर्खाणामेकपालिनेति । अजाकर्णेन श्रोत्रसमी करी कृत्वा पुनःसंपुष्टिर्न करद्वयेनेत्यर्थः । अजाकर्णौ संपुष्टिौ यथा तथैव संपुष्टितं करद्वयमपीत्यजाकर्णौ । मनुः—यो नवेत्यभिवादस्य विप्रः प्रत्यभिवादनं । नाभिवाचः स विदुषा यथा शुद्रस्तथैव सः ॥ घमः—अभिवादे तु यो विप्र आशिषं न प्रयच्छति । स्मरणे जायते पुत्रः कश्चिच्छोपमेवितः ॥ ज्ञातातपः—पासुण्डं पतितं ब्राह्मं मदापातकिनं शठं । शोपानत्कं कृतघ्नं

च नाभिनादेरुदरात्वन ॥ धावन्त च प्रमत्त च मृतोत्सर्गकृत तथा ॥ शुब्धानमाचमनाहं च नास्तिकं नाभिवादेयेत् ॥ वमन्तं कुम्भमाण
 च कुर्वन्त दन्तधावन । अन्यक्तशिरस चैव स्वात नैवाभिवादेयेत् ॥ वृहस्पतिः—जपयज्ञगणश्च च समित्युष्यकुशानलान् । उदपात्रार्धमे-
 क्षातद्वन्तं त नाभिवादेयेत् ॥ उदक्यां मृत्तिकां नारी मर्तुमीं प्रक्षधतिनीं । अभिवाद्य द्विजो मोक्षादहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥ जमदग्निः—
 देवताप्रतिमां रक्षां यतिं रक्षां निदण्डिनं ॥ नमस्कार न कुर्याच्चैत्यायवित्ती भवेन्नरः ॥ मनुः—अभिवादनशीलस नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
 चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुः प्रज्ञा यशो यल ॥ एतच्चाभिवादनमधिकवयसामेव कार्यं । तथाच मनुः—ज्यायांसमभिवादयेदिति ।
 रघुव्यर्थेस्सारे—गुरवो माता स्तन्यधानी च पितापितामहादयो मातामहश्चाज्ञादाता भयघाता यक्षोपेनेता च । मन्त्रविद्योपदेष्टा च
 तेषां पश्यन्धोपसप्राधाः । समायुतेन च । गाले समवयस्के चाध्यापके गुरुनृचरेत् । मातुलाश्च पितृव्याश्च श्वशुराश्च यवीयांसोपि प्रत्युदया-
 याभिवाद्याः । उपाध्यायवृत्तविजो ज्येष्ठाभ्रातरश्च सर्वेषां पश्यन्धैव । मातृध्वसा च सर्वणां भ्रातृभार्या च नित्यमभिवाद्या ॥ विम्रोग्य तूप-
 समाद्या ज्ञातिसवन्निधयोपितः । विम्रोग्य विप्र कुशलं पृच्छेद्युपमनामय । वैश्यं क्षेमसमागम्य शूद्रभारोग्यमेव च । न चाच्यो दीक्षितो
 नाम्ना यवीयानपि सर्वथा । पूज्यैस्त्वमभिभाषेत मोमवल्कर्मनामभिरिति ॥

अथ अतीतसंस्कारप्राप्यध्वत्सम् ॥ सस्कारा अतिपयेरन्स्सकालाचेत्कथंचन ॥ हुत्वानादिष्टक कुर्याच्चैतूपनयनादयः ॥ तथा
 भगर्वाश्च—आरभ्याथानमाचोलात्कालेऽतीति तु कर्मणां । व्याहृत्याज्यं तु सस्कृत्य हुत्वा कर्म यथाविधि ॥ कार्यमिति शेषः ॥ तथाच
 पारस्करः—कात्यातिक्रमे नियतवत् । अस्यार्थः—कालव्यतिक्रमेसति यच्चियतेषु विहितं श्रौतेषु अनाम्नातनीमिषिकेषु यद्विहितं
 स्मात् तदेव भवति । तच्च प्रतिमद्याव्याहति सर्वाभिधनुषं सर्वप्रायश्चित्तमिति । कालव्यतिक्रमादन्यनापि श्रेये उत्पन्नेसति एतेदेव भवति ।

नेमिस्तान्तराभिधानादिति कर्मः । अत्र प्रायश्चित्तमाह—एतेष्वेकलोपे तु पादकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ चौलादवविप्रकुर्वति प्रायश्चित्तादनन्तरम् ॥ अत्र चौलादयोः एतेषु एकलोपे पादकृच्छ्रं समाचरेदित्यन्वयः ॥ चौले त्वर्धकृच्छ्रं । तथाच—चूडाया अर्धकृच्छ्रं म्यादापदि रोगपीरितम् । अनपदि तु सर्वत्र द्विगुणं चरेदिति ॥ तत्रापि अतिक्रान्तं गर्भाधानादि प्रसवपर्यन्तं कार्यं । तथा अतर्मादि उपनयनाध्याहार्यं । पूर्वपूर्वसंस्कारस्य उत्तरोत्तरसंस्कारात्यागौणकालः । तत्र प्रायश्चित्तं कृताकृतं ॥ प्रायश्चित्तमकृत्वा पा गौणकाले समाचरेदिति वचनात् ॥ श्रायश्चित्ते कृते पश्चादतीतमपि कर्म वै ॥ कार्यमित्येक आचार्यो नेत्यन्ये तु विपश्चित इति ॥

अथप्रयोगः ॥ अस्य कुमारस्य गर्भाधानं सुसचनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणाऽन्नप्राशनचूडाकरणसंस्काराणां सत्सत्कालातिपत्तिदोषपरिहारेण अधिकारसिद्धिद्वारा धीपरमेधश्रीत्यर्थं अनादिष्टप्रायश्चित्तहोममहंकरिष्ये इतिसंकल्प्य ॥ स्वर्णिङ्गलेपबभूवसंस्कारपूर्वकं अभिप्रतिष्ठाप्य (अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमे पूर्णाहुतिपदाज्यसंस्कारादिति हरिहरः । दक्षिणतो गन्नासनमास्तीर्येत्यादिआधारादिसिष्टरुदंतचतुर्दशाज्याहुतिवर्जणीताविमोकान्तकुक्षकण्डिकाइतिकर्कमिश्रादयः) पूर्णाहुतिपदाज्यसंस्कारकरणपक्षेपात्रासादनं । आज्यं । संमार्गकुशाः पंच । ध्रुवः । उत्पवनपवित्रं । परकालमिति । इति । आज्यस्याल्यमाज्यं निकृष्य अग्रावधिश्चित्तदमैः ध्रुवं संसृज्य उद्धास्य पवित्राभ्यामुत्पूय अवेश्यतिष्ठन्समिधमाधाय । ॐ भूः स्वाहा इदमग्नेयेनमम । ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे । ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय । ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा इदं प्रजापतयेनमम ॥ ॐ त्वं नो जमे । इदमग्नीन्तृणाभ्यां । ॐ स तन्नो अग्ने । इदमग्नीविरुणाभ्यां । ॐ अया धाम्ने ।

इदमग्नये० । ॐ ये ते शतं ॥ इदं वरुणाय० । ॐ उदुत्तमं० इदं वरुणाय० । अनेन जनादिप्रायश्चित्तहोमेन भगवान् श्रीपरमे-
 श्वरः प्रीयतां ॥ पुनर्देशकालौ संकीर्त्य शुभपुण्यतिथौ अस्य कुमारस्य गर्भाधानं पुंसवनसीमन्तोन्नयनजातकर्मनामकरणनि-
 स्कारान्नप्राशनचूडाकरणसंस्काराणां स्वस्वकालेव करणदोषपरिहारेणाधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रायश्चित्तप्रति-
 सायेनाहमाचरिष्ये । इतिसंकल्प्य यथासंकल्पं प्रत्यान्नायेन प्रायश्चित्तं कर्तव्यं । अनेन संस्कारलोपप्रायश्चित्ताचरणेन श्रीपरमे-
 श्वरः प्रीयतां ॥ अतीतसंस्कारकरणपक्षेयथोक्तक्रमेण संस्काराः कार्यः । तत्र गर्भाधानं पुंसवनसीमन्तोन्नयनानां प्रायश्चित्तेनैव
 निर्वोहः । तेषां प्रसवपर्यंतं कालनियमात् पुनस्तोत्रपाठानुष्ठानं ॥ कालांतरे जातकर्मणि क्रियमाणे मेधाजननस्तनप्रदानसर्पपहोम
 उदपात्रस्थापननामभावः । अन्नप्राशने जीविकापरीक्षायाश्चाभावः ॥ चौलस्य उपनीत्यासहेति पक्षे उपनीतिदिनपद्यानुष्ठानं-
 न पूर्वदिने । सहत्वस्य विरयसैव येन संनिष्कृष्टतरत्वात् । वृद्धाचारोप्येवम् । इति निर्णयसिंधुः । यदा तु पुनयनात्प्राक्पुण्यपदतीतसं-
 स्काराः क्रियन्ते तदा मातृकापूजनं नान्दीश्राद्धवैक्रमेव न पृथक् पृथक् ॥ गणेशः क्रियमाणानां भावृणां पूजनं संकृतम् ॥ सकृदेव भवे-
 अतीतानि कर्माणि तन्नेत्रेण कुर्यादुवाचैव माचार्य अन्योन्यथात्रेति ॥ अतीतानि कर्माणि चेत्स्युः सहैव तदा श्राद्धमेकं न भिन्नं विदध्यात् ॥
 नामद्य क्रियमाणानां जातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनसंस्काराणां तथा च श्वः करिष्यमाणयोः चूडाकरणोपनयनसंस्कार-

यो भ्रातृत्वेन सन्निपुण्याहवाचनं चूडाकरणोपनयनाद्भत्वेन अविष्णुपूजनं मण्डपस्थापनं सर्वपांसंस्काराणामङ्गत्वेन मातृकापू-
जनं वसोर्ध्वारापूजनं आयुष्यमन्त्रजपनान्दीश्राद्धं च तन्त्रेणाहंकरिव्ये । सर्वेषां सद्यःकरणपक्षेऽथःपदस्य लोप इति विशेषः ॥ स्व-
स्तिवाचने भोत्रात्मणाः अस्त्रकुमारस्य लघ्वक्रियमाणानां जातकर्मनामकरणनिष्क्रमणाद्भ्रातृशानसंस्काराणां तथा च धः करि-
व्यमाणयोः चूडाहरणोपनयनसंस्कारयोः पुण्याहं भवन्तोऽयन्तु इत्यादि ॥ इति अतीतसंस्कारप्रायश्चित्तविधिः ॥

अथोपनयनप्रयोगः ॥ जाचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौ सङ्कीर्त्ये शुभपुण्यतिथौ ममास्त्रकुमार-
सोपनेनैतत्वाधिरारसिद्धिद्वारा श्री० कृच्छ्रत्रयग्रायश्चित्तं प्रति कृच्छ्रं कार्यापणैकगोमूत्यप्रत्याम्नायेनाहमाचरिष्ये इति संकल्प्य
प्रायश्चित्तं यथोक्तप्रत्याम्नायेन कार्यं ॥ एवं वदुरप्याचम्य देशकालौ तर्तनान्ते मम कामचारकामवादकामभक्षणादिदोषपरि-
हाराय सस्योपनेन यत्तासिद्धिद्वारा श्रीप० कृच्छ्रत्रयग्रायश्चित्तं प्रति कृच्छ्रं कार्यां ॥ तत आचार्यस्तु गायत्र्युपदेशाधिकारार्थं अयु-
जार्धं श्रीप० उपनयनं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन स्य स्तिपुण्याहवाचनं अविष्णुपूजनं मण्डपस्थापनं मातृकापूजनं वसोर्ध्वारापूजनं जायु-
ष्यमन्त्रजपनान्दीश्राद्धं चकृ० ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थे गणपतिपूजनं क० ॥ इति संकल्प्य तानि कृत्वा ॥ स्वस्तिवाचने-
इन्द्रः प्रीयतामित्यूहः ॥ ततः कुमारस्य ग्रहानुक्कल्याणार्थं ग्रहयज्ञं कृत्वा] ब्राह्मणान्भोजयेत्तच्च पर्युप्तशिरसं । शिरसश्च वपनं भो-

१ इति प्रायश्चित्तं—इष्टायाः प्रोक्तेना श्रीकृष्णोप कृच्छ्रदे० ॥ आचार्यो यद्यप्यहं मायत्री प्रजयेत्तया ॥ इति ज्ञेय ।

यो ध्यातृत्वेन स स्तिपुण्याहवाचनं चूडाकरणोपनयनाङ्गत्वेन अविभक्तपूजनं मण्डपस्थापनं सर्वपांसंस्काराणामङ्गत्वेन मातृकापू-
जनं यतो धारापूजनं गायुष्यमन्त्रजपनान्दीश्राद्धं च तत्रेणाहं करिष्ये । सर्वपांसद्यःकरणपक्षेधः पदस्य लोप इति विशेषः ॥ स्व-
स्तियाचने भोनाल्लणा. अस्सकुमारस्य अद्य क्रियमाणानां जातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनसंस्काराणां तथा च धः करि-
ष्यमाणो. चूडाकरणोपनयनसंस्कारयो. पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु इत्यादि ॥ इति अतीतसंस्कारप्रायश्चित्तविधिः ॥

अधोपनयनप्रयोगः ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्ये शुभपुण्यतिथौ ममास्यकुमार-
स्योपनेतृत्वाधिकारसिद्धिद्वारा श्री० कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तं त्रितृच्छ्रं कार्पापणैकगोमूत्यप्रत्याम्नायेनाहमाचरिष्ये इति संकल्प्य
प्रायश्चित्तं यथोक्तप्रत्याम्नायेन कायं ॥ एवं बटुरप्याचम्य देशकालौ कीर्तनान्ते मम चारकामवादकामभक्षणादिदोषपरि-

अशानीतिमाणवकः ॥ अपोशान इत्याचार्यः ॥ अशानि इतिमाणवकः ॥ कर्मकुरु इत्याचार्यः ॥ करवाणि इति
 माणवकः ॥ मादियासुपुध्याः इत्याचार्यः ॥ नखपानि इतिमाणवकः ॥ चाचंयच्छ इत्याचार्यः ॥ यच्छानि इतिमाणवकः ॥
 समिधमाधेहि इत्याचार्यः ॥ आदधानि इतिमाणवकः ॥ अपोशान इत्याचार्यः ॥ अशानीतिमाणवकः ॥ अथगायत्र्यु-
 पदेशः ॥ तत्रादौ आचारात्कांस्वपात्रे तदुलान्त्रसार्वतदुपरिसुवर्णशलाकया ॐ कारव्यावृत्तिपूर्वकं गायत्रीलिखित्या ॥ अद्यपू०
 तियौ मम ब्रह्मवर्चससिच्यर्थं चेदाच्ययनाधिकारसिच्यर्थं गायत्र्युपदेशं गविहितं गायत्रीसावित्रीपूजनं करिष्ये ॥ मनोजूतिरि-
 त्तिप्रतिष्ठाप्य ॥ श्रीध्वते इति पौडशोपचारैः पूजनं । अथास्मै सावित्रीमन्वाह । उत्तरतोऽग्नेः प्रत्यक्षुखायोपविष्टाय । उपसन्नाय ।
 उपसदनप्रकारः—असुफप्रचरान्वितासुकगोत्रोसुकशर्माहं भोजभावादेये इत्युक्त्वा स्वदक्षिणोत्तरकर्णौ धामदक्षिणपाणिभ्यां स्पृ-
 ह्वा दक्षिणहस्तेन गुरोर्दक्षिणपादं वामेन वामं स्पृह्वा शिरोचनमनं इत्युपसन्नाय । आचार्यसमीक्षमाणाय । आचार्येण समीक्षिताय ।
 प्रणयन्या इति पूर्वकं ग्रयमंपादशः पादशः । द्वितीयवारं अर्धचर्चशोऽर्धचर्चशः । तृतीयवारं सकलां गायत्रीमाणवकेन सह आचार्यः
 पठति ॥ ॐ भूभुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १ ॥ आचार्यपूजनं ॥ अत्रायसरे
 ब्रह्मचारिणः समिदाधानं ॥ दक्षिणेन पाणिना त्रिपरिसमूहति । संधुक्ष्यतीत्यर्थः । संधुक्षणं इंधनप्रक्षेपः ॥ वक्ष्यमाणमन्त्रैः-
 पञ्चभिः ॥ ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं माकुरु ॥ १ ॥ यथात्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥ ॐ एवं माह सुश्रवः सौश्रवसं-
 कुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपाऽअसि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपोभूयासम् ॥ ५ ॥

माणवकोधारयति । ॐ मित्रस्य चक्षुर्धरुणाम्बलीयस्तेजोयशस्विस्थचिरदुःसमिद्धम् ॥ अनाहनस्य मयस न अरिणुपरीदम्बाज्यजि-
नन्दयेदम् ॥ १ ॥ इदमेवोत्तरीयं । आचमनं ॥ अयदण्डं ग्रयच्छत्वाचार्यस्तूष्णी ॥ तं प्रतिगृह्णाति माणवकः ॥ ॐ यो मे-
दंढः परापतद्ब्रह्माय सोधिभूम्याम् ॥ तमहम्युनरादद आयुने ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसाय ॥ १ ॥ दीक्षावदेके दीर्घसत्रमुपैतीति-
वचनात् ॥ अथास्याद्भिरजलिनाजलं पूरयत्वा पोहिषेति तिसृभिः ॥ ॐ आपो हिष्ठा ० ॥ योर्वः शिव ० ॥ तस्माऽअरङ्ग ० ॥
माणवकस्तूष्णीमूर्ध्वमुत्तिष्ठति ॥ अथैनं सूर्यमुदीक्षयति तथक्षुरिति । सूर्यमुदीक्षस्व इत्याचार्यस्य प्रैषः ॥ ॐ तच्च ध्रुव-
द्वितं ० श्रुतात् ॥ १ ॥ अथास्य दक्षिणां स मधिहृदयमालभते आचार्यः ॥ ॐ मम व्रते ते हृदयन्दधामिममचित्तमनुचित-
न्ते अस्तु ॥ मम वाचमेकमना जुषस्व गृहस्पतिष्ठा नि युनक्तुमसं ॥ १ ॥ अथास्य दक्षिणं हस्तं गृहीत्वाह ॥ कोनामासि ॥
असावदं नो ३ इति प्रत्याह ॥ असुकशर्मो अहं भो ३ ॥ अथैनमाह आचार्यः ॥ कस्य ब्रह्म आचार्यसीति ॥ माणवकः प्रत्याह । भवतः
इति ॥ भवत इत्युच्यमाने आचार्य पठति ॥ ॐ इन्द्रस्य ब्रह्म आचार्यस्य मित्राचार्यस्तवाहमाचार्यस्तवासौ असौ स्थाने संबुद्ध्यन्तं मा-
णवकस्य नाम निवेदत ॥ असुकशर्मन् इति ॥ अथैनं भूतेभ्यः परिददात्याचार्यः ॥ ॐ प्रजापतयेत्यापरिददामि देवाय त्वाप्तचित्रे-
परिददाम्यन्यत्त्वौपधीभ्यः परिददामिद्याचापृथिवीभ्यान्त्वापरिददामि विधेभ्यस्त्वादेवेभ्यः परिददामि सर्वेभ्यस्त्वाभूतेभ्यः
परिददाम्यरिष्टे ॥ १ ॥ प्रदक्षिणमग्निपरीत्योपविशति आचार्यस्योत्तरतो माणवकः ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्य-
स्यादिचरुयजप्रणीताविमोकांतं प्रकृतिवत् ॥ अन्वारुच्य आज्याहुतीं हुत्वा प्राशनांतेऽथैनं सदृशस्ति ॥ ब्रह्म आचार्यसीत्याचार्यः ॥

चिधुपीआलभ्यजपति ॥ ॐ चक्षुश्चमऽआप्यायतां ॥ दक्षिणश्रोत्रमालभ्यजपति ॥ ॐ श्रोत्रं चमऽआप्यायतां ॥ ततो वामं-
श्रोत्रमालभ्यजपति ॥ ॐ श्रोत्रं चमऽआप्यायतां ॥ दक्षिणबाहुमालभ्यजपति ॥ ॐ यक्षो वलं चमऽआप्यायतां ॥ ॥ वामं-
बाहुमालभ्यजपति ॥ ॐ यक्षो वलं ॥ मन्त्रपाठमात्रं वा ॥ ततल्यायुपाणिकरोति ॥ असनाललाटे ग्रीवायां दक्षिणेऽङ्गुलिद्वि-
ज्यायुपमिति प्रतिमन्त्रं ॥ ॐ ज्यायुपञ्चमदंष्ट्रः ॥ इति ललाटे ॥ ॐ कुक्ष्यर्पसञ्ज्यायुपम् ॥ इति ग्रीवायां ॥ ॐ यद्देवे पुज्या-
युपम् ॥ इति दक्षिणेसे ॥ ॐ तन्नो अस्तु ज्यायुपम् ॥ इति हृदि ॥ ततो भिषादनम् ॥ अमुकप्रवरान्वितः अमुकगोत्रः अमुक-
शर्मा अहं भो देवैश्चानर अभिवादये ॥ आयुष्मान्भवसौम्य अमुकशर्मा दे ॥ ॥ एवं सूर्यमभिवादयेत् ॥ एवमाचार्या भियंदनं ।
तद्यथा—अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोमुकशर्माहं भो देव आचार्य अभिवादये । इत्युक्त्वा स्वदक्षिणोत्तरकर्णौ धामदक्षिणपाणि-
भ्यां स्पृष्ट्वा दक्षिणहस्तेन गुरोर्दक्षिणपादं वामेन वामं स्पृष्ट्वा पादयोः शिरो वनमनं ॥ एवं गुरोर्वादीनप्यभिवादयेत् । अभिवाचां-
श्चाभिवादयेत् ॥ अत्र भिक्षाचर्यचरणं ॥ भवत्पूर्वो ग्राहणो भिक्षेत । भवन्मध्यां राजन्यः । भवदंत्यां वैश्यः ॥ तिस्रोऽप्र-
त्यारख्यायिन्यः पदद्वादशाऽपरिमिता वा । मातरं ग्रथमाभेके । अयं च प्रथमाहर्षर्मः । अथ प्रयोगः । दंडं भिक्षापात्रं च प्रतिगृह्य सा-
वित्र्या आदित्यमुपस्थाय अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य प्रथमं मातरं भिक्षेत ॐ भवति भिक्षां देहि । इति ॥ दत्तायां भिक्षायां ॐ स्व-
स्तीति धूयात् । भिक्षां भवति देहीति क्षत्रियः । भिक्षां देहि भवतीति वैश्यः । पुरुषं प्रति तु भवन् भिक्षां देहीति प्रयोगः । तत-

इति । ततःप्रदक्षिणमग्निपर्युक्ष्यइतरथावृत्तिः । ॐअग्नयेसमिधमादधाति ॥ ॐअग्नयेसमिधमाहापर्यमुदृहतेजातवेदसे ॥
यथात्यमग्नेसमिधासमिधससएवमदहमायुषागेधयावर्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनसमिन्धेजीवपुत्रोभमाचार्योभिधान्यहम-
सान्यनिराफरिष्युर्गशस्तीतेजस्वीब्रह्मवर्चस्यन्नादोभूयासइत्याहा ॥ १ ॥ एपातइतिवा ॐएपातेअग्नेसमित्तयामर्धस्वचा-
प्यायस्व । वर्धिपीमहिचपयमाचप्यासिपीमहित्याहा ॥ एवंद्वितीयांतथातृतीयां ॥ अन्योर्मन्त्रयोः । समुषयोवा ॐअग्नये-
समि० भूयासं एपातेअग्ने० सिपीमहित्याहा । एवंद्वितीयांतथातृतीयां ॥ ततउषविश्यपूर्ववत्परिसमूहनपर्युक्षणे ॥ ततस्तृ-
र्ष्णीपाणीप्रतप्यमुखंविमृष्टे । तत्रमन्त्राः । ॐतनूपाऽअग्नेसितुन्मुमेपाहि ॥ १ ॥ ॐआयुर्दोऽअग्नेऽस्यायुर्मदेहि ॥ २ ॥ ॐघृष्टो-
दाऽअग्नेसिधर्चोमेदेहि ॥ ३ ॥ अग्नेयन्मेतुन्याऽकुनन्तन्मुऽआवृण ॥ ४ ॥ ॐमेधांमेदेयःसविताऽआदधातु ॥ ५ ॥ ॐमेधांदेवी-
सरस्वतीआदधातु ॥ ६ ॥ ॐमेधामग्निनीदेवावायवांचांपुष्करस्त्रजौ ॥ ७ ॥ इत्येतमुखमार्जनमन्त्राः ॥ अत्रशिष्टाचारप्रासाः केच-
नपदार्थालिख्यन्ते ॥ शिरःप्रभृतिपादांतानिसर्वांगान्यालभ्यजपति । अङ्गानिचमऽआप्यायन्तां ॥ एवमग्नेपिपूर्वमालंभस्ततो-
जपः हृदयमालभ्यउदकोपस्पर्शःजपति ॥ ॐवाक्यमऽआप्यायतां ॥ नासिकामालाभ्यजपति ॥ ॐप्राणश्चमऽआप्यायतां ॥

१ भञ्जरेणुः—प्रतिमन्त्र त्रिभिः कार्यतेमुग्रवआदिभिः ॥ अग्नेसुग्रवदत्येकंयथार्वस्याद्वितीयकं ॥ यथाहवमग्नेदेवानामग्नेष्वापितृतीयकं ॥ इतिमेवजनेष्वाकाऽऽजयम-
योपः तत्रमन्त्राः ॐअग्नेष्टु० कु० १ । ॐयथाव० कु० २ । ॐयथाव० भुजां० ३ । २ विष्टन्समिधः सर्वत्रेतिश्रीतसुत्रेककारवावृत्त्यायेतिमहंगव्यर्धं सत् नान्यं
रोमः विष्टन्समिधाधानमितिमुच्यते । अतोत्रत्यागधान इतिगदाधरमाप्ते । प्रयोगरत्नेउत्तरदममयइतिव्यागोक्षिधितः । ३ आकभ्येतिपूर्वकालिकृत्वाप्र-
जपस्याग्नेश्चप धमनात् ।

पंचाशत्संख्याकान्त्राख्यानभोजयिव्ये । नानानामगोत्रान्त्राख्यानं धादिभिः पूजयिव्ये । तेभ्योभूयसीदक्षिणां दातुमह-
मुत्सृज्ये ॥ अनेन उपनयनाख्येन कर्मणा भगवान् श्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् ॥ इति उपनयनप्रयोगः ॥

अथाशीर्वादः ॥ हरिः ॐ ब्रह्मचर्यसुगामित्याह ॥ ब्रह्मणऽएवैतदात्मानं त्रिवेदयति ब्रह्मचार्यसानीत्याह ब्रह्मणऽएवैत-
दात्मानं पुरिददालुयेन माह कोनामासीति प्रजापतिर्वेकः प्राजापत्यमेवैनन्तुत्कृत्योपनयते ॥ १ ॥ अथास्य हस्तकृत्वाति ॥
इन्द्रस्य ब्रह्मचर्यस्य त्रिराचार्यस्तथाहुमाचार्यस्तु वासायित्येते वैश्वेदेव त्वेष्टे बुक्लिष्टे देवतेऽएताभ्यामेवैनदृष्टेष्टाभ्याम्बुक्लिष्टाभ्यान्देवता-
भ्याम्पुरिददति तु याहास्य ब्रह्मचारी न कुञ्चनुर्तिमाच्छतिनसयुऽएवैवेद ॥ २ ॥ अथैनम्भूतेभ्यः पुरिददति ॥ प्रजापतये-
त्वापुरिददामि देवाय त्वासचित्रे पुरिददामीत्येते वैश्वेदेव त्वेष्टे बुक्लिष्टे देवतेऽएताभ्यामेवैनदृष्टेष्टाभ्याम्बुक्लिष्टाभ्यान्देवताभ्याम्पुरिददा-
ति तु याहास्य ब्रह्मचारी न कुञ्चनुर्तिनसयुऽएवैवेद ॥ ३ ॥ अथ्यस्त्योषधीभ्यः पुरिददामीति ॥ सुदेनमभ्यञ्जोपधीभ्य-
श्च पुरिददति द्यावापृथिवीभ्यान्त्वापुरिददामीति तु देनमाभ्यान्त्यावापृथिवीभ्याम्पुरिददतियुयोरिदहसुर्व्यमधिश्चिभ्यस्त्या-
भूतेभ्यः पुरिददाम्युरिक्त्वाऽइति तु देनदसुर्वेभ्योभूतेभ्यः पुरिददालुयिर्खेत्तथाहास्य ब्रह्मचारी न कुञ्चनुर्तिनसयुऽएवैवेद
॥ ४ ॥ ब्रह्मचार्यसीत्याह ॥ ब्रह्मणऽएवैनन्तत्पुरिददालुपोशानेत्यमृतं वाऽआपोमृतमशानेत्येवैनन्तदाह कर्मकुर्विति द्वीयैवेकर्म-
द्वीर्यैर्द्विर्लुयेवैनन्तदाह ससिंधमाघेर्द्विधितिसमित्त्वात्मानन्तेजसा ब्रह्मचर्यसेनेत्येवैनन्तदाह मासु पुण्याऽइति मासृथाऽइत्येवैनन्त-

आचार्यायैर्भेदं निवेदयित्वा तेन मुंश्च इत्युक्तः स्वीकरोति । याग्यतोऽहःशेषं तिष्ठेदित्येके । न वा इति विकल्पः । अहिंसा न्नर-
ण्यात्समिधऽआज्यत्सतस्मिन्नग्नौ सायं संध्यो चरं पूर्ववत्परिसमूहनादि पूर्वकमाधाय ज्यायुपकरणांतं कृत्वा वाग्यमपक्षेपाचं विसृ-
जते ॥ अयमुपनयनाभिस्त्रिरात्रं धार्यः । ब्रह्मेतमभिधारयतीत्यापस्तंब्योक्तेः । यावद्गतमग्निरक्षणाभितिगर्गपद्धतौ इति-
गदाधरः । याग्निसर्गः यावद्गतं तावदभिरक्षणां त्रिरात्रं च ॥ अत आरभ्य आज्ञा चर्यपरिसमाप्ते ब्रह्मचारिणो यमनियमाः कथ्यन्ते ॥
तत आचार्यो ब्रह्मचारिणो नियमान्धापयेत् ॥ अधःशायीत्यात् ॥ अक्षरा लयणाशीत्यात् ॥ अधःशब्दः खट्वाब्जुदासार्थः ॥
दंढधारणं कर्तव्यं ॥ अरण्यात्सर्वप्रशीर्णाः समिध आज्यस्य ॥ सायं प्रातः संध्योपासनपूर्वकमग्निपरिचरणं कर्तव्यं ॥ स्वाध्या-
यापिरोधेन गुरुशुभ्रपाचकर्तव्या ॥ सायं प्रातर्भिक्षाचर्याकर्तव्या ॥ मधुमांसाशनं कर्तव्यं ॥ मज्जनं कर्तव्यं ॥ उद्धृतो-
नयदेत् ॥ अदस्तादानं चीर्य न कुर्यात् ॥ स्मृत्यंतरोक्तायमनियमाध्यानुष्ठेयाः ॥ अष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि वेदमस्रचर्यं चरेत् ॥
द्वादशद्वारदशप्रातिवेदं । याचद्ग्रहणं वा । शयानध्वेदाचार्येणाहूत उत्थाय प्रतिभृशुयात् । आसीनध्वेत्तिष्ठन् । तिष्ठंश्चेदभि-
क्रामन् । अभिक्रामंश्चेदभिधावन् । सप्तवंशं मानो मुत्राचय सत्यमुद्राद्यवसतीति ॥ कृतस्योपनयनकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं

१. आयमभ्यासदध्यानोक्तयोर्गिरित्तित्रिनो गणादिप्रादि । तेनैककुण्डमग्नौ ये इति मन्वाध्यायः ।

रोहतेधुस्यानुस्मात्तुरस्तादेवप्रतीचेसमीक्षमाणायानुव्यात् ॥ १४ ॥ तावैपच्छेन्वाह ॥ त्रयोवैप्राणाः प्राणऽउदानोऽनान-
 स्तानेवासिस्तदधालयाद्धैर्योदोवाऽइमौप्राणौप्राणोदानोवेवप्राणोदानोवेवासिस्तदधालयकृत्स्नामेकोवाअयंप्राणःऽकृत्स्न-
 ऽप्यप्राणमेवासिस्तत्कृत्स्नन्दधाति ॥ १५ ॥ तुदाहुः ॥ नृणांक्षणम्ब्रह्मचर्यमुपनीयमिशुनश्चरेद्भोवाऽप्युभयतियोब्रह्मचर्य-
 मुपैतिनेदिमुंन्राक्षणेविपिक्ताहेतसोजनयानीति ॥ १६ ॥ तुदुवाऽजाहुः ॥ काममेवचरेद्दुव्योवाऽइमाःप्रजाद्वैव्यधैवमानुष्य-
 भतावाऽइमामानुष्यःप्रजाःप्रजननात्प्रजायन्तेच्छुन्दादृसिधैद्वैव्यःप्रजास्तानिमुखतोजनयतेतुतऽप्युजनयतेतुस्मादुकाममेव-
 चरेत् ॥ १७ ॥ तुदाहुः ॥ नृब्रह्मचारीसन्मुख्यक्षीयादोपधीनांवाऽप्यपरमोरसोचन्मुधुनेदग्नाद्यस्यान्तर्गच्छानीत्यथहस्मा-
 द्भ्रतेकेतुरारुणोयोब्रह्मचारीसन्मुख्यश्लेखव्येवाऽएतद्विद्यायैशिट्यन्मुधुसतुरसोयस्येदृक्शिटमितियथाहवाऽऋचैवायुश्रुर्वा-
 सामवाभिव्याहुरेस्तादृक्तमुऽप्यैविह्वान्ब्रह्मचारीसन्मुख्यश्नातितुस्मादुकाममेवाश्रीयात् ॥ १८ ॥ इत्येकादशेकाण्डेवृती-
 यप्रपाठकेपञ्चमंन्राक्षणम् ॥ ॐ ब्रह्मधैर्मृत्युवेप्रजाःप्रायच्छत्तुस्मैब्रह्मचारिणमेवमप्रायच्छत्सोऽनवीदुस्तुमस्तमुप्येतस्मिन्भागऽहु-
 तियामेवरुग्निऽसमिधुन्नाहुराताऽहृतितुस्माद्याहुराग्निम्ब्रह्मचारीसमिधुन्नाहुरत्याश्रुपऽप्यवतामवदायवसतितुस्माद्ब्रह्मचारीस-
 मिधुन्नाहरेन्नेदायुषोवदायवसानीति ॥ १ ॥ दीर्घसत्रवाऽप्यऽनुपैति ॥ योब्रह्मचर्यमुपैतिसयाश्रुपयुन्त्समिधमादुधाति-
 साप्रायणीयायाहृन्नास्त्यन्त्सोदयनीयाथयाऽनुन्तरेणसेत्र्याऽप्येवास्तुताब्राह्मणेब्रह्मचर्यमुपयुन् ॥ २ ॥ चतुर्धाश्रुतानिप्रवि-

दाहापोशानुत्पन्नूतयाऽआपोमृतमशानुत्पेनन्तदाहतेनश्रुभयतोऽमृतेनपरियुद्धातितथाहास्यत्रयचारीनकाञ्चनातिमाञ्छं-
 तिनसमुपपैपेदु ॥ ५ ॥ अयास्मेसाविधीमुन्याह ॥ त्रादृहस्मेताम्बुसस्यत्सरेन्याहुः सैवत्सरसम्मितावैगुर्भाः प्रजायन्ते-
 जातुऽपुचास्मिस्तद्वाचन्दम्भऽइति ॥ ६ ॥ अथपदसुमुसेषु ॥ पङ्क्त्याऽऋतुवःसैवत्सरस्यसैवत्सरसम्मितावैगुर्भाः प्रजायन्ते-
 जातुऽपुचास्मिस्तद्वाचन्दम्भऽइति ॥ ७ ॥ अपच्युतिर्विदृशेत्यह ॥ चतुर्विदृशतिवृत्तैवत्सरस्यार्धमासाः सैवत्सरसम्मितावै-
 गुर्भाः प्रजायन्ते जातुऽपुचास्मिस्तद्वाचन्दम्भऽइति ॥ ८ ॥ अथद्वादशाहे ॥ द्वादशवैमासाः सैवत्सरस्यसैवत्सरसम्मितावै-
 गुर्भाः प्रजायन्ते जातुऽपुचास्मिस्तद्वाचन्दम्भऽइति ॥ ९ ॥ अथपडहे ॥ पङ्क्त्याऽऋतुवःसैवत्सरस्यसंवात्सरसम्मितावैगुर्भाः प्र-
 जायन्ते जातुऽपुचास्मिस्तद्वाचन्दम्भऽइति ॥ १० ॥ अथत्र्यहे ॥ त्रयोवाऽऋतुवःसैवत्सरस्यसैवत्सरसम्मितावैगुर्भाः प्रजायन्ते-
 जातुऽपुचास्मिस्तद्वाचन्दम्भऽइति ॥ ११ ॥ तुदपिश्लोकक्रायन्ति ॥ आयुर्योगर्भीभवतिहुस्तमाध्यायदुक्षिणम् ॥ तृतीय-
 साऽमुजायतेसायित्र्यासहस्राक्षेणऽइतिसद्योहत्वाधुनासपायानुब्रूयादाशेषोवैत्राक्षणः सद्योवाऽअग्निर्जायतेतुस्मात्सद्यऽपृ-
 भाक्षणायानुब्रूयात् ॥ १२ ॥ त्रादृहेतामेके ॥ सावित्रीमनुष्टुभमन्याहुर्वाग्भ्याऽअनुष्टुभदक्षिन्याचन्दम्भऽइतिनतयाङ्कुर्योद्यो-
 दनन्तुप्रब्रूयादाग्याऽअयमस्यगोचमदितमूकोभविष्यतीतीश्वरोहलुधैवसात्तेसादेताक्रायन्तीमेवसावित्रीमुनुब्रूयात् ॥ १३ ॥
 अपहेरुदक्षिणतः ॥ त्रिष्टेवासीनायवान्याहर्नतथाङ्कुर्योद्योदेनन्तुप्रब्रूयाहुत्यन्वाऽअयमिममजीजनतवृत्त्योभविष्यतीतीश्व-

रोहतेवुस्यानुस्मात्सुरस्तादेवप्रतीचेसमीक्षमाणायानुवृथात् ॥ १४ ॥ तत्रैवैपञ्चोन्वाह ॥ त्रयोवैप्राणाः प्राणऽउदानोव्यान-
 स्तानेवासिस्तदधालथादूर्ध्वशोदोवाऽइमौप्राणौप्राणोदानवेवप्राणोदानवेवासिस्तदधालथादूर्ध्वशोदोवाऽइमौप्राणौऽकृत्स्न-
 ऽएवप्राणमेवासिस्तकृत्स्नन्दधाति ॥ १५ ॥ तुदाहुः ॥ नृमहाक्षुम्ब्रह्मचर्यमुपनीयमिथुनश्चरेद्भोवाऽएवभवतियोब्रह्मचर्य-
 मुपैतिनेविमुंमहाक्षणैविपिक्ताद्रेतसोजनयानीति ॥ १६ ॥ तुदुवाऽआहुः ॥ काममेवचरेद्दुप्योवाऽइमाःप्रजावैव्यधैवमानुष्य-
 क्षतायाऽइमानुष्यःप्रजाःप्रज्जननात्प्रजायन्तेच्छुन्ददृष्टिसिधैदेव्यःप्रजास्तानिमुस्यतोजनयतेतुतऽएतज्जनयतेतुस्मादुकाममेव-
 चरेत् ॥ १७ ॥ तुदाहुः ॥ नृमहाचारीसन्मुख्यक्षीयादोपधीनांवाऽएवपरमोरुसोयन्मुनेदद्वाचस्थान्तकुञ्चानील्यथहस्मा-
 दश्चेतुरारुणेयोनृमहाचारीसन्मुख्यक्ष्वैव्यवाऽएतद्विद्यायैशिष्ट्यमुस्यसुसुरसोयस्येदृक्शिक्षिमितियथाहवाऽऋचैवायुजुर्वा-
 न्नामवाभिव्याहुरेचाइक्त्युऽएवैविद्वान्महाचारीसन्मुख्यश्नातितुस्मादुकाममेवाक्षीयात् ॥ १८ ॥ इत्येकादशेकाण्डेवृती-
 यप्रपाठकेपञ्चमंमहाक्षणम् ॥ ॐब्रह्मधैमृत्यवेप्रजाःप्रायच्छतुसैब्रह्मचारिणमेवनप्रायच्छत्सोऽब्रवीदुल्लुमक्षमुपेतस्मिन्भागऽइ-
 त्तियामेवरात्रिदृसमिधुन्नाहुराताऽइतितुस्माद्याहुरात्रिमहाचारीसमिधुन्नाहुरेवामवदोयवसतितुस्माद्ब्रह्मचारीस-
 मिधमाहरेन्नेदुयुपोवदोयवसानीति ॥ १ ॥ दीर्घसत्रैवाऽएवऽउपैति ॥ योनृमहाचर्यमुपैतिसयायुपयुन्तस्मिधमादुधाति-
 सोप्रायणीयायाहुस्मास्तुसोदयनीयाथवाऽअन्तरेणमुञ्च्याऽएवास्ततामहाक्षणेब्रह्मचर्यमुपयुन् ॥ २ ॥ चतुर्धाभृतानिप्रवि-

शति ॥ अग्निम्पदामृत्युम्पदाचार्यम्पदात्मन्येवास्वचतुर्थः पादः परिशिष्यते ॥ ३ ॥ सयुद्धमेव सन्निधमाहुरति ॥ युऽपुवा-
स्याग्नीपादस्तमेव तेन पुरिक्रीणाति तद्संस्कृत्यात्मन्धत्सेसुऽएनमाविशति ॥ ४ ॥ अथयुदात्मानं ॥ दरिद्रीकृत्येवान्हीभू-
त्वाभिक्षते युऽपुवासासुस्यौपादस्तमेव तेन पुरिक्रीणाति तद्संस्कृत्यात्मन्धत्सेसुऽएनमाविशति ॥ ५ ॥ अथयुदाचार्यवचसं ह-
रोति ॥ युदाचार्याय कर्मकरोति युऽपुवासाचार्ये पादस्तमेव तेन पुरिक्रीणाति तद्संस्कृत्यात्मन्धत्सेसुऽएनमाविशति ॥ ६ ॥
नृहवृक्षात्पुग ॥ भिक्षेत्तापहृद्वृक्षात्पुगभिश्चाज्वत्युपज्ञातीनामशनायामुपपितृणाहसुऽप्येव विद्वान्यस्याऽएव भूमिषष्ठऽङ्गाप्येत-
त्ताभिर्भक्षेतेत्याहुस्तलोक्यमिति सयुध्यन्याभिर्भक्षितेन्यानुविदेदपि त्यागं चार्थजायाम्भिक्षेताथो ह्याम्मातुरन्नेन हससम्यभि-
क्षितातीयागमेवुमिन्द्राह स मेव चरन्त हसं विदेऽअविशन्ति युधाहवाऽअग्निः समिद्धो रोचतऽप्युहृद्वैसुलात्स्यारोचते युऽए-
वुम्विद्वान्न स चर्यं चुरति ॥ ७ ॥ अष्टावष्टौ कृत्यो ॥ नक्षत्रचर्चसकामस्याग्निपुण्ययादित्याहुः ह्यक्षरुविगायत्रीनुक्षगायत्री नक्षत्रचर्चसी-
द्वैव भवति ॥ ८ ॥ सयुः कामयेत ॥ नक्षत्रचर्चसीत्यामिति धसन्ते सऽआदधीत नक्षत्रैव सन्तो नक्षत्रचर्चसीद्वैव भवति ॥ ९ ॥ शतमा-
नम्भुवति ॥ शतायुर्वैपुरुषः शतेन्द्रियऽधायुर्वेन्द्रियैर्यमात्मन्धत्ते ॥ १० ॥ कां० ११, प्र० २, ब्रा० ६ नक्षत्रचर्चसी भव ॥

अथ पण्डमूक्ताद्युपनयने विशेषः ॥ धर्मनोकार्या ॥ पण्ड. कुञ्जो वामन. पद्ममूकौ मत्तोन्मत्तौ ध्वस्तपुस्त्वो जडश्च ॥ रोगार्तो
यो गदद. धोनदीन शुष्काहो यो वीन्द्रिय. स्वासनस्य ॥ १॥ वीन्द्रियो निरिन्द्रिय. स्वासनस्यो गमनचलनादावसमर्थ. विकलाहश्च

एतेषां संस्काराः स्युर्यथोचितं ॥ ब्राह्मण्या ब्राह्मणाजातो ब्राह्मणः सु इति श्रुतेः ॥ २ ॥ मतोन्मतौ न संस्कार्यावितिकेचित्प्रचक्षते ॥
कर्मस्वनधिकाराच्च पातित्य नास्ति वै तयोः ॥ ३ ॥ तदयत्नं च संस्कार्येभ्यो त्वादुरन्यथा ॥ संस्कारमध्वहोमादीन्करोत्याचार्य एव तु ॥ ४ ॥
उपनेयांश्च विधिवदाचार्यः स्वसमीपतः ॥ आनीयाग्निसमीपं च सावित्रीं स्पृश्य वा जपेत् ॥ ५ ॥ कन्यास्त्रीकरणादन्यत्सर्वं विप्रेण
कारयेत् ॥ एवमेव द्विजैर्जातो संस्कार्यो कुण्डगोलकौ ॥ ६ ॥ संस्कार्यत्वं तयोरस्ति क्षेत्रकः श्राद्धदूपकः ॥ अन्यत्प्रयोगतो ज्ञेयं स्वस्व-
शाखासुसारतः ॥ ७ ॥ इति ॥ तत्र प्रयोगे द्वोभमाचार्यः करोति ॥ उपनयनं आचार्यसमीपानयनं ॥ अग्निसमीपे वा ॥ सावित्रीवाच-
नं वा ॥ अन्यदङ्ग यथासंभवं कार्यमिति ॥ त्रयाणां पक्षानामन्यतमेन प्रधानसिद्धिरित्याशयः ॥ मूकवधिरादेः सावित्रीवाचनासंभवे स्पृष्ट्वा
आचार्येण जपः कार्यः ॥ वाचकश्चेत्तर्हि मद्यो लिखित्याचार्यस्य समीपतः ॥ आनीयाग्निसमीपे तु सावित्रीं स्पृश्य वाचयेदिति पारस्करवचनं ॥
न्करोत्याचार्य एव तु ॥ उपनेयांश्च विधिवद्विधौपनयने तु सावित्रीं स्पृश्य वाचयेदिति पारस्करवचनं ॥
कन्यास्त्रीकरणादन्यत्सर्वं विप्रेण कारयेदिति पारिजाते ब्राह्मणेः ॥ अन्यत्समानं ॥ उपनेयस्य वासःपरिधानादिषु ये संस्कारमध्वहोमादी-
नाचार्यः पठेदित्यर्थः ॥ यौघायनस्त्वीदृशोपनयने तूष्णीं वासः परिधापयति तूष्णीं मेखलां तूष्णीमजिनं प्रतिमुञ्चति तूष्णीं दण्डं
प्रयच्छतीति प्रकृत्य सर्वान्मन्त्रानाचार्य एव जपेदित्येक इत्याह तेषां विरात्रोर्ध्वं न दीर्घव्रतं ॥ इति पण्डित्काद्युपनयनप्रकारः ॥

अथ पुनरुपनयननिमित्तानि ॥ धर्मनीकार्या ॥ जग्ध्वा पलाण्डं लशुनं शुनं च खरोष्ट्रकेभाथमनुष्यदुग्धं ॥ भुक्त्वा तथा
गृहानगप्यवश्य चरेत्पुनःसंस्कृतिसकृच्छ्रे ॥ १ ॥ श्रुतेस्तु वार्ताश्रवणोत्तरं वा जात्यन्तराधिग्रहतः कृताद्वा ॥ यदा समागच्छति जीवितः
स योग्यः पुनःसंस्कृतिमत्यवश्यं ॥ २ ॥ त्रेतस्य शय्या प्रतिगृह्य विप्रः सौवीरसौराष्ट्रकलिङ्गवद्भान् ॥ प्रत्यन्तवाप्त्यङ्गकसिन्धुदेशं गत्वा

पुनःसंस्कृतिमेव कुर्यात् ॥ ३ ॥ अत्र एतद्वै गृह्यं च विप्रः समाकृष्टं तथा स्वकीये ॥ पुरीषभूते सुरयापि युक्तं संप्राश्य वस्तूपनयेद्विवर्णी ॥ ४ ॥ अग्रज्यं निप्रः पुनरायमिष्यन्ननाशकाद्धस्यति यथा विप्रः ॥ आचार्यतातव्यतिरेकपित्र्यकर्तो व्रती संस्कृतिमर्हतीह ॥ ५ ॥ पित्र्यं प्रेतकर्म ॥ व्रती ब्रह्मचारी ॥ विना पितृज्येष्ठसहोदराद्य विनाश्चसुच्छिष्टभुजिस्तथा च ॥ श्रीयुक्तशुक्तिर्गधुगापशुक्तिः श्राद्धाशनं सूतकमोजनं च ॥ ६ ॥ अनिर्देशाद्देवलिहसंषिनीनां दुग्धाशनं रोदनमव्यवश्यं ॥ तथा गणाब्जं गणिकाश्चमेव स्युर्वर्णिनो बन्धकराणि नूनं ॥ ७ ॥ तथा छत्राक-
निर्वासी पुनःसंस्कारकारिणी ॥ स्वराशे द्विजस्यापि स्नानमाह मिताक्षरा ॥ ८ ॥ कर्मनाशाजलस्पर्शात्करतोयाविलहनात् ॥ गण्डकीबाहु-
तरणात्पुनःसंस्कारमर्हति ॥ ९ ॥ करतोयाजलस्पर्शोत्कर्मनाशाविलहनात् ॥ गौडाः पठन्ति योग्यं न स्नानप्राशस्त्ववाक्यतः ॥ १० ॥
करतोयायामिति शेषः ॥ यो ब्राह्मणः स्वीयमपीत्य वेदभष्येतुमिच्छेदपरं च वेदय ॥ योग्यं पुनर्मौजिविधानमेवमूचेऽग्रणीर्यो ह्यरदत्त-
नामा ॥ ११ ॥ नितस्सर्वे मानयन्त्येव वाक्यं गायत्री या सर्ववेदेषु तुल्या ॥ सानूक्ता वै नोपनीतेः प्रसङ्गे यज्यं ज्ञेयं तद्विधिद्वयापि
शास्त्रात् ॥ १२ ॥ सानूक्ता आचार्यमुखाच्छ्रवणानन्तरं स्वयमुक्ता ॥ दोषात्पुनःसंस्कृतिषु त्ववश्यं कृच्छ्रादिकं देहविशोधनार्थं ॥ कृत्वा
ततः संस्कृतिकर्म कुर्याच्छास्त्राद्विधिः परयतु सोऽत्र नोक्तः ॥ १३ ॥ निमित्तोत्तरं कालशुद्धेरेषा नचास्त्यस्य कालान्तरे सात्ववश्यं ॥
पुरा मेखलाकर्म नारीगणेऽभूज्जचास्मिन्गुणे मेखलाकर्म तासां ॥ १४ ॥ इति ॥ पराशरः—अजिनं मेखला दण्डो भैक्षचयी व्रतानि
च ॥ निवर्तते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ इति ॥

अथ पुनरुपनयनम् ॥ तत्र यत्र प्रायश्चित्तान्तरसहितं विहितं तत्र पर्युपदिष्टं प्रायश्चित्तं विधिवत्कृत्वा कार्यं यथोद्गृहीरपानादौ ।
यत्र तु जातकर्मादिसंस्कारसहितं विहितं तत्र निमित्तानन्तरमेव नक्षत्रावनालोच्य पर्युपदिष्टं प्रायश्चित्तं कृत्वा जातादिचौलान्तसंस्कारा-

न्कृत्वा कार्यं ॥ अन्यथोचितनक्षत्रायावश्यकं ॥ कर्तो च पितृसत्त्वं स एव । तदभावे पितृव्यादिः । तदभावे यः कश्चित्सपिण्डः । पुनरुप-
 नयनं यत्र चिकीर्षितं तत्रैव जातकर्मादयः संस्काराः कार्याः ॥ तत्र संकल्पः ॥ देशकालौ निर्दिश्य असाकृतौर्ध्वदेहिकस्य पुनः संस्कारद्वारा
 श्रीपर० भूजातकर्मोदिपुनरुपनयनान्तानि कर्मोपनिषत्संस्कृत्यः ॥ सर्वोद्देशेन स्वस्तिवाचनादि । चौलेकेशवापनेरमशुवपनानन्तरमिति विशेषो
 महद्वयसः । विवाहसंकल्पं तदर्थं स्वस्तिवाचनादिकं च स्वयमेव दृष्टकुर्यात् । निमित्तान्तरे तथा संकल्पा उक्ताः । यत्र तु पुनरुपनयन-
 मात्रं प्रायश्चित्तत्वेन विहितं तत्र परंपदुपदिष्टविधिना तदेव कार्यं । तत्राचार्यः कुञ्जग्रयं द्वादशसहस्रं तत्सवितुरित्यस्य जपं कुर्यात् ।
 निमित्तान्तरोपनयने संस्कार्य एव कुर्यात् ॥ ॥ ततो ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां वा गत्वा यत्र ग्राम्यपशुशब्दो न श्रूयते तादृशं प्रदेशं समार्ज-
 नोपलेपनान्यां शोधयित्वा तत्र कृतनित्यक्रिय आचार्य उपविश्य स्वदक्षिणतः संस्कार्यमुपवेश्य देशशुत्कीर्तनान्ते अस्य प्रत्यन्तदेशगमनजनि-
 तदोपनिरसनेन पुनः संस्कारसिद्धिद्वारा श्रीप० पुनरुपनयनं करिष्ये इत्येवं निमित्तानुसारि संकल्पं कृत्वा तदङ्गभूतेत्यादिमण्डपदेवताप्रतिष्ठा-
 पनान्तं कुर्यात् ॥ स्वस्तिवाचनेऽग्निः प्रीयतामिति विशेषः । पुनरुपनयनेनेतिरिति औघाघनः ॥ कृतमङ्गलस्थानं संस्कार्यं भोजयित्वा
 वपनपक्षे संकल्पपूर्वकं वपनस्थाने कारयित्वा अन्यत्सर्वं निलोपनयनवत् ॥ अग्निमेखलादण्डभैक्षचर्याम्रतवर्जितं सर्वं कुर्यात् ॥ इति ॥

अथ ब्रह्मचारिधर्माः ॥ धर्मनीकायां ॥ मधुच्छिष्टमांसाज्जनस्त्रीविहिंसास्तथा शुक्रपातोपवासी च निन्दा ॥ इनालोकनं पादुके
 वर्जयेद्दे सदा ब्रह्मचारी त्यजेदन्तकाष्ठं ॥ १ ॥ छत्रादशीं वर्जयेत्सैलसङ्गं रोगप्रसङ्गेत्ययुक्षीत सम्यक् ॥ ज्येष्ठप्रातुः सद्गुरोर्भुक्तशेषं
 तद्वत्तातस्यापि मध्यादि निन्द्यं ॥ २ ॥ औषधार्थमिति शेषः ॥ गुरुवद्गुरुपुत्रः स्वादन्यत्रोच्छिष्टभोजनात् ॥ कांसभोजनताम्बूले विधवाय-
 तिवर्गिनः ॥ ३ ॥ वर्जयेयुरिति शेषः ॥ मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं च नित्यशः ॥ कौपीनं कटिसूत्रं च ब्रह्मचारी तु धारयेत् ॥ ४ ॥

अग्नीन्पनं भैक्षचर्यामवःशय्यां गुरोर्हित ॥ कुर्यात्संक्षणेभ्यतेषां ग्रयोपाज्जायते स्फुटं ॥ ५ ॥ इति ॥

अथ ग्रामचारिभर्मलोपे प्रायश्चित्तं ॥ भस्मलोपविनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुं ॥ अप्सु प्रास्य विनष्टानि
यक्ष्णीतान्यानि मष्टतः ॥ १ ॥ इति ॥ योऽनातुरः सप्तदिनं न कुर्यात्क्रिश्नाग्रिकार्ये अवकीर्णवच्च ॥ तन्निष्कृतिः संपदि संप्रदिष्टा द्वे आहुती
भापदि संप्रदिष्टे ॥ १ ॥ कामावकीर्णं इत्याभ्यां छुहृयादाहुतिद्वयं ॥ उपस्थानं ततः कुर्यात्संभासिचन्वनेनतु ॥ २ ॥ मन्त्राश्च निष्कृतिश्चापि
निज्जानेभ्यस्ततो ह्य ॥ ज्ञेयं त्वथ सत्संज्ञेये मानस्तोके शिवालोपे ॥ ३ ॥ शतं जपेद्वाष्टसहस्रसंख्यं स्नात्वा च संख्याऽकरणेपि देवीं ॥
देवीं गायत्री ॥ जपेच्च भिक्षाऽकरणेऽष्टदिग्भि १०८ स्तुत्यां यदाऽभ्यासमुपैति कश्चित् ॥ ४ ॥ हेगुण्यतः संस्कृतितः पुनश्च शुद्धि-
भेदेदप्रिकृतिस्तु नित्यं ॥ संख्याद्वये स्वापदि वापि सायं चेद्ब्रह्मचारी मधुमापभुक् स्यात् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणस्य चरेत्कृच्छ्रं यद्वा लक्षं
शिवालोपे ॥ तंवोधिष्या जपेन्मन्त्रं स्त्रीसङ्गस्तस्य चेपदि ॥ ६ ॥ यजेद्देवैर्निर्कृतिं रात्रौ स्वालीपाकविधानतः ॥ मिताक्षरादिषु ज्ञेयो विस्तरस्तु
विशेषतः ॥ ७ ॥ पञ्चोपवीतं यदि नाशनायाकुत्वाहुतीनां च चतुष्टयेन ॥ आचयेन सपैश्च नवं स दध्यान्मन्त्रास्तु शाखान्तरतोऽवगम्याः ॥ ८ ॥
मन्त्रा मानोमतपतिसद्भाः ॥ नष्टेतु स्ये कुस्तेऽथ मुक्तिं विष्णुमन्त्रके वा यदि तस्य शुद्धिः ॥ देव्यष्टशून्याग्रकु १००८ संजपेन प्राणस्य रोधेन
भवेदवचयं ॥ ९ ॥ इति ॥ यौधाधनः—अत्रशौचाचमनसन्ध्यावन्दनदर्भभिक्षासिकार्यराहित्यशुद्धादिस्पर्शनेकौपीनकटिसूत्रयशोपवीतमे-
खलादण्डाविनस्यागदित्वास्वापच्छत्रधारणपादुकावारोहणमाताधारणोद्धतानुलेपनाक्षनजलक्रीडाधृतनृत्यगीतवाद्याद्यभिरतिपाखण्डादिसंभा-
षणपर्युपिभोवननादिमन्त्रचारित्र्यतलोपजसकल्पोपरिहारार्थवत्तचारीकृच्छ्रत्रयं चरेन्महाव्याहृतिहोमचक्रुर्योदिति ॥

अथ प्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालौसंकर्तव्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थपुर्वोक्तत्रतलोपजनितसकल-

दोषपरिहारार्थं कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तपूर्वकं व्याहृतिदोषं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ लौकिकाग्निं (चित्तनामानं) प्रतिष्ठाप्य । ब्रह्म-
 वरणाद्याज्यभागान्तं कृत्वा प्रथमं व्यस्तासमस्ताभिश्च तस्र आज्याहुती हुत्वा ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये ० १ ॥ ॐ भूः सुवः स्वाहा
 इदं वायवे ० २ ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय ० ३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा इदं प्रजापतये ० ४ ॥ ॐ भूरग्नये च पृथिव्यै च महते-
 च स्वाहा इदमग्नये पृथिव्यै महते च नमः ५ ॥ ॐ भुवो वायवे चांतरिक्षाय च महते च स्वाहा इदं वायवे तं रिक्षाय महते च नमः ६ ॥
 ॐ सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा इदमादित्याय दिवे महते च नमः ७ ॥ ॐ भूर्भुवः सुवधं द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च
 महते च स्वाहा इदं चंद्रमसे नक्षत्रेभ्यो दिग्भ्यो महते च नमः ८ ॥ ॐ पाहिनो अग्नये नसे स्वाहा इदमग्नये ० ९ ॥ ॐ पाहिनो-
 अग्ने विश्वे देसे स्वाहा इदमग्नये ० १० ॥ ॐ यज्ञं पाहि विभावसो स्वाहा इदमग्नये नमः ११ ॥ ॐ सर्वपाहि शतक्रतो स्वाहा
 इदं शतक्रतो ० १२ ॥ ॐ पुनरूर्जो निवर्तस्व पुनरग्न इपायुषा ॥ पुनर्नः पाह्य हसः स्वाहा इदमग्नये ० १३ ॥ सहरुचानि वर्त-
 स्वाग्ने पि न्यस्य धारया ॥ विश्वत्स्या विश्वतस्परि स्वाहा इदमग्नये नमः १४ ॥ पुनरूर्जो हतिभिर्हुत्वा स्विष्टकृदादिवरदानांतं-
 शेषं समापयेदिति ॥ इदमत्यल्पधर्मलोपे प्रायश्चित्तं ॥ बहुधर्मलोपेतु प्रायश्चित्तविशेषपङ्कग्विधाने शौनकेनोक्तः—तयोधि-
 याजपेन्मन्त्रं लक्षं चैव शिवा लये ॥ ब्रह्मचारी स्वधर्मं च न्यूनं चेत्पूजं मेव तदिति ॥ महानाक्यादि व्रते पुत्रपुत्रपुत्रपुत्रपुत्र-
 द्वादशवाकृच्छ्रान्कृत्या पुनर्ब्रतं प्रारभेतेति स्मृत्यर्थसारे । तथा संध्याशिकार्यलोपे स्वात्वाष्टसहस्रं जपः । भिक्षालोपेष्टशतं । अ-
 भ्यासे द्विगुणं पुनः संस्कारश्चेत्युक्तं ॥ इति ब्रह्मचारिव्रतलोपे प्रायश्चित्तम् ॥

अथ वेदारम्भः ॥ अथ हरिहरः—तत्र वेदब्रह्मचर्यं चरोदित्यनेन वेदाध्ययनाद्गतया ब्रह्मचर्याचरणमुक्तं ॥ वेदाध्ययनारम्भस्य कालः इतिकर्तव्यता च नोक्ता ॥ केनल समावर्तनकर्म सूत्रकारेणारब्ध वेदसमाप्य स्वायादिति ॥ तत्र वेदस्यारम्भविना समाधिः कर्तुमशक्येति ॥ अत उपनयनानन्तरमेव वेदशरम्भस्य समय इत्यवगम्यते ॥ इतिकर्तव्यता च । पुनरेतदेव व्रतादेशनविसर्गेष्विति उपाकर्महोमातिदेशाद्वातादेशेन वेदारम्भे प्राप्नोति ॥ अन्तर्ध—उपनीय गुरु शिष्य महाभ्याहृतिपूर्वक ॥ वेदमध्यापयेदेन शौचाचारांश्च शिक्षयेदिति ॥ अत्रापि नान्दीश्वरविनानारग्यते ॥ अतः कारणाज्योतिःशस्त्रोक्ते शुभे दिने कार्यं ॥ रेणुकारिकायां—अप्रसुते हरौ स स्यान्नानध्याये शुभेद्वनि ॥ नास्तगते जीवसिते माले दृढे मल्लिभुचे ॥ पट्टी रिक्ता शनिं सोम भौम हिलोचरोडुपु ॥ मृगादिपञ्चधिष्ययेषु मूलाश्विन्योः करत्रये ॥ पूर्वाषु तिस्रूपेन्द्रभनये केन्द्रगेः शुभैरिति ॥ सच स्वशास्त्रापूर्वको वेदारम्भः ॥ वस्तिष्ठः—पारम्पर्यागतो येषां वेदः सपरिवृहणः ॥ पञ्चास्र कर्म कुर्वति तच्छास्त्राध्ययनं तथा ॥ अधीत्य शास्त्रामाप्सीयामन्यशास्त्रां ततः पर ॥ स्वशास्त्रां यः परित्यज्य स्वास्त्रारण्डः स उच्यते ॥ पराशरः ॥ वेदसाध्ययनं सर्वं धर्मशास्त्रस्य र्वेव हि ॥ अज्ञानतोयं तद्व्यर्थं तुपाणां कण्डनं यथा ॥ मनुः—योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुर्वते श्रम ॥ स जीवन्नेन शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥ १ ॥ इति ॥ अत्र प्रतिवेदस्यारम्भेण पृथक्पृथक् ॥ तत्पक्षे प्रतिवेदस्याहुतिद्वयं ब्रह्मणे इत्यादिनवाहुत्यनन्तरं महाव्याहृत्यादिसिष्टकृन्ता दशाहुतीर्हुत्वा होमशेषं समाप्य वेदारम्भं कृत्वा अभ्यसेत् ॥ ततः परं द्वितीयस्य नान्दीश्वराद्याारम्भः ॥ एवमसर्वत्र ॥ तदशक्तौ एकत्रेण नान्दीश्वरादमेकमेवेति प्रतिवेदमाहुतिद्वयं ब्रह्मणेऽन्तरेभ्यश्च हुत्वा अन्ते प्राजापत्यादिसषाहुतीर्हुत्वा अवन्तरं महाव्याहृत्यादिदशाहुतय इति ॥

अपप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देसकाठौसंकीर्त्यं शुभपुण्यतिथौ असत्रसचारिणः स्वशास्त्रा-

पूर्वकंचेदारम्भगहंकरिव्ये ॥ तदङ्गत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनंभातृकापूजनं वसोर्द्धारापू० नान्दीश्राद्धंचकरिव्ये तत्रनिर्विघ्नार्थं
 गणपतिपूजनं करिव्ये इतिसंकल्प्य ॥ तानि कृत्वा ॥ ततः स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं समुद्रवनमानमग्निप्रतिष्ठाप्य ॥ ततोद-
 क्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्येत्यादि चरुवर्जमाज्यभागान्तं प्रकृतिवत् । आज्यभागविद्याज्याहुतीर्जुहोति । अन्तरिक्षाय यायव-
 इति यजुर्वेदे । पृथिव्या अग्नय इति ऋग्वेदे । दिवे सूर्यायेति सामवेदे । दिग्भ्यश्चंद्रमस इत्यथर्ववेदे । ब्रह्मणे छन्दोभ्यश्चेतिसर्वत्र ।
 प्रजापतये देवेभ्यो ऋषिभ्यः श्रद्धायै मेधायै सदसस्पतये नुमतय इति च एतदेव व्रतादेशन विसर्गेषु ॥ ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहा-
 इदमन्तरिक्षापनम ॥ ॐ धायवे ० इदं वायवेन ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वा ० इदं ब्रह्मणे ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वा ० इदं छन्दोभ्यो ॥
 ॐ पृथिव्यै स्वा ० इदं पृथिव्यै ॥ ॐ अग्नये स्वा ० इदमग्नये ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वा ० इदं ब्र ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वा ० इदं छन्दोभ्यो ॥
 ॐ दिवे स्वा ० इदं दिवे ॥ ॐ सूर्याय स्वा ० इदं सूर्याय ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वा ० इदं ब्रह्मणे ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वा ० इदं छन्दोभ्यो ॥
 ॐ दिग्भ्यः स्वा ० इदं दिग्भ्यो न ॥ ॐ चन्द्रमसे स्वा ० इदं चन्द्र ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वा ० इदं ब्रह्म ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वा ० इदं-
 छन्दो ॥ ॐ प्रजापतये ० इदं प्र ॥ ॐ देवेभ्यः स्वा ० इदं देवे ॥ ॐ ऋषिभ्यः स्वा ० इदं ऋ ॥ ॐ श्रद्धायै स्वा ० इदं-
 श्रद्धायै ॥ ॐ मेधायै ० इदं मेधायै ॥ ॐ सदसस्पतये ० इदं सद ॥ ॐ अनुमतये ० इदमनुम ॥ ततो नचाहुत्यादि-
 प्रणीता विमोफान्तं प्रकृतिवत् । ततः शिष्टाचारात् ब्रह्मचारिणा वेदसरस्वतीपूजनं कार्यं ॥ अद्यपू० तिर्यौत्रहोत्रचर्चसिद्धार्थं

वेदसरस्वतीपूजनंकरिष्ये ॥ पोटशोपचारैःसंपूज्य ॥ हरिः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं ॥ १ ॥ ॐ हुपेत्योज्ज्वला-
प्रापयःस्वदेवोर्चःसयिताप्रार्थयतु ध्रेतमायुकर्मणः ॐ आप्यायध्वमध्याऽइन्द्रायभागम्प्रजावतीरनमीवाऽअयुक्षमामावस्तेनऽ-
ईशतुमापदःसोऽभुनऽअस्मिन्नोर्षतीस्यात्तुहीर्यर्जमानस्यपुश्याहि ॥ १ ॥ ॐ मिमीळेपुरोहितंयुजस्यद्विचमूत्विजं ॥
दोतारंरतु धातमं ॥ १ ॥ इतिऋग्वेदः ॥ ॐ अमुऽआयादिपीतयेष्टणानोहुन्यदर्शतये ॥ निहोतासत्सिबुर्हिषि ॥ १ ॥
इतिसामवेदः ॥ ॐ शन्नोदुर्वीरभिष्टुऽआपोभयंतुपीतये ॥ शन्न्योरुभिल्वन्तुनः ॥ इत्यथर्ववेदः ॥ ॐ स्वस्तीत्युक्त्वा ॥
इतिसशाखाधिधियत्स्यशाखावेदंरशाखाविधिवत्परशाखावेदं चपठेत् ॥ ब्राह्मणभोजनं ॥ मातृणांयिसर्जनं ॥ इतिपेदारंभः ॥

अथकेशांतः । तत्रपारस्करः—पोटशोपचारैःसंपूज्यः । चौलोक्तोमुहूर्तः । अत्रबहिःशाला । अस्यत्रक्षचारिणः केशां-
तालयंकर्माहंकरिष्ये ॥ गणपतिपूजनंस्वस्तिसुण्याहवाचनंअभिष्टुपूजनंमंडपस्थापनंमातृकापूजनंयसोर्धारापूजनंआयुष्यम-
ब्रजपंनान्दीध्राद्धान्तंरुत्या अग्निं प्रतिष्ठाप्य ॥ ततोदक्षिणतोब्रह्मासनमास्तीर्येत्सादि । आचार्यायपरदानान्तंसर्वेषूच्चाकरणा-
यत् । तत्रविशेषः ॥ उपरुत्पनीयेवरस्थानेगौः ॥ ॐ उष्णेनवायउदकेनेष्टदितेकेशश्मश्रुयपइत्युदकासेकेविशेषः ॥ त्रिःक्षुरेणशि-
रःप्रदक्षिणंपरिहरतिसंमुखंकेशांते ॥ ॐ यत्क्षुरेण० ग्रमोपीमुखं । आचार्यायगोदानं । संवत्सरंत्रक्षचर्यंअवपनंच । द्वाद-
शरात्रंपद्भ्रात्रंत्रिरात्रमन्ततः । इतिकेशान्तः । इदमेवगोदानमिति ॥

अथ समावर्तनम् ॥ पारस्करः । वेदसमाप्यस्त्रायात् ॥ ब्रह्मचर्यवाष्टाचत्वारिंशकम् । द्वादशकेप्येके । गुरुणानुज्ञातः ।
गुर्वनुज्ञाचक्रमागतया ॥ नखानस्यकालान्तरमेतत् ॥ चेदलक्षणाभाह—विधिविधेयस्तर्कश्च वेद इति ॥ विधिविधायकं ब्राह्मणं ॥
विधेया मन्त्राः । तर्कोऽर्थवादः । पडद्वमेके । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति पडद्वानि । एभिः पडद्वैः सहितं वेदम-
धीत्यावगम्य च खानमिच्छन्त्येके आचार्याः ॥ नकल्पमात्रे ॥ कल्पशब्देन ग्रन्थोभिधीयते । ग्रन्थमात्रे अधीते अनवबुद्धे न खानमिच्छन्ति ॥
अनुष्ठानायोग्यत्वात् ॥ कामंतु याज्ञिकस्य । तुशब्दः पक्षव्यावृत्तौ । काममिच्छया । याज्ञिकस्य आध्यर्ष्यवादिपञ्चविद्याकुशलस्य खानमि-
च्छन्ति ॥ अयमर्थः—मन्त्रब्राह्मणात्मकं वेदमधीत्य अर्थतोऽवबुध्य च स्त्रायादित्येकः पक्षः । सार्जं वेदमधीत्य अर्थतोऽवबुध्य च स्त्रायादित्यपरः
पक्षः । ग्रन्थमात्रमधीत्य यज्ञविधां ब्राम्हणस्य स्त्रायादिति तृतीयः पक्षः । यज्ञविद्याविरहेण ग्रन्थमात्रेऽधीते न स्त्रायादिति निषेधः । ततश्च
वेदाध्ययनस्य वेदविहिताग्निहोत्रादिकर्माद्यनुष्ठानं प्रयोजनम् ॥ ॥ अथ उच्योतिः स्त्रात्वोक्तकालः ॥ धर्मनौकायाम्—व्रतोक्तभादौ
शनिमीमवारे मध्याह्नकाले षडिवा पुरस्तात् ॥ विवाहतः पूर्वमिदं प्रशस्तं याम्यायने चापि विधेयमेतत् ॥ बौधायनः—रोहिण्यां तथोत्तरयोः
फाल्गुन्योर्द्विस्ते चित्रायामैन्द्रे विशाखयोर्वा स्त्रायादिति ॥ धर्मनौकायां—कृत्वा पूर्वं ब्रह्मचारी व्रतलोपस्य निष्कृतिं ॥ कुर्याद्विदमिदं कृत्वा
म्यहं पूर्वभूतस्य च । आशीचं विधिना कुर्याद्यदि पूर्वं मृतिर्नहि ॥ नाशीचं जननाशौचं नास्ति पूर्वभवस्य हीति ॥ एतच्च ब्रह्मचारिव्रत-
लोपे प्राप्यद्विस्तं कृत्वा कार्यं ॥ तदाह बौधायनः—शौचसंध्यादर्भमिक्षामिकार्यराहित्यकौपीनोपवीतमेखलादण्डाजिनाधारणदिवास्त्रापञ्च-
प्रपादुकालग्विधारणोद्धर्तनानुलेपनाञ्जनयूतवृत्त्यगीतवाद्याद्यभिरती ब्रह्मचारी कुञ्जवयं चरेदिति ॥

अथ समावर्तनप्रयोगः ॥ आचमनम् । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यशुभपुण्यतिथौ अत्यन्नलचारि-

णोयदस्थादाश्रमान्तरप्राप्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थसमावर्तनास्वयंकर्मकरिव्ये ॥ तदङ्गत्वनस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापू-
जनं वसोर्धारापूजनं आयुष्यमन्त्रजपं नान्दीध्राद्वचकरिव्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजं करिष्ये इति संकल्प्य तानि
कृत्वा ॥ अत्र पुण्याहवाचनान्ते सुधवः प्रीयतामिति वदेत् ॥ उपसंगृह्य गुरुं समिधोभ्यां घायपरिश्रितस्योत्तरतः कुशेषु प्रागग्ने-
पुपुरस्तात् स्थित्वा घानामुदकुम्भानां येऽस्वन्तरग्रयः प्रविष्टा गोल्लोपगोलादप्युपमनोहा अस्वलोचिरुजस्तनूद्रूपिरिन्द्रियहातान्यि-
जहामि । योरोचनस्तमिदृशह्ममीलेकसादपोयद्वीत्यातेनाभिर्पिचते ते नमामभिर्पिचामि श्रियै यशसे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसायेति ॥
ततः भो आचार्य अहं श्लास्यामि इति ब्रह्मचारिणः प्रश्नः ॥ स्नाहीति गुरुः ॥ पूर्ववदुपसंगृह्य गुरुं ॥ ततः परिश्रिते पञ्चभू संस्कारपूर्वकं सू-
र्यनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्यस्यादिचरुवर्जमाज्यमागान्तं प्रकृतिवत् ॥ पात्रासा-
दनानन्तरं उपकल्पनीयानि ॥ संपुष्पणानि । पशुधुषणार्थमुदकं । तिस्रः समिधः । हरिताः कुशाः । अष्टौ चारिकुम्भाः । द-
धितिलाया । धौतयत्नं । नापितः । स्नानार्थमुदकं । औदुम्बरं कनिष्ठिकाग्रवत्स्थूलं द्वादशाङ्गुलदीर्घं सरलं सत्त्वचंदन्तधावन-
काष्ठं ब्राह्मणस्य । दशाङ्गुलं राजन्यस्य । अष्टाङ्गुलं वैश्यस्य । उद्वर्तनद्रव्यं । स्नानार्थमुष्णोदकं । चंदनं । अहते वाससी ॥
यज्ञोपवीते देवप्रीणिवा । पुष्पाणि । उष्णीषं । कर्णालं कारौ । अन्नं । आदर्शः । छत्रं । उपानहौ । वैणवदंडः ॥ पवित्रच्छेदना-
दिर्पशुधुषणान्ते आपासवाज्यभागौ च जुडयात् ॥ आज्यभागानन्तरं एतदेव अन्तरं देवप्रतादेन्न विमर्गं प्विति स्रष्टा देदारं भादुति होमः ॥

ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहेत्यादि अनुमतये स्वाहेत्यन्तर्वेदारम्भवत् ॥ ततो नवाहुत्यादिस्विष्टकृदन्तं दशाहुतयः । संखवप्राशनादि-
 प्रणीताविमोक्तं । ततः परिसमूहनादिव्यायुपकरणान्तं पूर्ववत्समिदाधानं ब्रह्मचारिणः ॥ ततो गोत्रनामपूर्वकं वैश्वानरादी-
 नामभिवादनं ॥ तत आचार्यस्य परित्थितस्योत्तरतो दाना मुदकुंभानां दक्षिणोत्तराणां स्थापनं ॥ समिधोभ्या धाय परित्थित-
 स्योत्तरतः कुशेषु प्राग्ग्रेषु पुरस्तात् स्थित्वा दाना मुदकुंभानां उदबुधः प्रत्यशुखो वा उदकुंभानां पुरस्तात् प्राग्ग्रहरितकुशास्तरणं ॥
 ॐ ये अप्संतरमयः प्रविष्टा गोलोहो मयूखो मनोहा अस्वलोलो विरुजस्तनूद्वपिरिन्द्रियदातगन्विजहामियो रोचनस्तमिह गृ-
 ह्णामि ॥ इत्येकस्मादपो एहीत्या ततः स्नानकर्ता प्राशुखो भूत्वा तेनाभिपिञ्चेत्तेत्मानं ॥ ॐ तेन मामभिपिञ्चामि श्रियेयशसे ब्रह्म-
 णे ब्रह्मधर्चसाय ॥ १ ॥ पुनर्येप्सस्वन्तरमय इति मन्त्रेण द्वितीयोदकुंभमाहुदकमादाय ॥ ॐ येन श्रियमकृणुतां येनायमृशताः सु-
 रासु ॥ येनास्यावभ्यपिञ्चतां यद्वा तदधिनायकाः ॥ १ ॥ इत्यभिपिञ्चते ॥ पुनर्येप्सस्वन्तरमय इत्यनेन तृतीयोदकुंभमाहुद-
 कमादाय ॥ ॐ आपो हिष्ठा० चक्षसे ॥ १ ॥ इत्यभिपिञ्चते ॥ पुनर्येप्सस्वन्तरमय इत्यनेन चतुर्थोदकुंभमाहुदकमादाय ॥
 योर्वधश्चिप० तर्ः ॥ १ ॥ इत्यभिपिञ्चते ॥ पुनर्येप्सस्वन्तरमय० ॥ १ ॥ इति मन्त्रेण पञ्चमोदकुंभमाहुदकमादाय ॥
 ॐ तस्मात्तर्ग० चनः ॥ १ ॥ इत्यभिपिञ्चते ॥ त्रिभिस्तूर्णीमितरैः पुनर्येप्सस्वन्तरमय इत्यनेन मन्त्रेण षष्ठोदकुंभमाहुदक-
 मादाय तूर्णीमभिपिञ्चते । एवं सप्तमाष्टमोदकुंभोदकाभ्यां स्नानं ॥ तत उदुत्तममिति मेखला मुन्युच्य शिरोमार्गेण ॥ ॐ उदु-
 तुमं ॥ तूर्णीदण्डं निधाय ॥ अजिनं च ॥ तूर्णीवा सोन्यत्परिधायादित्यमुपतिष्ठते ब्रह्मचारी ॥ ॐ उद्यन् भ्राज धृष्णुरिन्द्रो म-

रुद्रिरस्थात्प्रातर्याविभिरस्थादशसनिरसिदशसर्निमाकुर्वाविदन्मागमयोद्यन्भ्राजभृणुरिन्द्रोमरुद्रिरस्थादिवायावभिरस्थान्छ-
तसनिरसिदशसर्निमाकुर्वाविदन्मागमयोद्यन्भ्राजभृणुरिन्द्रोमरुद्रिरस्थात्सहस्रसनिरसिदशसर्निमाकु-
र्वाविदन्मागमय ॥ १ ॥ ततस्तूष्णींदिधितिलान्वाग्राश्य ॥ आचम्य । जटालोभनखान्संक्षत्यशीतोदकेन स्नात्वा ॥ औदु-
म्नरेण रुष्टेन दन्तान्धायेत् ॥ ॐ अन्नाद्याय न्यूह च्छट्सोमो राजाय मागमत् ॥ समेमुखं प्रमार्श्य ते यशसा च भगेन च ॥ १ ॥
उरसाद्य मग्नं लङ्घयेणो हर्त्यैतर्धः । उष्णोदकेन पुनः स्नात्वा ॥ आचम्य ॥ पाणिभ्यामनुलेपनं नासिकयोर्मुखस्य चोपगृहीते ॥
ॐ प्राणापानौ मे तर्पय च धुर्मन्तर्पय श्रोत्रं मे तर्प्य ॥ १ ॥ पाण्योरवने जनं ॥ तदुदकमज्जलिना गृहीत्वा ग्राक्षुखः स नृदक्षिणस्यां-
दिशि निषिञ्चति ॥ ॐ पितरः शुन्धन् ॥ अपसव्ये नेति वासुदेवः ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ तूष्णीं चन्दनेनानुलिप्य जयेत् ॥ ॐ सुच-
क्षा अहमक्षीभ्याम्भूयास्तदुमुचर्चमुद्येन ॥ सुश्रुत्कर्णाभ्यांभूयास्तम् ॥ १ ॥ अहतं वासो धौतं वाऽमौत्रेणाच्छादयेत् ॥ ॐ प-
रिधास्ये यशोधास्ये दीर्घायुत्वाय जरदष्टिरस्मि ॥ शतं च जीवामिशरदः पुरुचीराय स्योपमभिसंव्ययिष्ये ॥ १ ॥ आचम्य ॥
अथ यज्ञोपवीतधारणं ॥ ॐ यज्ञोपवीतम्पर० ॥ ० ॥ आचम्य ॥ अथोत्तरीयं ॥ ॐ यशसा माद्यावापृथिवीयशसेन्द्रावृ-
त्तिरुच्यति ॥ ॐ याऽआहरज्वमदग्निः श्रद्धायेकामायेन्द्रियाय ॥ ताऽअहमृतिरुच्छामि यशसा च भगेन च ॥ आचार्यदत्ताः सुमनसः प्र-
ॐ ययशोप्सरसाभिन्द्रक्षररविपुलंष्टु ॥ तेन सद्बधिताः सुमनसाऽवाचमाभियज्ञो गयि ॥ १ ॥ उष्णीषेण क्षिरो वेष्टयते ॥

ॐ युवासुवासाःपरिधीतऽआगात्सऽउत्रेयान्भवतिजायमानः ॥ तन्धीरासःकवयऽउत्रयन्तिस्वाध्योमनसादेवयन्तः ॥ कर्ण-
 वेष्टकोप्रतिमुञ्चते ॥ ॐ अलङ्करणमसिभूयो लङ्करणम्भूयात् ॥ मेदेमत्रावृत्तिः ॥ दृत्रस्येत्यङ्गेक्षिणी ॥ ॐ वृत्रस्यासिकुनीनक-
 धक्षुर्दासिचधुर्मदेहि ॥ १ ॥ प्रथमंदक्षिणं ॥ सतोषाममनेनैवा॥ रोचिष्णुरसीत्यात्मानमादशेक्षते ॥ ॐ रोचिष्णुरसि ॥ १ ॥
 ॐ प्रतिष्ठेस्थोविश्वतोमापातम् ॥ १ ॥ दृष्टस्पतेऽलदिरसिपाप्मनोमामन्तर्द्धहितेजसोयशसोमामन्तर्द्धेहि ॥ १ ॥ उपानहौप्रतिसुञ्चतेयुगपत् ॥
 चनादिदण्डदानान्तंज्ञानकर्तृकर्मकरोतिनाचार्यः ॥ दन्तप्रक्षालनादीनिनित्यमपिमग्नयन्तिभवन्ति ॥ वासश्छत्रोपानहश्चा-
 पूर्वाणिचेन्मन्त्रः ॥ ततआचार्यःस्नातस्यनियमान्वयेत् ॥ ॥ स्नातस्यनियमान्वक्ष्यामः ॥ कामादितरः ॥ नृत्यगीतवा-
 दित्राणिनकुर्यान्नचगच्छेत् ॥ कामंतुगीतंगायतिवैयगीतेयारमतइतिश्रुतेस्वापरं ॥ क्षेमेनकंग्रामान्तरंगच्छेन्नचधावेत् ॥
 उदपानावेक्षणपृक्षारोहणफलप्रपतनसंधिसर्पणविघृतस्नानचिपमलंघनशुक्लवदनसंध्यादित्यप्रेक्षणभैक्षणानिनकुर्यात् नहवै-
 स्नात्याभिक्षेतापहवैस्नात्याभिधांजयतीतिश्रुतेः ॥ धर्पेत्यग्राह्यतोव्रजेत् अयमेवव्रतःपाप्मानमपहनदिति ॥ अप्स्वात्मानं-
 नावेक्षेत ॥ अजातलोन्नीकिपुंसीं पंडंचनोपहसेत् ॥ गर्भिणींविजन्येतिब्रूयात् ॥ सकुलमितिनकुलं ॥ भगालमिति-
 कपालं ॥ मणिधनुरितीन्द्रधनुः ॥ गांधयंतीं परस्मैनाचक्षीत ॥ उर्वरायामनंतर्हितायांभूमामुत्सर्पेस्तिष्ठन्नमूत्रपुरीपेकुर्यात् ॥
 स्वयंप्रदीर्णनकाष्ठेनगुदंप्रसृजित ॥ विकृतंवासोनाच्छादयीत ॥ दृढव्रतोवधव्रतःस्यात् सर्वतआत्मानंगोपायेत् सर्वेपांमित्र-

मिय ॥ (शुक्रियमभ्येव्यमाणः) ॥ तिस्रोरात्रीर्व्रतं चरेत् ॥ अमांसाश्वयुष्मयपायी ॥ स्त्रीसूद्रश्वकृष्णशकुनिशुनां-
चादशनमसंभापाचतः ॥ श्वशूद्रसूतकाष्ठानिचनाद्यात् ॥ सूत्रपुरीषेष्टीचनंचातपेनकुर्यात् ॥ सूर्यावात्मानंनानातर्दधीत ॥
तसेनोदकार्पाङ्गुरुर्धत् ॥ अयज्योत्तरात्राभोजनं ॥ सत्यवदनमेववा ॥ दीक्षितोप्यातपादीनिकुर्यात्प्रवर्यर्थांश्चेत् ॥

अथ क्रममासो विवाहोऽभिधीयते ॥ तत्र तावत्तदुपयोगितया संक्षेपेण किंचिदुच्यते । आदौ अनाश्रमिप्रायश्चित्तम् ।
तत्र दक्षः—अनाश्रमी न तिष्ठेत् दिनमेकमपि द्विजः ॥ आश्रमेण विना तिष्ठन्प्रायश्चित्तीयते यत इति ॥ प्रायश्चित्तसव्यवस्था मि-
ताक्षरायाम्—अनाश्रमी सरस्वरं प्राजापत्यं कृच्छ्रं चरित्वाऽऽश्रममुपेयात् द्वितीये अतिकृच्छ्रं । तृतीये कृच्छ्रातिकृच्छ्रं । अत ऊर्ध्वं
चान्द्रायणमिति हारीतोक्तैः । इत्यनाश्रमित्प्रायश्चित्तम् ॥ ॥ अथ विवाहावसरः ॥ गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत वदतुजया ॥
वेदप्रतानि वा पारं नीत्वा शुभयमेव वा ॥ अविश्रुतमहाचर्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् ॥ अनन्यपूर्विकां कान्तामसपिण्डां यवीयसीम् ॥
अरोगिणीं ब्राह्मतीमसमानार्थगोज्ञाम् ॥ इति याज्ञवल्क्योक्तेः समावर्तनोत्तरं विवाहावसरः ॥ ॥ तत्रादौ कुलपरीक्षा ॥
तथाचान्धलायनः—कुलमग्रे परीक्षेत वे मातुतः पितृतश्चेति यद्योक्तं पुरस्तादिति ॥ गदाधरभाष्यादौ च यमः—कुलं च शीलं
च बहुवैयथ्यं नित्तं च विद्यां च सनायतां च ॥ एतानुणान्तस्त परीक्ष्य देया कन्या दुर्धैः शेषमचिन्तनीयम् ॥ मनुरपि—महान्त्यपि
सहस्रानि गोऽनाश्रविपनधान्यतः ॥ स्त्रीसंनन्धे दशैतानि कुलानि परिवर्जयेत् ॥ हीनक्रियं निष्कृष्टं निरुच्छन्दो रोमशार्थसम् ॥ क्षय्याम-
याच्यपस्मारिभिर्यिकुष्ठिकुलानि च ॥ हीनक्रियं निहितक्रियारहितम् । निष्कृष्टं पुंश्रसवरहितम् । निरुच्छन्दो वेदाच्ययनरहितम् । रोमशं

सर्वाङ्गारूढरोमकम् । अर्शसमित्यादिपदैस्तत्तद्रोगवन्ति कुलान्युच्यन्ते । दारसंग्रहफलमूलसंततौ दोषानुवृत्तिपरिहाराय चैषा कुलपरीक्षो-
 च्यते । कुलानुरूपाः प्रजाः संभवन्तीति हारीतवचनात् ॥ अथ वरदोषाः कन्यादोषाश्च ॥ काल्यायनः—उन्यतः
 पतितः कुप्री पण्डश्चैव स्वगोत्रजः ॥ चक्षुःश्रोत्रविहीनश्च तथापस्मारदूषितः ॥ वरदोषाः स्मृताश्चैते कन्यादोषाः प्रकीर्तिताः ॥ तत्रैव
 नारदः—अपत्यार्थं स्त्रियः सृष्टाः स्त्री क्षेत्रं धीजिनो नराः ॥ क्षेत्रं बीजवत्ते देयं नाऽवीजी क्षेत्रमर्हतीति ॥ लक्षणण्यां लक्षणविशिष्टम् ।
 तानि लक्षणान्याह मनुः—अव्यङ्गाङ्गी सौम्यनाम्नी हंसधारणगमिनीम् ॥ तनुलोमेकेशदन्तां दृङ्ङ्गीमुद्वहेत्स्त्रियमिति ॥ एतानि
 बाह्यानि ॥ आभ्यन्तराणि तु—अष्टौ पिण्डान्कृत्वेत्याथाश्वलायनगृह्योक्तानि ज्ञेयानि ॥ अनन्यपूर्य्विकामिति । अन्यपूर्य्विकाः सस-
 विधाः पुनर्न्वः—वाचादत्ता मनोदत्ता अग्निं परिगता सप्तमं पदं नीता भुक्ता गृहीतगर्भा प्रसृता चेति बौधायनोक्ताः । एता न विवाह्या
 इत्येतदर्थं अनन्यपूर्य्विकामिति विशेषणम् । प्रथमवरस्य पातित्यादिवलवदोषनिर्णयेतु आधानां तिसृणां परिणयनं भवतीत्यवसरे वक्ष्यामः ॥
 कान्ता—वरस्य चक्षुर्मनसोरानन्दकारिणीमिति विज्ञानेश्वरादयः तेन शशुरादिचक्षुरादेस्तत्कारित्वामावेऽपि न दोषः ॥ तथाच धर्म-
 नौकायाम्—कन्यकां विधुमुखीं सृगेनेत्रां चापसंनिभमुखं दृतजङ्गाम् ॥ सुन्दरस्वरसुतां शुभदन्तामुद्वहेद्द्वरवरः सुतनुं ताम् ॥ २ ॥
 ज्योतिषोक्तयदितान्वितनाम्नी मातृतातकुलतोपि च योग्याम् ॥ एषमेवं दशदोषविहीनो नोद्वहेदपतितो दृढवीर्यः ॥ ३ ॥ नोद्वहेदित्यत्र ना
 उद्वहेदिति पदच्छेदः । ना पुरुषः ॥ ॥ स्रापिण्ड्यलक्षणम् ॥ अरोगिणीं आतृमतीं समानगोत्रार्पहीनां वयसापि हीनाम् ॥ पितु-
 र्जनन्याश्च सपिण्डतायामुक्तं वरः पुंस्त्वपरीक्षितः सन् ॥ ४ ॥ असपिण्डां सापिण्ड्यरहिताम् । तथाच धर्मनौकायां—पुंसः स्त्रियः
 शुकुरजोऽशतोऽत्र समन्वयो वंशपरम्परासु ॥ सापिण्ड्यमाहुः किल केचिदन्ये पिण्डान्वयित्वं खलु देवैवेक्यात् ॥ ५ ॥ पितृव्यमातुल-

सद्योदरमातुलान्यादी नास्ति चैवदिति मा भवता तु वाच्यम् ॥ आदे यतो भवति देवगणैक्यमेयां स्त्रीणां तु पित्र्यकरणे पतिना सहै-
 क्यात् ॥ ६ ॥ सापिण्ड्यमेतदिदं सप्तमपूरयान्त नोप्यं भवेत्तदपि मातृकुले पितुश्च ॥ पुत्रादिपदस्वयं च तातपितामहादियदस्वेव नोपरि
 तथा दूरदत्तस्तु ॥ ७ ॥ कूटसमारम्य वधूर्बरो वा चेदष्टमस्वातकुले तदानीम् ॥ यष्टो भवेन्मातृकुले द्वितीयादिकां वधू मूलत उद्बहेत्सः
 ॥ ८ ॥ नैतच्छिष्टा आद्रियन्ते ततोऽन मूलात्पष्टो चाष्टमो मूलपष्टीम् ॥ मूलात्तद्वचाष्टमी चोद्बहेत्स पक्षः श्रेयाश्चास्ति पूर्वो वरीयान् ॥ ९ ॥
 मूलान्मूलपुरुषात् ॥ आशौचेप्येवम् ॥ मातृवन्धुनयात्तातन्धुनितयतः क्रमात् ॥ पञ्चमी सप्तमी कन्या न विवाहा द्विजैः सदा ॥ १० ॥
 वन्धुभ्रयनिरूपणम् ॥ मातृ पितृष्वसु ॥ मातृ मातृमातृष्वसु ॥ सुताः ॥ मातृमातृमातृष्वसु विज्ञेया मातृबान्धवाः ॥ ११ ॥ पितुः पितृष्वसुः
 पुनाः पितृमातृष्वसुः सुताः ॥ पितृमातृमातृष्वसु विज्ञेयाः पितृबान्धवाः ॥ १२ ॥ स्वमातृमूलपुरुषाज्जिगोत्रान्तरिता वधूम् ॥ न्यूनामपि
 वरः कुर्यात्पितृमूलान्न कर्हिधिक् ॥ १३ ॥ यानि यानीह वान्यानि न्यूनां शुभतां जगुः ॥ तानि दत्तकसापन्नसम्बन्धविषयाणि तु
 ॥ १४ ॥ निप्रस क्षत्रियादीनां सापिण्ड्यविषयाणि वा ॥ अनुकल्प इति ज्ञान्त्या भ्रमितव्यं न सर्वथा ॥ १५ ॥ ॥ मातुलकन्याचरण-
 विचारः ॥ कन्योद्गाता मातुलसाहुरन्ये वाक्यान्याहुः साधकान्येव तस्य ॥ योग्य नास्तेवास्तु वा तद्युगान्ते वर्धं प्रार्हैतद्युगे शास्त्रमेतत्
 ॥ १६ ॥ तथाच शास्त्रम् ॥ गोत्रान्मातृसापिण्डाच्च विवाहो गोवधस्तथा ॥ इत्यादित्यपुराणे ॥ ॥ सापिण्ड्ये मत्तान्तराणि ॥
 कूटसमारम्य वरस वध्वा माता पिता पञ्चमिकाफमेण ॥ त्यात्सप्तमस्तर्हि सुरेन कार्यो वधूर्देगेवमुवाच शास्त्रम् ॥ १७ ॥ सततिर्भिद्यते
 यस्मात्स कूटसस्ततः क्रमात् ॥ पञ्चमी सप्तमो माता पिता सापिण्ड्यनिर्गमः ॥ १८ ॥ जगौ सुमन्तुर्दशपूरुषान्त सापिण्ड्यमस्यायमि-
 दाशयोऽस्ति ॥ तातनये वीवति पूर्णमेतत्पितृदये वीवति चैकहीनम् ॥ १९ ॥ तातोऽष्टमान्त पुनरेव तस्मिन्मृति भवे सप्तमपूरुषान्तम् ॥

अपुत्रजन्तोर्धनहारके तु दूरस्थिते सप्तमपूरुषान्तम् ॥ २० ॥ अधिकारः ॥ अग्रे परस्तात्पुरुषत्रयान्तं सापिण्ड्यमेतत्तु ॥ कन्याविषये
 सापिण्ड्यविचारः ॥ अयं कन्यकासु ॥ विवाहहीनासु गवेदवश्यमाशौचकाले पुरुषत्रयान्तम् ॥ २१ ॥ इदं शावाशौचं एव ॥ कानी-
 नकन्यासु च मातृवंशे त्रिपूरुषान्तं गदितं विधिज्ञैः ॥ ॥ अथ सापत्नमातृकुले सापिण्ड्यम् ॥ सापत्नमातामहवंशकेऽपि त्रिपूरुषान्तं
 गदितं परंतु ॥ २२ ॥ सर्वर्णमातामहवंशकेन विहीनमातामहवंश एतत् ॥ तस्मात्सदा सप्तमपञ्चमान्तः पक्षो वरिष्ठोऽस्त्यथ केचिदत्र
 ॥ २३ ॥ पितुः कुले सप्तमतोऽपि हीना गोत्रव्रयेणान्तरिता विवाद्या ॥ ॥ अथ विरुद्धसंबन्धः ॥ गुरोश्च शिष्यस्य च कन्यका तु
 त्याज्याऽविरुद्धापि च सर्वयत्नात् ॥ २४ ॥ सापत्नमातृभगिनी तनया च तस्याः पितृव्यपत्निभगिनी तनया च तस्याः ॥ सापत्नपुत्रस्य सुता
 च मातृज्वसुस्तथा ज्येष्ठसहोदरस्य ॥ २५ ॥ भार्यास्वसा मित्रसुता च कन्या गायत्रिकाया उपदेष्टुरेव ॥ वाचैव बन्ध्यादिकतां गता ये
 स्तेहेन बन्ध्यादिकतां गताश्च ॥ २६ ॥ कन्या तु तेषां न कदापि कार्या विरुद्धसंबन्धमिमं वदन्ति ॥ एवं बरत्यत्र तु मूलमेव चिन्त्यं जगौ
 निर्णयसिन्धुकारः ॥ २७ ॥ ॥ अथ दत्तकसापिण्ड्यम् ॥ सापिण्ड्यायुक्तं खलु दत्तकस्य स्वतातृवंशेऽपि च मातृवंशे ॥ तद्वस्त्रवे-
 त्तालकतातमातृवंशे क्रमात्सप्तमपञ्चमान्तम् ॥ २८ ॥ इति सापिण्ड्यम् ॥ ॥

अथानुकरूपसापिण्ड्यम् ॥ धर्मन्धौ—उद्धत्ससमादूर्ध्वं तदभावे तु सप्तमीम् ॥ पञ्चमीं तदभावे तु पितृपक्षेऽप्ययं विधिः
 ॥ १-॥ सप्तमीं च तथा पष्ठीं पञ्चमीं च तथैव च ॥ एवमुद्वाहयेत्कन्यां न दोषः शाकटायनः ॥ २ ॥ रुतीयां वा चतुर्थीं वा पक्षयो-
 रुभयोरपि ॥ विवाहयेन्मनुः ग्राह्यं पाराशर्यो यमोऽक्षिराः ॥ ३ ॥ यस्तु देशानुरूपेण कुलभार्गेण चोद्धहेत् ॥ नित्यं स व्यवहार्यः
 साद्वेदाच्चैतत्प्रतीयते ॥ ४ ॥ इत्यादिवचनानां चतुर्विंशतिमतपदत्रिंशन्मतान्तादिपूपलभ्यमानत्वात् सापिण्ड्यसंकोचेन विवाहस्य बहु-

देशेषु दशंनाव । येषां रुते देशे चतुःकल्पत्वेन सापिण्ड्यसंकोचः परम्परया समागतस्तेषां सापिण्ड्यसंकोचेन विवाहो न दोषाय ॥
रातुलदेशादिभेदेन सापिण्ड्यसंकोचेन विवाहे दोषो भवत्येव ॥ जनपदयोः ग्रामवर्माश्च तान्निवाहे प्रतीयात् ॥ येनास्य पितरो याता येन
याताः पितामहाः ॥ तेन यातास्ततां मायं तेन गच्छन्नुच्यतीत्यदिवाक्यैः स्वरुलदेशाचारविबुद्धस्यैव शास्त्रस्य विवाहेऽनुसर्तव्यत्वात् ॥

अथ सापिण्ड्यसंकोचस्थीकारेऽपि कतिथी कन्या कतिथेन पुरुषेण विवाह्या कतिथेन न चिवाह्येति
व्यवस्था नोपपादिता । सापिण्ड्यदीपिकाकारादयोऽर्वाचीनास्तु—चतुर्थ्युद्धेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमो वरः ॥ पाराशरमते
पृष्ठी पञ्चमो नतु पञ्चमीमित्यादिवचनानां समूहस्य निधित्वं अशक्यं संकटे समाग्रयणीयस्य सापिण्ड्यसंकोचस्य व्यवस्थामूल्यः ॥ तथाहि
चतुर्थी कन्या पितृपक्षे मातृपक्षे च चतुर्थेन पयमेन वा पुत्र्या विवाह्या । द्वितीयतृतीयपक्षाद्वैश्चतुर्थी नोद्धाह्या । पाराशरमते पञ्चमः पृष्ठी-
गुहदेत् । द्वितीयतृतीयचतुर्थादिः पृष्ठी नोददेत् । पञ्चमः पञ्चमी नोददेत् । मातृतः पितृतथापि पष्ठः पृष्ठी समुद्धेदिति वचनान्तरात्
पष्ठेनापि पृष्ठी विवाह्या । पञ्चमपष्ठमिह पृष्ठी न विवाह्येति पर्यवसन्नम् । तथा पितृपक्षे सप्तमी मातृपक्षे पञ्चमी च तृतीयाद्यैः सर्वैः
परिणया । पितृपक्षात्सप्तमी च मातृपक्षा तु पञ्चमीमिति व्यास्तवचनात् । उद्धेत्सप्तमादूर्ध्वं तदभावे तु सप्तमीम् ॥ पञ्चमी तदभावे तु
पितृपक्षेऽप्यत्र निधिरिति चतुर्थादशान्तिमतोक्तं पितृपक्षेऽपि पञ्चमी तृतीयाद्यैः परिणया । तत्रापि मातृपक्षे पितृपक्षेऽपि पञ्चमेन पञ्चमी
नोद्धाह्या । पञ्चमो नतु पञ्चमीमिति सर्वत्र नियेयान् । तृतीयां वा चतुर्थीं वा पञ्चयोक्तयोरपरीति वचनात् तृतीया विवाह्या प्रा-
प्नोति तत्र व्ययस्योच्यते—मातृपक्षे तावत्तृतीया मातुलकन्या वा मातृपक्षकन्या वा सप्तमिति । पितृपक्षे तु तृतीया पितृव्यकन्या
पितृपक्षकन्या वा । तत्र पितृव्यकन्या संगोत्रत्वात्त्याज्या । वैतृव्यसेपी मयिनी स्वस्तीपां मातुलेवच ॥ एतास्त्रिस्तु मायांश्च नोपयच्छेत्

युक्त्या वा नान्यथा । तत्र स्वपितृव्यकन्या परिणेतुं न योग्या स्वसमानगोत्रत्वात् । तथा मातृव्यसुकन्यापि न परिणया तन्निषेधस्य
 पश्यमानत्वात् । ततः स्वमातुलस्य वा स्वपितृव्यपुत्रां येन कन्या परिणीयते सा गूलपुरुषात् गणने तृतीयैव । ततश्च मातुलस्य वा पितृ-
 धर्मुरां कन्या सैव तृतीया । मातृपक्षे पितृपक्षे च तृतीयैवेव परिणया नान्येन चतुर्थ्यादिना सपिण्डेनेत्यविकृतो गूलग्रन्थ इति । तन्न मनो-
 हरम् । पश्योक्तप्रयोगोऽपीत्युदाहृतवाक्यांशस्य निर्विषयत्वात् । यस्तु पितृपक्षे तृतीया कन्या स्वपितृव्यसुकन्येति विषयदानमुक्तं तन्न साधु ।
 एतीये संगन्धापदे चतुर्थे संगन्धागदा इति, तृष्ठां बहुमातुलसेव गोपा भागस्ते पैतृव्यसेयी वपामिवेत्यादिश्रुतिस्मृतिषण्डान्मातुलकन्यो-
 द्वादः कार्यं इत्युक्त्याञ्च यद्यपि पितृव्यसुकन्योद्वादः प्राप्तस्तथापि—अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु इति निषेधाद्वचनान्तरेण तदु-
 द्वाहस्यापिधानाय न कार्यं इत्येवं भट्टकमलाकरादिभिः प्राचीनैर्मनीनिः सर्वरपि पितृव्यसुकन्याविवाहस्य दूषितत्वात्कुत्राप्येतद्विवाहा-
 नुष्ठानाभावात् । येः पितृव्यसुकन्या परिणीयत इति सिद्धवदुक्तिस्तु येः श्राद्धे वन्द्यापुत्रो भोज्यते तेषामयं विधिरिति वद्वद्व्या ॥ किंच
 रायमेनेन तृतीयैरेतेषां कन्या परिणयेत्युक्त्वा ननु मातुलस्य पितृव्यसुर्वा कन्यायाः परिणयनं निषिद्धं ॥ तथाच स्मृतिः—मातुलस्य
 धुतान्मदा मातृगोत्रां तथैव च ॥ समानप्रवरं धैवत्यत्वाद्यान्द्रायणं चरेदिति ॥ अतएव मनुना—पैतृव्यसेयी भगिनी स्वस्तीयां मातुरे-
 वपेलुपक्रम्य एतास्तिरास्तु भार्यायै नोपयन्तेतमुद्धिमानिति पितृव्यसुकन्यायाः परिणयनं निषिद्धं ॥ पैतृव्यसेयी पितृव्यसुः कन्या । मातु-
 र्भगिनी मातृव्यसा । मातुः स्वस्तीया मातृव्यसुकन्या न परिणयेति मनुवाक्यार्थः । तत्कथं मातुलकन्यायाः परिणयनमनुज्ञायत इति चेत्सत्यम् ।
 देशभेदेन पितृभाभावादित्युक्तत्वाज्जेकधुतिस्मृतिसंगत्या देशभेदेन मातुलकन्यापरिणयनं सम्यक्प्रसाध्य पुनर्नस्त्वेवं तृतीयत्वाविशेषान्मा-
 तृव्यसुः कन्या परिणया सादिति चेन्मैवम् । स्वस्तीयां मातुरेव चेति तन्निषेधात् । नन्वयं निषेधो देशभेदेन व्यवस्थितः किं न स्यादिति

चेन्नैवम् । यदि कचिच्छास्त्र विहितं कचिन्निषिध्यते तत्र देशदिभेदेन व्यवस्था वाच्या यथा मातुलकन्यापरिणयनम् । नत्रात्र कचि-
 द्द्विहितत्वे सति कचिद्व्यतिषिद्धत्वे व्यवस्थाकरणमस्तीत्युक्तं भट्टश्रीचरेण । तत्रोपक्रमशङ्काग्रन्थे मातुलकन्यया सह पितृव्यसुकन्या-
 मुदाहृत्य अनेकग्रन्थेन मातुलकन्यापरिणयने प्रसाध्य पुनरुपसंहारे शङ्काग्रन्थे स्वसतीयां मातुरेव चेति मनुना तक्षिपेचादित्येवं हेतुरुप-
 न्यस्तः सच हेतुः पितृव्यसुकन्यैव प्रतिषिध्यते । तस्मादुपक्रमशङ्काग्रन्थान्मनूकहेतोरविशिष्टत्वादाकाशी-
 रामेश्वराचारसंयादाय युक्तलज्जेन स्वयापि मातृव्यमुसुता या इव पितृव्यसुःकन्याया अप्यवश्यं निषेधो वक्तव्यः । तस्माद्भवदीयव्या-
 र्थ्याने पक्षयोरुभयोरपीत्येतस्य निर्दिपयत्वं सुख्यमिति तस्य विषयदानं तावत्पक्षद्वयकन्यापेक्षितं ग्राह्यं तादृशमपि कथंचिद्वक्तुं शक्यम् ।
 पस्तुतस्तु यतोपेक्षितमेव पक्षद्वयं ग्राह्यम् । सतिसंभवे वाक्यगतोपपदेनविवाहकर्तुंसमानाधिकरणप्रधानभूतक्रियावाचकप्रत्ययान्वयस्यैव
 युक्तत्वात् । पश्यमीं तदभावे तु पितृपक्षे स्वयं विधिरिति वाक्यान्तरनिदर्शनाच्च ॥ तत्प्रकाररस्त्वेवम् ॥ मूलपुरुषो नारायणस्तस्य कन्या
 वा पुत्रो या द्वितीयस्तस्य कन्या सावित्री तृतीया वधूः । यथा वरपक्षे मूलपुरुषस्त्वेक एव । तत्कन्या सरस्वती द्वितीया तत्पुत्रो देवदत्त-
 स्तृतीयः तत्पुत्रो यज्ञदत्तश्चतुर्थो वरः । एतस्य पितृपक्षीया मूलपुरुषाचतृतीयोक्ता सावित्री वधूर्भवति । मातृपक्षे तु पितृपक्षवत्सर्वं परिकल्प्य
 वरपक्षे तृतीयस्थाने कन्या प्रवेशनीयेति विशेषः । एवं चतुर्थे वरे गृह्यमाणे प्रकारान्तरेणापि ऊहितुं शक्यं मनीषिभिः । तस्मादुक्तरीत्या
 चतुर्थेन वरेण तृतीया कन्या परिणीता चेत् पक्षयोरुभयोरपीत्येतद्व्याख्यानमतीव समंभवं स्यात् नैव तृतीयवरपक्ष इति । नचानुक्तस-
 मुक्त्यार्थो वरः कथं संभवतीति वाच्यम् । यत्रोभयोः समो दोषः परिहारोपि वा सम इति न्यायेनोक्तरीत्या तृतीयवरस्याप्यनुक्तत्वात् ।
 नदानुक्तो यतो नैव संभवतीति नियमो वक्तुं शक्यते । पञ्चम्यादिकन्यानामपरिणेत्यत्वप्रसङ्गात् । पञ्चमी च तथा पक्षी सप्तमी च तथै-

यच ॥ पयमी तदभावे त्वित्यादिशाकटायनादिवाक्यप्रतिपादितानां सप्तमीपञ्चमीतृतीयकन्यानां वरस्यानुपादाने परिणयनं स्यात् । चतुर्थीपुद्गलेत्कन्यां चतुर्थेः पप्रगोपि वा ॥ प्रागग्रगते पष्ठी पप्रगो नतु पप्रमीम् ॥ अन्वयोगोत्रादन्यगोत्रां यष्टः पष्ठी समुद्भेदित्वेताभ्यामेव यास्याभ्यां चतुर्थीपृष्ठयोः कन्यकयोः वरसमर्पणे कृते तु अवशिष्टतृतीयपप्रमसप्तमकन्यकानां वाचनिकवराभावेऽन्यथानुपपत्त्या यः कथिदरोऽस्यं वक्तव्यः । तत्र पयमो नतु पप्रमीमित्यनेन पप्रम्याः पप्रमस्य निषेधे कृतेऽवशिष्टा वरा भवन्ति । तत्रापि वाचनिकपरेतराक्षेपवद्विचारणायां वराभिन्त्यमेवापेक्ष्यते न कन्यापिन्त्यमित्यसङ्कदनुभूतशिष्टसंप्रदायः, युक्ततराधार्यं पक्षः । असादात्कन्याधिक्यविवाहे मिगयादुल्यस्यानुगम्यमानत्वात् । पिण्डदेहदुश्चतयोः शुक्लशोणितयोर्मध्ये शुक्लस्य प्राथम्यात् । पप्रमात्सप्तमादूर्ध्वं मातुतः पितृतस्तथेत्यादौ वरपेक्षया पुरुषाधिक्यस्यैव प्रतीयमानत्वात् । नचैकत्र पुरुषाधिक्येऽन्यत्रापि कथं वराधिक्यमपेक्षत इति वाच्यम् । असतिवाचके एकत्र निर्गतिः शास्त्रार्थेऽन्यत्राप्यनुपप्यत इति न्यायप्रवृत्तेर्निरङ्कुशत्वादिति । तस्मान्मातुलकन्यातिरिक्ततृतीयकन्यानां चतुर्थं एव वरः संभवति न कदाचिदपि तृतीय इति । किंच प्रायोगं ग्रन्थकर्ता श्रीधरः पक्षद्वयगततृतीयकन्यायास्तृतीय एव वर इति व्याख्याता कृत्स्नधर्मशास्त्रसदाचारयोः खपुण्यायमाणो द्वितीयो वरः स्वनिबन्धेषु पुनःपुनस्तदुदाहरणाक्रान्तिनेयीपरिणता मातुलः कानढजातीयो भविष्यतीति यत्किंचिदेतद्वेत्तव्यम् । नचात्र कन्याधिक्यपरिणयनेनापि कुलवृद्धिदर्शनात् पूर्वोक्तविधवाहुल्यहेतुरनर्थक इति वाच्यम् । गुर्वपुष्करण्यादौ वधूवरयोर्न्येष्टरुनिष्ठयोः परिणयनेन समानगोत्रापरिणयनेनापि कुलवृद्धिदर्शनात् तदनुष्ठानापत्तेः, श्रुतिस्तृप्तिसदाचार-निरुद्धद्वयमात्रकारणाचारस्य भट्टाचार्यैः दुराचारत्वप्रतिपादनोदताद्व्यश्लिष्टाचारदर्शनात्तेति सम्यक्परिभाषणीयं सुधीभिरिति । एवं चतुर्थ्याः कन्यायाभ्युत्थो वरः पप्रमो वा भवति तथा तृतीयाया अपि चतुर्थो वरः पप्रममेवेत्यन्यथेव । संकतान्तिपुण्यकाण्डे संप्रत्यज-

संनिहितानां गार्हानां पुण्यतमत्ववत् सापिण्ड्यनिर्णये मूलपुरुषाद्यावादप्रकपस्तावच्छ्रेय इति । विप्रकर्षे मूलपुरुषावयवयोः शुकशाणतयो-
दांससंगवात् । अतएव पद्ममात्ससमादध्वेषेक्षया तत्सर्वगतानां तृतीयचतुर्थादीनामनुकल्पत्वं ग्रन्थकारैः सर्वैरप्युक्तम् ॥

ननु तृतीयायाभ्युत्थ्यांभुतार्थो वरः पद्मो वेत्युक्त्यायेनेव साधिते चतुर्थोमुद्बहेत्कन्यां चतुर्थः पद्मोऽपिवेति वचनस्य वैयर्थ्यापाता-
दितिचेद्य । तस्यान्यविषयत्वात् । तथाहि । न्यायेनैव कन्यायाः समसंख्याको वरस्तदुत्कृष्टो वेति प्राप्ते सत्येन वचनगतपूर्वाधेन एका-
दशीमुपोष्यैव द्वादशी समुपोष्येदिति वचनान्तरप्राप्तिकादशुपवासवदनूष प्राप्तद्वादशुपवासविधानवदुत्तरार्धार्थप्रतिपादने तात्पर्यं ।
यया चतुर्थोमुद्बहेत्कन्यां चतुर्थे इत्यनेन न्यायप्राप्तां समसंख्यां पद्मोऽपिवेत्यनेन वराधिक्यं चानूद्योत्तरार्धगतपद्मो ननु पद्ममीमित्यन्ते-
नापययेनैतन्मात्रांशसमसंख्यां प्रतिविध्य पाराशरमते पृष्ठीमित्यनेनावयवेन कन्याधिक्यं च प्रतिपाद्यते तेन एतावन्मात्रसमसंख्यानिषेधः
कन्योत्कर्षश्च भवति नान्यत्रेत्यवशिष्यते । तत्रापि पाराशरमते इत्युक्त्याऽन्येषां मते नायमर्थो भवतीत्यपि निश्चीयते । तत्रोत्तरार्धगतक-
न्याधिक्यमत्रभेदेन विकल्पो भवति । सच व्यवस्थितः ॥ कृते तु मानवो धर्मक्षेतायां गीतमस्तथा । द्वापारे शङ्खलिखितौ कलौ पाराशर-
स्युतिरितिसरणात्कलौ पाराशरमतोक्तः कन्योत्कर्षः संभवति न युगान्तरे इति श्लिष्यते ॥ अत्रायं संग्रहः—तृतीया कन्या मातुल-
संयन्धातिरिक्तस्थले चतुर्थेन पद्मेन वा परिणया न तृतीयेन । तथा चतुर्थ्यपि । दंपत्योः साम्यपरिणयननिषेधः पद्मयुगुलमात्रे
नान्यत्र । कन्याधिक्यं तु चतुर्थपद्ममवरोपलक्षितं पृष्ठीमात्रविषयं नान्यत्र । तदपि कलौ न युगान्तरे ॥ मीमांसासहितं यस्य धर्मशास्त्र-
मुपसितम् ॥ तत्रापि विमला बुद्धिस्तेनैदं परिभाष्यताम् ॥ १ ॥ इति श्रीमद्भोसिगोपनामकममट्टकृतसापिण्ड्यसंक्षेपः ॥

अथ दीक्षितकृतः सापिण्ड्यनिर्णयः । तत्र प्रसङ्गात्पद्ममीकन्यापरिणयविषये किंचिदुच्यते ॥ आश्वलायन-

गृह्यकारिकायाम्—विद्वानात्मयमी नारी यदि स्थात्स्मिताधिका । सापिण्ड्यं सर्ववर्णानां विच्छिन्नं सर्वसंपतम् ॥ १ ॥ मूलपुंसोऽ-
 एमी पुंसो ग्रीवा पष्ठी कथुरौ ॥ वृतातिवृत्तसापिण्ड्यौ विवाहाहौ स्मृतवशात् ॥ २ ॥ द्वौ पुत्रौ पूर्वजात्स्यातां तयोरपि च संततिः ॥
 पञ्चमः पञ्चमी कन्यां न तत्र वरयेद्विजः ॥ ३ ॥ द्वे कन्ये पूर्वजात्स्यातां तयोरपि च संततिः ॥ पञ्चमः पञ्चमी तत्र वरः कन्यां समुद-
 हेत् ॥ ४ ॥ कन्यापुत्री च संसृती पूर्वजात्संततिस्तयोः ॥ पञ्चमः पञ्चमी कन्यां वरस्तत्र समुदहेत् ॥ ५ ॥ चतुर्थीमुदहेत्कन्यां
 चतुर्थः पञ्चमोऽपि वा ॥ पाराशर्यमते पष्ठी पञ्चमो नतु पञ्चमीय ॥ १ ॥ चतुर्थो वरः चतुर्थी कन्यामुदहेत् ॥ पञ्चमोऽपि वा वरः चतुर्थी
 कन्यामुदहेत् ॥ चतुर्थः पञ्चमो वा वरः पष्ठी कन्यामुदहेत् ॥ अत्र कश्चिदाह ॥ पञ्चमो नतु पञ्चमीमिति
 निषेधाच्चतुर्थः पञ्चमीमपि कन्यामुदहेत् ॥ चतुर्थीमुदहेदित्यस्मिन्यास्ये द्वितीयपादे चतुर्थः पञ्चमीमपीति पाठदर्शनात् ॥ तथा दशभिः पुरुषैः
 स्याता इत्यारभ्य पाराशर्योऽद्विरो यम इत्यन्तसार्धत्रय उक्तास्तासानपि परिणयनं कार्यं ॥ इति दीक्षितकृते प्रयोगदर्पणे सापिण्ड्यनिर्णयः ॥

अथ सापञ्चमातृकुले सापिण्ड्यं ॥ धर्माब्धौ सुमन्तुः—पितृपत्न्यः सर्वा मातरस्तद्भ्रातरो मातुलास्तद्भगिन्यो मातृष्वसारस्ता-
 दुहितरभ्य भगिन्यस्तदपत्यानि भगिनेयानीति ॥ अत्र लक्षणया सापञ्चमातृकुले चतुःपुरुषसापिण्ड्यं विवाहनिषेधाय विधीयत इति केचित् ॥
 अपरेतु विवाहमात्रविषयत्वे मानामावादाशौचादिविषयकत्वस्यपि संभवात् यावदाचनिकं प्रमाणमिति न्यायेन परिगणितेष्वेव सापिण्ड्य-
 मिति वदन्ति ॥ तथाच सुमन्तुवास्ये वास्यमेदाश्रयणेनैवं वाक्यार्थः पर्यवस्यन्ति ॥ पितृपत्न्यः सर्वा मातर इति ग्रथमवाक्ये सापञ्चमातरि
 मुख्यमातृवत्संनानं तद्वये मातृवधप्रायधिकं तद्रमने मातृगमनप्रायश्चित्तं चातिदिश्यते ॥ नात्रातिश्रान्तविषये दशादाशौचातिदेशः ।
 त्रिभ्रात्रविधिना याप्यात् ॥ तद्भातरो मातुला इत्यत्र मातृकुलं तद्विशुद्धमाशौचादिकं मातुलस्य स्वभगिनीसपत्न्याः कन्योद्वाहनिषेधश्च । अत्र

मातुलत्वातिदेशेऽपि न तत्पुत्रादिषु मातुलपुत्रत्वायतिदेशः । तेन वन्द्युवयस्त्वप्रसुक्तमाशौचं न । मातुलकन्यादौ विवाहविधिनियेधावपि न ॥
एवं मातुलकन्यादौ पितुर्भगिनीत्वातिदेशाभावेन तत्पुत्रत्वायतिदेशो न भवति ॥ तद्वगिन्यो मातृध्वसार इत्यत्र आशौचं
नियमादनिर्णयः मातृध्वसुत्रे वन्द्युवयस्त्वं च न ॥ सापन्नमातृध्वसकन्याविवाहनिषेधस्तु विरुद्धसंबन्धत्वादेव वक्ष्यते ॥ तद्वहितरश्च
भगिन्य इत्यत्र आशौचं संमाननादिकंच ॥ सगोत्रत्वाच्चात्र नियाहप्रसक्तिः ॥ तदपत्यानि भागिनेयानीत्यत्र आशौचं विवाहनिषेधश्च ॥
भागिनेयत्वातिदेशेऽपि तत्कन्यासु भागिनेयीकन्यात्वातिदेशो न । यावदुक्तं प्रमाणमिति न्यायादिति दिक् ॥ तद्वगिन्यो मातृध्वसार इति
तु आकरे न पठितमिति कमलाकरभट्टाः ॥ इति सापन्नमातृकुले सापिण्ड्यं ॥

अथ दत्तकसापिण्ड्यं ॥ धर्मनीकायां—सापिण्ड्यमुक्तं खलु दत्तकस्य स्वतातवंशेऽपि च मातृवंशे ॥ तद्वद्वेत्पालकतातमातृ-
वंशे प्रमातृसप्तमपयमान्तमिति ॥ इति दत्तकसापिण्ड्यं ॥

अथ विरुद्धसंपन्धः ॥ धर्मनीकायां—कचित्सापिण्ड्याभावेपि वचनादविवाहः ॥ विरुद्धसंपन्धो गृह्यपरिशिष्टे ॥ दंपत्यो-
र्मिथः पितृमातृसाम्ये विरुद्धसंपन्धो यथा भार्यास्वसुदुहिता पितृव्यपत्नीस्वसाचेति ॥ अस्मार्थो दत्तकमीमांसायां—यत्र दंपत्योर्ध्वधू-
ययोः पितृमातृसाम्यं । यथाः वरः पितृस्थानीयो भवति । वरस्य ना वधूर्मातृस्थानीया भवति । तादृशो विवाहो विरुद्धसंपन्धः ॥ तत्र
यथाक्रममुदाहरणद्वयं ॥ भार्यास्वसुदुहिता शालिकापुत्री । पितृध्वसपत्नीस्वसा पितृव्यपत्नीभगिनी चेति । यतो रतियोगः संभवति तादृशो
विवाहः कार्य इति यागदिनि ॥ धर्मनीकायां ॥ त्याज्या विरुद्धापि च सर्वयज्ञात् ॥ सापन्नमातृभगिनी तनया च तस्याः पितृव्य-
पत्तिभगिनी तनया च तस्याः ॥ सापन्नपुत्रस्य सुता च मातृध्वसुख्येति ॥ तस्याः सापन्नमातृभगिन्याः । तस्याः पितृव्यपत्नीभगिन्याः

कन्या चेति । तथा मातृव्यसुः सापत्नपुत्रस्य सुताचेत्यर्थः ॥ ॥ केचित्तु । गुरोश्च शिष्यस्य च कन्यका तु त्याज्या तथा ज्येष्ठसहो-
दरस्य ॥ भार्यास्त्वसा मित्रसुता च कन्या मायत्रिकाया उपदेष्टुरेव ॥ वाचैव धन्वादिकतां गता ये स्नेहेन धन्वादिकतां गता ये ॥
कन्या तु तेषां न कदापि कार्या विरुद्धसंबन्धमिमं वदन्ति ॥ २ ॥ एवं वदन्त्यत्र तु मूलमेव चिन्त्यं जगौ निर्णयसिंधुकारः ॥ इति
विरुद्धसंबन्धः ॥ ॥

सापिपद्यनिर्णये धवीयसीमित्यस्य व्याख्या न्यूनवयस्कामित्यर्थः । अरोगिणीं अचिकित्सरा-
जयक्ष्मादिरोगरहिताम् ॥ भ्रातृमतीं सभ्रातृकाम् ॥ भ्रातृकायास्तु परिणयने निषेधः स्मर्यते । तथाच मनुः—यस्यास्तु न भवेच्छाता
न विज्ञापेत वा पिता ॥ नोपयच्छेत तां कन्यां पुत्रिकाधर्मशङ्कयेति ॥ तस्याः परिणयने तु पारस्करः—अधिरथः शतं दुहितुमत इति ।
दुहितुमांश यस्य दुहितर एव सन्ति न पुत्राः तस्मै रथाधिकं गर्वां शतं दत्त्वा दुहितरं तस्योद्धेत् । प्रतिपिद्धा ह्यसौ नाभ्रातृकामुपय-
च्छेदिति यचनात्तत्परिक्रयायाः पिरयगोशतदानमिति कर्कः । भ्रातृमतीमिति पुत्रिकाकरणशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । यत्र तु पुत्रिकाकरणभावावनिश्चयः
तत्र भ्रातृकामप्युद्धेदिति प्रयोगदर्पणे ॥ असमानार्पणोत्रजाश्च—ऋषेरिदं आर्प । गोत्रप्रवर्तकस्य मुनेर्ध्यावर्तकः प्रवर इत्यर्थः ।
गोत्रं वंशपरंपरया प्रसिद्धं । आर्पं च गोत्रं च आर्पणोत्रे । स्वसमाने आर्पणोत्रे यस्य सः समानार्पणोत्रः । तस्माज्जाता वा न भवति सा
असमानार्पणोत्रजा तामित्यर्थः ॥

अथापदेवकृतो गोत्रप्रवरनिर्णयः ॥ गणनाधं नमस्कृत्य गणनामपुरःसरं ॥ असगोत्रसगोत्रपिप्रविवेकः प्रतायते ॥१॥ बौधाय-
नोक्ताप्येवमिदमनस्त्वोमानुपसंस्मरणापदेशात् ॥ ब्रवीमि पाणिग्रहनिर्णयाय सूत्रान्तरोक्तानपि चान्यपदैः ॥ २ ॥ अथ श्रुगवः ॥

तत्रादी जामदग्न्यभृगवः ॥ वत्सा विंदा भार्गवजामदग्न्यास्तथाष्टिपेणाः परभार्गवाख्याः ॥ गोत्रार्पसाम्यात्र मिथो विवाह्याः कुर्वन्तु सर्वे
मम सुप्रभातं ॥ ३ ॥ वत्सानां पञ्चप्रवराः—भार्गवव्यावनाप्रवानोर्वजामदग्न्येति । त्रयोवा भार्गवोर्वजामदग्न्येति ॥ विदानांपञ्च—भार्ग-
वव्यावनाप्रवानोर्ववेदेति ॥ त्रयोवा—भार्गवोर्वजामदग्न्येति ॥ आष्टिपेणानांपञ्च—भार्गवव्यावनाप्रवानाष्टिपेणान्तेति ॥ त्रयोवा—भार्गवाष्टि-
वत्समुखेभिः स्युः कुर्वन्तु ॥ ४ ॥ वत्सपुरोधसयोः पञ्च—भार्गवव्यावनाप्रवानवत्सपुरोधसेति ॥ वात्सानांपञ्च—भार्गवव्यावनाप्रवाने-
ति ॥ अजामदग्न्यवत्सानां त्रयः—भार्गवव्यावनाप्रवानेति ॥ अन्येपि सूत्रान्तरया अवाच्या ये वैजवा नैमयिताः सगोत्राः ॥ वत्सादिभिः
पूर्वमितः प्रणीतेः कुर्वन्तु ॥ ५ ॥ अवाच्यानांपञ्च—भार्गवव्यावनावाच्येति । वैजवनैमयितयोः पञ्च—भार्गवव्यावनाप्रवानवैजव-
नैमयितेति ॥ वत्सादिपेजवान्तानां परस्परमविवाहः ॥ अथ केवलभार्गवाः ॥ यस्कोभिधा मित्रेयवश्च वैर्न्याः सशौनकाः केवलभा-
र्गवाख्याः ॥ संस्रं गणं भोज्यं परैर्विवाह्याः कुर्वन्तु ॥ ६ ॥ यस्कानांपञ्च—भार्गववैतहव्यसावेतसेति ॥ मित्रयूनांपञ्च—भार्गववैवो-
दासवाध्यथेति ॥ एकोवा—वाध्यथेति ॥ वैर्न्यानांपञ्च—भार्गववैव्यपाथेति ॥ शौनकानामेकः—शौनकेति ॥ गार्त्समदेति वा ॥ द्वौवा—भार्गवगा-
र्त्समदेति ॥ त्रयो वा—भार्गवशौनहोत्रगार्त्समदेति ॥ भार्गवशौनकगार्त्समदेति वा ॥ इतिभृगुगणस्वकेवलभार्गवाः ॥ कचिन्निरुक्ताः खलु वेदवि-
श्वज्योतिःप्रयाः शाठरमाठराथ ॥ भृगोर्गणाः—सप्त इमे निरुक्ताः कुर्वन्तु ॥ ७ ॥ वेदविश्वज्योतिपांपञ्च—भार्गववेदविश्वज्योतिपेति ॥
शाठरमाठरयोस्त्रयः—भार्गवशाठरमाठरेति ॥ यस्कादिमाठरान्तानां केवलभार्गवानां स्वखगणे अविवाहः ॥ इतरैः सर्वविवाहो भवति ॥ इति
भृगुगणाः ॥ अथाङ्गिरसः ॥ तत्रादी गौतमाङ्गिरसः ॥ आर्यास्यकौमण्डकचामेदेवाः कारेणुपात्योश्चैनसाः शरद्वान् ॥ स्युर्गौतमा

दीपेत्तनाः सगोत्राः कुर्वन्तु० ॥ ८ ॥ वयास्यानां त्रयः-आह्निरसायास्यगौतमेति ॥ कौमण्डानां पञ्च-आह्निरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमकौ-
मण्डेति ॥ वामदेवानां त्रयः-आह्निरसगौतमवामदेवेति ॥ कारेणुणानां त्रयः-आह्निरसगौतमकारेणुपालेति ॥ औशनसानां त्रयः-आ-
ह्निरसौशनसगौतमेति ॥ शरदतां त्रयः-आह्निरसगौतमशारदतेति ॥ दीर्घतमसांपञ्च-आह्निरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमदीर्घतमसेति ॥ त्रयोवा-
आह्निरसौतथ्यदीर्घतमसेति ॥ सूत्रान्तरे त्र्यौशिशजसोमराजायास्यौशिशजाल्या बृहदुक्ष्यकाश्च ॥ आयास्यपूर्वः सकुलाः पुरौक्तैः कुर्वन्तु० ॥ ९ ॥
औशिशजनां त्रयः-आह्निरसौशिशजकाक्षीवतेति ॥ सोमराजानां त्रयः-आह्निरससोमराजगौतमेति ॥ आयास्यौशिशजानां पञ्च-आह्निरसायास्यौ-
शिशजगौतमकाक्षीवतेति ॥ बृहदुक्ष्यानां त्रयः-आह्निरसचार्यदुक्ष्यगौतमेति ॥ सगोत्रिणोऽन्ये परसूत्रजाता औतथ्यराहूगणकक्षिवन्तः ॥
स्युर्गौतमैराह्निरसैः समग्निः कुर्वन्तु० ॥ १० ॥ औतथ्यानां त्रयः-आह्निरसौतथ्यगौतमेति ॥ राहूगणानां त्रयः-आह्निरसराहूगणगौत-
मेति ॥ कक्षीवतां पञ्च-आह्निरसौचप्यगौतमौशिशजकाक्षीवतेति ॥ आयास्यादिकक्षीवदतानां आह्निरसगौतमानां परस्परमविवाहः ॥ अथ
अरदाजाह्निरसः ॥ अथो भरदाजमुखाह्निराजा ये ते भरदाजयुताश्च गर्गाः ॥ रौक्षायणाख्याः कैंपयः सगोत्राः कुर्वन्तु० ॥ ११ ॥ भर-
दाजानां त्रयः-आह्निरसचार्यस्यभारदाजेति ॥ गर्गाणां पञ्च-आह्निरसचार्यस्यभारदाजसैन्यगार्गेति ॥ त्रयोवा-आह्निरससैन्यगार्गेति ॥
भारदाजसैन्यगार्गेति वा ॥ आह्निरसतैस्त्रिकामिषुवेति वा ॥ रौक्षायणानां पञ्च-आह्निरसचार्यस्यभारदाजवानन्दनमातवचसेति ॥ कर्पीनां
त्रयः-आह्निरसभाम्दीयवऔक्षयसेति ॥ आह्निरसचार्यस्यभारदाजेति वा ॥ आह्निरसचार्यस्यभारदाजेति वा ॥ भारदाजादिकव्यन्तानां परस्पर-
मविवाहः ॥ अथ केयलाह्निरसः ॥ स्युः केचला आह्निरसाः सगोत्राः स्वेस्वे गणे हारितविष्णुवृद्धाः ॥ रथीतेरा भृक्षलर्कवसंज्ञाः कुर्वन्तु०
॥ १२ ॥ हरितानां त्रयः-आह्निरसाम्नीपयौवनाभेति ॥ मांघाताम्यरीपयौवनाभेति वा ॥ विष्णुवृद्धानां त्रयः-आह्निरसपौरुक्षुत्तत्रासदस्य-

वेति ॥ रम्यतराणां व्रयः—आग्निरसवैरूपराशीतरेति ॥ आग्निरसवैरूपपार्षदश्चेति वा ॥ मुद्रलानां व्रयः—आग्निरसभाम्याश्वमौद्रल्येति वा ॥
 कण्वानां व्रयः—आग्निरसाजयीदकाण्वेति ॥ आग्निरसघोरकाण्वेति वा ॥ हरितादिकण्वान्तानां केवलान्तराणां स्वस्वगणे अविवाहः ॥ कचिनु
 कुसींदरिताः सगोत्रा रधीतराण्येः प्रपदश्चसंज्ञाः ॥ उक्ता अमी आग्निरसाः समस्ताः कुर्वन्तु ॥ १३ ॥ कुत्सानां व्रयः—आग्निरसमांधातृ-
 कोद्वेति ॥ एषां हरितैरविवाहः ॥ प्रपदश्चानां व्रयः—आग्निरसपार्षदश्चैरूपेति वा ॥ अष्टादंष्ट्रपार्षदश्चैरूपेति वा ॥ एषां रथीतैरविवाहः ॥
 इत्याग्निरसगणाः ॥ अथाग्नयः ॥ अथाग्निगोत्रिष्टियुद्रलाख्यवाद्भूतेका अग्निगणाश्चतुर्धा ॥ गोत्रैक्यतोऽमी न भियो विवाह्याः कुर्वन्तु ॥
 ॥ १४ ॥ अथाग्नीणां व्रयः—आग्नेयार्चनानसश्यावाश्चेति ॥ गविष्टिराणां व्रयः—आग्नेयार्चनानसगविष्टिरेति ॥ आग्नेयगविष्टिरपौर्वातिथेति
 वा ॥ मुद्रलानां व्रयः—आग्नेयार्चनानसपौर्वातिथेति ॥ वाहुतकानां व्रयः—आग्नेयार्चनानसश्याद्भूतेति ॥ अन्येऽग्नयः स्युस्त्रिभिः कचिनु धनं-
 नपाभातिपयस्त्रय ॥ सुमहता अत्रिसमानगोत्राः कुर्वन्तु ॥ १५ ॥ धनंजयानां व्रयः—आग्नेयार्चनानसधानंजयेति ॥ अतिथीनां
 व्रयः—आग्नेयार्चनानसतिथ्येति ॥ सुमहलानां व्रयः—आग्नेयसीमहलश्यावाश्चेति ॥ आवाभ्यादिसुमहलान्तानां सर्वात्रिस्तोमानां परस्परम-
 त्रियादः ॥ इत्यग्निगणाः ॥ अथ कश्यपाः ॥ अथ त्रिधा कश्यपजातवर्गस्ते नैध्रुवाः शाण्डिलेरभसंज्ञाः ॥ गोत्रैक्यतोऽन्यो-
 न्यमनन्यपाः स्युः कुर्वन्तु ॥ १६ ॥ नैध्रुयाणां व्रयः—कश्यपावत्सारनैध्रुवेति ॥ शाण्डिलानां व्रयः—कश्यपावत्सारशाण्डिल्येति ॥
 कश्यपानस्यारदेयलेति वा ॥ कश्यपआवत्सारआसितेति वा ॥ कश्यपआसितदेवलेति वा ॥ द्रौवा—देवलासितेति ॥ ऐभ्याणां
 व्रयः—कश्यपावत्सारऐभ्येति ॥ नैध्रुवादिऐभ्यान्तानां सर्वकश्यपानां परस्परमविवाहः ॥ इति कश्यपगणाः ॥ ॥ अथ वसिष्ठाः ॥
 अथा वसिष्ठाय चतुर्भिः स्युर्भसिष्ठक्रीण्डिन्यपरोशराथ ॥ तथोपमेन्युः सभगोत्रजाताः कुर्वन्तु ॥ १७ ॥ वासिष्ठानामेकः

प्रवतः वासिष्ठेति ॥ कौण्डिन्यानां त्रयः-वासिष्ठमैत्रावरुणकौण्डिन्येति ॥ परावाराणां त्रयः-वासिष्ठशात्तथापाराश्रयेति ॥ उपमन्यूनां त्रयः-वासिष्ठेन्द्रप्रमदशमद्वस्ति ॥ सर्ववसिष्ठानां परस्परमविवाहः ॥ अथ विश्वामित्राः ॥ विश्वामित्रत इन्द्रकौशिककतारुल्या लोहिता रोक्षका अजात्यया अचर्षपाश्च कुञ्जिका धानजयाः पूरणाः ॥ वर्गाः स्सुदंश कांमकायनयुताः सर्वे सगोत्रा मिथः कुर्वन्तु स्मृतितो मुनीधरसमूहाः सुप्रयात मम ॥१८॥ विश्वामित्राणां त्रयः-विश्वामित्रदेवरातौदलेति ॥ इन्द्रकौशिकानां द्वौ-विश्वामित्रेन्द्रकौशि-केति ॥ कतानां त्रयः-विश्वामित्रकात्यास्कीलेति ॥ रोहितानां त्रयः-विश्वामित्रष्टकलौहितेति ॥ रोक्षकाणां त्रयः-विश्वामित्ररोक्षकैर्वणेति ॥ विश्वामित्रगाधिनैर्वणेति या ॥ आजानां त्रयः-विश्वामित्रमाधुच्छन्दसाज्येति ॥ अचमर्षणानां त्रयः-विश्वामित्राचमर्षणकौशिकेति ॥ कुशि-कानां त्रयः-विश्वामित्रदेवरातौदलेति ॥ धानजयानां त्रयः-विश्वामित्रमाधुच्छन्दसधानज्येति ॥ विश्वामित्रमाधुच्छन्दसाधमर्षणेति वा ॥ पूरणानां द्वौ-विश्वामित्रवैरणेति ॥ कामकायनानां त्रयः-विश्वामित्रदेवश्रवसदैवतरसेति ॥ विश्वामित्रगणाः क्वचित्तु कथकाः सौवर्णरेतो मिथाः शालद्वायनसाहुलाजकुञ्जिका हिरण्यरेतोभिधाः ॥ हर्यश्वा धृतकौशिकारुयमुनयः क्षपोतेरेतोभिधावेणू रोहिणका इमेपि खलु कुर्युः सुप्रभातं मम ॥ १९ ॥ कथकानां त्रयः-विश्वामित्रकायकनाथकति ॥ सुवर्णरेतसां द्वौ-विश्वामित्रसौवर्णरेतेसेति ॥ शालंकायनानां त्रयः-विश्वामित्रशालंकायनकौशिकेति ॥ साहुलानां त्रयः-विश्वामित्रसाहुलमाहुलेति ॥ अजकुञ्जिकानां त्रयः-विश्वामित्रारुमरभ्यधाहुलेति ॥ हिरण्यवे-तसां द्वौ-विश्वामित्रैरुण्यरेतेसेति ॥ हर्यश्वादीनां त्रयः-विश्वामित्रगाधिनैर्वणेति ॥ धृतकौशिकानां द्वौ-विश्वामित्रधृतकौशिकेति ॥ कपो-तेरेतसां द्वौ-विश्वामित्रकपोतेरेतसेति ॥ वेणूनां त्रयः-विश्वामित्रगाधिनैर्वणेति ॥ रोहिणानां त्रयः-विश्वामित्रमाधुच्छन्दसरीहिणेति ॥ इन्द्रकौशिकादिरोहिणान्तानां सर्वेषां विश्वामित्राणां परस्परमविवाहः ॥ इति विश्वामित्रगणाः ॥ अथेधमर्षाद्वाह्यसांच-

वाद्याः ससोमेवाहर्भिर्धयजुवाहाः ॥ अगस्त्योऽमी सकुलाश्चतुर्धा कु० ॥ २० ॥ इधवाहानां त्रयः—आगस्त्यदार्ढ्यन्युतस्मवाहेति ॥ एकोवा-
आगस्त्येति ॥ साम्भवाहानां त्रयः—आगस्त्यदार्ढ्यन्युतसाम्भवाहेति ॥ सोमवाहानां त्रयः—आगस्त्यदार्ढ्यन्युतसोमवाहेति ॥ यशुवाहानां
॥ २१ ॥ पाणिकानां त्रयः—आगस्त्यपैनायकपाणिकेति ॥ पौर्णमासाधानां त्रयः—आगस्त्यैहचर्बिर्देभोगंकेति ॥ पुलस्त्यकस्वाद्यय एकगोत्राः कु०
आगस्त्यमोहन्द्रमायोऽनुवेति ॥ इध्मवाहादिपुलस्त्यकत्वाद्यन्तानां सर्वागस्त्यानां परस्परमविवाहः ॥ इत्यगस्त्यगणाः ॥ अथ द्विगोत्राः ॥
सप्तभारद्वाजवांदनमातवचसेति ॥ कतानां त्रयः—विश्वामित्रकाल्यात्कीलेति ॥ शौक्लेशीशरीणां पञ्च—आन्निरसचार्ह-
लेति ॥ आन्निरसचार्हस्पत्यभारद्वाजशौक्लेशीशरेति वा ॥ त्रयोवा—आन्निरसकाल्यात्कीलेति ॥ भारद्वाजकाल्यात्कीलेति वा ॥ कविलानां
कतानां शौगदीशरीणां च भारद्वाजैर्विश्वामित्रैश्चसाकंनान्वयः ॥ नो काश्यपैः संकृतिभिर्वसिष्ठैर्लौगाक्षयोऽमी द्विकुला विवाद्याः ॥ अहर्व-
सिष्टा निशि कस्यपाल्याः कु० ॥ २३ ॥ लौगाक्षीणां त्रयः—काश्यपावत्सारवासिष्ठेति ॥ निशिवासिष्ठस्यानेकाश्यपः । अमीलौगाक्षयः
कारयपैः संकृतिभिर्वसिष्ठैश्चसाकंनान्वयेयुः ॥ नो देवराता जमदग्निश्चामित्रैर्द्विगोत्राः पनसास्तु चैवम् ॥ उद्वाहभाजः खलु संप्रदिष्टाः
कु० ॥ २४ ॥ देवरातानां त्रयः—विश्वामित्रदेवरातौदलेति ॥ एवमेव पनसानाम् ॥ देवरातानांपनसानां च जमदग्निभिर्विश्वामित्रैश्चसाकं
नान्वयः ॥ सहान्नियर्गैश्च वसिष्ठवर्गैर्लौगाक्षिभिः संकृतिभिर्विवाद्याः ॥ नो जातुकर्ण्या न च वामरथ्याः कु० ॥ २५ ॥ जातुकर्ण्यानां त्रयः—
वासिष्ठान्नेयजातुकर्ण्येति ॥ वामरथ्यानां त्रयः—आत्रेयवामरथ्ययौनिकेति ॥ जातुकर्ण्याः वामरथ्याश्चअग्निभिर्वसिष्ठैर्लौगाक्षिभिः संकृतिभि-

असाकनान्वयेयुः ॥ स्वकीयवर्गः सकलैर्वसिष्ठैर्लौगाक्षिभिः सकृत्प्रतिमाषाः ॥ नोद्वाहकर्मण्यधिकारिणोऽमी कु० ॥ २६ ॥ संकृतीन-
प्रयः—आङ्गिरसगौरीवीतसां कृत्येति वा ॥ प्रतिमाषाणां सर्वं सकृत्तिवत् ॥ स्वकीयवर्गः सकलैर्वसिष्ठैर्लौगाक्षिभि-
असाकसकृत्प्रतिमाषानोविवाक्षाः ॥ धनंजयाख्याः सकलात्रिविश्वाभिन्नैः पाणिग्रहणैः स्युः ॥ द्विगोत्रिणोऽमी गदिताः समस्ताः कु०
॥ २७ ॥ धनजयादा प्रयः—निश्चामिनमाधुच्छन्दसधानंजयेति ॥ धनंजयानां सकलात्रिविश्वाभिन्नैः साकनान्वयः ॥ इतिद्विगोत्राः ॥ गणा-
न्यदित्वा प्रवरैः स्ववशवृद्धप्रणीतैरसगोनपूर्वात् ॥ गोत्राणि तेभ्योऽयं विनिर्णयं च ब्रवीतु विद्वान्करसग्रहार्थं ॥ (एक एव ऋषिर्यावत्प्रव-
रेष्वनुवर्तते ॥ तावत्समान्योऽनरसृते भृग्वद्विरोगणात् ॥ १॥ पश्चानां त्रिषु सामान्यादविवाहस्त्रिषु द्वयोः ॥ भृग्वद्विरोगणेष्वेवं शेषेष्वेकोपि
वारयेत् ॥ २ ॥) ॥ २८ ॥ अथ मानुगोत्रप्रवरविचारः ॥ माध्यदिनीयद्विजपुङ्गवेन गोत्रं पितुः सप्रवरं विवर्ज्यम् ॥ मातुस्तु
गोनं प्रवरैर्दिनीयं कात्यायनाख्यो मुनिरित्युवाच ॥ २९ ॥ गान्धर्वपञ्चाचमुत्तैर्विवाहविवाहितायास्तनयेन व्रज्यम् ॥ गोत्रद्वयं सप्रवरं
अपस्यामित्युक्तवन्तो विबुधाः समस्ताः ॥ ३० ॥ इत्यापदेवगदितं मुनिपुंगवानां सन्निर्णयं विषमगोत्रसगोत्ररूपम् ॥ नित्यं पठेदुपसि यः
परमादरेण तस्येष्टकामनिबहाः सकला भवेयुः ॥ ३१ ॥ कृताभिश्चूष १६३४ संमिते शकेऽब्दराजनन्दने ॥ नयोभिधानमास्यमुं चकार
देवनन्दनः ॥ ३२ ॥ इत्यापदेवविरचितो गोत्रप्रवरसिर्णयः ॥

गोत्रप्रवरयोरुच्चारणे क्रमविशेषः ॥ श्रीमच्छुभेदेवतनयविश्वनाथदेवविरचिते गोत्रप्रवरनिर्णये—गोत्रप्रवरयोर्भेदे प्रथमं प्रवरा-
दितः ॥ गोत्रं समुच्चरेद्धोता सत्यापाढवचोपलात् ॥ गोत्रसवन्ध प्रथम भेदे इति सत्यापाढवचनम् ॥ गोत्रप्रथमप्रवरयोर्भेदे मौनसगोत्रः ।
भार्गवैतद्व्यसावेतसेतिप्रवरः इत्यादिरूप गोत्रसवन्ध प्रथम प्रवरस्यादौ कुर्यादित्यर्थः ॥ अयं याज्ञिकानां संप्रदाय इति द्वाचरखा-

मिनः ॥ अर्थोऽयं प्रवराध्याये स्पष्ट एव प्रतीयते ॥ वरणकग उक्तोऽयमिष्ट्यादिविषये मयेति ॥ न चेदं सत्यापाढवचोवलात्तद्विषयमिति शङ्क्यम् । याज्ञिकवह्नभायां कानीयगृह्यसूत्रपद्धतौ—यदा गोत्राद्यप्रवरयोरेकत्वं तदा आदौ अपियाणां उचारणं पश्चाद्गोत्रस्य । यत्रतु तयोर्भेदस्तत्र आदौ गोत्रं पश्चात्प्रवरा इति वाक्योद्धारपुरःसरमुक्तत्वात् ॥ एवमेव श्रौतसूत्रपद्धतौ याज्ञिकवह्नभायां सप्तप्रकरणे एवं विवादादावित्याहुक्तत्वाच्च । इति गोत्रप्रवरयोर्व्यवहारे क्रमविशेषः ॥

समानगोत्रत्वं समानप्रवरत्वं च ॥ एकएव ऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते ॥ तावत्समानगोत्रत्वमृते भृग्वङ्कियोगणात् ॥ तथा—पश्यानां त्रिषु सामान्यादविवाहस्त्रिषु द्वयोः ॥ भृग्वङ्कियोगणेष्वेवं शेषेष्वेकोपि वारयेत् ॥ इति ॥ ॥ गोत्राणां प्रवरानां च संख्यामाह ॥ गोत्राणां ॥ सहस्राणि प्रयुतान्यर्धुदानि च ॥ ऊनपञ्चाशदेवैषां प्रवरा ऋषिदर्शनात् ॥ ॥ त्रियमाणानुष्टुप्तिस्तस्मान्ननुष्टुप्तिस्तलक्षणम् ॥ त्रियमाणतया वापि सत्तया वानुवर्तनं ॥ एकस्य इत्येते यत्र तद्गोत्रं तस्य कथ्यते ॥ अस्यार्थः—त्रियमाणतया पत्यमानप्रवरान्तर्भावेन । यथा आद्यानां भृगूणां द्वित्रिप्रवरसाम्ये ॥ सत्तया अधिकारेण उत्पादकत्वेन वा । त्रियमाणतयानुष्टुप्तिः प्रवरेष्वेव । सत्तयानुष्टुप्तिस्तु गोत्रेष्वेव । विल्लस्तु गोत्रप्रवरदर्पणे शेषः ॥ इति त्रियमाणानुष्टुप्तिस्तानुष्टुप्तिस्तलक्षणं ॥

स्वगोत्रप्रवराज्ञाने निर्णयः ॥ स्वगोत्रप्रवरज्ञानविधुराणां तर्धिवच ॥ मात्तपानामयाचार्यप्रवरानां द्युतिः स्मृता ॥ तथैवाचार्यप्रवरतुल्यैश्च प्रवरैरपि ॥ अनुद्वाहः स्मृतस्तेषां मुनिभिस्तत्त्वदक्षिभिः ॥ आचार्यगोत्रप्रवरानभिज्ञस्तु द्विजः स्वयं ॥ दत्वात्मानं तु कस्मैचित्तद्गोत्रप्रवरो भवेत् ॥ यद्वा स्वगोत्रप्रवरविज्ञानरहितः पुमान् ॥ जमदग्निगोत्रप्रवरैः स्वकार्यं हि समाचरेत् ॥ विवाहं च न तेनापि गोत्रेण समाचरेत् ॥ अज्ञातनिजगोत्राणामुक्तो गोत्रस्य निर्णय इति विश्वनाथदेवकृतगोत्रप्रवरनिर्णये ॥ तत्रैव—विकल्पे प्रवरानां तु निर्णयः श्रो-

प्यतेऽपुना ॥ प्रवेषु विकल्पा ये ते योद्धव्या व्यवस्थिताः ॥ संभवन्त्या व्यवस्थाया नाव्यवस्थितिरिष्यते ॥ विकल्पेषु यतस्तस्माद्व्यवस्था-
धीयतेऽयं तु ॥ निज वैकल्पिकं पक्षं प्राप्तं वृद्धतमक्रमात् ॥ स्मरन्ति ये नरास्तेषां त एव प्रवरा भवाः ॥ तेषां तदनुसारेण सगोत्रत्वादि-
सम्भवे ॥ अनुद्वाहायनुष्टेयं उद्वाहस्तदसंभव इति ॥

अथ मातृगोत्रनिर्णयः ॥ अथ मातृगोत्रे विवाहमाह मनुः—असपिण्डा च या मातुरसगोत्रा च या पितुः ॥ सा द्विजानां
प्रशस्ता स्त्री दारकर्मणि मैयुने इति । अत्र हि मातृपक्षे सापिण्ड्यमात्रे विवाहप्रतिषेधात् मातृगोत्रे विवाहोऽभ्यनुज्ञायते । अन्यथा अस-
गोत्रा च या मातुरित्यवश्यत् । इति तदर्थः ॥ ॥ परं मातृगोत्राणि सर्वैर्वर्जनीयैव ।—मातुलस्य सुतामूढा मातृगोत्रां तथैव च ॥ स-
मानप्रवरां र्थेव त्यज्त्वा चान्द्रायण चरेदिति श्रान्तात्तपोक्तेः । अत्र मातृगोत्रविवाहप्रतिषेधेनैव मातुलसुताविवाहप्रतिषेधसिद्धौ मातु-
लप्रदणं सन्निरुद्धतरत्वात् मातृगोत्रदोषादपि दोषगोत्रत्वस्यापन्नार्धमिति ॥ ॥ यद्यपि सगोत्रां मातुरप्येके नेच्छन्त्युद्वाहकर्मणि । जन्म-
नामोत्रिज्ञानेऽप्युद्वाहेदविशदित इति व्यासोक्तेः । मातृगोत्रविवाहनिषेधस्य पाक्षिकत्वं । परं तत्र चाण्डालत्वादिदोषस्यातिगुरुत्वात् पा-
क्षिकदोषस्यापि परिहार्यत्वात् सर्वेषां मातृगोत्रवर्जनमिति प्रवरमश्रयामुक्तम् ॥ तथापि पाक्षिकत्वात् कैश्चिदुद्बुद्धेते । परं कलिबर्ज्यत्वा-
त्सर्वैर्वर्जनीयैव ।—गोत्रान्मातुःसपिण्डाश्च विवाहो गोवधस्तथेति हेमाद्रिमाधवीयादौ आदिष्यपुराणे कलिचर्म्मपूतेः ॥ ॥
ननु मातृगोत्र माय्यंदिनीयानामपुत्रायाधेति सत्यापादवचनाभ्यामप्यदिनीयामेव मातृगोत्रवर्जनं नान्येषामिति कैश्चिदुद्बुध्यते तच्च निर्मू-
लमेव । एतदचनस्य सत्यापाटादावदर्शनात् प्रवरमश्ररीकारैरलिखनात् महाराष्ट्रकल्पितत्वादिति निर्णयसिद्धौ कमला-
करभट्टकृत्वावेति ॥ तथाच धर्मनीकायां—मातृगोत्रं वर्जनीयं समस्तैर्नैतद्वोत्रं चाजिनोमेव ब्रज्यं ॥ अत्रे कश्चित् चाजिनोमेव

पज्यं निर्गूलं तच्चेति ॥ ॥ अत्र मातृशब्देन युस्यैव जननी । नतु मातृत्वावच्छेदेन गौणा । तथाच निर्णयसिधौ आरुप्रकरणे मातृशब्दो जनन्यामेव रूढ इति हेमाद्रिरित्युक्तं । मिताक्षरायां आशौचप्रकरणे पितृपत्न्यामपि मातृव्यतिरिक्ताया स्मृत्यन्तरे विशेषो दर्शितः—पितृपत्न्यां ध्येतायां मातृवर्ज्यं द्विजोत्तमः । संवत्सरे व्यतीति तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति । अत्र पितृपत्न्यः सर्वा मातर इति सुमन्तुवचनेन मातृशब्दः पितृपत्नीपरश्चेत् तर्हि षट्भिन्नं षट्मानयेति वाक्यस्याप्रामाण्यवत् अस्याः स्मृतेरप्रामाण्यं स्यात् । तस्मान्मातृशब्दो जनन्यामेव रूढ इति ॥ ॥ यत्र तु मातृशब्दस्य मातर इत्यादिबहुवचनं तत्रैव मातृशब्दगतबहुत्वात् मातृत्वावच्छेदेन गौणा सापन्नमात्रादेर्ग्रहणं नान्यमेति ॥ ॥ मातृगोत्रामित्यत्र मातृगोत्रं यस्या इति एकवचनान्तेन मातृशब्देन साकं समासः । नतु मातृणामिति बहुवचनान्तेनेति । सगोत्रां मातृरप्येके । गोत्रान्मातुः सपिण्डाच्चेत्यादिस्मृतिगतैकवचनान्तमातृशब्दैकवाक्यत्वादिति ॥ ॥ मातृशब्दस्य जनन्यामेव रूढिधीजं मान्वथस्तुक्काबल्यां कुञ्जकभट्टाः—माता पिता वा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि । सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयो दन्निमः सुत इति । मातेति । शुक्रशोणितसंभवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्तस्य प्रदानविक्रयपरित्यागेषु मातापितरौ प्रभवत इति षत्सिष्ठस्सरणात् माता पिता वा दद्यादिति । षत्सिष्ठस्सरणात् शुक्रशोणितसंभववत्वमेव मातृर्मातृत्वे पितुः पितृत्वे च धीजं । तत्त्वं च जनन्यामेव न सापन्नमातरि । अतः पुत्रस्य प्रदानविक्रयपरित्यागेषु माता वा पिता वा प्रभवति नान्यः । अतएव पितृविरहितसपत्नीपुत्रस्य जनन्यभावे प्रदानादौ सापन्नमातुरधिकारः केनापि ग्रन्थकारेण नोपास्य इति ॥

अपरंच । पत्नीदुहितृदौहित्रपितृरहितस्यापुत्रस्य सुतस्य मिताक्षरायां पत्नीदुहितरथैवेति वाक्येन मातृर्धनग्रहणाधिकार उक्तः । तत्र मातृत्वावच्छेदेन सापन्नमातुरप्यधिकारः प्रतीयते । परंतु तत्र मातापित्रोर्भक्ष्ये पूर्व धनाधिकारो मातुः किंवा पितुरित्येतद्विषये वीरमि-

श्रोत्रद्वयकारेण—सहस्र तु पितृर्भाता गौरवेणातिरिच्यते । गर्भधारणपोषाभ्यां माता तस्याद्वितीयसी । एतद्वचनेन पुत्रस्य गर्भधारणपोषणे यत्र तत्र मातृत्वम् । तत्त्वच्य जगन्मात्रेणैवास्ति । अतः माता सैव ब्राह्मण इति ज्ञायते । गर्भधारण पोषणं च सापत्न्यमातुर्न संभवति । अतः पत्नीदुहितर इति वचने पितरान्वित्येन जनन्या एव धनग्रहणाधिकारो न सापत्न्यमातुः । नच तदभावे सामान्यतो मातृत्वावच्छेदेन सापत्न्यमातुरप्यधिकारोऽस्ति वाच्यम् । सकृच्छक्तस्य मातृशब्दस्य गौणमुल्यार्थकमुचिद्वयापत्तेः । यत्तु—असुताश्च पितुः पत्न्यः समानांशाः प्रकल्पिताः ॥ पितामहश्च सर्वोऽस्मात् । मातृशब्दाः प्रकीर्तिता इति व्याख्यानं शक्यम् । यदि कुर्यात्समानांशानिति योगीश्वरवचने पत्नीग्रहणात् जीवद्विभागे पत्नीमानस्य पुत्रसमानांशवत्त्वं । पुत्रपत्नीपदयोः पितृपतियोगिकसवन्धार्यकतया गौणमुल्यार्थकत्वानापत्तेः । पित्रो-ल्लभं विभागे तु पुत्रकर्तृतया तत्सवन्धिमातृप्रतीतेर्वैरूप्यादुभयपरत्वासम्भवात्पुत्रवतीनामेव स्वपुत्रसमांशित्वं । अपुत्राणां तु माताच्छाद-नमानभास्त्वमभिभक्तसमष्टपत्नीनामिवेत्युक्तं ॥ अनाय निष्कर्षः । पितरावित्यत्र तु मातृशब्देन जननीसापत्न्यमातेत्युभयार्थकत्वे गौणमुल्यार्थ-वृत्तिद्वयापत्तेर्दुर्वारत्वात्साक्षाज्जनन्येव न सापत्न्यमातेति ॥ यत्तु सर्वसामेकपत्नीनामिति मनुवचनेन अनेकासां सपत्नीनां मध्ये एका चेत्पु-त्रिणी भवेत् तेन पुत्रेण सर्वा अपुत्रिण्योऽपि पुत्रिण्य इत्युक्तम् । तदपि तासां आद्यादिपारलौकिकार्थमन्यः पुत्रो दत्तको न ब्राह्मण इति ताः प्रत्यु-पदेशः । यथा अपुत्रस्य ब्राह्मणेन सति अन्यः पुत्रो दत्तको न ब्राह्मणः स एव ब्राह्मणः तद्वत् उक्तापुत्रिणीनामपीति । नत्वनेन वचनेन पितरावित्यत्र सापत्न्यमातुर्ग्रहणं गृह्यमिति ॥ अन्यच्च निर्णयसिद्धौ भग्नूत्वादौ च । अपुत्रश्राद्धाधिकारनिर्णये पितुरभावे माता तदभावे सुपुत्रा तदभावे भगिनी तन्मातृजाग्रजसोदरासोदरसम्भावे ब्राह्मणवदित्युक्तम् । तत्रापि सापत्न्यमातुरधिकारो नोक्तः ॥ ॥ अथ च । अपुत्रधनाधिकारिकम-निरूपकपत्नीदुहितर इति वचने यथा आतर इति पदेन सामान्यतः सोदरासोदराणामुपस्थितौ इत्य विवेचितं सोदराणामभावे भिक्षोदरा

इति । यद्विच मातृशब्देन सापत्नमातुरपि ग्रहणं तदा अन्यकारैर्निर्देशः कृतः स्यादेव । नतु तथास्ति । तस्मात्सापत्नमातुर्धनग्रहणाधिकारः
 आध्यायधिकारश्च नास्तीति ॥ ॥ निर्णयमिदं जननीगोत्रमेव सर्वविवाहे वर्जनीयं न सापत्नमातुर्गोत्रमिति ॥ अयं मातृगोत्रे
 पितृगोत्रवत् नैव तावत्प्रवरचिन्तनं । प्रवरान्पितृगोत्रे तु मातृगोत्रे न चिन्तयेत् । गोत्रमेव त्यजेन्मातुरिति कात्यायनोऽग्रवीदितस्मृतः ।
 तथा पितृगोत्रप्रवरसमां नोद्धेन्मातृगोत्रमात्रसमां नेति काठकमाठकशुद्धोक्तेश्च ॥ ॥ यस्तु एकस्मिन्प्रवरे तुल्ये मातृगोत्रे प्रवरस्य च ।
 तमुद्धाहं न कुर्वीत सा कन्या भगिनी भवेदिति वचनेन मातृगोत्रे प्रवरचिन्तनमुक्तं तत्कानीनपुत्रिकादिसुतविपयकमित्यन्यत्र विस्तर इति ॥ ॥
 एवं मातृगोत्रे पितृगोत्रवत् नैव तावत् समानगोत्रत्वं च । अत्र पृथकारमातृशब्दयोः स्वसमभिव्याहृतपदार्थतावच्छेदकमातृगोत्रत्वाव-
 ष्छिन्नान्यगोत्रसंयन्धव्यवच्छेदार्थकत्वादिति ॥ तद्यचोक्तं—पद्यानामिति वाक्ये या व्यवस्था परिकल्प्यते । पितृगोत्रे तु सा ज्ञेया मातृगोत्रे
 न कर्हिचित् ॥ १ ॥ नामभेदाद्गोत्रभेदो मातृगोत्रे विनिश्चितः । गणिक्येपि न तद्गोत्रमेकत्वं लभते तथेति शब्दः । इति श्रीमज्जनस्यानवा-
 सिना चारे इत्युपनाम्ना अण्णाशास्त्रिणा विरचितो मातृगोत्रनिर्णयः समाप्तः ॥

मातृगोत्रविचारे श्रीमहोपाध्यायस्मृतिसंश्लेषात्तस्मात्तु गोत्रं माध्यन्दिनीयानामपुत्रायाश्चेति सत्याषाढीयं वचो निर्मूलमप्यसाधारणं मूल-
 दुरीकृत्य मातृगोत्रमपुत्रसापत्नमातृशब्दं गोत्रं माध्यन्दिनैरेव वर्जनीयं नान्यैरित्याद्यन्तं प्रपञ्चितं, तच्छास्त्रसंमतं वा नयेति विविच्यते ।
 अथ मातृगोत्रविचारः—१ अस्मिन्विचारे प्रतिपदोक्तं सर्वैर्निबन्धकृद्भिरविवादमाहृतं शातात्मपीयं चचः—तथाहि “मा-
 तृलस्य सुतामूढा मातृगोत्रां तथैव च । समानप्रवरां चैव गत्वा चान्द्रायणं चरेत्” इति । अत्र मातृगोत्रमिति पदं विचारविषयस्तत्र
 मातृगोत्रमित्यस्यार्थो मातामहगोत्रमिति लक्षण्या स्वीकार्यः । यतोऽत्र मुख्यार्थो न संभवति । स्वगोत्राद्भयते नारी विवाहात्सप्तमे पदे

इति वचनात्तस्याः पितृगोत्रनिवृत्तेरुक्तत्वादत एव मातृगोत्रादुच्चारः । ननु यदि स्त्रिया विवाहादनन्तरं पितृगोत्रनिवृत्तिः पति-
गोत्रातिदेशश्च शास्त्रेण पोष्यते तर्हि मातृगोत्रपदेन तत्पतिगोत्रमर्थोऽस्त्वपितृगोत्रं ग्राह्यं ततश्च तद्गोत्रजकन्यावरणनिषेधः कुतो न स्त्रीक्रियत
इति चेन्न । असमानार्पणो-नञामित्यादिनैव तादृशकन्यावरणनिषेधस्यान्यथासिद्धत्वादस्य निषेधस्य तत्राप्रसरात् । एवं चोभयथाऽपि स्वतन्त्र-
मातृगोत्राभावेन शुक्लार्थवाचाहक्षणया गङ्गायां घोष इतिबन्नातृपदेन मातामहग्रहणं । तथाच मातृगोत्रामित्यनेन मातामहगोत्रामित्यस्य
स्त्रीकार उपरितनवचने । केचिद्यु लक्षणया मातृगोत्रामित्यनेन मातृलगोत्रामित्यस्य ग्रहणं वदन्ति तन्मन्दम् । गोत्रपदस्त्वारस्याद्गोत्रस्य पितु-
रेवातृपदेन मातृस्तया च करेण मातामहगोत्रजा कन्या नोद्गाह्या । तत्प्रवरसाग्न्ये तु न दोषः । गोत्रमेव स्यजेन्मातुरिति वचनात् । ननु मा-
तामहगोत्रजकन्यानिषेधेनैव मातृलकन्यावरणनिषेधे प्राप्ते पुनर्मातृलस्य सुतामिति स्थितिर्गतं पदद्वयमर्कचित्करमिति चेन्न ब्राह्मणवसिष्ठन्यायेन
पाषाधिक्यपोधनार्थं तस्यावश्यकत्वात् । मातामहगोत्रजकन्यावरणजन्यपातकोपक्षयाऽपि मातृलकन्यापरिणये दोषाधिक्यमिति तत्तात्पर्यम् ।

२ अतः परं मातृगोत्रामित्यत्र मातृपदेन जनन्या मातृरेव ग्रहणमुत सापत्न्यमातृरपीति विचार्यते । मातृगोत्रामित्यत्र मातृपदेन केवलं ज-
नन्या एव ग्रहणं शास्त्रसम्मतम् । तथाहि यदि मातृगोत्रामित्यनेन सापत्न्यमातृरपि गोत्रं परिहृत्यं स्यात्तर्हि मातृगोत्रामिति बहुव्रीहिसमासे
एवं विग्रहः स्यात् 'मात्रोः गोत्रं यस्याः । मादृणां वा गोत्रं यस्याः' इति ननु मातृगोत्रं यस्या इति 'एकवचनान्तमातृपदघटितः समासः ।
मातृपदेन केवलं जननीग्रहणे तु मातृगोत्रं यस्या इत्येकवचनान्तमातृपदेनाऽपि विग्रहो घट्यते । तत्र 'तद्धितश्चासर्वमक्ति'रित्यत्र भगवता
पतञ्जलिना महाभाष्ये एकवचनमुत्सर्गः करिष्यते इति राट्टान्तवचसैव बोधितं यदेकवचनं यत्र कुत्रापि किना विक्षेपयत्नं प्रयोज्यम् ।
द्विवचनपद्वचनयोस्तु प्रयत्नोऽपेक्षितः । तेन यद्यत्र सापत्न्यमातृगोत्रमपि वर्ज्यमिति बोधकं स्मार्तवचनान्तरं स्यात्तर्हि तादृशं प्रपञ्चमुरी-

कृत्य द्विवचनबहुवचनान्ततया मातृगोत्रमिति पदं विगृह्येत स्याच्च ततः सपत्न्यमातृग्रहणं परं तादृशवचोरूपप्रयत्नाभावादेकवचनान्तमातृपदेन
 विग्रहो गले पतितस्ततश्चेकस्याः केवलं जनन्या एव गोत्रं वर्ज्यमिति समापत्तति । याचैका मातृपदेन बोध्यते सा जनन्येव ग्राह्या । यतः सहस्रं
 तु पितृर्माता गौरवेणतिरिच्यते । गर्भधारणयोः माता तस्माद्वरीयसीति वीरमित्रोदयवचसा यत्र गर्भधारणयोपे संभवतस्तत्रैव
 माहात्म्यं बोध्यते तच्च जनन्यामेव संभवत्यतस्तद्विजावरणमेव निषेध्यं । किंच यदि मातृपदेन सर्वासां सामान्यतो ग्रहणं सर्वेषु कार्येषु
 भवेत्तर्हि पितृपक्ष्यः सर्वो मातर इत्यतिदेशोऽपि श्राद्धादिषु कर्तव्यो न भवेत् । अतएव जनकमातृपेक्षया सपत्न्यमातृगोत्रेणत्यादायमागा-
 दितु सपत्न्यमातृदुर्हिवाच्यन्ते निषेधाः संघटते । किं चेदमत्र ध्येयं । यत्र सपत्न्यमातृग्रहणमभीष्टं निषन्धकृतां स्मृतिभूतां वा तत्र ते मातर
 इति प्रयुज्यते । नन्वत्र मातृपदस्य मातृगोत्रमिति समासघटितत्वात्समासे च विभक्तीनां लुका लुप्तत्वाद्बहुवचनान्तप्रयोगो नास्तीति कथं
 ज्ञायत इति चेन्न । सगोत्रा मातृपक्ष्येके, गोत्रान्मातुः सपिण्डाच्चेति प्रकृतप्रकरणस्यवाक्ययोर्भातुरिति एकवचनान्तमातृशब्दप्रयोगस्य जा-
 पर्य उभयगोत्रवर्जनस्य शास्त्रसिद्धत्वात्तादृशप्रयत्नसत्त्वाच्चद्विपक्षे द्विवचनान्तमातृशब्देन समासस्य कर्तुं शक्यत्वादिति सर्वमनवयम् । किंच
 द्विवचनं बहुवचनान्तसमासे प्रयत्नाधिक्यमपक्ष्यते इति महाभाष्यग्रामाण्यमूलकमनुपदमेवोक्तं । तथाच जननीपितृगोत्रं वर्ज्यं न साप-
 त्तमातुः पितुरपीति ।

३ इदं मातृगोत्रवर्जनं सर्वेषामुक्त माध्यन्दिनीयानामेवेति विचार्यते । मातुलस्य सुताभूदेति ज्ञातातपीयवचसः सर्वशाखीयानधि-
 कृत्य प्रपृच्छत्वात्सर्वैरेव मातृगोत्रं वर्ज्यम् । दोषस्याविगुर्वत्वात्सर्वेषा मातृगोत्रं वर्ज्यमिति निर्णयस्तिन्धुहीतप्रवरमश्वरीकारोक्तेः ।

निर्णयसिन्धुटीकायां धर्मनौकायां—मातृगोत्रं वर्जनीयं समस्तैर्नैतद्गोत्रं वाजिनामेव वर्ज्यम् । ऋते कथिद्वाजिनामेव वर्ज्यं निर्मूलं तथेत्यायुक्तेष्व । ननु मातृगोत्रं माध्यान्दिनीयानामपुत्रायाश्चेति सत्यापाढोक्तेरिति तत्र तत्र गृहीतपदकदम्बकेन माध्यन्दिनीयैरेव मातृगोत्रं वर्ज्यं न तदितरैरिति व्यवस्था साधीयसीति चेन्न । एतस्य वचनस्य सत्यापाढग्रन्थेदृशनाद्यवस्थाया निर्मूलत्वादत एव प्रामाणिकमूर्धन्यः कमलाकरभट्टो निर्णयस्तिन्धौ तदिदं वचनं केनचिन्महाराष्ट्रेण कल्पितमिति निरदिशत् । किंचैतादृशं मूलप्रजल्पितमिव वाक्यं भगवान् सत्यापाढः सृत्तिस्त्राणां प्रपेता कदाचिदपि न प्रयुजीयात्तथा हि 'मातृगोत्रं माध्यान्दिनीयानामपुत्रायाश्चेति हि तदीपत्वेन कल्पितं वचस्तदर्थेन माध्यन्दिनीयैर्मातृगोत्रं वर्ज्यं या च सापन्नमाता अपुत्रा तस्याश्च गोत्रं वर्ज्यम् । एतादृशार्थकेऽस्मिन् वचने यदपुत्राया इति विशेषणं तन्मातृगोत्रमिति समासघटितमातृशब्दस्यैतादृशं तु वैयाकरणैर्नोद्विश्यते 'सविशेषणानां धृतिर्न दृत्तस्य विशेषणयोगो न' इति तत्सिद्धान्तात् । अन्यथा ऋद्धस्य राजपुरुष इति प्रयोगपत्तिरेवं च राजपुरुष इति समासघटितराजपदस्य यथा ऋद्धस्येति विशेषणं न संभवति । एव मातृगोत्रमिति पदघटितमातृपदस्यापुत्रायाश्चेति विशेषणं न सङ्गच्छते । किंच मातृगोत्रमित्यत्रत्यमातृशब्दो लक्षणाया मातामहपर इति पूर्वं निदर्शितम् । ततोऽपुत्राया इति पदं कथं वा लक्षितस्य विशेषणं भवेदेवं लक्षितस्य विशेषणे स्वीक्रियमाणे वृक्षयोगिस्ते गङ्गायां पोष इत्यपि प्रयोगः स्याद्यतो गङ्गापदेन तत्र तीरं लक्षितं तस्य च वृक्षयोभिरे इत्यनेन विशेषणेन भाष्यं परं तादृशं मीमांसकसमयेऽनादृतम् । एवञ्च मीमांसाध्याकरणादिज्ञानविधुरेण केनचित्कल्पितमेतद्वचः सत्यापाढीयत्वेन । यद्यपि तुष्यतु दुर्जन इति न्यायेनैतद्वचस्तस्यापाढीयेमवाधुनानुपलभ्यमानमपि स्वात्कदाचिदित्यङ्गीक्रियते तथापि तन्माध्यन्दिनीयैरेवैवां ध्यास्तीयैरस्तीकार्यमिति न सोमनाथभट्टसम्मतम् । तथाहि 'मीमांसाशास्त्रीयप्रामाणिकप्रवचने शास्त्रदीपिकाटीकायां मयूखप्रामाणिकायां प्रय-

माध्यापतृतीयपादे सामान्यश्रुतिकल्पनाधिकरणे कैश्चिदितिपदव्याख्यायां सोमनाथभट्टरेवमुदलेखि गौतमगोमिलीये छन्दोगेरेव पठ्येते चासिष्टं यद्वचैः शृद्धलितोक्तं वाजसनेयिभिरापस्तम्बबोधायनीये तैत्तिरीयैरिति । अत्र कस्यापि शालीयस्यादरपदत्वेन सत्यापाढवच-
सामग्रहणात्तन्माध्यान्दिनीयैरेवादरणीयमिति कथनं मोहविलसितं तेनानादरपदवीमर्हति । ननु 'तृतीये सङ्गच्छावहै' इति ज्ञातपथब्राह्मणवाक्यात्स्मार्तोऽयं मातुलकन्याभातुलगोत्रजकन्यापरिणयनिषेधोऽसंगत इति चेन्न । शतपथब्राह्मणोक्तवचसो लौकिक-
कार्थवादचटितत्वेन तादृशार्थवादकल्पितश्रुत्या प्रत्यक्षस्युतिबाधस्यानुचितत्वात् । अलौकिकार्थवादकल्पितश्रुत्येव स्मृतिबाध इति पूर्वतश्च-
राद्धान्तात् । केचिस्तु सगोत्रां मातुरप्येके नेच्छन्त्युदाहकर्मणि । जन्मनामोत्रविज्ञानेऽप्युद्बहेदविशङ्कितः इति व्यासस्मृत्या समानोदकत्व-
पर्यन्तमेव मातृगोत्रनिषेधो न तदूर्ध्वमिति व्यवस्थापयन्ति तदसङ्गतम् । गोत्रान्मातुः सपिण्डाव्येति कलिवर्ज्योक्तिः पूर्वोक्तव्यासचचसो-
युगान्तरपरत्वात् । एवंचायं निर्गलितोऽर्थः । सर्वशालीयैरेव मातामहगोत्रजा न परिणेत्या मातृगोत्रामित्यत्र मातृपदेन जननीमातैव ग्राह्या
न सापक्षमातेति शम् ॥ इति पान्दोलेग्रामवासिपाठकोपाधिधश्रीधरशास्त्रिविरचितो मातृगोत्रनिर्णयः समाप्तः ॥

अथ कन्याविद्याहकालः ॥ पारस्करः—विवाह उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्याः पाणि गृह्णीयात् ॥ धर्मनौका-
याम्—पश्चात्परं पञ्चमतः परं वा वर्षाद्वधूनां शुभदो विवाहः ॥ दशाब्दपर्यन्तमयो यदा तु पित्रादिदातुः प्रतिपन्धनादि ॥ १ ॥ नृ-
पान्त १६ मर्कान्त १२ मणि प्रसक्तं विवाहकर्माय सुखेन दाता ॥ दद्यान्न कन्यां यदि नेत्रचन्द्र १२ वर्षान्तमग्रे वरयेत्स्वयं सा ॥ २ ॥ नृ-
वर्षे समे गर्भयुते विवाहः शुभो न वर्षेऽयुजि तत्र केचित् ॥ मासत्रयादूर्ध्वमसुग्भवर्षे शुभेऽपि मासत्रयमेव यावत् ॥ ३ ॥ तावद्विवाहं
शुभदं वदन्ति सुन्य ७ न्दतोऽनन्तरमेव केचित् ॥ पुंसां समावर्तनतो विवाहोऽयुगे शुभः स्यादिति निश्चयोऽत्र ॥ ४ ॥ ॥ ब्राह्म-

णादिवर्णानां वर्णक्रमेण कन्यापरिणयनमाह पारस्करः—तिस्रो ब्राह्मणस्य वर्णानुपूर्व्येण द्वे राजन्यस्य एका वैश्यस्य स-
र्वेषां शुद्रागम्येके मन्त्रवर्जमिति । अनुपूर्व्येण क्रमेणेत्यर्थः ॥ अथ शुर्वर्कबलम् ॥ धर्मनौकायाम्—रवेर्गुरोश्चन्द्रमसो षट्
सद्वरस्य वध्वा उभयो क्रमेण ॥ द्वी २ ष्वी ५ त्र ११ सप्ता ७ ङ्क ९ यतो गुरु स्याच्छ्लोडयेनेष्टोऽन्य १२ जला ४ एम ८ स्य. ॥ १ ॥
धन्यो १।३।६।१० वंदा शस्त इहास्ति नेष्टो न पूजया चापकुलीरमीने ॥ नेष्टोऽपि शस्तस्त्वथ चातिकाले गुरुस्त्रिरर्च्यः खलु चाष्ट-
मोऽपि ॥ २ ॥ चेद्वादशाब्दात्परतो विवाहः सर्वत्र श्लो गुरुरस्ति वध्वा. ॥ खखलाया गुरुशुद्धिचिन्ता न चास्त्ययोऽष्टा ८ ङ्क ९ दिग-
न्त १० वर्षो ॥ ३ ॥ गौरी तथा रोहिणिका च कन्या क्रमेण कन्याऽथ रजसलोर्ध्वम् ॥ गुर्वर्कयो. पद्मिनिनायकस्य चन्द्रस्य लम्पस्य षट्
विवाहे ॥ ४ ॥ शुभमिति शेषः ॥ शान्त्यारिक त्वाकरतो विलोक्य ॥ अथ सिंहस्थितगुरुशुक्रास्त्यादिविचारः । सिंहे गुरो
यकिणि चातिचारे ॥ नष्टेपि चन्द्रे गुरुशुक्रास्त्यवार्धक्यकादौ किल चापिमासे ॥ ५ ॥ यौपे चैत्रे व्यतीपाते गुर्वोदित्ये शरषपि ॥ केतु-
द्रसे निरशेऽर्के वर्षास्त्रिपि कदाचन ॥ ६ ॥ विवाहव्रतयात्रादि पुरहर्म्यगृहादिकम् ॥ क्षौर विद्योपविद्याश्च न कुर्यापव्रत. पुमान् ॥ ७ ॥
सिंहस्यवन्नफ्रगतोपि वज्र्यो गुरुस्तथा लुप्तव्रत्सरोपि ॥ यदातिचारात्किल पूर्वराशिं न याति सूरि. खलु लुप्तवर्षम् ॥ ८ ॥ भागीरथी-
गोतमीमध्यदेशे सिंहे गुरो नोद्दहनादिकं सत् ॥ मयास्यईव्ये किल सर्वदेशे मीने रवौ चापि न शोभन स्यात् ॥ ९ ॥ भागीरथ्युत्तरे तीरे
गीतन्याश्चापि दक्षिणे ॥ विवाहादिशुभ कार्ये सिंहशेषेपि बृहस्पतौ ॥ १० ॥

अथ कन्यादानतारः ॥ पिता पितामहो भ्राता ससृजतो नत्वससृजत ॥ पितृवशमवध्वैव भातृवशमवध्वया ॥ १ ॥ ससृजत उप-
नीत ॥ जननी च क्रमान्भावागमहमस्तुलगोनबा ॥ सर्वाभावे तु राज्ञा स्यादातृक्रम उदाहृत ॥ २ ॥ पितैव दद्यादुदरप्रसूता तदन्धवो

या तदसंनिधी ॥ तस्याप्यभावे यदि वानुमत्या मातामहादेरधिकारतात्र ॥ ३ ॥ स्वयंवरे मातरि दातरि स्यान्नान्दीमुखं यत्स्वयमेव का-
येन् ॥ स्वयंवरे कन्यया । मातरि दातरिसत्यां मात्रा ॥ संकल्पमात्रं स्वयमेव कुर्यादन्यद्विजात्र्येण तु कारयेत्सा ॥ ४ ॥ आत्राद्यभावे
किल यो वरस्तु स्वयं प्रकुर्याद्विद्वद्विसंज्ञम् ॥ परकीयकन्यादानविचारः ॥ कन्यां परस्व द्रविणादि दत्त्वा प्रष्टव्य दद्याद्वि-
धिवद्वराय ॥ ५ ॥ परस्व अस्योग्रिणः ॥ स्त्रीपत्वसंपादनतो विनात्र कृतो विवाहोऽकृततां ब्रजेच ॥ जातं यदा सप्तपदीविधानमङ्गे न जा-
ते न पुनर्विवादः ॥ ६ ॥

अथ विवाहे मासविचारः ॥ ते च मासास्त्रिविधाः । सौराब्धान्द्र मिथ्यायेति भेदेन ॥ तत्र मानं अग्रे वक्ष्य-
माणानि सौरचान्द्रमिश्रमतविधायकानि वचनानि ॥ तत्र ज्योतिःशास्त्रे धर्मशास्त्रे च मीमांस्यो भेदादयो ॥ द्वादशसंक्रान्तय एव सौर-
मासाः प्रसिद्धाः ॥ तत्र विवाहे सौरमासविधायकानि वचनानि ॥ प्रमिताक्षरायां ऋष्यशृङ्गः—विवाहव्रतयज्ञेषु सौरं मानं विधी-
यते । गार्ग्योपि—विवाहोत्सवयज्ञेषु सौरं मानं प्रशस्यते । वृद्धगर्गः—विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनः स्मृत इति ॥ मयूखे
संस्काररत्नमालायां च गर्गः—विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनः स्मृत इति ॥ इति सौरमासविधायकवचनानि ॥ ॥ अथ
चान्द्रमासाः । ते च शुक्लादयः कृष्णादयो वा चैत्रादयः फाल्गुनान्ता द्वादश मासा ज्योतिःशास्त्रे धर्मशास्त्रे च प्रसिद्धाः ॥ तत्र
विवाहे चान्द्रमासविधायकानि वचनानि ॥ प्रमिताक्षरायां वसिष्ठः—उद्वाहयज्ञोपनयनप्रतिष्ठा तिथिव्रतक्षौरमहोत्सवा-
पर । पर्यक्रियामास्तुष्टदप्रवेशः सर्वं हि चान्द्रेण विगृह्यते तदिति ॥ तस्यामेव भारदः—यान्त्रोद्वाहव्रतक्षौरतिथिवर्षशनिर्णयः । पूर्व-
वास्तुषयासादि कृत्स्नं चान्द्रेण गृह्यत इति ॥ मयूखे संस्काररत्नमालायां च कश्यपः—उपवासव्रतोद्वाहयान्त्राक्षौरोपनायनम् ।

तिविधयोर्दिष्टिखित चान्द्रमानेन गृह्यत इति ॥ इति चान्द्रमासविधायकवचनानि ॥ अथ मिश्रमासाः । तत्र सौरचान्द्र-
मासयोरुपयोरैक्य मिश्रमासतक्षण । तेन सक्रान्तिविशिष्टा ये द्वादश चान्द्रमासास्तत्त्व मिश्रमासा ज्योतिःशास्त्रे धर्मशास्त्रे च प्रसिद्धाः ॥
तत्र यियाहे मिश्रमासविधायकानि वचनानि ॥ प्रमिताक्षरायां—विन्ध्योद्रेदक्षिणे भागे चान्द्रो मासः प्रशस्यते । उदग्भागे
तु विन्ध्यस्य सौर मानं विधीयते । अन्येषु सर्वदेशेषु मिश्र मान प्रकल्पयेदिति ॥ ब्रह्मसिद्धरान्ते च—अमावास्यापरिच्छिन्नो मासः
साम्राज्यगतस्तु । सक्रान्तिर्षणमासीम्या तथैव धर्मवैश्ययोरिति ॥ इति मिश्रमासविधायकवचनानि ॥

अथ सौरचान्द्रमिश्रमासानां विवाहे ग्राह्याग्राह्यविवेकः ॥ तच्चादौ सौरमासानां ग्राह्याग्राह्यत्वविवेकः ॥ तद्वि-
पयकवचनानि सुहृत्तर्त्तिचिन्तामणौ निवाहप्रकरणे । मिथुनकुम्भगालिवृषाजग इति ॥ पीयूषचारायां कश्यपः—अजगोद्वन्द्वकुम्भालिसृग-
राशिगते रथौ । मुख्य करग्रह त्वन्यराशिगे न कदाचनेति ॥ १ मिथुनं प्रसिद्धः २ कुम्भः प्रसिद्धः ३ मृगः मकरः ४ अलिः वृश्चिकः ५ वृषो
दृपभ. ६ अजो भेष एते सौरा षण्मासा. विवाहे ग्राह्याः ॥ १ कर्कः प्रसिद्धः २ सिंहः प्र० ३ कन्या प्र० ४ तुला प्र० ५ धनुः प्र० ६ मीनः
प्र० एते सौरा. षण्मासा. विवाहे अग्राह्या. ॥ इति सौरमासानां विवाहे ग्राह्याग्राह्यत्वविवेकः ॥ अथ चान्द्रमासानां ग्राह्याग्रा-
ह्यत्वविवेकः ॥ तत्रादौ द्वादशचान्द्रमासानां शुभाशुभफलचोदना । हेमाद्री संस्कारकौस्तुभे रत्नमालायां च यातस्यः—भावे
मासे भवेद्दूढा कन्या सीमागयसयुता । फाल्गुनोढा भवेत्साध्वी वैशाखे शुनिणी भवेत् । धर्मयुक्ता भवेज्येष्ठे धनिनी कार्तिके भवेत् । देवपूजा-
स्ता नित्य मासे स्वात्सोमदैवत इति ॥ धनिनी स्वातन्त्र्येण धनसमग्रहवती । नित्यमित्यनेन यत्रोदिच्छ्रुषूपाख्यावृत्तिः सूच्यते । सोमदैवतो
भागोपी१. ज्योतिःप्रकाशे सुहृत्तर्त्तिचो संस्कारोद्ध्योते निर्णयमिच्छन्तौ प्रतापनारसिंहोपे संस्कारप्रकाशे गदाध-

रभाष्ये संस्कारगणपतौ प्रयोगदर्पणे रत्नमालायां च व्यासः—माघफाल्गुनैवशाखे यदूढा मार्गशीर्षके । ज्येष्ठे चापाढमासे च
 सुभगा वित्तसयुता ॥ श्रावणे चापि पौषे वा कन्या माद्रपदे तथा । चैत्राश्वयुक्कार्तिकेषु याति वैधव्यतां पुनमिति ॥ शीघ्रयोधे—माघे
 धनवती कन्या फाल्गुने सुभगा भवेत् । वैशाखे च तथा ज्येष्ठे पत्न्युरत्यन्तवल्लभा ॥ आपाढे कुलवृद्धिः स्यादन्ये मासाश्च वर्जिताः । मार्ग-
 शीर्षमपीच्छन्ति विवाहे केपि कोविदा इति ॥ इति द्वादशचान्द्रमासानां शुभाशुभफलचोदना ॥ ॥ नन्वत्र विवाहे आपाढस्य फलचोदनायां
 शोभनायां सत्यां मदनरत्नसंस्कारोद्घोतसंस्कारकौस्तुभादिपरिगृहीत—माघफाल्गुनैवशाखज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः । कार्तिको मा-
 र्गशीर्षश्च मध्यमावितरेऽधमा इति नारदवचनेन इतरान्तःपातित्वात् आपाढस्य त्वधमत्वं ध्वन्यते ॥ तत्र । संस्कारमयूखे संस्कार-
 रत्नमालायां च—माघफाल्गुनैवशाखज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः । कार्तिको मार्गशीर्षश्च मध्यमावितरेऽधमाः ॥ न कदाचिदशर्क्षेषु भानो-
 राद्रांप्रवेशनात् । विवाह देवतानां च प्रतिष्ठां चोपनायनमिति ॥ अत्र यद्यपि शेषा निन्दितास्तथापि भानोराद्रांप्रवेशनादिति पुनःश्रुत्या
 आपाढोऽभ्यनुज्ञातः । सचापाढः आद्रांप्रवेशनात्पूर्वं भवतीत्यन्तेन ग्रन्थेन आपाढस्य विवाहे अभ्यनुज्ञातत्वेन इतरान्तःपातित्वाभावादिति ॥
 किंच । आद्रांप्रवेशोप्यकिंचित्करः । कौस्तुभसिंघादिधर्मशास्त्रग्रन्थेषु मार्तण्डादियोगिर्ग्रन्थेषु च आद्रांप्रवेशनिषेधस्यानुक्तैः ।
 बहवः शिष्टाश्च आद्रांप्रवेशदोषं न मन्यन्त इति च ॥ नचापस्तम्भसूत्रे त्वापढो निषिद्ध इति वाच्यम् । तस्यापस्तम्भमात्रपरत्वादित्याह
 सर्वनक्तव इति । सर्वनक्तवो विवाहस्य शैशिरौ मासौ परिहाप्योत्तमं च नैदाघमित्यापस्तम्बसूत्रं ॥ शैशिरौ मासौ माघफाल्गुनौ । नैदाघ
 उत्तमो मास आपाढः । एतद्वर्ज्यं नव मासा मुख्यः कालः इति सुदर्शनभाष्ये आपण्डविलायां ब्रह्मविद्यातीर्थेश्वरोक्तं ॥ प्र-
 तापनारसिंहीये संस्कारप्रकाशे—शैशिरौ मासौ माघफाल्गुनौ । नैदाघ उत्तमो मास आपाढः । एतन्मासत्रयं वर्जयित्वा सर्वक-

सुग विराटः कार्ये इति ॥ यपप्यत्र सुये आपस्तम्बेनायादो विवाहे निषिध्यते । तथापि-सर्वे मासा विवाहस्य शुचितपस्तपस्यवर्ज्यमित्येक इति षोष्मापनघ्नं । युषिताष्टः । तथा माघः । तपसः फाल्गुनः । अत्र षोष्मापनसूत्रे एक इति परेन आपस्तम्बसूत्रानुवादात् आपादादीनां निषेधस्त्यारस्त्यारमात्रपरः नतु षोष्मापनान्यशास्त्रीपर इति स्पष्टं प्रतीयते । कानीयसूत्रादावपि एकपदस्य शान्तान्तीयानुवादपरत्वेन दृष्टव्यम् । यथा फलीरुणादी देवेभ्यः शुषन्वं देवेभ्यः शुषन्मित्येक इत्यादि । किंचापस्तम्बीया अपि आपादादीनां निषेधं तत्सूत्रोपासनं नैकान्तिकं मन्यन्ते । विहितप्रतिपिद्वानामापादादीनां देशभेदादेशाच्चात् व्यवस्येति तच्छास्त्रीयप्रतापनारसिद्धीत्यादिनिषन्धक रूपां तत्तद्वन्धेषु स्वाभिप्रायाविष्कारात् ॥ ननु नापादप्रभृतिचतुष्टये विवाहो नो रौप्ये न च मधुसंज्ञके विधेय इति रत्नमालावचनस्य ॥ या गतिरिति चेत् । निर्णयसिद्धौ आचार्यचूडामणौ गर्गराजमार्तण्डौ-माहृत्येषु विवाहेषु कन्यासंवर्षेषु च । दश मासाः प्रशस्तन्ते धेनूपीषरिवदिताः ॥ ज्योतिर्निचन्द्ये पृथ्वीचन्द्रोदये मदनरत्ने संस्कारकौस्तुभे पुरुषार्थचिन्तामणौ रत्नमालायां च भरद्वाजः-माषफाल्गुनवेद्याखन्येष्टाषाढसृगाभिषाः । पदेते पूजिता मासाश्चातुर्वर्ण्यस्य नित्यश्च इति ॥ अत्र विवाहपटले आपादस्य तृतीयेऽग्रे अथितथ काग्रह इति ॥ संस्कारगणपतौ सुहृत्सर्वस्वे-सौम्यायने रवी चैत्रहीने माषारिषयके । आपादाद्यभिभागे स्वात्मार्गंशे परिग्रह इति ॥ ज्योतिर्निचन्द्ये-चान्द्रो देवो मानुषो वा प्राप्सो देशानुसारतः । शुचिः शुक्रश्चान्यन्तो प्राप्सो तमो च कार्तिकः ॥ देवधामुर्मोस्वान्तःपाती । मानुषधामुर्मोस्वादहिर्भूतः ॥ सुहृत्तचिन्तामणौ विवाहप्रकरणे त्रितरे शुभेरिति । इत्यादिवचोपलादापादपदेनापादाद्यभिभागो ज्ञेयः ॥ अनेन च निषेधः प्रत्युत्तरित एव ॥ किंच विहितप्रतिपिद्वानामापादादीनां देशाचारभेदाच्च न्यस्ताच्युक्ता संस्काररत्नमालादी । सान्त्वये तत्प्रकरणे यद्व्येते ॥ १ माघः २ फाल्गुनः ३ वैशाखः

॥ ज्येष्ठः ॥ ५ आपाढः शुक्लदशम्यन्तः । ६ कार्तिकः देवोत्थापनोत्तरवर्ती । ७ मार्गशीर्षः सधैते चान्द्रमासा विवाहे आह्लाः ॥ १ चैत्रः ।
२ आपाढः शुक्लदशम्यन्तरवर्ती । ३ श्रावणः । ४ मादपदः । ५ आश्विनः । ६ कार्तिकः देवोत्थापनात्प्राग्वर्तमानः । ७ पौषः । सधैते
चान्द्रमासा विवाहे अग्राह्याः ॥ इति चान्द्रमासानां ग्राह्याग्राह्यविवेकः ॥

अथ मिश्रमासानां ग्राह्याग्राह्यत्वविवेकः ॥ सुहर्तृचिन्तामणौ विवाहप्रकरणे—मिथुनेपि रवौ त्रिलवे शुभेः ।
अलिमृगाजगते करपीडनं भवति कार्तिकपौषमधुव्यपि ॥ प्रमिताक्षरायां पीयूषधारायां पुरुषार्धचिन्तामणौ रत्नमालायां
निर्णयसिन्धौ च घसिष्ठः—पौषेपि कुर्यान्मकरस्थितेऽर्के चैत्रे मवेन्नेपगतो यदा स्यात् । प्रशस्तमापाढकृतं विवाहं यदन्ति गर्गो
मिथुनस्थितेऽर्के इति ॥ धर्मनौकायां—आपाढमासे मिथुनस्थितेऽर्के इति ॥ विवाहपटले पीयूषधारायां चूडारत्ने च—पौषेपि
मकरस्थितेऽर्के चैत्रे मेपगते रवौ । आपाढे मिथुनादित्ये केप्याहुः करपीडनमिति ॥ पीयूषधारायां कश्यपः—उत्तरायणने सूर्ये मीनं
चैत्रं च वर्जयेदिति ॥ प्रमिताक्षरायां वसिष्ठः—दिनाधिपे मेपवृषालिङ्गभनृगुग्मनक्राव्यपटर्क्षसंस्थे । माघद्वये माघवशुक्रयोश्च
मुख्योऽथवा कार्तिकसौम्ययोश्चेति ॥ घटस्तुला । इति ग्राह्याग्राह्यमिश्रमासवचनानि ॥ ॥ तत्रादौ ग्राह्या मिश्रमासाः ॥ मेपाक-
विशिष्टद्वैत्रः । मिथुनार्कविशिष्टश्चापाढाघत्रिलवः । तुलार्कविशिष्टः कार्तिको देवोत्थापनोत्तरवर्ती । वृथिकार्कविशिष्टः कार्तिकः । वृथिकार्क-
विशिष्टो मार्गशीर्षः । मकरार्कविशिष्टः पौषः । कुंभार्कविशिष्टः वैशाखः । मेषवृषभार्कविशिष्टो वैशाखः । वृषभमिथुनार्कविशिष्टो ज्येष्ठः ।
मकरकुंभार्कविशिष्टो भापः । एते नव ९ मिश्रा मासा ग्राह्याः ॥ ॥ अथाग्राह्याश्च मिश्रमासाः ॥ मीनार्कविशिष्टश्चैत्रः । कर्कार्क-
विशिष्टश्चापाढाघत्रिलवः । तुलार्कविशिष्टः कार्तिको देवोत्थापनात्प्राग्वर्ती । धन्वर्कविशिष्टो मार्गशीर्षः । धन्वर्कविशिष्टः पौषः । मीना-

कर्मिणिः फलानुनः । कर्मिणिदार्क्यविशिष्टः श्रान्तः । सिंहकन्याकर्मविशिष्टो भाद्रपदः । कन्यातुलार्कविशिष्टाश्विनः । एते नव ९ मिश्रमासा
अग्राष्टाः । इति मिश्रमासानां ग्राह्याग्राह्यत्वविवेकः ॥ ॥ अथ सौरचान्द्रमिश्रमासानां गौणमुख्यत्वादिविचारः । तत्र
सायदियाहे केवलसौरमासाश्रयणं तु गौणः पक्षः । तदुक्तं पीयूषधारायां केशवार्क—प्रायः सौरं मानमिष्टं विवाहे
तर्हि चान्द्रं मानमाहूः फलेन । तस्मात्सम्यग् तत्फलसिद्धेय्ये सौरो मासः केवलः किंचिदून इति ॥ कालतत्त्वविवेचनेपि
सौरमासानां गौणत्वमेवोक्तं । तद्वचन तत्रो चान्द्रमासमुख्यत्वप्रकरणे वक्ष्यते । चान्द्रमासानामेव मुख्यत्वं विवाहे । तदुक्तं
यियाहृष्टन्दायने—येन मासि प्रतिपदि नियी वासरकंस सर्वमेषादित्येगनगतिभिर्भूतैः स्वः प्रवृत्तिः । एवं यौये मुखमुखगते भास्वति
स्तात्र चागपुक्तः श्रेयान् परित्यगिषादिमासोस्ति तस्मादिति ॥ कालतत्त्वविवेचने । मासशब्दश्चान्द्र एव मुख्यस्त्वत्राप्यर्थात्तके । सौरसा-
वर्तनात्तदुक्त्यादिषु यतः कुनः । मिश्रतिगिममूहे च गौण इति ॥ पीयूषधारायामपि । मासशब्देन चान्द्रा एव मासाः इन्द्रावी यत्र हूयेते
इत्याहुर्कति ॥ मिश्रमासानां तु तद्वत्स्यपयोलोचनया प्राशस्त्यार्थकत्वं । जन्माष्टमीत्रिवयादशम्यादौ रोहिणीश्रवणादिवत् भाद्रपदापरप-
क्षगतकन्याकर्मवत् । तत्तद्वत्स्येयु प्राशस्त्यार्थबोधकश्रेष्ठप्रशस्त्यादिप्रदानां स्पष्टनरोपादानात् । कालतत्त्वविवेचने पुरुषार्थचिन्तामण्यादौ च ।
“वस्तुवस्तु इत्यारिना मकरास्मिदिद्योगेनैव प्राशस्त्याभिधानादि” त्वन्तेन ग्रन्थेन स्पष्टतमेव प्राशस्त्योपादानायेति ॥ इति सौरचान्द्रमिश्र-
मासानां गौणमुख्यत्वादिविचारः ॥ ॥ अथ चिह्नप्रतिपिद्वानामापादादीनां सौरचान्द्रमिश्रमासानां च देशाचारादेशा-
भेदेन च गण्यत्वात् ॥ संस्कारकीस्तुभे—मिहितप्रतिपिदानामापादादीनां देशभेदेन व्यवस्थेति ॥ संस्काररत्नमालायां—अत्र
स्थलकानां धरोक्तानां मामानां च परस्परितोषान् देशाचाराग्रमस्थेति ॥ प्रतापनारसिद्धीये संस्कारप्रकाशे—अत्र विहितप्रति-

पिदानां मासानां देशभेदात् शिष्टाचाराव व्यवसेति ॥ ज्योतिर्निबन्धे—चान्द्रो देवो मानुषो वा ग्राह्यो देशानुसारतः । शुचिः शुक्ल-
 दशम्यन्तो ग्राह्यो उग्रो च कार्तिक इति ॥ त्रिकाण्डमण्डनः—चान्द्रोपि शुक्लपक्षादिः कृष्णादिरिति च द्विधा । कृष्णपक्षादिकं मासं
 नांगीकुर्यति केचन । येवीच्छन्ति न तेषामपीष्टो निष्यस्य दक्षिण इति ॥ प्रस्मिताक्षरायां—तापिनीकृष्णयोर्मध्ये चान्द्रो मासः प्रश-
 स्यते । अन्येषु सर्वदेशेषु सौरो व्रतनिवाहयोः ॥ तथा—विन्ध्याद्रेर्दक्षिणे मागे चान्द्रो मासः प्रशस्यते । उदरभागे तु विन्ध्यस्य सौरं
 मानं निधीयते । अन्येषु सर्वदेशेषु मिथ मास प्रकल्पयेदिति ॥ इति विहितप्रतिपिदानामापाढादीनां सौरचान्द्रमिथमासानां च देशाचा-
 रादेशभेदेन च व्यवस्था ॥ अथ विहितप्रतिपिदानामापाढादीनां ब्राह्मणादिवर्णपरत्वेन व्यवस्था ॥ कालतत्त्वचिन्ते-
 चने—यर्णव्यवस्थापयनविषयेषु आथानोपनयनविवाहादिषु मासो ब्राह्मणादिभिर्देशात् एवोपादेय इति ॥ तन्त्यसंग्रहकारिकायि—
 एषु बीजोपनयनादिषु । निवाहदशाब्दादिब्रतानन्तव्रतादिषु । तृतीयाष्टमवर्णादियद्वर्णार्थमपेक्षतः । गर्भजन्मारम्भतिथिद्विशसिथिचया-
 रमकः । मासो ब्राह्मणान्द्र एव सीमन्ते पुसवे तथेति ॥ पुरुषार्थचिन्तामणौ रत्नमालायां—नापाढग्रभृति चतुष्टये विवाहो नो पौपे
 न च मधुसङ्गे निधेयः । भरद्वाजः—मायफाल्गुनवैशाखज्येष्ठापाढश्रमाभिधाः । पडते पूजिता मासाश्चातुर्घर्षस्य नित्यशः । अत्र वि-
 दितप्रतिपिदापाढादीनां देशभेदेन व्यवसेति केचित् । वस्तुतस्तु—पौपेपि कुर्यान्मकरस्थितेऽर्के चैत्रे भवेन्मेघगतो यदा स्यात् । प्रशस्तमा-
 पाढकृत निपाह वदन्ति गर्गा मिधुनस्थितेऽर्के इति वसिष्ठेन मकरार्कादियोगेनैव शाश्वत्याभिधानात् । अमायास्यापरिच्छित्तो मासः स्या-
 ब्राह्मणस्य तु । सप्तमन्तिर्गणमासीभ्यां तथैव क्षत्रियस्य योरिति ब्रह्मसिद्धान्तवचनात् । मकरार्कादियुक्ताः पौषचैत्रापाढाः क्षत्रियादीना-
 भव युक्ता इति योध्यमिति ॥ इति विहितप्रतिपिदानामापाढादीनां वर्णपरत्वेन व्यवस्था ॥ देशपरत्वेन सिद्धान्तः ॥

अस्यदेशस्य तपतीकृष्णपौर्णम्यदेशत्वात्, विन्ध्याद्रेदक्षिणभागप्रदेशत्वाच्च, मिथमतस्य सुतरामप्राप्तेः मिथुनार्कविशिष्टापादविधिः कर्कोर्कविशिष्टापादनिर्णयः नास्त्येवासम्प्रदेश इति ॥ एवं चास्मदंशे चान्द्रमानस्यैव प्रागण्यत् निषिद्धानिषिद्धसंक्रान्तिसत्येपि आपाढाद्यधिक्य एव विवाहः सम्भविष्यति ॥ इति देशपरत्वेन व्यवस्थायां सिद्धान्तः ॥ ॥ ब्राह्मणादिवर्णपरत्वेन व्यवस्थायां सिद्धान्तः ॥ यद्यप्यत्र पुरुषार्थचिन्तामणौ केचित्प्रदेन देशभेदेन व्यवस्थाया अरुचिः प्रदर्शिता । तथापि वस्तुतस्तु इत्यादिना बोध्यमित्यन्तेन ग्रन्थेन मकरार्कविशिष्टपौषस्य मेष्मार्कविशिष्टपौषस्य मिथुनार्कविशिष्टापादस्य च क्षत्रियवैश्ययोरेव विधानात् तयोरेव कर्कोर्कविशिष्टापादस्य प्रतिषिद्धत्वात् निषिद्धानिषिद्धसंक्रान्तिसत्येपि ब्राह्मणानां चतुर्थवर्णस्य च केवलापादविधानाच्च आसेतुहिमाचलं मिथुनार्कविशिष्टापादविधिः कर्कोर्कविशिष्टापादनिर्णयश्च क्षत्रियवैश्ययोरेव न ब्राह्मणानां चतुर्थवर्णस्य चेति । ब्राह्मणवर्णचतुर्थवर्णयोस्तु संक्रान्तीनां निष्प्रयोजनत्वात् निषिद्धानिषिद्धसंक्रान्तिसत्येपि केवलापादापत्रित्व एव विवाह इति ॥ इति वर्णपरत्वेन व्यवस्थायां सिद्धान्तः ॥ ॥ एवं च हेमाद्रिकालमाधवकालतत्त्वविनेचनपुरुषार्थचिन्तामण्यादिपरिशुद्धीतेन “अमावास्यापरिच्छिद्यो मासः स्यात् ब्राह्मणस्य तु । संक्रान्तिपौर्णमासीभ्यां तथैव क्षत्रियवैश्ययो” इति ब्रह्मसिद्धान्तवचनेन ब्राह्मणानां चतुर्थवर्णस्य च विवाहे निषिद्धानिषिद्धसंक्रान्तीनां सत्येव्यक्षतेः केवलापादादिमासानामेव प्रवृत्तिः ॥ यथा सौरमतानुयायिभिः चान्द्रमतेन निषिद्धेपि चेन्ने पौषे च (क्रमेण) मेष्मार्कस्य मकरार्कस्य च विहितत्वेनैव चेन्ने मेष्मार्कं सति पौषे मकरार्कं सति च विवाहः क्रियते । मीनार्कं धन्वर्कं तु स्वमतेन तथोक्तिषिद्धत्वात् चेन्ने मीनार्कं सति पौषे धन्वर्कं च सति नैव विवाहः क्रियते ॥ तथैव चान्द्रमतानुयायिभिरपि सौरमतेन मेष्मार्कमकरार्कयोर्विहितत्वेपि चैत्रपौषमासयोः स्वमतेन निषिद्धत्वात् चेन्ने सत्यपि मेष्मार्कं पौषे सत्यपि मकरार्कं च नैव विवाहः क्रियते । मीनार्कधन्वर्क-

योस्तु सौरमते वर्ज्ययोरपि स्वमतेन चैत्रपौषयोर्वर्ज्यत्वादेव नैव विवाहः कियत इति ॥ एवमेव तुल्यन्यायेन स्वमतेन आया-
 दापत्रिलवस्य देवोत्थापनादनन्तरं कार्तिकस्य मार्गशीर्षस्य फाल्गुनस्य च विहितत्वादेव सौरमतेन निषिद्धेऽपि कर्कोके तुलार्के धन्वर्के मी-
 नार्के आपाढायत्रिलवे कर्कोके सति देवोत्थापनोत्तरवर्तिकार्तिके तुलार्के सति मार्गशीर्षे धन्वर्के सति फाल्गुने मीनार्के सति च विवाहः
 कियत इति ॥ तदेतदुक्तं सर्वे विवाहघृन्ददावने ॥ नेष्टः पौषे सुगयुजि रवावाहृतश्चेत्पवीणेश्वारुध्वेप्रोष्यजसहचरे भास्करे सुन्द-
 र्युने सादजस्तु वैशाखगतो न निन्यः । मन्वाश्रितौ द्वावपि वर्जनीयावित्यादिवाचाभियमेव युक्तिरिति ॥ २ ॥ अजस्तु वैशाखगतो न
 निन्य इति तु उपनयनविषयं इति विवाहघृन्ददावनीकायां ॥ इत्यादि वदन्ति ते इत्यादिवाचस्तेषां इत्यादिवाचां इति व्युत्पत्तिरपि
 टीकायामेष ॥ अतएवास्मद्देशे घृद्धपरम्परया सर्वैः—१ आपाढायत्रिलवे कर्कोके सति, २ कार्तिके देवोत्थापनादनन्तरं—तुलार्के सति,
 ३ मार्गशीर्षे धन्वर्के सति, ४ फाल्गुने मीनार्के सति च, विवाहः कियत इति ॥ तत्रापाढायत्रिलवे गोदावसुत्तरीरादौ कार्तिके देवो-
 त्थापनादनन्तरं गुर्जरादौ विवाहः इत्यादि देशविशेषप्रवृत्तिमात्रे आचार एव शरणं ॥ ॥ पौषेऽपि कुर्यान्मकरस्थितेऽर्के इति वचनं अप-
 याद इत्युच्यते कैश्चित् । परं सोऽप्यादौ न संभवति । पूर्ववचनैर्विवाहे मासानां विधानात् पौषेऽपि कुर्यादित्यादिवचनैर्मकरार्कोदियोगेन
 प्रागुक्त्यमात्राभिधानात् विषयभेदेन समानविषयमाभावात् ग्रन्थकारैः सौरचान्द्रमिश्रमतबोधकवचसा देशपरतया वर्णपरतया च ध्यव-
 साबोधनात्सरस्परं सुगपत्प्राप्त्यभावाच्च । तुल्यन्यायेन प्रतिप्रसवत्वाभावोऽपि सुवच इति ॥ किञ्च । जन्माष्टमी विजयादशमी भाद्रपदा-
 परपक्षादौ प्राशस्त्याभिधायका रोहिणीश्रवणकन्याकर्कोदियोगा यथा निर्णये अप्रयोजकाः तद्वदिमेऽपि प्राशस्त्याभिधायका मकरार्केमेर्षार्क-

मिथुनाकादयो योगाश्चान्द्रमते निर्णये त्वप्रयोजका एवेति ॥ अतएव पीयूषधारायां—चान्द्रगते गोपेपि कुर्यादिति वचन प्रागभि-
दितन्यायादुपेक्ष्यमित्यादिग्रन्थेनोपेक्षितमेवेति ॥ एवं मिथुनगोपि रवो त्रिलवे शुचेरिति सुहृतीचिन्तामणिवचनमपि मिश्रमतप्रतिपादकत्वा-
चान्द्रमताननुरोधेनैवैति श्रम् ॥ तदेतत्सिद्ध सकलशास्त्रार्थपर्यालोचनया यदस्मद्देशे गोदावर्यां उत्तरतीरादौ आषाढमासे शुद्धप्रतिपदमा-
रम्य दशमीपर्यन्त कर्काकिंरि आशुषानां चतुर्थवर्षस्य च विवाह इति ॥ कर्काकिंरिनेष्यस्तु तापीकुण्जयोर्मध्यदेशादन्यत्रदेशे वि-
त्प्राद्रेर्दक्षिणभागप्रदेशादन्यत्रदेशे च क्षत्रियवैश्यवर्णमानपरश्च न ब्राह्मणपरम्बतुर्थवर्णपरश्चेति ॥—सर्वेषु मासेषु तु चासुरादिविवाह
उक्तो वरकन्यके तु ॥ ज्येष्ठे तदा ज्येष्ठविवर्जनं स्यान्न चान्यथा ज्येष्ठविवर्जनं तु ॥ १ ॥ अथ वेधादिदशादो-
षाः ॥ वेधश्च लप्ता च तथैव पात खार्जुरेवधो दशयोगपक्रम ॥ युतिश्च जामिन्मुपग्रहश्च बाणाख्यवज्रे च दशैव दोषाः ॥ १ ॥
जीवेऽतिचारे गजनेन २८पक्षान् लजेत् ॥ ॥ अथ घातचन्द्रविचारः ॥ विवाहादिषु घातचन्द्रः ॥ न चिन्तनीयः सतु सुद्धया-
त्रादिके विचिन्त्योऽस्ति वदामि त वै ॥ २ ॥ मू१पाण५नन्द९हस्ताश्च रस६दि१०म्बहि१३शैलजा. ७ ॥ वेदा४वसु८शिवा११दित्या-
१२घातचन्द्रा यथाक्रमम् ॥ ३ ॥ ॥ अथाकालिकचिह्नरूपातादिचिचारः ॥ अकालजा भवेयुश्चेद्विषुव्वीहारवृष्टयः ॥ प्रत्यर्कप-
रिवेपेन्द्रचापाग्रच्चनयो यदि ॥ ४ ॥ दोषाय मङ्गले नूनमदोषावैव कालजा ॥ गौपादिमधुभासान्तजाता घृष्टिस्त्वकालजा ॥ ५ ॥ ग्रहणे
ग्रहसुद्धे च निर्याते भूमिकम्पने ॥ दिवसा पञ्च सन्त्याज्या नान्दीश्राद्धे कृते सति ॥ निर्घातभूमिचलन दोषाय तु भवेन्न हि ॥ ६ ॥ उ-
त्कापातेन्द्रचापप्रयत्नपनरजोधूमनिर्घातविषुहृष्टिप्रत्यर्कदोषादिषु सकलबुधैस्त्वाज्यमेवैकरानम् ॥ दुःखमे दुर्निमित्ते क्षशुभफलदशादुर्भनो-
भ्रान्तसुदौ चौले मौञ्जीनिवन्धे परिणयनविधौ सर्वदा त्याज्यमेव ॥ ७ ॥ केचिच्च दिग्दाहदिन विवर्ज्ये ग्रहे रवीन्द्रोर्दिनसप्तकं च ॥

मूलमने मीणि दिनानि चादुरुत्कानिपातेषि च पञ्च घृमे ॥ ८ ॥ केतूद्रमो यावदिहास्ति तावत्कालः शुभो नैव यदा तु वृष्टिः ॥ मन्दा मन्तर्दि न चास दोषः श्राद्धे कृते वा किञ्च वृद्धिसंज्ञे ॥ ९ ॥ दुर्निमित्तोत्तरं त्रिदिनमध्येऽल्पवृष्टौ नान्दीश्राद्धे कृते वा न दोषः ॥ ॥

अथ प्रतिशूलम् ॥ प्रतिशूलं भुवेऽधुना ॥ वध्वा वरस्यापि कुले मृतिभ्येजन्तोर्भवेन्निश्चयतः परस्मात् ॥ न स्याद्विवाहः शुभदः ॥ [अथ चिषाहनिश्चयश्च वैदिको लौकिको वा ग्राह्यः । तत्र वैदिको यागदानाख्यविधिना कृतो मुख्यः । लौकिको लग्नतिथिनिश्चयादिर्यस्यघ्नोः शुल्कमापायन्धर्मीफलदानादिश्च । अत्र कुले इत्यस्य सगोत्रमिषुरुपात्मके इति विशेषणमध्याहर्तव्यं । अग्रे सगोत्रिणां तु निरूपणान्तं प्रतिशूद्रमेतदित्युक्तं । अत्र सगोत्रमिषुरुपात्मकेर्मातामहकुलादिव्यावृत्तिः । तथाच वरस्तत्पूर्वपत्नी वरमातापितरौ वर-पितामहपितामद्यावनूढापितृष्वसाचेति पूर्वमिषुरूपी । वरस्तस्य माता पत्नीपुत्रानूढकन्यासहितः वरस्यानूढमगिनी वरस्य लुपापुत्रौ अनूढाकन्याश्च वीनस्तस्मादां चानूढा वीत्रीचेति परमिषुरूपी । पितृच्यतलस्यौ पितृव्यपुत्रस्तत्पत्न्यावनूढा पितृव्यकन्याचेति संतानभेदे निषुरूपीचेति सगोत्रमिषुरूपी पुरुषपरिगणना । एतेषामन्यतममरणे प्रतिशूलमिति पर्यवसितोऽर्थः । अत्र माता पुत्रपौत्रादिभ्यानुपनी-तोपि त्रिवर्षादिकरया ग्राह्यः । एवमनूढमगिन्यादेरपि त्रिवर्षाधिकत्वं युक्तं मति । एवं वधूकुलेष्वूषस्य । एवमेव मण्डनमुण्डनादावपि त्रि-पुरुषगणनोदा ॥ अत्र विशेषः]-अथ माता पिता पितृव्यश्च सहोदरश्च ॥ १ ॥ पितामहश्चैव पितामही च पितृव्यपत्नीसुतघन्धवश्च ॥ भनूदितः स्वसितरोपि कथिन्यृतो महाविष्णुकरो भवेत्सः ॥ २ ॥ संवत्सरानन्तरमेव कार्यो जाते विवाहः प्रतिकूलके तु ॥ पितुर्जनन्याः स्वसुतस्य मातुर्गर्भतुः सुतस्वेतरगोत्रजस्य ॥ ३ ॥ वर्षं तदर्थं च तदर्थमर्थं सार्धं कमासं क्रमशश्च मासम् ॥ हित्वा गणेशस्य च शान्ति-मादौ कृत्वा विवाहं प्रकरोतु यद्वा ॥ ४ ॥ अर्थं मासनयार्थं ॥ ततोऽपि कष्टे समुपस्थिते तु मासोत्तरं शान्तिपुरःसरं च ॥ करोतु

लम् ॥ ॥ राष्ट्रमङ्गे पित्रोर्मृतौ वा ॥ त्वय राष्ट्रभङ्गे पित्रोर्मृतेः काल उपागते च ॥ ५ ॥ चकारेण दुर्भिक्षं गृह्यते ॥ कन्याति-
काले समुपस्थिते वा तदा सपिण्डीकरणोत्तरं तत् ॥ शान्तिस्तु सर्वत्र सगोविषां तु त्रिपुरुषान्तं प्रतिकूलमेतत् ॥ ६ ॥ तत् लम् ॥ प्रेत-
कर्मण्यशेषेण न चेज्जातानि कस्यचित् ॥ चतुर्यपुरुषान्तं न चरेदाभ्युदयक्रियाम् ॥ ७ ॥ प्रेतकर्मण्यनिर्वर्त्य चरेन्नाभ्युदयक्रियां ॥ आव-
तुर्यं ततः पुंसि पश्ये शुभदं भवेदिति ॥ ८ ॥ ॥ अथ मङ्गले मानुरजसि ॥ बध्वा वरस्य वा मातु रजोदोषे ह्युपस्थिते ॥ विवाहो नैव
कर्तव्यो मृतपत्न्ये समीरितम् ॥ १ ॥ तथा प्रयोगपारिजाते । ज्योतिःसारे—उद्गाहव्रतचूडस्तु माता यदि रजस्वला ॥ तदा न
मङ्गलं कार्यं शुद्धौ कार्यं शुभेन्दुभिः ॥ प्रारंभात्प्रग्विवाहस्य माता यदि रजस्वला ॥ निवृत्तिस्तस्य कर्तव्या सहत्वश्रुतिबोधनात् ॥ नान्दी-
श्राद्धे कृते पश्चाददोर्माता रजस्वला ॥ मौखीनन्धं न कुर्वति गार्ग्यस्य वचनं यया ॥ प्रयोगसारावस्थ्यां गार्ग्यः—मातृणां भोज-
नात्पूर्वं माताऽस्तस्य भवेद्यदि ॥ तदा कर्म न कुर्वीत यावद्भोजनसंगता इति ॥ पट्टञ्जिनमते—मात्रा सहैव भुक्षीयादध्वं माता
रजस्वला ॥ मृतपत्न्यः प्रशस्तः स्यादित्याह भगवान्यमः ॥ नान्दीश्राद्धे कृते पश्चात्कन्यामाता रजस्वला ॥ कन्यादानं पिता कुर्यादित्या-
हिरसमापितं ॥ नान्दीश्राद्धे कृते यस्य भवेत्कार्या रजस्वला ॥ विवाहे नैव दोषः सारोपः स्यान्मौखीनन्धने ॥ आचार्यः—करोत्यन्यस्य
चेद्यस्तु मृतपत्न्यं वितीरसं ॥ भार्या तस्य न दोषः साष्टविणी वा रजस्वला ॥ धर्मार्थं कुरुते विप्रो मौखीनन्धनेनैव च ॥ न दोषो
गर्भरजसोरित्याह स्मृतिसंग्रहः ॥ अथोपनयनादे तु शुद्धताबोत्तरादय ॥ मात्रा सहैव भुक्षीयादित्याह भार्यया सदेति ॥ तथा प्रयोगवद-
र्पणे श्रीमत्पद्मनाभदीक्षिता अप्येवमेवाहुः ॥

अप्य समानसंस्कारनिर्णयः ॥ एकभातुवयोरैकवत्सरे पुरुषस्त्रियोः ॥ न समानक्रियां कुर्यान्मातृभेदे विधीयते ॥ १ ॥ ऋतुव-

यस्य मध्ये चेदन्याब्दस्य प्रवेशनं ॥ तदा खेकोदरस्यापि विवाहस्तु प्रशस्यते ॥ अत्रत्यतुमुन्देन विवाहभिन्नमेकोदरविषयं मङ्गलद्वयमन्दमे-
देन भवतीति ज्ञाप्यत इति कौस्तुभे ॥ एकस्योद्वाहयुग्मं न कार्यमेकदिने तथा ॥ ऋतुत्रये पुमुद्वाहान्न कन्योद्वाहनं भवेत् ॥ २ ॥
ऋतुत्रये द्वित्रिकुमारिकाणामेकोदराणां न विवाह इष्टः ॥ एकोदराणां च सुतासुतानां विवाहमौख्यादि न शोभनं स्यात् ॥ ३ ॥ ॥ अथ
मण्डनमुण्डनचिन्त्यारः ॥ न मण्डनान्मुण्डनमत्र कार्यं भवेद्विवाहोऽत्र तु मण्डनाख्यः ॥ घृतं समावर्तनकं सचौलं केशान्तमेतानि तु
मुण्डनानि ॥ ४ ॥ घृतं तु कात्यायन आह मण्डनमतो विषेयं शुभयत्र लग्नतः ॥ अथ संकेटः ॥ विधेयमेतद्यदि वाब्दभेदतः
पुरोदितं वा शुतिधवासरान्ततः ॥ ५ ॥ यद्वा भवेन्मण्डपभेदतोऽखिल भिक्षोदराणां नहि मण्डपान्तरम् ॥ वेद्यन्तरे तदिदधीत तत्र हि
पूर्वोदितं चेकदिनेवि शोभनम् ॥ ६ ॥ नैतन्नित्यिद्धं यमयोः कदापि बन्ध्नोभेगिन्योरपि सत्तुपुत्र्योः ॥ चौलं विवाहो व्रतबन्धनादि चैकत्र
कार्यं न दिनान्तरादौ ॥ ७ ॥ द्विशोभनं त्वेकगृहेषु नेष्टं शुभं ॥ पञ्चाशवभिर्दिनैस्तु ॥ आवश्यकं शोभनमुरसवो वा द्वारेऽथ वाचा-
र्यविभेदतो वा ॥ ८ ॥ तथा संस्कारकौस्तुभे मदनरत्ने वसिष्ठः—एकोदरप्रसूतानां नम्रिकार्यत्रयं भवेत् ॥ भिक्षोदरप्रसूतानां
नैतिशातातपोऽग्रवीत् ॥ १ ॥ अत्र शातातपग्रहणेन भिक्षोदरविषयाभिन्नयस्यानित्यता ज्ञाप्यत इति ॥ अथ गुरुलघुमङ्गलनि-
र्णयः ॥ गुरुमङ्गलतः पञ्चान्न कुर्यात्तुल्यमङ्गलं ॥ नैमित्तिकं तु कर्तव्यं नेकदा मङ्गलत्रयम् ॥ ९ ॥ ॥ विवाहमन्त्रे आह्वदक्षा-
दिपाते निर्णयः ॥ विवाहमारन्य चतुर्थेमध्ये क्षयाहवशीं नहि शोभनौ स्तः ॥ ॥ सविण्डनप्रासिकादिनिर्णयः ॥ वितापकर्षो
नहि मङ्गलं शुभः सविण्डनस्यापि च मासिकानां ॥ १० ॥ ॥ प्रत्युद्वाहादिनिर्णयः ॥ कन्याह्वयं नेकवराय दद्याद्वात्रोद्दयोश्चापि
न कन्यके द्वे ॥ कार्यं तथैवोद्वाहनं मिथो न नैविकदा मुण्डनकह्वयं स्यात् ॥ ११ ॥ यज्ञदत्तपुत्राय देवदत्तपुत्राय क्षीयते ॥ देवदत्तसुता
यज्ञदत्तपुत्राय दीयते ॥ १२ ॥ मिथो विवाह एवं स्यात्सर्वेषां शुभदो नहि ॥ ॥

अथ विवाहे कन्यारजोदर्शने ॥ असंस्कृता तातष्टहे रजस्वला भवेद्यूधेद्वपली मता तु सा ॥ माता पिता ज्येष्ठसहोदरश्च
प्रवन्ति पोरं नरकं प्रयोऽपि ॥ १२ ॥ य उद्धेत्तां नृपलीपतिः स्याचोग्यो न पित्र्ये नच यज्ञदत्तयोः ॥ अतो न कन्योद्धेत्ने विलम्बः
कार्यो न पित्रा दशरपेतोऽत्र ॥ १३ ॥ प्रतीक्ष्य वर्षत्रयमप्रदत्ता रजस्वला णा प्रकरोतु नूनम् ॥ स्वयंवरं तद्वरणेऽपि दोषो वरस्य नास्ती-
त्यवदन्मनुष्य ॥ १४ ॥ पितृदत्तमलंकारं न गृह्णीयात्स्वयंवरे ॥ कन्यापित्रे वरो दद्याच्छुल्कं नैव कदाचन ॥ १५ ॥ ॥ कन्यारजो-
दोषे प्रायश्चित्तम् ॥ कन्यामृतुमतीं शुद्धां कृत्वा निष्कृतिमात्मनः ॥ शुद्धिं च कारयित्वा तामुद्धेद्वानृशंस्यधीः ॥ १६ ॥ पिता
श्चतुस्त्वपुन्यस्तु गणयेद्दादितः सुधीः ॥ दानावपि गृहे यन्नात्यात्येव रजोवतीम् ॥ १७ ॥ दद्यात्तद्वतुसंख्या गाः श्वक्तः कन्यापिता
यदि ॥ दातव्येऽपि निःस्वेन दाने तस्या यथाविधि ॥ १८ ॥ दद्याद्वा ब्राह्मणेऽप्यमृतिनिःस्वः सदक्षिणम् ॥ तस्यातीततुसंख्येषु वराय
प्रतिपादयेत् ॥ १९ ॥ उपोष्य त्रिदिनं कन्या रात्रौ पीत्वा गवां पयः ॥ अष्टरजसे दद्यात्कन्यायै रजमूषणम् ॥ २० ॥ तामुद्धेद्वन्वर-
भाषि कृष्णाण्डैर्दुष्टयादिभ्यः ॥ ॥ यज्ञपार्श्वः—विवाहे वितते तत्रे होमकाल उपस्थिते ॥ कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः
॥ १ ॥ स्नापयित्वा तु तां कन्यामर्चयित्वा यथाविधि ॥ युञ्जानामार्हुतिं कृत्वा ततस्तत्रं प्रवर्तयेत् ॥ २ ॥ बौधायनसूत्रे—अथ यदि
कन्योपस्यमानात्रोऽप्रभानायां रजस्वला स्वातामृतुमघयेत्—पुमांसी मिवावकणा पुमांसावधिनानुभौ ॥ पुमानिन्द्रश्च सूर्यश्च पुमांसं संदधा-
स्यति ॥ अथ द्वादशरात्रमलंकृत्य ब्राह्मणेऽप्यमृतुमघयेत्—पुमांसी मिवावकणा पुमांसावधिनानुभौ ॥ पुमानिन्द्रश्च सूर्यश्च पुमांसं संदधा-
स्यति ॥ अथ विवाहभेदाः ॥ अष्टौ विवाहाः किल चाश्वलायनोऽत्रेऽथ तत्र द्विवचर्यके तु षट् ॥ अष्टौ भवत्युत्तरमुत्तरं तथा क्षत्रस्य

चान्त्याः शुतिष्ठसंमिताः शुभाः ॥ १ ॥ अन्या आसुरगान्धर्वराक्षसपैशाचाः ॥ विद्वद्भ्यो राक्षसवर्जितास्ते श्रेष्ठा हि यद्वा विशि राक्षसः
 स्यात् ॥ शुद्रस्य पैशाचमुत्रापि कश्चिदसंस्कृतोद्भूतनरस्य चापि ॥ २ ॥ यः प्रातिलोभ्येन नरः प्रसूतस्तस्यापि पैशाचमुवाच कश्चित् ॥
 अस्यापि धान्रियैर्यशुद्रकाणां च पैशाचमुवाच वत्सः ॥ ३ ॥ गान्धर्वोदियो विवाहोस्ति तस्मिन्कार्यं सर्वं तोयदानादि यत्नात् ॥ नो-
 पेक्षायां हि तस्यां भवेन्न देवान्यस्मै सा वरायैव कन्या ॥ ४ ॥ कन्याहरणोत्तरं पुनर्वाग्दानादिसप्तपयन्तं सर्वं कार्यं ॥ मघादिना या
 किल संस्कृता स्यात्कन्यायया नो किल संस्कृता स्यात् ॥ चेतकामयेत्सा वरमेव तं वै तस्मै प्रयच्छेद्यदि नो न तस्मै ॥ ५ ॥ ॥ अथ-
 विवाहयज्ञावाचाशौचप्राप्तौ निर्णयः ॥ दाने विवाहे कदने च यज्ञे देशस्य विभे समुपस्थितेऽपि ॥ अशौचिता नापदि कन्यकाया
 दातुर्वरस्यापि निषादयिष्णोः ॥ ६ ॥ विवाहविष्णुर्विवाहकर्ता ॥ व्रते विवाहे हवने जपे च श्राद्धे मन्त्रे चेश्वरपूजनेपि ॥ आरम्भते सूत-
 कनेच नास्ति भवेदनारंभित एव सर्वम् ॥ ७ ॥ आरम्भणं स्यान्मधुपर्कं एव यज्ञे विवाहे किल वृद्धिसंज्ञम् ॥ श्राद्धं च तद्वद्वत्सप्तयोश्च
 संकल्पनं पैत्रमप्येव पाकः ॥ ८ ॥ पैत्रमपः श्राद्धं ॥ पाकः पाकप्रोक्षणं ॥ यज्ञे विवाहे क्षुपनीतिचौले नान्दीमुखं स्वर्गं २१ दशा १००-
 दशभिः ३ ॥ दिनेश्वरेत्पूर्वमथो यदा तु नारम्भता तत्र दिनान्तरं सत् ॥ ९ ॥ सामग्रिकायाः किल सिद्धतायामाशौचकाले समुपस्थिते तु ॥
 कृष्णालिङ्गं मनुभिः हुत्वा सर्षिर्दिजाभ्याय सवत्सप्रेनुम् ॥ १० ॥ यदेवादेवहेडनमित्यादयो मन्त्राः कृष्णालिङ्गो मे प्रसिद्धास्ते कृष्णा-
 ण्डीसंज्ञाः ॥ दत्त्वा चरेन्माङ्गलिकं च सर्वमन्त्रादिदानं परमोत्रिहस्तात् ॥ चैत्रोजनार्धेऽशुचिताप्रवृत्तिरद्वोदकं सर्वमपास्य विप्राः ॥ ११ ॥
 पयगव्यं प्राश्येति चकारार्धः ॥ अशुचिताप्रवृत्तिराशौचप्राप्तिः ॥ आचान्ताः स्युश्चान्यतोयेन शुद्धा यस्मिन्नेष्टे पूर्वसंकल्पिते तु ॥ दोषो
 नास्तीत्याह सरिः सुरेज्यस्त्रास्माद्विप्रेर्भोजनीयं सुखेन ॥ १२ ॥ यस्मिन्मङ्गले ॥ अकृते मधुपर्के तु ऋत्विजां स्यादशौचकम् ॥ जपानु-

द्यानकेव्येवमिति शाश्वस निम्नय. ॥ १३ ॥ ॥ अथ धर्मायं विवाहकरणे ॥ यो ज्ञाबणोद्वाहकरः स नूनं शैव पदं गच्छति यश्च विद्वान् ॥ असंस्कृतं ततविद्दीनमयं संस्कारयेत्तस्य न पुण्यसंख्या ॥ १ ॥ यो विप्रसंस्कारधनप्रदाता ॥ वाजिमेघस्य फलं लभेद्दि ॥ यस्तत्र विगं प्ररुतेति दुष्टसमाशु सत्युर्नरकं प्रयच्छेत् ॥ ॥ अथ कन्यागृहे भोजननिषेधः ॥ कन्यागृहे नैव मुखीत यावत्स-
तानं सासैव तस्मास्ति तावत् ॥ मोक्षाद्भुक्ते तद्गृहे चंद्रजेव कुम्भीपाकं नास्ति तत्रावधिष्य ॥ १ ॥ वास. प्रोक्तं मङ्गले नूतनं सत् भा-
र्यासाकं भोजनं शस्तमाहुः ॥ यात्रोद्वाहे मार्गयोरकुलेपि भार्यासाकं त्वेकयानं प्रशस्तं ॥ २ ॥ यात्रादौ स्त्रियासह भोजनं एकयानं च
शस्तमित्यर्थः ॥ एतद्रहितं तु दोषोऽस्तेन । कृते चान्द्रायणं चोत् ॥ ॥

अथ कुम्भविवाहः ॥ वेधव्ययोगे विदिते वधूनां विवाहमादौ विदधीत कुम्भे ॥ पश्चाद्विवाद्या विधिवद्वधूः सा विधिस्तु तस्याकर-
तोऽवधार्यः ॥ १० ॥ स्वर्णाग्न्युपिपलना च प्रतिमा विष्णुरूपिणी ॥ तथा सह विवाहे तु पुनर्भूत्वं न जायते ॥ ११ ॥ विधिस्त्वाकरतो ज्ञेयः ॥
अथ विवाहनक्षत्राणि ॥ पारस्करः—त्रिषु त्रिपूतरादिषु स्वातौ मृगशिरसि रोहिण्या वा इति ॥ मूलमैत्रजगरोद्दिणीकरैः
पीण्यमारुतमघोत्तरान्विती ॥ भौमसौरिरनिवारवज्रिते पाणिपीडननिषिद्धीयते ॥ ११ ॥ अथानिष्टनक्षत्रादौ दानानि ॥ विपत्तौरे गुड
दद्यात्तिथौ सति कायनम् ॥ प्रत्यरे लग्नं दद्याच्छागं दद्यान्निजन्मसु ॥ २ ॥ चन्द्रे च ऋतुं लग्नं च तारे तिथौ विरुद्धे त्वथ तण्डु-
लाथ ॥ धान्यं च दद्यात्करणे च धारे योगं विरुद्धे कनकं प्रदेयम् ॥ ३ ॥ ॥ अथ विवाहमण्डपः ॥ नृपराति १६ तुल्यो भवे-
न्मण्डपो वा विवाहेऽर्कं १२ हस्तोऽष्टहस्तोऽथवा स्यात् ॥ अरति. कनिष्ठान्तहस्तो निरुक्तश्चतुर्द्वारको मध्यवेदिर्भवेत्सः ॥ १ ॥ चित्रावि-
शाखाश्रताराकाशिनीज्येष्ठाभरण्यौ शिवमाचतुष्टयम् ॥ हित्वा प्रशस्तं फलत्रैलवेदिकाप्रदानं कण्डनमण्डपादिकम् ॥ २ ॥ अङ्गिनो गदि-

तमहमाचरेद्देदिकादलनकण्डनं तथा ॥ मण्डपाद्य चतुर्थिकं शुभे मे तिथौ च दिवसे विवाहजे ॥ ३ ॥ अथ चिवाहवेदिप्र-
माणं ॥ कन्याकराद्युगधकैरेवंतितां करोत्वां वेदी चरेद्धनपवज्रिदिशोस्तु निम्नाम् ॥ सोपानकं वहिरियं किल षष्ठभागे वामे गृहाद्वहिरतीय
समां सुम्पाम् ॥ १ ॥ हस्तोच्छ्रितां चतुर्हस्तां चतुरक्षां समंततः ॥ स्वम्भैश्चतुर्भिः संयुक्तां विवाहे वेदिकां शुभाम् ॥ २ ॥ विस्तारितां
हस्तचतुष्टयेन हस्तोच्छ्रितां मन्दिरवामभागे ॥ स्वम्भैश्चतुर्भिः कृतनिर्मिताङ्गी वेदिं विवाहे प्रवदन्ति सन्तः ॥ ३ ॥ अथवा—कन्या-
हस्तेः पञ्चभिः सप्तभिर्वा वेदिं कुर्यात्कूर्मपृष्ठोक्तताङ्गीम् ॥ रम्ये हर्म्ये कारयेद्द्वामभागे जायापत्योराशिवो वाचयित्वा ॥ ४ ॥ इति ॥

अथ वाग्दानोत्तरं घरमरणे ॥ वाग्दानतत्त्वेद्यदि मृत्युमाप्तो वरो बधूः सान्यवराय देया ॥ केचित्तु कन्योद्धृतापि देया न मेषुनं चे-
त्युपस्य भुक्तम् ॥ ४ ॥ वदन्ति तत्पूर्वयुगे प्रशस्तं कलौ तु वर्ज्यं भवतीति श्लाघं ॥ वरो यदि स्यात्पतितोऽन्यजातिः सगोत्रपण्डादिरिदं तु तुल्यम्
॥ ५ ॥ अथ विवाहोत्तरं घरस्य देशान्तरगमने ॥ कन्यां प्रगृह्णापि यरो यदा चेद्देशान्तर गच्छति तत्स मार्गम् ॥ ऋतुत्रयान्तं किल
संप्रतीक्ष्य तदुत्तरं सान्यवरं प्रकुर्यात् ॥ १ ॥ शुल्कदानेतु ॥ दत्त्वा शुल्कं कन्यकायै वरो यः प्राप्तो मृत्युं कन्यका मन्यते चेत् ॥ देया
प्राहुर्देवरायाय यो वै दत्त्वा शुल्कं प्रयजेद्दूरमार्गम् ॥ २ ॥ मन्यते अनुमन्यते ॥ प्रतीक्ष्य मार्गं किल वत्सरान्तं वरान्तरायैव सुखेन देया ॥
विधानतो ॥ एकदानेकवरमाप्तौ कर्तव्यं ॥ अथ यदि कन्यका सा क्षानेकपुंभ्यः किल संप्रदत्ता ॥ ३ ॥ अनूढतायां किल कन्यकायां
सर्वे यदैकावसरे वराभेत् ॥ सप्राप्तुयुस्तर्हि य एव पूर्वः स एव कन्यां वरयेन्न चान्यः ॥ ४ ॥ अन्येन यद्विधनादि दत्तं तदेव लब्ध्वा
व्रजतु स्वसन्न ॥ आद्यो विवाहावसरे वरश्चेन्न प्राप्नुयादन्यवरो लभेत् ॥ ५ ॥ यावज्जीवोदास्ति हि तावदेव दत्तापि तां पूर्ववरो हरेत्सः ॥
श्रेयान्तरः पूर्ववराद्यदैवं दोषान्विते पूर्ववरेऽन्यैवम् ॥ ६ ॥ रोगान्विताय कुलशीलविहीनपुंसेऽप्यसारिणे कुटिलेपधराय पश्चात् ॥ लम्बा-

द्वारा च पत्न्यमुपायताय दत्ता हरेदय सगोत्रप्रवाहिता च ॥ ७ ॥ पुते वराय ॥ परिवेत्रादौ विचारः ॥ ज्येष्ठे षण्ठे वान्ध-
वाधिर्युक्ते मूके कार्यं सभवे तद्विवाह ॥ तस्याभावे तत्कनिष्ठस्य कार्यं लग्नं तत्र भूते श्राद्धमेव वसिष्ठः ॥ ८ ॥ पितृव्यपुत्रे स्वपितुः सका-
शादन्यस्य पत्न्या तनये श्रद्धते ॥ सापत्न्यवन्दी परिवेददोषो विवाहयज्ञानलक्ष्मीकृतौ न ॥ ९ ॥ अनलक्ष्मीकृतिरस्याधान ॥ कुर्यान्नान्दी-
श्राद्धभागे पितैव पुनोद्वाहे कन्यकाग्राम एव ॥ कुर्यात्पुत्रः स्वद्वितीयादिलग्नो नान्दीश्राद्ध यो विशेषेण सोऽग्रे ॥ १० ॥ अस्तीति शेषः ॥

अथ विनायकशान्तिप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । शान्तिसूक्तञ्चपः । देशकालौसंकीर्त्यशुभ-
पुण्यतिथौ अस्यकुमारस्यउपनयनकर्मणोनिर्विघ्नफलसिद्ध्यर्थसग्रहमखांविनायकशान्तिकरिष्ये इतिसंकल्पः । गणेशपूज-
नादिनान्दीश्राद्धान्तंकृत्या आचार्यादियरणं । एवं चतुरःपराशरमतैषीवाऋषिजोष्टुयात् ॥ चत्वारःस्वस्तिवाचकाइति-
मदनरत्ने ॥ अस्ययागस्य० ॥ १ ॥ तेषांब्रह्मादिभिःपूजनं ॥ ततःसाचार्योयजमानो रक्षोहणमित्यादिमन्त्रैःसर्पपाण्डि-
कीर्यं ॥ पञ्चगव्यंकृत्वा कर्मभूमिप्रोक्ष्य भूमिपूजयेत् ॥ ततःपूर्वस्यादिशिष्यषष्ठिदलेष्वश्वभूसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठाप्यतत्पूर्वं
पञ्चदणैःशुक्लैर्यापिष्टैर्मध्येस्वस्तिकंकृत्यातदुपरिआनहुद्वंचर्मप्राग्ग्रीवमुत्तरलोमतदभावेप्राग्गजकुशानालीर्यं तत्रश्रीपर्णीपीठमु-
त्तरच्छदंसंस्थाप्यतद्ग्रेतयत्नेणाञ्छायातचतुर्दिक्षुचत्वारिखस्तिकानिकृत्वातेयुग्रागादितत्पूजार्थंश्चतुरःकुम्भान् महीधौरि-

१ चत्वारिवाहे—अग्निभूलादिर्ब्रह्मने-विनायकोयस्यमदी-इष्टियत्फलकाम्यादिपुनिरिमास्तुगुण सकल्ये जह काय । २ समग्रहमखाविनायकशान्तिकरिष्याचर-
न्दीतिशान्तिकर्मलाकरे ।

त्यादिमन्त्रैः पूर्णपात्रान्तंचतुर्भिर्घ्राह्यैः पृथक्पृथक्मन्त्राद्युत्थास्थापयेत् ॥ तत्रविशेषः ॥ संगमोदकेन पूरणं । उद्धृतासि-
 धराद्वेणकृष्णेन शतवाहुना ॥ सृत्तिकेहनमेपापं यन्मयाहुः कृतंकृतमिति सप्तमृदः ॥ गन्धनिक्षेपचन्दनागरुके शरकस्तूरीक-
 र्पूरगोरोचनगुग्गुलं निक्षिपेदिति सर्वौषधीश्च ॥ कलशस्य मुखे विष्णुरित्यादि देवदानव ० इत्यन्तं पठेत् ॥ ततश्चतुर्दिक्षु चत्वार
 ऋत्विजः त्वन्नोऽभमेदति मन्त्रेण वरुणमावाक्षपोढशोपचारैः संपूज्य ॥ आनोभद्राः ० ॥ १ ॥ शन्नो धातः ० ॥ २ ॥ इ-
 त्यादिशान्तिमन्त्रान् पठेयुः ॥ तत आचार्योऽग्नेरीशान्यां हस्तमात्रवेदिकायां पीठे यत्ना दौवामहीधौ रित्यादि पूर्णपात्रान्तं कलशं
 संस्थाप्य तत्र स्वर्णमय विनायकाम्बिकामृत्योरिदं युत्तारणपूर्वकं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा ॥ ॐ तत्सुखाय विमहेव कर्तुण्डाय धीमहि ॥
 तन्नो वन्ती प्रचोदयात् ॥ इति विनायकं ॥ सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धीमहि ॥ तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥ इत्यम्बिकां च
 आवाहयेत् ॥ अपराकं हेमाद्रिं मतेत्यन्या अपि देवता उक्तास्तथापरितो यथावकाशं प्रतिमास्वक्षतपुञ्जेषु वा व्योमकेशं पार्वती
 भीमजं बभ्रुदेवं अर्कं सोमं भीमं शुभं बृहस्पतिं शुक्रं शनैश्चरं राहुं केलुं बाहुलेयं विष्णुं एतानायाह नैवेद्यान्तैरुपचारैः
 संपूज्य ॥ विनायकादुत्तरतः ग्रहवेद्यां ग्रहावाहनं कुर्यात् ॥ अद्य पू० विनायकशान्त्यङ्गत्वेन विहितं आदित्यादिग्रहाणां स्था-
 पनं पूजनं च करिष्ये ॥ तत्र तद्देशान्यां कलशं संस्थाप्य तत्र वरुणं पूजयेत् ॥ अग्निसमीपमागत्य दक्षिणतो ब्रह्मासनमित्यादि चरु-
 द्वासनान्तं कुर्यात् ॥ ततः गव्याज्यलोलीकृतेन गौरसर्पपक्वकेनोद्धतं तसर्वाङ्गसर्वौषधीभिः सर्वगन्धैश्च लिप्तं शिरसं यजमानं
 आचार्यो मङ्गलवेदघोषैर्भद्रासने उपवेशयेत् ॥ ततो यजमानः पूर्वद्वैतैश्चतुर्भिर्ऋत्विग्भिः स्वस्तिवाचनं कुर्यात् ॥ भो ब्राह्मणाः

ममयुद्धेऽद्यफलव्यमाणसमग्रहमस्यविनायकशान्त्याऽत्यस्यकर्मणः पुण्याहंभवन्तोद्युवन्तु ॥ अस्तुपुण्याहंइतिद्विजावदेयुः ॥
 एवंकल्याणमित्यादि० ॥ ततोजीवत्पत्तिपुत्राभिःसुवासिनीभिर्निराजनंकार्यं ताम्यध्ययमानोवस्त्रकंचुक्कयादिदद्यादित्या-
 चारः ॥ ततआचार्योयजमानदक्षिणतउदशुस्यस्तिष्ठन्पूर्वदेशस्थकलशमादाय ॥ सहस्त्राक्षंशतधारसृपिभिःपावनंकृतं ॥ तेन-
 त्वामभिषिधागमिषामन्यःपुनन्तुते ॥ १ ॥ इतिमन्त्रेणयजमानमभिषिधेत् ॥ कुम्भमध्येकिंचिज्जलमवशेषणीयं ॥ दक्षि-
 णंकुम्भमादाय ॥ भगतेचरुणोराजाभंगंस्वयंदृहस्पतिः ॥ भगमिन्द्रश्चवायुधभंगंसर्वयोददुः ॥ २ ॥ इतिदक्षिणकुम्भे-
 नयजमानमभिषिधेत् ॥ ततःपश्चिमकुम्भमादाय ॥ यत्तेकेशेषुदौर्भाग्यंसीमन्तेयचमूर्धनि ॥ ललाटेकर्णयोरक्ष्णोरापस्त-
 द्गमन्तुसर्वदा ॥ ३ ॥ इतिपश्चिमकुम्भेनयजमानमभिषिधेत् ॥ ततउत्तरकलशमादाय ॥ सहस्त्राक्षंशतधारमित्यादित्रिभि-
 र्मन्त्रैरभिषिधेत् ॥ ततधतुर्भिमिलितैःकुम्भैरभियेकः ॥ तत्रमन्त्राः ॥ एतद्वैपावनंनानंसहस्त्राक्षसृपिस्पृतं ॥ तेनत्यांशत-
 धारेणपापमान्यःपुनंत्विमाः ॥ शक्रादिदशदिक्पालाब्रह्मेशकेशवादयः ॥ आपस्तेघ्नन्तुदौर्भाग्यंशान्तिददतुसर्वदा ॥ ॐसु-
 मित्रियानऽआपऽओषधयःसन्तुदुर्भित्रियास्तस्मैसन्तुयोस्मान्दोष्ट्रियंचवयंद्विष्यः ॥ समुद्रागिरयोऽनघोऽमुनयधपतिव्रताः ॥
 दौर्भाग्यंघ्नन्तुतेसर्वशान्तियच्छन्तुसर्वदा ॥ पादगुल्फोरुजङ्घास्थनितम्बोदरनाभिषु ॥ स्तनोरुचाहुहस्त्राग्रग्रीवास्त्रंसाङ्गस-
 न्धिषु ॥ नासाललाटकर्णध्रुवकेनान्तेषुचयत्स्थितं ॥ तदापोघ्नन्तुदौर्भाग्यंशान्तियच्छन्तुसर्वदा ॥ ततआचार्यःप्राञ्चुखोय-
 जमानस्यधात्तिष्ठन्सन्त्यपाणिनाकुशान्यजमानस्थितिरसिप्रागग्रान्निधायसार्पणंपतैलौदुम्बरसुवेणादाय ॥ ॐमितायस्वा-

हाइदंमितायनमम ॥ ॐ संमिताय स्वाहा इदं संमिता ॥ ॐ शालाय स्वाहा इदं शालाय ॥ ॐ कंटकटाय स्वाहा इदं कंटक-
 टाय ॥ ॐ कूष्माण्डाय स्वा ॥ इदं कूष्माण्डाय ॥ ॐ राजपुत्राय स्वा ॥ इदं राजपुत्राय ॥ इति पडाहुतीर्भक्तकेजुडुयात् ॥
 ततोऽग्निसमीपमागत्य ॥ पवित्रेणाज्योत्पवनादिसोमाय स्वाहेत्यन्तं कुर्यात् ॥ पद्मिनीयौ धृपितचरुणा जुडुयात् ॥ ॐ मिता-
 य स्वा ॥ इदं मिताय ॥ ॐ संमिताय स्वा ॥ इदं संमिताय ॥ ॐ शालाय स्वा ॥ इदं शालाय ॥ ॐ कंटकटाय स्वा ॥ इदं कंटक-
 टाय ॥ ॐ कूष्माण्डाय स्वा ॥ इदं कूष्माण्डाय ॥ ॐ राजपुत्राय ॥ इदं राजपुत्राय ॥ तेनैव चरुणा व्योमेकेशादीनां होमः ॥
 ॐ व्योमेकेशाय स्वा ॥ इदं व्योमेके ॥ यथामन्त्रलिङ्गत्यागः ॥ ॐ पार्वत्यै ॥ ॐ भीमजाय ॥ ॐ वसुदेवाय ॥ ॐ अ-
 र्क्यै ॥ ॐ सोमाय ॥ ॐ भीमाय ॥ ॐ शुक्राय ॥ ॐ बृहस्पतये ॥ ॐ बुधाय ॥ ॐ शनये ॥ ॐ सोमाय ॥
 ॐ राहये ॥ ॐ चाहुलेयाय ॥ ॐ विष्णवे ॥ ततोऽयजमानेन द्रव्यत्यागः कार्यः ॥ ततोऽग्रे शायवराहुतिः ग्रहहोम-
 धपूर्ववत् ॥ ततः स्थापितदेवतानां पञ्चोपचारपूजा ॥ स्वष्टकृदादिग्राजापत्यान्तो होमः ॥ ततोऽबलिदानं पूर्ववत् ॥ क्षेत्र-
 पालचलिः ॥ शुद्धोदकेन लुलातोऽयजमानः विनायकसमीपे उपविश्य ॥ ॐ तत्पुरुषाय वि ॥ तन्नोदंती ॥ १ ॥ ॐ सुभगा-
 धीवि ॥ तन्नो गौरी ॥ २ ॥ ह्यभ्यामभ्राभ्यां विनायकम्बिकाभ्यां नमः ध्यायामीत्येवंपोऽशोपचारैः संपूज्य ॥ कृताकृतत-
 ण्डुलान् ॥ तिलयुक्तौदनं ॥ पक्कापकमत्स्यान् ॥ पक्कापकमांसं ॥ त्रिविधांसुरां ॥ पक्कापकमांसं ॥ मूलकापूपप्रिकोण्डेर-

कक्षर[उण्डेरकाः क्षुद्राधूपास्तेषां खरमाला] दध्यन्नपायसगुडमिथपिष्टमोदकलङ्कानिचित्रसुगन्धपुष्पकृष्णामण्डफलानि-
 चैकपात्रे शर्पवाकृत्या ॥ ॐ तत्पुरुषाय ० तन्नोदन्ती ० ॥ १ ॥ ॐ सुमगायै ० तन्नोगौरी ० ॥ २ ॥ विनायकाम्बिकाभ्यां-
 नमः ॥ मंडपहारं नियेदयामि ॥ इति नियेद्य ॥ कुङ्कुमगन्धद्वयोऽसर्पपसहितोदकेनाञ्जलिमापूर्य ॥ ॐ तत्पुरुषाय ० ॥ ॐ सु-
 मगायै ० ॥ २ ॥ इति मध्नाभ्यां विनायकाम्बिकाभ्यां इदमर्घ्यं समर्पयामि अर्घ्यं दत्त्वा भूमौ शिरःकृत्या ॥ रूपं देहि यशो देहि-
 भगं भगवन् देहि मे ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥ इति विनायकं ॥ रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ॥
 पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥ इत्यम्बिकां चोपतिष्ठेत् ॥ सौभाग्यमम्बिके देहि माग्यं रूपं यशोऽपि च ॥ स्त्रियं पुत्रांश्च
 कामांश्च तथार्शीर्षं च देहि मे ॥ गणेशमातरम्वालेयत्किंचिन्मदभीप्सितं ॥ एकनाम्नैव तद्देहि देहि गौरि वरान्मम ॥ तत आ-
 चार्य- शर्पकुशानास्तीर्य कृताकृताद्युपहारपूर्वोक्तं सर्वतन्निधाय चतुष्पथे गत्वा तत्र भूमिं जलेनाभ्युक्ष्य तत्र कुशानास्तीर्य मन्त्रो-
 क्तं देवता आदित्यादि मन्त्रोक्तं देवताभ्यो नमः ध्यायामीत्येवं षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ तत्र शर्पे निधाय बलिं दद्यात् ॥ मन्त्रास्तु ॥
 बलिं दृष्ट्वा न्विभेदेवाभादित्यावस्यस्तथा ॥ मरुतधाधिनीरुद्राः सुपर्णाः पन्नगाग्रहाः ॥ असुरायातुधानाश्च पिशाचामात-
 रौ नगाः ॥ शाकिन्यो यक्षे वेतालयोगिन्यः घृतनाः शिवाः ॥ जृम्भकाः सिद्धगन्धर्वानागा विद्याधरा नगाः ॥ दिक्पाला लो-
 कपाला धये च विभ्र पिनायकाः ॥ जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ॥ माविष्मा माचमे पापं मा संतु परिपन्थिनः ॥ सौ-
 म्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ॥ ततो यजमानो एह मागत्य हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्याचामेत् ॥ ततः पूर्णाहुत्यादिविस-

र्जनान्तं । कर्मणःसंपूर्णतांवाचयित्वा ब्राह्मणभोजनं प्रणीताविमोकः ॥ श्रेयोदानं ॥ ततआचार्यगंगादिनापूजयेत् ॥
ततोग्रहकलशोदकेनयजमानस्यसकुटुम्बस्याभिपेकः ॥ विनायकास्विकयोःपञ्चोपचारैःपूजांकृत्वा ॥ यांतुदेवेतिविसृज्य ॥
इमेविनायकांविकयोर्मूर्तीआचार्यायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ इदंग्रहपीठंभ्य० ॥ अग्निगन्धादिनासंपूज्य ॥ गच्छगच्छेतिवि-
सृज्य ॥ कृतस्यसग्रहमखविनायकशान्त्याख्यस्यकर्मणःसांगतासिद्धार्थयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ ब्राह्मणेभ्योभूय-
सीदत्वातेभ्यश्चाशिपोयुद्धीयात् ॥ इतिविनायकशान्तिप्रयोगः ॥

अथ श्रीशान्तिः ॥ बुद्धवसिष्ठः—प्रतिकूले तु संप्राप्ते चिवाहं नैव कारयेत् ॥ अन्ते दोषविनाशाय दुर्याच्छान्तिमिमां
शुभाम् ॥ श्रियेजातवति श्रियं । इदंविष्णुरिति विष्णुं । गौरीर्मिमायेति गौरीं । त्र्यम्बकमिति त्र्यम्बकं । परंमृत्योइति
यमं च पूजयित्वा तिलाज्यं च हुनेददोसरं शतम् ॥ ॐभूःस्वाहामृत्युर्नश्यतांलुपायैसुखंवर्धतांस्वाहा ॥ इति ॥ ततोहोमं
समाप्याथ गोद्वयंदक्षिणामवेत् ॥ अत्रकेचिबकधपणपूर्वं श्रीसूक्तेनप्रतिमंत्रंपायासंजुहतिश्रमूलंसृज्यं ॥ इतिश्रीशान्तिः ॥

अथ बुद्धस्पतिशान्तिप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । शान्तिसूक्तजपः । देशकालौसंकीर्त्यं ॥
अस्यकुमारस्योपनयनेबुद्धस्पत्यानुकूल्यसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरश्रीत्वर्षेबुद्धस्पतिशान्तिकरिष्ये ॥ विवाहेतु अस्याःकन्यका-
याःकरिष्यमाणविवाहेबुद्धस्पत्यानुकूल्येत्यादियथानिमित्तमूहः ॥ तदङ्गत्वेनगणेशपूजनंस्वस्तिपुण्याहवाचनं च कृत्वा
आचार्यंघणुयात् ॥ तत्रः सर्पयान्विकीर्य पंचगव्येनआपोहिष्टेत्यादिभिर्मन्त्रैः कर्मभूमिप्रोक्षणंसंभारप्रोक्षणंच ॥ ततः-

स्थण्डिलेपञ्चभूतसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठाप्य । तदीशान्यामहीद्यौरित्यादिविविनाकलशसंस्थाप्यतस्मिन्पञ्चलानिनिक्षिप्यव-
ह्यमाणाओषधीःक्षिपेत् । यृधिकादमनमधुपुष्पाणि । पत्रभाषायांपत्रजमितिप्रसिद्धं । पलाशं सर्पपान् जटामांसीं
गुडूचीं अपामार्गं विडङ्गंशरिनीं वचांसहदेवीं विष्णुकान्तां शतावरीकुष्ठमांसीं हरिद्रेदुरांशैलेयचन्दनं वचां कचोरं सुस्तं चेति ।
वृषराणायेष्टवकुम्भे पूर्णपात्रं निधायाभ्यर्च्य तत्राष्टदलोत्तरदलेहृदिताक्षतनिर्मितदीर्घचतुरस्रपीठे कृताशुत्तरणप्राणप्रतिष्ठां ह्रीं
बृहस्पतिप्रतिमां स्थापयेत् । ततोऽर्घ्येक्षितोन्नलासनमालीर्येत्यादि आज्यभागान्तं प्रकृतिवत् ॥ ततः कलशोपरिस्थापित-
प्रतिमायां जायाहनादिपौडशोषचारैर्बृहस्पतिं पूजयेत् ॥ तत्रविशेषः ॥ पीतवस्त्रयुग्मं पीतयज्ञोपवीतं पीतचन्दनं पीताक्ष-
तान् यम्पकादिपीतपुष्पं विल्वमज्जाभूपं शृतदीपं दध्योदनं नैवेद्यं दक्षिणायां पुष्परागोमाणिक्यं यथाशक्ति हेमवा । पूजान्ते-
विल्लगाभिर्धारुणीभिश्चकुम्भानुमन्त्रणं ॥ ततोऽर्घ्यसमिपत्पायसाज्यवव्रीहितिलद्रव्यैः प्रतिद्रव्यं अष्टोत्तर-
शतं हौमः । स्विष्टकृदादिप्रणीताविमोक्तान्तं प्रकृतिवत् । अग्न्येः पूजनं बृहस्पतेर्गन्धादिभिः पूजनं । ततस्ताम्रपात्रे शुद्धोदकं प्र-
क्षिप्य तत्र पीतानि गन्धपुष्पाणि फलं च प्रक्षिप्यार्घ्यं दद्यात् ॥ गम्भीरदृढरूपाद्देवेज्यसुमते प्रभो ॥ नमस्ते वाक्पते शान्तं गृहा-
णार्य्यं बृहस्पते इति ॥ ततो यजमानो बृहस्पतये कृतकर्मार्पणं कुर्यात् ॥ भक्त्या यत्ते सुराचार्य्यहोमपूजादिसत्कृतं ॥ तत्त्वं
गृहाण शान्त्यर्थं बृहस्पते नमो नमः ॥ इति ॥ ततः प्रार्थना ॥ जीवो बृहस्पतिः सूरिराचार्य्यो गुरुरङ्गिराः ॥ वाचस्पतिर्देव-
मन्त्री शुभं कुर्यात्सदाभमेति ॥ ततो विसर्जनं कृत्वा चार्घ्यप्रणम्य सर्वोपचारसंयुक्तां गोयुक्तां प्रतिमां आचार्य्ययदद्यादभिषेकां-

तेवा । कुम्भोदकेनाचार्यः पुत्रदारसमेतं यजमानमभिषिच्य । आपोहिष्ठा० ३ तत्त्वायामि० ३ इत्यादिभिः ॥ पूर्वोक्तो-
पधिभिरनुलिप्यशुद्धोदकेन लात्या आचम्य आचार्याय प्रतिमां कुम्भं च दत्वा ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य भूयसीं दक्षिणां दत्वा-
आशिषो यज्जीयात् ॥ अनेन दृढस्पर्तिशान्त्या ख्येन कर्मणा परमेश्वरः प्रीयतां ॥ इति दृढस्पर्तिशान्तिः ॥

अथ मृदाहरणम् ॥ नया ९ अथ ७ पञ्चा ५ मि ३ दिने तु पूर्वतः शुभाय कार्यं किल चाङ्कुरार्पणम् ॥ बीजो सिमे शस्तदिने शुभोदये कार्येष्वव-
श्येषु तु तद्विनेपि हि ॥ १ ॥ अग्न्याधानं गर्भसंस्कारमात्रं हित्वा जातं नाम कर्मोपि तद्वत् ॥ कार्यं सर्वत्रेदमेतद्विधिस्तु द्रष्टव्यो वै मृदनायणोक्तौ
॥ २ ॥ जातं जातकर्म ॥ ॥ अथ वाग्दानम् ॥ शस्तं वाग्दानं चतुर्थे ४ पु ५ सप्त ७ छिद्र ९ श्रीसूत्रे पु १ १ पूर्वे दिनेषु ॥ लम्बोडी वा लम्-
भेऽथो वराय कन्याप्राप्ता पुष्पवस्त्रादि दद्यात् ॥ ३ ॥ लम्भे विवाहोदितलम्भे ॥ इदं वरवरणं ॥ ॥

अथ वाग्दानविधिः ॥ ज्योतिर्विद्यादिष्टे विवाह नक्षत्रादियुते शुभकाले प्रसस्यैर्पुंगुमन्त्राखणैः पुरन्ध्रीभिर्ज्ञोतिचान्धैश्च
सहचरपिन्नादिः गन्धाक्षतपुष्पयुग्मवस्त्राभरणफलताम्बूलादि एहीत्यातुर्यमङ्गलवाद्यादिभिर्युतः कन्यायुहे आगत्य शुभवस्त्रापी-
ठासने प्रत्यशुख उपविशेत् ॥ तद्भद्रासने कन्यापिताप्राशुख उपविश्य स्ववामतः प्राशुखीं कन्यामुपवेशयेत् ॥ ततो वरपिन्नादिः
कन्यायुहे स्ते फलताम्बूलादि दद्यात् ॥ स्वपुरतः गणपतिं कलशं च संस्थाप्य श्रीगणपत्यादि स्वरणपूर्वकं देशकालसंकीर्तनान्ते करि-
प्यमाणकन्यापिवाहाङ्गभूतं वाग्दानमहं करिव्ये इति कन्यापितुः संकल्पः ॥ करिष्यमाणपुत्रविवाहाङ्गभूतं कन्यानिरीक्षणं पूज-
नं च करिव्ये इति वरपितुः संकल्पः ॥ तदङ्गविहितं गणपतिपूजनं वरुणपूजनं च करिव्ये इति उभाभ्यां संकल्पं कृत्वा गणपतिवरुण-

कन्यावलोकनविधौनिश्चितस्त्वसुखीभव ॥ इतिवरपितरंग्रतिपठेत् ॥ सचवरपिता ॥ वाचादत्तात्रयाकन्यापुत्रार्थस्वीकृ-
 तामया ॥ यरावलोकनविधौनिश्चितस्त्वसुखीभव ॥ इतिकन्यापितरंग्रतिपठेत् ॥ आत्रादौस्वीकर्तेरि आत्रार्थमित्याद्यहः-
 कर्तव्यः ॥ ततोव्राक्षणाः ॥ शिवाआपःसन्तु ॥ सौमनस्यमस्तु ॥ अक्षतंचारिष्टंचास्तु ॥ दीर्घमायुःश्रेयःशान्तिःपुष्टिस्तु-
 ष्टिचास्तु ॥ एतद्वःसत्यमस्तु ॥ इत्युक्तत्वाग्रन्यद्वयोपरिअभिषेकंकुर्युः ॥ ततोदातापाअस्थसिततन्दुलपुञ्जोपरिशचीमावा-
 ह्यकन्याहस्तेनसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ देवीन्द्राणिनमस्तुभ्यंदेवेन्द्रप्रियममिनि ॥ विवाहंभाग्यमारोग्यंपुत्रलाभंचदेहिमे ॥ इति-
 शर्चीप्रार्थयेत् ॥ वायनसंकल्पः ॥ ततःसुवासिनीभिर्नौराजनादिमाङ्गलिकंकार्यं ॥ विप्राश्चगन्धताम्बूलादिभिःपूजिताः-
 आशीर्मन्त्रान्तोभाग्यपदान्तान्यथेयुः ॥ तेच ॥ कुलायिनीष्टु० सौभगाय ॥ द्वांमालेरवीरुन्तरिक्षुंमाहिंसीःपृथिव्या-
 संभन ॥ अयं हि त्वास्वधितिलेतिजानध्रप्रणिनार्यमहुतेसौभगाय ॥ संवेध्यस्वमिष्टिग्रचबोधयैनुमुबंतिष्ठमहुतेसौभगाय ॥
 धृहस्पतेसथितर्जुंधैनुं संधितंचित्संतुरां संधिशिशाधि ॥ बुर्धयैनमहुतेसौभगाय ॥ इति ॥ तत आशिपोष्टुली-
 यात् ॥ भूयसीसंकल्पः ॥ गणपतिवरुणविसर्जनम् ॥ इतिवौधायनसूत्रमहेशभट्टिप्रयोगदर्पणानुसारेणमुख्यब्राह्मविवा-
 हांगभूतोवाग्दानप्रयोगः ॥

विवाहपूर्वदिनकृत्यं ॥ ततोविवाहदिनात्पूर्ववृतीयपष्ठनवभरहिदान्यतमशुभदिनेविवाहनक्षत्रादियुतेवधूवरयोस्तैलह-
 रिद्रारोपणंगोधूमपूजनंचकार्यं ॥ ततोविवाहदिनात्पूर्वदिनेकन्यापिताचरपिताचरपत्नीकःकन्यापुत्राभ्यांसहमङ्गलस्नाना-

युत्तरं । आचमनं । प्राणाधामः । पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यं अस्त्रजमुक्तशर्मणः मम पुत्रस्य श्वः करिष्यमाणविवाहाङ्ग-
भूतं [इतिरपक्षे ॥ अस्याः अमुकीनाश्रयाः मम कन्यकायाः श्वः करिष्यमाणविवाहाङ्गभूतं इति कन्यापक्षे] स्वस्तिपुण्याह-
याचनं अविष्मपूजनं मण्डपस्थापनं मातृकापूजनं वसोर्धारापूजनं आयुष्यमङ्गजपं नान्दीश्राद्धं चाद्यकरिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नार्थ-
गणपतिपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य कृत्वा ॥ अत्र पुण्याहवाचनान्तं प्रजापतिः प्रीयतामिति वेदेत् ॥ ग्रहानुक्कलतासिद्ध्यर्थ-
ग्रहमरारण्डभयपक्षे समानं ॥ इत्येवं विवाहचिदात्पूर्वे हि सर्वं कुर्यादिति ॥ अथ वा सर्वमेतद्विवाहदिने कुर्यात् ॥ ॥ प्रधा-
नसंकल्पस्तु । परपक्षे अग्निस्थापनसमये परफर्तुकोदारपरिग्रहसंकल्पः । कन्यापक्षे कन्यादानसमये कन्यादातृकर्तृकः कन्या-
दानसंकल्पः । परपित्रादेस्तु यचनात्तदङ्गनान्दीश्राद्धमात्रकर्तृत्वमिति ॥ ॥ रेणुकारिकासु ॥ उक्ते काले विवाहाहङ्गकुर्या-
न्नान्दीमुखोपिता ॥ देशान्तरे विवाहधेत्तत्र गत्वा भवेदिदं । नगण्डपादिकं कर्म वरस्य श्राद्धमन्तरिति ॥ ॥

अथ विवाहदिनकर्तव्यमुच्यते ॥ तत्रादौ घटीस्थापनं ॥ तत्र यथाचारं घटीस्थापनपूजनयुत्तरं प्रार्थना ॥ मुख्यं त्वमसि यन्त्रा-
णामिति धात्रा पुराकृतं ॥ भवभावाय दंपत्योः कालसाधनकारणं ॥ इति ॥ ॥ अथ गौरीहरपूजनं ॥ ततः कन्यामाता-
सुधासिक्तकुण्डे आश्रयं कुङ्कुमेन चन्दनेन वा विलिख्य तदग्रे भूमौ राजह्विरच्य तत्र कोणचतुष्टये स्थापित कलशश्रेणीनां मध्ये सू-
त्रवेष्टितं रपदं निधाय तदुपरि जग्नभागेऽपलं निधाय तत्र वरोतन्दुलपुञ्जे वा अन्योन्यालिङ्गित गौरीहरयोः प्रतिमां सुवर्णैरीष्यादि-
निर्मितां फालायायनी महालक्ष्मीशचीभिः सह पूजयेत् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ सिंहासनस्थो देवेशी सर्वोऽलंकारसंयुतां ॥ पीताम्बरधरं-

देवं चन्द्रार्धकृतशेखरं ॥ करेणाथ सुधापूर्णैकलक्षं दक्षिणेन तु ॥ वरदं चाभयं वा मेनाश्लिष्य च तनुप्रियामिति ॥ ध्यानमन्त्रः ॥
 गौरीहरमहेशानसर्वमङ्गलदायक ॥ पूजां गृह्णाण देवेश सर्वदा मङ्गलं कुरु ॥ इति पूजामन्त्रः ॥ कन्यादेहप्रमाणेन सप्तविंशति-
 तनतुभिः ॥ कृतवर्तिकयादीपं प्रज्वाल्य तैलपूरितं ॥ इति ॥ सुवासिनी ब्राह्मणाभ्यो जयेत् ॥ ततो धधूर्मङ्गलसुखाताह-
 पदप्रपरिहितासने पीतवस्त्रं परिधाय कुङ्कुममाल्यादिभिर्भूषिता उपविश्य कुङ्कुममाल्याक्षताः पुनः पुनः गौरीहरोपरि उभाभ्यां
 हस्ताभ्यां प्रक्षिपेत् ॥ इति ॥ ॥ अथ शिष्टाचाराद्वरस्य सीमान्तपूजनम् ॥ अथ कन्यादाता आचम्य देशकालौ संकीर्त्य
 करिष्यमाणकन्याविवाहाङ्गत्वेन वरस्य सीमान्तपूजनं करिष्येदिति संकल्प्य गणपतिवरुणपूजनं ॥ ततो वरस्य पादप्रक्षालनं ॥
 ॐ विराजो दोहोसि ॥ भेदे मन्त्रावृत्तिः ॥ वरस्योदकोपस्पर्शः ॥ गंधयस्त्रादिना वराचार्यपूजनं ततो ज्येष्ठजामातृपूजनं ॥
 ततो वरस्य पूजनं चन्दनं ॐ सुचक्षुः अहमक्षिभ्यां ॥ अक्षता ॐ अनाधुष्टा ॥ उष्णीपादिवस्त्रदानं ॥ ॐ सुवासुपासा ॥
 ॐ परिधास्यै ॐ यज्ञसामा ॥ पुष्पमालाचंदनं ॐ याजहरत् ॐ यद्यशोप्सरसा ॥ वसोः पवित्रमसीति तैलारोपणं ॥ तैलं-
 मस्तके क्षिपेत् ॥ ततो वरहस्तेनारिकेलफलदानं ॥ ॐ क्रतवस्थ ॥ अक्षीयमाणाः ॥ सुसुहर्तमस्तु ॥ ब्राह्मणान्गन्धादिना संपू-
 ज्य भूयसीदानं गणपतिवरुणविसर्जनं आशीर्ग्रहणं ॥ अनेन सीमान्तपूजनेन धीपरमेश्वरः प्रीयताम् ॥ इति ॥ ततो यथाचा-
 रं गुरुगणपत्युपस्थागादि कुलदेवतावन्दनं विप्रपितृमात्रादिवन्दनं च कृत्वा स्वस्तिन इन्द्र इति कनिष्कद्विदिति च ब्राह्मणैः सह-
 पठन्पदातिर्वाहनारूढो वा धधूर्गृहं गत्वा सुवासिनीभिर्यथाचारं संपूर्णकुम्भनीराजनादिना कृतमङ्गलो वधधूर्गृहं प्रविशेत् ॥ ॥

अथ मधुपर्कः ॥ वराय दाता मधुपर्कमाचरेद्भरस्य शास्त्राविधिना जयन्तः ॥ तत्क्रीयशास्त्राविधिर्नैव चाचरेज्जगद् चैव नहि तच्च स-
मतम् ॥ १ ॥ तत्राण्ड०दर्भेयतीह धाता तदर्ध०५दर्भेर्दिह विष्टः स्यात् ॥ स्वसूतः स्यान्मधुपर्ककर्म षटीनिवेष्टादि तु देवमिन्द्रवः
॥ २ ॥ पाता ब्रह्मा ॥ भुक्त्वा हरेद्या मधुपर्ककाले गायत्रिका चापि वधूस्तथैव ॥ प्रत्यक्षुत्तस्ता हरिदिशुत्तस्य स्यात्तद्विधिर्गृह्यायिधान-
तस्तु ॥ ३ ॥ ना वरः ॥ मुक्तेति मधुपर्के एवोपहारादौ न दोषः ॥ हस्तिदिक् पूर्वोदिक् ॥

अथमधुपर्कप्र० ॥ पञ्चम्यभिभवन्ति आचार्यक्रत्वैवाहोरात्राग्निचः स्वातकइति ॥ प्रतिसंवत्सरानर्हयेयुः । यक्ष्यमाणास्तु-
त्वजः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ शान्तिसूक्तपठनं । देशकालौसंकीर्त्य शुभपुण्यतिथौ कन्यार्थिनंगृहा-
गतं चरं मधुपर्कणार्चयिष्ये ॥ दासनमाहार्याह आसनस्य पश्चात्प्राशुरमयस्थितं वरं प्रति ॥ ॐ साधुभवानास्तामर्चयिष्यामो-
भवंतं ॥ ॐ अर्चय ॥ इति वरः ॥ अर्चयेति प्रतिग्रंथं प्राह तं प्राधुसो वर इति रेणुः ॥ अन्यस्त्रिभिः प्राह चिष्टरादीनि । प्रति-
ष्टुतामितियजमानः । प्रतिष्टुतामीति वरः सर्वत्र । चिष्टरोचिष्टरोचिष्टरः ॥ प्रतिष्टुतां ॥ प्रतिष्टुतामि ॥ चिष्टरं तूष्णीं-
वरः प्रतिष्टुता आसने उदगं निधाय ॥ ॐ वज्रमोक्षिसमानानां मुद्यतामिव सूर्यः ॥ इमं तमभितिष्ठामि यो माकक्षाभिदासति
॥ १ ॥ इत्येनमभ्युपविशति ॥ पादार्थमुदकं पादार्थमुदकं पादार्थमुदकं प्रतिष्टुतां ॥ प्रतिष्टुतामि ॥ तदुदकं वरः प्र-
तिष्टुता ॥ ॐ विराजो दोहोसि विराजो दोहमशीयगपि पाचायै विराजो दोहः ॥ १ ॥ इति दक्षिणं पादं स्वयं प्रक्षाल्य ॥ अने-
नैव मन्त्रेण यामं प्रक्षालयति । सन्यं पादं प्रक्षाल्य दक्षिणं प्रक्षालयति ब्राह्मणश्चेदक्षिणं प्रथमं ॥ आचमनं ॥ पूर्ववद्वितीयो-

चिष्टः ॥ चिष्टोचिष्टोचिष्टः ॥ प्रतिगृह्यतां ॥ प्रतिगृह्यामि ॥ द्वितीयंविष्टंवरःप्रतिगृह्य ॥ आसनस्याधस्तादुदगग्रंनि-
 धाय ॥ ॐव्यर्च्योस्मि० इत्यनेनमन्त्रेणतस्योपरिपादौकरोति ॥ अर्घोऽर्घोऽर्घः प्रतिगृह्यतां ॥ प्रतिगृह्यामि ॥ ॐआपः
 स्थयुष्याभिःसर्वान्कामानवाप्तयानि इतिप्रतिगृह्यति ॥ तामृग्राअभिवंद्यप्रागुदग्वानिनयन्नभिमन्त्रयते ॥ ॐसमुद्रंघः
 प्रदिणोमिस्त्वांयोनिमभिगच्छत ॥ अरिष्टाअस्माकंवीरामापरसेचिमत्पयः ॥ १ ॥ इति ॥ आचमनीयमुदकमाचमनी-
 यमुदकमाचमनीयमुदकं ॥ प्रतिगृह्यतां ॥ प्रतिगृह्यामि । वरस्तूष्णीप्रतिगृह्य ॥ ॐआमागन्यशस्त्रासंस्तृजयर्चसा ॥
 तन्माकुरुत्रियम्प्रजानामधिपतिम्पशूनामरिष्टितनूनाम् ॥ १ ॥ इत्याचामति ॥ ततोद्विराचमनं ॥ मधुपर्कोमधुपर्को-
 मधुपर्कः ॥ प्रतिगृह्यतां ॥ इतिनिवेदितंमधुपर्कं ॥ दधिमधुपृतमपिद्वितंकांस्वेकांसेन किंचिदुच्चादितंदातृहस्त-
 स्थंवरः ॥ मित्रस्यत्वेतिप्रतीक्षते ॥ ॐमित्रस्यत्वाचधुपाप्रतीक्षे ॥ इति ॥ देवस्यत्वेतिप्रतिगृह्यति ॥ ॐदेवस्यत्वा०
 प्रतिगृह्यामि ॥ इति ॥ सव्येपाणीकृत्यापिधानंनिष्कास्यदक्षिणस्यानामिकयात्रिःप्रयौति ॥ ॐनमःइयावास्यायाज्ञशने-
 यत्तऽआयिद्धंतत्तेनिष्कृन्तामि ॥ १ ॥ इति ॥ अनामिकांगुष्ठेनचत्रिर्निरुक्षयति ॥ प्रतिप्रयथणंमंत्राभ्यासः
 निरुक्षणंच ॥ तस्यत्रिःप्राश्नाति ॥ अनामिकांगुष्ठेनैव ॥ ॐयन्मधुनोमधव्यम्परमदूरूपमद्वाद्यम् ॥ तेनाहम्मधुनोमध-
 व्येनपरमेणरूपेणान्नाचेनपरमोमधव्योन्नादोसानि ॥ १ ॥ इति ॥ प्रतिप्राशनंमंत्रावृत्तिः ॥ मधुपर्कंचसोमेचनोच्छिष्टंम-
 नुरग्रवीदिति ॥ मधुमतीभिर्वाप्रत्यूचं ॥ पुत्रायांतेवासिनेचोचरतऽआसीनायोच्छिष्टंदद्यात्सर्ववाप्राश्नीयात्प्राग्वासंचरेनि-

नयेत् ॥ आचम्य ॥ प्राणान्संमृशति ॥ ॐ वाङ्मासेस्तु ॥ इतिमुखंकराग्रेणस्पृशेत् ॥ ॐ नसोर्मप्राणोस्तु ॥ इति तर्जन्य-
 गुष्ठाभ्यां नासारभ्रद्वयंस्पृशेत् ॥ ॐ अक्ष्णोर्मचक्षुरस्तु ॥ इतिगनाभिकांगुष्ठाभ्यांचक्षुर्द्वयंयुगपत् ॥ ॐ कर्णयोर्मध्रोत्रमस्तु ॥
 इतिमध्यमांगुष्ठाभ्यांदक्षिणकर्णं ॥ अनेनैवमन्त्रेणवामकर्णं ॥ ॐ बाह्वोर्मवलमस्तु ॥ इतिकराग्रेणदक्षिणबाहुं ॥ एवंवामबाहुं ॥
 ॐ ऊर्मोर्मोङ्गोस्तु ॥ इतिगुणपद्मेनोरु ॥ ॐ अरिष्टानिमेकानितनूस्तन्यामेसहसंतु इति शिरःप्रभृतिपादांतानिसर्वोर्गानि-
 उभाभ्यांदक्षाभ्यामालभते ॥ आचान्तोदकःश्लासमादायगौरितिचित्रिःप्राह ॥ गौर्गौरिरितियजमानः । उत्सृज्यतामितिथरः ।
 ॐ मातारुद्राणांदुहितायसूनादृष्यसादित्यानाममृतस्यनाभिः ॥ प्रनुवोचंचिकितुपेजनायमागामनागामदितिवधिष्ठ ॥ म-
 मचांमुष्यचपाप्माहतः ॥ ॐ उत्सृजततृणान्यत्त्वितिश्रूयात् ॥ १ ॥ ॐ मित्यंतमुपांशु उत्सृजतेत्याद्युचैः ॥ अब्रशिष्टाचा-
 रपरिप्रासाःकेचनपदार्थाल्लियंते ॥ ॐ युचक्षां इतिगंधान् ॥ ॐ अनाद्यष्टेत्यक्षतान् ॥ ॐ परिधास्यैइत्यनेनपरिधानी-
 यंयत्नं ॥ ॐ यज्ञोपवीतं इति यज्ञोपवीतद्वयं ॥ ॐ यशसामेत्युत्तरीयं ॥ ॐ वाऽअहरत् ० इति पुष्पमालाग्रहणं ॥
 अथावमभीतेपुष्पमालां ॥ ॐ यद्यशोप्सरः ॥ अधालंकारं ॥ ॐ अलंकरणं इतिप्रथमंदक्षिणकर्णं ॥ ततोनेनैववामे ॥
 ततोपरोधिवाहचेद्यांगत्याशुभासनउपविश्य । आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालीसंकीर्त्यं ॥ शुभपुण्य-
 तिर्योधमार्थकामप्रजासिध्यर्थधारपरिग्रहणंकरित्ये तत्रपंचभूतंस्कारपूर्वकंयोजकनामाग्निप्रतिष्ठापनं ॥ ततोयुहाभ्यंतरतो

गत्वाप्राशुखीकन्यामवस्थाप्यप्रत्यशुखोवरस्तिष्ठेत् ॥ प्रत्यशुखीकन्याप्राशुखोवरइतितुगदाघरभाज्ये ॥ वधूवरांतराले अवि-
 धुरसुदृढसदृक्षयः पुरुषा उदग्दशमंतः पटं धारयेयुः ॥ तत्रैवज्ञाभंगलस्सृतीनां पठनं कुर्युः ॥ विशेषका उचारणीयाः ॥
 सुमुहूर्ते ॐ प्रतिष्ठ इत्युचैः शब्दं कुर्युः ॥ चधूः करधृतपुष्पप्रथितवरणमालां वरकंठे समर्पयेत् ॥ उदक्त्वं संधृतांतः पटनिः-
 सरणं कायं ॥ तत आचार्यादिद्विजगणः प्रतिष्ठाभं त्रं ब्राह्मणं च पठेत् ॥ ॐ मनोजुतिर्जुपतु मा० ॥ १ ॥ ब्राह्मणं ॥ ॐ मनो-
 जूतिर्जुप० ॥ १ ॥ पुपयै प्रभूर्नाम० ॥ १ ॥ पुपयै विभूर्नाम० ॥ २ ॥ पुपयै व्यष्टिर्नाम० ॥ ३ ॥ पुपयै त्रिष्टुतिर्नाम०
 ॥ ४ ॥ पुपयै व्यावृत्तिर्नाम० ॥ ५ ॥ पुपयाऽऽर्जुं स्वाह्नाम० ॥ ६ ॥ पुपयै पयस्वाह्नाम० ॥ ७ ॥ पुपयै ब्रह्मवर्चसी०
 ॥ ८ ॥ पुपयाऽऽतिव्याधी० ॥ ९ ॥ पुपयै दीर्घोनाम० ॥ १० ॥ पुपयै ह्रस्विर्नाम० ॥ ११ ॥ पुपयै प्रतिष्ठानाम० ॥ १२ ॥
 दंपत्योरयिच्छिन्नाप्रीतिरस्तु ॥ ततो वरः प्राशुखः कन्याप्रत्यशुखीचोपविशेत् ॥ कुमार्यावासः परिधानं ॥ ॐ जराङ्गच्छपरि-
 धत्स्वयासो भवा रुष्टीनामभिशस्तिपावा ॥ शतञ्जलीवशरदः सुवर्षारविचपुत्राननुसंव्ययस्वायुष्मतीदम्परिधत्स्ववासः ॥ १ ॥
 इति मन्त्रपाठो वरस्य ॥ अथोत्तरीयम् ॥ ॐ याऽऽकृन्तन्नवयं याऽऽतन्वत ॥ याध्वदेवी सन्तु न भितो ततन्य ॥ तास्त्वादे
 वीर्जरसे संव्ययस्वायुष्मतीदम्परिधत्स्ववासः ॥ १ ॥ अथैनं समंजयति ॥ कन्यापितापरस्परं समं जेधा भिति प्रपयति ॥
 अत्रेणुः । परस्परं समं जेधांती तस्यांगच्छतस्ततः ॥ समं जं त्विति मन्त्रेण धातुरं जुगतौ भवेदिति ॥ ॐ समन्जन्तु विधे देवाः समा-

योददयानिनौ ॥ सम्मातरिथासन्धातासखेदप्रीदधातुनौ ॥ १ ॥ ततजाचारप्रासंचधूकण्ठेमांगल्यतंतुबंधनं ॥ तत्रमन्त्रः ॥
मांगल्यतंतुनानेनममजीवनहनुना ॥ कंठेवद्वामिसुभगेत्वंजीवशरदांशतं ॥ १ ॥ ॐयदावभन्दाक्षायुणाहिरण्यःशुतानी-
फायसुमनुस्वर्गनाः ॥ तन्मुऽआर्यभामिशुतशारदुयायुष्माक्षुरददृष्यथासम् ॥ इति ॥ ततोद्विजाःपरित्वागिर्यणोगिरऽ-
इत्यनुपाकेनजुपाणोऽअमुरान्यस्येधेतुस्वाहेत्यनेनवधूयराचच्छिन्नचतुर्विंशतितंतुभिर्द्विगुणीकृतसूत्रेणकंठेशानादिवेष्टयेत् य-
थाचारं ॥ अयंदेशाचारः ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐपरित्यागिर्धणोगिरंऽहुमार्भयन्तुविधतं ॥ दृढायुमनुदृढयोऽष्टाभयन्तुऽष्टयः
॥ १ ॥ इन्द्रस्यस्यूरसीन्द्रस्यप्रयुसि ॥ ऐन्द्रमसिधेयदेवमसि ॥ २ ॥ विभूरसिप्रवाहणोचक्षिरसिहव्युवारनः ॥ श्रुत्रोसिप्रचे-
तास्तुयोसिपुथर्वेदाऽजुशिगसि ॥ ३ ॥ जुशिगसिकुविरद्वारिरसिधम्भारिरिबुस्थूरसिदुर्वस्वाब्धूरसिमाज्जोलीयःसुम्नाह-
सिकूरानुऽपरिपद्योसिपर्वमानो नभोसिष्पुतकामृष्टोसिहव्यसूदनऽक्रुतधामासिस्वय्योतिः ॥ ४ ॥ समुद्रोसिद्विश्वव्यव्याऽ-
ज्जोलेकंपुदक्षिरसिपुष्टोपागस्वेन्द्रमसिसदोस्त्युतस्वद्वारौमामासन्तामिगर्भनामद्वपुष्यमातिरस्वस्तिमुस्मिन्पुथिदेवयाने
भूयान्मित्रस्वमा ॥ ५ ॥ मित्रस्वमाचक्षुषेधरभ्युमर्द्यःसर्गराऽसगरास्यसर्गेणनाक्षारोद्वेपानीकिनपुतमाभ्रयऽपिपुतमा-
भ्रयोगोपायतंमानभोयोस्तुमामादिदृसिष्ट ॥ ६ ॥ ज्योतिरसिद्विधिरूपमिधेयानोद्वेवानोद्वसमिष्ट ॥ त्वदसौमतनूकृज्यो-
द्वेपोभ्योन्यकृतेभ्यऽजुखन्तासिबर्कश्चदृस्वाहाजुपाणोअमुरान्यस्येधेतुस्वाहा ॥ ७ ॥

अथकन्यादानसंकल्पः ॥ देशकालौनिर्दिश्य शुभपुण्यतिथौअस्थिपुण्याहेअस्याःअमुकीनास्थाः ममकन्यकायाः
 अनेनचरेणधर्मप्रजयाउभयोर्वैश्वयोर्वैश्वद्वयं तथाचममसमस्तपितृणांनिरतिशयानन्दब्रह्मलोकावास्यादिकन्यादानकल्पो-
 क्तफलावासयेअनेनचरेणअस्यांकन्यकायां उत्पादयिष्यमाणसंतत्यादशपूर्वाण्डापरान्माचएकविंशतिपुरुषानुद्धर्तुंब्राह्मवि-
 बाह्विधिनाश्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतयेकन्यादानमहंकरिष्येइतिसाक्षतकुशजलेनसंकल्प्य बधुवरपुरतो नूतनंकांस्यपात्रंनि-
 धाय चरहस्ते ॥ शिवाआपःसन्तु ॥ सन्तुशिवाऽआपः ॥ सौमनस्यमस्तु ॥ अस्तुसौमनस्यं ॥ अक्षतंचारिष्टंचास्तु ॥
 अस्त्वध्वतमरिष्टंच ॥ यत्पापंरोगःअशुभंअकल्याणंतदूरेप्रतिहतमस्तु ॥ यच्छ्रेयस्तदस्तु ॥ दीर्घमायुःशान्तिःपुष्टिस्तुष्टि-
 ध्यास्तु ॥ ततोवरस्यगोत्रोच्चारः ॥ सर्वत्रोच्चारोभवेत्तातपूर्वःकन्यादानेस्याद्विलोमाचतृतीयं ॥ ऋक्शाखीयाद्यन्यशाखा-
 मुनांदीक्षाद्वेप्येवंचेतिशाखंअवीरति ॥ अमुकगोत्रस्यअमुकप्रवरस्यअमुकशर्मणःप्रपौत्राय अमुकगोत्रस्यअमुकप्रवरस्यअमु-
 कशर्मणःपौत्राय अमुकगोत्रस्यअमुकप्रवरस्यअमुकशर्मणःपुत्राय अमुकगोत्रायअमुकप्रवरायशुक्लयजुर्वेदात्राययाजिमार्गं-
 दिनीयशाखाभ्यायिनैअमुकशर्मणेवराय ॥ ततःकन्यायाध्यगोत्रोच्चारः ॥ अमुकगोत्रस्यअमुकप्रवरस्यअमुकशर्मणःप्रपौत्री ॥

१ रेणुकारिकायाम्—अधिकारीह्यपमीको दंपत्योरुपनिष्ठयोः । गच्छेद्विशुद्धीं दयारथाशुदाय प्रयोगतः ॥ अन्यशाखास्तु वाक्येषु प्रतिकूलेषु संख्येति ॥
 नित्यस्य शुचिर्मूलस्य शिष्टाचारस्य दर्शनात् ॥ सुगन्धूहगशुतेः पद्माद्रेपरीत्यादितः शुतेः ॥ अभिप्रायान्विचारेवं विधिरैवः स्फुटीकृत इति ॥ प्रयोगदर्पणे—सर्वत्र
 प्राशुलो दाता प्रतिमाही उदश्चुतः ॥ एष एव विधिर्निलो कन्यादाने निपर्वयः ॥ इति ॥

अमुकगोत्रस्यामुकप्रवरस्यअमुकशर्मणःपौत्रीं ॥ अमुकगोत्रस्यामुकप्रवरस्यअमुकशर्मणःभग पुत्रींअमुकगोत्रांअमुकप्रवरो-
कृष्यानासीदमां इत्येकःपर्यायः ॥ एवमेवपुनःपर्यायद्वयमुक्त्वा ॥ वरस्यगोत्रोचारादिकोदादितिकामस्तुत्यंतं एकःपर्यायः ॥
एवमेवपुनः पर्यायद्वयमिति संप्रदायो वा ॥ कन्यायायाशक्तिसालंकृतांडपकल्पितोपस्करसहितांप्रजापतिदैवतांपुराणो-
क्तशतगुणीकृतज्योतिष्टोमतिरात्रफलप्राप्तिकामःभार्यात्वेनतुभ्यमहंसंप्रदे ॥ इत्युक्त्वाअविच्छिन्नभार्यापातितजलव-
ट्यासकुशाधतजलंकन्यादक्षिणाहस्तंवरदक्षिणहस्तेदद्यात् ॥ ततो वरः तादृक्षांसंस्पृशन् प्रतिपृच्छति ॥ तत्रमंत्रः ॥
ॐ द्यौस्त्वाददातुशुषितीत्याप्रतिपृच्छातु ॥ कृतैतत्कन्यादानसांगतासिच्यर्थंभार्यायाशक्तिकेदक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रदे ॥ नमम ॥
ॐ स्वस्तीतिवरः ॥ ततोदाताभाजनगोभूदासीमहिपीगजाधवाहनगृहशय्यावस्त्रालंकारादियथाविभयंसंकल्पपूर्वकंदद्यात् ॥
ततःकन्यापितापठति ॥ यस्त्वयाधर्मधरितव्यःसोनयासह ॥ धर्मचार्यचकामेचत्ययेयंनसिचरितव्या ॥ नातिचरामी-
तिचरोन्मयात् ॥ कोदादितिकामस्तुतिंत्रिःपठेत् ॥ ॐ कोदात्कस्माऽअदात्कामोदात्कामोदात् ॥ कामोदात्ताकामेऽप्र-
तिग्रहीताकामितर्त्त ॥ १ ॥ अथयदन्यहदातिकामेनैवतुहदातीदम्मेव्यमुग्रासद्वितितुत्यलेतिकोदात्कस्माऽअदात्कामो-
दात्कामायादात् ॥ कामोदात्ताकामेऽप्रतिग्रहीताकामेतेत्ते ॥ १ ॥ ॐ सयुःकामुयेतमहत्प्राप्तुयामित्युदुगयनऽआपृथे-
माणपथेषुण्योहेद्वादशाहमृपसद्गतीभूत्वौदुम्बरेकहृसेचमसेवासवर्गोपधुम्फलानीतिसम्भृत्यपरिसमृद्धपरिलिप्यामिसुपसमाध्या-

याधलाज्यदुसंरक्त्यपुहुसानक्षेत्रेणमुन्धेसुसनीयजुहोति ॥ १ ॥ आवन्तोदेवास्त्वयिजातवेदस्तिर्युञ्जोमुन्तिपुरुषस्यकुमान् ॥
 तेभ्योहुन्भागधेयजुहोमितेभातुसाङ्कामस्तुर्पयन्तुस्वाहा ॥ २ ॥ यातिरधीनिपुद्यसे ऽहविधरणीऽहति ॥ तान्त्वाह-
 तुस्वधारायायेजेसुहुराधनीमहदस्वाहा ॥ प्रजापतेनत्वेदेलान्यन्यऽहुतितृतीयाञ्जुहोति ॥ ३ ॥ ज्येष्ठायस्वाहाश्रेष्ठायस्वा-
 हेति ॥ अग्नौहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिप्राणायस्वाहावृषिषायेस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिश्रोत्रायस्वाहायुतनायस्वाहु-
 येस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिबुध्नेपस्वाहु। समुदेस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिश्रोत्रायस्वाहायुतनायस्वाहु-
 त्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिमुनेसेस्वाहा। मजाल्यैस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिरुतसेस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्वव-
 मुवनयति ॥ ४ ॥ भूतायस्वाहेति अग्नौहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिभविष्युतेस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिवि-
 श्वायस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिसम्वीयस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयति ॥ ५ ॥ पृथिव्यैस्वाहेति ॥ अग्नौ-
 हुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयत्यन्तुरिक्षायस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिदेवेस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिहि-
 रण्यःस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिऋषेस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयति ॥ ६ ॥ भूःस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिभूवःस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिभूमवःस्वाहेत्यग्नीहुत्वा-
 मुन्धेसदस्त्ववमुवनयतिभूमवुःस्वाहेत्यग्नीहुत्वामुन्धेसदस्त्ववमुवनयति ॥ ७ ॥ अग्नयेस्वाहेति ॥ अग्नौहुत्वामुन्धेसद-

अन्नमुपनयति सोमाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मुन्ये सः स्रवमुपनयति त्रियै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा-
 मुन्ये सः स्रवमुपनयति तत्स्ये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मुन्ये सः स्रवमुपनयति सुरस्वत्ये स्वा-
 हेत्यग्नौ हुत्वा मुन्ये सः स्रवमुपनयति विधेभ्यो देवभ्यः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मुन्ये सः स्रवमु-
 न्ये सः स्रवमुपनयति ॥ ८ ॥ अर्धेन मभिभृशति ॥ घ्नमसिज्वलुदसि पूर्णमसि प्रस्रव्यमस्येकसमुमसि हि त्वमसि हि क्रियमाण-
 मत्युद्वीयमानमसि धापितुमसि प्रत्याश्वाचितुमस्याद्रसन्वीसमसि धिभूरसि प्रभूरसि ज्योतिरस्युन्नमसि निधनमसि सुयगोप्सोति
 ॥ ९ ॥ अर्धेन मुवञ्छति ॥ आमोस्यामद्विहेतुमयि ॥ सुहिराजेशानोधिपतिः सुमाराजेशानोधिपतिः ह्यरोत्यति
 ॥ १० ॥ अर्धेन मुगचामति ॥ तत्सविदुर्वुरेण्यमुं घृद्याताऽऽकृताय ते मुधुरन्ति सिन्धवः ॥ माध्वीर्नः सन्त्योपधीः प्र-
 स्वाहा ॥ ११ ॥ अर्गदिवुस्यधीमहि ॥ मुधुनुक्त्युतोपसोमुधुमत्यार्थिवद्वजः ॥ मुधुर्द्वोरस्तुनः पिताभुवः स्वाहा-
 ॥ १२ ॥ प्रियो यो न प्रचोदयात् ॥ मुधुमाद्रो मुनस्यति मुंघुमौ २ ॥ अस्तु सूर्यः ॥ माध्वीर्गोबो भवन्तुनः ॥
 स्वः स्वाहेति सूर्याधसा चिरीमन्याह सूर्याधमुधुमतीः सूर्याधव्यात्सीरहुमेवेदद्वसुर्ध्वभ्यासम्भुवः स्वः स्वाहेत्यन्ततऽआचम्य-
 प्रक्षाल्य पाणी जघनेनाग्निम्प्राक्क्षिराः संविशति ॥ १३ ॥ प्रातरादित्यमुपतिष्ठते ॥ दिशामेकपुण्डरीकमस्य हुम्मनुष्या-
 णामेकपुण्डरीकम्भूयासमितियुधेतुमेत्यजघनेनाग्निमासीनो बद्धुञ्जपति ॥ १४ ॥ तद्वहेतुमुद्रात्कऽआरुणिर्गोजसने-

ग्रायथाज्ञवल्क्यायान्तेवासिनऽऽकृत्वोवाचापियऽऽनऽशुक्लेश्याणौनिपिञ्चेज्जायेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुऽपुलाशानीति ॥ १५ ॥
 एतमुहैववाजसनेयोयाज्ञवल्क्यो ॥ मधुकायपैङ्गवायान्तेवासिनऽऽकृत्वोवाचापियऽऽनऽशुक्लेश्याणौनिपिञ्चेज्जायेरञ्छा-
 खाऽप्ररोहेयुऽपुलाशानीति ॥ १६ ॥ एतमुहैवमधुकऽपैङ्गवायमागविसृयेन्तेवासिनऽऽकृत्वोवाचापियऽऽनऽशुक्लेश्या-
 णौनिपिञ्चेज्जायेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुऽपुलाशानीति ॥ १७ ॥ एतमुहैवचूडोभृगविसिऽजानकुयऽआयस्थूणायान्तेवा-
 सिनऽऽकृत्वोवाचापियऽऽनऽशुक्लेश्याणौनिपिञ्चेज्जायेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुऽपुलाशानीति ॥ १८ ॥ एतमुहैवजानकिराय-
 स्थूणऽसत्यकामायजाचालायान्तेवासिनऽऽकृत्वोवाचापियऽऽनऽशुक्लेश्याणौनिपिञ्चेज्जायेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुऽपुलाशानी-
 ति ॥ १९ ॥ एतमुहैवसत्यकामोजाचालान्तेवासिभ्यऽऽकृत्वोवाचापियऽऽनऽशुक्लेश्याणौनिपिञ्चेज्जायेरञ्छाखाऽप्ररोहे-
 युऽपुलाशानीतितुमेतन्नापुत्रायवान्तेवासिनेवाचूयात् ॥ २० ॥ चतुरौदुम्बरोभवत्यौदुम्बरश्चमसऽऔदुम्बरऽक्षुवऽऔदु-
 म्बरऽहुष्मऔदुम्बर्पाऽउपमन्त्रिन्यौ ॥ २१ ॥ दुशप्राम्युणिघ्नान्यानिभवन्ति ॥ त्रीहियुवास्तिलमापाऽअणुप्रियङ्गुगो-
 धूमाध्वमसूरध्वखुल्वाध्वखलुकुलाध्वतुान्तसार्यम्पिह्वादभ्रमधुनाघृतेनोपसिञ्चत्याज्यस्यजुहोति ॥ २२ ॥ सूर्येपौवाऽएपले०
 ॥ १ ॥ (काण्डं १४ प्र० ७ ब्रा० ५) सुवर्णाभिषेकोस्तु ॥ ततोदातावरप्रार्थयेत् ॥ कन्येममाग्रतोभूयाःकन्येमेदेवि-
 पार्थयोः ॥ कन्येमेपृष्ठतोभूयास्त्वदानान्मोक्षमाप्नुयाम् ॥ १ ॥ कन्यालक्षणसंपन्नंकनकामरणैर्युतां ॥ दास्यामिब्रह्मणे

तुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया ॥ २ ॥ पृथिव्यादिमहद्भूताः साक्षिणः सर्वदेवताः ॥ इमां कन्यां प्रदास्यामि पितृणां ताराणाम्यच
 ॥ ३ ॥ मम यं शकुलजातापोपिता वत्सराष्टकं ॥ तव विप्रमया दत्ता पुत्रपौत्रप्रबर्हिनी ॥ ४ ॥ गौरी कन्यायिमां विप्रयथाश-
 क्तिं विभूषितां ॥ गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्रसमाश्रय ॥ ५ ॥ आश्रयामीति वरः ॥ इति कन्यादानविधिः ॥ ॥ अथाचार-
 प्राप्तं कंकणगणपतिपूजनं ॥ कंकणप्रकारः ॥ यथूरयोः परित्वेत्यनुयाकेन वेष्टितान्कण्डदेशस्थान् सूत्रतन्तूनधोनिष्कास्य त्रि-
 लीकृत्य हरिद्राक्ताङ्कुर्यात् पुष्पकण्डात्तत्कणं च धूपाय हस्तो यदा वक्षति मन्त्रेण वरोचभीयात् ॥ कटि-
 प्रदेशस्थांस्तान्तून् रूर्वा निष्कास्य तादृशं कंकणं कृत्वा तेनैव मन्त्रेण वरदक्षिणहस्तो यधूर्वभीयात् ॥ वरः शुभपुण्यतिथौ विधादाङ्गभूतं
 कंकणगणपतिपूजनं करिष्ये ॥ तत्कृत्या ॥ वन्दनं कन्यकापूरुषपरपूर्वविमोचनं ॥ उच्यदायमां० इति कंकणबन्धनं ॥ तत-
 आद्यपूजनं पत्नीः पवित्रमसीति मन्त्रेण ॥ ततो वरः पित्रा प्रक्षामादाय दृढीत्या निष्कामति ॥ ततो वरः पित्रा जनकेन प्रक्षारं सं-
 कल्प्य दत्तां च धूं आदाय प्रतिग्रहविधिना दृढीत्यापश्चात्तां हस्तौ धृत्या निष्कामति दृढमध्यात्मण्डपे अग्निसमीपं गच्छेदित्यर्थः ॥
 उच्यदैपिमनसा दूरं दिशो नुपवमानो वा ॥ हिरण्यपर्णवैकर्णः सत्त्वामन्मनसां करोतु ॥ असाविति वधूनामग्रहणं ॥ मंत्र-
 पाठो यस्य ॥ निष्क्रमणप्रभृत्युदकुम्भटूत्कन्धे कृत्वा दक्षिणतोऽर्वाग्यतः स्थितो भवति उचरत एकं पां इति विकल्पः ॥ अ-
 भिप्रेक्ष्य पर्यन्तं ॥ अथैतौ समीक्षयति कन्यापिता परस्परं समीक्षेयामिति त्रैपेण ॥ उच्यधोरचक्षुरपतिह्येधि शिवापशुभ्यः सु-

मनाःसुवर्चाः ॥ धीरसुर्देवकामास्योनाशन्नोभवद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ सोमःप्रथमोविवेदेगन्धर्वोविविदउत्तरः ॥ तृतीयो-
मिष्टेपतिस्तुरीयस्तेमनुव्यजाः ॥ सोमोददद्रन्धर्वायगन्धर्वोददद्रमे ॥ रयिंचपुत्रांधादादग्निर्मक्षमथोऽइमां ॥ सानःपूपा-
क्षियतमानेरयसानऽऊरुऽउशतीयिहर ॥ यस्यासुशन्तःप्रहरामशेषंयस्यामुकामावहवोनिविष्टौ ॥ १ ॥ ॥ एभिर्मैत्रैःपर-
स्परंसमीक्षतः ॥ ततोवरोदक्षिणपादेनयधूर्वामपादेनयेदीमारुह्य ॥ प्रदक्षिणमग्निंपर्याणीयैकेपश्चादग्नेस्तेजनींकटंचादक्षि-
णपादेनग्रधृत्योपचिहति ॥ एकैआचार्याःप्रदक्षिणमग्निंपर्याणीयकन्यावस्त्वपरिधानादिकुर्वति ॥ तेजनीनृणपूलकः । कटः
प्रसिद्धएव । तयोरन्यतरंदक्षिणपादेनपरिक्रम्यैकस्मिन्कुशास्तृतेआसनउपविशतिवरः । तदक्षिणतोवधूः ॥

अथविवाहेऽध्यन्याधानम् ॥ करिष्यमाणविवाहहोमेदेवतापरिग्रहार्थमग्न्याधानारुण्यंकर्मकरिष्ये ॥ समिद्धमादाय
तत्रादौपैकल्पिकपदार्थोवधारणम् ॥ अग्नेर्दक्षिणतउत्तरतोवाडकुंभधूरु । पूर्वेषांलक्षणोगमनंअपरेणवा । उत्तरेणपात्रासाद-
नंपश्चिमतोवा । तान्नमयीआज्यस्थालीतैजसीवा । पालाशयःसमिधःअन्ययन्त्रियश्चक्षोर्द्वावा । प्रांचावाधारौविदिकस्थीया ।
समिद्धतमेआज्यभागौआग्नेयमुत्तरपूर्वार्धंदक्षिणपूर्वार्धसौम्यंवा । राष्ट्रधृदोमः । जयाहोमः । अभ्यातानहोमः । सुगं-
नःपन्थामित्युत्तरंपरंमृत्यायितिहोमः । अग्नेःप्रागनडुह्वाजिनास्तरणमुदग्वा । पूर्णपात्रंदक्षिणाचरोवा ।
द्वादशरात्रंलव्यंपद्भ्रात्रंत्रिरात्रंवा । एतान्वैकल्पिकपदार्थोनस्मिन्कर्मण्यहंकरिष्ये ॥ ॥ अथेदेवताभिध्यानं ॥ प्रजा-
पतिं इन्द्रं अग्निं सोमं एता आधाराज्यभागदेवताआज्येन ॥ ॥ अग्निं वायुं सूर्यं अग्नीवरुणौ अग्नीवरुणौ अग्निं वरुणं

सवितारं विष्णुं विश्वान्देवान् मरुतः स्वर्कान् वरुणं एताः सर्वप्रायश्चित्तदेवता आज्येन ॥ ॥ ऋतासाहं ऋतधामानं
अग्निं गन्धर्वं ओषधीः अप्सरसः सुदः १ संहितं विथसामानं सूर्यं गन्धर्वं मरीचीः अप्सरसः आयुवः २ सुपुष्पं सूर्यरश्मिं
चन्द्रमसं गन्धर्वं नक्षत्राणि अप्सरसः भेकुरीः ३ इषिरं विथव्यचसं वातं गन्धर्वं अपः अप्सरसः ऊर्जः ४ मुज्युं सुपर्णं
यज्ञं गन्धर्वं दक्षिणाः अप्सरसः तावाः ५ प्रजापतिं विथकर्माणं मनः गन्धर्वं ऋक्सामानि अप्सरसः एष्टीः ६ एता राष्ट्रभ्य-
देवता आज्येन ॥ ॥ चित्तं चित्तिं आकूतं चित्रातं विज्ञातं चित्रातिं मनः शकरीः दर्शं पौर्णमासं बृहत् रथंतरं प्रजापतिं
एता जयादेवता आज्येन ॥ ॥ अग्निभूतानामधिपतिं इन्द्रज्येष्ठानामधिपतिं यमं पृथिव्या अधिपतिं वायुमन्तरिक्षस्या-
धिपतिं सूर्योदयोधिपतिं चन्द्रमसं नक्षत्राणामधिपतिं बृहस्पतिं वरुणोधिपतिं मित्रं सत्यानामधिपतिं वरुणमपामधिपतिं
समुद्रं लोत्सानामधिपतिं अंशुसाम्राज्यानामधिपतिं सोममोषधीनामधिपतिं सवितारं प्रसवानामधिपतिं रुद्रं पशूनामधि-
पतिं त्वष्टारं रूपाणामधिपतिं विष्णुं पर्यतानामधिपतिं मरुतोगणानामधिपतिं पिपृन् पितामहान् परान् अयरान् त-
तान् ततामहान् एता अभ्यातान् देवता आज्येन ॥ ॥ त्रिरग्निं दैवसतं सृत्यं आज्येन ॥ ॥ अथ कन्यादेवताभिध्यानं ॥
त्रिरग्निं सकृद्भर्गं क्षमीपलाशभिर्धैर्लज्जैः अस्मिन्विवाहकर्मण्यहं यक्ष्ये ॥ ॥ अथ वरः ॥ प्रजापतिं अग्निं स्निष्टकृतं आ-
ज्येन ॥ एता अङ्गप्रधानार्धादेवता अस्मिन्विवाहकर्मणि सद्यो हं यक्ष्ये इत्युक्त्वा अग्नौ सभिर्धौ प्रक्षिपेदिति ॥

ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादि चरुजपवित्रयोः प्रणीता सुनिधानां तं प्रकृतिवत् । तत्र उपकल्पनीयानि ॥ कु-

मार्याभ्राता ॥ शूर्प ॥ शमीपलाशमिश्रालाजाः ॥ अश्माद्वपदुपलं ॥ उदकुंभः ॥ दृढपुरुषः ॥ रोहितमान-
 लुहंचर्म ॥ आचार्यायवरद्रव्यमिति ॥ पवित्रच्छेदनादियथुक्षणं ते अन्वारन्ध्रआधारावाज्यभागीमहान्याहृतयः सर्वप्राय-
 धित्तं । सर्वप्रायश्चित्तप्राजापत्यान्तरयेतदावापस्थानं विवाहे । राष्ट्रस्तद्वत्थं जयाभ्यातानां श्वजानन् । येन कर्मणेच्छेदिति-
 यचनात् सुदुयान् ॥ तद्यथा ॥ मनसा ॥ ॐ प्रजापते स्वाहा इदं प्रजापतये ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदं मिन्द्राय ॥ ॐ अम-
 ये स्वा ॥ इदम ॥ ॐ सोमाय स्वा ॥ इदं सो ॥ ॥ अथ भूराद्याः प्रायश्चित्ताष्टाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमभये ॥ ॐ भुवः-
 स्वा ॥ इदं पायये ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्या ॥ ॐ त्वन्नो अग्ने ॥ ॐ सत्त्वन्नो अग्ने ॥ ॐ इदमग्नीवरु ॥ ॥
 ॐ अयाधामे ॥ इदमभये ॥ ॐ ये ते शतं ॥ इदं वरुणाय सवित्रे ॥ ॐ उदुत्तमं ॥ इदं वरुणाय दित्यायादितये ॥ इदं
 सर्वप्रायश्चित्ताख्यं ॥ ॥ अथ राष्ट्रच्छंदोमः ॥ ॐ ऋतापाहुतर्धामिग्निर्गन्धर्वः सनहुदम्बलक्षुत्रम्पातुतसु स्वाहुवाद् ॥
 इदं सुतासाहे ऋतपाग्ने अग्ने गन्धर्वो यनमम ॥ ॐ ऋतापाहुतर्धामिग्निर्गन्धर्वस्तस्योपधयोऽप्सुरसो मुदोनामुताभ्युः स्वाहा ॥
 इदमोपधीभ्योऽप्सरोभ्योऽमुज्योनमम ॥ ॐ सुदृढितो विधत्सां मासुर्योगन्धर्वः सनहुदम्बलक्षुत्रम्पातुतसु स्वाहुवाद् ॥ इदं-
 सद्दृढिताय विधत्सां मासुर्योगन्धर्वो यन ॥ ॐ सुदृढितो विधत्सां मासुर्योगन्धर्वस्तस्य मरीचयोऽप्सुरसोऽआयुवोनामुताभ्युः-
 स्वाहा ॥ इदं मरीचिभ्योऽप्सरोभ्यवायुभ्योन ॥ ॐ सुपुष्पाः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमार्गन्धर्वः सनहुदम्बलक्षुत्रम्पातुतसु स्वाहुवाद् ॥

इदं सुमुण्याय सूर्यरश्मये चन्द्रमसे गन्धर्वाय न० ॥ ॐ सुपुम्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमस्य गन्धर्वस्तस्य नक्षत्राण्यप्सरसो भिक्षुर्योनामुता-
भ्युः स्वाहा ॥ इदं नक्षत्रेभ्योऽप्सरोभ्यो भेकुरिभ्यो न० ॥ ॐ इति रोहिथव्यं चार्वातो गन्धर्वः सर्व इदं नक्षत्रं क्षत्रम्पातुतस्मै स्वा-
हा वाद ॥ इदमिपिराय विथव्यं च सेयाताय गन्धर्वाय न० ॥ ॐ इति रोहिथव्यं चार्वातो गन्धर्वस्तस्यापोऽप्सरसुऽकज्जोनामुता-
भ्युः स्वाहा ॥ इदमन्योऽप्सरोभ्यऽकज्जोभ्यो नमः ॥ ॐ भुज्युः सुपुर्णोयुजो गन्धर्वः सर्व इदं नक्षत्रं क्षत्रम्पातुतस्मै स्वाहा वाद ॥
इदं भुज्यवे सुपुर्णाय ज्ञाय गन्धर्वाय न० ॥ ॐ भुज्युः सुपुर्णोयुजो गन्धर्वस्तस्य दक्षिणा अप्सुरसं स्तायानामुताभ्युः स्वाहा ॥ इ-
दं दक्षिणाभ्योऽप्सरोभ्यः स्वावाभ्यो न० ॥ ॐ प्रजापतिर्विथर्वः सर्व इदं नक्षत्रं क्षत्रम्पातुतस्मै स्वाहा वाद ॥ इदं-
प्रजापतये विथर्वः सर्वे नमो गन्धर्वस्तस्य ऋक्सामान्यऽप्सरसुऽएतयोनामुताभ्युः-
स्वाहा ॥ इदमृक्सामेभ्योऽप्सरोभ्यऽएतिभ्यो नमः ॥ ॐ प्रजापतिर्विथर्वः सर्वे नमो गन्धर्वस्तस्य ऋक्सामान्यऽप्सरसुऽएतयोनामुताभ्युः-
स्वाहा ॥ इदं चित्त्येन ॥ ॐ आकृतं च स्वाहा ॥ इदं आकृत्येन ॥ ॐ विज्ञातं-
च स्वाहा ॥ इदं विज्ञाताय न० ॥ विज्ञातिथ्य स्वाहा ॥ इदं विज्ञात्येन ॥ ॐ शकरीध्व स्वाहा ॥ इदं श-
करीभ्यो न० ॥ ॐ दर्शध्व स्वाहा ॥ इदं दर्शाय न० ॐ पौर्णमासध्व स्वाहा ॥ इदं पौर्णमासाय न० ॥ ॐ बृहत्तेन ॥
ॐ रथं तं च स्वाहा ॥ इदं रथं तराय न० ॥ ॐ प्रजापतिर्जयानिन्द्राय च द्रुमः पृतनाजयेषु ॥ तस्यै धियः समनमन्त सर्वाः-

सऽउग्रः सऽइहृज्योचभूवस्वाहा ॥ इदं प्रजापतये नमः ॥ अथान्यातानहोमः ॥ ॐ अग्निर्भूतानामधिपतिः समाव-
त्यस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षेत्रे सामाक्षिप्य स्यान्मूर्ध्नि चोपायामस्मिन् कर्मण्यस्मादेव हृत्याहुः स्वाहा ॥ इदमग्नये भूतानामधिपतये नमः ॥
एवमभ्यातानहोमे प्रत्याहुतौ समावत्वस्मिन् निस्तारभ्य सर्वत्र समानं ॥ ॐ इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मि-
न् क्षेत्रे सामाक्षिप्य स्यान्मूर्ध्नि चोपायामस्मिन् कर्मण्यस्मादेव हृत्याहुः स्वाहा ॥ इदमिन्द्राय ज्येष्ठानामधिपतये नमः ॥ ॐ अयमः पृथि-
व्याऽअधिपतिः समाव ॥ इदं यमाय पृथिव्याऽअधिपतये नमः ॥ ॐ वायुरन्तरिक्षस्याधिपतिः स ॥ स्वाहा ॥ इदं वाय-
वेन्तरिक्षस्याधिपतये नमः ॥ ॐ सूर्यो दिवोऽधिपतिः समा ॥ स्वाहा ॥ इदं सूर्याय दिवोऽधिपतये नमः ॥ ॐ चन्द्रमानक्षत्राणा-
मधिपतिः समा ॥ स्वाहा ॥ इदं चन्द्रमसे नक्षत्राणामधिपतये नमः ॥ ॐ बृहस्पतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिः समा ॥ स्वाहा ॥ इदं बृहस्प-
ते च ब्रह्मणोऽधिपतये नमः ॥ ॐ मित्रः सत्यानामधिपतिः समा ॥ स्वाहा ॥ इदं मित्राय सत्यानामधिपतये नमः ॥ ॐ वरुणोऽयाम-
धिपतिः समा ॥ स्वाहा ॥ इदं वरुणायामधिपतये नमः ॥ ॐ समुद्रः क्षोत्सानामधिपतिः समा ॥ स्वाहा ॥ इदं समुद्राय क्षो-
त्यानामधिपतये नमः ॥ ॐ अन्नऽइसाभ्राज्यानामधिपतिः तन्मायत्वस्मि ॥ स्वाहा ॥ इदमन्नाय साभ्राज्यानामधिपतिने नमः ॥
ॐ सोमऽओषधीनामधिपतिः समा ॥ स्वाहा ॥ इदं सोमायौषधीनामधिपतये नमः ॥ ॐ सविता प्रसवानामधिपतिः स ॥
स्वाहा ॥ इदं सवित्रे प्रसवानामधिपतये नमः ॥ ॐ रुद्रः पशूनामधिपतिः समा ॥ स्वाहा ॥ इदं रुद्राय पशूनामधिपतये नमः ॥
उदकोऽपस्पर्शः ॥ ॐ त्वष्टारूपाणामधिपतिः समा ॥ स्वाहा ॥ इदं त्वष्टेरूपाणामधिपतये नमः ॥ ॐ विष्णुः पर्वतानाम-

धिपतिःसमा० स्वाहा ॥ इदंविष्णवेपर्वतानामधिपतयेन० ॥ ॐमस्तोगणानामधिपतयस्तेमावन्त्वसि० स्वाहा ॥ इदं-
मरुद्भ्योगणानामधिपतिभ्योन० ॥ ॐपितरःपितामहाःपरेवरेततास्ततामहाः ॥ इहमावन्त्वसिन्महा० स्वाहा ॥ इदंपि-
तृभ्यःपितामहेभ्यःपरेभ्योपरेभ्यस्ततेभ्यस्ततामहेभ्यश्चनमम ॥ उदकोपस्पृशः ॥ एतेष्टादशमन्त्राभ्यातानसंज्ञकाः ॥ ॥
अथामिरित्वादिपंचकं ॥ ॐअग्निरेतुप्रथमोदेवतानाहसोसैग्रजांसुंचतुमृत्युपाशात् ॥ तदयद्वृराजावरुणोनुमन्यतांबधेयह-
स्त्रीपौत्रमयन्नरोदात्त्वाहा ॥ इदममये० ॥ ॐइमामभिस्त्रायतांगार्हपत्यःप्रजामसैनयतुदीर्घमायुः ॥ असून्योपस्याजी-
वतामस्तुमातापौत्रमानंदमभिविबुध्यतामिदृस्वाहा ॥ इदममयेन० ॥ ॐस्वस्तिनोऽअग्नोदिवआयुधिव्याबिभ्यानिधे-
ह्ययथायजत्र ॥ यदस्यामयिदिविजितंप्रशस्तंतदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रहृस्वाहा ॥ इदममये० ॥ ॐसुगंतःपंथांप्रदिशन्नऽए-
हिज्योतिष्मद्वेद्यजंरंनऽआयुः ॥ अपैतुमृत्युरमृतंमऽआगाद्वैवस्ततोऽअभयंकृणोतुस्वाहा ॥ इदंयैवस्वतायन० ॥ यज्य-
क्ष्णोर्वैक्षपदंप्रक्षिप्यतूष्यीं ॥ ॐपरंमृत्योऽअनुपरेहिपंथांवस्तेऽवन्मइतरोदेवयानात् ॥ चक्षुन्मतेऽष्टण्यतेतेत्रयीमिमानः
प्रजाहूरीरिपोमोतयीरान्तस्वाहा ॥ इदंमृत्यवेनमम० ॥ परंमृत्युवित्तिचैके ग्राधनांते ॥ उदकोपस्पृशः ॥ ॥ अयत्ताजहोमः ॥
कुमार्याभ्राताशमीपलाशमिश्रान्ताजानंजलिनांजलावावपति ॥ तान्नुहोतिसं० हतेनत्तिष्ठतीवधूः ॥ ॐअर्यमणंदेवंकन्याऽ-

१ रेणुः । सन्नोत्रातुरमावेसाहपधोक्वादिरेवेति ॥ २ रेणुः । यधूआताऽजर्हीतस्वाहाजानंअलिनानयेत् ॥ तिष्ठंत्यास्तिष्ठतायत्तायहूरीतांअलिनेवधा ॥ जुहो-
संयमर्गदेवमित्सांदिअभिरेवमान् ॥ अत्रक्षिप्वाभिषाज्यजंश्रादुआप्रविमंयतः ॥ प्राजापत्येनस्त्रीवैन्दवेनैवेधितिनद्रुवाः इति ॥

अग्निमयक्षत ॥ सन्नोऽअर्यमादेवःप्रेतोसुंचतुमापतेःस्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ॐइयन्नाजुपवृतेलाजानावपंतिका ॥
 आयुष्मानस्तुमेपतिरेधन्ताज्ञातयोममस्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ॐइमान्लाजानावपाम्यभौसमृद्धिकरणंतव ॥ ममतु-
 भ्यचसंबनंतदग्निस्तुमन्यतामियदृस्वाहा ॥ इदमग्नयेनम० ॥ इत्यनेनमंत्रेणजलिस्थान्सर्वांश्छाजाक्षुहोति ॥ मंत्रत्रयं
 कन्ययावाचयतिपरः ॥ अथास्यैदक्षिणदृहस्तसुत्तानंषरोऽगृह्णातिसंगुष्ठं ॥ ॐगृभ्णामितेसौभगत्वायदृस्तंमयापत्याजरद-
 स्टिर्यथासः ॥ भगोऽअर्यमासवितापुरंधिर्महंत्वादुर्गाहंपत्यायेदेवाः ॥ अमोहमस्मिसादृषसात्वदृसात्वमत्यमोऽअहं ॥ सामा-
 हमस्मिऽऽक्रवत्वंद्यौरहंपृथिवीत्यं ॥ तायेद्विविक्तायैसहैसहैरेतोदथायहै ॥ प्रजाप्रजनयावहैपुत्रान्यन्यायवहैबहन् ॥ तेसं-
 तुजरदृहयःसंप्रियौरोचिष्णुसुमनस्समानी ॥ पश्येमशरदःशतक्षीवेमशरदःशतम् ॥ १ ॥ इतिहस्तग्रह-
 णोपरस्समन्त्राः ॥ अथैनामश्मानमारोहयत्पुत्तरतोमेर्दक्षिणपादेन ॥ चरोवच्चासहामेरुत्तरतोगतत्वा बच्चादक्षिणंकरंस्वचाम-
 करेणदायस्वदक्षिणपादमादायप्रागायातांदृषदमारोहयत्येनामित्यर्थः ॥ ॐआरोहेमश्मानमश्मेयत्वदृ-
 स्थिराभय ॥ अभितिष्ठतन्यतोयवाधस्वपृतनायतः ॥ १ ॥ अथरूपदारुढायांवरोगायांगायाति ॥ ॐसरस्वतिप्रेदमव
 सुभगेद्यगिनीवति ॥ यान्तथाधिश्चस्वभूतस्वप्रजायामस्याग्रतः ॥ यस्वांभूतदृषमभवद्यस्वास्मिभिमिदंजगत् ॥ तामद्यगा-
 थांगास्यामियाक्षीणाशुत्तमंयशः ॥ १ ॥ धरःपुनर्दक्षिणकरेणतद्दक्षिणंकरंगृहीत्वाग्निंप्रदक्षिणंब्रह्माग्न्योरंतरेणपरिक्रामतः ॥
 ॐस्तुभ्यमग्नेपर्यवहन्तस्सूर्यावहतुनासह ॥ पुनःपतिभ्योजायांदाऽग्नेप्रजयासह ॥ १ ॥ इतरथावृत्तिः ॥ एवंद्विरंरंलाजादि

चतुर्थं शूर्पकुष्ठयासवाद्याजानाचपति ॥ ॐ भगवत्स्वाहा इदं भगवन्मम ॥ इति मंत्रं कन्यया वाचयति वरः ॥ ततः समा-
चाराचूर्णादिस्तग्रहणमश्मन्यारोहणं परिक्रमणं च ॥ नेतरथावृत्तिः ॥ त्रिःपरिणीतां प्राजापत्यं हुत्वा ॥ ॐ प्राजाप-
त्ये स्वाहा इदं प्राजापत्ये नमः ॥ अथैनामुदीचीं हस्तसप्तदानि प्रक्रामयति ॥ वामपादेन दक्षिणपादं नति क्रामयति यथास्या-
सथा ॥ ॐ एकमिषे विष्णुस्त्वां नयतु ॥ इति परणोक्तस्य मंत्रस्यांत्ये धूर्दक्षिणपादमुदग्दधाति ॥ तदनंतरं वामपादं ॥
एवं सर्वत्र ॥ ॐ द्वेऽर्जै विष्णुस्त्वां नयतु इति द्वितीयं ॥ ॐ ग्रीणिरायस्योपायविष्णुस्त्वां नयतु ॥ इति तृतीयं ॥
ॐ चत्वारि मायो भवाय विष्णुस्त्वां नयतु इति चतुर्थं ॥ ॐ पंचपशुभ्यो विष्णुस्त्वां नयतु ॥ इति पंचमं ॥ ॐ पङ्क्तुभ्यो विष्णु-
स्त्वां नयतु इति षष्ठं ॥ ॐ सखे सप्तपदा भव सामामनुव्रता भव विष्णुस्त्वां नयतु ॥ इति सप्तमं ॥ केचित्प्रतिपदं कन्यया एकैकः
प्रतिज्ञानं प्रपठनीयः ॥ ते च यथा ॥ मिष्टान्नव्यं जनादीनि काले संपादयेत्तव ॥ आज्ञा संपादिनी तु भ्यं कन्या चैकपदे ब्रवीत् ॥ १ ॥
शुचिश्चक्ष्णारक्षूपाहं धाक्यनः कायकर्मणा ॥ नाहं परतरंगं च्छेद्वितीये साव्रवीदिदम् ॥ २ ॥ सुखदुःखादिकर्मणि भोक्ष्येऽहं-
चत्तया सह ॥ मनसा तीव्रशुद्धाहं तृतीये साव्रवीदिदं ॥ ३ ॥ यज्ञादीनि च कर्मणि श्रौतस्मार्तक्रमेण तु ॥ त्वया सह प्रकु-
र्वेऽहं तुरीये साव्रवीदिदम् ॥ ४ ॥ गार्हस्थ्ये च सहायाहं सुखदुःखानुवर्तिनी ॥ वंशश्च द्विंकरिव्यामि पंचमे साव्रवीदिदम् ॥ ५ ॥
दुःखं चैव सदारिद्र्यं सुखं चैव सुशोभनं ॥ सुखदुःखेभ्यो मित्रं पश्ये साव्रवीदिदम् ॥ ६ ॥ पतिस्त्वं च तथा स्वाामी महं देवैः सम-
र्पितः ॥ चंदनीयः स दामघं सखे सप्तपदा भव ॥ ७ ॥ इति कन्यामन्त्राः ॥ इति सप्तपदीक्रमः ॥ निष्क्रमणप्रश्नस्तु दकु-

ममैः स्कन्धे कृत्वा दक्षिणतो मेर्याग्यतः स्थितो भवत्युत्तरत एकेषां । तत एनां मूर्धन्ये भिषिञ्चितिवरः ॥ ॐ आपः शिवाः शिवः ॥
 १ ॥ आपो हि ष्टेति च तिसृभिः ॥ ॐ आपो हि ष्ठा ० १ योवः ० २ तस्मा अरंग ० ३ चकारात्तत एव उदकमादाय दिवा चि-
 चाह धेत अथैनां सूर्यसुदीक्षयति तच्च क्षुरिति । सूर्यसुदीक्षस्व ॥ ॐ तच्च क्षु ० षण्णयामशरदः शतं ॥ वध्वा एवमत्र पाठः ॥
 अथासौ दक्षिणां सूर्यसमधि तद्दयमालभते ॥ ॐ मम प्रतेत हृदयं दधामि मम चित्तमनुचितं ते अल्लु ॥ मम वाचमेकमना जुपस्व प्र-
 जापतिष्ठानि युनक्तुमक्षं ॥ अथैनामभि मन्त्रायते ॥ ॐ सुमङ्गली रियं वधूरि मा हृसमेत पश्यत ॥ सौभाग्यमस्यैदत्वायाथास्तं-
 धि परेतन ॥ तां दृढपुरुष उन्मध्य प्राग्वोदग्वा नुगुप्त आगार आनङ्गुहो हिते चर्मण्युपवेशयति । दृढपुरुषो ब्रजामाता ॥ ॐ ह-
 द्वायो निपीदंति च हाथा दृढपुरुषाः ॥ इहो सहस्रदक्षिणो जज्ञ हृदपूपा निपीदंतु ॥ ग्रामवचनं च कुपुः ॥ यिवाह रश्मशानयो-
 ग्रामः प्रमाणमिति ध्रुतेः ॥ अत्र समाचारा द्ध्वं वरस्य वामभागे उपवेशयति ॥ पतिपुत्रान्विताः सुवासिन्यः स्त्रियः वरेण वध्याः
 सीमंते सिद्धं दापयति ब्राह्मणा ध्याक्षीर्वचनं पठेयुः ॥ ॐ ब्राममुद्यसं चित्तुर्गाममुभो द्विवेदिये ब्राममुस्मभ्य हृसावी ६ ॥ ब्रामस्य-
 हि क्षयस्य देव भूर्यया धिया घा मुमार्जः स्याम ॥ १ ॥ दक्षिणतुऽउर्ध्वं कऽउप दधाति तु देताः पुण्यालक्ष्मीर्दक्षिणतो दध्महऽइति-
 तुस्माद्युस्य दक्षिणतो लक्ष्मन्मय तितं पुण्यलक्ष्मीकऽइत्याचक्षतऽउत्तरतः स्त्रियाऽउत्तरतुऽआयुतना हि षीतत्तुत्तुत्तु मेव पुरस्तात्वे-
 धेनाऽउप दध्याद्यत्राहु वशिरस्तु देव हृन्तु जिह्वा धैताः पुण्यालक्ष्मीर्गुलतो घचेतु स्याद्युस्य मुखे लक्ष्मभवति तं पुण्यलक्ष्मीकऽइत्या-
 चक्षते ॥ वध्वरयोर्वह्नायुज्य प्राप्तिरल्लु ॥ ततः स्विष्टकृतं दुत्वा ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते नमः ॥

ततःसंस्त्रयप्राशनादिप्रणीताविमोकांतं ॥ आचार्यायवरंददाति । गौर्वाक्षणस्यवरः । ग्रामोराजन्यस्य । अथोवैश्यस्य । द्वि-
धाचियाहधेत् अस्तिमितेभुवंदर्शयति । रात्रौविवाहधेद्वरदानानंतरम् । ध्रुवमीक्षस्व ॥ ॐ ध्रुवमसिष्ठुवंत्वापश्यामिध्रुवैधि-
पोष्येमयिममंत्थादात् ॥ दृष्टस्पतिर्मयापत्याप्रजावतीसंजीवशरदःशतम् ॥ सायद्यपिनपश्येत्तदापश्यामीत्येवंब्रूयात् ॥
त्रिरात्रमक्षारालयणादिनीत्याताम् ॥ अधःशयीयाताम् ॥ द्वादशरात्रंपद्वारांत्रिरात्रम-
न्ततः ॥ त्रिरात्रपक्षेय्याश्रीयमाणेचतुर्थीकर्मोत्तरकाळंपंचम्यादिरात्रावभिगमनं कर्तव्यं । कुतएतत् । चतुर्थीकर्मण्यकृतेभार्या-
त्वंनोत्पद्यतेविवाहैकदेशत्याणतुर्थीकर्मणःइति ॥ रेणुः—एकपात्रेसहाश्रीतकेचित्तत्प्रथमेहनि ॥ पयोवज्यहविष्यान्नमि-
त्यवोचन्निधिक्रमः ॥ १ ॥ अजस्रमग्निधारणंभवेद्विवाहहोमतः ॥ ततोभिनासहजेत्रयाणकालतोवरः ॥ २ ॥ कथं-
चिदभिनाशनंभयेत्स्वयोनिनिर्हतिः ॥ तत्राद्यननुगमननिमित्तमनादिष्टप्रायश्चित्तं ॥ अथाशीर्वादः ॥ ॐ युद्धेवैतुक्काज-
प्रसवीयंजुहोत्येताहदेयुताःसुताऽएतेनसेवेनयेनैतुत्सोप्युमाणोभुवतितुऽएवैतुत्प्रीणातितुऽअस्माऽइष्टाःप्रीताऽएतुहुसव-
मुनुमन्यंतेतुभिनुमतःस्यतेयुसैवेराजानोराज्यमुमुन्यंतेसराजामवति ॥ १ ॥ (काण्ड ९ प्रपाठक ३ ब्राह्मण २
मन्त्र ५) ॥ अथातोराष्ट्रभृतोजुहोति ॥ राजानोबैराष्ट्रभृतस्नेहिषाद्राणिबिभ्रत्येताहदेयुताःसुताऽएतेनसेवेनयेनैतुत्सो-
प्युमाणोभुवतितुऽएवैतुत्प्रीणातितुऽअस्माऽइष्टाःप्रीताऽएतुहुसवमुनुमन्यंतेतुभिनुमतःस्यतेयसैवेराजानोराज्यमुमुन्यं-
न्यंतेसराजामवति ॥ २ ॥ (काण्ड ९ प्र० ३ ब्रा० ३ म० १) ॥ अथरथशीर्षुजुहोति ॥ एषवैसुसवुऽएतुहो-

तत्सूयतेयस्मैतमेतादेवताःसयुमनुमुन्यंतेयाभिरनुमतःसूयतेयुस्मैवैराजानोराज्यमनुमन्यंतेसराजाभवति ॥ ३ ॥ (कां०
९ प्र० ३ ब्रा० ३ मं० १३) ॥ तत्तुदेवस्वामेव ॥ उपतानिह्वीदृपिनिर्वेदेताहदेवताःसुताऽएतेनसवेनयेनैतत्सो-
प्यमाणोभुवतिताऽपुत्रैतुप्रीणातिताऽअस्माऽइष्टाःप्रीताऽएतुसवमुमुन्यंतेताभिरनुमतःसूयतेयुस्मैवैराजानोराज्यमनुमु-
न्यंतेसराजाभवति ॥ ४ ॥ (कां० ९ प्र० ३ ब्रा० ५ मं० १२) ॥ अथराजानमभिधुत्याम्रीछुहोति ॥ एषैस्ससयुऽएतु-
द्वैतरसूयतेयुमस्मैतुमेतादेवताःसयुमनुमुन्यंतेयाभिरनुमतःसूयतेयुस्मैवैराजानोराज्यमनुमुन्यंतेसराजाभवति ॥ ५ ॥ (कां० ९
प्र० ४ ब्रा० १ मं० ८) ॥ दंपत्योरविच्छिन्नाप्रीतिरस्तु ॥ वंशाभिष्टद्विरस्तु ॥ इत्याशीर्वादः ॥ सुवासिन्योत्रनीराजनंकुसुः ॥
मार्कण्डेयवदायुष्मान्भवइतिचरदक्षिणकर्णे । सावित्रीवत्सौभाग्यवतीभव इतिवधूवामकर्णकथयेयुः ॥ यथाशक्तिब्राह्मण-
भोजनसंकल्पः ॥ कर्मथरार्पणंक्रुर्यात् ॥ इतिचिवाहः ॥ ॥ कारिकायां ॥ लाजहोमेमंत्रग्रयंसूर्यस्यावेक्षणेसकृत् ॥ भगाय-
चैकमंत्रंचकन्यापठतिपंचकं ॥ ध्रुवदर्शनफालेचपष्ठधैवउदाहृतथैवच ॥ कन्यावस्त्रपरिधानेतथाचैवोत्तरीयके ॥ तथास-
मीक्षाकालेचपितुर्निष्क्रमणेगृहात् ॥ अस्मन्यारोहणेचैवहस्तग्राहेतथैवच ॥ सप्तपथांतथाचैवबधूंमूर्ध्न्यभिपेचने ॥ हृद-
यालंभनेचैवतथैवचाभिमंत्रणे ॥ इदपुरुषेक्रमेणैवएतान्मंत्रान्वरःपठेत् ॥ इति ॥ ॥ अथऐरिणीपूजा ॥ आचमनं ।
प्राणायामः ॥ शुभपुण्यतिथौभयाचतुर्भिरहोभिर्निष्पादितस्य कन्याविवाहाह्वयस्यकर्मणःसांगतासिद्ध्यर्थं श्रुतिस्मृति-
पुराणोक्तफलावाप्तयेकन्यादानसंपूर्णफलावाप्तयेचधूरयोःबह्वायुष्यप्राप्त्यर्थंवंशाभिष्टद्व्यर्थंश्रीउमामहेश्वरीतयेचवरमात्रेऽ-

रिणीप्रदानंकरिव्ये ॥ गणपतिपूजनं ॥ ऐरिणीपूजनं ॥ अयं वंशं ॥ ततः श्रीश्वते ॥ ऐरि-
ण्युमामहेश्वरान्ध्यांनमः इति षोडशोपचारैः संपूज्य आचार्यपूजनं ग्रामाचार्यपूजनं च ॥ ऐरिणीप्रार्थना ॥ ऐरिणित्वमुमादेवी-
महेशोगिरिजापतिः ॥ अतस्त्वां पूजयिष्यामि ऐरिणी सर्वकामदा ॥ सवर्णां च सददीपां च शृणुः पौडशभिर्युताम् ॥ घरमात्रे
प्रदास्यामि कन्यादानस्वसिद्धये ॥ ऐरिण्यात्वं यं शयानं प्रकान्नैः परिपूरितं ॥ करकैलद्रसंख्याकैः सुवर्णपरिपूरितैः ॥ एताव-
दैरिणीरूपं कर्तव्यं प्रीतिवर्धनं ॥ वंशो वंशकरः श्रेष्ठो वंशो वंशसमुद्भवः ॥ वंशपात्रमिदं दानं वंशशुद्धिकरं परं ॥ वंशाना-
मुच्चमंदानमतः शान्तिं प्रयच्छमे ॥ महद्देणुमयं पात्रं नानापकान्नपूरितं ॥ सवर्णफलतां वृलदं पत्न्योर्वंशवर्धनं ॥ वंशपात्राणि-
सर्वाणि मया संपादितानि वै ॥ उमाकांताय दास्यामि मयं शांतिं वृद्धये ॥ यावच्चन्द्रधसूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ तावद्धि-
वंशशुद्धित्वं देहि मे शंकराप्रिये ॥ अनया पूजया ऐरिणीस्वरूपिणी उमामहेश्वरौ प्रीयेतां ॥ वरमातृहस्तेशिवाभाषः संतु ॥ सं-
तु शिवाभाषः ॥ सौमनस्यमस्तु ॥ अलुसौमनसं ॥ अक्षतं चारिष्टं चालु ॥ अस्त्वक्षतम् ॥ यत्पापं रोगः अद्युभं अक-
ल्याणं तद्देहप्रतिहतमस्तु ॥ इदं ऐरिणीयं शयानं सदाक्षिणां करमात्रे तुभ्यमहं संप्रददेनमम् ॥ ततो वरगोत्रजादीन् वंशवत्सादि-
भिः संपूज्य ॥ प्रार्थयेत् ॥ यच्छतया विहितं स्वगृह्यकथितैर्मन्त्रैश्च पीराणिकैर्दानं वस्त्रजलान्नचंदनदलाद्यं वाचतुर्भिर्दिनैः ॥
दंपत्सोर्ममं शशुद्धिमनपां दत्तामुमादं करौ न्यूनं तत्कृपया खिलं सफलतां यातुर्द्विजानानतेः ॥ १ ॥ ततो यधूगोत्रजाः ॥ ऐरि-
णीयं शयानं गृहीत्वा वरगोत्रजादीनां त्रिरसिंघारयेयुः ॥ तत्र मद्यः ॥ ॐ ध्रुवतवी सुवर्नानामभिश्चिंत्योर्वी पृथ्वीयं धुडुचैस्सुपे-

शसा ॥ धार्याशुचिधीधरुणस्यधर्मिणाविष्कम्भितेऽञ्जरेभूरितसा ॥ १ ॥ ततःकन्यानिवेदनम् ॥ अष्टवर्षीत्वियंकन्या
पुत्रवत्पालितामया ॥ इदानींतवपुत्रायदत्तास्नेहेनपाल्यतां ॥ १ ॥ इतिचरपितुरुत्सङ्गेदद्यात् ॥ पुनरुत्थाप्य ॥ अस्मदा-
दियुद्धन्धूंस्त्यक्तयाथातिभयदृष्टम् ॥ अतिस्नेहेनवैमातःकन्यामिपरिपाल्य ॥ २ ॥ इतिचरमातुरुत्सङ्गेदद्यात् ॥ अष्ट-
वर्षीत्वियंकन्यातयविप्रसहायिनी ॥ स्वदेशेपरदेशेवापरिपाल्याकुलोचितं ॥ इतिचरस्योत्सङ्गेदद्यात् ॥ इतिकन्यानिवेदनम् ॥
ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ब्रा. पू. दक्षिणा अनेन उमामहेधरीप्रीयेतां इतिपेरिणी ॥ ततःपूर्वचदाम्रपूजनं ॥ अन्नावसरेवभ्वावसि-
ष्टारुन्धतीपूजनं ॥ धीधतेइतिमन्त्रेणवसिष्ठारुन्धतीभ्यांनमःइति पञ्चोपचारैःसंपूज्य ॥ पूजान्तेगन्धपुष्पफलहिरण्योपेत-
मर्घदद्यात् ॥ तन्नमन्नः ॥ अरुन्धतिमहाभागेवसिष्ठप्रियवहन्मे ॥ सौभाग्यंसंततिदेहिपुत्रलाभंचदेहिमे ॥ १ ॥ इत्य-
र्घदत्त्वाप्रार्थयेत् ॥ अरुन्धतिमहाभागेवसिष्ठप्रियवहन्मे ॥ सौभाग्यंसंततिदेहिपुत्रलाभंचदेहिमे ॥ ततःसौभाग्यवायनदानं ॥
ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदत्त्वातैराशिपोयुक्तीयात् ॥ इत्यैरिणीपूजनंप्रदानंच ॥

अथ वधूप्रवेशः ॥ वधूप्रवेशः प्रथमे तथैव शुभप्रदः पञ्चमकेय वाह्नि ॥ द्वितीयेके वाय चतुर्थेऽके वा षष्ठे वियोगामयदुःखदः
सात् ॥ तयासंग्रहे—विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो सुग्मे त्रिषु षोडशवासरान्तात् ॥ ऊर्ध्वं ततोभेदेषुत्रि पञ्चमान्तादतः परस्तात्रियमो नचास्ति ॥
अनुग्मे तृतीयं स्वप्न्या सुग्मे षष्ठं विवर्जयेत् ॥ प्राष्ठकाले व्यतीपातवैधृती संक्रमं तथा ॥ उपरागं श्राद्धदिनं वर्जयित्वा शुभेषुभिः ॥
तुस्सिहमदीये—आरभ्योद्वाहदिवसात्षष्ठे वाप्यष्टमे दिने । वधूप्रवेशः सप्तमे दिने ॥ षष्ठेऽष्टमे वा दशमे दिने वा

मिनाहमारम्य यथुप्रवेशः । पश्चाद्गङ्गासंशुद्धिदिनं विनापि विधापसप्तोचरेगेषु शुक्ल इति वसिष्ठोक्तेऽथ ॥ वधूप्रवेशः प्रथमे तृतीये शुभप्रदः
पद्ममके तथाहि । द्वितीये वायु चतुर्थके वा षष्ठे वियोगमयदुःखदः स्यादिति भञ्जातवत्कृकळोक्लिखितं पूर्वोक्तनारदवचनविरुद्धत्वा-
च्चादर्तव्यमिति ॥ ज्योतिःशास्त्रोक्तदिवसे शुभकाले तथैव च । रात्रौ वधूप्रवेशः स्याद्विवा नैव कदाचनेति ॥ रेणुः—इदं वधूप्रवेशेन
त्रिनिर्गमादिसूरयः ॥ चतुर्थकर्मणः पुरा वदन्ति सौम्यवासर इति ॥

अथप्रयोगः ॥ उच्योतिःशास्त्रोक्तशुभकाले वरः पित्रादत्तांशुं गृहीत्वा याने उपविश्य मङ्गलवाद्यघोषपुरःसरं मङ्गलगीतपठ-
नपरैः पुरन्ध्रीजनैराचार्यादिविप्रीः आनोभद्राः स्यस्तिनऽइन्द्रे तिसुमङ्गलसूक्तपठनपरैश्च सह स्वगृहभागत्वरुहमध्ये शुभासने प्राबु-
धवपविश्य स्वदक्षिणतः वधूमुपवेश्य देशकालौ संकीर्त्य नववधूगृहप्रवेशांगभूतं स्यस्ति गुण्याहवाचनं महालक्ष्मीपूजनं च करि-
ष्ये ॥ आदौ गणपतिपूजनं क० इति संकल्पं कृत्वा ॥ भोग्राहणाः कृतस्नानवधूगृहप्रवेशाल्पस्य कर्मणः पुण्याहमित्यादि यथा-
चारं तदुल्लेखेन पुद्गलनामचिलिख्यमनोज्ञातिरिति प्रणिष्टाप्य श्रीश्वते इति मन्त्रेण पौडशोपचारैर्लक्ष्मीसंपूज्य ॥ आचार्यपूजनं ग्रामाचा-
र्यपूजनं ॥ ततः शिष्टाचारादधूरुण्ठे सुवर्णादिमुक्ताहारं बज्रावधूवरौ दुग्धं प्राश्नेत् ॥ सतो वरेण लक्ष्मीपादावादाय गृहमागतो हं
इति यत्कन्यं ॥ तथैव वध्यासौ यर्णपादावादाय गृहमागता हं इति यत्कन्यं ॥ कुलदेवतादर्शनादिकं कार्यं ॥ पूर्ववदसिष्टारुंधतीपू-
जनं ॥ ग्राहणान्तरादिभिः संपूज्य भूयसीदानं जाद्रीव्रह्मणं ॥ अन्यथा कुलाचारं कुर्यात् ॥ इति वधूप्रवेशः ॥

अथ वध्यागृहगमने मध्येरधाक्षरमंगे प्रापश्चित्तम् ॥ अथ वधूपितृगृहादंतरस्य वध्याविकाटमिना च सह स्वगृहगमने रथयानेन क्रियमा-

णेऽक्षभेदनंरयवद्धमोक्षणंयुगादिभेदनंस्यात्तदनिष्टमनंम्रायश्चित्तंविहितंस्त्रकृत्ताराज्ञोक्षभेदेनद्धविमोक्षयानविपर्यासेऽन्यसांवाव्यापतौस्त्रियाश्चो-
 द्बहनेतमेवाक्षिमुपसमाधायेत्यादि ॥ कारिकाकारः ॥ ततोवधूप्रवेशनं वराठयेपितुर्गृह्यात् ॥ अवेद्विवाहमेविधौ शुभग्रहैःसमीक्षिते ॥१॥ अजस्त-
 मग्निधारणंभेद्विवाहदोमतः ॥ तदग्निनासहजेत्रयाणकालतोवरः ॥ कयंचिदग्निनाशनंमेवत्वयोनिनिर्दतिः ॥ २ ॥ ततोऽब्रमेपजंभवेद्यथो-
 क्तमस्योपतः ॥ वधूवरौरयेयवाह्यादिकेऽधिरोहतः ॥ ३ ॥ प्रयाणकालतस्त्वयोरयाक्षभेदनंभवेत् ॥ रयस्वबंधमोक्षणंद्वयादिकेविपर्यात् ॥४॥
 भवेदनिष्टमेववासुगादिकंनिमित्ततः ॥ प्रायश्चित्तिर्भवेदप्राप्यागूर्वकल्पपूर्विका ॥ ५ ॥ प्रायश्चित्तंकरिव्येहंततोवैवाहिकेऽनले ॥ स्यापयेत्सं-
 स्कृतेदेशेस्मरेद्वैकल्पिकानय ॥ ६ ॥ इत्याद्युक्तम् ॥

तत्रप्रयोगः ॥ शुचिर्वरआचमनंप्राणायामत्रयंकृत्वाअक्षादिभेदनिमित्तंप्रायश्चित्तंकर्तुंतदंगतयापुण्याहयाचनंमातृका-
 पूजनंवसोर्धारापूजनमायुष्यमंत्रजपंनान्दीश्राद्धंचकरिव्येआदौनिर्विघ्नार्थंगणेशपूजनंकरिव्येइतिसंकल्प्यकृत्वाशुचिदेशेषंचभू-
 संस्कारान्कृत्वाविवाहाभिंस्थापयित्वा ॥ पुनराचमनप्राणायामदेशकालकीर्तनांतरयाक्षभेदनिमित्तंप्रायश्चित्तमहंकरिव्ये ॥
 तत्रपूर्वेणब्रह्मणोगमनमित्यादिप्राकृतं ॥ पूर्णपात्रस्थानेधुर्यौदक्षिणाइतिवैकल्पिकानहंकरिव्ये ॥ ब्रह्मवरणाद्यासादनेवरधुर्यौ-
 पर्युक्षणातेऽनन्यारब्धःसुवेण इहरतिरिहरमध्यमिहृतिरिहस्वधृतिःस्वाहा इदमग्नये० । उपसृ० अयन् राय० धरत्स्वाहा
 इदमग्नये० ततआधाराद्याःस्विष्टकृदंताब्रह्मान्वारब्धोऽनुहुयात् संखवप्राशनं ॥ पवि० नम्र ॥ पवि० स्तिः । ब्रह्मन्निमौधुर्यौप्रति-
 गृह्यताम् ॥ ब्रह्माप्रतिगृह्यामि ॥ प्रणीताविमोकः ॥ ततोऽन्यद्रथादियानमुपकल्प्यतत्रवरः प्रतिक्षेत्रेप्रतिष्ठाः गोपुप्रत्यंगेपुयज्ञे १

आत्मादायं० चाचलिः । चिन्तस्त्वा० अक्षत् २ वधुमुत्तिध्व्योपवेक्षयेत् ॥ राज्ञोक्षमेदधेतुरोहितोराजानमुपवेक्षयेत् परंसे-
नाप्रित्स्यापनंतं तत्रेति चिदपः ॥ एतत्कर्मोगभृतब्राह्मणभोजनं कर्तव्यं । प्रायश्चित्तिरियं संज्ञा कर्मणोऽस्य बुधैः स्मृता ॥ तेनैमि-
निकृत्यायनादी धादं भवेदिह ॥ इति वज्याष्टद्वगमेन रथाक्षभङ्गप्रायश्चित्तम् ॥

अथ प्रथममन्त्रे वधुनिवासः—उपोनिर्निबन्धे ॥ उद्वाहत्स्यमे शुचौ यदि वसेद्भृतुर्गृहे कन्यका हन्यात्तल्लननी क्षये निजतनुं
ज्येष्ठं पतिज्येष्ठकं ॥ पीपे च भगुरं पतिं च मलिने चैत्रे स्वप्तित्रालये तिष्ठन्ती वित्तं निहन्ति न भयं तेषामभावे भवेत् ॥ इति प्रथममन्त्रे-
वधुनिवासः ॥

अथ चतुर्थीकर्म ॥ तत्र पारस्करः ॥ चतुर्थ्यामपरात्रे । विवाहमारभ्य चतुर्थं हनि अपररात्रे इत्यर्थः ॥ रेणुः—एष्टाभ्यन्तर-
तत्सत्त्वादप्यंगत्वात्तमंडपे ॥ स्नात्येतदाचरेत्कर्मैत्येवंकाल्यायनोऽब्रवीत् ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देवकालौ-
संकीर्त्यं शुभपुण्यतिथौ धीपर० विवाहांगभृतं चतुर्थीकर्मोदकरिष्ये ॥ तत्र एष्टाभ्यन्तरतः स्पष्टिलेष्वभ्यू संस्कारपूर्वकैष्या-
दिकामिमुपसमाधाय ॥ ततोदक्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्य तत्र ब्रह्मोपवेदनं । दक्षिणतो ब्रह्माणमुपवेक्ष्योत्तरत उदपात्रं प्रतिष्ठाप्य ।
ततः प्रणीताप्रणयनादित्यालीपाकं ध्रुपयित्वा ज्यभागाविष्टा ज्योतीर्जुहोति- ॥ ॐ अग्ने प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्ति-
रसि ब्राह्मणस्त्याननाधकाम उदपाचाभिः प्रायश्चित्तिं तनूस्त्वामस्यैनाशय स्वाहा ॥ इदमग्नेयनमम ॥ ॐ वायो प्रायश्चित्ते त्वं-
देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्याननायकाम उदपाचाभिः प्रायश्चित्ते प्रजाप्ती तनूस्त्वामस्यैनाशय स्वाहा ॥ इदं वायेवेन ॥ ॐ सूर्य

प्रायश्चित्तेत्यन्देवानाम्प्रायश्चित्तिरसिन्नाक्षणस्त्वानाथकामऽउपधावामियास्यैपशुभीतनूस्तामस्यैनाशयस्वाहा ॥ इदंस्वर्याय-
 नम् ॥ ॐ चंद्रप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्तिरसिन्नाक्षणस्त्वानाथकामऽउपधावामियास्यैगृह्णीतनूस्तामस्यैनाशयस्वाहा ॥
 इदं चंद्रायनम् ॥ ॐ गंधर्वप्रायश्चित्तेत्वंदेवानाम्प्रायश्चित्तिरसिन्नाक्षणस्त्वानाथकामऽउपधावामियास्यैयशोभीतनूस्तामस्यै-
 नाशयस्वाहा ॥ इदं गंधर्वायनम् ॥ ततः स्वाक्षीपाकमभिचार्य स्वाक्षीपाकस्यजुहोति ॥ ॐ प्रजापतयेस्वाहा ॥ इदं प्र० ॥
 शुत्वाशुत्वेतासामदुतानाशुदपात्रेसंस्त्रयान्समवनयति । ततः सिष्टकृदादिप्रणीताविमोकांतंप्रकृतिवत् ॥ प्राशनंति तत्
 पृतांमूर्धन्यमपिचिन्ति । ततश्चिदुदपात्रादुदकं गृहीत्वापंचपल्लवैरभिर्यिचतिवरः । ॐ यातेपतिमीप्रजामीपशुभीगृह्णी-
 यशोभीनिदितातनूर्जरभीतित्तऽपृणां करोमिसाजीर्यत्वंमयासहासौ ॥ असायितिद्वितीयांतं वध्यानामगृह्णाति । वेणीनाम्नी-
 मिति ॥ अथैनां स्वाक्षीपाकंप्राशयति ॥ ॐ प्राणैस्तेप्राणान्त्सन्दधाम्यस्थिरस्थीनिमाहूसेर्माहूसानित्वचात्वचम् ॥ १ ॥
 अयंपथुंसंस्कारपू । अतश्चरोरुपपातेअन्यचरोरुत्पादनमिति । यधूः शुद्ध्यर्थमाचामेत् । तस्मादेवंविच्छ्रोत्रियस्वदारोणनो-
 पनासमिच्छेदुतमेवंचित्परोभवति । तामुद्वलयधर्तुं प्रवेदानं । शिष्टाचारंकुर्वीत् ॥ यथाशक्तिग्राह्यणमोजनसंकरपः ॥ भूय-
 सीदानं आशीर्मादणं ॥ इतिचतुर्थीकर्मप्रयोगः ॥

अधेदेवकोत्पापनं ॥ तत्रफालः ॥ समेचदिपसेकुर्वीदेवकोत्पापनंबुधः ॥ पष्ठंचविपमंनेष्टमुक्त्वापंचमसप्तमौ ॥ १ ॥
 मंठपोद्दासनंकर्णसमेवाविपमेदिने ॥ समेपष्ठदिनंबर्ज्यंविपमेत्रिनवंलजेदिति ॥ २ ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्र-

धारणं । देवफालोसंकीर्त्यममृद्वेपदसुपदसुमासेपुशोभनप्रात्यर्थस्थापितदेवतानां उत्थापनमंडपोद्वासनं स्वस्तिपुण्याहवा-
चनंचकरिच्येनिर्विघ्नतासिद्धयर्थगणपतिपूजनंकरिच्ये इति संकल्प्य कृत्वा ॥ स्वस्तिवाचनेभोब्राह्मणाः मयाक्रियमा-
णयोः देवकोत्थापनमंडपोद्वासनाख्यकर्मणोःपुण्याहंभवंतोद्युवंतु ॥ ॐपुण्याहं ॥ एवंकल्याणंक्रद्धिस्वस्तिश्रीरिति ॥
ततः स्थापितदेवतानांपंचोपचारैरुत्तरपूजनंकार्यं ॥ ततोविसर्जनं ॥ ॐउत्तिष्ठब्रह्मणस्प० ॥ यान्तुमातृगणाःसर्वे-
स्वशक्त्यापूजितामया ॥ इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थपुनरागमनायच ॥ १ ॥ इतिविसृज्यमण्डपमध्येआनीयआम्रशाखानांचे-
ष्टनान्युन्मुख्यवंशपात्रेतत्सर्वनिधायसाधतंजलंप्रक्षिप्य । ततोचहिःशालामारभ्यगृहाभ्यंतरतःस्थापितस्यलपर्यंतंशूर्पेण
त्रिवारंजलधारांपातयेत् ॥ तन्नमन्नाः ॥ ॐस्वस्तिनंदंश्रेष्ठदृशवाः० १ ॐद्यौःशान्ति० २ ॐद्यतोयतः० ३ इति ॥
मातृपक्षैःसपत्नीकंयजमानमभिषिच्य शूर्पस्थमातृपक्षवान्गृहोपरिशुचौदेशेनिक्षिप्य ॥ ईशानकोणप्रदेशेमण्डपवितानं
विमुच्य ॥ ततःसूत्रवेष्टितेद्वेष्टूगीफलेआचार्योऽग्रीत्यायजमानायआशिर्पदद्यात् ॥ ततोयजमानः ॥ भोब्राह्मणाः अस्म-
द्वोत्रेपदसुपदसुमासेपुशोभनानिसंस्थितिभवंतोद्युवंतु ॥ संतुशोभनानीत्याचार्यः ॥ इतित्रिरुक्त्वान्नाखणभोजनसंकल्पः ।
ब्राह्मणान्धादिभिःपूजयेत्सूयसीचदद्यात् ॥ इतिदेवकोत्थापनम् ॥

अथ द्विरागमनम् ॥ नीदाराशुदिनोत्तरादितिगुरुब्रह्मानुराधाभिनीशके मास्करवायुविष्णुवसुणत्वाष्ट्रे प्रशस्ते रित्यौ ॥ कु-
म्भाजालिगते रवी शुभकरे प्राप्नोदये मार्गवे नीवन्नास्कुजितादिने नवचध्वेष्टमप्रवेश- शुभ- ॥ १ ॥ माघपक्षशुनर्दीपादे शुक्लपक्षे

शुभेदिने ॥ शुभोदित्यविशुद्धौ स्यान्नित्यं पत्नीद्विरागमः ॥ २ ॥ द्विरागमनेऽधिमासविशुचयनमासौ समवत्सराः प्रतिशुकादिदोषो-
 ऽस्तादिदोषाश्च वर्ज्याः ॥ द्विरागमोपि यदि विवाहभारम्य षोडशदिनमध्ये क्रियते तदा प्रतिशुकादिदोषोऽस्तादिदोषश्च नास्ति ॥
 यथा—द्विरागमः षोडशवासरांतरेकादशाहे समवासरेषु ॥ नचात्र ऋक्षं न तिथिर्न योगो न वारशुद्ध्यादि विचारणीयम् ॥ के-
 वलाङ्गिरसकेवलशुभरद्वाजवसिष्ठकश्यपात्रिवत्सगोघ्राणां प्रतिशुक्रदोषो न ॥ रेवत्यम्बिनीभरणीकृत्तिकाघचरणेषु चन्द्रेऽसति शुक्रस्यान्ध-
 स्वात्यतिशुक्रदोषो न ॥ दुर्भिक्षे देशविप्लवे विवाहे तीर्थगमने एकनगरग्रामयोश्च प्रतिशुक्रदोषो न ॥ इति द्विरागमः ॥ ॥ ॥ विवाहे
 भार्ययासह भोजनमाहाङ्गिराः—प्राश्न्यासह षोडशीयादुच्छिष्टं ॥ कदाचन ॥ तत्र दोषं न मन्यन्ते सर्व एव मनीषिणः ॥ १ ॥
 अशीयातामेकरात्रे विवाहेषु वधूवरी ॥ तत्र दोषं न मन्यन्ते आचारप्रेपसभवमिति ॥ संधर्हे—एकासनं चैकशय्यामेकपात्रे च भोजनं ॥
 एकत्र मङ्गलस्नानमेकयानाधिरोहणं ॥ कुर्वन्विवाहे एतानि भवेद्विप्रो न दोषभागिति ॥ ॥ अथाभ्युदयिकआख्योत्तरं देवको-
 स्थापनपर्यन्तं निषिद्धकर्माणि गार्ग्यः—नान्दीश्राद्धे कृते पश्चाद्याधन्मातृविसर्जनं ॥ दर्शश्राद्धं क्षयश्राद्धं स्नानं शीतोदकेन च ॥
 अपसव्यं स्वधाकारं नित्यश्राद्धं तथैवच ॥ ब्रह्मयज्ञं चाध्ययनं नदीसीमान्तलङ्घनं ॥ उपवासव्रतं चैव श्राद्धभोजनमेव च ॥ नैव कुर्युः
 सपिण्डाश्च मण्डपोद्वासनावधि ॥ १ ॥ अत्र चतुःपुरपं सापिण्ड्यं ॥ आचतुर्यं नैव कुर्युः पंचमे शुभदं भवेदितिवाक्यात् ॥ मातृहेऽपि
 आतुर्यादितिवाक्याच्च इति संस्कारमुक्ताबल्याम् ॥ अत्र नित्यश्राद्धनिषेधेन तत्कार्यविहितपितृयज्ञनिषेधसिद्धेः स्वधाकारग्रहणं तत्स-
 हितवैश्वदेवनिषेधार्थं ॥ आचारसंवादलाभाच्चेति बहव इत्युक्तं स्मृतिकौस्तुभे ॥ निरधिकविषयोऽयं वैश्वदेवनिषेधः न साम्निकविषयः ॥
 कुर्यात्पञ्चमहायज्ञान्नित्यशः सूतकं विनेतिवाक्यात् इतिशिवप्रसादकृते प्रयोगदीपे संस्कारमुक्ताबल्यां च ॥ तथान्यच्च ॥ अभ्यङ्गे सूतके

रात्री विवाहे पुत्रजन्मनि ॥ मातृत्वेषु च सर्वेषु न धार्य गोपिचन्दनं ॥ १ ॥ इति हिरागमनादि ॥

अथ मातृचिसर्जनानन्तरं अर्चयन्तं निषेधमाह चसिद्धः—स्नानं सचैलं तिलमिश्रकर्म प्रेतानुयानं कलशप्रदानं ॥ अर्पणीयार्थमरदर्शनं च विवर्जयेन्मङ्गलतोऽर्चमेकं ॥ १ ॥ विदूषणमुद्देशेन कलशदानमित्यर्थः ॥ तीर्थे संवत्सरे प्रेते पितृयज्ञे महालये ॥ कृतोद्वाहोऽपि कुर्वात पिण्डनिर्वपणं सदेति ॥ ग्रासपट्ट विवाहादौ व्रतप्रारम्भेऽपि च ॥ जीर्णभाण्डादि न त्याज्यं गृह-संमार्जनं तथेति ॥ ॥ इमंशुकरणे—ऊर्ध्वं विवाहास्तुत्रस्य तथाच व्रतबन्धनात् ॥ आत्मनो मुहुरं चैव वर्षं वर्षार्धमेव च ॥ त्रिमासं वा त्रि-पक्षं वा न कुर्वीत कदाचनेति ॥ ॥ अथ कन्यागृहे भोजननिषेधः ॥ भविष्ये—अप्रजायां न सुखीत कदाचन ॥ दीहिन्नस्य मुखं दृष्ट्वा किमर्थमनुशोचति ॥ न सुखीतेत्यत्र कन्यागृहे इति शेषः ॥ अपराकं आवित्यपुराणे—अप्रजायां न कन्यायां नाधीयात्कन्यकागृहे ॥ ब्राह्मणविधिना कन्यां दत्त्वाश्रीयात्कदाचन ॥ अथ सुखीत मोहाचेत्स याति नरकं ध्रुवमिति ॥ ब्राह्मणविवाहविधिना दातुं योग्यां कन्यां दत्त्वा कदापि तस्याः गृहे नैवाश्रीयादित्यर्थः ॥ शाकलकारिकास्वपि—दुहित्रं न सुखीयाद्यावत्तस्या भवेत्सुतः ॥ अन्यथा यस्तु सुखीत दानं तस्य वृथा भवेत् ॥ कन्यायास्त्वप्रसूताया यो मुनस्त्यज्जमाग्राहत् ॥ अर्घं स केवलं भुङ्क्ते प्राजापत्येन शुध्यतीति ॥

अथपरस्परमृतभार्यत्वपरिहारोपायः—तदुक्तं बृहदाङ्गवल्क्येन ॥ परिवेत्तुत्वपापेनमृतभार्यत्वभाष्ययात् ॥ तदोपरिहारायैवप्रजाप-त्यमयंतथा ॥ चांद्रायणत्रयचैक्येनेकेन्द्रिगुणं वरेत् ॥ एकेकभार्याभरणेद्वंद्वत्रयभितं ॥ अनेकेकभार्याभरणेतुप्तप्राप्यभितंद्विगुणंचेरेदि-त्यर्थः ॥ गणे शपूजयेदादौपुण्यादंबाचयेद्विज्ञेः ॥ दुर्गाप्रविष्णुप्रतिमाः स्थापयेत्पूजयेत्ततः ॥ त्रिमिस्तुदेवताश्रीलैर्दुनेदद्याधिक्ययुतं ॥ आहुतिं चरुणाज्येनप्रतिद्रव्यैर्पुंसस्थया ॥ दुर्गाप्रविष्णुमंत्रैश्चपुनःपुनरितीरितइति ॥

अधप्रयोगः ॥ सुदिने सुखातोयजमान आसने उपविश्या चम्यग्राणानयम्य देशकालकीर्तनां ते गममृतभर्येत्यदोषनिरास-
 द्वारा धीपत्तेश्वरप्रीत्यर्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण अष्टाधिका युतसंख्यया चर्वाज्यहवनं करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतार्थं गणपतिपूजनं
 स्वस्तिपुण्याहवाचनं आचार्यादि चरणं दिग्दर्शनं पञ्चगव्यकरणं भूमिपूजनं अग्निस्थापनं कलशानां स्थापनं दुर्गाग्निविष्णुदेवतानां
 स्थापनं पूजनं च करिष्ये इति क्रमेण कृत्वा ॥ अम्बे अम्बिके इति दुर्गा ॥ त्वन्नो अम्ने तच देवेति अग्निं ॥ इदं-
 विष्णुरिति विष्णुं ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनादिपवित्रयोः प्रणीतास्तु निधानां तं कृत्वान्वा दध्यात् ॥ तद्यथा ॥ तत्र प्रजापति-
 इन्द्रं अग्निसोमं पताः आचाराज्यभाग देयताः एकैकया हुत्वा आज्येन अत्र प्रधानं दुर्गाग्निं विष्णुं च स्वस्वमंत्रेण अष्टपष्टितमाधिक-
 पोढशशतसंख्यया चरुहोमं तथा च पुनरत्र प्रधानं देयतानां स्वस्वमंत्रेण पूर्वोक्तसंख्यया आज्यहोमं शेषेण स्विष्टकृतं अग्निं वायुं सूर्यं अ-
 ग्नीय रुणौ अग्नीय रुणौ पुनरग्निं वरुणं स चितारं विष्णुं विश्वान्वेद्यान्मरुतः स्वर्कान् वरुणं आदित्यं अदितिं प्रजापतिं एदो देयता आज्येनै-
 कैकया हुत्वा अस्मिन्कर्मण्यहं यक्ष्ये ॥ इत्यन्वाधानं ॥ त्यागकाले अष्टोत्तरायुतसंख्या हुतिपर्याप्तं चर्वाज्यद्रव्यं यथामंत्रलिङ्ग-
 दुर्गाग्निं अग्नये विष्णवे च नममेति त्यागं कुर्यात् ॥ प्रथमं गणेशाय वराहुतिं दत्त्वा अन्वाधानोक्तरीत्या हवनं कार्यं ॥ पूजास्थिति-
 क्रमेण होमशेषं समाप्य दशविग्रान्भोजयेदिति ॥ हवनानुतिक्रमो यथा ॥ आज्यमागते पूर्वं अम्बे अम्बिके इति मंत्रेण दुर्गायै चर्वा
 हुतयः १६६८ ॥ त्वन्नोऽअम्ने इति अग्नये चर्वा हुतयः १६६८ ॥ इदं विष्णुरिति विष्णवे चर्वा हुतयः १६६८ अनंतरं अम्बे दुर्गा ०

आज्याहुतयः १६६८ ॥ त्वन्नी० अग्रे आज्याहुतयः १६६८ ॥ इदं० विष्णवे आज्याहुतयः १६६८ ॥ एवमेव प्रकारे-
ण आज्याहुतयः १००० अग्रे जगत्तर्भवन्ति ॥ अथ वा कस्यचिद्वाद्यस्य विवाहं कुर्यात् ॥ ॥ इति मृतभार्युत्वपरिहारोपायः ॥

अथ पुनर्चिन्ताहः ॥ विवाहकाले यदि जन्मलग्नलग्नोद्भवप्रदोपयुक्तः ॥ आशीचकालाद्यशुभान्विते वा पुनर्विवाहः किल तत्र कार्यः ॥ गुरापिनी व्यापियुक्ततिथौ वन्ध्याऽर्थनाद्याऽप्रियवादिनी च ॥ सुताप्रसूतर्तृदुहा मृतप्रजा विवर्जनीया पुरुषेण पत्नी ॥ सुता कन्या ॥ वन्ध्याष्टमे, वा दशमे विवर्ज्या वर्षे सुतासुः शिवः ११ सूर्ययोः १२ अथ ॥ पञ्चद्वयं दशमे सुतप्रजा सुदुष्टशब्दा तु तदैव वन्द्यौ ॥ दुष्टशब्दा अप्रियमायिनी ॥ यः कामकामी नयनाभिरामां रामां द्वितीयां परिवोदुमिच्छेत् ॥ तां तोषयित्वा धनतः क्षमश्चेदुद्धाहरेच्छीमपरां सुखेन ॥ तां प्रथमां ॥ प्रीयंवदां प्रीतिकरीं सुदक्षां पुत्रप्रसूं त्यजुमुपक्रमेभ्यः ॥ स स्वतृतीयांशधनं हि तस्यै दद्याच्च निःस्वो मरणं प्रकुर्यात् ॥ सक्ता पत्नी रोषिता निर्गन्धेस्सा रोद्धव्या पालनीया कुले स्ने ॥ वक्षायन्नाथं च तस्यै प्रदद्यादित्यं हेमाद्रिनिचन्यो ब्रवीति ॥ ॥ अनेकभार्यस्य कर्मणि ज्येष्ठायाम् पृथाधिकारः ॥ योऽनेकमार्योऽखिलशस्तकर्म सवर्णया साकमिह प्रकुर्यात् ॥ ब्रह्मणः सवर्णा यदि पूर्वया तत्सुकर्म कुर्यान्नतु तां विना सत् ॥ शस्तकर्म पुण्याहवाचनाप्रिहोत्रादि ॥ इतिपुनर्विवाहः ॥

अथ सांमर्द्धितीयविधाहंदिनिर्णयः ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—सदारोन्यानुनर्दोरान्कथंचित्कारणान्तरात् ॥ य इच्छेदमिमान्कर्तुं क होमोऽस विधीयते ॥ स्वधादेव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन ॥ नद्याद्विताग्नेः स्वं कर्म लौकिकेन्द्रो विधीयत इति । प्रायश्चित्ताध्याये देवपद्धतौ च—भार्यायां विद्यमानायां द्वितीयागुद्वेधदि ॥ तदा वैवादिकं कर्म कुर्यादात्रसयाग्निमानित्यादि यत् तन्छंदोगविषयम् । कातीयानां तु पथसु बहिःशालाविधिनाैव लौकिकाग्नयेर्यसिद्धत्वाद्विवाहादयश्चाप्युच्चा-

त्रिविपया इति कर्कभाण्यात्तद्वितीयादिविवाहे च वैवाह्ये सति लौकिक इति गंगाधरभाष्याच्च लौकिकायावेव होमः नावसध्ये इति ।
विस्तरस्तु रुद्रकल्पद्रुमादौ द्रष्टव्यः ॥

अथ भार्यायां विद्यमानायां द्वितीयविवाहेऽधिचेदनीयतामाह याज्ञवल्क्यः—सुरापी व्याधिता धूर्ता वन्द्या र्थहयमियं-
वदा ॥ स्त्रीप्रसूत्याधिचेत्तव्या रुधन्तरं कारयेदिति ॥ ॥ अधिचेदने कालप्रतीक्षामाह मनुः ॥ यन्ध्याष्टमेऽधिचेत्तव्या दशमे तु
सुतप्रजा ॥ एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनीति ॥ ॥ चिवाहान्तरे विशेषः—एकामुत्क्रम्य कामार्थमन्यां लब्धुं य इच्छति ॥
समर्थस्तोपयित्वा र्थः पूर्वोक्तमपरां वहेत् ॥ याज्ञवल्क्यः—आज्ञासंपादिनीं दक्षां वीरसुं प्रियवादिनीं ॥ त्यजन्दायतृतीयां शमद्रव्यो
भरणं क्षियः ॥ सधनो धनतृतीयां शमधनोऽशनाच्छादनात्मकभरणं च दद्यादित्यर्थः ॥ ॥ अथ स्त्रीनिधने द्वितीयपरिणयन-
कालमाह सिधौ—प्रमदायुतिवासरदितः पुनरुदाहविधिर्वरस्य च ॥ विपमे परिवत्सरे शुभो युगुले चापि मृतिप्रदो भवेदिति ॥

अथ कुंभविवाहः ॥ अयं विपयोगेऽसमुत्पन्नकन्यावैधव्ययोगहरः ॥ तत्र विपयोगस्त्रिविधः—सूर्यमौमाकिं वारेषु त्रियि-
मद्राशताभिषम् ॥ आष्टेपाकृत्सिकानां गे तत्र जाता विपाङ्गना ॥ जनुर्लगे रिपुक्षेत्रसंस्थितः पापखेचरः ॥ द्विसाम्यमपि योगेऽस्मिन्संजाता
विपकन्यका ॥ लगे शनैर्धरो यस्याः सुतेऽकिं वमे कुजः ॥ विद्याख्या सापि नोदाह्या विविधा विपकन्यका ॥ तद्दोषपरिहारादो-
पायः—सावित्र्यादित्रते कृत्वा वैधव्यविनिवृत्तये ॥ अश्वत्थादिभिस्त्रिदाह्या दद्यात्तां चिरजीविने इति ॥ अन्यथा—बालवैधव्ययोगे तु
कुम्भद्रुप्रतिमादिभिः ॥ कृत्वा लघं ततः पश्चात्कन्योद्वाह्येति चापरे ॥ कुम्भः प्रसिद्धः ॥ द्रुप्रतिमेति स्वर्णमयाश्चत्यद्रुमप्रतिमा ॥ तैः सहा-
नृणांकन्योद्वाह्या ॥ अत्र पुनर्भूदोषो न ॥ उक्तं च विधानस्वरणहे—स्वर्णद्रुपिप्पलानां च प्रतिमा विष्णुरूपिणी ॥ तया सह विवाहे

तु पुनर्मूलं न जायते ॥ सूर्यारुणसंयादे-विवाहात्पूर्वकाले तु चन्द्रतावाचलान्विते ॥ कुम्भं संस्थाप्य विधिवत्तत्र द्रुप्रतिमां यजेत् ॥ मधुपर्कादिकं दत्त्वा तदग्रे कल्पकां नयेत् ॥ विवाहोक्तेन मन्त्रेण कुम्भेन सह चोद्वहेत् ॥ सूत्रेण वेष्टयेत्पश्चादशतन्तुविधानतः ॥ कुङ्कुमालंकृतं देहं तयोरेकान्तमन्दिरे ॥ ततः कुम्भं च निःसार्य प्रमज्ज्य सलिलाशये ॥ ततोऽभिषेचनं कुर्यात्पञ्चपल्लववारिभिः ॥ ततोऽलंकारपद्माढ्यां वराय प्रतिपादयेदिति ॥

अथप्रयोगः ॥ कर्तापिष्णुमंदिरगत्याजासनेप्राशुखलपचिदय ॥ आचमनादिदेशकालकीर्तनात्ते अस्याःममकन्यायाःनक्षत्रादियोगेनप्रहयोगेनपुनर्मूढोपाभावेनचविपाख्ययोगसंभववैधव्यारिष्टपरिहारांधीश्रीपर० कुंभविवाहंकरिष्ये ॥ तत्रादौगणपतिपूजनादिनांदीश्राढान्तंकृत्वाचार्यहृत्वा ॥ ततस्तण्डुलाष्टदलेमहीधौरित्वादिक्रमेणकलशंप्रतिष्ठाप्यपूर्णपात्रंनिधायवल्लयुग्मेनसंवेष्ट्यतत्रवरुणंसंपूज्य ॥ तत्रास्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठापूर्वकंस्वर्णमयविष्णुरूपाश्चतुष्टयमप्रतिमांप्रतिष्ठाप्यपोह्योपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ वरुणाङ्गस्वरूपायजीवनानांसमाध्रय ॥ पतिंजीवयकन्यायाधिधरंपुत्रसुखंदुरु ॥ देहि-विष्णोवरंदेवकन्यांपालयदुःखतदिति ॥ ततोमधुपर्कवस्त्रालंकारार्पणं ॥ अन्तःपटंकन्याकुम्भांतराकेधृत्वामङ्गलपद्याष्टकंपठित्वा ओंप्रतिष्ठेन्तःपटंनिःसार्य कन्यायैवस्त्रोपयत्नमङ्गलतंतुवन्धनसमीक्षणान्तंमन्त्रपठनेनदत्त्वा ॥ दशाचरंअधस्तादुपरिचकुंभंकन्यांचपरित्वेत्यनुवाकेनसूत्रंसंवेष्ट्य कुम्भस्थविष्णवेकन्यांसमर्पयेत् ॥ मन्त्रस्तु ॥ गौरिकन्याभिमांशुक्ष्णांयथाशक्तिविभूषितां ॥ ददाभिषिप्त्वातेतुभ्यंसौभाग्यंदेहि सर्वदा ॥ १ ॥ विष्णुरुपिणेभ्यस्त्यकुंभायेमांकन्यांधीरूपिणींसंप्रदेदितिसम-

पयेत् ॥ ततोवेष्टितसूत्रात्कुम्भनिःसार्वजलेप्रभज्य ॥ ततआचार्यःशुद्धजलेनऐन्द्रवारुणपावमानीयमन्त्रैःपलुवेनकन्यामभि-
 पिन्यशुद्धवाससीपरिधाप्यवैवाहवस्त्रादिकंसर्वमाचार्यायदद्यात् ॥ अनघाद्याहमस्मीतित्रिवारंकन्यावेदेत् ॥ एवमस्त्विति
 द्विजोत्रयात् ॥ आचार्यायचरंदत्वातस्मादाशिपोयहीत्याकर्मथरायार्पयेत् ॥ इतिकुम्भविवाहः ॥ ॥ अथ विष्णुमूर्ति-
 दानं चालैवध्वहरं ॥ तत्प्रकारोनारदेनोक्तः—ब्राह्मणं साधुमामद्वय संपूज्य विविधार्हणैः ॥ तस्मै दद्याद्विधानेन वि-
 ष्णोर्मूर्तिचतुर्भुजां ॥ शुद्धयर्णसुवर्णेन पलैकां च सुलक्षणां ॥ तदर्धेनतदर्धेनवित्तशक्त्यनुसारतः ॥ निर्मितां रुचिरां शङ्ख-
 गदाचक्राब्जसंयुतां ॥ दधानां वाससी पीते कुमुदोत्पलमालिकां ॥ सदक्षिणां च तां दद्यान्मन्त्रमेतमुदीरयेदिति ॥ प्रयो-
 गस्तु ॥ देशकालफीर्तनान्तेभ्यवैधव्यारिष्टनिरसनार्थंअखंडसौभाग्यप्राप्तयेचविष्णुप्रतिमादानंकरिष्ये ॥ ताम्रपात्रंतंडुले-
 रापूपतदुपरिस्वर्णमयीकृताभ्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठांविष्णुप्रतिमांचतुर्भुजाधुधान्वितांप्रतिष्ठाप्यपोडशोपचारैःपूजयेत् ॥ पू-
 जाकालेपीतांचरादियस्त्राणिकुंडलाद्यलंकारान् कृमुदादिदुष्पमालाध्वार्पयित्वाप्रणमेत् ॥ भगवन्कमलाकान्तसर्वमंगलदा-
 यक । हत्वासर्वाण्यरिष्टानिसौभाग्यंचाभियर्धय ॥ १ ॥ इतिसंप्राप्य ॥ प्रतिगृहीतारंब्राह्मणंसंपूज्यार्चितप्रतिमांसोपस्क-
 रांदद्यात् ॥ दानमन्त्रस्तु ॥ यन्मयाप्राच्यजनुपिघंत्वापतिसभागं ॥ विषोपचिपशस्त्राद्यैर्हतोवातिसुरक्ता ॥ प्राप्य-
 मानमहाधोरंयशःसौख्यधनापहं ॥ वैधव्याद्यतिदुःखौघंनाशयसुखलब्धये ॥ चहुसौभाग्यदात्रीचमहाचिष्णोरिमांतनुं ॥
 सौवर्णीप्रतिमांसत्तयातुभ्यंसंप्रददेद्विज ॥ १ ॥ इमांमयार्चितांविष्णुप्रतिमांसोपस्करांचैवध्वारिष्टनिरासार्वजलसौभा-

न्यप्राप्तयेचअमुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददेइतिदत्त्वा ॥ यथाशक्तिसुवर्णदक्षिणांदत्वातस्मादाशिपोमृहीत्वा ॥ कन्याअनयाद्याहमस्मोतित्रियेदत् ॥ एवमस्त्वित्तिविप्रोक्तिमृहीत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ इतिविष्णुप्रतिमादानम् ॥

अर्पार्कविद्याहः ॥ धर्मोऽधौ-तृतीया मानुषीकन्या नोढास्मा त्रियते हि सा ॥ विधया धा भवेत्तस्मात्तृतीयेऽर्कं समुद्धेत् ॥ संग्रहे—चतुर्धादिविवाहार्थं तृतीयेऽर्कं समुद्धेत् ॥ आदित्यदिचसे चापि हस्तर्धे वा शनैश्चरे ॥ शुभेदिने वा पूर्याद्वि कुर्यादर्कविवाहकम् ॥ इति ॥ अथप्रयोगः ॥ तत्रक्रियमाणविवाहात्प्राक्चतुष्टयदिनाधिकव्यवहितेरविवाशनिबारेवाहस्तनक्षत्रेशुभदिवसेप्राप्ताभ्यामुदीच्यांचामुष्पफलयुतमर्कगत्वातस्माधस्ताद्भ्रातृभिरुलंबिरुच्य ॥ अर्कस्यपश्चिमतलपविश्य ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यममृतृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंतृतीयमर्कविवाहंकरिष्ये ॥ तदंगत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंयसोर्धारापूजनंआयुष्यमंत्रजपनांदीश्राद्धंआचार्यवरणंचकरिष्ये ॥ तत्रादौनिर्विघ्नार्घ्यगणपतिपूजनंक० ॥ नांदीश्राद्धंहेम्नाकर्तव्यं ॥ नांदीश्राद्धांतंकृत्वा आचार्यवरणं ॥ आचार्यप्रार्थनं—कन्यापितायधासूयंदिवानांचप्रजापतिः ॥ तथात्वर्कप्रदानार्थमाचार्यत्यंकुरुप्रभो ॥ आचार्यस्तुयथा० ॥ यावत्कर्मसमाप्येततावत्त्वंसंनिधोभव ॥ ततआचार्योवरंस्वशाखयामधुपर्कंणार्चयेत् ॥ शुभपुण्यतिथौजर्कविवाहार्थमागतंवरंमधुपर्कंणार्चयेत् ॥ ॐसा-

१ अग्निर्वाग्निदीपः सप्तमीं सप्तमीं योषिगणितितन्वावर्षीमास्तुर्लंबीर्दादिर्नृपा योपुमज्ये कर्पादिदेकयासहकृष्यंविधानंनद्वकंयेतिनिधय- इतिविधानमालायाम् ॥

पुमवता० तं ॥ ॐ अर्चय ॥ इत्यादिअलंकरणमसिभूयोऽलंकरणंभूयादित्यलंकुर्यात् ॥ ततोवरः अर्कस्सपुरतःस्थित्वा ॥
 त्रिलोक्यासिन्सप्ताध्याययासहितोरेवे ॥ तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुरु ॥ इत्यर्कप्रार्थ्य ॥ आकृष्णेनेति मन्त्रेणछाया
 सहितसूर्यमर्कंआवाहयेत् ॥ ॐआकृष्णेनरजसा० पश्यन् ॥ ॐभूभुवःस्वःछायासहितसूर्यायनमःछायासहितसूर्यमावा-
 हयामि ॥ ततःअर्कंथेतपत्नेणसूत्रेणचावेष्टव्योऽशोपचारैःपूजयेत् ॥ तन्नैवेद्यंगुहोदनः ॥ आपोहिष्टेतित्रिभिर्मन्त्रैरभिय-
 व्यप्रदक्षिणीकुर्वन्प्रार्थयेत् ॥ ममप्रीतिकरायेयंमयास्पृष्टापुरातनी ॥ अर्कजात्रस्त्राणास्पृष्टास्माकंपरिरक्षतु ॥ इतिप्रदक्षि-
 णीकुर्वन्जपेत् ॥ नमस्तेमंगलेदेविनमःसचितुरात्मजे ॥ त्रहिमांकृपयादेविपत्नीत्वंमहागता ॥ कातीयानांवेद्यांअग्नि-
 प्रतिष्ठापूर्वकंचिवाहउच्यतेअतःकारणादत्रउत्तरदिग्भागेसंपादितेस्थंडिलेपञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठाप्यततःप्रत्यक्षुखोवर-
 स्तिष्ठन्नर्कप्रार्थयेत् ॥ अर्कत्वंत्रस्त्राणास्पृष्टःसर्वप्राणिहितायच ॥ दृक्षाणामादिभूतस्त्वंदेवानांप्रीतिवर्धनः ॥ तृतीयोद्वाहजंदो-
 षंमृत्युंचाशुचिनाशय ॥ इतिप्रार्थना ॥ ततःअंतःपटंपृत्वाद्विजैर्मंगलाष्टकानिपठितव्यानि ॥ तदेवलम्रान्तंअंतःपटमुदग-
 पसार्यअर्कस्योपरिअक्षतान्क्षिपेत् ॥ ततःप्राक्षुखोर्कसमीपेतिष्ठेत् ॥ देसकालीसंकीर्त्यंशुभपुण्यतिथौतृतीयोद्वाहानिष्टदोषप-
 रिहारद्वाराश्रीसयितृसूर्यनारायणप्रीत्यर्थंब्राह्मविवाहविधिनाआर्कीकन्यादानमहंकरिष्ये ॥ बरहस्तेशिवा आपःसन्तु० तृती-
 योद्वाहजंदोषपरिहारोऽस्तु ॥ बरस्त्रगोत्रोचारः ॥ सारद्वाजगोत्रस्य आंगिरसचाहस्पत्यभारद्वाजेतित्रिप्रवरस्यरुद्रदत्तश-
 र्मणःप्रपोत्रायविष्णुदत्तशर्मणःपोत्रायनक्षदत्तशर्मणःपुत्राययज्ञेशशर्मणेवराय ॥ काश्यपगोत्रस्य काश्यपवत्सारनैभुवेतित्रि-

प्रवरस्य आदित्यस्य प्रपौत्री सचितुः पौत्री सूर्यस्य पुत्री आर्कानां मीमांसा कन्यां सूर्यदेवत्यां श्रीसचितुसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं लमुकशा-
खाभ्यां यिनेतुभ्यं भार्यात्वेनाहं संप्रददे ॥ इत्युक्त्वा सकुशजलं वरहस्ते क्षिपेत् ॥ ॐ अर्ककन्यामिमां विप्रयथाशक्ति विभू-
षितां ॥ गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्रसमाश्रय ॥ इति दानमन्त्रः ॥ कृताकदानसांगता सिद्ध्यथ इमां दक्षिणां तुभ्यमहं-
संप्रददे ॥ स्वर्गातिबरो ब्रूयात् ॥ ततो वरः अर्कोपरि गंधाधतपुष्पयुतो दक्षपूणी खीनं जलीन्दधात् ॥ तत्र मन्त्राः ॥ ॐ यशोमे-
कामः समृद्धतां ॥ ॐ धर्मो मे कामः समृद्धतां ॥ ॐ यशो मे कामः समृद्धतां ॥ इत्यञ्जलिदानं ॥ ततो गायत्र्या परित्वेत्यादि-
ना यापयाद्युतासूत्रेणार्कमावेष्टयेत् ॥ तत्पुनः पंचगुणं कृत्वा अर्कस्य दक्षिणस्कंधं बृहत्सामेति मन्त्रेण यथावक्षन्ति मन्त्रेण
वारधां धेयधीयात् ॥ ॐ बृहत्सामश्च बृहद्वृष्ण्यं त्रिष्टुभोजः शुभितमुग्रधीरं ॥ इन्द्रस्तोमेन पंचदशेन मध्यमिंदया तेन सगरेण-
रक्ष ॥ ॐ यदावधन् ० इति वा ॥ ततो ऽर्कस्य दिक्षु विदिक्षु च अष्टौ कुंभान्संस्थाप्य वक्षेण त्रिसूत्रेण चावेष्टव हरिद्रागंधाद्यंतः क्षिप्वा
ते पुनासामहाविष्णुमावाह्यो ऽशोपचारैः पूजयेत् । दक्षिणतो ब्रह्मासनास्तरणादिपर्युक्षणांते ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा ० ।
ॐ इंद्राय स्वा ० । ॐ अग्नये स्वा ० ॥ ॐ सोमाय स्वा ० ॥ आज्यभागांते ॥ संगोभिरित्यस्यां गिरसो बृहस्पतिश्चिष्टुप् अर्कवि-
याहांगभूताज्यहोमेयि नियोगः ॥ ॐ संगोभिरां गिरसो नक्षमाणो भर्गव इवेदं युगं निनाय ॥ जनेभिर्गोत्रो न दंपती अनक्तिः बृहस्प-
ते युजायुग्मं रिवाजौ स्वाहा ॥ इदं बृहस्पतेय नमम ॥ यस्मै ते त्वस्य नाम देवो मिच्छिष्टुप् अर्कविवाहांगभूताज्यहोमेयि नि ० ॥
ॐ यस्मै त्वाकामकामाय पयंस आब्जभाभे ॥ तमस्मभ्यं कामं दत्त्वा येदं दृष्टं तं पिव स्वाहा ॥ इदमग्नये नमम ॥ ततो न्यस्तसम-

मन्वाहतिभिः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्रेयेन ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः-
 स्वाहा इदं प्रजापतये ॥ ततो भूराद्याः प्राजापत्यं तानवाहुतयः ॥ ततः सिष्टकृत् ॥ संस्तवप्राशनं ॥ पवित्राभ्यां मार्जनं ॥
 अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानं ॥ कृतस्य अर्कविवाहाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं ब्रह्मन्निदं पूर्णपात्रं दक्षिणा-
 त्त्वेन तुभ्यमहंसं प्रदेद ॥ प्रणीतायिमोक्षः ॥ ॐ आपः शिवाः ॥ अथार्कप्रदक्षिणीकृत्य प्रार्थयेत् ॥ मया कृतमिदं कर्म स्याच-
 रेयुजरायुगा ॥ अर्कापत्यानि नो देहितस्त्वर्थं संतुमर्हसि ॥ इतिसंप्रार्थ्य ॥ ऋचं वाचमिति शान्तिस्तूतं ज्ञत्वा आचार्याय गोगुग्म-
 दानं ॥ ततो दशाष्टौ यत्राख्येणान्नोजयेत् ॥ भूपसीसंकल्पः ॥ उपस्करणं सर्वमाचार्याय वद्यात् ॥ ॐ भेषु मद्याविष्णुंसंपू-
 ज्य पिसृजेत् ॥ अग्निचिसर्जनं ॥ अनेन यथाज्ञानेन कृतेन अर्कविवाहेने श्रीसचित्सूर्यनारायणः प्रीयताम् ॥ तेन तृतीयमात्रुपी-
 यियाद्दजन्यदोषापनोदो भवतु ॥ यस्य स्मृत्या ० नमः ३ ॥ सधुपर्ककाले स्वधृतवस्त्राणि गुरवे दत्वा अन्यानि धारयेत् ॥ इति
 प्रयोगदर्पणधर्मादिघनिर्णयसिन्धवनुसारेणार्कविवाहः ॥ इति शुक्लयजुःशाखीयकर्मकांडप्रदीपे संस्कारप्रकरणं समाप्तं ॥

॥ इति शुक्लयजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपेसंहकारप्रकरणम् ॥

अथाह्निकाचारप्रकरणम् ॥ ३ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथसंस्कारप्रकरणोत्तरंक्रमप्राप्तमाह्निकाचारप्रकरणमारभ्यते ॥ तत्र प्रातःकर्तव्यमाहदक्षः—प्रा-
तरुत्थायकर्तव्यंयद्विजेनदिनेदिने । तत्सर्वसंप्रवक्ष्यामिद्विजानामुपकारकम् ॥ उदयास्तमयंयावज्जविप्रःक्षणिकोभवेत् । नि-
त्यनैमिक्तिकैर्भुक्तःकाम्यैश्चान्यैरगर्हितैरिति ॥ आभिलायनः—अथोच्यतेगृहस्थस्यनित्यकर्मयथाविधि ॥ यत्कृतवानृण्यमा-
प्नोतिदेवात्पित्र्याद्यमानुपात् ॥ अथात्रग्राह्यसुहृत्तादास्वापंकर्मण्युच्यन्ते ॥ ग्राह्योमुहूर्तश्चदेवा-अन्ययामात्मकोरात्रेरुपान्त्य-
मुहूर्तश्च । मनुः—ग्राह्येसुहृत्तंबुध्येतधर्मार्थौचानुचिन्तयेत् ॥ कायहेतुर्ग्राह्यतन्मूलान्वेदतत्त्वार्थमेवच ॥ इति ॥ वेदस्यतत्त्वार्थं
ब्रह्मकर्मार्त्मकमित्यर्थः ॥ अत्रस्मरणीयमाहव्यासः—

प्रातःस्मरणम् ॥ तत्रादौभारतस्यावित्रीपाठः—महर्षिर्भगवान्व्यासः कृत्वेयां संहितां पुरा ॥ श्लोकैश्चतुर्भिर्धर्मात्मा पुत्र-
मध्यापयच्छुक्रं ॥ १ ॥ मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ॥ संसारेष्वनुभूतानि यान्ति यासन्ति चापरे ॥ २ ॥ हर्षस्यानसहस्राणि
मयस्यानशतानि च ॥ दिवसेदिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डिते ॥ ३ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येप नच कश्चिच्छृणोति मे ॥ धर्मादर्थेक्ष्य कामश्च
॥ किमर्थं न सेव्यते ॥ ४ ॥ न जातु कामात्र भयात्र लोभादर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोः ॥ धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुरस्य

१ अस्य लक्षणं धिष्णुपुराणे—रात्रेः पथिमयामस्य सुहृत्तौ मस्तुलीयकः । स ग्राह्य इति विज्ञेयो विहितः स प्रबोधने ॥ पञ्चरात्र उद-काशः सप्तपथाहणोदयः ।
अष्टपथ भवेत्प्रातस्ततः सूर्योदयः स्युतः ॥ इति ।

त्वन्तिलः ॥ ५ ॥ इमां भारतसावित्रीं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ स भारतफलं प्राप्य परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ६ ॥ यो गोप्यतं कनकशृङ्ग-
मये ददाति विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय ॥ पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य वैव ॥ ७ ॥ ॥
॥ प्रातःस्मरणे विशेषः ॥ प्रातरारभ्य सायान्तं सायान्ताध्यातेरेव च ॥ यत्करोमि जगन्नाथ तदस्तु तव पूजनम् ॥ १ ॥ यज्ञैव
यज्ञैव मनो मदीयं तथैव तथैव तव स्वरूपम् ॥ यज्ञैव यज्ञैव शिरो मदीयं तथैव तथैव तव पूजनम् ॥ २ ॥ त्वत्पदसरसिजसेवाहीनं दीनं
सदा पराधीनं ॥ तारय तारय कृपया भवभयभीतं परेश परिपाहि ॥ ३ ॥ महादेव महादेव महादेवेति यो वदेत् ॥ एकेनैव भवेन्मोक्षो
द्वाभ्यां शंभुर्ऋणी भवेत् ॥ ४ ॥ महादेव महादेव महादेवेति वादिनम् ॥ यत्सं गौरिव गौरीशो धावन्तमनु धावति ॥ ५ ॥
अथ भक्तोः श्लोकाः सद्धर्मचिन्तामणौ ॥ ॥ प्रातःस्मरामि खलु तत्सवितुर्वरेण्यं रूपं हिमण्डलमृचोऽयत्तनुयुजं पि ॥ सामानियस्य कि-
रणाः प्रभवन्नादिहेतुं प्रसादरात्मकमलक्ष्यमचिन्त्यरूपम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि तारां तनुवाच्यनोभिर्महोद्भूतपूर्वकसुरैर्नुतमर्चितं च ॥ दृष्टिप्रमोचन-
यिनिग्रहेहेतुभूतमेतल्लोकपलनपरं त्रिगुणालम्बकं च ॥ २ ॥ प्रातर्भजामिसवितारमनन्तशक्तिपापौषधभयरोगहरं परं च ॥ तत्सर्वलोककलना-
त्मककालमूर्तिगोकण्डपन्थनविमोचनमादिदेयम् ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं भानोः प्रातःपठेत्तु यः ॥ स सर्वव्याधिनिर्मुक्तः परं सुखमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥
॥ अथ यिज्ञेः शस्य सञ्चि० ॥ प्रातःस्मरामि गणनाथमनघमन्तुं सिन्दूरपूरपरिशोभितगण्डयुग्मम् ॥ उदण्डविभ्रपरिखण्डनचण्डण्डमाख-
ण्डलादिसुरनायकपृन्दवन्यम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि चतुराननवन्धमानमिच्छानुकूलमखिलं च वरं दानम् ॥ तंतुन्दिलं हरिसनप्रिययज्ञसूत्रं पुत्रं
नितासचतुरं शिवयोः शिवाय ॥ २ ॥ प्रातर्भजाम्यभयदं खलु गक्त्यो कोदावानलं गणविशुभं कुञ्जरास्यम् ॥ अज्ञानकाननविनाशनद्वयवाहमु-
स्माद्वर्पनमहं मुतमीभरस्य ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं पुण्यं सदा सामान्यदायकम् ॥ प्रातरुत्थाय सततयः पठेत्तयतः शुभान् ॥ ४ ॥ ॥ अथ

देव्याः स० चि० ॥ प्रातः स्मरामिशरदिन्दुकोज्ज्वलामांसद्रत्नवत्सकलकुण्डलहारशोभाय ॥ दिव्यायुधोजितसुनीलसहस्रहस्तारक्तोत्पलाभच-
 रणामवतीपरेशाय ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि महिपासुरचण्डमुण्डशुम्भासुरप्रमुखदैत्यविनाशदक्षाय ॥ ब्रह्मेन्द्ररुद्रमुनिमोहनशीललीलांचण्डीं सम-
 स्तसुरभूतिमनेकरूपाय ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि भजतामखिलायं दार्जीधार्त्रीं समस्तजगतांदुरितापहत्रीम् ॥ संसारबन्धनविमोचने हेतुभूतां मायां-
 परांसमधिगन्धपरस्त्रविष्णोः ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं देव्याश्चण्डिकायाः पठेन्नरः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ ४ ॥
 अथ त्रिचस्य स० चि० ॥ प्रातः स्मरामि भवभीतिहरं सुरेशं गङ्गाधरं धृपमवाहनमग्निशैलेशम् ॥ खट्वाङ्गशूलवरदाभयहस्तमीशं संसाररोगह-
 र्मौपथमद्वितीयम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि गिरिशं गिरिजार्धे देहसर्गस्थितिप्रलयकारणमादिदेवम् ॥ विष्णेश्वरं विजितविश्वमनोभिरामं संसाररोग०
 ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि शिवमेकमनन्तमाद्येवेदान्ते वेद्यमनपं पुरुषं महान्तम् ॥ नामादिभेदरहितं पदभावं शून्यं संसार० ॥ ३ ॥ प्रातः समुत्थाय-
 शिषं निचिन्त्य श्लोकत्रयं येऽनुदिनं पठन्ति ॥ ते तुः खजातं बहुजन्मसंचितं हित्वा पश्यन्ति तदेव शोभोः ॥ ४ ॥ अथ विष्णोराचारम-
 यूखे ॥ प्रातः स्मरामि भवभीतिमहातिशान्त्यै नारायणं गुरुडवाहनमब्जनाभम् ॥ ग्राहामि भूतवरवारणमुक्तिहेतुं चक्रायुधं तस्मिन् वारिजपत्र-
 नेत्रम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि मनसावचसा च भूर्भुवोपादारविन्दसुगुलं परमसंपुंसः ॥ नारायणस्य नरकार्णवतारणस्य पारायणप्रवणविप्रपरायणस्य
 ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि भजतामयं करंतं शक्रसर्वजन्मकृतपापमयापहत्तै ॥ यो ग्राहवक्रपतितान्निगबेन्द्रघोरशोकप्रणाशमकरोद्धृतशङ्खचक्रः
 ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं विष्णोः प्रातः काले पठेत्तु यः ॥ लोकत्रयगुरुस्तस्मै दद्यादात्मपदं हरिः ॥ ४ ॥ अधराम् चन्द्रस्य आह्निक-
 कर्मप्रकाशे ॥ प्रातः स्मरामि रघुनाथसुखारविन्दं गन्धर्वसिंहासनेऽसुलभापि विशालमालम् ॥ कर्णावलिचंचलकुण्डलशोभिगण्डकणान्तिदी-
 र्घनयनं नयनाभिरामम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि रघुनाथकरारविन्दं रक्षोगणाय भयदं चरदं निजेभ्यः ॥ यद्राजसंसदि विभज्य महेश चापं सीताकरग्रह-

णमङ्गलमापस्यः ॥ २ ॥ प्रातर्भजागिरिधुनाथपदारविन्दपञ्चाङ्गुशादिशुभरेखिसुखावहम् ॥ योगीन्द्रमानसमधुव्रतसेव्यमानंशापापहंसपदि-
गौतमधर्मपद्मः ॥ ३ ॥ प्रातर्वंदामिवचसारधुनाथनामधाभदोपहारिसकलेशमलंकरोति ॥ यत्पार्वतीस्वपतिनासहभोक्तुकामाप्रीत्यासह-
स्रहरिनामसमंजसाप ॥ ४ ॥ प्रातःश्रेयश्चुलितुतांरधुनाथमूर्तिनीलाम्बुदोत्पलसितेतरलनीलम् ॥ आमुक्तमौक्तिकविशेषविभूषणाल्बोध्यैयां-
समस्वमुनिभिर्जनमुक्तिहेतुम् ॥ ५ ॥ यःश्लोकपञ्चकमिदंअथतःपठेत्तुनित्यंभगतसमयेपुस्तकप्रबुद्धः ॥ श्रीरामकिंकरजनेपुसएवमुदयोन्मूला-
प्रयातिहरिलोकमनन्यलभ्यम् ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मादिस्तुतिः ॥ ॥ ब्रह्मासुरारिस्त्रिपुरान्तकारीभानुःशशीशूभिमुतोयुधश्च ॥ गुरुश्चशुक्रः-
शनिराहुकेतव कुर्वन्तुसर्वेमममुप्रभातम् ॥ १ ॥ भृगुर्वसिष्ठःऋतुरङ्गिराश्वमनुःपुलस्त्यःपुलहश्चगौतमः ॥ रैभ्योमरीचिश्चयवनश्चदक्षःकुर्वन्तु ०
॥ २ ॥ सनत्कुमारःसनकःसनन्दनःसनातनोऽप्यासुरिषिङ्गलीच ॥ सप्तस्वराःसतरसातलानिकुर्वन्तु ० ॥ ३ ॥ सप्तार्णवाःससकुलाचलाश्च-
सप्तर्षयोद्वीपधनानिसप्त ॥ भूरादिकृत्वाभुवनानिसप्तकुर्वन्तु ० ॥ ४ ॥ पृथ्वीसगन्धासरसास्तथापःस्पर्शचिवायुर्वलनःसतेजाः ॥ नभःसशब्द-
मद्वितासहैवकुर्वन्तु ० ॥ ५ ॥ इत्थंप्रभातेपरमंपवित्रंपठेत्स्मरेद्वाग्गुण्याच्चतद्वत् ॥ दुःस्वप्ननाशस्तिरहसुप्रभातंमेवेष्टनित्यंभगवत्प्रसादात् ॥ ६ ॥
पुण्यश्लोकस्मरणं ॥ वैन्यंशुद्धैहयमर्जुनंचशाकुंतलेयंभरतनलंच ॥ रामंचयोवैस्मरतिप्रभातेतत्सार्थलाभोविजयश्चहस्ते ॥ १ ॥ बलिर्वि-
भीषणोभीष्मःअर्जुनादोनारदोध्रुवः ॥ पठेत्तैवैष्णवाःप्रोक्ताःस्मरणंपापनाशनम् ॥ २ ॥ अश्वत्थामाचलिव्यासोहनुमान्थविभीषणः ॥ कृपःपर-
शुरामश्चसत्तैत्तेचिरजीविनः ॥ ३ ॥ सत्तैतान्संस्मरेन्नित्यंमार्कण्डेयमथाष्टमम् ॥ जीवेद्वर्षंशतंसाग्रमपमृत्युविवर्जितः ॥ ४ ॥ अहल्याद्रौपदी-
सीतातारामन्दोदरीतया ॥ पद्मकंनास्मरंस्त्रिलोकमहापातकनाशनम् ॥ ५ ॥ कर्कोटकस्यानागसदमयन्यानलस्य च ॥ ऋतुपर्णस्वराजपैःकीर्तने-
कलितनाशनम् ॥ ६ ॥ धर्मोपिचर्षतिस्तुषिधिरकीर्तनेनपापंप्रणश्यतिचुकोदरकीर्तनेन ॥ शत्रुर्विनश्यतिधनंचयकीर्तनेनगाद्रीमुतीकथयतांनभच-

न्तिरोपा. ॥ ७ ॥ पुण्यस्थोकोनलोराजपुण्यस्थोकोयुधिष्ठिरः ॥ पुण्यस्थोकाचवैदेहीपुण्यस्थोकोजनार्दनः ॥ ८ ॥ विश्वेशमाधवदुर्णिहदण्ड-
पाणिचमैवम् ॥ वन्देकाशीगुहाङ्गमवानीमणिकर्णिकाम् ॥ ९ ॥ इत्यादिपौराणस्थोकाऽन्यठित्वा प्रातरभिमित्यादिमन्त्रान्पठेत् ॥

हरिः ॐ प्रातरुचिप्रातरिन्द्रं ह्रस्वमहं प्रातर्भिन्नाचरुणा प्रातरुचिना । प्रातर्भगपूणं ब्रह्मणस्पतिप्रातः सोममुतरुद्रं ह्रस्वम
॥ १ ॥ प्रातर्जितं भगं मुग्रं ह्रस्वमव्युपपन्नमदित्योर्विद्युतां ॥ आभ्रश्चिद्यमन्यमानस्तुरश्चिद्राजश्चिद्यं भगं भुक्षीत्याहं ॥ २ ॥
भगप्रणेतुं भगुसत्वरघोमगेमर्गधियुमुदं वाददत्तः ॥ भगप्रणोजनयुगोभिरद्यैर्भगुग्रन्थिर्भूवन्तः स्याम ॥ ३ ॥ उतेदानीं भग-
वन्तः स्यामोत्तमपितृव्यपुत्रमभ्युबहो ॥ उतोदितामवयुन्सूर्यस्वयुग्देवानां ह्रस्वमुतौ स्याम ॥ ४ ॥ भगं ऽपुन्यभगर्ग्योऽअस्तु-
देवास्तेनयुवं भगवंतः स्याम । तन्त्वां भगुसर्बुऽहज्जोह्वीतिसनोभगपुरऽपुताभवेह ॥ ५ ॥ समध्वरायुोपसोनमन्तदधिक्का-
वेनुच्ययेपुदाय । अयुचिनिर्बसुविदुं भगं नो रथमिवाध्यायजिनुऽआवदंतु ॥ ६ ॥ अथावुतीर्गोमतीर्नऽडुपासोवुीखतीऽ-
सर्वमुच्छन्तुमुद्राः ॥ घृतं दुहानाविभृतऽप्रपीतायूयं पतस्वस्तिभिः सदानः ॥ ७ ॥ इति प्रातः स्मरणं संपूर्णम् ॥

प्रातर्दर्शनीयाः । नागदेवः—श्रोत्रिय सुभगां गां च वक्षिमभिचितं तथा । प्रातरुत्थाय यः पश्येदापश्यः ॥ प्रमुच्यते ॥ भार-
द्वाजमयूराणां चापस नकुलस च । प्रभाते दर्शनं श्रेष्ठं वामशृष्टे विशेषतः ॥ ॥ अथ दर्शनार्हानामाह—पापिष्ठ दुर्भग चान्यं
नभस्तुक्त्तनासिकम् । प्रातरुत्थाय यः पश्येत्तत्कलेरुपलक्षणम् ॥ भस्मात्कं कर्पफलं काकमार्जारगूपकान् । क्लीबं च गर्दभं चैव न पश्ये-
त्प्रातेरेव हि ॥ ॥ प्रातः स्वकरदर्शनं आचारदीपे—कराग्ने वसते लक्ष्मीः करमध्ये सरस्वती । करयूले स्थितो ब्रह्मा प्रभाते करदर्श-
नं

नम् ॥ ॥ भूमिप्रार्थना मदनपारिजाते—समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमण्डिते । विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे ॥ त्वं
देव्यादिवराहेण रसायाः स्नानमिच्छता । उद्धृतासि नमस्तुभ्यं पाप्मानं मे प्रणाशय ॥ इति ॥

मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥ पारस्करः—तिष्ठन्न मूत्रपुरीषे कुर्यात् । स्वयंप्रशीर्णेन काष्ठेनगुदंप्रसृजीत । विधृतंवासोनाच्छादयीत ।
मूत्रपुरीषेष्ठीचनंचात्तेनकुयोदिति । ततःशतःसमुत्थायकुयोद्विष्मूत्रमेवच ॥ नैर्कल्यामिषुविक्षेपमतीत्याभ्यधिकंभुवः ॥ इति ॥ तत्र पूर्वो-
क्तमाष्टेमुहूर्तेउत्थायाचम्यइष्टदेवर्तानमस्कृत्यप्रातःस्मरणंविधायरविगुरुंचनमस्कृत्य आमाद्वहिर्नैर्कल्यामिषुक्षेपालयेदुद्धृत्यिकांससिकतांजल-
पान्त्रचादाय कीटादिरहितस्सलंगत्वाधृजलपानेनिधाय अयश्चिथैरनार्द्रस्तृणैर्भूमिमाच्छाद्यप्रावृत्तशिरःपृष्ठतःकण्ठलम्बितयज्ञोपवीतोयक्षेकवस्त्र-
भेदक्षिणकर्णेनिहितयज्ञोपवीतोमौनीप्राणास्येपिधायदिबोद्धुस्त्रोरात्रौदक्षिणामुखोमूत्रपुरीषेउत्सृज्य लोष्टादिनागुदंपरिसृज्यपृष्टीतशिश्रउत्थाय
पूर्वपृष्टीतधृजलपानेपृष्टीत्वाद्रोमलकमन्त्रमृज्जलैर्द्विवारलिङ्गशौचंकृत्वार्धप्रसृतितदर्धोर्वैसृज्यैस्त्रिवारमपानंशोध्य पुनर्जलैरेवलिङ्गगुदेप्रक्षाल्यशु-
द्धमृत्तिकयैकवारंहस्तंप्रक्षाल्य शुद्धभूमिमागत्सान्यमृज्जलैर्दशवारंवाभकरंप्रक्षाल्य ततःकरद्वयंसप्तवारंतावद्विरेवमृज्जलैःप्रक्षाल्यवामदक्षिणपादौ
प्रत्येकंशिरःप्रक्षाल्यान्यजलेनद्वादशगण्डूपान्वाभभागेकृत्वानलभात्रिभिःपुर्गुक्ष्यजलमिन्दून्जलेनिक्षिप्योपवीतीद्विराचामेत् ॥ मूत्रमात्रोत्सर्गेतुपूर्वव-
देकवारंलिङ्गंप्रक्षाल्यवामकरंशिरःप्रक्षाल्य करद्वयंद्विःप्रक्षाल्यैकमाष्टपादौप्रक्षाल्यगण्डूपचतुष्टयंविधायार्चामेत् ॥ उक्तशौचाकरणेप्रायश्चित्तं
स्मृतिस्मावल्यां ॥ मायन्यपृष्ठशतंचैवप्राणायामत्रयंतथा इति ॥ जपेदितिशेषः ॥ इतिमूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥

दन्तधावनम् ॥ पारस्करः—जौदुग्धेणदन्तान्धावेत—अन्नाधावब्यूहप्वृक्षसोभोराजाऽयमागमत् । समेमुखंप्रमाद्व्येतयशसाचभगे-
नचेति ॥ अग्निः ॥ मुखेपशुपित्तेनित्यंभवत्प्रयतोऽनरः ॥ तदाद्रिकाष्ठंशुष्कंवाभक्षयेरन्तधावने ॥ उत्थायनेत्रेप्रक्षाल्यशुचिर्भूत्वासमाहितः ॥

परिजप्यचमयेणभक्षयेदन्तधावनं ॥ शुचिर्भूत्वाविण्मूत्रोत्सर्गेणशुचिर्भूत्वेत्यर्थः ॥ प्रतिपत्पष्ठथष्टमीनवम्येकादशीचतुर्दशीपञ्चमीसंक्रान्तिव्यती-
पातनतोपवासपञ्चाद्विनाशकर्मशुक्रमंददिननिषिद्धदिनातिरिक्तदिनेषु ब्राह्मणोद्वादशाहलप्रमाणेनदशाहलप्रमाणेनवा कनिष्ठाहलिवत्स्थूलेन
तित्तिण्यादिविहितवृक्षोद्भवेनचूर्णीकृताग्रेणप्रक्षालितेनशुष्केणार्द्रेणवा ॥ आयुर्वेलेयशोवर्चःप्रजाःपशून्वसूनिच ॥ ब्रह्मप्रज्ञाचमेधांचत्वनोदे-
हिवनस्पते ॥ इतिमन्त्रेणाभिमन्त्रितेनकाष्ठेन-मुत्तदुर्गन्धिनाशायदन्तानांचविशुद्धये ॥ छीवनायचगात्राणांकुर्वेददन्तधायनं ॥ इतिमन्त्रमुक्त्वा
दन्तान्संशोध्यरजतादिनिर्भितयाजिह्वोक्षेखिन्यापर्णादिनावाजिह्वामुहिल्यद्वादशगणद्वूपांश्चकृत्वा ॐकारंगायत्रीचस्थृत्वाशिखांमधीयात् ॥इति॥

आचमनसूत्रम् ॥ अथातआचमनविधिर्व्याख्यामःप्राञ्चुखउदञ्चुखोवाभूत्वायद्दशिलोयज्ञोपवीतिरतर्जानुःशुचीदेशेप्रभूतैरुदकैराचा-
मतिमत्क्रिन्नोष्ठेननविरलाहृल्लिभिर्नेतिष्ठन्नचहसन्नापिकेनशुद्धुदयुतम्रसतीर्नेनग्निःपिबेद्भिःप्रसृज्यद्विराचमनीयं । ब्राह्मणस्यदक्षिणहस्तेपञ्चतीर्थी-
निमवन्ति अष्टममूलेष्वतीर्थंकनिष्ठिकांगुलिमूलेप्रजापतितीर्थंतर्जन्यंगुष्ठमभ्येपेत्तु कतीर्थंअंगुल्यग्रेदेवतीर्थमच्येऽग्नितीर्थमित्येतानितीर्थानि । प्रथमं-
यस्त्वप्यतितेनऋग्वेदःप्रीणातिद्वितीयंयस्त्वप्यतितेनयजुर्वेदःप्रीणातिचतुर्थंयस्त्वप्यतितेनसाधवेदःप्रीणातिचतुर्थंयस्त्वप्यतितेनाऽर्ववेदेतिह्रासपुराणा-
निप्रीर्णतियवहृल्लिभ्यःक्षवतितेननागयक्षकुवेराःसर्वेदेवाःसर्वेदेवाःप्रीणान्तिवृत्तीयंयस्त्वप्यतितेनसाधवेदःप्रीणातिचतुर्थंयस्त्वप्यतितेनाऽर्ववेदेतिह्रासपुराणा-
नातियन्नासिरेतपस्पृशतिवायुस्तेनप्रीणातियच्चक्षुरपस्पृशत्यादित्यस्तेनप्रीणातियच्छ्रोत्रमपस्पृशतिदिशस्तेनप्रीणान्तिवृत्तीयंयस्त्वप्यतितेनप्री-
प्रीणातियच्चूदयमुपस्पृशत्यात्मातेनप्रीणातियच्छिरःपस्पृशतिरुद्रस्तेनप्रीणातियद्वाहृउपस्पृशतिविष्णुस्तेनप्रीणातिमध्यमानामिकथामुखं तर्जन्य-
ष्ठेननासिकामनामिकाहृष्ठेनचक्षुःश्रोत्रेकनिष्ठिकाहृष्ठेननाभिहस्ततलेनहृदयंसर्वाभिरहृलीभिःशिरोमेणवाहृतस्मात्सर्वदेवमयोब्राह्मणोदेहेनेत्या-
हभगवान्कात्यायनोभगवान्कात्यायनः ॥ इत्याचमनसूत्रम् ॥

अथश्रुत्याचमनम् ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं पिबेत् ॥ ॐ भर्गो देवस्य धीमहि पिबेत् ॥ ॐ धियो यो नः प्रचोदयात् पिबेत् ॥
ॐ आपो हि दद्यान् यो भुवः सव्यहस्तं स्पृशेत् ॥ ॐ तान ऊर्जे दधातन दक्षिणं हस्तं स्पृशेत् ॥ ॐ महेरणा यचक्षसे अहृष्टानामिकाभ्यां दक्षिणगण्डं ॥
ॐ यो वः शिवतनोरसः पामगण्डं ॥ ॐ तत्समाजयते हनः अहृष्टमूलेनोर्ध्वोष्ठं ॥ ॐ उग्रतीर्त्विमातरः अधरोष्ठं ॥ ॐ तस्मा अरंगमामवः
दक्षिण करं ॥ ॐ यस्मादयानि न्यय धामकरं ॥ ॐ आपोजनययाचनः पादौ ॥ ॐ भूः पादयोः ॥ ॐ सुवः शिरसि ॥ ॐ स्वः मुखे ॥
ॐ मद्महः अहृष्टतर्जनीभ्यां दक्षिणनासापुटे ॥ ॐ जनः तर्धैव वामनासापुटे ॥ ॐ ततः अहृष्टानामिकाभ्यां दक्षिणनेत्रे ॥ ॐ सत्यं तथैव वामनेत्रे ॥
ॐ अहृष्टाभ्यां दक्षिणकर्णे ॥ ॐ आपोन्योतीरसो मृतं तथैव वामकर्णे ॥ ॐ अत्र कनिष्ठाङ्गुष्ठाभ्यां नाभिं स्पृशेत् ॥ ॐ मूर्ध्नु वः खरो म् पाणितलेन हृदयं
स्पृशेत् ॥ पुनरौकारेण शिरः स्पृशेत् ॥ ॐ शिरसि इति ॥ ॥ अथवा ॥ देव्याः पादैस्त्रिभिः पीत्वा अबिलैर्नैवभिः स्पृशेत् ॥ सप्तव्याहृति-
भिर्देवगाव न्यास शिरैः स्पृशेदिति ॥ तपसा ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं पिबेत् ॥ ॐ भर्गो देवस्य धीमहि पि० ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् पि० ॥
आपो हि दद्यान् यो भुवः सव्यहस्तं ॥ तान ऊर्जे दधातन दक्षिणहस्तं ॥ महेरणा यचक्षसे अहृष्टमूलेन दक्षिणगण्डं ॥ यो वः शिवतनोरसः तेनैव वाम-
गण्डं ॥ तत्समाजयते हनः अहृष्टमूलेनोर्ध्वोष्ठं इति करौ ॥ उग्रतीर्त्विमातरः इति दक्षिणपादं ॥ यत्सक्षयाय-
जिन्वय पामपादं ॥ आपोजनययाचनः शिरः ॥ भूः तर्जनीहृष्टाभ्यां दक्षिणनासापुटे ॥ भुवः तान्यां वामनासापुटे ॥ स्वः अहृष्टानामिकाभ्यां

१ अथाल्चमनम् । घृक्षपटासारः—कृत्वा यशोचं प्रसात्पपादीहस्तौ वयुर्ध्वः । शिवदक्षिणहस्तं स्पृशेत् ॥ तस्य त्रैविध्यमाह—आचमनं धिजा-
प्रोक्तं तन्मार्त-मुत्पातः । मद्रावसादिरेक्योऽप्युत्तेतपथमर्जद्विजः ॥ सव्याया दमैकाब्दे सव्ये रचमनं स्पृशेत् ॥ तौ याचारे तथाने स्पृशेत् तौ चर्वणे ॥ पुराणाचम-
ने हृष्टोत्पामिनि-केतवादिनि- ॥ इति ॥

दक्षिणनेत्रे ॥ महःयामनेत्रे ॥ जनःकनिष्ठिकाहुष्ठाभ्यांदक्षिणकर्णे ॥ तपः वामकर्णे ॥ सत्यं सवोङ्गुलोभेःनाभि ॥ तत्सवितुर्वरेण्यं सवोङ्गु-
लिभिः हृदयं ॥ मर्गोदेवस्यधीमहि तथैव दक्षिणवाहुं ॥ धियोयोनःप्रचोदयात् वामवाहुं ॥ आपोज्योतीरसोमृतं तथैवभूमध्यं ॥ ब्रह्मभूर्भुवः
स्वरोम् शिरसि ॥ इतियानसनेयिनां श्रोताचमनविधिः ॥ ॥ अथस्मार्तौचमनम् ॥ अन्तर्जानुकरःशुचौदेशेऽशुचिजलंकरेगृहीत्वा
मुक्ताहृष्टकनिष्ठःकृतवामकरतर्जनीस्पर्शोऽग्राखणतीर्थेन निःशब्दं त्रिस्तूष्णींअपआचम्य । अहुष्टमूलेनमुखं हिरुन्मृज्य । जलेनेतिसर्वत्र । संहता-
भिरुपगुलीमिगुलं । तर्जन्यहुष्ठाभ्यांनसिकां । अहुष्ठानामिकाभ्यांचक्षुषी । अहुष्ठानामिकाभ्यांश्रोत्रे । कनिष्ठिकाहुष्ठाभ्यांनानभिं । पाणित-
लेनहृदयं । उदकोपस्पर्शः । सर्वाभिरगुलीभिःशिरः । अहुल्यग्रैर्याहुद्वयं । इतियाज्ञवल्क्यस्यतिष्ठन्दोगपरिशिष्टानुसारीस्मार्तौचमनविधिः ॥
॥ ॥ अथपुराणोचमनम् ॥ शुचौदेशेदर्भपाणिभूमिष्ठपादोन्तर्गानुहस्तः प्राशुखलददसुखोवोपविश्य संहताहुलिनामुक्ताहुष्टकनिष्ठिकेन

१ प्रशस्त्यहस्तौवीरबाधयद्गुह्योद्गीष्टयेत्ततः ॥ संहताहुष्टमूलेनद्विःप्रमृज्यततोमुखात् ॥ धृत्वाकरावभिमृशेरसंहताहुलिभिर्जलम् ॥ अग्निर्वांमकरेऽसिच्यतामिःपादौच
संस्पृशेत् ॥ अहुल्यग्रैर्याहुद्वयंमुपस्पृशेत् ॥ मध्येमध्येजलंस्पृष्ट्वास्पृशेत्प्रासाविकाङ्कमात् ॥ अहुटेनप्रदेशिन्याघ्राणंपश्चादुपस्पृशेत् । अहुष्ठानामिकाभ्यांचव-
धुःभोऽग्रेष्टुधयष्टुधम् ॥ अहुष्टोपकनिष्ठाभ्यांनानाभिपश्चादुपस्पृशेत् ॥ तलेनहृदयंस्पृष्ट्वाअहुलोभिःशिरस्तथा ॥ अहुलीभिर्दक्षिणाभिर्बाहुमूलद्वयंस्पृशेत् ॥ अनेनविधिनावित्रःकु-
र्वादाचमनंयदा ॥ २ ऊष्णवायुद्विभिःपीत्याहुष्ठाभ्यांप्रधालयेत्कटी ॥ द्वाभ्यामोष्ठीषुसंश्लिष्यद्वाभ्यामुन्मान्जंक्षया ॥ एकेनहस्तेप्रक्षालयपादावपितर्धकृतः ॥ संश्लेष्ये-
केनमूर्ध्निनंदतःसंक्षेपेणादिभिः ॥ आसनासाक्षिकर्णधनाभिद्विःकुमुज्जानस्पृशेत् ॥ एवमाचमनंकृत्वासाक्षाद्वारायणोभवेदिति ॥ शाङ्खः—तर्जन्यहुष्टयोरोजस्पृशेत्प्रासापुट-
त्रयम् । अहुष्ठानामिकाभ्यांचक्षुःश्रोत्रंपुनःपुनः ॥ कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभिहृदयंचतलेनैव ॥ सर्वाभिरुत्ततःशीर्षंवाहुंबोमेणसंस्पृशेत् ॥ कूर्मपुराणे—स्वाहान्तंप्राञ्जवेदम्बु
मनोन्तरंरपसंपदम् ॥ स्कान्द—अणयेनमंगान्तेनअद्विराजानिसंस्पृशेत् ॥ इति ॥ संयुज्यन्तैःकेचवादिनामभिरित्यादिप्रणवपूर्वमनोन्तरित्तिचविधारण्यंयदकम् ॥

चामेनान्नारन्ध्रेनपाणिनाशुद्धजलंशुद्धीत्यावाहतीत्येनन्निःसिवेत् ॥ ॐ नारायणायस्वाहा ॥ ॐ माधवायस्वाहा ॥
गोविन्दायनमः विष्णवेनमः इन्द्राग्न्यांकराप्रक्ष्वात्य ॥ मधुसूदनायनमः त्रिक्रमायनमः इति द्वाभ्यां अहुष्टमूलेनोष्ठौ संमृज्य ॥ वामनायनमः
श्रीधरायनमः इति द्वाभ्यामुत्तुम्गाज्यं ॥ हृषीकेशायनमः वामकरं प्रोक्ष्य ॥ पद्मनाभायनमः पादौ संप्रोक्ष्य ॥ दामोदरायनमः मूर्धानं ॥
संकपेणायनमः संहतमभ्यमाहु लित्रयेणास्यं ॥ वासुदेवायनमः प्रद्युम्नायनमः द्वाग्यां अहुष्टतर्जनीभ्यानां सापुटे ॥ अनिरुद्धायनमः पुरुषोत्तमा-
यनमः अहुष्टानामिक्ताग्यांचक्षुषी ॥ तथैव अधोक्षजायनमः नारसिंहायनमः श्रोत्रे ॥ अच्युतायनमः कनिष्ठिकाहुष्टाभ्यां नानभिं ॥
जनार्दनायनमः पाणितलेन हृदयं ॥ उपेन्द्रायनमः शीर्षं ॥ हृत्वेनमः श्रीकृष्णायनमः अग्रेण चाहूस्तृशेत् ॥ इति ॥ अशक्तावसराभावेच
निभिः पीत्वा हस्तौ व्रक्षाल्यश्रोत्रं स्पृशेत् ॥ इति संक्षिप्ताचमनप्रकारः ॥

प्रातःस्नानविधिः ॥ शिखाचन्धनं ॥ आचमनं ॥ प्राणायासः ॥ प्रार्थना ॥ नमामि गङ्गे तव पादपङ्कजं सुरासुरैर्वन्दि-
तदिन्यरूपं ॥ मुक्तिं च मुक्तिं च ददासि नित्यं भावानुसारेण सदानराणां ॥ १ ॥ यागतिर्योगयुक्तानां मुनीनामूर्ध्वरेतसां ॥
सागतिः सर्वजन्तूनां गीतमीतीरयासिनां ॥ २ ॥ त्वं राजा सर्वतीर्थानां त्वमेव जगतः पिता ॥ याचितं तीर्थं मे देहि तीर्थरा-
जनमोक्षुते ॥ ३ ॥ ॥ अर्घ्याः ॥ ब्रह्माद्रिशिखरोत्पन्ने त्रिकण्टकविराजिते ॥ गौतमप्रार्थिते गङ्गेयुह्याणां ध्वजमोक्षुते ॥ १ ॥
नमो गङ्गे महागङ्गे महादेव स्य कछमे ॥ बहते त्वां महादेवो योगोदावरिनमोक्षुते ॥ २ ॥ व्यम्बकश्च जटोद्धूते गौतमस्याधनाशि-
नि ॥ सप्तधा सागरं यान्ति गोदावरिनमोक्षुते ॥ ३ ॥ अरुणावरुणयोर्मध्ये यत्र प्राची सरस्वती ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च

सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४ ॥ रेवातीरेतपःकुर्वान्मरणं जाह्नवीतटे ॥ दानं दद्यात्कुरुक्षेत्रे तत्र यं गौतमीतटे ॥ ५ ॥ संकल्पः ॥
 इह शुधिव्यां जम्बूद्वीपे भारतखण्डे दण्डकारण्ये गोदावर्याः दक्षिणे तीरे रामक्षेत्रे रामाश्रमे श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोरा-
 ज्ञाय प्रवर्तमानस्य आद्यब्रह्मणो द्वितीये परार्धे भेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे प्रथमचरणे नवीद्वाप-
 तारे शालिवाहनशके अस्मिन् प्रवर्तमाने अमुकनाम्नि संवत्सरे अमुकायने अमुकतौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे
 अमुकदिवसनक्षत्रे योगे करणे अमुकराशिस्थिते च त्रे अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषे पुत्रहेतुपथाय धंस्थान-
 स्थिते पुंसत्सु पयंगुणविशेषणवति देशे काले च ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुरोणोक्तफलप्राप्त्यर्थं कायिकचाचिकमानसिकसांसर्गिका-
 द्यशेषपापक्षयार्थं शरीरशुद्ध्यर्थं गोदावरीतीर्थे स्नानमहं करिष्ये ॥ आपो जस्मानिति ज्ञात्वा ॥ ॐ आयोऽबुस्मान्मातरः शुन्ध-
 यन्तु धृतेर्न नो धृतुष्वः पुनन्तु ॥ विशुद्धिर्ग्रन्थवर्हन्ति दुर्बिः ॥ १ ॥ उदिताभ्यस्तु न्मज्य ॥ ॐ उदिताभ्यः शुचिरा-
 पृतर्पमि ॥ २ ॥ नन्दिनी नलिनी सीता मालती च मलापहा ॥ विष्णुपादाब्जसंभृता गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ भागीरथी भोगवती
 जाह्नवी त्रिदशरी ॥ द्वादशैतानि नामानि स्नानकाले सदापठेत् ॥ गोदावरि नमस्तुभ्यं नमस्ते पापहारिणि ॥ अनुज्ञां देहि मे-
 मातः शुद्धस्नानं करोम्यहं ॥ ३ ॥ पापो हं पापकर्माहं पापात्मा पापसंभवः ॥ ब्राह्मि मां कृपया गोदे सर्वपापहरा भव ॥ इति सा-
 मान्यो नित्यस्नानविधिः ॥

पुराणस्नानविधिः ॥ पादो—नैर्मल्यं भावशुद्धिश्च विनास्नानं न जायते । तस्मान्मनोविशुद्ध्यर्थं स्नानमादौ विधीयते ॥ अनुद्धृतै-
रुद्धृतैर्यो जलैः स्नानं समाचरेत् । तीर्थप्रकल्पयेद्विद्वान्मूलग्रेणमग्नवित् ॥ अन्नमोनारायणावेति मूलमग्न उदाहृतः । दर्भपाणिस्तु विधिनाद्या-
चान्तःप्रयतः शुचिः ॥ चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समन्ततः । प्रकल्प्यावाहयेद्भक्तो भिर्भौर्वैचक्षणः ॥ विष्णोः पादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णु-
पूजिता । पाहिनस्त्वनसस्तस्मादाजन्ममरणान्तकात् ॥ तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च तीर्थानां वासुरप्रवीत् । दिविभुव्यन्तरिक्षे च तानिते सन्तु
जाह्वि ॥ नन्दिनीत्येतेनामदेये पुनर्लिनीति च । हृन्दाष्टवीचसु भगाविश्वकायाश्चिवासिता ॥ विषाधरीसु प्रसन्ना तया लोके प्रसाधनी ।
क्षेम्या च जाह्वी वैवशान्ता शान्तिप्रदायिनी ॥ एता निपुण्यनामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत् । भवं तस्मिन्निहिता तस्य गद्गाग्निपथगामिनी ॥ सप्तवारा-
भिर्जसेन करसं पुटयोजितम् । मूर्ध्नि कुर्वाञ्जलं भूयस्त्रिचतुः पंचसखा ॥ स्नानं कुर्यान्मृदा तद्वदामध्यं च विधानतः । अथ क्रान्तेरथ क्रान्ते विष्णुक्रान्ते-
यसुधरे । मृत्तिके हरमे पापं पन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ उद्धृता धि वराहेण कृष्णेन शतवाहुना । आरुक्ष्य भगवाणिसर्वपापं व्यपोहय ॥ नमस्ते सर्व-
लोकानां प्रमदारणि सुमते । इति ॥

स्नानानुक्तलपाः ॥ योगियाज्ञचलक्यः—कालदोषादसामर्थ्याच्च शक्नोति पदाक्षसी । तदास्तृत्वा ऋषिभ्यस्तु मधैर्दण्डं तु मार्जनम् ॥
शन आपस्तु दुपदा अपो दिष्टाय मर्षणम् । एतैश्चतुर्भिर्ब्रह्मन्मग्नानमुदाहृतम् ॥ जायालिः—अशिरस्कं भवेत्स्नानं स्नानाशक्तौ तु क-
र्मिणाम् । आर्द्रेण वा ससावापि गार्जनं दैहिकं विदुः ॥ ॥ आग्नेयादिस्नानप्रकाराः । हारीतः—आग्नेयं भस्मना स्नानमग्नि-
-

१ अर्चयन् स्नानविधिः सर्वे शायिताधारणः सर्ववर्णसाधारणश्च । सर्वो चेन्नमाणाभावात् । पुराणोक्तं करे सर्वोपकारप्रवणाय । अन्नभोत चेदं प्रक्षिप्यायेव स्नानविधिः ।
प्रसक्त इति ।

वोरुणमुच्यते । आपोद्दिष्टेति च ज्ञाहं वायव्यंगोरजः स्मृतम् ॥ यत्तु सातपर्वणे खानं दिव्यमिहोच्यते । एतैस्तु मन्त्रतः स्वात्वातीर्थानां फल-
माप्नुयात् ॥ इति ॥ स्पर्शास्पर्शाद्यनेके खानहेतव आकृतो ज्ञेयाः विस्तरगियानेह संगृहीताः ॥ खानफलं योगियाज्ञवल्क्यः—
अगम्यागमनास्त्लेयास्त्येव्यश्च प्रतिग्रहात् । रहस्याचरितात्पापान्मुच्यते खानमाचरन्निति ॥

भस्मधारणम् ॥ अथातो भस्मनिष्पुण्ड्रधारणविधिं व्याख्यास्यामः सद्योजातं प्रपद्यामि० धामदेवाय नमो० अधोरेभ्योऽश्चोरेभ्यो०
तत्पुरुषाय द्विष्टहे० ईशानः सर्वविद्यानां० इति पञ्चभिर्भुमिर्निर्याड्यसथ्यान्यतरत् संभवे भस्मपरिगृह्य सव्ये कृत्वा दक्षिणेनाऽपि धाय ॐ अग्नि-
रिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति भस्म स्थलमिति भस्म व्योमेति भस्म सर्व० ह्वा इदं भस्म मन इत्येतानि च क्षू० पिभस्मानि तत्रिभिरभिमन्त्र्य
ॐ आपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरो मिति तस्मिन् प्रपद्यासिध्य ॥ ॐ मानस्तोके० इति संक्षुभ्य ॥ ॐ ईशानः सर्वविद्यानां० इति शिर उद्धृत्य ।
ॐ तत्पुरुषाय० इति मुखं । ॐ अधोरेभ्य० इति हृदयं । ॐ धामदेवाय० इति गुह्यं । ॐ सद्योजातं० इति पादौ । ॐ इति प्रणवेन सर्वोक्तानि ।
यास्य प्रथमरेखा सागार्हपत्यव्याकारो रजोभूर्लोकश्चात्मा क्रियाशक्तिर्गवेदः प्रातः सवनं महादेवो देवता । यास्य द्वितीयरेखा साचदक्षिणाभिरुकारः
सत्यमन्तरिक्षमन्तरात्मेच्छाशक्तिर्यजुर्वेदो माध्यंदिन० सवनं महेश्वरो देवता । यास्य तृतीयरेखा सआहवनीयो मकारस्तमोद्यौः परमात्मा ज्ञानशक्तिः
सामवेदस्तृतीय० सवनं शिवो देवता इति ध्यायन् ॐ अयं भक्त्यजामहे इति व्यायुपमिति द्वाभ्यामृभ्यां मध्यमाङ्गुलीभिरनुलोम० शिरोललाट-
वक्षः स्कन्धेऽपुनिर्यक्तिस्रोरेखाः प्रकुर्यात् मध्ये रेखां विलोमामङ्गुष्ठेन कृत्वा नुलोमनामा तर्जनीभ्या० रेखाद्वयं वा तिस्रो रेखा एव वा कुर्वीत नोद्धृतं ।
नेत्रयुग्मप्रमाणास्ताः । रुद्रजपहोमार्चनेषु बन्धन्यापि चैतन्नित्यं । शामवं व्रतमेतत्सर्वेषु वेदेषु वेदवादिभिरुक्तं । तत्समाचरेन्मुमुक्षुरपुनर्भवाय ॥ इति ॥

१ पाददोषोऽति दुष्यतिः तेन स्नातजनयितव्यरोमसमाननाथामाहाव्यखानं कुर्वीत । अत्रोक्तं नखपरिधानादिविस्तरः पूर्वपरिभ्रमपायामाकोचनीयः ।

रुद्राक्षधारणम् ॥ तत्र—विविक्तदेशे चतुर्धासनस्थः शुचिः सुमग्रीवशिरःशरीरः । अत्याश्रमस्थः सकलेन्द्रिगणनिरुध्यमत्तया-
स्पगुरुप्रणम्य । धत्वाश्रमेणशुभतदीक्षायावर्तमानः अत्याश्रमस्त्यइत्यर्थः । हृत्पुण्डरीकं विक्रमं विशुद्धं विचिन्त्य मध्ये विशदं विशोकं ।
तथादिमध्यान्तविहीनमेकं विशुचिदानन्दमरूपमद्भुतं । उमासहायं परमेश्वरं प्रभुं प्रिलोचनं नीलकण्ठं प्रशान्तं ॥ इति बृहन्नाथलोपनिषद्-
क्तप्रकारेणोमासहायं शिष्यं धत्वा । ॐ ह्यं यं कं यजामहे । इत्यनेन शैवपञ्चक्षरेण वा परीक्षितरुद्राणां प्रतिष्ठा मन्त्रयोरन्यतरेण धारणम् ।
रुद्राक्षधारणं पुण्यं केन वा सदृशं भवेत् । महाप्रसन्नमिदं प्राह मुनयस्तत्त्वदर्शिनः । इत्युपक्रम्य—सहस्रं धारयेद्यस्तु रुद्राक्षाणां धृतमतः । तं नम-
न्ति पुरातनैष धा रुद्रस्तथैव सः । अभावे तु सहस्रस्य पाहोः षोडशो षोडश । एकं शिखायां करयोर्द्वादश द्वादशैव हि । द्वात्रिंशत्कण्ठदेशे तु चत्वार-
िंशद्विंशतः । एकैककर्णयोः षट् षड्वक्षस्त्यष्टोत्तरं शतं । यो धारयति रुद्राक्षान् रुद्रवत्सोऽपि पूज्यते । मुक्ताप्रवालस्फटिकरूप्यवैडूर्यकाञ्चनैः ।
समेतान् धारयेद्यस्तु रुद्राक्षान्संशिवो भवेत् । केवलान्वापि रुद्राक्षान्यथालार्भं विभर्तियः । तं न स्पृशन्ति पापानि तस्मांसीव विभावसु । इति ॥ ॥
रुद्राक्षधारणसंस्थानादपोपदेशः—रुद्राक्षान्कण्ठदेशे दशनपरिमितान्मस्तके विंशतीद्वेष्ट्य षट्कर्णप्रदेशे करसुगलकृते द्वादश द्वादशैव । बाहोर्दोः
कलाभिर्यनयुगकृते एकमेकं शिखायां वक्षस्तथाधिकं यः कलयति शतकंसंखपंनीलकण्ठः । इति रुद्राक्षधारणं ॥ अथ रुद्राक्षान्नि-
मस्त्रणम् ॥ विनामन्त्रेण यो धत्ते रुद्राक्षान्मुनिमानवः । स याति नरकं घोरं यावदिन्द्राश्चतुर्दश । इति स्कान्दात् ॐ नम इति प्रत्येकं अष्टो-
त्तरशतं जपित्वा शिवाय नम इति प्रश्नात् रुद्राक्षान् धारयेत् इति निर्णयसिन्धौ । पञ्चासुतं पञ्चगव्यं स्नानकाले प्रयोजयेत् । रुद्राक्षस्य प्रतिष्ठायां
मन्त्रं पञ्चाक्षरं तथा । त्रैयम्बकमिदं भक्त्यैव च तथा तत्र प्रयोजयेत् ॥ इति रुद्राक्षध्यामिगमनम् ॥

अथ त्रिकालसंध्यापद्धतिविवरणम् ॥ आचारमयूखे—अथ संध्याचन्दनं ॥ तस्यच नित्यत्वमाह म-
रीचिः—संध्या येन न विज्ञाता संध्या येनानुपासिता । जीवमानो मवेच्छुद्रो यतः आ चाभिजायते इति । अहरहःसंध्यामुपासीतेति
श्रुतिश्च ॥ तत्रैव शुचित्वसंपादनेन कर्माङ्गनामाह दक्षः—संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु । यदन्यत्कुरुते कर्म न
तस्य फलभागमयेदिति ॥ कर्मप्रदीपे कात्यायनः—अनर्हः कर्मणां विप्रः संध्याहीनो यतः स्मृत इति ॥ ॥ संध्यायाः कर्माङ्गता ।
अङ्गता च प्रातःसंध्याया एवेति केचित् ॥ युक्तं तु—वचनान्तरप्राप्ततत्संध्याकालोत्तरभावितत्कर्माङ्गता संध्यात्रयस्याप्यविशेषात् ॥
अग्निः—संध्यानयं तु कर्तव्यं द्विजेनात्मविदा सदेति ॥ कर्मप्रदीपे कात्यायनः—एतत्संध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मणं यत्र तिष्ठति ।
यस्य नास्त्यादस्तात्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ संध्यालोपपत्त्य चकितः खानशीलश्च यः सदा । तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिदोरगा
इति ॥ ॥ संध्याशब्दार्थः तत्रैव—अत्र संध्यापदं संध्यासु कर्तव्यत्वात्—संधिरूपकालप्राप्तेः तत्प्रत्ययतया कर्मनाम दर्शपूर्ण-
मासादिवत् ॥ तच्च—कर्मोपासनाख्यं ध्यानं ॥ तदेवच प्रधानं ॥ संध्यामुपासते ये तु सततं संसितव्रताः । विधूतपापास्तो यान्ति
प्रसन्नलोकं सनातनं इति फलसंयन्धात् । अतो रणे अर्जुनादिभिरङ्गेष्वसामर्थ्यात् सूर्योपासनमात्रं प्रधानमकारीति ॥ भारते—ते तथैव
महाराज दंशिता रणमूर्धनि । संध्यागतं सहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिर इति ॥ तथाच तैत्तिरीये—उद्यन्तमस्तंयन्तमादित्यमभिध्यायं
कुर्वन्वास्वणो विद्वान्सकलं भद्रमश्नुते असावादित्यो ब्रह्मैव सन् ब्रह्माव्येति य एवं वेदेति । कुर्वन् गायत्रीजपं । भद्रं ईप्सितं फलं ।
ब्रह्मैवेत्यादि अज्ञानाजीवतां प्राप्नो येन ध्यानेन ब्रह्माप्नोतीत्यर्थः ॥ ॥ संध्येति कर्मनाम ॥ व्यासः—संध्येति सूर्यगं ब्रह्म संधानाद-
विभागतः । ब्रह्माद्यैः सकलैर्भूतैः सान्धान्तैः सच्चिदात्मनः ॥ तस्य दासोऽहमस्मीति सोहमस्मीति वा मतिः । भवेदुपासकस्येति श्लोचं

पहुविदो विदुः ॥ आदित्यस्यैव कालभेदेन नामान्याह सएव—गायत्रीनाम पूर्वाह्णे सावित्री मध्यमे दिने । सरस्वती च सायोह्णे सैव संध्या त्रिषु स्मृतेति ॥ संधिकालोपासत्यत्संध्येति माधवः । सम्यग्योयत्वात्संध्येति नृसिंहः । उभयथा ध्येयः सूर्यएव ॥ ॥ दौचाचाराः याज्ञवल्क्यस्मृतौ—विआरथापो द्विरुज्य सान्यङ्किः समुपस्थेत् । अद्रिस्तु प्रकृतिस्थामिहो-
नाभिः फेनशुद्धीः ॥ दत्तकण्ठतानुगामिस्तु यथासख्यं द्विजातयः । शुद्धेरन् स्त्री च शुद्धश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः । ज्ञानमन्दैवतैर्मन्त्रैर्मर्जनं प्राणसंयमः । सूर्यस्य चाप्युपसानं गायत्र्याः प्रत्यहं जपः ॥ प्राणानायम्य संप्रोक्ष्य तुचेनान्दैवतेन तु । जपन्नासीत सावित्रीं प्रत्यगातार-
कोदयात् ॥ संध्यां प्राक्प्रातरेवंहि तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् । ततोऽभिवादेयद्रुद्रज्ञानसावहमिति भुवन् ॥ इति ॥ ॥ अत्र मिताक्षरा—
अहोरात्रयोः संधौ वा क्रिया विधीयते सा संध्या तत्राहः संपूर्णोदित्यमण्डलदर्शनयोग्यः कालः । तद्विपरीता रात्रिरिति । मनुः—
पूर्वा संध्यां जपंस्त्रिष्टेत्सावित्रीमार्कदेशनात् । पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षविभायनात् ॥ पूर्वा संध्यां जपंस्त्रिष्टेत्तैश्चमेनो व्यपोहति ।
पश्चिमां तु समासीनो मलं हन्ति दिवाकृतं ॥ न तिष्ठति तु यः पूर्वां नोपास्ते यश्च पश्चिमां । स शुद्धवद्वद्विष्कार्यः सर्वस्माद्विज-
कर्मणः ॥ ॥ गायत्रीजपस्य प्राधान्यं । अत्र मनुस्मृतिटीका—अत्र च फलवत्त्वाजपः प्रधानं । स्वानासने त्वज्जे ।
फलवत्संनिधौ अफलं तदङ्गमिति न्यायात् । संध्ययोर्वेदविद्भिश्चो वेदपुण्येन युज्यते । सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य इति च पूर्वं जपाफलमुक्तं ।
मेधातिथिस्तु स्वानासनयोरेव प्राधान्यमाह ॥ ॥ गायत्रीवर्णविशेषः स्मृत्यन्तरे—गायत्री तु भवेद्रक्ता सावित्री शुक्ल-
वर्णिका । सरस्वती तथा कृष्णा उपास्या वर्णमेदत इति ॥ ॥ गायत्रीरूपाणि तत्रैव—गायत्री ब्रह्मरूपा तु सावित्री रुद्ररूपिणी ।
सरस्वती विष्णुरूपा उपास्या रूपमेदत इति ॥ ॥ अभ्येदेन गायत्र्युपासना । व्यासः—न गिन्नां प्रतिपद्येत गायत्री ब्रह्मणा

सह । सोहमस्मीत्युपासीत विधिना येनकेनचिदिति ॥ माध्यंदिनीयेशोपनिषच्च—हिरण्यमेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखं । योऽसावादित्ये पुरुषः सोसावहं ॥ इति ॥ तत्रैव—प्रतिग्रहान्नदोपात्तु पातकादुपपातकात् । गायत्री प्रोच्यते यस्मादायन्तं त्रायते यतः ॥ सवितृयोतनात्सैव सावित्री परिकीर्तिता । जगतः प्रसवित्री वा वायूपत्यात्सरस्वती ॥ व्यासोक्तौ गायत्रीपदस्य मन्त्रे प्रयोगस्तु प्रतिपाद्यादित्येन सद्वाभेदोपचारादिति नृसिंहः ॥ स्पृश्यन्तरे—गायत्री चिन्तयेद्यस्तु हृत्पद्मे समुपस्थितां । धर्माधर्मविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिमिति ॥ ॥ संध्याकालः ॥ आचारमयूखे धर्मसारे—उत्तमा तारकोपेता मध्यमा लुप्ततारका । अधमा सूर्यसहिता प्रातःसंध्या त्रिधा मता ॥ उत्तमा सूर्यसहिता मध्यमा लुप्तभास्करा । अधमा तारकोपेता सायंसंध्या त्रिधा मतेति ॥ अग्निस्मृतौ—संध्याकालः प्रागुदयादिप्रस्य द्विमुहूर्तकः । क्षत्रियस्य तदर्धं स्यात्तदर्धं स्याद्विशोष्युत ॥ तथैवास्तमिते तेषां वैश्यादीनामयं क्रम इति ॥ वृक्षः—राज्यन्तयामनाडी द्वे संध्याकालोऽयमुच्यते । दर्शनाद्रविरेखायास्तदन्तो मुनिभिः स्मृतः ॥ अध्यर्धयामादासायं संध्या माध्याह्निकीच्यते इति ॥ ॥ संध्यादेवास्तत्रैव व्यासः—गृहे त्वेकगुणा संध्या गोष्ठे दशगुणा स्मृता । शतसाहस्रिका नद्यामनन्ता विष्णुसनिधी ॥ बह्विःसंध्या दशगुणा गर्तप्रस्रवणेषु च । ख्याते तीर्थे शतगुणा ह्यनन्ता जाह्नवीजले ॥ द्वात्तातपः—अनृतं मद्यगन्धं च दिवामैश्वर्यमेव च । पुनाति घृणलस्यान्न बहिःसंध्या शुपासितेति ॥ विहरणलोपप्रसंगेन बहिर्गमने अवकाशाभावे—संध्याप्रयं तु कर्तव्यं द्विजेनात्मविदा सदा । उभे संध्ये तु कर्तव्ये प्राक्षणेस्तु गृहेऽप्यपीति ॥

अथ संध्यापद्धतिः ॥ तत्रादौ १ क्षिप्त्याबन्धनं ॥ स्नानस्त्रुं ॥ कुशोपग्रहो बद्धशिखी नित्यं यज्ञोपवीतीति ॥ कर्मप्रदीपे काल्यायनः—सदोपवीतिना भाव्यं सदा वद्धशिखेन च । मिश्रिखो व्युपवीतश्च यत्करोति न तच्छ्रुतमिति ॥ तत्र बन्धने मन्त्रस्तु वक्ष्यपट्टमे—

रक्षार्थतु शिक्षाग्रंथिरूर्ध्वकेशीतिमंत्रतइति ॥ इदं पुरुषार्थं क्लृप्तं चेति रुद्रकल्पद्रुमे ॥ २ आत्मनोपवेक्षणं ॥ कर्ममदीये कात्या-
यनः—विष्टजासीनः ग्रहो वा नियमो यत्र नेदृशः । तदासीनेन कर्तव्यं न ग्रहेण न तिष्ठता इति ॥ आसनानि परिभाषायां आचारमयूखे
चा द्रष्टव्यानि ॥ ॥ आत्मनोपवेक्षणमन्त्रः । आचारमयूखे ऋषयः—प्रथिव्या मेरुष्ठं तु ऋषिरित्यभिधीयते । सुतलं छन्द
इत्याहुः कूर्मो वै देवता स्मृता ॥ मेरोरारोहणे तस्य विमियोगः प्रकीर्तित इति ॥ ऋषिच्छन्दोदैवतविनियोगानां ज्ञानमात्रं नतु प्रयोगकाले
उच्चारणावश्यकता इति रुद्रकल्पद्रुमे परिभाषायां द्रष्टव्यं ॥ ३ भस्मधारणं ॥ तत्र प्रथमप्रयोगः बृहज्जाबालोपनिषदि—अथ
जनको ह वैदेहो याज्ञवल्क्यमुपसमेत्योवाच भगवन् त्रिपुण्ड्रं नो ब्रूहीति सहोवाच सद्योजातादिपञ्चग्रहमन्त्रैः परिगृह्याग्निरितिभस्मेत्यभिमुख्य
मानसोक्त इति समुच्चल्य न्यायुपमिति जलेन संसृज्य त्र्यम्बकमिति शिरोललाटवक्षःस्कन्धेषु धृत्वा पूतो भवति मोक्षीभवति शतरुद्रेण
यरक्तमयामोति तत्फलमश्नुते स एव भस्मज्योतिरिति वै याज्ञवल्क्य इति ॥ द्वितीयप्रयोगस्तत्त्वाचारमयूखे ॥ पुलस्त्यः—
अग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैः शुद्धं भस्माभिर्मन्त्रितं । शिवमन्त्रेण तद्द्वार्यं मन्त्रेणाष्टाक्षरेण वा ॥ गायत्र्या वाच देवर्षे मन्त्रेण प्रणवेन वा ॥
स्मृतिरक्षावल्पां—ललाटे हृदये नाभी गलांसे नाभिसंधिषु । शुद्धदेशे शिरसेव स्थानेष्वेतेषु धारयेदिति ॥ त्रिपुण्ड्रलक्षणं
काशीखण्डे—ध्रुवोर्मध्यं समारम्य वायव्यतो मयेक्षुवोः । मध्यमानामिकाहुल्योर्मध्ये तु श्रितिलोमतः ॥ अङ्गुष्ठेन कृता रेखा त्रिपुण्ड्रः
सोऽभिधीयते ॥ इति ॥ कात्यायनः—मध्याहुलित्रयेणैव स्वदक्षिणकर्तव्यं च । त्रिपुण्ड्रं धारयेद्विद्वान्सर्वकिल्बिषनाशनमिति ॥ आचमनं ॥
सन्ध्येकुशोपग्रहः ॥ दक्षिणे पवित्रधारणं ॥ तथाच कर्मप्रदीपे—सन्ध्ये पाणौ कुशान्कृत्वा कुशदाचमनक्रियां । हस्ताः
प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु पदि९ ॥ दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः संध्यादिकर्मसु । सन्ध्यः सोपग्रहः कार्यो दक्षिणः सपवित्रक इति ॥

आचारमयूखे अगस्त्यसंहितायां—केशवाधैक्षिभिः पीत्वा द्वाभ्यां प्रक्षालयेत्करी । द्वाभ्यामोष्टौ तु संमृज्य द्वाभ्यामुन्मार्जनं तथा ॥
 एकेन द्रुक्ष प्रक्षाल्य पादावपि तथैकतः । संप्रोक्ष्यैकेन मूर्ध्ना ततः संकर्षणादिभिः ॥ आस्यं नासाक्षिकर्णौ च नाभ्युरः कं भुजौ स्पृशेत् ।
 एवमाचमनं कृत्वा साक्षाच्चापरायणो भवेत् ॥ अत्रैतानि केशवादिचतुर्विंशतिनामानि चतुर्थ्यन्तानि नमोन्तानि प्रथमैकवचनान्तानि वो-
 षायाणि ॥ केचित्तु संबुध्नान्तान्युच्चारयन्ति । तत्रापि हरिपदं विष्णुपदं चाधिमक्तिकगुच्चारयन्ति तत्साधूनेव प्रयुज्येतेति वचनाच्चिन्त्य-
 मिति ॥ अत्राचारमयूखे सर्वसाधारणतया आचमनं श्रौतं स्मार्तं पौराणमिति त्रिप्रकारमुक्तं । कर्मविशेषपरत्वेन आचमनविशेषस्य
 व्यपत्त्या नोपात्ता । इतरेग्रन्थकर्तृभिः सोपात्ता । श्रौतकर्मसु श्रौतमाचमनं । संध्यादिस्मार्तकर्मसु स्मार्तं । एतस्मादन्यत्र पौराणमिति ॥
 बहुनामाचारात् अस्मिन्प्रयोगे पौराणमङ्गीकृतं । सूत्रोक्तसंध्यायां स्मार्तमाचमनं प्रदर्शितं ॥ मनोमनः बाक्वागित्यादिना इन्द्रियस्पर्-
 शंस्तु कुत्रापि निषन्धादी नोपलभ्यते । एवमग्रे सुमित्रिया इति जलादानं दुर्मित्रिया इति जलप्रक्षेपश्च । स्नानकर्माङ्गं वर्तते ॥ ५
 प्राणायामः ॥ प्राणायामस्य आचमनोत्तरकालीनत्वं । आचम्य त्रिरायम्यासूनिति कातीयस्नानसूत्रात् ॥ प्राणायाम-
 लक्षणं कर्मप्रदीपे भूतपास्त्रिस्र एवेता महाव्याहृतयोऽव्ययाः । महर्जनस्तपःसत्य गायत्री च शिरस्तथा ॥ आपोज्योतीरसोऽमृतं
 प्रबभूवुषःस्वरिति शिरः । प्रतिप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः । एता एतां सहानेन तथैव दशभिः सह । त्रिजैपेदायतप्राणः
 प्राणायामः स उच्यत इति ॥ ६ पुण्डरीकाक्षस्मरणं ॥ मदनपारिजाते संवर्तः—अथाचम्य कुशैर्युक्त आसने समुप-
 स्थितः । करसंपुटकं कृत्वा संध्यां नित्यं समारभेत् ॥ नत्वाथ पुण्डरीकाक्षमुपात्तापश्रान्तये । ब्रह्मवर्चसकामार्यं प्रातःसंध्यामुपास्महे ॥
 इत्थं कृत्वा ॥ संकल्पमिति ॥ ७ संकल्पः ग्रन्थपद्धत्यनुसारी ॥ ८ मन्त्राचमनं ॥ धर्मसिन्धौ । कार्त्तरीयानां

संख्याप्रयोगे—यद्वस्तु संकल्प्यते सूर्योति मन्त्राचमनं कृत्वा आपोद्दिष्टेति तिसृभिः प्रतिपादमार्जनान्ते अघमर्पणे कार्यं । ननु मार्जनद्वयं कार्यमित्याहुति ॥ मार्जनद्वयं तु सूर्योतिमन्त्राचमनात्माक आपोद्दिष्टेति तिसृभिर्येकं मार्जनं ॥ सूर्योति मन्त्राचमनो-
त्तरं द्वितीयं आपोद्दिष्टेति तिसृभिर्येकं मार्जनं ॥ इत्येवं मार्जनद्वयं ॥ प्रथमं मार्जनं ऋग्विधानाद्युक्तं । द्वितीयं मार्जनं कात्यायनोक्तं ॥
सूर्योतिमन्त्राचमनमस्तु आश्वलायनश्रुतिप्रमाणम् । एवं आपः पुनन्वित्वयं मध्याह्नसंध्यायामाचमनमन्त्रः । सायंसंध्यायां अग्निचमने-
त्याचमनमन्त्रश्च आश्वलायनश्रुतिप्रमाणम् ॥ इदं मन्त्राचमनं शास्त्रान्तरीयमपि ॥ हरिहरभाष्ये त्रिमल्लसुतकृतस्नानभाष्ये
नागदेवादिके संध्यामन्त्रार्थभाष्ये प्राचीनपद्धतिषु च आहृतं ॥ १९ मार्जनं ॥ कर्मप्रदीपे—शिरसो मार्जनं कुर्यात्कुशैः सो-
दकपिण्डुभिः । प्रणवो मूर्ध्निः स्रग्ध्रं सवित्री च तृतीयका ॥ अर्धेवत्यं तृचं चैव चतुर्थमिति मार्जनं इति ॥ आचारमन्युले प्रजा-
पतिः—ऋगन्ते मार्जनं कुर्यात्सादान्ते वा समाहितः । अर्धचोन्तेऽथवा कुर्याच्छिष्टानां मतमीदृशमिति ॥ मार्जनस्य मन्त्राचम-
नोत्तरकालीनस्यं तु आप्पारमयूले—मन्त्राचमनमुक्त्वा अथ द्वितीयं मार्जनं । कात्यायनः—अणवोभूरित्यादिना उक्तं ॥ ॥
१० अघमर्पणं ॥ कर्मप्रदीपे—करोणेदुत्वा सलिलं प्राणमासज्य तत्र च । जपेदनायतासुर्वा त्रिःसंकृद्वाघमर्पणमिति ॥ अघमर्पण-
मन्त्रः स्नानसूत्रे—अन्तर्जलेऽयमर्पणं विराजतेतु द्रुपदादिवेत्यादि ॥ अघमर्पणं ऋतं च सत्यं चेतत्सूक्तं इति हरिहरभाष्ये त्रिमल्लसुत-
कृतभाष्ये च ॥ ऋतं चेति अथ सूक्तं ऋक्संहितायां तैत्तिरीयसंहितायां च पठितं । तत्र वेदस्तु ततोरात्र्यजायतेति कम्पाठः । ततोरात्रि-
जायतेति तैत्तिरीयपाठः । तत्र कोवाभाष्य इति संशये—कातीयैराश्वलायनीयमघमर्पणसूक्तं ग्राह्यं ननु तैत्तिरीयं याज्ञवल्क्येनोदीर्णत्वादिति
अद्वैतनिर्णये निर्णीतं ॥ आचारमन्युले—ऋतं चेति तृचं वापि द्रुपदांवाचपेदचं । द्रुपदाच वाचसेनेयके । अद्वैतपदादि० मेनस इति ॥

आभ्युत्थाय न गृह्यपरिशिष्टे—तदुदकमवीक्षमाणो वामतो मुचि तीव्रपातेन क्षित्वा तं पाप्मानं वज्रहस्तं सहस्रधा दलितं भावयेदिति ॥
 आ० म० कातीयमार्जनेोत्तरं अधर्म्यणस्योक्तत्वादधर्म्यणस्य मार्जनेोत्तरकालीनता ॥ ११ आचम्य । इदमाचमनं पापपुरुषनिरसन-
 हेतुकं शिष्टेः कियते तच्च नियन्धादौ क्वापि नोपलभ्यते ॥ १२ अर्घ्यञ्चयप्रदानं ॥ कर्मप्रदीपे—उत्थायार्कं प्रति प्रोद्देशिकेनास्त्र-
 लिनाम्नस इति ॥ गृह्यपरिशिष्टे—अथाचम्य दर्भपाणिः पूर्णमुदकास्त्रलिमादित्याभिमुखः स्थित्वा प्रणवव्याहृतिपूर्वया सावित्र्या विनि-
 पेदयद्युत्क्षिपेत्तदेवार्घ्यं निवेदनमिति ॥ अथेत्यपमर्षणानन्तरं । पाठक्रममयूखे—अर्घ्यदानं तच्च अङ्गं । न प्रधानं ।
 फलसंयन्धाभावादिति सन्नैव संग्रहे—मुक्तहस्तेन दातव्यं मुद्रां तत्र न कारयेत् । तर्जन्यङ्गुष्ठयोगे तु राक्षसी मुद्रिका स्मृता ॥ राक्षसी
 मुद्रिकार्घ्येण ततोयं रुधिरं भवेत् ॥ जलेष्वर्घ्यं प्रदातव्यं जलाभावे शुचिस्थले । संग्रोहस्य वारिणा सम्यक्ततोऽर्घ्यं तु प्रदापयेदिति ॥
 सायमुपविश्यार्घ्यदानं पट्टचपरं तैत्तिरीयपरं च ॥ अस्माकं तु संध्यात्रयेषु तिष्ठतैवार्घ्यदानं । उत्थायार्कं प्रतिप्रोद्देत् । एतत्संध्यात्रयं प्रोक्त-
 मिति । कर्मप्रदीपे काल्ययनयचनादिति ॥ एवं संध्यात्रयार्घ्यदाने गायत्रीमघ एव ॥ मध्याह्नसंध्यार्घ्यदाने मघान्तरं शाखान्तरपरमिति
 मदनपारिजाते ॥ मध्याचार्यसंध्याभाष्ये—एकं तु शस्त्रनाम्नाय द्वितीयं हयनाशने । राक्षसानां वधार्थैकं दद्यादर्घ्यत्रयं बुध इति ॥
 मदनपारिजाते कश्चपः—शिशुत्कोट्यो महावीर्यो मन्देहानाम राक्षसाः । कृष्णातिदारुणा घोराः सूर्यमिच्छन्ति खादितुं ॥ ततो
 देवगणाः सर्वे क्वापयथ तपोधनाः । उपासते तदा संध्यां प्रक्षिपन्सुदकाच्छलिं ॥ दध्यन्ते तेन ते दैत्या धत्रीभूतेन वारिणा । एतस्मा-
 त्कारणाद्विप्राः संध्यां नित्यमुपासत इति ॥ अर्घ्यदानोत्तरं दक्षिणनासाचक्षुःश्रोत्रस्पर्शः कियते तत्र मूलं नोपलभामहे ॥ १३ प्रद-
 क्षिणीकरणं ॥ प्रदक्षिणं परिभ्रमन्स्वरितो जलं ग्रामयेत् ॥ मदनपारिजाते श्रुतिः—यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानमव-

धुन्वन्तीति ॥ कर्मप्रदीपे—रक्षयेद्गारिणात्मानं परिधिष्य समंतत इति ॥ आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—अर्घ्यदानोत्तरं—असावा-
दित्योयमेति प्रदक्षिणं परिभ्रमन्परिष्वन्याप उपरमुदयेति ॥ ॥ १४ सूर्योपस्थानं ॥ मदनपारिजाते व्यासः—संध्यात्रयेप्येकमेव
उपस्थानं प्रचक्षते । उदयमुदुत्तं चित्रं तच्चक्षुस्तिष्ठेद्विवाकरमिति ॥ स्नानसूत्रे—गुण्याण्यम्बुमिश्राण्यूर्ध्वं प्रक्षिप्योर्ध्वेबाहुः सूर्यमुदीक्षु
द्वयमुदुत्तं चित्रं तच्चक्षुरिति ॥ हरिहरभाष्ये त्रिमहसुतभाष्ये संध्याभाष्ये नागदेवाह्निकेयवेमेवोपस्थानं ॥ कर्मप्रदीपे—उत्थायार्कं प्रति
श्रीदेविकेनाखलिनाम्भसः । उर्विभ्रमृद्वेनाय चोपतिष्ठेदनन्तरं ॥ संध्याद्वयेप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः । मध्येत्सह उपर्यस्य विभ्राडादीच्छया
जपेत् ॥ तदसंसक्तपाष्णिर्वा एकपादर्धपादपि । कुर्यात्कुताखलिर्वापि ऊर्ध्वबाहुर्थापि वा ॥ यत्र स्वात्कुच्छ्रभूयस्त्वं श्रेयसोपि मनीषिणः ।
भूयस्त्वं भुवते तत्र कृच्छ्रश्रेयो ह्यवाप्यत इति ॥ एतेन मदनपारिजाते आचारमयूखे च गायत्रीजपोत्तरं उपस्थानमुक्तं । प्रातश्च मित्रस्य
च० १ देवस्त्वास० २ उत्थापय० ३ वसवस्त्वा० ४ इति मन्त्रचतुष्टयमुक्तं । सार्यं इमं मे० १ तत्वायामि० २ त्वंनो० ३ सत्वंनो० ४
इति वरुणमन्त्रचतुष्टयं चोक्तं तत्सर्वं धनुचयौ धायनादिशास्त्रान्तरपरं तत्सूत्रे तयोक्तत्वादिति ॥ ॥ १५ गायत्रीजपः ॥ तत्रादौ पङ्क्त-
न्यासाः आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—पद्मिज्जदङ्गमर्च्यैर्ध्याह्नमालानिन्यस्यात्मानं तद्गुणं भावयेत् । तबधा—तत्सवितुर्हृदयायनम इति
हृदये । चोण्यंशिरसेस्त्वाहेति शिरसि । भर्गोदेवस्य शिखायैवपडिति शिखायां । धीमदिकवचापहुमिति उरसि । धियोयोतोनेत्रत्रयायवौषडिति
नेत्रतलोत्पुन्यसाय प्रचोदयात् अक्षायफडिति करतलेष्वमिति ॥ पङ्क्तन्यासः कार्योन्वाकार्यो न्यासविधेरैकैदिकत्वादिति गृह्यपरिशिष्टे स्पष्टं ।
एतेनाऽधुरन्यासपादन्यासादीनां मुद्रादिविधेः शापविमोचनविधेश्च ताश्चिकत्वेनाऽद्वैदिकत्वाद्भावश्यकत्वं वेदितव्यं इति चर्मसिन्धौ ॥
हरिहरभाष्यादावनाष्टं ॥ तथाच गृह्यपरिशिष्टं—एषोह्न्यास एवमप्येकं नेच्छन्ति स हि विधिरैवेदिक इति ॥ ॥ गायत्र्या-

बाहूनं भदनपारिजाते—अथ जपः । तत्र व्यासः—तेजोसीतिभेषेण गायत्रीभावाद्द्वयीद्वयः । उपस्थाय तुरीयेण नमस्कृत्य जपेच्च
 तमिति ॥ गायत्री उपक्षरेरिति गायत्रीहृदयानुसारेण ध्यानं पद्धतौ । एवं मध्याह्नसंध्यायां सावित्रीमिति ध्यानं सायंसंध्यायां वृद्धां सर-
 स्वतीमिति ध्यानं च गायत्रीहृदयानुसारेण ज्ञेयं ॥ इदं संध्यात्रयावाहनं भदनपारिजाते । तत्रागच्छवरदे इति आश्वलायनगृह्यपरि-
 शिष्टे । युक्ताविष्टमेति पद्धतौ ॥ ॥ गायत्रीजपः ॥ याज्ञवल्क्यः—अपस्नासीत सावित्री प्रत्यगातारकोदयात् । संध्यां प्राक्प्रातरेवं हि
 तिष्ठदासूर्यदर्शनात् ॥ मनुः—पूर्वां संध्यां जपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनात् । पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षविभावेनात् ॥ कर्मप्रदीपे—
 तिष्ठेदोदयनास्पृशं मध्यमामपि शुक्तिः । आसीनोद्भूतनाशान्त्यां संध्यां पूर्वोदिकां जपेत् ॥ आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—मध्यार्थ-
 मनुसंधानः प्रणवव्याहृतिपूर्विकां सावित्री जपेदिति ॥ आचारमयूखे भगवान्—सायं प्रातश्च मध्याह्ने सावित्रीं वाग्यतो जपेत् ।
 सदसपरमां देवीं शतमध्यां दशावरात् ॥ गायत्री संस्मरेद्धीमान्ददि वा सूर्यमण्डले । मनःसंतोषणं शौचं मौनं मध्यार्थचिन्तनं ॥ अव्य-
 प्रत्यमनिर्वदो जपसंपत्तिहेतवः ॥ तत्रैव व्यासः—अष्टोत्तरशतं नित्यमष्टाविंशतिमेव वा । विधिना दशकं वापि त्रिकालेषु जपेद्बुधः ॥
 दिश्वामित्रः—उत्तमं मानसं जप्यमुपांशु मध्यमं विदुः । अधमं वाचिकं प्राहुः सर्वमन्त्रेषु वै द्विजाः ॥ बृद्धमनुः—वक्षेणाच्छाद्य तु
 करं दक्षिणं यः सदा जपेत् । तस्य तत्सफलं जप्यं तद्दीनमफलं स्मृतम् ॥ गौतमः—गच्छतस्तिष्ठतो वापि स्वेच्छया कर्म कुर्वतः । अशु-
 चेर्वा विनासंल्यां तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ पौधायनः—नाभेरथः संस्पर्शं कर्मसंयुक्तो वर्जयेदिति । हारीतः—रजतेन्द्राक्षकैर्माला
 तपेयाहुतिपूर्वभिः । शुक्लं स्याच्छद्ममणिभिः प्रवालैश्च सहस्रकं । स्फटिकैर्दशसाहस्रं मौक्तिकैर्लक्षशुच्यते । पद्माक्षैर्दशलक्षं तु सौवर्गैः कोटि-
 रुच्यते । कुशप्रन्व्या च रुद्राक्षैर्नवफलमुच्यते ॥ प्रजापतिः—अष्टोत्तरशतं कुर्याच्चतुःपञ्चशिकां तथा । सदा विंशतिकां वापि ततो नैवाधिका

मता ॥ अनामिकादिपञ्चदिकनिष्ठादीन्यनुकयात् । तर्जनीमूलपर्यन्ता करमाला प्रकीर्तिता ॥ १६ गायत्रीजपान्ते प्रदक्षिणा मदनपारिजाने—विश्वतश्चक्षुरिति मघेण जपान्ते भास्करं द्विजः । कुर्वाणदक्षिणां चैवं उपविश्यासने ततः ॥ इति ॥ १७ गायत्रीजपनिघेयनं ॥ मदनपारिजाने—देवागणविदोमन्त्रेण कुर्वाणपविर्जनम् । प्रातःसंध्याङ्गमूलेन गायत्र्या जपितेन च ॥ यथासंस्थेन जहेन प्रसा मे प्रीयतां रक्कि ॥ १८ दिशस्तद्देवताः संध्यां च नमस्कुर्यात् ॥ आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—प्रदक्षिणं दिशः साधिपानस्वाऽय संध्यायै सावित्र्यै गायत्र्यै सरस्वत्यै सर्वाभ्यो देवताभ्यश्च नमस्कृत्येति ॥ धर्मसिधौ—अत्र ऋक्शालोकवद्विबन्धनं केचिच्छुर्वन्तीति ॥ मदनपारिजाने इदं दिव्यन्दनं नोपात्तं ॥ १९ गायत्रीविसर्जनं ॥ आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—तत उत्तमे शिखरे देवि भूम्यां पर्वतमूर्धनि ॥ प्राक्षणेरभ्यनुज्ञता गच्छ देवि यथासुखमिति संध्यां विसृज्येति ॥ यदक्षरमित्यादयः श्लोकाः प्राचीनपद्धतौ ॥ उत्तमे शिखरे देवि० आ० गृ० प० । ते० आ० प्र० १० अ० ३६ । तत्र नमःसवित्रे इति आदित्यहृदयसः ॥ २० अभिवादनं ॥ याज्ञवल्क्यः—ततोऽभिवादयेद्दृष्टानसावहमिति युवन् । ततः गायत्रीजपोत्तरं । अभिवादनं नाम गोमूत्रोच्चारपूर्वकं पादोपसंग्रहः इति हरिहरभाष्यादौ ॥ समापनं ॥ कर्मोपक्रमात् कर्मणः समाप्तिः । आरब्धस्यान्तगामित्यात् । यस्यस्तत्सत्त्वादि कर्मणः संपूर्णताकरणम् ॥ २१ आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—आसत्यलोकात्पातालादालोकां लोकपर्वतात् । ये सन्ति प्राक्षणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नमः ॥ इति नमस्कृत्य भूमिपुष्पसंगृह्येति ॥ इतिस्यत्युक्तत्रिकालसंध्यापद्धतिविवरणं ॥ अथ प्रातःसंध्याप्रयोगः ॥ शिखावन्धनं । ॐ ऊर्ध्वकेशिविरूपाक्षिमांसद्योगितभोजने ॥ तिष्ठदेविशिखावंधेचासुं देवापराजिते ॥ १ ॥ आसनोपवेशनं ॥ ॐ शुचिस्त्वयाधृतालोकादेवित्वं विष्णुनाधृता । त्वंचधारयमांदेविपवित्रंचास-

नंरुत ॥ १ ॥ भस्मधारणं ॥ भस्मग्रहणं । अभिरितिभस्म वायुरितिभस्म जलमितिभस्म स्थलमितिभस्म
 व्योमेतिभस्म सर्वेऽहवाहंभस्म मनइत्येतानिऋषिभस्मानि ॥ १ ॥ धारणं ॥ ॐत्र्यम्बकंयजामहेसुगन्धिपुष्टि-
 र्धने । उग्रोरुक्रमियुवन्धनान्मृत्योर्मुक्षीयमासृतात् ॥ २ ॥ ललाटे १ हृदये २ नाभौ ३ कण्ठे ४ स्कन्धयोः ५
 पादुसंधिषु ६ प्रुष्टे ७ शिरसिच ८ ॥ आचमनं ॥ सव्येकुशोपग्रहः ॥ दक्षिणेपवित्रधारणं ॥ ॐकेशवायनमः १
 ॐनारायणायनमः २ ॐमाधवायनमः ३ त्रिभिराचम्य ॥ ॐगोर्विदायनमः ४ ॐविष्णवेनमः ५ द्वाभ्यांहस्तौप्रक्षा-
 ल्य ॥ ॐमधुसूदनायनमः ६ ॐत्रिक्रमायनमः ७ द्वाभ्यामोष्ठौसंगृज्य ॥ ॐयामनायनमः ८ ॐश्रीधरायनमः
 ९ द्वाभ्यामोष्ठायुनृज्य ॥ ॐहृदयीकेशायनमः १० हस्तंप्रक्षाल्य ॥ ॐपद्मनाभायनमः ११ पादौप्रक्षाल्य ॥ ॐदामो-
 दरायनमः १२ शिरःप्रोक्षेत् ॥ ॐसंकर्षणायनमः १३ मुखं ॥ ॐवासुदेवायनमः १४ ॐप्रद्युम्नायनमः १५ द्वा-
 भ्यांनासिके ॥ ॐअनिरुद्धायनमः १६ ॐपुरुषोत्तमायनमः १७ द्वाभ्यांचक्षुषी ॥ ॐअधोक्षजायनमः १८ ॐनार-
 सिंदायनमः १९ द्वाभ्यांश्रोत्रे ॥ ॐअच्युतायनमः २० नाभिं ॥ ॐजनार्दनायनमः २१ हृदयं ॥ उद० ॥ ॐउपेन्द्रा-
 यनमः २२ शिरः ॥ ॐहरयेनमः २३ ॐश्रीकृष्णायनमः २४ द्वाभ्यांवाह ॥ सर्वत्रसजलंस्पृशेत् ॥ प्राणायामः ॥
 ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐसत्यं ॐतत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि । धियोयोनःप्रचोद-
 यात् ॥ ॐआपोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोऽम् ॥ एवंत्रिः ॥ पुण्डरीकाक्षसरणं ॥ अपचित्रःपवित्रोवासर्वावस्थां

गतोपिवा । यः सरोत्पुण्डरीकाक्षं सवाक्षाभ्यन्तरः शुचिः ॥ ॐ पुण्डरीकाक्षाय नमः ॥ संकल्पः ॥ समउपात्तदुरितक्षयार्थं
 श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थपरव्रजसाचासये प्रातःसंध्योपासनमहं करिष्ये ॥ मन्त्राचमनं ॥ ॐ सूर्यधामान्युधमन्युपतयधमन्युकु-
 तेभ्यः पापेभ्योरक्षन्तां । यद्रात्र्यापापमकार्षं । मनसायाचाहस्ताभ्यां । पद्मामुदरेण शिवा । रात्रिस्तदवलुम्पतु । यत्किं-
 पद्वरितं मेयि । इदमहं माममृतयोनौ चर्ये ज्योतिषिजुहोमि स्वाहा ॥ आचम्य ॥ ॥ सोदकैः कुशैः शिरसि मार्जनं । पादान्ते-
 अर्धचर्यान्ते ऋगन्तेषां ॥ ॐ १ भृशुयः स्वः २ तत्संविदुः ३ दयात् ॥ ॐ आपो हि छागमयो मुवः । तान् ऽकुर्जे दधातन । मुहे-
 रणा युचर्क्षसे १ ॥ यो वः शिवर्तमोरतः । तत्संभ्राजयेतु हनः । जुशुतीरिव सुतरः २ ॥ तस्मा अरं गमाभवः । यस्य ध-
 वा युजिन्वध । आपो जु न र्वयाचनः ३ ॥ अघमर्पणं । तस्मिन्नासि कामासज्य । प्राणाग्निरुच्य-
 अनिरुच्यवा । त्रिःसकृद्वा । हृषदां जपेत् ॥ अघमर्पणं अर्चवा ॥ ॐ ह्रुपुदादिव सुमुचुनः स्विन्नः स्वातोमलादिव । पूतं पु-
 वि त्रेणैवाज्यमार्पः शुग्धन्तु नैनसः ॥ १ ॥ ऋतं च सत्संवाभीक्षा च पसोऽप्यजायत । ततो रात्र्यजायत ततः समुद्रो अर्णवः
 ॥ १ ॥ समुद्रादर्णवादधिं संवत्सरोजजायत ॥ अहोरात्राणि विदधद्विथस्य मिपतो वशी ॥ २ ॥ सूर्यो चन्द्रमसौ धाता यथा पूर्वम-
 कल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथोऽस्रः ॥ ३ ॥ तच्च लमनवलोक्य वा भगो भूगौरभसाक्षिपेत् ॥ आचम्य ॥ अर्घ्यदानं
 ॥ ३ ॥ प्राशुस्वस्तिष्ठन् ॥ ॐ भृशुयः स्वः ॥ तत्संविदुः ३ ॥ प्रातःसंध्योऽत्राहं रूपिणे श्रीसवित्रे सूर्यनारायणाय हृदम-

ध्येदसंनमः ॥ प्रदक्षिणं परिभ्रमन् स्वपरितोजलं भ्रामयेत् ॥ १ ॥ आचम्य ॥ सूर्योपस्थानं ॥
 ऊर्जवाहुः सूर्यमुदीक्षन् ॥ ॐ उद्धयंतमेसस्परिह्वः पर्यन्तु उत्तरं । देवदेव त्रासूर्यमग्न्योतिरुत्तमं १ ॥ उद्धृत्यं ज्ञातवैदसं-
 देवं यदहन्ति कृतयः । दृशे विभो यस्यै २ ॥ चित्रं देवानामुदगादनीकुंचक्षुर्मित्रस्युर्वणसुगमेः । आप्राद्यावापृथिवीऽअन्त-
 रिक्षेऽस्यैऽआत्माजयतस्तु स्युर्वध ३ ॥ तबक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुचरत् । पर्येमशुर्दःशुतं जीवेमशुर्दःशुतं ४ शुणु-
 यामशुर्दःशुतं प्रवामशुर्दःशुतमदीनाः स्वामशुर्दःशुतं भूर्यश्चशुर्दःशुतात् ४ ॥ गायत्री पठ्यं न्यासाः ॥ ॐ तत्सवितुर्वरे-
 दयाय नमः ॥ स्वये ॥ ॐ वरेण्यं शिरसे स्वाहा ॥ शिरसि ॥ ॐ भर्गो देवस्य शिखायै वषट् ॥ ॐ धीमहि कवचा-
 यट् ॥ ॐ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ अखाय फट् ॥ करतले ॥ गायत्र्या-
 वाहनं ॥ ॐ तेजोऽसि शुक्रमसृष्टमसि धामनामसि श्रियं देवानां भर्गो देव्युर्वर्जनमसि १ ॥ गायत्रीं च क्षरां बालां साक्षस्व-
 प्रक्रमणं ६ । रक्तवस्त्राचतुर्हस्तां हंसयाहनसंस्थितां ॥ ऋग्वेदेन कृतोत्सर्गां सर्वदेवनमस्कृतां । ब्रह्मणीं ब्रह्मदेवस्यां ब्रह्मलोका-
 नियासिनीं ॥ आवाहयाम्यहं देवी मायान्तीं सूर्यमण्डलात् । आगच्छ वरेदेवि चक्षरे ब्रह्मवादिनि । गायत्रिं छन्दसां मातर्भ-
 क्षणेनेन मोक्षते ॥ गायत्र्या उपस्थानं ॥ ॐ गायत्र्यस्यै कपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पदी पदसिनुद्विपद्यसे । नमस्ते तुरीयाय द-
 र्शताय पद्माय पटोरजसे सुधाय दमा प्रापत् १ ॥ ध्यानं ॥ सुकाचिद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैर्ब्रह्मैर्गुणैर्गुक्ताविन्दुसरोजवद्भु-

नानिचातिरिक्तानिक्षमस्वपरमेष्ठरि २ ॥ नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रस्थितिनाशहर्तवे । त्रयीमयायंत्रिगुणात्म-
 धारिणेविरञ्चिनारायणशंकरात्मने ३ ॥ उत्तमेशिखरेजाताभूम्यांपर्वतमूर्धनि । त्राद्यणेभ्योऽभ्यनुज्ञातागच्छदेवियथासुखं
 ४ ॥ विसर्जितावेदमातर्द्विजानांपापनासिनि । सर्वकामप्रदेनित्येगच्छदेविनमोस्तुते ॥ ५ ॥ अभिवादनं ॥ काश्यप १
 आबत्सार २ नैद्युने ३ तित्रिप्रवरान्वितकान्ययगोत्रोत्पन्नःशुक्लयजुर्वेदाज्जायवाजिमाच्यन्दिनीयशाखाच्यापीधामदेवश-
 भौब्रह्मचारीअहंभो ३ वैश्वानरअभिवाद्यममि ॥ भो ३ सूर्यजमि० ॥ भो ३ आचार्यजमि० ॥ समापनं ॥ अनेनप्रातः
 संध्याछयेनकर्मणाभगवान्ब्रह्मस्वरूपीधीसवितासर्वनारायणःप्रीयताम् ॥ ॐतत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ यस्यस्मृत्याचनान्मो-
 त्स्मातपोयज्ञक्रियादिषु ॥ न्यूनसंपूर्णतांपातिसद्योचन्देतमच्युतम् १ ॥ ॐअच्युतायनमः ॥ ॐगयायैनमः ॥ ॐगदाध-
 रायनमः ॥ ॐपुण्डरीकाक्षायनमः ॥ ॐविष्णवेनमः ३॥ भूस्युपसंग्रहः ॥ आसत्यलोकात्पातालादालोका लोकपर्वतात् ।
 मेसन्तिब्राह्मणादेवास्तेभ्योनित्यंनमोनमः १ ॥ नमस्कृत्य ॥ द्विराचामेत् ॥ इतिप्रातःसंध्या ॥

अथ सूत्रोक्तासंध्या ॥ कर्मप्रदीपे द्वितीये प्रपाठके प्रथमः पाण्डः कात्यायनः—अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि संध्योपासनकं विधिं ।
 अनर्हः कर्मणां विप्रः संध्यादीनो यतः स्मृतः ॥१॥ सव्ये पाणी कुशान्कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियां । हस्ताः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु
 घर्दिपः ॥ २ ॥ दर्भीः पवित्रमित्युक्तमतः संध्यादिकर्मणि । सव्यः सोपग्रहः कायौ दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३ ॥ रक्षयेद्धारिणात्मानं परि-
 धिष्य समंततः । शिरसो मार्जनं कुर्यात्कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥ ४ ॥ प्रणवो भूर्भुवःस्वश्च सवित्रीच तृतीयका । अब्देवलं तृचं चैव

चतुर्थमिति मार्जनं ॥ ५ ॥ मृतापास्तिस एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः । गह्वर्जनस्तपःसत्यं गायत्री च शिरस्त्रया ॥ ६ ॥ आपोज्योतीर-
तोऽमृतं प्रष्टव्यं भुवः स्वः इति शिरः । प्रतिप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७ ॥ एता एतां सहजानेन तथैव दशभिः सह । त्रिजपेदा-
यतः प्राजापामः स उच्यते ॥ ८ ॥ करेणोच्यते सलिलं प्राणमासज्य तत्र च । जपेदनायतासुर्वा निः सङ्कटाधमर्पणं ॥ ९ ॥ उत्था-
याकं प्रतिप्रोद्विकेणाश्रितनाम्भसः । उद्विष्टमृदयेनाय चोपतिष्ठेदनन्तरं ॥ १० ॥ संध्याद्वयेप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः । मध्येत्वह
उपर्यस्य निम्नादादीच्छया जपेत् ॥ ११ ॥ तदसंसक्तपार्थिवो एकपादर्थपादपि । कुर्यात्कृतास्त्रिर्वापि ऊर्ध्वबाहुरथापि वा ॥ १२ ॥ यत्र
स्वाकुम्भमूलस्त्वं भेषसोपि मनीषिणः । मूलस्त्वं भुवते तत्र कृच्छ्राच्छेयो ह्यवाप्यते ॥ १३ ॥ तिष्ठेदोदयनात्पूर्वं मध्यमामपि शक्तिः ।
भासीनोद्गमनाशान्त्यं संध्यां पूर्वोदिकां जपेत् ॥ १४ ॥ एतत्संध्यात्रयं श्रोतं प्राख्यं यत्र तिष्ठति । यस्य नास्त्यादरस्तत्र न वा ब्राह्मण
उच्यते ॥ १५ ॥ संध्यालोपाय चर्चितः स्नानशीलश्च यः सदा । तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तविबो रगाः ॥ १६ ॥ इति ॥ स्मार्त्ताचमनं ॥
कर्ममन्वीपे प्रथममपाठकं । १ स्वण्डे कालाधनः—त्रिःप्राशयो द्विरुन्मूल्य मुखमेतान्युपस्थयेत् । आसनासाक्षिकर्णोश्च नाभि-
वक्षःशिरोसकान् ॥ संहताभिरुयकुलीभिरासमेवमुपस्थयेत् । बहुश्रानामिकाभ्यां च चक्षुःश्रोत्रं पुनः पुनः । कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभि हृदयं तु
तलेनै । सर्वाभिस्तु शिरः पश्चादाह चाग्रेण संस्पृशेदिति ॥ इति सूत्रोक्तत्रिकालसंध्यापद्धतिविवरणं ॥

अथ सूत्रोक्तत्रिकालसंध्या ॥ तूर्णीशिखावन्धः । तूर्णीमासनोपवेशनं । भस्मधारणं । भस्मनाज्यायुपभित्तिललाटे ॥
ॐ त्र्यापुंजुमर्दमेः । ग्रीवायो । ॐ कुम्भर्पसज्यायुपं । दक्षिणेंडसे । ॐ यद्वेवेपुज्यायुपं । दक्षिच । ॐ तन्नो जस्तुज्यायुपं ।
स्मार्त्ताचमनं ॥ तत्रादीसन्त्येकशोपप्रहः । दक्षिणेपत्रिधधारणं । तूर्णीत्रिराचम्य । द्विर्मुखमुन्मूल्य । अक्षान्यालभेत ।

संयुक्ताभिस्तिष्ठभिरद्गुह्यीभिर्बुधैः । तर्जन्यद्गुह्याभ्यां नासिके । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां चक्षुषी । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां श्रोत्रे ।
 कनिष्ठाङ्गुष्ठानाभिः । करतलेन हृदयं । सार्वभिरद्गुलिभिः शिरः । अङ्गुल्यग्रैर्भुजौ ॥ इति स्मार्तार्चमनं ॥ प्रदक्षिणं परि-
 भ्रमन् स्वपरितस्त्वृत्त्याजलं भ्रामयेत् ॥ सोदकैः कुशैः शिरसि मार्जनं । ॐ १ भूर्भुवः स्वः २ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो रमन् ।
 धियो रमन् ३ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो रमन् ४ ॥ प्राणायामः ॥ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो रमन् ॥
 ॐ आपोज्योती ० स्वरोरम् ॥ अथ मर्पणम् ॥ दक्षिणे जलमादाय तस्मिन्नासिकामासज्यप्राणान्निह्यानिरुच्यवा त्रिःसकृद्वा
 हृपदां जपेत् ॥ ॐ ह्रुपदादिवमुचुनः स्त्रिन्न-ज्ञातो मलादिव । पूतं पुवित्रेणेवाज्युमार्पः शुन्धन्तु मैनसः १ ॥ तज्जलमनवलो-
 क्यवामभागे भूमौ रभसाक्षिपेत् ॥ अर्घ्यत्रयदानं ॥ उत्थायार्कप्रतिप्रोहेत् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो रमन् ॥ श्रीस-
 वित्रे सूर्यनारायणायैदमर्घ्यं वत्सं नम इति त्रिः ॥ ३ ॥ मध्याह्नसंध्यायां तु सजलपुष्पैरर्घ्यदानं त्रिरिति विशेषः ॥ सूर्योपस्थानं ॥
 ॐ उद्वयं १ उद्वयं २ त्रिंशद्दे० ३ तद्यष्टु० ४ मध्याह्नसंध्यायां तु शकौ सत्यांश्चलयागायत्र्याचयथाशक्तिविभ्राडित्यनु-
 वाक—१७ पुरुषसूक्त—१६ शिवसंकल्प—६ मण्डलब्राह्मणै—२ रित्युपस्थाय । आदित्यं प्रदक्षिणीकृत्य । नमस्कुर्व्यादि-
 तिविशेषः ॥ यथाशक्ति गायत्रीजपः । यस्य स्मृत्येत्यादि ॥ विष्णवे नमः ३ ॥ इति सूत्रोक्ता त्रिकालसंध्या ॥

आशीचैः संध्याविचारः ॥ आचारमयूखे भरद्वाजः—सूतके श्रुतं वापि प्राणायामममन्नकम् । तथा मार्जनमन्नांस्तु मन-
 सोचार्यं मार्जयेत् ॥ गायत्री सम्यगुच्चार्य सूर्याचार्यं सूर्याचार्यं निवेदेत् । मार्जनं तु नवा कार्यमुपस्थानं न चैव हीति ॥ गायत्र्यपि दशवार

जपे याद-आरुणाशुभिः कान्ते निष्ठानि जपेदशेषान्धलायनोक्ते । आपन्न आपद्रस्तः । अशुचिराशौचवान् ॥ अहान्तरेष्वसामर्थ्येपि
अप्यप्रशेष आरुणः । अलाभाये गदामाये घनने वशुचायपि । उभयोः संधयोः काले खसा वार्यमुखजेदित्यग्निस्मृतः ।
अशुयो आशौच इत्यर्थः ॥ श्रीकृष्णपण्डितचिरचित्तनिलीयसंन्याभाष्ये जमदग्निः—राष्ट्रभङ्गे नृपकोषे रोगार्ते सूत-
केऽपि च । सध्यान्दनमिच्छित्तनं दोषाय कथंचनेति ॥ ॥ संध्याकालातिक्रमे प्रायश्चित्सं अग्निदोषिनारायणचिरचि-
त्तायां कर्मानुगायां संस्काररक्षाचक्षुषां—संध्याकाले व्यतिक्रान्ते जप कृत्वा पुनर्मनः । ऋचंवाचंतृचं जप्त्वा ततः संध्यां समा-
भरेत् ॥ इदं तु आचार्यस्य कायान्तोषणे नदन्यत्रेति ॥ ॥ संध्योपासनलोपे तु तत्रैव—संध्याभिकार्यलोपे तु गायत्र्यष्टसह-
स्रक । सास्येप्यभेक्ष्यकरणे शतमष्टोत्तरं जपेदिति ॥ मदनपारिजाते अकूनसंध्यस्य सूर्योदये सति प्रायश्चित्सं स्मर्यते—
आदिलोभुदियायन्य संध्योपास्तिकुर्वतः । स्वात्वा प्राणाक्षिरायन्य गायत्र्यष्टशतं जपेदिति ॥ धर्मसिंधौ—संध्याप्रये कालातिक्रमे
प्रायश्चित्तायभेकमप्यमधिकं दत्त्वा रात्रौ प्रहरण्यन्तं दिनोक्तकर्माणि कुर्यात् । ब्रह्मयज्ञं सौरं च यजयेत् ॥ ॥ सर्वथा संध्यालोपे
प्रतिषेधमेकोपसागः । अशुतमष्टोत्तरसहस्रं वा गायत्रीजपः । अद्यत्नो प्रतिबंधलोपे श्वतगायत्रीजपः । ब्रह्मं व्यहं लोपे तदाद्युक्तिः ।
ततः परं कृच्छ्रादिकरं यमिति ॥

यज्ञोपवीतधारणे विशेषः धृतौ—दक्षिणं बाहुमुद्धरतेऽजपते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं प्राचीनावीतं संधीतं मा-
नुष्यमिति ॥ मनुः—उद्धते दक्षिणे पाणायुपवीतसुन्यते द्विवः । सव्ये प्राचीनावीती स्वात्रिवीती कण्ठसंजने इति ॥ यज्ञोपवीत-
निर्माणधारणविधी र्वाचायनमृन्त्रे—अयातो यज्ञोपवीतक्रियां व्याख्यासागः । ब्राह्मणेन तत्कन्यया वा कृतं यज्ञमानीय । भूरिति

प्रथमां पणवनि भिनोति । भुव इति द्वितीयां । स्वरिति तृतीयां । मित्वा पलाशपत्रे संस्थाप्य । आपोहिष्ठेति तिसृभिः हिरण्यवर्णाः
 शुचय इति चतसृभिः पवमान-सुवर्जन इत्यनुवाकेन सात्रिज्याचाभिपिच्य । वामहस्ते कृत्वा । त्रिःसंताड्य । भूरग्निं चेत्येतैस्त्रिभिर्वलितं
 कृत्वा । मूर्ध्नुव-स्वथन्द्रमसंचेत्येतेन अग्निं कृत्वा । ॐकारमग्निनागान्यमपिष्टत्रजापतिचायुस्यैश्चान्देवान् नवतन्तुषु क्रमेण विन्यस्य
 संपूजयेत् । देवस्यत्वेत्युपवीतमादाय । उद्धृतमसस्पर्शरीत्यादित्याय दर्शयित्वा । यज्ञोपवीत परम पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयु-
 व्यमध्यं प्रतिमुख्यं शुभ्र यज्ञोपवीतं चलमस्तु तेजः ॥ इति धारयेत् । इत्याहभगवान्यौघायनहति ॥ ॥ एतावत्कर्तुमशक्तौदेबलः—प्रा-
 मात्रिष्क्रम्य सख्याय पणवत्यङ्गुलीषु तत् । तावन्निगुणित सूत्रं प्रक्षाल्यान्लिङ्गकैस्त्रिभिः ॥ देवागारेऽथवा गोष्ठे मयां धान्यद्र वा शुची ।
 सात्रिभ्या निवृतं कुर्यान्नयतन्तु तु तद्धयेत् ॥ कार्पासं त्रिवृतं श्लक्ष्ण निदध्याद्दामहस्तके । सावित्र्या दशकृत्योद्धिर्मन्त्रिताभिस्तदुक्षयेत् ॥ हरि-
 मक्षेभोरग्न्यध प्रणम्य परिपूज्य च । यज्ञोपवीतमिति वा व्याहृत्या वापि धारयेत् ॥ इति । उक्षयेदिति स्वार्थे णिच् । तूष्णीमेवोर्ध्ववृत्त्वा-
 दित्लक्षणत्रिशिष्ट यज्ञोपवीत निर्माय । सात्रिज्या आपोहिष्ठादिभिर्मन्त्रिताभिरद्धिर्दशवारं सात्रिज्यैवाग्न्युक्ष्य । यज्ञोपवीतपरममिति मन्त्रेण व्याहृ-
 तिभिर्गो धारयेदिति ॥ स्मृत्यर्णवे—यज्ञोपवीतेनोपय्यामि दीर्घायुत्वायसुप्रजास्त्वायसुवीर्यायसर्वेषांवेदानामधिपत्याय यशसेद्रक्षवर्च-
 साय । इति यज्ञोपवीतधारेण मन्त्रोक्तः ॥ ॥ यज्ञोपवीतशब्दार्थः । स्मृतिसारं—यज्ञाख्यः परमात्मा य उच्यते चैव होतृभिः ।
 उपवीतं ततोत्सेद तस्माद्यज्ञोपवीतक्रमिति ॥ स्मृतिप्रकाशं—ज्ञातृनिज्ञेयोरैक्यमविजानन्दिजोत्तमः । न त्यजेदात्मनः सूत्रं ब्राह्मं ब्रह्म-
 विनिर्मितं ॥ सिद्धशुरेकैवाग्रे समासीनः शिवः स्वयं । दृष्ट्वा गुणमयी मायां सूत्ररूपमिवाकरोत् ॥ तयोस्तदात्मक विष्णुं सृष्ट्वा पाल दिवौ-
 कर्मा । स्वय ब्रह्माग्नयत्पुष्टो रुद्रश्चास्य धयाय सः ॥ ज्ञानात्मकेन हरिणा ब्रह्मात्मकेन शिवेऽव्यये । तत्सूत्रमुपवीतत्वाद्ब्रह्मसूत्रमिति स्मृतं ॥

यज्ञेन चोपवीतत्वायज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः । तदाज्ञया वृतत्वाच्च ब्रह्मणा ब्रह्मसूत्रकं ॥ तावन्नोक्तास्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयोऽन्नयः । शिवस्तृष्टास्त्रयो-
यर्णास्त्रिष्टसूत्रं समाश्रयेत् ॥ सद्बन्धिमार्थयन्त्रास्त्रिमात्रो नादसंयुतः ॥ तद्वन्धनं च सावित्री वेदमाता शिवाज्ञया ॥ एवं द्वादशदैवत्वं
प्रसूयते द्विजन्मनां । ब्रह्मन्ने कल्पयामास वेदाह्मणामनुत्तमम् ॥ भवन्ति ब्राह्मणा नाम वेदाह्मन्त्रं त्रयस्त्रिह । यावत्प्रभृति वामांसे ब्रह्म-
सूत्रं द्विजस्य तत् । गुरुः प्रतिष्ठापयति काले प्रभृति संयतः ॥ तावत्प्रभृति तस्यैव पिताऽध्वर्युः स उच्यते । माता च तस्य सावित्री द्वि-
तीयं जन्म चोच्यते ॥ अफटेस्तत्प्रमाणं स्यादीपं सूत्रं तथास्थितं ॥ आयुर्हरत्यतिहस्यमतिदीर्घं तपोहरं ॥ सिद्धार्थफलमानेन स्थूलं स्वादुप-
वीतकं । यशोहरमतिस्थूलमतिस्क्षुभं धनापहं ॥ पवित्रं परमं शुद्धमायुष्यं च शुभाचहं ॥ औजस्यं ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मसूत्रं तथोदितं ॥ यज्ञोप-
वीतं परमं पवित्रं विभूषणं ब्राह्मणलक्षणं च । पद्मासनस्थेन पितामहेन उत्पादितं मङ्गलसूत्रमेतत् ॥ यज्ञोपवीतस्योत्पत्तिं जानाति ब्राह्मणो
न चेत् । स वै बहूनि भाराय पुस्तकानि यथा घृणः ॥ इति ॥

यज्ञोपवीतधारणाविधिः ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ देशकालौसंकीर्त्यं । श्रौतस्मार्तनित्यकर्मनुष्ठानवेदाध्ययनद्वि-
जत्प्रसिद्ध्यर्थयज्ञोपवीतधारणमहंकरिष्ये ॥ यज्ञोपवीतप्रक्षालनं ॥ ॐ आपो हिष्ठा० १ योवः शिव० २ तस्माश्रं० ३ ॥
यामहस्तेनिधाय ॥ दशवारंगायत्र्याद्भिः संप्रोक्ष्य । ॐ विष्णवे नमः ॐ ब्रह्मणे नमः ॐ रुद्राय नमः इति संपूज्य । नमस्कृत्य ।
दक्षिणं वा पुमुदृत्य सन्ध्यं संधारयेत् ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमभ्यं प्रतिमुच्य शुभ्रं य-

ज्ञोपवीतंवलमस्तुतेजः १ ॥ द्विराचमनं ॥ जीर्णयज्ञोपवीतविसर्जनं ॥ अनेनयज्ञोपवीतधारणेन श्रीपरमेश्वरः प्रीयतां ॥ इति यज्ञोपवीतधारणविधिः ॥

अथसूर्यस्वद्वादशनमस्काराः ॥ आचमनादिदेशकालोत्कीर्तनान्ते ममआयुरारोग्यैश्वर्यप्राप्त्यर्थंश्रीसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं द्वादशनमस्काराख्यंकर्मकरिष्ये ॥ ध्यानं ॥ ध्येयःसदासवितुमण्डलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसंनिविष्टः । केयूर-
धाम्नकरकुण्डलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशङ्खचक्रः १ ॥ १ ॐमित्रायनमः । २ ॐरवयेनमः । ३ ॐसूर्यायनमः ।
४ ॐभानवेनमः । ५ ॐखगायनमः । ६ ॐपूष्णेनमः । ७ ॐहिरण्यगर्भायनमः । ८ ॐमरीचयेनमः । ९ ॐआदि-
त्यायनमः । १० ॐसवित्रेनमः । ११ ॐअर्कायनमः । १२ ॐभास्करायनमः ॥ ॐमित्ररविसूर्यभानुखगपूपहिरण्य-
गर्भमरीच्यादित्यसवित्रर्कभास्करेभ्योनमः ॥ चिन्तातनयोदेवःकर्मसाक्षीसुरेश्वरः । सप्ताश्वःसप्तर्जुश्चअरुणोमेघप्रसी-
दतु १ ॥ ॐकर्मसाक्षिणेअरुणायनमः ॥ आदित्यस्यनमस्कारंयेकुर्वन्तिदिनेदिने । जन्मान्तरसहस्रेषुदारिद्र्यंनोपजायते ॥
अनेनद्वादशनमस्काराख्येनकर्मणाभगवान्श्रीसूर्यनारायणःप्रीयतां ॥ तीर्थप्राशनं ॥ अकालमृत्युहरणंसर्वव्याधिविना-
शनं । सूर्यपादोदकंतीर्थजठरेधारयाम्यहं ॥ इतिसूर्यस्वद्वादशनमस्काराः ॥

अथतृचाकल्पनमस्कारविधिः ॥ आचमनादि एवंगुणविशेषणवतिदेशकालेचश्रीसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं तृचाकल्पनम-
स्काराख्यंकर्मकरिष्ये ॥ ध्येयःसदा० इत्यादिश्रीसूर्यध्यात्वा ॥ ॐहां उद्यद्बुधमित्रमहःहां । ॐमित्रायनमः । १ । ॐहां

त्यसवित्रर्कभास्करेभ्योनमः । २१ । ॐ हांहीं हूं हौं हौं हः हांहीं हूं हौं हौं हः । उचन्नद्यभिन्नमहाराहुस्तुत्तरां दिवं । हृदोगंमसू-
र्यहरिमाणं चनाशय ॥ शुकेपुमेहरिमाणरोपुणाकासुदध्मसि । अथोहारिद्रुवेपुमेहरिमाणं निर्दध्मसि ॥ उदगादुयमद्विलो-
विर्धेनुसर्दसासुह । द्विपन्तुमहंरुधयुन्मोऽअहं द्विपुतेरं हं हांहीं हूं हौं हः हांहीं हूं हौं हः । मित्ररविसूर्यभानुखगपूषहिरण्यगर्भ-
मरीच्यादित्यसवित्रर्कभास्करेभ्योनमः । २२ । एवमेव । २३ । २४ । आदित्यस्यनमस्कारं ये कुर्वन्ति दिने दिने । जन्मान्त-
रसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते ॥ १ ॥ अनेकतृचाकल्पविधिनैकादृष्टि नमस्काराख्येन कर्मणा श्रीसूर्यनारायणः प्रीयताम् ॥

अथ हंसकल्पः ॥ आदित्यस्यनमस्कारं ये कुर्वन्ति दिने दिने ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते ॥ १ ॥ आरोग्यं भा-
स्करादिच्छेच्छ्रियमिच्छेच्छुताशनात् ॥ ज्ञानं महेश्वरादिच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ॥ २ ॥ बह्वल्पांवास्वयुषोक्तं यस्य कर्म-
प्रचोदितं ॥ तस्य तावत्तिशालार्थं कृते सर्वकृतं भवेत् ॥ ३ ॥ अधमाच्यं दिनीयानां हृत्समद्वेणोक्तः श्रीसूर्यार्घ्यप्रदानविधि-
रुच्यते ॥ ॥ अधप्रयोगः ॥ सुमुखश्चैकः ॥ शुभपुण्यतिथौ हरिहरब्रह्मत्रिमूर्तिस्य रूपश्रीसचित्सूर्यनारायणप्रीत्यर्थं मम शरी-
रेऽतपन्नोत्पत्स्यमानमहारोगनिखिलांगवेदनानिरासार्थं क्षिप्रारोग्यदीर्घायुः प्राप्त्यर्थं हंसकल्पोक्तविधिना पादार्धचैकचैकत्रिरा-
द्युत्तेन अशुकाद्युत्तिसंख्यया तिलरक्ततन्दुलयवदूर्वादभरक्तपुष्परक्तचन्दनमिश्रितोदकेन ताम्राध्यपात्रेण सूर्यार्घ्यप्रदानं करिष्ये ॥
तदङ्गणपतिपूजनं करिष्ये ॥ तथा भृशुद्धादिकं शरीरशुद्ध्यर्थं पुरुषसूक्तन्यासांश्च करिष्ये ॥ अधहंसकल्पशापमोचनार्थं यथा-

शक्तिगायत्रीजपमहंक० ॥ अथन्यासः ॥ ह०सइतिमन्त्रस्ववामदेवक्रपिःजगतीच्छन्दःश्रीसूर्योदिवतासूर्यार्घ्यप्रदानेनम-
स्कारेन्यासेचविनियोगः ॥ ॐह०सइतिमन्त्रस्ववामदेवक्रपिः शिरसि ॥ ॐजगतीच्छन्दःमुखे ॥ ॐसर्वरोगापहर्ताजग-
दात्मासूर्योदिवता हृदये ॥ ॐज्ञानक्षेत्ररूपतत्त्वंहांहांहूंहैंहौंहः इतिबीजानिनाभौ ॥ ॐश्रीकीलकंआधारे ॥ ॐहांहीं-
हूंहैंहौंहःहांहींहूंहैंहौंहः ॐहांहींहूंहैंहौंहःहांहींहूंहैंहौंहः मित्ररविसूर्यभानुखगपूषहिरण्य-
गर्भमरीच्यादित्यसवित्रर्कभास्करेभ्योनमःसर्वाङ्गे ॥ ॐहां ॐहु०सःशुचिपत् ॐहां ॐमित्रायनमःअ-
शुष्ठाभ्यांनमः ॥ ॐहीं ॐवसु०न्तरिक्षसत् ॐहीं ॐरघवेनमःतर्जनीभ्यांनमः ॥ ॐहीं ॐहोतविद्विपत् ॐहूं ॐसूर्याय-
नमःमध्यमाभ्यांनमः ॥ ॐहूं ॐअतिथिर्दुरोणसत् ॐहूं ॐभानवेनमः अनामिकाभ्यांनमः ॥ ॐहां ॐनुपत् ॐहां
ॐखगायनमःकनिष्ठिकाभ्यांनमः ॥ ॐहः ॐवसु०सत् ॐहः ॐपूष्णेनमः करतलकरपृष्ठाभ्यांनमः ॥ अथहृदयादिन्यासः ॥
ॐहां ॐऋतुसत् ॐहां ॐहिरण्यगर्भायनमः ॥ ॐहीं ॐव्योमसत् ॐहीं ॐमरीचयेनमःशिरसेस्वाहा ॥
ॐहूं ॐअनागोजाः ॐहूं ॐआदित्यायनमः शिखायैषपद् ॥ ॐहूं ॐऋतुजाअद्रिजाः ॐहूं ॐसवित्रेनमःकवचायहुं ॥
ॐहीं ॐऋतुसत् ॐहां ॐअर्कायनमः नेत्रत्रयायवोपद् ॥ ॐहः ॐबृहत् ॐहः ॐमास्करायनमःअस्त्रायफट् ॥ अथध्या-
नम् ॥ ध्येयःसदासयितृमण्डलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसंनिविष्टः ॥ केयूरवान्मकरकुण्डलवान्किरीटीहारीद्विर-

षमययपुर्तशहचक्रः ॥ १ ॥ सशहचक्रंरविमंडलेस्थितंकुशेशयाक्रान्तमनन्तमच्युतम् ॥ भजामिबुद्ध्यातपनीयमूर्तिसुरो-
 त्तमंचित्रविभूषणोज्वलम् ॥ २ ॥ इतिध्यानम् ॥ ततोवामभागेकलशपूजनं ॥ वरुणोपरिसप्तमुद्राप्रदर्शनम् ॥ ततःप्र-
 क्षालितेऽर्घपात्रे ॐहृदयायनमः इतिमंत्रेणगन्धपुष्पंनिक्षिप्यप्रणवेनजलेनापूर्यतदर्थपात्रस्थजलंकिंचित्कलशेनिक्षिप्यशेष-
 जलेनपूजाद्रव्याणियागभूमिमात्मानंचप्रोक्ष्य ॥ ततःशहचण्डापूजनं ॥ रक्तचन्द्रेनाष्टदलंवल्लिख्य ॥
 ॐनमोभगवत्तेसर्वाभरणसंपन्नायत्रिगुणात्मधारिणेश्रीसूर्यायनमः ॥ भोसूर्यसपरिवारअसिन्पात्रेआयाहितोभव ॥ स्वा-
 पित्तोभव ॥ संनिधोभव ॥ संनिरुद्धोभव ॥ अचगुण्ठितोभव ॥ अखेणसंरक्षितोभव ॥ धेनुमुद्रयाअमृतीकृतोभव ॥
 योसौपरात्परोदेवःश्रीसूर्यःपरमेधरः ॥ यज्ञदेशमिहायातुपूजार्धसूर्यमण्डलात् ॥ ॐश्रीसूर्यायनमःध्यायामि ॥ अथ-
 पोडशोपचारपूजनं ॥ ॐहां ॐहुंॐसशुचिपत् ॐहां ॐमित्रायनमः आवाहयामि ॥ ॐहीं ॐवसुंरन्तरिक्षसत् ॐहीं
 ॐरवेयनमः आसनार्धेअक्षतान् ॥ ॐहूं ॐहोतावेदिपत् ॐहूं ॐसूर्यायनमःपाद्यंस ॥ ॐहूं ॐअतिथिर्दुरोणसत्
 ॐहूं ॐभानवेनमः अर्घ्यंस ॥ ॐहीं ॐनृपत् ॐहीं ॐस्वगायनमःआचमनीयं ॥ ॐहः ॐचरुसत् ॐहः ॐपूष्णे-
 नमःमहापकर्पस्नानं ॥ अथपश्चामृतस्नानं ॥ ॐहां ॐक्रंतुसत् ॐहां ॐहिरण्यगर्भायनमपयःस्नानं ॥ ॐहीं ॐव्यो-
 मुसत् ॐहीं ॐमरीचयेनमःदधिक्षानं ॥ ॐहूं ॐअन्नागोजाः ॐहूं ॐआदित्यायनमःघृतस्नानं ॥ ॐहूं ॐक्रंतुजाअ-
 द्विजाः ॐहूं ॐसवित्रेनमःमधुस्नानं ॥ ॐहां ॐक्रुतं ॐहां ॐअर्कायनमः शर्करास्नानं ॥ ॐहः ॐबृहत् ॐहः

ॐ मास्कराय नमः शुद्धोदकस्नानं ॥ ॐ हांही ॐ हुं सः शुचिपद्मसुरन्तरिक्षसत् ॐ हांही ॐ मित्ररविभ्यां नमः आचम-
नीयं ॥ पद्मोपचारैः संपूज्य पुरुषसूक्तनामिकं कुर्यात् ॥ ॐ हूं ॐ होतविद्विपदतिचिदुरोणसत् ॐ हूं ॐ सूर्यभानुभ्यां
नमः वलंसं ॥ ॐ हांही ॐ नृपहंसत् ॐ हांही ॐ खगपूषभ्यां नमः उपवीतं ॥ ॐ हांही ॐ ऋतुसद्योमुसत् ॐ हांही
ॐ हिरण्यगर्भमरीचिभ्यां नमः चन्दनं ॥ ॐ हूं ॐ अजागोजाऋतुजावक्षिजाः ॐ हूं ॐ आदित्यसवितृभ्यां नमः अक्ष-
तान् ॥ ॐ हांही ॐ ऋतुतंबूहत् ॐ हांही ॐ अर्कभास्कराभ्यां नमः पुष्पं स ॥ अथाङ्गपूजा ॥ ॐ आदित्याय नमः पादौ पूज-
यामि ॥ ॐ सवित्रे नमः जले पू ॥ ॐ सूर्याय ॐ जानुनी पू ॥ ॐ भानवे नमः ऊरु पू ॥ ॐ पूष्ये नमः कर्ति पू ॥ ॐ गम-
स्तिने नमः नाभिं पू ॥ ॐ मातृण्डाय नमः हृदयं पू ॥ ॐ जगच्चक्षुषे नमः कण्ठं पू ॥ ॐ तिमिरनाशकाय ॐ मुखं पू ॥ ॐ जा-
तवेदसे नमः नेत्रे पू ॥ ॐ तेजो रूपाय नमः शिरः पूजयामि ॥ इत्यङ्गपूजा ॥ अथ द्वादशदलेषु ॥ ॐ मित्राय नमः ॥ ॐ रय-
नमः ॥ ॐ सूर्याय ॥ ॐ भानवे ॥ ॐ खगाय ॥ ॐ पूष्ये ॥ ॐ हिरण्यगर्भाय ॥ ॐ मरीचये ॥ ॐ आदित्या-
य ॥ ॐ सवित्रे ॥ ॐ अर्काय ॥ ॐ मातृण्डाय ॥ ॐ भानवे नमः ॥ ॐ आदि-
त्याय ॥ ॐ हंसाय ॥ ॐ तपनाय ॥ ॐ सूर्याय ॥ ॐ दिवाकराय ॥ ॐ भास्कराय ॥ ॐ ततो मध्ये ॥ ॐ मासाधि-
पतये नमः ॥ ततः अष्टदिक्षु ॥ ॐ इन्द्राय नमः ॥ ॐ अग्नये ॥ ॐ यमाय ॥ ॐ निर्ऋतये ॥ ॐ वरुणाय ॥ ॐ वायवे ॥
ॐ सोमाय ॥ ॐ ईशानाय ॥ अथ चतुर्दारेषु ॥ ॐ ऋग्वेदाय ॥ ॐ यजुर्वेदाय ॥ ॐ सामवेदाय ॥ ॐ अथर्वणवे-

दाय० ॥ स्थापितेदेवताः पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं ॐ हुं सः शुचिपद्मसुरंतरिक्षसद्देवताघटिपदतिथिर्दुरोणसत्
 ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं ॐ मित्ररविसूर्यभानुभ्योनमः धूपं० ॥ ॐ ह्रीं हः ह्रीं ॐ नृपद्मसर्पसुखोमुसत् ॐ ह्रीं हः ह्रीं ॐ खगपूषहि-
 रण्यगर्भमरीचिभ्योनमः दीपं० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं हः ॐ बुधगुजाक्रतुजाअष्टिजाक्रतुबुधत् ॐ ह्रीं ह्रीं हः ॐ आदित्यसंवित्रक-
 भास्करेभ्योनमः नैवेद्यं० ॥ नैवेद्यानन्तरं आचमनीयं० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हः ॐ हुं सः शुचिपद्मसु० बृहत्
 ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हः ॐ मित्ररविसूर्यभानुसुखगपूषहिरण्यगर्भमरीच्यादित्यसंवित्रकभास्करेभ्योनमः पूगीफलसा-
 ताम्बूलं० ॥ ॐ ह्रीं हः ॐ ह्रीं हः ॐ हुं सः शु० बृहत् ॐ ह्रीं हः ॐ मित्ररवि० भास्करेभ्योनमः दक्षिणांस० ॥
 ॐ ह्रीं हः ॐ ह्रीं हः ॐ मित्ररवि० भास्करेभ्योनमः नीराजनदीपं० ॥ पुनः तथैव ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिंस० ॥ नमस्करोमि ॥
 ततः सूर्योपस्थानं ॥ ॐ अग्निमीळेनमस्तुभ्यमिपेत्योर्जस्वरूपिणे ॥ अग्नयायद्विधीतस्त्वं नमस्ते ज्योतिषां पते ॥ १ ॥ हिम-
 मायतमोऽग्नायधोऽग्नायचयैनमः ॥ कृतघ्नायाय देवाय तस्यै सूर्यात्मने नमः ॥ २ ॥ कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतो-
 मुखः ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिसंसारभयनाशनः ॥ दारिद्र्यव्यसनध्वंसी श्रीमान्पातुर्दियाकरः ॥ ४ ॥ अथ प्रार्थना ॥
 ॐ नमः सूर्याय शोभाय सगुणायादिहेतवे ॥ निवेद्या मिचात्मानं त्वंगतिः परमं मम ॥ १ ॥ नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्प्र-
 सृतिस्थितिनाशहेतवे ॥ त्रयीमया यत्रिगुणात्मधारिणे विरिचि नारायणशंकरात्मने ॥ २ ॥ उदये त्रल्लणोरूपं मध्याह्ने तु मे हे श्वरः ॥

अस्तमानेस्वयं विष्णुर्ह्यमूर्तिस्तु दिवाकरः ॥ ३ ॥ इति प्रार्थना ॥ ततः सूर्यगायत्रीजपः ॥ ॐ भास्कराय विभो हेमहद्भुतिक-
राय धीमहि ॥ तन्नो आदित्यः प्रचोदयात् ॥ द्वादशवारं जपित्वा ॥ अथ सूर्यगायत्र्यर्घ्यः ॐ आदित्याय नमः अर्घ्यं समर्प-
यामि ॥ ॐ सूर्याय नमः इदमर्घ्यं ॥ ततः अरुणार्घ्यः ॥ ॐ चिन्तातनयो देवः सर्वसाक्षी सुरेश्वरः ॥ सप्ताधः सप्तरज्जु-
ध अरुणो मे प्रसीदतु ॥ अरुणाय नमः इदमर्घ्यं ॥ ॐ एहि सूर्य सहस्रांशो ते जोराशे जगत्पते ॥ अनुकंपय मां भक्त्या गृह्या-
णार्घ्यं नमोस्तुते ॥ अरुणाय नमः इदमर्घ्यं ॥ ततोऽर्घ्यप्रदानं ॥ ततस्वाप्रपात्रैरक्तचन्दनयथरक्ततन्दुलतिलदूर्वादूर्भ-
रक्तपुष्पविलयमिधितोदकं अर्घ्यपात्रे गृहीत्वा अयनिकृतजानुमण्डलः अर्घ्यदानं कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ हृत्सदिति मन्त्रस्य याम-
देव ऋषिः जगती च छन्दः श्रीसूर्यो देवता अर्घ्यदाने विनियोगः ॥ ॐ ह्रीं ॐ हुं ॐ सः शुचिपत् ॐ ह्रीं ॐ मित्राय नमः इदमर्घ्यं
समर्पयामि ॥ १ ॥ ॐ ह्रीं ॐ यः सुरन्तरिक्षसत् ॐ ह्रीं ॐ रयये नमः इदमर्घ्यं ॥ २ ॥ ॐ हूं ॐ होता चेदिपत् ॐ हूं ॐ सु-
र्याय नमः इदमर्घ्यं ॥ ३ ॥ ॐ हूं ॐ अतिधिर्दुरोणसत् ॐ हूं ॐ भानवे नमः इदमर्घ्यं ॥ ४ ॥ ॐ ह्रीं ॐ नृपत् ॐ ह्रीं
ॐ खगाय नमः इदमर्घ्यं ॥ ५ ॥ ॐ हः ॐ बरसत् ॐ हः ॐ पूष्णे नमः इदमर्घ्यं ॥ ६ ॥ ॐ ह्रीं ॐ ऋतुसत् ॐ ह्रीं
ॐ हिरण्यगर्भाय नमः इदमर्घ्यं ॥ ७ ॥ ॐ ह्रीं ॐ व्योमसत् ॐ ह्रीं ॐ मरीचये नमः इदमर्घ्यं ॥ ८ ॥ ॐ हूं ॐ अन्नागोजाः
ॐ हूं ॐ आदित्याय नमः इदमर्घ्यं ॥ ९ ॥ ॐ हूं ॐ ऋतुजाय विज्ञाः ॐ हूं ॐ सवित्रे नमः इदमर्घ्यं ॥ १० ॥ ॐ ह्रीं ॐ ऋतु-

तम् ॐ हां ॐ अर्काय नमः इदमर्घ्यं ॥ ११ ॥ ॐ हः ॐ बृहत् ॐ हः ॐ भास्कराय नमः इदमर्घ्यं ॥ १२ ॥ ॐ हां हीं
ॐ हुं सः शुचिपद्मसुरन्तरिक्षसत् ॐ हां हीं ॐ मित्ररविभ्यां नमः इदमर्घ्यं ॥ १३ ॥ ॐ हूं ॐ होतवेद्विपदतिथिर्दुरोण-
सत् ॐ हूं ॐ सूर्यमानुभ्यां नमः इदमर्घ्यं ॥ १४ ॥ ॐ हां हः ॐ नृपद्मसत् ॐ हां हः ॐ खगपूषभ्यां नमः इदमर्घ्यं ॥ १५ ॥
ॐ हां हीं ॐ ऋतुसद्योमुसत् ॐ हां हीं ॐ हिरण्यगर्भमरीचिभ्यां नमः इदमर्घ्यं ॥ १६ ॥ ॐ हूं ॐ अंबागोजाऋतुजाअ-
ष्टिजाः ॐ हूं ॐ आदित्यसवितृभ्यां नमः इदमर्घ्यं ॥ १७ ॥ ॐ हां हः ॐ ऋतुं बृहत् ॐ हां हः ॐ आदित्यसवितृभ्यां नमः
इदमर्घ्यं ॥ १८ ॥ ॐ हां हीं हूं ॐ हुं सः शुचिपद्मसुरन्तरिक्षसद्योतवेद्विपदतिथिर्दुरोणसत् ॐ हां हीं हूं ॐ मित्ररविस्व-
र्भमानुभ्यो नमः इदमर्घ्यं ॥ १९ ॥ ॐ हां हः हां हीं ॐ नृपद्मसद्योमुसत् ॐ हां हः हां हीं ॐ खगपूषहिरण्यगर्भमरीचि-
भ्यो नमः इदमर्घ्यं ॥ २० ॥ ॐ हूं हूं हां हः ॐ अंबागोजाऋतुजाअष्टिजाऋतुं बृहत् ॐ हूं हूं हां हः ॐ आदित्यसवितृभ्यां नमः
स्वरेभ्यो नमः इदमर्घ्यं ॥ २१ ॥ ॐ हां हीं हूं हूं हां हः ॐ हां हीं हूं हूं हां हः ॐ हां हीं हूं हूं
हां हः ॐ मित्ररविसूर्यमानुखगपूषहिरण्यगर्भमरीच्यादित्यसवितृभ्यां नमः इदमर्घ्यं ॥ २२ ॥ ॐ हां ॐ हः हां ॐ हः
ॐ हुं सः शुं बृहत् ॐ हां ॐ हः हां ॐ हः ॐ मित्ररविं भास्करेभ्यो नमः इदमर्घ्यं ॥ २३ ॥ ॐ हां ॐ हः हां ॐ हः ॐ हुं सः
शुं बृहत् ॐ हां ॐ हः हां ॐ हः ॐ मित्ररविं भास्करेभ्यो नमः इदमर्घ्यं ॥ २४ ॥ एकावृत्तिं द्विगुणीकृत्या ततोर्ध्ववत्साथा-

इदंपादं गृहाण त्वंतुलसि सं प्रसीद मे ॥ पादं ॥ सर्वतीर्थं मया कोरे सर्वगर्भं निषेविते । इदमर्थं गृहाण त्वं देवि देत्यान्तर्के प्रिये ॥ अर्घ्यं ॥ सर्वलो-
कस्वरभायं सदा सं निधिकारिणि । गृहाण तुलसि श्रीत्याद्वादमाचमनीयकं ॥ आचमनीयं ॥ गङ्गादिभ्यो नदीभ्यश्च समानीतमिदं जलं । स्नाना-
र्थं तुलसि स्वच्छं श्रीत्या सं प्रतिगृह्यतां ॥ स्नानं ॥ क्षीरोदमथ नोद्भूतं चन्द्रलक्ष्मीसहोदरं । गृह्यतां परिधानार्थं मिदं लक्ष्मीसहोदरे ॥ वस्त्रं ॥ श्रीग-
न्धं कुङ्कुमं दिव्यं कर्पूरागरुसंयुतं । कल्पिततेमहादेवि श्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां ॥ गन्धं ॥ नीलोत्पलसुकुङ्कारमालत्यादीनि शोभने । पद्मानि गन्धव-
न्त्याद्येषुष्पाणि प्रतिगृह्यतां ॥ पुष्पं ॥ धूपं गृहाण देवेशि मनोहारि सुगुणं । आज्यमिश्रं च तुलसि भक्त्या भीष्टप्रदायिनि ॥ धूपं ॥ अज्ञानति-
मिराभस्स ज्ञानदीपप्रदायिनि । त्वया श्रीतुलसि श्रीत्या दीपोऽयं प्रतिगृह्यतां ॥ दीपं ॥ नमस्ते जगतां नथे प्राणिनां प्रियदर्शने । यथाशक्ति मया-
दर्त्तनैवेयं प्रतिगृह्यतां ॥ नैवेद्यं ॥ नमो भगवति श्रेष्ठे नारायणि जगन्मये । तुलसि त्वरया देवि पानीयं प्रतिगृह्यतां ॥ पानीयं ॥ अच्युतेऽद्य तं संभू-
ते तुलसाधूतरूपिणि । कर्पूरादिसमायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यतां ॥ ताम्बूलं ॥ दक्षिणे दक्षिण करे स्वभक्तानां प्रियं करे । करोमि ते सदा भक्त्या विष्णु-
कान्ते प्रदक्षिणां ॥ प्रदक्षिणां ॥ नमो नमोजगद्धात्र्यै जगदीशे नमो नमः । नमो नमोजगद्भूतै नमस्ते परमेश्वरि ॥ नमस्कारं ॥ प्रसीद नमदेवेशि-
कृपया परमेश्वरि । अभीष्टफलसिद्ध्यर्थं करुणां कुरु मे सदा ॥ प्रार्थना ॥ इति तुलसीपूजा समाप्ता ॥

अथ देवपूजा निर्णयः ॥ कर्मपुराणे—ब्रह्माणं शंकरं सूर्यं तथैव मधुसूदनम् । अन्यांश्चाभिमतान् देवान् भक्त्या त्वक्क्रोधनो नरः ।
स्वामचैरर्चयेत्तिस्रः पदैः पुण्यैस्तथाम्बुभिः ॥ नृसिंहपुराणे—जलदेवं नमस्कृत्य ततो गच्छेद्दहं बुधः । पौरुषेण च सूक्तेन ततो विष्णुं
समर्चयेदिति ॥ महाभारते—कलौ कलिमलज्वलं सर्वपापहरं हरिम् । येऽर्चयन्ति नरा नित्यं तेऽपि वन्द्या यथा हरिः ॥ इति ।
मन्त्रा वैदिकाः नाममन्त्रा वा । अतएव ब्राह्मे—ओंकारादिसमायुक्तं नमस्कारान्तं संयुतम् । स्नानात् सर्वसत्त्वानां मन्त्र इत्यभिधीयते ॥

योगविधिकल्पनं तेन चैककालत्वावगतेः—वैश्वदेवी कृत्वा आज्ञापत्येश्वरन्तीतिवत्सर्वेषामावाहनं ततः स्थापनमिति पदार्थानुसमयएव ।
सतु मुद्ध्ये पुष्पाञ्जल्यन्तां पूजां कृत्वाह्रदेवतायाः पूजायां कार्यं इति दिक् ॥ ॥ पुष्पादिचिचारः भविष्यत्पुराणे—पुष्पैरण्य-
सम्यक्ते. पत्रैर्वा गिरिसंभवेः । अपर्युपितनिश्छिद्रेः प्रोक्षितैर्जन्तुवर्जितैः ॥ आत्मारामोद्भवैर्वापि भक्त्या संपूजयेत्सुरान् । कृमिकीटावपन्नानि
शीर्णपर्युपितानि च ॥ स्वयं एतितपुष्पाणि त्यजेदुपहतानि च । उपहतानि मलादिभिः । मुकुलेर्नार्चयेद्देवमपक्वं न निवेदयेत् ॥ फलं च
कृमिनिष्ठं च प्रयक्षात्तद्विवर्जयेत् ॥ अलाभे तु सुपुष्पाणां पत्राण्यपि निवेदयेत् । पत्राणामप्यलाभे तु फलान्यपि निवेदयेत् ॥ फलानाम-
प्यलाभे तु तृणगुल्मीपधीरपि । ओषधीनामलाभे तु भक्त्या भवति पूजितः । प्रत्येकमुक्तपुष्पेण दशसौवर्णिकं फलम् । स्रजपि नृपशार्दूल
तदेव द्विगुणं भवेत् ॥ चिच्छण्डधर्मोत्सरे—धर्मोर्जितैर्धनक्रीतैर्यः कुर्यात्केशवार्चनम् । उद्धरिष्यत्यसंदेहं सप्तपूर्वास्तथा परामिति । इदं
विप्रातिरिक्तपरम् । समित्सुष्पकुशादीनि ब्राह्मणः स्वयमाहरेत् । शूद्राणीतैः कृयक्रीतैः कर्म कुर्वन्पतत्यथ इति भविष्ये ब्राह्मणग्रहणादिति
ब्राह्मचरणाः । लक्षपुष्पार्चनादौ तु कृयक्रीतमपि देयमिति मन्त्रकोशकारः ॥ ॥ पुष्पादिद्वयहन् न नमस्कार्यः । समित्सुष्पकुशा-
दीनि यदन्तं नाभिवादयेत् । तद्धारी चैव नान्यान्दि निर्माल्यं तद्भवेत्तयोः ॥ तथा—देवोपरि धृतं यच्च यामहस्ते धृतं च यत् । देवता-
स्वस्त्यृक्कन्ति पुष्प निर्माल्यतां गतमिति ॥ नित्यपूजार्थं परोपवनादेरपि ब्राह्मं । नच तस्यैव—देवतार्थं च कुसुममस्तेयं मन्त्रब्रवीदिति
वचनात् ॥ पूजार्थं पुष्पादि न याचेत्—यार्थितः पत्रपुष्पाद्यैर्यः करोति ममार्चनमिति वाराहे तस्यापराधिषु गणितत्वात् ॥ ॥ पुष्पा-
दीनां पर्युपितकालेयस्ता—आ० म० भविष्यत्पुराणे—ग्रहरं तिष्ठते जाती करवीरमहर्निशम् । तुलस्यां वित्त्वपत्रे च जल-
क्षेपु च सर्वथाः ॥ न पर्युपितदोषोक्ति मालाकारश्छेपु च ॥ ॥ देवपरत्वेन विहितनिषिद्धपुष्पाणि ॥ मुद्राणि कदम्बानि

रात्रौ देयानि भास्करे । कनकानि कदम्बानि रात्रौ देयानि शक्रे । दिवा चान्यानि पुष्पाणि दिवा रात्रौ च महिम्ना ॥ तत्रैव—जाती
शमी कुशा कुङ्कुमलिकाकरवीरजम् । नागपुन्नागकाशोकरक्तनीलोत्पलानि च । चम्पक बकुल चैव पद्म नित्यं पवित्रकम् । एतानि
सर्वदेवानां विहितानि समानि च ॥ फट् कुञ्जक । नागो नागकेसर । पाटला च शमीपत्र दुर्गायास्तु हिताहितम् । विहितं प्रतिपिद्धं
चेल्यर्थे । कुन्द पलाशकुसुम दूर्वा च शिवपूजने । कुमुद कुङ्कुम ब्रोम तगर सूर्यपूजने । विहितनिषिद्धमित्यर्थः । कुङ्कुममत्र पुष्प ।
अथ कर्णिकारस्तु किंकिरातो हरेस्तथा । किंकिरात पीताग्रक । तिलक मालती बाणस्तुलसी मृङ्गराजकम् । तमाल शिवदुर्गार्थं
निषिद्धं विहितं भवेत् । बाण करसला इति प्रसिद्धः । जय काञ्च श्वेतपद्म श्वेतमन्दारक तथा । दुर्गायाथैव विष्णोश्च निषिद्धं वि-
हितं भवेत् । जया जयन्ती । अगस्तिरतिसुक्तश्च तिरीट च हरे हरो । अपामार्गस्य पुष्पं च दुर्गायाश्च हिताहितम् । अतिमुक्तो माधवी-
लता । तिरीट लोभ । धतूरं शिंशपापुष्प मन्दारभाषराजिता । सूर्यविष्णवोर्न विहितं दमन शिवसूर्ययो ॥ ॥ शिबे निषिद्धानि—
केतकी चातिमुक्तश्च कुन्दो यूथो मदन्तिका । शिरीषसर्पवन्धूककुसुमानि विवर्जयेत् ॥ अङ्गोल पत्रकुसुम करजेन्द्रतरुङ्गवम् । शिबे
विवर्जयेत्कुन्दमुन्मत्तं च तथा हरी । देवीनामर्कमन्दारौ सूर्यस्य तगर तथेति । विष्णुः—अर्कनियेधो दुर्गेतरविषयः । दुर्गापूजाधि-
कारे करवीरार्कपुष्पैरित्युक्तत्वात् ॥ ॥ विष्णौ निषिद्धानि । विष्णुः—नोऽग्रगन्धीनि पुष्पाणि न च कण्टकितं तथा । कण्टकितमपि
शुक्लं शुगन्धिं दद्यात् । न रक्तं । कुङ्कुमज्ज अलव च रक्तगणि दद्यात् । अजलजमपि पाटलादि सध्याकरवीरपारिभद्रशमीपत्रपलाशाशोक-
कुशावर्जं न दद्यात् ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—शुटजशाल्मलीपुष्पशैरीषक्रकचपचूरकुष्णपुष्पांश्च विष्णौ निषिद्धम् ॥ नृसिंहपुराणे—
मालायोग्यताराहिले सति निर्मात्य भवतीत्युक्तं । तुलसीचन्दनार्दीनां च न निर्माल्येत्युक्तं । तेन प्रातः कालेऽप्यनयने च दोषः ॥

सूर्यस्य विहितानि भविष्यत्पुराणे—मालती महिमा चैव दूर्वाकाशोऽतिमुक्तः । पाटलाकरवीराणि जपा जयन्तिरेव च ॥ च-
 म्पको रेतकः कन्दो याणो चर्वरमल्लिका । अशोककर्णिकारी च तथैवाध्याटरूपकः ॥ स्रुतपत्राणां चान्यानि बहुलं च विशेषतः । अग-
 स्तिर्किशुकी तद्वत्पुजार्थं भास्करस्य च ॥ विहितानीतिशेषः ॥ अथ पञ्चाणि—बिल्वपत्र शमीपत्रं भृङ्गराजस्य पत्रकं । तमालपत्रं च
 हरेः सप्तस्तुष्टिकर रवेः ॥ तुलसीकालतुलसी तथा रक्तं च चन्दनं । केतकीपत्रकुसुमं सदैव तपनप्रियं ॥ ॥ शिचप्रियपुष्पाणि—
 करवीरको बकशैव अर्क उन्मत्तकस्तथा । पाटला वृहती चैव तथाच गिरिकर्णिका ॥ तथा काशस्य पुष्पाणि मन्दारश्चापराजिता । शमी-
 पुष्पाणि चान्यानि कुञ्जकं शाखिनी तथा ॥ अपागार्गस्तथा पद्म शमीपत्र सरोचकं । चम्पकोशीरतगरं तथा वै नागकेसरं ॥ पुंनागं कि-
 क्रिरात च द्रोणपुष्प तथा शुभं ॥ शिशपोदुग्धरश्मैव जपा महती तथैव च । पुष्पाणि यज्ञवृक्षस्य तथा बिल्वं प्रियं शिवे ॥ कुङ्कुमस्य
 च पुष्पाणि तथा वैकटस्य च । नीलं च कुसुदं चैव तथा रक्तोत्पलानि च ॥ सुरभीणि च सर्वाणि स्थलजान्यौकजानि च । गृह्णामि
 शिरसा देनि यो मे भक्त्या निवेदयेत् ॥ शाखिनी भयूरशिखा । नीलोत्पलसहस्रस्य यो मालां सप्रयच्छति । शिवाय विधिवद्भक्त्या तस्य
 पुण्यफलं गृणु ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च । वसेच्छिवपुरे श्रीमान् शिवतुल्यपराक्रमः ॥ अर्ककरवीरधत्तुरादिपुष्प-
 दानफलं शिवलोकप्राप्तिः ॥ शिवधर्मे—तस्मात्पुष्पदानेन लिङ्गेषु प्रतिमांसु च । अशीतिवर्षकोटीनां दुर्गतिं न नरो व्रजेत् ॥ शु-
 क्राण्यपि च पत्राणि श्रीवृक्षस्य सदैव हि । प्रदातव्यानीति शेषः । भविष्ये—धत्तूरकैश्च यो लिङ्गं सङ्कल्पयते नरः । स गोदानफलं
 प्राप्य शिवलोके महीयते ॥ ॥ चिपणोः प्रियपुष्पाणि नारसिंहपुराणे—मल्लिकागालतीजातीकेतव्यशोकचम्पकैः । पुंना-
 गनागवकुलैः पद्मकैरुत्पलादिभिः ॥ एतैरन्यैश्च कुसुमैः प्रशस्त पूजनं हरेः ॥ वामनपुराणे—जाती यताहा सुमना कुन्दं चाम्बुपुट-

स्तथा । पाणं च चण्डकाशोकं करवीरं च मृधिका ॥ पारिमद्रं पाटला च षकुलं गिरिधालिनी । तिलकं जासुवनजं पीतजं तगरं त्वयि ॥
एतानि हि प्रशस्तानि कुशुमान्यन्युताचने । सुरभीणि तथान्यानि चर्नेयित्वा तु केतकी ॥ केतकीं घञ्चूरमिति केचित् । वनकेतकीत्यपरे ।
शताक्षुण्डशोक इति प्रसिद्धः । गुमनाः सुवर्णजातिः । अमृतपुटकः कर्णिकारः । जासुवनजं जषा । गिरिधालिनी श्वेतकुटजं ॥ अथ प
द्यानि—अपामांगेश्वर प्रथमं भृङ्गराजमतः परम् । तस्माद्य खदिरं श्रेष्ठं ततोपि कुशपत्रकं ॥ तस्मादमनकं श्रेष्ठं ततो विल्वस्य पत्रकं ।
विल्वस्यमादपि हरस्तुलसीपत्रमुत्तमं ॥ एतेषां तु यथालाभं पञ्चैर्यथाचर्येद्धरि । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ नरसिंह-
पुराणे—कृष्णमूर्धनि विन्यस्ता तुलसीपत्रमखरी । सुवर्णकोटिपुण्यानां पुष्पं यच्छत्यतोऽधिकं ॥ तुलसीरोपणमध्वः—महाप्रसाद-
जननी सर्वसौभाग्यवर्धिनी । आपिच्ययाधिहरा नित्यं तुलसि त्वं नमोस्तु ते ॥ द्रोणपुण्ये तथैकस्मिन्साधकाय निवेदिते । दश दत्त्वा सुव-
र्णानि तस्फलं लभते नरः ॥ अगस्तिकुसुमैर्देवं योऽर्चयेच्च जनार्दनम् । दर्शनात्तस्य देवर्षे नरकान्कोनु यासति ॥ द्रोणपुष्पं खादिरं च
शमी विल्वं पकं तथा । मकं षकुलं । नद्यावर्तं करवीरं तथा श्वेतं च किशुकं ॥ कुशपुष्पं तमालं च चम्पकशोककेतकी ।
विश्वं श्वेतजा तु या ॥ कुन्दं च शतपुष्पं च महिका जातिपुष्पकं । पूर्वपूर्वसहस्रेभ्योऽधिकं स्यादुत्तरोत्तरं ॥ जातीपुष्पसहस्रेण यच्छे-
न्मालां सुशोभनां । विष्णवे विधिवद्भक्त्या तस्य पुष्पफलं शृणु ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च । वसेद्विष्णुपुरे श्रीमान्विष्णु-
तुल्यपराक्रमः ॥ मखरी सहकारस्य केशवोपरि नारद । यच्छन्ति ये महात्मानो गोकोटिफलभागिनः ॥ तिलपात्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोत्यसं-
शयं ॥ पुराभिः पूर्वदेशे पद्वरिति प्रसिद्धा ॥ ॥ दुर्गायाः प्रियपुष्पाणि देवीपुराणे—शृणु शुक प्रवक्ष्यामि पुष्पाध्यायं समासतः ।
ऋतुजालोद्भवः पुष्पमैलिकाजातिपुष्पकः । सितरक्तस्तथा पुष्पैः पद्मैश्च पाण्डुरैस्तथा । किशुकैस्तगरीश्वेन किंकिरातैः सचम्पकैः ॥ षकुलै-

श्वेद मन्दारः कुन्दपुष्पीस्तिरीटकेः । करवीरार्कपुष्पैश्च श्लेशिपेथापरजितैः ॥ सितरक्तैस्तथा पीतैः कृष्णैश्चैव चतुर्विधैः । धतूरकादिपुष्पैश्च
 यन्धुकागस्तिसंभवैः ॥ मदनैः सिन्धुवारैश्च सुरभिररुचकैस्तथा । लताभिर्ब्रह्मवृक्षस्य दूर्वाकुन्दैः सुशोभनैः ॥ मधुरीभिः कुशानां च बिल्व-
 पत्रैः सुशोभनैः । रक्तान्वितैस्तथा सर्वजलजैः स्यलसंभवैः ॥ पत्रैः पुष्पैर्यथान्यायं सर्वोपधिमयैः शुभैः । धान्यानां सर्वपत्रैश्च पुष्पैश्चैव प्रपू-
 जयेत् ॥ बिल्वपत्रैः पूजने राजसूयफलं । करवीरसजा-अग्निष्टोमफलं । बकुलसजा वाजपेयफलं । द्रोणसजा राजसूयफलं । एवमन्यदपि ॥
 इति पुष्पपत्रादिविचारः ॥ ॥ अथ धूपादि भविष्ये—देवदारुसमेतं च सर्जशीवासकुन्दुरं । श्रीफलं चाज्यमिश्रं च दध्वाभोति
 परां गतिं ॥ सर्जः शालरसः । श्रीवासः सरलद्रवः । कुन्दुरुः शैलेयमिति स्मार्तः । सहकीनिर्यास इति दामोदरः । एभ्यः सौगन्धिकं
 धूपं पद्मसदृशगुणोत्तरं । अगरं शतसाहस्रं द्विगुणं वा सिताह्वलं ॥ गुग्गुलं घृतसंयुक्तं साक्षादृद्धाति शंकरः । दीपः तथा—तैलेनापि द्वि-
 यो दद्याद्भूतभावेन मानवः । तेन दीपप्रदानेन शिववद्राजते भुवि ॥ ॥ नैवेद्यः नन्दिनकेभ्वरे—अथ भक्त्या शिवः पूज्यो नैवेद्य-
 गुणकल्पयेत् । यद्यदेवात्मनः श्रेयस्तदीशाय प्रकल्पयेत् ॥ भविष्ये तु—शालितण्डुलप्रशं तु कुर्यादन्नं सुसंस्कृतम् । शिवाय तु चरं दद्या-
 द्बहुर्दश्यां समाहितः ॥ दीवसर्वस्वे स्कान्दे—एकमात्रफलं पक्वं यः शंभोर्विनिवेदयेत् । वर्षाणामयुतं भोगैः शिवलोके महीयते ॥
 एकं मोचाफलं पक्वं यः शिवाय निवेदयेत् । सर्वभक्ष्यमहाभोगैः शिवलोके महीयते ॥ मोचा कदली ॥ प्रदक्षिणा शिवायार्चने—लिङ्ग-
 वेदी भवेदेवी लिङ्गं साक्षान्महेश्वरः । तयोः संपूजनात्स्यातां देवी देवश्च पूजितौ ॥ सव्यं ब्रजेततोऽसव्यं प्रणालं नैव लक्षयेत् । एकी-
 भूतमना रुद्रे यः कुर्यान्निः प्रदक्षिणं । लिङ्गस्तेन भवेद्ब्रह्मनिर्णयं तस्य पुनरुद्भवः ॥ नमस्कारः भविष्ये—आनुभ्यां चैव पाणिभ्यां शिर-
 सा च विचक्षणः । कृत्वा प्रणामं देवेशे सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ लिङ्गपुराणे—गन्धधूपनगस्कारैर्मुखवाद्यैश्च सर्वशः । यो मामर्चयेते

तत्र तस्य तु ध्याम्यदं सदा ॥ ॥ निर्माल्यमहिमा स्कान्दे—निर्यात्यं यो हि मद्रक्तया शिरसा धारयिष्यति । अशुचिभिर्ब्रभर्यादो नरः पापममन्यतः । नरके पच्यते पोरे तिर्यग्योनी च संगवेत् ॥ मरुद्वापि शुचिर्भूत्वा निर्यात्यं यस्तु धारयेत् । तस्य पापं महच्छीघ्रं नाशयिष्ये मदानैः ॥ शुचिः स्नानादिनेत्यर्थः ॥ यदुच्यपरिच्छिष्टे—अग्राह्यं शिवनिर्यात्यं पत्रं पुष्पं फलं बलम् । शालग्रामशिला-स्पर्शोत्सवं यानि पवित्रताम् ॥ इति ॥

अथ पूजायत्तनानि ॥ अग्निपुराणे—अप्सव्री हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च । पदसेतेषु हरेः सम्यगर्चनं मुनिभिः स्मृतं ॥ स्कान्दे—कामासक्तोऽथवा क्रुद्धः शालग्रामशिलार्चनात् । भक्त्या वा यदि वाऽथक्त्या कलौ मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ वैवस्वतभयं नास्ति तथा च कलिकालजं । यः कथां कुरुते विष्णोः शालग्रामशिलाग्रतः ॥ शालग्रामशिलायास्तु प्रतिष्ठा नैव विद्यते । महामूर्जां तु कृत्वा दौ पूजयेत्तां ततो मुध इति ॥ ॥ शिवायत्तनं भारते—सदा तं यजते यस्तु श्रद्धया मुनिपुंगव । लिङ्गे वा स्थण्डिले वापि शंकरं विधिपूर्वक ॥ युगदोषं विनिर्जित्य रुद्रलोके प्रमोदत इति ॥ भविष्ये—धाणलिङ्गानि राजेन्द्र त्यातानि भुवनत्रये । न प्रतिष्ठा न संस्कारस्तेषामावादनं तथेति ॥ हेमाद्रौ—शास्त्रेर्वासुदेवस्तु नृपैः संकर्षणस्तथा । प्रद्युम्नः पूज्यते वैद्यैरनिरुद्धस्तु शूद्रजैरिति ॥ विष्णु-धर्मोत्तरे—पद्मचक्रो वासुदेवः यद्विः प्रद्युम्नकः स्मृतः । संकर्षणः सप्तचक्रोऽनिरुद्ध एकादशैः स्मृतः ॥ यत्वारो ग्रास्रणैः पूज्यास्त्रयो राजन्यजातिभिः । वैश्येद्वौत्रेव संपूज्यौ तथैकः शूद्रजातिभिरिति ॥ स्मृत्यन्तरे—एकमूर्तिर्न पूज्यैव यद्विष्णो मूर्तिभिर्भुक्ता । अनेक-मूर्तिसंपत्तः सर्वान्कृष्णानवाप्नुयादिति तत्काम्यपूजापरं त्रैवर्णिकपरं वा शूद्रसैकविधानात् । यदपि—शालग्रामाः समाः पूज्या विपया न

कदाचन । समेषु द्वितयं नेष्टं विषमेष्वेकमेहीति, तत्र पादत्रयं विप्रपरं, तत्राप्याचार्य—चत्वारो ब्राह्मणैः पूज्या इत्यस्यैवार्थमनुवदति ।
 तृतीयपादस्तु—अनेकश्रुतिसंपन्न इत्यनेकताप्राप्तौ द्वयोर्निषेधकः । अन्यपादस्तु शुद्रपरः ॥ यन्तु विष्णुधर्मोत्तरे—शालग्रामशिलां वापि
 चक्राङ्कितशिलां सया । ब्राह्मणः पूजयेन्नित्यं क्षत्रियादिर्न पूजयेदिति, तत् क्षत्रियादिरादिर्यसेति मध्यमपदलोपिबहुव्रीहिगर्भेण तद्गुणसं-
 विज्ञानपहुव्रीहिणा शुद्रपरं । तथाचापस्तम्भः—ब्रह्मणेवार्चयन् शालग्रामशिलार्चनात् । ब्राह्मणीगमनाच्चापि शुद्रश्चाण्डालतां व्रजेत् ।
 एतदपि शुद्रस्य सर्वसहितपूजानिषेधार्थं ।—ब्राह्मणस्यैव पूज्योऽहं शुचेरप्यशुचेरपि । स्त्रीशुद्रकरसंस्पर्शो वज्रस्पर्शाधिको भवेति लेङ्गोक्तेः—
 स्त्रीणामनुपनीतानां शुद्राणां च नराधिप । स्पर्शने नाधिकारोस्ति विष्णोर्वा शंकरस्य चेति—शुद्रो वाऽनुपनीतो वा स्त्री वापि पतितोऽथवा ।
 केशवं वा शिवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते इति बृहन्नारदीय्याद्य मट्टचरणाः । तत् स्त्रीशुद्रयोः साक्षात्पूजननिषेधकमिति युक्तं । अतएव
 पादो—ब्राह्मणक्षत्रवैश्यानां व्रथाणां मुनिसत्तम । अधिकारः स्मृतः सद्भिः शालग्रामशिलार्चने ॥ स्त्रीशुद्रपतितादीनां पण्डादीनां विकर्मणां ।
 नैवाधिकारो विज्ञेयः शालग्रामशिलार्चने ॥ दीक्षायुक्तैस्तथा शुद्रैर्मध्यपानविवर्जितैः । कर्तव्यं ब्राह्मणद्वारा-शालग्रामशिलार्चनमिति ॥ चर्म-
 स्कारचिन्तनमणौ—नार्च्यं गृहेऽदमजा मूर्तिभ्यतुरङ्गुलतोऽधिका । न वितस्त्यधिका पातुसंभवा श्रेय इच्छतेति ॥ ॥ तत्रैव—द्वारका-
 शैलसंभूतं यस्तोय विद्यते कलौ । पापानि तस्य नश्यन्ति शतजन्मार्जितान्यपि ॥ धृते शिरसि धीते च सर्वोस्तुष्यन्ति देवताः । प्रायश्चित्तं
 हि पापानां कलौ पादोदकं हरेरिति । शिलैव शैलं स्वार्थेऽण् । द्वारकाशिलातोयपानविधेः सापि शालग्रामेण सह पूजयेति केचित् ।
 ततोयपानमात्रं पूजायां तु मानामाद्य इत्यपरे ॥ ॥ अथ विष्णोर्गेर्गन्धपुरुषादि । कलौ यच्छन्ति ये विष्णोस्तुलसीकाष्ठचन्दनं ।
 विष्णुप्रीतिकरं भर्त्स्यो उत्तरां यान्ति ते भुवं ॥ योऽर्चयेन्मालतीपुष्पैर्न भूयस्तपनो भवेत् । अहो मुष्टास्ते नष्टास्ते पतिताः कलिकन्दरे ॥

येनां चित्तो हरिर्धत्तया कमलैरसितैः सितैरिति । पादौ—कार्तिके केतकीपुष्पं येन दत्तं हरेः कलौ । दीपदानं च देवर्षे तारितं तेन वै कुलमिति ॥ अन्त्यध । केशकीटादिविद्वानि निशिपुंषुपितानि च । स्वयं पतितपुण्याणि त्वयेत्परहृतान्यपि ॥ इति ॥

अथ पूजेतिकर्तव्यता । आग्नेयपुराणे—अर्चनं संश्रवक्ष्यामि विष्णोरमितवेजसः । यत्कृत्वा मुनयः सर्वे परं निर्वाणमाप्नुयुः ॥ विना भस्मत्रिपुण्ड्रेण विना रुद्राक्षमालया । पूजितोपि महादेवो न तस्य स्यात्फलप्रदः । तस्मान्मृदापि कर्तव्यं ललाटे तु त्रिपुण्ड्रकम् ॥ आगुहभस्म सूक्तस्य त्रिपुण्ड्रान्तस्य देवता । पुरुषो यो जगद्दीजं ऋषिर्नारायणः स्मृतः ॥ प्रथमां त्रिन्यसेद्दामे द्वितीयां दक्षिणे करे । तृतीयां वामपादे च चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् ॥ पञ्चमीं वामजानीं च षष्ठीं वै दक्षिणे न्यसेत् । सप्तमीं वामकक्षां तु अष्टमीं दक्षिणे तथा ॥ नवमीं नाभिमध्ये तु दशमीं हृदये तथा । एकादशीं कण्ठमध्ये द्वादशीं वामबाहुके ॥ त्रयोदशीं दक्षिणे तु तथैवासे चतुर्दशीं । अष्टमोः पद्मदशीं चैव त्रिन्यसेन्मूर्ध्नि षोडशीं ॥ यथा देहे तथा देवे न्यासं कृत्वा यथाविधि । न्यासेन तु भवेत्सोपि स्वयमेव जनार्दनः ॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चात्पूजां समाचरेत् ॥ पूर्वयावाहयेदेवं आसनं तु द्वितीयया । पादं तृतीयया तद्वच्चतुर्थीर्ध्वं प्रदापयेत् ॥ पञ्चम्या-चमनं दद्यात्पृष्ठया स्नानं समाचरेत् । सप्तम्या तु ततो वासोऽप्यष्टम्या चोपवीतकं ॥ नवम्या चन्दनं दद्याद्दशम्या पुष्पमेव च । एकादश्या तथा धूपं द्वादश्या दीपमेव हि ॥ नैवयं तु त्रयोदश्या नमस्कारे चतुर्दशी । प्रदक्षिणे पञ्चदशी वर्जने षोडशी तथा ॥ वर्जने विसर्जने । स्नाने वसे च नैवेद्ये दद्यादाचमनीयकं । पुनः षोडशभिर्घ्नेर्दद्यात्पुण्याणि षोडश ॥ हुत्वा षोडशभिर्घ्नेः षोडशान्नस्य चाहुतीः ॥ तच्च सर्वं जपेद्भूयः पौरुषं सूक्तमेव च । पञ्चमासात्सिद्धिभागोति द्यौमेव समर्चयन्निति ॥ ॥ यत्तु भागवते—उद्गासावहने च स्तः स्त्रियायामुद्गावर्चने । अश्विरायां विकल्पः स्यात्स्रग्जिह्वे च भवेद्भयमिति ॥ यदपि स्कान्दे—आलियामारचने नैव आवाहनविसर्जने । आलयामे हि भगवान्स-

मुच्यतः सदा हरिरिति आवाहनविसर्जने निषिद्धे ॥ तत्र तदचोविनियोगो मन्त्रराजविधौ—आवाहनऋचा दद्यात्पूर्वं पुष्पाञ्जलिं हरेः । तस्यैवोन्मुखताप्राप्त्यै यागे चोद्घातने ऋचा ॥ अन्ते पुष्पाञ्जलिं दद्यादागसंपूर्तिसिद्धय इति ॥ तत्रैव—प्रतिमापट्टयन्नाणं नित्यं स्नानं न कारयेत् । कारयेत्पर्वदिवसे यथामलनिवारणमिति । वस्त्रमपि न प्रत्यहं नियमेन नूतनमेव समर्पणीयं—वस्त्रमभ्युक्षणाच्छुद्धोदपत्तं तु दिने दिने इति तत्त्वसागरोक्तेः । अपरं पुष्पादि । तत्रैव—यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत्सिद्ध्यन्ति देवताः । न निर्माल्यं भवेत्तावत्स्वर्णरूप्यविभूषणमिति ॥ इति पूजैतिकर्तव्यता ॥

अथ शिष्यपूजाप्रकारः । औधायनः—अयातो महादेवस्याहरहः परिचर्यामिदं व्याख्यास्यामः । स्वात्वा शुचौ देशे गोमयेनोपलिप्य प्रतिष्ठाति कृत्वाऽक्षतपुष्पैर्यथा लाभमर्चयेत् । सहपुष्पोदकेन महादेवमावाहयेत् । ॐ भूर्महादेवमावाहयामि । ॐ भुवःमहादेवमावाहयामि । ॐ स्वाःमहादेवमावाहयामि । इत्यावाह्य । आयातु भगवान्महादेव इत्यथ स्वागतेनाभिनन्दति स्वागतममुना सुवर्णस्तं जुपसेति । अत्र स्थानानि कल्पयन्ति । अग्रतो उमायै कल्पयामि । उत्तरत उमायै कल्पयामि । नन्दिकेश्वराय कल्पयामीति कल्पयित्वाय सावित्र्या पात्रमभिमन्त्र्य प्रक्षाल्य त्रिरपः पवित्रमध्यमानीय सहपवित्रेणादित्य दर्शयेत् ॐमित्युतमित्यस्नानं ॐस्वरिति रुद्रेण पात्रं दद्यात् प्रणवेनार्घ्यं अथ व्याहृत्यभिर्निर्माल्य व्यपोक्षोत्तरतश्चण्डायनमः इत्यथैव स्नापयित्वा आपोहिष्ठामयोभुव इति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभिः पवमानः सुवर्जन इत्यनेनानुवाकेन स्नापयित्वाऽङ्घ्रिस्तर्पयति । मवं देवं तर्पयामि शर्वं देवं तर्पयामि ईशानं देवं तर्पयामि पशुपतिं

देवं तर्पयामि रुद्रं देवं तर्पयामि उग्रं देवं तर्पयामि भीमं देवं तर्पयामि महान्तं देवं तर्पयामीति तर्पयित्वाऽथैतानि वक्ष्यत्यशोपवीतान्या-
चमनीयान्युदकेन व्याहृतिभिर्देत्वा व्याहृतिभिः प्रदक्षिणमुदकं परिषिच्य नमस्करं दद्यात् सहस्राणि सहस्रश इति
पुष्पं दद्यात् ईशानं त्वा भुवनानामधिप्यं इति चाक्षतान्दद्यात् सावित्र्या धूपं उदीप्यत्येति दीपं देवसत्त्वासवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
भगवते महादेवाय जुष्टं घनं निवेदयामीति नैवेद्यं अथाष्टभिर्नामधेयैरष्टौ पुष्पाणि दद्यात् भवाय देवाय नमः शर्वाय देवाय नम ईशानाय
देवाय नमः पशुपतये देवाय नमो रुद्राय देवाय नम उग्राय देवाय नमो भीमाय देवाय नमो महते देवाय नमो ब्रह्मणे नमो विष्णवे नमः स्कन्दा-
य नमः पिताकाय नमः शूराय नमो महाकालाय नमो नन्दिकेश्वराय नम इति चरुशेषेणाष्टभिर्नामधेयैरष्टाहुतीर्जुहोति भवाय देवाय स्वाहेत्यष्टा-
भिर्हुत्वाऽथ शिष्टैर्गन्धमात्यैर्ब्राह्मणानलंकृत्यार्धेन सृग्यजुःसामभिः स्तुवन्ति सहस्राणि सहस्रश इत्यनुवाकं जपित्वा अन्यांश्च रौद्रान्मन्त्रान्यया-
शक्त्या एकैकं नृशुभः स्वर्गद्वारं भगवते महादेवाय च रुद्रस्योद्वासकाले ॐ महादेवमुद्रासयामीति रुद्रमुद्रास्त्र । प्रयत्नुभगवानीशः सर्वलो-
कनमस्कृतः । अनेन हविषा तृप्तः पुनरागमनाय च । पुनः संदर्शनाय चेति प्रतिमास्थानेषु अप्स्रमावावाहनविसर्जनवर्जं समानमन्यत् महत्स्व-
त्स्वयनमाचक्षत इत्याह भगवान्वाच्यीधायन इति ॥ कौर्मै—न विष्वक्पाराधनात्सुष्यं विद्यते कर्म वैदिकं । तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमा-
राधयेद्भक्तिं ॥ अथवा देवमीशानं भगवन्तं सनातनं । आराधयेन्महादेवं भावपूतो महेश्वरं ॥ मन्त्रेण रुद्रशायय्या ब्रह्मवेनाथवा पुनः ।
रुद्रशायय्यी तत्सुरपायविग्रह इत्याद्या । ईशानेनाथवा रुद्रं व्यम्बकेन समाहितः । पुत्रैः पञ्चैरथाद्विर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरं । तथोन्नतः शिवा-
येति मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥ नमस्तुभ्यो नमहादेवं ऋतंसत्यमितीश्वरं । निवेदयीत चात्मानं यो ब्रह्माणमितीश्वरे ॥ प्रदक्षिणं द्विजः कुर्यात्पञ्चम-
स्त्राणि वा जपेत् । ध्यायीत देवमीशानं व्योममध्यगतं ऋचमिति ॥

अथ पार्थिवपूजा । नन्दिपुराणे—आयुष्मान्वलवान्श्रीभानुव्रवान्धनवान्सुखी । वरगिष्टं लभेद्विह्वं पार्थिवं यः समर्चयेत् ॥
 तस्मात्तु पार्थिवं लिङ्गं ज्ञेयं सर्वार्थसाधकं ॥ भविष्ये—सृष्टस्मनोः सकृत्पिण्डं ताम्रकांसमयं तथा । कृत्वा लिङ्गं सकृत्पूज्य वसेत्क-
 ल्पायुषं दिवि ॥ राज्यवित्तप्रदं लिङ्गं स्फाटिकं सर्वकामदं । नर्मदागिरिजं श्रेष्ठमन्यदपिहि लिङ्गवत् ॥ कृत्वा पूज्य विप्रेन्द्र सप्तसे चे-
 द्रितं फलं । लिङ्गयस्त्रिङ्गाकारं ॥ त्रिधिमस्ये—अक्षादल्पपरिमाणं, न लिङ्गं कुत्रचिन्नरः । कुर्वीताद्बुधतो ह्रस्वं न कदाचित्समाचरेत् ॥
 अष्टपुतस्तद्रूपवर्णप्रयुक्तः । अष्टपुतस्तद्रूपवर्णप्रयुक्तः । तत्रतत्रबृहत्पर्वग्रन्थिभिर्निर्गुपासदेति ॥ छन्दोगपरिशिष्टात् ॥
 शिवधर्मे—सहस्रमर्चयेत्त्रिङ्गं निरयं स न गच्छति । खल्लोकमवाप्नोति शुक्त्वा भोगाननुत्तमान् ॥ तथा—वायुकाणि च लिङ्गानि
 पार्थिवानि च कारयेत् । सहस्रपूजनात्सोपि लभते वाञ्छितं फलं ॥ देवीपुराणे—सृदाहरणसंघट्टप्रतिष्ठाह्वानमेव च । स्वपत्नं पूजनं चैव
 विसर्जनमतः परं ॥ हरो महेश्वरश्चैव शूलपाणिः पिनाकधृक् । पशुपतिः शिवश्चैव महादेव इति कमात् ॥ ॥ अत्रानुष्ठानम् ॥ ॐ ह-
 राय नम इति सृदाहरणं । ॐ महेश्वराय नम इति संघट्टनं । ॐ शूलपाणे ॥ सुप्रतिष्ठितो भवेति प्रतिष्ठा । ध्यायेन्नित्यं महेशमिति ध्यात्वा ।
 पिनाकधृग्विहागच्छेत्सावाह । ॐ पशुपतये नम इति स्वपत्नं । एवं पाद्यं । ॐ नमः शिवाय नम इति एवमर्घ्यादिना पूजयेत् । विसर्जनार्पूर्वं
 भविष्योत्तरपुराणोक्तं स्वभावप्रसिद्धैशान्यादिषु अष्टदिक्षु वामावर्तेन पूजनं ॐ शर्वाय क्षितिमूर्तये नमः । ॐ भवाय जलमूर्तये नमः । ॐ रुद्राय
 अग्निमूर्तये नमः । ॐ उग्राय वायुमूर्तये नमः । ॐ भीमाय आकाशमूर्तये नमः । ॐ पशुपतये यजमानमूर्तये नमः । ॐ महादेवाय सोममूर्तये
 नमः । ॐ ईशानाय सूर्यमूर्तये नमः । ॐ भूतयोऽष्टौ शिवसैताः पूर्वोदिकमयोगतः । आब्रूथन्तः प्रयोज्यास्तु वेद्यां लिङ्गे शिवं यजेत् । ततः ।
 ॐ महादेव क्षमस्वेति संहारासुद्रया विसर्जयेदिति ॥

ततः पुरुषसूक्तेनप्रतिमंत्रं योऽष्टशपुष्पसमर्पणं ॥ ततः स्थंडिले पंचमृसंस्कारपूर्वकमग्निं प्रतिष्ठाप्य ॥ दक्षिणतोऽवसासनमासी-
 र्धेत्यादिचरुं श्रपयित्वा ॥ आज्यभगांतं कृत्वा पुरुषसूक्तेन प्रतिमंत्रं योऽष्टशचर्वाहुतीर्हुत्वा ॥ स्विष्टकृदादिप्रणीताविमोक्तान्तं-
 कुर्यात् ॥ ततः पुरुषसूक्तजपः ॥ अनया पूजया विष्णवादिदेवताः प्रियंतां ॥ यस्य स्पृत्येत्यादि ॥ इति वैदिकपूजा ॥
 अथ देवपूजा ॥ तन्नायं वैदिकतात्रिकपौराणेति त्रिविधमिष्टपूजाप्रयोगः ॥ उदयात्पूर्वे निर्माल्यमपसार्य यथाकालं पूजा-
 रम्भः ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ द्यौःशान्तिः ॥ यतोऽयतः सु० ॥ सुशान्तिर्भवतु ॥ इ० लक्ष्मीनारायणाभ्यां
 नमः । उमामहेश्वराभ्यां नमः । वाणीधिरण्यगर्भाभ्यां नमः । शचीपुरन्दराभ्यां नमः । मातापितृचरणेभ्यो नमः । इष्टदे-
 वताभ्यो नमः । कुलदेवताभ्यो नमः । ग्रामदेवताभ्यो नमः । स्थानदेवताभ्यो नमः । वास्तुदेवताभ्यो नमः । गुरुभ्यो नमः ।
 सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः । सिद्धिबुद्धिसहिताय श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ॥ पुण्यं पुण्याहं दीर्घमायुरस्त्विति भ-
 वन्तो ह्यनृतु ॥ पुण्यं पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु ॥ सुमुखधैकदन्तश्चकपिलोगजकर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशोगणा-
 धिपः १ ॥ धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि २ ॥ विद्यारम्भे विद्याहे
 धप्रवेशे निर्गमितथा । संग्रामे संकटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ३ ॥ शुक्लाम्बरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजं । प्रसन्नवदनं ध्यायेत्स-

१ देवार्चनमपि प्रातर्होमोत्तरं चतुर्थभागे ब्रह्मयज्ञोत्तरं वा कार्यम्—विधाय देवतापूजाप्रातर्होमादन्तरं । कुर्वीत देवतापूजाजपयज्ञादनन्तरं स्मृति कालद्वय ।

वचिभोपशान्तये ४ ॥ अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थपूजितोयःसुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्त्रास्यैगणाधिपतयेनमः ५ ॥ सर्वमङ्गल-
माहृत्येशिवेसर्पाधिसाधिके । शरण्येऽयम्ब्रह्मकेगौरिनारायणिनमोऽस्तुते ६ ॥ सर्वदासर्वकार्येषुनास्तितेषाममङ्गलं । येषां
हृदित्सोभगयान्मङ्गलायतनंहरिः ७ ॥ तदेवलभंसुदिनंतेदेयताराबलचन्द्रबलतदेव । विद्यावलदैवयलतदेवलक्ष्मीपतेतेष्टि-
युगंस्वराग्नि ८ ॥ लाभस्तेषांजयस्तेषांकुतस्तेषांपराजयः । येषामिन्दीवरस्यामोहदयस्योजनार्दनः ९ ॥ यत्रयोगेश्वरः
कृष्णोयत्रपार्थोधनुर्धरः । तत्रधीर्विजयोमृतिर्धुपानीतिर्मतिर्मम १० ॥ सर्वप्यारब्धकार्येषुत्रयस्त्रिभुवनेश्वराः । देवादि-
शान्तुनःसिद्धिं भक्तेशानजनार्दनाः ११ ॥ ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः ॥ संकल्पः ॥ ॐ इहशुचिर्व्यामित्यादि (प्रातःस्नानसंक-
ल्पयत्) देशकालीनिर्दिश्य ॥ तिथिर्विष्णुस्तथावारो नक्षत्रं विष्णुरेव च । योगधकरणंचैव सर्वं विष्णुमयं जगत् ॥ एवं गुण-
विशेषणयतिदेशकाले च मम आत्मनःश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम सकुटुम्बस्य सपरिवारस्य आधिदैविकाधिभौ-
तिकाभ्यात्मिकत्रिविधतापशमनपूर्वकंधेमस्थिताऽऽशुरारोग्यपुत्रपौत्रादिसंततिसंपत्तिसकलमनईप्सितकामनासिद्ध्यर्थं श्री-
विष्णुशिवगणेशसूर्याम्बिकाप्रमुखदेवतानां यथाभिलितैरावाहनादियोऽहोयचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नता-
सिद्ध्यर्थं गणपतिस्मरणं ० ॥ ॐ गुणानीत्वा ० धम् ॥ यक्रतुण्डमहाकायकोटिसूर्यसमप्रभ ॥ निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु
सर्वदा ॥ गरीश्वरुद्विद्वारापूजाधिकारसिद्ध्यर्थं पुरुषसूक्तन्यासाः निर्दिष्टवैदिकपूजायत् ॥ आदी स्वदेहे ॥ तथैव पश्चाद्देवशरीरे ॥

कलशेवरुणपूजनं ॥ ॐ तत्सत्त्वायामि० प्रगोपीः ॥ पाशपाणेन गस्तुभ्यं पद्मिनीजीवनायक । देवतापूजनं यावत्तावत्त्वं सं-
 निधौ भव ॥ वरुणाय नमः वरुणमावाहयामि ॥ गन्धाक्षतपुष्पैः संपूज्य ॥ गङ्गाद्यावाहनं ॥ सर्वसमुद्राः सरितस्तीर्थानि जल-
 दानदाः । आयान्तु देवपूजार्थं दुरितक्षयकारकाः १ ॥ कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठेरुद्रः समाश्रितः । मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा-
 मध्ये मानुगणाः स्मृताः २ ॥ कुक्षौ तु सागराः सप्त सप्त द्वीपा वस्तुन्धरा । ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदोऽथ यर्वणः ३ ॥ अङ्गै-
 श्वसहितः सर्वकलशान्बुधसमाश्रितः ४ ॥ धेनुमुद्रया अमृतीकृतो भव ॥ कलशो देकेन कर्मभूमिपूजासंभारान् आत्मानं च
 संप्रोक्षेत् ॥ शतघण्टाराधनं ॥ ॐ पाञ्चजन्याय विद्महे पावमानाय धीमहि । तन्नः शक्नोतः प्रचोदयात् ॥ शङ्खचन्द्रार्कदेवत्वं
 कुक्षौ वरुणदेवतं । प्रष्टे प्रजापतिश्चैव अग्रे गङ्गासरस्वती ॥ त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुर्नाविधृतः करे । नमितः सर्वदेवैश्च पाञ्च-
 जन्यनमोस्तुते ॥ आगमार्थं तु देवानां गमनार्थं तुरक्षसां । कुरु घण्टे महानादं देवताह्लादकारणं ॥ शङ्खघण्टाभ्यां नमः गन्धा-
 क्षतपुष्पैः संपूज्य ॥ शङ्खेशङ्खं मुद्रां प्रदर्श्य घण्टायां गरुडमुद्रां प्रदर्श्य । शङ्खो देकेन पूजासंभारानात्मानं च
 प्रोक्षेत् ॥ ॥ ॐ सुहृत्सर्वशीर्षं त्याधाहनं ॥ शालग्रामादौ प्रतिष्ठितमूर्त्यां दायावाहनाभावात्पुष्पाञ्जल्यर्पणं ॥ ॐ ह्रुदं विष्णु०
 पांसुरे ॥ शान्ताकारं मुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं विश्वाधारं गगनसदृशं मेघधर्माणं शुभाङ्गं ॥ लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्या-

१ वामागुष्ठं दक्षिणेन ॥ मुष्टिना । रु नीतान ततो मुष्टिमज्ज्य तु प्रसारयेत् ॥ वामागुल्यस्थयाश्लिष्टा मुष्टिका सुप्रसारिता । दक्षिणागुष्ठं मुष्ट्यादौ वै पा-
 शं मुष्टिका ॥ २ मिथस्तर्जनिके लिङ्गं लिङ्गावधौ तस्या । मण्यमानासि के तु द्वौ पक्षाविव विचालयेत् । एपागुष्ठं मुद्रास्माद्विष्णो सतोपचर्चिनी ।

वैविध्यापशान्तये ४ ॥ अग्नीप्तितार्धसिद्धार्थपूजितोयःसुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्तस्मैगणाधिपतयेनमः ५ ॥ सर्वमङ्गल-
माहृत्येशिवेसर्वार्थसाधिके । शरण्येऽयम्वक्त्रेगौरिनारायणिनमोऽस्तुते ६ ॥ सर्वदासर्वकार्येषुनास्तितेषाममङ्गलं । येषां
हृदित्सोभयबान्मङ्गलायतनंहरिः ७ ॥ तदेतल्लभं सुदिनं तदेव तारापलं चन्द्रवलंतदेव । विद्यावलंतदेव लक्ष्मीपते तद्वि-
युगं स्मरामि ८ ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तोषां पराजयः । येषां मिन्दीय रक्ष्यामो हृदयस्योजनार्दनः ९ ॥ यत्र योगेश्वरः
कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः । तत्र श्रीविजयो धृतिर्धुवानोतिर्मतिर्मम १० ॥ सर्वे प्यारब्धकार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः । देवादि-
शन्तु नः सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः ११ ॥ ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः ॥ संकल्पः ॥ ॐ इह पृथिव्यामित्यादि (प्रातःस्नानसंक-
ल्पमत्) देशकालौ निर्दिश्य ॥ तिथिर्विष्णुस्तथाचारो नक्षत्रं चिप्युरयच । योगश्च करणं चैव सर्वविष्णुमयं जगत् ॥ एवं गुण-
विशेषणवतिदेशोक्तालेच मम आत्मनः धृतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम सकुटुम्बस्वस्वसपरिचारस्य आधिदैविकाधिमौ-
क्तिकाध्यात्मिकात्रिविधतापद्यमनपूर्वकं क्षेत्रं स्थिताऽऽयुरारोग्यपुत्रपौत्रादिसंतति संपत्तिसकलमनर्हं प्सितकामनासिद्ध्यर्थं श्री-
विष्णुशिवगणेशसूर्याम्बिकाप्रमुखदेवतानां यथाभिलिखितं रावाहनादिषोडशोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नता-
सिद्धार्थेण पतिस्मरणं ० ॥ ॐ गुणानां रक्षा० घंम् ॥ चक्रतुण्डमहाकायकोटिसूर्यसमप्रभ ॥ निर्विघ्नं कुलमेव देव सर्वकार्येषु
सर्वदा ॥ शरीरशुद्धिद्वारा पूजाधिकारसिद्धार्थं पुरुषसूक्तन्यासाः निर्दिष्टवैदिकपूजावत् ॥ आदौ खदेहे ॥ तथैव पश्चाद्देवशरीरे ॥

कलशैवरुणपूजनं ॥ ॐ तत्त्वर्चायामि० प्रगोपीः ॥ पाशपाणेनमस्तुभ्यंपद्मिनीजीवनायक । देवतापूजनंयावत्तावत्त्वंसं-
 निधौभव ॥ वरुणायनमः वरुणमावाहयामि ॥ गन्धाक्षतपुष्पैःसंपूज्य ॥ गङ्गाद्यावाहनं ॥ सर्वसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजल-
 दानदाः । आयान्तुदेवपूजार्थंदुरितक्षयकारकाः १ ॥ कलशस्यसुखेविष्णुःकण्ठेरुद्रःसमाश्रितः । मूलेतत्रस्थितोब्रह्मा-
 मध्येभानृगणाःस्मृताः २ ॥ कुक्षौतुसागराःसप्तसप्तद्वीपावसुन्धरा । ऋग्वेदोथयजुर्वेदःसामवेदोऽथथर्वणः ३ ॥ अङ्गै-
 श्वसहिताःसर्वफलशाम्बुसमाश्रिताः ४ ॥ धेनुमुद्रयाअमृतीकृतोभव ॥ कलशोदेकेनकर्मभूमिपूजासंभारात् आत्मानं च
 संप्रोक्षेत् ॥ शङ्खचण्डाराराधनं ॥ ॐ पाञ्चजन्यायविभ्रहेपावमानायधीमहि । तन्नःशङ्खःप्रचोदयात् ॥ शङ्खचन्द्रार्कदैवत्यं
 कुक्षौपरुणदैवतं । पृष्ठेप्रजापतिर्द्वैवअग्नेगङ्गासरस्वती ॥ त्वंपुरासागरोत्पन्नोविष्णुनाचिधृतःकरे । नमितःसर्वेदैवैध्वपाञ्च-
 जन्यनमोस्तुते ॥ आगमार्थंतुदेवानांगमनार्थंतुरक्षसां । कुरुचण्डेमहानादं देवताहादकारणं ॥ शङ्खचण्डाभ्यांनमःगन्धा-
 क्षतपुष्पैःसंपूज्य ॥ शङ्खेशङ्खमुद्रांप्रदश्यं चण्डायांगण्डमुद्रांप्रदश्यं । शङ्खोदेकेनपूजासंभारानात्मानं च
 प्रोक्षेत् ॥ ॥ ॐ सुहृत्सर्वशीर्षुत्यावाहनं ॥ शालग्रामादौप्रतिष्ठितमूर्त्योदावायाहनाभावात्पुष्पाअत्यर्पणं ॥ ॐ ह्रुदंविष्णु०
 पांसुरे ॥ शान्ताकारंमुजगशयनंपद्मनाभंसुरेशं विश्वाधारंगगनसदृशंमेघवर्णंशुभाङ्गं ॥ लक्ष्मीकान्तं कमलनयनंयोगिभिर्भर्या-

१ वामाङ्गुष्ठ ॥ सशृङ्ग दक्षिणेन ॥ मुष्टिना । ॥ वीक्षान्ततो मुष्टिगङ्गुष्ठ तु प्रसारयेत् ॥ वामाङ्गुल्यस्यार्धिष्ठ्या चयुष्का सुप्रसारिता । दक्षिणाङ्गुष्ठसप्तष्ट्याक्षेयेपा-
 षड्मुष्टिका ॥ १ नियस्त्वर्जनियेच्छित्तेच्छिष्ट्यावृष्टुर्नैतया । मध्यमानामिके तु द्वौ पक्षाविव विचालयेत् । एवागण्डमुद्रास्यादिष्णो सतोवर्धनी ।

र्वचिप्रोपदान्तये ४ ॥ अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थप्रवृत्तितोयःसुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्तस्यैगणाधिपतयेनमः ५ ॥ सर्वमङ्गल-
माङ्गल्येशिवेसर्पाधिसाधिके । शरण्येऽयम्ब्रह्मकेगौरिनारायणिनमोऽस्तुते ६ ॥ सर्वदासर्वकार्येषुनास्तितेषाममङ्गलं । येषां
हृदित्सोभगयान्मङ्गलायतनंहरिः ७ ॥ तदेवलङ्गसुदिनतदेतारावलचन्द्रबलतदेव । विद्यावलदैवबलतदेवलक्ष्मीपतेतेद्वि-
युगंस्मरामि ८ ॥ लाभस्तेषांजयस्तेषांकुतस्तेषांपराजयः । येषामिन्दीवरस्यामोहदयस्योजनार्दनः ९ ॥ यत्रयोगेश्वरः
कृष्णोयत्रपार्श्वधनुर्धरः । तत्रधीर्विजयोमूर्तिर्धुवानीतिर्मतिर्मम १० ॥ सर्वेज्वारब्धकार्येषुत्रयस्त्रिभुवनेश्वराः । देवादि-
शन्तुनःसिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः ११ ॥ ॐविष्णुर्विष्णुर्विष्णुः ॥ संकल्पः ॥ ॐइहपृथिव्यामित्यादि (प्रातःज्ञानसंक-
ल्पयत्) देशकालीनिर्दिश्य ॥ तिथिर्विष्णुस्तथाचारो नक्षत्रंविष्णुरेवच । योगश्चकरणंचैवसर्वविष्णुमयंजगत् ॥ एवंगुण-
विशेषणयतिवेशकालेच मम आत्मनःश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ममसकुटुम्बस्वसपरिवारस्य आधिदैविकाधिभौ-
तिकाध्यात्मिकत्रिविधतापक्षमनपूर्वकंधेमस्विताऽऽयुरारोग्यपुत्रपौत्रादिसंततिसंपत्तिसकलमनईप्सितकामनासिद्ध्यर्थं श्री-
विष्णुशिवगणेशसूर्याम्बिकाग्रमुखदेवतानां यथाभिलितैरावाहनादिपोढशोषचरैःपूजनमहंकरिष्ये ॥ तत्रादौनिर्विघ्नता-
सिद्ध्यर्थंगणपतिसरणंक० ॥ ॐगुणानांत्वा० धम् ॥ ब्रह्मण्डमहाकायकोटिसूर्यसमग्रम ॥ निर्विघ्नंकुरुमेवसर्वकार्येषु
सर्वदा ॥ गरीशुदिद्वारापूजाधिकारसिद्ध्यर्थंपुरुषसूक्तन्यासाः निर्दिष्टवैदिकपूजावत् ॥ आदौसंदेहे ॥ तथैवपश्चादेवशरीरे ॥

कलशेवरुणपूजनं ॥ ॐ तत्सर्व्यायामि० प्रमोषीः ॥ पाशपाणेनमस्तुभ्यं पद्मिनीजीवनायक । देवतापूजनं यावत्तावत्त्वं सं-
निधौ भव ॥ वरुणाय नमः वरुणमावाहयामि ॥ गन्धाक्षतपुष्पैः संपूज्य ॥ गङ्गाद्यावाहनं ॥ सर्वसमुद्राः सरितस्तीर्थानि जल-
दानदाः । आयान्तु देवपूजार्थं दुरितक्षयकारकाः १ ॥ कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठेरुद्रः समाश्रितः । मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा-
मध्ये मातृगणाः स्मृताः २ ॥ कुक्षौ तु सागराः सप्त सप्तद्वीपा वसुधरा । ऋग्येदोथयजुर्वेदः सामवेदो ह्यधर्वणः ३ ॥ अङ्गै-
श्च संहिताः सर्वे कलशास्तु समाश्रिताः ४ ॥ धेनुमुद्रया अमृतीकृतो भव ॥ कलशो देकेन कर्मभूमिपूजासंभारान् आत्मानं च
संप्रोक्षेत् ॥ शङ्खचण्डारोधनं ॥ ॐ पाञ्चजन्याय चित्रदेवाय वमानाय धीमहि । तन्नः शङ्खः प्रचोदयात् ॥ शङ्खं चन्द्रार्कदेवत्वं
कुक्षौ परुणदैवतं । पृष्ठे प्रजापतिश्चैव अग्ने गङ्गासरस्वती ॥ त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधुतः करे । नमितः सर्वदेवैश्च पाञ्च-
जन्यनमो ह्युते ॥ आगमार्थं तु देवानां गमनार्थं तुरक्षसां । कुरु चण्डे महानादं देवताहादकारणं ॥ शङ्खचण्डाभ्यां नमः गन्धा-
क्षतपुष्पैः संपूज्य ॥ शङ्खे शङ्खमुद्रां प्रदर्श्य चण्डायां गरुडमुद्रां प्रदर्श्य । शङ्खो देकेन पूजासंभारानात्मानं च
प्रोक्षेत् ॥ ॥ ॐ सुहृत्सर्वशीर्षुत्यावाहनं ॥ शालग्रामादौ प्रतिष्ठितमूर्त्योदावाहनाभावात्पुष्पाञ्जल्यर्पणं ॥ ॐ ह्रुदं विष्णु०
पांसुरे ॥ शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं विशाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गं ॥ लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्या-

१ वामाङ्गं तु सट्म दक्षिणेन ॥ मुष्टिना । कुचोत्तानं ततो मुष्टिमङ्गलं ॥ प्रसारयेत् ॥ वामाङ्गं हस्तथाङ्गिष्ठं सयुष्मा सुप्रसारिता । दक्षिणाङ्गं सस्युष्टाङ्गं यैवा-
वकमुष्टिका ॥ २ निमल्लर्जति केरिष्ठे रिल्लयावद्वृष्टकौतया । मध्यमानामिके तु द्वौ पक्षाविव विचालयेत् । एवाग्रकटमुद्रास्यादिष्णो यतो यत्तर्धनी ।

नगम्यं वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोके रुनाथम् १ ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजा० तव ॥ ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रा-
वतं संरत्नारुत्सो ज्वलाकं परशुमृगचराभीतिहस्तं प्रसन्नं । पद्मासीनं समन्तात्स्तुतममरणैर्व्याघ्रकृत्तिवसानं विश्वाद्यं विश्वयन्धं
निस्तिलभयहरं पद्मपद्मं त्रिनेत्रं २ ॥ ॐ गुणानां त्वा० गर्भे धम् ॥ श्वेताङ्गं श्वेतयङ्गं सितकुसुमगणैः पूजितं श्वेतगन्धैः क्षीरा-
ब्धीरत्नदीपैः सुरनरतिलकरत्नसिंहासनस्थं । दोर्भिः पाशाङ्कुशाज्जाभयवरमनसं चन्द्रमौलिं त्रिनेत्रं ध्यायेच्छान्त्यर्थमीशं गण-
पतिममलं श्रीसमेतं प्रसन्नं ३ ॥ ॐ आकृष्णे नुरजसा० पश्यन् ॥ ध्येयः सदा सवितुर्मण्डलमच्यवर्ती नारायणः सरसिजास-
नसंनिविष्टः । फेयूरवान्मकरकुण्डलचान्किरीटी हारीहरमयवपुर्दृष्टतश्चक्रः ४ ॥ ॐ अम्बुजम्बुके० सिनीम् ॥ इया-
मार्द्धीशशिरोस्वरां निजकरैर्दानं चरत्तोत्पलं रत्नाढ्यं कलशं परं भयहरं संविभ्रतीं शार्धतीं । मुक्ताहारलसत्पयोधरनतानेनैत्रत्रयोच्छा-
सिनीं संप्र्यायेत्सुरपूजितां हरयधूरं कारविन्दस्थिताम् ॥ आगच्छ भगवन्देव स्थाने चात्र स्थिरो भव । यावत्पूजाकरिव्येह ताव-
त्स्वसंनिधो भव १ ॥ धीविष्णुशिवगणेशसूर्याम्बिकाप्रमुखा राध्यदेवताभ्यो नमः आवाहयामि ध्यायामि ॥ ॐ पुरुषं पृथ्वेदमि-
त्यासनं ॥ सिंहाद्वितीये तत्तत्पठनानारुणोपशोभितं । अनेकशकिसंयुक्तमासनं प्रतिगृह्यताम् ॥ आसनं समर्पयामि ॥ ॐ पुता-
यनस्येति पाद्यं । पाटलोशीरकर्पूरसुरभिस्त्रादुशीतलं । तोयमेतत्सुखस्वशपाद्यैः प्रतिगृह्यतां ॥ पाद्यं स० ॥ ॐ त्रिपा-
दूर्ध्वं स्पर्पः ॥ अर्घ्यं गृह्णाण देवरागन्धपुष्पाक्षतैः सह । पुण्यदंशक्षतोयाकं मया तुभ्यं निवेदितं ॥ अर्घ्यं स० ॥ ॐ ततो वि-
राडित्याचमनीयं ॥ गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनया दत्तं । तोयमाचमनीयाद्यं देवेश प्रतिगृह्यतां ॥ आचमनीयं स० ॥

ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वदुतः संभृतमिति खानं ॥ गङ्गाचयमुनाचैव गोदावरीसरस्वती । तापीपयोष्णीरेवाचताभ्यः खानार्धमा-
 हृतं ॥ खानीयंसं ॥ ॥ पंचासुतखानं ॥ पयःपृथिव्यामिति पयःखानं ॥ ॐ पर्यः पृथिव्यां पयु ओषधीषु पयोदीव्युन्तरि-
 क्षे पयोधाः । पर्यस्वतीः प्रदिशः सन्तु मङ्गं ॥ १ ॥ देवैस्तु वन्दिता ये नुः सर्वपापप्रणाशिनी । तत्क्षीरमाहृतं देवखानार्धप्रतिगृ-
 ह्यतां ॥ इति पयःखानं ॥ दधिक्राव्णा इति दधिखानं ॥ ॐ बुधिकाव्णोऽजकारिपंज्जिष्णोरश्वस्य बुजिनः । सुदुभि नो सुखा-
 फरुत्प्रणु आयूँ पितारि पत्न ॥ चन्द्रमण्डलसंकाशं सर्वदेवप्रियं दधि । खानार्धेति प्रयच्छामि प्रीतो भवसुरप्रिय ॥ इति दधि-
 खानं ॥ घृतं मिमिक्ष इति घृतखानं ॥ ॐ घृतं मिमिक्षे घृतमस्य यो निर्घृतोऽश्रितो घृतमर्षस्य धाम । अनुज्बुधमर्षद्वमादयस्य स्वा-
 दाकृतं घृपभक्षिहुव्यं ॥ आज्यं सुराणामाहार आज्यं यज्ञे प्रतिष्ठितं । आज्यं पवित्रं परमं खानार्धप्रतिगृह्यतां ॥ इति घृतखानं ॥
 मधुवाता इति मधुखानं ॥ ॐ मधुवाता क्रतायुते मधुक्षरन्ति सन्धवः । माञ्चीर्निःसृत्योषधीः ॥ मधुन र्कमुतो पसो मधु-
 मुत्पायिष्वरजः । मधुघोरैरस्तुनः पिता ॥ मधुमाज्ञो वनस्पतिर्मधुमादे अस्तु सूर्यः । माञ्चीर्गीर्गो भवन्तुनः ॥ ३ ॥ माक्षिकं-
 परमं दिव्यं सुखादुमधुरं मधु । तेजःपुष्टिकरं देवखानार्धप्रतिगृह्यतां ॥ इति मधुखानं ॥ अपांश्चरसस्य योरसस्तर्जोऽष्टाभ्युत्तमं मुपयामर्गं हीतो सीन्द्राय त्वाजुर्हं यद्वाभ्ये-
 ॐ अपांश्चरससुद्रयसुद्रसूर्यसन्तर्हसुमाहितं । अपांश्चरसस्य योरसस्तर्जोऽष्टाभ्युत्तमं मुपयामर्गं हीतो सीन्द्राय त्वाजुर्हं यद्वाभ्ये-
 पतेयो निन्द्राय त्वाजुर्हतमं ॥ इक्षुरससमुद्रताम्रकर्करा पुष्टिकारिका । मलापहारिका दिव्या खानार्धप्रतिगृह्यतां ॥ शर्करा-

स्नानं० ॥ पद्मासृतं मयानीतं पयोदधिघृतं मधु । शर्कराभिः समायुक्तं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ पद्मासृतस्नानं स० ॥ गन्धद्वा-
राभित्तिगन्धोदकस्नानं ॥ ॐ गन्धद्वारां दुर्गाघृपी नित्यपुष्टां करीषिणीं । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियं ॥ मलयाचल-
संभूतचन्दनागरुवासितं । तोयमेतत्सुखस्पर्शं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ गन्धोदकस्नानं ॥ आपो हि ष्ठेति तिसृभिः शुद्धोदक-
स्नानं ॥ चन्दनं । अक्षतान् । पुष्पाणि । धूपं । दीपं । नैवेद्यं । ताम्बूलं । दक्षिणां । मन्त्रपुष्पाञ्जलिचसमर्पयामि ॥
अनया पद्मासृतस्नानाङ्गपञ्चोपचारपूजया श्रीअमुकदेवताप्रीयतां ॥ ॥ ततः शस्त्रोदकेन महाभियेकः (अत्र यथासंभवं
पुरुषसूक्तं । रुद्रः । गणपत्यथर्वशीर्षं । सूर्याथर्वशिरः । हिरण्यसूक्तं । सुर्वेयांया एषु० पियति । ॐ शान्तिः ३ । असृता-
भिपेकोस्तु । सकलारिष्टोपद्रवशान्तिस्तु ॥ स्नानान्ते गोचमनीयं स० ॥ ॐ तस्माद्युक्तात्सर्वं हुतुं कचु इति वलं । सूक्ष्मतन्तुम-
यं वलं कार्पासेन विनिर्मितं । मयोपपादितं तु भ्यं वा सध्वं प्रतिगृह्यतां । वलं स० । आचमनीयं० ॥ ॐ तस्मादर्थैर्युपपीतं । नव-
भिस्तान्तुभिर्युक्तं त्रिगुणं देवतामयं । उपपीतं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ यज्ञोपवीतं स० ॥ आचमनीयं ॥ ॐ तं युञ्जमि-
त्ति गन्धान् ॥ श्रीखण्डचन्दनं दिव्यगन्धाब्जं सुमनोहरं । विलेपनं सुरश्रेष्ठचन्दनं प्रतिगृह्यतां ॥ चन्दनं स० ॥ ॐ स्वर्णघु-
र्मुः स्वाहुस्वर्णार्कः स्वाहुस्वर्णशुक्रः स्वाहुस्वर्णज्योतिः स्वाहुस्वर्णसूर्यः स्वाहा ॥ अनेकरत्नस्वचित्तं सर्वाभरणभूषितं । गृहाण-

भूपणंदेवइष्टसिद्धिचदेहिमे ॥ अलंकारान् ॥ ॐ अक्षन्नमीमदन्तुद्वचम्रियाअधूपत । अस्तोपतुस्वर्मानुवोविप्रानचिष्ठयामुत्ती-
 योजान्यिन्द्रतेहरी ॥ अक्षताध्वमुरथेष्टकुङ्कुमाक्ताः सुशोभिताः । मयानिवेदिताभक्त्यागृहाणपरमेश्वर ॥ अक्षतान्स ॥
 ॐ अहिरिवमोगैः पथैस्त्रिगुहं ज्यायते हेति परियाचमानः । हस्तमोविश्याद्युननिविद्वान्पुमान्पुमांश्च सुपरिपातुविश्रतः ॥
 हरित्रा ॥ हरिद्रापीतवर्णाचसर्वसौभाग्यदायिनी । तयात्वांपूजयिष्यामिसौभाग्येदहिसर्वदा ॥ कुङ्कुमं ॥ कुङ्कुमं-
 कान्तिदं विच्वं कामिनीकामसंभवं । कुङ्कुमेनाविंतेदेविसर्वसिद्धिप्रदामय ॥ परिमलद्रव्याणि ॥ कण्ठसूत्रं ताडपत्रं हरि-
 द्राकुङ्कुमाजनं । सिन्दूरादिप्रदास्यामिसौभाग्येदहिमेऽन्यथे ॥ अवीरं । हरित्रांकुङ्कुमंचैवसिन्धूरं कज्जलान्वितं । सौ-
 भाग्यद्रव्यसंपुक्तं गृहाणपरमेश्वर ॥ ॐ यत्पुरुषं पुण्यं दधुरिति पुण्याणि । मा-
 ल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो । मया हतानि पुण्याणि गृहाण परमेश्वर ॥ करवीरादि कुसुमैश्च मृगैः कुलैः शुभैः ।
 शतपत्रैश्च कलारैश्च मे परमेश्वरं ॥ यथा लाभं पुण्याणिस ॥ ॐ इदं विष्णुर्विचं । तुलसीदेमरूपांचरलरूपांच मञ्जरी । भव-
 मोक्षप्रदां तु भ्यमर्पयामि हरे प्रिया ॥ तुलसीदलानिस ॥ ॐ नमो विलिमेने च कवुचिने चुनमः । ॐ नमः पुण्येतिथा ॥
 त्रिदलं त्रिगुणाकारं त्रिनेत्रं च त्रिधा युधं । त्रिजन्मपापसंहारमेकविल्वं शिवार्पणम् ॥ बिल्वपत्राणिस ॥ ॐ कण्डाटका-
 ण्डात् ॥ त्वं इदं ऽमृतं संपन्नं शतमूलं शताङ्कुरे ॥ शतं नाशय पापानि दीर्घायुष्यं च देहि मे ॥ इवाङ्कुरान्स ॥ दामीशमयते-
 पापं शमीशुचिनाशिनी । अर्जुनस्य धनुर्घोरारामस्य त्रिवयादिभि ॥ शमीपत्राणिस ॥ ॐ ब्राह्मणोऽस्येति धूपः । धनस्पति-

रसोद्भूतो गन्धाद्योगन्धवत्तमः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ धूपंसमं ॥ ॐ चुन्द्रमुमनसो ज्ञात इति-
दीपः । साज्यं सुवर्तिसंयुक्तं रक्षिना योजितं मया । दीपं गृहाण देवे शत्रैर्लोक्यति मित्रा पटुं ॥ भक्त्या दीपं प्रयच्छामि देवाय-
परमात्मने । प्रादिमानं रकाद्वोराहं पोषं प्रतिगृह्यतां ॥ दीपंसमं ॥ ॐ नार्था आसीदिति नैवेद्यं ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देवभ-
क्तिं मे ब्रूयतां कुरु । इत्सितं मे परदेहि परत्र च परांगतिं ॥ पूर्वोपोशनं ॥ प्राणाय स्वाहा अपानाय० व्यानाय० उदानाय०
समानाय० ५ मध्येपानीयं । उत्तरापोशनं । हस्तप्रक्षालनं । मुखप्रक्षालनं । आचमनीयं । करोहर्तनार्थं चन्दनं ।
ॐ नमः पूर्णार्थेति ताम्बूलं । पूर्णफलं महर्दिव्यं नागवत्सीदलैर्युतं । कर्पूरैः लासपायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यतां ॥ ताम्बूलंसं ॥
ॐ हिरण्यगुर्भंति दक्षिणां ॥ हिरण्यगर्भं गभस्वहे मयी जंघिभायसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ दक्षिणांसं ॥
ॐ या फुलिनीति फलं ॥ इदं फलं मया देवस्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सुफला वासिर्भूयाज्जन्मनि जन्मनि ॥ फलंसं ॥
आरातिं क्यं ॥ ॐ हुदं हविः प्र० ॐ अग्निर्देवता ॥ निर्गुणसगुणा० लवणवती० सुखकर्ता० दुर्गे दुर्घट० पद्मायतनार्तिः०
कलणापाराचारा० कर्पूरमन्त्रः । कदलीगर्भं संभूतं कर्पूरं च प्रदीपितं । आरातिं क्यमहं कुरुष्व मे वरदो वर । कर्पूरपूरेण म-
नोद्धरेण सुर्वेण पात्रोदरसंस्थितेन । प्रदीपमासासह संगतेन नीराजने जगदीश कुरुष्व ॥ कर्पूरगौरं करुणावतारं संसारसारं भुज-
गेन्द्रधारं । सदा वसन्तं हृदयारविन्दं भवं भवानीसहितं नमामि ॥ आरातिं क्यंसमं ॥ ॐ यत्पुरुषेणेति नमस्कारः ॥ ल-
क्ष्मीपते त्वांगिरिजापते त्वांगणे धरत्वां च दिवाकरत्वां । भो अम्बि के त्वां प्रणमामि भक्त्या दयाद्रदृष्ट्या सततं समीक्षमां ॥ उरसा-

शिरसारव्यामनसावचसातथा । पञ्चाङ्कराभ्यांजानुभ्यांप्रणामोऽष्टाङ्ग उच्यते ॥ नमस्कारंसं ॥ ॐ सुसास्यासन्नितिप्रद-
 क्षिणा ॥ यानिकानिचपापानिजन्मान्तरकृतानिच । तानितानिविनश्यन्तिप्रदक्षिणपदपदे ॥ प्रदक्षिणांसं ॥ ॐ युक्ते-
 नयुक्तं ॥ इतिपुष्पाञ्जलिः ॥ पुष्पाञ्जलिमिमेदेवनानापुष्पमनोहरं । प्रसीदानेनेवेशशुभोभवसुरेश्वर ॥ इति पुष्पाञ्जलिः ॥
 पुनःपोडशभिर्मन्त्रैर्देव्यात्पुष्पाणिपोडश । हुत्वापोडशभिर्मन्त्रैःपोडशास्त्रस्यचाहुतीः ॥ ततः स्वण्डिलेपञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्नि-
 प्रतिष्ठाप्य ॥ दक्षिणतोत्रसासनमासीर्येत्यादिकंश्चपयित्वाजाज्यभागान्तंकृत्यापुरुषसूक्तेनप्रतिमप्रपोडशचर्वाहुतीहुत्वा-
 ततःपुरुषसूक्तेनपुनःस्तुत्या ॥ क्षमापनं ॥ अन्यथाशरणंनस्तिस्त्वमेवशरणंमम । तस्मात्कारुण्यमावेनक्षमस्य परमेश्वर ॥
 मन्त्रहीनक्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन । यत्पूजितंमयादेवपरिपूर्णतदस्तुमे ॥ आवाहनंनजानामिनजानामितयार्चनं । पू-
 जांयवनजानामिक्षम्यतांपरमेश्वर ॥ गतंपापंगतंदुःखंगतंदारिद्र्यमेवच । जागतासुखसंपत्तिःपुण्याचयतदर्शनात् ॥ अप-
 राधसहस्राणिक्रियन्तेहर्निशंमया । दासोऽयमितिमांभत्वाक्षमस्वपरमेश्वर ॥ आयुर्विद्यांधनंसौख्यंयशःशौर्यंचपुष्कलं । पुत्रा-
 न्देहिचनंदेहिसर्वान्कामांधदेहिमे ॥ इतिप्रार्थना ॥ अथपार्षदपूजाविष्णोः ॥ विष्वक्सेनोदवाक्शूराःसनकाद्याःशुकादयः ।
 महाविष्णुप्रसादंयैसर्वंयुक्तंतुवैष्णवाः ॥ शिवस्य ॥ बाणरावणचण्डीतनन्दिश्चत्रिरादयः । सदाशिवप्रसादंतेसर्वंयुक्तंतुशां-
 भवाः ॥ गणेशस्य ॥ गणेशोगालवोगार्थोमुद्रलक्ष्मिधाकरः । गणेशस्वप्रसादंतेसर्वंयुक्तंतुगाणयाः ॥ सूर्यस्य ॥ मातरःपि-
 ङ्गलोदण्डधण्डांशोःपारिपार्थकरः । प्रभाकरप्रसादंतेसर्वंयुक्तंतुपार्षदाः ॥ देव्याः ॥ शक्तिरुच्छिष्टचाण्डालीगणेशःसचि-

तादृशी । यदादेवीप्रसादं ते सर्वं गृह्णन्तु पार्षदाः ॥ पार्षददेवताभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणिसमर्पयामि । नमस्करोमि ॥ श-
ष्टभ्रामणं ॥ ग्रहमभ्येक्षितं तोयं भ्रामितं केशोपरि । अङ्गलं ग्रंथुष्याणां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ शङ्खजलं प्रपूर्य गन्धपुष्पैः सं-
पूज्य देवोपरि भ्रामयन् तदुदकेन स्वात्मानं मार्जयेत् ॥ अनया पूजया धीर्यिष्णवाद्यार्चा द्दित देवताः प्रीयन्ताम् ॥ यस्य स्मृत्या-
चनामोक्तया तपः पूजाक्रियादिषु । न्यूनं संपूर्णतां यातिसद्यो चन्देन मन्त्र्युतं ॥ यिष्णवे नमो यिष्णवे नमः ॥ तीर्थ-
प्रहरणं ॥ अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधियिनाशनं । विष्णुपादोदकं पीत्वा शिरसाधारयाम्यहं ॥ यिष्णुपादोदकं पीत्वा यिष्णु-
पादोदकं पिबेत् ॥ प्रदक्षिणापरिसंख्या ॥ एकाचण्ड्वारयेः सप्ततिलः कार्यो विनायके । हरेश्चतस्रः कर्तव्याः शिवस्यार्धप्रद-
क्षिणा ॥ घृपंचण्डं घृपंचैव सोमसूत्रं पुनर्घृपं । चण्डंच सोमसूत्रं च पुनर्धण्डं पुनर्घृपं ॥ अपसव्यं यतीनां तु सव्यं तु ब्रह्मचारिणां ।
सव्यापसव्यं दक्षिणामेयं दक्षिणा ॥ आभ्येसव्यं ब्रजे ततोऽपसव्यं प्रणालं नैवलङ्घयेत् ॥ बहुचपरिशिष्टे-एकां विनायके-
गुर्यादिसूर्यतिलसर्गशरे । चतस्रः केशवे कुर्यात्तसताश्वत्थे प्रदक्षिणा इति ॥ इति देवपूजासमाप्ता ॥

अथ स्नानरतुम् ॥ अथातो नित्यस्नानं नद्यादौ मृद्गोमयकुशतिलमुनस आहृत्योदकान्तं गत्वा शुचौ देशे स्थाप्य प्रक्षाल्य पाणिपादं कुशोप-
ग्रहोपदक्षिणी यज्ञोपवीत्याचम्योक्तं ह्रीतितोयमागम्यावर्तयेद्येते शतमितिसुमित्रियान इत्यपोखलिनादाय दुर्मित्रियादिति द्वे व्यं प्रति निषिञ्चेत् कटिब-
स्त्यूरुन पेचरणी करोष्टदा निस्त्रिः प्रक्षाल्याचम्य नमसोदकमालयेदङ्गानि मृदेद विष्णुरितिसूर्यो यिमुखो निमजे दापो अस्मानिति स्नात्वा त्वोदिदाभ्यस्त्यु-
न्मन्य निमज्ज्योन्मन्य चम्य गोभयेन विलिम्बेन्मानसो कइति ॥ ततोऽभिषिञ्चेदिमं गेव रुणेति चतस्रभिर्गोपउडुसंभुजन्त्यवभृथेल्यन्ते चैतन्निम-

ज्योन्मज्याचम्यदर्भैः पावयेदापो ह्यिष्टेतिष्ठभिरिदमापोहविष्मतीर्देवीरापइतिह्याम्यमपोदेवाहुपदादिवशंनोदेवीरपाः रसमपोदेवीः पुनन्तुमेतिनव-
मिश्रित्वतिमंत्योद्गरेयव्याहृतिभिर्गायत्र्या च आदावन्ते चान्तर्जलेवमर्षजविरावर्तयेदुपदसिचाम्यगौरितिवाग्यं च प्राणापामंवासशिरसमोभितिदावि-
ष्णोर्वास्मरणं ॥ १ ॥ उत्तीर्यथोतेवाससीपरिधायसूदोरूकरौप्रक्षाल्याचम्यजिरायम्यासुत्पुष्पाण्यभ्युमिश्राण्यूर्ध्वप्रक्षिध्वोर्ध्वबाहुः सूर्यमुदीक्षु-
ह्यपशुदुल्यंचित्रवेवानामितितश्चक्षुरितिगायत्र्याचयथाशक्तिविआडित्यनुवाकपुरुषसूक्तंशिवसंकल्पमण्डलमाक्षौरित्युपस्थाप्यादित्यंप्रदक्षिणीकृत्य
नमस्कृत्योपविशेद्दर्भेषुदर्भेषाणिः स्वाध्यायंचयथाशक्त्यादावारभ्यवेदं ॥ २ ॥ ततस्तर्पयेद्ब्रह्माणंपूर्वविष्णुं रुद्रं प्रजापतिं देवांश्चन्द्रां रुद्रसिवेदा-
नृपीनुराणाचार्योन्मज्जन्धर्वानितराचार्योन्सेवत्सरंचसावयवंदेवीरप्सरसोदेवानुगान्सागरान्पर्वतान्सरितोमनुष्यान्यक्षान्क्षान् रुद्रसिपिशान्सु-
पर्णान्गूतानिपशून्वनस्पतीनोपथीभूतग्रामश्चतुर्विधस्तृप्त्यतामित्योकारपूर्वततोनिवीतीमनुष्यानसनकं सनन्दनं सनातनं कपिलमासुरिबोद्धपञ्च-
शिखेततोपसथ्यतिलमिश्रं कल्पवाढनलधूसोमंयममर्यमणमग्निष्वान्तांसोमपोषहिंपदोयमांश्चैके यमायधर्मराजायसुत्यवेचान्तकायवैवस्वताय-
कालापसर्वभूतक्षयावीदुन्वरायदधायभीलायपरमेष्ठिनेद्युकोदरायचिशायचित्रगुसायवैमइत्येकैकस्यतिलैर्मिश्रांक्षीक्षीन्वद्याजलाजलीन् ॥ पाव-
ज्जीयकृतं पापं तक्षणादेयनदयतीतिजीवस्वितृकोप्येतानन्यांश्चेतरोदीरतामद्गिरसआयन्तुनऽऊर्जवद्वन्तीपितृभ्योयेचेहमधुवाताऽइतिभ्यचैजपमंत्र-
सित्वेष्टुप्यध्वमितिप्रिर्नमोवद्वत्पुक्रत्वामातामहानांचैवगुरुशिष्यत्विंश्चातिबान्धवानतर्वितादेहाहुभिरंपिचन्तीतिवासोनिष्पीड्याचम्यब्राह्मवैष्णव-
रौद्रसावित्रमैत्राश्वरुणैस्तल्लिङ्गैर्मैत्रैरर्चयेद्दहश्रमस्यहं सइत्युपस्थायप्रदक्षिणीकृत्यदिशश्चेधताभ्यनमस्कृत्योपविश्यब्रह्माग्निपृथिव्योपधीर्वाग्वाच-
स्पतिर्विष्णुर्महद्भ्योऽह्भ्योपांपतयेवरुणायनमइतिसंवर्चसेतिमुखंविष्टेदेवागातुविदइतिविसर्जयेदेपएवस्नानविधिरेपएवस्नानविधिः ॥ इति-
स्नानसूत्रम् ॥

अथ नित्यस्नानम् ॥ अथातो नित्यस्नानं ॥ नद्यादौ मृद्गोमयकुशतिलसुमनसआढ्य (अस्नापामार्गदूर्वायवगन्धान्ध) (पञ्च-
गव्येषां) उदकान्तंगत्या ॥ शुचौ देशे स्थाप्य ॥ प्रक्षाल्य पाणिपादं ॥ कुशोपग्रहो वद्विशिखी यज्ञोपवीती ॥ आचम्य ॥ प्राणा-
नायम्य ॥ पवित्रधारणं ॥ प्रार्थना ॥ त्वं राजा सर्वतीर्थानां त्वमेव जगतः पिता ॥ याचितं तीर्थमेतद्देहि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
उत्तिष्ठन्तु महद्भूता ये केचिद्भूमिपालकाः ॥ भूतानामविरोधेन स्नानकर्म समारभे ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रमहाकायकल्पान्तदहनोपम ॥
भिरपाय नमस्तुभ्यमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ आपस्तथमसि देवेश ज्योतिषां पतिरेव च ॥ पापनाशय मे देव वाङ्मनः कायकर्मजम् ॥
अर्पाः ॥ ब्रह्माद्रिशिखरोत्पन्नो त्रिकण्डफधिराजिते ॥ गौतमप्रार्थिते गङ्गे गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ १ ॥ नमो गङ्गे महगङ्गे महा-
देव स्य त्वने ॥ बहते त्वमिहा देवो गोदाधरि नमोस्तुते ॥ २ ॥ इयम्यकस्य जटोद्भूते गौतमस्या च नाशिति ॥ सप्तधा सागरं-
यान्ति गोदावरि नमोस्तुते ॥ ३ ॥ तपनारंस्तमुत्पन्नतपने पापनाशिति ॥ धर्मद्रवेति विख्याते पापमेहरगौतमि ॥ ४ ॥
अरुणाय करुणयोर्मध्ये यत्र प्राची सरस्वती ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च गोदावरि नमोस्तुते ॥ ५ ॥ देशकालौ संकीर्त्य श्रुतिस्मृतिपु-
राणोक्तफलप्राप्त्यर्थं कायिकपात्रिकमानसिकसांसर्गिकचतुर्विधांशेषपापधयार्थं (अर्चया योत्सर्गोपाकर्मनिमित्तं गण) स्नानम-
दं करिष्ये ॥ उरुर्हृदिति तोयमाम्रय ॥ उरुर्हृदिराज्ञा चरुणश्चकारुस्वर्यायुषंधामर्च्ये त्वाऽऽ ॥ अपवृष्टपादाप्रतिधातवे
कुरुतां पवृक्ता हृदया विधीयन्त ॥ नमो चरुणाया निष्ठितो घरुणस्युपाशः ॥ आर्चयेद्ये ते शतमिति ॥ उच्येते शतं चरुण-
ये स हंसं यन्निपाः पात्रा वितामहान्तः ॥ तेभिर्नोऽथ स विता त विष्णुर्विश्वेषु च नुमरुतः स्वर्काः ॥ सुमित्रियान इत्यपोजलि-

नादाय ॥ ॐ सुमित्रियानुआयुओर्पघयःसन्तु ॥ दुर्मित्रियाइतिद्वैप्यंप्रतिनिर्पिचेत् ॥ ॐ दुर्मित्रियास्तसैसन्तुयोस्मान्द्वे-
ष्टियंचवुयंद्विभः ॥ कटिंबस्त्यूजंयेचरणीकरोमृदात्रिभिःप्रक्षाल्य ॥ आचम्य ॥ नमस्योदकं ॥ ॐ गोदावरीनमः ॥
आलभेदक्रानिमृदेदंविष्णुरिति ॥ मृत्तिकाग्रहणं । सव्यहस्तेसंपुटंकृत्वा । ॐ अथक्रान्तेरथक्रान्तेविष्णुक्रान्तेचसुंधरे ।
उद्धृतासिबराहोणकृष्णेनशतबाहुना । मृत्तिकेअक्षपूतासिकाश्येनाभिवन्दिते । मृत्तिकेहरमेपांपयन्मयादुष्कृतंकृतं । त्व-
याहतेनपापेनगच्छामिपरमांशतिं ॥ ॐ हुंदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिर्दधेपुदं । समृद्धमस्यापां सुरे ॥ आपोअस्मानिति-
क्षात्वा ॥ सूर्याभिमुखोनिमज्जेत् ॥ ॐ आपोअस्मान्मुतरंःशुन्धयन्तुघृतेननोष्टुतप्यदुनन्तु । विश्वं हि रिप्रं प्रवहन्ति-
ष्टेयीः ॥ उदिदाभ्यइत्युन्मज्ज्य ॥ ॐ उदिदाभ्यःशुचिरापुतार्मि ॥ निमज्ज्येन्मज्ज्य ॥ आचम्य ॥ गोमयेनधिलिम्पे-
न्मानस्तोकदति । ॐ अग्रमग्रंचरन्तीनामोपधीनांविनेयेने । तासासृपभपलीनांपवित्रंकायशोधनं ॥ तन्मेरोगांश्चशोकांध ।
पापंमेहरगोमय ॥ ॐ मानस्तोकेतर्नयेमानुआयुक्षिमानोगोपुमानोअर्धेपुरीरिपः । मानोक्षीराहुद्रभामिनोवधीर्हुविष्मन्तुःस-
दुमित्वाहवामहे ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ भस्मस्नानं ॥ सर्वपापमेवेदानांपूज्योरुद्रोधिदेवता । तस्मात्पवित्रंभस्मेवतेनज्ञानम
घापहं ॥ ॐ अग्निरितिभस्म । वायुरितिभस्म । जलमितिभस्म । स्थलमितिभस्म । व्योमेतिभस्म । सर्वं हृदाइ-
दंभस्म । मनइत्येतानिचक्षुर्पिगस्यानि ॥ ॐ त्र्यायुपंजुमदमेऽकुक्ष्यर्पसत्र्यायुपं । यदेवेपुत्र्यायुपंतन्नोऽअस्तुत्र्या-

मुपं ॥ आचम्य । ततोऽभिषिञ्चेदिमंवरुणेतिचतसृभिर्मापउदुत्तमंमुञ्चन्त्यवभृथेति ॥ अन्तेचैतत् ॥ ॐ ह्रुमंमेवरुण-
 श्रुधीरुचमुद्याचमुदय ॥ १ ॥ तत्त्वायामिन्नब्रह्मणायन्दमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः । अहं हमा-
 नोवरुणेहयोधुरेराहसुमानुआयुःप्रमोषीः ॥ २ ॥ त्वनोअग्नेवरुणस्यबिद्वान्दुयस्येहडोअर्ययासिसीष्ठाः । यजिष्ठोवह्नित-
 मुःशोशुचानोपिश्वादेपाश्चसिप्रभुमुग्युस्तत् ॥ ३ ॥ सत्यज्ञोअग्नेकुमोभयोतीनेदिष्ठोअस्यादुपसोव्युद्यौ । अर्ययक्षनोव-
 रुणश्चरराणोषीदिसृङ्गीकहसुहयोनएधि ॥ ४ ॥ मापोमौषधीर्हिश्चसिद्धासोधासोराजुस्ततोवरुणनोमुध । युदाहुरुभ्याइतिव-
 रुणितिदापामहेततोवरुणनोमुध ॥ ५ ॥ उदुत्तमंवरुणपार्श्वमुसदयाधुमंविर्मध्यमश्च्रधाय । अथावुयमादित्यश्चतेतथाना-
 गसोअर्दितयेस्याम ॥ ६ ॥ सूचन्तुमाशपुष्ट्यादयोवरुण्यादुत । अघोयुमस्यपङ्क्तिशुात्सर्वसादेयकिल्विपात् ॥ ७ ॥ अर्य-
 श्वधनिचुम्पुणनिचुरुरसिनिचुम्पुणः । अर्यदेवैर्दुवर्कतुमेनोयासिपुमयुमर्त्यैर्भक्तुं पुरुराब्णोदेवरुपस्पाहि ॥ ८ ॥ निमज्ज्यो-
 न्मज्ज्य ॥ आचम्य ॥ (अपायमित्यपामार्गःपायनंञ्चिः ॥ ॐअपायमपुकिविपुमपकृत्यामपौरपः । अपामागुत्वमुसदप-
 दुःष्यत्यश्चसुय ॥ परित्यज्यआचम्य ॥ काण्डात्काण्डादितिदूर्वाभिस्त्रिः ॥ ॐकाण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुपःपरुपस्परि ।
 एवानोर्दुपुप्रतनुलहस्त्रेणशतेनच ॥ परित्यज्य । आचम्य) ॥ दर्भःपावयेदापोहिष्ठेतिस्त्रिभिर्दिमापोहविव्मतीर्द्वीरापइ-
 तिद्वाभ्यामपोदेवाहुपदादिचक्षत्रोदेवीरपाश्चरसमपोदेवीःपुनन्तुमेतिनचभिश्चित्पतिर्मति ॐकारेणन्याहतिभिर्गायत्र्याचा-

दायन्ते च ॥ ॐ पुनातु । ॐ भूः पुनातु । ॐ भुवः पुनातु । ॐ स्वः पुनातु । ॐ तत्सर्वि० यात् ॥ ॐ आपो हिष्णामयो भुवस्तान् कुर्ज-
 दधातन । मुहुरणाय चर्धसे । १ ॥ चोर्वः शिवर्तमोरसुस्तस्य भाजयते हर्मः । लुशतीरिव मातरः । २ ॥ तस्मा अरुहामावो यस्तु-
 क्षयायुजिन्यध । आपो जुनयथाचनः । ३ ॥ हृदमापुः प्रचहतायुधं क्षमलं च यत् । यचाभिदुद्रोहान्तं लंयचशेषे अभिरुणम् ॥
 आपो मातस्मादेन सुः पर्वमानश्च सुचतु । ४ ॥ हुविष्मतीरिमा आपो हुविष्मा दे आर्विवासति । हुविष्मान्देवो अर्ध्वरो हुविष्मा दे
 अस्तु सूर्यः । ५ ॥ देवीरापो अपा ज्ञपुषो र्चकुर्मिह विष्य इन्द्रियावा न्मुदिन्तमः । तंदेवभ्यो देवुत्रादस्तशुक्रपेभ्यो ये पांसागस्थ-
 स्वाहा । ६ ॥ कार्ष्णि रसि स मुद्रस्य त्वाक्षि ह्या जज्ञया मि । समापो अङ्गिर गमत समो र्पधी भिरो र्पधीः । ७ ॥ अपो देवामर्धु मती-
 र एभ्युर्गृज सतीरा ज्ञु धिर्तानाः । याभिर्मुत्रावरुणा वभ्यपिञ्चन्या भिरिन्द्रमर्नयुग्न त्यरातीः । ८ ॥ द्रुपदादिषु सुसुयान इ-
 स्त्रिज इज्ञातो मर्लादिव । पूतं पुवित्रेणेवाज्युमार्षः शुन्धन्तु मै न सः । ९ ॥ शन्नो देवीरुभिर्दयु आपो भवन्तु पीतये । शंयोरुभि-
 र्भवन्तु नः । १० ॥ अपा रसुमुद्रय सुदुस्तर्य सन्त इतु माहितम् । अपा रसस्य योरसुस्तं वो एहा म्युत्तमर्धु पयामर्धहीतो सीन्द्रा-
 यस्तु सुदुह्युलाम्ये पते यो निरिन्द्रायस्तु सुदुह्यतमम् । ११ ॥ अपो देवीरुपसृजमर्धु मतीरयस्मा र्षप्रजाभ्यः । तासामास्थाना-
 हुजिहता मो र्पधयः सुचिप्नुहाः । १२ ॥ पुनन्तु मापितरः सोम्यासं पुनन्तु मापिता मुहाः पुनन्तु प्रापिता महाः । पुवित्रेण श-
 तासु पा । पुनन्तु मापिता मुहाः पुनन्तु प्रापिता महाः । पुवित्रेण शतार्थु पा विष्मार्थु भ्युक्ष्वै । १३ ॥ अमुं आर्यं विपवसे आ-

मुनोज्जिमियं चनः । अरेवधिस्तदुच्युतां । १४ ॥ पुनन्तुमादेवजुनाः पुनन्तुमनसार्थिः । पुनन्तुविधाभूतानिजातवेद-
पुनीहिम्ना । १५ ॥ पुषिन्नेणपुनीहिमादुक्केणदेवदीर्घत् । अमेकत्वाक्तुं रत्तु । १६ ॥ यत्तेषुवित्रमुचिर्व्यमेविततमन्तरा ।
प्रहृतेनपुनातुमा । १७ ॥ पर्यमानुःसोऽद्यर्नः पुषिन्नेणचिचर्षणिः । यथेपोत्तासपुनातुमा । १८ ॥ उभाभ्यांदियसवितः पु-
वित्रेणसुवेनय । मां पुनीहि विथत्तः । १९ ॥ येथेदुर्वीपुनुतीदेव्यागाद्यस्यामिमावुहल्लुन्वोयीतीतपृष्ठाः । तयामदन्तः सधु-
मादेपुययः स्यामिपतयोरयोणाम् । २० ॥ ॐ चित्पतिर्मापुनातुवाक्पतिर्मापुनातुदेवोर्मासवितार्पुनात्पच्छिद्रेणपुषिन्ने-
णसूर्यस्वरुदिमभिः । तस्यतेपवित्रपतेपुवित्रपूतस्यवत्कागः पुनेतच्छक्यम् । २१ ॥ ॐ पुनातु । ॐ भूः पुनातु ।
ॐ भुवः पुनातु । ॐ स्वः पुनातु । ॐ तत्सवि० याव् ॥ दर्भान्परित्यज्य ॥ आचम्य ॥ पुनरिममेइत्यष्टभिः ॥ ॐ हुर्ममे० १
तत्त्वायामि० २ त्वज्जोऽग्ने० ३ सत्वज्जो अग्ने० ४ मापोमौर्पथी० ५ उरुत्तुमं० ६ मुधन्तुमा० ७ अर्चयथ० ॥ आचम्य-
(पंचगव्यस्नानं॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिः कुशोदकम् ॥ पञ्चगव्यमिति प्रोक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ यत्त्वगस्थिगतं पापं देहेति-
ष्ठति मामके ॥ स्नानाचपञ्चगव्यस्य दहत्यग्निर्विवेन्धनम् ॥ आचम्य ॥) नन्दिनीवल्लिनीसीतामालतीचमलापह्वा ॥ विष्णुपा-
दाबसंभूतागङ्गात्रिपथगामिनी ॥ भागीरथीभोगवतीजाह्नवीत्रिदशेधरी । द्वादशैतानि नामानि स्नानकाले सदा पठेत् ॥ गो-
दायरिणमसुभ्यं नमस्तोपापहारिणि ॥ अनुज्जोर्देहि मे मातः शुद्धस्नानं करोम्यहम् ॥ पापोहं पापकर्महं पापात्मा पापसंभवः ॥

त्राहिमांकृपयागोदेसर्वपापहरामव ॥ अन्तर्जलेषमर्पणं त्रिराचर्तयेत् द्रुपदादिवायंगौर्वीत्र्यचंप्राणायामं वासशिरसमोमिति-
 धाविष्णोर्वास्मरणम् ॥ सशिराः प्रणायामः अशिरा घा ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ शक्त्यपेक्षया इमे विकल्पाः ॥ ॥ कृतं च-
 स्रसं च्याभीष्टात्तत्पुसोर्ध्यजायत । ततो रात्र्यजायत ततः समुद्रोर्ध्वः ॥ समुद्रार्दणवा दधि संवत्सरोर्ध्वजायत । अहोरात्रा-
 णि चिदध्वद्विधस्य मिपुतो युशी ॥ सूर्याचन्द्रमसौ धातार्य धापूर्वमकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमधोस्वः ॥ ३ ॥
 ॐ द्रुपदादिवसुसुत्रानः स्विन्नलुतो मलादिव । पूतं पुवित्रेणेवाज्युमार्पः सुन्धन्तु मे नसः ॥ १ ॥ ॐ आयंगौः पृथिरकृमीव स-
 दन्मातरं पुरः । पितरं च प्रयन्स्वः ॥ १ ॥ अन्तर्धरतिरोचुनास्य प्राणादपानुती । न्यख्यन्महिपो दिवम् ॥ २ ॥ त्रिंशद्वाम-
 चिराजति वाक्पतुक्तावधीयते । प्रलिवस्त्रोरहुद्वुभिः ॥ ३ ॥ उत्तीर्य ॥ धातवाससी परिघाय ॥ मृदोरूकरौ प्रक्षालयेत् ॥

अथ मध्याह्न संज्ञया ॥ शिखायन्धनादिभूग्युपसंग्रहान्तं सर्वप्रातःसंध्योपासनयत् ॥ तत्र संकल्पमन्त्राचमनार्घ्यलपस्था-
 न आवाहनध्यानजपनिवेदनसमापनेषु विशेषः ॥ संकल्पः ॥ मम उपपात्तदुरितक्षयार्थं रुद्रावासये मध्याह्नसंध्योपासनमहं क-
 रिष्ये ॥ मन्त्राचमनं ॥ ॐ आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथ्वीपूता पुनातु मां । पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्भक्षपूता पुनातु मां ॥ यदुच्छिष्टम-
 भोज्यं यद्वाहुश्चरितं मम । सर्वं पुनन्तु मामपोऽसतां च प्रतिग्रहं स्वाहा ॥ अर्घ्यदानं ॥ पुष्पभिश्चोदका अलिमादाय सूर्याभि-
 मुखे स्तिष्ठन् गायत्र्या एकमर्घ्यं दद्यात् ॥ मध्याह्नसंन्यासं रुद्ररूपिणे श्रीसवि० दत्तं नमः ॥ १ ॥ उपस्थानं ॥ ऊर्ध्ववाहुः सूर्य-

मुदीधन् ॥ उदयं १ उदृत्यं ० २ चित्रंदे ० ३ तवधुर्दे ० ४ ऊँभृगुवःस्वः तत्सवितु ० यात् ५ शक्तीसत्यांश्चछया ॥ यथा-
शक्तिविभ्राडित्यनुवाकः १७ पुरुषसूक्त १६ श्रियसंकल्प ६ मण्डलब्राह्मणै २२ रित्युपस्थाय ॥ आदित्यप्रदक्षिणीकृत्यन-
मस्तुत्य ॥ आवाहनं ॥ सावित्रीयुवतीशुक्रांशुहवस्तांत्रिलोचनां । त्रिशूलिनीष्टपारूढांचन्द्रलेखाविभृपितां ॥ यजुर्वेद-
कृतोत्सगांरुद्राणीरुद्रदेवतां । कैलासविहितावासामायान्तीसूर्यमण्डलात् ॥ वरदांत्र्यक्षरांसाक्षाद्देवीमायाहयाम्यहं ॥
आगच्छपरदेदेवित्र्यधरेत्रयस्त्रयादिनि । सावित्रीछन्दसांमातरुद्रयोनेनमोस्तुते ॥ गायत्रीजपः ॥ सूर्याभिमुखस्तिष्ठन्बृहदे-
दक्षिणहस्तंनिधाययथाशक्तिकर्ज्यंक्रुयात् ॥ निवेदनं ॥ अनेनमध्याह्नसंध्याप्रधानभूतेन यमुकसंत्य ० भगवान् रुद्रस्वरू-
पीधीसवि ० ताम् ॥ समापनं ॥ अनेनमध्याह्नसंध्योपासनाख्येनकर्मणाभगवान् रुद्रस्वरूपीसवि ० ताम् ॥ इतिमध्याह्नसंध्या ॥

अथसूर्योपस्थानं ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । इहृष्टुधिःप्यामित्यादि एवंगुणविशेषणयतिदेशेकालेचम-
मात्मनः धृतित्स्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं धीसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं सूर्योपस्थानमहंकरिष्ये ॥ गायत्र्यापुष्पाप्यम्बुमिश्रा-
ण्यूर्ध्वदिश्वार्जुर्नवाडुःसूर्यमुदीधन् उदयमुदृत्यंचित्रंतयधुरितिगायत्र्याचयथाशक्तिविभ्राडित्यनुवाकपुरुषसूक्तशिवसंक-
ल्पमण्डलब्राह्मणैरुपतिष्ठेत् ॥ ऊँउदयंतमसु ० १ ऊँउदृत्यंजातवेदसं ० २ । ऊँचित्रंदेवानां ० ३ । ऊँतवधुर्देवहितं ०

[illegible]

दान्द्विद्योत्कामतिसुयुदोत्कामत्युचैतत्पुरुषोत्रियतेतस्मादुहैतत्येतमाहुराञ्छेद्यस्येति । १३ ॥ एषुऽऽप्युपप्राणः । एष-
 हीमाः सर्पाः प्रजाः प्रणयति तस्येते प्राणाः स्वाः सुयदास्वपित्यथैवमेते प्राणाः स्वाः अपियन्ति तस्मात्स्वाप्ययः स्वाप्ययो हवैत-
 स्यन्त इत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामाहि देवाः । १४ ॥ सऽएतैः सुसंनकुस्यचनुर्बदनमनसा सुहृत्पयतिनुवाद्यान्नस्यरुसंवि-
 जानातिनुप्राणेनगन्धं विजानातिनुक्षुपापुदयतिनुश्रोत्रेणशृणोत्येत-^{१५} श्रोतेतदापीताभयन्ति सुऽएषऽएकः सन्प्रजो सुबहुधा-
 व्याधिपृष्टस्मादुकासलोकोकन्पृणालुवममिमनुषिभयत्यथयदेकऽएवतस्मादुका । १५ ॥ तदाहुः । ऽपुकोमृत्युर्बहुषऽऽह-
 त्येकश्चपहयभुतिदभूयाद्यदुहासावमुन्नतेनकोथयदिहप्रजोसुबहुधाव्याविष्टस्तेनोवहवः । १६ ॥ तदाहुः । ऽअन्तिकेमु-
 त्सुदराऽहुस्मान्तिकेचदूरयेतिदभूयाद्यदुहायुमिहाव्यामतेनान्तिकेधयुदसावमुन्नतेनोदरे । १७ ॥ तुदेपः श्लोकोभवति । अ-
 न्नेमात्युपधितोरुसाना-^{१८} संक्षरेमृतऽहुतिमुदतन्मण्डलं तुपतितदुन्नमधयऽएषऽएतस्मिन्मण्डलेपुरुषः सोत्तासुऽएतस्मिन्नप-
 धितोभार्तीत्यधिदेवतम् । १८ ॥ 'अथाध्यात्मम्'—इदमेवशरीरमुन्नमधुयोयुं दक्षिणक्षन्मूरुपुः सोत्तासुऽएतस्मिन्नपध-
 तोभाति । १९ ॥ तुमेतुमग्निरित्यध्वर्युषऽउपासते । यजुरित्येपुहीदहसुर्वेपुनक्तिसामेतिकन्दोगाऽएतस्मिन्हीदहसर्वहस-
 मानुषकथमितिवह्यऽएषुहीदहसर्वसुरधापयतियातुरितियातुविदऽएतेनहीदहसुर्वेयतुं धिपमितिसर्पाः सर्पाऽहुतिसर्पवि-
 दऽऊर्गितिद्वारयिरितिमनुष्यामायेत्यसुराः स्वधेतिपितरोदेवजनऽहुतिदेवजनविदोरूपमितिगन्धर्वो गन्धऽहुत्यप्सरसस्तंय-
 धायथोपासतेतुदेवुभवतितुद्वेनानचभूत्वावतितुस्मादेनमेवचित्सर्वेदेवैतरुपासीतसर्वेदेतुद्भवतिसर्वेदेनमेतुद्भूत्वाऽवति ॥ २०

पस्पशीः । ॐ गायत्र्यै चन्दसेनमः । ॐ अन्नयेनमः शिरसि । ॐ उष्णिहे चन्दसेनमः । ॐ सवित्रे नमः श्रीवायां । ॐ बृहत्सै चन्द-
 सेनमः । ॐ बृहस्पतये नमः अन्के । अन्कः पृष्ठवंशः । ॐ बृहद्रथन्तराय चन्दसेनमः । ॐ द्यावापृथिवीभ्यां नमः बाह्वोः । ॐ-
 त्रिष्टुभे चन्दसेनमः । ॐ इन्द्राय नमः मध्ये । मध्यमुदरं । ॐ जगत्सै चन्दसेनमः । ॐ आदित्याय नमः श्रोण्योः । ॐ अतिच्छ-
 न्दसे चन्दसेनमः । ॐ प्रजापतये नमः लिङ्गे । ॐ यज्ञाय त्रियाय चन्दसेनमः । ॐ वैश्वानराय नमः गुदे । उदकोः । ॐ अनुष्टु-
 भे चन्दसेनमः । ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ऊर्ध्वोः । ॐ पङ्क्त्यै चन्दसेनमः । ॐ मरुद्भ्यो नमः जानुनोः । ॐ द्विपदायै चन्दसे-
 नमः । ॐ विष्णवे नमः पादयोः । ॐ चिच्छन्दसे चन्दसेनमः । ॐ वायवे नमः प्राणेषु । प्राणाः वायोः संचारस्थानं नासिका ।
 ॐ न्यूनाक्षराय चन्दसेनमः । ॐ अश्व्यो नमः सर्वाङ्गेषु ॥ एवञ्च सर्वाङ्गेषु योजयित्वा चेदमयः संपद्यते । शापानुग्रहसमर्थो भ-
 वति । ब्राह्मतेजश्च यर्धते । न कुतश्चिद्भयं विन्दते । ऋद्धायो यजुर्मयः साममयस्तेजोमयोऽसृतमयः संभूय ब्रह्मैवाभ्येति ॥ ॐ भूर्भु-
 वः स्वः तत्समिधुः दयात् ॥ ॐ हुपेत्योर्जत्वा वायवस्थे देवोर्वः सविता आर्पयतु श्रेष्ठतमायुर्कर्मणऽआप्याय च्च्यम इमा इन्द्राय मांगम-
 जा र्धतीर नमीबा र्जयुक्ष्माभार्यस्तेर्न ईशतमाघर्शं सोमृवा अस्मिन् गोपतौ स्यात्तव ह्रीर्यजमानस्य पुश्र्वापि हि ॥ १ ॥ च सौऽपुचिर्ब्रम् ॥
 हिरण्यमर्थे नुपात्रेण । सुत्यस्यापि हि तं सुत्वं ॥ यो सार्वभृतेत्युर्गुपऽसौ साबुद्धं ॥ २ ॥ ॐ स्वंत्रल ॥ अतुमुपैत्य ह्यन्तरेणाहवनीयं च-
 गाहं पत्यं च प्राक्किं पुत्रपदुपस्पृशति । तद्यदुपपस्पृशत्यमेच्यो वै पुरुषो यदुनृतं वदति तेन पूतिरन्तरतो मेध्यावाजापो मेच्यो भू-
 त्यान्न तमुपायानीति पयिर्नवा आपऽपवित्रपूतो व्रतमुपायानीति तस्माद्वा अपदुपस्पृशति ॥ १ ॥ सोऽग्निमेवाग्नीक्षमाणो व्रतमु-

येति ॥ ॐ ग्राधीपुत्रादासुरिवासिनः प्राधीपुत्रजासुरायणोदासुरायण आसुरेरासुरिर्यज्ञवल्क्याद्याज्ञवल्क्यउद्दालकादुद्दाल-
फोरुणादुरुणपुपेनोरुपेनिः कुक्षेऽक्षुधिर्याजश्चरसोवाजश्चवाजिह्वाबतोवाध्योगाजिह्वावाच्याध्योगोऽसिताद्वापिगणादुसि-
तोवायगणोहरित्तात्कुक्ष्यपाद्धिरितरे कुक्ष्यपः कुक्ष्यपाद्धिद्वयेऽकुक्ष्यपोनैष्ठविषाचोवागग्निम-
प्याआग्निभृण्यादित्यादादित्यानीमानिशुक्रुनियुजूऽपिवाजसेनैयनयाज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते २ ॥ ॐ अग्निर्मलेपुरोहितंयुज्ञ-
क्षद्वेचमुत्पिज ॥ होतारंतुघातं ॥ ॐ अग्नयाहिवीतयेष्टुणानोहुव्यदातये ॥ निहोतासत्सिबुर्हिषि ॥ ॐ शन्नोदेवीरु-
भिष्टयुआपोभवंन्तुर्षीतये ॥ शयोरुभिलषन्तुनः ॥ चतुर्वदानन्तरं अङ्गानिपठेत् ॥ अथशिखांप्रवक्ष्यामि । अथातोऽधिका-
रः फलयुक्तानिकर्माणि । अथातोऽष्टस्यस्थालीपाकानां कर्म । शृद्धिरादेव । गौः । ग्मा । समासायः समाम्नातः । मयस्स-
तज्जभनलगसंमितं । पञ्चसंवत्सरमयंयुगाध्यक्षं । अथातोऽष्टस्यजिज्ञासा । योगीश्वरंयज्ञवल्क्यं ।
नारायणंनमस्कृत्य । इतिविद्यातपोयोनिरयोनिर्विष्णुरीडितः । वाग्यज्ञेनार्चितोदेवः प्रीयतां च जनार्दनः ॥ अनेनब्रह्मय-
ज्ञात्प्रेनकर्मणाभगवान् श्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् । तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ ब्रह्मस्तुत्या ० ॥ अच्युताय ० । विष्णवेनमः ३ ॥ इति-
कातीयसूत्रानुसारीनक्षयज्ञः ॥

अथकातीयसूत्रानुसारीतर्पणप्रयोगः । आचमनं । प्राणायामः । पचित्रधारणं । एवंगुणविशेषणवर्तिदेशकालेचश्री-
परमेश्वरप्रात्तर्पणमहंकरिष्ये ॥ ततस्तर्पयेत् देवतीर्थेन । सकुशजलेनेतिसर्वत्र ॥ ॐ ब्रह्मानृध्यतां १ । ॐ विष्णुस्तु-

५ । ॐ रुद्रस्तृप्यन्तां ३ उदको० । ॐ प्रजापतिस्तृप्यन्तां ४ । ॐ देवास्तृप्यन्तां ५ । ॐ छन्दांसिस्तृप्यन्तां ६ ।
 ॐ वेदास्तृप्यन्तां ७ । ॐ ऋषयस्तृप्यन्तां ८ । ॐ पुराणाचार्यस्तृप्यन्तां ९ । ॐ गन्धर्वास्तृप्यन्तां १० । ॐ इतरा-
 चार्यस्तृप्यन्तां ११ । ॐ संवत्सरः साययवस्तृप्यन्तां १२ । ॐ देव्यस्तृप्यन्तां १३ । ॐ अप्सरसस्तृप्यन्तां १४ । ॐ देवा-
 नुगास्तृप्यन्तां १५ । ॐ नागास्तृप्यन्तां १६ । ॐ सागरास्तृप्यन्तां १७ । ॐ पर्वतास्तृप्यन्तां १८ । ॐ सरितस्तृप्यन्तां
 १९ । ॐ मनुष्यास्तृप्यन्तां २० । ॐ यक्षास्तृप्यन्तां २१ । ॐ रक्षांसिस्तृप्यन्तां २२ । ॐ उदको० । ॐ पिशाचास्तृ-
 प्यन्तां २३ । ॐ सुपर्णास्तृप्यन्तां २४ । ॐ भूतानिस्तृप्यन्तां २५ । ॐ पशवस्तृप्यन्तां २६ । ॐ वनस्पतयस्तृप्यन्तां २७ ।
 ॐ ओषधयस्तृप्यन्तां २८ ॥ ॐ भूतग्रामधतुर्विधस्तृप्यन्तां २९ ॥ ॥ ततो निवीतीमनुष्यान् यवमिश्रं उदञ्चुखेन प्रा-
 जापत्येनतीर्षेन द्विर्द्विः । ॐ सनकस्तृप्यन्तां १ । ॐ सनन्दनस्तृ २ । ॐ सनातनस्तृ ३ । ॐ कपिलस्तृ ४ । ॐ आसु-
 रिस्तृ ५ । ॐ चोबुस्तृ ६ । ॐ यच्चशिखस्तृ ७ ॥ ततोपसव्यं दक्षिणाभिमुखेन पितृतीर्थेन एकैकस्य तिलैर्मिश्रांस्त्रींस्त्री-
 न्दद्याज्जलाक्षलीन् ॥ ॐ कव्यपादनलस्तृ १ । ॐ सोमस्तृ २ । ॐ यमस्तृ ३ । ॐ अर्यमास्तृ ४ । ॐ अग्निष्वास्ता-
 पितरस्तृप्यन्तां ५ । ॐ सोमपाः पितरस्तृप्यन्तां ६ । ॐ बर्हिषदः पितरस्तृप्यन्तां ७ ॥ यमांश्चैके ॥ ॐ यमायनमः १ ।
 ॐ धर्मराजायनमः २ । ॐ मृत्यवेनमः ३ । ॐ अन्तकायनमः ४ । ॐ वैवस्वतायनमः ५ । ॐ कालायनमः ६ । ॐ सर्वभूत-
 ध्यायनमः ७ । ॐ औदुम्बरायनमः ८ । ॐ दध्रायनमः ९ । ॐ नीलायनमः १० । ॐ परमेष्ठिनेनमः ११ । ॐ चक्रोद-

रायनमः १२ । ॐ चित्रगुप्ताय नमः १३ । ॐ जीवत्पितृकोऽप्येतान् ॥ अन्यांश्चेतरः ॥ गोत्रोच्चारः--
ताताभ्यान्वितयं सप्तजननी मतामहादित्रयं सखि स्त्रीतनयादि तातजननीस्वभ्रातरः सखियः । ताताभ्यात्मभगिन्यप-
धवदुग्जायापिता सहुरुः शिव्यासाः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे ॥ १ ॥ तर्पणेप्रथमाप्रोक्ता ॥ अमुकस-
गोत्रः अस्मत्पिता अमुकशर्मवसुरूपस्तृप्यतां । इदंजलं तस्मैस्वधानमः । अस्मत्पितामहः रुद्ररूपस्तृ० । अस्मत्प्रपिता-
महः आदित्यरूपस्तृ० । अमुकसगोत्रा अस्मन्माता अस्मन्माता अमुकीदावसुररूपातृप्यतां । इदंजलं तस्मैस्वधानमः । अस्मत्पितामही-
रुद्ररूपातृ० । अस्मत्प्रपितामही आदित्यरूपातृ० । अस्मत्सापत्नमातावसरूपातृ० ॥ उदीरतामक्षिरसआयन्तु न कर्जवहन्ती-
पितृभ्योपेयेहमधुयाता इतिव्यर्चं जपन् प्रसिञ्चेत् ॥ तृप्यन्ममिति त्रिः ॥ ॐ उदीरतामर्वरुऽउत्परासुऽउन्मध्यमाऽपितरः सो-
म्यासः । असुंयईयुरेवुफाकृतज्ञासेनोयन्तु पितरोद्वेषु ॥ १ ॥ अक्षिरसोनऽपितरो न वग्वाऽअर्थयाणोऽध्वगवऽसोम्यासः ॥
तेषां युपऽसुंमतीयुजियानामपिभुद्रसौमनुसेस्वामि ॥ २ ॥ आर्यन्तु नऽपितरः सोम्यासोऽग्निपवात्ताः पुथिभिर्देवयानैः । अस्मिन्नु-
नेत्युपयामदन्तोर्ध्विदुवतुतेवन्त्युस्मान् ॥ ३ ॥ कर्जवहन्तीरुमृत्घृतपयःकीळालपरिक्षुतं ॥ सुधास्येतुर्पयतमेपिष्टुन् ॥ ४ ॥
पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः पितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः प्रपितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः ॥ अक्षिन्पु-
तरोमीमदन्तपितरोतीतृपन्तपितरुऽपितरुऽशुन्धध्वं ५ ॥ येचेहपितरोयेचेनेहयांश्चविद्यया २ उचुनप्रविद्धा ॥ त्वेवैत्यय-
त्तितेजीतवेदः स्वधाभिर्गुंज्ञऽसुकृतंलुपस्य ६ ॥ मधुवाता० ७ । मधुनर्क० ८ । मधुमाज्ञो० ९ ॥ तृप्यन् ३ ॥ ॐ नमो-

वऽपितरोरसायुनमौवऽपितरुऽशोर्पायुनमौवऽपितरोऽजीवायु नमौवऽपितरऽस्वघायै नमौवऽपितरोऽघोरायुनमौवऽपितरोऽमन्य-
येनमौवऽपितरुऽपितरोऽनमौवऽ ॥ १ ॥ मातामहानांचैवं ॥ द्वितीयगोत्रः अस्मन्मातामहः । अस्मत्प्रमातामहः । अस्मद्-
द्धप्रमातामहः । अस्मन्मातामही । अस्मत्प्रमातामही । अस्मत्पत्नी । अस्मत्पत्नी । अस्मत्पत्नी । अस्मद्दुहिता ।
अस्मत्पितृव्यः । अस्मन्मातुलः । अस्मद्भ्राता । अस्मत्पितृभगिनी । अस्मन्मातृभगिनी । अस्मद्भगिनी । अस्मद्भ्रातृश्वरः ।
अस्मद्भ्रातृधूः । अस्मद्भ्रातृः । अस्मद्भ्रातृः । अस्मद्भ्रातृः । अस्मद्भ्रातृः । अस्मद्भ्रातृः । अस्मद्भ्रातृः । अस्मद्भ्रातृः ।
मातामहोदयः ॥ अतीतकुलकोटीनांससद्वीपनिवासिनां । आब्रह्ममुयनाहोकादिदमस्तुतिलोदकं ॥ येषां येषां येषां येषां येषां येषां येषां येषां
येन्यजन्मनिवाधवाः । ते सर्वे तृप्तिभायान्तुमयादसेनधारिणा ॥ ये केचास्मत्कुले जाता अपुत्रागोत्रिणो मृताः । ते यत्कन्तु
मयादत्तं वत्सनिष्पीडनोदकं ॥ दासो निष्पीड्य । आचम्य । ब्राह्मैष्यधरोद्रसावित्रमैत्रयारुणैस्तस्मिन् रथे यत् ॥ ॐ यत्ते पु-
त्रिन्मुर्विष्यमेचित्तमन्तरा । त्रसुतेर्न पुनातुमा ॥ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणं पूजयामि ॥ १ ॥ ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे धानिर्दधे पुदं ॥
समृद्धमस्य पादसुरे ॥ विष्णवे ० विष्णुं पू० ॥ २ ॥ ॐ नमस्ते रुद्रमुन्यर्चतुतो तु इष्ये नमः । ब्राह्मभ्यामुत ते नमः ॥ रुद्राय ० रुद्र-
पू० ॥ ३ ॥ ॐ तत्स विदुः ० यात् ॥ सवित्रे ० सवितारं पू० ॥ ४ ॥ ॐ मित्रस्य चर्पणी धृतो वेदिबस्य सानसि ॥ बृभं चित्रश्रव-
स्तमं ॥ मित्राय ० मित्रं पू० ॥ ५ ॥ ॐ यद्वा दुरदयाऽइति धरुणेति शर्पाहुततो वरुणो मुं च । वरुणाय ० वरुणं पू० ॥ ६ ॥
अथ अहं हं स इत्युपस्थाय ॥ ॐ हं हं सऽश्विं चिपद्भुर्नन्तरिक्षसद्वोतवेदिपदतिथिर्दुरोणसत् ॥ नृपदंरुसर्दतसद्यो मुसदुब्जागो-

जार्कतुजाअद्रिजामृतद्रुहत् ॥ २ ॥ ॐ अदंशमस्वकेतवोविरश्मयोजनु २ अनु ॥ आर्जन्तोअशयौयथा ॥ उपयामय-
हीतोसिसूरीयत्वाभ्राजायेपतेयोनिःसूरीयत्वाभ्राजाय ॥ सूर्यभ्राजिष्ठभ्राजिष्ठस्त्वंदेवेष्वसिभ्राजिष्ठोहंमनुष्येषुभूयासं ॥ १ ॥
प्रदक्षिणीकृत्य ॥ दिक्षधेदेवताधनमस्तुत्य ॥ ॐ प्राण्यैदिशेनमः ॥ १ ॥ ॐ इन्द्रायनमः ॥ १ ॥ ॐ आग्नेयैदिशेनमः ॥ ॐ
अग्नेयनमः ॥ २ ॥ ॐ दक्षिणस्यैदिशेनमः ॥ ३ ॥ ॐ निऋत्यैदिशेनमः ॥ ॐ निऋतयेनमः ॥ ४ ॥
ॐ पश्चिमायैदिशेनमः ॥ ॐ यरुणायनमः ॥ ५ ॥ ॐ वायव्यैदिशेनमः ॥ ६ ॥ ॐ उदीच्यैदिशेनमः ॥
ॐ सोमायनमः ॥ ७ ॥ ॐ ईशान्यैदिशेनमः ॥ ८ ॥ ॐ ऊर्वायैदिशेनमः ॥ ९ ॥
ॐ अवाच्यैदिशेनमः ॥ १० ॥ उपविश्यब्रह्माग्निपृथिव्योपधिवाग्यांचस्पतिविष्णवेमहर्ज्योऽध्योपांपतये
(यरुणायनमदतिसर्वत्र ॥ उदकदानसहितोनमस्कारःसर्वत्र) ॥ ११ ॥ ॐ अग्नेयनमः ॥ १२ ॥ ॐ पृथिव्यैनमः
॥ १३ ॥ ॐ ओषधिन्योनमः ॥ १४ ॥ ॐ वाचेनमः ॥ १५ ॥ ॐ वाचस्पतयेनमः ॥ १६ ॥ ॐ विष्णवेनमः ॥ १७ ॥ ॐ महर्ज्योनमः ॥ १८ ॥
ॐ अध्योनमः ॥ १९ ॥ ॐ अपांपतयेनमः ॥ २० ॥ ॐ यरुणायनमः ॥ २१ ॥ संवर्चसेतिमुखांयिष्टेष्ट ॥ ॐ संवर्चसाप्यसुसंतुनू-
भिर्यग्महिमनसासंश्लिषे ॥ त्वष्टासुदत्रोचिर्दधातुरायोनमार्तुमाष्टतुबोयद्विष्टेष्ट ॥ १ ॥ देवागातुविदइतिविसर्जयेत् ॥
ॐ देवागातुविदोगातुंविद्यागातुर्मित ॥ मर्नसस्पतइमंदेवयज्ञंस्वाहावातेधाऽ ॥ एषस्नानचिधिरपस्नानचिधिः ॥ अने-
नतर्पणास्तेनकर्मणाभगवान्श्रीपरमेस्वरप्रीयतां ॥ ॐ तत्सद्र० ॥ विष्णवेनमः ३ ॥ इति कातीयानुसारीतर्पणप्रयोगः ॥

अथपञ्चमहायज्ञाः । तत्रादी वैधेदेवः ॥ वैश्वदेवाद्वाहुद्धृत्य । घृतेनाभिधारणं । कृष्माण्डीभिरुद्धृतान्नप्रोक्षणं । ॐ येदे-
 वादेवहेडं देवांसधकृमायुयं ॥ अग्निर्मातस्मादेनसोविधांन्मुचुत्वहेहंसः ॥ १ ॥ यदिदिव्यायदिनक्तमेनां॑सिचकृमायुयं ॥
 वायुर्मातस्मादेनसोविधांन्मुचुत्वहेहंसः २ ॥ यद्विजानुघद्विस्वमुदएनां॑सिचकृमायुयं ॥ सूर्योमातस्मादेनसोविधांन्मुचु-
 त्वहेहंसः ॥ ३ ॥ इति ॥ आचमनं । प्राणायामः । सव्येकुशोपग्रहः । दक्षिणेपवित्रधारणं । देशकालीसंकीर्त्यप्यंशुणविशे-
 पणप्रतिदेशकालेच मगपञ्चसूनाजनितपापक्षयपूर्वकनित्यकर्मानुष्ठानसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पञ्चमहायज्ञैरहंयक्ष्ये ।
 इतिसंकल्प्य । पञ्चभूस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं । धर्मैः परिसमुद्य । गोमयेनोपलिप्य । यज्ञकाष्ठेनोच्छिख्य । अनामि-
 काङ्गुष्ठेनोद्धृत्य । उदकेनाभ्युक्ष्य अग्निसुपसमाधाय । चत्वारिंशज्ज्ञेत्यग्निध्यायेत् ॥ ॐ चत्वारिंशङ्काग्रयोऽअस्युपादुद्वेश्नी-
 र्वंसुसहस्रांसोऽअस्य ॥ त्रिधापुद्धोर्दृष्टुभोरैरवीतिमुहोदेवोमर्त्यादै आविर्वेश ॥ १ ॥ एषोहदेवइत्यावाहनं ॥ ॐ एषोहदेवः-
 मुदिशोनुसवुर्दृष्टुर्वोहजुतः॑सऽडुगर्भेऽअन्तः ॥ सप्तवज्रातः॑सर्जनिष्यर्मानांस्तिष्ठतिसुर्वतोमुत्तः ॥ १ ॥ अग्नेनये-
 त्तिपञ्चोपचारैः पूजनं । ॐ अग्नेनयसुपधारुयेअस्मान्विधांनिदेववुयुर्नानियिद्वान् ॥ युयोध्युस्मज्जुहुराणमेनोभ्ययिष्ठांतुनमऽ-
 त्तिविधेम १ ॥ ॐ पावकनाम्नैवैधानरायनमः इदमनुलेपनं । इमानिपुष्पाणि । अयंधूपः । अयंदीपः । इदंनैवेद्यं । ॐ सु-
 खंयः सर्वदेवानांहव्यमुकल्यमुक्ताया । पिष्टृणांचनगसस्मैविष्णवेपावकात्मने ॥ इतिनमस्कारः । प्रदक्षिणमग्नेः पर्युक्षणं ।

इतरथावृत्तिः । दक्षिणं जान्याच्य । देवतीर्थेन । सुसमिद्धेभौजुद्यात् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये नमः ॥ १ ॥
 ॐ भूः स्वाहा । इदमग्नये नमः ॥ २ ॥ ॐ भुवः स्वाहा । इदं वायवे नमः ॥ ३ ॥ ॐ स्वः स्वाहा । इदं सूर्याय नमः ॥ ४ ॥ ॐ देव-
 तृत्तुस्यै नमः सोयुयर्जनमसि स्वाहा ॥ ५ ॥ ॐ भनूयुः कृतुस्यै नमः सोयुयर्जनमसि स्वाहा ॥ इदमग्नये नमः ॥ ६ ॥ ॐ पि-
 तृत्तुस्यै नमः सोयुयर्जनमसि स्वाहा ॥ ७ ॥ आत्मर्कृतुस्यै नमः सोयुयर्जनमसि स्वाहा ॥ इदमग्नये नमः ॥ ८ ॥ ॐ एन-
 सपनसोयुयर्जनमसि स्वाहा ॥ इदमग्नये नमः ॥ ९ ॥ ॐ यचाहमेनो विद्वारैश्चकारुयथाविद्वारैस्तस्य सर्वस्यै नमः सोयुयर्जनमसि-
 स्वाहा ॥ इदमग्नये नमः ॥ १० ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये नमः ॥ ११ ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ इदमग्नये-
 स्विष्टकृते नमः ॥ १२ ॥ इत्ययं द्वादशाहुतिर्होमो देवयज्ञः ॥ ॐ धात्रे नमः । इदं धात्रे नमः १ ॥ ॐ विधात्रे नमः । इदं विधा-
 त्रे नमः ॥ २ ॥ इति दक्षिणोत्तरयोर्दक्षिणाखयोः ॥ ॐ धायवे नमः । इदं धायवे नमः ६ ॥ इति प्रागादिप्रतिदिशं ॥ ॐ प्राच्यै-
 दिशे नमः । इदं प्राच्यै दिशे नमः ७ ॥ ॐ दक्षिणायै दिशे नमः । इदं दक्षिणायै दिशे नमः ८ ॥ ॐ प्रतीच्यै दिशे नमः । इदं प्र-
 तीच्यै दिशे नमः ९ ॥ ॐ उदीच्यै दिशे नमः । इदं उदीच्यै दिशे नमः १० ॥ इति प्रागादिप्रतिदिशं ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः । इदं-
 ब्रह्मणे नमः ११ ॥ ॐ अन्तरिक्षाय नमः । इदमन्तरिक्षाय नमः १२ ॥ ॐ सूर्याय नमः । इदं सूर्याय नमः १३ ॥ इति त्रयं
 प्राक्संस्तं भ्ये दद्यात् ॥ ॐ विष्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । इदं विष्वेभ्यो देवेभ्यो नमः १४ ॥ ॐ विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः । इदं वि-

श्वेभ्योभूतेभ्योनमम १५ ॥ इतिद्वयंतेपायुत्तरतः ॥ ॐउपसेनमः । इदमुपसेनमम १६ ॥ ॐभूतानांचपतयेनमः ।
 इदंभूतानांचपतयेनमम १७ ॥ इतिद्वयंतयोरुत्तरतः ॥ इत्यंससदशबलिर्भूतयज्ञः ॥ ततोऽपसव्यंकृत्वा । दक्षिणाभि-
 मुखोभूत्वा । सव्यंजान्वाच्य । ॐपितृभ्यःस्वधानमम १८ ॥ इतिब्रह्मादिबलित्रयस्यदक्षिणतः
 पितृतीर्थेनदद्यात् ॥ सव्यं ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ इत्ययंपितृयज्ञः ॥ तत्पात्रंनिर्णिज्य । तन्निर्जोनोदकं । ॐयक्ष्मेतत्तेनि-
 र्णजनंनमः । इदंयक्ष्मणेनमम १९ ॥ इतिब्रह्मादिबलित्रयस्यउत्तरापरस्यांदिशिनिनयेत् ॥ ततोनित्यश्राद्धं ॥ ततोब्रह्म-
 यज्ञः ॥ ततःफण्टेकृत्वा । आसचतुष्टयपर्यासमन्त्रमुद्धृत्यब्राह्मणायउदकपूर्वदद्यात् ॥ ॐह्रन्ततेऽन्नं २० ॥ पुनरुदकदानं ॥
 इतिमनुष्ययज्ञः ॥ ह्रन्तकारानन्तरंदेवतानैवेद्यं ॥ ततोगोग्रासः ॥ सुरभिर्वैष्णवीमातानित्यंबिष्णुपदेस्थिता । गोग्रासो-
 द्दिमयादत्तःसुरभेप्रतिगृह्यतां ॥ इदंगोभ्योनमम ॥ ततःकाकादिबलीन्बहिर्दद्यात् ॥ ऐन्द्रवारुणवायव्याभ्यावैनैर्ऋ-
 तास्तथा । वायसाःप्रतिगृह्णन्तुभूमौपिण्डंमयापितं ॥ १ ॥ इदंवायसेभ्योनमम ॥ श्वानीद्वौश्वामशबलौवैयस्यसकुलोद्भवौ ॥
 ताभ्यांपिण्डंप्रयच्छामिस्वातामेतावद्विसकौ ॥ २ ॥ इदंश्वभ्यांनमम ॥ देवामनुष्याःपशवोवयांसिसिद्धाश्चयक्षोरगदैत्य-
 संधाः । प्रेताःपिशाचास्तरयःसमस्तायेचात्रमिच्छन्तिमयाद्यदत्तं ॥ ३ ॥ इदंदेवादिभ्योनमम ॥ पिपीलिकाःफीटपतङ्गि-
 काद्यावुसुक्षिताःकर्मनिबन्धनद्धाः । तृत्पर्यमंत्रंदिमयाप्रदत्तंतेपाभिदंतेमुदितामभवन्तु ॥ ४ ॥ इदंपिपीलिकादिभ्योनमम ॥

ततः पादौ प्रक्षाल्य । आचम्य । शालां प्रविश्य ।
त्र्यायुपमिति भस्मना ललाटे ग्रीवायां दक्षिणेऽं-
से हृदि च प्रस्मिन् ॥ ॐ त्र्यायुपंजमदेभ्यः ॥ ॐ-
फुदयपसत्र्यायुपं ॥ ॐ ये हे येषु त्र्यायुपं ॥ ॐ त-
तोऽगस्तु त्र्यायुपं १ ॥ यथा ह मतिधीन्नालादी-
नां संभोज्यस्य संभुजीतेति ॥ ॥ अकृते वै ध-
रे ये तु भिक्षुकेष्टहमागते । उद्धृत्यैवं भवेत्तार्थं
भिक्षुकं तु विसर्जयेत् १ ॥ इति पञ्चमहायज्ञ-
प्रयोगः ॥

निष्ठास्तु अग्नेः पश्चात् स्वाग्रतः उदके च तु-
रसं मण्डलं कृत्वा तदुपरि भूतयज्ञादिव लिदानं
कुर्वन्ति ॥ तथा—

ॐ विधात्रे
नमः २

ॐ प्राच्यै दिशे नमः ७

ॐ धात्रे नमः १

ॐ वायवे नमः ३

ॐ

ॐ सूर्याय नमः १३

ॐ

ॐ अन्तरिक्षाय नमः १२

ॐ

ॐ ब्रह्मणे नमः ११

ॐ

ॐ प्रतीच्यै नमः ९

ॐ

ॐ वायवे नमः ५

ॐ

ॐ उपसे नमः १६

ॐ

ॐ वायवे नमः ६

ॐ

ॐ उदीच्यै नमः १०

ॐ

ॐ यक्ष्मै-
तत्ते १९

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

ॐ

ॐ इदं स कादिभ्यो
नमः २०

ॐ

ॐ वायवे नमः ४

ॐ

ॐ दक्षिणायै ८

ॐ

ॐ हन्तते ०

अथभोजनविचारः । बृहद्विष्णुः—स्वात्वा यथाबद्धत्वा च देवर्षिपितृतर्पणं । कृतेजाप्ये हुतेवह्नौ शुद्धवस्त्रसमन्वितः ॥ प्र-
शस्तपाणिपादस्तु भुक्षीत प्रयतो गृही ॥ मनुः—सायंश्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिनोदितं । नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥
काल्हायनः—द्विरन्नं मुनिभिः प्रोक्तं विप्राणामप्रवासिनां । नित्यमह्नि तमस्विन्यां सार्धप्रहरयामतः ॥ भोजने दिङ्मन्यमः । दे-
वलः—उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वाग्यतः । प्राञ्जुखोऽन्नं तु भुक्षीत शुचिः पीठमधिष्ठितः ॥ मनुः—आयुष्यं प्राञ्जुखो भुक्ते
यशस्वी दक्षिणामुखः । श्रियं प्रत्यञ्जुखो भुक्ते ऋणं भुक्ते उदञ्जुखः ॥ पुत्रवांस्तु गृहे नित्यं नाश्नीयादुत्तरामुखः । सोमवारे तथाभ्यङ्गं
वर्जयेत्तु सदा बुधः ॥ प्रयोगपारिजाते—पितरौ जीवमानौ चेन्नाश्नीयादक्षिणामुखः । तयोस्तु जीवतोरैकस्तथैव नियमः स्मृतः ॥ अ-
निशं मातृहीनानां यशस्यं दक्षिणामुखं ॥ भोजने वर्ज्यासनानि । प्रचेताः—गोशकृन्मृण्मयं भिन्नं तथा पालाशपत्रयोः । लोहपदं
तथैवार्कं वर्जयेदासनं बुधः ॥ भोजनार्हपात्राणि । पैठीनसिः—सौवर्णे राजते ताम्रे पद्मपालाशपत्रयोः । भोजने भोजने चैव
त्रिरात्रं फलमश्नुते ॥ पालाशपत्रपत्रेषु गृही भोजनमाचरेत् ॥ आह्निककारिकास्तु—अक्षपत्रेषु यो भुक्ते मासमेकं निरंतरं । चान्द्रा-
यणसमं पुण्यं कृतस्यापि चतुर्गुणं ॥ भोजने वर्ज्यपात्राणि । व्यासः—मृण्मये पर्णपृष्ठे वा आयसे ताम्रमाजने । नाश्नीयादपि
चेष्टुं क्ते नरकं सोऽधिगच्छति ॥ पैठीनसिः—वटार्काश्चतुष्पत्रेषु कुम्भीतिन्दुकजेषु च । श्रीकामो नतु भुक्षीत कोविदारकरजयोः ॥
प्रचेताः—ताम्बूलाभ्यक्षने चैव कांस्यपात्रे च भोजनं । यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् ॥ अत्रिः—आयसेन तु पात्रेण
यदन्नमुपदीयते । तदन्नमपवित्रं स्यात्प्राज्यं चै सर्वकर्मणि ॥ छत्रुव्याससंहितायां—यो भुक्ते वेष्टितशिरा यश्च भुक्ते विदिञ्जुखः ।
सोपानल्कश्च यो भुक्ते सर्वं विधातदासुरं ॥ नार्धरात्रे न मध्याह्ने नाभीर्गे नार्द्रवक्षधृक् । न च भिन्नासनगतो न शयानः स्थितोपि वा ॥

नोपानत्पादुही चापि नच संमिष्टवचपि ॥ तथा—पादुकास्यो न भुक्षीत पथेङ्के संस्थितोपि वा । अचण्डालादिदृष्टो वा भोजनं परिवर्जयेत् ॥ मण्डलप्रमाणं प्रत्यपुराणे—उपलिप्ते समे स्थाने शुचीं सूर्ये प्रकल्पिते । चतुरस्रं त्रिकोणं च वर्तुलं चार्धचन्द्रकं ॥ कर्णव्यमात्रपूर्व्येण मास्यणादिषु मण्डलं ॥ वितस्तिमानं चतुरस्रं वा कोणीधतुर्भिर्विदधीत मण्डलं । प्राणाग्निहोत्रार्धमिदं समुक्तं महाबुभायेन वा दारितेन ॥ द्वादशाहुलमानं तु घृतिनां योगिनां सदा । चतुरस्रं त्रिकोणं त्रिकोणं प्रेतकर्मणि ॥ हस्तौ पादौ मुखं पात्रं मण्डलं धार्द्रपथकः । प्रतुर्गोत्रं राजन्यद्वयस्याधमतत्परः । देवे कायेऽथवा पैत्र्ये उक्तवान्कमलापतिः ॥ अन्नपरिवेषणं स्मृत्यन्तरे—शाकालीनुरतः स्याप्य भक्ष्यभोज्यं च वामतः । अन्नं मध्ये प्रतिष्ठाप्य दक्षिणे घृतपायसं ॥ ओदने परमात्रे च आज्यपात्रं यदि स्थितं । तदाग्नौ च भयङ्कृतं तदन्नं मांसमुच्यते ॥ मनुः—दर्व्यां देयं गृतान्नं च समस्तं व्यवहारादिकं । अपकं खेहपकं च ननु दर्व्यां कदाचन ॥ पैथीनसिः—लवणं व्यजनं चैव घृतं तैलं तथैव च । लेष्टं पेयं च विविधं हस्तदत्तं न भक्षयेत् ॥ शान्तातपः—हस्तदत्तानि चानि श्रुतांश्च लवणं तथा । वर्जनीयं प्रपद्येन माद्येन विशेषतः ॥ अग्निः—घृतं वा यदि वा तैलं ब्राह्मणो नखनिःसृतं । न भुक्षीत न दद्यात् भुक्त्वा पादं समाचरेत् ॥ घ्रासमानं विभामित्रकल्पे—कुण्डाण्डप्रमाणं तु घ्रासमानं विधीयत इति ॥ पङ्क्तिवारणे गोभित्तः—एकपञ्चपुष्पिष्ठानां दुष्कृतं यदुरात्मनः । सर्वेषां तत्समं तेषां यावत्पङ्क्तिर्न भिद्यते ॥ पराशरः—एकपञ्चपुष्पविष्टानां पित्राणां सदभोजने । यद्येकोपि लज्जेत्यात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥ अतएव—अग्निना यस्मिन्ना चैव स्तम्भेन सलिलेन वा ॥ द्वारेण चैव मार्गेण पक्षिभेदो रुपैः स्मृतः ॥ अन्नशतुनिर्घ्राष्टे—अन्नं दद्याद्वा प्रणम्यादौ प्राश्नादि कारयेत्ततः । अस्माकं नित्यमस्त्वेतदिति मत्स्यापि वन्दयेत् ॥ मनुः—चिनाहुनिवलीन्दयादलिहीनं न भोजयेत् । तत्र स्थाने कस्मर्थं न भोक्तव्यं कदाचन ॥ अन्यच्च—अष्ट-

तोपस्तरणमसि स्वाहेत्यपः पिबेत् । करेण सलिले विष्णुं ध्यात्वा ब्रह्म विवेदयः ॥ प्राणाग्निहोत्रं जुहुयान्छेषं भुङ्क्ते द्विजोत्तमः । स्वाहान्ताः प्रणवायाश्च नाम्ना मन्त्राः प्रकीर्तिताः ॥ जिह्वाया च असेदन्नं दन्तान्तैस्तान्न संस्पृशेत् । अनिन्द्यं भक्षयेदन्नं वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् । पक्व-
ग्रासान्महामौनं प्राणाद्यांश्च समाचरेत् ॥ प्राणाग्निहोत्रं चिन्वामित्रकल्पे—प्राणाग्निहोत्रं वक्ष्यामि सर्वयज्ञेषु दुर्लभं । यज्ज्ञात्वा मुच्यते
जन्तुर्जन्मस्यस्युजरादिभिः ॥ विधिना भुज्यते येन मुच्यते स ऋणव्रयात् । कुलान्युद्धरते विप्रो नरकादेकविंशति ॥ सर्वयज्ञफलप्राप्तिः सर्व-
लोकेषु गच्छति । हृत्पुण्डरीकमरणिं मनोन्मथनसंज्ञकं । बायुरलवा मयेदधिमात्माध्वर्युः प्रकीर्तितः ॥ भोजनप्रकारः । पुस्तकस्थः—
अश्वियात्तन्मना मूत्वा पूर्वं तु मधुरान्नकं । लवणाम्नी तथा मध्ये कटु तिक्तादिकं ततः ॥ बिष्णुपुराणे—आगद्वं पुरुषोऽश्वियान्मध्ये
च कठिनाग्रनः । अन्ते पुनर्दवाशी तु पलारोग्येनं मुच्यति ॥ जठरं पूरयेदर्धमन्नैर्भागं जलस्य च । वायोः संचारणार्थाय चतुर्थमवशेष-
येत् ॥ आसेयस्ता । आपस्तम्बः—अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः । द्वाविंशतु एहस्थस्य द्वाभितं ब्रह्मचारिणः ॥ भो-
जने विधेयनियमाः—यामहस्ते जलं धृत्वा मणिवन्धे निधाय च । शुद्धमानः विबन्ध्वारि नोच्छिष्टं मनुरग्रवीत् ॥ यः पुनर्मोजनं
कुर्वन्नन्नन्तं संस्पृशेद्विजः । ततस्तेन न मोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ व्यासः—विषसाशी भवेन्नित्यं नित्यं चासृतभोजनः ।
यिचसे सुक्तशेषं तु यज्ञशिष्टं तथायुतम् ॥ पञ्चाद्रौ भोजनं कुर्यात्प्राशुखो मौनमाश्रितः । हस्तौ पादौ तथैवास्त्रेणु पञ्चाद्रंता मता ॥
दृढरूपतिः—न स्पृशेद्दामहस्तेन सुखानोऽन्नं कदाचन । न पादौ न शिरो बस्ति न पदा भोजनं स्पृशेत् ॥ बौधायनः—भोजनं
हवनं दानमुपहारः प्रतिग्रहः । वहिर्जानु न कार्याणि तद्ब्रदाचमनं स्पृशेत् ॥ बृहस्पतिः—धृतपात्रस्तु सुक्षीत पथ्य ग्रासान्महामुने ।
शेषमुद्धृत्य भोक्तव्यं विन्यर्थे ननु चोद्धरेत् ॥ रात्रिभोजने दीपनाशे—दृणां भोजनकाले तु यदि दीपो विनश्यति । तदन्नं पा-

पिना रश्मि सावित्री मनसा जपेत् ॥ पुनर्दाप ततो लब्ध्वा चेपं सुखीत कामतः । अन्यदन्नं न भोक्तव्यं सुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
शतपदगमनं—भोजनान्ते शतपदं गत्वा ताम्बूलमक्षणं । शयनं वामकुक्षौ चैकैपज्ये किं प्रयोजनं ॥ धन्वन्तरिः—सुक्त्वा राज-
वशासीत यानदत्तकनो गतः । ततः शतपदं गत्वा वामपार्श्वे तु संविशेत् ॥ नारदः—निर्माल्य तुलसीपत्रं मक्षयेद्भोजनोत्तरं । शुद्धो
भवति तत्काल एनं सर्वं विधीयते ॥ मनुः—ताम्रूले च फले चैव भुक्ते खेहानुलेपने । दन्तलग्नस्य संस्पर्शे नोच्छिष्टं मनुव्रवीत् ॥
नारदः—अगस्त्यं कुम्भकणं च दानि च बृहवानलम् । आहारपचनार्थाय स्मरेद्भूमं च पद्मम् ॥ जातापी मारितो येन
जातापी च निपातितः । समुद्रः शोषितो येन स मेऽगस्त्यः प्रसीदतु ॥ इत्युक्त्वा तु स्वहस्तेन परिमार्ज्य निजोदरं । अनायासप्रदा-
यीनि कुर्यात्कर्मोप्यतन्द्रितः ॥

अथ सूत्रानुसारी भोजनविधिः ॥ अथातः श्रुतिस्मृतीरनुसृत्यभोजनविधिर्व्याख्यास्यामः ॥ आचान्तः । धृतोत्तरीय-
वस्त्रः । धृतश्रीखण्डगन्धपुण्ड्रः । भोजनशालामागत्य । गोमयेनोपलिप्य शुचौदेशेविहितपीठाधिष्ठितः । नित्यंप्राशुखः ।
नदधिणामुखः । नप्रत्यशुखः । नयिदिशुखः । श्रीकामधेयप्रत्यशुखः । सत्यकामधेयदुदशुखः । यशस्कामधेयदधिणामुखः ।
जीवन्मातृकवर्जं । इक्ष्वापादास्तेषु पञ्चसार्द्धः । नीवारचूर्णैर्गौरमृदाभस्मनोदकेनयामण्डलं कुर्यात् । चतुष्कोणं ब्राह्म-
णस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य मण्डलाकृतिर्वैश्यस्याभ्युध्मणश्चद्रस्य—यथाचक्रायुधोविष्णुर्लोक्यंपरिरक्षति ॥ पदंमण्डल-
चार्येत्तत्सर्वभूतानिरक्षतु । इति । तत्रभूमौनिहितपात्रेप्रेपरिचिष्टे । ॐपितुंनुजोपमुहोघुर्मार्माणंतविधीम् ॥ यस्यत्रितोन्न्योज-

सानुत्रं विर्पयमुदर्यत् ॥ १ ॥ इत्यन्नं संस्तुत्य ॥ ॐ गार्गस्तोके तनये मानवायुमानो गोपुमानो अश्वपुरीरिपः ॥ भानो वीरानुद्रमा-
 मिनो वधीर्हविष्मन्तुः सदुमित्त्वा हवामहे ॥ १ ॥ नमो वदकिरिकेभ्यो देवानां हृदयेभ्यो नमो विचिन्वत्केभ्यो नमो विक्षिण्त्केभ्यो-
 नम आनिर्हृतेभ्यः ॥ २ ॥ नमः शंभुवार्यचमयोभुवार्यचुनमः शंकरार्यचमयस्करार्यचुनमः शिवार्यच शिवतराय च ॥ ३ ॥ इत्यभिमन्त्र्य-
 प्रोक्षयेत् ॥ ॐ सत्यं त्वं नगरि पिबामि । इति प्रातः । ऋतं त्वासत्येन परि पिबामि । इति सायं । ॐ तेजोसि शुक्रेभ्यः सृजतमसि ॥ १ ॥
 इत्यन्नमभिमृश्य ॥ ॐ शुभ्रि रस्मिजन्मना जुत वेदपूतं मे चक्षुरसृजतम आसन् ॥ अर्क बिधातुरजसो विमानो जस्रोद्युर्मोह विरस्मि-
 नाम् ॥ १ ॥ इत्यात्मानमभिध्यात्वा । ॐ भूपतये स्वाहानमः । ॐ भुवनपतये स्वाहानमः । ॐ भूतानां पतये स्वाहानमः । इति ॥
 ॐ चित्राय स्वाहानमः । ॐ चित्रगुप्ताय स्वाहानमः । ॐ सर्वेभ्यो भूतेभ्यः स्वाहानमः । इति वा । दिवा प्रणवादि कैः स्वाहा-
 नमो न्तैर्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रं च लीङ्गरेत् ॥ ॐ अन्तर्धरसि भूतेषु गुहायां विश्रुतो मुखः ॥ त्वं ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं यपदकारस्त्वमोकार-
 स्त्वं विष्णोः परमं पदम् । ॐ अमृतोपत्तरणमसि स्वाहा । इति विष्णुमन्त्रमभिध्याय न्नाचम्यान्नमसृजतं ध्यायन् मौनी हस्त्या-
 पल्यादि रहितो मुखे पञ्च प्राणादुतीर्जुहोति ॥ अद्भुतप्रदेशिनी मध्यमाभिः प्रथमा ॐ प्राणाय स्वाहा । अद्भुतमध्यमाना मि-
 काभिः द्वितीया ॐ अपानाय स्वाहा । अद्भुतानामिका कनिष्ठिकाभिः तृतीया ॐ व्यानाय स्वाहा । कनिष्ठिका तर्जन्य-
 ष्ठैः चतुर्थी ॐ समानाय स्वाहा । सर्वाभिरङ्गुलीभिः साङ्गुष्ठाभिः पञ्चमी ॐ उदानाय स्वाहा ॥ इति क्रमं याज्ञवल्क्यो म-

न्यते । उदानायस्याहोतिशीनकयोधायनौ । याज्ञवल्क्योदितक्रमोवाजसनेयिनाम् । दन्तैर्नोपस्पृशेत् जिह्वयाग्रसेत् । अ-
मुष्टानामिकाग्राह्योन्नैताबाहुतयदितिहारीतव्याख्यातारः । सर्वाभिरेताइतिचौधायनः ॥ मौनं त्यक्त्वा प्राग्द्रवरूपमश्री-
यान्मभ्येकठिनमन्तेपुनर्द्रवाशीस्यान्मधुरपूषं लवणाम्लौमभ्ये कटुतिक्तादीन्यध्वाद्यथासुखंमुञ्जीत । मुञ्जानोवामहस्तेनाङ्ग-
नस्पृशेन्नपादौनशिरोनबस्तिनपराभोजनं स्पृशेदयंथारुचिमुक्त्वा शुक्लशेषमन्नमादाय ॥—मद्भुक्तोच्छिष्टशेषं येमुञ्जतेयि-
तरोथमाः । तेषामन्नंमयादत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ इतिपितृतीर्थेनदत्त्वा । ॐ अमृतागपिधानमसिस्वाहा । इति हस्तगृहीता-
नामपामर्धपीत्यार्धभूमौनिक्षिपेत् ॥ रौरेपृथनिलयेपद्मार्धुदनिवासिनाम् ॥ अर्धिनां सर्वभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥
इति । तस्माद्देशादपसृत्यगण्डूपशलाकादिभिलज्जनीवर्जमास्यंशोधयेत् ॥ नमार्योदर्शनेक्षीयान्नभार्ययासह्नसंभ्ययोर्न-
मभ्याह्नेनार्धरात्रेनायज्ञोपवीतीनार्द्रशिरानार्द्रयासानैकयासानशयानोनताभ्राजनेनभिन्नेनराजतसौवर्णशङ्खस्फटिककांस्त्य-
भाजनवर्जं नलौहेनमृन्मयेनसंधिसंस्थितेनमुविनपाणौनसर्वभोजीत्यात्किंचिद्भोज्यंपरित्यजेदन्यत्रघृतपायसदधिसल्लुप-
ललमधुभ्यः । साध्याचान्तो दक्षिणपादाङ्गुष्ठेपाणिनिःस्नाबयेत् । अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाधितः । ईशः सर्वस्य ज-
गतः प्रभुः प्रीणातुयिश्चसुखं । इति । ॐ श्वात्राऽपिताभयतयूयमोपोजुस्मार्कमुन्तर्दुरसुशेवाः । ताऽअस्मभ्यमयुक्ष्माऽर्जन-
मीवाऽअनागसुः स्वर्दत्तुर्दुधीः ॥ इतिनाभिमाळभेत । अमृताइत्यतः प्राक्—अगस्त्यैवैतयंचशर्निचवडयानलम् । आहा-
स्पेरिणामार्धं घरेर्द्धमंचपञ्चमम् ॥ इत्युदरमाळभ्य—शर्मातिचसुकन्यांचच्यवचंशुक्रमभिनी । भोजनान्तेस्मरेन्नित्यंतस्य

चक्षुर्नदीयते ॥ इतिस्मृत्वा सुखशुद्धिकुर्यात् । नमोभगवतेवाजसेनेयाययान्नधत्वयायनमोभगवतेवाजसेनेयाययान्नव-
ल्मयाय ॥ इति कातीयभोजनसूत्रानुसारीभोजनविधिःपरिसमाप्तः ॥

अथस्मृत्यनुसारीभोजनविधिः । भृगौलदकेनचतुरस्त्रमण्डलकरणं । ॐ यथाचक्रधरोविष्णुल्लोकोऽयं परिरक्षति । एवं-
मण्डलधार्यैतत्सर्वभूतानिरक्षतु ॥ तदुपरिपात्रनिधानं । तत्रपरिविष्टमन्नमभिमन्त्र्य । ॐ भूर्भुवःस्वः । तत्सचितुर्वरेण्यं ०
यात् । प्रोक्षेत् ॥ ॐ सत्यं तन्नपरिविष्टमि । इतिदिवा । ॐ ऋतं तत्वासत्वेनपरिविष्टमि । इति रात्रौ । दिवैचत्रीन्बली-
न्दद्यात् । ॐ भूपतयेस्वाहानमः १ । ॐ भुवनपतयेस्वाहानमः २ । ॐ भूतानांपतयेस्वाहानमः ३ । ॐ अन्तर्धरतिभूतेषु-
गुहायांविभ्यतीमुखः । त्वं ब्रह्मत्वं यज्ञस्त्यं यदङ्कारस्त्यमोङ्कारस्त्यं विष्णोः परमंपदं ॥ ॐ अमृतोपस्तरणमसिस्वाहा । इत्या-
चम्य । यामेनपात्रमालभ्ययान्यतः सन्मुखेपञ्चप्राणाहुतीर्जुहोति । ॐ प्राणायस्वाहा १ । ॐ अपानायस्वाहा ॥ ॐ व्या-
नायस्वाहा । ॐ समानायस्वाहा । ॐ उदानायस्वाहा । शिखासुरिकृत्वा । यथारुचिसुजीत ॥ ॥ अथसुक्तशेषमन्न-
मादाय ॥ मधुक्तोच्छिष्टशेषं येभुजंतेपितरोधमाः । तेषामन्नं मया दत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु । इतिपितृतीर्थेनदत्त्वा । ॐ असु-
तापिधानमसिस्वाहा । इतिहस्तगृहीतानामपामर्धपीत्वा । अर्धंभूमौनिक्षिपेत् ॥ रौरेवपूयनिलयेपद्माहुर्दनिवासिनां ।
अर्धिनां सत्यंभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ शिखांबध्या । तस्मादेसादपसृत्य । मुखंशोधयेत् । द्वादशगण्डूपांस्यक्त्वा ।
आचम्य । दक्षिणपादाद्गुह्येपार्णिनिः स्वावयेत् । अष्टमपात्रः पुरुषः ० इति । ॐ ध्यात्राऽपीता ० इतिनामिमालभ्य ॥ अग-

मस्यैतत्तयं० इत्युदरगालभ्य । तयार्तिचमुकन्यांच इति स्मृत्या । ताम्बूलेनमुद्यदुद्धिं कुर्यात् ॥ इतिस्मृत्युक्तःसंधिस-
भोजनविधिः ॥ इतोपायदत्तपाठप्रचनपुराणश्रवणदेवदर्शनादिनासदाचारणकालयापनम् ॥

ताम्बूलभक्षणं । मार्कण्डेयः—भूयोप्याचम्य कर्तव्यं ततस्ताम्बूलभक्षणं । वसिष्ठः—सुपूगं च सुपत्रं च घूर्णेन च समन्वितं ।
अदत्त्वा द्विवदेभ्यस्ताम्बूतं पत्रैर्यदुधः । एकपूगं मुलारोग्यं त्रिपूगं निष्फलं भवेत् । अतिश्रेष्ठं त्रिपूगं च क्षयिकं नैव दुष्यति । पर्णमूले
भोजनार्थः पर्णमि पत्रसंभवः । जीर्णपत्रं क्षिपेदायुः शिरा बुद्धिविनाशिनी । तस्मादत्रं च मूलं च शिरां चैव विशेषतः । जीर्णपर्णं वर्ज-
यित्वा ताम्बूतं भक्षयेद्दुध इति ॥ ॥ भोजनोत्तरकृत्यं । वक्षः—इतिहासपुराणाधिः पष्ठसप्तमकौ नेयेत् । अष्टमे लोकयात्रा तु
वदिःसंध्या ततः पुनः ॥ यमः—रेवेरत्नमयात्पूयं घटिकैका यदा भवेत् । सायंसंध्यामुपास्याय कुर्यादोमं च पूर्ववत् ॥

अथसायंसंध्या ॥ सिखावग्धनादिभूम्युपसंग्रहान्तंसर्पप्रातःसंध्योपासनवत् ॥ संकल्पमन्त्राचमनअर्घ्यउपस्थानआ-
वाहनभ्यानजपनिवेदनसमापनेषुविशेषः ॥ संकल्पः ॥ ममउपास्तदुरितक्षयार्थं धीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विष्णवावासे सायंसं-
ध्योपासनमहं करिष्ये ॥ मन्त्राचमनं ॥ ॐ अभिधमामन्युधमन्युपतयधमन्युकृतेभ्यः ॥ पापेभ्योरक्षन्तां । यदह्वापापम-
कार्यं । मनसावाचाहस्तान्यां । पञ्चामुदरेण शिवा । अहस्तदवलुम्भतु । मर्तिकचदुरितं मयि । इदमहं माममृतयोनौ सत्ये-
न्योतिषिबुद्धोमिसादा ॥ अर्घ्यदानं ॥ पथिमाभिमुखास्तिष्ठन् गायत्र्या अर्घ्यत्रयंदद्यात् ॥ उपस्थानं ॥ अजलिं बध्वाति-
ष्ठत्तपोपस्थानं पूर्ववत् ॥ आवाहनं ॥ वृद्धांसरस्वतीं कृष्णां कृष्णवस्त्रांचतुर्भुजां । शङ्खचक्रगदापद्महस्तांगकडवाहनौ ॥ साम-

वेदकृतोत्सङ्गावैष्णवीचिष्णुदेयतां । चदर्थाश्रमवासांतामायान्तीसूर्यमण्डलात् ॥ चरदांज्यक्षरांसाक्षाद्देवीमावाहयाम्यहं ॥
 आगच्छचरदेदेविष्यक्षरेचिष्णुयादिनि । सरस्वतिच्छन्दोमातर्विष्णुयोनेनमोस्तुते ॥ जपः ॥ पश्चिमाभिमुखोऽपविश्यासा-
 म्रेदक्षिणहस्तनिधाय आनक्षत्रदर्शनाज्जपेत् ॥ निवेदनं ॥ अनेनसायंसंध्याप्रधानभूतेन अमुकसंख्याकेनगा० भगवान्वि-
 ष्णुस्वरूपीसचितासू०ताम् ॥ समापनं ॥ अनेनसायंसंध्योपासनाख्येनकर्मणाभगवान्विष्णुस्वरूपीश्रीसचितासूर्यनाराय-
 णःप्रीयतां ॥ इतिसायंसंध्या ॥

सायंदीपादि ॥ गरीचिः—रवेरस्तं समारभ्य याचत्सूर्योदयो भवेत् । यस्य तिष्ठेद्गृहे दीपस्तस्य नास्ति दरिद्रता ॥
 आयुर्देः प्राप्नुवो दीपो धनदः स्वादुदस्तुखः । प्रत्यस्तुखो दुःखदोऽसौ हानिदो दक्षिणामुखः ॥ कार्पासवर्तिका श्रोक्ता
 दीपकृत्येषु सर्वदा । नचैव स्याप्येदीपं साक्षाद्गुप्ती कदाचन ॥ कोशजं रोमजं वस्त्रं वर्तिकायै न योजयेत् । न मिश्री-
 कृत्य दद्यात्तु दीपं स्नेहे घृतादिकमिति ॥ दीपप्रार्थना—दीपज्योतिः परब्रह्म दीपज्योतिर्जनार्दनः । दीपो हस्तु मे पापं
 संध्यादीप नमोस्तु ते ॥ शुभं करोतु कल्याणमारोग्यसुखसंपदः । शत्रुबुद्धिचिनाशं च दीपज्योतिर्नमोस्तु ते ॥ इति । दीप-
 निर्यायणं—दीपनिर्वापणात्पुंसः कूष्माण्डच्छेदनात्स्त्रियः । अचिरेणैव कालेन वंशनाशो भवेद्बुधम् ॥ ॥ पञ्चोपचारै-
 र्देवपूजांभारार्तिक्यंचकृत्वा रामरक्षासहस्रनामादिपाठं कृत्वा रात्रिभोजनादि निर्वर्तयेत् ॥

अथस्नापकालः ॥ गार्ग्यः—शुचिदेशं विविकं तु गोमयेनोपलेपयेत् । वैदिकैर्गार्ग्यैर्मन्त्रैरभिमन्त्र्य स्वपेत्ततः ॥ चि-

पुनुरागे—रात्रिसूक्तं जपेत्स्मृत्या देवांश्च सुखशायिनः । नमस्कृत्वाव्ययं विष्णुं समाधिस्थः स्वपेत्तिशि ॥ सुखशायि-
नआहगोभिलः—अगस्त्यार्णधवधैष शुभुकुन्दो महाशुनिः । कपिलो मुनिरास्तीकः पञ्चते सुखशायिन इति ॥ स्वापे-
शिरोनियमः—ग्रन्थां दिशि शिरः शस्तं याम्यायामथवा नृप । तथैव स्वपतः पुंसो विपरीतं तु रोगदमिति ॥
गार्ग्यः—स्युहे प्राक्किशराः शेते श्वाशुर्ये दक्षिणाशिराः । प्रत्यकिशराः प्रवासे तु न कदाचिदुदकिशरा इति ॥ मङ्गल्यं
पूर्णकुम्भं तु शिरस्थाने निधापयेत् । आधौतशुष्कपादस्तु स्वाचान्तः शयने शुचौ ॥ अभीष्टदेवतां स्मृत्वा संविशेन्म-
ङ्गलञ्चनी । रात्रिसूक्तं जपेद्रात्री रात्रिक्षामो भवेन्नरः ॥ क्षामः शान्तः । तथा—पूर्वरात्रे व्यतीते तु स गच्छेद्रतिम-
न्दिरं । पादौ प्रक्षालयेत्पूर्यं पश्चाच्छय्यां समाविशेत् ॥ धौतवस्त्रं च ताम्बूलं संयोगं च शुभावहं ॥ स्त्रीकृत्यं—भर्तुः
पादौ नमस्कृत्य पश्चाच्छय्यां समाविशेदिति ॥ पुंसो रतिः—संस्तृत्य परमात्मानं पत्नीजं च प्रसारयेत् । योनिं स्पृष्ट्वा
जपेत्सूक्तं विष्णुर्योनिं प्रजापतेः । रेतः सिञ्चेत्ततो योन्यां तस्माद्भर्तुं चिभर्ति सेति ॥ याज्ञवल्क्यः—पोडशर्तुर्निशाः स्त्रीणां
तस्मिन्पुग्मासु संविशेत् । ब्रह्मचार्येव पर्वाण्याद्याधतस्तु वर्जयेत् । यथाकामी भवेद्वापि स्त्रीणां घरमनुस्मरन्निति ॥
भर्तुः—तासामाद्याधतस्तु निन्दितैकादशी तथा । त्रयोदशी च नेपालु प्रशस्ता दश रात्रयः । अमावास्याष्टमी चैव पूर्णि-
मासी चतुर्दशी । ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्यृतौ स्वातको द्विज इति ॥ शयनेवर्ज्यस्थानानि । मार्कण्डेयः—शून्यालये श्मशाने
प्य परश्वे चतुष्पदे । महादेवश्वे चापि भार्गवधमनि न स्वपेत् ॥ न यक्षाणामायतने स्कन्दस्यायतने तथा । कुलच्छायासु

च तथा शर्करालोष्टपांसुषु ॥ न स्वपेच तथा दर्शे विना दीक्षां कथंचन । धान्यगाधमावप्राणा गुणः ॥ च तप्तपार ॥ नाकाशे सर्वतः शून्ये न च चैत्यद्रुमे तथेति ॥ निषिद्धशय्या विष्णुपुराणे—न चिंशालां न चा भर्मा नासर्मा मलिनां तथा । नच दन्तमयीं शय्यामधितिष्ठेदनास्तृतां ॥ नतु जन्तुमयीमिति कचित्पाठः ॥ दन्तमयीं मृतहस्तिदन्तमयीं । निद्रासमये तु—निद्रासमयमासाद्य ताम्बूलं वदनात्त्यजेत् । पर्यङ्गात्प्रमदां भालात्पुण्ड्रं पुष्पाणि मस्तकादिति ॥ आहिकफलम्—नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाऽऽश्रमविधिं स्वकम् । तस्मात्कर्माणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिन इति ॥ इत्याहिकाचारदिक ॥

अथ पञ्चाङ्गरुद्रन्यासाः ॥ तत्रादौ भृशुद्धिभूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठाऽन्तर्मातृकावहिर्मातृकान्यासाः । अत्र सर्वत्र मूलदेवीभाग-
 षेसमन्त्रमहोदधौकल्पद्रुमेचद्रष्टव्यं ॥ तत्र भृशुद्ध्यादीनां तान्त्रिकत्वात्तात्रिकेष्वेव मन्त्रेषु पूजाजपादियोग्यताजनकत्वं । नवैदि-
 फमन्त्रेषु । वैदिकप्रमाणाभावात् । अतो भृशुद्ध्यादीनां वैदिकेष्वनावश्यकत्वमिति कल्पद्रुमः ॥ ॥ आचमनं । प्राणायामः ।
 देशफालौसंकीर्त्यैवंगुणविशेषणवतिदेशकालेच अशेषपापक्षयकामः धर्मार्थकाममोक्षाणामन्यतमकामोवाशीपरमेथर-
 ग्रीत्यर्थे अमुकरुद्रजपं ह्रीं अभिषेकं वा करिष्ये । तदङ्गत्वेन भृशुद्धिभूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठान्तर्मातृकावहिर्मातृकान्यासान् पञ्चा-
 ङ्गमहारुद्रन्यासांश्च करिष्ये इति संकल्पः कार्यः ॥

अथ भृशुद्धिः । तत्रादौ द्वारपूजा । गृहद्वारसमागत्य द्वारपूजां समाचरेत् ॥ ॐ अस्त्राय फट् । इत्यभिमन्त्रितेन जलेन द्वारं

संप्रोक्ष्य । ऊर्ध्वं । ऊँगंगणेशायनमः । दक्षिणे । ऊँमंसहालक्ष्म्यैनमः । वामे । ऊँसंसरस्वत्यैनमः । पुनर्दक्षिणे । ऊँवि-
विघ्नानमः । ऊँगंगक्ष्मायैनमः । पुनर्वामे । ऊँक्षेत्रपालायनमः । ऊँसंखःसिन्धवेनमः । ऊँयं-
यसुनायैनमः । पुनर्दक्षिणे । ऊँधंधायैनमः । पुनर्दक्षिणे । ऊँशंशङ्खनिधयेनमः । पुनर्वामे । ऊँपं-
पमनिधयेनमः । ततः । ऊँद्वांक्षरपालेभ्योनमः । इतिसर्पग्रगन्धाक्षतपुष्पैःसंपूजयेत् ॥ इतिद्धारपूजा ॥ द्वारपूजाविधाये-
त्यंप्रविश्रयार्चनमन्दिरे ॥ आसनोपवेशनं ॥ पृथित्वयेतिमन्त्रस्मरुष्टक्रपिः सुतल्लन्दः कूर्मोदेवताआसनेविनियोगः ।
ऊँपृथित्वयापृतालोकादेवित्यंविष्णुनापृता । त्वंचधारयमादेवि पवित्रं कुरु चासनं ॥ ऊँविश्रयस्त्यैनमः ।
ऊँमायाशक्त्यैनमः । ऊँकूर्मासनायनमः । ऊँयोगासनायनमः । ऊँअनन्तासनायनमः । ऊँविमलासनायनमः ।
ऊँपरमसुखासनायनमः । ऊँआत्मासनायनमः । इतिपुष्पादिनाआत्मनआसनदानं । उपविश्य ॥ शिखा-
वन्धनं ॥ ऊर्ध्वकेशि विरूपाक्षिमांसशोणितभोजने । तिष्ठदेविशिखावन्धेशिखावन्धकरोम्यहं ॥ इति शिखावध्वा ॥
भूतोत्सादनं ॥ ऊँअपसर्पन्तुलेभूतायेभूताभूमिसंस्थिताः । येभूताविघ्नकर्तारस्तेनश्यन्तुशिवाज्ञया ॥ अपक्रामन्तुभूतानि
पिशाचाःसर्वतोदिशं । सर्वेषामनियोगेनब्रह्मकर्मसमारभे ॥ इतिमन्त्राभ्यांवापपादेन त्रिचारंभूमिताडनं ॥ भूरसीति-
मन्त्रस्यप्रजापतिर्ऋषिः प्रक्षारपङ्क्तिश्छन्दः स्वयमातृण्णादेवता भृशुद्धौविनियोगः । भूमौहंसंदत्त्वाभूरसीतिमन्त्रजपः ।
ऊँभूरेभिर्मैरुषदिदितिरसिषुबधोयुविच्यसुवनेत्यधुर्वा ॥ पृथिवीयन्छपृथिवीदृष्ट्यपृथिवीमादिरेऽसीः ॥१॥ इतिगू-

तोत्सादनमेवभृशुद्धिः ॥ अथनमस्काराः ॥ ॐगंगणेशायनमः । ॐशुक्लान्ध्यागमः । ॐपञ्चपरमपुष्पानाम् । ॐपरात्प-
रगुरुभ्योनमः । ॐइष्टदेवतायैनमः । योभूतानामितिमन्त्रस्यकौण्डिन्यऋषिःपङ्क्तिश्छन्दः नारायणोदेवताभैरवनमस्का-
रेवि० । ॐयोभूतानामधिपतिर्यस्यैतुकाऽअर्धश्रितः । यश्शैमहतोमुहाराँस्तेनष्टहामित्वामुहंमयिगृह्णामित्वामुहं ॥
क्षेत्राधिपतयैभैरायनमः ॥ इतिनमस्काराः ॥ ततःप्राणायामः ॥ प्राणानायम्यतारेणपूरकुम्भकरेचकैः । द्वात्रिंशताचतुः-
षष्ट्याक्रमारपोढशसंख्यया ॥ तारःप्रणवः । प्रणवेनप्राणायामः । ॐ३२ द्वात्रिंशद्वारंपूरकं ॥ ॐ६४ चतुःषष्टिवारंकु-
म्भकं । ॐषोडशवारंरेचकं ॥ इतिप्राणायामः ॥ दिग्बन्धः ॥ ॐतीक्ष्णदंष्ट्रमहकायकल्पान्तदहनोपम । भैरवायनम-
स्तुभ्यमनुज्ञांदातुमर्हसि ॥ सर्वभूतनिवारकायशार्ङ्गायसशरायसुदर्शनायास्त्राजायडुंफदस्वाहा । अनेनतालत्रयंकृत्वा स्व-
स्मपरितःसर्वदिक्षु अस्त्रमुद्राप्रदर्शनं । इतिदिग्बन्धः ॥ इतिभृशुद्धिः ॥

अथभूतशुद्धिः ॥ देवार्चायोग्यताप्राप्त्यैभूतशुद्धिसमाचरेत् । मूलाधारस्थितां देवीं कुण्डलीं परदेवतां ॥ विसतन्तु निर्भां
चिद्युत्प्रभां ध्यायेत्समाहितः । मूलाधारतटतथाप्यसंगतां हृदयाम्बुजे ॥ सुषुम्णामार्गमाश्रित्वाऽऽदाय जीवं हृदम्बुजात् । प्र-
दीपकलिकाकारां ब्रह्मरन्ध्रगतां स्मरेत् ॥ जीवं ब्रह्मणिसंयोज्य हंसमन्त्रेण साधकः ॥ ॐ हंसः सोहं ॥ अथभूतोपसंहारः ॥
पादादिब्रह्मरन्ध्रान्तं स्थितं भूतगणं स्मरेत् ॥ स्ववर्णवीजाकृतिभिर्युक्तं तद्विधिरुच्यते ॥ पादादिजानुपर्यन्तं च तुल्यकोणं स चक्रं ।
लंवीजाढ्यं स्ववर्णं स्मरेदधनिमण्डलं ॥ जान्वाद्यानाभिचन्द्रार्धनिभं पद्मद्वयाद्वितं । वंवीजयुक्तं ध्येताभमम्भसोमण्डलं स-

रेत् ॥ नागेर्द्वयपर्यन्तं त्रिकोणं स्वस्तिकासनं । रंवीजेन युतं रं संरेत्पावकमण्डलं ॥ तदोग्रमध्यपर्यन्तं द्युतं पद्मविन्दुला-
 ङ्घितं । रंवीजयुक्तं धूम्रमभस्ममण्डलं संरेत् ॥ आब्रह्मरन्ध्रमध्याद्द्वयं च त्वं च मणोहरं । हंवीजयुक्तमाकाशमण्डलं प्रवि-
 चिन्तयेत् ॥ एवं सृष्टानि संचिन्त्य प्रत्येकं प्रचिलापयेत् । सुबंजले जलं च कौवाह्निं वा दौनभस्यं ॥ विलाप्य खमं हंकारे महत्तत्त्वे-
 प्यहं कर्ति ॥ महान्तं प्रकृतौ मायामात्मनि प्रविलापयेत् । शुद्धः स चिन्मयो भूत्वा चिन्तयेत्पापपूरुषं ॥ वामकुक्षिस्थितं कृष्ण-
 मद्भुष्टपरिमाणकं । विप्रहृत्स्माशिरोयुक्तं कनकसोयवाहुकं । मदिरापा न तदयं गुरुतल्पकटीयुतं । पापसंयोगपह्नुद्वसुपपात-
 करोमकं ॥ स्वस्वचर्मधरं दुष्टमधोवक्रं सुदुःसहं । वायुबीजं स्मरन्वायुसंपूर्णं विदोषयेत् ॥ पूरकं । यं १६ इति पौंडशवारं ज-
 पेत् । षड्विंशजं स्मरन्निस्संनिर्देहेत्यापपूरुषं ॥ कुम्भकं । रं ६४ इति चतुःषष्टिवारं जपेत् । वायुबीजेन तत्तद्द्रक्षां च हि निष्काश्य
 यन्नतः ॥ रेचकं । यं ३२ इति द्वात्रिंशद्वारं जपेत् ॥ सुधाबीजेन देहोत्थं भस्मसंस्त्रावयेत्सुधीः ॥ यं १६ इति पौंडशवारं ज-
 पेत् ॥ विद्युदमुकुलाकारं जपन्वीजं विहाय सः । मूर्धादिपादपर्यन्तान्यङ्गानिरचयेत्सुधीः ॥ हं १६ इति पौंडशवारं जपेत् ॥
 आकाशादीनि भूतानि पुनरुत्पादयेत्ततः । अखण्डं ब्रह्मपञ्चासः प्रेरकः पुरुषस्ततः ॥ प्रकृतिर्महत्प्रकृतेस्ततो हं त्रिगुणात्मकः ॥
 तत आकाशः ॥ आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अन्धः पृथिवी । पृथिव्या ओषधयः । ओषधीभ्योऽन्नं । अ-
 न्नाद्भक्षः । रेतसः पुरुषः । तवाप्यपुरुषोऽन्नरसमयः ॥ सोऽहं मन्त्रेण चात्मानमानयेद्बुद्धयाम्बुजे ॥ ॐ हंसः सोऽहं । कुण्डलीं
 जीवमादाय परसंक्रान्त्वा सुधामयं । संस्थाप्य तदयाम्भोजमृलाधारगतं संरेत् ॥ इति मृतशुद्धिः ॥

अधप्राणप्रतिष्ठा ॥ भूतशुद्धिविधायैवंप्राणस्थापनमाचरेत् ॥ अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः ऋग्य-
 जुःसामानिच्छन्दांसि प्राणशक्तिर्देवता आंवीजं ह्रीं शक्तिः क्रौंकीलकं प्राणप्रतिष्ठायांविनियोगः ॥ ऋग्यादिन्यासाः ॥
 ॐ प्रसविष्णुरुद्रेभ्यऋषिभ्योनमः । शिरसि । ॐ ऋग्यजुःसामभ्यश्छन्दोभ्योनमः । मुखे । ॐ प्राणशक्त्यैदेवतायैनमः ।
 हृदये । उदको० । ॐ औंवीजायनमः । गुह्ये । ॐ ह्रींशक्तयेनमः । पादयोः । ॐ क्रौंकीलकायनमः । सर्वोङ्गे । इतिऋ-
 ग्यादिन्यासः ॥ अथकवर्गादिपङ्क्तन्यासाः ॥ ॐ हूं कं खं घं गं । आकाशवाय्वग्निसलिलपृथिव्यात्मने हृदयायनमः ।
 इतिहृदये । उद० । ॐ जं चं छं झं जं । शब्दरूपशरूपरसगन्धात्मने शिरसेस्वाहा । इति शिरसि । ॐ णं टं ठं डं । ओ-
 त्त्वश्चधुर्जिह्वाप्राणात्मनेशिखायै वषट् । इतिशिखायां । ॐ नं तं थं धं दं । वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने कवचायडुं ।
 इतिकवचे । ॐ मं पं फं भं वं । चक्षुव्यादानगमनानंदात्मने नेत्रत्रयायवौषट् । इतिनेत्रत्रये । ॐ शं यं रं यं लं हूं पं लं सं क्षं ।
 शुद्धिमनोदंकारचित्तात्मने अस्त्रायफट् । इत्यस्त्रे । इतिकवर्गादिपङ्क्तन्यासाः ॥ अथवीजन्यासाः ॥ नामैरारभ्यापा-
 दान्तं । आं इतिपाशबीजं । हृदयादारभ्यनाभ्यन्तं । ह्रीं इतिशक्तिबीजं । मस्तकादारभ्यहृदयान्तं । क्रौं इत्यङ्कुशबीजं
 न्यसेत् । इतिवीजन्यासाः ॥ अधदशहृदयन्यासाः ॥ ॐ यंत्वगात्मनेनमः १ । ॐ रंअसृगात्मनेनमः २ । ॐ लंमांसात्म-
 नेनमः ३ । ॐ धं मेदआत्मनेनमः ४ । ॐ शं अस्थ्यात्मनेनमः ५ । ॐ पं मज्जात्मनेनमः ६ । ॐ सं शुक्रात्मनेनमः ७ ।
 ॐ ह्रीं ओजआत्मनेनमः ८ । ॐ हूं प्राणात्मनेनमः ९ । ॐ संजीवात्मनेनमः १० इतिहृदयेन्यसेत् । उद० । इतिदश-

हृदयन्यासा. ॥ ॐ यं रं लं वं शं पं सं हं लं क्षं । इतिमस्तकादिपादान्तं व्यापकं कुर्यात् ॥ ॐ मण्डकादिपरतत्त्वान्तदेवता-
भ्योनमः । ॐ जयादिपीठशक्तिभ्योनमः । ॐ आं हीं क्रां पीठाय नमः । इति नत्वा ॥ एवं देहमेये पीठे ध्यायेद्देवीममुप्रदां ॥
अथ ध्यानं ॥ रक्ताम्भोधिस्थपोतोलसदरुणसरोजधि रूढाकराजोपाशं कोदण्डमिश्रञ्जयमथ गुणमप्यङ्कुशं पञ्चगान् । वि-
भ्राणासुकपालं त्रिनयनलसितापीनयक्षोरूढाब्ज्यादेवी चालां कपर्णाभयतुसुखकरी प्राणशक्तिः परानः ॥ इति ध्यानं ॥ ॐ या-
यन्ददिकरं धृत्या धिर्जपेत्तन्मनुसुधीः ॥ प्राणप्रतिष्ठा मन्त्रः ॥ ॐ ओं ह्रीं क्लीं यै रै ले ऐं वौं सूं ह्रीं ॐ ह्रीं सूं ह्रीं ॐ ह्रीं सूं
२० मम प्राणा इह प्राणा. ॥ ॐ आं० सः २० मम जीव इस्थितः ॥ ॐ आं० सः २० मम सर्वेन्द्रियाणि ॥ ॐ आं० सः २०
मम बान्धन धष्टुः ध्रोत्र जिह्वा प्राण प्राणा इहा गत्य सुखं धिरं तिष्ठन्तु स्वाहा २८ । ॐ धूं सुं हूं सूः ह्रीं ॐ ॥ १३८ एवमष्टात्रिं-
शदधिकशताक्षरं प्राणप्रतिष्ठा मन्त्रं त्रिजस्र्या निजवपुर्ज्योतीरूपं ध्यायेत् ॥ उद० ॥ प्रणवस्य पञ्चदशावृत्तीः कृत्वा ॥ अनेन म-
मास्य देहस्य जातकर्मादिपञ्चदशसंस्काराः संपद्यन्तां । अयं देहः सर्वकर्मात्मभोग्यो जात इति भावयेत् । इति प्राणप्रतिष्ठा ॥

अथ मातृकान्यासाः ॥ एवं प्राणान् प्रतिष्ठाप्य मातृकान्यासमाचरेत् । अकाराद्याः क्षकारान्तावर्णाः प्रोक्तास्तु मातृकाः ॥
आदौ मातृकार्णैः प्राणायाममंत्रं । षोडशस्वरैः पूरकः । फादिभिर्मान्तैर्वर्णैः कुम्भकः । यादिभिः क्षान्तैर्वर्णैरेचकः ॥ ॐ अं-
ओं इं ईं उं ऊं ऋं ॠं लं एं ऐं ओं औं अं अं १६ । इति पूरकं ॥ ॐ कं खं गं घं ङं । चं छं जं झं ञं । टं ठं डं ढं । तं थं
दं धं नं । पं फं वं भं मं । इति कुम्भकं ॥ ॐ यं रं लं वं शं पं सं हं क्षं । इति रेचकं । इति पञ्चाशन्मातृकाः ५० ॥ यथापर्वत-

धातूनां दोषान्दहति पायकः । एवमन्तर्गतं पापं प्राणायागेन दहते ॥ अस्य श्रीमातृकासरस्वतीमन्त्रस्य ब्रह्माऋषिः गायत्री-
 छन्दः मातृकासरस्वतीदेवता हलोवीजानि स्वराः शक्तयः अखिलावासेन्यासे विनियोगः ॥ ॐ ब्र-
 ह्मणेऋषये नमः । शिरसि । ॐ गायत्र्यै छन्दसे नमः । मुखे । ॐ मातृकासरस्वत्यै देवतायै नमः । तदये । उद० । ॐ हृत्-
 बीजेभ्यो नमः । गुह्ये । ॐ स्वरेभ्यः शक्तिभ्यो नमः । पादयोः । इति ऋष्यादिन्यासाः ॥ अथ कादिवर्गपङ्क्त्यन्यासाः ॥
 ॐ अं कं खं गं घं ङं आं । हृदयाय नमः । उद० । ॐ इं चं छं जं झं अं ईं । शिरसे स्वाहा । ॐ उं टं ठं डं णं ऊं । शिखायै-
 वपद् । ॐ एं तं थं दं धं नं ऐं । कयचाय हुं । ॐ ओं पं फं बं भं मं औं । नेत्रत्रयाय वौ पद् । ॐ अं यं रं लं वं शं पं सं हं क्षं अः ।
 अस्त्राय फद् ॥ इति कादिवर्गपङ्क्त्यन्यासाः । अथ ध्यानं ॥ पञ्चाशद्विपिभिर्बिभक्तमुखदोः पन्मध्यवक्ष्यलं भास्यन्मौलि-
 निवद्धचन्द्रशकलामापीनतुङ्गस्तनी । सुब्रामक्षगुणं सुधाढ्यकलशं विधां च हस्ताम्बुजैर्विभ्राणां विशदप्रभां त्रिनयनां चारदेयता-
 माश्रये ॥ इति ध्यानं । ॐ सकलपीठदेवताभ्यो नमः । ॐ सकलपीठशक्तिभ्यो नमः । ॐ मातृकायोगपीठाय नमः । इति-
 गन्धाक्षतपुष्पैः संपूज्य ॥ ॐ अं आं ईं उं ऊं कं क्रं लं एं ऐं ओं औं अं अः नमः १६ ।
 इति कण्ठेऽष्टोदशदलकमले । ॐ फं खं गं घं छं जं झं अं टं ठं नमः १२ । इति हृदये द्वादशदलकमले । उद० । ॐ ङं ङं
 णं तं थं दं धं नं पं फं नमः १० । इति नाभौ दशदलकमले । ॐ वं भं मं यं रं लं नमः ६ । इति लिङ्गेऽष्टदलकमले । ॐ वं शं पं
 सं ४ । इति गुदे चतुर्दलकमले । ॐ हं क्षं २ । इति भ्रूमध्ये द्विदलकमले ॥ अथ ध्यानं । आधारलिङ्गनाभिप्रकटितहृदये

तालुमूलेललाटेद्वैपत्रेपोडशारेद्विदशदशदलेद्वादशार्धचतुर्के । वासान्ते चालमध्ये ङफकटसहितेकण्ठदेशेखराणां हं क्षं त-
त्वार्ययुक्तंसकलदलगतं वर्णरूपं नमामि ॥ इति अन्तर्मातृकान्यासाः ॥ सर्वत्रादाव्योकारः ॥
ॐ अंनमः ललाटे १ आंनमः मुखरुत्ते २ इंनमः दक्षिणेनेत्रे ३ ईंनमः वामनेत्रे ४ उं नमः दक्षिणकर्णे ५ ऊं नमः वामकर्णे
६ ऋं नमः दक्षिणनासापुटे ७ ॠं नमः वामनासापुटे ८ लं नमः दक्षिणगण्डे ९ लं नमः वामगण्डे १० एंनमः ऊर्ध्वोष्ठे
११ ऐंनमः अधरोष्ठे १२ औंनमः ऊर्ध्वदन्तपङ्क्तौ १३ औंनमः अधोदन्तपङ्क्तौ १४ अं नमः मूर्ध्नि १५ अः नमः आस्ये १६
कं नमः दक्षिणबाहुमूले १७ खं नमः दक्षिणकूर्परे १८ गं नमः दक्षिणमणिबन्धे १९ घं नमः दक्षिणहस्ताङ्गुलिमूले २०
ङं नमः दक्षिणहस्ताङ्गुल्यग्रे २१ चं नमः वामबाहुमूले २२ छं नमः वामकूर्परे २३ जं नमः वाममणिबन्धे २४ झं नमः वा-
महस्ताङ्गुलिमूले २५ जं नमः वामहस्ताङ्गुल्यग्रे २६ टं नमः दक्षिणपादमूले २७ ठं नमः दक्षिणजानुनि २८ डं नमः दक्षि-
णगुल्फयोः २९ ढं नमः दक्षिणपादाङ्गुलिमूले ३० णं नमः दक्षिणपादाङ्गुल्यग्रे ३१ तं नमः वामपादमूले ३२ धं नमः वाम-
जानुनि ३३ दं नमः वामगुल्फयोः ३४ धं नमः वामपादाङ्गुलिमूले ३५ नं नमः वामपादाङ्गुल्यग्रे ३६ पं नमः दक्षिणपार्श्वे
३७ फं नमः वामपार्श्वे ३८ वं नमः पृष्ठे ३९ भं नमः नाभौ ४० मं नमः उदरे ४१ यं नमः हृदये ४२ । उद० । रं नमः द-
क्षिणांसे ४३ लं नमः ककुदि ४४ वं नमः वामांसे ४५ शं नमः हृदयादिदक्षिणहस्तान्तं ४६ पं नमः हृदयादिवामहस्तान्तं
४७ सं नमः हृदयादिदक्षिणपादान्तं ४८ हं नमः हृदयादिवामपादान्तं ४९ क्षं नमः हृदयादिमुखान्तं ५० ॥ अत्र चिन्दु-

युक्तत्वमक्षराणां वीर्ययोजनार्थमिति संप्रदायः ॥ इति बाह्विर्भातृकान्यासाः ॥ इति मातृकान्यासः ॥

अथ पञ्चाक्षरमहारुद्रन्यासाः ॥ ते चानादेशे बहुष्टानामिकाभ्यां कार्यः । आदेशे तु यथादेशं । तत्रादौ छन्दः पुरुषन्यासः । सप्तकृताकृतः । करणेऽभ्युदयः । अकरणे नैव गुण्यं । एवमग्रे ॥ ॐ तिर्यग्विलायचमसायोर्ध्वभूभायछन्दः पुरुषाय नमः । शिरसि । ॐ गीतमभरद्वाजाभ्यां नमः । नेत्रयोः । ॐ विश्वामित्रजमदग्निभ्यां नमः । श्रोत्रयोः । भेदे मन्त्रादृष्टिः सर्वत्र । ॐ वसिष्ठकश्यपाभ्यां नमः । नासिकयोः । ॐ अत्रये नमः । वाचि । वाक्स्थानं हृदयं । उद० । ॐ गायत्र्यै छन्दसे नमः । ॐ अग्नये नमः । शिरसि । ॐ उष्णिह्यै छन्दसे नमः । सवित्रे नमः । ग्रीवायां । ॐ बृहत्यै छन्दसे नमः । बृहस्पतये नमः । अनुक्ते । अनूक्ः पृष्ठयंशः । ॐ बृहद्रथं तराभ्यां छन्दोभ्यां नमः । ॐ द्यावापृथिवीभ्यां नमः । चाहोः । ॐ त्रिष्टुभे छन्दसे नमः । ॐ इन्द्राय नमः । मध्ये । मध्यशुद्धं । ॐ जगत्यै छन्दसे नमः । ॐ आदित्याय नमः । श्रोत्रयोः । ॐ अतिच्छन्दसे छन्दसे नमः । ॐ प्रजापतये नमः । लिङ्गे । ॐ यज्ञायज्ञियाय छन्दसे नमः । ॐ वैश्वानराय नमः । गुदे । ॐ अनुष्टुभे छन्दसे नमः । ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । ऊर्वाः । ॐ पङ्क्त्यै छन्दसे नमः । ॐ मरुद्भ्यो नमः । जानुनोः । ॐ द्विपदायै छन्दसे नमः । ॐ विष्णवे नमः । पादयोः । ॐ विष्टन्दसे छन्दसे नमः । ॐ धारये नमः । प्राणेपु । प्राणा धारयोः संचारस्थानं नासिका । ॐ न्यूनाक्षराय छन्दसे नमः । ॐ अन्धो नमः । सर्वाङ्गेपु ॥ इति त्र्यक्षयज्ञोक्तछन्दः पुरुषन्यासः ॥ अथ पुरधरणं कृताकृतं ॥ ॐ कारस्वन्नक्षत्राकृपिः देवीगायत्री छन्दः परमात्मा अभिर्देवता । महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः यथाक्रमं देवीगायत्री-

देव्युष्णिग्दर्शगायत्रीलन्द्यांसि । यथाक्रमं अग्निर्वायुःसूर्योदेवताः । चत्वारिंशद्वाइतिमन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिः साध्या-
याऋषयः त्रिष्टुप्छन्दः मन्त्रोक्तऋषभस्योयज्ञपुरुषोदेवता । सशिरसोजातवेदसइतिमन्त्रस्यकश्यपऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः अ-
ग्निर्जातवेदोदेवता । सूर्योपांशुरधरणेचिनिर्योगः ॥ ॐभूर्भुवःस्वः । सुत्वारिंशद्वा० आधिषेद्य १ ॥ जातवेदसेसुनयामसो-
ममरसतीयतोनिददातिपदः ॥ सनःपर्वदतिदुर्गाणिचिधानायेवसिन्धुदुरितात्यग्निः २ ॥ अक्षरंमन्त्रसदनयेदानांशिर
उत्तमं । जातवेदश्छन्दसांमातृब्रह्मभूर्भुवःस्वरोम् ३ ॥ अक्षरमितिशिरः ॥ इत्येतेषांमन्त्राणांसकृच्चपएवाग्रपुरश्चरणं ॥ ॥
अथ पद्याग्रमहारुद्रन्यासाः ॥ तन्नादोपश्चाङ्गन्यासः प्रथमः ॥ मनोजूतिरितिहृदये १ ॥ मनोजूतिरितिमन्त्रस्य आङ्गिर-
सोहृदस्पतिर्ऋषिः यजुः विधेदेवादेवताः हृदयेन्यासेपि० ॥ ॐमनोजूतिर्जु० प्रतिष्ठ १ ॥ मन्त्रान्ते । हृदयायनमः ।
उद० । हृदयंस्पृष्ट्वाभ्रंस्वरंजपेत् । एवमग्रेपिसर्वत्र । अवोध्यग्निरिति शिरसि २ ॥ अवोध्यग्निरितिमन्त्रस्यबुधगचिष्टि-
राष्ट्रर्षीत्रिष्टुप्छन्दः अग्निर्देवता शिरसिन्यासेपि० ॥ ॐअवोध्यग्निसुमिधाजनानांप्रतिधेनुमिवायुतीमुपासे । युद्धाह्वयुग्र-
वृषामुज्जिह्वानाऽग्रभ्रानवऽसिलत्वेनाकुमन्ठं २ ॥ मन्त्रान्तेशिरसेस्वाहा ॥ मूर्धानमितिशिखायां ३ ॥ मूर्धानमितिमन्त्रस्य
भरद्वाजऋषिःत्रिष्टुप्छन्दःवैधानरोभिर्देवताशिखायांन्यासेपि० । ॐमूर्धानंदि० जनयन्तेदुवाऽ ३ ॥ मन्त्रान्ते शिखायै-
वपद ॥ मर्मोणितइतिकथ्ये ४ । मर्मोणितइतिमन्त्रस्यवप्रतिरधऋषिःत्रिष्टुप्छन्दः छिन्नोक्तेसोमवरुणोदेवतेकवचन्या-
सेपि० । ॐमर्मोणितुच० मन्दन्तु ४ ॥ मन्त्रान्तकवचापङ् ॥ मानस्तोकाइत्यक्षे ५ ॥ मानस्तोकाइतिमन्त्रस्यकुरसऋषिः

जगतीछन्दः एकोरुद्रोदेवता अस्त्रन्यासेवि० । ॐमानस्तोके० हवामहे ५ ॥ अस्त्रान्ते अस्त्रायफट् । इत्यस्त्रे । इति-
पञ्चाङ्गन्यासः प्रथमः ॥ १ ॥ ॥ अयदिग्वन्धसहितः शिखाद्यस्त्रान्तएकोनविंशत्यङ्गन्यासोद्वितीयः ॥ यातेरुद्रइतिशि-
खायां । यातेरुद्रइतिमन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवताशिखायांन्यासेवि० । ॐयातेरुद्रशिवा० चाक-
शीहि १ ॥ अस्त्रिन्महतीति शिरसि ॥ अस्त्रिन्महत्सर्णयइति मन्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवताशिरसि-
न्यासेवि० । ॐअस्त्रिन्मह० तन्मसि २ ॥ असंख्यातासहस्राणीतिललाटे ॥ असंख्यातासहस्राणीतिमन्त्रस्य परमेष्ठी-
ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहयोरुद्रोदेवताललाटेन्यासेवि० ॥ ॐअसंख्यातासु० तन्मसि ३ ॥ इयम्यकमितिद्वौनेत्रयोः ॥ तर्ज-
नीमध्यमाभ्यां । इयम्यकमितिद्वयोर्मन्त्रयोः क्रमेणयसिष्ठः प्रजापतिर्ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रोदेवतानेत्रयोर्न्यासेवि० ।
इयम्यकंयजा० सूतात् १ ॥ ॐइयम्यकंयजा० मामुतः २ ॥ ४ ॥ मानस्तोकइतिनासिकायां । मानस्तोकइतिमन्त्रस्य
कुत्सऋषिः जगतीछन्दः एकोरुद्रोदेवतानासिकायांन्यासेवि० । ॐमानस्तोके० हवामहे ५ ॥ अयतत्यधनुरितिमुखे ।
अयतत्यधनुरितिमन्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवतामुखेन्यासेवि० । ॐअयतत्यध० सुमनाभव ६ ॥ नी-
लम्रीदौदौकंठे । नीलम्रीवाइतिद्वयोर्मन्त्रयोःपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहयोरुद्रोदेवताः कण्ठन्यासेवि० । ॐनीलम्री-
वाऽक्षि० तन्मसि १ ॥ ॐनीलम्रीवाऽक्षि० तन्मसि २ ॥ ७ ॥ नमस्तआयुधायेतिप्रकोष्ठयोः ॥ नमस्तआयुधायेतिम-
न्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवताप्रकोष्ठयोर्न्यासेविनि० । ॐनर्मस्तआयु० धन्वने ८ ॥ मणिबन्धादुपरि-

भागः कूर्परादधोभागः प्रकोष्ठः ॥ येतीर्थानीति हस्तयोः । येतीर्थानीति मन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप् छन्दः बह्वयोरुद्रादेवता
हस्तयोन्यासेवि० । ॐ येतीर्थानि यु० तन्मसि ९ ॥ नमो वः किरिकेभ्य इति ब्रह्मदेवे ॥ नमो वः किरिकेभ्य इति मन्त्रस्य परमे-
ष्ठीऋषिः यजुः बह्वयोरुद्रादेवता हस्तयोन्यासेवि० । ॐ नमो वः किरि० आनिर्हृतेभ्यः १० ॥ उद० ॥ नमो हिरण्यबाह्व इति-
नाभौ । नमो हिरण्यबाह्व इति मन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः यजुः बह्वयोरुद्रादेवता नाभ्योन्यासेवि० । ॐ नमो हिरण्यबाह्वे० नमः ११ ॥
इमारुद्रायेति गुह्ये । इमारुद्रायेति मन्त्रस्य कुरुत्सऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता गुह्येन्यासेवि० । ॐ हुमाहुद्राय० तुरम्
१२ ॥ मानो महान्तमित्यूषोः ॥ मानो महान्तमित्यूषोः एको रुद्रो देवता ऊर्ध्वोन्यासेवि० ।
ॐ मानो महान्त० रीरिपः १३ ॥ एष त इति मन्त्रस्य प्रजापतिऋषिः यजुः रुद्रो देवता जानुनोन्या-
सेवि० । ॐ एष त इन्द्र० पुशुः १४ ॥ अय रुद्रमिति जह्वयोः ॥ अय रुद्रमिति मन्त्रस्य प्रजापतिऋषिः यजुः रुद्रो देवता
जह्वयोन्यासेवि० । ॐ अय रुद्रम० ययात् १५ ॥ अध्यवोचदिति मन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः यजुः रुद्रो देवता
एको रुद्रो देवता कवचन्यासेवि० । ॐ अध्यवोच० परासुव १६ ॥ नमो बिल्मिने इत्युपकवचे ॥ नमो बिल्मिने इति मन्त्रस्य
परमेष्ठीऋषिः यजुः बह्वयोरुद्रादेवताः उपकवचेन्यासेवि० । ॐ नमो बिल्मिने० यच १७ ॥ कवचाद्विपरीतं कवचमुपकवचं ।
कवचोपरिकवचमुपकवचमिति वा ॥ नमो लुनील ग्रीवायेति मन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः अनु-
ष्टुप् छन्दः एको रुद्रो देवता तृतीयनेत्रे ॥ मुष्टितोयि मुक्तयामध्यमया तृतीयनेत्रे ॥ ॐ नमो लुनील ग्रीवाय० कुरु-

त्तमः १८ ॥ प्रमुञ्चधन्यनइत्यस्त्रे । प्रमुञ्चधन्यनइतिमन्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवता अस्त्रेन्यासेवि० ।
 ॐ प्रमुञ्चधन्यनु० षप १९ ॥ यएतावन्तश्चेतिदिग्बन्धः । यएतावन्तश्चेतिमन्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवोरुद्रादे-
 वताः दिग्बन्धनेवि० ॥ ॐ यएतावन्तश्च० तन्मसि २० ॥ इतिदिक्षुविदिक्षुचपरस्परं तर्जन्यहुष्टाग्रास्फोटनेनदिग्बन्धः ।
 इतिदिग्बन्धसहितःशिखाघहान्तएकोनविंशत्यङ्गन्यासोद्वितीयः ॥ २ ॥ ॥ अथदशार्णन्यासस्तृतीयः ॥ ॐ नःमूर्ध्नि १ ।
 ॐ नमःनासिकायां २ । ॐ मूर्धनमःललाटे ३ । ॐ भ्रंनमःमुखे ४ । ॐ गंगमनःकण्ठे ५ । ॐ वंनमःहृदये ६ । उद० । ॐ तै-
 नमःदक्षिणकरे ७ । ॐ हंनमः पागकरे ८ । ॐ ब्रानमःनाभौ ९ ॥ ॐ यंनमःपादयोः १० ॥ इतिदशार्णन्यासस्तृतीयः
 ॥ ३ ॥ ॥ पादादिमूर्धन्यन्तःपञ्चानुवाकन्यासःकृताकृतः ॥ सद्योजातमितिपादयोः । सद्योजातमितिमन्त्रस्यसद्योजातऋषिः
 त्रिष्टुप्छन्दःब्रह्मादेवतापादयोन्यासेवि० । कनिष्ठिकाहुष्टेनपादयोः ॥ ऋद्धिःसिद्धिर्धृतिर्लक्ष्मीर्मैधाकान्तिःस्वधाम्रभा ।
 सद्योजातकलाबेताअष्टौचपरिकीर्तिताः १ ॥ ॐ सद्योजातं प्र० यनमः १ ॥ वामदेवायेतिगुह्ये । वामदेवायेतिमन्त्रस्यवामदे-
 वऋषिः जगतीछन्दः चिण्डुर्देवतागुह्येन्यासेवि० । अनामिकाहुष्टेनोरुमध्ये ॥ रजोरक्षरतिःपाल्याकामासंजीविनीप्रिया ।
 बुद्धिःक्रियाचयात्रीचभ्राणिमोहिनीज्वरा ॥ वामदेवकलाबेतास्योदशवरानने २ ॥ ॐ वामदेवाय० न्मनायनमः २ ॥
 अघोरेभ्यइतिब्रह्मदेये । अघोरेभ्यइतिमन्त्रस्यअघोरऋषिःअनुष्टुप्छन्दः रुद्रोदेवताब्रह्मदेयेन्यासेविनियोगः मध्यमाहुष्टेनहृदये ॥
 तमोभोहाक्षमानिद्रान्याधिर्मुत्युःशुधातृषा । अघोरस्वकलाबेताअष्टौचपरिकीर्तिताः ३ ॥ ॐ अघोरेभ्यो० रूपभ्यः ३ ॥

तत्पुरुषोपयेतिमुक्ते । तत्पुरुषोपयेतिमन्त्रस्यतत्पुरुषऋषिः गायत्रीछन्दः रुद्रोदेवतासुखेन्यासेवि० । तर्जन्यहुष्टेनवक्त्रे ॥
निवृत्तिथप्रतिष्ठाचयिद्याशान्तिस्तथैवय । तत्पुरुषकलाहोताधतलधनसंशय. ४ ॥ ॐतत्पुरुषायवि० दयात् ४ ॥ ईशान
इतिसृग्भि ॥ ईशानइतिमन्त्रस्यईशानऋषिः अनुष्टुप्छन्दः ईशानोदेवताभूमिन्यासेवि० । लिङ्गमुद्रयामूर्ध्नि ॥ शशिनीच्या-
ह्नात्तद्व्यामरीचीज्यरत्निनीतथा ॥ ईशानस्यकलाः पञ्चनिरञ्जनपदानुगाः ५ ॥ ईशानः सर्व० शिवोम् ६ ॥ इतिपादादि-
मूर्धोन्त. पञ्चानुपाकन्यासः ॥ ॥ हंसहंसेतियोग्यादंसोनामसदाशिवः । एवंन्यासविधिंकृत्वाततःसंपुटमारभेत् ॥ १ ॥
अपसंपुटीरुरणंचतुर्थान्यासः ॥ ४ ॥ ॥ पुटिताजलिप्रदर्शनसंपुटीकरणं ॥ त्रतारमितिप्राच्यां ॥ त्रतारमितिमन्त्रस्य
गर्गऋषि. त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता प्राच्यांसंपुटीकरणेनमस्कारेचयिनियोगः ॥ ॐत्रात्तारुमिन्द्र० ध्रात्विन्द्रः १ ॥ प्राच्यां
ॐइन्द्रायनमः १ ॥ त्वंनोअम्रइत्याग्नेय्यां । त्वंनोअम्रइतिमन्त्रस्य हिरण्यस्तूपथाङ्गिरसऋषिः जगतीछन्दः अग्निदेवता आ-
ग्नेय्यांसंपुटीकरणे नमस्कारेवि० ॥ ॐरंनोअग्ने० सव्यग्रत । आग्नेय्यां । ॐअग्नयेनमः २ ॥ सुगंनःपन्थामितिदक्षिणस्यां ।
सुगंन. पन्थामितिमन्त्रस्यत्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः धैवस्यतोदेवतादक्षिणस्यांसंपुटीकरणेनमस्कारेवि० ॥ ॐसुगंनुःपन्था०
कृणोतु । दक्षिणस्यां ॐयमायनमः ३ ॥ अमुन्यन्तमितिनेर्ऋत्यां ॥ असुन्यन्तमितिमन्त्रस्यप्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः निर्ऋ-
तिर्देवतानैर्ऋत्यांसंपुटीकरणेनमस्कारेवि० ॐअसुन्यन्तुम० तुभ्यमस्तु ॥ नैर्ऋत्यांनिर्ऋतयेनमः ४ ॥ तत्त्वायामीतिप्र-
तीच्यां । तत्त्वायामीतिमन्त्रस्यशुन. दोषऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणोदेवतापथिमायांसंपुटीकरणेनमस्कारेचवि० । ॐतत्त्वा-

यामि० प्रमोषी० ॥ प्रतीच्यां । ॐ वरुणाय नमः ५ ॥ आनो नितुद्धिरिति वायव्यां । आनो नितुद्धिरिति मन्त्रस्य वसिष्ठऋषिः
 त्रिष्टुप् छन्दः वायुर्देवता वायव्यां संपुटीकरणेन मन्त्रकारे च वि० । ॐ आनो नि० सदाने ॥ वायव्यां । ॐ वायवे नमः
 ६ ॥ धय० सोमो मेति मन्त्रस्य वन्धुर्ऋषिः गायत्री छन्दः सोमो देवता उदीच्यां संपुटीकरणे-
 न मन्त्रकारे च वि० । ॐ बुय० सोम० महि ॥ उदीच्यां । ॐ सोमाय नमः ७ ॥ तमीशानमितीशान्यां । तमीशानमि-
 तिमन्त्रस्य गौतमऋषिः जगती छन्दः विधेदेवा देवताः ईशान्यां संपुटीकरणेन मन्त्रकारे च वि० । ॐ तमीशानुं जगत्० स्वस्तये ॥
 ईशान्यां । ॐ ईशानाय नमः ८ ॥ अस्मै रुद्रा इत्यूर्ध्व्यां । अस्मै रुद्रा इति मन्त्रस्य प्रगाथऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः प्रसादेयता ऊर्ध्व्या-
 यां संपुटीकरणेन मन्त्रकारे च वि० । ॐ अस्मै रुद्रा० देवा ॥ ऊर्ध्व्यां । ॐ ब्रह्मणे नमः ९ ॥ स्योनापृथिवीत्यथाच्यां । स्यो-
 नापृथिवीति मन्त्रस्य मेधातिथिर्ऋषिः गायत्री छन्दः पृथिवी देवता अथाच्यां संपुटीकरणेन मन्त्रकारे च वि० ॥ ॐ स्योनापृथिवी०
 प्रथा ॥ अथाच्यां । ॐ अनन्ताय नमः १० ॥ एवमात्मनिरौद्रीकरणं कृत्वा त्वगस्थिगतैः पापैः प्रमुच्यते । सर्वभूतेष्वपराजि-
 तो भवति ॥ यक्षरक्षोगन्धर्वभूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसयमदूतशक्तिनीडकिनीसर्पश्वापदतस्कराद्युपद्रवाः सर्वे ज्वलन्तं पश्य-
 न्तु मार्क्षन्तु ॥ इति संपुटीकरणाल्प्यध्वतुर्थो न्यासः ॥ ४ ॥ ॥ अथ देवयाज्ञिकोक्तो नामन्यासः कृताकृतः ॥ ॐ रुद्राय नमः शि-
 रसि १ । ॐ चन्द्रशेखराय नमः ललाटे २ । ॐ त्रिलोचनाय नमः नेत्रयोः ३ । ॐ भैरवाय नमः श्रोत्रयोः ४ । ॐ शंकराय-
 नमः घ्राणे ५ । ॐ पशुपतये नमः मुखे ६ । ॐ नीलघ्रीवाय नमः कण्ठे ७ । ॐ व्यापकाय नमः हृदये ८ । उद० । ॐ गङ्गा-

धरायनमः करयोः ९ । ॐ शिवायनमः नाभौ १० । ॐ वामदेवायनमः गुह्ये ११ । ॐ त्र्यम्बकायनमः जङ्घयोः १२ ॥
 ॐ सूर्यज्ञायनमः पादयोः १३ । ॐ शिवायनमः सर्वत्र ॥ इति देवयाज्ञिकोक्तो नामन्यासः ॥ ॥ अथ षडङ्गन्यासः पञ्चमः ५ ॥
 यज्जामत इति वण्णां शिवसंकल्पऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः मनो देवता हृदयन्यासे वि० ॥ सुष्टिचिनिर्गता ह्रस्वौ हृदये कृत्वा ॥ ॐ यज्जाम-
 त इति षड्ब्रुवो जपेत् ६ ॥ मन्त्रान्ते । ॐ हृदयायनमः १ ॥ सहस्रशीर्षेति षोडशर्चानारायणः पुरुषऋषिः आद्यानां पञ्चद-
 शानामनुष्टुप् छन्दः अन्त्यायास्त्रिष्टुप् छन्दः जगद्धीजं पुरुषो देवता शिरसिन्यासे वि० ॥ सुष्टिचिनिर्गता ह्रस्वौ निस्तर्जनी शिरसि
 कृत्वा । ॐ सुहृदशीर्षेति षोडशर्चो जपेत् १६ । मन्त्रान्ते । ॐ शिरसे स्वाहा २ ॥ अन्धः संभृत इति षड्ब्रुवो च स्योत्तरनारायणस्य
 नारायणः पुरुषऋषिः आद्यानां तिसृणां त्रिष्टुप् छन्दः चतुर्थपञ्चमयोरनुष्टुप् छन्दः अन्त्यायास्त्रिष्टुप् छन्दः आदित्यो देवता शिखा-
 यां न्यासे वि० ॥ सुष्टिषु दौकरो कृत्वा बहुधा वधः प्रसक्तः काग्रौ कनिष्ठिकां चोर्ध्वतः शिखायां कृत्वा । ॐ अन्धः संभृत इति षड्ब्रुवो ज-
 पेत् ६ ॥ मन्त्रान्ते । ॐ शिखायै नमः ३ ॥ आशुः शिखान इति सप्तदशानामग्रतिरथऋषिः आद्यानां द्वादशानां त्रिष्टुप् छन्दः
 इन्द्रो देवता जवसुष्टे त्र्यनुष्टुप् छन्दः इषु देवता । असीयेति त्रिष्टुप् छन्दः मरुतो देवता । यत्र चा-
 णा इति पङ्क्तिश्छन्दः लिङ्गोक्ता इन्द्रदृष्टस्पत्यदित्यो देवताः । मर्माणि त इति त्रिष्टुप् छन्दः लिङ्गोक्ते सोमवरुणौ देवते । कवचे न्या-
 से वि० ॥ बहुधौ प्रसक्तः काग्रौ तर्जनी च त्रिकोणवत् कृत्वा मूर्ध्नि पद्मान्मुखं कृत्वा उभयपार्श्वतः करौ हृदयं नयन्सन् । ॐ आशुः शि-
 खान इति सप्तदशर्चो जपेत् १७ । मन्त्रान्ते । ॐ कवचाय हुं ४ ॥ विभ्राडित्यस्य विभ्रादसौ र्वऋषिः जगती छन्दः । उडुत्यमिति तिस्र-

णांप्रस्कण्वक्रपिः गायत्रीछन्दः । चतुर्णांसूर्योदेवता । तंप्रबथेत्यस्यकश्यपआवत्सारक्रपिःजगतीछन्दःविश्वेदेवादेवता । अयं-
 येनइत्यस्येनक्रपिः त्रिष्टुप्छन्दःसोमोदेवता । चित्रमित्यस्यकुत्सक्रपिः त्रिष्टुप्छन्दः । आनइत्यस्यागस्त्यक्रपिःत्रिष्टुप्छन्दः ।
 यदद्येत्यस्यश्रुतकक्षसुतकक्षाष्टपीगायत्रीछन्दः । तरणिरित्यस्य प्रस्कण्वक्रपिःगायत्रीछन्दः । तत्सूर्यस्येतिद्वयोः कुत्सक्र-
 पिःत्रिष्टुप्छन्दः । षण्महानितिद्वयोर्जमदग्निर्ऋपिः आद्यस्यबृहतीछन्दः उत्तरस्यसतोबृहतीछन्दः । श्रायन्तइत्यस्यनृमेधा-
 क्रपिः बृहतीछन्दः । अद्यादेयाइत्यस्यकुत्सक्रपिः त्रिष्टुप्छन्दः । चित्रमित्यादीनामद्यादेवाइत्यन्तानांदशानांसूर्योदेवता ।
 आकुण्णेनेत्यस्यहिरण्यरतूपआङ्गिरसक्रपिः त्रिष्टुप्छन्दःसवितादेवता । नेत्रत्रयेन्यासेविनियोगः । नेत्रोन्मुखंहस्तंकृत्वा-
 सक्ताहुष्टकनिष्ठिकांचकृत्वामध्यमांकिंचित्रप्रसार्यइतराहुलीरपश्यन् । ॐविभ्राड्बृह० इत्यादिसप्तदशर्चोजपेत् १७ । म-
 व्रान्ते । ॐनेत्रत्रयायवौपद् ५ ॥ नमस्तइतिचतुर्दशानांपरमेष्ठीप्रजापतिर्देवायाऋषयः मानइतिद्वयोःकुत्सक्रपिः । आ-
 द्यानुवाकेप्रथमागायत्रीतिलोनुष्टुभःतिलःपङ्क्तयःसप्तानुष्टुभःद्वेजगत्सौ सर्वांसामेकरुद्रोदेवता अखेन्यासेवि० । ॐनर्म-
 स्तो० इत्यादिषोडशर्चोजपेत् १६ । मन्त्रान्ते । ॐअस्त्रायफद् । इतिपरस्परंतालंकुर्वन्नखेन्यमेत् ६ । नमस्तइतिसकलाध्या-
 योवाऽस्त्रं ६६ । इतिपञ्चङ्गन्यासःपञ्चमः ५ ॥ एतत्तइतियोगिमुद्राप्रदर्शनं । ऋष्यादिकंपूर्वचत् । योनिमुद्राप्रदर्शनेवि० ।
 ॐएतैरुद्र०पुशुः १ । इतियोगिमुद्राप्रदर्शनं ॥ तच्छृण्वंमहार्णवे । मध्यमेकुटिलेकृत्वातर्जन्युपरिसंस्थिते । अनामिका-
 मध्यगतेतधैवहिकनिष्ठिके १ ॥ सर्वाएकत्रसंयोज्याजहुष्टपरिपीडिताः । एपातुप्रथमामुद्रायोनिमुद्रेतिसंज्ञितेति २ ॥ ॥

अथात्मनःश्रीरुद्ररूपेण ध्यानम् ॥ पञ्चास्यसौम्यमात्मानं सर्वाभरणभूषितं । सुगलाञ्छनमूर्धनं शुद्धस्फटिकसंनिभं १ ॥
 फणासहस्रविस्फूर्जदुरगेन्द्रोपवीतिनं । सप्ताचिर्विज्वलज्वालजटाजूटकिरीटिनं २ ॥ सहस्रकरविभ्राजत्खट्वाङ्गेन विभूषितं ।
 ब्रह्माण्डसुण्डयत्कान्तकपालवरधारिणं ३ ॥ देदीप्यमानं चन्द्रार्कज्वलदग्नित्रिनेत्रिणं । त्रैलोक्यद्युतिकृद्भ्रास्वत्स्कन्धकपाल-
 लमालिनं ४ ॥ दीप्तनक्षत्रमालावदक्षमालाधरं द्विजः । निःशेषवारिसंपूर्णकमण्डलुकरं विभुं ५ ॥ जगदाधैर्मकुन्नादं मुञ्चन्
 उभरुधारिणं । फेयूरबद्धनागेन्द्रमूर्धमणिचिराजितं ६ ॥ घर्घराव्यक्तनिर्गच्छद्वंभीरारावचूुरं । सहस्रपट्टनीलाभव्याघ्रच-
 र्मोत्तरीयकं ७ ॥ विद्युलताप्रभमङ्गाभातमूर्धसुरार्चितं । समस्तभुवनाधारधरणिमात्मनि स्थितं ८ ॥ त्रैलोक्यवनितामू-
 र्धनतदेहार्धपार्वतिं । लक्षसूर्यप्रभाभास्त्रैलोक्यकृतपांडुरं ९ ॥ अमृतमुत्तच्छास्त्रं दिव्यभोगसमाकुलं । दिग्देवतासमा-
 युक्तं सुरासुरनमस्कृतं १० ॥ नित्यं शाश्वतमव्यक्तं व्यापिनं दनं ध्रुवं । द्विजो ध्यात्वैव मात्मानं सम्यग्मुद्रस्वरूपिणं ११ ॥ संप्र-
 धनस्तान्तरायः सन्ततो यजनमारमेत् १२ ॥ यजनं पूजनं ॥ इत्यात्मनः श्रीरुद्ररूपेण ध्यानं ॥ अथ गौरी ध्यानं ॥ गौ-
 रीचतुर्भुजां चण्डीत्रिनेत्रां मुकुटोज्ज्वलां । पद्मदर्पणहस्तां च वरदाभयहस्तां १ ॥ दिव्यपद्मपरीधानां दिव्यालंकारभूषितां ।
 प्रसन्नवदनां ध्यायेच्छिष्योत्सङ्गे च वामतः २ ॥ गणाधिपं चोत्तरतो ध्यात्वा त्वास्कन्दं नियोजयेत् । द्वारे देशे तु चण्डार्कनन्दश्च द्वि-
 किरीटिनः ३ ॥ इति पञ्चाङ्गरुद्रन्यासाः ॥ इति शुक्लयजुःशास्त्रीयकर्मकाण्डप्रदीपे आहिकाचारप्रकरणे भृशुद्धिभूतशुद्धिप्राण-
 प्रतिष्ठान्तर्मातृकाचर्हिर्मातृकान्यासाः पञ्चाङ्गमहारुद्रन्यासाश्च समाप्ताः ॥

अथरुद्रपूजनं ॥ दर्पणे—१ नमस्तइत्यावाहनं ॥ २ चतुःस्वकिरित्यासनं ॥ ३ नमःस्तुत्यायेतिपाद्यं ॥ ४ नमःशंभ-
वायेत्यर्थः ॥ ५ त्र्यम्बकमित्याचमनीयं ॥ ६ मानस्तोकइतिस्रानं ॥ ७ नमोहिरण्यवाहवइत्यल्लं ॥ ८ नमोवःकिरि-
केभ्यइत्युपवीतं ॥ ९ नमःश्रभ्यइतिगन्धाः ॥ १० नमःपार्यायचेतिपुष्पाणि ॥ ११ नमःकपर्दिनेचेतिध्रुवः ॥ १२ नम-
आद्ययेचेतिदीपः ॥ १३ नमोज्येष्ठायचेतिनैवेद्यं ॥ १४ नमस्तक्षभ्यइतिताम्बूलं ॥ १५ नमःश्रभ्यइतिदक्षिणाः ॥
१६ नमोह्रस्वायचेतिपुष्पाञ्जलिः ॥ इतिदर्पणोक्तारुद्रपूजा ॥

अथाभिपेकादौरुद्रैकादशिन्यादिप्रकाराः ॥ तत्ररुद्रस्यपञ्चभेदाः । तेच ॥ रूपं १ रुद्री २ रुद्रः ३ महारुद्रः ४ अतिरुद्रः ५ चेति । रूपंसकृदावर्तनं । रुद्रीएकादशिनी । रुद्रोलघुरुद्रः । महारुद्राऽतिरुद्रीप्रसिद्धी । तदुक्तंमहाकल्पेनन्दिकेश्वरशतानन्दसंवादे—शृणुष्वभोमहाप्राज्ञरुद्रभेदान्वदामिते । रुद्राःपञ्चविधाःप्रोक्तादेशिकैरुत्तरोत्तरम् ॥ साङ्गस्त्वाद्योरुपकाख्यःसशीर्षोरुद्रःन्यते । एकादशगुणैस्तद्वत्रुद्रीसंज्ञोद्वितीयकः ॥ एकादशभिरेताभिस्तृतीयोलघुरुद्रकः । लघ्वेकादशभिःप्रोक्तोमहारुद्रःतुर्थकः ॥ पञ्चमःस्यान्महारुद्रैकादशभिरंतिमः । अतिरुद्रःसमाख्यातःसर्वेभ्योद्युत्तमोत्तमः ॥ इति ॥ अथरुद्रस्यपङ्कजानि ॥ तदुक्तंमहाकल्पेनन्दिकेश्वरशतानन्दसंवादे—शिवसंकल्पंहृदयंमूर्त्तंस्यात्पौरुषंशिरः । प्रादुर्नोरायणंचैयशिखातस्योत्तराभिधम् ॥ आशुःशिशानःकवचंनंत्रंविभ्राड्वृहत्स्थृतम् । शतरुद्रीयमखंस्यात्पङ्कजमर्दरितः । इति ॥

सप्तदशार्चमप्रतिरथं कनचं ॥ आशुः शिशन इति द्वादशर्चमप्रतिरथमित्याहुस्त्वस्माद्ब्रह्माप्रतिरथं जपत्याशुः शिशानो वृषभोनभीम इ-
त्येताभिर्द्विभिर्द्वादशमवन्तीति श्रुतेरिति रुद्रसूत्रे । रुद्रकल्पद्रुमे अप्रतिरथं आशुः शिशन इति द्वादशर्चमेव निर्णीतं । सर्वानुक्रम-
णिकायामपि आशुरेन्द्रीद्वादशप्रिष्टुभोऽप्रतिरथ इति आशुः शिशन इति द्वादशर्चस्याप्रतिरथसंज्ञा उक्ता । कर्कोचार्यास्तु श्रा-
द्धसूत्रमन्ये पित्र्यमन्त्रान् पुरुषसूक्तमप्रतिरथमन्यानि च पवित्राणीत्यग्राप्रतिरथं आशुः शिशन इति सप्तदशेति व्याख्यातवन्तः ।
आहवनीये प्रणीयमाने अप्रतिरथस्य द्वादशर्चवन्नितिकात्यायनसूत्रेण सप्तदशर्चस्यैवाप्रतिरथेति संज्ञापध्यायवसीयते । यदि-
द्वादशर्चस्यैवाप्रतिरथसंज्ञा स्यात् । तदा प्रतिरथमिति द्वितीयैव सूत्रात्स्यादित्यभिप्रायस्तेषाम् । युक्तं चैतत् । रुद्रजपादौ
यमाप्रतिरथं तत्त्वचिभ्राड्बृहचलोचनमित्यत्र सप्तदशर्चस्यैव शिष्टानां पाठात् इति तस्मिन् रुद्रान्जपित्वा प्रतिरथं राक्षोघ्नं च सूक्त-
मित्यस्मिन् सूत्रे दीक्षितकामदेयकृतमान्ये । एवं चाप्रतिरथस्याशुः शिशन इति सप्तदशैव क्रुचः । ब्रह्मादशस्यार्थः । रौ-
द्राभ्यास्य आद्योनुवाकः षोडशर्चष्वशतरुद्रियमित्येके । सकलो रुद्राभ्यास एव शतरुद्रियमित्यपरे च । इत्यस्माद्गविपये पक्ष-
द्वयं । पञ्चाक्षानि तैत्तिरीयाणां षडक्षानि नियमेन वाजसनेयिनां इति पञ्चाक्षानां षडक्षानां च व्यवस्थितो विकल्पः ॥ ॥ रुद्र-
पाठक्रममाह तत्रैव महाकल्पेन नन्दिकेश्वरशतानन्दसंवादे—पूर्वमक्षानि संजप्य रुद्राभ्यासं ततो जपेत् । तिसृणां महाव्याहृती-
नां रुद्रस्याचादाचित् चित्वा रोन्ते चैवमित्यष्टौ प्रणवाः । अष्टप्रणवयुक्तं रुद्रं स कृजयेत् । रौद्राभ्यासं रुद्रमित्याचक्षत इति-
रुद्रसूत्रम् ॥ तदन्ते सप्तमन्त्रां ध्रुवयं सोममहन्ति । उग्रश्चेति यजुर्मंत्रं जटामाहुर्जपेदिति । सप्तमन्त्रानि तिकाव्याभि-

प्रायं । तेषां संहितायां सप्तकण्डिकानामेव समाधानात् । माध्यंदिनानां तु वयं सोमेत्यहर्च एव ॥ परशुरामः—लिङ्गो-
 क्ता देवताश्चास्य उग्रधन्वितयं यजुः । विनियोगो जटाजाप्येकेचित्ससजपन्त्युचः । इति । तेन उग्रधेति मन्त्रत्रयं सप्तमद्वावा-
 जटा इति पक्षद्वयं । तत्र देवयाज्ञिकादिभिस्तु—साङ्गस्त्वाद्योरूपकाल्यः सशीर्षोरुद्र उच्यते इत्यादि पूर्वोक्तवाक्येषु हेमाद्रि महा-
 र्णयादि निबन्धेषु जटाजपविध्यदर्शनाज्जटाजपो नोपात्तः । तेन जटाजपः कृताकृत इत्युक्तं । एवं वयं सोमेति महच्छिरोजपो-
 पि कृताकृतः । क्वचिद्विहितत्वेन क्वचिद्याविहितत्वेनेति । अतश्च अनयोर्जपात्फलाधिक्यं न तु तदकरणे रुद्रवैगुण्यं । गुणविशे-
 पे फलविशेष इति फाल्गुनोक्तेरिति ॥ एवं—नमस्कं चमकं चैष पौरुषं सूक्तमेव च । नित्यं त्रयं प्रयुज्जानो ब्रह्मलोके महीयते ॥ इ-
 ति काशीदीक्षितपद्धतौ चमकजपोऽप्युक्तः । परंतद्ब्रह्मचरं स्वतंत्रफलार्थं तयानमकादित्रिकप्रयोगविधानपरम् । साङ्गस्त्वाद्योरू-
 पकाल्यः सशीर्षोरुद्र उच्यते । इत्यादि पूर्वोक्तादतवाक्यैश्चमकजपस्य विधानाभावात् बृहत्पराशरादावप्यनभिधानाच्च वा-
 जसनेयिनां चमकजपो वैकल्पिक एवेत्युक्तं । एवं चमकजपोऽपि कृताकृतः । तत्र चमकजपकरणयक्षेमहच्छिरोजपानन्तरं च-
 मकजपः कार्य इति देवयाज्ञिकादयः । केचित्तु चमकजपपक्षे न महच्छिरोजपः । महच्छिरोजपपक्षे तु न चमकजपः । नमकज-
 पान्ते उभयोर्विधानात् । पौर्वापर्यनियमेतयोः प्रमाणाभावाच्च । अत एव ये महच्छिरोजपमाचरन्ति ते चमकजपमाचरन्ति ।
 ये तु चमकजपमाचरन्ति ते महच्छिरोजपमाचरन्तीत्याहुः । इदमेव युक्ततरमिति । अन्तेऽक्रवं चाचमिति सकलः शान्त्यध्यायः-
 सर्वत्र । धौः शान्तिरिति कण्डिकाजपो वा । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति त्रिरुचाराणां ॥ तथा च सकृदावर्तनस्वरूपम् ।

साङ्गस्वाधो रूपकारव्यः सर्वाप्यैरुदज्यत इति । तथाच शिवसंकल्पं वदयं ६ । पौरुषं सूक्तं शिरः १६ । अन्धः संभृतः
 शिरसा ६ । आशुः शिदानः कवचं १७ । विभ्रादेनेत्रत्रयं १७ । रौद्राध्यायस्य प्रथमोनुवाकः १६ । रौद्राध्यायः सकलौवा
 अत्रं ६६ । इति पडङ्गानि । तदनन्तरं सकलौ रौद्राध्यायः सकृत् ॥ सच । ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्ते रुद्र ०
 जम्भेदधमः ६६ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ इत्यष्टप्रणवयुक्तः । ययं सोमेति महच्छिरोया ८ । याजध्वमे २९
 इत्यष्टावनुवाकावा । उग्रधेतितिलः ३ सप्त ७ वेति जटाजपोवा । ऋचं वाचमिति शान्त्यध्यायः २४ । धौः शान्तिरिति क-
 ण्डिकावा । ॐ शान्तिः शान्तिरिति त्रिरुचारणंवा ॥ इति रूपकापरपर्यायसकृदावर्तनस्वरूपम् ॥ ॥ अथ रुद्रैकादशिनी-
 विचारः प्रयोगदर्पणे—एकादशोर्ध्वरूपाणि त्वङ्गानि च सकृज्जपेत् । अङ्गान्यादौ शिरश्चान्ते रुद्रैकादशिनीस्युता ॥ अङ्गानि-
 शिवसंकल्पादीनि शतरुद्रियपर्यन्तानि पडङ्गानि जात्या एकादशवारं कर्च्य रूपसंज्ञं रुद्राध्यायं सकलं जह्या अन्ते ययं सोमेत्यनु-
 वाकरूपं शिरो यदा जप्यते तदा सारुद्रीप्रसिद्धा भवति ॥ केचित्तु—साङ्गमाद्यं जपेद्दुद्रं केवलानि नवान्तरे । साङ्गं सशीर्षं कंचा-
 न्त्यं निरङ्गमिति केचनेति । अत्रादावन्ते साङ्गजपपक्षे च प्रधानभूतस्वरुद्रस्य एकादशाष्टतथोनजाता इति रुद्राणां समाप्तिविना अ-
 न्तरापुनः पडङ्गन्यासस्तत्र न किंचित्प्रमाणं पश्यामः ॥ तस्मादेकादशोर्ध्वरूपाणीति प्रथमः पक्षः साधुरिति ॥ शान्तिकम-
 लाकरे—यत्तु कातीयाः काण्वाध्वपरशुरामीयं पठन्ति—साङ्गमाद्यं जपेद्दुद्रं केवलानि नवान्तरे । साङ्गं सशीर्षं कंचान्त्यं निरङ्ग-
 मिति केचनेति । अन्त्यं रूपं पठित्वाङ्गानि तिकंचित् । अन्येतुं संशुटे मानाभावात् प्रथमाद्युच्चि वदादावङ्गानि ततोस्ततो ययं

सोमेत्यष्टावृचःशीर्षं उग्रधेतिसप्तजटापाठश्चेत्याहुस्तद्वचनाभावाद्भिर्भूलमन्धपरंपरामात्रमित्युपेक्ष्यमिति ॥ अथरुद्रैकादशि-
 न्यांप्रतिरुद्रंवाजश्चमइत्यष्टानुवाकानामेकादशधाकृतानां एकमेकंजपेत् इति । तद्यथा—आद्येपठितेरुद्रेवाजश्चमइतिच-
 तस्रः ४ । द्वितीयेसत्यंचेतिचतस्रः ४ । तृतीयेऊर्कचेतिचतस्रः ४ । तुरीयेअश्माचेतितिलः ३ । पञ्चमेअग्निध्वेतिअर्धेन्द्र-
 संज्ञाः ३ इतिपञ्चानुवाकाः । षष्ठेअष्टंशुध्वेतिग्रहसंज्ञाः ३ । सप्तमेअग्निध्वमेचर्मध्वभेइतियज्ञक्रतुसंज्ञे २ । अष्टमे एकाचेति
 अगुग्मस्तोमसंज्ञा १ । नवमेचतस्रध्वमइतियुग्मस्तोमसंज्ञा १ । दशमेज्यविध्वमइतिवयःसंज्ञे २ । एकादशेवाजायस्वाहे-
 तिनामग्रहकल्पसंज्ञे २ । इतित्रयोनुवाकाविभक्ताः । एवमष्टानुवाकानांएकादशधाविभागः शुत्युक्तोपिचिपयान्तराभावा-
 धयनपिपयकएयेतिबोध्यं ॥ अतएवशान्तिकमलाकरे—‘तत्तंनुविभागेष्वनुवाकत्वाभावाद्भक्तानुवाकेष्वेकादशानामनु-
 वाकानामेकमेकंवाजपे’दितिबौधायनसूत्रेइमाद्यादावनुवाकानुपंगाधान्यस्यैवाष्टमस्यचमकानुवाकस्यत्रिरभ्यासोयुक्तः ॥
 सामिधेनीदृढीस्तोगदृढीप्रयाजदृढौचअन्यस्यैवमत्रस्याभ्यासेनसंख्यापूरणवदित्युक्तं ॥ एवंच अष्टानुमकावर्तनेपुक्रमेण-
 चमकानां अष्टावनुवाकाः । नवमदशमैकादशेषु अष्टमस्यैवानुवाकस्यावृत्तिः । एवमेकादशानुवाकाइत्यर्थः । तथाचआद्येप-
 ठितेरुद्रेवाजश्चमे ४ द्वितीयेसत्यंचमे ४ तृतीयेऊर्कचमे ४ चतुर्थेअदमाचमे ३ पञ्चमेअग्निध्वमहन्द्रध्वमे ३ षष्ठेअष्टंशुध्वमे ५
 सप्तमेएकाचमे ४ अष्टमेवाजायस्वाहा २ नवमेवाजायस्वाहा २ दशमेवाजायस्वाहा २ एकादशेवाजायस्वाहा २ एवमे-

कादशानुवाकाः । अन्यत्सर्वपूर्वोक्तसदृशार्थवत्नवत् ॥ अथलघुरुद्रस्वरूपं ॥ रुद्रैकादशिनीत्वेपासर्वकामफलप्रदा ।
एकादशगुणासेवरुद्रइत्यभिधीयते ॥ रुद्रोऽलघुरुद्रइत्यर्थः । इतिलघुरुद्रस्वरूपं ॥ अथमहारुद्रस्वरूपं ॥ रुद्रैकाद-
शगुणोमहानित्यभिधीयते । रुद्रो लघुरुद्रः एकादशगुणितोमहारुद्रः ॥ इतिमहारुद्रस्वरूपं ॥ अथातिरुद्रस्वरूपं ॥
महानेकादशगुणस्त्वतिरुद्रइहोच्यते ॥ महान्महारुद्रः एकादशगुणः अतिरुद्रइत्यर्थः ॥ रुद्रकल्पद्रुमेचास्मिन्नरुद्रभेदानि-
रूपिताः । चिदुपानन्तदेयेनतेनतुप्यतुर्गकरः ॥ इति ॥

अथरुद्राष्टाध्यायी ॥ अथशिवसंफल्यंबदयंप्रथमोऽध्यायः ॥ ॐयज्जाग्रतोदूरमुदैतिवैवृन्तदुसस्युतथैवैति । दूरंगुम-
व्योतिप्राप्त्योतिरेकुरन्तन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ १ ॥ येनकमीण्युपसोमनीपिणोगुनेकृण्वन्तिद्विदयेपुधीराः । यद-
पूर्वयुधमुन्तद्वृजानांतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ २ ॥ यत्प्रज्ञानमुतचेतोदृतिश्रुयज्योतिरुन्तदुसस्युतम्प्रजासु । यस्मान्नऽ-
कृतेकिञ्चनकर्मक्रियतेतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ ३ ॥ येनेदम्भतम्भुवनम्भविष्यत्परिगृहीतमुसृतेनसधैम् । येनेयुज्ञ-
स्त्रायतेसुसहोत्तातन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ ४ ॥ यस्मिन्नृचुःसामयजुःपियस्मिन्प्रातिष्ठितारथनूभाविद्योराः । यस्मिंश्चि-
त्तद्वसुर्मेगोतम्प्रजानांतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ ५ ॥ सुषारथिरध्वानिवयम्यनूयान्नेनीयतेभीष्टुभिर्द्यौर्जिनऽहव । सुप्र-
तिप्रुन्यदंजिरअविप्रुन्तन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ ६ ॥ इतिरुद्रेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ अथपौरुषंस्तुंशिरोद्विती-

योऽप्यायः ॥ ॐ ॥ सुहृत्स्वर्गदीर्घपुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिः सुदधत्स्पृत्वात्यतिष्ठदशाङ्गुलम् ॥ १ ॥ पुरुषं
 वेददसर्गुयद्भूतं यच्च भ्रान्त्यम् । उतामृतत्वस्येथानोयदन्ननातिरोदति ॥ २ ॥ एतावन्नखमहिमतोज्ज्वार्याश्चिपुरुषः ।
 पादोऽस्य चिध्याभूतानि त्रिपादस्यामृतं न्दिचि ॥ ३ ॥ त्रिपादूर्ध्वऽलदेतुर्गुणः पादोऽस्येहामृतमुत्पन्नः । ततो विवृण्वन्पुत्रा-
 मत्साधनानशुनेऽञ्जि ॥ ४ ॥ ततोऽपिराजयत विराजोऽञ्जि पुरुषः । स जातोऽञ्जलिरिच्यत पुञ्ज्याद्भूमिर्मथोपुरुषः ॥ ५ ॥
 तस्माद्यज्ञात्सर्गुदुतः स मृतम्पृष्टाज्यम् । पृष्टौ त्वाँश्चक्रेयायुष्यानां गुण्यान्माम्याश्चये ॥ ६ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्गुदुतः स
 मनिजज्ञिरे । छन्दोऽसि जज्ञिरे तस्माद्यज्ञस्तस्मादजायत ॥ ७ ॥ तस्मादध्वोऽञ्जयन्तु ये केचोभयादतः । गावो हज-
 चिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽञ्जयन्तः ॥ ८ ॥ तं युजस्मृदि हि प्रौक्षन्पुरुषं जातमगमृतः । तेन देवाऽञ्जयन्तस्माद्याऽऽकपयश्चये
 ॥ ९ ॥ यत्पुरुषं व्यदधुः कलिषाव्यकल्पयन् । सुहृदिर्मस्यासीदन्तरिक्षं वाहकिमूरूपादाऽऽव्येते ॥ १० ॥ ब्राह्मणोऽस्य सु-
 खमासीद्वाहराजिभ्यः कृतः । ऊरुतर्दस्य दह्यः पुञ्ज्यादंशूद्रोऽञ्जयत ॥ ११ ॥ शुन्द्रगामनसो जातश्चक्षोः सूर्योऽञ्जयत ।
 ब्राह्मणोऽस्य सुखमाशुस्वादिभिरजायत ॥ १२ ॥ नाम्याऽआसीदन्तरिक्षं हृष्टिर्णोद्योः समवर्तत । पुञ्ज्यामभूमिर्हि शः शो-
 विः ॥ १३ ॥ यत्पुरुषेण हविषिपदियायज्ञमर्तन्वत । वसुन्तोऽस्यासीदाज्यं क्षीमऽह्वमऽशरु-
 विः ॥ १४ ॥ सुसासासम्परिधयुखिः सप्तसुमिधः कृताः । देवायद्यज्ञेन तज्जगानाऽञ्जवमिन्पुरुषमुदुम् ॥ १५ ॥ युजेन-

युज्यमयजन्तदेवास्त्रानिधियाणिप्रयुमान्यासन् । तेहुनाकंमहिमानं-सचन्तुयज्ञपूर्वसाध्याऽसन्तिदेवाः ॥ १६ ॥ इतिरुद्रे-
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ अथोत्तरनारायणंस्त्रिधातृतीयोऽध्यायः ॥ ॐ अथ-सम्भृतंशुश्रिञ्चैरसांचविश्वकर्मण-
समयजुताम्रे । तस्यस्वर्गपिषिदधेद्रूपमेतितन्मत्स्यस्यदेवुत्यमोजानुममे ॥ १ ॥ घेदुहमेतम्पुरुषमुहान्तमादित्यवर्णुन्तमस-
पुरस्तात् । तमेवविदित्वानिमृत्सुमेतिनाम्य-पन्थायिद्युतेयनाय ॥ २ ॥ प्रजापतिश्चरतिर्गर्भेऽजन्तर्जायमानोबहुधावि-
जीयते । तस्योनिम्परिपश्यन्तिर्घीरास्तासिन्हतस्युर्भुवनानिचिश्वा ॥ ३ ॥ योदेवेभ्यञ्जतपतियोदेवानाम्पुरोहितः ।
पूयोयोदेवेभ्योजातो नमोऽकृचायुत्राढये ॥ ४ ॥ रुचम्नासजुनयन्तोदेवाज्युतदद्युयन् । यस्त्यैवमन्त्राणिगोविद्यात्तस्यदेवाऽ-
अमुन्मशे ॥ ५ ॥ श्रीअर्चतेलुस्माध्यापन्यावहोरात्रेप्राध्वनर्धन्नाणिरूपमुश्विनौव्यात्तम् । हृष्णन्निपाणामुन्मऽहपणसर्व-
लोककर्मऽहपण ॥ ६ ॥ इतिरुद्रेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ अथाप्रतिरिधंससदशर्चकयचंचतुर्थोऽध्यायः ॥ ॐ ॥
आशुःशिशानोषुभोनमीमोपनापुनःक्षोभणधर्षणीनाम् । सुक्लन्दनोनिमिपर्षकपूर-शुतहसेनाऽअजयत्साकमिन्द्रः-
॥ १ ॥ सुक्लन्दनेनानिमिपेणजिष्णुनोयुक्त्कारेणद्विष्यवनेनघृष्णुना । तदिन्द्रेणजयतुत्तर्हन्त्रंयुधोनर-इषुहस्तेनघृष्णा ॥ २ ॥
सऽइषुहस्तेऽसनिपुञ्जिभिर्घृशीस-क्षष्टासयुध-इन्द्रोणेन । सुक्लमृजिस्सामपावांइशुक्षुम्रधन्वाप्रतिहिताभिरस्ता ॥ ३ ॥
चदस्तेपतिदीयारपेनरक्षोदामित्रौ २ऽअपुवाधमानः । युमञ्जन्त्सेनाऽप्रमणोयुधाजयन्नुस्साकमेध्यवितारथानाम् ॥ ४ ॥

बहुविज्ञायस्यविरुद्धप्रवीरुः सहस्वान्याजीसहमानऽउग्रः । अभिभीरोऽभिषत्त्वासहोऽभजेत्रमिन्दुरधुमातिष्ठगोचित् ॥ ५ ॥
 गोत्रेभिर्द्वोऽविद्वज्रयाहुः अयन्तुमज्यप्रमृणन्तुमोजसा । इमदसजाताऽअनुवीरयच्चुभिन्द्रः सखायोऽअनुसदरमध्वम् ॥ ६ ॥
 अभिगोत्राणि सहसागदमानोदयोद्यौरऽश्रुतमव्युरिन्द्रः । दुभ्युवनऽर्धतनापाडयुद्धोऽस्माकहसेनाऽअचतुप्रयुत्सु ॥ ७ ॥ इन्द्र-
 आसाहोताद्यहस्पतिर्दक्षिणायज्ञऽपुरपेतुसोमः । देवसेनानामभिभजतीनाअयन्तीनास्मरुतोयुन्यग्रम् ॥ ८ ॥ इन्द्रस्यधृष्णो
 वरुणस्युराज्ञऽआदित्यानाम्मुरुताऽशरैरुग्रम् । मुहार्भनसाम्भुवनच्युवानाहोपोदेवानाअयन्तामुदस्थात् ॥ ९ ॥ उद्वर्पयमघव-
 न्नायुग्रान्पुनस्सर्वनाम्नामुकानाम्मनोऽसि । उद्वहहव्याजित्वावाजित्वाऽभुद्रधानाअयन्तायन्तुपोपाऽ ॥ १० ॥ अस्माकमिन्दुः
 सम्यतेपुञ्चजेषुसाकुंभाहपुनस्ताजयन्तु । अस्माकंद्यौराऽउत्तरेभवन्तुस्माँरुडदेवाऽअचतुहवेषु ॥ ११ ॥ अमीपाक्षितन्प्रेति-
 लोभवन्तीरुहणाणाहोव्यव्येपेरिहि । अभिप्रहिनिर्हृष्टसुशोकैरुन्धेनामित्रासमेसासचन्ताम् ॥ १२ ॥ अर्कसृष्टापरपतुशरैव्ये-
 त्रर्षासदृशिते । गच्छामित्राऽअप्रपद्यस्वमामीपुङ्कज्जनोच्छिषऽ ॥ १३ ॥ प्रेतोजयतानरुऽइन्द्रोद्युऽशर्मयच्छतु । दुम्राचः सन्तुवाह-
 वोनाध्व्यायथासथ ॥ १४ ॥ असौयासेनोमरुतऽपरेषामभ्यैतिनुऽओजसास्पदमाना । तार्क्ष्हतुतमुसापेप्रेतेनयथामीअभ्यो-
 अल्पत्रजानन् ॥ १५ ॥ यत्रवाणाऽसिम्पतन्तिकुमाराधिंक्षिखाईव । तस्मिन्दोद्वहस्पतिरदितिऽशर्मयच्छतुधिऽश्वाहाशर्मयच्छतु
 ॥ १६ ॥ मर्माणितेधर्मणाच्छादयामिसोमस्त्वाराजामृतेनानुवस्ताम् । उरोर्वरीथोर्वरुणस्तेकृणोतुजयन्तुन्त्वानुदेवावामदन्तु

॥१७॥ ॥ इति स्तेचतुर्थोऽध्यायः ॥१४॥ विभ्रादितिसप्तदशर्चोऽनुवाकोनेत्रत्रयंपंचमोऽध्यायः ॥३३॥ विभ्राब्रुहत्पिचतुसा-
म्यम्मभ्यापुर्धद्यज्ञपत्यायविहितम् । घातजलोयोर्भिरर्धतिस्मनाप्रजाऽपुपोषपुरुधाधिराजति ॥१॥ उदुत्स्यओतवेदसन्देव
र्धहन्तिकेतर्प- । इशेविभ्यायुसूर्यम् ॥२॥ येन/पावकुचक्षसासुरण्यन्तर्जनोऽअनु । त्वंवरुणयज्यसि ॥३॥ देव्यायभ्ययूऽआ-
गलुह्वरपेनुसूर्यत्वचा । मद्वायजजटसमजापे । तस्मत्कथापर्वध्वधाविभ्यधुमर्थाज्येष्ठ-
सोतिस्मर्हिपदं सुर्षिदम् । मृतीक्षीनंष्टुजनन्दोदसेधुनिमाशुलवन्तुमनुयासुचक्षसे ॥५॥ अयंवेनश्चोदयत्प्राश्रिगर्भोज्ज्योति-
र्जरापूरजसोष्टिमाने । इममपादं सङ्गमेसूर्यस्य शिशुञ्जघिष्मामितिभीरिहन्ति ॥६॥ विञ्चन्देवानामुदगादनीकुञ्चक्षुर्मिञ्जस्यव-
रुणस्यामे- । आप्राद्यार्थाधिविबीजन्तरिक्षदृसूर्येऽआत्माजगतस्तुष्यध्व ॥७॥ आनुहडाभिर्विदयेसुशुस्तिविश्वानररसविता
द्वेयपतु । अप्रियथायुवानोमत्सधानोधिधुञ्जगदभिपित्येमनीपा ॥८॥ यदृद्यकथंष्टुद्रहृष्टुदगाअभिसूर्य । सध्वन्तदिन्द्रतेघने
॥९॥ तुरणिर्विभ्वदर्शतोऽज्योतिर्ददसिसूर्य । विश्वमाभसिरोचुनम् ॥१०॥ तत्सूर्यस्यदेवुत्वन्तन्महित्वम्मुञ्च्याकत्तोर्विततु-
सर्जभार । युदेदयुक्कहरितःसुधस्यादाद्राप्त्रीषासंस्तनुतेसिमसै ॥११॥ तन्मित्रस्युषरुर्गणस्याभिचक्षुसूर्योरूपईणुतेद्योरुपस्थे ।
अनुन्तमुष्यदुर्वादस्युपाजः-कृष्णामन्यद्वरितुःसम्भरन्ति ॥१२॥ वण्महो २ अंसिसूर्येवडाहित्यमुहो २ अंसि । मुहस्तेसुतोमहि-
भापनस्यतेदादेयमुहो २ अंसि ॥१३॥ वदसूर्येध्रवसामुहो २ अंसिसुत्रोदेवमुहो २ अंसि । मुह्वादेवानामसूर्यः-पुरोहितोविभु-

ज्योतिरदाभ्यम् ॥ १४ ॥ आर्यन्तऽद्वयसूर्यविश्वेदिन्द्रस्य गधत । वस्यमिजातेजनमानुओजसुप्रतिभागन्नदीधिम् ॥ १५ ॥
अयादेवावदितसूर्यस्यनिरद्वंद्वसऽपिपूतानिर्विधात् । तन्नोमित्रोपकणोमामहन्तामदितिऽसिन्धुःप्रथिवीव्रतद्यौऽ ॥ १६ ॥
आकृष्णेनुरजसुयसौमानोनिवेशयञ्जघतुम्मत्यैश्च । हिरण्ययेनसवितारयेनादेवोयातिसुवधनानिपश्यन् ॥ १७ ॥ इतिरुद्रेपंचमो-
ऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ नमस्तद्वसिषोडशर्चोऽनुवाकःसकलाध्यायोवाऽसंपद्योऽध्यायः ॥ ॐ ॥ नमस्तेरुद्रमुन्यवऽनुतोतुऽद्वप-
थेनमः । ब्राह्म्यामुततेनमः ॥ १ ॥ यातेरुद्रशिवातुनूरघोरापपाशिनी । तयानस्तुद्रशुशान्तमयागिरिशन्तुभिर्चाक-
शतिहि ॥ २ ॥ यामिषुक्तिरिशन्तुहस्तैविमुर्व्यस्तैवे । शिवाग्निरिब्रताङ्कुरुमादिदृसीऽपुरुषुअयत् ॥ ३ ॥ शिवेनुवचसात्यगगिरिशा-
ब्जोपदामसि । यथानुऽसर्पुमिजगदयुक्ष्मदृमुमनाजसत् ॥ ४ ॥ अर्जयोचदधिवृक्ताप्रयुमोदैव्योऽसिपक् । अर्ह्यश्चुसर्पाश्चुम्भ-
युनसर्पाश्चयातुघ्राज्योघ्राचीऽपरसुव ॥ ५ ॥ असौयस्त्रात्रोऽअरुणव्रतवृष्टुऽसुममलः । येधैनद्रुद्राअभितोविश्विश्चि-
ताऽसदसुशोचैप्राऽहेर्दईमहे ॥ ६ ॥ असौयोयुसर्पतिनीलंभीवोविलोहितऽ । व्रतैर्नगोपाअदृश्रुनदश्चुवह्नुर्मुऽसदृष्टोर्मु-
दयातिनऽ ॥ ७ ॥ नमोस्तुनीलंभीमायसहस्राक्षार्थमीदृषे । अधोयेअस्यसत्वानोहन्तेभ्योकरुममः ॥ ८ ॥ प्रसुञ्जधन्व-
नुस्त्वमुभयोरान्योऽज्ज्याम् । याश्चतिहस्तैर्द्वपुऽपरतामर्गबोधप ॥ ९ ॥ विज्येन्धनुःकपर्दिनोविशेल्योबाणर्धौऽनुत ।
अनेशन्नस्ययाऽद्वपवआसुरस्यानिपञ्चिऽ ॥ १० ॥ यातेहेतिमीदृष्टमुहस्तैवृथवृतेधनुः । तयास्मान्निधनुस्त्वमयुक्ष्मयापरि-

भुज ॥ ११ ॥ परितुघन्वर्नोहेतिरसाञ्चणकुप्तिथर्तः । अथोयईपुधिस्तवारेअसन्नित्तिधेहितम् ॥ १२ ॥ अवतत्यधनुहुसह-
स्त्राधुशर्तपुधे । निशर्यश्रुत्यानाम्मुखाशिवोर्नःसुमनाभव ॥ १३ ॥ नमस्त्रेआर्युधायानाततायधृष्णत्वे । उभाम्यामितुतेनमो
मुहुभ्यान्तवुधन्वने ॥ १४ ॥ मानोमुहान्तमैतमानोअर्भुकम्मानुउधन्वन्तमुतमानजितम् । मानोवधीःपुत्तरम्भोतमा-
सरम्भान्नःप्रियास्तुब्धोरुइरिरिपः ॥ १५ ॥ मानस्तोकेतनयेमानुऽआर्युपिमानोगोपुमानोअर्थेपुरीरिपः । मानोहोराचुद्रमा-
मिनोपधीहुविष्मन्तुःसवुमित्त्वाहवामहे ॥ १६ ॥ इतिरुद्रपोडशर्चोऽनुवाकः ॥ नमोहिरण्यवाहवे । सेनान्येविशाञ्जित-
येनमोनमोपुधेभ्योहिरिकेशभ्यःपशूनाम्पतयेनमोनमःशुष्यर्शरायुस्त्रिपर्षामतेपशूनाम्पतयेनमोनमोहरिकेशाथोयवृत्तिने
पुष्टानाम्पतयेनमोनमोवल्गुदाय ॥ १७ ॥ नमोवल्गुदाय । व्युधिनेन्नानाम्पतयेनमोनमोसुवस्वहुलैजगताम्पतयेनमो-
नमोऽुद्रायातलायिनेत्राणिगम्पतयेनमोनमःसूतायाहन्त्येधनानाम्पतयेनमोनमोरोहिताय ॥ १८ ॥ नमोरोहिताय ।
सुपतयेषुक्षाणाम्पतयेनमोनमोसुवन्तयेधारियल्कुतायीपधीनाम्पतयेनमोनमोभिन्निषाणायुकक्षाणाम्पतयेनमोनमडु-
षेर्षोपायाक्रुन्दयतेपत्नीनाम्पतयेनमोनमःकुत्सायुतया ॥ १९ ॥ नमःकुत्सायुतया । धार्वतेसत्त्वनाम्पतयेनमोनमःस-
हमानापनिव्याधिर्नआव्याधिनीनाम्पतयेनमोनमोनिपुक्षिणेककुभायस्तेनानाम्पतयेनमोनमोनिचुरेवपरिचरायारण्याना-
म्पतयेनमोनमोवर्चते ॥ २० ॥ नमोवर्चते । परिवर्चतेस्त्रायूनाम्पतयेनमोनमोनिपुक्षिणऽइषुधिमतेतस्कराणाम्पतये

नमो नमः सुकृपिभ्योजिपां सस्रज्योमुष्णताम्पतयेनमो नमो सिमन्त्र्यो नकुचरज्यो चिकुन्तानाम्पतयेनमः ॥ २१ ॥ नम उ-
ष्णीषिणे । गिरिवराय कुलुञ्चानाम्पतयेनमो नम इषुमन्त्र्यो घञ्वायि रथश्च योनमो नम आतड्वानेभ्यः प्रतिदधानिभ्यश्च योन-
मो नम आयच्छब्देभ्योस्त्वश्च योनमो नमो घिसृजभ्यः ॥ २२ ॥ नमो विसृजभ्यो । धिद्यश्च योनमो नमः स्वपश्योजाग्र-
श्च योनमो नम इशयनिभ्य आसीनिभ्यश्च योनमो नम स्तिष्ठभ्यो धारवश्च योनमो नमः सुभाभ्यः ॥ २३ ॥ नमः सुभा-
भ्यः । सुभापतिभ्यश्च योनमो नमो भ्यो भ्यो अर्धपतिभ्यश्च योनमो नम आव्याधिनीभ्यो द्विविद्यन्तीभ्यश्च योनमो नम उगणा-
भ्यस्तृहृतीभ्यश्च योनमो नमो गुणेभ्यः ॥ २४ ॥ नमो गुणेभ्यो । गुणपतिभ्यश्च योनमो नमो ब्रातेभ्यो ब्रातपतिभ्यश्च-
यो नमो नमो दत्सेभ्यो दत्सपतिभ्यश्च योनमो नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च योनमो नम इसेनाभ्यः ॥ २५ ॥ नम इसेनाभ्यः ।
सेनानिभ्यश्च योनमो नमो रुधिभ्यो ऽअरुधेभ्यश्च योनमो नमः क्षप्तृभ्यः सद्धहीतृभ्यश्च योनमो नमो मुहभ्यो ऽअर्मेकेभ्यश्च यो-
नमः ॥ २६ ॥ नमस्तर्धभ्यो । रघुकारेभ्यश्च योनमो नम कुललेभ्यः कुमारैरेभ्यश्च योनमो नमो निपादेभ्यः पुत्रिष्टेभ्यश्च यो-
नमो नमः अनिभ्यो मृगसुभ्यश्च योनमो नम अधभ्यः ॥ २७ ॥ नम अधभ्यः । अपतिभ्यश्च योनमो नमो भिवाय चक्रद्वाराय च-
नमः शर्पाय च पशुपतये च नमो नीलक्रीवाय च शितिकण्ठाय च नमः कर्पूहिने ॥ २८ ॥ नमः कर्पूहिने । अव्युसके शाय च-
नमः सदस्याथाय च शतधन्वने च नमो गिरिशाय च शिपिविष्टाय च नमो मीढ्रमाय च पुमते च नमो ह्रिस्वाय ॥ २९ ॥ नमो-

हस्ताय । चषामेनायचनमोदुहुतेचबर्णीयसेचनमोद्विद्धार्यचसुवृधैचनमोअ्यायचप्रथमार्यचनमआक्षवे ॥ ३० ॥ नर्मओ-
शये । चात्रिरायचनमेऽशीद्रयायचशीभ्यायचनमुऽकर्म्यायचावस्तेभ्यायचनमोनानादेयायचहीप्यायच ॥ ३१ ॥ नर्मोज्ज्ये-
ष्टाय । चफनिष्ठायचनमन्पूर्वजायचापरजायचनमोमज्जमार्यचापगेल्लमार्यचनमोजघेभ्यायचबुद्ध्यायचनमुऽसोभ्याय ॥ ३२ ॥
नमुऽसोभ्याय । चप्पतिमुखीयचनमोयाम्यायचक्षेम्यायचनमुऽश्लोक्यायचावसाभ्यायचनमुऽउर्वुर्यायचेखल्यायचनमोव-
भ्याय ॥ ३३ ॥ नमोयभ्याय । चुक्कस्यायचनमन्नुवार्यचप्रतिश्रवायचनमुऽआद्युपेणायचाशूरथायचनमुऽशूरायचाव-
मेदिनेचनमोविस्मिन्ने ॥ ३४ ॥ नमोविस्मिन्ने । चक्कयच्चिनेचनमोघेम्मिणेचवरुत्थिनेचनमन्धुतायचश्चतसेनायचनमोडु-
न्दुभ्यायचाहनब्बायचनमोधिप्पन्ने ॥ ३५ ॥ नमोधिप्पन्ने । चप्रमृदायचनमोनिपुङ्किणेचेपुधिमत्तेचनमस्तीक्ष्णेपवेचायुधि-
नेचनमन्स्सायुधायचसुधर्यन्नच ॥ ३६ ॥ नमःसुत्थाय । ज्ञेपत्थ्यायचनमुऽकाट्यायचनीप्यायचनमुऽकुल्यायचसरत्या-
यचनमोनानादेयायचधैशोन्तायचनमुऽक्कूप्याय ॥ ३७ ॥ नमुऽक्कूप्याय । चाधुद्वयायचनमोधीद्धयायचातुप्यायचनमोमे-
ध्यायचविद्युत्तायचनमोवप्यायचावुप्यायचनमोवात्ताय ॥ ३८ ॥ नमोवात्ताय । जरेप्प्यायचनमोधास्तेभ्यायचधास्तु-
पायचनमुऽसोमायचकुद्रायचनमस्साम्रायचारुणायचनमन्शुद्धत्ते ॥ ३९ ॥ नर्मन्शुद्धत्ते । चपशुपत्तेयचनमुऽउग्रायचमी-
मार्यचनमोप्रेपेणायचइरेवुधायचनमोद्वेजेचहनीयसेचनमोवुल्लेभ्योहरिकेशेभ्योनमस्साराय ॥ ४० ॥ नर्मन्शम्भुवाय ।

चमयोभवायचुनमःशङ्करायचमयस्करायचुनमःशिवायचशिवतरायच ॥ ४१ ॥ नमोऽपार्याय । चावार्यायचुनमःप्रत-
 रणायचोत्तरणायचुनमस्तीर्थ्यायचुकल्यायचुनमःशय्यायचुकल्यायचुनमःसिकुल्याय ॥ ४२ ॥ नमःसिकुल्याय । च-
 प्रयाहपायचुनमःकिङ्किलार्यचक्षुणार्यचुनमःकपुर्दिनेचपुल्लस्तयेचुनमःडहरिण्यायचप्रपुष्ट्यायचुनमोऽग्रज्याय ॥ ४३ ॥
 नमोऽग्रज्याय । चुगोष्ठ्यायचुनमुस्तल्यायचुगोष्ठ्यायचुनमोऽहदुष्ट्यायचनिवेष्ट्यायचुनमोऽकाष्ठ्यायचगङ्गायचुनमोऽशुष्क्या-
 य ॥ ४४ ॥ नमोऽशुष्क्याय । चहरित्यायचुनमःपाण्डुसुष्ठ्यायचरज्जल्यायचुनमोलोप्यायचोल्लिप्यायचुनमोऽकब्ध्यायचु-
 सन्ध्यायचुनमःपुर्णाय ॥ ४५ ॥ नमःपुर्णाय । चपर्णशुदायचुनमोऽडङ्गुरमाणायचाभिग्रतेचुनमोऽआखिदुतेचप्रखिदुते-
 चुनमोऽइपुष्ट्यायचुनमुक्त्यायचुनमोऽकिरुकेभ्योद्वानादृढयेभ्योनमोऽधिचिन्वुत्केभ्योनमोऽविधिणुत्केभ्योनमोऽआ-
 निहितेभ्यः ॥ ४६ ॥ द्रापुऽअन्धसस्पतेदरिद्रिनीललोहित । आसाम्भुजानामिषाम्भुनाम्भुमारुहोचनोऽकिञ्चनम-
 मत् ॥ ४७ ॥ इमारुहाय । त्वत्सेकपुर्दिनेऽन्यद्दीरायुप्रमरामहेमतीः । यथाशमसहिपदेचतृप्पदेचिध्वम्पुष्टङ्गामोऽअस्मि-
 नोरुद्रसहितिर्धृणकुपतिर्वेषसदुर्मतिरघायोः । शिवाकृतस्यभेषजीतयानोमृज्जोवसे ॥ ४८ ॥ परि-
 शिवतमशिबोर्नःसुमनाभव । पुरमेधुक्षऽआयुधनिधायकृत्तिचसानुऽआचरुपिनाकिम्बिन्नदार्गहि ॥ ४९ ॥ मीढुष्टम-
 धिकिरिद्रिवि-

लोहितनुमसोऽस्तुभगवः । यास्तेसहस्रहृतयोव्यमुसात्रिवपन्तुताः ॥ ५२ ॥ सहस्राणिसहस्रशोवाहोस्तवहितयः ।
 तासामीदानोभगवः पराचीनामुखाकृधि ॥ ५३ ॥ असह्यतासहस्राणियेरुद्राऽअधिभूम्याम् । तेषां सहस्रयोजनेव-
 धव्यानितम्भसि ॥ ५४ ॥ शुस्मिन्महृत्युर्जुनेन्तरिक्षेभुवाऽअधि । तेषां सहस्रयोजनेवधव्यानितम्भसि ॥ ५५ ॥ नील-
 ग्रीवाऽशितिकण्डादिबृहन्नाऽउपश्रिताः । तेषां सहस्रयोजनेवधव्यानितम्भसि ॥ ५६ ॥ नीलग्रीवाऽशितिकण्डाऽशु-
 र्पाअधःक्षमाचुराः । तेषां सहस्रयोजनेवधव्यानितम्भसि ॥ ५७ ॥ येषुक्षेपु । शुष्पिअरुनीलग्रीवाचिलोहिताः ।
 तेषां सहस्रयोजनेवधव्यानितम्भसि ॥ ५८ ॥ येभूतानामधिपतयोविशुखासः कपर्दिनः । तेषां सहस्रयोजनेवध-
 व्यानितम्भसि ॥ ५९ ॥ येषुधाम्पथिरक्षयऽएलुवृदाअयुयुधः । तेषां सहस्रयोजनेवधव्यानितम्भसि ॥ ६० ॥ सेती-
 र्धानि । प्रचरन्तिस्तृफाहस्तानिपुङ्गवः । तेषां सहस्रयोजनेवधव्यानितम्भसि ॥ ६१ ॥ येषेणु । ध्रुविर्द्यन्तिपुत्रेपु-
 पिचलोजना । तेषां सहस्रयोजनेवधव्यानितम्भसि ॥ ६२ ॥ यऽपुतार्वन्तश्चभूयाऽसञ्चदितोरुद्राधितस्थिर । ते-
 पां सहस्रयोजनेवधव्यानितम्भसि ॥ ६३ ॥ नमोस्तु । रुद्रेभ्योदेदिवियेषां वृषमिषवः । तेभ्योदशुप्राचीर्हसदक्षिणादशमृती-
 चीर्हशोर्दीचीर्हशोर्द्वाः । तेभ्योनमोऽस्तुतेनोमृद्वयन्तुतेनोवन्तुतेनोवन्तुतेनोमृद्वयन्तुतेनोवन्तुतेनोमृद्वयन्तुतेनोवन्तुतेनो-
 रुद्रेभ्योयुन्तरिक्षेयपांवातुऽहर्षवः । तेभ्योदशुप्राचीर्हसदक्षिणादशमृतीचीर्हशोर्दीचीर्हशोर्द्वाः । तेभ्योनमोऽस्तुतेनो-

वन्तुतेनोमृडयन्तुतेयन्दिष्मोयश्चनोद्वेष्टितमेपाञ्जम्भेदध्मः ॥ ६५ ॥ नमोस्तु । रुद्रेभ्योयेपृथिव्यायेपाञ्जम्भमिपवः । तेभ्योद-
 शुभ्राचीर्दशदक्षिणादर्शमृतीचीर्दशोर्दीर्घाः । तेभ्योनमोऽअस्तुतेनोवन्तुतेनोमृडयन्तुतेयन्दिष्मोयश्चनोद्वेष्टितमेपाञ्ज-
 म्भेदध्मः ॥ ६६ ॥ इतिरुद्रेपद्योऽध्यायः ॥ ६॥ ॥ धयः सोमेतिमहन्धिरः ससमोऽध्यायोवैकल्पिकः ॥ ६॥ ॥ धयः सोमन्धुते-
 तपुमनस्तुनृपुचिभ्रतः । मृजार्कन्तः सचेमहि ॥ १॥ ॥ एतत् । रुद्रभागः सुहस्रलाभिकयुतर्षपसुखाहुपतेरुद्रभागऽआलुस्तोपुशुः
 ॥ २ ॥ अर्चरुद्रमदीमुद्ययदेवंज्यम्बकम् । ययानोचस्यसुस्करुद्यथानुःश्रेयसुस्करुद्यथानोव्ययवसाययात् ॥ ३ ॥ भेपुजर्मसि ।
 भेपुजर्मयेभ्यायुपुरुपायभेपुजम् । सुखम्भेपार्यसेव्यै ॥ ४ ॥ ज्यम्बकंज्यजामहेसुगन्धिधम्पुष्टिवर्द्धनम् । उर्वारुकमिवबन्धना-
 ष्मृत्योमुक्षीयुमास्तुत ॥ ५ ॥ ज्यम्बकंज्यजामहेसुगन्धिधम्पुष्टिवर्द्धनम् । उर्वारुकमिवबन्धनादितोमुक्षीयुमास्तुतः ॥ ५ ॥ एतत्से ।
 रुद्रायुसन्तेनपरोभूजयुतोतीहि । अर्चततधन्वापिर्नाकावसुः कृत्तिवासाऽअर्हिः सन्नऽशिवोतीहि ॥ ६ ॥ ज्युयुपञ्जमर्दमे-
 कुरयपस्यज्यायुपम् । यदेयेपुज्यायुपन्तन्नोऽअस्तुज्यायुपम् ॥ ७ ॥ शिवोनार्मासिस्वर्धितिलेपितानमस्तेऽअस्तुमामर्हिःसीः ।
 निवर्त्तयाम्यायुपुञ्जाद्यायमुजर्ननायरायस्पोपायसुप्रज्ञास्त्वार्यसुवीर्याय ॥ ८ ॥ इतिरुद्रेससमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ उग्रश्चेतिजटाऽ-
 ध्यायोवैकल्पिकः ॥ ६॥ ॥ उग्रश्च । श्रीमच्छ्रध्वान्तश्चधुनिश्च । सासिह्वाभियुग्वाचबिध्विपुः स्वाहा ॥ १॥ ॥ अग्निः इदयेना-
 शर्निः इदयाग्नेर्णपशुपतिः कृत्स्नददयेनभुवयुक्ता । शर्वुम्भतस्त्राभ्यामीशानम्भुनमहादेवमन्तः पशुष्वेनोग्रन्दुर्वनिष्ठुनाध-

सिद्धिदन्तुः शिद्धीनि कोश्याभ्याम् ॥ २ ॥ उग्रलोहितेन । मित्रहृसौग्र्येन रुद्रदौर्ग्रलेनेन्द्रप्रक्रीडेन मुक्तो बलेन साध्यान्नुमुदा ।
 भयस्य कण्ठ्यं रुद्रस्यान्तः प्राद्वर्म्महादेवस्य कृच्छ्रवस्य वनिष्टः पशुपतेः पुरीतत् ॥ ३ ॥ लोमभ्युऽस्वाहा । लोमभ्युऽस्वाहा ।
 रघुचेस्वाहा । त्वचेस्वाहा । लोहिताय स्वाहा । लोहिताय स्वाहा । मेदोभ्युऽस्वाहा । मांसेभ्युऽस्वाहा । मांसेभ्युऽस्वाहा ।
 क्षापेभ्युऽस्वाहा । क्षावेभ्युऽस्वाहा । स्थभ्युऽस्वाहा । स्थभ्युऽस्वाहा । मज्जाभ्युऽस्वाहा । मज्जाभ्युऽस्वाहा । रेतसेस्वाहा । पायवेस्वाहा ॥ ४ ॥
 आयासाय स्वाहा । आयासाय स्वाहा । सियुसाय स्वाहा । चियासाय स्वाहा । द्यासाय स्वाहा । शुचेस्वाहा । शोचमानाय स्वा-
 हा । शोकाय स्वाहा ॥ ५ ॥ तपसेस्वाहा । तप्यते स्वाहा । तप्यमानाय स्वाहा । तुसाय स्वाहा । चुर्म्माय स्वाहा । निष्कृत्ये स्वाहा । प्रायश्चि-
 त्ये स्वाहा । भेषुजाय स्वाहा ॥ ६ ॥ यमाय स्वाहा । न्तकाय स्वाहा । तुसाय स्वाहा । त्रसहृत्याय स्वाहा । विश्वेभ्यो देवेभ्युऽस्वा-
 हा । पापानां प्रपिपीभ्यां स्वाहा ॥ ७ ॥ इति रुद्रजटाऽध्यायः ॥ ८ ॥ वाजधमेत्यष्टानुवाकः सप्तमोऽध्यायो वैकल्पिकः ॥ ९ ॥
 वाजध ॥ मे प्रसुचध्वमे प्रयतिध्वमे प्रसितिध्वमे प्रीतिध्वमे क्रतुध्वमे स्वरध्वमे श्लोकध्वमे श्रवध्वमे श्रुतिध्वमे ज्ज्योतिध्वमे स्वध्व-
 मे युज्ञेन कल्पन्ताम् १ । प्राणध्व ॥ मे पुनध्वमे व्युनध्वमे सुध्वमे चिचवध्वमेऽजाधीतध्वमे वाक्ध्वमे मनध्वमे चक्षुध्वमे श्रोत्रध्वमे दक्षे-
 ध्वमे च लक्ष्मध्वमे युज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २ ॥ ओजध्व ॥ मे सहध्वमेऽव्यात्मा च मेतुन ध्वमे अग्नि च मे वध्वमे अन्न निच मे स्थीनि च मे पत्न्यं पि-
 च मे शरीराणि च मेऽभार्यध्वमे जरा च मे युज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ ३ ॥ ज्यैष्ठ्यध्व ॥ मुऽआधिपत्यध्वमे मध्वध्वमे भामध्वमे मध्वमे म-
 म-

अग्नेजेमाचमेमहिमाचमेघरिमाचमेप्रथिमाचमेवर्षिमाचमेद्राधिमाचमेबुद्धश्चमेबुद्धिश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ४ ॥ सत्यञ्च ।
 मेधुद्वारचमेजगयेमेधनञ्चमेविश्वञ्चमेमहश्चमेक्रीडाचमेमोदश्चमेजुतञ्चमेजनिष्यमाणञ्चमेसुक्तञ्चमेसुकृतञ्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम्
 ॥ ५ ॥ क्रतुञ्च । मेधुर्तञ्चमेयुष्मञ्चमेनामयचमेजीवातुश्चमेदीर्घायुत्वञ्चमेनसिञ्चञ्चमेभयश्चमेसुखञ्चमेशयनञ्चमेसूपाश्चमेसु-
 दिनञ्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ६ ॥ युन्ताञ्च । मेधुर्ताचमेक्षेमश्चमेष्टतिश्चामेविश्वञ्चमेमहश्चमेसुविश्वमेज्जाञ्चमेसुस्वश्चमेप्रसूश्च-
 मेसीरश्चमेलेयश्चमेयुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ७ ॥ शञ्चमेमयश्चमेप्रियञ्चमेनुकामश्चमेकामश्चमेसीमनुसश्चमेभगश्चमेद्रविणश्चमेमु-
 द्रञ्चमेधेयश्चमेघसीयश्चमेयशश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ८ ॥ ऊर्क । मेसूतृताचमेपयश्चमेरसश्चमेष्टुतञ्चमेमपुचमेसविधश्च-
 मेसर्पातिश्चमेकूपिश्चमेष्टुष्टिश्चमेजैष्यमुऽओन्द्रिद्यञ्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ९ ॥ रुयिश्च । मेरायश्चमेपुष्टञ्चमेपुष्टिश्चमेष्टि-
 मुचमेष्टुमुचमेपूर्णञ्चमेपूर्णतरश्चमेकुर्वञ्चमेक्षितञ्चमेक्षुमेक्षुचमेधुचमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १० ॥ क्षिप्तञ्च । मेवेद्यञ्चमेभूतञ्चमे-
 भविष्यञ्चमेसुगर्धमेसुपुश्यञ्चमुऽक्रुद्धञ्चमुऽक्रुद्धिश्चमेक्लृप्तञ्चमेष्टुसिद्धिश्चमेसुमतिश्चमेयुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ११ ॥ बन्तो-
 हयश्च । मेयवाश्चमेमापाश्चामेतिलाश्चमेमूद्राश्चमेखल्वाश्चमेप्रियङ्गवश्चमेगणवश्चमेयुगामाकाश्चमेनीचाराश्चमेगोधूमाश्चमे-
 मुसुराश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १२ ॥ अश्माञ्च । मेसृत्तिकाचमेगिरयश्चमेपर्वताश्चमेसिकताश्चमेचनुस्पतयश्चमेमुहिरण्य-
 च्चमेयश्चमेद्यामञ्चमेलोहञ्चमेसीसञ्चमेब्रपुचमेयुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १३ ॥ अग्निञ्च । मुऽआपश्चमेद्वीरुधश्चरमुऽओपधय

[illegible]

[illegible]

नकल्पताम्मनोयुज्ञेनकल्पतामाम्युज्ञेनकल्पताम्स्वयुज्ञेनकल्पताम्स्वयुज्ञेनकल्पताम्पुष्टयेज्ञेनकल्प-
ताम्युज्ञोयुज्ञेनकल्पताम् । स्तोमश्चयजुश्चऽऽकृष्यसामं च वृहत्तरन्तर्यं । सर्वेवाऽऽगन्तामृताऽऽभूमप्रजापतेऽभ्रजाऽऽर्जभू-
षेदस्वादा ॥ २९ ॥ इति रुद्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ अथ ऋचं वाचमिति चतुर्विंशत्यर्चःशांलर्योविश्वदेवोऽष्टमोऽध्यायः ॥ ३० ॥
ऋचं वाचमप्रपद्येमनोयजुऽप्रपद्येसामं प्राणमप्रपद्येचक्षुऽश्रोत्रं प्रपद्ये । वागोजःसहोजोमथिप्राणापानौ ॥ १ ॥ यन्मैछिद्रं चक्षु-
षोऽर्दयत्यमनसो वातितृणमृदुत्पतिर्मृतं दधातु ॥ शन्नो भवतु भुवन्स्ववत्पतिः ॥ २ ॥ भूर्भुवऽस्वः । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो-
देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ कर्मानश्चित्रोऽआसुयदृतीसुदायुऽसखा । कयाशब्धिषया दृता ॥ ४ ॥
फल्गो । सुलोमदानुम्मद्विष्टो मत्सुदन्धसः । इडाचिद्वारुणेवसु ॥ ५ ॥ अभीषुणः । सखीनामवितार्जरितुणाम् । शतम्भ-
वास्यूतिभिः ॥ ६ ॥ कयात्वन्नऽकुत्याभिप्रभेन्दसेधृपन् । कयास्तोतृभ्योऽआभर ॥ ७ ॥ इन्द्रो विश्वस्वराजति । शन्नोऽअस्तुहि-
पवुशच्चतुष्पदे ॥ ८ ॥ शन्नो मिन्नऽशंवर्णेऽशन्नो मयत्ययुमा । शन्नोऽइन्द्रो बृहस्पतिऽशन्नो विष्णुरुक्नुमः ॥ ९ ॥ शन्नो धातः ।
पयताऽशन्नं स्तापतुसूयः । शन्नऽकनिक्कदेवऽपुज्यस्योऽअभिर्वपेत् ॥ १० ॥ अहानि शम्भयन्तु नऽशहारात्रीऽप्रतिधीयताम् ।
शन्नोऽइन्द्राग्नीर्भवतामनोभिऽशन्नोऽइन्द्रावर्कणारुतहव्या । शन्नोऽइन्द्राण्यपुणाचारजसातो गमिन्दुऽसो मां सुवितायुशयोऽ ॥ ११ ॥
शन्नो दिवीरुभिर्धेयुऽआपो भवन्तु पीतये । शंयोरुभित्ववन्तु नः ॥ १२ ॥ स्योनापुधिवि । नो यवाश्चेधरा निवेशनी । यज्ज्या-

[illegible]

॥ ५ ॥ यामेदुवायुनमोज्येष्टायुनमःश्रेष्ठायुनमोऽल्लायुनमःकालायुनमःकलचिकरणायुनमोवल्लायुनमो-
वल्लप्रमधनायुनमःसर्वभूतदमनायुनमोमनोन्मनानायुनमः ॥ ६ ॥ अपोरैभ्योद्योरोभ्योचोरुघोरतरैभ्यः । सर्वेभ्यःसर्व-
शर्दैभ्योनमस्तैअस्तुद्ररूपेभ्यः ॥ ७ ॥ तत्पुरुषायविद्महेमहादेवायधीमहि । तन्नोऽद्रिःप्रचोदयात् ॥ ८ ॥ ईशानःसर्व-
विद्यानामीश्वरःसर्वभूतानाम् । ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्माशिवोमेअस्तुसदाशिवोम् ॥ ९ ॥ इतिपंचमसमन्त्राः ॥ ॥

श्रीसूक्तम् ॥ हिरण्यवर्णमितिपञ्चदशार्चस्यसूक्तस्य ॥ आनन्दकर्मचिह्नीतेन्द्रियायुताक्रपयः ॥ आद्यास्तिलोनुष्टुभः ॥
चतुर्धिवृहती ॥ पञ्चमीपष्ठ्यौत्रिष्टुभौ ॥ ततोष्टायनुष्टुभः ॥ अन्यप्रस्तारपङ्क्तिः ॥ श्रीदेवता ॥ जपेचिनियोगः ॥
ॐ ॥ हिरण्यवर्णोहरिणिसुवर्णरजतवर्जा ॥ चन्द्रांहिरण्यमयीलक्ष्मीजातयेदोमुआर्यह ॥ तांमुआर्यहजातयेदोलक्ष्मीमनप-
गामिनी ॥ यस्यांहिरण्यंविन्देयंगामभ्युपैषानुहं ॥ अथपूगार्यधमुष्यांहृस्तिनादप्रचोधिनी ॥ अर्यदेयीसुपह्वयेश्रीमीदुषीजु-
पतां ॥ क्वांसोस्मितांहिरण्यग्राकारामार्द्रांज्वलन्तीतुसांतुपयन्ती ॥ पुष्पेस्थितांपुष्पवर्णीतामिहोपह्वयेथ्रियं ॥ चन्द्रांप्रभासां-
पुष्पस्रज्ज्वलन्तीथ्रियंलोकेदुपयुष्टामुदारां ॥ तांपुष्पिनीमीश्वरणमुहंप्रपद्येऽल्लक्ष्मीर्मेनम्यतात्वावृणे ॥ १ ॥ आदित्यवर्णेत्तपु-
सोधिजातोयनुस्पतिसर्वदूधोयधित्वः ॥ तस्यफलांनितपुसानुदन्तुमायांतरायाश्चब्रह्माबल्लक्ष्मीः ॥ उपैतुमांदेवसुखःकी-
र्तिधुमर्णिनासुह ॥ प्रादुर्भूतोसुराष्ट्रेस्मिन्कीर्तिर्भृद्धिदुदात्तमे ॥ छुतिपुसासमलंज्येष्ठामल्लक्ष्मीनांशयाम्यहं ॥ अभूतिमसंभ-

द्विचसर्वो निर्णये मे ह्यहं ॥ गन्धद्वारं दुराधुर्वो नित्यपुष्टां करीषिणीं ॥ ईश्वरसर्वभूतानां तामिहोपहृये श्रियं ॥ मर्नसः काम-
 मार्कृत्तिव्याचः सुत्यमंशीमहि ॥ प्रयुनारूपमज्ञस्वगयित्रीः श्रयतां यशः ॥ २ ॥ कर्दमेन प्रजाभूतास्यिसंभवकदंम ॥ श्रियं वा-
 सयं भेकुलेमातरं पद्ममालिनीं ॥ आपः सुजन्तुस्त्रिगुणानि चिह्नीतवसुमेरुहे ॥ निचदुर्वीमातरं श्रियं वासयं भेकुले ॥ आश्रयीयुः क-
 रिणीं युष्टिसुवर्णहिममालिनीं ॥ सूर्यादिरण्मयीं लक्ष्मीं जातयेदोमु आर्चह ॥ आश्रयीपुष्करिणीं पुष्टिं पिङ्गलां पद्ममालिनीं ॥ सु-
 न्द्रादिरण्मयीं लक्ष्मीं जातयेदोमु आर्चह ॥ तां मु आर्चह जातयेदोलक्ष्मीमर्नपगुमिनीं ॥ यस्य हि रण्यं प्रभृतं गावो द्वास्तो ध्यान-
 विन्देयं पुरुषानुहं ॥ ३ ॥ यः शुचिः प्रयतो भूत्वा जुहुयादाज्यमन्वहं ॥ सूर्यं पुच्छदशैवै च धीकामः सततं जपेत् ॥ (पुमानेनेप-
 म्भूरुपुमाधीपमुसंभवे ॥ तन्मे सुजसिपद्माक्षिये नु सौख्यं लभाम्यहं ॥ अशुदायै गोदुयै धुनदायै सुहायने ॥ धर्ममेलभतां दे-
 विसुर्वकार्मांश्च देहि मे ॥ यमानेनेपम्विपद्मपुत्रे पद्मप्रिये पद्मदलाय तदक्षि ॥ विश्वप्रिये विश्वमनो नु कूले त्वत्पादपुद्गमयिसंनि-
 धतस्य ॥ पुत्रपौत्रार्धनं ध्यान्यं ह्यस्त्यर्थादिगवेरयं ॥ प्रजानां भवसीमा ता आयुष्मन्तं करोतु मे ॥ धर्ममभिधेनं वा युधनं सुखी धनं वसुः ॥
 धनमिन्द्रो ह्यहं रूपतिर्वरुणं धनमक्षते ॥ वैरतेयसो भविषो भविषतुष्टुदा ॥ सोमं धर्मस्य सोमिनो मबुददतु सोमिनः ॥ नक्तो-
 योनं च मात्सर्यं न लोभो नाशुभामतिः ॥ भवन्ति कृतपुण्यानां मुकानां श्रीर्यक्तं जुपेत् ॥ सरसि जनि लये सरोजहस्ते धवलतरां शु-
 कगन्धमाल्यशोभे ॥ भगवति हरि लभे मनो ज्ञे त्रिगुवनभूतिकरि प्रसीद गुह्यं ॥ विष्णुपुत्नीं धमां देवीं मां धवीं माधुवप्रियां ॥

लक्ष्मीप्रियत्तरीदेवीनुमाम्यन्युत्तवर्हभां ॥ मुह्यलक्ष्मीचविष्णुपुत्रीचधीमहि ॥ तत्रोलक्ष्मीः प्रचोदयान् ॥ श्रीवर्चस्व-
भासुप्यमारोग्यमायिष्युतशोभमानंमहीयते ॥ धान्यधनंपुत्रुवहुपुत्रलाभंशुतसंवत्सुरदीर्घमायुः ॥ इतिश्रीसूक्तं ॥

नारायणाथर्वशीर्षम् ॥ ॐ अथपुरुषोद्देवेनारायणोऽकामयत्तप्रजाःसृजेयेति । नारायणात्प्राणोज्जायते । मनःसर्वेन्द्र-
याणिच । खंवायुर्ज्योतिरापःपृथिवीविथस्वधारिणी । नारायणाद्ब्रह्माजायते । नारायणाद्विष्णुर्जायते । नारायणाद्बुधो-
जायते । नारायणादिन्द्रोजायते । नारायणात्प्रजापतिःप्रजायते । नारायणाद्वादित्यारुद्रायसवःसर्वोणिछन्दोसि ।
नारायणाद्देवाःसमुत्पद्यन्ते । नारायणात्प्रवर्तन्ते । नारायणेप्रलीयन्ते । अथादित्योनारायणः । ब्रह्मानारायणः । शिवश्च-
नारायणः । शक्रश्चनारायणः । कालश्चनारायणः । दिशश्चनारायणः । ऊर्ध्वश्चनारायणः । अन्तर्वह्नि-
श्चनारायणः । नारायणपर्वेदःसर्वयद्रूतंयचभान्यम् । निष्कलोनिरञ्जनोनिर्विकल्पोनिराख्यातःशुद्धोदेवएकोनारायणो-
नद्वितीयोऽस्तिफथिन् । यएवंवेद । सविष्णुरेवभवतिसविष्णुरेवभवति । ॐमित्यग्रेव्याहरेत् । नमइतिपश्चात् । नारायणा-
मेत्युपरिष्ठात् । ॐमित्येकाक्षरम् । नमइतिद्वेअक्षरे । नारायणयेतिपञ्चाक्षराणि । एतदैनारायणस्याष्टाक्षरंपदं । योह्यैनारा-
यणस्याष्टाक्षरंपदमध्येति । अनुपव्रतःसर्वमायुरेति । चिन्दतेप्रजांरायस्योपगौपस्यंततोऽमृतत्वमश्नुतेततोऽमृतत्वमश्नुतइति । प्र-
त्यगानन्दंनक्षत्रपुरंप्रणयस्वरूपं । अकारउकारोमकारइति । तानेकधासंयोज्यतदेवतदोमिति । यमुक्त्वामुच्यतेयोगीजन्म-

संसारबन्धनात् । ॐ नमोनारायणायेति मन्त्रोपासकः बैकुण्ठमुवनंगच्छति । तदिदं परमं पुण्डरीकं विज्ञानधनं । तस्मात्तद्धि-
दाभमात्रं । ब्रह्मण्यो देवकीपुत्रो ब्रह्मण्यो मधुसूदनः । सर्वभूतस्थ मेकं वै नारायणम् । कारणरूपं परब्रह्मकम् ॥ एतदथर्व-
शीर्ष्योऽधीते । सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं नाशयति । सायंप्रातः प्रयुजानो ज-
पापो भवति । मध्यं दिनमादित्याभिमुखोऽधीयानः सद्यः पञ्चमहापातकोपपातकेभ्यो मुच्यते । सर्वत्रेदपारायणपुण्यं लभते ।
धीनारायणसायुज्यमवाप्नोति । य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥ इति नारायणाथर्वशीर्षम् ॥

शिवाथर्वशीर्षम् ॥ ॐ देवाहवैस्वर्गलोकमायं स्तेरुद्रमष्टच्छक्तो भवानिति ॥ सोऽब्रवीदहमेकः प्रथममासोऽर्त्तामिचम-
विष्यामिचनान्यः फथिन्मत्तोऽयतिरिक्त इति । सोऽन्तरादन्तरं ग्राविशद्दिशश्चान्तरं प्राविशत्सोऽहं नित्या नित्योऽव्यक्तो-
ग्रस्रात्रस्नाहं प्राश्नः प्रत्यक्षोऽहं क्षिणाच्छउदश्चोऽहमधश्चोऽर्थश्चाहं दिशश्च प्रतिदिशश्चाहं पुमान्पुमान्स्त्रियश्चाहं सावित्र्यहं गायत्र्य-
हं त्रिष्टुब्जगत्सन्नुष्टुप्चाहं छन्दोऽहं सत्योऽहं गार्हपत्यो दक्षिणागिराहवनीयो हंगौरहंगौर्यहं युगहं यजुरहं सामाहमथर्वो गिरसोऽ-
हं ज्येष्ठोऽहं श्रेष्ठोऽहं वरिष्ठोऽहमापो हं तेजोऽहं गुह्योऽहमरण्योऽहमक्षरमहं पुष्करमहं पवित्रमहं मुग्रं च बलिश्च पुरस्ताज्जोतिरित्य-
हमेव सर्वं भ्यो मामेव सर्वः समायोमं चिदस देवान् च देवसर्वाश्च वेदान्सांगानपि ब्रह्मब्राह्मणैश्च गांगोभिर्ब्राह्मणान् ब्राह्मणेन हविर्हवि-
पा आयुरायुपासत्यं स लेन धर्मेण धर्मं तर्पयामि स्वेन तेजसा । ततो हवैते देवारुद्रमपृच्छन् ते देवारुद्रमपश्यन् ते देवारुद्रमभ्यायन् ते-
देवा कर्ष्यं वाहवोरुद्रं लुचन्ति १ ॥ ॐ यो वै रुद्रः स भगवान्यथ ब्रह्मा तस्मै वै नमो नमः १ ॥ यो वै रुद्रः स भगवान्यथ विष्णुस्त-

सैवेनमोनमः २ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यथस्कंदस्तस्यै० ३ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यथेन्द्रस्तस्यैवेनमो० ४ ॥ योवैरुद्रःस-
 भगवान्यथाग्नस्तस्यै० ५ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यथवायुस्तस्यैवेनमो० ६ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यथसूर्यस्तस्यैवेनमो० ७ ॥
 योवैरुद्रःसभगवान्यथसोमस्तस्यैवेनमो० ८ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्येऽष्टौग्रहास्तस्यैवेनमो० ९ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ये-
 द्वादौप्रतिग्रहास्तस्यै० १० ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययधुस्तस्यैवेनमो० ११ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यबभ्रुयस्तस्यै० १२ ॥
 योवैरुद्रःसभगवान्ययस्वस्तस्यैवेनमो० १३ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यबभ्रुस्तस्यै० १४ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्याचपृथिवी-
 तस्यै० १५ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यचान्तरिक्षंस्तस्यैवेनमो० १६ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्याचद्यौस्तस्यै० १७ ॥ योवैरुद्रः
 सभगवान्याध्यापस्तस्यै० १८ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययतेजस्तस्यै० १९ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययधकालस्तस्यै० २० ॥
 योवैरुद्रःसभगवान्ययधमस्तस्यै० २१ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययधमृत्युस्तस्यै० २२ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययचामृतं-
 तस्यै० २३ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययचाकाशस्तस्यै० २४ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययचविश्वंतस्यै० २५ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यय-
 स्थूलंतस्यै० २६ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यययसुक्ष्मंतस्यै० २७ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययचशुक्लंतस्यै० २८ ॥ योवैरुद्रःसभग-
 वान्ययचकृष्णंतस्यै० २९ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययचकृत्तंतस्यै० ३० ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ययचसत्यंतस्यै० ३१ ॥ योवै-
 रुद्रःसभगवान्ययचसर्वंतस्यै० ३२ ॥ २ ॥ भूतेषादिर्मध्यंभुवस्तेषांशीर्षीविश्वरूपोऽसिन्नस्यैकस्त्वंद्विधात्रिधाद्विस्त्वंशा-
 त्तिस्त्वंपुष्टिस्त्वंदुतमदुतं दत्तमदत्तं सर्वविश्वमविश्वं कृतमकृतं परमपरं परायणं चत्वं । अपामसोमममृताजभृगगन्मज्ज्यो-

तिरचिदामदेवान् । किंनूनमस्मान्कृणवदरातिःकिमुधूर्तिरमृतमर्त्यस्य । सोमसूर्यपुरस्तात्सूक्ष्मः पुरुषः । सर्वजगद्धितं वा-
पृतदक्षरं प्राजापत्यं सौम्यं सूक्ष्मं पुरुषं ग्राह्यमग्राह्येण भावं भावेन सौम्यं सौम्येन सूक्ष्मं सूक्ष्मेण वायवं वायवेन अतस्तत्तत्सौमहाग्रा-
सायैवैनमोनमः । हृदिस्थादेवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः । हृदित्वमसि यो नित्यं तिस्रो मात्राः परस्त्रुसः । तस्योत्तरतः-
शिरोदक्षिणतः पादौ य उत्तरतः स औंकारः य औंकारः स प्रणवः यः प्रणवः स सर्वव्यापी यः सर्वव्यापी सोऽनंतः योऽनंतस्तत्तत्तारं यस्ता-
रं तच्छुक्लं यच्छुक्लं तत्सूक्ष्मं यत्सूक्ष्मं तद्वैद्युतं यद्वैद्युतं तत्परं ब्रह्म यत्परं ब्रह्म स पृकः य पृकः सरुद्रः योरुद्रः सर्वज्ञानः सर्वज्ञानः स भगवान्-
महेश्वरः ॥ ३ ॥ अथ कस्मादुच्यते औंकारः यस्मादुच्चार्यमाण एव प्राणानूर्ज्वमुत्क्रामयति तस्मादुच्यते औंकारः । अथ कस्मा-
दुच्यते प्रणवः यस्मादुच्चार्यमाण एव क्रग्यजुः सामाथर्वागिरसं ब्रह्म ब्राह्मणेभ्यः प्रणामयति नामयति च तस्मादुच्यते प्रणवः । अथ-
कस्मादुच्यते सर्वव्यापी यस्मादुच्चार्यमाण एव यथा क्षेत्रे न पल्लविं हृमि पशोत्तरूपमोत्तमोत्तमनुग्रासोव्यतिपत्तश्च तस्मादुच्यते सर्व-
व्यापी । अथ कस्मादुच्यतेऽनंतः यस्मादुच्चार्यमाण एव तिर्यगूर्ज्वमथस्ताचा स्वांतो नोपलभ्यते तस्मादुच्यतेऽनंतः । अथ कस्मा-
दुच्यते तारं यस्मादुच्चार्यमाण एव पगर्भजन्मव्याधिजरा मरणसंसारमहाभयाचारयति त्रायते च तस्मादुच्यते तारं । अथ कस्मादु-
च्यते शुक्लं यस्मादुच्चार्यमाण एव हृदं देहे क्लामयति च तस्मादुच्यते शुक्लं । अथ कस्मादुच्यते सूक्ष्मं यस्मादुच्चार्यमाण एव सूक्ष्मोभूत्पाश-
रीराण्यधिष्ठितिसर्वाणि चाग्न्यभिमुशतितस्मादुच्यते सूक्ष्मं । अथ कस्मादुच्यते वैद्युतं यस्मादुच्चार्यमाण एव चक्षुः केन हतितम-
सि योत्तयति तस्मादुच्यते वैद्युतं । अथ कस्मादुच्यते परं ब्रह्म यस्मात्परमपरं परायणं च चक्षुः हृद् हृत्स्यां हृत् हृत् यति तस्मादुच्यते परं ब्रह्म ।

अथकस्मादुच्यते एक. यः सर्वान्प्राणान्संगक्ष्यसंभक्षणेनाज. संसृजतिविसृजतितीर्थभोगेकप्रजंतितीर्थभोगेदक्षिणाः प्रत्यंचलदंचः-
प्रांचोऽभिप्रजंतेकेतेपांसर्वेपायिहसंगतिः साकंसएकोऽभूदंतथरतिप्रजानांतस्मादुच्यते एकः । अथकस्मादुच्यते रुद्रः यस्माद-
पिभिर्नान्यैर्भक्तैर्दुतमस्वरूपमुपलभ्यते तस्मादुच्यते रुद्रः । अथकस्मादुच्यते ईशानः यः सर्वान्देवानीशते ईशानीभिर्जननीभि-
श्चशक्तिभिः । अभित्याशरणोनुमोदुग्धाइयधेनवः । ईशानमस्यजगतः स्वर्दशमीशानमिद्रतस्थुपहतितस्मादुच्यते ईशानः ।
अथकस्मादुच्यते भगवान्महेश्वरः यस्मात्क्रतूनां नैनं भजत्यनुष्टुतिचवाचंसंसृजतिविसृजतिचसर्वान्भावान्परित्यज्यात्म-
ज्ञानेन योगैश्वर्येण महतिमहीयते तस्मादुच्यते भगवान्महेश्वरः । तदेतद्द्रुद्रचरितम् ॥४॥ एषो ह देवः प्रदिशोऽनुसर्षाः पूर्वो ह-
जातः सजगर्भं अंतः । स एव जातः सज्जनिष्यमाणः प्रत्यङ्जनास्तिष्ठतिसर्वतोमुखः । एको रुद्रो न द्वितीयाय तस्मै य इमाँहो कानी-
शत ईशानीभिः । प्रत्यङ्जनास्तिष्ठतिचांतकाले संसृज्यविधाभुवनानि गोसा । यो यो निर्नयो निमधितिष्ठत्येको येनेदं सर्वं विचर-
तिसर्वम् । तमीशानं वरदं देवमीड्वां नि याव्ये मांशांतिमत्यंतमेति । क्षमां हित्वा हेतुजालस्य मूलं बुद्ध्या संचितं स्थापयित्वा तु रुद्रे ।
रुद्रमेकं तया माहुः शाश्वतं वै पुराणमिपमूर्जेण पशवोऽनुनामयंतं मृत्युपाशान् । तदेतेनात्मन्नेतेनार्धचतुर्थेन मात्रेण शांतिं संसृजति-
पशुपाशविमोक्षणं यासां प्राच्यमात्रानक्षदेवत्सारकार्बर्णेन यस्तां ध्यायते नित्यं संगच्छेद्ब्रह्मपदं । यासां द्वितीया मात्रा विष्णुदेव-
त्सां कृष्णवर्णेन यस्तां ध्यायते नित्यं संगच्छेद्द्वैष्णवपदं । यासानुतीया मात्रा ईशानदेवत्सां कपिलावर्णेन यस्तां ध्यायते नित्यं संगच्छे-
द्दीशानपदं । यासार्धचतुर्थीमात्रा सर्वदेवत्साऽव्यक्तीभृतां विचरति शुद्धास्फटिकसंनिभा वर्णेन यस्तां ध्यायते नित्यं संगच्छेत्प-

दमनामयम् । तदेतदुपासीतमुनयोवाग्वदन्तिनतस्त्रग्रहणमयंपंथाविहितउत्तरेणेनदेवायांतियेनपितरोयेनऋषयःपरमपरं-
 परायणंचेति । यालाग्रमात्रंहृदयस्यमध्येविश्वंदेवंजातरूपंवरण्यं । तमात्मस्थंयेतुपश्यंतिधीरास्तेपांशांतिर्भवतिनेतरेपां ।
 यस्मिन्नूकोर्ध्यांचतृष्णांक्षमांचाक्षमांहित्याहेतुजालस्यमूलं । बुद्ध्यासंचितंस्थापयित्वातुरुरेकमेकत्वमाहुः । रुद्रोहिशाश्व-
 तेनचैयुराणेनेपमूर्जणतपसानियंताग्निरितिभस्मवायुरितिभस्मजलमितिभस्मस्थलमितिभस्मव्योमेतिभस्मसर्वं ह्वावाहदंभस्म-
 मनपतानिचक्षूंषियस्मादत्रतमिदंपाशुपतंयद्भस्मनांगानिसंस्पृशेत्तस्माद्ब्रह्मतेदेतत्पाशुपतंपशुपाशविमोक्षणाय ॥ ५ ॥ यो-
 ऽमौरुद्रोयोऽप्स्वतर्योपोपधीर्वीरुधआविशेत् । यश्माविध्याभुवनानिचक्षुपेतस्मैरुद्रायनमोऽस्त्वग्रये । योरुद्रोऽमौरुद्रोऽ-
 प्स्वंतर्योरुद्रोपोपधीर्वीरुधआविशेत् । योरुद्रश्माविध्याभुवनानिचक्षुपेतस्मैरुद्रायवैनमोनमः । योरुद्रोऽप्सुयोरुद्रोपोपधीपु-
 योरुद्रोचनस्पत्तिषु । येनरुद्रेणजगदूर्ध्वधारितंपृथिवीद्विधात्रिधाधर्तोधारितानागायंतरिक्षेतस्मैरुद्रायवैनमोनमः । मूर्धा-
 नमस्यसंसेव्याप्यधर्वात्तदयंचयत् । मस्तिष्कादूर्ध्वप्रेरयत्यवमानोऽधिशीर्षतः । तद्वाअथर्वणःशिरोदेवकोशःसमुज्जितः ।
 तत्प्राणोऽभिरक्षतिशिरोऽतमधोमनः । नचदिवोदेवजनेनगुप्तानचांतरिक्षाणिनचभूमयश्माः । यस्मिन्निदंसर्वमोतप्रोतं-
 तस्मादन्यन्नपरंकिंचनास्ति । नतस्मात्पूर्वेनपरंतदस्तिनभूतंनोतभव्यंयदासीत् । सहस्रपादेकमूर्ध्नाव्यासंसएवेदमावरीचर्ति-
 भूतं । अक्षरात्संजायतेकालःकालाद्वापकउच्यते । व्यापकोहिभगवानरुद्रोभोगायमानोयदराशेतेरुद्रस्तदासंहार्यतेप्रजाः ।
 उच्छ्वसितेतमोभवतितमसआपोऽप्स्वंगुल्यामथितंशिशिरेऽशिशिरंमध्यमानंफेनंभवतिफेनादंडंभवत्यंडाद्ब्रह्माभवतिब्रह्मणोचा-

त्वंभूमिरापोनलोनिलोनमः । त्वंचत्वारिवाक्पदानि ॥ ५ ॥ त्वंगुणत्रयातीतः । त्वंकालत्रयातीतः ।
 त्वंमूलाधारस्थितोसिनित्यं ॥ त्वंशक्तित्रयात्मकः । त्वांयोगिनोऽध्यायंतिनित्यं । त्वंब्रह्मात्वंविष्णुस्त्वंरुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्नि-
 स्त्वंवायुस्त्वंसूर्यस्त्वंचंद्रमास्त्वंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोम् ॥ ६ ॥ गणादिपूर्वमुच्चार्यवर्णादितदनंतरं । अनुस्वारः परतरः । अर्धेदु-
 लसितं । तारेणरुद्धं । एतत्तयमनुस्वरूपं । गकारः पूर्वस्वरूपं । अनुस्वारश्चांत्यरूपं । विंदुरुत्तररूपं ।
 नादःसंधानं । संहितासंधिः । सैपागणेशविद्या । गणकऋषिः । निष्टुद्रायत्रीछंदः । गणपतिर्देवता । ॐगंगणपतये-
 नमः ॥ ७ ॥ एकदंतायविम्वेयक्रतुंढायधीमहि । तन्नोदंतिःप्रचोदयात् ॥ ८ ॥ एकदंतंचतुर्हस्तंपाशमंकुशधारिणम् ।
 रदंचवरदंहस्तैर्विभ्राणंमूपकच्यजम् । रक्तंलंबोदरंशूर्पकर्णकंरक्ताससं । रक्तगंधानुलिप्तांगंरक्तपुष्पैःसुपूजितम् । भक्तानु-
 कंपिनेदंचजगत्फारणमच्युतं । आविर्भूतंचसुख्यादौप्रकृतेःपुरुषात्परं । एवंध्यायतियोनित्यंसयोगीयोगिनांचरः ॥ ९ ॥
 नमोत्रातपतयेनमोगणपतयेनमःप्रमथपतयेनमस्तेअस्तुलंबोदरायैकदंतायविघ्ननाशिनेशिवसुतायश्रीवरदमूर्तयेनमः ॥ १० ॥
 एतदथर्वशीर्षयोधीते । सत्रब्रह्मभूयायकल्पते । ससर्वतःसुखमेधते । ससर्वविघ्नेर्नचाच्यते । संपंचमहापापापात्रमुच्यते ।
 सायमधीयानोदियसकृतंपांपनाशयति । प्रातरधीयानोरात्रिकृतंपांपनाशयति । सायंप्रातःप्रयुंजानोअपापोभवति । सर्व-
 त्राधीयानोपविघ्नोभवति । घर्मार्थकाममोक्षंचविंदति । इदमथर्वशीर्षमशिव्यायनदेयं । योयदिमोहादास्यतिसपापीयान-
 भवति । सहस्रावर्तनात् ययंकाममधीते तंतमनेनसाधयेत् ॥ ११ ॥ अनेनगणपतिमभिर्यंचति सबाग्मीभवति । च-

तुष्ट्यामनधन्जयति सविद्यावान्भवति । इत्यथर्वणवाक्यं । ब्रह्माद्याचरणं विद्यात्तविभेति कदाचनेति ॥ १२ ॥ यो युर्यो-
 युर्यजति स नैधरणोपमोभवति । योत्वाजं यजति स यशोवान्भवति । यो भोदरसहस्तेण यजति स यशो-
 तफलमवाप्नोति । यः साज्यसमिधिर्यजति स सर्वलभते । अष्टौ ब्राह्मणा नूतनस्य द्वाहयित्वा सूर्ययर्चस्वीभवति ।
 सूर्यग्रहे महानद्यां प्रतिमासं त्रिषोवाज्या सिद्धमन्नो भवति । महादोषात्प्रमुन्यते । महापापात्प्रमु-
 न्यते । सत्तर्वपि भ्रूयति सत्तर्वपि भ्रूयति यद्वयेद । इत्युपनिषत् ॥ १३ ॥ इति गणपत्यथर्वशीर्षसमाप्तम् ॥

सूर्याथर्वशीर्षम् ॥ ॐ रासुधीसूर्याथर्वशीर्षस्य । ब्रह्माहपि । आदित्यो देवता । गायत्री छंदः । हुंसाद्यभिचारायण-
 युक्तं नीजं । हृत्छासक्तिः । द्विपदादिसर्गसंयुक्तं कीलकं । पर्याधेकाग्रमोक्षार्पणयेयि नियोगः । पद्वारा रूढधी जेनपडुंग-
 रक्तांबुजसंस्थितं ससाधरं धिर्नहिरण्यवर्णं चतुर्भुजं पद्मद्रयाभयवरदहस्तं कालचक्रप्रणेतारं च धीसूर्यं नारायणं यद्यदेव स वै ब्रह्मा-
 णः ॥ ॐ भूः । ॐ भुवः । ॐ स्वः । ॐ महः । ॐ जनः । ॐ तपः । ॐ सत्यं । ॐ सत्यं । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं । भर्गो देवस्य धियो रणे । धियो यो नो प्रचोदयात् ॥ परमेश्वरस्योपाधयोगः ।
 ॐ आपो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरो गृह्य । सूर्यं आत्मा जगत्सारायुषम् । सूर्याग्निं शस्त्रिण्यग्निभूता निजायते । सूर्योद्य-
 शाः पर्जन्योऽन्नमात्मा । नमस्ते आदित्याय । त्वमेव प्रत्यक्षं विष्णुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वमेव-
 प्रत्यक्षं रुद्रोऽसि । त्वमेव प्रत्यक्षं सुगसि । त्वमेव प्रत्यक्षं यजुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं तामासि । त्वमेव प्रत्यक्षं भूर्भुवः । त्वमेव-
 सर्वं लब्धोऽसि । आदित्यादायुर्जायते । आदित्याद्भूमिर्जायते । आदित्यादापो जायते । आदित्याज्जगतीर्जायते । आदित्या-

द्वयोर्मद्विशोजायंते । आदित्योद्देवाजायंते । आदित्योवापएतन्मंडलंतपति । असावादित्योव्रह्म ।
 आदित्योऽन्तःकरणमनोबुद्धिचित्ताहंकाराः । आदित्योवैव्यानसमानोदानापानप्राणाः । आदित्योवैश्रोत्रत्वक्चक्षुरसना-
 नासाः । आदित्योवैवाक्पाणिपादोपस्थपायूनि । आदित्योवैवक्ष्मस्पर्शरूपरसगंधाः । आदित्योवैवचनादानगमनानंदवि-
 सर्गाः । आनंदमयोज्ञानमयोविज्ञानमयआदित्यः । नमोमित्रायभानवेमृत्योर्मापाहिभ्राजिष्णवेविधेहेतवेनमः । सूर्योऽनो-
 दिवस्पातुवातोऽन्तरिक्षात् । अग्निर्नःपार्थिवेभ्यः । सूर्याद्भवंतिभूतानि । सूर्येणपालितानितु । सूर्येऽलंयंप्राप्नुवंति । यःसूर्यः-
 सोऽहमेवच । चक्षुर्नंदियःसविता । चक्षुर्नोऽन्तर्पर्वतः । आदित्यायविद्महेसहस्रकरायधीमहि । तन्नः-
 सूर्यःप्रचोदयात् । सवितापश्चात्तात् । सवितोत्तरात्तात् । सविताधरात्तात् । सवितानःसुचतुसर्वता-
 तिम । सवितानोरासतांदीर्घमायुः ॥ ॥ ओमित्येकाक्षरंमन्त्रः । दृणिरितिद्वेअक्षरे । सूर्येइत्यक्षरद्वयम् । आदित्यइति-
 त्रीण्यक्षराणि । एतद्वैसूर्यस्याष्टाक्षरंमनुंयःसदाहरद्वर्जपतिसोऽब्रह्मण्योन्नात्मणोभवति । सूर्याभिमुखंजत्वामहाव्याधिभया-
 त्प्रमुच्यते । अलक्ष्मीर्नश्यति । अभक्ष्यमक्षणात्पूतोभवति । अपेयपानात्पूतोभवति । अगम्यागमनात्पूतोभवति । प्रात्य-
 संभापणात्पूतोभवति । मध्याह्नेसूर्योभिमुखःपठेत् । सद्यःपंचमहापापात्प्रमुच्यते । सैपासावित्रीयिधानकस्यचित्प्रशंसेत् ।
 यएतन्महाभागःप्रातःपठतिसभाग्यवान्जायते । पशुन्विदतिवेदार्थैलभते । त्रिकालंजत्वाक्रतुशतफलंप्राप्नोति । हस्तादि-
 त्तेजपतिसमदासृत्युत्तरति । यएवंवेद । इत्युपनिषत् ॥ इतिसूर्यार्थवर्षशीर्षसमाप्तम् ॥

देव्यर्पयशीर्यम् ॥ ॐ सर्वदेवादेवीशुपतस्तुःकासित्वं महादेवीति । सात्रवीदहं ब्रह्मस्वरूपिणी । मत्तः प्रकृतिपुरुषात्मकं
जगत् । शून्यं चाग्रन्यं च । अहमानंदानानंदौ अहं विज्ञानाज्ञाने अहं ब्रह्मा ब्रह्मणी द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये । इति चार्धवर्णीधुतिः । अ-
हंपंचभूतानि । अहंपंचतन्मात्राणि । अहमखिलं जगत् । वेदो ह म वेदो हं । विद्या ह म विद्या हम् । अजा ह म न जा हं । अधश्चो-
र्ध्वं च तिर्यक् चाहं । अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चरामि । अहमादित्यै रुत विश्वे देवैः । अहं मित्रावरुणा ब्रुवौ बिभर्मि । अहं मिन्द्राग्नी अह-
मग्निना उभौ । अहं सोमं त्वष्टारं पूषणं भगंदधामि । अहं विष्णुमुरुकर्म । ब्रह्माणमुत्प्रजापतिं दधामि । अहं दधामि ब्रह्मणि ५-
हं विष्मते सुप्राण्येयजमानाय सुव्रते । अहं रराज्ञी संगमनीषसूनां चिकितुपीप्रधमाय ज्ञियानां । अहं सुवेपितरमस्य मूर्धन्म-
मयो भिरप्स्वंतः समुद्रे । य एवं वेद स देवी ५ संपदमाप्नोति । ते देवा अभुवन् । नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः । नमः प्रक-
त्यै भद्रायै नियताः प्रणताः सताम् । तामग्निवर्णां तपसा ज्वलंतीं चैरो धनीं कर्मफले पुजुष्टाम् । दुर्गादेवीं शरणं प्रदद्यामहे ऽसुरा-
ज्ञातयिष्यै ते नमः । देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पश्यो वंदति । सानोमंद्रेषमूर्जे दुहाना धेनुर्वागस्मानुपसुहते तु ॥
कालरात्रीं ब्रह्मलुतां वैष्णवीं स्कंदमातरम् । सरस्वतीमदितिं दक्षदुहितरं नमामः पावनानां शिवाम् । महालक्ष्म्यै च विष्णवे सर्वेश-
वत्यै च धीमहि । तन्नो देवी प्रचोदयात् । अदितिर्द्विजनिष्ठदक्षया दुहितता तव । तां देवा अन्यजायंत भद्रा अमृतबंधवः ॥ कामे-
योनिः कमलावत्रपाणिर्गुहाहं सामातलिश्चात्रमिन्द्रः । पुनर्गुहासकलभायवाचा पृथक्कलेशा विश्वमाता दिविद्याः ॥ एषा तम-
शक्तिः । एषा विश्वमोहिनी पाशां कुशधनुर्वाणधरा । एषा श्रीमहाविद्या । य एवं वेद स शोकं तरति । नमस्ते भगवति मातर-

स्नान्यादिसर्पतः । सैषाचैव्यव्यष्टीवसवः सैवेकादशरुद्राः सैषाविश्वेदेवाः सोमपा असोमपाश्च सैषाया-
 तुधाना असुरारक्षांसि पिशाचयक्षसिद्धाः सैषासत्वरजस्तमांसि सैषात्रल्लविष्णुरुद्ररूपिणी सैषाप्रजापतीं ब्रह्मणः सैषाग्रहन-
 क्षत्रज्योतिष्कलाकाष्ठादिविश्वरूपिणीतामहं ग्रणौमिति स्यम् । पापापहारिणी देवी मुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । अनन्तां विजयां शु-
 ङ्गां शरण्यां सार्धदां शिवाय ॥ वियदाकारसंयुक्तां तिहोत्रसमन्वितम् ॥ अर्धेदुलसितं देव्या वीजं सर्वार्थसाधकम् ॥ एवमेका-
 धरं मन्त्रं यतयः शुद्धचेतसः । ध्यायंति परमानन्दमया ज्ञानां बुधराशयः ॥ वाङ्मयाग्रक्षभूस्तस्मात्पृथक् क्रसमन्वितम् । सूर्योचाम-
 धोत्रविंदुसंयुक्ताष्टतृतीयकम् ॥ नारायणेन संमिश्रोयादुध्वाधारयुक्तयः । विद्येन वार्णकोणस्य महानानंददायकः । हरसुह-
 रीकमभ्यस्थान् प्रातः सूर्यसमप्रभाम् । पाशांकुशधरां सौम्यां वरदाभयहस्तकाम् ॥ त्रिनेत्रारक्तवसनां भक्तकामदुहंभजे । भजा-
 मित्वां महादेवि महाभयचिनाशिनि ॥ महादारिद्र्यशमनि महाकारुण्यरूपिणि । यस्याः स्वरूपं ब्रह्मादयोनजानंति तस्मादु-
 च्यते अज्ञेया । यस्यां अंतोनलभ्यते तस्मादुच्यते अनन्ता । यस्यालक्ष्मणोपलक्ष्यते तस्मादुच्यते अलक्षा । यस्याजननोपलक्ष्यते
 तस्मादुच्यते अजा । एकैव सर्वत्र वर्तते तस्मादुच्यते एका । एकैव विश्वरूपिणी तस्मादुच्यते उनेका । अत एवोच्यते उज्ञेयानंत-
 लक्ष्यलैकानेका । मन्त्राणां मातृका देवी शब्दानां ज्ञानरूपिणी । ज्ञानानां चिन्मया तीताश्च न्यानां शून्यसाक्षिणी ॥ यस्याः पर-
 तरं नास्ति सैषा दुर्गा प्रकीर्तिता । तां दुर्गां दुर्गमां देवीं दुराचारविघातिनीम् ॥ नमामि भवभीतोऽहं संसारार्णवतारिणीम् ॥ ॥
 इदमथर्वशीर्षयोऽधीते । संपंचाथर्वशीर्षफलमाप्नोति । इदमथर्वशीर्षज्ञात्वा योर्चां स्थापयति । शतलक्षं प्रजसापि नार्चोऽशु-

इव्यं निपाणागुर्न इपाणसवत्सोऽरुम इपाण ॥ ८ ॥ आकृष्णेनुरजसावर्तमानो निवेद्यार्थं मृत्तुमर्त्यं च ॥ हिरण्ययेन सधितारथे-
नादुयोयाति युर्वना निषद्व्यन् ॥ ९ ॥ इमे देवाऽअसपुनऽसुवध्वंमहेतुश्च त्रायमहेतुज्यैष्ठ्यायमहेतुजानराज्यायैत्र्यैष्ट्रियाय ॥
इममसुर्व्यपुत्रमुष्मपुत्रमुस्सेष्टिनऽपुत्रयोमीराजासोमोस्साकं न्नाक्षिणानां ऽराजा ॥ १० ॥ अग्निर्मर्धाद्विषऽकृकृत्पतिः ऽष्टि-
ऽव्याश्रयं ॥ अपाऽरतोऽसिजिन्यति ॥ ११ ॥ उद्व्यस्याग्नेप्रतिजागृहित्यमिष्टापतसंसेधामयं च ॥ अस्मिन्त्सधस्येऽअ-
ध्युत्तरस्मिन्विशेद्विवायजमानधसीदत ॥ १२ ॥ वृहस्पते अति यद्वयोऽअर्हाद्वुमहिभाति कर्तुमुज्जनेषु ॥ यद्दीदयुच्छष-
सकृतप्रजातुतदुस्मासुद्रविणं धेहि चित्रं ॥ १३ ॥ अन्नोत्परिस्वितोरसं नक्षत्राण्यव्यपि यत्क्षत्रं पयऽसोमं प्रजापतिः ॥ ऋतेन सु-
त्वमिष्टियं पिपार्नऽशुकमर्षसुहृदस्येष्टियमिदं पयो मृत्तुमर्षु ॥ १४ ॥ शन्नो दिवीरुभिर्दयुजापो भयं तु पीतये ॥ शंयोरुभिर्यय-
तुनः ॥ १५ ॥ कयानि धिन्नासुगदूतीसुदावृष्टऽसर्गा ॥ कयाश्च विष्टया वृता ॥ १६ ॥ केतुकृण्वन्नकेतुपेशोमर्याऽअपे-
क्षते ॥ समुपाद्विरजावधाः ॥ १७ ॥ इयं कंयजामहे सुगुं धिपुष्टिबर्धनं ॥ तुष्टीरुक्मिबुवंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १८ ॥
पुनोपाऽइन्द्रसर्गणोमरुद्विऽसोमं पिबद्यन्नहार्यराष्ट्रिद्वान् ॥ जुहियन्नं प्रपुषेधेनुदुस्वाधामयंकृणुहि द्विथतो नः ॥ १९ ॥ आ-
तारुभिर्द्रमवितारुभिर्द्रुहवैश्वेसुहवुऽग्यरुभिर्द्रम ॥ ह्यगमिशुकं पुंरुहूतमिर्द्रुस्वस्तिनो मुधवाघ्रात्विद्रः ॥ २० ॥ त्वन्नो-
अमेतवै देवप्रागुभिर्मुषो नो रक्षतुन्वध्वं च ॥ आतातो कस्तुतनयिगवाभुस्तनिभेषु ऽरक्षमाणसवत्रते ॥ २१ ॥ यमायुत्वांगिर-

स्वतंपितृमतेस्वाहा ॥ स्वाहाघुर्मायस्वाहाघुर्मःपित्रे ॥ २२ ॥ असुन्यंतुमयजमानमिच्छन्तेनस्तेत्यामन्विहि तस्करस्य ॥
 अन्यमुस्मदिच्छसातदुत्थानमोदेचिनिर्कृतेतुभ्यमस्तु ॥ २३ ॥ तस्यायागित्रक्षणाधंदमानस्वदाशस्तेयजमानोहविभिः ॥
 अदेवमानोचरणेदयोच्युरक्षसुमानआयुःप्रमोषीः ॥ २४ ॥ आनोनिधुद्धिःश्रुतिनीभिरच्युरक्षसहस्रिणिभिरुपयाहियुजं ॥
 पायोअस्मिन्तसर्पनेमादयस्वयूयंपातस्यस्तिभिःसदानः ॥ २५ ॥ द्रुयदसौमस्तुतेतवुमनस्तुनूपुचिभ्रतः ॥ प्रजार्धतःसचेमहि
 ॥ २६ ॥ तमीशानुंजगत्तस्तुस्युपुस्पतिधियंजिन्यमवसेहमहेचुयं ॥ पूषानोयथावेदसामसंहृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये
 ॥ २७ ॥ अस्मद्रामेहनुपर्वतासोद्यद्वहत्येभरहतीसुजोषा ॥ यदंशंसतेस्तुवतेधायिपुत्रदंद्रज्येष्ठाऽअस्मादंऽअवंतुदेवाः
 ॥ २८ ॥ सोनार्पधिविनोभवान्वधरानिवेशनी ॥ यच्छानुदंशर्मसुप्रधा ॥ २९ ॥ आनोअद्राऽकृतवोयंतुष्विथतोदब्धा-
 सोऽअपरीतासऽउद्भिदः ॥ देवानोयथासदुमिहृधेअसन्नप्रायुवोरक्षितारोद्विचेदिने ॥ ३० ॥ देवानोअद्रासुमुतिक्रजूयतांदे-
 वेषुयंभर्गमित्रमदितुंदक्षमश्विधम् ॥ देवानांदसुत्यमुपसदिमाद्युयंदेवानुआयुःप्रतिरंतुजीवसे ॥ ३१ ॥ तान्पूर्ध्वयानिविदाहम-
 वतुभेषुजंतन्मातार्पृथिवीतपिताद्यौ ॥ अर्यमणंवरुणंदसोर्ममथिनासरस्वतीनःसुभगाभयस्करत् ॥ ३२ ॥ तन्नोवातोमयोभु-
 तस्तुस्युपुस्पतिधियंजिन्यमवसेहमहेचुयं ॥ तद्वाचाणःसोसुसुतोमयोभुवस्त्वदधिनाशृणुतंधिष्ण्यायुवं ॥ ३३ ॥ तमीशानुंजग-
 तस्तुस्युपुस्पतिधियंजिन्यमवसेहमहेचुयं ॥ पूषानोयथावेदसामसंहृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये ॥ ३४ ॥ सुस्तिनुऽदंद्रो-

बुद्धश्रेयाऽस्वस्तिर्नः पूपायि श्रवैदाः ॥ स्वस्तिनुस्ताश्चोऽअरिष्टनेमिऽस्वस्तिनोबहुस्पतिर्दधातु ॥ ३५ ॥ पुष्पदधामस्तुऽपु-
 श्मिमातरऽद्युभुंयार्थानाधिदयेपुजर्मयऽ ॥ अग्निजिह्वामनयऽसूरचक्षसोनिश्चनोदेषाऽअवसागमज्जिह्व ॥ ३६ ॥ भद्रं कर्णे-
 निःशृणुयामदेयाभुद्रपश्येयमाक्षभिर्वज्रजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाऽसंस्तुन्नभिर्न्युशेमहिदेवहिंतुंयदायुः ॥ ३७ ॥ शतमिहिशु-
 रदोभंतितेदेयायघ्नानध्रुक्राजुरत्संतुनृनां ॥ पुत्रासुयेयत्रपितरोभयंतिमानोमध्यासीरिषुतायुगतोऽ ॥ ३८ ॥ अदितिचौरादि-
 तिरुत्तरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रः ॥ विश्वेदेयाऽअदितिःपंचजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वं ॥ ३९ ॥ ऋचं धाचं प्र-
 पद्येमनोयजुऽप्रपद्येसामप्राणंप्रपद्येचक्षुऽश्रोत्रंप्रपद्ये ॥ धागोर्जःसुहोजोमयिप्राणापानौ ॥ ४० ॥ यन्मेछिद्रंचक्षुषोहृदय-
 स्वमनसायातितृणंबहुस्पतिर्मतर्दधातु ॥ शनोभयतुभुर्वनस्वयस्पतिः ॥ ४१ ॥ भुर्भुवःस्वःतत्संचितुर्धरेप्युभर्गेदिवस्य
 धीमहि ॥ धियो यो नःप्रचोदयात् ॥ ४२ ॥ कर्मानधिष्ठित्रआशुषदृतीसुदार्ढ्युऽसखा ॥ कयाशधिष्ठपाघृता ॥ ४३ ॥ क-
 स्त्वांसुत्सोमदानुर्गमऽहिशोमरसुदंशसः ॥ इडाधिद्वारुजेषु ॥ ४४ ॥ अभीषुणुऽसखीनामयिताजंरित्तुणां ॥ शतं भवा-
 ल्युतिभिः ॥ ४५ ॥ कयात्वंनेकुल्याभिप्रमदसेषुपन् ॥ कर्मास्तोतृभुआभर ॥ ४६ ॥ इंद्राधिर्थास्वराजति ॥ शनोअस्तु-
 द्विपदेशंचतुष्यदे ॥ ४७ ॥ शन्नोमित्रःशंवरुणःशन्नोभवत्पुर्गमा ॥ शन्नइंद्रोबहुस्पतिःशन्नोधिष्णुरुक्कमः ॥ ४८ ॥ शन्नो-
 घातःपवताऽशन्नस्तपतुस्सर्वः ॥ शन्नऽकनिक्कदेवःपुर्जन्योऽअभिर्वपुतु ॥ ४९ ॥ अर्दानिशंभंवतुनःशटरात्रीऽप्रतिधी-

यताम् ॥ ५० ॥ शन्नदं द्रुमाभीमवतागवोभिः शन्नदं द्रुवरुणारुतदं व्या ॥ शन्नदं द्रुपूणावाजसातौ शर्मिद्वासोमसुविता
 युगं योऽ ॥ ५१ ॥ शन्नो द्विवीरुभिर्दयुऽ आपो भवन्तु पीतये ॥ शंयारुभिर्द्वन्तुनः ॥ ५२ ॥ स्योनापृथिवीनो भावानृक्षरानि-
 वेदानी ॥ यच्छानिः शर्मसुप्रथाः ॥ ५३ ॥ आपो विश्वामयो सुवृस्तान् कुर्जदधातन ॥ महेरणा युचर्धसे ॥ ५४ ॥ योर्व-
 शिवत्तमोरसुस्तस्य भाजयेतुर्द्वनः ॥ उशुतीरिवमातरः ॥ ५५ ॥ तस्माऽ अरगमामयो यस्तु क्षर्या युजिन्वथ ॥ आपोजुनयथा-
 चनः ॥ ५६ ॥ द्यौः शान्तिरुत्तरिऽ दृशांतिः पृथिवी शांतिर्यथेदेवाऽ शांतिर्दृशांतिः दसर्द्धं दृशांतिः शान्तिरुवशांतिः सा माशा-
 त्तिरेधि ॥ ५७ ॥ इते दृष्टमा मित्रस्य माचधुपासर्धो णिभूतानि सर्मधीधताम् ॥ मित्रस्याहं च धुपासर्धो णिभूतानि सर्मधीधे ॥
 मित्रस्य च धुपासर्मधीधामहे ॥ ५८ ॥ इते दृष्टमा ॥ ज्योत्सेऽ सुदृशिजीव्यासुं ज्योत्सेऽ सुदृशिजीव्यासं ॥ ५९ ॥ नमस्ते हरसे शुोचिपे-
 नमस्तेऽ अस्त्युचिर्धे ॥ अन्योत्सेऽ अस्वत्तपंतु हेतयः पावुकोऽ अस्वभ्यऽ दृशिबोर्भव ॥ ६० ॥ नमस्ते अस्त्युदितु नमस्ते स्तनयुजने ॥
 नमस्ते भगवन्नस्तु यतः स्तुः सुमीर्दसे ॥ ६१ ॥ यतो यतः सुमीर्दसे ततो नो अभयं कुरु ॥ शन्नः कुरु प्रजाभ्यो भयं नः पशुभ्यः ॥ ६२ ॥
 सुमित्रिया नुऽ आपुऽ ओर्वधयः संतु दुर्मित्रियास्तस्मै संतु यो स्यान्नेष्ट्रियं च वयं द्विष्मः ॥ ६३ ॥ तच्च धुर्दुर्वहितं पुरस्ताच्छुक्रमुचरत् ॥
 पश्येमशुरदः शतं जीवेमशुरदः शतं दृश्यामशुरदः शतं प्रज्यामशुरदः शतं मदीनाऽ स्यामशुरदः शतं भूर्यश्च शुरदः शतात् ॥
 ॥ ६३ ॥ अमिधा अस्मि सुर्वनमसि युंता सिधुर्ता ॥ सत्त्वमुर्मि चैश्चानुरऽ संप्रथ संगच्छुस्वाहा कृतः ॥ ६४ ॥ स्वगात्वदेवेभ्यः प्रजाप-

तयेनब्रह्मधर्मैस्त्वामिदं देव्यः प्रजापतयेतेनराध्यासम् ॥ तन्वधानदेवेभ्यः प्रजापतयेतेनराध्यासम् ॥ ६५ ॥ प्रजापतयेत्युज्जुप्रो-
क्षामीदृमिभ्योत्वाजुष्टप्रोक्षाभिवायेवत्युज्जुप्रोक्षामिबिभ्यस्त्वादेवेभ्यो ज्जुष्टप्रोक्षामि ॥
योअर्षतुंजिचां सत्तितमस्त्वमीतिवरुणः पुरोयती ॥ ६६ ॥ अग्नयेस्वाहा । सोमयुस्वाहापांमोदयुस्वाहासवित्रेस्वाहा-
ग्राययेस्वाहाघिष्णयेस्वाहेन्द्रायुस्वाहा । बृहस्पतयेस्वाहामित्रायुस्वाहा । धर्कणायुस्वाहा ॥ ६७ ॥ हिंकारायुस्वाहा । हिकृतायुस्वाहा । क्र-
दतेस्वाहा । यक्रुदायुस्वाहा । प्रोथतेस्वाहा । गायुस्वाहा । निविष्टायुस्वाहा । पविष्टायुस्वाहा । सदितायुस्वा-
हा । यल्लतेस्वाहा । सीनायुस्वाहा । शयनायुस्वाहा । स्वर्पतेस्वाहा । जायतेस्वाहा । प्रबुद्धायुस्वाहा । विबु-
धायुस्वाहा । सङ्दानायुस्वाहा । स्थितायुस्वाहा । प्रायणायुस्वाहा ॥ ६८ ॥ यतेस्वाहा । धारयतेस्वाहा । ध्रुवायुस्वाहा । विवर्तमानायुस्वाहा । वि-
दत्तायुस्वाहा । धिष्ण्वानायुस्वाहा । धिर्यतायुस्वाहा । श्रुथवमाणायुस्वाहा । क्षितायुस्वाहा । क्षीक्षितायु-
स्वाहा । निमेषायुस्वाहा । यदक्षितस्वस्वाहा । यत्पवतेस्वाहा । यन्मूर्ध्वकरोतिस्वस्वाहा । कुर्वतेस्वाहा । कृतायुस्वाहा ॥ ६९ ॥
आशुः शिशानोऽप्युभोनग्नीमोर्धनायुनः क्षोभणश्चर्पणीनां ॥ सुक्रदंनोनिमिषर्पकवीरः शतदृसेनाञ्जयत्सोऽकर्मिद्रः ॥ ७० ॥
सुक्रदंनानिमिषेणजिष्णुनायत्क्रोणेदुश्चयेननवृष्णुना ॥ तदिद्रेणजयततत्सहज्वंयुधोनरुऽहर्षुहस्तेनवृष्णा ॥ ७१ ॥ स-

प्रपुहस्तुः सनिपुंगिभिर्वृत्तीसंस्तृप्तसमुद्यद्द्रोणने ॥ सहसृष्टजित्सोमपाचदुशच्युग्रधन्याप्रतिहिताभिरस्ता ॥ ७२ ॥
 दृढस्वप्तेपरिदीयारधेनरक्षोदामिन्नादंऽअपुवार्धमानः ॥ प्रमजन्सेनाऽप्रमृणोयुधाजयद्विस्माकमेध्ववितारयानां ॥ ७३ ॥
 मल्लमिज्ञायस्वविदुः प्रवीरुः सदेसाः युजिस्वमानुप्रमः ॥ अभिबीरोअभिसत्त्वासहोजात्रिभिर्दुर्यमातिष्ठगोवित् ॥ ७४ ॥
 गोभुभिर्देवोपिदुपग्रपाहुंजपेत्तुमजमप्रमृणंत्तुमोजसा ॥ इमहसंजाताअनुवीरयच्युभिर्द्रुसखायोऽअनुसहर्भध्वम् ॥ ७५ ॥
 अभिगोत्राणिसहस्रागार्हमानोदयोर्वीरः सुतमभ्युदिद्रः ॥ दुह्ययुनऽपृतनुापाड्युध्योस्माकुहसेनाअवतुग्रपुरसु ॥ ७६ ॥ इन्द्र-
 आसनिताबृहस्पतिर्दीक्षिणायुजः पुरएत्तुसोमः ॥ देवसेनानामभिभंजतीनांजयतीनांमुखतोऽंत्वग्र ॥ ७७ ॥ इन्द्रस्यदृव्योव-
 रेणसुराज्ञादित्यानां मुखतादृशधैतुप्रम् ॥ मुहार्मनसांभुवनव्ययानांपोर्येदेयानांजयत्तामुदस्थात् ॥ ७८ ॥ उर्द्ध्वयमघ-
 मुनायुधान्युत्सर्त्तवर्नामामुकानांमनादृति ॥ उर्द्ध्वदह्न्याजिनांयाजिनान्युद्रधानांजयतांयंतुचोर्पाः ॥ ७९ ॥ अस्माकुर्मिहुः
 सधैतेपुच्यजेप्यस्माकुं पादपवुस्तार्जयंतु ॥ अस्माकंबीराउत्तरेभवंत्युस्मादंऽउददेवाअवतादयेषु ॥ ८० ॥ शुभीपोऽ्विसंम्रति-
 द्योमयंतीरुहाणां गान्यप्येपेरेदि ॥ अभिप्रेहिनिर्देहद्वस्तुशोकैर्दुधेनुमिग्रास्त्रमसासचन्तां ॥ ८१ ॥ अर्चसुहृत्परापतुशरव्ये-
 प्रसेसदृशिते ॥ गच्छामिद्वान्ग्रपेथसुभागीपुंकांच्यतोच्छिषः ॥ ८२ ॥ प्रेतुजयतानरुद्रद्रोवुऽशर्मयच्छतु ॥ उद्रावः संतुधा-
 हयोनाधुग्यायधासंथ ॥ ८३ ॥ असीयासेनांभरतुः परेषामभ्यैतिनुओजं सुस्पर्थमाना ॥ तांगृहृतुतमसार्पयन्तेनुअधुमी-

अन्योऽन्यज्जज्ञानन् ॥ ८४ ॥ यत्रवाणाःसंपतंतिकुमाराविशिखादिव ॥ तन्नहंद्रोबहुस्पतिरदितिःशर्मयच्छतुविधाहाश-
 मीयच्छतु ॥ ८५ ॥ मर्मणितेघर्मणाद्यादयामिसोमस्त्वाराज्जामतेनानुवस्तां ॥ उरोर्वरीयोवरुणस्तेकृणोतुजयंतुत्वानुदेवा-
 मंदंतु ॥ ८६ ॥ नमोल्लुसुर्भ्योयेकेचष्वधिवीमनु ॥ येजंतरिक्षयेदिवितेभ्यःसुपर्भ्योनमः ॥ ८७ ॥ यादपवोयातुधाना-
 न्नयियावनस्पतीरंतु ॥ येकावटेपुशेलेतेभ्यःसुपर्भ्योनमः ॥ ८८ ॥ येषामीरोचनेदिवोयेवासूयसूर्यस्वरश्मिषु ॥ येषामुज्जु-
 सरस्कृतंतेभ्यःसुपर्भ्योनमः ॥ ८९ ॥ यदेवादेबुहेर्बुधेनुदेवासथकृमाश्रयं ॥ अग्निमूर्तस्मादेनसोचिथान्मुचुत्वदृहसः ॥ ९० ॥
 यद्विदियायद्विनक्तुमेर्नालसिचकृमाश्रयं ॥ द्वायुमूर्तस्मादेनसोचिथान्मुचुत्वदृहसः ॥ ९० ॥ यद्विजाम्रघाद्विस्मएर्नाह-
 सिचकृमाश्रयं ॥ सर्वोमातस्मादेनसोचिथान्मुचुत्वदृहसः ॥ ९२ ॥ देवस्यत्यासवितुःप्रसुबेधिनोबुध्ब्यापूष्णोहस्ताभ्यां ।
 सरस्वत्यैद्याचोयुतुयुत्रियेदधामिबुहस्पतेष्टास्राज्येनाभिषिचाम्यसौ ॥ ९३ ॥ देवस्यत्यासवितुःप्रसुबेधिनोबुध्ब्यापू-
 णोहस्ताभ्यां । सरस्वत्यैद्याचोयुतुयुत्रेणाग्नेःसम्राज्येनाभिषिचामि ॥ ९४ ॥ देवस्यत्यासवितुःप्रसुबेधिनोबुध्ब्यापूष्णो-
 हस्ताभ्यां । अग्निनोर्भर्पज्येनुतेजसत्रस्रवचुसायुभिषिचामि । सरस्वत्यैर्भर्पज्येनद्वीथ्यायाज्जाद्याभिषिचामीन्द्रस्येन्द्रियेण-
 वलायश्चियैयसुभिषिचामि ॥ ९५ ॥ अग्निदेवताधातोदेवतासूर्योद्विजताचंद्रगदिस्तावसवोदेवताक्रादेरतादित्यादेयता-
 मयतोदेवताविधेदेवादेयताबृहस्पतिर्दिवतेन्द्रोदेवतावरुणोदेवता ॥ ९६ ॥ दीर्घोयुस्ताओषधेखनितायसैचत्याखनान्य-

हम् ॥ अथोत्वंदीर्घार्थुर्भूत्वाशुतवर्लेशाचिरोहतात् ॥ ९७ ॥

अथैनाप्याप्रारंभः ॥ कां० ७ प्र० २ ब्रा० ३ मं० ४५ अथैनाप्यानवतीभ्यामभिधृशति ॥ इदुमेवैतद्देतःसिक्तमा-
प्याययतितुस्माद्योनोरेतःसिक्तमाप्यायतेसोमीभ्यांप्राणोवैसोमःप्राणंतद्देतसिद्धधातितुस्मादेतःसिक्तंप्राणमभिसंभवतिप-
येद्युत्तेप्राणात्संभवेदेपोदेयात्रसूददोहाःप्राणोवैसोमःप्राणःसूददोहाः ॥ १ ॥ आप्यायस्वसुमेतुते ॥ बिभृतःसोमवृण्य-
मितिरेतोवैधृण्यमाप्यायस्वसुमेतुतेसधृतःसोमेतुतद्देतस्त्वचावृजस्वसंगथःइत्युर्गवैवृजोभवान्नस्वसंगथःइत्येतत्संतेपुयाः
सिसुमुयंतुयाजाःइतिरुसोवैपयोर्गंयाजाःसुतेरुसाःसुमुजंतुन्नानीत्येतत्संवृण्यभिमतिपुहःइतिसदरेताःसिपाप्मासुह-
ःइत्येतदाप्यायमानोऽअमृतायसोमेतिप्रजात्यांतुर्दमृतंरधातितुस्मात्प्रजातिरमृतादिविश्रवाःइत्युत्तमनिधिन्वेतिचंद्रमावा-
तःसंपुदेव ॥ घृतलोभोगेष्टफालपदुधाति षड्वेननिवपतिह्वाभ्यामाप्याययतितद्वादशह्वादशमासाःसंवत्सरःसंवत्सरो-
मियुपानमिर्गुपित्यस्वमात्रात्तावजुद्वयति ॥ ३ ॥ कां० १२ प्र० ४ ब्रा० २ मं० २३-३१ अथसामगायति ॥
क्षत्रंनेसामक्षत्रेणैनेनमेतदमिर्विचत्ययोसाम्राज्यंवैसामसाम्राज्येनैवेनहसाम्राज्यंगमयतिसुर्वेषांवापपत्वेदानाःइसोयत्सामसु-
प्रेषाम्प्रेनेनमेतद्दानाःइसेनाभिविचति ॥ ४ ॥ बृहत्यांवाजसामादित्यःश्रियांप्रतिष्ठायांप्रतिष्ठितस्तप-

भित्तिभिर्पिचंति यज्यावपद्गैरिति याज्याखेतुं वपद्गैरभिर्पिचंति वपद्गैराखेतुं मादुतिभिरभिर्पिचं-
 त्यादुतयोभेकामान्तसुमर्दयंतुभूः स्वाहेति तदेनेताभिर्देवताभिः परे वरुमभिर्विच्युथास्माऽआदुतिभिः सुर्धान्कुमान्तसुमर्द-
 यंत्युयत्विक्षपहवमिष्याभक्षयत्यृत्योवाकृत्विजऋतुर्वैतुदुपहवमिच्छते ॥ ११ ॥ सुभक्षयति ॥ लोमानिप्रयतिर्मुमत्वह्ना-
 ऽआनतिरुगतिः ॥ माःसुमऽउपनतिर्ष्वस्थिमच्चामऽआनतिरिति प्रेववाऽप्युलोकांश्चेदेयताश्च विशतियुः सौत्रामुण्याभि-
 पिच्यते तु देतु दवांतदामात्मानमुपह्वयते तु याकृत्क्षऽप्यवसुर्वतनूः सुंगः सुंभवति ॥ १२ ॥ कां० २ प्र० ३ ब्रा० २ मं० २२
 चित्राय सोखस्ति ते पारुमशीयेति ॥ त्रिरेतुञ्जपतिरुत्रिर्गैचित्रावसुः सुादीयुः संगुहोवचित्राणि वसतितुस्तुत्तारकुचिर्गुहश्च-
 ऽप्युतेन ह्रस्वयाऽऽकृष्यः ॥ १३ ॥ कां० १ प्र० ६ ब्रा० १ मं० ८ तद्वाऽअश्रयऽदुतिक्रियते मिर्वसुदेवस्तु सैतुगनिनामा-
 निशर्वऽदुतियथाप्राच्युऽआजुक्षते मयऽदुतियथावाहीकुः पथनांपुतीरुद्रोभिरितितान्यस्याथांता न्येतेतराणि नानामन्यमिदि-
 तेषु शांतुतं तु स्मादसुयऽदुतिक्रियते स्विष्टकृतहुति ॥ १४ ॥ कां० ११ प्र० ३ ब्रा० १ मं० २० तादृहेतांगो-
 तमोराह्वगणोचिर्दुर्वाचकारसाहजनकं वेदेहं प्रत्युत्ससादतां ह्र्वांगमिब्राह्मणेव्यन्विषेपतासुहयाज्वल्ययेविवेदसुहोवाचसहुत्नं-
 भोयान्नयल्क्यदसोयस्मिन्मयंत्युयि मित्रविदामन्यविदामेति विदुते मित्रद्वाराद्रुमस्य भवत्युपुनर्धृत्युजयति सुर्वमायुरेति युऽप्यु-
 पिद्वानेतयेष्वायुजते योवैतुदेववेद ॥ १५ ॥ कां० ४ प्र० १ ब्रा० ३ मं० १७ तस्मादेतद्विधान्यनुकं ॥ चत्वारि-

घानपुरिमितापदानितानिविधुन्नाद्याणायेमनीपिणः ॥ गुह्याङ्गीणिनिहितानेगयंतितुरीयंवाचोमनुष्याचदुंतीति ॥ १६ ॥
 कां० ११ प्र० ४ ब्रा० १ मं० १ अयातः स्वाध्यायप्रश्रुता ॥ प्रिये स्वाध्यायप्रवचने भवतो युक्तमना भवत्युपराधीनो-
 दुरहर्था न्त्सादयेत्सुलुहस्वपिति परमचिक्त्सुकुऽआत्सुनो भवतीन्द्रियसंयमश्चैकारामुताचप्रज्ञावृद्धिर्युगो लोकपंक्तिः प्रज्ञावु-
 द्दिमाना चतुरो धुर्मोन्नाक्षणमभिनिष्पादयति त्रिषाण्यं प्रति रूपचर्या युगो लोकपंक्तिः लोकः पुच्यमानश्चतुर्भिर्धुर्मैर्द्राक्षणे सुनत्तय-
 र्जुयाचदुनेन चाज्येयुतया चाबध्युतया च ॥ १७ ॥ कां० प्र० ७ ब्रा० ४ मं० १६ सडुदीक्षते ॥ स्वयंभूरसिध्रेष्ठोरदिम-
 रित्येवैध्रेष्ठोरदिमर्चत्सूर्यस्तस्मादाहस्वयंभूरसिध्रेष्ठोरस्मिरिति पुच्योदाऽअसिचर्योभिदेहुरितित्वेवाहुं ब्रवीमीति हस्माह याज्ञव-
 ल्क्यस्तु ज्येष्ठुन्नाक्षणे नैष्टुन्यं युद्रक्षवर्चसीत्यादित्युतो हस्माहौपोदिते कुपपवायमुखंगुदास्ततिगोदागुमे देहुरित्येवंयंकुमं कामुय-
 तेतोस्मैकुमः सुमृजते ॥ १८ ॥ कां० १० प्र० ६ ब्रा० ३ मं० ३७ एपायाऽआसीज्जीवेयं प्रजुमिस्थाच्छ्रियं गच्छेयमि-
 तितद्युत्पगूनाशास्तेतच्छ्रियमाशास्ते श्रीर्हि पक्षस्तदेताभ्यामेयेतदाह्नीर्भ्याऽसुर्वमासंतु साद्वाऽएतेऽअत्र ह्वाऽवाशिपौ क्रियेते
 ॥ १९ ॥ कां० १० प्र० ४ ब्रा० २ मं० १६ तुदेयश्चोको भवति ॥ विष्णुयातदुरोहं तियुत्रकुमाः पुरागताः ॥ ननुत्र-
 द्दक्षिणायंति नुविद्वाऽसस्तपस्विनऽदुतिनृदैवतं लोकं दुक्षिणाभिर्नतुपसानेवंविदश्चतुऽएवंविदाऽहैवसुलोकः ॥ २० ॥ कां० १
 प्र० २ ब्रा० २ मं० ६ तुदेतुच्चाभ्युक्तं ॥ विभक्ताऽहहवामहे च सुतोश्चिन्नुसराधसः ॥ सवितारं नृचक्षसमिति तुदेतत्सर्व-

मायुर्दीधिमनंतद्विद्वद्भाहुर्दीधितऽआयुस्सुर्वमायुर्दीधितेपुतेलोकऽएतच्चेत्स्यतिहुवेतत्पश्यतीषागवदति ॥ २१ ॥
 कां० १ प्र० ४ ब्रा० ८ मं० ९ अथवदशः ॥ समानमासांजीवीपुत्रात्सांजीवीपुत्रोमांद्वाकायनेमांद्वाकायनिर्मांढव्यान्मां-
 ढव्यःकौत्सात्कौत्सोमाहिरथेर्माहिरिद्युमकक्षायणाद्दामकक्षायणोवात्साद्वात्साःशांढित्याच्छांढित्यःकुश्रेऽकुश्रिर्यज्ञेनच-
 सोराजस्तंवायनाद्यज्ञेवचाराजस्तंवायनस्तुरात्कुश्वपेयाशुरःकुश्वपेयःप्रजापतेःप्रजापतिर्ब्रह्मणोब्रह्मस्वयंसुब्रह्मणेनमः ॥ २२ ॥
 सर्वपां० ॥ २३ ॥ ब्राह्मणं ॥ १ ॥

आशीर्षवाः ॥ ब्रह्मोसिजेनुत्वंदेवदेवेभ्योविदोभवुस्तेनुमध्वेविदोभूयाः ॥ अथास्यायुष्यंकरोतिद्विधेःकर्मभिनिधाय-
 वाग्वागितित्रिरुथास्यनामधेयंकरोतिष्टेदोसीतितदस्येतुहसुमेधुनामुस्यादुधधिमधुष्टतऽसुसृज्यानंतद्वितेनजातरूपेणप्रा-
 रशुर्भवहिरण्यमश्नुतंभव ॥ आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरुदऽशतमि ॥ २ ॥ त्वयैनमभिमृशत्सुदमामयप-
 वरुणीचीरेवीरमजीजनधाः ॥ सात्सुंवीरुवतीभवयास्मान्वीरुवतोकरदि ॥ ३ ॥ त्वयैनमात्रेप्रदायस्तनंप्रयच्छतिथक्षेस्तनऽश-
 शयोयोमयोभूयोर्ब्रह्मप्राप्तसुविष्टऽसुदन्नः ॥ येनविश्वायुष्यसिबुार्याणिसुखतितुमिहधातवेकरिति ॥ ४ ॥ तंवाऽएत-
 माहु ॥ इतितिविज्ञावताभूरितिपितृमहोवताभूःपरगांवतुकाष्टांप्रापथियायशसाम्रक्षवचसेनयुऽएवंविदोनाक्षानुस्यपुत्रोजा-

तिजपः प्रोक्तो वक्ष्येऽहं स उच्यते इति प्रमृति तत्त्व रूपा विर्भाव कवचो निकरात् । अतोऽध्ययनशब्देनाध्यायस्तस्योपाकर्णोपाकरणं कर्तव्यमित्यर्थः ।
 छन्दसामध्ययनस्योपाकर्णोत्तरकालिकत्वं तु मन्यादीनामपि संमतं । यतश्छन्दास्तुपाकृत्याधीयतेत्यादितदुक्तमुपलभ्यः ॥ मन्वेतावताद्विज्ञा-
 तमध्यायोपाकर्णोऽवश्यविधेयत्वम् । तथाप्यमुष्यानुष्ठानावच्छेदककालस्याविज्ञानेदुर्घटानुष्ठानैवस्वादितिसमालोच्यतन्निर्णयानुगुणं वक्ति ॥
 ओषधीनां प्रादुर्भावश्रवणेन आषण्यापौर्णमास्याः ५ आषणस्य च मी ५ हस्तेन वा । ओषधीनां प्रादुर्भाव इति सप्तमीयं । गोपुष्ट्यामानास्त्रागत इत्यादा-
 विवसमानकालिकत्वं । तदर्थः पौर्णमास्यन्वयी । ईदृशावच्छेदकत्वं वा केवलसप्तम्यर्थः । श्रवणेनेत्यत्र साहिल्यवृत्तीत्यर्थः । सहयुक्तेऽप्रधान इति-
 पाणिन्युक्तेः एतस्माप्यन्वयः पौर्णमास्यामेव । तथाच ओषधिप्रादुर्भावस्य समकालिकी अवच्छेदिका वा श्रवणपौर्णमासी । अध्यायोपाकर्णोऽनुष्ठा-
 नावच्छेदकतपाकालएकः सिद्धः ॥ द्वितीयं कालमाह—आषणस्येति पष्ठचर्यः संबन्धित्वं पञ्चम्यामन्वेति । तदन्वयिसाहिल्ये हस्तेनेत्यत्र वृत्ती-
 दार्यः । तथाच हस्तनक्षत्रसाहिल्यशालिनीश्रवणपञ्चमीद्वितीयः काल इत्यर्थः ॥ एवं चोपाकर्णोऽनुष्ठानस्य श्रवणभक्षणपौर्णमास्यधिकरणकत्व-
 हस्तयुक्तश्रवणपञ्चम्यधिकरणत्वे वैकल्पिक इति सिद्धम् ॥ अत्राद्याश्च बलकयोपि—अध्यायानामुपाकर्णश्रवण्यां श्रवणेन वा ॥ हस्तेनोपधि-
 भावे वा पञ्चम्यां श्रवणसंस्थितिः—अथातः स्वाध्यायोपाकर्णश्रवण्यां प्रौष्ठपद्यावेति । मन्तुरपि—आषण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य यथा-
 विधिः ॥ युक्तश्छन्दांसधीयतीतमासान्विप्रोर्धपञ्चमानिति । अर्थः पञ्चमो वेधांते । सार्वाश्चतुरो मासानित्यर्थः । यदा पुनः श्रवणपौर्णमासी वा शुक्लास्तम-
 यादिप्रतिबंधस्तदा पाठ्याकर्तव्यं ॥ तदुक्तं कूर्मपुराणे—आषणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः । आपाख्यां प्रौष्ठपद्यां वा ये दोषाकरणं स्मृत-
 मिति ॥ केचित्तु सूत्रवाक्यतात्पर्यं विपरीतं कालचतुष्टयमित्यामनंति । तद्यथा—अहनीतिसप्तम्यंतमध्याह्नस्य श्रवणेन युक्तेऽहनीति योजनीयं ।
 एवमुत्तरतोपि हस्तेन युक्तेऽहनीति ॥ अथवा श्रवणशब्दाच्च सप्तम्यर्थेऽनप्यप्रत्ययः । तथाच श्रवणमुक्तमहरेकः कालः सिद्धः । अतएवेतरपौर्णमासी-

प्यारतं कृतया श्रायण्यामिति पीर्णमासी विशेषमर्थं न द्रवति । अन्यथा श्रावणसाहित्यरूपाय प्रतिपादकेन तृतीयांतां श्रावणपदेन तत्त्वपीनरुत्तयापत्तेः-
श्रायणी पीर्णमासी द्वितीयः कालः ॥ श्रावणपंचमी तृतीय भर्तुर्बोहस्तयुतं दिनें श्रावणसेत्येवमादिष्टाश्चत्वारः सूत्रकृता । एषु विकल्पेनोपाकरणमुद्येय-
मिति ॥ ॥ अत्रेवं मीमांसा—युक्तरत्नस्य योपाकरणानुष्ठानावच्छेदककालतया सामान्यतः पीर्णमासी संजगदुर्गे पुनः पूर्वोद्धापराह्णाद्या-
ः समस्तानय विशेषमावेदयांचक्रुः ॥ अथ किमिदमुपाकर्म पीर्णमास्यां पूर्वोद्धेनुद्येयमुतापराह्णे इति चेन्न केचिद्विपश्चितः पूर्वोद्धे एव तदनुद्येयमिति व्य-
वस्थापयति । तथा हि सिद्धान्तिमीमांसाद्वान्तिरिति चेन्न केचिद्विपश्चितः पूर्वोद्धे एव तदनुद्येयमिति व्य-
वस्थापयति । अतएव कर्माचार्याश्चतुर्थ्यामपराह्णेभ्य-
न्तरात् इत्येतत्सूत्रव्याख्यानान्नरेविद्याद्वये पत्वात्साक्षोपि पूर्वोद्धे काले तन्निषेधापराह्णप्रहणमादरायांचक्रुः । कर्मचेदं वैविकमेव । तदत्राविशेषा-
दितरदेय कर्मस्विनपूर्वोद्धे एव प्राप्त इति ॥ किंच पीर्णमास्यामपि समय विशेषविधायकानेकविधचचनोपलम्भात्सामान्यतः पीर्णमासीमात्रमोपक-
शाद्यं श्रावणपीर्णमासी पूर्वोद्धे काल एव तत्कर्मांनुष्ठानार्ह इत्यर्थं बोधकमिति सुवचम् । पुरोडाशं चतुर्थीकरोतीति वत्सामान्यशास्त्रस्य विशेषविधायक-
वचनमपलादिशेषार्थपरतायाः सर्वसंमतत्वात् । माघान्नभोजयेत्तत्र पितृनुद्दिश्य देवता इति बृहत्सूत्रेण उक्तः । एवं दीपिकापि । अस्तु विधेः पू-
र्वोद्धे कालः स्थित इति ॥ अथिदयोत्तरपुराणे च—संश्रुते श्रावणस्यांते पीर्णमास्यां दिनोदये ॥ स्वावकुर्वीत मतिमान् श्रुतिस्मृतिविधानतः ॥
ततो देवावृषीर्भेवतर्षयेत्तरमांभसा ॥ उपाकर्मो दिचेवोक्तमृषीणांचैव तर्पणम् ॥ कुर्वीतमाहूणैः सार्धं वेदानुद्दिश्य शक्तित इति ॥ अत्र दिनोदय-
शब्दः पूर्वोद्धेतात्पर्यको ज्ञेयः । देवैकर्मणि पीर्णोद्धे कति धर्मां प्राशस्त्यात् । तदुक्तम्—पीर्णोद्धे क्वास्तु तिययो देवैकार्थे फलप्रदा इति । तदिहैवं-
विधान्येनेकानि प्रमाणान्युपलभ्यन्ते । एतावता सिद्धमुपाकर्मणः पीर्णोद्धे कत्वम् ॥ नन्विदं वचनान्तरविरुद्धम् । उपाकर्मोपराह्णे स्यादुत्सर्गः-
प्रातेरेव त्वित्यादिवचोभिरुपाकर्मणोपराह्णकाला रन्ध्रानुष्ठानकत्वस्यैव प्रतिपादनादिति चेत् । नैवम् । एतच्छास्त्रस्य सामगविषयत्वात् ।

सामगविपये हि दिनस्य देधाविभागं चतुर्धा विभागं चावलम्ब्य विधेयनिधेयवाशां प्रवर्तते । अतएव चतुर्धा विभागपक्षस्तु प्रकरणवशात् गोभिल-
 स्त्स्युक्तकर्मविशेषेऽप्युक्तमिति माधवाचार्येण बोधितम् ॥ तत्र द्वेधा विभागः प्राग्दर्शितो गोभिलेन । यथा । आवर्तना तु पूर्वोद्धोषपराद्धस्ततः पर-
 इति । एवं चतुर्धा विभागपक्षोऽपि । स्य यथा—पूर्वाह्णः ग्रहरः सार्धमध्याह्नः प्रहृत्यथा ॥ आतृतीयात्पराह्णः स्यात्सायाह्नश्चततः पर इति ॥ एवं चै-
 तसान्यविषयतया विरोधविरहात् ॥ कास्यायनसूत्रानुसारिणा विषये तु दिनस्य त्रैधापंचधा वा विभागमनुसरदेवशास्त्रं प्रवर्तते । तत्रापि श्रुति-
 स्मृतिपुष्टप्रचारतयापंचधा विभागो हि मुख्यः अन्ये नु कल्पा इति व्यवस्थापयतां माधवे हेमाद्रिप्रमुखानामपि जरत्रिबन्धकृतां चानुमततया पञ्चधा वि-
 भागपक्ष एव गरीयस्त्वमनुभवति । एवं च पञ्चधा विभागपक्षे मुहूर्तत्रयात्प्रातः काल एव मुख्यः पूर्वाह्ण इति सिद्धम् ॥ पूर्वाह्णैवैवैवानामिति श्रुत्या-
 दैवैकर्मणि पूर्वाह्णस्यैव विहितत्वेनैतस्यैव मुख्यकर्मकालताऽवसीयते ॥ यस्मिन्काले तु यत्कर्म तत्कालव्यापिनीति धिरिति स्मरणादेतस्यैव कर्मतया-
 पूर्वाह्णव्याप्तिरिति स्मानुसारेणैव कर्मस्य युत्तरदिनं स्वीक्रियते चापि ॥ नञ् पर्वण्यौ दयिके कुर्युः श्रावणतैत्तिरीयका इति षड्च परिशिष्टघटकतैत्तिरीयकप-
 दस्याजहृत्स्वार्थलक्षणया यजुर्वेदिमानपरतयामदनरजकारादिसंभततया याजुषमानस्यैवौदयिकपर्वणः प्रास्यापर्वणश्चौदयिकत्वं पारिभाषिकमावेद-
 यतां श्रवणे श्रावणपर्वस्यादिव च सामवसरलाभेनाहर्दये पूर्वाह्णव्याप्तौ संगवात्परतो व्याप्तिगुणेन पूर्वदिनमेव विधेयकर्मणो तुष्ठानावच्छेदवचनमिति-
 वाच्यम् । निरुक्तपरिशिष्टघटकतैत्तिरीयकपदस्य यजुर्वेदिमात्रपरताया इतरनिबन्धकृदनुमततया तच्छास्त्रस्य तैत्तिरीयकविषय एव प्रशस्तसंचारत्वात् ॥
 यस्तु दिनद्वये पूर्वाह्णव्याप्तावेकदेशस्पर्शे वा पूर्ववेति व्यवस्थाभादर्थयतो हेमाद्रेः ननु मतमिति तत्तदभिसंधिमज्जनतां वचो न श्रद्धेयम् । यतस्ते-
 श्राणी दुर्गनवमीदृवांचैव बहुताशनी ॥ पूर्वे विद्धाप्रकर्तव्येति वचनं तन्मूलभूतमागमन्ति ॥ वचने मेत्तनु ब्रह्मण वित्रश्रवणकर्मादिदेवकर्मपरमिति हे-
 माद्याशय इति सर्वे निबन्धकृतो वदन्ति । तस्मात्तदाशयापरिज्ञानविजृम्भितत्वाच्चेति विश्वसनीयवचना इति दिक् ॥ इत्युपाकर्मकरणकालनिर्णयः ॥

उपोत्सर्गस्य निर्णयः ॥ तथाच सूत्रम्—पौषसरोहिण्यं गम्यां वाऽष्टकायागध्यायानुत्सजेरन् ॥ गध्य-
माष्टकापिपएव तत्राप्यप्यायोत्सर्गः ॥ अर्धपष्ठान्मासानधीत्योत्सजेयुः । उपाकृतानि छन्दसि अर्धसप्तमान्वाथ षीत्योत्सजेयुः । उपाकर्मदि-
नेषोत्सर्गः । पुष्ये तुत्सर्जनं कुर्यादुपाकर्मदिनेऽथ येति हेमाद्रौ स्त्रादिरशुश्रूषव चत्तात् ॥ उत्सर्गं यच्छन्दसां । अङ्गानि पुनरधीयीतेव । तथा च-
माश्रयस्य कथं—पौषमाससरोहिण्यामष्टकायामयापि वा ॥ जलान्ते छन्दसां कुर्यादुत्सर्गं निधिवद्वाहिरिति ॥ उत्सर्गो विष्णुर्वाह्मिण एव । दैवकर्म-
त्योदेय ॥ मनुः—पुष्ये तु छन्दसां कुर्यादहिरुत्सर्जनं द्विजः ॥ माघशुक्लसवाप्तोऽपूर्वाह्ने प्रथमे हनीति ॥ यदाश्रावण्यामुपाकर्म तदा पुण्यमासस्य-
शुक्लप्रतिपदि पूर्वाह्ने । यदाश्रीष्टपदागुपाकर्म तदा माघस्येति व्यवस्थितो विकल्पः ॥ उत्सृष्टस्यापि पुनरध्ययनं प्रागुपाकरणात्कालविशेषं विदधाति ॥
मनुः—अतः परं तु छन्दः/सि शुक्ले नु निपत. पठेत् ॥ अङ्गानि चरहस्य च कृष्णपक्षे वैपठेदिति ॥ कर्मपुराणेऽपि—छन्दांस्सर्वमतोभ्यस्तशुक्लपक्षे पु-
ष्ये द्विजः ॥ यदाह्ना निपुराणा निरुष्णपक्षे पुमानवदति ॥ उपाकरणोत्सर्जनं प्रशंसति ॥ कात्यायनः—प्रत्यब्दं यदुपाकर्मसोत्सर्गं विधिवद्विजैः ॥
क्रियते छन्दसां तेषां पुनराप्यायनं भवेत् ॥ अथातर्गमिच्छन्दोभिर्यत्कर्म क्रियते द्विजैः ॥ क्रीडमानैरिति सदा तत्तेषां सिद्धिकारकमिति ॥ एतेन ये-
केरतोत्सर्गमेवाचरन्ति ते परास्ताः ॥ ननु पाकरणं ब्रह्मचारिभ्यः—उपाकृत्याधीयीते तत्तत्सप्तद्विजाभ्यामन्यनाङ्गत्वप्रतीतेः । ग्रहणाध्ययनं च ब्रह्मचा-
रिण एव । वेदमधीत्यक्षायादिति प्राचीनत्वात्तत्र गमात् । अतः कथमिदं गार्हस्थ्यधर्मत्वेनोच्यते । नायं दोषः । ग्रहस्य सापिग्रहणाध्ययनाधिकार-
संभवात् ॥ अतएव जुष्टौ शौनकाह—समावृत्तो ब्रह्मचारिकत्वेन यथान्यायमिदं तरे जायोपेत इति ॥ अस्यार्थः—येन नियमविशेषेण पु-
स्तोमस्य चार्थधीतेर्नियमेन समावृत्तोऽप्यधीयीत । समावृत्तादितरे ब्रह्मचारिणस्तु यथान्यायं स्वधियुक्तप्रकारेणाधीयीत् ॥ यथा जायोपेतो ग्रह-
णो विनष्टप्रारित्तिपदोपेतोऽधीयीतेति ॥ न च समावृत्तग्रहस्योर्भेदणाध्ययनाधिकारे वेदमधीत्यक्षायादिति निरुच्येतेति । न यद्वदनीयं । तस्य-

वचनस्य विद्यास्नातकविषयत्वात् । अतएव वेदव्रतानि यापारं नीत्वा ह्युभयमेवेति गच्छद्वयोपन्यासो दध्मिः । उपाकरणस्य एहस्थधर्मत्वावगमे मनु-
 याज्ञवल्क्यस्य लोएहस्थधर्मप्रकरणे षोडशोऽप्युपगृहीतो भवति । उपाकरणस्येति कर्तव्यता कार्णाजिनिनादर्शिता — उपाकर्मणि चोत्स-
 र्गयथाकालं समेत्य च । ऋषीन्द्रभर्मयान्कृत्वा पूजयेत्तर्पयेत्त इति । बीधायनोऽपि — गौतमादीन् ऋषीन्सप्तकृत्वा दर्भमयान्पुनः ॥ पूजयित्वा य-
 थाशक्तितर्पयेद्वंशसुद्धरन्ति ॥ ॥ नन्वत्र साधिका निरमिका उपाकर्म कुर्वन् उत केवलं साधिका एवेति विचारे । तत्राशेषसुद्राधेवैषुकर्कोचा-
 र्यप्रभृतयः साधिका एवोपाकर्मण्यधिकारिण इत्याहुः । तथा चतुर्थाहुः — छन्दांस्युपाकृत्याधीयते । एवं सत्यध्ययनप्रभृतयस्तैस्तद्वति । अत-
 एवाग्निमतोऽध्यापनं भवति । न ह्यनग्निमान् शक्नोत्यग्निसाध्यं कर्म कर्तुमिति ॥ तथा च छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः — न स्वेऽभावान्य-
 दोमः स्यान्मुक्त्वैकां समिदाहुतिं । स्वगर्भसत्क्रियार्थं ध्यायन्नासी प्रजायत इति ॥ अनेनावसथ्येऽग्राहुपाकर्म भवतीति गम्यते । अतोऽध्यापयतो
 विनिरग्नेः साग्रेऽप्यनध्यापयतो नाधिकारः ॥ ननु होमश्चायसध्याग्निसाध्यत्वात्माऽस्तु केवलोत्सर्ग एवाध्यायानामस्तु तथा चारदर्शनादिति-
 चेन्न । सन्नियोगशिष्टानां सहवाप्रभृतिः सहवानिष्टुत्तिरिति न्यायात् । अधीत्योत्सृजेयुरिति पारस्करोक्तेः । अतएव कात्यायनेनोक्तोपा-
 करणोत्सर्जनप्रशंसा परवाक्यसंगच्छते । अन्यथाव्यर्थं स्यात् । किंच । केवलोत्सर्गचरणेषुपाकर्मोकरणेऽप्यथि स्तत्त्वेमाहुः कर्तुं प्रायश्चित्तम-
 विनसंगच्छते । तदेवाह — अकृत्वा प्रश्नचारी वादिजो वा वेदसंमतं । एवं श्रावणकंदोर्मत्यक्त्वा यद्विहवर्तते । तस्य त्रयीव्रतीकृत्वा एहस्थोऽपि द्वयं
 धरेत् । कृत्यैतद्वापि कर्मोत्तुष्टिमाप्नोति पूर्वजः । प्रत्यन्दयस्य जेत्कर्म श्रावण्याख्यं पवित्रजं । पतितः स तु विशेषः सर्वधर्मवह्निष्कृत इति । त-
 स्माच्चान्यतरकर्मण्यधिकार इति शब्दांतः ॥ यद्यपि लौकिकाधिकरणकनिराधिकर्तुकोपाकरणपक्षमूलभूतविरहोऽपि तथापि गर्गपद्धतिकार-
 रास्तु — तदधिकरणकतत्कर्तुकोपाकरणमप्याहुः । तत्पक्षाश्रयणं गौणमपि अकरणान्मंदकरणं वरमिति न्यायमाश्रित्याथातो धर्मजिज्ञासेत्यादि-

पृष्ठोद्विचिधिधानोक्तास्यापनपूर्वकुर्वादुपाकरणं ॥ तथाच कात्यायनः—अथातोधर्मजिज्ञासाकेयातादूर्ध्वमित्यादिनाऽनभिकोवा-
 प्रवासीनद्यारीरेत्येतेनाधिकारिणो निरूप्यतद्विधिमाह—पंचसंस्कारपूर्वकाभिरितिग्रामाभिधाहृत्येत्यादि । अग्निप्रतिष्ठापनंकरिष्येइतिपूर्वसं-
 रूप्यपधादप्रिहरण । सचेत्पंच । अन्वभिरुपसा ० ततश्च १ । १ । पृष्ठोद्विचीत्यधिष्ठाप्य । ॐ पृष्ठोद्वि ० नक्तं
 । १ । मिथिधसाविदैः प्रज्वाल्य । सवितृलिङ्गकऋग्भित्सिद्धिभिः प्रज्वालयेत् ॥ ॐ ता २ सवि ० ताम् । १ । तत्स ० यात् । २ । त्विधा-
 निदे ० मुव । ३ । ततस्त्वस्मिन्यस्यमाणप्रकारेणोपाकर्मकुर्वदित्यलम् ॥ ॥ यद्यप्याचार्येणोपाकर्मोक्ततथाखाननोक्तं । तथापि—उपाकर्म-
 णिचोत्सर्गो रजोदोषो न विद्यत इति गार्ग्योक्तेः स्नानमप्यावश्यकं ॥ उत्सर्गं वि उदकान्ते गमनेन च स्नानमुपलक्ष्यत इति उदकान्तं गत्वेति सूत्रस्य-
 फर्कादिभाष्योक्तेः स्नानमावश्यकं ॥ ॥ मध्याह्नसंध्यादिकंतुन । उत्सर्गोपाकर्मणोः पूर्वाह्निकालीनत्वात् मध्याह्नसंध्यादीनां मध्या-
 ह्नकालीनत्वेन कालाभावात् अकाले कृतमप्यकृतमिति न्यायाच्च ॥ ॥ तथैवोभयांगतयाऋषीणां पूजनमावश्यकं । उपाकर्मणिकर्तव्यसूचीणां
 धैवपूजनमिति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः । उपाकर्मणिचोत्सर्गं यथाकालं समेत्यच । ऋषीन्दर्भमयानुकूला पूजयेत्तत्तत्त इति काष्ठाजिन्मुक्तेः ।
 गौतमादीन् ऋषीन् ससकृत्वादर्थमयानुपुनः । पूजयित्वा यथाशक्तितर्पेद्विशुद्धरक्षितिवीधाधनोक्तेश्च ॥ श्रवणानुपदेशात् तद्धतोपादा-
 नात् भावसम्येयवानां पूर्वभर्जनेन धानासंपादनं ॥ एवं निश्चरेण पूर्वं लौकिकाभिमर्शितधानासंपादनं ॥ उपाकर्मणिदेवताऽभिधानं ।
 सूत्रकारभाष्यकारैरनुक्तत्वात् । स्मार्तगङ्गाधरपद्धतिकारैर्लिखितं । तच्च मूलभूतस्मृत्याऽवगावाहुषेदयम् ॥ चैकल्पिकपदार्थाव-
 भारणतु भवत्येव । अवधार्य द्विवैकल्पिके कर्मणि प्रवृत्तिन्यायेति कर्कभाष्यात् ॥ इत्युत्सर्जनोपाकरणनिर्णयः ॥

अथसूत्रानुसारिणीउत्सर्गोपाकर्मपद्धतिः ॥ प्रथमप्रयोगे
 पाकर्मनिमित्तंगणखानमहंकरिष्ये ॥ इतिसंकल्पेविशेषः ॥ न
 त्सर्गपद्धतिः ॥ सूत्रानुक्तत्वाच्च ऋषियुजनं ॥ उदकान्तंगत्वा ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥ सशिव्योऽहंछन्दसांयातयामत्वनि-
 दृष्टिपूर्वकं पुनराप्यायनार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं उत्सर्गोत्थं कर्म करिष्ये ॥ ॥ अद्भिर्देवांश्छन्दांश्चसिवेदानुपीन्पुराणा-
 चार्यान्गन्धर्वांनितराचार्यान्त्सर्वत्सरं च सावययं पितृनाचार्यान्त्सर्वस्वतर्पयेयुः ॥ ॥ आचार्यसहिताःशिव्याः ॥ ॐहे-
 वास्तृष्यताम् १ छंदांश्चितुः २ वेदास्तु ३ ऋषयस्तु ४ पुराणाचार्यास्तु ५ गंधर्वास्तु ६ इतराचार्यास्तु ७
 सर्वत्सरःसावययस्तु ८ पितरस्तृष्य ९ । उद १० । आचार्यास्तु १० । ततःप्राचीनावीतिनोदक्षिणाभिमुख्यास्तिल-
 मिश्रं । नामगोत्रोच्चारपूर्वकं । स्वपितृपितामहप्रपितामहतर्पणं ॥ जीवत्पितृकाध्यापितुःपितृतर्पणंकुर्युः ॥ सावित्रीचतुर-
 नुद्वत्य ॥ तत्संप्रितुः षोदयात् ॥ विरताःस्मेतिप्रययुः ॥ विरताःस्य ॥ क्षपणं प्रवचनंपूर्ववत् ॥ क्षपणमनध्यायोलोम-
 नखानामनिकृन्तनं च ॥ प्रवचनं मन्त्रनाक्षणयोरध्यायादीनांपठनमुपाकर्मवत् ॥ ॐइत्येत्या १ ॐईशाध्यासम् ० ४०॥
 ब्रतमुपैष्यन् १ श्वेतकेतुर्हवाऽआरुणेयः १००॥ अथेमासृचंजपन्ति ॥ ॐउभाकवीयुवायोनोधर्मःपरापतत् ॥ परिस-
 ख्यस्यधर्मिणोविसंख्यानिचिसृजामहे ॥ १ ॥ त्रिरात्रं स होष्यविप्रतिष्ठेत् ॥ ततस्त्रिरात्रादूर्ध्वं शुक्लपक्षेछन्दसामध्ययनं
 कृष्णपक्षेष्वेवज्ञानां ॥ ततःपुनरुदपष्ठमासान् । अर्धसप्तमान्वाधीत्य । एवमेवोत्सर्गविधाय ॥ उभाकवीति ऋचं जप्त्वा ।

त्रिरात्रमेकप्रावस्थाय येथष्टं पृथग्गच्छेयुः ॥ ततःपुनरुपाकरणकाले उत्सृष्टान्वेदानुपाकृत्याध्ययनं यावदुत्सर्गमिति ॥ अ-
नेनउत्सर्गाख्येनकर्मणा० ताम् ॥ ॥ इति सूत्रानुसारिणीउत्सर्गपद्धतिः ॥ ॥ ॥

अथसूत्रानुसारियुपाकर्मद्वयपतिः ॥ अथातोऽध्यायोपाकर्म ॥ ओषधीनांप्रादुर्भावेऽथयणेनश्रावण्योपौर्णमास्यांश्राव-
णस्य पंचमीं हस्तेनया ॥ शालामौस्यादिदंकर्मगुरुश्राद्धेकृतेसति ॥ अग्निपश्चादुपविशेच्छिव्यांश्वाग्निसमीपतः ॥ तिध्या-
दिकल्पितंकालंस्मृत्यासंकल्पमुचरेत् ॥ आचम्य ॥ प्राणानायम्य ॥ देशकालीसंकीर्त्य ॥ धीपरमेथरप्रीत्यर्थंअध्यायोपाक-
र्मोख्यंकर्मफरित्ये ॥ तदङ्गत्वेनपञ्चभूतंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं ॥ [॥ अन्याधानम् ॥ शुभपुण्यतिथौ अस्मिन्न-
ध्यायोपाकर्मोरेकमग्निवैकल्पिकपदार्थोपाधारणेदेवताभिध्यानंकरित्ये ॥ समिद्धयमादाय पूर्वेणब्रह्मणोगमनं उत्तरेणपा-
त्रासादनं तान्नमयीआज्यस्थाली पालाशयःसमिधः प्राचावाधारौ समिद्धतमेआज्यभागौ । चतुर्णांविदानांतत्रेणो-
पाकरणं तिलहोम.सावित्र्या पूर्णपात्रंदक्षिणा त्रिरात्रंनखलोमाऽनिकृत्तनं एतान्यैकल्पिकपदार्थानहंकरित्ये ॥ अधदे-
वताभिध्यानम् ॥ प्रजापतिं इन्द्रं अग्निं सोमं एताआधाराज्यभागदेवता आज्येनएकैकयाहुत्या ॥ अन्तरिक्षं १
वायुं २ ब्रह्माणं ३ छन्दांसि ४ ॥ पृथिवी १ अग्निं २ ब्रह्माणं ३ छन्दांसि ४ ॥ दिवं १ सूर्यं २
नब्राणं ३ छन्दांसि ४ ॥ दिशः १ चन्द्रमसं २ नब्राणं ३ छन्दांसि ४ ॥ प्रजापतिं १ देवान् २ ऋषीन्
३ श्रद्धां ४ मेधां ५ सदसस्पतिं ६ अनुमतिं ७ एता.प्रधानेदेवताआज्येनएकैकयाहुत्या ॥ पुनरत्रप्रधानं ॥

सदसस्पतिं धानाभिखिचारं सवितारं औदुम्बरीभिर्नवभिः समिद्धिः ॥ पुनः सवितारं तिलैः ॥ शेषेणाग्निं स्विष्टकृतं ॥
अग्निं चायुं सूर्यं अग्नीवरुणौ अग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विधान्देवान् मरुतः स्वर्कान् धरुणं आदित्यं
अदितिं प्रजापतिं एता अन्नप्रधाने देवता आज्येन एकैकया इत्यासद्यो ह्ययश्चे इत्युक्त्वाऽग्नौ समिद्धयप्रक्षेपः ॥] ब्रह्मवरणा-
द्याज्यभागान्ते विशेषः ॥ अस्मिन्नुपाकर्माख्ये कर्मणित्वं ब्रह्माभय ॥ इति ब्रह्मवरणं ॥ आसादने विशेषोऽयं नेह स्वाचरुपात्र-
कम् ॥ आज्योत्तरं च सिद्धानां धानानां सादनोक्षणे ॥ धानाभ्रष्टाय वाः प्रोक्ता लालाजालुग्रीहयः स्मृताः ॥ अयोपकल्पये-
दाद्राः सपात्राः समिधो नव ॥ औदुम्बरीः प्रतिव्यक्ता घृतं तत्राजनीयकम् ॥ धानादधिकं भक्षाय वार्या कर्पकलं तिलाः ॥
आज्यभागा विद्वाज्याहुतीर्जुहोति ॥ अन्तरिक्षाय वायेवे इति यजुर्वेदे ॥ पृथिव्या अग्नये इति ऋग्वेदे ॥ दिवे सूर्यायेति साम-
वेदे ॥ दिग्भ्यश्चन्द्रमस इति सामवेदे ॥ ब्रह्मणे छन्दोभ्यश्चेति सार्वत्र ॥ प्रजापतये देवेभ्यश्च ऋषिभ्यः श्रद्धायै मेधायै सदसस्पत-
येऽनुमतये इति च ॥ एतदेव ब्रह्मतादेश न विसर्गेण ॥ छान्तरिक्षाय स्वाहा इदमन्तरिक्षाय नमः ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं चा-
मये ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो ॥ ४ ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं पृथिव्यै ॥
छान्दोभ्यः स्वाहा इदमग्नये ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं सूर्याय ॥ ४ ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं दिवे ॥
छान्दोभ्यः स्वाहा इदं सूर्याय ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो ॥ ४ ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं-
दिग्भ्यो ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं चन्द्रमसे ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥ छान्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो ॥ ४ ॥ छान्दोभ्यः-

जापतेये स्वाहा इदं प्रजापतये० ॥ ॐ देवेभ्यः स्वाहा इदं देवेभ्यो० ॥ ॐ ऋषिभ्यः स्वाहा इदं ऋषिभ्यो० ॥ ॐ श्रद्धायै-
 स्वाहा इदं श्रद्धायै० ॥ ॐ धेयै स्वाहा इदं धेयै० ॥ ॐ स दसस्पतये स्वाहा इदं स दसस्पतये० ॥ ॐ अनुमतये स्वाहा इ-
 दमनुमतये० ॥ ७ ॥ स दसस्पतिमित्यक्षतधानास्त्रिः सर्वे नुपटे युहुत्वा दुह्यौ दुग्धवर्ग्यस्तिस्रस्तिलः समिध आदध्नुराद्राः सपलाशा-
 हृताक्ताः सावित्र्या ॥ ब्रह्मचारिणश्च पूर्वकल्पेन ॥ ततो धानाभिधारणं ॥ श्लेष्णावदाय ॥ ॐ स दसस्पतिमद्भुतं प्रियमि-
 न्द्रस्य कान्त्यं च ॥ सुनिर्मिधार्मयासि पुं स्वाहा ॥ इदं स दसस्पतये० ॥ इमं मंत्रं गुरुर्यापठ्यमानं शिष्या अपि स हानुपठेयुः ॥
 तत उपफलपिताज्येन समिध आचार्य हस्तेन गृहीत्वा प्राचुखास्तिष्ठंतः ॥ ॐ तत्संविदुः ॥ यत्स्वाहा इदं संवित्रे० ॥ यत्संमि-
 धमादध्नुः एवं द्वितीयां तृतीयां च ॥ ततः सर्वे उपविशेयुः ॥ एवं द्विरपरं धानाहोमः समिदाधानं च ॥ शन्नो भवन्त्यक्षत-
 धाना असादयन्तः प्राक्षीयुः ॥ तिस्रस्तिलः ॥ ॐ शन्नो भवन्तु दद्याजिनो हवे पुदुयतातामितर्द्रवः सुकर्मा ॥ जुम्भयन्तो हि द्रुकुं-
 रश्वां सुसनेभ्यस्मर्त्य बुध्नमीवा ६ ॥ दधिक्षाब्ज इति दधिमक्षयेयुः ॥ ॐ दधिक्षाब्जो अकारि पंजिणो रथस्य वुजिनः ॥ सु-
 दुभिर्नो मुखार्क रत्नं आचूः पिता रिपत् ॥ द्विराचमनं ॥ स यावन्तं गणमिच्छेत्तावत्तिलानां कर्पफलेन जुहुयात्सावित्र्या-
 शुक्रज्योतिरित्यनुवाकं नवा ॥ ॐ तत्संविदुः ॥ यत्स्वाहा इदं संवित्रे० ॥ शुक्रज्योतिः सम इत्यनुवाकसूत्रम् ॥ ॐ शुक्रज्यो-
 तिश्च चित्रज्योतिश्च सुसज्योतिश्च ज्योतिर्मांश्च ॥ शुक्रार्धं क्रतुपाद्यात् ९ हाट् ॥ १ ॥ ईदं चान्यादृक् च सुदृक् च प्रति सद-

दच ॥ मितश्चसंमितश्चसंभराऽ ॥ २ ॥ ऋतश्चसत्यश्चध्रुवश्चधकुण्ड ॥ घृतांचघघृतांचविधारुयः ॥ ३ ॥ ऋतुजिब-
 सत्यजिबसेनुजिबसूयेर्णश्च ॥ अन्तमित्रधदूरेर्बमित्रधगुणः ॥ ४ ॥ ईदक्षासपुतादक्षासकुण्डःसुदक्षासिऽ प्रतिसदक्षास-
 पतन ॥ मितार्सधुसम्मितसोनोअद्यसंभरसोमरुतोयुजेअस्मिन् ॥ ५ ॥ स्वतयांधप्रयासीचसान्तपुन्रर्धएहमेधीच ॥
 क्रीडीचशुाफीचोजेफी ॥ ६ ॥ इन्द्रदेवीर्धिशोमुरुतोनुवत्सर्मानोभवुन्यथेन्द्रदेवीर्धिशोमुरुतोनुवत्सर्मानोभवन् ॥ एषमिमंय-
 जमानुंदेपीधुविशोमानुपीध्वानुवत्सर्मानोभवंतुसाहा ॥ ७ ॥ इदंमरुच्योनमम ॥ नसंखवः ॥ ततोधानाभ्यःस्विष्टकृत् ॥
 ॐ भूःस्याहेत्यादिप्रणीताविमोफान्तं ॥ प्राशनान्तेप्रत्यसुखेभ्यउपविष्टेभ्यः ॥ ॐ फारमुक्त्वात्रिध्वसावित्रीमध्यायादीन्प्र-
 नूयात् ॥ अग्न्युत्तरेणकुक्षेणु ॥ मन्त्रग्राहणयोः ॥ ॐ इम् ॥ तत्संवितुर्धरेण्युंभर्गोद्वयस्यधीमहि ॥ धियोयोर्नःप्रचोदयात्
 ॥ १ ॥ तत्संवितुर्व ॥ २ ॥ तत्संवितुर्व ॥ ३ ॥ इयेत्वा १ कृष्णोसि २ सुमिधुमिं ३ एदम् ४ अग्नेस्तुनूऽ ५ हे-
 पत्यत्या ६ घ्राचस्पतये ७ उपयामयदीतोसि ८ देवसवितऽ ९ अपोदेयाऽ १० युञ्जानःप्रधुमं ११ दृशानोलुक्मऽ १२
 मयिएळामि १३ ध्रुवर्धितिर्ध्रुवयोनिऽ १४ अग्नेजातान् १५ नमस्ते १६ अस्मद्गृज्य १७ वार्जश्च १८ स्वादीन्त्वा १९
 क्षत्रस्थयोनिऽ २० इमंमे २१ तेजोसि २२ हिरण्यगुर्भऽसम् २३ अर्धस्तूपुरऽ २४ शार्दूलद्भिः २५ अग्निश्च २६ समा-
 स्त्वा २७ होतायक्षत् २८ समिद्धोअञ्जन् २९ देवसवितऽ ३० सुहस्रशीर्षुपुरुषऽ ३१ तदेव ३२ अस्याजरासऽ ३३ य-

ज्वाग्रतः ३४ अपेतः ३५ ऋचुंवार्षं ३६ देवस्यत्वा ३७ देवस्यत्वा ३८ स्वाहाभिज्ञेभ्यः ३९ ईशावास्यं ४० प्रतसुपैव्यन् १
सर्वकपालान्येवान्यतर उपदधाति २ सर्वेष्वुचःसंमार्ष्टि ३ हिंक्रत्यान्वाह ४ सवैप्रवरायाश्रावयति ५ ऋतेवोहवैदेवेपुय-
नेभाग्मीपिरे ६ सर्वैर्पर्णशारुयाधत्सानपाकरोति ७ मुनवेहयैप्रातः ८ सयन्नाह ९ ॥१॥ सयद्वाहृतश्चेतश्चसंसुरति १० लङ्क-
त्याहयनीयं पूर्णाङ्गुतिं जुहोति ११ सूर्योदयुअग्निहोत्रम् १२ अथहुतेभिहोत्रलुपतिष्ठते १३ प्रजापतिहवाहदममृएकएवास
१४ महाहविपाहवैदेयाहृजंजम्भुः १५ ॥२॥ देवयजनंजोषते १६ दुक्षिणेनाहचनीयं प्राचीनग्नीवेकृष्णाजिने उपस्तृणाति १७
सप्तपदान्पनुनिकामति १८ शिरोयैवज्जस्थितिध्वंयाहृप्रायणीयोदयनीयो १९ तद्युपपृष्ट्वाभ्यर्च्यविष्टस्थूणाराजोभुवति
२० लङ्कुरसेयास्सुदः २१ अग्निमादसे २२ तद्युत्रैतत्सुदृतोहोताहोतृपुदन उपविशति २३ प्रजापतिवैप्रजाः ससृजानोरिरि-
चानुद्वामन्यत २४ ॥३॥ प्राणोदयाजस्योपाङ्गुः २५ बुक्षिपीहयाअस्यशुक्रमंथिनी २६ भक्षयित्वासमुपहृताः संहृत्युक्त्वो-
त्तिष्ठति २७ मुनोदयाजस्यसपिता २८ आदित्येन चरुणोदयनीयेनम्रचरति २९ प्रजापतिर्वोपपयदः ३० ॥४॥ देवाध्या-
असुराश्च ३१ अथल्लुंवाज्यविलोपनीचादाय ३२ अरुण्योरग्नीसमारोह ३३ केशवस्यपुरुषस्य ३४ आग्नेयोष्टाकपालः पुरो-
डाशोभयति ३५ ॥५॥ असद्वाहदममृजासीत् ३६ प्रजापतिरग्निरूपाण्युभ्यध्यायत् ३७ एतद्देवाअबुवन् ३८ अथैनमुतः सु-
नत्येव ३९ पर्णकपालानिष्पकापताआपोभवन्ति ४० भूयाः सिहवीः पिभवन्ति ४१ रुक्मं प्रतिमुच्यविधमति ४२ घनी-

बाह्येतामिद्विभ्रदित्याहुः ४३॥६॥ गार्हपत्यं चैव्युत्पलाशशाखुयाव्युद्ब्रूहति ४४ अथातो नैऋतीरेहरंति ४५ चितो गार्हपत्यो भू-
 यति ४६ आत्मन्नग्निं यहीते चैव्युत् ४७ कूर्ममुपदधाति ४८॥७॥ प्राणभूतलुपदधाति ४९ द्वितीयां चितिमुपदधाति ५० तृती-
 यां चितिमुपदधाति ५१ चतुर्थीं चितिमुपदधाति ५२ पंचमीं चितिमुपदधाति ५३ नाकसुदलुपदधाति ५४ ऋतुन्यालुप-
 दधाति ५५ अथातः शतरुद्रियं जुहोति ५६ उपवसयीये हन्नात रुद्रित आदित्ये ५७ अथातो वैश्वानरं जुहोति ५८ अथातो रा-
 द्रधत्तो जुहोति ५९ अथातः पयोऽप्रतताये ६०॥९॥ अग्निरेष पुरस्ताधीयते ६१ प्रजापतिः स्वर्गलो कुमजिगाहसत् ६२ प्राणो-
 गायत्री ६३ प्रजापतिं हितस्त्रं ६४ तुल्यवा एतु स्याग्नेः ६५ अधर्हैते रुणे ६६॥१०॥ संवत्सरो वै यज्ञः प्रजापतिः ६७ त्रिदिव्यपु-
 रुषो जायते ६८ ब्रह्मघृण्य एतु स्यामिहो ब्रह्मस्य मिहो ब्रह्मस्य मिहो ब्रह्मस्य मिहो ६९ उद्बुद्धीदाप्सरुः ७० उद्बुद्धीदाप्सरुः ७१ भृगुर्द्वैष्टारुणिः ७२
 पशुबंधेन यजते ७३ तद्यथा हवै ७४॥११॥ अयं वै यज्ञो यो यं पुन्यते ७५ समुद्रं वा एते प्रतरन्ति ७६ युद्धालाके ७७ दीर्घसन्नु-
 ष्णं हवा एतलुपयन्ति ७८ तदा इयं देपुदीर्घसुत्री ७९ सोमो वै राजायज्ञः प्रजापतिः ८० विश्वरूपं वै त्वाष्ट्रमिन्द्रो हन्
 ८१ इन्द्रस्वयं युन ८२ एतु स्याद्वै यज्ञात्पुरुषो जायते ८३॥१२॥ ब्रह्मोदनुं पचति ८४ प्रजापतिर्देवैर्भ्यो यज्ञान् न्यादिशत ८५
 प्रजापतेरुक्षयत् ८६ प्रजापतिरकामयत् ८७ अथ प्रातर्गुतिमस्य ८८ पुरुषो हनारायणो कामयत् ८९ ब्रह्मैव स्वयं भुतपो तप्यत
 ९० अधास्मे सशानं कुर्वति ९१॥१३॥ देवा हवै सन्नं निवेदुः ९२ अथातो रोहिणौ जुहोति ९३ सवै तृतीये हन् ९४॥ प्रवचगर्थः॥

इत्यादप्राजापत्याः ९५ दसवालाकिर्हानूचानोगार्ग्यास ९६ जनकुण्डहैदेहः ९७ जनकुण्डहैदेहः ९८ जनकुण्डहैदेहः ९९ जनकुण्डहैदेहः १०० ॥ ऋषिमुखानिवहृचानाम् ॥ अग्निमीळिषुरोहितम् ॥ त्वमग्नेद्युभिः ॥ सोमस्यमातृवत् ॥ त्वंसमसदम् ॥ अवोध्यमिःसमिधा ॥ त्वंमग्नेप्रथमः ॥ अग्निनरोदीधितिभिः ॥ माचिदन्यद्विशं सत ॥ स्वादिश्यामदिश्या ॥ अग्नेहृहृदुपसा ॥ पर्वाणिज्जन्दोगानाम् ॥ अग्नआयाहिवीतये ॥ तद्गोगायतेसुतेसचा ॥ उयातेजातमन्धसः ॥ याथायइन्द्रतेशते ॥ इन्द्रनरोनेमधिताहयते ॥ हुयेयाचा ॥ उन्नयामि ॥ सूक्तान्याथयणानाम् ॥ शनोदेवीरभिष्टये ॥ आग्नेयं ॥ ऐन्द्रं ॥ पावमानं ॥ आर्कं ॥ इन्द्रं ॥ सूर्यं ॥ महानाम्नी ॥ सर्वेजपन्ति ॥ सहनोस्तु- सहनोपतुसहनइदंवीर्यवदस्तुमम ॥ इन्द्रस्तद्वेदेनययानविद्विषामहे ॥ त्रिरात्रंनाधीयीरन् ॥ लोमनखानामनिकृंतनम् ॥ यकंप्रागुत्सर्गात् ॥ अनेनउपाकर्मस्येनकर्मणाभगयान्ध्रीपरमेश्वरःप्रीयताम् ॥ यस्यस्युत्सा० ॥ इतिष्टलसूत्रकर्करेणुहरि- द्ररगगाधरीवामुदेव्यनुसारेणोपाकर्मप्रयोगः ॥

अथष्टद्धाचारानुसारिणीअध्यायोत्सर्गापाकर्मपद्धतिः ॥ तथाच ॥ गदाधरभाष्ये दृष्टाचारकारिकायांवि- द्वायः ॥ पीपसरोहिण्यासुक्षेवाष्टकांश्राप्यमथ्यमाम् ॥ उदकान्तंसमासाद्यवेदसोत्सर्जनंबहिः ॥ स्वातव्यंविधिवत्तत्रस्थापयेदव्यरुन्धती ॥ प्रवरांभततोपीमान्कुर्यात्तेषांप्रतिष्ठितम् ॥ इमावेवेतियजुषानामान्येषांविनिर्दिशेत् ॥ अद्विस्तान्स्थापयेत्तत्रसप्तपयइत्युचा ॥ अर्धस्ते- भ्यःप्रदत्तव्याःपूजनचन्दनादिभिः ॥ नैवेद्यैर्विर्भिःपूज्यावेदस्सहितमिच्छता ॥ ऋषीणांश्रीतयेदद्यादुपवीतान्यनेकप्रः ॥ प्रणम्यचमुनी-

न्यत्तपापश्चात्तर्पणमाचरेत् ॥ देवारुच्छन्दांसिवेदाथऋषयश्चसनातनाः ॥ तथा ॥ पुराणाचार्याङ्गान्धर्वाङ्गान्तराचार्यास्तथैवच ॥ अहोरात्रा-
 ण्यर्धमासासासान्तवर्षवच ॥ संवत्सरोवयवैःसार्धमयंपुरश्चपञ्चभिः ॥ मन्त्रैर्द्वाग्याध्वैर्वेतिमाछन्दस्तिक्ष्णएवच ॥ एवंषोडशभिर्मन्त्रैःसप्त-
 ऋषयइत्येकया ॥ चतुर्भिस्तर्पयेद्दशैरिगामेचेत्यनेनच ॥ सावित्रीपाठयेच्छिष्यांश्चतुःकृत्वोगुरुःस्वयम् ॥ विरताःस्मेतिपठेयुस्तेप्रणवंयोजये-
 त्कविः ॥ सावित्रीत्रिःसमुच्चार्यअध्यायांश्चप्रपाठकान् ॥ शतस्थानान्यनुसृष्ट्यकण्डिकाश्चतयांतिमाः ॥ अन्तिमाःफक्किकामूयादभिमीळेपुरो-
 हितम् ॥ इपेत्येत्यमआयाहिशंनोदेवीरभिरष्टये ॥ सहनोस्त्वितिमञ्चपश्चादुभाकवीतिच ॥ इति ॥ ॥

अथसभादीपविधिः ॥ देशकालौस्मृतत्वानमेहजन्मनिजन्मांतरेचदीर्घायुःसुपुत्रधीसुखसौभाग्यैर्द्विकामुष्मिकफलप्राप्त-
 येवैधव्यदोषनाशार्थंसर्वकर्मण्यपिउत्कृष्टपुण्यप्राप्त्यर्थंसाङ्गलक्ष्मीयाञ्छितफलसर्वमनोरथप्राप्तयेसभादीपोक्तानेकफलप्राप्ति-
 कामाहंब्रह्मविष्णुरुद्रप्रीत्यर्थंब्राह्मणसभायां ब्राह्मणायसभादीपदानंकरिष्ये ॥ भोदीपग्रन्थरूपस्त्वंज्योतिपांप्रभुरव्ययः ॥ आ-
 रोग्यंदेहिपुत्रांश्चजैधव्यंप्रयच्छमे ॥ श्रावणेमास्युपाकर्मण्यारब्धेविप्रसंसदि ॥ ब्रीहितण्डुलपिष्टस्किंचित्पञ्चकनिर्मितं ॥
 घृतवर्त्यमिसंत्युक्तंयिमलेकांस्यभाजने ॥ सपादतन्दुलग्रन्थंश्रूयितंमुप्रतिष्ठितं ॥ अवैधव्यंसुपुत्रत्वंदीर्घायुःश्रीसुखासये ॥ स-
 भादीपंप्रदास्येहंतुभ्यंविप्रसदक्षिणं ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाध्वप्रीयन्तादीपदानतः ॥ ममाभीष्टप्रदाःसंतुमवेसिन्याभयांतरे ॥ स-
 सर्वकामप्रवृत्तानांदीपदानप्रतोषितः ॥ श्रावण्यांश्चवर्णक्षेत्रसभायामग्निसंनिधौ ॥ सभादीपंप्रदास्येहमतःशान्तिंप्रयच्छमे ॥
 देवस्यत्वा० स्वस्त्यस्तु० ॥ इतिसभादीपदानं ॥

अथप्रयोयः ॥ प्रथमप्रयोगेमातृधादं ॥ स्नानविधिःपूर्वोक्तएव ॥ तत्रविशेषः ॥ अभ्यायोत्सर्गोपाकर्मनिमित्तगण-
स्नानमदंकरिव्ये इतिसंकल्पः ॥ गोमयस्नानोत्तरंभस्मस्नानं ॥ सर्वपानेवेदेयानांपूज्योरुद्रोऽधिदेवता ॥ तस्मात्पवित्रंभ-
स्मेयतेनस्नानमयापदं ॥ १ ॥ ॐअग्निरितिभस्म जलमितिभस्म स्थलमितिभस्म व्योमेतिभस्म सर्वेऽंह-
वाऽहंभस्ममनहस्तेतानिऋषिभस्मानि ॥ १ ॥ ॐश्रुयुपञ्च० त्रयायुपम् ॥ १ ॥ इतिभस्मस्नानं ॥ इयन्महत्त्वष्टाभिःप्र-
धमाभिपेक्षोत्तरं ॥ अपाचमित्यपामार्गैःपावनंत्रिः ॥ ॐअपाचमपुकित्वपुमर्पकृत्यामपुरोपः ॥ अपामार्गुत्वमुस्सदपदुः-
व्यम्यऽंशुष ॥ १ ॥ आचम्य ॥ फाण्डात्फाण्डादितिद्वयोभिस्त्रिः ॥ ॐफाण्डात्फाण्डात्पु० शुतेनच ॥ १ ॥ पुनरि-
यन्महत्त्वष्टाभिरुत्तराभिपेक्षोत्तरं ॥ पञ्चगव्यस्नानं ॥ गोमृगंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकं ॥ पञ्चगव्यमितिप्रोक्तंसर्वपा-
पप्रणाशनं ॥ १ ॥ यत्पयगस्थितंपापंदेहेतिष्ठतिभामके ॥ स्नानाच(प्राशनात्)पञ्चगव्यस्सदहत्त्वमिरिवेन्धनं ॥ १ ॥ आ-
चम्य ॥ नन्दिनीनलिनीसीतामालतीचमलापहा ॥ विष्णुपादाब्जसंभृतायश्नात्रिपथगामिनी ॥ भागीरथीभोगवतीजा-
ह्नवीत्रिदशेधरी ॥ द्वादशैतानिनामानिस्नानकालेसदापठेत् ॥ गोदाचरिनमस्तुभ्यंनमस्तेपापहारिणि ॥ अनुज्ञांदेहिमे-
मातःशुद्धस्नानंकरोम्यहं ॥ पापोऽहंपा०भव ॥ इतिविशेषः ॥ ततोमध्याह्नसंध्या ॥ सूर्योपस्थानं ॥ ब्रह्मयज्ञः ॥ तर्प-
णंच ॥ ॥ अथऋषिपूजनं ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यं ॥ श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अ-
ध्यायोत्सर्गोपाकर्मनिमित्तं ऋषिपूजनंकरिव्ये ॥ गणपतिपूजनं ॥ शङ्खचण्डिकापूजनं ॥ पुरुषसूक्तन्यासाः ॥

दर्भवटयः सर्वेऋषयः ॥ ऋषीणां पौराणनामक्रमः ॥ कश्यपोऽथ भरद्वाजो जज्ञिरागौतमो मुनिः ॥ चतसः पराशरश्चैव मा-
 ण्डव्याऋषयः स्मृता इति ॥ ॐ कश्यपाय नमः कश्यपं आवाहयामि १ भरद्वाजाय भरद्वाजं २ अज्ञिरसे ० अज्ञि-
 रसं ३ गौतमाय ० गौतमं ० ४ चत्साय ० चत्सं ० ५ पराशराय ० पराशरं ० ६ माण्डव्याय ० माण्डव्यं ० ७ ॥ स्वर्षिभ्यो ०
 स्वर्षीन् ॥ अथवा ब्राह्मणोक्तः क्रमः ॥ ॐ गौतमाय ० गौतमं ० १ भरद्वाजाय ० भरद्वाजं ० २ विश्वामित्राय ० विश्वा-
 मित्रं ० ३ जमदग्नये ० जमदग्निं ० ४ वसिष्ठाय ० वसिष्ठं ० ५ कश्यपाय ० कश्यपं ० ६ अत्रये ० अत्रिं ० ७ अरुन्धत्यैनमः
 अरुन्धतीं ० ८ स्वर्षिभ्यो ० स्वर्षीन् ॥ प्रतिष्ठा ॥ ॐ मनोज्ञं तृत्तुं ० प्रतिष्ठ ॥ १ ॥ एष वै प्र ० प्रतिष्ठितं भवति ॥ १ ॥
 ॐ सुसंक्रपयुः प्रति ० देवौ ॥ १ ॥ इदं धिष्णु ० सुरे ॥ ॐ भृशुयः स्वः अरुन्धती सद्विताः ससर्पयः स्वर्पयश्च सुप्रतिष्ठिता वरदा भ-
 वंतु ॥ एवमासनादिपोढशोषचारैः पूजनं ॥ अनया पूजया अरुन्धती सद्विताः ससर्पयः स्वर्पयश्च प्रीयंतां ॥ ऋषीणां प्रीत्यर्थं स-
 दक्षिणं यज्ञोपनीतदानं ॥ इति ऋषिपूजनं ॥ ॥ अधोत्सर्गः ॥ अधीतानां अध्येष्यमाणानां च अध्यायानां स्थानविच्छे-
 दाक्रोशधोपणदन्तविद्युतिदुर्द्युतिस्तुतोच्चारितवर्णानां पूर्वसवर्णाद्यक्कलोपलम्बितचिदुतोच्चारितवर्णानां त्रिष्टास्पर्षवर्णविघट्ट-
 नादिभिः पाठने श्रुतीनां यद्यातयामत्वं तत्परिहारार्थं अष्टत्रिंशदनध्यायाध्ययने रस्यासं चरतः शूद्रस्य शृण्वतोऽध्ययने
 म्लेच्छान्सजादेः शृण्वतोऽध्ययने अश्वचिदेशेऽध्ययने आत्मनोऽशुचित्वेऽध्ययने अक्षरस्वरानुस्वारपदच्छेदकण्डिकाव्यञ्ज-
 नह्रस्वदीर्घश्रुतकण्ठतालुभृद्धन्यौष्ठवदन्त्यनासिकानुनासिकरेफजिह्वामूलीयोपध्मानीयोदात्तानुदात्तस्वरितादीनां व्यत्ययेनो-

घारे मायुर्यार्धरव्यत्किहीनत्वाद्यनेकप्रत्यवायपरिहारपूर्वकं सर्वस्यवेदस्यसवीर्यत्वसंपादनद्वारायथावत्फलप्राप्त्यर्थं श्रीपर-
मेश्वरप्रीत्यर्थं सशिष्योऽध्यायोत्सर्गोपाकर्मोत्थेकर्मणी अहंकरिष्ये ॥ तत्रसशिष्योऽहं छन्दसांयातयामत्वनिवृत्तिपूर्वकंपु-
नराध्यायनार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अध्यायोत्सर्गोत्थेकर्मकरिष्ये ॥ ॥ उदकान्तंगत्याऽग्निर्देवौच्छन्दाऽसिधेदानृपीन्पुरा-
णाचार्यान्नाप्यन्तान् १ ॐ छन्दाऽसितुं २ घेदास्तुं ३ ऋपयस्तुं ४ पुराणाचार्यास्तुं ५ गन्धर्वास्तुं ६ इतराचा-
र्यास्तुं ७ अहोरात्राणितुं ८ अर्द्धमासास्तुं ९ मासास्तुं १० ऋतवस्तुं ११ संवत्सरःसावयवस्तुं १२ पित-
रस्तुं १३ आचार्यास्तुं १४ ॥ ततस्तिलमिश्रं प्राचीनावीतिनोदक्षिणामुखाः ॥ नामगोत्रोच्चारपूर्वकं स्वपितृतर्पणं ॥
जीपितृवृत्तकालुपितुः पित्रादीनांतर्पणं कुर्युः ॥ सव्यं ॥ आचम्य ॥ ॥ अथमश्वतर्पणं ॥ ॐ अथमश्वतर्पणं ॥ अथमश्वतर्पणं ॥
वायुनोर्ध्वसुन्तः प्राणायुनोर्ध्वग्रीवाः सुन्तीनां युज्येगायुत्र क्रतुर्वाङ्मुपाऽश्चरुपाऽश्चोऽस्त्रिष्टुत्रितोरथन्तरं च सिद्धिं क्रयिः प्रजाप-
तिर्यहीतयात्वया प्राणं रज्ज्वाभिप्रजाम्ब्यः ॥ १ ॥ अयं दक्षिणा । विश्वकं मूर्ता तस्मिन् नो वैश्वकं मुंशं मीष्मोर्मानसं स्त्रिष्टुष्टु वैष्मिन् त्रिष्टुभं-
सुरः स्युरादन्तर्गुणोन्तर्गुमात्पश्चदशः पश्चदशाहं हृद्द्वरद्वज्जुऽक्रयिः प्रजापतिर्यहीतयात्वया मनोयुक्तामिप्रजाम्ब्यः ॥ २ ॥
अयं पुष्पादिभ्यर्च्य चालास्यचर्धुर्बभ्यव्यचुसं घृणीधोऽध्व्युज्जगतीषोर्पीजगत्याऽक्रवर्त्समृचसं माच्छुक्रः शुक्रात्ससदुशः ससदुशा-

[illegible]

॥ १० ॥ मसकपयु६ ॥ प्रतिहिताऽशरीरससरंधंतिसदमप्रमादम् ॥ सुसापु६खपंतोलोकभीयुस्तत्रजायतुोबस्वमजो-
सग्रसहैन्यदेवौ ॥ ११ ॥ मञ्जोक्ताक्रपयस्तुप्यन्ताम् ॥

समस्तस्यैव न्यदेवौ ॥ ११ ॥ मन्त्रोक्ताऋषयस्तुप्यन्ताम् ॥

अथचत्वारोवंशाः ॥ कां० १० प्र० ४ आ० ८ मं० ९ ॥ अथषण्शुः ॥ समानुमासालीवीपुत्रात्सालीवीपुत्रो-
मुण्डूकार्येनेर्मुण्डूकायनिन्मृण्डव्यान्मुण्डव्यःकौत्सात्कौत्सोमादित्येर्मादित्यर्चाभकक्षायणोद्घातस्याह्वर-
तस्यःशृगण्डित्याञ्छृगण्डिल्यःकुधेःकुधिर्यज्ञश्चसौराजन्तंबुयायनाद्युद्धचबाराजस्तंबुयानस्तुरात्कुवपेयातुरःक्रावपेयःप्रजापतेः-
प्रजापतिर्ब्रह्मणोब्रह्मस्वयंभूयस्राणेनमः ॥ १ ॥ वंशोक्ताष्टपयस्तृप्त्यतां ॥

कां० १६ प्र० ४ ब्रा० ५ मं० २०।२१।२२। अथ षष्ठः ॥ तु दिदं षष्ठं शौर्यपणाख्याच्छौर्यपणाख्योर्गुणोत्तमादौ तमोद्वा-
त्साद्वात्स्योद्वात्साचपाराशर्युःसाकृत्याचभारद्वाजऽभौदचाहुधशुण्डिल्याचशुण्डिल्योवैजयापा-
चर्गातमापगौतमोवैजयापायनाचषष्ठरेयाचषष्ठपुरेयःशुण्डिल्याचरौहिण्यायनाचरौहिणाचनःशूनकाचात्रेयाचरैभ्याचरै-
भ्यःपौतिमाव्याथणाचकौण्डिन्यायनाचकौण्डिन्यात्कौण्डिन्यःकौण्डिन्यात्कौण्डिन्यःकौण्डिन्याथाश्रिवे-
दस्याप ॥ १ ॥ आश्रिवेदस्यःसुतवात् ॥ सुतवःपाराशर्योत्पाराशर्योवैजयापायनाद्वैजयापायनःकौशिकायनेःकौशिकायनिर्धृतकौशिकाद्वत-
चासुरायणाचगौतमाचगौतमोभारद्वाजाद्भारद्वाजाजोभारद्वाजा-

[illegible]

फा० १४ प्र० ६ ब्रा० ३ मं० २६।२७।२८ ॥ अथ षष्ठः ॥ तदिदं षष्ठं शौर्षणाख्याच्छौर्षणाख्योगैतमाहूतमोक्षा-
त्स्याद्गुणस्त्याचपाराशर्युयपाराशर्यः सांकृत्याचभारद्वाजाचभारद्वाजबीदवाहुधशाण्डिल्याचशाण्डिल्योत्रेजवापा-
द्यगीतमाचगुप्तमोत्रेजवापायनाचघृष्टपुरेयः शाण्डिल्याचरोहिण्यायनः शूनकाचजैवंतायनाचरे-
भ्याचरेभ्यः पौतिमाव्यायणाचकौण्डिन्यायनाचकौण्डिन्याभ्यांकौण्डिन्यायनः कौण्डिन्याऔर्णवाभाः कौण्डि-

पठ्यीपुत्राद्वात्सीमाण्डवीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो गार्गीपुत्राद्गार्गीपुत्रः पाराशरीकौण्डिनी-
 पुत्रो गार्गीपुत्राद्गार्गीपुत्रो गार्गीपुत्रो वाङ्मेयीपुत्राद्वाङ्मेयीपुत्रो मोपिकीपुत्रान्मोपिकीपुत्रो हारिकर्णीपुत्राद्धारिकर्णीपु-
 त्रो भारद्वाजीपुत्राद्भारद्वाजीपुत्रः पुंगीपुत्रात्पुंगीपुत्रः शूनिकीपुत्राच्छूनिकीपुत्रः ॥ १ ॥ क्रादयपीवालाक्यामाठरीपुत्रात् ॥
 क्रादयपीवालाक्यामाठरीपुत्रः कौत्सीपुत्रात्कौत्सीपुत्रो बौधीपुत्राद्बौधीपुत्रः शालंकायनीपुत्राच्छालंकायनीपुत्रो द्वार्षगणीपु-
 त्राद्द्वार्षगणीपुत्रो तमीपुत्राद्द्वीतमीपुत्रो तमीपुत्राद्द्वीतमीपुत्रो द्वात्सीपुत्राद्द्वात्सीपुत्रो भारद्वाजीपु-
 त्राद्भारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो कार्कोरणीपुत्राद्कार्कोरणीपुत्रो आर्तभागीपुत्रादार्तभागीपुत्रः शौंगीपुत्राच्छौंगी-
 पुत्रः सांक्षतीपुत्रात्सांक्षतीपुत्रः ॥ २ ॥ आलंवीपुत्रात् ॥ आलंवीपुत्रश्चालंकायनीपुत्रादालंकायनीपुत्रो जायन्तीपुत्राज्जाय-
 न्तीपुत्रो माण्डकायनीपुत्रान्माण्डकायनीपुत्रो माण्डूकीपुत्रान्माण्डूकीपुत्रः शुण्डिलीपुत्राच्छुण्डिलीपुत्रो राधीतरीपुत्राद्वाधी-
 तरीपुत्रः क्लीधिकीपुत्राभ्यां क्लीधिकीपुत्रो वैदथतीपुत्राद्वैदथतीपुत्रो भालुकीपुत्राद्भालुकीपुत्रः प्राचीनयोगीपुत्रात्प्राचीनयो-
 गीपुत्रः सांजीवीपुत्रात्सांजीवीपुत्रः कार्यकेयीपुत्रात्कार्यकेयीपुत्रः ॥ ३ ॥ प्राक्षीपुत्रादप्राक्षीपुत्रात्प्राक्षीपुत्रो अशुरा-
 यणादासुरयणोऽआसुरासुरियाश्चल्वन्थाद्याश्चल्वन्थोऽउडालकोऽरुणादुरुणउयवेशोरुपवेशः कुश्रेः कुश्रिर्धाजश्च-
 सोपाजश्चपाजिस्तोचाप्योगाजिह्वावान्वाप्योगोऽसिताद्वार्षगणादुसितो द्वार्षगणो हुरितात्कश्यपाद्धुरितः कश्यपः शि-

त्पातुःशयपाच्छित्त्यःकुदयपःकुदयपाद्भैषुवेःकुदयपोनैषुविद्युचोषागंश्रिण्यांश्रिण्यादित्यानीमानिशुक्रानियुज्ज-
 पिषाजसनेयेनयान्नबल्भयेनाख्यायन्ते ॥ ४ ॥ वंशोक्ताक्रपयस्तृप्यन्ताम् ॥ कां० १४ प्र० ३ ब्रा० २ मं० ६। इमा-
 मेयुगोत्तमभरद्वाजौ ॥ अयमेवगोतमोऽयंभरद्वाजुइमावेथविधाभिन्नोजमदभीअवमेवविधाभिन्नोयंजमदभिरिमावेवसिष्ठक
 दयगुपयुमेवबुसिष्ठोयंकश्युपोयुगेवुगश्रिर्षाचाद्युन्नमयतेत्तिर्हयेनुभैतद्यदुन्निरितिसुर्धस्यानुभवतिसुर्धमस्युन्नंभवतियुएवंवेद
 ॥ १ ॥ ॥ वंशोक्ताक्रपयस्तृ० ॥ इत्तिमंत्रतर्पणं ॥ साचिर्त्रीचतुरनुहुत्य ॥ तत्सर्वितु०दयात् ॥ ४ ॥ चिरताः
 स्मेत्तिप्रवृद्धः ॥ विरताःस्य ॥ प्रयचनंपूर्वपत् ॥ मघ्नत्राखणयोरध्यायादीनांपठनमुपाकर्मवत् ॥ ॥ प्रणयपूर्वकंसाचि-
 नींश्रिर्जपेत् ॥ ॐ तत्सर्वितु०यात् ॥ ३ ॥ इपेत्या १ कृष्णोसि २ सुमिधुश्रि ३ एदम् ४ अमेस्तुनूः ५ देवस्यत्वा ६ द्याचस्पतये ७
 तुपुगुमयर्दीतोसि ८ देवसचितः ९ अपोदेवाः १० सुक्षानःप्रचुमं ११ इक्षानोरुक्मः १२ मयियुहामि १३ ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिः
 १४ अर्मेजुतात् १५ नर्मले १६ अस्मर्बूजम् १७ वार्जध १८ स्वादीर्त्या १९ क्षुप्रस्ययोनिः २० इमम्मे २१ तेजोसि २२
 हिरण्यगुर्वःसम् २३ अर्थस्तूपरः २४ शार्दन्दुद्धिः २५ अग्निर्ध २६ सर्मास्त्वा २७ होतायधत् २८ समिद्धोबुजन् २९
 देवसचितः ३० सुहस्रशीर्षोपुरुषः ३१ तदेव ३२ बुखाजरासः ३३ यज्जाग्रतः ३४ अपेतः ३५ ऋचुम्वार्चम् ३६
 देवस्यत्वा ३७ देवस्यत्वा ३८ स्वाहाप्राणेभ्यः ३९ ईशाद्यास्यम् ४० ॥ ॥ इतिचत्वारिंशन्मन्त्राध्यायादयः ॥

अथत्राक्षिणाध्यायादयः ॥ व्रतमुपैष्यन् १ सवैकपुलान्येवान्यतरउपदधाति २ सवैलुचःसम्मार्ष्टि ३ हिंकल्यान्वाह ४
 सवैप्रवरायाश्चावयति ५ ऋतवोहवैदेयेषुयज्ञभागमीपिरे ६ सवैपर्णशास्त्रयाचत्सानपुक्करोति ७ मनवेहप्रेप्रातः ८ सयन्नाह ९
 ॥ १ ॥ सयष्टाहस्तुभेदुभसंभरति १० उद्धृत्याहवनीयंपूर्णाहुतिक्षुहोति ११ सूर्योहवाजग्निहोत्रम् १२ अथहुतेमिहोत्र-
 उपलिष्ठते १३ प्रजापतिर्हवाहदमुग्रपुकपुवास १४ महाहविषाहवैदेयुधुंजघ्नः १५ ॥ २ ॥ देवयुजनंजोपयंते १६
 बुद्धिणेनाहवनीयंप्राचीनग्नीचेकृष्णाजिनेउपस्तृणाति १७ सप्तपदान्यनुनिष्क्रामति १८ शिरोवैयज्ञस्यातिथ्यंवाहूग्रायणी-
 योवयनीयौ १९ तद्युपपूषूर्ध्वोर्ध्वोहृषिष्ठस्थूणाराजोभुवति २० उदुरमेवास्यसुदः २१ अग्निमादत्ते २२ तद्युत्रैतत्प्रवृत्तो-
 ह्योताहोतृपुवनउपयिहति २३ प्रजापतिर्घुंघ्रिप्रज्ञाःससृजानोरिरिचानुइयामन्यत २४ ॥ ३ ॥ प्राणोहवाजस्योपांशुः २५
 बुद्धपीहवाजस्यशुक्रामंधिनौ २६ भक्षयित्वासमुपहृताःसहुत्युक्त्योत्तिष्ठति २७ मनोहवाजस्यसयिता २८ आदित्ये-
 नचरुणोदयनीयेनमुचरति २९ प्रजापतिर्वापयुदंशुः ३० ॥ ४ ॥ देवाश्चवाऽअसुराश्च ३१ अथलुपुश्चाज्यचिह्ना-
 पनीच्चाहुय ३२ अणयोरङ्गीसमारोह ३३ केशवस्यपुरुषस्य ३४ आग्नेयोद्गाकपाळःपुरोडाशोभवति ३५ ॥ ५ ॥
 असह्राहदमुग्रऽआसीत् ३६ प्रजापतिरग्निरूपान्युभ्यध्यायत् ३७ एतद्देवाऽअद्युवन् ३८ अथैनमतःखनत्येव ३९
 पर्णकपायुनिष्पक्काऽप्यताऽआपोभवति ४० भूयांंसिहवींंपिभवति ४१ रुचमुंप्रतिगुच्यचिभर्ति ४२ वनीवाह्ये-

तामिचित्रदित्याहुः ४३ ॥ ६ ॥ गार्हपत्यं चेष्ट्यन्पलाशश्रावयान्युद्धति ४४ अथातो नैऋतीरेहरति ४५ चितो गार्ह-
पत्यो भवति ४६ आत्सुन्नमिच्छिच्छीते चेष्ट्यन् ४७ कूर्ममुपदधाति ४८ ॥ ७ ॥ प्राणभूत उपदधाति ४९ द्वितीयां चिति-
मुपदधाति ५० तृतीयां चितिमुपदधाति ५१ चतुर्थीं चितिमुपदधाति ५२ पञ्चमीं चितिमुपदधाति ५३ नाक-
मुपदधाति ५४ ऋतुन्या उपदधाति ५५ ॥ ८ ॥ अथातः सत रुद्रियं जुहोति ५६ उपवसधीं जुहन्प्रातः कुर्वित-
ऽभारदित्से ५७ अथातो वैश्वानरं जुहोति ५८ अथातो राद्रुभूतो जुहोति ५९ अथातः पयोऽन्नतुतायै ६० ॥ ९ ॥
अग्निरेष पुरस्ताधीयते ६१ प्रजापतिः स्वर्गलोको मजिगात्सत् ६२ प्राणो गायत्री ६३ प्रजापतिं वृत्तलं ६४ तस्य-
वापत्तु सार्धैः ६५ अधर्हतेरुणे ६६ ॥ १० ॥ संवत्सरो वै यज्ञः प्रजापतिः ६७ चिह्नं वै पुरुषो जायते ६८ वाग्यवा-
पत्तु सार्धमिहोत्र सार्धमिहोत्री ६९ उद्दालको हुारुणिः ७० उर्वशी हाप्सराः ७१ भृगुर्द्वैष्टारुणिः ७२ पशुर्बध्नेन यजते ७३
तद्यथा हवै ७४ ॥ ११ ॥ अयं वै यज्ञो यो यम्भुवते ७५ समुद्रं वापते प्रतरन्ति ७६ युद्धालाके ७७ दीर्घसन्त्रं हवापत्तु-
पयंति ७८ तदा दुर्गदेऽपदीर्घसन्त्री ७९ सोमो वै राजायज्ञः प्रजापतिः ८० विश्वरूपं वै त्वाष्ट्रमिन्द्रो हन् ८१ इन्द्रस्यैव यज्ञ ८२
पत्तु सार्धैः यज्ञात्पुरुषो जायते ८३ ॥ १२ ॥ ब्रह्मौदनं स्पचति ८४ प्रजापतिं देवेभ्यो ब्रह्मान्यादिसत् ८५ प्रजापतेरुक्ष-
यत् ८६ प्रजापतिरकामयत ८७ अधप्रातर्गुतमस्य ८८ पुरुषो ह नारायणो कामयत ८९ ब्रह्मैवै स्वयं भुतपो तप्यत ९० जु-

धास्यैसाशानुं कुर्वन्ति ९१ ॥ १३ ॥ देवाहवैसत्रभिपेदुः ९२ अथातोरोहिणीब्रह्मोति ९३ सवैतृतीयेहन् ९४ ॥ प्रवर्ग्यः ॥
 द्रयाहप्रजापत्याः ९५ दसवालाकिर्हानूचानोगार्ग्यआस ९६ जनकोहवैदेहः ९७ जनकुलं हवैदेहं यज्ञवल्क्यो जगाम ९८
 पूर्णमदुःपूर्णमिदं ९९ अतुकेतुर्हवाआरुणेयुः १०० ॥ १४ ॥ इति शतं ब्राह्मणाध्यायादयः ॥

अथ ब्राह्मणप्रपाठकाः ॥ ॥ इतुसुपैष्यन् १ चतुर्द्विचिह्नितो हवाऽअग्नेमिरास २ तेषां आर्द्रोऽस्युः ३ सुखचोत्तरमा-
 चारुमाचारयिष्यन् ४ यजेन्मवैदेवाः ५ यजेन्मवैदेवाहिबसुपोदकामन् ६ सवैसुधौ व्यूहति ७ ॥ १ ॥ सयद्वा इतु ब्रह्मैतुश्च सं-
 म्रति १ इरुणो हैनद्राज्युकाम आदधे २ युञ्जै प्रजापतिः प्रजाः सयजे ३ प्रजापतिर्हवा एतेन प्रयज्ञेनेजे ४ महाहविषाह-
 वैदेवा वृत्रञ्जयः ५ ॥ २ ॥ देवयुजनं जोषयन्ते १ ब्राह्मणं चच्छति २ नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति ३ तद्यप्युपूयुर्ध्वो वृषिष्ठा-
 स्युणाराजो भुवति ४ विज्जामानो हूवास्त्रयिष्ण्याः ५ प्राशंकृत्वा प्रतिसुञ्चति ६ सोत्युपयजति ७ ॥ ३ ॥ प्राणो हवा अ-
 स्योपांशुः १ आत्मा हवा अस्याग्रयणेः २ ह्यंति या एतद्यज्ञं ३ सयाऽअवमृथमभ्युयति ४ तद्यन्नेतुर्हवा ह्येन व्यूहच्छन्वसा-
 मुजते ५ ॥ ४ ॥ देवाश्च याऽअसुराश्च १ चार्हस्पत्यन् चरुणा प्रचरति २ सयाऽअपः सम्भरति ३ मैत्रावरुणयोपयुस्यया प्रच-
 रति ४ ॥ ५ ॥ असद्वाऽइदमग्रऽआसीत् १ प्राजापत्यसुरकाञ्जालभन्ते २ प्रदीप्ताऽएते म्रियो भवन्ति ३ तस्याऽएतस्या अ-
 पाढां पूर्वाङ्करोति ४ रुक्मम् प्रतिमुष्य विभर्ति ५ ॥ ६ ॥ गार्हपत्यं चैष्युन्यलाशशाख्याभ्युद्वहति १ अथ दर्भं संवमुपदधाति २

आत्मसन्निधिं गृहीतेनेच्युन् ३ कूर्मगुणपदधाति ७ ॥ ७ ॥ प्राणभूतऽहोतिपमुपदधाति १ अथविश्रुत्योतिपमुपदधाति २ अथातो-
न्यायतुम् ३ गार्हपत्यमुपदधाति ४ ॥ ८ ॥ अथातःशतरुद्रियशुहोति १ प्रत्येत्याग्निप्रहरिव्यन् २ अथेतान्यज्ञक्रतुस्तु-
होति ३ अथप्रातःप्रातरनुवाकमुपाकरिव्यन् ४ ॥ ९ ॥ अग्निरेवपुरस्ताधीयते १ अथातश्चयनस्यैव २ संवत्सरोद्यैप्रज्जाप
तिरग्निः ३ नेवपाददममेसदासीन्नेपसदासीन् ४ ॥ १० ॥ संवत्सरोद्यैयज्ञःप्रज्जापतिः १ अपिहवाऽष्टलुहि २ प्रज्जापति-
वैप्रज्जाःसज्जमानोतप्यत ३ अथातःस्वाध्यायप्रसहसा ४ ॥ ११ ॥ अयंद्यैयज्ञोयोयम्पुवते १ पुरुषंहनारायणम्प्रज्जापति-
रयाच २ सोमोर्गुरुजायज्ञःप्रज्जापतिः ३ प्रज्जापतिर्यज्ञमसृजत ४ ॥ १२ ॥ ब्रह्मादनुम्पचति १ त्रिमुक्तेपुपशुपु २ प्रमु-
प्याथन्दुक्षिणेनबुदिम् ३ पुरुषोहनारायणो कामयतु ४ ॥ १३ ॥ देवाहवैसत्रंनिपेदुः १ सयत्रैताहुहोतान्वाह २ ॥ प्र. ॥
इत्याहप्राजापत्याः १ दसबालाकिहानूचानोगार्ग्यऽआस २ अपहैनम्सुज्युर्लोह्यायनिःपप्रच्छ ३ जनकुरुहवैदेहंयज्ञबल्कयो-
जगाम ४ भूमिरन्तरिक्षन्धौरिति ५ ॥ १४ ॥ इतिअष्टपष्टिप्रपाठकाः ॥ ६८ ॥

अथमन्नशतानि ॥ ॥ इपेत्वा १ परिते २ अग्नेनर्य ३ उपुयामर्गहीतोसिसुसम्मौसि ४ प्रथमा । सोमस्युत्थिपिः ५
परस्याऽअर्घि ६ अन्यार्घः ७ राक्षसि ८ नमोहिरण्यवाहवे ९ इन्द्रेमम् १० इयोते ११ अन्नात्परिस्तुतः १२ अश्विना-
तेजसा १३ पुष्टिर्बैसाह १४ प्रजापतयेच १५ तेऽर्बख १६ तर्ननपात्पथः १७ अयमिह १८ अर्जुनः १९ इयत्यग्ने ७५

पयमेकोनविंशतिशतानिपंचसप्तत्यधिकानि ॥ १९०७५ ॥ ॥ अथशतपथशतानि ॥ ॥ इतुसुपेव्यन् १ तद्युदेवंपि
 नृष्टि २ अध्याज्यलित्याभ्याम्यचित्राभ्यां ३ बृहज्जोचाथयिष्येति ४ ब्रह्मनाट्टरातोस्याम् ५ अग्निर्वेदवानामद्धातमाम् ६
 तद्यथायोनोरुतःसिंहेत् ७ ताम्येग्राश्वंतेषु ८ अथवेदंपत्नीषित्वं सयति ९ अयम्वैयज्ञोयोवम्पुवते १० अथयुदस्तमेति ११
 देवतीरुमचनमिति १२ सव्याऽआग्नेयोष्टाकपालःपुरोडाशोभवति १३ तद्येसुमेनेजानाः १४ अथोत्तरेणशालाम्पुरिश्रय-
 न्ति १५ ॥ अथोल्लितति १६ सायुचष्टुःपिंगाक्षीसुसोमक्रयणीस्यात् १७ तदेवाः १८ ओक्षणीरध्वर्युरादत्ते १९ सा-
 हकद्रुरुवाच २० देवाहव्ययज्ञान्तान्यानाः २१ अथपार्थुनवासिनावाप्रयौति २२ सुजुहोतिशृणोत्यग्निः समिधाहुवम्मइति
 २३ इयुह्वडाऽऽपाऽग्नौः २४ तुरयासुगेवध्रुवऽआयुः २५ युत्रद्यावापृथिव्यदृशस्यते २६ सऽअज्यस्योपस्तीर्यह्विधरोरुवद्य-
 त्ति २७ हुन्द्रोहवृपोऽधी २८ तासान्ङ्कादतगुर्भाः २९ तद्येहस्सपुराबाजपेयेनयुजते ३० अथद्विशोनृवीक्षमाणोजपति ३१
 सप्तदीक्षते ३२ अथेतुमभिपेकं कृष्यायिपाणयानुविमृष्टे ३३ पुडेयोत्तरेचरुवः ३४ अथोऽआहुः ३५ जुमावास्यायान्दीक्षते ३६
 अश्रस्वपर्वेजुहोति ३७ अर्धेनाभूपयति ३८ तुमुपरिनाभिचिभर्ति ३९ अथोखात्रिवपति ४० सुतल्लःसीतावजुपाकृपति
 ४१ तुमप्रस्रवंयन्तम् ४२ अपाह्मन्मन्त्सीदेति ४३ तुल्यमुनोवैथकर्मणमिति ४४ त्वैषामध्वमास्वयमातृण्णा ४५ एका-
 दशभिरस्तुवतेति ४६ तावाऽऽपताः ४७ अथस्वयगातृणमुपदधाति ४८ अथोत्तराहुर्नप्राक् ४९ सयःसुवैश्वानरः ५०

शुक्तेऽजसंस्पर्शः ५१ नामकृत्यार्थेनमुपतिष्ठते ५२ यायाऽइयमेवेदिःसप्तविधस्य ५३ अयमेवाकाशोजः ५४ सो-
यमात्सुप्रेधाविहितऽएव ५५ अधवदृशः ५६ अथयामेतामाहुतिस्तुहोति ५७ अथयदनुवाकयामनूय ५८ ब्रह्मचार्यसी-
त्याह ५९ सयुत्पद्युपधेनयजते ६० एवेतिहोवाच ६१ अथयन्नस्कन्नऽस्यात् ६२ अथयदिप्रभृतः ६३ सुर्वऽआथिनु-
भवन्ति ६४ प्रजापतिर्यजुमसृजत ६५ किम्याधुपनम्महद्विति ६६ अधुयोस्वनिष्कःप्रतिमुक्तोभवति ६७ एतेनहोद्भोतो-
दियापःशीनकः ६८ वृत्तलःसीतायुष्टुपाकृपति ६९ अधोत्तरतःसिंकतादुपकीर्णाभवन्ति ७० अथरीहिणोस्तुहोति ७१
नेदेयाऽअमुचन् ७२ तुनियदुगृह्णाति ७३ योमोत्तिष्ठन् ७४ कतमुऽआत्सेति ७५ अर्थदनम्मनुन्याऽऊचुः ७६ अथयामिछे-
द्भूर्भन्दुपीतेति २४ इतिसप्तसहस्राणि पद्मशतयुर्धिशत्यधिकानि ७६२४ शतपथशतानि ॥

अथात्यंकडिकाः ॥ अधव्रतस्मिंसृजते १ समुस्मिन्दुर्तावयुलोकमेति २ अधनिग्राभ्याभ्योग्रहान्विरुहते ३ अधय-
दुपतिःसुअस्रण्यामाहयति ४ तायाऽएताः ५ द्वानिदुशभवन्ति ६ ताऽएताऽअङ्गुलयः ७ मध्यमेवतृतीयाश्रितिः ८ सुहो-
वाच ९ अधवदृशः १० तुसाऽउहेतुदुवाच ११ सयाऽएषुऽआत्मेयत्सौत्रामणी १२ मर्यादायाऽएवलोहमादत्स १३
प्राक्षीपुत्रादासुरिवासिनः १४ ॥ ॥ अथात्यंकडिकाः ॥ एवव्रतस्मिंसृजते १ परमाहुतिस्तुहोतीति २ तुसाद्वेतृच-
मसात् ३ तुस्मिन्त्समुपहयमिद्वासमिधोभ्यादधाति ४ द्वादशयात्रयोदुशवाद्दक्षिणाभवन्ति ५ योवानमिर्योवत्यस्यमात्रात्ता-

वचुर्भवति ६ तुस्यात्सगानुसम्बन्धनाः ७ तुस्यादिमेप्राणाऽऽपेरिष्टादुसलन्नाः ८ सम्बाहुनेवर्ध्निजोलोकाहुति ९ ब्रह्मणो
 ब्रह्मस्वयम्भुव्रह्मणेनमः १० कैशिनीरेबेमाऽअयेतुर्हिप्रजाजायन्ते ११ तुस्यादिमुवात्मानमभितोबाहू १२ तुस्यादुह
 तुज्जीवाश्चपितुरध्वनसुन्दश्यन्ते १३ आदित्यानीमानिशुक्लानियुजुषिषाजसनेयेनयाज्ञवल्क्येनाख्यायुन्ते १४ ॥ ॥
 तुवेतुदुवाभ्युक्तन्नमूपाश्रान्तुंयदयन्तिदेवाहुतिनुहैषुविदुषःकिञ्चननमूपाश्रान्तुंभवति तुथोदास्यैतत्सुर्वन्देवाऽअवन्ति ॥
 ॥ १ ॥ ॐ अग्निमीळेपुरो० धातमम् ॥ १ ॥ ॐ इपेत्वोर्जत्वा० पुञ्चन्पाहि ॥ २ ॥ ॐ अमऽआयाहिवी० ब-
 दिपि ॥ ३ ॥ ॐ सन्नोदेवी० खवन्तुनः ॥ ४ ॥ ॐ सहनोस्तुसहनोवतुसहनइदम्वीर्यवदस्तुब्रह्म ॥ इन्द्रस्तद्देवेनयथा-
 नचिद्विपामहे ॥ १ ॥ अथेमामृचंजपन्त्युभाकवीति ॥ ॐ उभाकवीषुवायोनोधर्मःपरापतत् ॥ परिसख्यस्यधर्मिणो
 विसस्यानियिसृजामहे ॥ १ ॥ ॥ ततो गंधाद्युपचारैर्ऋषीणामुत्तरपूजनं ॥ विसर्जनं ॥ ॐ उत्तिष्ठब्रह्म० सच्चो ॥ १ ॥
 यान्तुऋषिगणाःसर्व० गमनायच ॥ १ ॥ ऋषीणांजलेस्नानं ॥ ॐ सुमुद्रंक्षुस्वाहुान्तरिक्षंक्षुस्वाहद्विचद्वत्तितारंक्षुस्वा-
 हासिन्नायरुणौगक्षुस्वाहाहोरात्रेगक्षुस्वाहाहंदाद्वसिगक्षुस्वाहाद्यावापृथिवीगक्षुस्वाहायुजंक्षुस्वाहासामंगक्षुस्वाहादिव्यन्नभो-
 गक्षुस्वाहासिन्वैधानुरंगक्षुस्वाहामनोमेहद्विद्वद्वन्तेधूमोगक्षुस्वाहातुल्यज्योतिःपृथिवीम्ममसुनार्पणस्वाहा ॥ १ ॥ त्रिरात्रन्ना-
 धीयीरन् ॥ क्लोमनखानामनिकृन्तनम् ॥ त्रिरात्रलंसहोष्यविप्रतिष्ठेरन् ॥ - ॥ अनेनअच्यायोत्सर्गाख्येनकर्मणाभगवा-

नृश्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् ॥ ततज्ज्यायोपाकर्म ॥ इतिष्टद्धाचारानुसारिणीअध्यायोत्सर्गोपाकर्मपद्धतिः ॥

अधेष्टमाद्रिप्रयोगः ॥ स्वस्तिश्रीवत्समस्तजगदुत्पत्तिस्थितिप्रलयकारणस्य रक्षाशिक्षाविचक्षणस्य प्रणतपारिजातस्य अशेष-
पराक्रमस्य श्रीविष्णोः आज्ञयाप्रवर्तमानस्य श्रीमदनंतवीर्यस्यादिनारायणस्य अचिन्त्यापरिमितशक्त्याभियमाणास्य म-
हाजलौचमध्यं परिभ्रममाणानामनेकफोटिज्जलाण्डानामेकतमेऽव्यक्तमहदहङ्कारपृथिव्यसेजोवाय्वाकाशाद्याचरणैराद्युतेऽ-
शिन्महति जलाण्डखण्डयोर्मध्येआधारशक्तिश्रीमदादिवाराहदंष्ट्राप्रविराजिते कूर्मानन्तवासुकितक्षकुलिककर्कोटकप-
द्ममहापद्मशङ्खाद्यष्टमदानैर्गीप्रयमाणे ऐरावतपुण्डरीकवामनकुमुदाञ्जनपुष्पदन्तसार्वभौमसुप्रतीकाष्टदिग्गजप्रतिष्ठिताना-
मतलचित्तलमुतलतलतलरसातलमहातलपाताललोकानामुपरिभागे भूर्लोकभुवर्लोकस्वलोकमहर्लोकजनोलोकतपोलोक-
सत्यलोकार्यसत्यलोकानामधोभागे चक्रयालशैलमहावलयनागमध्यवर्तिनो महाकालमहाफणिराजशेषस्य सहस्रफणानां
मणिमण्डलमण्डितेष्टदिग्दन्तिगुण्डोत्तम्विते अमरायत्नशोकयतीभोगयतीसिद्धयतीगान्धर्वयतीकाञ्चयत्यलफावतीय-
शोवतीतिपुण्यपुरीप्रतिष्ठिते इन्द्राग्रियमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशानाष्टदिक्पालप्रतिष्ठिते वरधुवाधरसोमपात्रभञ्जनल-
प्रत्यूषप्रभासाख्याष्टवसुभिर्विराजिते हरत्र्यम्बकलद्रसुगन्ध्याधापाराजितकपालीभैरवशम्भुकपर्दिदृषाकपिबटुरुपाख्यैका-
दशरुद्रैः संशोभिते रुद्रोपेन्द्रसन्निधौधातृत्वद्गर्भेन्द्रेशानभगमित्रपूषाख्यद्वादशादित्यप्रकाशिते यमनियमासनप्राणायामप्र-

त्याद्वारधारणाध्यानसमाध्यष्टाङ्गनिरतवसिष्ठबालखिल्यविश्वामित्रदक्षकात्यायनकौण्डिन्यगौतमगङ्गिरसपारशर्यव्यासवा-
 ल्मीकशुकशौनकभरद्वाजसनकसनन्दनसनातनसन्तकुमारनारदादिपुख्यमुनिभिःपवित्रिते लोकालोकाचलवलयिते लव-
 णेश्वरससुरासर्पिर्दधिक्षीरोदकयुक्तसप्तार्णवपरिवृते जम्बूद्वीपशाल्मलिकुशक्रौञ्चशाकपुष्कराख्यसप्तद्वीपयुते इन्द्रकांस्यता-
 म्रगभस्तिनागसौम्यगन्धर्वचारणभारतेतिनवखण्डमण्डिते सुवर्णगिरिकर्णिकोपेतमहासरोरुहाकारपञ्चाशत्कोटियोजनवि-
 स्तीर्णभूमण्डले अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्चवन्तिकाद्वारावतीतिसप्तपुरीप्रतिष्ठिते महायुक्तिप्रदस्थले शालग्रामशम्भल-
 नन्दिग्रामेतिग्रामत्रयविराजिते चम्पकारण्यषडरिफारण्यदण्डकारण्याधुंदाण्यधर्मारण्यधर्मारण्यगुह्यारण्यजम्बुकारण्य-
 विन्ध्यारण्यद्राक्षारण्यनहुपारण्यकाम्यफारण्यद्वैतारण्यनैमिषारण्यादीनांमध्ये सुमेरुनिपधकूटशुभ्रकूटधीकूटहेमकूटरजत-
 कूटचित्रकूटत्रिकूटकिष्किन्धयेताद्रिकूटहिमविन्ध्याचलानां हरिवर्षेकिम्पुरुषवर्षयोश्चदक्षिणे नवसहस्रयोजनविस्तीर्णेभर-
 तखण्डे मलयाचलसंस्थाचलविन्ध्याचलानांमुत्तरेणस्वर्णप्रस्थचण्डप्रस्थसूक्तिकावन्तकरमणकमहारमणकपाञ्चजन्यसिंहल-
 लङ्काऽशोकचलकायतीसिद्धवतीगान्धर्ववत्स्यादिपुण्यपुरीचिराजिते नवखण्डोपद्वीपमण्डिते दक्षिणवस्थितरेणुकाद्वयसू-
 करकाशीकाञ्चीकालिकालवटेश्वरकालभरमहाकालेतिनवोत्तरयुते द्वादशज्योतिर्लिङ्गगङ्गागोदा(गौतमी)क्षिप्रायमुना-
 सरस्वतीनर्मदातापीपयोष्णीचन्द्रभागाकावेरीमन्दाकिनीप्रवराकृष्णवेण्याभीमरथीतुङ्गभद्रामलापहाकृतमालाताम्रपर्णीवि-
 शालाक्षीवल्लुलाचर्मणवतीवेन्नवतीभोगावतीविशोकाकाशिकीगण्डकीवासिष्ठीप्रमदाविश्वामित्रीफल्गुनीचित्रकाश्यपीसर-

यूसर्चपापहारिणीकरोयाप्रणीतावप्रावक्रगामिनीसुवर्णरेखाशोणाभवनाशिनीशीम्रगाकुशवर्तिनीब्रह्मानन्दामहितनयेत्यने-
कपुण्यनदीभिर्विलसिते ब्रह्मपुत्रसिन्धुनदादिपरमपवित्रजलविराजिते हिमवन्मेरुगोवर्धनक्रौञ्चविश्रकूटहेमकूटमेहेन्द्रमलय-
सखेन्द्रकीलपारियात्राद्यनेकपर्वतसमन्विते भतङ्गमाल्यकिङ्किन्धक्यद्युज्जेतिमहानगसमन्विते अङ्गवङ्गकलिङ्गकाश्मीर-
कान्मनोजसौवीरसौराष्ट्रमहाराष्ट्रमगधनेपालकेरलचोलपाञ्चालगौडमालवमलयसिंहलद्रविडकर्नाटकललाटकरहाटवरहाट-
पानाटपाण्ड्यनिपधमागधान्भद्रशार्णवभोजकुरुगान्धारविदर्भयिदेहवाहीकबर्वरकैकेयकोसलविराटशूरसेनकोङ्कणकैकट-
मत्स्यमद्रपारसिकखर्जूरयावनन्तेज्जालन्धरेति सिद्धवत्यन्यदेशविशेषभापाभूमिपालविचित्रिते इलाद्युतकुरुभद्राश्वकेशु-
मालकिम्बुरुपरमणकहिरण्यमयादिनववर्षाणांमध्येभरतखण्डे धकुलचम्पकपाटलाबापुन्नागजातिकरवीररसालकहारकेत-
क्यादिनानाधिधकुसुमस्रथकविराजिते कोकन्तहिरण्यद्युङ्गकुञ्जार्युदमणिकर्णविटशालग्रामसूकरमधुरागयानिष्क्रमणलो-
हार्गलपोतस्वामिप्रभासवदरीतिचतुर्दशगुह्यविलसिते जम्बुद्वीपे कुरुक्षेत्राविसमभूमध्यरेखायाःपश्चिमदिग्भागे कुलमे-
रोर्वक्षिणदिग्भागे विन्ध्यख्यदक्षिणेदेशे श्रीशैलस्रथायव्यदेशे कृष्णानेप्ययोर्मध्यदेशे मत्स्यकूर्मवराहनुसिंहचामनपरशुराम-
रामकृष्णबुद्धकल्कीतिदशावताराणांमध्ये चौद्धावतारे गङ्गादिसरिद्धिःपाविते एवं नवसहस्रयोजनविस्तीर्णभारतवर्षे नि-
श्चिजजनपावनपरमभागवतोत्तमशौनकादिनिवासिते नैमिषारण्ये गार्ग्यवर्तान्तर्गतब्रह्मावर्तेकदेशेसूर्योन्वयभूद्युत्प्रतिष्ठिते
श्रीमन्नारायणनाभिकमलोद्भूतसकलजगत्स्रष्टुः परार्द्धद्वयजीविनो ब्रह्मणोद्वितीयेपरार्धे एकपञ्चाशत्तमेवर्षे प्रथममासेप्रथ-

मपक्षे प्रथमदिचसे अहोद्वितीयेयामे तृतीयेमुहूर्ते रथन्तरादिद्वात्रिंशत्कल्पानांमध्ये अष्टमेथेतवाराहकल्पे स्वायम्भुवादि-
मन्वन्तराणांमध्ये सप्तमेवैवस्वतमन्वन्तरे कृतत्रेताद्वापरकलिसंज्ञकानांचतुर्ण्युगानांमध्येवर्तमाने अष्टाविंशतितमेकलियुगे
तत्प्रथमेविभागे श्रीमन्नृपचिक्रमाकांष्ट श्रीमन्नृपशालीबाहनाद्याथासंख्यागमेनचान्द्रसाधनसौरनाक्षत्रादिप्रकारेणागता-
नांप्रभवादिपट्टिसंवरसराणांमध्ये असुकनासिसंघत्सरे उत्तरगोलावलम्बिनिध्रीमार्तण्डमण्डले असुकर्तौ असुकमासे असुक-
पक्षे असुकतिथौ असुकचासरे असुकनक्षत्रे असुकयोगे असुककरणे असुकराशिसंघन्त्रे असुकस्थेसूर्ये असुकस्थितेदेवगुरौ
शेषेपुत्रहृदुयथायथास्थानस्थितेषुसत्सु एषंगुणविशेषणविशिष्टदेशेकालेच असुकशर्मणो मम इहजन्मनिजन्मान्तरेवावा-
ल्ययौवनचार्धक्यायस्थासु वाक्पाणिपादपायूपस्थग्राणरसनाचक्षुःस्पर्शनश्रोत्रमनोभिध्वरित—ज्ञाताज्ञातकामाकाममहा-
पातकोपपातकादिसञ्चितानांपापानां ब्रह्महननसुरापानसुवर्णस्तेयुगरुतल्पगमनतत्संसर्गरूपमहापातकानांशुद्धिपूर्वकाणां
मनोवाक्कायकृतानां बहुकालाभ्यस्तानांउपपातकानांच स्पृष्टास्पृष्टसङ्घरीकरणमलिनीकरणापात्रीकरणजातिभ्रंशकरणविधि
ताकरणकर्मलोपजनितानां रसविक्रयकन्याविक्रयहयविक्रयगोविक्रयखरोप्रविक्रयदासीविक्रयअजादिपशुविक्रयस्वष्टहवि-
क्रयनीलीविक्रयअक्रयविक्रयपण्यविक्रयजलचरादिजन्तुविक्रयस्थलचरादिविक्रयखेचरादिविक्रयसम्भूतानां निरर्थकशृक्ष-
ब्देदनऋणानपाकरणब्रह्मस्वापहरणदेवस्वापहरणपरद्रव्यापहरणतैलादिद्रव्यापहरणफलादिहरणलोहादिहर-
णनानावस्तुहरणरूपाणां ब्राह्मणनिन्दागुरुनिन्दावेदनिन्दाशास्त्रनिन्दापरनिन्दाभक्ष्यभक्षणभोज्यभोजनाचोव्यचोपणालेख

लेहनापेयपानात्सृष्टयस्पर्शनाश्चाव्यश्रवणाहिंसाहिंसनावन्यवन्दनाचिन्त्यचिन्तनायाज्ययाजनापूज्यपूजनरूपाणां मानृपि-
नृतिरस्कारस्त्रीपुरुषप्रीतिभेदनपरस्त्रीगमनविधवागमनवेद्यागमनदासीगमनचाण्डालादिहीनजातिगमनगुदगमनरजस-
लागमनपश्चादियगमनरूपाणां कूटसाक्षित्वपैश्वन्ययादमिथ्यापवादस्तेच्छसम्भाषणनक्षत्रक्षेपकरणनक्षत्रद्विहरणदृष्टिच्छेदनप-
रदृष्टिहरणरूपाणां मिश्रवस्त्रनगुरुवस्त्रनसापिबन्धनसत्यभाषणगर्भपातनपथिताम्बूलचर्वणहीनजातिसेवनपरास्त्रभोजनग-
णात्तभोजनलघुनपलाण्डुलजनभक्षणतालवृक्षफलभक्षणोच्छिष्टभक्षणमार्जारोच्छिष्टभक्षणपुर्णपुपितान्नभक्षणरूपाणां पक्विमे-
दकरणधूणहिंसापशुहिंसापालहिंसाधनेफाहिंसोद्भूतानां शौचत्यागस्नानत्यागसन्ध्यात्यागीपासनमित्यागैथ्यदेवत्यागरू-
पाणां निषिद्धाचरणकुम्भप्रासवासनस्रक्षद्रोहगुरुद्रोहपितृमातृद्रोहपरनिन्दात्मस्तुतिदुष्टप्रतिग्रहदुर्जनसंसर्गरूपाणां गोयानदृ-
पभयानमहिपीयानगर्दभयानोद्वयानाजयानशृत्याभरणसम्रासमत्यागगोत्रत्यागकुलत्यागदूरस्थमन्त्राणविप्राशाभेदनायन्दिता-
शीर्षादम्रद्वणपतितसम्भाषणरूपाणां पतितजनपक्विभोजनाहःसङ्गमद्वयामनोरथादिपापानां तथा—महापापोपपापाभ्यां
नानापोनिपुयत्कृतम् । बालभवेनरपापं क्षुपृद्धैचयत्कृतम् ॥ आत्मार्थैववयत्पापंपरार्थैववयत्कृतम् । तीर्थेषुचैवयत्पापं
गुर्यपज्ञाश्रुतंचयत् ॥ रागद्वेषादिजनितंफामक्रोधेनयत्कृतम् ॥ हिंसानिद्रादिजंषापंभेददृष्ट्याचयन्मया ॥ देहाभिमानजं
पापंसर्वदायन्मायाकृतम् । भूतंभव्यंचयत्पापंयविव्यंचैवगौतमि ॥ शुष्कमाद्रंचयत्पापंजानताजानताकृतम् । महच्छुच-
यत्पापंतन्मोनाशयजाह्वि ॥ ब्रह्महामद्यपःस्नेयीतथैवगुरुतल्पगः । महापापानिचत्वारितत्संसर्गतिपञ्चमः ॥ अतिपातक-

मन्यन्तस्तनून्मुपपातकम् । गोवधोव्रात्यतास्तेयं क्रुणानां चानपक्रिया ॥ अनाहिताग्नितापण्यविक्रयः परिवेदनम् । इन्ध-
नार्थेद्भुमच्छेदः स्त्रीहिंसोपधिजीवनम् ॥ हिंसायात्राविधानंचमृतकाव्यापनंतथा । प्रथमाश्रममारभ्ययत्किंचित्किल्बिषं
कृतम् ॥ कृमिकीटादिहृन्ननंयत्किंचित्प्राणिहिंसनम् । मातापित्रोरश्रुश्रूपातद्वाक्याकरणंतथा ॥ अपूज्यपूजनंचैयपूजयानां
चव्यतिक्रमः । अनाश्रमस्थताभ्यादिदेवाशुभ्रूपणंतथा ॥ परकार्यापहरणंपद्व्योपजीवनम् । ततोऽज्ञानकृतंभाषिकाधि-
कंथाच्चिकंतथा ॥ मानसंत्रिचिधंपांप्रायश्चित्तैरनाशितम् । तस्मादशेषपापेभ्यस्त्राहिरैलोक्यपायनि ॥ निःपापोऽस्त्वधुना-
देविप्रसादात्तवनान्यथा ॥ प्रकीर्णपातकानां एतत्कालपर्यन्तंसञ्चितानांलघुलघूलसूक्ष्माणांचनिःशेषपरिहारार्थं वशावरा-
न्दशापरान् आत्मनासहिताच् एकविंशतिपुरुषानुद्धतुं ब्रह्मलोकावधि पञ्चाशत्कोटियोजनविस्तीर्णेऽस्मिन्भूमण्डले गंगा-
वालुकाभिःससर्पिमण्डलपर्यन्तंकुतराशेर्बर्षसहस्रावसाने एकैकवाह्युकापकर्पक्रमेण सर्वराश्यपकर्पसंमितकालपर्यन्तं ब्रह्म-
सायुज्यताप्राप्त्यर्थं देवक्रपिपितृसिद्धाराश्रीपरमेश्वरग्रीत्यर्थं गोदास्नानमहंकरिष्ये ॥ इतिद्वेमात्रिप्रयोगः ॥

अथआह्वपरिभाषा । तत्रमहालयश्चाह्वाकालः—अपरपक्षेश्चाहं कुर्वति । ऊर्ध्ववाचतुर्थ्याः । शाकेनापिनापरपक्षमतिकामेत् ।
मासिमासिवोशनमितिध्रुतेः ॥ ॥ आह्वाधिकारिणः ॥ १ मातापित्रोरसःपुत्रः । उपनीतपौत्रसत्त्वेपिअनुपनीतपुत्रस्यैवाधिकारः । पुत्र-
श्चनजन्मतोऽधिकारीकिंतुवर्षेतरपूर्णेत्रिवर्षसकृतचूडसखधोचारणभात्रेऽधिकारोर्नवैदिकमन्त्रोच्चारणे ॥ कृतचूडस्यवैदिकमन्त्रोच्चारणेपि ॥
औरसपुनाणांवह्वेज्येष्ठपदाधिकारी । ज्येष्ठस्याभावेअसन्निधानेपातित्यादिनाधिकाराभावेवाज्येष्ठानुजः । यतुज्येष्ठसन्निधौकनिष्ठोऽधिकारी-

नतुमध्यमादितित्रिर्मल ॥ २ पुत्राभावेयौत्रः । ३ पौत्राभावेयौत्रः । ४ प्रपौत्राभावे दत्तकः पुत्रः । स च और्वदेहिके उपनीतः । अन्यत्र
दर्शमहालयादावनुपनीतः । ५ दत्तकाभावेसपत्नीपुत्रः । ६ तदभावे भर्तुःपत्नी । पत्न्याभ्यर्ता । ७ पत्यभावेअविभक्तससोदरः । भ्रातृ-
सुग्रसत्वेकनिष्ठभ्रातृत्वं । भ्रातृभयैतत्पुत्रः । सहोदरभ्रातृत्वेनाभावे असोदरोभ्राता । तदभावेअसोदरभ्रातृपुत्रः । विभक्तससुदुहिता ।
तत्रोद्वानूढसमचायेऊढेव । ८ दुहितुरभावेदौहित्रः । तत्रदौहित्रभ्रातृपुत्रसत्वे विभक्तससभ्रातृपुत्रः । ९ तदभावेपिता ।
१० पितुरभावेमाता । ११ मातृभावेस्वपुत्रः । १२ स्वसुरभावेमागिनैयः । १३ भगिनेयाभावेपितृव्यतत्पुत्रादयः-
सपिण्डाः । १५ सपिण्डाभावेसोदकाः । १६ सोदकाभावेगोत्रजाः । १७ गोत्रजाभावेमातामहमातुल्यत्वाद्योमातृसपिण्डाः । १८ मा-
तृसपिण्डाभावेस्वपितृव्यसुपुत्राः । १९ तदभावेस्वमातृव्यसुपुत्राः । २० तदभावेपितुःपितृव्यसुपुत्राः । २१ तदभावेपितुर्मातृव्यसुपुत्राः ।
२२ तदभावेपितुर्मातृलपुत्राः । २३ तदभावेमातुःपितृव्यसुपुत्राः । २४ तदभावेमातुर्मातृलपुत्राः ।
२५ तदभावेपितुःपितृव्यसुपुत्राः । २६ तदभावेमातुःपितृव्यसुपुत्राः । २७ शिष्याभावेऋत्विक् । २८ ऋत्विगभावेआचार्यः । २९ तदभावेजामाताश्वशुरस्य । श्वशुरोजामातुः । ३० त-
दभावेसखा । ३१ ससुरभावेयःकश्चिद्धनहारी । सचविप्रोविप्रस्य । ३२ तदभावेधर्मपुत्रइति ॥ ॥ अत्रसर्वत्राभावः असन्निधिर्नाशोवा ।
तत्रपत्न्यादैःसपिण्डनाधिकारेपुत्रनाशएवामावः । सपिण्डनात्माह असन्निधिरभावश्चेति । अत्रसर्वत्रमूलनिर्णयसिध्वादौ ॥ इतिश्राद्धाधिका-
रिणः ॥ ॥ आद्धेपितरः । चोपदेवः—ताताम्नावितयं सप्तसज्जननी मातामहादित्रयं सन्नि स्त्रीतनयादि तातज्जननीस्वभ्रातरः सन्निधयः ॥
ताताम्नात्मभगिन्यपत्यधवपुक् जायापिता सद्गुरुः शिष्याणाः पितरो महालयविचौ तीर्थे तथा तर्पणे ॥ १ ॥ अस्यार्थः—तातत्रयी
पितृत्रयी । अम्मात्रयी मातृत्रयी । सप्तसज्जननी सापत्नमाता । अत्रविशेषः । स्मृतिदर्पणगालवः—अनेकमातरोयस्यश्राद्धेचापरपक्षिके ॥

अर्घ्यदानंयुयकुर्पातिपण्डमेकं कृतुनिर्वयेदिति ॥ सापन्नमातुरेकोद्विष्टपार्ष्वणवा । उभयविधवचनात् । मातामहत्रयं सपत्नीकं । पृथग्नामातामही-
 त्रयं । उभयविधवचनात् । श्री पत्नी । तनयः पुत्रः । आदिशब्दादुद्दिष्टा । तातभ्राता पितृव्यः । जननीभ्राता मातुलः । स्वभ्राता स्वसोदरः ।
 पूते त्रयः सपत्नीकाः । सस्त्रियइत्यत्र तस्त्रियइत्यपि पाठांतरं । तदातेषां स्त्रियः । पितृव्यस्त्री । मातुलाग्नी । स्वभ्रातृजायाचेति । तातभगिनी-
 पितृव्यसा । मातृभगिनीमातृव्यसा ॥ आत्मभगिनीस्वस्वसा । सापत्यासधवाच । तेन सापत्यासधवाइति प्रयोगः । एतास्तु सतीपुनतद्भर्तादे-
 र्दानं । द्वारलोपात् । जायापिताश्वशुरः । श्वश्रूष्यभ्रोपलक्ष्यते । गुरुः । उपनीयतुयः शिष्यं वेदमभ्यापयेद्गुरुरिति । शिष्यः । स्वशिल्पमि-
 च्छन्नाहर्तुयन्तृधानामनुज्ञया । आचार्यस्य वसेदन्तेकृत्वा कालं सुनिश्चितं । आचार्यः शिक्षयेदेनं स्वगृहे दत्तभोजनमित्यन्तेवासिलक्षणं । शिष्यस्त-
 तु ल्योनिद्याधीति । आसोदितकर्ता मित्रादिः । एते पितरः महालयेतीर्थतर्पणे च ज्ञेयाः ॥ आदिशब्दादिपुतुनमातामहाः । कर्पूसमन्वितं मुक्त्वा तया-
 चं श्राद्धपौष्ठं । प्रत्यादिदकचशेषेषु पिण्डाः स्युः पडिति स्थितिरिति छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनोक्तेः । कर्पूसमन्वितं सपिण्डनं ॥ इति पितरः ॥ ॥
 आह्वमेदेन विश्वेव व्यवस्था माहवाहः—इष्टि श्राद्धेऋतुर्दक्षः संकीर्त्यो वैश्वदेविके । नान्दीमुखे सत्यवसूकाम्ये च धुरिलोचनौ । पुरुरवा-
 द्रवीचैव पार्ष्वणे समुदाहृतौ । नैमित्तिके कामकाले वैवंसर्वग्रकीर्तयेत् ॥ धूरिलोचनाविति पाठः । आदिस्वपुराणे—अपिकन्यागते सूर्ये काम्ये-
 च धुरिलोचनौ ॥ कन्यागतइति कन्यासंकान्तिनिमित्तके श्राद्धे इति केचित् । तदा तु महालये पुरुरवाद्वैवावेव । आ- स. कन्यागतसूर्यं निमि-
 तीकृत्य विहिते भाद्रपदापरपक्षइति हेमाद्रिः ॥ ॥ अथ ब्राह्मणनिमग्नकालः—यदहः संपथेत तदहर्मासु गणानामह्य । पूर्वद्युर्वाइत्यवधा-
 रणा । पूर्वद्युरेवेत्यर्थः । मेधुनप्रतिपेद्यान्यथानुपपत्तेः ॥ ॥ अथ विहितानां ब्राह्मणाः । स्वातकान् । त्रयः स्वातका भवन्ति विद्यास्नातको ब्र-
 तस्नातको विद्याव्रतस्नातकश्चेति । अयं त्रयः सपत्नीकविप्रनिमग्नप्रतिपेधे प्रतिप्रसवः । एकेयतीन् । मार्केण्डेयः—भिक्षार्थमागतान्वापिकाले-

संयमिनोपतीन् । ओजयेत्यणतायैस्तुप्रसादोपतमानसइति । यतिस्तुत्रिदण्डी । एकदण्डिनांश्राद्धेतिरस्तत्वात् । इतिगदाधरभाष्यं ।
 एहत्यान्साधून्वा । साधूनितिविशेषणं । साधून्स्त्रीणदोपानित्यर्थः । तथाचविष्णुपुराणं—साधवःक्षीणदोषास्तुइति । पुराणसमु-
 दाये—एहस्याःकुलसंपन्नाःप्रख्याताःकुलगोत्रतः । स्वदारनिरतान्शान्ताविज्ञेयाःपक्षिपावनाइतिगदाधरभाष्यं । ओत्रियान् । ओ-
 त्रियलक्षणाभाहदेवलः—एकशालांसकल्पांचषड्विंशैरधीत्यच । षट्कर्मनिरतोविप्रःश्रोत्रियोनामवर्मवित् ॥ कल्पप्रहणमादरार्थम् ।
 तथाहि—जन्मनामाक्षणोक्षेयःसंस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्ययायातिविप्रत्वंत्रिभिःश्रोत्रियउच्यतइतिगदाधरभाष्यं । बृह्दान् । ज्ञानतपो-
 वयोबृह्यानित्यर्थः । जनवद्यान्त्यसकर्मस्थान् । जनवद्यान् पितृमातृवंशइत्यविशुद्धान् । स्वयमपिलोकापवादरहितान् । स्वकर्मस्थान् स्वजा-
 तिविहितकर्मरतांब्येत्यर्थः । एवंमुल्यंकल्पदर्शयित्वा ॥ अगानुकल्पंदर्शयति । अभावेपिशिव्यान्स्वाचारान् । शिव्यान्मन्त्रचारिणः ।
 स्वाचारान्अग्निपरिचरणगुरुशुश्रूषाद्यभिरतान् । तेषांचएकान्ननिषेधेपिवाचनिकंश्राद्धभोजनम् । तथाचठ्यासः—अनिन्दामभितश्राद्धे-
 विप्रोपाह्वरुणोदितः । एकाक्षमविरोधेनव्रतानांप्रयमाश्रमी । अग्निः—ऋत्विक्पुत्रादयोद्येतेसकुल्यामाख्यणाद्विजाः । वैश्वदेवेनियोक्तव्याय-
 येतेगुणयत्तराइतिगदाधरभाष्यं । इत्यनुकल्पः ॥ अथचउर्ष्याः । द्विर्ब्रह्मगुरुविक्रिबद्धावदन्तविद्वप्रजननव्याधितव्यंगिब्रिष्टिकुष्ठिकुनखि-
 वर्जइति । द्विर्ब्रह्मःदुर्धर्मा । सचजन्मान्तैरुत्तल्पगः अथवा—यस्यवेदध्ववेदीचविच्छिद्येतेत्रिपूरुषे । द्विर्ब्रह्मःसतुविज्ञेयःश्राद्धकर्मणिनिर्दिष्टइति ।
 शुरुःअतिगौरोमण्डलकुष्ठीवा । विस्त्रियोदन्तुरः—यस्यैवाधरोष्ठान्म्यांजायतेदधानवलिः । विस्त्रियःसतुविज्ञेयोब्राह्मणःपक्षि-
 दूषवदति । दयावदन्तः स्वभावात्कुण्ठदन्तः । विद्वप्रजननःछिन्नलिङ्गचर्मो दाक्षिणात्येप्रसिद्धः । व्याधितोव्यापियुक्तः । व्यङ्गःहीनाङ्गः अधि-
 काङ्गःविरुद्धाङ्गसंस्मितश्चेति । जतः कुञ्जवक्त्रमुखदस्तादादीनांचप्रतिषेधः । वित्रीश्वेतकुट्टी कुष्ठगलिताङ्गः । कुनखीकुत्सितनखः । इति-

पच्योयज्यं ब्राह्मणाः ॥ अथ अक्षय्यतृप्तिकरागुणवत्तराब्राह्मणाः । मन्वाध्यायिनः । पूताः । शाखाध्यायी । पङ्कवित् ।
 ज्येष्ठसामगः । गायत्रीसारमाश्रोपि । पश्चाग्निः । स्वातकः । त्रिणाचिकेतः । त्रिमधुः । त्रिसुपर्णी । द्रोणपाठकः । ब्राह्मोढापुत्रः । चागी-
 श्वरः । याज्ञिकश्च । एते श्रान्देकर्मणि अवश्यं निर्योज्याः । एते पांनि योजनेन पितृणामक्षय्यवृद्धिरित्यर्थः । अभवेत्येकं वेदविदं पक्षिन्मूर्धनि नि-
 रुज्यात् । आसहस्रास्पर्द्धिपुनातीति वचनात् । पश्चाग्निः गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाभिसंभ्यावसंभ्याग्निमान् । त्रिणाचिकेतः यल्लुर्वेदभागः तद्व्रतं
 चतुर्भययोऽधीते यश्च करोति सोऽपि तद्योगाग्निनाचिकेतः । त्रिमधुः ऋग्वेदैकदेशः तदधीते तद्व्रतं चरतियः स त्रिमधुः । त्रिसुपर्णी अध्वर्युवेदभागस्य
 अर्धतो ग्रन्थस्याप्येता । द्रोणपाठको धर्मशास्त्रपाठकः । चागीश्वरो विद्वान् । इति ॥ प्रसंगाद्विदोऽप्यतस्तृप्तिकरं ब्रह्ममाह । संवत्स-
 रंतुगव्येन पयसा पायेसेन वा ॥ आह निमज्जनस्य ग्राह्याश्च चिचारः । अतिन्येनामधि तो मापक्रामेत् । अनिन्यो लोकापवाहर-
 हितः । तेन आह्वार्यं निमज्जितो विप्रो न व्यतिक्रमं कुर्यादित्यर्थः । मनुरतिक्रमे दोषमाह—केति तस्तु यथान्यार्थं हव्यकन्ये द्विजोत्तमः । क-
 थंचिदप्यतिक्रामन्पापः सूकरतां व्रजेदिति । न केवलं ब्राह्मणस्य व्यतिक्रमे दोषः । किंतु यजमानस्यापि ब्राह्मणव्यतिक्रमे दोषः । तथा हि यमः—
 भामस्य ब्राह्मण्यस्तु यथान्यार्यनपूजयेत् । अतिकृच्छ्रासु घोरासु तिर्यग्यो निपुजायत इति ॥ आह ब्राह्मणानां संखपा उपवेशनं च ।
 स्वातान् शुचीनां चांतां श्राद्धेष्वुखात्रुपवेश्य देवैर्युग्मान्यथा शक्ति ॥ खानमाचमनं च स्मृतिप्राप्तमेयानुबदति न कर्मां गत्वेनेति कर्कः । असुरमान्यथा
 शक्तिपित्र्यएकैकस्योदस्तु खान् । अयं प्रथमः पक्षः । द्वौ वा देवौ व्रीह्यपि च्येद्वितीयः पक्षः । एकैकमुभयत्र वेति पक्षांतरं । माता महानामव्येवम् ।
 तथा च यावं तोदै वे पित्र्ये च पितृभ्यः मातामहेभ्योऽपि तावं त एव । एतदोजेपक्षे । तंत्रं वा वैश्वदेविकं । विश्वेदेवास्तत्रेण वा । य एव पितृभ्यो माताम-
 हेभ्योऽपि त एव । इतरपक्षद्वये च सर्वतंत्रेणैति । यथा देविकास्तथापि तु संबंधि नोपि । स चायमन्यः पक्षः ॥

अथप्राग्गणनिर्माणं ॥ तत्रश्राद्धदिनात्पूर्वेषुःसायन्तनृत्त्योत्तरंविहितप्रतिपिद्यामघर्णीयब्राह्मण
षट्शुक्लानामुदसुराउपविश्यकृत्सायाशनंदिवंप्राप्तुमुपवेश्य शःकर्णव्येवापरपश्चिकपितृपितामहप्रपिता
महश्चाद्यान्तेर्वधदेवेत्याममघयेइत्येवंचतुःअष्टनियथाशक्तियुगमात्रास्रणानामघयेत् । द्विजोप्यप्रतिघन्धेसति
अभिन्धेनागप्रितोनापनोमेत् । सतितुप्रतिघन्धेउपक्रमणेनक्षोपः । आमघ्नितव्यामश्राद्धाह्नंनप्रतिगृह्णीयात् ।
आमघ्नितश्राद्धकर्णोर्भधुनप्रतिपेधः । एवंमातामहप्रमातामहबृद्धप्रमातामहश्चाद्यान्तेर्वधदेवेब्राह्मणानामघयेत् ।
अथप्राचीनावीतीदक्षिणाभिमुखउपविश्योदस्तुसंदिजमुपवेश्य शःकर्णव्येवापरपश्चिकपितृपितामहप्रमातामह
इत्येवंविप्रप्रनियथासत्तययुग्मान् प्रादाणानामघयेत् । एवंपितामहश्राद्धेप्रपितामहश्राद्धेचमातामहश्चाद्धे
प्रमातामहश्चाद्धेबृद्धप्रमातामहश्राद्धेएवमेववास्रणानामघयेत् । अग्रदेवेविभ्येचयावन्तोमास्रणामातामहेभ्यो-
पितव्रतनतायन्तएव ॥ नृत्तसंख्याकत्रास्रणासंभवे । द्वीपितामहप्रपितामहश्चाद्यान्तेर्देवे ।
द्वीचमातामहादिश्राद्यान्तेर्वधदेवे । द्रयाजामपिपितादीनांसंमन्थिनःसाधारणांस्त्रीनामघयेत् । एकैक-
शेतिविशेषगत्वास्मिन्धेभगवतातुक्त्वान् । पित्रादीर्नान्द्रयाणांत्रयोविवित्राःसाधारणाः मातामहानांशिवं ॥
तत्रायंप्रयोगः । पितृपितामहप्रपितामहश्चाद्धेत्वामामत्रयइत्येवंत्रीन्प्रादाणानामघयेत् । एवमेवमाताम-
हानां ॥ केचित्तुपितृश्राद्धेत्वामित्येकंपितामहश्चाद्धेत्वामित्येकंप्रपितामहश्चाद्धेत्वामित्येकंद्व्येवंत्रीन्प्रादाणाना-

१ पाथमकल्पिक्रमः(दाणसंख्या

वित्रादित्रयदेवे

८

पितृस्थाने

९

पितामहस्थाने

९

प्रपितामहस्थाने

९

एवं

३५

एवंमातामहादी

३५

सर्वसंभूय

७०

२ द्वितीयेकल्पेविप्रसंख्या

वित्रादित्रयदेवे

४

पितृस्थाने

४

पितामहस्थाने

४

प्रपितामहस्थाने

४

एवं

१३

एवं मातामहादी

१३

सर्वसंभूय

२६

मघ्नन्ति । मातामहानांचैवं ॥ एवमस्मिन्पक्षेदशाच्चाख्यानाः ॥ तद्यंवावैश्वदेविकं ॥
यावेवपितृभ्योवैश्वदेविकीप्राक्षणीमातामहेभ्योपितावेव ॥ तत्रैवंप्रयोगः ॥ पितृपितामह-
प्रपितामहमातामहप्रमातामहदृष्टप्रमातामहआद्धात्रैवैश्वदेवेत्यामितिद्वावेव ॥ अस्मिन्पक्षे-
अष्टौचिप्राः ॥ एतदसंभवेयथैविकंतयं । एवंपितृमातामहानांच । यएवपितृभ्यो-
प्राक्षणामातामहेभ्योपितएवेत्यर्थः ॥ तत्रैर्यंप्रयोगः ॥ त्रिष्वपिप्राक्षणेपुपितृपितामहप्रपि-
तामहमातामहप्रमातामहदृष्टप्रमातामहआद्धेत्वामिति ॥ अस्मिन्पक्षेपंचास्त्राख्यानाः ॥
एकैरूपिप्रादिकंप्रतिएकैकविप्रक्षेपेक्षेतुनार्यतद्यपक्षः । असंभवात् ॥ एतदसंभवेपिपिप्रादिसं-
यन्येकोदैविकः । एकश्चदैवोमातामहादिसंबन्धी । एकःपिप्रादिप्राद्धे । एकश्चमातामहा-
दिप्राद्धे ॥ एवंचैवद्वारः ॥ अग्रवैश्वदेविकतत्रपक्षेयर्थः ॥ एतस्याप्यसंभवेपितृमातामह-
दैवार्थएकः । एकश्चपितृमातामहार्थे ॥ एवंद्वौ ॥ निमज्जितस्यविप्रस्यप्रतिप्राद्धादि-
निपेधः ॥ आमप्रितोवान्यदर्शनप्रतिगृहीयात् । अन्यदन्नंआमात्रसिद्धंवा । भोजनात्प्राक्-
भोजनोत्तरवेत्यर्थः । यथाहृदयलः—पूर्वनिमज्जितोन्यस्ययदिकुर्यात्प्रतिप्राद्धम् । मुक्ताहा-
रोपिवासुहेसुकृतंतस्मनइयति । व्यासः—मुक्तेआहुंतुन्योयस्यनरोन्येननिमज्जितः । देवे-
चाप्यथवापित्र्येसतुनिष्कृष्यतेखगैः । यमोपि—आमचितश्चयोविप्रोगोक्तुमन्यत्रगच्छति ।

३ तृतीयेकद्वेविप्रसंख्या पिप्रादित्रयद्वे २ पिप्रादित्रयख्याने ३ एव ५ मातामहानामांबे ५ सर्वसंभूय १०	६ अस्मिन्पक्षे पिप्रादित्रयद्वे ३ पिप्रादित्रये ३ इति प्री एवं मातामहावी २ संभूय ५
४ श्वेतत्रेस्मिसेचकद्वे पितृमातामहद्वे २ पिप्रादित्रये ३ मातामहाविप्रये ३ एव ससुविता ८	७ अस्मिन्पक्षे पिप्राद्विप्रये ३ पिप्रादित्रये ३ मातामहाविप्रये ३ संभूय ३
५ अस्मिन्पक्षे पितृमातामहद्वे २ पितृमातामहद्वे ३ संभूय ५	८ अस्मिन्पक्षे पिप्राद्विप्रये ३ पितृमातामहद्वे ३ संभूय २

नरकाणां शतं गत्वा चांडालेष्वभिजायेत इति गदाधरदीक्षिताः । आद्वैतस्य शक्तौ हेमाद्रौ देवलः — एकेनापि हि विप्रेण पट्टपिण्डं श्राद्धमाचरेत् । पट्टार्थं न्दिपायेत्तत्र पट्टं यो दद्यात्तथा हविः ॥ गौभिलः — यथैकं योजयेच्छ्राद्धे छन्दोगतन्मोजयेत् । ऋचो यजुर्विसामा निव्रित्यंतत्र विद्यते ॥ चतुर्विंशतिमते — एकस्मिन्नाखणे सर्वानाचार्यादींस्तु पूजयेत् इति ॥ अन्नवैश्वदेवियशोपमाहृतत्रैववसिष्ठः — यथैकं भोजयेच्छ्राद्धे देवं तत्र कर्तव्यं भवेत् । अन्नं याग्रे स मुद्गुल्य सर्वस्य प्रकृतस्य च । देवताय तर्पणे कृत्वा ततः श्राद्धं समाचरेत् । प्रास्येदमीतदन्नं तु दद्याद्वा प्रदक्षारिणे इति ॥ अत्रैकविंशतिमते चोपमाहृष्टयीचन्द्रोदयप्रचेताः — एकस्मिन्नाखणे वैवेसाग्रेऽग्निर्भवेत्सदा । अन्नमेकुकुशमुष्टिसाख्यादकर्मणिसर्वतः ॥ ॥ सर्वथा विप्रालाभेन ज्ञेयं हेमाद्रौ सत्यव्रतः — निधाय दर्भं नियममाखनेषु समाहितः । त्रैपातुप्रेषं सुक्तं सर्वश्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥ चतुश्श्राद्धपदकः शास्त्रार्थमेव । अस्य प्रयोगो ग्रेव्यं कीकृतएवेति नात्र विस्तरः क्रियते ॥ ॥ दर्भं नियमान् प्रकृत्य कास्यापनः — यज्ञवास्तुनिगुष्टौ यस्तन्मेदं र्भटौ तथा । दर्भं संख्यानं विहिता विष्टास्तरणेपुच ॥ इति ॥ मातृश्राद्धे तु विप्रालाभे सुवासिन्त्योपि भोजनीया इत्याह परार्कं दृष्टव्यं सिष्ठः — मातृश्राद्धे तु विप्रालाभलोभे पूजयेदपि । पतिपुत्रान्वितभग्या यो पितोष्टौ कुलोद्धरादिति । अष्टाव्रित्तिपृष्टिश्चाद्धविषयम् ॥ ॥ आद्वैतजमानस्य ब्राह्मणानां च नियमाः ॥ तदहः शुचिरक्रोधनोऽल्वरितोऽग्रमतः सत्यवादी स्यादर्थमधुन श्रमस्तथाया न्वर्जयेत् । आयाहनादिवाग्यतओपास्यर्धेनात् । आमघ्रिताश्चैवं ॥ इति नियमाः ॥ ॥ द्वैतपूर्वः पदार्थोपक्रमः ॥ देवपूर्वं श्राद्धं । मनुयाज्ञवल्क्याभ्यां निमग्नणादिपदार्थजातं सर्वदेवपूर्वमुक्तं । विसर्जनं तु पितृपूर्वं भिति । सूत्रकारमते देवपूर्वं श्राद्धं भितिसूत्रात् निमग्नणादिविसर्जनान्तं पदार्थजातमखिलं देवपूर्वमवति ॥ ॥ पित्र्ये अपसव्यादिधर्माः ॥ पिण्डपितृयज्ञवदुपचारः । तेन प्राचीनाधीतिता, दक्षिणाभिमुखता, वामबानुनिपातः, पितृवीर्यं, अग्रदक्षिणता, दक्षिणापवर्गता, दर्शनादक्षिणाग्रता चेत्यादयः पितृकधर्माः ॥ ॥

दैवे सञ्चयादिधर्माः ॥ अथाद्वैतश्चेन्निकृताखणोपचारे यज्ञोपवीतिता, उदशुस्रता, दक्षिणगानुनिपातः, देवतीर्थं, प्रदक्षिणता, उदगपवर्गता, दर्भाणां प्रागग्रता चेत्यादयो द्वैतिकधर्मज्ञेयाः ॥ ॥ दैवेष्वन्ये च धर्माः कीदृशादेयाः ॥ पित्र्ये दिगुणादर्माः । अर्थाद्वैतश्चेदेवेकजवः ॥ ॥ दानं कथं देयं ॥ पवित्रपाणिर्दद्यादासीनः सर्वत्र । सर्वत्र दैवेष्वन्ये च ॥ ॥ प्रश्ने प्रतिप्रश्नश्च विचारः ॥ ॥ प्रश्नेषु पङ्क्तिमूर्धन्यं पृच्छतिसर्धान्या । आद्ये पक्षे सामर्थ्यात् तत्त्वप्रतिप्रश्नः । द्वितीयपक्षे सर्वेषां प्रतिप्रश्नः ॥ ॥ अथ संवन्धाद्युच्चारणक्रमनिर्णयः ॥ संवन्धाद्युच्चारणे क्रमविशेषनि-
यमः । आह्लाकारिकायां—संवन्धे प्रथमं भूयान्नाम गोत्रमतः परं ॥ रूपंततो विजानीयादेयधर्मः सनातन इति । तत्रैव—सुतनाम समुच्चा-
र्यतस्व गोनमुदीरयेदिति । तत्रैव च हारपतिः—आसने चार्घदाने च पिण्डदाने ऽवने जने ॥ संवन्धनाम गोत्राणियथाहं मनुकीर्तेयेदिति ॥ हे-
माद्रौ भृगुरस्तु संवन्धाद्युच्चारणे क्रम नियममन्यथाह । गोत्रसंवन्धनामानि पितृकर्मणि कीर्तयेदिति । तत्रैव व्यासोपि—गोत्रसंवन्धनामा-
नि पितृव्यानामुक्तीर्तयन् । एकैरुक्तस्तु विप्रस्य अर्घ्यपात्रं निनिक्षिपेदिति । अतः संवन्धाद्युच्चारणे क्रमविशेषनियमे विकल्पः ॥ तत्रापि । गोत्राद्यस्य स्व-
भाकारि स्तर्पयेदनुपूर्वं शइति हेमाद्रौ योगियास्तवत्क्रयोक्तेः । तस्य च याजसने यिगुरुत्वाद्वाजसने यिभिर्योगियास्तवत्क्रयोक्तकमानुसारी भृगवा-
गुक्तमम एष गोनो नाद्युच्चारणे समाश्रयणीय इत्यनन्तरं देवाः ॥ रामबाजे पेयि ङाढुर्वैद्यनाथ मिश्र गदाधर दीक्षित प्रभृतिभिरयमेव पक्ष उररीकृत इति ॥ ॥
गोत्रश्चान्वोच्चारणं तु सकारेण सम्बन्धितं कार्यम् । आह्लाकारिकायां—सकारेण हि वक्तव्यं गोत्र सर्वत्र भीमता ॥ सकारः कुतपो ज्ञेय-
स्तस्माच्च ज्ञेयसर्पदेति ॥ ॥ गोत्रस्यापरिज्ञाने निर्णयसिद्धौ—गोत्रसत्यपरिज्ञाने काश्यपे गोत्रमुच्यते ॥ यस्मादाह धृतिः सर्वाः प्रजाः
कश्यपसंगत्या इति ॥ ॥ नाम्नोच्चारणे विशेषमाह ॥ हेमाद्रौ चौधायनः—धर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य तु ॥ गुप्तांतं वैव-
रीयस्य दासांतं शूद्रजन्यमन इति ॥ क्षीणां दान्तं नाम ज्ञेयम् । दान्तं नाम क्षीणाणि गोत्रमिति गोत्रिलेके । केचित् देवीशब्दान्तमाहुः । अन्ये तु देवीदाइति

द्वयोः समुच्चयमाहुः ॥ ॥ नास्माभ्युदयानेतु । आश्वलायनः । यदिनामान्यविद्वांसस्तत्सामहप्रपितामहेतिब्रूयादिति ॥ चत्वारि-
द्विस्तुपोचारक्रमः । आह्निकाशिकायां—वसूदस्तथादित्य पित्रादित्रितयेकमात्र ॥ मातामहादिमात्रादित्रितयेस्मृतिमर्हतीति ॥ ॥
नामोचारस्यलानि । कात्यायनः । असावित्यपनोदइति । काशिकायां—आसनेऽवाहनेपाद्येऽन्नदानेऽवनेजने ॥ अक्षयेऽपिण्डादानेच
नामोत्रेऽप्रकीर्तयेदिति ॥ ॥ अथयिभक्तिविचारः ॥ ऐमाद्रौभारयणः—विभक्तिभिस्तुयदिकिचिदीयेतपितृदेवते ॥ तत्सर्वसफल
श्रेयनिपरीतनिरर्थकमिति ॥ तत्रतर्पणेप्रथमा । सबत्सर सावयवस्तुष्यताभितिसूनात् ॥ व्यासः—प्रथमातर्पणेप्रोक्तासबुद्धिमपरेजगु-
रिति ॥ सबुद्धिस्तुष्याखान्तरपरा ॥ ॥ काशिकायां—आयघणे प्रतिज्ञायामक्षयेदक्षिणात्रियो ॥ सपूर्णपृच्छासनयोः पृष्ठीकुर्यात्सर्वदेवहीति ॥
अत्रिद्रकास्मृत्यर्थेसारयोश्चनारदीये —अक्षव्यासनयोः पृष्ठीद्वितीयावाहनेतया ॥ अन्नदानेचतुर्थीस्याच्छेपाः सबुद्धयः स्मृताइतिच ॥ ॥
सूत्रानुगारस्तु—आयाहनेद्वितीया । विश्वादेवानावाहयिष्यइतिपितृनावाहयिष्यइत्यावाहनेद्वितीयानिर्देशात् ॥ अर्थदानेसंबुद्धिः ॥
असावेतर्पेर्दत्तदानेसंबुद्धिर्निर्देशात् ॥ अक्षजनेविण्डदानेपुनरक्षणेजनेचसंबुद्धिः । उदपानेनावनेजयत्यपसव्यः सव्येनबोद्धरणसामर्थ्या-
दसाववनेनिश्चेतियजमानस्यपितृप्रभृतिनीति यथावनिक्तपिण्डान्दत्तादत्यसावेतत्तइति अवनेज्यपूर्ववदितिचतत्तरस्तेनसंबुद्धिर्निर्देशात् ॥
अक्षरूपोदकदानेपृष्ठी ॥ नान्दीमुखा पितरः प्रीयतामित्याभ्युदयिकसूत्रप्रकृतौपृष्ठयावक्ष्योदकदानस्याभिहितत्वाद्योदकेनेहापितवैवप्राप्ते-
प्रथमायाविभक्तैर्निर्देशात् । तथाचचृद्धिश्चाद्रं प्रकृत्यच्छन्दोगपरिशिष्टेकात्यायनः—अक्षयोदकदानतुअर्थदानचदिरूपते । पृष्ठवेच
नियतकुर्यान्नचतुर्प्याकदाचनेति । आभ्युदयिकेनान्दीमुखा पितरः प्रीयतामित्यक्षय्यस्थानइतिस्त्रेणप्रथमाविभक्तिविधानेनपृष्ठयानिवेशायो-
गात्तस्या प्रकृतावेवनिवेशौचित्यादिति ॥ अन्नदानेचतुर्थी ॥ अन्नचासावेतत्तइत्युद्दिश्यमोज्येदितिशाङ्खायनसूत्रात् ॥ ॥ आभ्युदयिके

सर्वत्रप्रथमा ॥ नान्दीमुखाः पितरः पितामहाः अपितामहागतामहाः प्रमातामहावृद्धग्रामातमहाश्वप्रीयन्तामितिसूत्रेनान्दीमुखाः पितरः प्रीयन्ता-
मि-
त्यक्ष्यस्थाने इत्यत्रप्रथमान्तप्रयोगदर्शनादिहापितयेवप्राप्नोति तथापि पुनः प्रथमा विभक्तिप्रयोगदर्शनं सर्वत्रप्रथमान्तएवप्रयोगो यथास्यादित्येवमर्थः ।
तदुक्तं संग्रहे— शुभाय प्रथमातेन वृद्धौ संकल्पमाचरेदिति ॥ अथ सव्यापसव्यविचारः ॥ तत्र चतुर्विधं कर्म । देवसंचन्धिदेवं । पितु-
संचन्धिष्वम् । उभयसंबंधादुभयात्मकं । देवपितुसंबन्धरहितलौकिकं चेति । तत्रैवं सव्येन । उपवीतिन इति सूत्रात् । विध्यमपसव्येन ।
पिण्डपितृतृयज्ञवदुपचारः विध्यइति सूत्रात् । उभयात्मकमपसव्येन । विप्रतिपिद्धप्रधाना प्रधानधर्मसमवायात् प्रधानधर्मस्त्वलीयस्त्वात् ॥
लौकिकंसव्येनेति । नीचिवन्धश्चापसव्येन । पितुर्देवत्यावैनीविरिति श्रुतेः । आयनुग्नइति जोष्यपसव्येन । आवाहनस्य जपान्तत्वात् । अत-
एवतीर्थश्राद्धादौ आवाहननिवृत्ते रयंतुन इति जोषि निवर्तते । गन्धपुष्पादिदानं पितृभ्यस्त्वपसव्येन । पितृसंबन्धात् । अभीकरणहोमस्त्व-
पसव्येन । पिण्डपितृतृयज्ञवदुत्वेति सूत्रात् । अध्वर्यो दकदानं चापसव्येन । तत्स्रस्त्यकर्कभाष्यात् । दक्षिणादानं विज्यंतदपसव्येन । तथा च
पारस्करः । हिरण्यं विश्वेश्वर्यो देवेभ्योरजतं पितृभ्य इति । अपसव्यं तच्चापीति चेति । तत्रापि विध्यदक्षिणादानेपीत्यर्थः । आमावाजस्येत्यनुब्रजनं प्रद-
क्षिणीकरणं चापसव्येन । उभयसंबन्धेन प्रधानधर्मस्त्वलीयस्त्वात् । इति । स्निग्धादौ तु— सूक्तस्तोत्रजपमुक्त्वा पिण्डाघ्राणं च दक्षिणां ।
विसर्जनं सौमनस्यमाशिर्षाप्रार्थनां तथा ॥ विप्रप्रदक्षिणां चैयस्वस्ति वाचनकं बिना । आह्वानात् स्वागतान्तं च धिना च परिवेषणं । विध्यमन्यत्र क-
र्तव्यं प्राचीनाधीति नासदेति जमदग्निरिति ॥ अधनीवीचन्धविचारः । नीवीचन्धश्च पिण्डपितृतृयज्ञे विहितः । तथा च तत्सूत्रं— नी-
वीविस्त * सप्तमो व इत्यंजलिं करोतीति विसंसनोपदेशात् पूर्वमेव नीवीमत्परिधानमिति कर्कः । पिण्डपितृतृयज्ञवदुपचारः विध्यइत्यतिदेशादापरप-
क्षिकादौ सर्वत्र प्राप्तः ॥ सच नीवीचन्धः पित्र्ये कर्मणि दक्षिणतः कार्यः । अभ्युदयिके वामतश्च कार्यः । तदुक्तं श्राद्धकाशिकायां—

दशसंगेन न नीवीसाचाग्रेभ्योऽपि स्फुटा । पितृणां दक्षिणे पाशे निषीता च दीविके ॥ घृक्षयाज्ञचल्चयः—दक्षिणे कटिदेशे तु तिलैः सह कुशत्रयं इति । तथा च श्रुतिः—दक्षिणतश्च दीवं नीवी विरिति । एतच्छ्रुतिभाष्यकारोऽपि । नायेर्दक्षिणतएव नीवी स्थानमिति । यस्तु कान्तीयवचनं—नीवी कार्यो दशगुसिर्वा मकुक्षौ कुशैः सदा । पितृकर्मणि चैवोक्ता वेदेदाह वेदिभिरिति तदाभ्युदयिकविषयः । इति नीवीयन्धविचारः ॥ ॥ ॥

अथाग्नीकरणविचारः ॥ गदाधरभाष्ये—सचायमग्नीकरणहोमः साग्निनाऽवस्येऽग्नीकर्तव्यः । तथा च याज्ञवल्क्यः—कर्मस्मार्तविवाहाग्नौ कुर्वीत प्रत्यहं ह्री । दारकालाहुते वापि ध्यातव्यं तानि काग्निषु ॥ इति ॥ स्मार्तमत्र श्राद्धं । तदङ्गभूतोऽग्नीकरणहोमभावस्येऽग्नीभयति । न च प्रकृतिविकृतिभावेनास्य श्रौतत्वं । कार्योतिदेशात् । स्वरूपातिदेशे तु अवहननफलीकरणपूर्वकचर्वादिप्रवृत्तिरपि सात् । कार्योतिदेशे तु पुनरिति कर्तव्यतामात्रमेव प्राप्नुयात् । अतः स्मार्तत्वादावस्येऽग्नीवेव होमः । आदितमिस्तु ह्युयादक्षिणाग्नौ समाहित इति यन्मार्कण्डेयेनोक्तं तत्सर्वाधानपक्षे च दितव्यं । आहृत्य दक्षिणाग्निं तु होमार्थं वैप्रयत्नतः ॥ अथार्थलौकिकं वापि ह्युयात्कर्मसिद्धय इति वायुपुराणीयमपि औपयस्य्याहरणपक्षे च दितव्यं । अथ भावे तु विप्रस्यपाण्यावेवोपपादयेत् । यो ह्यग्निः स द्विजो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यत इति । छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—विश्वेयः पंक्तिर्मूर्धन्यस्तस्य पाणावन्नभिमान् ॥ ह्युत्सामश्च वदन्ये पांत्तुष्णीपाग्ने पुनिक्षिपेदिति । तत्राथ्यमावविचारः । काश्चि कार्या—अथ्यभावः पञ्चविधः । प्राग्भावः १ प्रच्यंसाभावः २ सन्निधानाभावः ३ अधिकाराभावः ४ अत्यन्ताभावः ५ भेति । तत्र विवाहात्पूर्वं प्राग्भावः १ तदूर्ध्वमाहितस्याग्नेः प्रमादादिना शेषे पुनराधानात्पूर्वं प्रच्यंसाभावः २ देशग्रंशादिना अरणि समारोपणादी सन्निधानाभावः ३ अशुचिद्रव्यादिस्थेऽग्नीप्रायश्चित्तं विनाऽधिकाराभावः ४ नैष्ठिकब्रह्मचर्ये खग्रभावेनात्यंताभावः ५ तत्राग्नेप्राग्भावेऽत्यन्ताभावे चाथ्यमावादे वाग्नीहोमभावः । प्रच्यंसाभावाधिकाराभावयोरावश्यकविषयो सांस्कल्पिकमेव श्राद्धं । तत्र नाग्नौकरणं । अर-

णिसमारोपणादिनासन्निधानाभावेत्याचर्यकथादेसाग्निभिरपिद्विजहस्तएवाग्नीकरणमिति । तथान्वयः—त्यक्ताग्नेःपार्वणनास्तिनैकोद्विष्टस-
 पिण्डनं । अत्यक्ताग्नेस्तुपिण्डोक्तस्तस्मात्संकल्प्यभोजयेत् । आलसेननास्तिवयादिनावायोमित्यजतितस्यैकोद्विष्टपार्वणसपिण्डीकरणादिसर्वश्राद्धे-
 व्यनधिकारः । अतःसंकल्प्यभोजयेत् । तद्व्यतिरिक्तसामेसन्निधानेपिसांगपिण्डश्राद्धेऽधिकारइत्यर्थः । ततश्चहस्तेऽग्नीकरणमितिसंकल्पयेत् ।
 सांकल्पेचयदाकुर्यान्नकुर्यात्प्राग्रपूरणं ॥ नावाहनंनाग्नीकरणंपिण्डांश्चैव नदापयेत् । सांकल्पंतुयदाश्राद्धंनकुर्यात्प्राग्रपूरणं । विकिरश्चनदातव्य
 इतिस्पष्टमिहोदितमिति । तस्मान्नलौकिकाग्नायितिसिद्धं । हस्तेऽग्नीकरणंकुर्यादग्नीवासाग्निर्कोद्विजः ॥ नपितृयज्ञोहोमोलोकिकेहोमोविधीयत-
 इति ॥ ॥ द्विजाभावे । मत्स्यपुराणे—अथभायेतुविप्रस्यपाणौवाथजलेपिवा । अजकर्णेऽश्वकर्णेवागोष्टेवाधिशिवांतिकइति ।
 जलेपिपेतितीर्थश्राद्धविषयं । तद्यदापांसमीपेस्याच्छ्राद्धज्ञेयोविधिस्तदेतिकात्यायनोक्तः । निर्जलेअजकर्णादौ ॥ ॥ यामितु—दैवविप्रकर-
 नमि हृत्वाग्नीकरणंद्विजः ॥ अपक्षीकोयदाविप्रःश्राद्धंकुर्यात्तपार्वणं ॥ विन्यविप्रैरनुज्ञातोविश्वेदेवेपुह्यते । विधुरोदैविकेर्कुपाच्छेपंपिन्येनियेदेये-
 दित्यादीनिवचननितानिशाखांतरविषयाणि । अग्नीकरणस्यापसव्यादिपिन्यधर्मेणविधानादैवेतद्धर्मानुपपत्तेः ॥ ॥ अग्नीकरणहोमस्त्व-
 पसव्येनैव—पिण्डपितृयज्ञवस्तुत्वेतिसर्वातिदेशात् । तथाचहृत्स्वपाज्ञाचलकथः—छन्दोगाश्रुदुसुःसव्येनापसव्येनयाश्रुपाइति । सव्यंतुछन्दो-
 गपरमेयेतिस्मिन्चादौ ॥ ॥ पाणिहोमपक्षेअनुज्ञावचनेनस्तः । प्रतिकृतित्वात् । इतिगदाधरदीक्षिताः ॥ अत्रैकेअपसव्येनामौकरि-
 व्यइतिपृच्छेदित्याहुस्तत्र । सव्येनैवतुष्टुप्राज्ञमपसव्येनहोमयेत् । पितृपंक्तिपुष्टेन्यस्तास्यपाणवन्निमान्इतिपैठिनसिचचनादितिकाशिका-
 काराः ॥ पिण्डपितृयज्ञवदुपचारःपिन्यइत्यनेनपिण्डपितृयज्ञातिदेशात्पिण्डपितृयज्ञवस्तुत्वेत्यत्रपुनःपिण्डपितृयज्ञग्रहणंपरिस्तरणादिपदार्थनि-
 वृत्त्यर्थप्रष्टव्यं । होममात्रस्यातिदेशः इतिकर्कगदाधरभाष्यादौ ॥ आद्धेपदार्थानुसमयकाण्डानुसमयविचारः । गदाधर-

भाष्ये श्राद्धयुगेकाष्टादशमयः पदार्थानुसमयो वेतिसंशये तु त्यसमवये सामान्यपूर्वमानुपूर्वयोगादिति परिभाषितत्वात् श्राद्धेऽपि त्रिपदत्यागा
एकत्रययोगं क्रियन्ते तत्र निमग्नणादयः पदार्थाः कृताववन्ति । अन्यथा एकैकस्य पित्रादेः सर्वस्य परिसमाप्तिद्वितीयोपक्रमे क्रमभङ्गः स्यात् । प्रथमस्य
विसर्जनं द्वितीयस्यामग्नं आपोत । तथा सति आनुपूर्वमङ्गः स्यात्तच्च नेष्टं । तस्मादेकैकपदार्थजातं सर्वपांनिर्वोद्वितीयादीन्निर्वाहयेत् । एवं-
बहुभिः पदार्थैर्व्यवधानं भवति तदनदोषाय । न हि सजातीयैर्व्यवधानं भवति । तस्मात्सर्वेषां निमग्नणादि एवमावाहनमपि आवाहनावकिरणजप-
समुदायरूपं । तथैकोरिष्टतीर्थे नित्ये साकल्पिकश्राद्धेषु आवाहननिवृत्तौ प्रयमपि निवर्तते । कात्यायनस्य पदार्थानुसमय एवाभिमतः ॥ देवावा-
हनानन्तरं पित्रायाहनं कात्यायनेनैवोक्तं । किंच एकैकस्मिन्नपि आसिद्यतीतिसर्वपात्रेषु जलप्रक्षेपावगमात् । अनन्तरं एकैकस्मिन्नेव तिलानावपती-
तिविधानात् । अतः पदार्थानां क्रमानुरोधात् पदार्थानुसमय एव । तथैव निमग्नणाद्राविति ॥ एवं बर्षेऽपि पदार्थानुसमयेनार्धपात्रपूर्णं कुर्यात् ।
अर्धपात्रपूर्णं तिलप्रक्षेपान्तमेकः पदार्थः । पित्रादीनां पात्राणां तु पदार्थानुपदार्थान्येव न पुरणं ॥ तत्र अर्धपात्राणि तु देवतासंख्यान्येव न तु ब्राह्मणसंख्यानि ।
तेनैवैवैदिके एकैकदेवतासंघेन एकमेव अर्धपात्रं देवमिति । याज्ञवल्क्योऽपि—यथैरन्वकीर्णोऽथ भाजने सपवित्रके । शृंगोदेव्यापयः क्षिरवाय-
वोऽसीति यवांस्तथेत्येकमेव पात्रं देवमित्याह । भाजन इति सप्तम्येकवचनम् । एवमेव स्मृतिरन्वाचल्यार्थमदनरत्ने च—पित्रादिपुत्रविभ्रैकत्वे वि-
प्रपदुत्वे कैरुस्यैकैकेन ददातीति वचनात् पण्डेवार्धपात्राणि इति ॥ इति कर्कानुगपदार्थदीपिका ॥ अथ प्रकृतिविकृतिविचारः । आपरप-
क्षिकथाखं प्रकृतिः । तत्रैव सकलधर्माभ्यानात् । तदितराणि विकृतिः ॥ प्रकृतिविकृत्योरेकतश्चानुष्ठानविचारः—माताम-
हानामप्येवं इत्यतिदेशात् श्रीसीनृपिण्डानवनेत्यदयादित्यादिसूत्रकारप्रस्थानाच्च प्रकृतिविकृत्योरापरपक्षिकश्राद्धादेवेकतन्त्रेणानुष्ठान एव-
मक्षय्योदकदोषेऽपि । पित्रादिभ्योऽपि ददादिसंभन्धिसर्वविग्रहस्तेष्वेकतन्त्रेणाक्षय्योदकं दद्यात् । अक्षय्योदकं दद्यादिति सूत्रे तच्च ताया अभावस्तत्र-

ताथेतिविशेषस्यानभिहितत्वात्प्रकृतिप्राप्तायाः नान्दीमुखाःपितरःप्रीयन्तामित्यक्षय्यस्यानेह्यनेनविकृतावाभ्युदयिकेअक्षय्योदकेतव्रतायाःप्र-
 कृतिप्राप्तायाःसूनकृताभिहितत्वात्प्रकृतावपितंत्रैवावसीयते । प्रकृतिवद्विकृतिरितिन्यायात् । यत्तुछन्दोपरिशिष्टे—अर्धेक्षयोदकेचैवे-
 तिवक्षय्योदकेतव्रताभावप्रतिपादकंकात्यायनवचनतच्छन्दोगविषयं । एवंस्वावाचनेपिसूनकृतातव्रतायाउक्तत्वात्स्वधावाचनमन्त्रेपित्रा-
 दीनांपण्णांसंकीर्तनाद्वैकृताक्षय्योदकेचपितृशब्दस्यसपिण्डीकरणान्तसंस्कारैःपितृभावपञ्चानांसर्वेषांप्रकाशनसामर्थ्याच्चनपितामहादियशब्दानांपृ-
 थगुच्चारण । प्राकृताक्षय्योदकेतुतादृशमन्त्रपितृशब्दयोरभावात्पिनादीन्मातामहादीनुच्चार्यदत्तंश्राद्धमक्षय्यमस्त्वित्युक्तःप्रयोगः ॥ इतिकर्मा-
 नुगपदार्थदीपिकायाम् ॥ ॥ आद्धेपितृशब्दस्यऊहचिच्चारः—तत्रप्रकृतिभूतपितृश्राद्धेएकवचनान्तःपितृशब्दोजनकपरः । बहुव-
 चनान्तःपितामहादिपदसमभिव्याहृतश्च । तत्रपितामहादिपदसमभिव्याहृतोबहुवचनान्तःपितृशब्दस्तुसपिण्डीकरणांतसंस्कारजन्यपितृभावाप-
 तिरूपः । तस्यपिनादिपुमातामहादिपुमातुप्रातृपितृव्यादिपुचतुल्यत्यामोक्षते । तेन ॐपितृनावाहयिष्यदितिआवाहनप्रश्नःसकृदेव । उशन्त-
 रत्वेत्यादिमघपाठोपिसकृदेव । एवमन्यत्रापि । अपिच—विप्रानेकत्वेपिनप्रतिविप्रमायाहनानृत्तिः । सकृदावाहनेनैवानेकप्राक्षण्यमधिष्ठानेदे-
 यताध्यासनसंभवात् । आवाहनादूर्ध्वतुप्रतिवाक्षणदेवताध्यासनादुपाधिभेदेनदेवताभेदात्संनिपत्योपकारकमर्थ्यादिकंप्रतिविप्रमावर्तनीयं । वि-
 श्वेदेवा. शृणुतेममित्यादिमघजपस्तुआवाहनोत्तरकालेपिप्रियमाणोनोवर्तते । सकृजपेनैवेत्येतज्जपसाध्यादिएष्टसिद्धेः ॥ एवंपितृपञ्चपूरणेति-
 त्प्रक्षेपणेतिलोसीतिमन्त्रेस्वाहाकारान्तएवमन्त्रःनस्वधापदोहः । प्रकृतिरवात् । प्रकृतत्वसमवेतार्थत्वेनमन्त्रस्यविकृतावपिनोहः । अथवाज्ञानसा-
 मर्थ्यादेवसर्वस्वाहाकारान्तएवमन्त्रः यथाकर्मपवर्गोसमिदाधानादौइति एवंपिच्यपानालंमेषुथिवीतिमन्त्रेनस्वधापदोहः । इतिकर्मानुगपदा-
 र्थदीपिकायाम् । आद्धदिनेनित्यकर्मनिर्वर्तनव्यवस्था ॥ आद्धकाशिकायांवृद्धयाज्ञवल्क्यः—क्षयेहनिसमासाद्यसखात्वा-

विधिपूर्वकम् । स्नानं संच्यां प्रकुर्वन्ति नित्यकर्मनकारयेत् ॥ जपहोमं तथादानं तर्पणं देवतार्चनम् । क्षये ह निसमासाद्य न कुर्वन् पूर्वमेव हि ॥ सामगाथा-
 द्रुपाः पूर्ववत् । अथ तथान्तिमे । नित्यकर्मणि कुर्वन्त आर्द्धकर्मणि सर्वदा ॥ अतो वाक्यार्थव्यवस्थया सामयजुःशखिनां पूर्वनित्यकर्म । षड्चानां प-
 आदित्यवस्था ॥ ॥ आर्द्धे पिण्डप्रमाधान्यं ॥ अपरपक्षे आर्द्धकुर्वन्ति । आर्द्धमतिकर्मणो नाम धेयं द्रव्यगुणादावप्रसिद्धेः । तच्च समुदाय-
 स्वसंनिधानविशेषात् राजसूयवत् । स्पृतेऽथ आर्द्धमेन युक्तमिति । पिण्डदानप्राधान्ये हि सुलभ्यार्थानुपपत्तिः । कार्यत्वाविशेषाच्च । तस्मात्समु-
 दायनामधेयमिति । एवं प्राप्नुयते । पिण्डदानस्यैव आर्द्धमिति नामधेयं प्रवृत्तेः सादृश्येति । तत्सुतः । स्पृतेः । अपिनः सकुले भूयाद्योनोद-
 यादयोदशीम् । पायसं मधुसर्पिर्न्यसिष्योऽसुचमयासुचेति प्रार्थना पिण्डदानविपर्येया । तत्र हि तेऽपि दियतास्त्वमसावेतत्तेन्नमिति मन्त्रवर्णास्तिज्ञाच्च । पि-
 ण्डपितृयज्ञवदुपचार इति वचनात्प्राप्तेः । न भोजनस्य तदर्थता । तस्य साक्षाद्वाह्याभि संयन्धात् । पित्रर्थत्वे च प्रमाणाभावात् । स्पृत्यन्तराका-
 सह पिण्डक्रियायां तु कृतायामसमर्पितः । अन्यैवावृताकार्यपिण्डनिर्वपणं मुतैरिति पिण्डनिर्वपणस्यैवेति कर्तव्यतां दर्शयति न ब्राह्मणभोजनादेः ।
 तथा च स्पृत्यन्तरं स्पृक्तम्—स एव दद्याद्वा पिण्डौ पित्रे मातामहाय चेति सूत्रकारप्रस्थानाच्च । मासि मासि बोधनमिति श्रुतेः । अन्वर्थसं-
 श्वाकरणाच्च कोदित्यमिति । सर्वप्राधान्ये हि न कठोरिर्यते । आभ्युदये च तथा दर्शनात् । पित्रणारूपमास्यापदे वा अन्नमदन्ति तदिति । न च पितृणा-
 मदनं संभवति । तस्मादनेन प्रकारेण पितृरूपेण देवानां देवतात्वमुच्यते । तत्र देवतात्वं पिण्डदानकाले संभवति न भोजन इत्युक्तम् । तथा—अनि-
 क्षातु पितृन् श्राद्धे न कुप्यत्कर्म वैदिकमिति । दर्शयति च यथा कथंचिद्वाह्यभोजनम् यवेकं भोज्येच्छाद्धेति, एक एव यदा विप्रश्नति च । ब्राह्मणभोज-
 नासंभवेऽपि गायत्रीपिण्डदानभात्रदर्शनात् । तत्तद्वैपाद्यनोपि दर्शयति पिण्डदानकाले पित्रणां हस्तोत्थानम् । भीष्मस्यादतः पिण्डान् हस्तोत्थानं तु
 धन्तनोरिति । य एव न रुतं संनिपानविशेषादिति तद्वैवम् । विशेषावगमात् । अवगम्यते हि विशेषः आक्षेपति पादित्वाव्येभ्यः सक्रयात् । तस्मा-

स्विण्डदानस्यप्राधान्यं तदङ्गमितरत् । यज्जोक्तंश्राद्धमेनेनभुक्तमितदुपचारधृत्याश्राद्धार्थेद्वेमुज्जिर्वर्ततइति । यद्यप्युक्तंकार्यत्वाविशेषात् तत्रापि
 करोतिरविरुद्धः । प्रधानतुकार्थमङ्गानिचेति । यदप्युच्यतेपिण्डपितृयज्ञवदुपचारःपिच्येइति तदपिपितृनिमित्तयागुणवृत्त्याब्राह्मणव्यपदिश्यन्ते
 तस्मादसमुदायशब्दत्वम् । चिन्तायाःप्रयोजनंपिण्डदानाकरणेभ्यावृत्तिः ॥ ॥ श्राद्धेप्रधानाङ्गयोर्विस्मरणेप्रायश्चित्तपूर्वपुनःकर्तृ-
 क्यःकर्तृक्यकरणाकरणचिचारः । श्राद्धेपिण्डदानंप्रधानं । अन्यत्सर्वनिमज्जणादिविसर्जनान्तंतदङ्गं । तेनयदानिमज्जणादिविसर्जनान्तं
 सर्वकृतंपिण्डदानंतुनकृतं तदाआदितःसकलंश्राद्धपुनःकार्यं । यदातुपिण्डदानंकृतंअङ्गंतुनकृतंतदासमासेःप्राक्अनादिष्टहोमपूर्वकंविष्णुस्मरणपूर्-
 वकवातदङ्गमेवकार्यं । यदातुप्राक्समासेःपिण्डदानंइदंतदङ्गंवामयानकृतमितिज्ञातंतदाऽनादिष्टहोमंहरिस्मरणंवाकृत्वापिण्डदानंतदङ्गंवाकार्यं ।
 समासेरूर्ध्वमङ्गकरणेज्ञातेतुविष्णुस्मरणमेवप्रायश्चित्तं इतिकर्तुंगपदार्थदीपिका ॥ ॥ अथपिण्डदानमात्रचिचारः ॥ श्राद्धशब्दा-
 निधेयमाह छन्दोगपरिशिष्टेकात्यायनः—प्राधान्यंपिण्डदानस्यकेचिदाहुर्मेनीपिणः ॥ गयादीपिण्डमात्रस्यदीयमानस्यदर्शनात् ॥
 भोजनस्यप्रधानत्वंवदन्यन्येमहर्षयः ॥ ब्राह्मणानांपरीक्षायांमहायज्ञप्रदर्शनात् ॥ प्राधान्यमुभयोर्यस्मात्तस्मादेपुसमुच्चयइति । अत्रकेचिस्पदेन
 राजसनेयिनोपायुपाएवोच्यन्ते । नपुनस्तैत्तिरीयाः । अथैतन्मनुःश्राद्धशब्दंकर्मप्रोवाचपितरोदेवताःब्राह्मणस्त्वाहवनीयार्थइत्यादिकेनापस्तं-
 बसूत्रेणतेपांभोजनस्यैवप्राधान्याभिधानात् । अन्यपदेनबह्वृचाः । छन्दोगानांतुभोजनपिण्डदानयोरुभयोःसमुच्चयःप्रधानमिति । इयमेव-
 व्ययथाऽसिंहिता काशिकापां धर्मप्रदीपे—यजुषापिण्डदानंचवह्वृचाद्विजतर्पणं । श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादुभयंसामवेदिनामिति । विस्तर-
 तस्तुपिण्डदानप्राधान्यंकेर्कभाट्येनिरूपितंतत्प्रागेवोक्तमस्ति । एवंचकातीयानांश्राद्धशब्दाभिधेयेपिण्डदानमेवप्रधानं । अन्यत्सर्वनिमज्जणादि-
 विसर्जनान्तंतदङ्गमेव । तच्चसाहोपाङ्गमनुष्ठेयमयंमुख्यःकल्पः । साहोपाङ्गकर्तुंमशक्तौ । यथाश्रौतेकर्मणि सकलेष्टिकर्तुंमशक्तौ आज्यंसंस्कृत्यचतु-

गृह्णितेनान्येनयाज्यपुरोमुवाक्याभ्यांप्रधानदेवतामात्रंहृत्येतथाऽत्रप्रधानं पिण्डदानमात्रं कार्यं । तथाचोक्तं देवयाह्निकभाष्ये—इष्ट्याहु-
त्सोर्धिक्षत्सोऽत्रशक्ताशक्तव्यवस्येति । तथात्र सर्वश्चाद्धाशक्तोकेचलं पिण्डदानमाह देवतः—पिण्डमात्रं प्रदातव्यमभावेद्रव्यविप्रयोः । आद्धाऽ-
दमिदुसंप्राप्तेभ्येच्चिरशनो विभेति । तत्र पिण्डदानस्य प्राधान्यात् पिण्डदानाकरणे पुनरावृत्तिः । अङ्गाकरणे तु न । प्रधानस्याक्रियायत्राज्ञांतत्तिक्रियते पुन-
रिति छन्दोगपरिशिष्टे कृतात्यायनोक्तेः ॥ ॥ अधपिण्डद्रव्याणि । देवीपुराणे—सक्तुभिः पिण्डदानं च संयावैः पायसेन वा ॥ कर्तव्यस्य पि-
भिः प्रोक्तं पिण्याकेनैदुदेन वा ॥ गुडेन वेति पाठः । संयावोगो भूमविकारः । पिण्याकस्तिलकल्कः । ऐह्यदंतापसतरुफलमिति ॥ ॥ अधश्चाह्निदि-
ने स्यामि फनिरमिकचैश्च देवनिर्णयः ॥ निर्णयसिंधौ—कातीयानां तु ध्रौतस्मार्ताभिः सतामादावेकै नैव याकेनेतिकर्कः । अन्ये पामंत इति ।
तथाप्ययज्ञपाम्भ्वपरिशिष्टे—यदाश्चाद्धं पितृभ्यश्च दत्तुमिच्छत्यनश्मिमान् । वैश्वदेवं ततः कुर्यान्नित्युक्तेः । अह्निवापैतु कंश्च वैश्व-
देवं करोति यः ॥ अह्नि तं तद्भवेच्छ्राद्धं पितृणां नोपतिष्ठते ॥ २॥ वैश्वदेवं पुराकृत्वा श्राद्धं तच्छेषपाकतः ॥ कुर्यादेवाभिमानं विप्रो ह्येष यर्मः सनातनः ॥ ३॥
इति ॥ ॥ एवं वृद्धिश्चाद्धेऽपि ध्रौतस्मार्ताश्चिमतामादी अन्ये पामंते । हेमाद्रिणापि—शेषमन्नमनुज्ञाप्य वैश्वदेवक्रियांततः । आह्ना निश्चाद्धशेषे-
न वैश्वदेवं समाचरेदिति चतुर्विंशतिमतां दीश्राद्धं प्यंते वैश्वदेव उक्तः । एवं बहुचानामपि चृत्यालोचनात्तां दीश्राद्धं ऽते वैश्वदेवः । यस्तु—आदी-
शुद्धी धार्ये चांते मध्ये श्राद्धे तु पार्वणं ॥ एकोद्दिष्टे निमृते तु वैश्वदेवो विधीयत इति आशा कंशां स्वायनपरिशिष्टं तद्येषां परिशिष्टं तद्विषयमन्यविषयं चाज्ञेयं ।
कामदेवदीक्षितैरथातोषर्भेजज्ञासेति परिशिष्टभाष्ये आदौ वृद्धान्ति वाक्यस्य स्वशाखायामनाम्ना तत्वाच्छाखांतरविषयमित्युक्तं । च सिष्टोऽपि—
वैश्वदेवमशुत्सैव श्राद्धं कुर्यादनमिकः । लौकिकामो हुतं शेषः पितृणां नोपतिष्ठत इति ॥ एतेन निरमिककाण्वानां श्राद्धात्प्राग् वैश्वदेवाचरणं निर्युतं ॥ ॥
इति सामिकानिरमिकचैश्च देवकालनिर्णयः ॥ ॥ सच वैश्वदेवो निर्णेजनांतः । ततो नित्यश्राद्धं । ततः सामिकचैश्च यज्ञः । तदनंतरंहतकारः ।

ततो देवतानैवेद्यं । नैवद्यैवैश्वदेवशेषेण पृथक्पाकेन वाहंतकारानन्तरं कुर्यात् । तथा च परिशिष्टं—तेमनं वैश्वदेवहुतशेषेण पृथगक्षेन वा-
 कुर्यात्तास्त्रशेषेण वैश्वदेवं कुर्यादिति । एवं नैवेद्यं । घृतुव्यासवचनं—नैवेद्यार्थं पृथग्भांडेष्वातापत्नीपचेदय । वैश्वदेवार्थं मन्यस्मिन्व्यंजना-
 नि पृथक् पृथक् ॥ एकस्मिन्वाप्यशक्तभेत्पूर्वविष्णुनिवदनं ॥ वैश्वदेवं ततः शिष्टान्यासस्य च नयथेति । तच्छाखांतरविषयं । अतः कात्यायनमता-
 मुसारिणां पुरातनार्थः स्वशाखासंग्रदायिभिरुक्तेः प्रायत्याहुंतकारानन्तरं नैवेद्यं कुर्यादिति रामाग्निहोत्रिविरचितश्राद्धकल्पे । ततो गोत्रासादि । ततः-
 अतिथिभोजनं । ततः स्वयंभुंजीत । इति प्रसंगेन देवतानैवेद्यं निर्णयश्च समाप्तः ॥ ॥ अन्ये विषयास्त्वन्यतो ज्ञेयाः । विस्तरमियानेहोच्यं तद्वति ।
 इति श्राद्धपरिभाषा समाप्ता ॥ ॥

अथ श्राद्धप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । ॐ पुवित्रे स्थो वैष्णुव्यौ० देशकालकीर्तनं ॥ अपसव्यं
 अमुकसगोत्राणां अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकामुकशर्मणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां । गोत्राणां अस्मन्मातृपिता-
 महीप्रपितामहीनां अमुक्यमुकीदानां वसुरुद्रा० । गोत्रायाः अस्मात्सापत्न्याः अमुकीदायाः वसुरुद्रायाः । द्वितीयगो-
 त्राणां अस्मन्मातामहप्रमातामहदृढप्रमातामहानां अ० शर्मणां वसुरु० । अस्मन्मातामहीप्रमातामहीदृढप्रमातामहीनां अ०-
 दानां वसुरु० । गोत्रायाः अस्मत्पत्न्याः अमुकीदेव्याः वसुरुद्रायाः । गोत्रस्य अस्मत्तनयस्य अ० शर्मणः वसुरुद्रस्य । गोत्रायाः अ-
 स्मद्वितुः अमुकीदायाः वसुरुद्रायाः । गोत्रस्य अस्मत्पितृव्यस्य अ० शर्मणः सपत्नीकस्य ससुतस्य वसु० । गोत्रस्य अस्मन्मातुलस्य
 अ० शर्मणः सपत्नी० वसु० । गोत्रस्य अस्मद्भ्रातुः अ० सपत्नीकस्य ससुतस्य वसु० । गोत्रायाः अस्मत्पितृभगिन्याः अमुकीदायाः स-

भर्तृकायाः पयु० । गोत्रायाः जसन्मातृभगिन्याः अमुकीदायाः सभर्तृकायाः ससुता० वसु० । गोत्रायाः अस्मद्भगिन्याः अमुकी-
दायाः सम० पयु० । गोत्रस्य जसन्महेश्वरस्य ज० शर्मणः वसु० । गोत्रायाः अस्मद्भगिन्याः अमु० वसु० । गोत्रस्य अस्मद्भगिन्याः अ० शर्मणः
यसु० । गोत्रस्य अस्मद्भगिन्याः अमु० वसु० । गोत्रस्य जसन्मातृभगिन्याः अमुकीदायाः सभर्तृकायाः ससुता० वसु० । गोत्रायाः अस्मद्भगिन्याः अमुकी-
रपश्चिद्धादं पार्थिवैकोदिष्टविधिना सद्यः करिष्ये । कुरुष्व । सन्यं । तदङ्गब्राह्मणनिमग्नं करिष्ये । कुरुष्व ॥ धूरिलोचन-
संतानानां विधेर्पादेवानां स्थानेत्यामहमामन्त्रये । आमन्त्रितोस्मि ॥ अपसव्यं । गोत्राणां जमु० शर्मणां ये । आमन्त्रितोस्मि ॥
सन्यं ॥ ब्राह्मणान्प्रदधिणीकृत्य प्राधेयेत् ॥ समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवः समुत्थितापत्कुलधूमकेतवः ॥ अपारसंसारसमुद्ग-
सेतयः पुनन्तुर्मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥ आपद्वनञ्चांतसहस्रभानवः समीहि तार्थीपणकामधेनवः ॥ समस्ततीर्थार्थिपवित्रमूर्त-
योरधंतुर्मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥ विप्रौ च दर्शनातिध्रंक्षीयन्ते पापपराश्रयः ॥ वन्दनान्मद्गलावासिरचर्त्तनादच्युतं पदस् ॥ आ-
धिभ्याधिहरं नृणां दुःखदरिद्र्यनाशनम् । धीपुष्टिर्कोर्तिदं वन्दे विप्रधीपादपङ्कजम् ॥ अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः ॥
भयितव्यं भवद्विधमया च ध्रादकारिणा ॥ सर्वायासविनिर्मुक्तैः कामक्रोधविषयजितैः ॥ भवन्निःपितृकार्यचसंपाद्यं मे प्रसी-
दत ॥ आमस्तन्निमित्तमन्नजपो ब्राह्मणानां आत्रस्तन् ॥ १ ॥ कल्पताम् ॥ श्राद्धांगभूतं मंडलोद्यच्चैर्वनकरिष्ये ॥ कुरुष्व ॥

१ शमनवेषविपदतीहेमार्द्रा—भामप्रितोजपेरोग्रीमसीनस्तुनिषविगः । कथानद्विमुग्धविवधादंमुक्त्वानलिव्यते ।
 तीव्र—भेदतोमादुनात्रयकुर्वीद्विधादकर्मणि । यजुर्वेदधितयायाश्चाकास्तामनवचोयथा ॥ तत्रैवमस्तपुराणे—गोमयेनोपलिसायांगोमूत्रेणकुम्भंलं । अक्षताभिःसमु-
 द्धानिभक्षद्वयस्यावसम्भवात् ॥ तत्रैव—एहस्त्वोत्तरेभ्योऽपि कुर्वीदोमेवमंभक्तम् । अद्विपणेमंभक्तकृष्णमिसिरामयाजवेषविपदती ॥

मंडलस्य देवताभ्योनमः चंदनं अक्षताः पुष्पाणि । मंडलदेवताभ्योनमोनमः ॥ तिष्ठन्स नष्टृच्छेत्ततिष्ठतं ॥ देवाः स्वागतं ॥ सुस्वा-
गतं ॥ ब्राह्मणानुपवेत्त्य स्वयं चोपचिश्य । देवाः इदं वः पाद्यं ॥ सुपाद्यं ॥ ॐ शंनो देवीरुभिर्घृत्य आपो भयंतु पीतये ॥ शंयोरुभि-
र्घृतुनदं ॥ देवपादयोः ॥ गंधाः । सुगंधाः । अक्षताः । स्वधताः । पुष्पं । सुपुष्पं । ॐ सुहृत्स शीर्षां पुष्कं ॥ सहस्राक्षं सह-
स्रपात् ॥ स भूमिं सुर्वतं स्पृत्वा तस्य तिष्ठ ह शांगुलम् ॥ धूरिलोचनं संज्ञका विश्वे देवाः एषवः पादार्घ्यः संपद्यतां । अस्तु पादार्घ्यः ॥
अपसव्यं । पितरः स्वागतं । सुस्वागतं । पितरः इदं वः पाद्यं । सुपाद्यं । शंनो देवीरुभिः । पितृपादयोः गंधाः । सुगंधाः ॥ अक्षताः ।
स्वधताः ॥ पुष्पं । सुपुष्पं ॥ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमर्घ्यं । पितामर्घ्यं ॥ स्वधायिभ्यः स्वधानमर्घ्यं प्रपितामहेभ्यः स्वधा-
यिभ्यः स्वधानमर्घ्यः ॥ अर्क्षं न्युत्तरोमीमदं तपितरोतीतृपंतपितरुं पितरुं शुभं ॥ गोत्राः अस्मात्पितृपितामहप्रपितामहाः असु-
कामुकशर्मणः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः एषवः पादार्घ्यः संपद्यतां ॥ अस्तु पादार्घ्यः ॥ गोत्राः अस्मात्पितृपितामहप्रपितामहाः असु-
क्यमुक्तीवाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः एषवः ॥ गोत्रे अस्मात्सापत्नमातः अमुकीदेवसुरूपे एषवः ॥ द्वितीयगोत्राः अस्मात्मातामहप्रमा-
तामहदृढप्रमातामहाः शर्मणः वसुः पाः एषवः ॥ गोत्राः अस्मात्मातामहीदृढप्रमातामहाः अंदाः वसुः पाः एषवः ॥

॥ धादगणपती — धादयज्ञे विवाहे च दीक्षामानगे गुरी । तिष्ठन्प्रस्थालनकुर्यान्निपासा पितरो गता ॥ पादप्रस्थालनकुर्यान्तिष्ठस्तु रुदाचन । इति ॥ २ आदकादि
काया — आसनावाहने पादोन्नये अत्र दाने तिष्ठो वक्ते । अक्षय्ये विद्वदाने ब्रह्मणोऽपि प्रकीर्तयेत् ॥ मनु — बहिर्गंडलभूमौ गोनयुष्मते यदि । अकृततद्भवेदं पितृणां नोपति-
ष्ठति ॥ इति ॥ अनं ब्यवस्था — स्वागताय गोत्रादिनिषेध । पादार्घ्यं तु निषिद्धि इति ॥

गोत्रेअस्मत्पत्न्या०दे०वसु०एप० ॥ गोत्रअस्मत्तनयअसु०वसु०एप० ॥ गोत्रेअस्मदुहितःअसुकीदेवसु०एप० ॥ गोत्रअस्म-
त्पितृव्यअसुकृषसु०एप० ॥ गोत्रअस्मन्मातुलअसु०वसु०एप० ॥ गोत्रअस्मद्भ्रातःअसु०वसु०एप० ॥ गोत्रेअस्मत्पितृभगिनि-
असु०वसु०एप० ॥ गोत्रेअस्मन्मातृभगिनिअसु०वसु०एप० ॥ गोत्रेअस्मदात्मभगिनिअसु०वसु०एप० ॥ गोत्रअस्मच्छुशुरअसु०
वसु०एप० ॥ गोत्रेअस्मच्छूध्रूःअसु०वसु०एप० ॥ गोत्रअस्मदुरोअसु०वसु०एप० ॥ गोत्रअस्मच्छिलव्यअसु०वसु०एप० ॥ गोत्र-
अस्मदासअसु०वसु०एप० ॥ सव्यं ॥ पूर्याभिमुखोभूत्याचंवनम् ॥ आपःशिवाःशिवतमाःशान्ताःशान्तमास्तास्तेकृण्वंतुमेपजं ॥
पवित्रत्यागः ॥ तानाचमयत्यस्यंचाचम्य ॥ आचमनंप्राणायामःपवित्रधारणं ॥ धूरिलोचनसंस्तुकाविश्वेदेवाःॐभूर्भुवःस्वःइ-
दमासनमास्यतां । आसीनाःसः ॥ समाध्यं । सुसमासहे ॥ पितरः ॐभूर्भुवःस्वः । इदमासनमास्यतां ॥
आसीनाःसः ॥ समाध्यं । सुसमासहे ॥ सव्यं ॥ तिलोदककैरणंपुनंतुमेतिवचभिः ॥ ॐपुनंतुमापितरःसुभ्यासःपुनं-

१ गोत्रपद्धती—आहारेभेवसानेचषादलीचेतयान्वे ॥ विक्षिरेपि०ददानेचषदसुचाचमनंस्मृतम् ॥ तथा—मंडकारपूर्वतोदेवाःपितृविप्रास्तायोमरे ॥ दाताकरोति-
येषानेवाचमनंदध्यायिधि ॥ इति ॥ द्विपीतंडुततोर्ध्वभागमूनसमंमेव ॥ इति ॥ तत्रेवापस्वंव—विप्रपादोदकस्मान्निर्कुर्यादाचमनंद्विजः ॥ क्षपितेनद्रव्येत्तोर्ध्वमिराताःपित-
रोगताः ॥ इति ॥ आहगणपती—कुरुंताचननात्पूर्वविप्रस्याचमनंस्मृतं । आहगणपती—आहगणपती ॥ २ आहगणपती कात्या-
यन—सव्येनेवासनंदत्वादशिवेदशिवंकरम् ॥ ३ भूर्भुवःस्वःस्वित्पुस्त्याआसनेपूषेनशयेत् इति । ३ अथप्रसंख्ययाद्व्योपकल्पनंदक्षिकाल्यायनवचनात् कर्मयात्रादि-
कल्पनेनदोषइतिबोद्धव्यइतीतामवानेपेविपद्धतीव ॥ तत्रैव—आपोमानंकरत्वंपुपानत्वंचतिलोलोदकम् ॥ श्रानमूनसमंशेयंपुनःपूरयतेयदि ॥ पुनंतुमेत्यादयोर्विदिकर्मत्रा-
स्तुकिपृष्ठप्रदायदेव ।

तुमापितामहाः पुनंतु प्रपितामहाः ॥ पुनंत्रेणशतायुषा ॥ पुनंतुग्रापितामहाः पुनंतुग्रापितामहाः पुनंत्रेणशतायुषाविश्वमायु-
 र्भूश्वये ॥ २ ॥ अमुआर्यदृषिपवसुआसुवोर्जभिर्यचनः ॥ अरेवोधस्वदुच्छुर्नाम ॥ ३ ॥ पुनंतुमादेवजनाः पुनंतुमर्नेसा-
 धिर्यः ॥ पुनंतुविधाभूतान्निजातयेदः पुनीहिमा ॥ ३ ॥ पुनंत्रेणपुनीहिमाशुक्लेणदेवदेवत ॥ असेकत्वुक्कतूरेरन्तु ॥ ४ ॥
 यत्तेपुवित्रमुर्चिष्यमेयितेतमंतुरा ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमा ॥ ५ ॥ पर्यमानुदसोअधर्नः पुनंत्रेणविचर्यणिद ॥ यदपोत्तासपुनातुमा
 ॥ ६ ॥ उमाभ्यादेवसचितदपुनंत्रेणसुवेनच ॥ मापुनीहिधियुधर्तः ॥ ७ ॥ वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागाद्यस्यमिमाबुद्धयस्तु-
 न्योधीतयष्टाः ॥ तयामदंतदसधुमादेपुवयदस्यामुपतयोरपीणाम् ॥ ८ ॥ चित्पतिर्मापुनातुवाक्पतिर्मापुनातुदेवोर्मास-
 त्रितापुनात्वच्छिद्रेणपुनंत्रेणसूर्यस्वरश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपुवित्रपूतस्ययत्कामदपुनेतच्छक्यम् ॥ ९ ॥ कुसमूलेस्थि-
 तोअस्माकुशनध्येजनार्दनः ॥ कुशात्रेशंकरंविद्यात्रयोदेवाः कुशेस्थिताः ॥ तुलसीशतपत्राणिशृंगराजस्तथैवच ॥ मालती-
 मोगरंचैवपितृणांदत्तमधयम् ॥ तिलोत्तिसोमदेवत्योगोसयेदेवनिर्मितः ॥ प्रत्नमग्निः पृक्तः स्वधयापितृहोकात्रीणाहि-
 नः स्वाहा ॥ यवोत्तिसुवय्यास्मद्वेपोयवयारातीः ॥ गंधपुष्पफलद्विरण्यानितूष्णीक्षिपेत् ॥ पुष्कराद्यानितीर्थोनिगंगाद्याः-
 सरितस्तथा ॥ आगच्छंतुपवित्राणिश्राद्धकालेसदामम ॥ अपवित्रः पवित्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा ॥ यः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं
 सवाद्याभ्यंतरः शुचिः ॥ तिलारक्षंतुसुरान्दर्भोरक्षंतुराधसान् ॥ पक्त्तैवैश्रोत्रियोरक्षेदतिथिः सर्वरक्षकः ॥ इतिद्वारि-

तिलकुशप्रक्षेपः ॥ निंदन्मिसर्वयदमेभ्यचद्भवेद्वताश्चसर्वसुरदानवामया ॥ यक्षाश्चरक्षांसिपिशाचगुहाकाहतामयायातुधानाथसर्वं ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ प्राचीनावीती ॥ नीवीबंधनं ॥ सव्यं ॥ विष्णु० ॥ ३ ॥ अप० ॥ श्राद्धंपावैणैकोद्दिष्टविधिनविधेदेवंपूर्वकंपुष्पदनुज्ञयाअग्नेनहविपासद्याःकरिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ श्राद्धभूमौगयांध्यात्वाध्यात्वादेवंगदाधरम् ॥ वस्त्रादींधपितृभ्यात्माततःश्राद्धंप्रवर्तये ॥ प्रवर्तय ॥ देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच ॥ नमःस्वाहायैस्वधायैनिस्त्यनेवनमोनमः ॥ अभिंज्वात्ताःपितृगणाःप्राचीरक्षंतुमेदिशम् ॥ तथाबर्हिपदःपांतुयाम्यायेपितरस्तथा ॥ प्रतीचीमाजपास्तद्बुद्धीभीमपिसोमपाः ॥ ऊर्ध्वतस्त्यर्गमारक्षेत्कव्यवाडनलोप्यधः ॥ रक्षोभृतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदोपतः ॥ सर्वतथाधिपलेपांयमोरक्षांकरोतुमे ॥ वायुभृतपितृणांचनृसिर्भयतिशायती ॥ यद्दंश्राद्धकालेतुकुर्याद्वैपितृपंजरम् ॥ अक्षयंतद्भवेच्छ्राद्धंपितृभिःपरिरक्ष्यते ॥ अस्तुफालपाकश्चद्वासंपत्तिसिद्धिः ॥ अस्तु ॥ सव्यं ॥ शंभोदेवीतिमंत्रेणजलंयुहीत्याशंनोद्विधी०तुनदं ॥ जलाभिमन्त्रणं ॥ ॐधैर्वादेवुहर्दनुंदयासधकृमाबुयम् ॥ अग्निर्मुतस्मादेनसोविधांसुंचुत्यदृहसदं ॥ १ ॥ यद्विदियायदिनक्तेमेनादृसिचकृमाबुयम् ॥ द्यायुर्मातस्मादेनसोविधांसुंचुत्यदृहसदं ॥ २ ॥ यद्विजामुद्यदिसुमुपनादृसिचकृमा-

१ इतिश्राद्धगदाधरपद्धती । २ अममपिमन्त्रप्राप्तः । श्राद्धगदधरपद्धती । ३ देवपूर्वकश्चादेवसिक्तातीत्यश्राद्धसूत्रात् । ४ श्राद्धभूमौगयाध्वानं श्राद्धगणपतांतुं निर्जन्वतिपादेमादीमद्यादेव । ५ अपसव्येनैवार्गमन्त्रप्रक्षःनिवारदेसिद्धेदुपद्धती । ६ स्ववैरिर्भक्ष्यश्राद्धगदाधरश्राद्धेप्राद्वयणपतोच । ७ जलमहेणोद्वेनमन्त्रप्राप्तप्रदायात् । ८ श्राद्धगणपतीकालावन-कृत्यात्मजस्तुंनकुयांतोसाभिमन्त्र्य । अग्नानिओक्षयेदेवतेनयथादमाचरेत् इति ॥

घृयम् ॥ सूर्योष्मातस्नादेनसोविधान्मुचुत्वहृदसहं ॥ ३ ॥ अपसव्यं । छुद्रदृष्टिनिपतनादिदोषदूषितःपाकःपूतोभवत् ॥
 पाकप्रोक्षणंविधियदस्तु ॥ अस्तुविधियत् ॥ सव्यं ॥ धूरिलोचन०यानां ॐभूर्भुवःस्वःइदमासनं ॥ स्वासनं ॥
 अत्रास्यतां ॥ धर्मोस्त्रिष्विशिराजाम्रतिष्ठितः ॥ आपः । स्वापः ॥ देवेक्षणःक्रियतां ॥ ॐतथा ॥ प्राप्नोतुभवान् ।
 प्राप्नवानि ॥ हस्तप्रक्षालनंदत्याविष्टरार्थेयचकुशानादाय ॥ अयंयोविष्टरः । सुविष्टरः ॥ अपसव्यं ॥ गोव्राणांपितृपिता-
 महादीनां० । विज्येक्षणःक्रियतां । प्राप्नोतुभवान् । हस्तप्रक्षालनंदत्वा । विष्टरार्थे-
 तिलकुशानादाय । अयंयोविष्टरः । सुविष्टरः । सव्यं ॥ धूरिलोचनसंज्ञकान्विधादेवान्भवत्सुजावाहयिष्ये ॥
 आवाहय ॥ विधेदेवासुआर्गतंशृणुतामहुमाहं हर्वम् ॥ एदंयुर्हिनिर्णीदत् ॥ प्रदक्षिणंययानचकीर्यं ॥ विधेदेवाहंशृणुतेमहं ह-
 र्वमेयेअंतरिक्षेयउपुष्यचिष्ट ॥ येअग्निजिह्वाबुतयायजत्राश्रासयुगसिन्धुर्हिपिमादयज्यम् ॥ इतिजयेत् ॥ आगच्छंतुसहा-
 भागाविधेदेयामहायलाः ॥ येअग्रविहिताःश्राद्धेसायधानाभयंतुते ॥ भयामः ॥ अपसव्यं । गोमंत्रंअस्मत्पितरंअमुकशर्मा-

॥ निर्णयतिर्थादेमाद्रीयात्रा—आसनेभ्याश्चदद्याद्द्वामेवादक्षिणेपिता । विज्यकर्मणिधामेवदेवयास्तुदक्षिणे ॥ प्रवेता—आसनेभ्याश्चनंदद्याजस्तुवाणीकदाचन ।
 धर्मोस्त्रीसव्यमंअपसव्यंशुक्लेतुसाकुशान् ॥ धर्मोस्त्रिष्विशिराजाम्रतिष्ठित इतिमन्त्र ॥ गालव—दर्मानादायदक्षान्वागदोत्तयादक्षिणेकरे । देवेक्षण क्रियतास्तुभिरंशृष्टक-
 रंतत ॥ अतयेतिहिजात्रुसुक्लेप्राप्तोतुभवानिति ॥ कर्ताम्रयातलोविप्र प्राप्रवानीतिवैवदेत् ॥ रामवायेयिपदतीकास्वायन—विष्टरार्थेकुशानंद्याद्विप्राणापादभूलत ।
 इति । देवानांसायनादभोदतिकाठकेन ॥ हस्तप्रक्षालनंतुश्राद्धगदापरपदती ॥ २ ढोळपदतीशृष्टरपतिः—इष्टिआदेःकतुर्देश-सखीनादीमुखेयम् । निमित्तिकेकालकामीका-
 म्येचधूरिलोचनो ॥ गुरुवर्यार्दवदेवपदार्जनेसमुदाहती । उत्पत्तिनामनेवेयान्विदुर्मेदिजातयः । अयमुचरणीयस्तं-लोके-भक्षासमर्पितेतेः ॥ व्यागच्छतुमहाभाग० इति ॥

पुण्यमुत्पन्नं भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय । एवं पितामहं प्रपितामहं च तथा ॥ गोत्रांलक्षणात्तरं अमुकीदां इत्यादिपितामहं प्र-
पितामहं ॥ तथा द्वि० मातामहं ३ मातामहं ३ पुत्रं तं स्त्वानिधीमक्षुशंतुः सर्भिर्धामहि ॥ पुत्रं श्रुत आर्बहपितृ तृन्हुविपुञ्चने ॥
अप्रदक्षिणं तिलानवकीर्य ॥ एकोदिष्टेनावाहनं ॥ आर्यंतुनः पितरः सोम्यासोऽग्निव्यात्ताः पुत्रिभिर्देवयानैः ६ । अस्मिन्यज्ञे सुधया-
मदुंतो धियुतं तुल्यं तुल्यं ॥ सखरं मन्त्रजपः ॥ यज्ञियहृक्षयमसेपुपविश्रान्तं हित्वैकैकस्मिन्नप आसिंचयति सौयर्णराजतौ दुंबर-
स्रक्कमणिमयादां पात्राणामन्यतमेपुयानियाविधंते ॥ पत्रपुटेपुवा ॥ शंनो देवीति ॥ ॐ शंनो देवीरुमिष्टयु आपो भयंतु पीतये ॥
शंनोऽनुभिलंबंतुनः ॥ अपसव्यं ॥ शंनो देवी ० ॥ सव्यं ॥ यवोऽसियुव्यास्मेद्भेपोयवयाराती ६ ॥ इति देवपात्रेययाग्निशिव्य ।
अपसव्यं ॥ एकैकस्मिन्नेव तिलानावपतितिलोसीति ॐ तिलोसिसोमदेवस्योगोसवो देवनिर्मितः ॥ प्रत्नमद्भिः पृक्तः स्वधया-
पिष्टृन्लोकान्ग्रीणाहिनः स्वाहा ॥ प्रतिपात्रं सर्वत्रमन्त्रावृत्तिः ॥ गंधपुष्पैः प्रच्छाद्य देवार्घ्यपात्रे संपन्ने । सुसंपन्ने ॥ अप-
सव्यं ॥ पित्रर्घ्यपात्राणिसंपन्नानि । सुसंपन्नानि ॥ सव्यं ॥ एकैकस्यैकैकेन ददातिसपवित्रे पुहस्त्रे पुहादिव्या इति । देवे-
भ्यो नमः ॥ यादिव्या आपः पयसा संवभृत्पूर्या जांतरिक्षाऽऽतपा र्थि वीर्याः । हिरण्यवर्णा यज्ञियास्तान आपः शिवाः शस्योनाः

१ यवित्रमन्त्राणां छदो गवसिदिष्टे—अनंतं गंभिणसाप्रकोशद्विदलमेव ॥ प्रादेष्टमानविश्रयपवित्रमनकुनचिदिति । चतुर्विंशतिमते—हे देवसलाके देवानां तिलसस्तु पा-
त्रेने ॥ एकोदिष्टेनावाहनं सोम्यासोऽग्निव्यात्ताः पुत्रिभिर्देवयानैः ६ इति श्राद्धपरिभाष्ये ॥ २ अत्रमन्त्रपात्रेपणमाश्वत्थमन्त्रस्य करणात् । सूत्रभाष्यमते तु स च न देवेति इत्येव तिलस्य करणमात्रेण न यथा ।

सुहृदाभवंतु ॥ धृरीलोचनसंज्ञकाविश्वेदेवाः एषवोधेः ॥ अस्त्वधेः ॥ अपसव्यं । पितृभ्योनमः । ॐ यादिव्या ॥ असु-
कगोत्रअस्मत्पितः असुकशर्मन्वसुरूपएतेर्धः । अस्त्वर्धः । गोत्रअस्मत्पितामहअमु० रुद्र० एप० ॥ अस्त्व० ॥ गोत्रअ-
स्मत्प्रपितामहअमु० आदित्यरूपएप० ॥ गोत्रेअस्मन्मातः असुकीदेवसुरूपेएप० ॥ गोत्रेअस्मत्पितामहिअमु० रुद्र० एप० ॥
गोत्रेअस्मत्प्रपितामहिअमु० आदित्य० एप० ॥ गोत्रेअस्मत्सापत्नमातः असु० यमु० एप० ॥ द्वि० मातामह० प्रमातामह०
दृढमातामह० एप० ॥ द्वि० गोत्रेमातामहि० प्रमातामहि० दृढप्रमातामहि० एप० ॥ एवंपति । तनय । दुहितः । पि-
तृव्य । मातुल । भ्रातः । पितृभगिनि । मातृभगिनि । आत्मभगिनि । भृशुर । भध्वः । गुरो । शिष्य । आस शर्मन् ।
यदुरूपएतेर्धः । अस्त्वर्धः ॥ प्रथमेपात्रेसदृढवान्समवनीयपितृभ्यः स्थानमसीतिन्युबं पात्रं निदधति ॥ ॐ पितृभ्यः-
स्थानमसि ॥ तत्पात्रं गंधतिलयवपुष्पैः संपूज्यतदुपरिकुशपत्रत्रयं निधाय ॥ सव्यं ॥ पूर्वोभिमुखोभूत्वा ॥ ॐ आपः शिवाः शि-
वतमा० शांताः शांततमास्तास्ते कृण्वंतु मेपजं ॥ इति मुखं विसृष्टे ॥ अत्र गंधपुष्पधूपदीपवाससांच प्रदानं ॥ धूरिलोचनसंज्ञका-

१ धादगणपती काल्यायन — कुरवा-यु० अतिर्लघुकवक्षिणाप्रपवित्रकम् ॥ पिष्टपात्रनिदध्यात्तु देवपित्रो धर्मवत् ॥ शुक्लपानस्य मन्वे च तिष्ठति पितर सवा ॥ तस्मा
दंवादिभिस्त्रयपूजयै सुवया विधि । २ पुराणेभिरीव — आशिष्यप्रथमेपात्रे सर्वपात्रस्य सखवान् । तामिरद्विमुलसिचैद्यद्विपुत्रममोप्सति । चतुर्विंशतिमते — सखवा-प्र-
थमेपात्रे निर्णयाद्विमुं सस्योदिति धादगदाधरगान्ये । एकोपदति एकोद्विद्विभिमुं न स्वकर्कमाच्य । एकाधभजणात्पात्रमेकमिति गम्यते । अतः प्रथमशब्दादुपपत्ते
पितृभ्य स्थानमसीत्यस्मादुपपन्नत्वात् सखनवदुत्वाभावात्पात्रनान्युन्नेति । धादगदाधरगान्यादावज्यैवम् । अतो नैकोद्विद्विर्धर्मात् न स्वसखप्रक्षेप । ३ सव्येन देवान्

देयाः अर्मावीरगंधाः सुगंधाः । इदं युष्पं सुपुष्पं । इदं तुलसीदलं सुतु० । एष्यो धूपः सुधूपः । एष्यो दीपः सुदीपः । फलार्थे-
पूगफलं सुफलं । अनुलेपनार्थे गोपीचंदनं सुचंदनं । धारणार्थे यज्ञोपवीतं सूपवीतं । आच्छादनार्थे किंचिद्याय द्वारिकद्रव्यं
स्वाच्छादनीयम् । शेषोपचारार्थे इमौ कुशौ अस्तुपवित्रं । इदं दत्तगंधाद्यर्चनं देवेभ्यः स्वाहासंपद्यतां नमम ॥ अपसव्यं ॥
गो० पितरः गंधाः तिलाक्षताः पुष्पाणि तुलसीपत्रं धूपः दीपः पूगफलं गोपीचंदनं यज्ञोपवीतं आच्छादनार्थे किंचि-
द्याय द्वारिकद्रव्यं शेषोपचारार्थे इमे कुशाः ॥ इदं दत्तगंधाद्यर्चनं पितृभ्यः स्वाहासंपद्यतां नमम ॥ सव्यं ॥

प्रचरेद्वैष्वभूपतिमिक्षया । अपसद्येनविप्रादीनचयेच्छूद्रकर्मणि । ढोंदुरास्मादिपक्षसिध्वयेवम् । आद्रगणपती—मुलमीयेधमाश्रावयितरस्तुष्टमानसाः । प्रयातिगङ्गा-
रुद्राद्यापदैवकपाग्निनः ॥ बाधुपुराणे—भोकेअउतमंसर्धमारमनधापियदित्तयं । सर्वापितुभ्योदातसंयतैवाद्यभिमिच्छता । आद्राशिकायाम्—धंदमागहकूरैरुंकु-
मंपयस्तथा । कस्तुरिकावयोगा-वितृणांशुष्टिकारकाः ॥ कर्पूरकंदकोपेस्तुर्गंधिद्वरिवंदनं । देविक्ययवाशिकदेगंधावेप्रशस्यतइति । सायणीये—मुलसीशतपत्राणि-
यंगदामस्तभेनच । मातलीनोर्गर्द्वैववितृणादतमक्षयम् ॥ ढोंदुपटतीविष्णुः—आदेमाखःप्रशस्ताःस्युर्मिक्षिकथेत्तुषुषिकाः । जलोद्भवानिसर्गविकुंकुमानिवचंपकम् ॥
मधुनापुतसंतुकोद्रुमुल्लोर्पूरद्वय । भीर्सागह्वरारधरलायादिदापयेत् । घृतेनदीपोदातव्यलिखितैवेनवापुनः । यत्तोषवीर्तयोदथाच्छास्त्रज्ञैस्तेनुधर्मविद् । भाषं-
नार्चनिप्रानामदानस्यताकसम् ॥ आच्छादनंचश्रावंचदति । वलामावेमूलंवादायादितिरमूल्यंघारे । अद्यर्गंधपुष्पेतिमुनेचकारोऽनुकृतमुचयार्थः । तेनसखासंपत्तो
सुत्रोक्त्यःपदार्थेभ्योन्यदविदातयम् । पद्मोन्मी—अगस्त्यंवेगताजंचतुलसीकमंढता । नेपंकंतिलमुपंनवूर्ध्वाक्षपितृवलभाः । विहिताप्रतिपिदिचतुलसीरिष्टपूजने ।
मुद्रमारे,मिक्षलेयंवर्ष्वाङ्करीरणि । जलोद्भवयक्षकुर्मैत्रिकाचतुष्पुष्पैः । ध्वतिमुक्तभतमरेःशंपूज्याःपितरस्तस्य । ज्योतीष्वेविप्रपूज्याकृत्यादियवचंचतुनइति ॥

यस्य स्पृष्ट्या ० ॥ विष्णवे नमः ॥ ३ ॥ आचमनं ॥ तिलकोद्वरणं । मंडलादियात्रासादनं करिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ सव्यं ॥
 देवानां करशुद्धिः ॥ ये तीर्थानि प्रचरंति सूकाहंस्तानि पुंभिर्नः ॥ तेषां ह्यसहस्रयोजनेषु घनानि तन्मसि ॥ अपस ० ॥ पितृ-
 णां करशुद्धिः ॥ ये तीर्थाः ॥ प्रथमादधिष्ठारेखाद्वितीयाधामतो न्यसेत् ॥ तृतीयाचाग्रयोगेतु मे लनं कुरुदक्षिणे ॥ ॐ पुरी-
 तं भूतानि पुरीत्य लोका न्युरीत्य सर्वोऽग्रदिशो दिशंश्च ॥ उपस्थार्य ग्रथमुजामृतस्य आत्मन आत्मन मुभिसंविशेत् ॥ १ ॥ परिध्यार्वापु-
 र्युवीसु ब्रह्मत्वापरिलोका न्यपरिदिशुः परितः ॥ क्रतुस्तु तं तु चित्तं विदुस्तदपश्यत्तदं भुक्तदासीत् ॥ यथा च क्रघरो विष्णुस्यै-
 लो क्यं परिरक्षति ॥ एवं मंडलमस्यैतत्सर्वभूतानि रक्षतु ॥ अपस ० । ॐ पुरीतं ० संविशेत् ॥ १ ॥ ॐ परिध्यार्वापुः दासीत्

१ नीवारचूर्णं तारवृक्षाभसाकोदयेन पातं कल्लुर्वात् । चतुष्कोणमाज्ञाणस्मृतिर्यस्य मंडलाकृतिर्भस्य त्यागः कुक्षजः ७ अक्षस्य — यथा च क्रघरो विष्णुर्लोकौ नमं परिरक्षति ।
 पूर्वमंडलमहर्भसरसवैभूतानि रक्षतु । इति कातीयभोजनसूत्रम् । यथा च केति । पक्षिचारणमस्य सूत्रोक्त एव । परीत्यादिनं तद्वयं शिष्टं च प्रदायात् । आद्वगणवर्ती आद्वसमुच्ये —
 भूकृत्या गुरुत्वनयोर्द्वामारः न्येवाग्रदक्षिणं । समाप्तान् कृते कुर्याद्विपत्तुणा पक्षिचारणम् ॥ आरभ्यैशान्तो भस्ममयी दातुमर्हति नम् । ईशान्येतु समासास्यादेवानां पक्षिचा-
 रणम् ॥ सैन्यमारुते — अकृत्वा भस्ममयी दाय कुर्यात्पाणिशोधनम् । आसुरतद्वैच्छादेभिर्भूतानोपतिष्ठति । इति तु आश्वलायनविरचिते तच्छास्त्रे विधासुक्तः वाचस्पति-
 शब्दोऽस्मिन् कृतद्वर्गभाद्रयोगे । याजसनेयिमादुर्बुध्न्येऽस्मिन् पक्षार्वक्षिणं । तदुच्ये आद्वसमुच्ये — पूर्वकृतवाहुभयार्वाहस्तयोर्बंदरादिति । निराशास्तनमकंठेति
 देवता पितृभि सह । इति यज्ञं शाधि विषयम् । इति संवदीक्षित कृतद्वर्गभाद्रप्रयोगे एव । अष्टमिधपदतोरामजेनेयिषद्वर्ती नपुंसकेव ॥ २ ये तीर्थानि ति मे न- सिष्ट
 साग्रदाचारः ।

॥ २ ॥ यथाचक्र० रक्षतु ॥ उद्धृत्यपृताक्तमङ्गपृच्छत्यशौकरिव्यहति ॥ गायत्रीमन्त्रेणप्रोक्ष्य ॥ ॐमधुघातार्त्त० ॥ ३ ॥ अ-
पस० । भवदनुज्ञयाविप्रपाणावभौकरणंकरिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ कुरुष्वेत्यनुज्ञातः । पिबपितृयज्ञवहुत्या ॥ पातितवामजानुः ॥
ॐअन्नयेक्ययाहनायस्वाहा । इदमन्नयेक्यवाहनायनमम ॥ ॐसोमायपितृमतेस्वाहा । इदंसोमायपितृमतेनमम ॥
सव्यं ॥ पात्राभिघारणमाज्यक्षेपेण ॥ ॐमूर्ध्निर्दिवोर्भरतिर्धृधिव्यार्यैधानुरमुतआजुत्तमुन्निम् ॥ कुविट्सुम्राजुमतिर्धृ-
जर्नानामुसन्नापार्थजनयतेदुषाः ॥ हुतशेषं दत्वापाश्रमालभ्यज्यपति । पृथिवितेपात्रं द्यौर्विधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृ-
तं जुहोमि स्वाहेति ॥ शेषं देवाय दातव्यं पितृभ्यस्तदन्तरम् ॥ गायत्र्या संप्रोक्ष्य ॥ पृथिवितेपात्रं द्यौर्विधानं ब्राह्मणस्य मुखे-
अमृते अमृतं जुहोमि स्वाहा ॥ वैष्णव्यर्थाय जुपायां गुणमग्रेऽवगाह्य ॥ ॐ हृदं विष्णुर्विचक्रमेन्नुधानि रथेषु वृष्टम् ॥ समृद्धमस्य पादु-

१ स्त्रीणां वृद्धाणां चार्त्तं करणमस्ति । अष्टपुराणे विष्ठापि कटिघाततमे १२० ध्यायेत् श्राद्धकल्पे चतुर्थे श्लोक । स्त्रीनिर्वर्णो वरं शङ्खं विप्राणां यमुदासनात् । अमनकविधि-
पूर्वैरदियामयि गतम् । बह्विद्यागोमीकरणे ॥ १ कालावन — अमीकरणस्याप्येवमधुसूक्तकपेत्तत । शेषेपात्रयेनाभियार्थभाजनानि निशोषयेत् । इति श्राद्धका-
शिकायाम् । मधुसूक्तं मधुगता इति क्वचनयमेवेत्यपि तन्नम् । २ भयं न किष्टमप्रदयात् । ४ भाद्रगणपती ब्रह्माष्टपुराणे — इति शंभुकरं कुरुष्व शशौपरि निधाययेत् ।
देवपात्रमभानमपृष्टिं च देवाग्रमुचरेत् ॥ दक्षिणेऽरीरामचरितुपात्रस्य लभन्म् ॥ प्रचेत्ता — उद्यानं दक्षिणे घव्ये नीचपानान्युपसृष्टयेत् । स्वस्तिकेन विनृत्येन पशुधोर्ध्वप्र-
क्षारयेत् इति । ५ चार्त्तं करणमिति पुरोरित्युदात्तपङ्क्तिरिति अमीकरणमिति धातुहृतो यामावेन पानालं भागान् इति ह्यल्लगुणदाधारभाष्यादी । अत एव कोटिरे नहुतं क्षेप-
दातव्यान्नामन्नम् ।

सुरे ॥ ॐ विष्णो हव्यं रक्ष ॥ इति वा ॥ अप्स ॥ पृथिविते ० स्वाहा ॥ इदं विष्णु ० सुरे ॥ ॐ विष्णो हव्यं रक्ष इति वा ।
अपहता इति तिला न्विकीर्य ॥ ॐ अपहता ऽजसुरा रक्षा ऽसि वेदि पदः ॥ सव्यं ॥ उदको पस्पर्शः ॥ उष्णं ॥ खिप्रमन्नं दद्या-
च्छक्त्या वा ॥ अन्नसंफल्यः ॥ गायत्री मन्त्रेण प्रोक्ष्य ॥ धूरिलोचनं संज्ञके भ्यो विधे भ्यो देवं तं दास्यमानं च ब्राह्मणस्य मुखे-
आतृसेऽभृत रूपेण स्वाहा संपद्यतां नमः । इदं धूरिलोचनं संज्ञके भ्यो विधे भ्यो देवं तं दास्यमानं च नमः ॥ अपसव्यं ॥
गोत्राः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाः अमुका मुकुशर्मणः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ गोत्राः अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहः-
अमुक्यमुकिदाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ गोत्रे सापन्नं ० एतद्गोत्रं ० द्यतां नमः ॥ इदं गोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहे-
भ्यः अमुका मुकुशर्मभ्यः वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः ॥ गोत्राभ्यः अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यः अमुक्यमुकिदाभ्यः वसुरु-
द्रादित्यस्वरूपाभ्यः ॥ गोत्राद्यैः अस्मत्सापन्नमात्रेऽमुकिदायै वसुरुद्राद्यैः तं दास्यमानं च नमः ॥ द्वितीयगोत्राः अस्मन्माता-
महप्रमातामहदृढप्रमातामहाः अमु० शर्मणः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ गोत्राः अस्मन्मातामहीप्रमातामहीदृढप्रमातामहः
अमुक्यमुकिदाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः एतद्गोत्रं ॥ इदं गोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्रमातामहदृढमातामहेभ्यः अमुका मुकुश-
र्मभ्यः वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः ॥ गोत्राभ्यः अस्मन्मातामहीप्रमातामहीदृढप्रमातामहीभ्यः अमुक्यमुकिदाभ्यः वसुरुद्रादि-
त्यस्वरूपाभ्यः दत्तं ॥ गोत्रेऽस्मत्पत्न्या अमुकिदे वसुरुद्रे ॥ गोत्रेऽस्मत्तनय अमुकशर्मन् वसुरुद्रे ॥ गोत्रेऽस्मद्वह्निः अमुकिदे-
वसुरुद्रे ॥ गोत्रेऽस्मत्पितृव्य अमुकशर्मन् सपत्नीकससुतवसुरुद्र ॥ गोत्रेऽस्मन्मातुल अमुकशर्मन् सपत्नीकससुतवसुरुद्र ॥

॥ २ ॥ यथाचक्र० रक्षतु ॥ उद्धृत्यृताक्तमंत्रं पृच्छत्यथौकरिष्यदिति ॥ गायत्रीमंत्रेण प्रोक्ष्य ॥ ॐ भू भुवः ॥ ३ ॥ अ-
पस० । भपदनुजया विप्रपाणाय भौकरणं करिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ कुरुष्वेत्यनुज्ञातः । पिंडपितृयज्ञवद्धृत्वा ॥ पातितवामजानुः ॥
ॐ अन्नयेकव्ययाहनाय स्वाहा । इदमन्नयेकव्ययाहनाय नमः ॥ ॐ सोमाय पितृमते स्वाहा । इदं सोमाय पितृमते नमः ॥
सव्यं ॥ पात्राभिपारणमाज्यशेषेण ॥ ॐ भूर्भुवः इति योर्जरुतिं पृथिव्या चैधानुरमुत आजुतमुग्निम् ॥ कुचिदुत्सन्नजुमतिं धि-
जनानामासन्नापात्रं जनयंत देवाः ॥ हुतशेषं दत्वा पात्रमांलभ्यजपति । पृथिवितेपात्रं यौष्पिधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृ-
तं जुहोमि स्वाहेति ॥ शेषं देवाय दातव्यं पितृभ्यस्तदन्तरम् ॥ गायत्र्या संप्रोक्ष्य ॥ पृथिवितेपात्रं यौष्पिधानं ब्राह्मणस्य मुखे-
अमृते अमृतं जुहोमि स्वाहा ॥ घैष्णव्यर्थाय जुपायां गुष्ठमन्त्रेऽधवाह्य ॥ ॐ हुदं विष्णुर्विचक्रमेत्रेधा निदधे पुदम् ॥ समूहमस्य पाद-

१ श्रीगोशहाणाचार्योक्तं । अष्टपुष्टाणो विंशतिरिति द्रष्टव्यं । अष्टपुष्टाणामष्टपुष्टासनात् । अमृतकविनि-
पूर्वतद्विवागविर्वाजन । कद्वियागोमीकरणं ॥ १ कालासन — भौकरणस्योर्भौकरणस्योपदेत् । इति धादका-
शिनोदात् । अष्टपुष्टा मधुमता इति क्वचनमेवेति धितेन । २ अयमत्र किष्टव्यदायात् । ३ आदगणवती वस्त्रादपुष्टा — दक्षिणद्वारं कृत्वा यामोर्परिनिषापयेत् ।
देवाग्रमर्पात् न्यष्टिर्वितेषाममुं करेत् ॥ दक्षिणोर्परिदक्षिणमर्पात् त्र्यम्बकं ॥ अचेता — उत्तानदक्षिणे सव्येनीचपात्राण्युपस्तुयेत् । क्वास्ति केनपि पुन्देवानपथोर्भौप्र-
दावयेत् इति । ४ नार्माकरणमिति एकोरिष्टपुष्टान् एकोरिष्टेजमांकरणमियेयात् हुतशेषाभावेन पात्रांलभाभात् इति हलायुधगदाधरभाष्यादौ । अतश्च एकोरिष्टे न हुतशेष-
दानपात्रांलभ्य ।

सुरे ॥ ॐ विष्णो हव्यं रक्ष ॥ इति वा ॥ अपस ० ॥ पृथिविते ० स्वाहा ॥ इदं विष्णु ० सुरे ० ॥ ॐ विष्णो हव्यं रक्ष इति वा ।
अपदता इति तिलान्नि कीर्य ॥ ॐ अर्प हताऽअसुरा रक्षां हृसि वेद्विपदः ॥ सव्यं ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ उष्णं स्विष्टमन्नं दद्या-
च्छतया वा ॥ अन्नसंकल्पः ॥ गायत्री मन्त्रेण प्रोक्ष्य ॥ धूरिलोचनसंज्ञका विधेदेवाः एतद्गोत्रं दत्तं दास्यमानं च ब्राह्मणस्य मुखे-
आतृसंः अमृतरूपेण स्वाहासंपद्यतां नमम ॥ इदं धूरिलोचनसंज्ञकेभ्यो विधेभ्यो देवेभ्यो दत्तं दास्यमानं च नमम ॥ अपसव्यं ॥
गोत्राः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाः असुकासुकशर्माणः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ गोत्राः अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहः-
अमुक्यमुकिदाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ गोत्रे सापत्नं ० एतद्गोत्रं ० धर्तानमम ॥ इदं गोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहे-
भ्यः अमुकासुकशर्मभ्यः वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः ॥ गोत्राभ्यः अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यः अमुक्यमुकिदाभ्यः वसुरु-
द्रादित्यस्वरूपाभ्यः ॥ गोत्रायै अस्मत्सापत्नमात्रे अमुकिदायै वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ द्वितीयगोत्राः अस्मन्माता-
महप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः अमुशर्माणः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ गोत्राः अस्मन्मातामहीप्रमातामहीवृद्धप्रमातामहः
अमुक्यमुकिदाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः एतद्गोत्रं ० ॥ इदं गोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धमातामहेभ्यः अमुकासुकश-
र्मभ्यः वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः ॥ गोत्राभ्यः अस्मन्मातामहीप्रमातामहीवृद्धप्रमातामहीभ्यः अमुक्यमुकिदाभ्यः वसुरुद्रादि-
त्यस्वरूपाभ्यः दत्तं ० ॥ गोत्रे अस्मत्पत्नि अमुकिदेवसुरूपे ॥ गोत्रे अस्मत्तनय अमुकशर्मन् वसुरूपे ॥ गोत्रे अस्मदुहितः अमुकिदे-
वसुरूपे ॥ गोत्रे अस्मत्पितृव्य अमुकशर्मन् सपत्नीकससुतवसुरूपः ॥ गोत्रे अस्मन्मातुल अमुकशर्मन् सपत्नीकससुतवसुरूप ॥

गोत्रअस्मत्पितृभगिनिअमुकिदेसभर्तुकेससुतेवसुरूपे ॥ गोत्रेअस्म-
न्मातृभगिनिअमुकिदेसभर्तुकेससुतेवसुरूपे ॥ गोत्रेअस्मद्भृशुरअमुक-
नर्मन्वसुरूप ॥ गोत्रेअस्मद्भृशुःअमुकिदेवसुरूपे ॥ गोत्रअस्मच्छिष्यअमुकशर्मन्वसु-
रूप ॥ गोत्रअस्मदासअमुकशर्मन्वसुरूप ॥ एतद्वोन्नं० ॥ इदं गोत्रायैअस्मत्पत्न्यैअमुकिदायैवसु० ॥ गोत्रायअस्मत्तनया-
यअमुकशर्मणेवसुरूपाय ॥ गोत्रायैअस्मद्द्वित्रीअमुकिदायैवसुरूपायै ॥ गोत्रायअस्मत्पितृव्यायअमुकशर्मणेसप०ससु०वसु-
रूपाय ॥ गोत्रायअस्मन्मातृलायअमुकशर्मणेसप०ससु०वसुरूपाय ॥ गोत्रायैअस्मन्मातृभगिन्यैअमुकिदायैसभ०ससु०वसुरूपायै ॥
गोत्रायैअस्मद्भृशुःअमुकिदायैसभर्तुकेससुतायैवसुरूपायै ॥ गोत्रायअस्मद्भृशुराअमुकशर्मणेवसुरूपाय ॥ गोत्रायै-
अस्मद्भृश्वेअमुकिदायैवसुरूपायै ॥ गोत्रायअस्मद्भृशुःअमुकशर्मणेसप०ससु०वसुरूपाय ॥ गोत्रायअस्मच्छिष्यायअमुकश-
र्मणेवसुरूपाय ॥ गोत्रायअस्मदासायअमुकशर्मणेवसुरूपाययदत्तंदास्यमानंचनमम ॥ सव्यं ॥ द्रक्षार्पणंवल्लहविर्ब्रह्मासौद्र-
क्षणादुतम् ॥ द्रक्षयतेनंगंतव्यंगलकर्मसमाधिना ॥ हरिर्दाताहर्त्रिर्भोक्ताहरित्रंजजातिः ॥ हरिर्विप्रशरीरस्थोमुक्तेभो-
जयतेहरिः ॥ चतुर्भिर्धचतुर्भिर्धद्वाभ्यांपंचभिरेवच ॥ ह्ययतेचपुनर्द्वाभ्यांसमेविष्णुःप्रसीदतु ॥ ॐतत्स० ॥ सव्यापसव्या-

भ्यांसकृत्सकृदपोदत्या ॥ अपस० ॥ एकोविष्णुर्महद्भूतंपृथग्भूतान्यनेकशः ॥ त्रीँलोकान्याप्यभूतात्मासुंक्तेविश्वभुग-
 न्ययः ॥ अनेनममपितुःकन्यागतेसचितरिसकृन्महालयापरपथश्चाद्वीयत्रास्रणभोजेननगमपित्रादिसमस्तपितृस्वरूपीजना-
 र्द्धनोवासुदेवःप्रीयतां ॥ सन्यं ॥ ॐतत्स० ॥ फंटेकृत्वा ॥ ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेयवह्नित्रयार्करजनीशगणेश्वरा-
 णाम् ॥ कौंचामरेंद्रकलशोद्भवकयपानांपादाक्षमामिससतंपितृमुक्तिहेतोः ॥ सन्यं ॥ ॐयेदेवासो० न्यं० ॥ देवाःअ-
 सुतंभुज्यतां ॥ नमोदेवेभ्यः ॥ अपसन्यं ॥ येचेद्वपितरो०जुपस्व ॥ स्वधापितृभ्यः ॥ पितरःअसुतंजुपध्वं ॥ सन्यं ॥
 श्रद्धार्याप्राणेनजुहोमि ॥ ॐप्राणायस्वाहा ॥ १ ॥ अपानायस्वाहा ॥ २ ॥ व्यानायस्वाहा ॥ ३ ॥ समानायस्वाहा ॥ ४ ॥
 उदानायस्वाहा ॥ ५ ॥ सन्यापसन्याभ्यांसकृत्सकृदपोदत्या ॥ अशत्सुजपेद्याहतिपूर्वगायत्री०सप्रणवां०सकृन्निर्वीरा-
 क्षीम्रीःविज्यमंत्रान्पुरुषसूक्तमग्रतिरयमन्यानिधपवित्राणि ॥ ॐभूर्भुवःस्वःतत्सवितु० सकृन्निर्वी ॥ राक्षोभ्यःकृणुष्वपाजे-
 त्तिपंचर्चःअग्निघ्नैतियजुर्वर्जं ॥ अश्वेकव्यवाहनायेत्यादयःपद्विभ्यमघ्राःइतिकर्कभाप्ये ॥ उदीरतामवरइत्याद्यास्त्रयोदश-
 र्चःपिड्यमत्राइतिगदाधरभाप्येरामबाजवेधिपदतौढोढुभिधपदतौवैद्यनाथमिश्रपदतौश्चाद्वगणपतौच ॥ पुरुषसूक्तं ॥ सहस्र-
 शीर्षेत्यादिपोडशर्चः ॥ अग्रतिरथं आशुःशिशानइतिद्वादशसप्तदशवा ॥ अन्धानिचपवित्राणि ॥ पितृसंहितासुरावंतमित्या-

१ भाद्रकाशिकायां साख्यान —येदेतासवयचैदमत्रद्वयमुदीरयेत् ॥ मन्त्रान्तेतुततोब्रूयादष्टंमुष्यतामिति ॥ तत्रैवस्वदेवप्रथमादि—अपोसानमथादत्तवाचारिभारो
 यदेकप ॥ नमोदेवेभ्यरतिचस्रभ्येगोदस्तुखोद्विब. ॥ अपस०मपितृभ्यस्तुपुतभारवदेत्स्वधा इति ॥

दिपंचदशर्यः ॥ पिंडवाक्षणं प्रजापतिवैभूतानीत्यादीतिरामवाञ्छेयिषद्धतौ ॥ रुद्रप्रसूत्यादीनीतिकर्कभाज्ये । मत्स्यपुराणे-
म्रक्षविष्ण्वर्यरुद्राणां स्तोत्राणि विविधानि च । इंद्रसोमसूक्तानि पावनानि च गीत इति ॥ प्रार्थना ॥ अपेक्षितं याचित-
व्यं त्याज्यं चैवानपेक्षितम् ॥ उपविश्य मुखं नैव भोक्तव्यं स्वस्थमानसैः ॥ विद्योतेशाकपाकानां रुच्यते तेन मुज्यतां । अरुच्यं
तरपरित्याज्यं संकोचं नैव कारयेत् । यथासुखं जुषध्वं ॥ सुसान्नात्थान्नं प्रकीर्य ॥ अपसव्यं ॥ असंस्कारप्रपन्नानां
त्यागिनां कुलदोषिणाम् ॥ उच्छिष्टभागधेयानां दंभं पुचिकिरासनम् ॥ अग्निदग्धाथ्ये जीवायेत्यदग्धाः कुले सम ॥ भूमौ दत्तेन-
पिंडेन तृसापां तु परांगतिम् ॥ ये अग्निदग्धायेऽनग्निदग्धा अस्मत्कुलप्रसूताः तेभ्यः अयं विकिरपिंडः स्वधानमः ॥ गोदावर्यादत्तो-
स्तु ॥ सव्यं ॥ पवित्रत्यागः ॥ पाणिपादं प्रक्षाल्य ॥ आचम्य ॥ पवित्रधारणं ॥ सव्यापसव्याभ्यां सकृत्सकुदपोदत्या ॥ पूर्वयद्वा-
यत्रीजपित्या ॥ मधुमतीर्मधुमध्वितच ॐ मधुयः स्वः तत्संयितुं ॥ ॐ मधुवातां ० ३ मधुमधुमधु ॥ तृसास्थेति पृच्छति तृ-
साः स्वः इत्युगातः शेषमममनुनाप्य ॥ धूरिलोचनसंज्ञकायिधेदेवाः तृसाः स्वः । तृसाः स्वः ॥ अपस० ॥ पितरः तृसाः स्वः । तृसाः-
स्वः ॥ सव्यं ॥ शेषमंत्रं किं क्रियतां ॥ इष्टैः सह मुज्यताम् ॥ सर्वमन्नमेकं तोद्वत्योच्छिष्टसमीपे दर्भेषु त्रींस्त्रीन्पिंडानवनेज्यदद्यात् ॥
अपसव्यं ॥ दक्षिणेनोत्तिष्ठत्यपहता इति ॥ ॐ अपहृता असुरारक्षां हृसि चेंदुि पदः ॥ सव्यं ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ अपसव्यं ॥

१ अयं भगवन् बोधुं धर्म्मत्रादयः परमार्थः । २ एकतोद्भूतेति तां दत्तः संभिरिष्टिभ्यादयः नृपतिः । ३ रेपाकलं प्रतियार्थं प्रत्येकोऽपि वदति । प्रकाशः ।
धृताये—संयोजिताभ्यामपि धर्मयोः दुःखेन नृपः । ४ संन्यायि कुंभं विपतिरिच्छेत्तुमर्हतीति नृपतिः ।

उदपात्रेणावनेजयत्यपसव्यं सव्येनयोद्धरणसामर्थ्यादसावचनिक्षेपेति यजमानस्थपितुप्रश्रुतिं त्रीन् अमुकसगोत्रअस्मत्पितः-
अमुकशर्मन्वसुरूपअवनेनिक्ष्व ॥ गोत्रअस्मत्पितामहअमुकशर्मन्वरुद्ररूपअव ॥ गोत्रअस्मत्प्रपितामहअमुकशर्मन्आदित्यरू-
पअव ॥ गोत्रेअस्मन्मातःअमुकिदेवसुरूपेअव ॥ गोत्रेअस्मत्पितामहिअमुकिदेवरुद्ररूपेअव ॥ गोत्रअस्मत्प्रपिताम-
हिअमुकिदेआदित्यरूपेअव ॥ गोत्रेअस्मात्सापलमातःअमुकिदेवसुरूपेअव ॥ द्वि० गोत्रअस्मन्मातामहअमुकशर्मन्वरुद्ररूपअव ॥ द्वि० गोत्रअस्मद्दमातामहअमुकशर्मन्आदि-
त्यरूपअव ॥ गोत्रेअस्मन्मातामहिअमुकिदेवसुरूपेअव ॥ द्वि० गोत्रेअस्मत्प्रमातामहिअमुकिदेवरुद्ररूपेअव ॥ द्वि०
गोत्रेअस्मद्दप्रमातामहिअमुकिदेआदित्यरूपेअव ॥ गोत्रेअस्मत्पलिअमुकिदेवसुरूपेअव ॥ गोत्रअस्मत्तनयअमुकश-
र्मन्वसुरूपअव ॥ गोत्रेअस्मद्दुहितःअमुकिदेवसुरूपेअव ॥ गोत्रअस्मत्पितृव्यअमुकशर्मन्सप० ससुत० वसुअव ॥
गोत्रअस्मन्मातुलअमुकशर्मन्सप० ससुतवसु० अव ॥ गोत्रअस्मद्दातःअमुकशर्मन्सप० ससुतवसु० अव ॥ गोत्रेअस्मत्पितृ-
भगिनिअमुकिदेसभ० वसु० अव ॥ गोत्रेअस्मन्मातृभगिनिअमुकिदेसभ० ससुतेवसु० अव ॥ गोत्रेअस्मद्भगिनिअमुकि-
देसभर्तृकेससुतेवसुरूपेअव ॥ गोत्रअस्मच्छशुरअमुकशर्मन्ससुतवसुरूपअव ॥ गोत्रेअस्मच्छश्रूःअमुकिदेधसुरूपेअव ॥
गोत्रअस्मच्छिष्यअमुकशर्मन्वसुरूपअव ॥ गोत्रअस्मात्सासअमुकशर्मन्सप० ससु० वसुरूपअव ॥ उपमूलं स कृदा-
च्छित्रानिलेखायांकृत्वायथावनिर्कंपिडानृदात्यसावेतच्चहति ॥ गोत्रअस्मत्पितःअमुकशर्मन्वसुरूपएतत्तेनृदं स्वधा ॥

इदंगोत्रायअस्मत्पित्रेअमुकशर्मणेवसुरूपायअयंपिंडः स्वधानमः गोदावरीदत्तोस्तु ॥ गोत्रजस्मत्पितामहअमुकशर्म-
 न्रुद्ररूपेत्तत्तेन्नैस्वधा ॥ इदंगोत्रायअस्मत्पितामहायअमुकशर्मणेरुद्ररूपायअयंपिंडःस्वधा० ॥ गोत्रजस्मत्पिता-
 महअमुकशर्मन्आदित्यरूपेत्तन्नैस्वधा ॥ इदंगोत्रायअस्मत्प्रपितामहायअमुकशर्मणेआदित्यरूपायअयंपिंडःस्वधा० ॥
 गोत्रेअस्मन्मातःअमुकिदेवरूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायैअस्मन्मात्रेअमुकिदायैवसुरूपायैअयंपिंडःस्वधा० ॥ गोत्रेअस्मत्पि-
 तामहिअमुकिदेवरूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायैअस्मत्पितामहैअमुकिदायैरुद्ररूपायैअयंपिंडःस्वधा० ॥ गोत्रेअस्मत्प्रपिता-
 महिअमकिदेआदित्यरूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायैअस्मत्प्रपितामहैआदित्यरूपायैअयंपिंडःस्वधा० ॥ गोत्रेअस्मत्सापन्नमातःअ-
 मुकिदेवसुरूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायैअस्मत्सापन्नमात्रेअमुकिदायैअयंपिंडःस्वधा० ॥ द्वि०गोत्रजस्मन्मातामहअमुकशर्मन्वसु-
 रूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायअस्मन्मातामहायअमुकशर्मणेवसुरूपायअयंपिंडःस्वधा० ॥ द्वि०गोत्रजस्मत्प्रमातामहअमुकशर्मन्
 रुद्ररूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायस्मत्प्रमातामहायअमुकशर्मणेरुद्ररूपायअयंपिंडः० ॥ द्वि०गोत्रजस्मद्द्विप्रमातामहअमुकश-
 र्मन्आदित्यरूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायअस्मद्द्विप्रमातामहायअमुकशर्मणेआदित्यरूपायअयंपिंडः० ॥ द्वि०गोत्रेअस्मन्माता-
 महिअमुकिदेवसुरूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायैअस्मन्मातामहैअमुकिदायैवसुरूपायैअयंपिंडः० ॥ द्वि०गोत्रेअस्मत्प्रमातामहि-
 अमुकिदेवरूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायैअस्मत्प्रमातामहैअमुकिदायैरुद्ररूपायैअयंपिंडः० ॥ द्वि०गोत्रेअस्मद्द्विप्रमातामहि-
 अमुकिदेआदित्यरूपेत्त० ॥ इदंगोत्रायैअस्मद्द्विप्रमातामहैअमुकिदायैजआदित्यरूपायैअयंपिंडः० ॥ गोत्रेअस्मत्पत्निअमुकि-

देवसुरूपेष्ट० ॥ इदंगोत्रायैअस्मत्पद्वयैअमुकिदायवसुरूपायैअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मत्तनयअमुकशर्मनवसुरूपेष्ट० ॥
 इदंगोत्रायअस्मत्तनयायअमुकशर्मणेवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रेअस्मदुदितःअमुकिदेवसुरूपेष्ट० ॥ इदंगोत्रायैअ-
 स्मदुदित्रेअमुकिदायैअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मत्पितृन्यअमुकशर्मनसपत्नीकससुतवसुरूपेष्ट० ॥ गोत्रायअस्मत्पितृव्याय-
 अमुकशर्मणेसपत्नीकायससुतायवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मन्मातुलअमुकशर्मनसपत्नीकससुतवसुरूपेष्ट० ॥ इदंगो-
 त्रायअस्मन्मातुलायअमुकशर्मणेसपत्नीकायससुतायवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मद्भ्रातःअमुकशर्मनसपत्नीकससुतव-
 सुरूपेष्ट० ॥ इदंगोत्रायअस्मद्भ्रात्रेअमुकशर्मणेसपत्नीकायससुतायवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रेअस्मत्पितृभगिनिअ-
 मुकिदेसभर्तृकेससुतेवसुरूपेष्ट० ॥ इदंगोत्रायैअस्मत्पितृभगिन्यैअमुकिदायैसभर्तृकायैवसुरूपायैअयंपिंडः० ॥
 गोत्रेअस्मन्मातृभगिनिअमुकिदेसभर्तृकेससुतेवसुरूपेष्ट० ॥ इदंगोत्रायैअस्मन्मातृभगिन्यैअमुकिदायैसभर्तृकायैससुता-
 यैवसुरूपायैअयंपिंडः० ॥ गोत्रेअस्मद्भगिनिअमुकिदेसभर्तृकेससुतेवसुरूपेष्ट० ॥ इदंगोत्रायैअस्मद्भगिन्यैअमुकिदायै-
 सभर्तृकायैससुतायैवसुरूपायैअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मच्छुरअमुकशर्मनवसुरूपेष्ट० ॥ इदंगोत्रायअस्मच्छुरायअमु-
 कशर्मणेवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रेअस्मच्छूःअमुकिदेवसुरूपेष्ट० ॥ इदंगोत्रायैअस्मच्छूश्वेअमुकिदायैवसुरूपा-
 यैअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मदुरोअमुकशर्मनसपत्नीकससुतवसुरूपेष्ट० ॥ गोत्रायअस्मदुरवेसपत्नीकायससुतायवसुरू-

पायअयंपिंडः० ॥ गोत्रअसन्धिष्यअमुकशर्मन्वसुरूपपत्तत्ते० ॥ गोत्रायअसन्धिष्यायअमुकशर्मणेवसुरूपायअयं-
पिंडः० ॥ गोत्रअस्मदास्तअमुकशर्मन्वसुरूपपत्तत्ते० ॥ गोत्रायअस्मदासायअमुकशर्मणेवसुरूपायअयंपिंडःस्वधानमःगो-
दाचर्यादत्तोस्तु ॥ ॥ पितृयंशेसुतायेचयानुवंशेतयैवच ॥ गुरुशशुरवंधूनायेचान्येवांधयामृताः ॥ येमेकुलेलुसपिंडाः-
पुत्रदारविधर्जिताः ॥ क्रियालोपगताधैवजासंधाःपंगवस्तथा ॥ विरूपाजामगर्भाश्चज्ञाताज्ञाताःकुलेमम ॥ तेषांपिंडो-
मयादत्तोह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ १ ॥ आग्रक्षणोयेपितृयंशजातामातुस्तथावंशमयामदीयाः । कुलद्वयेस्मिन्ममदासमृताभूत्या-
स्तथैवगृध्रितसेवकाश्च ॥ मित्राणिशिष्याःपशवश्चघृक्षाःस्पृष्टाश्चदृष्टाश्चकृतोपकाराः ॥ जन्मांतरेयेममसंगताध्वेतेभ्यःस्वधा-
पिंडमंहंददामि ॥ २ ॥ असिपत्रयनेघोरेकुंभीपाकेचयेगताः ॥ तेषामुद्धरणार्थयइमंपिंडंददाम्यहम् ॥ ३ ॥ उच्छि-
न्नकुलवंशानांयेपांदाताकुलेनहि ॥ धर्मपिंडोमयादत्तोह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ४ ॥ हस्तलेपभाजःपितरःप्रीयतां ॥ इतिप्र-
पितामहपिंडांतिकेदमग्निपुलेपभुग्भ्यःकिंचिहत्यापितृपिंडसमीपेदर्भमूलेपुकरायधर्पणं ॥ अत्रपितरइत्युक्त्या ॥ ॐअत्रपि-

१ त्रिसालीकोवत्सीतीर्थभादेपितृवसेति श्लोकेमन्त्रेणप्रथमःपिंडः । आग्रक्षणीयइति श्लोकेद्वयेष्वग्नेष्वग्नेष्वेणद्वितीयः पिंडः । महालयेतुचरवारः सिद्धा-
रतवाह । २ महालयमग्नादेर्भमीदिह सिद्धीकास्त्रिचनानुषतंमेपितृतीर्थभादेऽत्रिस्तलीसेवादीर्भमीपिंडदानमिदंमुपलभेन तातांचात्रितयभिल्लादिदेवताविपयेतीर्थभादसाह्रयाद-
याविधर्मपिंडदानमिदं किंटरादतः । ३ आर्द्राक्षिग्रामिर्दोचातेभ्यर्चनेक्षिद्विरेकते । पिंडान्युप्यार्चयित्वाच्छिधुज्यजादणोस्तथा । ४ अचामेच्छद्भक्तस्तनुस्यतेभ्येतेपुंसस्तु ।
इतिरेमहकारः । तेनपिंडनिर्वापानंतरउदकाचतेनारपूईआचमनंविद्यतेकिमुगंयादिदानासयकलमपिपिंडदानप्रयोगंसमाप्या चमनंकिंचतदतिथिदहेमादीधःकाचमनविपये ।
४ धाऊकाशिकायो । ददाक्षिणैपमाभिम्य पिंडानामस्तु यत्ता ५ प्रथिततिचनोदयात्पुष्टि पंचदश्याधिहती ॥ दर्भमूले करानपयंनमिषिच ॥

तरोमादयश्चंयथाभ्रागमावृणायध्वं । अप्रदक्षिणमावृत्य । उदङ्कास्तथातमनात् । प्रदक्षिणमावृत्यामीमदंतेतिजपति ॥
 ॐ अमीमदंतपितरोर्यथाभ्रागमावृणायीपत ॥ पूर्ववदवनेज्य ॥ नीर्वीवित्पट्टस्य ॥ नमोवद्वत्तिपट्टंजलीन्करोति ॥ ॐ नमो-
 यःपितरोरसायु १ नमोवःपितरुःशोषायु २ नमोवःपितरोजीयायु ३ नमोवःपितरुःसुधाये ४ नमोवःपितरोघोरायु ५ नमोवः-
 पितरोमुन्यलेनमोवःपितरुःपितरोनमोवः ६ ॥ एतद्वाहतिजपः ॥ गृहार्जःपितरोदत्तसुतोवःपितरोदेव्यु ॥ एतद्वाहत्य-
 पास्यतिसूत्राणिप्रतिपिंडमूर्णोदशावाययस्युत्तरेयजमानलोमानिया । ॐ एतद्वाहतिजपः ॥ श्रीजित्रीणिपूजाणिप्र-
 त्तिपिंडं ददाति ॥ पिंडमूलेपूज्जमित्यपोनिर्पिचति । ॐ ऊर्ज्वहतीरुमृतंघृतंपर्यःक्रीलालंपरिस्तुतं । सुधास्थंतुर्वयंतमेपिष्टुन् ॥
 सव्यं ॥ कुलाभिरुद्धार्धपिंडेपुष्टिपूजनंकरिष्ये ॥ पिंडसंस्थाःपितरःचंदनंस्वधानमः ॥ पिंडसंस्थाःपितरःतिलान्नयवाक्ष-
 तान्स्वधानमः ॥ पिंडं पुष्पाणि ० ॥ पिंडं तुलसी ० ॥ पिंडं धूपं ॥ पिंडं दीपं ० ॥ पिंडं नैवेद्यं ० ॥ पिंडं पूगीफलं-
 तांदूलं ० ॥ पिंडं दक्षिणां ० ॥ गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतांबूलदक्षिणाद्यर्चनविधेःस्वर्चितमस्तु ॥ अस्तुस्वर्चितम् ॥ आच-
 मनं ॥ आचान्तेपूदकंपुष्पाण्यक्षताक्षय्योदकंचदधात् । देवमाक्षणाहस्ते । शिवाथापःसंतु संतु शिवाथापः ॥ सौमनस्यमस्तु

१ काण्वामाहुविशेषः । नमोव पितर शुभमाय १ नमोव पितरोयज्ञीवंस्वसी २ नमोव पितरोरसाय ३ नमोव पितरोघोरायमन्यवे ५
 स्वधायैव पितरोनमः ६ एतद्वाहत्यपास्यतिसूत्राणि ॥ ॐ एतद्वाहतिजपः ॥ उदङ्कास्तथापितरोदेव्यु ॥ उदङ्कास्तथा-
 मस्तुसाऽभ्यु ॥ ऊर्ज्वमित्यपोनिर्पिचति ॥ ॐ ऊर्ज्वहतीरुमृतंघृतंपरिस्तुतं ॥ इति ॥

अस्तुसौमनस्यं ॥ अक्षतंचारिष्टंचालु अस्त्वक्षतमरिष्टंच ॥ घूरिलोचनसंज्ञकानांविशेषादेवानांयद्दत्तंकन्यागतेसवितरिसकु-
न्महालयापरपथिकश्राद्धीयमन्नमुदकंतदक्षय्यमस्तु ॥ अस्त्वक्षय्यं ॥ अपसव्यं ॥ पितृब्राह्मणहस्तोश्चिवाआपःसंतु संतुशिवा-
जापः ॥ सौमनस्यमस्तुअस्तुसौमनस्यं ॥ अक्षतंचारिष्टंचास्तु अस्त्वक्षतमरिष्टंच ॥ गोत्राणांअस्मत्पितृपितामहप्रपिताम-
हानांअमुकामुकशर्मणांपुरुद्रादित्यस्वरूपांइत्यादिसंकल्पोक्तवत्पृथवासर्वात्रिदिश्यहसं कन्यागतेसवितरिसकुन्महालया-
परपथिकश्राद्धीयमन्नमुदकंतदक्षय्यमस्तु ॥ अस्त्वक्षय्यं ॥ सव्यं ॥ अघोराःपितरःसंतु । संवघोराःपितरः ॥ गोत्रंनोय-
र्धत्तां । यर्धत्तांयोगोत्रं ॥ दातारोनोभिर्धत्तां । अभिर्धत्तांयोदातारः ॥ वेदाःयर्धत्तां । यर्धत्तांवोवेदाः ॥ संततिर्वर्धत्तां ।
यर्धत्तांयःसंततिः ॥ धृद्धाचनोमाव्यगमत् । माव्यगमद्वःश्रद्धा ॥ यदुदयंचनोस्तु अस्तुयोयदुदयं ॥ अन्नंचनोयदुभवेत् ।
भयतुचोयद्वन्नं ॥ अतिथीधलमेमहि । लभंतांयोतिथयः ॥ याचितारध्वनःसंतु । माचयाचिभ्मकंचन ॥ एताआशिपः-
सत्याःसंतु । संत्येताःसत्याआशिपः ॥ इत्याशिपःप्रतिगृह्य ॥ पित्रादिर्षिण्डपङ्केःपक्षिमत्तःपित्रादिर्षिण्डपङ्क्ति-
समीपभूमौस्वधायाचनीयान्तसंपविश्रान्कुशानात्तीर्य ॥ स्वधांवाचयिष्यइतिपृच्छति ॥ ॐस्वधांवाचयिष्ये । विप्रैर्वाच्य-
तामित्यनुज्ञातः ॥ ॐवाच्यतां ॥ ॐपितृभ्यःपितामहेभ्यःप्रपितामहेभ्योमातामहेभ्यःप्रमातामहेभ्योष्टृष्टप्रमातामहे-
भ्यश्चस्वधोन्यताम् । इमंमंत्रंपठेत् ॥ विप्रैस्तुस्वधेत्युच्यमाने ॥ ॐअस्तुस्वधा ॥ स्वधावाचनीयेष्वपोनिर्दिचत्यूर्जमिति ॥

१ यदुदयंभूमीदमासीत्तदुदयदेसादौकश्चिवायामधिभन्मुकमस्ति ॥ २ स्वधावाचनीयान्तस्वधावाचनीयसङ्कलन् । ३ सप्तविश्रान्त्वाभाभिस्त्वयं ॥

ॐ ऊर्जं च दतीरुमुत्तमं घृतं पर्यः कीलालं परिशुतम् । सुधास्थतुर्पयतमेपितृन् ॥ न्युब्जं पात्रमुत्तमानं कृत्वा ॥ यथाशक्तिदक्षिणां-
 दद्याद्ब्राह्मणेभ्यः । अस्वश्चादस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं । सव्यं । देवानां सुवर्णं । अपसव्यं । पितॄणां रजतं । तदभावे किं-
 चिद्यावहारिकं द्रव्यं ॥ श्राद्धभुक्तेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः दक्षिणाः पातु । पातु दक्षिणाः ॥ सप्तव्याधादशार्णे पुष्टुगाः कालं जरे गिरौ ॥
 चक्रवाकाः शरद्वर्षे हंसाः सरसिमानसे ॥ तेषां जाताः कुलये त्रेत्राखणाचेदपारगाः ॥ प्रस्थिता दीर्घमध्यानं यूयं किमवसीवथ ॥
 शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दद्याद्भयगशिरे ॥ उद्धरेत्समगोत्राणां कुलमेकोत्तरं शतं ॥ सव्यं ॥ आत्मा लंकारः ॥ ततो नमस्कारः ॥
 अथ युदेधुप्रजुमिच्छेत्तेन पितृभ्यः ऋणं जायते तुल्येभ्य एतत्करोति युदेपा ॥ सुतनुः ऽव्ययच्छिन्नाग्रजाभुवति । सुप्रजाभव ॥
 गोत्राद्गोत्रस्याभिष्टुद्धिरस्तु ॥ अपसव्यं ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीअवंतिका । पुरीद्वारायतीज्ञेयाः सप्तैतामोक्ष-
 दायिकाः ॥ फल्युतीर्थनरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् ॥ आत्मानं तारयेद्यस्तु दशपूर्वा नन्दशापरान् ॥ पञ्चक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रो-
 शमेकंगयाशिरः ॥ यत्र यत्र क्रमेरेन्नित्यं पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ स्यात्स्यामवधाय ॥ ॐ तद्विष्णोः परमं पुदं ० ततम् ॥ १ ॥
 ॐ तद्विष्णोः परमं पुदम् ॥ २ ॥ सव्यं ॥ अवजिग्रति । अपसव्यं ॥ संचरमभ्युक्ष्य । सव्यं ॥ विश्वेदेवाः प्रीयंतामिति देवे

१ दक्षिणादानोत्तरं सप्तव्याधादिति षडेति ब्राह्मणपत्तो । इमे लोका हरिर्न वस्माः । २ शायवोयमिदं ॥ ३ सप्तयोत्राभिष्टु । पितॄ २४ मासाच २० भावोच १६
 भगिनी १२ इद्विदा ११ तपा ॥ पितृ १० मातृध्वसा ८ चैव सप्तयोत्राभिष्टुमिति ॥ एषा गोत्राणामेकोत्तरशतं कुलं पुण्यादस्यर्थः । सप्तवानिर्विवासिः पुण्याद्विदेदीकादशा-
 दशा ॥ अष्टाविति च गोत्राणां कुलमेकोत्तरं शतं ॥ सत्त्वानि चतुर्विचक्षि- । ते च द्वादशपूर्वाद्वादशपरः । एवमग्रेषु ॥

याचयित्वा ॥ ॐ विधेदेवाः प्रीयंतामिति धृदि घृतं घृत ॥ ॐ विधेदेवाः प्रीयंतां । धाजेवाजेवतेति विसृज्य ॥ ॐ यालेवा-
येषत्तवाजिनो नो धेनेषु चिप्रा अमृताकृतज्ञाः । अस्वमर्ष्यः पिबतमादयं ध्वं नृसायोतपुषिर्भेद्वयानैः ॥ उत्तिष्ठंतु पितरः । स-
न्येन विधेदेवैः सह ॥ अपसव्यं । आमावाजस्येत्यनुब्रज्य ॥ ॐ आमावाजस्य प्रसुवोर्जगन्म्यादेमेद्यावापृथिवीविबुधरूपे ॥
आर्भगं तां पितरो मातरा चामुसोमो अमृतत्वेन गम्यान् ॥ प्रदक्षिणी कृत्व लपविशेत् तिलोदकं त्यक्त्वा दर्भपत्रिञ्जं विसृज्य ॥
सव्यं ॥ स्वाहुं पुण्ड्रं सदर्भः पितरो वयोधाः ऊच्छ्रुश्रितुः शक्तीं ऽवंतो गभीराः ॥ त्रिन्नसेना इषु बला अर्धुग्राः सुतो वीरा ऽदुरयो-
प्रातः साहाः ॥ ग्राह्येणासुः पितरुः सोम्यासः शिब्रे नोद्यावोपृथिवी ऽर्जने हर्षा ॥ पूषानः पातु दुटिता ईता दृघोरक्षा माकिर्नो अचर्श-
सईशत ॥ दीर्घायुत्वमाशात्तदुत्तिमायामुत्तरादेव यज्यातु दिहुग्रत्यक्ष्वं दीर्घोयुत्वम् ॥ आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गमोक्षसु-
ख्यानिच ॥ प्रयच्छंतु तत धाराज्यं पितातुभ्यं पितामहः ॥ यंकुर्मं कामयते सोऽक्षैकामः सुसृज्यते ॥ समस्तपितॄणां प्रसादोस्तु स-
मस्तपितॄप्रसादाद्धनकनकसमृद्धिरस्तु । तथास्तु ॥ अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाब्जवन्दनात् ॥ अद्य मे वंशजाः सर्वयाता योऽनु-
महादिबन्ध ॥ यत्तु शाकादिदानेनेके क्षितायूयमीदृशाः ॥ तत्क्षेत्रजातं चित्तानुविस्मृत्य क्षंतुमर्हथ ॥ वसिष्ठवामदेव सदृशान्ना-
शपाः ॥ सूर्योपरागसत्त्वं पर्व ॥ मया यत्कृतं समस्तपितॄनुद्दिश्य कन्यागते सचित्त रिसकृन्महा लयापरपक्षिक श्राद्धं तन्मध्ये आ-

सनभाजनद्रव्यदक्षिणान्यूनान्तरिक्तविधेः परिपूर्णतास्त्विति भवंतो ब्रुवंतु । अस्तु परिपूर्णाता ॐ आंगुद्रेरिद्रुहरिभिर्गुहिमयूरो-
रोमुभिः ॥ मात्वाकेचिन्नियमं न्विन्नपाशिनोति धन्यैवुता ॥ इति ॥ एवेदिद्रुपुण्वचचाहुं वसिष्ठासोऽअभ्युर्चत्युक्तैः ॥ सनः-
स्तुतो वीर्यदातुगोर्मधुयंपातस्युस्तिभिः सदर्शनः ॥ ॐ इमावेवुगोतमभरद्वाजावयुमेवगोतमोयुं भरद्वाज इमावेवुविश्वामित्रज-
मदप्ती अयुमेवुविश्वामित्रोयुं जमुदशिरिमावेवुवसिष्ठकश्यपावयुमेवदुसिष्ठोयुं कश्यपोवुगेवुत्रिर्वाचाबुध्नमद्यतेति ह वै नुमैतद्य-
दुत्रिरिति सुर्वस्वाज्ञाभयति सुर्वमस्युगत्तं भवति युएवंवेद ॥ तेषां वाऽऽभयतो नुमस्कारा अन्येन्यतरुतो नमस्कारा अन्येते हते चोरुत-
राऽऽभुशांततरायुऽऽभयतो नमस्काराऽऽभयत एवैनानेतु च ज्ञेन नमस्कारेण शमयति ॥ अनेन कन्यागते सचितरिसकुन्महालया-
परपक्षिफश्चाद्वयज्ञेन समस्तपितृस्वरूपी जनार्दनो वासुदेवः प्रीयतां नमम ॥ यस्य स्मृत्या ॥ इति महालयश्चाद्वप्रयोगः ॥

अथ कातीयसूत्रोक्तः पार्वणश्चाद्वप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः ॥ पञ्चिप्रधारणं । अपसव्यं । दक्षिणेनीवीबंधः ।
देशकालौ संकीर्त्य । गोत्राणां अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकामुकशर्मणां सपत्नीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां । द्वि-
तीयगोत्राणां अस्मान्मातामहप्रमातामहदृष्टप्रमातामहानां अमुकामुकशर्मणां सपत्नीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां दर्शश्चाद्वपा-
र्वणेन विधिना सद्यः करिष्ये इति संकल्पः ॥ तत्रादौ वैकल्पिकपदार्थावधारणं देवताभिधानं च । युरमा अयुग्मा द्विजाः ।

तत्रद्वौद्वौदेवे । त्रयस्त्रयः पित्र्येचिप्राः । तत्रेणद्वौदेवैकैकः पित्र्येइतिवा । प्रथेपुपंकिमूर्धन्यः सर्वेवा । औदुवराणि-
पत्रपुटान्यर्घ्यपात्राणिवा । वैष्णव्यर्चा । यजुषावाऽन्तेगुष्टावगाहनं । उष्णस्वस्विष्टस्यान्नस्यदानं शक्त्यावा । गाय-
त्र्यास्त्रिःसकृद्वाजपः । आचांतेपुर्षिडदानमनाचांतेपुष्टा । सूत्राणांदानं । उष्णान्यैकल्पिकपदार्था-
न्अस्मिन्कर्मणिकरिन्द्ये ॥ अथदेयताभिध्यानं । अर्घिकज्ययाहनंचरुणा । सोमंपितृमंतंचरुणा । अस्मत् पितरं-
सपत्नीकं अस्मत्पितामहंसपत्नीकं अस्मन्मातामहंसपत्नीकं अस्मत्प्रमातामहंसपत्नीकं । अपरं-
अस्मद्बृद्धप्रमातामहंसपत्नीकं अस्मिन्कर्मणिचरुर्षिडैरहंयक्ष्ये । स्वार्थमासनत्रयं । तत्रैकं वैश्वदेवश्राद्धाणसमीपे । अपरं-
पित्र्यश्राद्धाणसमीपे । तृतीयमन्यत्रोपवेशनार्थं । उपग्रहकुशाः । आमंत्रितश्राद्धाणसंख्यान्यासतानि देवानांपश्चिमतउद-
रसंस्थानि ॥ पितृणांदक्षिणतउदरसंस्थानि । अथपात्रासादनं । आसनास्तरणदर्भाः । अबकिरणतिलाः । देव-
तासंख्यान्यर्घ्यपात्राणि । अर्घ्यपवित्राणिच । तत्रद्वेद्वेपवित्रेदेवे त्रीणित्रीणिपिड्ये । अर्घ्यार्थिआपः । अर्घ्यार्थिस्तिलाः ।
चंदनं । पुष्पाणि । धूपः । दीपः । वासांसितस्त्रिचकंधंवा ॥ अमौकरणाक्षपात्रं । आज्यं । अवकिरणतिलाः ।
उत्तरापोशनापः । कुशाः । पिंडान्नपात्रं । अवनेजनोदपात्रं । उपमूलसकृदाच्छिन्नानि । पिंडसंख्यानित्रीणित्री-
णिसूत्राणि । उष्णदशावा । वयस्युत्तरेयजमानलोमानिवा । निवेकापः । उदकं । पुष्पाणि । अक्षताः । अक्षय्योदकं ।
संधावाचनीयाः साग्राः कुशाः । आपः । दक्षिणाचेति ॥ इतिपात्रासादनम् ॥ आसनेपुदर्मनास्तीर्य । पुरुरवाद्र्यौवि-

श्वेदेवाः इदमासनमास्यतां । आसीनाः स्मः । अपसव्यं । पितरः इदमासनमास्यतां । आसीनाः स्मः । सव्यं विश्रान्देवान्-
 आवाहयिष्ये इति पृच्छति । आवाहय इत्यनुज्ञातः । ॐ विधेदेवासु आर्गतशृणुतामहुमं हवम् । एदं बुद्धिर्निपीदत ॥ इत्यावाह्य ।
 प्रदक्षिणं विप्रपुरतः तूर्ण्यं तिलानवकीर्यं । जपति । ॐ विधेदेवाः शृणुते मं हवमेवेत्युत्तरिक्षे च उच्यते ॥ ये अग्निजिह्वा-
 दुतपुत्रा यजत्रा आसन्पुत्रास्मिन्बुद्धिर्हि पिमादयच्छम् ॥ अपसव्यं । पितृन् आवाहयिष्ये इति पृच्छति । आवाहय इत्यनुज्ञातः ।
 ॐ उशंतस्तुतस्तुतः सविधीमहि । उशंतस्तुतस्तुतः सविधीमहि । इत्यनयावाह्य । अग्रदक्षिणं विप्रपुरतस्तु-
 र्ण्यं तिलानवकीर्यं । आंयंतुन इति जपित्वा । ॐ आंयंतुनः पितरः सोम्यासो मिष्वुचाः पुथिभिर्देवुयानैः ॥ अस्मिन्बुद्धेस्तु-
 धयामदंतो धिदुवंतुते वलुस्मान् ॥ आवाहनादियोग्यत ओपस्पर्शनात् । आमंत्रिताश्चैवं । विहितेतरा बुदीरणं वाग्यमनं ।
 भोजनोत्तरकालं ब्राह्मणेभ्यः सकृत्सकृदुदकदानमुपस्पर्शनं च । वाग्यमलोपैवैष्णवमब्रजपोविष्णुस्मरणं चाप्रायश्चित्तं । सव्यं ।
 यज्ञियष्टक्षचमसेपुपवित्रां तद्विदेवैकैकस्मिन्नपआसिंचति शनो देवीरिति । सौचर्णराजतौ दुं चरस्वक्रमयिमयानां पात्राणामन्य-
 तमेपुयानिवा विद्यंते पत्रपुटेपुषा । अर्घपात्रपूर्णं तिलप्रक्षेपांतं एकः पदार्थः । तत्र पदार्थानुसमयेन प्रथमं वैश्वेदेविकार्घपात्र-
 पूर्णं । पित्रर्घपात्रपूर्णं तु पदार्थान्वयेन । वैश्वेदेविकविप्रपुरतः प्रागग्रं एकमेवार्घपात्रमासाद्य । तस्मिन्प्रागग्रं पवित्रं निधाय ।
 ॐ शनो देवीरुभिर्पुय आपो भवंतु पीतये । शंयोरुभिर्सवंतुनः ॥ इत्यप आसिच्य । एकैकस्मिन्नेव तिलानाचपतितिलोसीति ।

ॐ तिलोसिसोमदेवत्योगोसोदेवनिर्मितः । प्रब्रमद्भिः पृक्तः स्वधयापिनृन्लोकान्प्रीणाद्दिनः स्वाहा ॥ अपसव्यं । पित्रादि-
विप्रपुरः प्रदेनेदक्षिणाग्राणि दक्षिणसंस्थान्यर्पपात्राण्यासाद्य तेभ्यः प्राच्यां मातामहाद्यर्घपात्राणि तथैवासाद्य अर्घपात्रेषु त्री-
णि त्रीणि दक्षिणाग्राणि पवित्राण्यासादयेत् ॥ ॐ शं नो देवी ० इति पितृतीर्थेन एकैकस्मिन्नपआसिंचति । प्रतिपात्रं मध्ना दृष्टिः ।
एकैरुशिज्ञेयतिलानां यपति । ॐ तिलोसिसोम ० स्वाहा । अत्र स्वाहाकारांत एषमध्नो न स्वधा पदो हः प्रकृति त्वात् । प्रकृताय-
समयेतत्त्वेन मध्नस्य विकृतायपिनो हः । अथवा आम्ना न सामर्थ्यादेव सर्वत्र स्वाहाकारांत एव मध्नः । यथा कर्मापवर्गसमिदाधा-
नादौ ॥ प्रतिपक्षेपं मध्ना दृष्टिः । सव्यं । एकैकस्यैकैकेन ददाति सपवित्रेषु हस्ते पुयादिव्या इति । अर्घपात्रस्थे पवित्रे वैश्वदेविकाद्य-
धिप्रकरे प्रागग्रे निधाय अर्घपात्रं चादाय । ॐ यादिव्या आपः पयसा संवभूर्या आंतरिक्षा उत्तपार्थवीर्याः । हिरण्यवर्णा यज्ञि-
यास्तान आपः शिषाः क्षृत्स्योनाः सुहवा भवंतु ॥ पुरुरयार्द्रवौ विधे देवाः एषवोर्घः । इति सपवित्रहस्ते तत्पात्रस्थितं उदकं किंचि-
न्निनीयत्तद्वत्त्वात्ते पवित्रे आदाय तदधिष्ठानभूतद्वितीयविप्रकरे निवेशय्यादिव्या इति मन्त्रेण अर्घपात्रस्थितोदकं किंचिन्नियेत् ।
एवं एकदेवतासंबन्धेन यावंतो नास्म्यन्तास्तथा सपवित्रेषु हस्ते पुयादिव्या इति मन्त्रादृत्या तत्पात्रगतोर्घः प्रतिपद्यः । विप्रैकत्वे-
तु सकलं अर्घोदकं एकस्यैककरे निनयेदिति । अपसव्यं । पित्रर्घपात्रस्थितानि पवित्राणि पित्रधिष्ठानभूतविप्रकरे दक्षिणाग्राणि नि-
वेश्य अर्घपात्रं चादाय । ॐ यादिव्या आप ० भवंतु । अमुकसगोत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मन्सपत्नीकवसुरूप एतेर्घः इत्यर्घदानं ।

एवमग्रे । अमुकसः अस्मत्प्रपितामहः । अस्मत्प्रपितामहः । अस्मन्मातामहः । अस्मद्ब्रह्मप्रमातामहः ॥ एतै-
 र्घः । अस्तवर्घः ॥ विप्रैकत्वपक्षे तु यत्कश्चिदग्रे बविप्रकरे प्रतिपात्रं एकैकं पुरुषं उद्दिश्य दत्त्वात् । प्रथमे पात्रे सत्त्वं लवान्समवनीय । ॐ पि-
 तृभ्यः स्थानमसीति न्युज्जं पात्रं निदधाति । प्रथमं पात्रं पितृपात्रं । संस्त्रवाः पित्रादिपात्रसहस्रा अवादयः । पितृब्राह्मणवामपार्श्वे-
 अद्वरे असंचरप्रदेशे । तत्पात्रं आदिक्षिणादानाग्नोद्धरेन्नचालयेत् ॥ सव्यं ॥ अग्रगंधपुष्पधूपदीपवाससां च प्रदानं । अत्रेत्यस्मिन्नव-
 से । गंधादीनि पदार्थजातानि देवपूर्वसर्वेषु ब्राह्मणे पुसं निधाप्य । पुरुरवार्यौ विधेदेवाः इमानि गंधपुष्पधूपदीपवाससां सियो नमः
 इत्युक्तत्वा संकल्पजलं देवविप्रपुरतो भूमौ प्रक्षिपेत् ॥ अपसव्यं । अमुकसगोत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मन्सपत्नीकबभूव रूपदमनि-
 गंधपुष्पधूपदीपवाससां सिते स्वधानमः इत्युचार्य संकल्पजलं विप्रपुरतः प्रक्षिपेत् । एवमग्रे । विप्रैकत्वपक्षे तु पित्रादित्रिकं माताम-
 ह्यादित्रिकं च पूर्ववदुचार्य । इमानि गंधपुष्पधूपदीपवाससां सिते स्वधानमस्ति विशेषः । ततो द्विजाललाटे चंदनेन ऊर्ध्वमुंङ्कुयुः ।
 तिर्यक्मुंङ्गधारणस्य प्रतिपिद्धत्वात् । पुष्पमालापिशिखायामेव धार्य । कंठेशिरसि च मालाधारणस्य प्रतिपिद्धत्वात् । सव्यं ॥
 कुशतिलाद्यप्रसारणं । ब्राह्मणानां अग्रे भोजनस्थाने नीवारचूर्णैर्गौरमृदाभस्मना जलेन वा सर्पघ्नैरेवेपि न्येचतुरस्रमंडलकरणं ।
 तदुपरि भोजनपात्रासादनं ॥ अग्नौ करणान्नपात्रे वैधेदेवा दन्नादुद्धृत्य धृताक्तमन्नं पृच्छत्वमौ करिष्येति ॥ अपसव्यं ॥ भव-
 दनुजयाचिप्रपाणाचमौ करणं करिष्ये । कुलप्रेत्यनुज्ञातः पिंडपितृयज्ञवद्धुत्वा । आहुतिपथ्यो समं पाणिनैचादाय । पितृप-
 ङ्क्तिमूर्धन्यपाणीसुकुशे । ॐ अग्रेयैकव्यवाहनाय स्वाहा । इदमग्रेयैकव्यवाहनाय नमः ॥ ॐ सोमाय पितृमते स्वाहा । इदं-

सोमायपितृमतेनम ॥ इत्याहुतिद्वयं दधात् ॥ तूष्णीमाज्येन पात्राण्यभिधार्य सन्याप सन्ध्येन हुतशेषं दत्त्वा ॥ सव्यं ॥ पात्र-
मालभ्य जपति ॥ ॐ षृधिते पात्रं योष्विधानं ब्राह्मणस्य मुखे अद्य ते अद्य तं जुहोमि स्वाहा । वैष्णव्यचार्यस्तु पावाहुष्ठमन्त्रे-
पयाह । ॐ हुदं विष्णुर्विचक्रमेनेधे पुदस्य । सर्वदमस्य पादं सुरे ॥ ॐ विष्णो हव्यं रक्षेति वा ॥ अपसव्यं ॥ ॐ षृ-
धिते पात्रं ० स्वाहा । ॐ हुदं विष्णुं सुरे । विष्णो हव्यं रक्षेति वा । अग्रदक्षिणमपहता इति तिलान्यिकीर्य पितृब्राह्मणाग्रतः ।
ॐ अर्पदत्ता अर्गुदरक्षां सिधेदुपदः ॥ सव्यं । उदकोपस्पृशः । उष्णं स्विष्टमन्नं दधात् । शक्त्या वा । दक्षिणेन पाणिना-
कुशकुसुमतिलजलान्यादाय । वामपाणिना पात्रमालभ्य । गुरूर्यार्द्रवीविधे देवाः एतद्वोन्नदं तं दास्यमानं च ब्राह्मणस्य सुखे-
आनृतेः अमृत रूपेण स्वाहा संपद्यतां नमः ॥ इति पात्रपुरतः संकल्पजलं भूमौ प्रक्षिपेत् । अपसव्यं ॥ अमुकसगोत्र अस्मत्पितः-
अमुकशर्मन् रूपस्य एतत्तेन्नं दत्तं दास्यमानं च ब्राह्मणस्य मुखे आनृतेः अमृत रूपेण स्वाहा संपद्यतां नमः ॥ एवमत्रेपि ॥ सव्यं ॥
समाचाराद्ब्रह्मार्पणमित्यादि पठेत् ॥ ततो विधेः पर्युक्षणादिप्राणादुलंताः सर्वेऽपि स्मृतिविहिता भोजननियमाविधेयाः । के-
वलं भूमौ बलिहरणमेव न कार्यं तत्र महादोषप्रवणत्वाद् इति हेमाद्रिस्मृतिरत्नायल्यादयः । आद्वकादि कारस्तु वैश्वदेविकैर्वलिह-
रणं कार्यमेव तेषां विहितत्वादित्याह । अपेक्षितं याचितव्यमिति प्रार्थना ॥ अश्वत्थजपेद्याहतिपूर्वो गायत्रीं सप्रणवां सङ्क-
त्रिर्गाराधोमीः पित्र्यमन्त्रान् पुरुषसूक्तमप्रतिरधगन्यानि च पवित्राणि जपित्वा । तृसान्नात्वा ॥ अपसव्यं पितृपंक्तिमूर्ध-

न्यपुरतः अन्नं प्रकीर्य । सव्यं ॥ आचम्य । सव्यापसव्येन सहृत्सकृदपोदत्वा ततः सर्वेषां वाग्विसर्गः यजमानस्य च ॥ पूर्व-
यद्वायव्रीजपित्या । मधुघाते तितृचः मधुमधुमधु इति च । ततः सव्यापसव्येन तृप्ताः स्थ इति पृच्छति । तृप्ताः स इत्यनुज्ञातः
शेषमन्नमनुज्ञाप्य । शेषं मध्वर्किक्रियतां । इष्टैः सह सुज्यतां ॥ विंडा न्नपात्रे सर्वमन्नमेकतल उद्धृत्योच्छिद्य समीपे दर्भेषु त्रींस्त्री-
न्विंडानयने ज्य दद्यात् ॥ आचार्ये तेष्वित्येके ॥ अपसव्यं ॥ दक्षिणेनोद्दिशत्यपहृता इति । कुशैः । ॐ अपहृता ० । सव्यं ।
उदकोपस्पर्शः । अपसव्यं । उदपात्रेणावने जयत्यपसव्यं ॥ सव्येन चोद्धरणसामर्थ्यादि सावचने निक्षेपेति यजमानस्य पितृभ्य-
र्त्तीक्ष्णीन् ॥ अमुकसगोत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मन्सपत्नीकयसुरूप अयने निक्ष्व । एवमग्रेऽपि ॥ उपमूलं ॥ सकृदाच्छिन्नानि ले-
खायां हृत्मायथायनिकं पिंडान् ददात्यसावेतत्त इति ॥ अमुकसगोत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मन्सपत्नीकयसुरूप एतत्तैर्ब्रह्मं ॥ स्वधा ।
इदं गोन्नाय अस्मत्पित्रे अमुकशर्मणे सपत्नीकाय यवसुरूपाय नमः । एवमग्रे ० ॥ हस्तलेपभाजः पितरः प्रीयंतां । इति पि-
डाधारदर्भमूलेषु हस्तावधर्पणेन लेपोन्मार्जनं । ततः करप्रक्षालनं । सव्यं । आचम्य । अपसव्यं । अत्र पितर इत्युक्त्या ।
ॐ अत्र पितरो ॥ अप्रदक्षिणमावृत्य उदङ्मास्त आतमनात् । प्रदक्षिणमावृत्या मीमदं तेति जपति । ॐ अमीमदंत ० ॥
अयने ज्य पूर्ववत् । नीर्धायित्वा ॥ सनमो वदत्यंजलिकरोति । ॐ नमो वः पितरो रसायु १ ॐ नमो वः पितरुः शोषायु २
ॐ नमो वः पितरो जीवायु ३ ॐ नमो वः पितरः सुधायु ४ ॐ नमो वः पितरो घोरायु ५ ॐ नमो वः पितरो मुन्यु ६ नमो वः पितरुः-

सव्यं । कृतांजलिः पित्रः प्रार्थयेत् । अघोराः पितरः संतु । संतु इति प्रतिवचनं । गोधनो वर्धतां । वर्धतां इति प्रतिवचनं । दाता-
रो नो भियर्धतां पिदाः संततिरेव च । धृद्धाचनो माव्यगमद्वुदेयं च नो ह्यु । अस्तिवति प्रतिवचनं ॥ इत्यादिपः प्रतिगुह्य । पित्रादि-
पिंडपंक्तैः पद्धिमतः पिण्डपंक्तिसर्गपेभ्योऽस्वधावाचनीयान्सपवित्रान् क्रुग्रानास्तीर्य । स्वधांवाचयिष्य इति पृच्छति । धाव्यस्ता-
मित्यनुज्ञातः । ॐ पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यः प्रमातामहेभ्योऽष्टद्वप्रमातामहेभ्यः स्वधस्य धोव्यतां । ॐ अ-
नुसधा । अस्तु स्वधेत्युच्यमाने स्वधावाचनीयेष्वपोनिषिंचत्यूर्जमिति ॥ ॐ ऊर्जुं दधती० ॥ उत्तानं पात्रं कृत्वा यथाशक्ति द-
क्षिणां दद्याद्वा द्राक्षणेभ्यः । सव्यापसव्येन दक्षिणादानं । अस्य श्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं इमां दक्षिणां तु भ्यमहं संप्रददे । स्याह्यां-
पिण्डानयधाय ॥ सव्येनावजिघ्रति । विधेदेवाः प्रीयंतामिति देवाचयित्वा । ॐ त्रिधेदेवाः प्रीयंतामिति ब्रूहि (भूतं भूत) ।
ॐ विधेदेवाः प्रीयंतां । ततः शिष्टाचागत्य शिष्टवामदेव सदृशा द्राक्षणाः अद्य अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ मया यत्कृतं पा-
र्षणश्राद्धं तन्मभ्येयं नूनं अयधातिरिक्तं च तत्सर्वं परिपूर्णमस्त्विति भवंतो ब्रुवन्तु । अस्तु परिपूर्णं । ततो वाजे वाजेयं तेति मध्ना दृ-
त्वा कुशाग्रेण वैश्वदेविकान् द्राक्षणान् विसृज्य । अपसव्यं पितृद्राक्षणां धतथैव विसर्जयेत् । आगावाजसे त्सनुग्रज्य । ॐ आमा-
वाजस्य० । गम्यात्० । द्राक्षणान् दक्षिणीकृत्य । सव्यं । उपविशेत् ॥ अनेनास्मत्पितुः पार्षणदर्शश्राद्धाल्येन कर्मणा भगवा-
नपितृस्वरूपी जनार्दनो वासुदेवः प्रीयतां ॥ इति कातीयसूत्रकर्कभाव्यकर्कोनुगपदार्धदीपिकानुसारी पार्षेण श्राद्धप्रयोगः ॥

अथ चटश्राद्धम् ॥ सर्वथा द्राक्षणात्तामेतुदर्भवद्दृन् द्राक्षणस्थाने परिकल्प्य यथास्थानं निवेद्य निमन्त्रणादिविसर्जनां तं प्रे-

पानुग्रैपसंयुक्तं श्राद्धं यथाविधिकार्यम् ॥ इयांस्तु विशेषः ॥ ननियमश्रावणंतस्य दृष्टार्थत्वात् ॥ अनुग्रैपाः स्वयं कार्यः ॥
द्रुतशेषेणांगुष्ठाचगाहनं द्रुतशेषसंस्कारत्वात् ॥ परिचिष्टान्नं त्र्याक्षणाय गवेधादेयं अमुवातदभावे प्रक्षेपणीयं । नाचांते पूद-
कादिदानं । नाशिपां प्रतिग्रहणं । ग्रैपानुग्रैपरूपत्वेऽपि तत्प्रतिग्रहस्य त्राक्षणासकाशादेयोचितत्वात् ॥ नदक्षिणादानं ।
त्र्याक्षणोद्देशेन विहितत्वात् । देयतोद्देशपक्षे तु भवत्येव दक्षिणादानम् । अस्मिन्पक्षे अग्नस्य दक्षिणाया अपि श्राद्धान्नभोजनकर्त-
रि त्राक्षणे प्रतिपत्तिः । दक्षिणादाने देयतोद्देशपक्षः शाखांतरपरः । दर्भवट्टनां प्राप्नुवोदसुखतादर्भग्रस्य सुखकल्पनयान्ते-
या इति श्राद्धखंडे हेमाद्रीढां दुमिश्रपद्धतौ च स्पष्टं । दर्भवट्टनिर्माणे च न दर्भसंख्या नियमः । तदुक्तं दोगपरिशिष्टे काल्यायनेन ॥
यज्ञयास्तु निमुष्ट्यां च स्तवे दर्भवट्टौ तथा । दर्भसंख्यानविहिता विष्टरास्तरणेऽप्युच्यते ॥ दर्भवट्टौ तथेति कश्चित्पाठः ॥ पंचाशता-
भवेऽग्न्यातदर्भेन तु विष्टर इति परिशिष्टेऽग्न्य-विष्टरादौ दर्भसंख्या लक्ष्यता अतश्च दर्भसंख्यायाः संभवा संभवाभ्यां व्यत्यस्य स्थितौ चिक-
ल्पदति नारायणपद्धतौ ॥ इति अनंतदेवविरचित रुद्रकल्पद्रुमे चटश्राद्धप्रयोगः ॥

अथ पिण्डदानमात्रप्रयोगः ॥ आचमनं ॥ पवित्रधारणं ॥ दक्षिणाभिमुखता ॥ दक्षिणे नीची-
बंधः ॥ देवाकालौ संकीर्त्य । अमुकसगोत्राणामित्यादि । अमुकश्राद्धं अग्नौ पिंडैर्हं करिष्ये ॥ पात्रासादनं ॥ उल्लेखनकुशः ।

१ देवीपुराणे धाम्नादर्शः । पिण्डदानं तु तच्छब्दोऽपि तूणावातेन लभमिति पिण्डदानमात्रं प्रमुक्तं ॥ विष्णुपुराणे । अकुर्वन्मिसखाब्धं यः पिण्डानो विविचिष्यतीति पिण्डदान-
मानमुक्तं ॥

अचनेजनोदरपात्रं । उपमूलसकृदाच्छिन्नानिचर्हीषि । पिंडान्नपात्रं । पिंडहविः । पिंडसंख्यानित्रीणित्रीणिसूत्राणि ।
 चंदनं । पुष्पाणि । धूपः । दीपः । नैवेद्यं । तांबूलं । दक्षिणा । निवेकापथ । इतिपात्रासादनं । अपहताहतिदक्षिणाग्र-
 तेस्वाकरणं । ॐ अर्पह ० पदः । सव्यं । उद ० । उदपात्रेणाचनेजयति । असावयनेनिक्षेति । पितृप्रभृतीन् । अमुकसगो-
 त्रेत्यादियनेनिक्षे । उपमूलं सकृदाच्छिन्नानिलेखायांकृत्वायथावनिर्तंपिंडान्दाससावेतत्तइति । अमुकसगोत्रेत्यादि-
 एतत्तेऽन्नं स्था ॥ इदं पित्रे नमः ॥ इदं पितामहाय नमः ॥ इदं प्रपितामहाय ॥ पितृपिंडाधारदर्भमूलेषु प्रपितामहा-
 दूर्ध्वलेपमुग्धयोहस्तावर्षणेन लेपोन्मार्जनं । हस्तलेपभाजः पितरः प्रीयतां ॥ अग्रपितर इत्युक्त्वा ॥ ॐ अग्रपि ० यध्यम् ॥
 उदह्वास्त आतमनात् ॥ आहृत्य ॥ अमीमदं तेतिजपति । ॐ अमीमदं ० पत ॥ अचनेज्यपूर्ववत् ॥ नीर्यां विल्लं ० स्त्र । नमो-
 धइत्यंजलिं करोति ॥ ॐ नमोऽयः पितरोरसांयु १ शोषायु २ जीवायु ३ सुधायु ४ घोरायु ५ मुन्ययु ६ गृहान्नइतिजपति ॥
 ॐ गृहान्नः पि ० म् ॥ एतच्च इत्यपास्यति सूत्राणि प्रतिपिंडं । ऊर्णादिशावा । वयस्पुत्तरेयजमानलोमानिया ॥ ॐ पुतहः पि-
 रोपासुः ॥ प्रतिपिंडं मंत्राद्युत्तिः ॥ आचारात्पिंडेषु पितृपूजनं ॥ सव्यं । ममकुला ० नंकरिष्ये ॥ पिंडेषु पितृभ्यो नमः ।
 इदं चंदनं । इमानि पुष्पाणि । अगस्त्यं भृंगराजं चतुलसीशतपत्रिका । तिलाश्च तिलपुष्पं च पडेते पितृवल्लभाः ॥ १ ॥ अयं-
 धूपः । अयं दीपः । इदं नैवेद्यं । इदं तांबूलं । इयं दक्षिणा चेति । अनया पूजया पितरः प्रीयतां ॥ अपसव्यं । ऊर्जमित्यपोनि-

पिबति ॥ ॐ ऊर्जयहं० पितृन् ॥ आत्मा लंकारः । पिडेपुपितृन्मस्कृत्य । अथयुदेव० भवति ॥ सुप्रजाभव ॥ गोत्रस्या-
भिष्टद्विरस्तु ॥ अपसव्यं । अयोध्यामधुरेत्यादि ॥ सव्यं । अवजिप्रति ॥ अनेनजज्ञपिडेःअसुकश्चा-
द्वयज्ञात्येनकर्मणाभगवान्पितृस्वरूपीजनार्दनोवा० ताम् ॥ इतिपिण्डदानमात्रप्रयोगः ॥ श्रा-
द्धकर्मणःसादृण्यार्थंश्राद्धाभोजनमिति ॥

अथआमश्राद्धप्रयोगः ॥ तत्रमासिकसांयत्सरिकसर्पिडीकरणयाश्राद्धमहालयाष्टकान्यष्टकापूर्वेषुःश्राद्धानि आम-
श्राद्धविधिनानभवन्ति ॥ आमश्राद्धविधेर्निषेधात् ॥ हिरण्यश्राद्धविधिनोपिनभवन्ति । आमाभावेहिरण्यविधानात् ॥
आपत्तोप्रथासेतीर्थेअनमौभार्यारजसिइत्येवमादिनिमित्तेपूर्वोक्तभिन्नानिदर्शदृष्टिश्राद्धग्रहणश्राद्धादीनिश्राद्धानिआमेनवि-
धिनाकार्याणि ॥ आमाभावेहिरण्यविधिना ॥ आमश्राद्धद्विजैःपूर्वोक्तैकार्यैश्चद्वैरपराद्धे ॥ सिद्धान्तेनविधिर्यःस्यादामश्राद्धेव्य-
सौविधिरिति ॥ ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देवकालौसंकीर्त्यं ॥ गोत्राणां पितृपिता० स्वरूपाणां असु-
कधाद्वंआमश्राद्धविधिनाकरिव्ये ॥ कुरुव्य ॥ तदंगंवाह्यणनिमज्जनंकरिव्येइत्यादि० विप्रश्रीपादपंकजमित्यंतं ॥ (आमेहै-
मेतथानित्येनां दीधाद्धेतयैवच ॥ व्यतीपातादिकेश्राद्धेनियमान्यरिवर्जयेदितिनिर्णयसिंधुः) ॥ श्राद्धांगभूतमंडला-
द्यर्चनंकरिव्ये ॥ गोत्राणां० श्राद्धविधेदेवपू० आमेनहविपासद्यःकरिव्ये ॥ पितृभिःपरिरक्ष्यतदत्यंतं ॥ अस्तुकालआम-
श्राद्धसंपत्तिसिद्धिः ॥ अस्तु ॥ सव्यं ॥ श्वनोदेवीतिमन्त्रेणजलंलृहीत्येत्यादि० ॥ सव्यं ॥ गायत्रीमंत्रपठनं ॥ अपसव्यं ॥

आमप्रोक्षणं विधियत् ॥ अलुविधियत् ॥ इत्यादि ॥ अयं यो विष्टरः सुविष्टर इत्यंतं ॥ अपसन्धं ॥ गोत्रं पितरं भवत्सु आ-
 वा० य ॥ उद्यंतस्त्वा० पितृन्हुविप्रेस्वीकर्तृवे ॥ इत्यूहः ॥ भस्ममंडलांतं ॥ पितृपात्रे जमीकरणं ॥ (आमश्चाद्धप्रदः पिंडांस्त-
 धामीकरणं च यत् ॥ तद्द्यात्तत्र तेनैव यत्किंचिच्छ्राद्धिकं भवेत् ॥ यत्किंचित् अन्यदपि विकिरादितदपि तेनैव कर्तव्यमित्यर्थः
 इति रु०) । तृप्तिप्रश्नो यगाहश्च जुपप्रश्नो यथा सुखं ॥ आमश्चाद्धे भये नैतदपोशानं चंपंचमं ॥ सामिककर्तृकामश्चाद्धे ब्राह्मण-
 हस्ते मौकरणं नाम्नी । आमश्चाद्धं यदा कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदः सदा ॥ हस्ते मौकरणं कुर्याद्ब्राह्मणस्य विधानतः ॥ एतत्सामेः ।
 निरमेः सदा तत्सत्यात् । इति निर्णयसिंघायुक्तत्वात् ॥ अन्नाच्चतुर्गुणं द्विगुणं समं वा तत्तदामं पात्रेषु संस्थाप्य ॥ पुरु० देवाः ए-
 तद्द्वआमंदत्तं ब्रा० दत्तं नमम ॥ अनेन अमुकश्चाद्धीय ब्राह्मणामदानेन पितृ० प्रीयतां ॥ (अशनाभावादश्नत्सु जपोपि न) ॥
 असंस्कारेत्यादिसर्जनांतं ॥ तत्र शेषमन्नं कि० भुज्यतामस्य लोपः ॥ पिंडदाने एतत्ते आमं स्त्रधा इति प्रयोगः ॥ वार्जे-
 याजये० मादय० च तूष्यतर्यात्तपुथिभिर्देवयुनैः ॥ इत्यूहः ॥ शेषं प्रकृतिपत् ॥ (पिंडदाने पक्षांतरमपि ॥ एहपाकात्समु-
 दृत्य सक्तुभिः पायसनया ॥ पिंडान्दद्याद्यधालाभं तिलैः सह विमत्सरः ॥ इति निर्ण०) आमनेन पिंडान्दद्याद्यो विप्रान् पक्केन-
 भोजयेत् ॥ पक्केन कुरुते पिंडाग्निप्रेष्यामं प्रयच्छति ॥ तादुर्भामनुजौ प्रौक्तौ नरकाहौ न संशयः ॥ इति वचनं तु अभावात्स्या-
 द्धाद्विषयं । इति रुद्र० ॥ इति सपिंडक आमश्चाद्धप्रयोगः ॥

अधहिरण्यश्चाद्धम् ॥ हिरण्यश्चाद्धनिर्णयः प्रायः आमश्चाद्धनिर्णो तव देव । पुत्रजन्मनि मित्तेपक्वामयोरन्नयोः सद्भावे-

पिष्टेमश्राद्धमेयेतिहेमाद्रिः । अतएवसंवर्तः—पुत्रजन्मनिकुर्वीतिश्राद्धहेमैवबुद्धिमान् ॥ नपक्षेननचामेनकल्याणान्यभिकाम-
यन्निति ॥ अत्रविशेषः॥शक्तितारतम्येनचतुर्गुणहेमोवितरणम् ॥ ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालौ-
संकीर्त्य । गोत्राणांअस्मत्पितृपिता०स्वरूपाणांअमुकश्राद्धहेमश्राद्धविधिनाकरिव्ये ॥ कुरुष्व ॥ तदंगंवास्त्राणनिमंत्रणंक-
रिव्यइत्यादि०विप्रध्रीपादपंकजमित्यंतं ॥ श्राद्धांगभूतमंडलाद्यर्चनंकरिव्ये ॥ गोत्राणां०श्राद्धविश्वेदेवपूर्वकंहिरण्येनहविपा-
सद्यःकरिव्ये ॥ पितृभिःपरिरक्ष्यतइत्यंतं ॥ अस्तुहेमश्राद्धसंपत्तिसिद्धिः ॥ अस्तु ॥ सव्यं ॥ शंनोदेवीतिमंत्रेणजलंयुहीत्ये-
त्यादि० ॥ सव्यं ॥ गायत्रीमन्त्रपठनं ॥ असपव्यं ॥ हिरण्यप्रोक्षणंविधिवदस्तु ॥ अस्तुविधिवत्इत्यादि ॥ अयंवोचि-
ष्टरःसुचिष्टरःइत्यंतं ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रंअस्मत्पितरंभवत्सुआधाइविव्ये । आवाहय ॥ पुत्रंतस्त्या०पुत्रंनुविपेस्वीकर्तव्ये ॥
इत्युहः ॥ भस्ममंडलांतं ॥ पितृपात्रेअग्नौफरणं ॥ (वृत्तिप्रश्नोवगाहश्चतुपप्रश्नोयथासुखं ॥ आमश्राद्धेभवेन्नैतदपोशानंच-
पंचमं ॥ साम्निककर्तुंकेस्मिन्मास्त्राणहस्तेग्नौकरणंनामौ । इतिनिर्णय०) अन्नाद्यतुर्गुणहेमपात्रेपुसंस्थाप्य ॥ पुरु०देवाः-
पूतद्वौहिरण्यंदत्तंवा०दत्तंनमम ॥ अनेनअमुकश्राद्धीयवास्त्राणहेमदानेनपितृपिता०प्रीयंतां ॥ अशनाभावादक्षस्तुजपोन ॥
असंत्कारेत्यादिविसर्जनांतं ॥ तत्रशेषमंत्रंकिंक्रियतांइष्टैःसहमुज्यतामित्यस्यलोपः ॥ पिंडदानेनएतत्तेहमस्वधाइतिप्रयोगः ॥
पिंडदानेपक्षान्तरमपि ॥ एहपाकात्समुद्धृत्यसन्तुभिःपायसेनया । पिंडान्दद्याद्यथालामंतिलैःसहचिमतसरः ॥ वाजेवाजे-
यत०इतिमन्त्रेमादयंज्वंतुष्यतयातपुथिभिर्द्वयानैरित्यूहः ॥ शेषंप्रकृतिवत् ॥ इतिसपिंडकेहमश्राद्धप्रयोगः ॥

अथसांस्कृत्यिकश्राद्धविधिः ॥ [अथाशक्तविपेसांकल्पविधिनादर्शश्राद्धप्रयोगः ॥ उक्तापराद्धेयथाधिकारं कृतनित्यक्रियस्त्रिलतर्पणविधाय देशकालौसंकीर्त्ये प्राचीनावीती पितृवर्गसपत्नीकंभातामहवर्गसपत्नीकंचपृष्ठंतमुच्चार्य एतेपां० दर्शश्राद्धसांकल्पेनविधिनाकरिष्यद्वतिसंकल्पपूर्ववद्विप्रनिमंत्रणंकृत्वापादौप्रक्षाल्याचम्यपूर्ववदुपवेश्यासनंदत्वाजावाहनाध्यदानवर्जमाच्छादनांतमभ्यर्च्यअमौकरणवर्जमन्नत्यागांतं ॥ ग्राहणाःबलिदानवर्जमुंजीयुः ॥ भोजनानेतृसिप्रभंकृत्वामधुमतीःश्रावयित्वाअक्षजमीमदंतेतिचसंपन्नमितिपृष्ट्वा शेषमन्नंकिंकियतामित्याद्युच्छिष्टभागभ्योजनंदापयित्वा आवांतेपुचिप्रेपुतांपूलदक्षिणांवत्त्वा स्वधोऽन्यतामितिविसृज्यवरयाचनंकृत्वायस्यसृत्येत्यादि ॥ नात्रोच्छिष्टपिंडविकिरपिंडदानादि ॥ ॥ इत्थमपिफरणाशक्तौसंकल्पमात्रंकृत्वाभ्यर्च्यन्नत्यागमात्रंकृत्वाभुक्तवत्सुतांपूलंदक्षिणांचदत्त्वानमस्कुर्यात् ॥ इतिसंक्षिप्तप्रयोगः ॥ दर्शश्राद्धप्रयोगोयंसंकल्पनविधानतः ॥ अकारितोरोरुद्रेणवृत्तिसिंहस्तेनतुव्यतु ॥]

अथब्रह्मार्पणश्राद्धविधिः ॥ अथश्राद्धमंजयौब्रह्मार्पणविधिः ॥ अत्यशक्तौब्रह्मार्पणविधिनाश्राद्धंकुर्यात् ॥ तदुक्तंपद्मपुराणे-ब्रह्मार्पणेनविधिनानुक्रुर्याद्ब्रह्ममक्तिमान्सुतः ॥ निमंज्यब्राह्मणान्छत्तयाद्वावेकंवायथाविधि । पादप्रक्षालनं कृत्वापीठादाशुपवेश्यच ॥ परित्विष्यत्यजेदन्नंब्रह्मार्पणविधानतः ॥ इति ॥ ॥ अथप्रयोगः ॥ यथाशक्तिब्राह्मणान्निमंज्यसंकल्पेपितृनुदिश्य एतेपांतृस्यर्च्यममुकश्राद्धंसदैवंब्रह्मार्पणेनविधिनासद्यःकरिष्ये । इत्युक्त्वा ॥ विप्राणांपादप्रक्षालनंकृत्वापीठेपूपवेश्य अर्घ्यावाहनवर्जदेवपितृपूजांविधायान्नंपरिविष्यसावित्र्याप्रोक्ष्य विधेभ्योदेवेभ्यइदमन्नममृततरूपंपरिवे-

क्षयमाणं चातृतेः स्वाहाहव्यं नमम इत्येवं तत्तन्नामाद्युच्चारणपूर्वकं पितृभ्यो निवेदयेत् ॥ कव्यं नममेति मंत्रशेषः ॥ ततो ब्रह्मार्पणं ब्रह्मदिवि० समाधिना इत्यादि पितृस्वरूपी जना० ग्रीयतामित्यंतं संकल्पवाक्यमुच्चार्य भुक्तयन्मोयथाशक्ति तांबूलं दक्षिणां घटत्वा संकल्पात्सिद्धिरस्त्विति भवं तोयुषं त्विति वाचयित्वा कर्म ईश्वरार्पणं कृत्वा वैश्वदेवादिभोजनानां तं पूर्ववदिति ॥ इति श्राद्धमंजरीं ब्रह्मार्पणविधिना श्राद्धम् ॥

अथ घृतं श्राद्धविधिः ॥ उक्ता पराद्धेतिलतर्पणं विधाय ॥ देस० ऋणत्रयविमुक्त्यर्थं मम पित्राद्यासां तातु हि दयकाश्यादितीर्थयात्राकर्तुं कामस्तदंगत्वेन विहितं समस्तपितृनु हि दयघृतश्राद्धं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ क्षणादिअर्घ्याचाहनवर्जं आच्छादनांतं विधाय अमौ फरणवर्जपात्रे घनीभूतं घृतं प्राधान्येन मक्ष्य भोज्यादिकं क्वं जनत्वेन परियेषणं कृत्वेत्यादिसर्वतीर्थं श्राद्धवद्विधाय वैश्वदेवादिकं कृत्वा घंधूत्संभोज्य कार्पटिके वषं धृतवाग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य क्रोशमात्रंगत्वा तत्र पाकं विधाय सर्वसादनात्किंचिद्भासमवदाय घृताक्तममौ प्रक्षेप रूपवैश्वदेवं कृत्वा पूर्वोनीतश्राद्धशेषस्य घृतेन सह भोजनं कुर्यात् ॥ इति पाकं यज्ञप्रकाशे यात्रारंभे घृतश्राद्धप्रयोगः ॥

अथ तीर्थश्राद्धं विधिः ॥ काश्यादितीर्थप्राप्य स्नानादि विधाय जादौ तिलतर्पणं कृत्वा देवशकालौ संकीर्त्य पित्राद्यासां-

१ तीर्थप्रादं विशेषः । २ अर्घ्यमावाहनं च वदित्वा गृहनिवेशनम् । क्षिप्रं तु सिद्धिं भवंतीर्थयोर्दक्षिणं वंयेत् । अथिष्ये—आवाहनं विद्युष्टिखतनं तेषामविद्यते । इति । अत्र तिलवर्षं दृष्टिदोषादिति चर आसन्नगरीक्षा च नास्तीति यादवर्भागेनैत्रित्यर्कहेतौ च ।

तान्महालययदुचार्यं अमुकर्तार्यं श्राद्धं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ क्षेत्रनियासिनो ब्राह्मणान् वैश्वदेवार्थं पित्राद्यर्थं च महालयवन्नि-
मंज्य ॥ अर्घ्यावाहनांगुष्ठनिवेशनवृत्तिसिद्धिप्रश्नचिकित्सविषयसर्वज्ज्ञमहालयश्राद्धवत्सर्वंकुर्यात् ॥ अत्राद्यौ करणं सामेरभिसंनिधाने-
अप्रापेय । अग्न्यसंनिधानेतु हस्तएवाग्नौ करणं । इति श्राद्धकाशिकायां सामेस्तीर्थश्राद्धेऽग्नौ करणव्यवस्थायिस्तरतः प्रपंचिता ॥
पिंडांस्तु तीर्थजले एव क्षिपेत् ॥ इति तीर्थश्राद्धप्रयोगः ॥ निर्णयसिंधौ यच्च तत्रैवमात्स्ये—अग्न्यभाये तु विप्रस्स पाणौ वाथजले-
पिपा । अजकर्णेऽथ कर्णे चागोष्ठे वाथ शिलांतक इति तत्तीर्थश्राद्धविषयं—तद्यदापांसमीपे स्याच्छ्राद्धे ज्ञेयो विधिस्तथा इति तत्रै-
व कात्यायनोक्तेः ॥ निर्जले अजकर्णादी ॥

अथ दधि श्राद्धविधिः ॥ यात्रांकृत्यायुहप्रवेशश्राद्धं कृत्वा पूर्वयत्सर्वंकुर्यात् ॥ तत्र विशेषः ॥ देशं तान् ममैते पां पि-
त्राद्यासां तानुद्दिश्य काश्यादितीर्थयात्राप्रत्यागमननिमित्तं घृतश्राद्धवदधि श्राद्धं करिष्ये ॥ इति विशेषः ॥ केचिदधि श्राद्ध-
मित्यपेक्षया तत्रैवोहः कर्तव्यः ॥ इति दधि श्राद्धविधिः ॥

अथोपपुक्तः श्राद्धनिर्णयः । निर्णयतत्त्वे—श्राद्धकर्तृभौ कौराशौ च प्राप्तौ—निर्भणस्तीकरणोत्तरंचेदाशौचिनः स्युः
किल गृमिदेवाः ॥ कर्ता च तत्प्राक् विधौ नियुक्ते त्वाशौचवांश्चेन्न हिदूपाय ॥ १ ॥ आशौचे च श्राद्धप्राप्तौ—आशौचांतः श्राद्धदिने तदंतदिन-
पश्वा । श्राद्धतदग्रिमामाया मेव मृत्युर्गर्हपयः ॥ १ ॥ इदं मासिकसांवत्सरिकविषयं । निर्णयसिंधौ मरीचिः—श्राद्धविधेः समुत्पन्ने

व्यविज्ञातेष्टतेदृनि ॥ एकादश्यांतु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ विशेषतः शुक्लैकादश्यामपि ॥ आशौचेतरविधेएतदितिमाधवपृथ्वीचंद्रोदयो ॥
यस्यचन्द्रिः—तददशेष्टप्रदुष्येतकेनचित्सुतकादिना ॥ सुतकानंतरं कुर्यात्पुनस्तदहरेवचेति तत्पूर्वकालाभावेज्ञेयं । एतदशब्दिकेतरश्राद्धपरं ।
यथैवेष्टलः—एकोरिष्टेसंप्राप्तेयदिविघ्नः प्रजायते ॥ मासेन्यस्मिस्त्रिचयौतस्मिन्श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतइति तदपिगासिकपरमितिमदनरजे हे-
माद्रौ च । इदमपिपूर्वकालासंभवे ॥ व्याख्यादोविस्मरणेचैवंज्ञेयं । धर्माच्छौ—मासिकं चोदकुम्भं च यद्यदंतरितं भवेत् ॥ तत्तदुत्तरसातं-
व्यादयुष्टेयंप्रचक्षतइति ॥ श्राद्धचिन्तामणौ उयोनिवे—प्रतिसांवत्सरश्राद्धमाशौचात्पतितं चयत् ॥ मलमासेपितत्कार्यमितिभागुरिभा-
षितं । आशौचान्त्यादिनत्वेननिमित्तत्वादित्यर्थः ॥ धर्माच्छौ—दर्शादीनांतुपक्षमहायज्ञादिवह्नोपएव ॥ नाशौचान्तेकर्तव्यत्वं । ना-
पिप्रायश्चित्तं । आशौचंविनादर्शादीनांलोपेप्युपवासादिरूपं प्रायश्चित्तमेव न तु कालान्तरेदुष्टानमिति । अन्वपूर्तिश्राद्धस्यदर्शोदिवह्नोप
एव तस्य मासिकाब्दिकश्राद्धेभ्योभिन्नत्वात् । आशौचातिक्रान्तानां मासिकाब्दिकेतरश्राद्धानां आशौचान्तेकर्तव्यतानिषेधात् । वर्षान्त्यादिने
संवत्सरविमोक्षश्राद्धं पार्वणविधिनाकार्यं । इदमेवाब्दपूर्तिश्राद्धमित्युच्यते । इदमनाब्दिकान्तपोडशश्राद्धेभ्योभिन्नमेव । अतएवास्यप्रेतश्राद्ध-
त्वाभावात्तृह्यिप्रासावपिनापकर्षइति धर्मसिन्धूत्तेरिति ॥ भार्यारजोदोषे—कर्तुः पक्षीचेद्रजः संयुतान्यपाकैरेवश्राद्धमुक्तंमृताहे । पाका-
भावेत्वन्यतथाधसैवकर्त्रीत्याचैत्यममेहयेवकुर्यात् । तथा मयूखादौ—विदेशगोवाविभताधिकोचारखलालायामपिधर्मपठ्या । श्राद्धं
मृताहेविदधीतपाकैर्नोमेनेहेज्ञानंतुपक्षमेहि ॥ १ ॥ श्राद्धेहनिर्गुणसंप्राप्तेयस्यभार्यारजसला । तेनश्राद्धंनकर्तव्यंकर्तव्यंपक्षमेऽहनि ॥ इतितुस-
कुन्महालयपिपयं ॥ ॥ अधमलमासमृतनिर्णयः । क्षयश्राद्धतिध्यांभलेमासिचायंगलान्तर्द्वितीयादिकंशुद्धभासे । मलान्तर्गृहानांसंज्ञा-
पिकथेत्तदातत्रचान्यत्रतच्छुद्धभासि ॥ १ ॥ मृततिथ्यज्ञाने—युतिप्रयाणश्रुतिभासतिभ्योभल्याब्दिकंपूर्वगमेपरंस्यात् । दिनेस्त्वदुद्वेकिल-

तत्रमासेदर्शस्तथैकादशिकातथैव ॥ १ ॥ मासेनबुद्धेऽनुचिभाद्रमार्गमाघेपुष्येदेदिवसेविधेयं ॥ द्वयोरपिज्ञानविहीनताचेतन्मार्गमाघासितपञ्च-
दश्यां ॥ २ ॥ ॥ दिनद्वयेतिधिसत्त्वेनिर्णयः—एकोद्दिष्टेतिधिःस्याल्लुपवदनतोयामुहूर्तद्वयस्या तादृक्तुल्याद्युयुग्मेप्रथमदिनगताधो-
ज्योगेधिकत्वात् ॥ पूर्वाप्रत्याब्दिकादौमुनिभिरभिहितायाधिकस्यापराद्धे तुल्याचेत्तुद्वयेप्राद्वनयदिदिनयुगेसर्वसायाहगाथा ॥ १ ॥ सर्वसा-
याहगानाम्नातत्रमोक्तापरैवहि ॥ ॥ अथैकादश्यां आद्वनिर्णयः । नौकायां—भवेत्पितुःश्राद्धदिनंतदातुश्राद्धंयथोक्तंसकलंविद-
ध्यात् ॥ स्वयंदिजास्वादितमन्नमेवावघ्रायकुर्यादुपवासमेव ॥ १ ॥ वदंतिकेचिद्धरिवासरेतुश्राद्धंनकुर्यादपरेद्विकुर्यात् ॥ न तन्मतंचारुयतस्त-
थात्वेभाद्रापरेपौष्यकत्वचातः ॥ २ ॥ तथाचपौषेह्रिवासरेतुमन्वादिपैष्यंविफलं तथाच ॥ अज्ञातमेवास्तिदिनंचमृत्योःश्राद्धंतदैकादशिव्रासरे-
स्यात् ॥ ३ ॥ इदं च शास्त्रं विफलं च तस्मान्प्राद्वं विदध्याद्धरिवासरेषि ॥ प्रवीतिवाक्यं स्मृतिचन्द्रिकायां श्राद्धं न कुर्यादिति न प्रवीति
॥ ४ ॥ किं तद्विवैषंविदधीतसर्वस्वयं न भुञ्जीत न भोजयेत् ॥ श्रुतेप्रताढ्यंस्मृतिचन्द्रिकायां चोन्यथादोषगणेबहुःस्यात् ॥ ५ ॥ बाक्यं
च—अज्ञाश्रितानिपापानितङ्गोक्तुर्दातुरेव च ॥ मज्जन्तिपितरस्तस्सनरकेशाश्वतीःसमाः ॥ ६ ॥ निषेधकोयोलुधुनारदीयेश्राद्धस्यपिच्येतरतास्ति-
तस्या ॥ इति ॥ ॥ अथ ग्रहणश्राद्धनिर्णयः । नौकायां—प्रत्याब्दिकंचेद्ग्रहणेतदानींविप्रोःसपिण्डस्य तदैव कुर्यात् ॥ अन्नेनवाग्मेनहिर-
ण्यकेनवितातुसारेणसुतादिरत्र ॥ १ ॥ ॥ विधवाकर्तृकमहालयश्राद्धे देयताविशेषः पुरुषार्थचिन्तामणौ । संग्रहे—चत्वारि-
पार्वणानीहविधवायाः सदैवहि ॥ स्वमर्तृश्वशुरादीनां मातापित्रोस्तथैवहि ॥ ततोमातामहानांचश्राद्धदानपुण्यमेत् ॥ इति ॥ स्वमर्तृप्रभृति-
निम्नः स्वपितृभ्यस्तथैवच ॥ विधवाकारयेच्छ्राद्धं सर्वकालमतन्द्रिता इति ॥ स्मृतिरज्ञावत्यांतु पार्वणद्वयमेवोक्तं ॥ इतिविधवाकर्तृक-
महालयदेवताः ॥ ॥ अथ भरणीश्राद्धं ॥ पुरुषार्थचिन्तामणौ—महालयपक्षांतर्गतभरण्यांश्राद्धे फलमुक्तं मात्स्ये—

भरणीपितृपक्षेयामहतीपरिकीर्तिता ॥ तस्यांश्राद्धं कृतयेन स गयाश्राद्धकृद्भवेदिति ॥ इदं पिण्डरहितं कार्यं ॥ अयनद्वितये श्राद्धं विपुवद्वितये-
तथा ॥ भरणीपु च कुर्वीत पिण्डनिर्वपणं नहीति पुलस्त्यवचनात् ॥ इति ॥ ॥ अथ दौहित्रश्राद्धं ॥ पुरुषार्थचिन्तामणौ—
अथाश्विनशुक्लप्रतिपदि शिष्टचारादौहित्रोमातामहश्राद्धं कुर्यात् ॥ जातमात्रोपि दौहित्रो विद्यमानेऽपि मातुले ॥ कुर्यान्मातामहश्राद्धं प्रतिपद्याश्वि-
ने सिते इति ॥ प्रतिपद्याश्विने शुक्ले दौहित्रस्त्वेकपार्वणे ॥ श्राद्धमातामहं कुर्यात्सपितासंगे सिते । जातमात्रोपि दौहित्रो जीवत्यपि च मातुले ॥
मातासंगवयोर्मध्ये याश्च युक्त्वा प्रतिपद्भवेत् ॥ इति शिष्टाचारानुगुणामियुक्तवाक्येभ्यः । अत्र सपितेति विशेषणजीवत्पितृकपद्याधिकारी ॥ अतश्च
पिण्डरहितसंगवे कुर्यात् ॥ इदं पार्वणत्वादपराक्षेसपिण्डकंकुर्यादितिकेपांश्चिदुक्तिरुदाहृतवाक्यविरुद्धेति दिक् ॥ इति दौहित्रश्राद्धं ॥ ॥
अथ पण्णवन्ति श्राद्धानि ॥ अथा १२ सुग ४ मनु १४ क्रान्ति १२ धृति १३ पात १३ महालयाः १६ ॥ अष्टका ४ उन्वष्टका ४
पूर्वेद्युः ४ श्राद्धैर्नवतिश्च पद ९६ ॥ ११ ॥ अस्यार्थः—॥ १ अमाः प्रतिमासं सर्वाः कृष्णपक्षान्तिमास्तिथयोद्वादश ॥ १२ ॥ इदममा-
श्राद्धं सपिण्डकं । पार्वणविधिः । पुरुरवारद्वौ विश्वेदेवाः । पितृत्रयी मातामहत्रयी चेति पार्वणद्वयं सपत्नीकं ॥ अपराह्णः कालः । इदं
मलमासेपिकार्यं ॥ २ युगादयश्चतस्रः ॥ ४ ॥ मासे पञ्चदशी कृष्णा नभसे च प्रयोदशी ॥ तृतीया माधवे शुक्ला नवम्युज्यु-
गादय इति ॥ अस्यार्थः—माघकृष्णमाघासा ३० माद्रपदकृष्णत्रयोदशी १३ वैशाखशुक्लतृतीया ३ कार्तिकशुक्लनवमी ९ । इदं यु-
गादिश्राद्धं अपिण्डकं । सप्तत्यविधिः । पुरुरवारद्वौ विश्वेदेवाः ॥ पितृपार्वणं मातामहपार्वणं चेति पार्वणद्वयं सपत्नीकं । शुक्लपक्षगानां
पूर्वाह्णः कालः । तत्रासंगमेऽपराह्णः । पूर्वाह्णेऽत्र द्वेषाविभक्तदिनपूर्वभागः । तत्रैव श्राद्धादिविधानात् । कृष्णपक्षगानामपराह्णः कालः ।
अपराह्णेऽत्र पंचषाविभक्तदिनचतुर्थभागः । इदं मलमासेपिकार्यं ॥ ३ मन्वाद्यश्चतुर्दश ॥ १४ ॥ तिथ्यमी न तिथिस्तिथ्याशे कृष्णे-

भोनलोग्रहः ॥ तिथ्यर्कोनाशिवोश्वोमातिथीमन्वादयोमघोरिति ॥ अस्यार्थः—तिथिः पूर्णिमा । अग्निस्तृतीया । नेति वैशाखे नास्ती-
 त्यर्थः । आशा दशमी । कृष्णेभः कृष्णाष्टमी । अनलस्तृतीया । ग्रहो नवमी । अर्को द्वादशी । नेतिमार्गशीर्षे नास्तीत्यर्थः । शिव एकादशी ।
 अश्वः सप्तमी । मघोश्चैत्रादारभ्य एतेमन्वाद्य इत्यर्थः ॥ १ चैत्रशुक्लतृतीया ३ । २ चैत्रशुक्लतृतीया ३ । २ चैत्रशुक्लपौर्णिमा १५ । ३ ज्येष्ठशुक्लपौर्णिमा १५ । ४ आ-
 पादशुक्लदशमी १० । ५ आपादशुक्लपौर्णिमा १५ । ६ आषणकृष्णाष्टमी ८ । ७ भाद्रपदशुक्लतृतीया ३ । ८ आश्विनशुक्लनवमी ९ । ९ आ-
 कार्तिकशुक्लद्वादशी १२ । १० कार्तिकशुक्लपौर्णिमा १५ । ११ पौषशुक्लैकादशी ११ । १२ भावशुक्लसप्तमी ७ । १३ फाल्गुनशुक्लपौर्णिमा १५ ।
 १४ फाल्गुनकृष्णमावास्या ३० । मन्वादिश्राद्धमपिण्डकं । सांकल्पविधिः । पुरुरवारद्रवौविश्वेदेवाः । पितृपार्वणमातामहपार्वणं चेतिपा-
 र्वणद्वयंसपत्नीकं ॥ शुक्लपक्षगानां पूर्वाह्णः । कृष्णपक्षगानामपराह्ण इत्यादिः सर्वोनिर्णयेयुगादिनिर्णयबद्धोच्यः ॥ इदं मलमासेपिकार्यं ॥ ॥
 ४ संक्रांतयोद्वादश ॥ १२ ॥ ताथ्येपादयः प्रसिद्धाः ॥ संक्रान्तिश्राद्धमपिण्डकं । सांकल्पविधिः । पुरुरवारद्रवौविश्वेदेवाः । पितृ-
 पार्वणमातामहपार्वणं चेतिपार्वणद्वयं सपत्नीकं । तत्संक्रान्तिनिर्णयोक्तपर्वकालः । असंक्रान्तत्वेनमलमासेश्राद्धासंभवः ॥ ॥ ५ वैधृत-
 यज्योवदश ॥ १३ ॥ ६ द्युतीपाताख्योदश ॥ १३ ॥ वैधृतिश्राद्धं व्यतीपातश्राद्धं चापिण्डकं । सांकल्पविधिः । पुरुरवारद्रवौविश्वेदेवाः ।
 पितृपार्वणं मातामहपार्वणं चेतिपार्वणद्वयं सपत्नीकं । कुतुपः कालः । दिनद्वयेसत्वेअसत्वेचपरदिनगतौ । मलमासेपिकार्यं ॥ ॥ ७ महालयः-
 पौषश्राद्धादिपिण्डकं । धूरिलोचनौविश्वेदेवाः । पित्रादिसर्वपितृगणः । अपराह्णः कालः ॥ इदं मलमासे न कार्यं ॥ ८ अथाष्टकाः ॥ ४ ॥ अष्टका-
 गष्टमी । ताश्चतस्रः । ४ । तथाचपारस्करः—ऊर्ध्वमाग्रहायण्यास्त्रिोष्टकाः । ऐन्द्रीवैश्वदेवीग्राजापत्यापित्र्याचेति । अपृषमासशकै-

येधासंख्यं । प्रथमाष्टकापक्षाष्टम्यां । माध्याव्यं च हुरीथाश्राकाष्टकेति । आग्रहायणी मार्गशीर्षौर्णमासी । एवं पौषी माघी च । पक्षाष्टम्यां
कुष्णाष्टम्यां । माध्याव्यं श्राद्रपदापरपक्षाष्टम्यां । एतेनमाध्याव्यर्षौष्ठपचाअपरपक्षइत्याश्वलायनोक्तेः । इतितदर्थः । १ मार्गशीर्षकुष्णा-
ष्टमी ८ । २ पौषकुष्णाष्टमी ८ । ३ माघकुष्णाष्टमी ८ । ४ श्राद्रपदकुष्णाष्टमी ८ । अष्टकाश्राद्धं सपिण्डकं । पार्वणविधिः । कामकालौविश्वे-
देवाः । अष्टम्यां कामकालकाचित्सायणीयेशंस्वोक्तेः । पितृपार्वण मातामहपार्वणं चेति पार्वणद्वयं सपत्नीकं । अष्टकाश्राद्धं करित्ये
इतिसंकल्पः सर्वत्र । अपराह्णः कालः । दिनद्वयेध्यास्यव्यास्यादौ दर्शयन्निर्णयः । मलमासेन कार्यं ॥ ९ अथान्यष्टकाः ॥४॥ अन्यष्टका
अष्टम्युत्तरदिनं नवमी । तावत्तस्रः । मार्गशीर्षकुष्णनवमी १ पौषकुष्णनवमी २ माघकुष्णनवमी ३ श्राद्रपदकुष्णनवमी ४ ॥ अन्वष्टक्यश्राद्धं
सपिण्डकं । पार्वणविधिः । पुरुरवाद्रौवौविश्वेदेवाः । पितृपार्वणं । मातृपार्वणं । सपत्नीकमातामहपार्वणं चेति पार्वणत्रयं । अन्वष्टकासु न-
वभिः पिण्डैः श्राद्धमुदाहृतं । पित्रादित्यातृमध्यं च ततो मातामहान्तकभित्तितात्यायनोक्तेः । पिण्डपितृयज्ञवत् स्त्रीम्यभ्येतिपारस्करो-
क्तेध । स्त्रीम्यभ्येतिमातृपार्वणं । चकारः पिण्डपितृयज्ञवदित्यनेनप्राप्तैः पितृपितामहप्रपितामहैः सहसमुच्चयार्थः । अग्रसामान्योपि स्त्रीशब्दः-
पित्रादिसन्निधानान्मात्रादिष्ववसीयते इति दैवानाथभिन्नाः ॥ पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपीति स्मृतेष्व । (मातृयजनैस्वन्वष्ट-
कास्वादित) इति तु शास्त्रान्तरपरं । यत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—कर्पूसमन्वितं मुक्त्वा तयाद्यं श्राद्धपोडशं । प्रत्यादिदकं च
शेषेषु पिण्डाः स्युः षडितिस्थितिरिति । कर्पूसमन्वितमन्वष्टकाश्राद्धं । तदपिच्छंदोगपरं । श्वोऽन्वष्टकासुसर्वासामितिपारस्करोक्तेः ।
पूर्वेष्टुरन्वष्टक्यश्राद्धकालस्तु अष्टम्यनुरोधेन । नत्वपराह्णध्यास्यपेक्षेति । इदं मलमासे न कार्यं । इदं च जीवत्पितृकेणापि सपिण्डकार्यं ।
यद्यपि जीवत्पितृकस्य चतस्रोन्वष्टकाअवश्यकर्तव्याः । तथान्यशक्तस्य श्राद्रपदापरपक्षगततात्वावश्यकं । अत्रस्वमातरिजीवन्यापिपिसपत्न्या-

तुभ्योदधात् । सर्वोसामेवमातृणां आर्द्धं कन्यागतेरवौ ॥ नवम्यां हि प्रदातव्यं ब्रह्मलन्ववरायतइत्यत्रसर्वासामित्युक्तेः । तन्मरणेसतितस्यैता-
 भ्यश्चदद्यादित्युक्तंजीवहिषतृकनिर्णये । जीवन्मातृकोव्यत्रसप्तमातुः पार्वणं कुर्यात् । अन्वष्टम्यं च यन्मातुर्गयाश्राद्धं महालये । पितृपत्नीषु
 यच्छ्राद्धं सर्वं पार्वणवद्भवेदितिआर्द्धदीपकलिकायां मनूक्तेः । अत्रगर्तमरणोत्तरं पूर्वयुतमातृश्राद्धं न कार्यमिति केचिदाहुः । पठन्ति च-
 आर्द्धं नवम्यां कुर्यात्तन्मृतेभर्तरिलुप्यतइति तदेतन्निर्मूलत्वाभ्यूहप्रतारणामात्रं । आर्द्धदीपकलिकायां ब्राह्मे—पितृमातृकुलोत्पन्ना
 याः काश्चित्सु मृताः स्त्रियः ॥ आर्द्धार्हो मातरो ज्ञेयाः आर्द्धं तत्र प्रदीयत इति ॥ इदं चातुपनीतेनापि कार्यं ।
 अत्र मातुःश्राद्धे तु संम्राते द्वाष्ट्येः सहभोजनं ॥ सुवासिन्यैप्रदातव्यमितिशासनातपोधवीदिति । भर्तुरग्रेयुतानारीसहदाहेनवासुता ॥ तस्याः
 स्थानेनिधुंजीतयिषैःसहसुवासिनीमित्युक्तेर्विप्रैःसह सुवासिन्योविभोजनीयाः । ताभ्यश्चालंकारादेयाः । इदं च मातरिविद्यमानायां न भव-
 तीतिगंगाधरः कारिकाकारश्च । मातर्यविद्यमानायामन्वष्टक्यमिदंभवेदिति । अत्राद्याकाश्चनुकल्पमाह्वाभ्यलपनः—अनङ्घ्रिहो-
 दयसमाहरेदग्निनावाकक्षमुपोदेपामेष्टकेतिनखेवानष्टकःस्यादिति । हेमाद्रौ पिनामहः—अमावास्याध्यतीपातपौर्णिमास्यष्टकास्तु च ॥
 विद्वान्आर्द्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यत इति ॥ ॥ अथ पूर्वैष्टुःआर्द्धानि ॥४॥ अष्टमोःपूर्वैर्दिनकर्तव्यानि । तान्यपि चत्वारि । अष्टकानुरोधात् ।
 १ मार्गशीर्षकृष्णसप्तमी ७ । २ पौषकृष्णसप्तमी ७ । ३ माघकृष्णसप्तमी ७ । ४ भाद्रपदकृष्णसप्तमी ७ । इदं पूर्वैष्टुःश्राद्धं सप्तिङ्कं ।
 पार्वणविधिः । पुरुरवार्ष्वीविश्वेदेयाः । पितृपार्वणं मातामहपार्वणं चेति पार्वणद्वयं सप्तमीकं । आर्द्धकालस्तु अष्टम्यनुरोधेन । नत्थपरा-
 क्षापेक्षेति । इदं मलमासे नकार्यं । इतिपणवतिश्राद्धानि ॥

अथ आर्द्धसंपातेनिर्णयः । कात्यायनः—कर्मणायुगपद्भावस्तत्र फल-कर्म-देश-काल-द्रव्य-देवता-सामान्ये । तद्भेदेभेदः ।

इति । तत्र युगादीनां मन्वादीनां महालयस्य च । वैधृतिव्यतीपातयोश्च । परस्परं संपातो न । असंभवात् । माघकृष्णा-
भावासायां युगाद्यमाश्राद्धयोर्नतत्रं । कर्मसामान्याभावात् । भाद्रपदकृष्णत्रयोदश्यां युगादिमहालयश्चाद्योर्नतत्रं कर्मसामान्याभावाद्देवता-
सामान्याभावाच्च । फाल्गुनकृष्णमाश्राद्धयोर्नतत्रं । कर्मसामान्याभावात् । संक्रान्तीनां वैधृतीनां । संक्रान्तीनां व्यतीपा-
तानां च न तत्र । कालसामान्याभावात् । कुतुपकाले संक्रान्तिकालसत्त्वे तु तत्रनेव । भाद्रपदमावासायां दर्शमहालययोर्नतत्रं । देव-
तासामान्याभावात् । भाद्रपदकृष्णाष्टम्यामष्टकमहालययोर्नतत्रं । देवतासामान्याभावात् । भाद्रपदकृष्णनवम्यां अन्वष्टकामहालययोः
भाद्रपदकृष्णसप्तम्यां पूर्वैश्चुश्राद्धमहालययोश्च न तत्रं । देवतासामान्याभावात् कालसामान्याभावाच्च । संक्रान्ति-वैधृति-व्यतीपातानां
असामहालयाष्टकान्यष्टकापूर्वैश्चुश्राद्धानां च न तत्रं । कचित्कर्मसामान्याभावात् कचिदेवतासामान्याभावाच्च । माघमाघावोवेति-
पणवतिसंपातनिर्णयः ॥ एवमन्यत्र । तथाच निर्णयसिंघौ—दर्शं च मासिकवार्पिकादिश्राद्धप्राप्तौ कालादर्शं विशेषउक्तः—नित्यस्य
चोदकुम्भस्य नित्यमासिकयोरपि । दर्शस्य चोदकुम्भस्यदर्शनासिकयोरपि । नित्यस्य चाब्दिकस्यापि दार्शिकाब्दिकयोरपि । युगाद्याब्दिकयो-
र्देवमन्वाद्याब्दिकयोस्तथा । प्रत्यान्दिकस्य चालभ्ययोगेषु विहितस्य च । संपाते देवताभेदाच्छ्राद्धयुग्मं समाचरेदिति । निमित्तानियतथाश्रपूर्वा-
नुष्ठानकारणमिति । निर्णयदीपे—नष्टचन्द्रेयदाकोलेक्षयाहर्दिवसोभवेत् । वैश्वदेवं क्षयश्राद्धं कुर्यात्प्राग्दर्शकर्मणः । दर्शमहालययोः संपा-
तपूर्वमहालयस्ततोदर्शइति । दर्शवार्पिकमहालययोः प्राप्ते पूर्ववार्पिकं ततोमहालयस्ततोदर्शइति त्रयंपाकभेदेन ॥ पित्रोर्धृततित्यैकत्वे मरण-
क्रमेण दर्शं वर्गद्वयात्तत्रेणश्राद्धं कुर्यात् । पौर्वाषाढानेतुपितृपूर्वकंकुर्यादिति हेमाद्रिः । माघवाद्यस्तु सर्वत्रपितृपूर्वभिन्नप्रयोगमाहुः ॥
पार्वणैकोदिष्टयोः संपाते । पार्वणस्यभिनिर्वस्य एकोदिष्टं समाचरेदिति जायचलिः । शुद्धदाहादिना युगपन्मरणेतुभृशुः—एककाले गतासुनां

बहूनामथादयोः । तत्रेण श्रपणं कृत्वाकुर्याच्छ्राद्धं पृथक्पृथक् । पूर्वकस्य मृतस्यादौ द्वितीयस्यततः पुनः । तृतीयस्य ततः कुर्यात्सन्निपाते-
 व्ययंक्रमः । अदयश्रुंगः—भवेयदिसपिंडानां युगपन्मरणं कञ्चित् । संवन्धासतिमालोच्यक्रमान्श्राद्धं समाचरेत् । गारुडं—एकैतेव हि पा-
 केनश्राद्धानिकुरुतग्रहि । विकिरंत्वेकतः कुर्यात्पिण्डान्दद्यात् पृथक्पृथक् । अग्निः—बहूनामथाद्वाभ्यां श्राद्धं चेतस्यात्समेद्वनि । तत्रेणश्र-
 पणं कृत्वा पृथक् श्राद्धानि कारयेत् । पुत्रस्त्यः—महालयेगयाश्राद्धेगतासुनांश्चयेद्वनि । तत्रेणश्रपणं कृत्वा श्राद्धं कुर्यात्पृथक्पृथक् । इदं
 च पृथक्पाकेन भिन्नश्राद्धाशक्ती ॥ पृथक्पाकेनसंवन्धासत्याश्राद्धमेदस्तुमुख्यः पक्षः । एकत्रैवदिने श्राद्धद्वयं प्राप्तं यदा तदा । चरेदेवपुरा-
 नोपनिषत्सुमातुर्धयस्तुतः । एकस्मिन्पक्षे श्राद्धं यदाद्विजः । तदापूर्वमृतस्यादौ कृत्वास्वात्वाययाविधि । पश्चात्पश्चात्तस्यैव
 पृथक्पाकेः समाचरेत् । नैकस्मिन्दिनसे श्राद्धं त्रयाणां कुत्रचित्द्विजः । एकः कुर्यात्त्रिप्राप्ते अन्योप्रातासमाचरेत् । आतर्थविषमानेतुतत्परे-
 द्विसमाचरेत् । अन्यथाश्राद्धहंतास्याच्छ्राद्धसंकरकृद्भवेत् । इत्याम्बलायनोक्तैरितिपृथ्वीचन्द्रः । कात्यायनस्तु—द्वे बहूनिभिन्नानि-
 जापेरोक्तवासरे । नैमित्तिकानिकार्याणि निमित्तोत्पत्त्यनुक्रमात् । जायालिः—श्राद्धं कृत्वा तु तस्यैव पुनः श्राद्धं न तद्धिने । नैमि-
 त्तिकं तु कर्तव्यं निमित्तानुक्रमोदयमिति । इतिश्राद्धसंपातेनिर्णयः ॥ इतिश्राद्धप्रकरणम् ॥

इति शृङ्गयजुःशास्त्रीयकर्मकाण्डप्रदीपे आह्निकाचारप्रकरणम् ॥

अथत्रतोद्यापनप्रतिष्ठादिमिश्रप्रकरणम् ॥ ४ ॥

धीगणेशायनमः ॥ एवं सपरिकरमाहिकाचारं श्राद्धकाण्डं चोक्त्वा क्रमायातं विविधव्रतोद्यापनसुरप्रतिष्ठाशान्तिकादि-
युतमिष्टापूर्तप्रकरणमारभ्यते । तत्रादायखिलव्रतोद्यापनप्रतिष्ठादिव्यापश्यकाः सर्वतोभद्रलिङ्गतोभद्राधिकारिकास्तत्रस्था-
प्यग्रस्तादिसण्डलदेयताश्चक्रमेणोपकल्प्यन्ते—

अथ सर्वतोभद्रफारिक्ताः ॥ प्रागुदीच्यायतारेप्ताः कुर्यादेकोनविंशतिं ॥ खण्डेन्दुखिपदः कोणे शृङ्खलापञ्चभिः पदैः ॥ १ ॥ एकादश-
पदायल्लीभद्रं तु नवभिः पदैः ॥ चतुर्विंशत्पदायापीपरिविंशतिः पदैः ॥ २ ॥ मध्येयोदशभिः कोष्टैः पञ्चमष्टदलं स्मृतं ॥ श्वेतेन्दुः शृङ्खलाकृष्णावल्ली-
नीलेन पूरयेत् ॥ ३ ॥ भद्राकृष्णसितायापीपरिधिः पीतवर्णकैः ॥ बाह्योत्तरदलैः श्वेताकर्णिकापीतवर्णका ॥ ४ ॥ परिध्यावेष्टितं पञ्चबाह्योत्तरं रजस्तमः ॥
तन्मध्ये स्वापयेद्दयान्मखाद्यांश्चतुरेश्वरात् ॥ ५ ॥ इति सर्वतोभद्रप्रमाणं ॥ अथ द्वादशालिङ्गतोभद्रप्रमाणं ॥ प्रागुदीच्यांगतरेखाः कु-
र्याद्वाविंशतिस्तथा ॥ खण्डेन्दुखिपदः कोणे पदपदाचैव शृङ्खला ॥ १ ॥ अयोदशपदावल्ली चतुर्भिर्भद्रसेवच ॥ कृष्णधान्येन रुद्रः स्वाह्निङ्गं स्वावष्टभिः-
पदैः ॥ २ ॥ उभयोर्लिङ्गयोर्मध्ये याव्येकादशभिः पदैः ॥ ३ ॥ तृतीयं तादृशं लिङ्गवाप्यूर्ध्वं चाष्टभिः पदैः ॥ ४ ॥ पदानि परिशेषाणित्तण्डुलैर्नैव पूरयेत् ॥
परिधिश्चतुर्विंशत्यापदैरुक्तं च मध्यतः ॥ ४ ॥ तन्मध्ये परिधिः पीतापदानितस्योदश ॥ कमलं द्वादशपत्रं स्यात्तन्मध्ये नवभिः पदैः ॥ ५ ॥ मण्डलं
द्वादशलिंगं स्यात्तदालिङ्गोदयं तथा ॥ शिवव्रते समुदिष्टं सर्वसिद्धिकरं परं ॥ ६ ॥ इति लिङ्गतोभद्रप्रमाणं ॥ अन्यानि च एकलिङ्गतोभद्रं-
चतुर्लिङ्गतोभद्रमष्टलिङ्गतोभद्रं हरिहरमण्डलात्मकमपूर्वद्वादशलिङ्गतोभद्रादीनिकचिदुपपुक्तान्युपन्यसनीयान्यपि ग्रन्थविस्तरमया नोपन्य-
स्तानि किंत्वारंभे मण्डलसंग्रहः कियते तेषामूलवचनकारिकादिज्ञातमाकरान्तरतोवगन्तव्यम् ॥

अथसर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥ आचमनादिदेशकालौस्पृत्वा अमुककर्माङ्गत्वेनसर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनं
पूजनंवाहंकरिष्ये ॥ मध्यकर्णिकायाम् ॥ ब्रह्मजज्ञानमितिमन्त्रस्यप्रजापतिर्ऋपिःत्रिष्टुप्छन्दः आदित्योदेवतान्नक्षत्रापने यि-
नियोगः ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विर्सीमुतःसूरुचोऽबुनेन आचः ॥ सब्रूभ्या उपमा अस्त्यविष्ठाः सुतश्च योनिमसतश्च विचः-
॥ १ ॥ मन्त्रान्ते ब्रह्माणं आवाहयामि स्थापयामि इति ब्रह्माणं मध्ये स्थापयेत् ॥ एवं सर्वत्र ॥ तत उदीचीमारभ्य वायु-
कोणपर्यन्तं कुम्भेरादीन्यायुपर्यन्तानद्यौकपालान् स्थापयेत् ॥ उत्तरेवाध्यां ॥ वयं सोमेत्यस्य वन्धुर्ऋपिः गायत्री छन्दः
सोमो देवता सोमस्थापने विनियोगः ॥ ॐ वयं सोमं ज्ञेते तव मनस्तनू पविर्भतः ॥ प्रजावन्तऽसचे महि ॥ २ ॥ सोमाय-
नमः सोमं आ ॥ ईशान्या खण्डेन्दौ ॥ तमीशानमित्यस्य गेतमऋपिः जगती छन्दः विश्वेदेवा देवता ईशानस्थापने वि ॥ ॐ त-
मीशानं जगतस्तुष्टु पुरस्पतिं धियस्त्रिभुवनं संहृद्वयं ॥ पूयानो यथा वेदसामसंहृद्वे रक्षिता पायुरदब्धः सुस्तये ॥ ३ ॥ ईशा-
नाय नमः ईशानमा ॥ पूर्ववाध्यां ॥ आतारिमिति मन्त्रस्य गर्गऋपिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापने वि ॥ ॐ आता-
रुमिन्द्रमवितारुमिन्द्रं हवे हवे सुहव ह्वे श्वरमिन्द्रं ॥ हवामि शक्रं पुरुहूतामिन्द्रं सुस्तिनो मुधवाधा त्विन्द्रः ॥ ४ ॥ इन्द्राय ॥
आंग्रथां खण्डेन्दौ ॥ त्वं नो अग्र इति मन्त्रस्य आंगिरसहिरण्यस्तूपऋपिः जगती छन्दः अग्निदेवता अग्निरास्थापने वि ॥ त्वं नो अग्ने-
तर्वदेवपुष्टुभिर्मुपो नो रक्षतु न्यधवन्द्य ॥ आतातो कस्य तनये गवां मुस्य निमिषे पुं रक्षमाणस्तव ब्रूते ॥ ५ ॥ अग्रये नमः ॥

दक्षिणेवाप्यां ॥ ययायत्वेतिमन्त्रसदध्यङ्कार्यवर्णऋपिः त्रीणियजूंषिआद्यस्यमनामांवातोअंसयोर्धर्मादेवतायमस्थापने-
 वि० ॥ ॐ युमायुत्वाहिरस्यतेपितृभतेस्वाहा ॥ स्वाहायुर्मायुस्वाहाधुर्म६पित्रे ॥ ६ ॥ यमायनमःयमं० ॥ नैर्कल्यांखण्डेन्दौ ॥
 अनुन्वन्तमित्यस्यप्रजापतिर्ऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः निर्ऋतिर्देवतानिर्ऋतिस्थापनेवि० ॥ ॐ अर्धुन्वन्तुमर्यजमानमिच्छन्तेनस्ये-
 त्यामन्दिहितस्करस्य ॥ अन्यमुखसिद्धिस्तुतुह्येतानमोदेविनिर्ऋतेतुभ्यमस्तु ॥ ७ ॥ निर्ऋतयेनमः० ॥ पश्चिमेवाप्यां ॥ तत्त्वा-
 यामीरितिमन्त्रस्यगुप्तः शोपऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणोदेवतावरुणस्थापनेवि० ॥ ॐ तत्त्वायामित्रर्षणावन्दमानुस्तदाशास्तेयजमा-
 नोहुचिर्भिः६ ॥ अहोडमानोधरुणेहवोभ्युरुक्ष६सुमानुआयु६प्रमोषी६ ॥ ८ ॥ वरुणायनमः० ॥ वायव्यांखण्डेन्दौ ॥ आनोनिशु-
 द्धिरितिमन्त्रस्यवसिष्ठऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः वायुर्देवतावायुस्थापनेवि० ॥ ॐ आनोनिशुर्द्धिःश्नुतिर्नीभिरध्वर६सहस्रिणीभिरुप-
 याहियुजं ॥ वायोभुस्मिन्सर्वमेमादयस्वयूयंपतिसुस्तिभिः६सदान६ ॥ ९ ॥ वायवेनमः० ॥ वायुसोममध्येभद्रे ॥ सुगावोदे-
 वाइतिमन्त्रस्यप्रजापतिर्ऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः देवादेवताः वसुस्थापनेवि० ॥ ॐ सुगावोदेवा६सर्वनाऽअकर्मजआजुर्मेद६सर्व-
 नंजुपुणाः ॥ भरमाणाग्रहमानाहुवी६प्यस्मेर्धत्तवसवोधसूनि ॥ १० ॥ अष्टयसुभ्योनमः अष्टयसुतावा० ॥ सोमे-
 शानमध्येभद्रे ॥ रुद्रा६स६स६सुज्येत्यस्यप्रजापतिर्ऋपिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रोदेवतारुद्रस्थापनेवि० ॥ ॐ रुद्रा६स६स६सुज्येत्पृथिवीवृ-
 द्ज्योतिःसमीधरे ॥ तेषांभानुरजसुइच्छुक्रोदेवेषुरोचते ॥ ११ ॥ एकादशभ्योरुद्रेभ्योनमः एकादशरुद्राना० ॥ उदकोप० ॥

ईगानेन्द्रमध्यभेदे ॥ यज्ञोदेवानामित्यस्यकुत्सऋषिःयजुरंतं त्रिष्टुप्छन्दःआदित्योदेवतावादित्यस्थापनेवि० ॥ ॐयुज्ञोदे-
वानां प्रत्नैतिसुसमादित्यासोभर्चतामृदुयन्तः॥आबोर्वाचीसुमुतिर्वृत्त्यादुहोश्चिद्याधरिवोचित्तुरासदादित्येभ्यस्त्या ॥ १२ ॥
द्वादशादित्येभ्योनमःद्वादशादित्याना० ॥ इन्द्राग्निमध्यभेदे ॥ यावां कशेत्यस्यमेधातिथिर्ऋषिःयजुरंतं गायत्रीछन्दःअ-
धिनोदेवतेगन्धिनोःस्थापनेवि० ॥ ॐयावांकशामधुमुत्यधिनोसवृतावती ॥ तयायुर्जनिमिक्षतं ॥ १३ ॥ अग्निभ्यां-
नमःअधिनोवावा० ॥ अग्नियममध्यभेदे ॥ ओमासधर्षणीधृतइत्यस्यमधुच्छन्दाऋषिःगायत्रीछन्दःविश्वेदेवादेवताः वि-
श्वेदेवस्थापनेवि० ॥ ॐओमासधर्षणीधृतोपिधेदेवासुआर्गत ॥ द्वाथाहंसोद्वाशुर्षसूतं ॥ १४ ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यो-
नमःविश्वेदेवानावा० ॥ यमनिर्ऋतिमध्यभेदे ॥ अभित्यंदेवमित्यस्यप्रजापतिर्ऋषिःअष्टिच्छन्दःसवितादेवता य-
क्षस्थापनेवि० ॥ ॐअभित्यंदेवहंसवितारमुोण्योऽकुचिक्रतुमर्चामिसुत्वसर्वहंरुधामभिप्रियंमुतिकुविं ॥ कुर्वीयस्या-
मतिर्भाअर्विद्युत्सर्पामनिर्हिरण्यपाणिरमिमीतसुकर्तुःकृपास्वः ॥ १५ ॥ यक्षेभ्योनमः यक्षानावा० ॥ निर्ऋतिवरु-
णमध्यभेदे ॥ नमोसुसर्पेभ्य इत्यस्यप्रजापतिर्ऋषिः अनुष्टुप्छन्दःसर्पोदेवताःसर्पस्थापनेवि० ॥ ॐनमोसुसर्पेभ्योयेकच-
ष्टुर्वीमनु ॥ येअन्तरिक्षेयेदिवितेभ्यःसुर्पेभ्योनमः ॥ १६ ॥ सर्पेभ्योनमः सर्पानावाह० ॥ तत्रैव ॥ ॐसूतेभ्योनमः-
भूतानावाहयामि ॥ १७ ॥ वरुणवायुमध्यभेदे ॥ ऋतापादित्यस्यदेवाऋषयःयजुंषि गन्धर्वाप्सरोदेवतागन्धर्वाप्सरःस्थाप-

नेचि० ॥ ॐ क्रुतापाटुतर्धमाग्निर्गंधर्वस्तस्योपघयोप्सरसोऽसुदोनाम ॥ सनहुदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्यैसाहुवादात्ताभ्यु० ॥ १८ ॥
 गन्धर्वाप्सरसोऽभ्यो नमः गन्धर्वाप्सरसा० ॥ ब्रह्मसोममध्यवाप्या० ॥ यदक्रन्दे लस्यजमदग्निदीर्घतमावृषी त्रिष्टुप्लन्दः
 अश्वो देवतास्कन्दस्थापनेचि० ॥ ॐ यदक्रन्दः प्रथुमं जार्यमानुद्यन्त्समुद्राद्भुतवपुरीपात् ॥ इत्येनस्य पुक्षाहं रिणस्य बाहू-
 ऽर्जपुस्तुत्यमहिजातैर्तैर्बन् ॥ १९ ॥ स्कन्दाय नमः स्कन्दाभावा० ॥ तत्रैव नाममन्त्रेण ॥ ॐ नन्दिने नमः ।
 नन्दिने आ० ॥ २० ॥ ॐ ईश्वराय नमः ईश्वराभा० ॥ २१ ॥ ॐ शलाय नमः शलाभावा० ॥ २२ ॥ ॐ महा-
 फालाय नमः महाफालभावा० ॥ २३ ॥ ब्रह्मेशानमध्यवल्लीपु ॥ अदितिर्द्यौरित्यस्य गोतमः क्रपिः त्रिष्टुप्लन्दः विश्वेदेवा-
 देयताः दधादिससकस्थापनेचि० ॥ ॐ अदितिर्द्यौरदितिरुन्तरिक्षमदितिर्माता सपिता सपुत्रः ॥ विश्वेदेवाजदितिः पञ्चज-
 न्ना अदितिर्जातमदितिर्जनितं ॥ २४ ॥ दधादिससकाय नमः दधादिससकभावा० ॥ ब्रह्मेन्द्रमध्यवाप्या० ॥ अम्बे अम्बिक-
 इत्यस्य प्रजापतिर्ऋपिः अनुष्टुप्लन्दः अश्वो देवता दुर्गा स्थापनेचि० ॥ ॐ अम्बे अम्बिके भवलिङ्गे नर्मानयतिकञ्चन ॥ ससस्य-
 भुक् दुर्गसुर्भद्रिकां काम्पीलयुसिनी ॥ २५ ॥ दुर्गाय नमः दुर्गाभावा० ॥ तत्रैव ॥ इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋपिः गायत्री-
 छन्दः विष्णुर्देवता विष्णुस्थापनेचि० ॥ ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे धानिर्देवपुदं ॥ समृद्धमस्य पादसुर ॥ २६ ॥ विष्ण-
 ये नमः विष्णुभा० ॥ ब्रह्माग्निमध्यवल्लीपु ॥ पितृभ्य इत्यस्य प्रजापत्यश्चिसरस्वत्यः क्रपयः समयर्जुपि पितरो देवताः स्व-
 धास्थापनेचि० ॥ ॐ पितृभ्यः स्वधा यिभ्यः स्वधानमः प्रपितामहेभ्यः स्वधा यिभ्यः स्वधानमुः प्रपितामहेभ्यः स्वधा यिभ्यः स्व-

धानमः ॥ अक्षन्पितरोभीमदन्तपितरोतीतृषन्तपितरुःषितरुःशुन्धध्वं ॥ २७ ॥ स्वधायेनमः स्वधामावा ॥ ब्रह्मयम-
मभ्यधाप्यां ॥ परमृत्योइत्यस्यसंकमुकऋपिःत्रिष्टुप्छन्दःमृत्युर्देवतामृत्युस्थापनेवि ॥ ॐपरमृत्योअनुपेरेहिपन्धांयस्ते-
अन्यइतरोदेवयानात् ॥ चक्षुष्मतेष्टुष्वेतेतत्रवीमिमान्प्रजाष्टरीरिपोभोतवीरान् ॥ २८ ॥ मृत्यवेनमःमृत्युमावा ॥
ब्रह्मनिर्ऋतिमभ्येवहीषु ॥ गणानांत्वेत्यस्यप्रजापतिर्ऋपिः चत्वारियजूंषि गणपतिर्देवतागणपतिस्थापनेवि ॥ ॐगुणानां-
त्यागुणपतिष्टंहवामहे ॥ २९ ॥ गणपतयेनमःगणपतिमा ॥ ब्रह्मवरुणमध्येवाप्यां ॥ शंनोदेवीरित्यस्यदध्यङ्काधर्वेण-
ऋपिःगायत्रीछन्दःआपोदेवताअप्स्थापनेवि ॥ ॐशंनोदेवीरुभिष्ट्युआपोभवन्तुपीतये ॥ शंयोरुभिर्हवन्तुनः ॥ ३० ॥
अश्वीनमःअपआ ॥ अस्रवायुमध्येवहीषु ॥ मरुतोयस्यत्यस्यगोतमऋपिःगायत्रीछन्दःमरुतोदेवताःमरुत्स्थापनेवि ॥
ॐमरुतोयस्युद्विधेयैषाधाद्विषोविमहसः ॥ ससुगोपार्तमोजनः ॥ ३१ ॥ मरुभ्योनमःमरुत्तआवा ॥ ब्रह्मणःपादमूलेक-
जिंकाधः ॥ सोनापृथिवीत्यस्यमेधातिधिर्ऋपिःगायत्रीछन्दःपृथ्वीदेवतापृथ्वीस्थापनेवि ॥ ॐस्योनार्पृथिविनोभवानृ-
क्षरान्वियेयानी ॥ यच्छानुःशर्मसुप्रधाः ॥ ३२ ॥ पृथिव्यैनमःपृथ्वीमावा ॥ तत्रैव ॥ पञ्चनद्यइत्यस्यआदित्ययाज्ञवल्क्ययाधृपी
अनुष्टुप्छन्दःसरस्वतीनदीदेवतागङ्गादिनदीस्थापनेवि ॥ पञ्चनद्यःसरस्वतीमपियन्तिसखोतसा ॥ सरस्वतीतुर्पंचधासोदु-
शेर्भवत्सुरित् ॥ ३३ ॥ गङ्गादिनदीभ्योनमःगङ्गादिनदीरावा ॥ तत्रैव ॥ इममइत्यस्यशुनःशेषऋपिःगायत्रीछन्दःवरु-
णोदेवतासप्तसागरस्थापनेवि ॥ ॐइममेवरुणशुधीहर्वमुधाचमृडय ॥ त्वामवुत्सुरार्चके ॥ ३४ ॥ सप्तसागरेभ्योनमः-

सप्तसागरानावाह० ॥ ततोनाम्नाकर्णिकोपरि ॥ ॐमेरेवेनमःमेरुमाया० ॥ ३५ ॥ बाह्यपरिधौसोमादिसमीपे ॥ ॐग-
दायैनमःगदामावा० ॥ ३६ ॥ ईशानान्तिके ॥ ॐत्रिशूलायनमःत्रिशूलमावा० ॥ ३७ ॥ इन्द्रान्तिके ॥ ॐवज्राय-
नमःवज्रमावा० ॥ ३८ ॥ अग्निसमीपे ॥ ॐशक्तयेनमःशक्तिमावा० ॥ ३९ ॥ यमान्तिके ॥ ॐदण्डायनमःदण्ड-
मावा० ॥ ४० ॥ निर्ऋतिसमीपे ॥ ॐस्वज्ञायनमःस्वज्ञमावा० ॥ ४१ ॥ वरुणान्तिके ॥ ॐपाशायनमःपाशमावा० ॥ ४२ ॥
वायुसमीपे ॥ ॐअङ्कुशायनमःअङ्कुशमावा० ॥ ४३ ॥ तद्ब्राह्मोत्तरे ॥ ॐगौतमायनमःगौतमावा० ॥ ४४ ॥ ईशान्ये ॥
भरद्वाजायनमःभरद्वाजमावा० ॥ ४५ ॥ पूर्वे ॥ ॐविश्वामित्रायनमःविश्वामित्रमावा० ॥ ४६ ॥ आग्नेय्यां ॥ ॐकश्य-
पायनमःकश्यपमावा० ॥ ४७ ॥ दक्षिणे ॥ ॐजमदग्नेयनमःजमदग्निमावा० ॥ ४८ ॥ नैऋत्यां ॥ ॐवसिष्ठायनमः-
वसिष्ठमावा० ॥ ४९ ॥ पश्चिमे ॥ ॐअत्रयेनमःअत्रिमावा० ॥ ५० ॥ वायव्यां ॥ ॐअरुन्धत्येनमःअरुन्धन्तीमावा०
॥ ५१ ॥ तद्ब्राह्मेपूर्वे ॥ ॐऐन्द्वेनमःऐन्द्रीमावा० ॥ ५२ ॥ आग्नेय्यां ॥ ॐकौमार्येनमःकौमारीमावा० ॥ ५३ ॥ द-
क्षिणे ॥ ॐब्राह्मयेनमःब्राह्मीमा० ॥ ५४ ॥ नैऋत्यां ॥ ॐचाराह्येनमः चाराहीमावा० ॥ ५५ ॥ पश्चिमे ॥ ॐचासु-
ण्डायैनमःचासुण्डामावा० ॥ ५६ ॥ वायव्यां ॥ ॐवैष्णव्येनमःवैष्णवीमावा० ॥ ५७ ॥ उत्तरे ॥ ॐकौबेर्येनमःकौ-
बेरीमावा० ॥ ५८ ॥ ईशान्यां ॥ ॐवैनायक्येनमःवैनायकीमावा० ॥ ५९ ॥ एवंसर्वतोभेदेदेवताआचाक्षपूजनं बलि-
दानंचविधायप्रधानहोमान्तेतत्तन्मन्त्रैर्नाममन्त्रैर्वाप्रत्येकं दशशतिलाहुतिभिरेकैकाज्याहुत्यावाजुहुयात् ॥

ब्रह्मयज्ञानं.	ब्रह्मणेनमः	आनोत्तियु.	घोषयेनमः	ऋतापाहृत. गंधर्वाभूतरो.	पितृभ्यः स्वधा.	स्वधायेनमः
धुपं सोम.	सोमायनमः	सुगायो.	अष्टवसुभ्योन	यदक्रन्दः प्र.	परमृत्यो.	मृत्युरोगेभ्योन.
तमीशानं.	ईशानायनमः	रुद्राः सु०	एकादशरुद्रेभ्यो	नदिनेनमः	गुणानीत्या.	गणपतयेनमः
ज्ञातादुमिन्द्र.	इन्द्रायनमः	युजो दु० वा	द्वादशादित्ये०	इंधरायनमः	चानोदिवी.	अश्विनमः
त्वं नो भूमे.	भूम्यायनमः	वायुं कशुा.	अधिरभ्यांनमः	शंलायनमः	मरुतोवसु.	मरुद्भ्योनमः
युमायत्वा.	यमायनमः	ओमास.	विधेभ्योदेवे०	महाकालायन.	सुनोनापृथिवि.	पृथिव्यैनमः
अहन्वन्तं.	निर्ऋतयेनमः	अभिसंदुवं.	संसयक्षेभ्योन.	अदितिर्द्यौ.	वसुन्तुः	गङ्गादिनदीभ्यो
तत्सर्वायामि.	वरुणायनमः	नमोस्तुत.	सर्पभ्योनमः	अंबुअंविक्के०	हुर्ममैवरुण.	सैतसागरेभ्यो०
			भूतेभ्योनमः	इदंविष्णु.		मेरवेनमः
भेदायेनमः	भेदायनमः	प्राशायनमः	भैरवाजायनमः	जमदग्नेयनमः	आहूयैनमः	विष्णोव्यैनमः
त्रिशेलायनमः	त्रिशेलायनमः	अंशुशायनमः	विधा मित्राय०	धेसिधायनमः	चाराहैनपः	कौवेर्यैनमः
वेत्रायनमः	वेत्रायनमः	गौतमायनः	कंस्यपायनमः	अंत्रयेनमः	चामुण्डायेनमः	वैनोयव्यैनमः

अथलिङ्गतोयद्रदेवताः ॥ पूर्वलिङ्गेषु ॥ ॐवीरभद्रायनमःवीरभद्रमावा० ॥ १ ॥ ॐशंभवेनमः शंभुमावा० ॥ २ ॥
 ॐअजैकपदेनमःअजैकपदमा० ॥ ३ ॥ दक्षिणलिङ्गेषु ॥ ॐअहिर्बुध्यायनमःअहिर्बुध्यामा० ॥ ४ ॥ ॐपिनाकिनेनमः
 पिनाकिनमा० ॥ ५ ॥ ॐशूलपाणयेनमःशूलपाणिमा० ॥ ६ ॥ पश्चिमलिङ्गेषु ॥ ॐभुवनाधीश्वरायनमःभुवनाधीश्व-
 रमा० ॥ ७ ॥ ॐकपालिनेनमःकपालिनमा० ॥ ८ ॥ ॐदिक्पतयेनमःदिक्पतिमावा० ॥ ९ ॥ उत्तरलिङ्गेषु ॥ ॐरु-
 द्रायनमःरुद्रमा० ॥ १० ॥ ॐशिष्यायनमःशिष्यमावा० ॥ ११ ॥ ॐमहेश्वरायनमःमहेश्वरमावा० ॥ १२ ॥ अष्टभैर-
 वदेवताःपूर्वादिक्रमेण ॥ ॐअसिताङ्गभैरवायनमःअसिताङ्गभैरवमा० ॥ १३ ॥ ॐरुद्रभैरवायनमःरुद्रभैरवमावा० ॥ १४ ॥
 ॐचण्डभैरवायनमः ॥ १५ ॥ ॐक्रोधभैरवायनमः ॥ १६ ॥ ॐउन्मत्तभैरवायनमः ॥ १७ ॥ ॐकपालभैरवायनमः ॥ १८ ॥
 ॐभीषणभैरवायनमः ॥ १९ ॥ ॐसंहारभैरवायनमः ॥ २० ॥ पूर्व्यादिक्रमेणचतुर्विंशतिदेवताःस्थापनीयाः ॥ ॐभवाय-
 नमःभवं० ॥ २१ ॥ ॐशर्षायनमःशर्व० ॥ २२ ॥ ॐरुद्रायनमःरुद्र० ॥ २३ ॥ ॐपशुपतयेनमःपशुपति० ॥ २४ ॥ ॐम-
 हतेनमःमहान्तं० ॥ २५ ॥ ॐभीमायनमःभीमं० ॥ २६ ॥ ॐईशानायनमःईशानं० ॥ २७ ॥ ॐअनन्तायनमःअनन्तं०
 ॥ २८ ॥ ॐवासुकयेनमःवासुकिं० ॥ २९ ॥ ॐकुलिशायनमःकुलिशं० ॥ ३० ॥ ॐकर्कोटकायनःकर्कोटकं० ॥ ३१ ॥
 शङ्खपालायनमःशङ्खपालं० ॥ ३२ ॥ ॐकम्बलायनमःकम्बलं० ॥ ३३ ॥ ॐअश्वतरायनमःअश्वतरं० ॥ ३४ ॥ ॐशू-
 लिनेनमःशूलिनं० ॥ ३५ ॥ ॐचन्द्रगौलयेनमःचन्द्रगौलिं० ॥ ३६ ॥ ॐचन्द्रमसेनमःचन्द्रमसं० ॥ ३७ ॥ ॐचतुष्प-

धनजापनमःष्टपध्वजं० ॥१९॥ ॐत्रिलोचनायनमःत्रिलोचनं० ॥२०॥ ॐशक्तिधरायनमःशक्तिधरं० ॥२१॥ ॐमहेश-
रायनमःमहेश्वरं० ॥२२॥ ॐशूलधारिणेनमःशूलधारिणं० ॥२३॥ ॐस्थानवेनमःस्थाणुं० ॥२४॥ इतिलिङ्गतोमद्रदेवताः ॥
अधलिङ्गतोमद्रदेवतास्थापने॥ आचमनं । प्राणायामः । उक्तविशेषणवतिदेशकालेचअमुकप्रताङ्गभूतंचतुर्लिङ्गोद्भव-
लिङ्गतोमद्रदेवतास्थापनंपूजनंचाहंकरिष्ये ॥ मध्येकर्णिकार्या ॥ ब्रह्मजज्ञानमितिमन्त्रस्यप्रजापतिकृपिःत्रिष्टुप्छन्दः आ-
दित्योदेवता ब्रह्मस्थापनेविनियोगः ॥ ॐब्रह्मजज्ञानं० ॥ प्रसणेनमः प्रसाणमावाहयामि ॥ एवंसर्वत्र ॥ उदीचीमा-
रभ्य वायुकोणपर्यंतं कुंभरादीन्यायुपयतानशैलोकपालान्स्थापयेत् ॥ तत्रादौ उत्तरलिङ्गस्याधः ॥ वयं२सोमेत्यस्यबन्धु-
र्ऋषिःगायत्रीछन्दःसोमोदेवता सोमस्थापनेवि० ॥ ॐद्वयं२सोम० । सोमायनमःसोमं० ॥ ईशान्यांस्वण्डेदौ ॥ तमी-
शानमितिमन्त्रस्यगोतमऋषिःजगतीछन्दःविधेदेवादेवता ईशानस्था० ॥ ॐतमीशानं० । ईशानाय० ईशानं० ॥ पूर्व-
लिङ्गस्याधः ॥ त्रितारमितिमन्त्रस्यगर्गऋषिःत्रिष्टुप्छन्दःइन्द्रोदेवताइन्द्रस्थापनेवि० ॥ ॐत्रातारुमिन्द्रं० । इन्द्रायनमः
इन्द्रं० ॥ आग्नेय्यांस्वण्डेन्दौ ॥ त्वन्नोभग्नइत्यस्यआह्निरसद्विरण्यस्तूपऋषिःजगतीछन्दः अग्निर्देवता अग्निस्था० । ॐत्व-
न्नोभग्ने० । अग्नयेनमःअग्निं० ॥ दक्षिणलिङ्गस्याधः ॥ यमायत्येत्यस्यदध्यङ्काथर्वणऋषिःत्रीणियजुषि आद्यस्ययमनामा
यातोदेवता अन्त्ययोर्यमोदेवता । यमस्थापनेवि० ॥ ॐयुमायुत्वां० । यमायनमःयमं० ॥ नैर्ऋत्यांस्वण्डेन्दौ ॥ असुन्व-
न्तमित्यस्यप्रजापतिकृपिःत्रिष्टुप्छन्दःनिर्र्ऋतिर्देवतानिर्र्ऋतित्तिस्थापने० । ॐअमुन्वन्तु० । निर्र्ऋतयेनमःनिर्र्ऋतिं० ॥ पश्चि-

मलिक्रसाधः ॥ तत्त्वायामीत्यस्यशूनःशेषक्रपिःत्रिष्टुप्छन्दःवरुणोदेवतावरुणस्थापनेवि० । ॐ तत्त्वायामि० । वरुणायनमः
वरुणं ॥ वायव्यांखण्डेन्द्रौ ॥ आनोनियुद्धिरित्यस्यप्रजापतिक्रपिःत्रिष्टुप्छन्दः वायुदेवता वायुस्थापनेवि० ॥ ॐ आनो-
नियुद्धिः० । वायवेनमः वायुं० ॥ वायुसोममध्येभद्रे ॥ सुगावोदेवाइत्यस्यप्रजापतिक्रपिः त्रिष्टुप्छन्दः देवादेवता वसु-
स्थापनेवि० ॥ ॐ सुगावोदेवाः० । वसुभ्योनमः वसूनां० ॥ ॐ ध्रुवायनमः ध्रुवं० १ । ॐ अध्वरायनमः अध्वरं० २ ।
ॐ सोमायनमः सोमं० ३ । ॐ अज्योनमः अप० ४ । ॐ अनिलायनमः अनिलं० ५ । ॐ अनलायनमः अनलं० ६ । ॐ प्रत्यूपायनमः प्र-
त्यूपं० ७ । ॐ प्रभासायनमः प्रभासं० ८ ॥ सोमेशानमध्येभद्रे ॥ ॐ रुद्राःसं० सुज्येत्यस्यप्रजापतिक्रपिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रोदेव-
तारुद्रस्थापनेवि० ॥ ॐ रुद्राःसं० सुज्ये० । रुद्रेभ्योनमः रुद्रान्० ॥ ॐ वीरभद्रायनमः वीरभद्रं० १ । ॐ शंभवेनमः शंसुं० २ ।
ॐ गिरिषायनमः गिरिशं० ३ । ॐ अजैकपादायनमः अजैकपादं० ४ । ॐ अहिर्बुध्यायनमः अहिर्बुध्न्यं० ५ । ॐ पिनाकिनेनमः पि-
नाकिनं० ६ । ॐ भुवनाधीश्वरायनमः भुवनाधीश्वरं० ७ । ॐ कपालिनेनमः कपालिनं० ८ । ॐ दिक्पतयेनमः दिक्पतिं० ९ । ॐ स्था-
ण्वेनमः स्थाणुं० १० । ॐ रुद्रायनमः रुद्रं० ११ । यज्ञोदेवानामित्यस्यकुत्सक्रपिः यज्ञुरन्तं त्रिष्टुप्छन्दः । आदित्योदेवता आदित्य-
स्थापनेवि० । ॐ युज्ञोदेवानां० । द्वादशादित्येभ्योनमः द्वादशादित्यान्० ॥ ॐ भगायनमः भगं० १ । ॐ वरुणायनमः वरुणं० २ ।
ॐ सूर्यायनमः सूर्यं० ३ । ॐ वेदाङ्गायनमः वेदाङ्गं० ४ । ॐ भानवेनमः भानुं० ५ । ॐ रवयेनमः रविं० ६ । ॐ गमस्तयेनमः-
गमस्ति० ७ । ॐ हिरण्यरेतसेनमः हिरण्यरेतसं० ८ । ॐ दिवाकरायनमः दिवाकरं० ९ । ॐ मित्रायनमः मित्रं० १० । ॐ आदित्या-

यनमः आदित्यं ० ११ । ॐ विष्णवे नमः विष्णुं ० १२ ॥ इन्द्राग्निमध्ये भद्रे ॥ यावां कशेलस्य मेधातिथिर्ऋषिः यजुर्गायत्री छन्दः
अधिनो देवता अधिस्थापने वि० । ॐ धावां कक्षा ० । अधिभ्यां नमः अधिनो जावा ० ॥ अग्नियममध्ये भद्रे ॥ ओमासध्वर्षणी-
धृत इत्यस्य मधुच्छन्दाऋषिः गायत्री छन्दः विधेदेवा देवता चिधेदेव स्थापने ० ॥ ॐ ओमासध्वर्षणी ० । विश्वेभ्यो देवेभ्यो-
नमः विश्वान्देवान् ० ॥ यमनिर्ऋतिमध्ये भद्रे ॥ अभित्यं देवमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः अष्टिछन्दः सविता देवता सतयक्ष स्थाप-
ने वि० । ॐ अमित्यं देव ० । सतयक्षेभ्यो नमः सतयक्षान् ० ॥ निर्ऋतिवरुणमध्ये भद्रे ॥ नमोस्तु संपेभ्य इत्यस्य प्रजापति-
र्ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः सपदि वता सर्प स्थापने ० । ॐ नमो रतुसुपेभ्यो ० । सर्वेभ्यो नमः सर्पान् ० ॥ तत्रैव ॐ भूतेभ्यो नमः भू-
तानि ० ॥ वरुणवायुमध्ये भद्रे ॥ ऋतापादित्यस्य देवाऋषयः गन्धर्वाप्सरसो देवताः गन्धर्वाप्सरः स्थापने वि० । ॐ ऋतापा-
द्वृत ० । गन्धर्वाप्सरसोभ्यो नमः गन्धर्वाप्सरसः ॥ उत्तरलिङ्गस्थाधः ॥ यदकन्देत्यस्य जमदग्निदीर्घतमाष्टुपी त्रिष्टुप् छन्दः अ-
थो देवता स्कन्द स्थापने वि० । ॐ यदकन्दः प्रधुमं ० । स्कन्दाय नमः स्कन्दं ० ॥ तत्रैव नाम मन्त्रेण ॥ ॐ नन्दिने नमः नन्दिनं ।
ॐ ईश्वराय नमः ईश्वरं ० । ॐ शूलाय नमः शूलं ० । ॐ महाकालाय नमः महाकालं ० ॥ ब्रह्मेशानमध्ये शृङ्खलासु ॥ अदितिर्द्यौ-
रित्यस्य गोतमऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः विधेदेवा देवता दक्षादिसप्तक स्थापने वि० । ॐ अदितिर्द्यौः ० । दक्षादिसप्तकाय नमः दक्षादिस-
प्तकं ० ॥ पूर्वलिङ्गस्थाधः ॥ अम्बे अम्बिक इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः अथो देवता दुर्गा स्थापने वि० । ॐ अम्बे अम्बि-
के ० ॥ दुर्गायै नमः दुर्गां ० ॥ तत्रैव ॥ इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः गायत्री छन्दः विष्णुर्देवता चिष्णु स्थापने वि० । ॐ इदं-

विष्णु० । विष्णवेनमःविष्णुं० ॥ ब्रह्माग्निमध्येऽहलावलिषु ॥ पितृभ्य इत्यस्य ब्रजापत्यथि सरस्वत्यऋषयः सप्तयजुर्विपि-
 तरो देवतास्य ध्यासापनेवि० । ॐ पितृभ्यः स्वधा यिभ्यः० । स्वधायै नमः स्वधां० ॥ दक्षिणलिङ्गस्याधः ॥ परं सृत्यो इत्यस्य
 संकस्युक्तपि-त्रिष्टुप्छन्दः सृत्युर्देवता सृत्युरोगस्थापनेवि० । ॐ परं सृत्यो अनु० । सृत्युरोगेभ्यो नमः सृत्युरोगान्० ॥ ब्रह्म-
 निरुक्तिमध्येऽहलावलिषु ॥ गणानां त्वेत्यस्य ब्रजापतिर्ऋषिः चत्वारियजुर्पिगणपतिर्देवता गणपतिस्थापनेवि० । ॐ गुणा-
 न्नात्वा० । गणपतये नमः गणपतिं० ॥ पश्चिमलिङ्गस्याधः ॥ शम्भो देवीरित्यस्य दध्यह्नार्थं यणऋषिः गायत्रीछन्दः आपो देवता-
 अपस्थापनेवि० । ॐ शम्भो देवीरु० । अश्विनो नमः अपः ॥ ब्रह्मवायुमध्येऽहलावलिषु ॥ मरुतो यस्येत्यस्य गोतमऋषिः गा-
 यत्रीछन्दः मरुतो देवता मरुत्स्थापनेवि० । ॐ मरुतो यस्येहि० । मरुभ्यो नमः मरुतः ॥ पश्चिमकर्णिकाधः ॥ स्योनायुथिची-
 त्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः गायत्रीछन्दः पृथ्वी देवता पृथ्वीस्थापनेवि० । ॐ स्योनायुथिची० । पृथिव्यै नमः पृथिवी० । तत्रैव ॥
 पश्चिमद्वार इत्यस्य आदित्ययाज्ञधत्त्वयाष्टपीजनुष्टुप्छन्दः सरस्वती नदी देवता गङ्गादि नदीस्थापनेवि० । ॐ पश्चिन्नुद्यः स० । गङ्गा-
 दिनदीभ्यो नमः गङ्गादि नदीः० ॥ तत्रैव ॥ इमं महत्पस्य शुनः शेषऋषिः गायत्रीछन्दः वरुणो देवता वरुणस्था० । ॐ इमं मेव-
 रुण० । सप्तसागरेभ्यो नमः सप्तसागरान्० ॥ ततो नाम्नाकर्णिकोपरि ॥ ॐ मेरवे नमः मेरुं० ॥ तत उदीच्यां लिङ्गे ॥ सद्यो-
 जातमित्यस्य सद्योजातऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः सद्योजातो देवता सद्योजातस्थापनेवि० । ॐ सद्योजातो० । सद्योजाताय नमः स-
 द्योजातमा० ॥ प्राच्यां लिङ्गे ॥ वामदेवायेत्यस्य वामदेवऋषिः जगतीछन्दः विष्णुर्देवता वामदेवस्थापनेवि० । ॐ वामदे-

वायु० । यामदेवायनमःचामदेवं ॥ दक्षिणस्यांलिङ्गे ॥ अघोरेभ्यइत्यस्यअघोरऋषिः अनुष्टुप्छन्दःरुद्रोदेवताअघोरस्थाप-
नेवि० । ॐअघोरेभ्योयु० । अघोरायनमः अघोरं० ॥ प्राच्यांलिङ्गे ॥ तत्पुरुषायेत्यस्यतत्पुरुषऋषिः गायत्रीछन्दः रुद्रो-
देवता तत्पुरुषस्थापनेवि० । ॐतत्पुरुषाय० । तत्पुरुषायनमः तत्पुरुषं० ॥ ततःकर्णिकायामेरूपरि ॥ ईशानइत्यस्यई-
शानऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रोदेवता ईशानस्थापनेवि० ॥ ॐईशानःसर्व० । ईशानायनमःईशानं० ॥ ततःपरिधौ ॥
तययाहिनइत्यस्य शङ्खऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः पितरोदेवता परिधिस्थापनेवि० । ॐत्वयुहिर्नःपितरः० ॥ परिधयेनमः प-
रिधिं० ॥ ततोमेरोःपरिधिसमंतात् लिङ्गानांस्कन्धेविंशतिकोष्टेषुचतुःपुर्यः ॥ ॐचतुःपुरीभ्योनमः चतुःपुरीः ॥ तत
आमेयफोणे शृङ्खलाशिरसिपदत्रये ॥ अग्निमीळइत्यस्यमधुच्छन्दाऋषिःगायत्रीछन्दःअग्निदेवताऋग्वेदस्थापनेवि० । ॐअ-
ग्निमीळे० । ऋग्वेदायनमः ऋग्वेदं० ॥ इमेत्येत्यस्यपरमेष्ठीप्रजापतिर्ऋषिः दैव्यनुष्टुप्छन्दः शाखादेवता यजुर्वेदस्थापनेवि०
ॐइमेत्युर्जेत्या० । यजुर्वेदायनमः यजुर्वेदं० ॥ नैर्ऋत्यकोणेशृङ्खलाशिरसिपदत्रये ॥ अस्रआयाहीत्यस्य भरद्वाजऋषिःगाय-
त्रीछन्दः अग्निदेवता सामवेदस्थापनेवि० । ॐअद्भुआयाहि० । सामवेदायनमः सामवेदं० ॥ वायुकोणेशृङ्खलाशिरसिपद-
त्रये ॥ शनोदेवीरित्यस्यदध्यङ्काधर्वणऋषिःगायत्रीछन्दः आपोदेवता अथर्ववेदस्थापनेवि० । ॐशनोदेवी० । अथर्ववेदाय
नमःअथर्ववेदं० ॥ ततउत्तरलिङ्गस्यदक्षिणवापीमारभ्यवामवापीपर्यन्तास्वष्टसुवापीषु भवादिमहदन्तानावाहयेत् ॥ ॐभ-
वायनमःभवं० । ॐशर्वायनमःशर्व० । ॐपशुपतयेनमःपशुपतिं० । ईशानायनमःईशानं० । ॐउग्रायनमःउग्रं० ।

ॐ रुद्राय नमः रुद्रं० । ॐ भीमाय नमः भीमं० । ॐ महते नमः महान्तं आ० ॥ तथैव तत्तद्वापीसमीपस्यैकैकपदेषु ॥ ॐ भ-
 वान्यै नमः भवानीं० । ॐ शर्वाण्यै नमः शर्वाणीं० । ॐ पशुपत्यै नमः पशुपतीं० । ॐ ईशान्यै ईशानीं० । ॐ उग्रायै नमः-
 उग्रं० । ॐ रुद्राण्यै नमः रुद्राणीं० । ॐ भीमायै नमः भीमां० । ॐ महत्यै नमः महतीं० । ततो वा ह्यपरिधौ । सोमसमीपे ।
 ॐ गदायै नमः गदां० । ईशानसमीपे ॐ त्रिशूलाय नमः त्रिशूलं० । इन्द्रसमीपे ॐ वज्राय नमः वज्रं० । अग्निसमीपे ॐ श-
 क्त्यै नमः शक्तिं० । यमसमीपे ॐ दण्डाय नमः दण्डं० । निर्ऋतिसमीपे ॐ खड्गाय नमः खड्गं० । वरुणसमीपे ॐ पाशाय-
 नमः पाशं० । वायुसमीपे ॐ अङ्कुशाय नमः अङ्कुशं० ॥ तद्वा ह्ये ॥ उत्तरे ॐ गोतमाय नमः गोतमं० । ईशान्ये ॐ भरद्वाजा-
 य नमः भरद्वाजं० । पूर्वे । ॐ विश्वामित्राय नमः विश्वामित्रं० । आग्नेये ॐ कश्यपाय नमः कश्यपं० । दक्षिणे ॐ जमदग्नये-
 नमः जमदग्निं० । नैऋत्ये ॐ वसिष्ठाय नमः वसिष्ठं० । पश्चिमे ॐ अत्रये नमः अत्रिं० । वायव्ये ॐ अरुन्धत्यै नमः अरुन्धतीं० ॥
 तद्वा ह्ये पूर्वाद्यष्टदिक्षु ॥ ॐ ऐन्द्वै नमः ऐन्द्रीं० । ॐ कौमार्यै नमः कौमारीं० ॥ ॐ ब्राह्म्यै नमः ब्राह्मीं० । ॐ वाराह्यै नमः वा-
 राहीं० । ॐ चामुण्डायै नमः चामुण्डां० । ॐ वैष्णव्यै नमः वैष्णवीं० । ॐ कौर्वै नमः कौवेरीं० । ॐ वैन्यायै नमः वैन्या-
 यकीं० ॥ नमो न्तचतुर्थ्यन्तनामभिस्तत्त्रिंशोक्तैर्वैदिकैर्यामत्रैरावाह्यसंपूज्य पायसचलिदत्ताहोमसमये तत्तन्मन्त्रैर्नामम-
 न्त्रैर्वा दशदशतिलादुतिभिरेकैकया ज्याहुल्यावाजुहुयात् ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः पायसचलिसमर्पयामि एवं सर्वाभ्यो बलिदान-
 कार्यं ॥ इति लिङ्गतो भद्रदेवतास्थापनपूजनादि ॥

अथपौराणमंडलदेयताः ॥ मध्येकर्णिकायां ॥ त्वंचतुर्मुखोत्रहासगंलोकपितामहः ॥ आगच्छमंडलेचास्त्रिन्ममसर्वा-
धसिद्धये ॥ १ ॥ भोत्रहासस्त्रिन्मंडलेइहागच्छइहतिष्ठपूजांयुहाणसुप्रसन्नोवरदोभव ब्रह्मणेनमः ब्रह्माणंआवा० ॥ उत्तरे-
याप्यां ॥ क्षीरोदारणवसंभूतलक्ष्मीचंद्रुनिशाकरं ॥ मंडलेस्थापयाम्यत्रसोमंसर्वार्थसिद्धये ॥ २ ॥ भोसोमास्त्रिन्मंडले० ॥
ईशान्यांखंडेदौ ॥ ईशानीपालकंधेष्टसर्वलोकभयंकरं ॥ मंडलेस्थापयामीहईशान्यांसर्वसिद्धये ॥ ३ ॥ भोईशानास्मि० ॥
पूर्वयाप्यां ॥ सर्वलोकाधिपंधेष्टदेवर्षीणांचपालकं ॥ पूर्वदिक्पालकंदेवराजवैस्थापयाम्यहं ॥ ४ ॥ भोईंद्रा० ॥ आग्नेय्यां-
खंडेदौ ॥ त्रिपादमेपवाहंचत्रिशिखंचत्रिलोचनं ॥ आग्नेय्यांस्थापयाम्यत्रअग्निपुरुषमुत्तमं ॥ ५ ॥ भोअग्नेजस्मि० ॥
दक्षिणेवाप्यां ॥ अंतकःसर्वलोकानांधर्मराजइतिश्रुतः ॥ अतस्त्वांस्थापयाम्यत्रदक्षिणस्यांस्थिरोभव ॥ ६ ॥ भोयमास्मि ॥
नैऋत्यांखंडेदौ ॥ नैऋत्यांयसतिर्वसुधोररूपीसदाहियः ॥ निर्ऋतिंस्थापयाम्यत्रनैऋत्यांमंडलेशुभे ॥ ७ ॥ भोनिर्ऋतेज० ॥
पश्चिमेवाप्यां ॥ अपांपतिंपात्रधरंयादसांचपतिशुभं ॥ वरुणंस्थापयाम्यत्रवारुण्यांमंडलेशुभे ॥ ८ ॥ भोवरुणास्मि० ॥
वायव्यांखंडेदौ ॥ आशुगंसर्वयोधंचगंधवाहंसुसीतलं ॥ मंडलेस्थापयामीहवायव्यांवायुमुत्तमं ॥ ९ ॥ भोवायोभ० ॥
वायुसोममध्येभद्रे ॥ ध्रुवोच्चरध्वसोमध्वाशुगधानिलोनलः ॥ प्रत्यूषप्रभासध्ववस्वष्टकमिहस्थिरं ॥ १० ॥ भोयसवज-
स्त्रिन्मंडले इहागच्छतइहतिष्ठतपूजांयुक्तीतसुडासन्नावरदामवता ॥ अष्टवसुभ्यो नमः । अष्टवसुना० ॥ सोमोशानमध्वे-
भद्रे ॥ त्रिनेत्ररुद्ररूपायत्रिजटापद्महात्मने ॥ नमस्कृत्यास्थापयामिमंडलोपरिमच्यतः ॥ ११ ॥ भोएकादशरुद्राजस्मि० ॥

ईशानेन्द्रमध्येभद्रे ॥ आदित्यभास्करं चैव प्रभाकरदिवाकरौ ॥ सूर्यब्रह्मपतिं ब्रह्मतेजोरूपधरं हरिं ॥ सप्ताश्वदेवमूर्तचित्रिदेव-
 क्रमेण च ॥ इत्यादिद्वादशादित्यान्यमंडलेस्थापयाम्यहं ॥ १२ ॥ भोद्वादशादित्याजसिंहं ॥ इन्द्राग्निमध्येभद्रे ॥ १२ ॥
 अधिनौदेवैद्यौ च सर्गस्थित्यंतकारिणौ ॥ मंडलेस्थापयित्वा तौ पूजयामि सुसिद्धये ॥ १३ ॥ भो अधिनौ अस्मिन्मंडले इद्वाग-
 च्छतं ब्रह्म तिष्ठतं पूजां युक्तीतं सुप्रसन्नौ चरदौ भवतं ॥ अग्निभ्यानमः अधिनौ आवा ॥ अग्नियमध्येभद्रे ॥ दैवे कर्मणि पित्र्ये
 च यौ मुखयौ सर्वदा शुभौ ॥ मंडलेस्थापयामी ह सुखानुष्ठानसिद्धये ॥ १४ ॥ भोः सपितृका विश्वेदेवाजसिंहं ॥ सपितृन् चित्रा-
 न्देवानां ॥ यमनैर्ऋत्यमध्येभद्रे यदृच्छया पर्यंतं तोयधराजामही तले ॥ कौतुकं प्रेक्षितुं चो रामं डले संतु सुस्थिराः ॥ १५ ॥
 भो ससयक्षा अ० ससयक्षानां ॥ नैर्ऋत्यवरुणमध्येभद्रे ॥ अयं तीवासु किं धैव कालियो मणिभद्रकः ॥ शंखध्वंशं खपालध्व-
 फालको दिधनं जयौ ॥ धृतराष्ट्रध्वना गेशाः स्त्रीकुर्वंतु ममार्चनं ॥ मंडले पूजयाम्यत्र सर्वारिघ्नप्रशांतये ॥ १६ ॥ भो सर्पा अ०-
 सर्पानावा ॥ वरुणवायुमध्येभद्रे ॥ उर्वशी प्रमुखाः सर्वाः सर्वेशाः शक्रपूजिताः ॥ गंधर्वैश्च सदा यांतु मंडले सिन्धुशोभनाः
 ॥ १७ ॥ भोगंधर्वांस्तरसज० गंधर्वान्तरसजा ॥ ब्रह्मसोभमध्ये वाप्या ॥ पठाननं चतुर्दंस्तं स्कंदं शैलसुतात्मजं ॥ इहे-
 वपूजयिष्यामि सर्वकामार्थसिद्धये ॥ १८ ॥ भो स्कंदासिंहं स्कंदया ॥ तत्रैव ॥ शिवद्वारगतस्तत्त्वं च शिवधाह न सुत्तमं ॥
 पार्वत्याः प्रीतिं कृत्वा त्रिभिर्दागच्छ स्थिरो भव ॥ १९ ॥ नंदिने नमः नंदिनं आवा ॥ तत्रैव त्र्यंशं च त्रिपुरपं नीलकण्ठं सदा-
 शिवं ॥ मंडलेस्थापयामी ह सुखानुष्ठानसिद्धये ॥ २० ॥ ईश्वराय नमः ईश्वरं आवा ॥ तत्रैव नाममंत्रेण ॥ ॐ शुभलाय नमः-

श्रुतं आ० ॥ ॐ महाकालाय नमः महाकालं जा० ॥ ब्रह्मेशानमध्ये वहीषु ॥ दक्षोऽसि सर्वकार्येषु महान्यज्ञकरप्रियः ॥ ऋषी-
णां सर्वदा दक्षमंडलेऽस्मिन् स्थिरो भव ॥ २१ ॥ भो दक्षास्मिन् दक्षं जा० ॥ ब्रह्मद्रुमं ध्येवाप्या० ॥ तामग्निवर्णं ज्वलंतीं तपसा स-
र्वदा शुभां ॥ भक्तानां परदां निस्तुंगं मावाहयाम्यहं ॥ २२ ॥ भो दुर्गे अ० दुर्गा आ० ॥ तत्रैव ॥ कृष्णाय गोपिनाथाय च-
क्रिणे मुरवैरिणे ॥ नमस्तुभ्यं जगद्वाघ्रे मंडलेऽस्मिन् स्थिरो भव ॥ २३ ॥ भो विष्णो अ० विष्णु आ० ॥ ब्रह्माग्निमध्ये वहीषु ॥
त्वं स्वाहा त्वं स्वधा त्वं हि च पदकारस्वरात्मिका ॥ अतस्त्यां पूजयिष्यामि मंडलेऽस्मिन् स्थिरा भव ॥ २४ ॥ भो सधे अ० स्वधां आ० ॥
ब्रह्मयममध्ये वाप्या० ॥ मृत्युरोगानंतं कस्य ग्रेष्वप्यान् प्राणहरान्श्च नात् ॥ मंडलेऽस्थापयामीह पूजां यै लोकनाशकान् ॥ २५ ॥
भो मृत्युरोगा अ० मृत्युरोगाना० ॥ ब्रह्मनैर्ऋत्यमध्ये वहीषु ॥ कुंकुमाभं सदानंदं भक्तसंकटनाशनं ॥ चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च मंड-
लेऽस्थापयाम्यहं ॥ २६ ॥ भोगणपते अ० गणपति आ० ॥ ब्रह्मवरुणमध्ये वाप्या० ॥ पावनाः सर्वलोकानां निमग्नाः शुद्धि-
कारकाः ॥ सर्वपापहराः श्रेष्ठा मंडलेऽस्थापयाम्यहं ॥ २७ ॥ भो अपः अ० अप आ० ॥ ब्रह्मवायुमध्ये वहीषु ॥ सुगंधिनश्च शै-
त्याढ्या मंदमंद बहाः सदा ॥ तानहं स्थापयामीह मरुतो मंडलेऽशुभे ॥ २८ ॥ भो मरुतव अ० मरुत आ० ॥ ब्रह्मणः पादमूले क-
र्णिकाधः ॥ पृथिव्या धार्ये ते विधं दुवाहं सागैर्नगैः ॥ अतस्त्वां स्थापयामीह मंडलेऽब्रह्मणः पदे ॥ २९ ॥ भो पृथिवि अ० पृथ्वी आ० ॥
तत्रैव ॥ गंगां सिंधु सरस्वती च यमुना गोदा वरीनर्मदा कावेरी शरयू महेंद्र तनया चर्मण्वती वेदिका ॥ क्षिप्रा वेत्रवती महासुरनदी-
ख्या ता च या गंडकी पूर्णाः पूर्णजलैः समुद्रसहिता आयांतु मे मंडले ॥ ३० ॥ गंगादि नदीभ्यो नमः ॥ तत्रैव ॥ समुद्रः सर्वतो य-

पुश्रेष्ठोयैहरिवह्मभः ॥ मंडलेस्थापयामीहर्तनदीशंसुखासये ॥ ३१ ॥ सप्तसमुद्रेभ्यो ॥ ततोद्धारपालान्चतुर्विधुस्थाप-
 येत् ॥ तदुपरिमेरुनाममन्त्रेणावाहयेत् ॥ (मेरवेनमः चाह्यपरिघौ ॥ सोमसमीपेगदायैनमःगदांआवाहया ॥ ईशानस-
 मीपेत्रिशूलायनं ॥ त्रिशूलं ॥ इन्द्रसमीपेवज्राय ॥ वज्रं ॥ अग्निसमीपेअश्वक्यं ॥ शक्तिं ॥ यमसमीपेदंडाय ॥ दंडं ॥ नि-
 ऋतिसमीपेखड्गाय ॥ खड्गं ॥ वरुणसमीपेपाशाय ॥ पाशं ॥ वायुसमीपेअंकुशाय ॥ अंकुशं ॥ ॥ तद्वाह्ये ॥ उत्तरेगौतमाय ॥
 ईशान्येभरद्वाजाय ॥ पूर्वैचिथ्यामित्राय ॥ आग्नेव्यांकश्यपाय ॥ दक्षिणेजमदग्नये ॥ नैऋत्यांवसिष्ठाय ॥ पश्चिमायांअत्रये ॥
 वायव्यांअरुंधत्यै ॥ तद्वाह्येपूर्वादिदिक्षु ॥ पूर्वंप्रैत्यै ॥ आग्नेव्यांकौमार्यै ॥ दक्षिणेज्जाह्व्यै ॥ नैऋत्यांचाराह्व्यै ॥ पश्चिमायां
 चासुंडायै ॥ वायव्यांवैष्णव्यै ॥ उत्तरेमार्हध्व्यै ॥ ॥ अस्तितांगभैरवायनमः ॥ रुरुभैरवाय ॥ चंडभैरवाय ॥
 क्रोधभैरवाय ॥ उन्मत्तभैरवाय ॥ कपालभैरवाय ॥ भीषणभैरवाय ॥ संहारभैरवाय ॥ संहारभैरवमावाहयामि ॥ इत्या-
 याह्य ॥ त्वंयैचतुर्मुखोब्रह्मास्वर्गलोकपितामहः ॥ आगच्छमंडलेचास्मिन्ममसर्वार्थसिद्धये ॥ इति सर्वान्पौंडशोपचारैःपू-
 जयेत् ॥ इति पौराणमंडलदेवताः ॥

अथशुक्लैकादशीव्रतोद्यापनम् ॥ (तत्रैकादशीनिर्णयः । निर्णयतत्त्वे—इतोद्द्रमांङ्गीनसमुद्द्रमांत्वांवीनोद्द्रमांचाप्युपवा-
 सहेतोः । एकादशीद्वादशिकांतुयत्वात्स्मार्ताःश्रयंतैकिलपारणायै ॥ १ ॥ रात्र्यंतान्धिघटीगतोदशमिकावेधस्तदोपोषणं
 द्वादश्यांयदिसोदयद्वयगतातत्रांतिमायांहितत् । शुद्धामप्यपहायशंकरतिथित्वेकादशीवासरैर्भद्रायातियदालयंतदिहत्तद्भो-

ज्यं परैवैष्यतैः ॥ २ ॥ स्वैकादशीमेवमुपोष्यनिलांस्मार्ताश्चैस्थानसदीक्षिताश्च । तत्पारणंद्वादशिकाद्यपादेऽतीतेवि-
दभ्युह्रियासराद्ये ॥ ३ ॥ इति ॥ उद्यापनंतु प्रवोधिन्ध्यांमार्गशीर्षमीमतिधौमाथेवैशाखेचित्तसमृद्धौ शुभतिथौ-
धाकुर्यादिति ॥) देवकालौसंकीर्त्यमजस्रिलपापक्षयपूर्वकंधर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिद्वाराक्षीपरमे० अ-
ककामनयाचामयाचरितशुक्लरादशीव्रतोद्यापनंकरिष्ये ॥ तदंगविहितंगणेशपूजनाद्याचार्यवरणांतंकृत्वा ॥ आचार्यः-
पूर्वोक्तप्रकारेणसर्वतोभद्रे ब्रह्मादिदेवताआवाह्यसंपूज्य ॥ तदुपरिअक्षतपुंजेकेशवादिद्वादशनामांकितमक्षतपूणे ताम्र-
मयंतंडुलपूर्णराजतपूर्णपात्रसहितंफलदं प्रतिष्ठाप्य ॥ तत्रअष्टदलपद्मेचताआयाहयेत् ॥ तत्रकर्णिकायाम् ॥ भूःपुरुषं
आयाहयामि ॥ भुवःपुरुषंआ० ॥ स्वःपुरुषंआ० ॥ भूर्भुवःस्वःपुरुषंआवाहयामि ॥ ततःसुवर्णप्रतिमायां ॥ सहस्रशीर्षां क्रक-
१ ॥ लक्ष्मीयुतंपुरुषंमध्येआवाहयामिस्थायामिपूजयामिनमः ॥ परितः अग्निं इंद्रं प्रजापतिं विधान्देवान् ब्रह्माणं
यमुदेवं रामं श्रियं नाममंत्रेण आवाह्य ॥ ततः पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरदलाभ्यंतरेषु स्त्रीचतुःसहस्रसहितारुक्मिणीं १ स्त्रीचतुः-
सहस्रसहितांसत्यभार्मां २ स्त्रीचतुःसहस्रसहितांजांबवतीं ३ स्त्रीचतुःसहस्रसहितांकालिदीं ४ चायाह्य ॥ ततःआग्नेय्यादि-
कोणेषु ॥ शंसं चक्रं गदां पद्मं चायाह्य ॥ पुरतः ॥ सामघ्ननिशरीरस्त्वंवाहनंपरमेष्ठिनः ॥ विषपापहरोनित्यमतःशां-
तिप्रयच्छमे ॥ इतिगरुडमावाह्य ॥ परितःपूर्वादिक्रमेणइंद्राद्यष्टौलोकपालान्तत्तन्मन्त्रैर्नाममंत्रैर्वाचाह्य मनोजूति० प्र-
तिष्ठा ॥ १ ॥ षपैवप्रभवति ॥ इतिप्रतिष्ठाप्य ॥ पूर्वोक्तप्रकारेणपूजयेत् ॥ पुष्पानंतरंगपूजांकुर्यात् ॥ दामोदरायनमः

पादौपूजयामि ॥ माधवाय० जानुनीपू० ॥ कामपतये० गुह्यं० ॥ वागनाय० कर्तिपू० ॥ पद्मनाभाय० नाभिपू० ॥
 विश्वमूर्तये० उदरं० ॥ ज्ञानगम्याय० हृदयं० ॥ श्रीकंठाय० कंठपू० ॥ सहस्रबाहवे० बाहुपू० ॥ योगिने० चक्षु-
 पीपू० ॥ उरगाय० ललाटं० ॥ नाकसुरेश्वराय० नासांपू० ॥ श्रवणेशाय० श्रवणपू० ॥ सर्वकामदाय० शिखांपू० ॥
 सहस्रशीर्ष्णो० शिरःपू० ॥ सर्वरूपिणे० सर्वांगपूजयामि ॥ धूपं० दीपं० ॥ नैवेद्यांश्चतुर्विंशत्संख्यान्ब्रूयादनुक्रमात् ॥
 भक्त्याचतुर्विंशतिपुतिथिष्वपि परंतप ॥ इच्छया च तदा दद्याद्यैवोद्यापनं भवेत् ॥ मोदकौलुङ्गकांश्चापि घृतपूरकमण्डकान् ॥
 सोदोलिकादिफंसारसेषा सफुरफलानि च ॥ बटकान्पायसंदुग्धं शालिद्रव्योदनंतथा ॥ इंडीरकाः पूरिकाश्च अपूपान्गुड-
 मोदकान् ॥ तिलपिष्टं खण्डपिष्टं छाजदुग्धं सशर्करं ॥ रंभाफलं च सघृतं सुद्रचूर्णं गुडोदनं ॥ एवंक्रमेण नैवेद्यं दद्याद्देवस्य
 सुष्टये इति ॥ नमस्कारोत्तरं यि शेषार्घ्यं दद्यात् ॥ तैजसपात्रे जलं नारिकेरं बीजपूरं अक्षता चंदनं पुष्पफलं हिरण्यं निक्षिप्य ॥ जा-
 नुभ्यां धरणीं गत्वा ॥ नारायणजगन्नाथलक्ष्मीकांतदयानिधे ॥ गृहाणा धर्ममया दत्तं त्रसत्संपूर्तिहेतव इति ॥ वेदशास्त्रपुरा-
 णगीतश्रवणादिना जागरपूर्वकं चारात्रिं निनयेत् ॥ ततः परे ह निप्रातराचार्य आवाहितदेवताः संपूज्य ॥ अग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वाद-
 ध्यात् ॥ चक्षुषी आज्ये नेत्येते ॥ अन्नप्रधानं पुरुषसूक्तेन प्रत्युचं आज्येन असुकाद्युत्तिसंख्यया अग्निं इंद्रं प्रजापतिं विश्वान्
 देवान् ब्रह्माणं चाज्येन एकवारं ॥ धसुदेवं रामं श्रियं विष्णुनाभमन्त्रेण घृताक्तपायसद्रव्येण एकवारं ॥ पुनः विष्णुं विष्णोर्भुक्-
 मिति पणमंत्रैः प्रत्युचं घृताक्तपायसद्रव्येण ॥ अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं च एकवारं घृताक्तपायसद्रव्येण ॥ केशवादि दामोदरांत-

ब्राह्मणैर्यताः नाममन्त्रैः एव चारं पायसद्रव्येण ॥ स्त्रीचतुःसहस्रसंहितांश्च किमर्णी स्त्रीचतुःसहस्रसंहितां सत्यभामां स्त्रीचतुः-
सहस्रसंहितां जाययती स्त्रीचतुःसहस्रसंहितां कालिदीं शंखचक्रंगदांपद्मंगरुडं हं द्राघाष्टां लोकपालान् ब्रह्मादिमंडलदेवताश्च
पुंफलाग्याग्नादुत्पायस्ये ॥ शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि आज्यभागांतं कृत्वा ॥ तत्र सक्षीरप्रणीताप्रणयनं ॥ पयसि चरुं श्रप-
यित्वा । तस्मात्पायसात्सकागात् ॥ ॐ पयिन्नैतं विततं ॥ इति मन्त्रेण किंचित्पृथग्बृहस्पत्यपात्रांतरं स्थापयेत् ॥ अस्वैबोद्धुतस्स-
पायसात् प्रापणमिति नाम । तदुक्तं अत्र राजे । पायसादुद्धृतं किंचित्प्रापणं तत्प्रकीर्तितमिति ॥ एतदेव प्रापणमग्रे देवाय नि-
वेदयेत् ॥ प्रधानं देवताहोमं यन् ॥ ॐ सहस्रक्षीर्षां ॥ ऋक् १६ ॥ अग्नये ० इंद्राय ० प्रजापतये ० विश्वेभ्यो देवेभ्यः ० ब्रह्म-
णे इत्याज्येन ॥ अपयुताक्तपायसं यमुदेवाय ० रामाय ० श्रियं ० विष्णवे ० विष्णोर्नुकं तदस्य प्रियं प्रतद्विष्णुरिति तिसृ-
णां रीर्धतमाग्निपुष्टिप्युः इयं नवि ॥ ॐ विष्णोर्नुकं ॥ तदस्य प्रियं ॥ प्रतद्विष्णुः ॥ परोमात्रया विचक्रमेन्निर्दिदव इति ति-
गुणां वसिष्ठिपुष्टिप्युः इयं नवि ॥ ॐ परोमात्रया ० विचक्रमे ० विदेयः ॥ ॐ भूः स्वाहा ॥ भुवः स्वाहा ॥ स्वाः स्वाहा ॥
भूर्भुवः स्वाहा ॥ ॐ अथ क्वलपायसं ॥ ॐ केदावाय नमः स्वाहा ॥ प्रणयः स्वाहाकारध्वसर्वत्र ॥ नारायणाय ॥ ॥ माघ-
माय ० गोविंदाय ० विष्णवे ० मधुसूदनाय ० त्रिविक्रमाय ० धामनाय ० श्रीधराय ० हृषीकेशाय ० पद्मनाभाय ० दामो-
दराय ॥ ॥ अपक्वलाज्येन स्त्रीचतुःसहस्रसंहितांश्च किमर्ण्यं स्त्रीचतुःस ० सत्यभामार्ण्यं स्त्रीचतुःस ० जांचवत्येन ० स्त्री-
चतुःसहस्रसंहितांश्च कालिदेयं शंखाय ० चक्राय ० गदाय ० पद्माय ० गरुडाय ० ॥ इंद्राय ० अग्नये ० यमाय ० निर्वृत्तये ०

वरुणाय० चायवे० सोमाय० ईशानाय० तत्तन्मन्त्रैर्बाहुत्वा ततोब्रह्मादिमंडलेवतास्तत्तन्मन्त्रैर्नीमन्त्रैर्वीकेवलज्येनहोम-
 येत् ॥ ततःस्विष्टकृतं ॥ ततोयजमानोदेवायप्रापणंनिवेदयेत् ॥ त्वामेकमाद्यं पुरुषं पुराणं नारायणं विश्वसृजं यजामः ॥ त्व-
 यैपभागोविदितोविधेयोऽष्टाणहव्यंजगतामधीश ॥ इतिनिवेद्यतिष्ठेत् ॥ ततःअग्निं त्रिवारंचतुर्वारंप्रदक्षिणीकृत्यभिधि वि-
 श्वाअपद्विपइतिधरण्यांजानुनीनिपात्यप्रवसृक्तंपुरुषसृक्तंचजस्वाजष्टौपदानिप्रतिदिशंगच्छेत् एभिर्मन्त्रैः ॥ कृष्णाययासुदे-
 वायहरयेपरमात्मने ॥ शरणयायाप्रमेयायगोविंदायनमोनमः ॥ नमःस्थूलायसूक्ष्मायव्यापकाव्यापकायच ॥ अनंतायज-
 गद्धात्रेनक्षणेनंतमूर्तये ॥ अव्यक्तायाऽखिलेशायचिद्रूपायगुणात्मने ॥ नमोमूर्तायसिद्धायपरायपरमात्मने ॥ देवदेवायवं-
 द्यायपरायपरमेष्ठिने ॥ कर्त्रे विश्वस्यगोप्त्रेचतत्संहर्त्रेचतेनमः ॥ अथदेवायनिवेदितप्रापणमानीयमूर्ध्निकृत्वा ॥ कैवैष्णवाः
 कैवैष्णवाःकैवैष्णवाइतिउचैर्वेदेत् ॥ ततःसमानाःप्रतियेदयुः ॥ वयंवैष्णवाः वयंवैष्णवाः इति त्रिः ॥ ततस्तेभ्यःसमाने
 भ्योहविर्देत्वास्वयं॥ॐ नमोभगवतेवासुदेवायेतिमन्त्रेणइदममृतमहंप्राश्नामितिप्राश्य ॥ आचम्यप्राणानायम्ययजमानःआ-
 चार्योवा ॥ सिद्धयेस्वाहेतिअश्रौआज्यंजुहुयात् ॥ ततःयतइंद्रभयामहेइत्यनेनआत्मानमभिमन्त्रयेत् ॥ ततआचार्योनवा-
 हुत्याविहोमशेषंसमापयेत् ॥ ततोयजमानःसांगतासिद्धार्थआचार्यादीन्विभ्युक्तप्रकारेणसंपूज्यदक्षिणादिभिःप्रतोष्यआ-
 चार्यापथेतांसवसांसालंकारांगदद्यात् ॥ ततोयजमानःद्वादशसंख्याकान्ब्राह्मणान्केशवादिद्वादशदेवतांस्वरूपान्चि-
 भाव्य केशवादिद्वादशनामभिःयथाविभवंसंपूज्यतेभ्यःपक्वान्नपूरितान्वस्वतांम्यूलदक्षिणादिसहितान्द्वादशकलशान् केश-

यादिद्वादशनामांकितान्दद्यात् ॥ तत्रयंत्रः ॥ पक्काद्वपूरितकुंभदक्षिणावस्त्रसंयुतं ॥ ददामिद्विजचर्यायेदेवोनःप्रीयता-
मिति ॥ देवपदस्यनेकेनयादिनाम्नांकद्वःकार्यः ॥ ततःपीठदानम् ॥ ततःआचार्यःपात्रांतरेउद्धृतकलशोदेकेनसपत्नीकंय-
जमानंसमुद्रज्येष्ठाइत्यादियेदिकैर्मन्त्रैःसुरास्त्वामित्यादिपौराणिकैर्मन्त्रैर्वैष्णवसूक्तैर्धाभिर्पिचेत् ॥ ततःस्नातोयजमानःअग्निं-
संपूज्य यस्यस्सूत्या० मन्त्रहीनमितिक्षमाप्य उत्तिष्ठन्नक्षणस्पते० यांतुदेवगणाःसर्वेइतित्विसर्जयेत् ॥ कृतस्यकर्मणःसांग-
तासिद्ध्यर्थसदमेनदक्षिणादिनाम्नासणाच्प्रतोप्यआशिपोयहीत्यात्रतसंपूर्णतांयाचेत् ॥ जपच्छिद्रंतपश्छिद्रंयच्छिद्रंअतक-
र्मेणि ॥ संप्रभपतुनेऽच्छिद्रंअज्ञानांप्रसादतः ॥ इतिसंप्रार्थ्य ॥ तेऽच्छिद्रंभवत्वितिबेद्युः ॥ ततस्त्राज्ञमस्कृत्यदृष्टजनैःसो-
त्सयोशुंजीत ॥ इतिशुक्लेकादशीप्रतोद्यापनम् ॥

अथकृष्णैकादश्युद्यापनम् ॥ यजमानःदेवफालौसंकीर्त्यैवात्मनःपापक्षयपूर्वकंपदकविंशतिपुरुषानुद्धृतुकामनवालक्ष्मी-
नारायणप्रीतयेचआचरितस्य कृष्णैकादशीव्रतस्यसांगतासिद्ध्यर्थकृष्णैकादशीव्रतोद्यापनंकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ पूर्वोक्तप्र-
कारेणगणेशपूजामारभ्यआचार्यवरणांतंकर्मकुर्यात् ॥ ततःआचार्यःपूर्वोक्तप्रकारेणसर्वतोमन्त्रेब्रह्मादिदेवताआवाह्यसंपूज्य
तदुपरिसंकर्षणादिद्वादशनामांकितंतिलपूर्णराजतपूर्णपात्रयुतंकल्यप्रतिष्ठाप्यतत्रअष्टदलंचिलित्यकर्णिकायां ॥ भूःपुरुष-
मित्याद्यावाह्यमध्येसहस्रशीर्षेतिसौवर्ण्यलक्ष्मीनारायणप्रतिमामावाह्य ॥ ततःपूर्वादितिद्विधुप्रत्येकंक्षीचतुःसहस्रसंहितारु-
क्मिर्गोसित्यभागांजांचवर्तिकांलिदींयावाह्य ॥ ततःआभेयादिविदिक्षुगणपतिदुर्गाश्चेवाधिपतिवाल्तोप्यतिंथावाह्य ॥ पुनः

पूर्वादिदिधुव्रक्षजज्ञानमितिब्रह्माणंविष्णोर्नुकमितिब्रह्मणंविष्णुंवलभद्रम् प्रभुम्रं व्यंचकमितिब्रह्मणंविष्णुंवलभद्रम् वसुदेवं रामं अनिरुद्धं वाम-
 भागे श्रियं पुरतः राजतंगरुडं ॥ पुनःआग्नेयादिकोणेषु शंखं चक्रं गदां पद्मं ॥ पुनःपूर्वादिक्रमेण विमलां उत्कर्षिणीं
 ज्ञानां क्रियां योगां ग्रहां सत्यां ईशानां पृष्ठभागे अनुग्रहाय ॥ पुनःपूर्वादिक्रमेण इंद्राद्यष्टौलोकपालान् तत्तन्मन्त्रैर्नाममन्त्रैर्वा
 आयाद्यपूर्वेक्तप्रकारेणषोडशोपचारैःसंपूज्य पुराणश्रवणादिनारात्रिनिनयेत् ॥ प्रातःपुनःपीठदेवताःसंपूज्य पूर्वोक्तप्रका-
 रेणअग्निंप्रतिष्ठाप्यअन्वाद्यात् ॥ अन्नप्रधानम् ॥ संकर्षणादिश्रीकृष्णांतद्वादशदेवताःधृतास्तपायसेनएकैकयाडुत्यापुरुषं
 विष्णुंअष्टोत्तरसहस्रसंख्याकधृतास्तुतिभिःअष्टोत्तरशतसंख्याभिर्वा अग्निं वासुं सूर्यं प्रजापतिं प्रत्येकंलीचतुःसह-
 स्रसंहितारुक्मिणींसत्यभामांजांचवतींकालिंदींएकवारंपायसेन वसुदेवंरामंश्रियंविष्णुंविष्णोर्नुकमितिपद्मंनैःप्रत्युचंपाय-
 सेन गणपतिंदुर्गाक्षेत्राधिपतिंवास्तोष्पतिंब्रह्माणंवलभद्रंप्रभुम्रंव्यंचकंअनिरुद्धंगरुडंशंखंचक्रंगदांपद्मंविमलाद्याअनुग्रहांतादे-
 यताःइंद्राद्यष्टौलोकपालान् ब्रह्मादिमंडलेयताधैकैकयाज्याडुत्यायक्ष्ये ॥ शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि आज्यभागान्तंकृत्वाप्र-
 धानदेवताहोमयेत् ॥ ॐसंकर्षणायनमःस्वाहा वासुदेवाय० प्रभुभ्राय० अनिरुद्धाय० पुरुषोत्तमाय० अधोक्षजाय० ना-
 रसिंहाय० अभ्युताय० जनार्दनाय० उपेभ्राय० हरये० श्रीकृष्णाय० धृतास्तपायसेनएकधारं ॥ सहस्रशीर्षो० धृतास्त-
 तिलैः ॐभूःस्वाहा भुवःस्वाहा स्वःस्वाहा भूर्भुवःस्वःस्वाहा ॥ प्रत्येकंलीचतुःसहस्रसंहितायैरुक्मिण्यै० सत्यभामायै०
 जांचवतै० कालिंद्यै० वसुदेवाय० रामाय० श्रियै० विष्णोर्नुकं० तदस्त्रि० परोमात्रया० विचक्रमे० त्रि-

र्दयः० केवलपायसेव० ॥ अधाज्येन गणपतये० दुर्गायै० क्षेत्राधिपतये० वास्तोष्पतये० तत्तन्मंत्रैर्वा० ब्रह्मणे० बलम-
द्राय० प्रद्युम्नाय० त्र्यम्बकाय० अनिरुद्धाय० गरुडाय० संस्वाय० चक्राय० गदायै० पद्माय० विमलायै० उत्कर्षिण्यै०
ज्ञानायै० क्रियायै० योगायै० प्रह्लादयै० सत्यायै० ईशानायै० अनुग्रहायै० इंद्रायेत्यादिलोकपालेभ्यः ब्रह्मादिमंडलदेव-
ताभ्यश्चतुर्धा ततःस्विष्टकृतं दुष्टयाप्रायश्चित्तदोषांतं कर्मनिर्वर्त्य ॥ आचार्याय कृष्णाङ्गादत्वाद्वा ब्रह्मणान्संकर्षणादिकृ-
ष्णांतद्वादशनामभिः संपूज्यतेभ्यः दक्षिणादियुताच्चतिलपूर्णसंकर्षणादिद्वादशनामां कितान्कलशान्दद्यात् पीठं दत्वा स-
द्गतेन ब्राह्मणान्यथाचिन्त्यं संभोज्य दक्षिणादिभिः प्रतोष्य व्रतसंपूर्णतां वाचयित्वा आशिषो गृहीत्वा इष्टजनैः सह भुंजीत ॥ इति-
कृष्णैकादशी ॥ इति वीधाय न सन्नानुसारि शुक्लकृष्णैकादशी व्रतोद्यापनं ॥ पौराणं तु । सर्वतोभद्रे ब्रह्मादिदेवतास्थापनपूर्वकं क-
लशं प्रतिष्ठाप्य तन्नाष्टदलपद्मे सौयर्णीलक्ष्मीनारायणप्रतिमां इदं विष्णुरिति प्रतिष्ठाप्य पुरतः राजतंगरुडं परितः अष्टौ लो-
कपालाच्च संस्थाप्य पुरुषसुक्तेन षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ पुराणपठनादिनारात्रिनिनेयेत् । प्रातरभिप्रतिष्ठाप्य ॥ इदं वि-
ष्णुरिति मंत्रेण घृताक्तपायसेन घृताक्ततिलैश्च प्रत्येकमष्टोत्तरसहस्रं शतं वा हुत्वा ॥ कपिलाङ्गादत्वा । चतुर्विंशति ब्राह्मणान्
केशवादिनामभिः संपूज्य केशवादिनामां कितान् चतुर्विंशतिकलशान् पक्वान्नपूरितान् पक्वदक्षिणाद्युतान्दद्यात् इति प्र-
कारांतरेण पुराणोक्तं शुक्लकृष्णैकादशी व्रतोद्यापनं ॥

अथ हरितालिकाव्रतम् ॥ (सुहर्तमात्राया मपि परिचिदायां) भाद्रतृतीयायां तिथ्यां शुद्धिस्वयममपत्त्या समस्तपापक्षयपू-

र्चकस्तजन्मसौभाग्यादिविविधभोगप्राप्तिद्वारा उभामहेध्वग्रीत्यर्थं आचरितहृरितालिकाव्रतसंपूर्णफलावाप्तयेतदुद्यापनं क-
 रित्वे ॥ तदंगगणपतिपूजनादिकृत्वाचार्यं धृणुयात् ॥ ततोऽनुताचार्यः उक्तविधिनालिंगतो भद्रेद्रोणपरिमितव्रीहिस्थकल-
 शैरोप्यप्रतिमायां श्यं वक्रं यजामह इति शिबं सुवर्णप्रतिमायां अंबेऽं विक इति गौरीं पुरतश्चरौप्यमथ्यां आशुः शिशान इति वृषभं सं-
 स्थाप्य पोटशोपचारैः पूजयेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ मंदारमालाकुलितालकायै कपालमालां कितशेखराय ॥ दिव्यांबरार्थै च विगं-
 राय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ तत्तन्मन्त्रैर्वा ॥ ततः प्रार्थयेत् ॥ नमः शिवाय सांवाय पंचवक्राय शूलिने ॥ नंदिधृंगिमहा-
 कालगणयुक्ताय शंभवे ॥ शिवायै हरकांतायै प्रकृत्यै सृष्टिहेतवे ॥ नमस्ते ब्रह्मरूपिण्यै जगद्धात्र्यै नमो नमः ॥ येन कामेन देवि-
 त्वं पूजितासि महेध्वरि ॥ तं पूर्णं कुरु मे कामं सौभाग्यं च प्रयच्छ मे ॥ इति प्रार्थ्यं ॥ ततः सुवासिनीः संपूज्य ॥ रात्रिं निनयेत् ॥
 प्रातरावाहितदेवताः संपूज्या मिमं प्रतिष्ठाप्या न्वाध्यात् ॥ अत्र प्रधानं उभामहेध्वं चारं वावाहनमंत्रैः प्रत्येकं प्रतिब्रव्य मष्टोत्तरशत
 १०८ संख्याकाभिः तिल १ यथा २ ज्या ३ इतिभिः ब्रह्मादिमंडलदेवताः परिचारदेवताश्चैकैकया ज्यायुस्त्यायक्ष्येशेयेणे-
 ति आवाहनोक्तमंत्रैर्होमं ते स्विष्टकृदादि होमशेषं समाप्य संपूजिताचार्या यगां दत्त्वा पोटशोपचार्या युग्मानियथाविभवं संपूज्य सौ-
 भाग्यद्रव्यवस्त्रदक्षिणायुतानि पोटशोपचार्यं वायनानि ॥ सौभाग्यारोग्यकामाहं सर्वं संपत्संस्तुद्धये ॥ गौरीगिरीशतुष्ट्यर्थं वायनं
 ते ददाम्यहं ॥ इति दत्त्वा द्विजान् संपूज्य ते पामाशिपोरुहीत्वा फर्मेध्वरपणं कुर्यात् ॥ इति हृरितालिकाव्रतम् ॥

अथ परशुरामजयंती व्रतम् ॥ वैशाखशुक्लतृतीयायां निशाद्यथामन्यापिन्यां तिथ्यादिसंकीर्त्यं अखिलपापक्षयपूर्वकं चतुर्वि-

धयुरूपार्थमिद्विद्वाराध्रीपरमेधरप्रीत्यर्थेवाचरितपरशुरामजयंतीप्रतोद्यापनंकरिष्येदतिसंकल्प्य ॥ दृताचार्यः सर्वतोभद्रस्थ-
फलशेदेमंपरशुरामं विष्णोर्नुकृमिस्तिमन्त्रेणसंपूज्यरात्रौजागरणंकृत्या ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यपरशुरामं घृताक्तपायसद्रव्येण-
अष्टोत्तरशतसंख्या ताडुतिभिः त्रयादिमंडलेदयताध्याएकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ ततः पीठगांचदत्तानासगान्भोजयेत् ॥ इ-
तिपरशुरामजयंती ॥

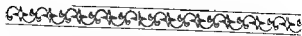
अथसंस्कृष्टचतुर्धीप्रतम् ॥ (निर्णयतस्थे । संकष्टहर्त्रीकिल्याचतुर्धिसिद्धयस्थायद्विचोभयत्र ॥ पूर्वापरावापितदावि-
धेयानचेदुष्टयुग्मेपिपरातदैव ॥ १ ॥ चंद्रोदयज्ञानं । ज्योतिषे ॥ तिथिगुणितंरजनीपरिमाणंयमरहितंसितयुग्मसमेतं ॥
माणशशांकपिभाजितलब्धं प्रतिदिवसंचंद्रोदयज्ञानं ॥ १ ॥ कृष्णपक्षेयमरहितं । यमौदौ । सितेद्युल्लपक्षे युग्मेनद्वाभ्यां
समेतं । पाणशशांकाः पंचदश ॥) मासपक्षाद्युल्लिख्यविद्याधनपुत्रारोग्यमुक्तिसंकटनाशकामेनस्त्रीभर्त्रादिकामनयाच-
रितसंकष्टीप्रतोद्यापनंकरिष्ये ॥ दृताचार्यः उक्तप्रकारेणसर्वतोभद्रस्थकलशेहैमगणेशप्रतिष्ठाप्यपूजयेत् ॥ अथध्यानम् ॥
लंबोदरंचतुर्पांडुभिर्नेत्रंरक्तपर्णकम् ॥ नानारत्नैःसुवेषाढ्यंप्रसन्नास्यंचिंचितये ॥ आयाहनंगणेशायासनंविघ्ननाशिने ॥ पा-
दंलंबोदरायेतिअर्घ्यंचंद्रार्घधारिणे ॥ विश्वप्रियायाचमनंस्नानंचत्रक्षचारिणे ॥ वस्त्रंचशूर्पकर्णायउपवीतंकुजायच ॥ चंदनं
रुद्रपुत्रायपुष्पंचगुणशालिने ॥ विकटायेतिभूषंचदीपंरुद्रप्रियायच ॥ नैवेद्यांविघ्ननाशायतांबूलंसिद्धिदायच ॥ फलंसंकष्ट-
नाशायपक्वदत्तायदधिनाम ॥ नीराजनंवामनायप्रदक्षिणांहरसुने ॥ पुष्पांजलिंकुमाराचनमोविद्याधरायच ॥ ततःशेषं

पायससंपूर्णरक्तवर्णेन वेष्टितं गणेशाय निवेदयेत् ॥ ततश्चंद्रायार्घ्यं ॥ तदानीं पंचम्यां वा होमं कुर्यात् ॥ प्रधानं गणपतिं गणानां त्वेति मन्त्रेण तद्वायव्याचादूर्वा १ रक्ताक्षत २ आज्य ३ मोदक ४ पायस ५ द्रव्यैः केवलमोदकैर्वा ॥ प्रतिद्रव्यं ज्योत्स्नरसहृद्यमग्नौ च रशतमष्टाविंशतिर्वीतत्संख्याकाहुतिगिर्यक्ष्ये ॥ ब्रह्मादिदेवताधैकैक्या ज्याहुत्या एवं होमं समाप्य ॥ एकविंशतिब्राह्मणानेकविंशतिनामभिः ब्रह्मादिनां संपूज्य पक्वान्नैः संतर्पयेत् ॥ गणजयः गणपतिः हेरंबः धरणीधरः महागणपतिः यक्षेश्वरः क्षिप्रप्रसादनः अमोचसिद्धिः असुतः मन्त्रः चिंतामणिः निधिः सुमंगलः बीजं आशापूर्कः वरदः शिष्यः काश्यपः नंदनः धार्चासिद्धिः हौं दिनायकः ॥ ततः आचार्याय श्रुपैस्यैकविंशतिमोदकवायनं रक्तवस्त्रं वेष्टितं दद्यात् ॥ मन्त्रः ॥ विप्रवर्यनमस्तु भ्यं मोदकान् वै ददाम्यहं ॥ आपदुद्धरणार्थं यद्गृह्णाण द्विजसत्तम ॥ गणेशं प्रार्थयेत् ॥ अष्टोद्धमतिरिक्तं वा द्रव्यदीनं मया कृतं ॥ तत्सर्वं पूर्णतया तु विभ्रराजनमोक्षुते ॥ ततो गांसोपस्करं पीठं च आचार्याय दत्वा अगशिपोऽष्टदीत्या इष्टजनैः सह संजुती ॥ इतिसंकष्टचतुर्थी व्रतम् ॥

अथ शुक्लचतुर्थ्यां विनायकव्रतम् ॥ (गणेशचतुर्थी । मध्याह्नमुहूर्तं ध्यत गाचतुर्थी पराऽन्यथा प्रागगणनाथतुष्टये इति ॥) गणपतिर्देवता ॥ सुवर्णप्रतिमा ॥ गणानां त्वेति मन्त्रः ॥ ॐ विनायकाय नमः इति नाममन्त्रोवा ॥ द्वर्षीः १ पायसं २ लड्डुकाः ३ हवनद्रव्याणि ॥ होमांते एकविंशतिब्राह्मणपूजनं ॥ इति शुक्लचतुर्थ्यां विनायकव्रतविधिः ॥

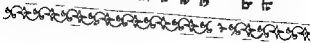
अथ ऋषिपञ्चमीव्रतम् ॥ (भाद्रपदशुक्लपंचम्यां ऋषिपंचमीव्रतम् ॥ मध्याह्नव्यापिन्यां दिनद्वये तथा सावध्यासौ वा पूर्ववि-

द्वयांशयम् ॥ नद्यादंप्रातः दंतधावनपूर्वकं स्नात्वा ॥ ममज्ञानतो ज्ञानतो वारजसलावस्थायां कृतसंपर्कजनितदुर्गोनित्य-
दोपपरिहारद्वाराशुभफलप्राप्त्यर्थं आचरितक्रपिपंचमीत्रतोद्यापनं करिष्ये ॥ द्युताचार्यः सर्वतोभद्रैः सप्तकलशेषु एकस्मिन्वाह-
मीः अरुंधतीसहिताः सप्तविंशतिमाः पूजयेत् ॥ ॐ क्रपेर्मंत्रकृतांस्तोमैः फल्यपोहध्वयुन्नगिरः ॥ सोमं नमस्तुराजानुं योजुजेष्ठी-
रुध्यापतिरिद्रिचिंदोपरिस्त्वव ॥ फल्यपायनमः फल्यपंजावाहयामि ॥ ॐ अत्रिर्येद्वां मबुरोहध्वी सुमजोहध्वी द्वाधमानेध्वयोपा ॥
द्येनस्मिन्निज्यर्पसानूतेनार्गच्छतमश्चिनुमंतमेन ॥ अत्रयेनमः अत्रिंजावाहयामि ॥ ॐ पुवानुःस्पृधुःसर्मजासुमरिस्वद्रारु-
धिर्मिपुतीरदेधीः ॥ पिद्यामुपस्तोरधंसागुणंतोभुरद्वाजातुतर्दं नूनं ॥ भरद्वाजाय नमः भरद्वाजं आवाहयामि ॥ ॐ प्रत्न-
तोभुधर्मकरं पुराथपिस्तोमं धुमं प्रधुमः सूरिरुन्मृजे ॥ सुते सुते नु यद्यागे मं पुंप्रति विधा मित्रजमदग्नीदमे ॥ विश्वामित्राय नमः
विश्वामित्रं आवाहयामि ॥ ॐ भूमित्या गोतमागिराजार्तयेदो विचर्षणे ॥ धुमैरुभिप्रणो नुमः ॥ गोतमाय नमः गोतमं आ-
वाहयामि ॥ ॐ गृणानाजुमदग्निनुयोनो नु तस्वसीदतं ॥ पुतंसोर्ममृताष्टधा ॥ जमदग्नेय नमः जमदग्निं आवाहयामि ॥
ॐ उतासिमैत्रावरुणो र्यसिष्ठो र्वर्याजस्रन्मनुसोधिजातः ॥ द्रुमं स्तुजं ब्रह्मणा देव्यैर्भुवि र्येदुवाः पुष्करैश्चाददत्तं ॥ वसिष्ठाय नमः
वसिष्ठं आवाहयामि ॥ ॐ अत्रेयं धातुसुयास्त्राहृसिष्ठस्याप्युरुंधती ॥ कौशिकं सुयुयासतीति यात्यं मपि भर्तारि ॥ अरुंधत्ये नमः
अरुंधतीं आवाहयामि ॥ मनोजतिरिति प्रतिष्ठा ॥ आवाहनादिप्रत्युपचारं सप्तकपयः प्रसिद्धिं देवो ॥ सुहृत्तोमाः सुह-

चण्डदस० इतिवा नाममन्त्रैर्वापूजयेत् ॥ ततःवायनंदत्वाक्षमापयेत् ॥ न्यूनातिरिक्तकर्माणिभयायानिकृतानिच ॥ क्षम-
धृतानिसर्वाणिपूयंसर्वतपोधनाः ॥ ततःकथाश्रवणादिनारात्रिनिनयेत् ॥ प्रातःअग्निप्रतिष्ठाप्यअन्वादध्यात् ॥ प्रधानं
अरुंधतीसहितकश्यपादिससर्पान्पूजामन्त्रेण तिल १ ग्रीहि २ यव ३ सर्पिर्द्रव्यैः ४ तिलपायसाभ्यांवाप्रतिद्रव्यमष्टोत्तर-
शत १०८ मद्यार्विशतिर्वा २८ तत्संख्याकाहुतिभिः ब्रह्मादिदेवताध्याएकैक्याज्याहुत्यायक्ष्ये क्षेपेणस्विष्टकृतं ॥ ततःपुनः-
प्रतिमापूजांकृत्यासपत्नीकान्चसप्तब्राह्मणान्चब्रह्मादिनासंपूज्यतेभ्यः क्रमेणदक्षिणाप्रतिमायुतकलशान्दद्यात् ॥ मन्त्रः ॥
प्रतिगृहद्विजश्रेष्ठप्रतिमादिसमन्वितम् ॥ कलशंऋषिसंप्रीत्यैव्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ यदैककुंभेसर्वप्रतिमापूजनंतदासर्वप्रतिमा-
युतकलशमाचार्यायदद्यात् ॥ अन्येभ्यःदक्षिणावलययुतान्पक्वान्प्रूरितान्कलशान्दद्यात् ॥ ततःससभ्यःससगाआचार्याय
एकांगांदत्वाप्रार्थयेत् ॥ ससर्पयःशुभाःश्रेष्ठाःसर्वपांचगुभप्रदाः ॥ सर्वपापंचमेमंनुज्ञानतोज्ञानतःकृतम् ॥ एतेससर्पयः
सर्वभक्त्यासंपूजितामया ॥ यथोक्तफलदाःसंतुव्रतसफलदायकाः ॥ इति ॥ आशिषोऽगृहीत्वाब्राह्मणान्संतप्यस्वयंभुं-
जीत ॥ इतिऋषिपंचमीव्रतम् ॥

अथोपांगललिताव्रतम् ॥ (उपांगललिताव्रतेभवतिपंचमीपूर्विकिति ॥) प्रातःदंतधावनपूर्वकंनद्यादौस्नात्वाशुक्लवासः
परिधायमंडपिकादिकंकृत्यातिथ्यादिसंकर्त्य ॥ मयापुत्रपौत्रविद्यारोग्यसुखविजयपुष्ट्यादिकामेन स्त्रीतु अवैधव्यकाम-
नयाउपांगललिताप्रीत्यर्थमष्टवर्षात्मकाचरितोपांगललिताव्रतोद्यापनंकरिष्यइतिसंकल्प्य ॥ वृताचार्यःएकलिंगोद्भवेक-

सद्योपरिसौचणीं ललिताप्रतिमां पौराणमर्चैः श्रीसूक्तेन च पूजयेत् ॥ ध्यानम् ॥ नीलकौशेयवसनां हेमार्भाकमलासनाम् ॥ भक्तानां चरदां नित्यं ललितां चिंतयाम्यहं ॥ पुष्पांजल्यंते साग्रा अष्टचत्वारिंशत्परिमिता दूर्वा हस्तनादाय ॥ बहुप्ररोहासतत-
मसुताहरितालता ॥ यथेयं ललिते मातस्त्वयामेस्तुर्मनोरथाः ॥ इति मंत्रेणाष्टाचत्वारिंशद्धारं समर्पयेत् ॥ ततः प्रदक्षिणान-
मस्कारः ॥ प्रातः पुनः संपूज्य देव्यै अष्टौ बटकान् समर्प्य अग्निप्रतिष्ठाप्य अन्यादध्यात् ॥ प्रधानं उपांगं ललितां अवेअं चिकइति-
मंत्रेण अष्टोत्तरशत १०८ दूर्वाहुतिभिः नमो देव्यै महादेव्यै इति मंत्रेण अष्टोत्तरशततिल १ सर्पिः २ पंचखाद्युतपायसा ३
हुतिभिर्यक्ष्ये ब्रह्मादिमंडलदेवताद्यैकैकया ज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ एवं होमं संपाद्य अष्टौ ब्राह्मणान् वस्त्रादिभिः संपूज्य तेभ्यः पक्वान्न-
पूरितान् दक्षिणासहितान् दौकलशान् दद्यात् ॥ तत आचार्यैश्चालंकारादिभिः संपूज्य सदक्षिणं विंशतिवटकसहितं धान्यं नं-
द्यात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ पक्वान्नफलसंयुक्तं सप्तदक्षिणान्वितम् ॥ उपांगं ललितां ग्रीत्यै ब्राह्मणाय ददाम्यहम् ॥ ततः देवीं ॥ सया-
हनाशक्तियुता यरदापुंजिता मया ॥ मातर्मां मनुयस्वाधगम्यतां निजमंदिरम् ॥ इति विसृज्य सोपस्करं पीठं गार्वाचार्याय द-
त्वा ब्राह्मणान् सद्गतेन भोजयित्वा आशिपोट्टीत्वा स्वयं विंशतिवटकान् भुंजीत ॥ इति उपांगं ललिताग्रतम् ॥

अथ मुक्ताभरणसप्तमीग्रतम् ॥ देशकालौ संकीर्त्य मम सकलपापक्षयपूर्वकपुत्रपौत्रधनधान्यसौख्यतिशयप्राप्तिद्वारा श्रीस-
दाशिवग्रीत्यर्धमुक्ताभरणसप्तमीग्रतं करिष्ये इति सकलप्यपूजां समाप्य प्रार्थयेत् ॥ महादेव महा राजा जगन्नीत्या पापप्रणाशन ॥ अ-
स्माकं कुर्यातां पूजां साधुवासाधुयोजितां ॥ ज्ञानतो ज्ञानतो वापि भवती विहिता च या ॥ संपूर्णयतु विधेशो विमला कोमला-

स्तुमां ॥ ततः देवस्य पुरतः ॥ यावज्जीवं ययात्मा तु शिवस्य च निवेदितः ॥ इत्येवं समयं कृत्वा सौवर्णराजतंसौ त्रयादोरकं देवा-
 ग्रतः संपूज्य मंत्रेण दोरकं गृहीयात् ॥ देवं देवजगन्नाथ सर्वसौभाग्यदायक ॥ शुद्धीयां दोररूपं त्वां पुत्रपौत्रप्रवर्धनम् ॥ ततः ह-
 स्ते वंदनमंत्रः ॥ सप्तसामोपगीतं त्वां धारयाभिजगद्गुरो ॥ सूत्रग्रंथि स्थितं नित्यं धारया मिस्थिरो भव ॥ इत्यनेन मंत्रेण हस्ते बद्ध्वा
 ततः ॥ द्वादश सर्वाणि पापानि तुष्टिं कुरु दयानिधे ॥ प्रसन्नः सन्नुभाकांतदीर्घायुः पुत्रदो भव ॥ इति जीर्णदोरकोत्तारणं कृत्वा ब्रा-
 ह्मणाय एकदशतसंख्याकान्मंडकान् अत्र तदक्षिणायुतान् कृत्वा वाचनं दत्त्वा तदेव द्रव्यं स्वयं भुंजीत ॥ एवं प्रतिमासं शुक्लसप्तम्यां
 कार्यम् ॥ ययं तैर्हैर्माराजती वा शुद्रिकांताम्रपात्रोपरि संस्थाप्य ग्राहणेभ्यो दद्यात् ॥ आचार्याय विशेषेण सौवर्णमंगुलीयकं
 पुष्पकुंडुमतां चूलांजनसूत्रयुतं सदक्षिणां च दद्यात् ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वयं भुंजीत ॥ संतानवृद्धिं लब्ध्वा तु शिवलोके
 महीयते ॥ इति मुक्ताभरणसप्तमीव्रतम् ॥

अथ जन्माष्टमीव्रतम् (नौकार्या) — निशीथकाले यद्विद्यानिशायां दिवापि चारोहिणिका कलापि ॥ यद्विस्पृशेदष्टमिकां तदा-
 नीजन्माष्टमीसैवनमोऽसिते स्यात् ॥ १ ॥ यदा कचिद्रोहिणिका कलापिनद्विस्पृशेदष्टमिकां तदा तु ॥ निशीथकाले किल यतमा-
 नां जन्माष्टमीतां मुनयो वदन्ति ॥ २ ॥ यत्रोभयेद्युर्ध्वदिनोभयेद्युर्निशीथयोगस्तु तदा परैव ॥ समांशयोगेऽपि पराष्टमीस्याद्वैप-
 म्ययोगेऽधिकतान्यत्र ॥ ३ ॥ तत्पारणस्यात्तिभावसाने दिवा यनिश्चन्यतरांतलाभे ॥ महानिशांतः प्रथमतश्चेदंतस्त-
 दातच परेऽहिकार्ये ॥ ४ ॥ पूर्वार्धरात्रात्परपूर्वयामोयामार्धकेचाघटिका द्वयं वा ॥ महानिशास्यादशशक्त्यभावे त्वेकावसा-

नेपिदिवापिदुर्यात् ॥ ५ ॥ इति ॥) प्रातःदंतधावनपूर्वकं स्नात्वा देवकालौ संकीर्त्य मम अखिलपापक्षयपूर्वकं धर्मार्थकाममो-
क्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिद्वारा अमुककामनया वा आचरितं जन्माष्टमीव्रतोद्यापनं करिष्ये ॥ वृताचार्यः वेदांसर्वतोभेदप्रस्थिति-
लोपरिस्थकलशोपरिपूर्णपात्रौप्यस्येयं च सौवर्णोद्भवकीं तदुत्संगे वामस्तनपायिनं सौवर्णश्रीकृष्णं इदं विष्णुरिति विष्णो-
र्मुक्तमिति यामत्रेण परितः वसुदेवं बलदेवं नंदं यशोदां सुभद्रां रोहिणीं चिधुं मत्स्यादिदंशरूपाणि आदित्यादिनवग्रहान्
अभिन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्राणि देवान् नागान् यक्षान् विद्याधरान् यमुनां कालियं कंसं गाः योगनिद्रां स्यात्यर्किं
उद्धवं अक्रूरं उग्रसेनादिद्यादवान् शंखं चक्रं गदां पद्मं घुटिं कालात्मानं अहोरात्रं मांसं संवत्सरं सर्वात्मानं द्वारपा-
लान् पुण्यशीलं सुशीलं जयं विजयं पुरतः गरुडं एवं नाम मन्त्रैरावाह्य पुरुषसूक्तेन पूजयेत् ॥ ध्यानं ॥ कृष्णं चतुर्भुजं देवं शं-
खचक्रगदाधरम् ॥ पीतांबरयुगोपेतं लक्ष्मीयुक्तं विभूषितम् ॥ लसत्कौस्तुभशोभाद्व्यंघ्र्यस्यामं सुलोचनम् ॥ ध्यायाभिपुं-
डरीफार्धजगदानंदकारकम् ॥ अंगपूजा ॥ कृष्णाय नमः पादौष० संकर्षणाय गुल्फौ० विधकर्मणे जंघे का-
लात्मने जानुनी विधनेत्राय कटिं पद्मनाभाय नाभिं परमात्मने हृदयं श्रीकंठाय कंठं सर्वास्त्रधारिणे बाहू वाचस्प-
तये मुखं केशवाय ललाटं सर्वात्मने शिरः ॥ पूजांसमाप्य स्तोत्रं पठेत् ॥ अनघं धामनं शौरि वैकुण्ठं पुरुषोत्तमं ॥ वासुदेवं
हृषीकेशं भाधवं मधुसूदनं ॥ वराहं पुंडरीकाक्षं नृसिंहं दैत्यसूदनं ॥ दामोदरं पद्मनाभं केशवं गरुडध्वजं ॥ गोविंदं मन्वृत्तं वि-
ष्णुभक्तं मपराजितं ॥ अयोध्वं जगद्दीजं सृष्टिस्थितं तकारकं ॥ अनादिनिधनं कृष्णं त्रैलोक्येशं जगद्गुरुं ॥ नारायणं चतु-

चोदुंशंसचक्रगदाधरं ॥ पीतांबरनिस्वन्नमालाविराजितं ॥ श्रीवत्सांकजगद्धेतुंश्रीधरंश्रीपतिहरिं ॥ इतिस्तोत्रं ॥
 देवस्यजातकर्मपट्टीपूजादिदृत्वा ॥ पुरतःअभयाचचाशुंठीगुडूचीपिप्पलीशलाणिनिक्षिप्यार्घ्यंदद्यात् ॥ चंद्रोदये ॥ जातः
 कंसपथार्थीयभूभारोत्तारणायच ॥ कौरवाणांविनाशायदैत्यानांनिधनायच ॥ पांडवानांहितार्थायधर्मसंस्थापनायच ॥
 गृहाणार्घ्यमयादत्तेवकयासहितोदरे ॥ इतिकृष्णार्घ्यं ॥ अंगणेभूमौराजतंचंद्रविंबसंपूज्यतस्यार्घ्यंजानुभ्यामवनींगत्वा ॥
 धीरोदार्णेयसंभूतलक्ष्मीचंधोनिशाकर ॥ गृहाणार्घ्यमयादत्तरोहिण्यासहितःशशिन् ॥ रोहिण्यर्घ्यं ॥ दक्षस्यदुहित्ता
 साध्वीरोहिणीनामनामतः ॥ सोमेनसहितेदेविगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते ॥ ततःप्रार्थना ॥ ब्राह्मिमांसर्वगश्रीशहरेसंसारसा-
 गरात् ॥ ब्राह्मिमांसर्वपापघ्नदुःखशोकार्णवात्प्रभो ॥ यद्वाल्मेयचकौमारेयौवनेयववार्धके ॥ तत्पुण्यंचंद्रद्विसामोदुपापंहर
 हलायुधेति ॥ ततोराराजीजागरणंकुर्यात् ॥ प्रातःस्नात्वादेवंसंपूज्यअग्निप्रतिष्ठाप्यअन्वादध्यात् ॥ प्रधानंचिप्युंहदंचिप्यु-
 रितिमन्त्रेण पायस १ तिल २ त्रीहि ३ यव ४ द्रव्यैःप्रतिद्रव्यंअष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः पुनःपंचखाद्येन
 विष्णोर्नुकभित्तमन्त्रेणअष्टोत्तरशत १०८ संख्याया पुनःपुरुषसूक्तेनप्रत्यूचंएकैकयाज्याहुत्या महाव्याहृतिभिश्चअष्टाविंश-
 तिसंख्याज्याहुतिभिः परिवारेवताग्रद्यादिदेवताधणैकयाज्याहुत्या ज्ञेयेणस्विष्टकृतं ॥ ततआचार्यंसंपूज्यविभवेसति
 भूशब्ज्याराप्ययत्नकांचनादिदत्त्वापीठंचदद्यात् ॥ श्रीकृष्णःप्रतिगृह्णातिश्रीकृष्णोवैददातिच ॥ श्रीकृष्णस्तारकोभाभ्यां
 श्रीकृष्णासनमोनमः ॥ कृष्णायानंतरूपायदास्यामिप्रतिमामिमां ॥ द्रव्यंचिप्युसमुद्धृतमतःशोर्तिंप्रयच्छमे ॥ इति ॥

अथरामनवमीग्रन्थम् ॥ (तत्ररामनवमीनिर्णयः । निर्णयतत्त्वे—रघुनाथजनुर्नवमीगदितादिनमध्यगतायदिसोभ-
यतः । नहिचोभयतोऽप्यदाभयुतामपि च प्रथमापरा ॥ १ ॥ साचेन्मुहूर्त्तत्रयगाधिकायातदैवतत्रैवलयेदशम्याः ॥ वै-
खानसैः सात्सुपोपणीयास्मात्तैस्तु पूर्ववयदंतिसंतः ॥ २ ॥ त्रिमुहूर्ताष्टमीयत्नेनवमीयदिलीयते ॥ स्मार्तैश्च वैष्णवैश्चैवतदा
चित्ररूपोप्यत इति ॥) तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः अखिलपापक्षयपूर्वकचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिद्वाराममआचरितस्वरामनव-
मीग्रन्थसांगतासिद्धयेतदुद्घापनं करिष्ये ॥ ततः पूर्ववत् दृताचार्यः सर्वतोभद्रस्थकलशे साक्षतपूर्णपात्रे पदकोणपञ्चविलिख्य
तत्रमध्ये द्वैमंरामं पङ्कधरेण प्रयोदशाक्षरेण वा मूलमन्त्रेण ॥ मूलमन्त्रस्तु श्रीरामायनमहतिपङ्कधरमन्त्रः ॥ १ ॥ श्रीरामजयराम-
जयजयरामेति प्रयोदशाक्षरः ॥ २ ॥ अपरो वैदिकस्तु ॥ ॐ भुद्रो भुद्रया स च मानुषा गुतस्वसारं जारोऽशुभ्यैति पुधात् ॥ सु-
मुकुतैर्धुभिर्दुभिर्विदुर्न रुशीर्दुर्वर्णैर्धुभिराममस्थात् ॥ इति मन्त्रेण रामंतद्ग्रामतः द्वैमीसीतां ॥ ॐ जनकात्मजायै नमः इति नाम-
मन्त्रेण च प्रतिष्ठाप्य ॥ परितः पदकोणे पुष्करमेणदक्षरं कौसल्यां लक्ष्मणं भरतं क्षत्रुघ्नं मारुतिं च नाममन्त्रैः प्रतिष्ठाप्य पु-
रुषसूक्तेन पूजयेत् ॥ पुष्पोत्तरं अंगपूजा ॥ श्रीरामचंद्राय नमः पादौ पूजयामि राजीवलोचनाय ० गुल्फौ ० रावणांतकाय ०
जानुनी ० विधाभिन्नप्रियाय ० नाभिं ० परमात्मने ० हृदयं ० श्रीकंठाय ० कंठं ० सर्वास्त्रधारिणे ० वाहू ० विश्वमूर्तये ०
मुखं ० पद्मनाभाय ० जिह्वां ० दामोदराय ० दंतान् ० सीतापतये ० ललाटं ० ज्ञानगम्याय ० शिरः ० सर्वात्मने ० सर्वो गं ॥)

नमस्कारमन्त्रः ॥ नमोदेवाधिदेवायरघुनाथायशार्ङ्गिणे ॥ चिन्मयानंदरूपायसीतायाःपतयेनमइति ॥ अर्घ्यमन्त्रः ॥
दशाननवधार्थीयधर्मसंस्थापनायच ॥ राक्षसानांविनाशायदैत्यानांनिधनायच ॥ परित्राणायसाधूनांजातोरामःस्वयंहरिः ॥
मृद्वाणाव्यमयादसंमात्रादिसहितो न च ॥ इति ॥ ततःपुराणपठनादिनारात्रिर्नयेत् ॥ प्रातःअग्निप्रतिष्ठाप्यअन्वाद्यथात् ॥
अन्नप्रधानं रामंआज्य १ पायस २ द्रव्याभ्यां प्रत्येकं अष्टोत्तरशत १०८ संख्याहुतिभिःमूलमन्त्रेण जानक्यादिसप्तदेवताः
उक्तद्रव्येणअष्टार्घ्यिद्यति २८ संख्याहुतिभिः ॥ ब्रह्मादिदेवताधर्पैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ एवंहोमसंपाद्य आचार्यसंपूज्य
प्रतिमांदधात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ इमांस्थर्णमर्थीरामप्रतिमांसमलंकृताम् ॥ श्रीरामग्रीतयेदास्येप्रीतोभवतुराचवइति ॥ ततः
व्रतपूर्तयेगांचदत्त्वासदत्तेनब्राह्मणान्संतर्प्यदक्षिणादिभिःप्रतोप्यआशिषोब्राह्माः ॥ इतिरामनवमीव्रतम् ॥

अथरामनामलेखनग्रन्थम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनःअनेकपातकक्षयपूर्वकसकलमनोरथावासिद्वाराश्रीरामचंद्रग्रीत्य-
र्धमयालिखितंयत्कोटिलक्षामुफायधिकंरामनामतत्संपूर्णतासिद्धयेतदुद्यापनाख्यकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ पूर्ववत्तृता-
चार्यःसर्वतोभद्रस्थकलशेसाक्षतपूर्णपात्रेपोषशमापात्मकराजतसिंहासनेसुवर्णस्वपलेनतदर्धेनवगनिर्मितंरामं वामतःसीतां
दक्षिणतः लक्ष्मणं पुरतः द्यूमंतचसौवर्णप्रतिमासुमूलमन्त्रेणनाममन्त्रेणचआवाह्य पुरुषसूक्तेनचपूजयेत् ॥ परितःसप्तधा-
न्योपरिवारिपूर्णानष्टौकलशान्पूर्वार्धादिक्रमेणसंस्थाप्यतेपुलोकेशांस्तत्तन्मन्त्रैरावाह्यपूजयेत् ॥ प्रातःअग्निप्रतिष्ठाप्यान्वाद्य-
ध्यात् ॥ अत्रलेखनदशांशेनशतांशेनवाहोमः ॥ अत्रप्रधानं रामंआज्यद्रव्येणलेखनदशांशेनशतांशेनवामूलमन्त्रेण परिवार-

देवताः ब्रह्मादिदेवताश्चणैकयाज्याहुत्यायस्ये ॥ एवं होमं संपाद्य आचार्यं संपूज्य पीठं दद्यात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ सीतासौमित्रि-
हनुद्युतरामंसदक्षिणं ॥ ददामि द्विजवर्याय रामो मे ग्रीयतामिति ॥ ततः व्रतसंपूर्तं भोगां च दत्त्वा घृतपूरितकांस्थपात्रं तिल-
पात्रं च यथाशक्ति दशदानानि दत्त्वा योगिराजं वदुः कत्रयं च अन्यानपि सिद्धिजान्स दत्तेन संतर्प्य दक्षिणादिना प्रतोष्य आशिषो गृही-
त्या इष्टजर्जनः सहस्रं जीत ॥ इति रामनाम लेखनव्रतम् ॥

अथाहुः खनयमीव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः सकलदुःखनाशपूर्वकमभीष्टकामनासिद्धिद्वारा श्रीगौरी प्रीत्यर्थं अहुः-
खनयमीव्रतं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य ॥ गोमयेनोपलिप्य भूमौ वेदीं गुडेन लिप्तां इक्षुच्छादितां अपूपपायसादियुतां उपरि संकु-
पिकायुतां कृत्या तत्र पीठे गौरीं अर्चयेत् अचिक इति नमो देव्या इति वामत्रेण संपूज्य रात्रिं जागरणादिना नयेत् ॥ तदिने हिंसादिरहि-
तसु पोषणं कार्यम् ॥ अशक्त्ये ह्युग्धफलादिभक्ष्यं ॥ अत्यंताशक्त्ये द्वयिष्यान्नं ॥ प्रातः देवीं संपूज्य सपत्नीकं ब्राह्मणं संपूज्य पंचफ-
लां न्वितं वायनं सोपस्कृतं दद्यात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ गौर्याहुः स्वविनाशिन्या व्रतसंपूर्तिं हेतये ॥ वायनं द्विजवर्याय सहिरण्यं ददा-
म्यहं ॥ इति अहुः खनयमीव्रतम् ॥

अथ गोपमव्रतम् ॥ इदं कार्तिकशुक्लैकादस्यां दद्यां वा कार्यम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनो यमदंडनिरासपूर्वकपुत्रपौत्र-
सौभाग्याद्यभिष्टुद्धिद्वारा श्रीगोपाल प्रीत्यर्थं पंचवर्षाचरितगोपव्रततोद्यापनं करिष्ये ॥ वृत्ताचार्यः सर्वतोभद्रस्थकलशे ह्येवं चतु-
र्भुजं गोपालं इदं यिष्णुरिति मन्त्रेण संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ नमस्तो देव देवेश नमस्तो गुरु ष्वज ॥ नमस्तो विष्णवे तुभ्यं व्रतस्य फलदा-

यक ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यअन्वादध्यात् ॥ प्रधानं गोपालं समित् १ तिल २ पायस ३ आज्य ४ यव ५ द्रव्यैः प्रति-
द्रव्यमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ ब्रह्मादिदेवताधिकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ ततःक्रमेणद्रव्याणांहोमेमन्त्राः ॥
ॐ श्रीणिपुदा० अतोदिया० इदंविष्णु० विष्णोर्नुकं० तत्संचितुर्व० ॥ ततोवायनंप्रतिवर्षक्रमेणसहैवयात्रयस्त्रिंशत्संख्या-
कद्रव्ययुतंदद्यात् ॥ प्रथमेपायसं द्वितीयेमंडकान् तृतीयेगापवटकान् चतुर्थेअपूपान् पंचमेलहुकान् ॥ वायनमन्त्रः ॥
वायनंतोद्विजश्रेष्ठददामिन्नतपूतये ॥ दक्षिणादितसमायुक्तंगोपालःप्रीयतामिति ॥ ततःपंचमिथुनगनिवत्खादिनासंपूज्यआ-
चार्यायगांचदत्वा ॥ एवमेवलक्ष्मणोपमन्नतं ॥ हवनेविशेषः तद्दशांशेनक्षतांशेनचापूर्वोक्तपंचद्रव्यैर्मिलित्वाकार्यम् ॥ वायनं-
चपूर्वोक्तमन्त्रेणैवदद्यात् ॥ अन्यत्समानं ॥ इतिगोपमन्नतम् ॥

अथश्रवणद्वादशीम्रतम् ॥ (निर्णयतत्त्वे—श्रवःसंयुतैकादशीभाद्रशुक्लेविशुद्धापिचद्वादशीया ॥ जयंतीयशुक्ला-
द्देर्वाभनस्यविधेयासपर्यासमध्याह्नकाले ॥ १ ॥) प्रातर्नद्यादौ—यरोवरेण्योवरदोवराहोर्धरणीधरः ॥ अपचित्रंपवित्रं
मांकरोतुभगवान्हरिः ॥ इत्यनेनतिलान्विलिप्यस्नात्वानित्यकर्मनिर्वर्त्यसंकल्पयेत् ॥ सिध्यादिसंकीर्त्यआत्मनःअखिलपा-
पक्षयपूर्वकपिशाचादिदुर्योनिनिरसनद्वाराश्रीविष्णुलोकप्राप्त्यर्थंआचरितश्रवणद्वादशीव्रतोच्चापनंकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ ब्रु-
ताचार्यःचतुर्द्वारोपशोभितमंडपांतर्वेदिकायांपीठदेवताःपूजयेत् ॥ आधारशक्त्यैनमः विमलायै० उत्कर्षिण्यै० ज्ञान-
शक्त्यै० क्रियाशक्त्यै० प्रज्ञायै० सत्यायै० मध्येपरमदेवतायै० परितभृद्रादिलोकपालांस्तदुपरितत्पूर्णपात्रयुतेक-

लशे गणपतिं० दुर्गा० क्षेत्रपालं० वास्तोष्पतिं० परितगादित्यादिनवग्रहदेवताश्चसंपूज्य ॥ तदुपरिसर्वतोभद्रंप्रसारयतत्र
ग्रन्थादिदेवताःसंपूज्य तदुपरिस्तुत्रादृष्ट्याजिनंप्रसार्य तत्रद्रोणपरिमिततिलपर्यन्तंकृत्यातदलाभेगोधूमाः तत्रतिलपूरितपूर्ण-
पात्रयुतकलशेद्वादशारयुतपद्मेहंसचामनंत्रीणिपदेतिमन्त्रेणसंपूज्यांगपूजांकुर्यात् ॥ मत्स्वायनमः पादौपू० कूर्मौय० जा-
नुनी० पराहाम्य० मुखं० द्युसिंहास्य० नाभिं० वामनाय० उदरं० परशुरामाय० दक्षिणभुजं० दाशरथिरामाय० वाम-
भुजं० हृण्याय० मुखं० बौद्धाय० फणौ० कल्किने० शिरः० ॥ ॐ नमोभगवतेवासुदेवायसर्वांगपूज० दधिभक्तनेत्रेद्यं-
दत्वाप्रार्थयेत् ॥ नमस्तोदितितुत्रायायनमस्तेकस्यपात्मज ॥ त्रिचिक्रमायदेवायवामनायनमोनमः ॥ ततोन्वग्रोधंधंकदुद्रायेतिमं-
त्रेणसंपूज्य ॥ शिष्यदध्ययनेनयुतंजलपूरितंकरंफंसंपूजयेत् ॥ तत्रक्रमेणमन्त्रौ ॥ शिष्योसिदधिमक्तोसिलंबितोसिम-
योपरि ॥ सूत्रेणवाश्रितोसित्वंबामनःप्रीयतामिति ॥ करंकंपूजयिष्यामिसरितांसंगमेज्जलैः ॥ पंचरत्नसमायुक्तंतेनतुष्यतु
वामनः ॥ ततःसर्वान्प्रार्थयेत् ॥ पर्जन्योवरुणःसूर्यःकेशवःसलिलंशिवः ॥ त्वष्टायमोवैश्रवणःसदापापंहरंतुमे ॥ कथा-
श्रवणादिनारात्रिंनयेत् ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यअन्वादध्यात् ॥ अन्नप्रधानं वामनं पायस १ घृत २ समित् ३ तिलैः ४
प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिःपीठदेयताःब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ होममन्त्राश्च इरावती-
त्तिमन्त्रेणपायसं त्रीणिपदेत्साज्यं इदंविष्णुरितिसमित् विष्णोःकर्माणीतितिलाः ॥ ततोद्वादशसंख्याकान्विप्रान्चक्ष्मादि-
नासंपूज्यदध्ययनोपवीतगोपीचंदनयुतान्मुखगंधजलपूरितान्द्वादशक्षरकांस्तेभ्योदद्याच्चब्रह्मचरः ॥ सुगंधिजलसंपूर्णंदधिमक्त-

युतं द्विज ॥ करकंतेप्रदास्यामि वामनः प्रीयतामिति ॥ ततः—वामनः प्रतिगृह्णाति वामनो वै ददाति च ॥ वामनस्तारकोभाभ्यां-
वामनाय नमोनमः ॥ इत्यनेन सोपस्करपीठमाचार्याय दद्यात् ॥ अतः पूर्ये गांच दत्वा विप्रान् भोजयेत् ॥ इति श्रवणद्वादशी ॥

अथ प्रदोषव्रतम् ॥ (पुरुषार्थचिंतामणी—उभयव्रतदोषव्यासौ अव्यासौ साम्येनैकदेशव्यासौ पूर्वप्रदोषे अधि-
कव्यासौ । उत्तरप्रदोषे न्यूनव्यासावपि उत्तरदिनएव व्रतदोषव्रतानुष्ठानं । सर्वथापरदिने प्रदोषव्यास्यभावे पूर्वव्रतैवेति ॥)
तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः अखिलपापक्षयशत्रुपराजयपूर्वकायुरारोग्यैश्वर्यपुत्रपौत्राद्यभिवृद्धिद्वारा श्रीउमामहेश्वरप्रीत्यर्थं आ-
चरितप्रदोषव्रतोद्यापनं करिष्ये ॥ वृताचार्यः उक्तप्रकरणे लिङ्गतो भद्रस्य ताम्रकलशे रौप्यपूर्णपात्रयुते सौवर्णसांवसदाशिवंपु-
रतोर्राजतंचूपमंतत्तन्मन्त्रैः प्रतिष्ठाप्य ॥ परितः असितांगभैरवाय १ रुद्रभैरवाय २ चंडभैरवाय ३ क्रोधभैरवाय ४ उन्म-
त्तभैरवाय ५ भीषणभैरवाय ६ संहारभैरवाय ७ कपालभैरवाय ८ ॥ इति प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥ मूलमन्त्रेण न्यासं कृत्वा पं-
चवक्त्रमन्त्रैः सद्योजातादिभिः पूजयेत् ॥ प्रकारांतरेण पूजनं विष्णुं ० १ ब्रह्माणं ० २ भास्करं ० ३ सोमं ० ४ पूर्वार्धिकमतः-
प्रथमावरणे ॥ जयं १ विजयं २ गणपतिं ३ दुर्गां ४ द्वितीये ॥ नंदीश्वरं १ क्षेत्रपालं २ वास्तोष्पतिं ३ वायुं ४ तु-
तीये ॥ सप्तर्षीन् चतुर्थं ॥ भूतनाथं पंचमे ॥ इंद्रादीन् षष्ठे ॥ कपालिनं सप्तमे ॥ गंधर्वांश्च अष्टमे ॥ सद्योजातेत्यासनं वाम-
देवायेति पाद्यं अधोरायेत्यर्घ्यं तत्पुरुषायेत्याचमनीयं ईशानायेति स्नानं त्र्यंबकमिति वक्त्रं यज्ञोपवीतं उत्तरीयं च नमो हिर-
ण्यवाहय इति गंधं नमः शंभवायेत्यक्षतान् इमारुद्रायेति पुष्पाणि नमो विलिमने इति विल्वदलानि मानस्तोके इति धूपं नमः ५-

र्दशग्रंथियुतं अनंतं सहस्रदीर्घं तिमन्त्रेण स्थापयेत् ॥ तदुत्तरतः सप्तधान्योपरि विस्तृतशय्यायां स्वर्णनिर्मितं लक्ष्मीसहितं हैमं हल-
 मुसलयुतं अनंतं देवं इदं विष्णुरिति मन्त्रेण स्थापयेत् ॥ स्वर्णदोरकप्रतिमयोः पुरुषसूक्तेन श्रीमदनंताय नम इति नाममन्त्रेण वा पू-
 जावार्पिकचत्वार्या ॥ अथ ग्रंथिदेवताः पूजयेत् क्रमेण ॥ विष्णुः १ अग्निः २ आदित्यः ३ सहस्राक्षः ४ पितामहः ५
 इंद्रः ६ पिनाकी ७ विमेशः ८ स्कंदः ९ सोमः १० वरुणः ११ पवनः १२ पृथ्वी १३ वसवः १४ ॥ ततः शय्यायां प्र-
 तिमायाः परितः शंखं १ चक्रं २ गदां ३ पद्मं ४ ॥ तद्वहिः नाममन्त्रेण अनंतं १ कपिलं २ दक्षं ३ मनुं ४ प्रजापतिं ५
 संकर्षणं ६ कालं ७ वनमालिनं ८ त्रिविक्रमं ९ अहोरात्रं १० अर्धमासं ११ मासं १२ ऋतुं १३ अयने १४ संब-
 त्सरं १५ ब्रह्मत्सरं १६ अनुवत्सरं १७ वत्सरं १८ प्रजाध्यक्षं १९ अजितं २० सर्वभूतं २१ प्रद्युम्नं २२ अनिरुद्धं २३
 श्रीधरं २४ पुरुषोत्तमं २५ वामनं २६ पद्मनाभं २७ विश्वरूपम् २८ त्रिविक्रमम् २९ विष्णुम् ३० अन्युत्तम् ३१ ॥
 तद्वहिः अष्टयसूत्रं ८ ॥ तद्वहिः एकादशरुद्रान् ११ तद्वहिः द्वादशादित्यान् १२ तद्वहिः नवग्रहान् ९ तद्वहिः अष्टभैरवान् ८
 तद्वहिः मेपादि द्वादशराशीन् १२ तद्वहिः अश्विन्यादि नक्षत्राणि २८ तद्वहिः ब्राह्म्यादिसप्तमातृः ७ तद्वहिः चैत्रादि द्वादश-
 मासान् १२ तद्वहिर्दीप्त्यादि शक्तीः तद्वहिर्विष्कंभादियोगान् २७ आवाह ॥ पीठपरितः फलपक्वान्नपूरितान् चतुर्दशकुंभां-
 श्चतुर्दशनामाभिः स्थापयेत् पूजयेद्य ॥ तेचमन्त्राः अनंताय नमः १ संकर्षणाय २ कमलाय ३ शेषाय ४ वासुदेवाय ५ वि-
 श्वनाथाय ६ विश्वरूपाय ७ पद्मनाभाय ८ दामोदराय ९ जगन्नाथाय १० चतुर्भुजाय ११ श्रीकंठाय १२ केशवाय १३

सर्वोत्तमने १४ ॥ ततपुष्पपूजोत्तरंकलशस्थापनोक्तचतुर्दशनामभिः जंगपूजा ॥ अनंताय० पादौ० संकर्षणाय० गुल्फौ० क-
मलाय० जंघेपू० शेषाय० जानुनी० चासुदेवाय० ऊरू० त्रिधनाथाय० गुह्यं० विश्वरूपाय० कर्ति० पद्मनाभाय०
नाभि० दामोदराय० उदरं० जगन्नाथाय० हस्तौ० चतुर्भुजाय० बाहू० श्रीकंठाय० कंठं० केशवाय० ललाटं० सर्वा-
त्मनेश्वरः० अनंताय० सर्वांगपूज० ॥ ततः ॥ नमस्ते देवदेवेशनमस्तो धरणीधर ॥ नमस्ते सर्वनागैर्द्र अनंताय नमो नमः ॥ इति
इति नमस्कारः । ततः प्रार्थना । अनंतकामान्मे देहि सर्वकामफलप्रद ॥ अनंताय नमस्तुभ्यं पुत्रपौत्रान्प्रवर्द्धय ॥ व्रतेनानेन
संतुष्टो भव्यदेवसदामम ॥ ततः पुराणश्रवणादिनाराधिनिनयेत् ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्य अन्वादध्यात् ॥ अन्नप्रधानं श्रीम-
दनंतमथ तदधसमिन् १ तिल २ ग्रीहि ३ यव ४ घृत ५ पायस ६ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः
पीठदेवताः आचरणे देवताध्वैककथाज्याहुत्या पायसाज्याहुत्या वा ब्रह्मादिदेवताध्वैककथाज्याहुत्या बह्वे ॥ स्थापनमन्त्रैर्होमः ॥
केचिच्च हि न एव होममिच्छन्ति ॥ प्रातर्ब्राह्मणभोजनमात्रं ॥ द्रव्यैः सर्वसु ॥ ततः पीठं संपूज्य वस्त्रादिना आचार्यैः संपूज्य पीठं
दद्यात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ प्रतियुक्ता हि ज्येष्ठश्रमस्तफलदायक ॥ त्वत्प्रसादं हि विप्रमुष्येयं भव्यं धनात् ॥ अनंतः प्रतियुक्ताति
अनंतो वै ददाति च ॥ अनंतस्तारको भाभ्यामनंताय नमो नमः ॥ ततः चतुर्दशब्राह्मणान्वस्त्रादिना संपूज्य स्थापितचतुर्दशकल-
शान्पकान्नादिपूरितान् दक्षिणासहितान् तेभ्यः प्रतियुक्ता हि ज्येष्ठश्रमस्तफलदायक ॥ ततः चतुर्दशगां च दद्यात् ॥ क्षमापयेत् ।
भक्तिदीनं क्रियादीनं द्रव्यदीनं तथैव च ॥ भद्रहीनं कृतं यथा परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ १ ॥ पकान्नादिना भोजयेत् ॥ इत्यनंतव्रतं ॥

अथैवंकुण्डचतुर्दशीव्रतम् ॥ (निशीथस्थिताचापिचैकुण्डसंज्ञाचतुर्दश्यसौद्युह्येतत्तरास्यात् ॥ इति ॥) तिथ्यादिसंकी-
र्त्यआत्मनःसर्वपापक्षयपूर्वकशिवपदप्राप्तिकामनयाऽचरितवैकुण्डचतुर्दशीव्रतोद्यापनंकरिष्ये ॥ द्यूताचार्यःलिङ्गतोभद्रस्थक-
लशेहमंचिधेश्वरंपूजेयेत् ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यधृताक्ततिलैःअष्टोचरशतं ॐ नमःशिवायेतिमन्त्रेणहुत्वाव्रतपूर्तयेगांपीठदा-
नंआचार्यपूजनंब्राह्मणेभ्योदक्षिणावायनादिदत्त्वासंभोज्याशिपोर्युष्णीयात् ॥ इतिवैकुण्डचतुर्दशीव्रतम् ॥

अधशिवरात्रिव्रतम् ॥ (नौकायां—विज्ञेयाशिवरात्रिरित्यसितगामाचेचतुर्दश्यसौयुक्तायाजययाऽस्तमानसमयात्पूर्व-
यदाद्युह्ये ॥ भूतःस्यात्सकलेनिशीथसमयेहेमाद्रिराद्यांजगांत्यांमाधचरामकृष्णतनयौपूर्वनिशीथेऽखिले ॥ १ ॥ स्वल्पः-
स्यात्परतस्तदाद्यदिवसेकार्वायदाद्येनिशीथेभूतःपरतःप्रदोपसमयेपूर्वातदापिध्रुवं ॥ भूतःस्यात्परतोनिशीथसमयात्पूर्वहिभ्रु-
तो न हि स्यादन्त्येदियसेनिशीथसमयेयोग्यापरास्यात्तदा ॥ २ ॥ प्रदोपगास्यान्नहिचहिनद्वयेचतुर्दशीसर्वमतपुराशुभा ॥
प्रदोपगास्याद्यदिचेहिनद्वयेनिशीथयोगेनयुतत्यतःपुरा ॥ ३ ॥ इति ॥ प्रतिमासभवांशिवरात्रिनधोबहुरात्रिगतांकुरुसाम्य-
गतां ॥ प्रथमामधवोदितवत्सकलंकमलाकरसूरिमर्तविमलं ॥ ४ ॥ उदितवत् महाशिवरात्रिनिर्णयोक्तवत् ॥) तिथ्या-
दिसंकीर्त्यआत्मनःसर्वपापक्षयपूर्वकमक्षयमोक्षप्राप्त्यर्थंआचरितशिवरात्रिव्रतोद्यापनंकरिष्ये ॥ द्यूताचार्यःअन्यैर्द्वादशब्रा-
ह्मणैःसहपूजाभारमेत् ॥ द्वादशलिंगोद्भवेपीठेउक्तविधिनान्नब्यादिदेवताःसंपूज्य ॥ तत्रमध्यमकुंभेउमानमहेश्वरंत्र्यम्बकमि-
त्तिमन्त्रेणप्रतिष्ठाप्यपुरतोरान्तंष्टुपमंचप्रतिष्ठापयेत् ॥ द्वादशब्राह्मणाःद्वादशलिंगस्थकलशेषुद्वादशप्रतिमाःपूजेयेयुः ॥ तत्र-

श्राव्यां महेतुं अघोरं पशुपतिं ॥ दक्षिणस्यां पंचवक्त्रं उग्रं रुद्रं ॥ पश्चिमायां भवं शर्गं शंभुं ॥ उत्तरस्यां शिवं भीमं भीमपराक्रमं ॥ प्रतिकलशं परितो लोकपालान् ॥ अत्र प्रधानं ॥ उग्रमहेश्वरं पायस १ विल्वपत्र २ तिल ३ दूर्वा ४ घृत ५ द्रव्यैः प्रत्येकं अष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ द्वादशकलशस्य देवताः अष्टाष्टसंख्याकाहुतिभिः तैरेव द्रव्यैः ॥ परिवारदेवताः प्रसादिदेवताश्चैकैकया ज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ एवं होमं संपाद्य देवतां पूजयेत् ॥ शंभो प्रसीद देवेश सर्वलोकेश्वर प्रभो ॥ तत्परूपप्रदानेन मम संतु मम नो रथाः ॥ चतुर्दशनामानि ॥ अजैकपादहिर्बुध्नो भवः शर्व उमापतिः ॥ रुद्रः पशुपतिः शंभुर्वरदः शिव ईश्वरः ॥ महादेवो हरो भीमो नामान्ये चतुर्दश ॥ एतैर्होमं प्रकर्तव्यः कुंभदाने पितान् स्मरेत् ॥ (पक्षे उमायुक्तशिवो देवता त्र्यम्बकं अस्म्यं ऽअम्बिक इति मन्त्रो तिलग्रीहि पायस च द्रव्याणि ॥ अजैकपादादिनामभिश्चतुर्दशाहुति संख्याको विल्वपत्रैर्होमः) ॥ अन्यत्समानं ॥ इति शिवरात्रिग्रन्तम् ॥

अथ वटसावित्रीग्रन्तम् ॥ (निर्णयतरणे—भूतयुक्तैव सावित्रीग्रन्ते पंचदशी भवेत् ॥ पारणं पौर्णिमां तैस्त्वादिति ॥) त्रिध्यादिसंकीर्त्यममर्तुं पुत्रादीनां च आयुरारोग्यैश्चर्यादिप्राप्तिपूर्वकमिह जन्मनि जन्मांतरे च आत्मनः अवैधव्यप्राप्तये आचरितवटसावित्रीग्रन्तोद्यापनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ इत्ताचार्यो वटमूले गृहे वा मृदा ये दीविधाय तत्र सर्वतोभद्रं विरच्य तत्र ब्रह्मादिदेवतासंपूज्य तत्र कलशद्वयं प्रतिष्ठाप्य तत्रैकस्मिन्कलशे हौमं गृह्यज्ज्ञानमिति मन्त्रेण ब्रह्माणं गायत्रीमन्त्रेण हौमीसावित्रीचप्रतिष्ठाप्य तदुत्तरतो द्वितीयकुंभे पलादधिकरजतस्य राजतपथे कैहौमी सत्यवत्सावित्रीयमन्त्रादप्रतिमाः नाम मन्त्रैरावाह्य पुरतः-

काष्ठभारंकुठारंचहैसंराजतंत्यानिधायपूजयेत् ॥ अशक्तकवेकस्निग्धलक्ष्मेशसर्वपांपूजनं ॥ अर्घ्यदद्यात् ॥ उंकारपूर्विकेदेविवी-
णापुस्तकधारिणि ॥ वेदमार्तनमस्तुभ्यमवैधव्यंप्रयच्छमे ॥ पतिव्रतेमहाभागेभर्तुध्वप्रियवादिनि ॥ अवैधव्यंचसौभाग्यं
देहित्वंसमसुव्रते ॥ पुत्रपौत्रांधसौख्यंचगृहाणार्घ्यमोस्तुते ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यअन्वादध्यात् ॥ सावित्रीगायत्रीमन्त्रे-
णपायस १ घृत २ दूर्वा ३ तिल ४ ग्रीहि ५ द्रव्यैःप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याकाहुतिभिः ॥ ब्रह्माणं धर्मराजं नारदंच
व्याहृतिमन्त्रेण तिल १ ग्रीहि २ यय ३ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ ब्रह्मादिदेयताध्वैकैकया-
ज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ शूर्पवायनमन्त्रः ॥ सोपस्करंद्विजथेष्वप्रतसंपूर्तिकारकम् ॥ वायनंतैप्रयच्छामिसावित्रीप्रीयतामिति ॥
रात्रावरुंधर्तीद्विद्वासंपूज्यार्घ्यदद्यात् ॥ अरुंधतिनमस्तुवसिष्ठस्यप्रियेद्युमे ॥ पुत्रान्देहिमुखंदेहिगृहाणार्घ्येनमोस्तुते ॥ इ-
तिदत्त्वाभुंजीत ॥ इतिवटसावित्रीव्रतम् ॥

अथकोजागरव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनःस्वकुलस्यचाखंडलक्ष्मीप्राप्तिपूर्वकसुखादिप्राप्तयेलक्ष्मीप्रीत्यर्थकोजागर-
व्रतंकरिष्ये ॥ रात्रौमंडलेश्रीधेतिमन्त्रेणलक्ष्मीं० आतारमितिमन्त्रेण मसैरावनस्थमिन्द्रमावाहपूजयेत् ॥ परितोदीपान्घृतैर्न-
तैलेनवालक्षंतदर्धतदर्धपायशक्तियादत्थावीथीचतुष्पथेवादत्त्वानारिकेलोदकमाभंग्राश्याक्षैर्दीप्यस्तुत्सयेनरात्रिनिनयेत् ॥
प्रातर्धृतशर्करापायसादिनाप्राक्षणान्नसंतर्ध्वदक्षिणांदत्त्वाऽक्षिपोयहीत्याइष्टजैःसहभुंजीत ॥ इतिकोजागरव्रतम् ॥

अथसोमयस्यमावास्याव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनःअवैधव्यपुत्रपौत्रप्राप्तिपूर्वकमगुलसौभाग्यसिद्धिद्वाराश्वत्थरू-

पीनारायणप्रीत्यर्थे आचरितस्यसोमवत्यमावास्याव्रतस्यसांगतासिद्धयेतदुद्यापनाख्यकर्मकरिव्ये इतिसंकल्प्य दृताचार्यः सर्वतोभद्रस्वकलशेरीप्यमयपीठेसौवर्णाश्वत्थाधोहैमंलक्ष्मीनारायणंइदंविष्णुरितिमन्त्रेणप्रतिष्ठाप्यपूजयेत् ॥ मूलतोत्रस्वरूपायेतिपुरुषसूक्तेनवापूजयेत् ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यान्वादाध्यात् ॥ अन्नप्रधानं ॥ लक्ष्मीनारायणमथस्थसमिन् १ पायस २ तिल ३ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ब्रह्मादिमंडलेवताधैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ आचार्यपूजनं पीठदानंवादनदानंनक्षत्रभोजनंकर्यात् ॥ इतिसोमवत्यमावास्याव्रतम् ॥

अथपिठोरीव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनःस्वकुलस्वचसंतत्यविच्छेदपूर्वकपुत्रपौत्रलक्ष्मीसुखाद्यभिष्टुद्धयेसप्तवर्षाव्याचरितपिठोरीव्रतस्यसंपूर्णतासिद्ध्यर्थंचतुःपष्टियोगिनीस्वरूपासप्तमातृकाप्रीत्यथतदुद्यापनाख्यकर्मकरिव्ये ॥ दृताचार्यैःसर्वतोभेद्रेसप्तकलशेषु ब्राह्म्यादिसप्तमातरः ॥ ॐजुज्जानंसुसमातरोबुधार्थशासतश्चिये ॥ अयंभुवोरेयीणांचिकेतुयत् ॥ इत्यनेनआवासापूजयेत् ॥ तदुत्तरेकलशेशेचतुःपष्टियोगिनीरावाहयेत् -॥ प्रधानं ॥ सप्तमातृःअष्टोत्तरशतमाज्याहुतिभिः

१ चतुःषाष्टयोगिव्यस्तु--दिव्ययोगिनी १ नटरयोगिनी २ इन्द्रयोगिनी ३ वृषभरी ४ प्रेताक्षा ५ डाकिनी ६ काली ७ साररात्री ८ निशाचरार ९ उग्रेश्वरी १० रुद्रपताकी ११ टंकारा १२ भूतबाधरार १३ ऊर्ध्वकर्त्री १४ विहृपाक्षी १५ द्युष्कांगी १६ नरभोजना १७ भयश्री १८ वीरभद्रा १९ धूम्राक्षी २० कल्हप्रिया २१ राक्षसी २२ वीररत्नाश्री २३ विरूपा २४ भयवर्दी २५ नागुरी २६ रीद्रवेताली २७ धीवर्णी २८ त्रिपुरातका २९ भयनी ३० भवसनी ३१ कोविनी ३२ रुद्रेश्वरी ३३ शततार्दिनी ३४ बटवरी ३५ नागर्का ३६ यमदुर्गा ३७ काली ३८ खटुगी ३९ दीर्घलक्ष्मी ४० मातृनी ४१ मन्त्रयोगिनी ४२ काल्यायिष्टहिणी ४३ चक्री ४४ काली ४५ शुभनेश्वरी ४६ स्वपराशरी ४७ नागुरी ४८ लीलाश्री ४९ वामदेहि ५० मद्यनी ५१ अव्योमुखी ५२ प्रेरणी ५३ व्याघ्री ५४ वक्त्रा ५५ श्रेतभक्षणी ५६ वीरलम्बाश्री ५७ चण्डा ५८ नागाक्षी ५९ सुखाश्री ६० कामाक्षी ६१ उग्रानी ६२ जालवरा ६३ महालक्ष्मी ६४ ॥ इति ॥

योगिनीर्ब्रह्मादयश्चैकैकयाज्याहुत्या ॥ पीठदानमन्त्रः ॥ सोपस्करंचकलशंखगृहाणद्विजसत्तम ॥ प्रीयंतांमातरोमहंलोका-
नांस्थितिहेतवः ॥ इतिपिठोरीत्रतम् ॥

अथसूर्यव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनोरोगक्षयपुत्रलाभाविप्रासिपूर्वकाभीष्टकामनासिद्धार्धवर्षात्मकसूर्यव्रतोद्याप-
नंकरिष्ये ॥ उक्तप्रकरणेणष्टाचार्योपध्याहेसर्वतोभद्रेकलशंप्रतिष्ठाप्यतदुपरिपूर्णपात्रंनिधायतत्रद्वादशारंकमलंरौप्यमयंरथं
तदुपरिद्वैमंज्ञासहितंसहस्रकिरणंआकृष्णेनेतिमन्त्रेणप्रतिष्ठाप्य परितोद्वादशदलेषुद्वादशमासाधिपान्क्रमेणपूजयेत् ॥
मित्रं १ विष्णुं २ वरुणं ३ सूर्यं ४ भानुं ५ तपनं ६ इंद्रं ७ रविं ८ गभस्तिं ९ यमं १० हिरण्यरेतसं ११ दिवा-
करं १२ ॥ अर्घ्यमन्त्रः ॥ नमःसहस्रकिरणसर्वव्याधियिनाशन ॥ गृहाणार्घ्यमयादत्तंसंज्ञयासद्वितोरये ॥ अन्याद-
ध्यात् ॥ संज्ञासहितंसहस्रकिरणंपायसद्रव्येणाष्टोत्तरशतसंख्याकाहुतिभिःद्वादशपरिवारेवताःब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्या-
हुत्यायक्ष्ये ॥ ततोद्वादशब्राह्मणान्संतर्पयेत् ॥ इतिसूर्यव्रतम् ॥

अथाशादित्यव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनःसकलरोगनिरसनपूर्वकपुत्रपौत्रसकलाभीष्टसिद्धिद्वारासवितुप्रीत्यर्थंआ-
शादित्यव्रतंकरिष्ये ॥ तत्रमन्त्रः ॥ यथाशाविमलाःसर्वास्त्वभास्करभानुभिः ॥ तथाशाविमलामहंशुक्रनित्यंममाध्यतः ॥
नमोस्तुतेपापविनाशनायविधात्मनेससतुरंगमाय ॥ सागर्ग्यजुर्धामनिधेविधात्रेभवच्चिपोतायनमःसवित्रे ॥ अनेनमन्त्रे-
णमासाधिपनाममन्त्रेणचपूजाकार्यं ॥ मासाधिपनामानि सूर्यः १ घाता २ वरुणः ३ माधवः ४ हरिः ५ रविः ६

रुद्रः ७ भर्गः ८ स्वर्गरेताः ९ अर्यमा १० भानुः ११ भास्करः १२ ॥ वृताचार्यः सर्वतोभद्ररक्तवर्खवेष्टितंताम्रकलशं-
तत्रपूर्णपात्रेद्वादशारंक्रमलं विरच्य तन्मध्यैरौषधैर्मंसवितारं आकृज्जेनेतिमन्त्रेणसंस्थाप्यपरितोद्वादशदलेषुपूर्वोक्तान्द्वा-
दशमासाधिपान्प्रतिष्ठाप्यउक्तप्रकरणेषूपूजयेत् ॥ ततोभिंप्रतिष्ठाप्यहोमयेत् ॥ प्रधानंसवितारंपायस १ द्रव्येणाष्टोत्तर-
शत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ मासाधिपद्वादशदेवताः ब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ अत्रपायसपूरितताम्र-
पात्रद्वानमुक्तं ॥ होमःकृताकृतः ॥ इत्याशादित्यप्रतम् ॥

अथसोमवारप्रतप्तम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनःअशेषपापक्षयपूर्वकस्तपुत्रासाधनधान्यैश्वर्यादिवृद्धिद्वाराऽऽमुककामनयावाचरितस्सोमवारप्रतप्तस्यसांगतासिद्धयेतदुद्यापनंकरिष्ये ॥ वृताचार्यःलिंगतोभद्रंकिरच्यतत्रब्रह्मादिदेवताआवाह्यतदुपरिकलशपूर्णपात्रैर्हर्मशिवंज्यम्यकमितिमन्त्रेण हैमीगौरीचण्वेअंचिकइतिमन्त्रेणपुरतोरजतंवृषभंआहुःशिशानइतिमन्त्रेणप्रतिष्ठाप्य पुरतः पूर्वोदिकमेण अनंतं १ सुक्ष्मं २ शिवं ३ उत्तमं ४ त्रिमूर्तिं ५ रुद्रं ६ श्रीकंठं ७ शिखंडिनं ८ ॥ पुनराग्नेयादिविदिक्षु गणेशं १ मातृः २ दुर्गां ३ क्षेत्रपालं ४ ॥ पुनःपूर्वादिदिक्षुलोकेशांस्तत्तमन्त्रैःप्रतिष्ठाप्यपूजयेत् ॥ प्रातराग्नेप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् ॥ सोमंशिवंज्यम्यकमितिमन्त्रेणपलाशसमिद्धिः आप्यायस्वेतिमन्त्रेणपूषदाज्येन त्वष्टृसोमासीत्तिमन्त्रेण यय १ प्रीहि २ पायस ३ तिल ४ आज्य ५ द्रव्यैः प्रलेकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ गौरीच-त्रिमध्याक्तदूर्वाभिस्त्रायतीभिःपरिधारदेवतान्ब्रह्मादिदेवताद्यैर्कैक्याऽप्याहुत्यायध्वे ॥ ततःपीठंव्रतपूर्त्येधबलंगंचदद्यात् ॥

अथनक्तत्रतोद्यापनंस्कान्दोक्तम् ॥ लिंगतोभद्रमंडलेकलशोपरिसौवर्णीउमामहेश्वरप्रतिमांपुरतोराजतंशुपमंचप्रतिष्ठा-
प्यपोडशोपचारैःपूजयेत् । सहस्रनामभिःसहस्रविल्वपत्रसमर्पणं सौवर्णविल्वपत्रार्पणंच । रात्रौजागरणं । प्रातरग्निंप्रति-
ष्ठाप्य ॐअयम्यकंय० मृतातइतिमन्त्रेण तिल १ विल्वपत्र २ आज्य ३ अपूप ॥ द्रव्यैःप्रतिद्रव्यंअष्टोत्तरशताहुतयः ।
सद्यस्तसगोदानं । एकादशब्राह्मणभोजनंच ॥ इतिनक्तत्रतोद्यापनम् ॥

अथनक्तत्रतोद्यापनंविष्णुधर्मास्तरोक्तम् ॥ सर्वतोभद्रमंडलेकलशोपरिसौवर्णिकेशवंप्रतिष्ठाप्यपुरुषसूक्तेनपोडशोपचारैः-
पूजयेत् ॥ अभिंप्रतिष्ठाप्य ॐइदंविष्णुरितिमन्त्रेणआज्य १ पायस २ द्रव्याभ्यांप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशताहुतयः । कपिला-
गोदानं ॥ इदंत्रतंमयादेवाचरितंप्रीतयेतव ॥ न्यूनंसंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ इतिक्षमाप्यब्राह्मणान्भोजयेदिति ॥
निर्णयसिन्धौधर्मावर्धात्रतोद्यापनकौमुद्यांच नकेवल्ययुगंदेयमित्येवोक्तं । व्रतराजेतुगोदानमेवोक्तं । इतिनक्तत्रतोद्यापनम् ॥

अथशिवामुष्टिप्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यमेहजन्मनिअखिलपापक्षयपूर्वकःदुःखदारिद्र्यानशयिपुलस्तुखसौभाग्यैश्वर्यपु-
त्रपौत्रादिप्राप्त्यर्थंश्रीशिवप्रीत्यर्थंपञ्चवर्षात्मकंपंचधान्येनशिवमुष्टिप्रतंकरिष्ये ॥ मन्त्रपुष्पांतेधान्यंसमर्प्य ॥ वृताचार्यः एक-
लिंगोऽवपीठेकलशंस्थाप्यराजतंपूर्णपात्रंनिधायतत्रहैमीउभेशप्रतिमांराजतंशुपमंसंस्थाप्यलोकेशानावाहपूर्ववत्पूजयेत् ॥
सुवर्णेनिर्मितंधान्यंकृत्वापंचसंख्ययात्रीणिएकैकंसमर्पयेत् ॥ सुवर्णविल्वदलानिअथचारौप्यमयानिकृत्वाधान्यसंख्ययास-

१ अथमेशाज्जतहुतान् १ द्वितीययवान् २ तृतीययवान् ३ चतुर्थयवान् ४ पंचमेमुद्रा ५ एतैकपञ्चमस्यप्रत्यवाप्राद्याअश कीर्तिविक्रनननुन्युन ॥

मर्पयेत् ॥ अग्निप्रतिष्ठाप्यान्यादध्यात् ॥ अन्नप्रधानं ॥ उभेयं समित् १ तिल २ आज्य ३ द्रव्यैः गायत्रीमन्त्रेण अष्टोत्तरशत-
संख्याद्वितीयाभिः लोकपालान्नस्त्रादिदेवताद्यैकैक्याज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ ततः शिवाय पंचरत्नादिसमर्पयेत् ॥ इति शिवा मुष्टिब्रतम् ॥

अधमङ्गलागौरीव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनोऽप्यैव्यपुत्रपौत्राद्यौ हि कनानाविधभोगप्राप्तिपूर्वकगौरीलोकप्राप्त्यर्थं-
आचरितं यत्पंचवर्षात्मकं मङ्गलागौरीव्रतं तत्संपूर्णफलावाप्तयेतदुद्यापनं करिष्ये ॥ वृताचार्यः एकलिङ्गोद्भवब्रह्मादिदेवतास्या-
पनपूर्वकं रघुपेरिकलशं प्रतिष्ठाप्य तत्रैह्यगौरीं अम्बे अम्बिकेति मन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥ परितः पिष्टजान्दुर्गमार्गकारान्
पोढशतं तु बतियुतान् दीपान् प्रज्वालयेत् ॥ आत्तरग्निं प्रतिष्ठाप्या न्यादध्यात् ॥ गौरीं घृत १ तिल २ अक्षता ३ विलयदल ४
द्रव्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ब्रह्मादिदेवताद्यैकैक्याज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ दंपतीसंपूज्य सौभाग्यद्रव्ययत्नद-
क्षिणाफलतां धूलादिसहितं पक्वान्नपूरितं वंशपात्रं उपायनमिदं द्रव्यमिति मन्त्रं पठं स्तद्वत्वा तत आचार्यसंपूज्य रौप्यपात्रे सुवर्णव-
तिसंयुतं दीपं कृत्वा चार्याय दत्त्वा सोपस्करं पीठं व्रतपूर्तयेर्गांच दत्त्वा ताम्रपात्रं पक्वान्नपूरितं वत्खादियुतं मात्रे दत्त्वा परमांनेन भूदे-
वान्संतर्पयेत् ॥ इति मङ्गलागौरीव्रतम् ॥

अधभौमवारव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य अभीष्टकामनासिद्ध्यर्थं आचरितं यद्भौमवासराग्रतस्तत्संपूर्णफलावाप्तयेतदुद्यापनं-
करिष्ये इति संकल्प्य घृताचार्य उक्तविधिना सर्वतोभेदं कलशप्रतिष्ठातं कृत्वा तत्रैह्यमङ्गलमुक्तपूजाविधिना संपूज्य (ह्रीं श्रीमं-
गलाय नमः अयं मूलमन्त्रः ॥ अंगारकाय विद्महे मृगिषुत्राय धीमहि ॥ तन्नो भौमः प्रचोदयात् ॥ इयं गायत्री ॥ अग्निर्मूर्धंति वै दि-

कोमत्रः) सुवर्णपुष्पैर्विशेषपूजांकृत्वा ॥ मंगलोभूमिपुत्रध्वजगुणहर्ताघनप्रदः ॥ स्थिरासनोमहाकायःसर्वकर्माचरोधकः ॥
लोहितोलोहितोहिताध्वसामगानांकृपाकरः ॥ धरात्मजःकुजोभौमोभूतिदोभूमिनंदनः ॥ अंगारकोयमध्वैवसर्वरोगापहा-
रकः ॥ दृष्टिकर्तापदार्ताचसर्वकामफलप्रदः ॥ अत्रप्रधानं ॥ मंगलगुड्याज्यमिश्रिततिलद्रव्येणाष्टोत्तरसहस्रसंख्याकाहुति-
भिःमूलमन्त्रेणगायत्र्यावायैदिकेनवाएकविंशतिपरियारदेवताःतेनैवद्रव्येणाष्टाष्टसंख्याकाहुतिभिःब्रह्मादिदेवताध्वैकैक्याज्या-
हुत्यायक्ष्ये ॥ मंगलोभूमिपुत्रध्वेत्याद्याएकविंशतिदेवतास्तासानाममंत्रेणहोमः ॥ मंगलःप्रतियुद्धातिमंगलोवैददातिच ॥
मंगलस्तारकोभाभ्यामंगलायनमोनमः ॥ इतिभौमवारप्रतम् ॥

अथशनैश्चरप्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनःअखिलदुःखदौर्भाग्यनिरसनपूर्वकंइहजन्मनिजन्मांतरेचअतुलसुखपुत्र-
पौत्रघनधान्याद्यभिवृज्यर्थशनैश्चरप्रतंकरिष्ये ॥ शनैश्चरंदीर्घेदेहंदंडपाशधरंतथा ॥ पिगाधूंस्थूलवेहंयज्यायामिरविनंद-
नम् ॥ इतिध्यात्वा ॥ शन्नोदेवीरितिवैदिकेन शनैश्चरायनमहतिनाममंत्रेणवापूजयेत् ॥ अत्रप्रधानंशनैश्चरंशमीसमित् १
तिल २ आज्य ३ द्रव्यैःप्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याहुतिभिः ब्रह्मादिदेवताध्वैकैक्याज्याहुत्या ॥ ततोविग्रंसंपूज्यप्रस्थतिला-
नांवायनंसदक्षिणंदत्त्वादेवंविसृजेत् ॥ इतिशनैश्चरप्रतम् ॥

अथशिवलक्षपूजाप्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य ममअनेकजन्मार्जितदुरितानिनिवृत्तिपूर्वकंप्रेहिकपुत्रपौत्रादिविधिसुख-
प्राप्त्यनंतरशिवलोकनिवासकामनयाकृतंयह्लक्षपूजाविधानंतत्संपूर्णफलान्वाप्तयेतदुद्यापनाख्यंकर्मकरिष्ये ॥ ततोदृताचार्यः

वेदिकालिगतोभद्रस्थकलशेधान्यपूरितपूर्णपात्रेमध्येसौवर्णमहेदंनमःशंभवाथचमयोभवेचेतिमन्त्रेणसंस्थाप्य तद्धामभागे-
 सौवर्णौगौरीचञ्चवेजम्बिकेतिमन्त्रेणसंस्थाप्य पुरतीराजतंतृपमंआशुःशिशानइतिमन्त्रेणसंस्थाप्यपरिवारदेवताःस्थापयेत् ॥
 पूर्वोदिदिक्षु अधर्मं० अश्वरामं० अनैथ्यं० महेश्वरं० ॥ तद्वहिः ऐशान्याईशानवक्राय० पूर्वोत्तरपुरुषाय० दक्षिणेअथोरवक्राय०
 पश्चिमेसद्योजातयक्राय० उत्तरेवामदेववक्राय ॥ पूर्वोदिपु वामायै० श्रेष्ठायै० काल्यै० उन्मन्यै० ॥ पुनःपूर्वामारभ्यैशा-
 नीपयंतं अजैकपदे० अहिर्बुध्याय० भवाय० शर्वाय० उमापतये० रुद्राय० पशुपतये० शंभवे० वरदाय० शिनाय० ई-
 श्वराय० ॥ पुनःपूर्वं मंदिकालौ० दक्षिणेभृङ्गिचंडौ० पश्चिमेवृषस्कन्दौ० उत्तरे देशकालौ० ततइंद्रादिलोकेज्ञान् पयंसं-
 स्थाप्यपूजयेत् ॥ प्रधानम् ॥ सोममहेदंतिलद्रव्येणायुतसंस्त्याकाहुतिभिः सहस्रपरिमिताभिर्वा परिवारदेवतामंडल-
 देयताधर्पकैकयातिळाहुत्याज्याहुत्यावायस्ये ॥ शेषेणेत्यादिसमानं ॥ इतिशिवलक्षव्रतम् ॥

अथविष्णुलक्षपूजाव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यजखिलनानाविधपातकक्षमनपूर्वकमैहिकामुष्मिकनिरतिशयानंदप्राप्ति-
 द्वारालक्ष्मीनारायणप्रीत्यर्थंतुलस्यादिलक्षव्रतोद्यापनंकरिष्ये ॥ धृताचार्योवेदिकायांसर्वतोभद्रेद्रव्यादिदेवतास्थापनपूर्वकं
 कलशप्रतिष्ठाप्य तत्रसौवर्णचतुर्भुजलक्ष्म्यालिङ्गितवामांगनारायणंसहस्रशीर्षेतिमन्त्रेणसंस्थाप्यपुरतःसौवर्णराजतंचागरुडं ॥
 सामभ्यनिगरीरस्त्वंवाहनंपरमेष्ठिनः ॥ विपपापहरोनित्यमतःशान्तिप्रयच्छमेइति ॥ ततईशान्यादिविदिक्षुशंखचक्रंगदां
 पञ्च ॥ ततःपरितोलोकेशान्संस्थाप्यपूजयेत् ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यान्यादध्यात् ॥ अत्रप्रधानं लक्ष्मीनारायणं ॐन-

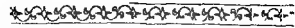
मोनारायणायेतिमंत्रेणमधुलाजमिश्रिततिल १ पायस २ घृत ३ चरु ४ द्रव्यचतुष्टयेनप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसहस्राहुतिभि-
रष्टोत्तरशताहुतिभिर्वातथाचतुष्टयेनअयुताहुतिभिःसहस्राहुतिभिर्वीसहस्रनाममंत्रैर्यक्षेपरिवारदेवतामंडलदेवताश्चैकैकया-
ज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ पायनमन्त्रः ॥ अलशायीब्रह्मपितायद्गर्गसचराचरं ॥ अनंतभोगशयनःप्रीयतांभजनार्दनः ॥ इतिदत्त्वा
गांपयस्विनींचदत्वाधिकफलप्राप्तयेसोपस्करांशय्यांचदत्वापंचाधिकान्निद्रजान्सदन्नेनभोजयेदिति ॥ एयमेवविधानेनगणे-
शांचिकयोर्नृप ॥ तत्तन्मंत्रेणपूजातुतत्तन्नामसहस्रकैः ॥ गणेशेलङ्घुकैर्होमंपंचखाद्यैरथापिवा ॥ पायसेनतुदेव्याश्चतिलैर्वी-
कैयलैरपि ॥ एवंकृत्याविधानेनस्वर्गलोकेमहीयते ॥ इतिविष्णुलक्षपूजा ॥

अथलक्षप्रदक्षिणाग्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनोऽखिलपापरोगपीडानिरसनपूर्वकामीष्टसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरश्री-
त्यर्थंविष्णोरमुकदेवस्येतिवाअमुककामनयाकृताःप्रदक्षिणास्तत्साहुपयार्थतदुद्यापनंकरिष्यइतिसंकल्प्य ॥ घृताचार्यःसर्वतो-
भद्रेफलशोपरिहिंसंकृतप्रदक्षिणंदेयंतत्तन्मंत्रेणसंपूज्यसाष्टांगंग्रणमेत् ॥ प्रधानंदेवंविष्णुंविष्णुगायत्र्याष्टोत्तरशतसंख्ययाचर्वा
१ ज्या २ हुतिभिःब्रह्मादिदेवताःएकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ इतिलक्षप्रदक्षिणाविधानं ॥ पिप्पलोदृक्षराजेन्द्रोह्यग्निगर्भस्त्वमे
वच ॥ प्रसुर्यनरूपतीनांचपूर्वजन्मनियत्कृतं ॥ अचौषंनाशयक्षिप्रंतवरूपप्रदानतः ॥ ततोद्विजंप्रार्थयेत् ॥ अमुंतंरुद्रहाणत्वं-
विष्णुरूपंद्विजोत्तम ॥ स्वीकृत्यदुष्कृतंघोरंक्षिप्रंशांतिंप्रयच्छमे ॥ व्रतपूर्तयेशुक्लोगांचदद्यादिति ॥ इत्यश्वत्थप्रदक्षिणा ॥

अथलक्षचर्तिग्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यात्मनोरजःसंपर्कादिविविधपातकक्षयागम्यागमनकोटिनाशविचिधैहिकपुत्रपौत्रा-

दिसुखप्राप्तिपूर्वकविष्णुलोकप्राप्तिद्वारा धीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमाचरितयलक्षयतिव्रततत्संपूर्णफलावाप्तयेतदुद्यापनाख्यं कर्म क-
रिष्ये इति संकल्प्य द्यूताचार्यः सर्वतोभद्रकलशं प्रतिष्ठाप्य तन्मध्ये देवेशं दं विष्णुरिति मन्त्रेण दैर्भां श्रिया सहितं विष्णुं तद्दक्षिणे सावि-
त्र्या सहितं ब्रह्माणं ब्रह्मजज्ञानमिति मन्त्रेण विष्णो रुचरे उभा सहितं शंभुं नमः संभवाय च मयो भवाय चेति मन्त्रेण इति देयताश्रयं सं-
स्थाप्य पुरतो राजतंगरुडं प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥ प्रधानं लक्ष्मीं सहितं विष्णुं घृता न्वितपायस १ पलाशसमित् २ घृत ३ द्रव्यैः
सह लसंख्याकाहुतिभिः तथा ब्रह्मसंभू अष्टाविंशतितिलाहुतिभिः मंडलदेवताधैकैकया ज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ अत्र क्रमः अग्नेन य-
ज्ञाचापायसं इदं विष्णुरिति मन्त्रेण पलाशसमिधः विष्णुगायत्र्या घृतं च हुनेत् ॥ दीपदानं ॥ रौप्यपात्रस्थितं दीपं दैमया तिस-
मन्यते ॥ फांस्पात्रेण सहितं ददामि व्रतपूर्तये ॥ इति मन्त्रेण दत्वा आचार्यसंपूजयथाशक्ति दक्षिणां गांच दत्वा ब्राह्मणभोजनं
संकल्पयेत् ॥ इत्येकसूत्रवर्तिमाणि फललक्षयति व्रतं ॥

अथ रुद्रलक्षयति व्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य ममाखिलदुरितनाशाभीष्टसिद्धिपूर्वकशिवलोकप्राप्तिसांवसदाशिवप्रीत्यर्थं
आचरितरुद्रलक्षयति व्रतस्योद्यापनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ घृताचार्यः लिङ्गतो भद्रे ताम्रकलशोपरि ह्येवंसांबं रुद्रं त्र्यं च कभिति मं-
त्रेण प्रतिष्ठाप्य पुरतो द्युपमं च संपूज्य प्रधानं देवं सांबं त्र्यम्बकमिति मन्त्रेण ॥ ऊं नमः शिवायेति मन्त्रेण वा घृत १ पायस २ चित्त्व
३ द्रव्यैः सह तिलाहुतिभिः मंडलदेवताधैकैकया ज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ होमदशांशतः साधारणं तर्पणं कांक्षया त्रसहितं दीपदानं च ॥
इति रुद्रचिन्त्यलक्षयति व्रतोद्यापनम् ॥

अथकदलीव्रतोद्यापनम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यात्मनश्हजन्मनिजन्मांतरेवासौभाग्याराग्यपुत्रपात्रलक्ष्मीष्टाद्वेसवन्दुःखनाश-
नपूर्वकंउभामद्येश्वरासिकामःकदलीव्रतोद्यापनंकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ कदल्याआलवालंकृत्वाउपरिमंडपंचतुद्धारंकृत्वापूज-
येत् ॥ वृताचार्यःकदलीमूलदेशेमुदावेदीनिधायतत्रार्लिगतोभद्रेलक्षविधिनान्नान्नादिदेवताआवाह्य तदुपरिकलशस्वपूर्णपा-
त्रेहैमंशिवंद्यम्बकमितिमन्त्रेणगौरीचाम्बेअम्बिकेइतिगायत्र्याथाप्रतिष्ठाप्यपुरतोष्टपभंराजतंचपूजयेत् ॥ ततःकदलीं ॥ क-
दल्यैकामदायिन्यैमेघायैधनमोनमः ॥ रंभायैभूतसारायैसर्वसौख्यप्रदेनमः ॥ इत्यनेनपूजयेत् ॥ कदलीपरितोलोकपाला-
नाषास्यततलैलहरिद्रादिनाममल्लक्षणंकृत्वास्त्रीभूपणैर्भूषयित्वाऽयाहनाधुपचारैःसंपूजयेत् ॥ अन्नप्रधानं शिवंगौरींकदलीं
चपलाशसमिन् १ मधु २ सर्पिः ३ तिल ४ ग्रीहि ५ द्रव्यैः तिलाज्याभ्यांघा प्रत्येकमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिवासंख्याका-
तिभिः ब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्या ॥ क्रमेणहोममन्त्राः त्र्यम्बकं० अम्बेअम्बिकेइति ॥ ॐआंशींकींकामिन्यैविद्म-
हेत्रैलोक्यक्षोभिण्यैधीमहि ॥ तन्नःकदलीप्रचोदयात् ॥ उमेगौरिनमस्तुभ्यंनमस्तेविधधारिणि ॥ परमानंदरूपिण्यैक-
दल्यैतेनमोनमः ॥ धायनंदयात् ॥ ततआचार्यायसंपूज्यपीठंकदलीचदयात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ कदलींकामदात्रींचसर्वसौ-
ख्यप्रदायिनीम् ॥ गिरिजाहररूपायैब्राह्मणायददाम्यहम् ॥ प्रतिगृह्णद्विजेश्व्रेष्टसमस्तफलदायक ॥ कदल्याभ्यप्रदानेनपू-
र्णाःसंतुमनोरथाः ॥ कदलीप्रतिगृह्णातिकदलीवैददातिच ॥ कदलीतारकोभाभ्यांकदल्यैतेनमोनमः ॥ कदलीदानसां-
गतासिद्ध्यर्थेहिरण्यदक्षिणां ॥ इतिकदलीव्रतोद्यापनम् ॥

चित्रीनक्षसंप्रीत्यैगृहाणद्विजसत्तम ॥ सौभाग्यद्रव्ययुतवायनानिउपायनभित्तिमन्त्रेणयथाशक्तिदद्यात् ॥ ततःपीठं व्रतपूतये
मांचदत्तयात्राक्षणान्संतर्पयेदिति ॥ इतिकृष्णाडीव्रतम् ॥

अथकृष्मांडाष्टकफलदानम् ॥ भविष्ये ॥ ब्रह्महत्यादिपापं कृष्मांडं शुभसौख्यदं ॥ कार्तिकेयसप्तम्यां दद्यात्पुण्यदि-
नेष्वपि ॥ अथेत्यादि० समब्रह्महननादिसप्तस्तपापक्षयपूर्वकयष्टुत्रपौत्रसौभाग्यादिसकलमनोरथावासिकृष्मांडबीजसम-
सहस्रसंख्याफाब्दब्रह्मलोकनियासकामोदं कृष्मांडाष्टकफलदौनेकेवलैककृष्मांडदानं वा करिष्ये ॥ गणपतिपूजनं कृष्मांडपूज-
नं ब्राह्मणपूजनं च करिष्ये ॥ अस्थमितग्रीहिगोधूमराशयुपरिकृष्मांडान्संस्थाप्य ॥ ब्रह्मसावित्रीदैवत्यायरुद्रदैवत्यायवाक्कृ-
ष्मांडाय नम इति पौंड्रशोपचारैः संपूज्य ॥ दानमन्त्रः ॥ ब्रह्महत्यादिपापमंत्रब्रह्मणानिर्मितं पुरा ॥ कृष्मांडं बहुबीजाढ्यं पुत्र-
पौत्रादिष्टदिदं ॥ ग्रीहीधुदं बहुक्रादिधात्रीफलसमन्वितं ॥ फलतांबूलसंयुक्तं घृताक्तं दीपसंयुतं ॥ सुक्ताग्रवालहेमादि-
युक्तं दत्तं तपद्विज ॥ अनंतपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छमे ॥ गोत्राय शर्मणे तु पूजिताय इदं कृष्मांडदानं घृताक्तं तिलसंयु-
क्ताग्रवालहेमरत्नफलतांबूलयत्नदीपाद्यन्यतमयथाशक्तिसोपस्करादियुतं त्वर्गदक्षिणादियुतं तु न्यमहंसं प्रददेनमम इति द्विज-
हस्ते दद्यात् ॥ इतिकृष्मांडदानविधिः ॥

अथ दशहराग्रतविधिः ॥ देशकालौ संकीर्त्तं भूमेतज्जन्मजन्मांतरसमुद्भूतं तन्निविधकायिकचतुर्विधवाचिकत्रिविधमानसे-
तित्स्कांदोकदशविधपापनिरासत्रयादिशच्छतपित्रुद्धारब्रह्मलोकवास्यादिफलप्राप्त्यर्थं ज्येष्ठमासादिदशमयोगपर्यन्तं अस्यां म-

अथ कर्कटीव्रतम् ॥ देशकालौ निर्दिश्य मम सकलसौभाग्यपुत्रपौत्रप्राप्त्यर्थं श्रीउमामहेश्वरश्रीत्यर्थं कर्कटीव्रतं करिष्ये ॥ घृ-
ताचार्यः लिङ्गतो भद्रं ज्यम्बकमिति रुद्रं अम्बेजम्बिक इति उमां च प्रतिष्ठाप्य ॥ ध्यानं ॥ सर्वकोटिप्रतीकांशं त्रिनेत्रं चंद्रभूषणम् ॥
शूलयज्रगदाकुंभपाशांकुशधरं त्रिसुं ॥ परदाभयपाणिं च सूर्याभरणभूषितं ॥ उमालिङ्गितसर्वगं शांतं ध्यायेत्सदा शिवं ॥ पो-
ख्दशीपचारैः संपूज्य ॥ कर्कटीवलीं च संपूज्य ॥ प्रार्थना ॥ फलपवह्निमहाभोगे सौभाग्यारोग्यदायिनि ॥ प्रार्थयामि व्रता-
दीत्यां भर्तुः धेयोऽभिवृद्धये ॥ अवप्रधानं उमां महेश्वरं च पायस १ आज्य २ तिल ३ द्रव्यैः आवाहनोक्तमन्त्रेण प्रत्येकं
प्रतिद्वयमष्टोत्तरशतमष्टविंशतिपासं स्यात्काहुतिभिः ब्रह्मादिदेवता एकैकया हुत्वा ण्यं हुत्वा ॥ दानमन्त्रः ॥ कर्कटीनामया व-
लीविधाया निर्मितापुरा ॥ तस्याः फलप्रदानेन पूर्णाः संतुभनोरथाः ॥ गृह्हाणे मां महावलीं सफलं वत्सं युतां ॥ कल्पितं मे-
फलं चास्तु मे तेन मम शंकर ॥ पीठं गां चाचार्याय दद्यात् ॥ इति कर्कटीव्रतम् ॥

अथ कृष्मांडीव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः सत्पुत्रप्राप्तिपूर्वकं अतुललक्ष्मीसुखाभिवृद्धिद्वारा ब्रह्मसावित्री प्रीत्यर्थं कृष्मांडीव्रतोच्चापनं करिष्ये ॥ ततो द्युताचार्यः सर्वतोभद्रे हेमप्रतिमयोः ब्रह्मसावित्री ब्रह्मज्ञानं गायत्री मन्त्राभ्यां प्रतिष्ठाप्य पू-
जयेत् ॥ कृष्मांडीपूजनमन्त्रः १ कृष्मांडी पूज्य मन्त्रः ॥ न गोलुसुखदा ऽथैव च सावित्र्यै तेन मोनमः ॥
ब्रह्माणं सावित्रीं च घृत १ तिल २ द्रव्याभ्यां प्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ब्रह्मादिदेवता एकैकया हुत्वा
पश्य ॥ कृष्मांडीदानमन्त्रः ॥ कृष्मांडीं च द्रुवी जाड्यां वस्त्रालंकारभूषितां ॥ दक्षिणाकलशोपेतां द्विमकृष्णोऽसंयुताम् ॥ सा-

वित्रीब्रह्मसंप्रीत्येष्टहाणद्विजसत्तम ॥ सौभाग्यद्रव्ययुतवायनानिउपायनभित्तिमन्त्रेणयथाशक्तिदद्यात् ॥ ततःपीठं व्रतपूर्तये
गांचदत्त्वाब्राह्मणान्संतर्पयेदिति ॥ इतिकृष्णाडीव्रतम् ॥

अथकृष्णांडाष्टकफलदानम् ॥ भविष्ये ॥ ब्रह्महत्यादिपापघ्नंकृष्णांडशुभसौख्यदं ॥ कार्तिकेरधसप्तम्यांदद्यात्पुण्यवि-
नेष्यपि ॥ अथेत्यादि० ममब्रह्महननादिसप्तस्तपापक्षयपूर्वकवहुपुत्रपौत्रसौभाग्यादिसकलमनोरथावासिकृष्णांडबीजसम-
सहस्रसंख्याकाब्दब्रह्मलोकनियासकामोहंकृष्णांडाष्टकफलदोनैकेवलैककृष्णांडदानंवारिष्ये ॥ गणपतिपूजनंकृष्णांडपूज-
नंब्राह्मणपूजनंचफरिष्ये ॥ प्रस्थमितत्रीहिगोधूमराशुपरिकृष्णांडान्संस्थाप्य ॥ ब्रह्मसावित्रीदैवत्यायरुद्रदैवत्यायवाक्कृ-
ष्णांडायनमइतिपोडशोपचारैःसंपूज्य ॥ दानमग्नः ॥ ब्रह्महत्यादिपापघ्नं ब्रह्मणानिर्मितंपुरा ॥ कृष्णांडचहुबीजाख्यंपुत्र-
पौत्रादिदृष्टिदं ॥ श्रीहीह्रुदंडचुकादिधात्रीफलसमन्वितं ॥ फलतांबूलसंयुक्तं धृताक्तं दीपसंयुतं ॥ सुक्ताप्रगालेहमादि-
शुक्तंदत्तंतवद्विज ॥ अनंतपुण्यफलदमतःशांतिंप्रयच्छमे ॥ गोत्रायशर्मणेशुपूजिताय इदंकृष्णांडदानंप्रुताक्तंतिलल्लिसंसु-
क्ताप्रगालेहमरत्नफलतांबूलयक्षदीपाद्यन्यतमयथाशक्तिसोपस्करादियुतंस्वर्णदक्षिणादियुतंतुभ्यमहंसंप्रददेनममइतिद्विज-
हस्तेदद्यात् ॥ इतिकृष्णांडदानविधिः ॥

अथदशहराव्रतविधिः ॥ देशकालौसंकीर्त्यं ममैतज्जन्मजन्मांतरसमुद्भूतत्रिविधकायिकचतुर्विधवाचिकत्रिविधमानसे-
तिस्कांदोक्तदशविधपापनिरासत्रयर्क्षिशच्छतपित्रुद्धारब्रह्मलोकावास्यादिफलप्राप्त्यर्थं ज्येष्ठमासादिदशयोगपर्वणिअस्यांम-

दानद्यांक्षानंतीर्थपूजनं प्रतिमायां जाह्नवीपूजां तिलादिदानं मूलमन्त्रजपमाज्यहोमं च यथाशक्तिकरिष्ये ॥ यथाविधि क्षानं दश-
पारं कृत्वा ॥ जले स्थितो दशवारं सकृद्वायश्चमाणं स्तोत्रं पठित्वा वासः परिधानादिपितृतर्पणांतं नित्यं विधाय तीर्थपूजां विधाय
सर्वमिंधान् दशप्रसूतिरुष्णतिलात्तृतीयं जलान्नाप्रक्षिप्य गुडमिधान् सकुपिंडान् दशप्रक्षिपेत् ॥ ततो गंगतटे ताम्रे मृन्मये-
वास्थापित फलशेसौषणादिप्रतिमायां चतुर्भुजां गंगामावाहयेत् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ नमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै-
रेषै लेशि पापैश्चक्षुषैः अमृतापैर्विभक्तैः पिपैर्नैर्दिन्यै तेन मोनमः ॥ द्विजमात्रधिपयो विशस्यक्षरो यथा ॥ ॐ नमः शिवायै नारा-
यण्यै दशहरायै गंगायै स्वाहेति ॥ एवं गंगामावाह्य ॥ नारायणं रुद्रं ब्रह्माणं सूर्यं भगीरथं हिमाचलं च नामभद्रेण तत्रैवावाह्य ॥
उक्तमूलमन्त्रमुच्चार्य धीगंगायै नारायणरुद्रब्रह्मसूर्यभगीरधहिमवत्सहितायै आसनं समर्पयामीत्येवमासनाद्युपचारैः पूजयेत् ॥
दशविधपुष्पैः संपूज्य दशांगंधूपयित्वा दशविधमैवेद्यां तेषां चूलदक्षिणां दत्त्वा दशफलान् पर्पयेत् ॥ दक्षदीपान् दत्त्वा पूजां समाप-
येत् ॥ दशविधेभ्यः प्रत्येकं पौडशपोडशमुष्टितिलान्स दक्षिणां दद्यात् ॥ एवं यवानामपि ॥ ततो यथाशक्त्यलंकृतां गां दद्यात् ॥
मत्स्यकच्छपमं इकान् सौवर्णान् राजतान् पिष्टमयान्वासं पूज्य तीर्थं क्षिपेत् ॥ एवं दीपान् प्रवाहयेत् ॥ जपहोमचिकीर्षायां पू-
र्वोक्तमूलमन्त्रसंपंचसहस्रसंख्यां जपदशां सहोमः ॥ यथाशक्ति याजपहोमौ ॥ तत्र दशहराप्रतांगत्वेन होमं करिष्ये इति सं-
कल्प्य स्तंभिले मिप्रतिष्ठाप्य गन्वाधाने च क्षुपी आज्येन त्वं धीगंगां अमुकं संख्यया आज्येन नारायणादिपदे देवता एकैकया ज्या-
हुत्वा शेषेण स्विष्टकृत्तमित्सादिप्रोक्ष्य ण्यासाद्य आज्यं संस्कृत्य यथान्वाधानं जुहुयात् ॥ दशब्राह्मणान् जुहुवा सिनी-

ध्वभोजयेत् ॥ प्रतिपद्दिनमारभ्यस्नानादिपूजांतोविधिःकार्यद्रतिकचिद् ॥ इतिदशहरात्रतोद्यापनविधिः ॥
 दशहरास्तोत्रंस्कांदे ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नमःशिवायैगंगायैशिवदायैनमोनमः॥नमस्तेरुद्ररूपिण्यैशांक्यैतेनमोनमः॥१॥ नम-
 स्तेविश्वरूपिण्यैब्रह्मभूत्यैनमोनमः ॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यैनमोभेषजमूर्तये ॥ २ ॥ सर्वस्वसर्वव्याधीनांभिपक्वधैवैनमोस्तुते ॥
 स्थाणुजंगमसंभृतविपहंज्यैनमोनमः ॥ ३ ॥ भोगोपभोगदायिन्यैभोगबलैनमोनमः ॥ मंदाकिन्यैनमस्तेस्तुस्वर्गदायैनमो-
 नमः ॥ ४ ॥ नमस्कृतैलोक्यभूपायैजगद्धात्र्यैनमोनमः ॥ नमस्त्रिगुरुसंस्थायैतेजोबलैनमोनमः ॥ ५ ॥ मंदायैलिंगधारि-
 ण्यैनारायण्यैनमोनमः ॥ नमस्तेविश्वशुल्ल्यायैरेचत्यैतेनमोनमः ॥ ६ ॥ दृढत्यैतेनमस्तेरुद्रलोकधात्र्यैनमोनमः ॥ नमस्ते-
 विश्वामित्रायैनंदिन्यैतेनमोनमः ॥ ७ ॥ पृथ्व्यैशिवायैमृतायैचतुष्टयायैनमोनमः ॥ शांतायैचवसिष्ठायैवरदायैनमोनमः ॥ ८ ॥
 उल्गायैशिवदोग्यैचसंजीविन्यैनमोनमः ॥ ब्रह्मिष्ठायैब्रह्मदायैदुरितघ्न्यैनमोनमः ॥ ९ ॥ प्रणतार्तिप्रभंजन्यैजगन्मात्रे
 नमोस्तुते ॥ सर्वापत्प्रतिभक्षायैमंगलायैनमोनमः ॥ १० ॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे ॥ सर्वस्वार्तिहरेदेविना-
 रायणिनमोस्तुते ॥ ११ ॥ निर्लपायैदुर्गहंज्यैदक्षायैतेनमोनमः ॥ परात्परतरेतुभ्यंनमस्तेमोक्षदेसदा ॥ १२ ॥ गंगेममा-
 त्रतोभूयांगंगेमेदेविपृष्ठतः ॥ गंगेमेपार्थ्वयोरेदित्वयिगंगेस्तुमेस्थितिः ॥ १३ ॥ आदीमभ्येतयाचांतेसर्धेतोगांगतेशिवे ॥
 त्वमेवमूलप्रकृतिस्त्वंहिनारायणःपरः ॥ १४ ॥ गंगेत्यंपरमात्माचशिवस्तुभ्यंनमःशिवे ॥ यद्दंपठतेस्तोत्रंभक्त्यान्नित्यंन-
 सेपियः ॥ १५ ॥ शृणुयाच्च्छ्रद्धयायुक्तःकायवाक्चित्तसंभवैः ॥ दक्षघासंस्थितैर्दोषैःसर्वैरेवप्रमुच्यते ॥ १६ ॥ सर्वान्का-

मानयामोतिप्रेत्यत्रलण्ठिलीयते ॥ ज्येष्ठमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता ॥ १७ ॥ तस्यां दशम्यामेतच्चस्तोत्रं गंगजले-
स्थितः ॥ यः पठेद्दशकृत्यस्तुदरिद्रोवापि चाक्षयः ॥ १८ ॥ सोपितत्फलमाप्नोति गंगां संपूजयन्नतः ॥ अदत्तानामुपादा-
नं हि साचैव विधानतः ॥ १९ ॥ परदारोपसेवाचकारि कं त्रिचिदं स्मृतं ॥ पारुष्यमनृतचैवैषैश्चान्यं वापि सर्वज्ञः ॥ २० ॥
असंयद्गुणप्रलापश्च बाष्पयं स्थायतुर्विधं ॥ परद्रव्येष्वभिष्यानं मनसानिष्टचिंतनं ॥ २१ ॥ चित्ताभिनिवेशश्च मानसं त्रिवि-
धं स्मृतं ॥ एतानि दशपापानि हरत्वं मम जाह्नवि ॥ दशपापहराय स्वात्तस्माद्दशहरा स्मृता ॥ २२ ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतान्पूर्वा-
न्पितृनधपितामहान् । उद्धरत्येव संसारान्मन्त्रेणानेन वृजिता ॥ २३ ॥ तमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै रेवत्यै-
शियायै दक्षायै अमृतायै विश्वरूपिण्यै नैदिन्यै तेन मोनमः ॥ सितमकरनिपण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलशोद्यत्सोत्पलाम-
त्यभीष्टां ॥ विधिहरिहरमौलौ संदुकोटीरजुष्टांकलितसितदुक्कलां जाह्नवीसां नमामि ॥ २४ ॥ आदायादिपितामहस्य निग-
मव्यापारपात्रे जलं पश्चात्पन्नगशायिनो भगवतः पादोदकं पावनं ॥ भूयः शंभुजटाविभूषणमणिर्जहोर्महर्षेरियं कन्याकल्मषना-
शिनी भगवती भागीरधी दृश्यते ॥ २५ ॥ गंगागंगेति यो ब्रूयाद्यो जनानां शतैरपि ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥
इति त्रिनेत्रेण स्तुत्या होमांति प्रतिमो चरपूजां कृत्वा विसृज्य वाचार्याय मूलमन्त्रेण दद्यात् ॥ इति दशहराविधिः ॥

अथ मलमासप्रतमम् ॥ देशकालौ निर्दिश्य मनसकलदुःखदारिद्र्यनाशयुत्रयौ त्रैथर्यधर्मार्थकाममोक्षप्राप्तिद्वारा श्रीजनार्दन-
प्रीत्यर्थं कृतस्वाचरणीयस्वचमलमासव्रतस्य सांगतार्थव्रतोद्यापनं करिष्ये ॥ गण० स्वस्ति० ॥ वृताचार्यः सर्वतोमद्रोपरि परि-

ल्वपत्रैः शतं त्रय ३०० परिमिताहुतिभिः ॥ ब्रह्मादिदेवताधैक्याज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ वायनंदद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ सोऽप-
स्करं द्विजधेष्ठवायनं व्रतपूर्तये ॥ ददामितेऽह्नाणेदं कोकिलाग्रीयतामिति ॥ आचार्याय पीठव्रतपूर्तये गंगचदत्वादिक्षिणाभो-
जनादिभिक्षोपयेत् ॥ इति कोकिलाग्रतम् ॥

अथार्धोदयव्रतम् ॥ अमार्कध्रयणे पाते युक्ताचेत्तौ पमाचयोः ॥ अर्धोदयः सविशेषः कोटिस्त्र्यग्रहैः समः (किञ्चिज्ज्यूनं
महोदयः) ॥ दिवैययोगः शस्तोयं न तुरात्रीकदाचन ॥ इति ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः अखिलपापक्षयपूर्वकधर्मार्थका-
ममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरग्रीत्यर्थं (ब्रह्मविष्णुशिवग्रीत्यर्थं) अर्धोदयव्रतं करिष्ये ॥ दर्भास्तृतशुद्धसूमा
शतत्रयद्रोणपरिमिततिलानां पर्वतं कृत्वा यथाशक्ति वातत्रपलाधिकं सुवर्णस्य ब्रह्मविष्णुशिवानां प्रतिमात्रयंकृत्वा ब्रह्मजज्ञानं
इदं विष्णुः त्र्यम्बकं इति मन्त्रैः प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥ परितो लोकेशांस्तत्तन्मन्त्रैरावाहयेत् ॥ प्रार्थना ॥ नमो विश्वसृजे तुभ्यं स-
त्याय परमात्मने ॥ देवाय देवपतये यज्ञानां पतये नमः ॥ नारायणजगन्नाथ नमस्ते गरुडध्वज ॥ पीतांबरनमस्तुभ्यं जनार्दन
नमोस्तुते ॥ महेश्वर महेशाननमस्ते त्रिपुरांतक ॥ जीमूतकेशाय नमो नमस्ते वृषभध्वज ॥ ब्रह्मविष्णु महेशानाः कर्मणां फल-
हेतवः ॥ भक्त्या मया कृतां पूजां गृहीध्वं जगदीश्वराः ॥ इति संप्रार्थ्य दृताचार्योद्भिप्रतिष्ठाप्यान्वादज्यात् ॥ ब्रह्मविष्णु महेश-
शान्दृताकतिलद्रव्येण प्रतिदत्तं सहस्रमष्टोत्तरं वा संख्याकाहुतिभिः लोकपालानेकैक्याज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ एवं हुत्वा तिल-
पर्वतं ब्राह्मणापदयात् ॥ तिलपर्वतमप्यस्या ब्रह्मविष्णु महेश्वराः ॥ ददंतु पातकं सर्वं च छंतु मम सद्गतिम् ॥ ततो गोप्रदानं ॥

भविष्येतुन्नहणःपलाशसमिबरुतिलाज्यानिविष्णोःअथत्थसमित्तिलपायसान् शंभोःचर्वाज्यग्रीहयः ॥ कांस्यपात्रदानंकेवलं
 लंद्रन्यद्वारावागोप्रदानं ॥ इत्यर्घोदयव्रतम् ॥

अथसमुद्रस्नानविधिः ॥ आपन्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यममकायिकयाचिकमानसिकज्ञाताज्ञातादिसकलपातक-
 निरासार्थंअद्यामुक्तपर्वेनिमित्तंसमुद्रस्नानंकरिष्ये इतिसंकल्प्य पापाणंसिकतापिण्डवाहस्येयहीत्या ॥ पिप्पलादसमुत्पन्नेकृत्ये-
 लोकभयंकरे ॥ पापाणस्तेमयादत्तआहारार्थेप्रकल्प्यतां ॥ इतिसमुद्रेप्रक्षिप्यप्रार्थयेत् ॥ विश्वाचीचघृताचीचविश्वयोनेचि-
 शांपते ॥ सांनिध्यंकुरुमेदेवसागरेलवणांभसि ॥ नमस्तेविश्वगुसायनमोविष्णोअपांपते ॥ नमोजलधिरूपायनदीनांपत-
 येनमः ॥ समस्तजगदाधारशंखचक्रगदाधर ॥ देवदेहिममानुज्ञांतयतीर्थनिपेयणे ॥ त्रितत्वात्मकमीशानंनमोविष्णुसुमा-
 पतिं ॥ सांनिध्यंकुरुदेवेशसमुद्रेलवणांभसि ॥ अग्निश्चयोनिरनिलश्चदेहोरेतोधाविष्णुरमृतस्नानाभिः ॥ एतद्बुधन्यांढवसत्य-
 पाकर्ष्यततोऽवगाहेत्तपतिंनदीनां ॥ इतिपठित्यानित्यस्नानविधिवत्स्नात्वाअचमर्पणस्नानांगतर्पणेकृत्वासमुद्रायाध्वं ॥ सर्व-
 दोभगवान्श्रीमान्सर्वरत्नाकरोयतः ॥ सर्वरत्नप्रधानस्त्वंगृहाणार्घ्यमहोदधेइत्यर्घ्यंदद्यात् ॥ ततस्तर्पणं ॥ यथा ॥ विष्ण-
 लादंतर्पयामि विकण्वं कृतांतं जीवकेधरं वसिष्ठं वामदेवं पराशरं उमापतिं वाल्मीकिं नारदं बालस्थिलयान् नलं नीलं
 गयाक्षं गवयं गंधमादनं जांबवंतं हनूमंतं सुग्रीवं अंगदं मेदं द्विविदं युपभं रामं लक्ष्मणं यशस्विनीं सीतां तर्पयामि ॥
 एवंजलमभ्येतर्पणंकृत्वा ॥ आत्मस्नातृवपयंत्यर्तिकचित्सचराचरं ॥ भयादत्तेनतोयेनतृप्तिमेवाभिगच्छतु ॥ इत्यंजलिंदद्यात् ॥

अयपार्थिवर्लिगोद्यापनम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्याऽमुककामनामुद्दिश्यभूतानांपार्थिवर्लिगानांसंपूर्णफलावाप्तयेतदुद्यापनं करिव्येदृशित्संकल्प्य ॥ घृताचार्यःसर्पपादिनाभूतान्युत्सार्थद्वारपूजांकुर्यात् ॥ सदाशिवमंडपायनमःप्राग्द्वारपार्थव्योः नं-दिनेनमः महाकालायनमः चिच्छक्त्यै० मायाशक्त्यै० द्वारशिवै० यास्तुपुरुषाय० ॥ दक्षिणपार्थव्योः गणेशाय० दृप-भाय० चिच्छक्त्यादिपूर्यवत् ॥ पश्चिमद्वारपार्थव्योः भृंगिणे० स्कंदायन० शक्त्यादिपूर्यवत् ॥ उत्तरद्वारपार्थव्योः रि-दिने० चंडीश्वराय० शक्त्यादिपूर्यवत् ॥ ततः लिंगतोभद्रेब्रह्मादिदेवतास्थापनपूर्वकंकलशंप्रतिष्ठाप्यतदुपरिशिष्यंतत्पार्थ-तःगौरीपण्मुखंगणेशंचाभाक्षपूजयेत् ॥ अन्नप्रधानंसोमंशिवंकृतलिंगद्वादशांशेनशतांशेनवा पायस १ मधु २ शर्करा ३ आज्य ४ तिल ५ अक्षत ६ विल्वपत्र ७ शतपत्रपत्र ८ द्रव्याष्टकेन केवलपायसेनवा नमःशंभवायचेतिमन्त्रेण पंचाक्षरे-णवा तथागौरीपण्मुखंगणेशंचउक्तद्रव्यैःप्रतिद्रव्यंदशदशाहुतिभिःदृपभंग्लोकेभान्ब्रह्मादिदेवताश्चदशदशतिलाहुतिभिःद्वा-रदेवताधैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ इतिवीणागमोक्तपार्थिवर्लिङ्गव्रतोद्यापनम् ॥

प्रतोद्यापनानुक्तौविधिः ॥ नन्दीपुराणे—यत्रचोद्यापनंनोक्तंव्रतानुगुणतश्चरेत् ॥ विज्ञानुसारतोदद्यादनुक्तोद्यापने-व्रते ॥ गां चैव काचनं दद्याद्रतस्य परिपूर्तये ॥ गौः प्रत्यक्षा । तन्मूल्यं वा सुवर्णं रोप्यं वेति ॥ उक्तोद्यापने तु—जादौ मध्ये तथा चान्ते अतस्योद्यापनं भवेदिति ॥ इतिव्रतोद्यापनानुक्तौविधिः ॥

अतभक्ते संपूर्णताविधिः ॥ किञ्चिद्भग्नं ग्रमादेन यद्भूतं प्रतिगां स्थितम् । तत्संपूर्णं भवेत्सर्वं विधिनानेन पाण्डव ॥
 यस्य अतस्य यो देवस्तद्रूपं देगनिर्भितम् ॥ द्विभुजं पद्मजारूढं कार्यं प्रहसिताननम् ॥ देशकालौ स्मृत्वा ॥ प्रमादाप्र-
 मादसंजातभुक्तभक्तभक्तदोषपरिहारपूर्वकतद्भूतसंपूर्णतासिद्ध्यर्थभुक्तदेवप्रीत्यर्थं भविष्योत्तरविधिनातद्भूतसंपूर्णताविधानं-
 करिष्ये ॥ गणेशपूजनं । स्वस्तिपुण्याहवाचनं ॥ देवप्रतिष्ठा । अष्टदशोपरिकलशस्थापनं । तदुपरिपूर्णपात्रउक्तलक्षणत-
 तद्भूतस्थापनं । षोडशोपचारैः पूजनं । विशेषार्घ्यदानं ॥ तन्मन्त्रः । उपवासस्य दानस्य प्रार्थयित्तं कृतं मया । शरणं च
 प्रपन्नास्मान्कुरुष्व्याद्य दयां पुनः ॥ प्रसन्नोभवमीतस्यभिन्नचर्यग्रतस्यच । कुरुप्रसादंसंपूर्णव्रतसंजायतां मम ॥ इति ॥ ततो-
 देवस्यसंस्तात् पूर्वदिदशदिक्षुदशदिक्षुलव्यः पूजलव्यः कंसदीपप्रालिदानं ॥ ततोदेवस्याङ्गपूजा ॥ परादौ । जानुनी । कटि ।
 शिरः । वक्षः । कुक्षि । हृदयं । गुहं । पाचं । चक्षुषी । शिखां । गंधाक्षतपुष्पैः संपूजयामि ॥ क्षमापनं ॥ पूजि-
 तस्त्वं यथाशक्त्यानमस्तेस्तुसुरोत्तम । ऐहिकामुष्मिकीदेवकार्यसिद्धिर्ममप्रभो ॥ इति । विप्रसंपूज्य तस्मैप्रतिमादानं ॥
 तत्रदाताउदशुखः । प्रतिग्रहीतापूर्वार्थभिमुखः ॥ दानमन्त्रः—इदं व्रतं मया खंडकृतमासीत्पुराद्विज । तत्सर्वपूर्णमेवास्तुत
 वमूर्तिप्रदानतः ॥ प्रतिग्रहमन्त्रः—संपूर्णस्यात्रसादेन देवदेवस्यशार्ङ्गिणः । आह्वणायत्रभापन्तेतन्मन्यन्तेदिवौकसः ॥
 सर्वदेवमयाविभ्रानतद्भूतचनमन्यथा । व्यासवाल्मीकयचनात्पराशरवसिष्ठयोः ॥ गर्गगौतमधौम्यात्रिवसिष्ठांगिरसांतथा ।
 वचनाज्ञारदादीनांपूर्णंभवतुतेव्रतमिति ॥ इतिव्रतभक्तेसंपूर्णताविधानम् ॥

अथप्रयोधोत्सवतुलसीविवाहौ ॥ देशकालौसंकीर्त्यश्रीदामोदरप्रीत्यर्थप्रवोधोत्सवंसंक्षेपतस्तुलसीविवाहविधिंचतन्त्रे-
णकरित्ये ॥ तदंगतयापुरुषसूक्तेनविधिनापोड्योपचारैस्त्रेण श्रीमहाविष्णुपूजांतुलसीपूजांचकरिष्ये ॥ न्यासादिवि-
धाय श्रीविष्णुंतुलसींचिच्यत्वात्साहस्रक्षीर्येतिश्रीमहाविष्णुंतुलसींचावाह्य पुरुषएवेत्यादिभिःश्रीमहाविष्णवेदामोदराय-
श्रीदेव्येतुलसैचनमभासनमित्यादिस्नानांतंगलवाद्यैःसुगंधितैलहरिद्राभ्यांनागवल्लीदलगृहीताभ्यांकनिक्रददित्पुष्णोद-
केनच मंगलस्नानंविष्णवेतुलसैचसुधासिनीभिःकारचित्वास्वयंवादत्त्वापंचामृतस्नानंसमर्प्यशुद्धोदकेनाभिपिच्य चक्षयक्षौ-
पवीतचंदनंदत्वातुलसैहरिद्राकुंकुमकंठसूत्रमंगलालंकारान्दत्वाभंत्रपुष्पांतपूजांसमाप्यचंटादिवाद्यघोषेणदेवंप्रबोधयेत् ॥
तत्रमंत्राः ॥ इदंविष्णुर्वि० ॥ योगागारेतितुआचारप्राप्तः ॥ ब्रह्मद्रुद्राग्निकुचेरसूर्यसोमादिभिर्विदितवंदनीय ॥ बुध्य-
स्त्वदेशजगन्निवासमंत्रप्रभाषेणसुखेनदेव ॥ इयंचद्वादशीदेवप्रबोधार्थंविनिर्मिता ॥ त्वयैवसर्वलोकानांहितार्थेशेपशा-
यिना ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविंदतजनिद्रांजगत्पते ॥ त्वयिसुखेजगत्समुत्थितेचोत्थितंजगत् ॥ एवमुत्थाप्य ॥ चरणं-
पवित्रं विततं पुराणं येनपूतस्तरति दुष्कृतानि । तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अतिपाप्मानमरातिंतेरेभ । लोकस्यद्वारमर्चि-
मत्पयित्रं । ज्योतिष्मद्भ्राजमानंमहत्सत् । अमृतस्यधाराबहुधादोहमानं । शरणंनोलोकेसुधितांदधातु ॥ गतामेधावि-
यैषयनिर्मलंनिर्मलादिशः ॥ शारदानिचपुष्पाणिगृह्णाणममकेशवेत्यादिमंत्राभ्यांपुष्पांजलिंदधात् ॥ अथाचारातुलसीसं-

दानं कुर्यात् ॥ देवीकनकसंपन्नांकनकाभरणैर्युताम् ॥ दास्यामि विष्णवे तु भ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया ॥ मया संवर्धितां यथाश-
क्त्यलंकृतामिमानुलसीदेवीदामोदराय श्रीधराय वराय तुभ्यमहं संप्रददे ॥ देवपुरतः साधतजलं क्षिपेत् ॥ श्रीमहाविष्णुः
प्रीयतामित्युक्त्वा इमां देवीं प्रतिगृह्णातु यवान् इति वेदेत् ॥ ततो देवहस्तास्पृशेत् तुलस्याः कृत्वा ॥ ऊकोदादिति धौस्त्वाददातु-
पृथिवीत्याप्रतिगृह्णातु ॥ इति चमं प्रमन्येन वाचयेत् ॥ यजमानः ॥ त्वं देवि मे प्रतो भूयास्तुलसी देवि पार्थतः ॥ देवित्यं पृष्टतो भू-
यास्तथ हानान्मोक्षमाप्नुयाम् ॥ दानस्य प्रतिष्ठा सिद्ध्यर्थं मिमांसा दक्षिणां संप्रददे ॥ देवपुरतो दक्षिणामर्पयेत् ॥ ततः स्वस्तिन इन्द्रो
शं न इद्राग्नी इत्यादि स्वस्वशाखोक्तानि शान्तिस्तुक्ता निचपठेद्युः ॥ तुलसीयुताय विष्णवे महानीराजनं कृत्वा मंत्रपुष्पं
दत्त्वा सपत्नीकः सगोत्रजः सामात्यो यजमानश्च तत्सः प्रदक्षिणाः कुर्यात् ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा यथा गतिं नाराक्षणे भोजनं सं-
कल्प्य कर्मथरार्पणं कुर्यात् ॥ इति संक्षेपतः प्रबोधोत्सव तुलसीचिवाहौ ॥

अथ तुलसीचिवाहः ॥ सचनधर्म्यादिदिनत्रये एकादश्यादिपूर्णिमांते यत्र क्वापि दिने कार्तिकशुक्लांतगतविवाहनक्षत्रेषु वा-
यिधेयः । अधवापारणाहे प्रबोधोत्सव कर्मणा सह तंत्रतयैव सर्वत्रैवानुष्ठीयमानत्वात् कार्तिकशुक्लादश्यां कार्यः । तत्रादौ तुल-
स्याभालनालपरितो विवाहमंडपवन्मंडपं कृत्वा विवाहवेदिवत् तुलसीपुरतो वेदिं च कुर्यात् ॥ अधप्रयोगः । तत्रादौ विनायक-
शान्तिर्ग्रहयज्ञश्च कार्यः । विवाहपूर्वदिने श्रीराधादामोदरयोः सुगंधतैलहरिद्रालेपनादि मंगलज्ञानादिकं ॥ आचमनादि-
देसकालसंकीर्तनांते । भमाखिलविधय पातकशमनपूर्वकाभीष्टसिद्धिद्वारा श्रीराधादामोदरदेवताप्रीत्यर्थं तुलसीचिवाहं क-

रित्ये । इतिसंकल्प्य । गणेशपूजनंस्वस्तिपुण्याहवाचनंअविघ्नपूजनंमंडपस्थापनंमातृकापूजनंवसोर्धारापूजनंआयुर्व्यमंत्रजपं-
नांदीश्राद्धंचकृत्वा । आचार्यादीन्ऋत्विजोवृत्वातान्यथाविभवंसंपूजयेत् । ततोवेद्यांसर्वतोभद्रेब्रह्मादीनावाह्य संपूज्य-
तत्रयथाविधिस्यापितकलशेषूर्णपात्रोपरिद्विमीदामोदप्रतिमाराव्यमयीतुलसीचअयुत्तारगणप्राणप्रतिष्ठापूर्वकंयथाविधिसं-
पूज्याधियासयेत् ॥ ॥ ततोवाग्दान ॥ आचमनं । प्राणायामः ॥ दशकालोसंकीर्त्य । तुलसीचिवाहांगभूतवाग्दानं-
करित्ये । इतिसंकल्प्यगणपतिवरुणपूजनं । तततुलसीकन्यांसंप्रदायागतमंत्रैःकुंकुमाक्षतबल्लयुग्मभूषणफलतांबूलादिभिः-
पूजयेत् । ततोदाताहारिद्राखंडयुतंपंचदृढपूगफलानिगंधाक्षतसहितानिगृहीत्वा । व्याघ्रपदगोत्रो-
त्पन्नायवैद्याग्रपद १ गार्ग्य २ वासिष्ठे ३ तित्रिप्रयरायंदयमीढचर्मणःप्रपौत्रायशरसेनचर्मणःपौत्राययसुदेवचर्मणःपुत्राय
अनेककोटिब्रह्मांडनायकायदामोदरायश्रीधरायधराय । आलंवायनगोत्रांआलंवायनदैवलगतौतमेतिप्रिप्रयरांविश्वकर्मणः-
प्रपौत्रीप्रजापतेःपौत्रीईश्वरस्यपुत्रीतुलसीरुन्यांज्योतिर्विदादिष्टेमुहूर्तेदास्येइति वाचासंप्रददेहत्सुक्त्याळ्ळयहावभ्रज्जितिमंत्रे-
णदेयवल्ग्रांतिवन्नाम्रंधिचंदनेनार्चयेत् । ततो ॥ वाचाबुदामयादत्ताआत्मार्थस्वीकृतात्वया ॥ घृंदावलोकनविधौनिश्चित-
स्यंसुखीभव । इतिप्रार्थयेत् ॥ ततोब्राह्मणाः । शिवा आपःसंतिवत्यादि० । शचीपूजनं । धाचनदानं । नीराजनं ।
ब्राह्मणानांगंधतांबूलादिभिःपूजनं । भूयसीदानं । आग्नीर्घ्रहृणं । गणपतिवरुणविसर्जनं ॥ इतिवाग्दानं ॥
अथद्वादश्यादैवस्यप्रचोदोत्सवः ॥ सायंकालेऋत्विक्सुरभीसहितोयजमानः मंगलगीतवाद्यचोपपुरःसरंदेवसमीपमागत्यदे-

चंपोडशोपचारैः संपूज्य । शंखघंटाभेरीवीणासुदंगादिवाद्यधोयेणनृत्यगीतादिपुरःसरं वैदिकपौराणमंत्रैर्देवंप्रबोधयेत् ।
 तत्रमंत्राः ॥ ॐ इदंविष्णुः ॥ ॐ उत्तिष्ठब्रह्मणस्पते ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठशंखघ्न उत्तिष्ठांभोधितारक ॥ ऋर्मरूपधरोत्तिष्ठत्रै-
 लोफ्येभंगलंकुरु ॥ १ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठधाराहदंद्रोद्धृतधसुंधर ॥ हिरण्याक्षप्राणघातिनत्रैलो ॥ २ ॥ हिरण्यकशिपुमृत्यं
 प्रह्लादानंदफारक ॥ लक्ष्मीपतेसमुत्तिष्ठत्रैलो ॥ ३ ॥ उत्तिष्ठबलिदर्पघ्नदेवंप्रददायक ॥ उत्तिष्ठादितिपुत्रत्वंत्रैलो ॥ ४ ॥
 उत्तिष्ठहैहयाधीशसमस्तकुलनाशन ॥ रेणुकामरमुत्तिष्ठत्रैलो ॥ ५ ॥ उत्तिष्ठरक्षोदलनअयोध्यास्वर्गदायक ॥ समुद्रसे-
 द्युफर्तार्यत्रैलो ॥ ६ ॥ उत्तिष्ठकंसहरणमदघूर्णितलोचन ॥ उत्तिष्ठहृलपाणेत्वंत्रैलो ॥ ७ ॥ उत्तिष्ठत्यंगयावा-
 सिन्मृशरुक्मीर्तिप्रवर्धक ॥ उत्तिष्ठपद्मासनगत्रैलो ॥ ८ ॥ उत्तिष्ठम्लेच्छनिचहसंहारकारकप्रभो ॥ अथवाहृद्युगांतैत्वंत्रैलो ॥
 ॥ ९ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविंद उत्तिष्ठगरुडध्यज ॥ उत्तिष्ठकमलाकांतत्रैलो ॥ १० ॥ ब्रह्मद्रुद्राग्निर्कुचेरसूर्यसोमादिभिर्वि-
 दितबंधनीय ॥ बुध्यस्वदेवेशजगन्निवासमंत्रप्रभायेणसुखेनदेव ॥ ११ ॥ इयंतुद्वादशीदेवप्रबोधार्थेचिनिर्मिता ॥ त्वयै
 वसर्वलोकानांहितार्थेपशायिना ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविंदत्वजनिर्ब्राजगत्पते ॥ त्वयिसुसेजगत्समुत्तिष्ठतेचोत्थितंजगत्
 ॥ १३ ॥ एभिर्मंत्रैर्देवमुत्थाप्य ॥ गतामेधाविचयैचनिर्मलंनिर्मलादिशः ॥ शारदानिचपुष्पाणिउद्वाणममकेशव ॥ १४ ॥
 इतिपुष्पांजलिदद्यात् ॥ इतिदेवस्यप्रबोधोत्सवः ॥ ततोदेवस्यसीमांतपूजांकृत्वा देवंवाहनारूढं कृत्वा मंगलवाद्यधोपपुरः-
 सरंविवाहमंडपमानयेत् ॥ ॥ ततोमधुपर्कः ॥ आगतं दामोदरं श्रीधरं वरं मधुपर्कं णार्चयिष्य इत्यादि ॐ अलंकरणम् ॥

दिभूयादित्यंतं कृत्वा । विवाहवेद्यांतुलसीविवाहांगभूतंपंचभूसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं करिष्ये इति संकल्प्य । अग्निं प्रतिष्ठाप्य । गोधूलसमये जलः पटं धृत्वा । मंगलाष्टकानि पठेयुः । मनोजूतिरिति प्रतिष्ठा । श्रीराधादामोदरश्रीधरयोरचिच्छिन्नाग्नीतिरस्तु ॥ अथ कुमार्याचासः परिधानादिकन्यादानं संकल्पः । मम जन्मप्रदृत्युपाजितफायिकवाचिकमानसि फन्निविधपापक्षयपूर्वकसमस्तपितृणां निरतिशयानंदब्रह्मलोकाभास्यादिकन्यादानफलपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिलक्ष्मीप्राप्त्यादितुलाकल्पोक्तफलसिद्धिप्राप्त्यै शक्तिपुरुषोद्धरणैर्कुठमुवनगमनतत्रत्यविपुलभोगोपमुत्तयनंतरं विष्णुसायुज्यताप्राप्त्यर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये अनेककोटिब्रह्मांडनायकाय दामोदराय श्रीधराय वराय तुलसीकन्यादानमहं करिष्ये ॥ वरहस्ते शिवा आपः संति यस्यादि० । वरखगोत्रोच्चारः । व्याघ्रपदगोत्रस्त्वैव व्याघ्रपद १ मार्ग्ये २ वासिष्ठे ३ त्रिप्रवरस्य देवमीढवर्गणः प्रपौत्राय । व्याघ्रपदगो० दूरसेनवर्मणः पौत्राय । व्याघ्रप० बसुदेववर्मणः पुत्राय ॥ आलंबाय नगोत्रस्य । आलंबाय न १ दैवल २ गौतमे ३ त्रिप्रवरस्य विश्वकर्मणः प्रपौत्री । आलंबा० प्रजापतेः पौत्री । आलंबा० ईश्वरस्य पुत्री ॥ एवं त्रिरुचार्य । व्याघ्रपदगोत्राय वै व्याघ्रपदगोत्रायै वाघ्रपदगोत्रायै वासिष्ठे त्रिप्रवराय अनेककोटिब्रह्मांडनायकाय दामोदराय श्रीधराय वराय । आलंबाय नगोत्रां आलंबाय न दैवल गौतमे त्रिप्रवरां भयासंबद्धितां तुलसीनाम्नीं इमां कन्यां यथाशक्तिः सालंकृतामित्यादि० फलप्राप्तिकामः अनेककोटिब्रह्मांडनायकाय दामोदराय श्रीधराय वराय भार्यात्वेन तुभ्यमहं संप्रददे ॥ इत्युक्त्वा । सकुशजलंकन्यादक्षिणहस्तं वरदक्षिणहस्ते दद्यात् ॥ ॐ द्यौस्त्वाद० । कृतैतत्क० इमां दक्षिणां तुभ्य० ॥ ॐ कोदात्क-

स्मा० सयःकामयेत० जुहोति ॥ ॥ वृंदेगमाग्रतोभूयावृंदेमेदेविपार्थयोः ॥ वृंदेमेष्टतोभूयास्त्वहानान्मोक्षमाप्नुयां ॥ वृंदा-
 कनकसंपद्मांकनकाभरणैर्युतां ॥ दास्यामिधिष्णवेतुभ्यंनक्षलोक्तजिगीषया ॥ पृथिव्या० इमांवृंदांप्रदास्यामिपिनृणांतारणा-
 यच्च ॥ समशुद्धयेहजातापालितावत्सरग्रयं । तुभ्यंकृष्णमयादत्ताधर्मज्ञानविवर्धिनी ॥ कंकणगणपतिपूजनं ॥ कंकणचंद्रनं ।
 शिष्टाचारप्रासंगौरीहरपूजनपूर्वकमाग्रसेचनं । ततोविवाहवेद्यांगत्वा । ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागंते । ऊंनमोभगवतेमासुदे-
 वायस्याहा । इतिमंत्रेण । ऊंनमोनारायणायस्याहा । इतिमंत्रेणवा । आज्येननयाहुतीजुहुयात् । ततोमहान्याहृतयः ।
 सर्वप्रायश्चित्तं । राष्ट्रभृद्धोमः । जयाहोमः । अभ्यातानहोमः । ऊंकेशवायनमःस्वाहा । इस्मादिचतुर्विंशतिनामभि-
 र्ताजहोमः । सर्वत्रयथाङ्गित्यागः । नाश्मारोहणादि । सप्तपदीस्थानेयजमानेनशांतिकारध्यायंपठता चतरुःप्रद-
 क्षिणाःकार्योः । प्राजापत्यहोमः । स्विष्टकृद्धोमः । पूर्णाहुतिः । संस्त्रयप्राश्ननादिप्रणीताविमोकांतं । ततो गोदानादी-
 न्यनेकविधकौस्तुभदानानि । भूयसीदानं । ब्राह्मणभजोन्मू । इतिविवाहहोमः ॥ ॥ शिष्टाचारपरिप्रासंपेरिणीप्रदानं-
 कृताकृतं । नचतुर्थीकर्म । देवकोत्थापनं । आचार्याप्यपीठदानं श्रीदामोदरसहिततुलसीदानंच । आचार्यः दामोदरतुलसी
 सिद्धिकादियाहनारूढकृत्वा ब्राह्मणपुरंभीठहितं मंगलवाद्यघोषपुरःसरंस्वगृहेनयेत् । ततःस्वगृहे नृत्यगीतवाद्यपुरःसरं
 यथाविभवंयथाविधिपोडशोपचारैःदामोदरसहितांतुलसीसंपूज्यब्राह्मणनृगंधादिभिःसंपूज्य यथाशक्त्यब्राह्मणान् संभोज्य
 आशीर्वाहनंकुर्यात् ॥ इतिंतुलसीविवाहःसमाप्तः ॥ ॥

मंगलप्रतपूत्राविधिः ॥ अरुणोदयवेलायां समुत्थाय अपामार्गेण गौनमुद्रया दंतधाचनं विधायाचम्य ॥ ॐ गजयक्रामस-
र्वजनप्रियाय स्वाहा ॥ इति मंत्रेण पादौ प्रक्षालयेत् ॥ सतः ॥ आयुर्धैर्यशोचर्यः प्रजाः पशुन्यसुनिच ॥ न स प्रज्ञां च मेधां च त्वं
नोद्रेहि च न म्यते ॥ इत्यपामार्गे संम्राभ्यं प्रादेशमात्रं कृत्वा ॥ मुरादुर्गं धिना शायदंतानां च यिच्छुदये ॥ ह्रीं वनाय च गात्रा
णां दुर्दंतं दधावने ॥ इति दंतान् प्राचयेत् ॥ तत्र ॥ यक्षसेनाधिपतये चंद्राधिपतये चंद्राधिष्ठानं किलिक्किलिममसर्बकार्याणि
साधय स्वाहा ॥ इति मंत्रेण दंतान् धावयेत् ॥ जाचमनं ॥ ततस्तिष्ठामलककल्केन नद्यादीं गृहे वा स्नात्वा धौतरं क्तवस्त्रं परि-
धाय रक्तोत्तरीयं च धारयेत् ॥ प्रातः संख्यां विधाय ॥ ततस्ताम्रपात्रे रक्तचंदनरत्नाक्षतपुष्पाणि सोदकानि निधाय ॥ ॐ अं-
गारणाय विमदेभूभिः पुत्राय र्थमहि ॥ सत्तोभां मः प्रचोदयात् ॥ ॐ धीं गारकाय शक्तिसिद्धिं ताया र्थ्यं समर्पयामि ॥ इत्येक-
विंशतिः प्रयोज्या ॥ ततः एतद्विंशतिगायत्रीजपः ॥ अनेनांगारकगायत्रीजपेनांगारकः प्रीयतां ॥ ततो गृहमागत्य अभूभि-
पतितं नरत्नान् दुर्दगां मयेन इतरेण पागोभूत्रसिद्धिं तेनोदकयुतेन वा शुद्धप्रदेशं संलिप्य तन्मध्यै विंशतिस्तद्वयमात्रं त्रिकोणं मंडलमेक-
विंशति कोष्ठात्मकं कुर्यात् ॥ ताम्रपात्रे बालिखेत् ॥ ततो यंत्रस्वप्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ ततो-
प्रतसंकल्पः ॥ दक्षिणहस्ते रक्ताक्षतोदकं कृत्वा ॥ अथ देवस्य ते भक्त्या करिष्ये व्रतमुत्तमं ॥ दुःखं चाधिचिना शार्थं मृणं-
नाय भूमिज ॥ पुत्रसंतानं कर्दास्त्वं कुरु पूर्णान् मनोरथान् ॥ इति व्रतसंकल्पः ॥ आचम्य प्राणानायास्य देशकालौ संकीर्त्य
मम भोमदोषमृषित्तं तत्प्रतिबंधकनानादोषपरिहारपूर्वकं चतुर्विधं ध्यात्वा त्वदोषनिवृत्तये आयमप्युत्पन्नं कुरु ॥

भौमव्रतांगत्वेनविहितंभौमपूजनंकरिष्ये ॥ व्रतनिर्विघ्नतासिद्धयर्थेगणेशपूजनंकुर्यात् ॥ पूजाद्रव्याणिदक्षिणभागेसंस्थाप्य
 स्नयामभायेत्रिकोणमंडलेअग्नौदककलशंसंस्थाप्यगंधपुष्पाणिप्रक्षिप्यआवाहनादिसुद्राःप्रदर्शयेत् ॥ तच्च ॥ आवाहितोभव
 स्यापितोभव सन्निहितोभव संनिरुंधितोभव अयगुंठितोभव अखेणसंरक्षितोभव धेनुसुत्रयाअमृतीकृतोभवइति ॥
 ततस्तेनोबेकेनपुष्पाण्यात्मानंपूजोपकरणानिचप्रोक्षेत् ॥ ततोऽन्यासान्कुर्यात् ॥ ॐह्रांअंगुष्ठाभ्यांनमः ॐह्रींतर्जनीभ्यां०
 ॐहूंमध्यमाभ्यां० ॐह्रैंअनामिकाभ्यां० ॐह्रौंकनिष्ठिकाभ्यां० ॐह्रःकरतलकरपुष्ठाभ्यां० ॥ एवंहृदयादिन्यासः ॥
 अथनामन्यासः ॥ ॐमंगलायनमःशिखायां ॐभूमिपुत्राय० मूर्धेनि ॐऋणहर्त्रे० ललाटे ॐधनप्रदाय० चक्षुषोः
 ॐस्थिरासनाय० कर्णयोः ॐमहाकाराय० नासिकायां ॐसर्वकर्मावरोधकाय० मुखे ॐ लोहिताय० हनौ ॐ लोहि-
 ताधाय० कंठे ॐसामगानांकृपाकाराय० स्कंधयोः ॐधरात्मजाय० भुजयोः ॐकुजाय० करयोः ॐभौमाय० हृदये
 ॐभूतिदाय० जठरे ॐभूम्यानंदनाय० नाभौ ॐअंगारकाय० कक्ष्यां ॐयमाय० ऊर्ध्वोः सर्वरोगापहारकाय० ज्ञान्योः
 ॐवृष्टिकर्त्रे० जंचयोः वृष्टिहर्त्रे० गुल्फयोः ॐसर्वकामफलप्रदाय० पादयोः ॐशक्तिशूलगदाखड्गधनुर्वीणवराभयेभ्यो०
 दिग्गिदिक्षु ॥ गणेशःपातुपातालेदुर्गाभापातुसर्वतः ॥ एवंन्यासविधिंकृत्वामंत्रीपूजांसमारभेत् ॥ मंगलाद्याइमेप्रोक्ताः
 प्रधानसदृशाःशुभाः ॥ इतिन्यासान्कृत्वा ॥ ततोऽगोमयलिप्तमंडलेकलशस्थापनं ॥ तचमहीद्यौरित्यादिपूर्णपात्रनिधानां-
 तंकृत्वायंत्रपूजांसमारभेत् ॥ तत्रादावद्युत्तारणपूर्वकंप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् ॥ अथध्यानम् ॥ जसृजमरुणवर्णैरक्तमात्यां-

गरागंकनकमलमालागौलिनंविध्वंघं ॥ अतिललितकराभ्यांविभ्रतंशक्तिश्लोभजतघरणिषुनुमंगलमंगलानां ॥ १ ॥
 भारद्वाजोभूमिपुत्रोमहातेजावियोनिरजः ॥ मेपारूढध्वतुर्बाहुःशूलशक्तिगदाघरः ॥ २ ॥ वरदध्यापरोहस्तःकृशानुरिवचापरः ॥
 इतिभ्यानं ॥ त्रिकोणेएकविंशतिकोऽष्टगतएकविंशतिनामार्गिकितेयंत्रेभौमावाहनंकुर्यात् ॥ एतेहिभगवन्भौमअंगारकम-
 हाप्रभो ॥ त्वयियातेसमायातंत्रैलेपयंसचराचरं ॥ १ ॥ भौममावाहयिव्यामितेजोभूततुरासदं ॥ रुद्ररूपमनिर्देश्यं-
 यक्रंचरुधिरप्रभं ॥ २ ॥ एवंस्यूत्वामंगलतुस्कंदंप्रियतडित्प्रभं ॥ एहित्वंभगवन्भौमयंत्रंस्निहंसंनिबोभव ॥ ३ ॥ भौम-
 मंगलउज्जयिन्यांसमुद्भूतपूर्वापाठानधुप्रोत्पन्नदशम्यामुत्पन्नभारद्वाजगोत्रइहागच्छेद्वतिष्ठ ॥ अग्निर्मूर्धेतिमंत्रेणभौमगाय-
 त्र्याप्रतिष्ठांकुर्यात् ॥ ॐअंगारकायविम्रहेशक्तिहस्तायधीमहि ॥ तन्नोभौमःप्रचोदयात् ॥ ॐनमोभगवतसुखसंतान-
 दात्रमंगलायनमःआवाहयामि ॥ मध्येत्रिकोणे ॐमंगलायनमःमंगलमावाहयामि १ ॥ भूमिपुत्राय ० भूमिपुत्रं ० २ ॥
 ऋणहर्त्रे ० ऋणहर्तारं ० ३ ॥ धनप्रदाय ० धनप्रदं ० ४ ॥ स्थिरासनाय ० स्थिरासनं ० ५ ॥ महाकायाय ० महा-
 कायं ० ६ ॥ सर्वकर्माचरोधकाय ० सर्वकर्माचरोधकं ० ७ ॥ लोहिताय ० लोहितं ० ८ ॥ लोहिताक्षाय ० लोहिताक्षं ०
 ९ ॥ सामगानांकृपाकराय ० सामगानांकृपाकरं ० १० ॥ धरात्मजाय ० धरात्मजं ० ११ ॥ कुजाय ० कुजं ० १२ ॥
 भीमाय ० भीमं ० १३ ॥ भृतिदाय ० भृतिदं ० १४ ॥ भूमिनंदनाय ० भूमिनंदनं ० १५ ॥ अंगारकाय ० अंगारकं ० १६ ॥
 यमाय ० यमं ० १७ ॥ सर्वरोगापहारकाय ० सर्वरोगापहारकं ० १८ ॥ दृष्टिकर्त्रे ० दृष्टिकर्तारं ० १९ ॥ दृष्टिहर्त्रे ० दृष्टिहर्तारं ०

२० ॥ सर्वकामप्रदाय० सर्वकामप्रदं० २१ ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं : आसनमुद्रया भूमिपुत्राय नमः आसनं० ॥ अंगारकग्रहाधी-
शसुरदानवबंधित ॥ पाद्यं गृह्णाण यद्भक्तं मवांचित तसिद्धये ॥ ऋणहर्त्रे० पाद्यं ॥ भूमिपुत्र महाभाग भक्तानां भूतिवर्धन ॥
गृह्णाणाध्यमया दत्तं मया शक्ति प्रदीभव ॥ धनप्रदाय० अर्थ० ॥ गंगाजलेन वैखानंकल्पितं ते महाग्रह ॥ तेनेमे सर्व कामो ध-
रदि स्थान्परि पूरय ॥ स्थािरा सनाय० ज्ञानं ॥ ग्रहरथर्म महावीर्य भक्त प्रिय मही सुत ॥ आहतं ते मया सौम्य गृह्णाण मधुपर्ककं ॥
महाकायाय० मधुपर्क० ॥ पंचासृतज्ञानं ॥ शुद्धोदकज्ञानं ॥ गांगेय पयसा दत्तं तुभ्यै वै भक्तिः प्रभो ॥ सिद्धिकुरु ममा-
शुच्यं गृह्णाणा च मनीषकं ॥ सर्वकर्मावरोध काय० आचमनीयं० ॥ तसकांचन वर्णाभंपवित्रं मुहुलं शुचि ॥ बखं गृह्णाण भू-
पुत्र मया दत्तं मनोहरं ॥ लोहिताय० वस्त्रं ॥ केयूर कटकाद्यानि हस्त सूत्रांगुलीयकं ॥ माणि कयो ह्लास मुकुटं कुंडलेहार कौ-
स्तुभौ ॥ नाभि नाम करं भञ्जनूपुरे पादपद्मयोः ॥ अंगुली मुद्रिकाश्चैव गृह्णाणा भरणी निच ॥ लोहिताक्षाय० आमरणानि० ॥
मही पुत्र नमस्ते क्षुद्रा हि मा मृण सागरात् ॥ मया दत्तं ब्रह्म सूत्रं सोत्तरीयं गृह्णाण भो ॥ सामगानां कृपा काराय० यज्ञोपवीतं० ॥
श्री खड्बं चंदनं० ॥ धरात्मजाय० गंधं० ॥ अक्षताश्च सुर० कुजाय० अक्षतान्० ॥ रक्तोत्पलज पारक्त करवीराणि ते प्रभो ॥
मया इत्यानि पूर्जार्षी पुष्पाणि प्रतिगृह्णातां ॥ भौमाय० पुष्पाणि० ॥ वनस्पति रसो० ॥ भृतिदाय० धूपं० ॥ भक्त्या दीपं प्र० ॥
भूमिनंदनाय० दीपं० ॥ घृतपर्कं हविष्यां प्राय सं च सर्शकरं ॥ गुलौदनं च नैवेद्यं भौम मे प्रतिगृह्णातां ॥ अंगारकाय नैवेद्यं० ॥
मध्ये पानीयं आचमनीयं उत्तरापोधनं करोद्धर्तनं० ॥ प्रसीद हर बीजोत्थ सद्यः फल विधायक ॥ ग्रहराज मया दत्तं फलं

...स्यैराङ्गकन्यतां ॥ यमाय० फलं० ॥ श्रीमत्पवित्रं त्रिगुणं च गारु सुखवर्धनं ॥ सर्वप्रियकरं लोकं तांबूलं प्रतिगृह्यतां ॥ सर्व-
 भारद्वाजोरकाय० तांबूलं० ॥ यथाविभवसारेण दक्षिणां भोज्यपूर्विकां ॥ विप्रेभ्यो विधिवद् दद्याद्भौमप्रीतिकरी तथा ॥ दृष्टि-
 इति० दक्षिणां० ॥ एकविंशतिदीपैस्तु कुर्यादारातिकं शुभं ॥ ततः एकविंशतिताम्रमयघृतदीपैः पृथक्पृथक् कनाममन्त्रै-
 हा मन्त्रेन कुर्यात् ॥ यथा ॥ आरातिकं प्रयच्छामि गृहाण क्षितिं नन्दन ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सौभाग्यं च प्रयच्छ मे ॥ मंगलाय नमः
 आरातिकं समर्पयामि १ भूमिपुत्राय० २ ऋणहर्त्रे० ३ धनप्रदाय० ४ स्थिरासनाय० ५ महाकायाय० ६ सर्वकर्माय रोध-
 काय० ७ लोहिताय० ८ लोहिताक्षाय० ९ सामगानां कृपाकराय० १० धरात्मजाय० ११ कुजाय० १२ भौमाय० १३
 भूतिदाय० १४ भूमि नन्दनाय० १५ अंगारकाय० १६ यमाय० १७ सर्वरोगापहारकाय० १८ दृष्टिकर्त्रे० १९
 दृष्टिहर्त्रे० २० सर्वकामफलप्रदाय० २१ आरातिकं समर्पयामि ॥ ततः कर्पूरेण नीराजनं कार्यं ॥ अंगारकाय परमं कर्पू-
 रारारतिकं शुभं ॥ नीराजनेन संतुष्टो भवत्येवमहीसुतः ॥ दृष्टिकर्त्रे० कर्पूरनीराजनं० ॥ सतस्ताम्रमयार्घ्यपात्रे रक्ताक्षत-
 रकचन्दनरक्तपुष्पदूर्वा मिश्रोदकेन एकविंशतिनामभिर्यथाक्रममर्प्यान्दद्यात् ॥ तद्यजानुमंडलमवनीकृत्वा अर्घ्यपात्रं गृ-
 हीत्वा ॥ भूमिपुत्रमहातेजःस्वेदोद्भवपिनाकिनः ॥ पुत्रार्थीत्वांप्रपन्नोऽस्मि गृहाणार्घ्यनमोस्तुते ॥ मंगलाय० अर्घ्ये० १ ॥
 भूमिपुत्रमहाभागभक्तानां भूतिवर्धन ॥ गृहाणार्घ्यमयादत्तं मम सिद्धिप्रदो भव ॥ भूमिपुत्राय० अर्घ्ये० २ ॥ धरणीगर्भ-
 संभूतविद्युतेजःसमप्रभ ॥ कुमारश्च किदस्तत्वं गृहाणार्घ्यनमोस्तुते ॥ ऋणहर्त्रे० अर्घ्ये० ३ ॥ लोहिताक्षनमस्तु० पंचनम-

स्तेलोहितांवर ॥ अहराजमहोपुत्रगृहाणाध्यनमोस्तुते ॥ धनप्रदाय ० अर्घ्य ० ४ ॥ जपापुष्पसमाभासमहोस्तुतमहा-
 त्मने ॥ रक्तांगायोप्रवीर्यायगृहाणा ० ॥ स्थिरासनाय ० अर्घ्य ० ५ ॥ ऋणहर्तःप्रहर्तस्त्वंदुःखदारिद्र्यनाशक ॥ सौभाग्यसु-
 खदोनित्यंगृहाणा ० ॥ महाकायाय ० अर्घ्य ० ६ ॥ तप्तकांचनसंकाशतरुणांकुसमप्रभ ॥ सुखसौभाग्यधनदृग्गृहाणाध्य ० ॥
 सर्वकर्माचरोधकाय ० अर्घ्य ० ७ ॥ महाराजनमस्तेस्तुसर्वकल्याणकारक ॥ प्रसादंकरुमेभौमगृहाणाध्य ० ॥ लोहि-
 ताय ० अर्घ्य ० ८ ॥ मेदिनीगर्भसंभूतकृपालोपरमेश्वर ॥ गृहाणाध्यमयादत्तंसर्वकामार्थसिद्धये ॥ लोहिताक्षाय ०
 अर्घ्य ० ९ ॥ दृष्टिकर्त्रेनमस्तुभ्यंनमस्तेदृष्टिहारक ॥ सुखसंतानधनदृग्गृहाणा ० ॥ सामगानांकृपाकराय ० अर्घ्य ० १० ॥
 महाधीशानमस्तेस्तुनमस्तेविश्वपालक ॥ मेपारूढनमस्तस्यैगृहाणा ० ॥ धरात्मजाय ० अर्घ्य ० ११ ॥ मेपारूढचतुर्बाहो-
 शूलशक्तिगदाधर ॥ गृहाणाध्यमयादत्तंगंधपुष्पाक्षतैःसह ॥ कुजाय ० अर्घ्य ० १२ ॥ अंगारकप्रहाधीशसुरदानवबं-
 दित ॥ गृहाणाध्यमयादत्तंपुत्रसंतानहेतवे ॥ भौमाय ० अर्घ्य ० १३ ॥ ग्रहवर्यमहावीर्यमक्तिप्रियमहीसुत ॥ संपादितं
 मयासौम्यगृहाणाध्य ० ॥ भूतिदाय ० अर्घ्य ० १४ ॥ अंगारकवराधीशभगवन्भक्तवत्सल ॥ नमोस्तुतेमद्देशानगृ-
 हाणा ० ॥ भूमिर्नदनाय ० अर्घ्य ० १५ ॥ एहिभौममहाभागभक्तानांभूतिवर्धन ॥ अनुकंपयमभक्त्यागृहाणाध्य ० ॥
 अंगारकाय ० १६ ॥ हरेर्ललाटसंभूतमेदिनीगर्भसंभव ॥ अंगारकमहाबाहोर्गृहाणा ० ॥ यमाय ० अर्घ्य ० १७ ॥ भक्तसं-
 तानदातात्वंभक्तवश्यप्रियंकर ॥ दुःखदौर्भाग्यहर्तृत्वंगृहाणाध्य ० ॥ सर्वरोगापहारकाय ० अर्घ्य ० १८ ॥ परावरसुरग्री-

तसृष्टिसंहारकारक ॥ नमस्तुभ्यंरूपसिधौगृहाणार्घ्यं ॥ वृष्टिकर्त्रे ० अर्घ्यं ० १९ ॥ उज्जयिन्यांसमुद्भूतग्रहराज-
चतुर्भुज ॥ वरदोमेपरुद्वत्तं गृहाणा ० ॥ वृष्टिहर्त्रे ० अर्घ्यं ० २० ॥ पूर्वापाढादशम्यांचउत्पन्नोसिमहाग्रह ॥ वंध्यत्य-
दोपहर्तात्वंगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते ॥ सर्वकामफलप्रदाय ० अर्घ्यं ० २१ ॥ पुष्पाक्षतफलैस्तस्यैप्रतिनामप्रदक्षिणाः ॥ एक-
विंशतिकाःकार्याःप्रणामैस्तुष्टुषक्पृथक् ॥ अंगारकायविघ्नेभूमिपुत्रायधीमहि ॥ तन्नोभौमःप्रचोदयात् ॥ इतिमंत्रे-
णेतिनामभिर्धाप्रदक्षिणाःकुर्यात् ॥ ततो अग्निमूर्धेतिभौमगायत्र्याचपुष्पांजलिः ॥ सर्वकामप्रदाय ० मंत्रपुष्पांज-
लिसं ॥ अधजपः ॥ अस्यधीमंगलमंत्रस्य विरूपाक्षऋषिः अनुष्टुप्गायत्रीत्रिष्टुप्छंदांसि ऋणहर्ताधनप्रदोमंगलोदेयता
दुर्गादिपतयःप्रत्यधिदेवताः मंचीजं नमःशक्तिः ऋणापनुत्त्यधेसर्वापद्रवशांत्यथसकलकामनापूरणार्थं श्रीमंगलप्रीतयेमं-
गलमंत्रजपेचि ० ॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं क्लीं मांमंगलायनमोममऋणापनोदंकुरुकुरुधनं देहि देहि सर्वान्मनोरथान्साधयसाधय ॐ ऐं-
ह्रीं क्लीं श्रीं मंगलायस्वाहा ॥ सहस्रमष्टोत्तरशतं याजपंकुर्यात् ॥ अथवाभौमगायत्र्या अग्निमूर्धेत्स नयर्चीवाजपःकार्यः ॥
जपन्ति ॥ गुह्यातिगुह्यगोसातयंगृहाणास्तत्कृतं जपं ॥ सिद्धिर्भवतुमेदेवत्वत्प्रसादाद्वरासुत ॥ ततो जपदशांशेनचित्तस्ति-
मात्रे त्रिकोणेकुंडेस्थंडिलेवाखादिरसमिद्धिलेराज्येनवाहोमःकार्यः ॥ ततोमंडलदक्षिणतःखदिरांगारेणतिस्रोऋणरेखाः
कुर्यात् ॥ तासां नाममंत्रेणपंचोपचारपूजांकृत्वावामपादांगुष्ठेनरेखामार्जनं ॥ तत्र मंत्रः ॥ रेखापरिभार्जनमंत्रस्यविश्व-
रूपाक्षऋषिः त्रिष्टुप्छंदःमंगलोदेवता रेखापमार्जनेवि ० ॥ ॐ भूमिपुत्रममऋणंहरहरधनं देहि देहि पुत्रान् देहि देहि स्वाहा ॥

—**सिद्धार्थ**

Index

ततःपादप्रक्षालनं ॥ जाचमनं ॥ ततोदोमदशांशेनदुग्धेनतर्पणं ॥ तद्वशांशेनदूर्वाभिर्मर्जनं ॥ ततोभौमस्तोत्रंजपेत् ॥
 अस्यश्रीभौमस्तोत्रमन्त्रस्यगर्गऋषिः अनुष्टुप्छंदः ऋणहर्ताधनप्रदोमंगलोदेवता सकलमनोरथसिद्धयर्थमंगलस्तोत्रंजपेवि० ॥
 मंगलोभूमिपुत्रध्वऋणहर्ताधनप्रदः ॥ स्थिरासनोमहाकायःसर्वकर्माविरोधकः ॥ १ ॥ लोहितोलोहिताक्षधसामगानां
 कृपाकरः ॥ धरात्मजःकुजोभौमोभृतिदोभूमिनांदनः ॥ २ ॥ अंगारकोयमध्वैवसर्वरोगापहारकः ॥ इष्टिकर्तोऽपहर्ताचस-
 र्वकामफलप्रदः ॥ ३ ॥ एतानि कुजनामानि नित्यं यः श्रद्धया पठेत् ॥ ऋणं न जायेत तस्य धनं क्षीघ्रमयानुयात् ॥ ४ ॥ धरणी-
 गर्भसंभूतं पिबुतेजःसमग्रभं ॥ कुमारं शक्तिदत्तं च मंगलं प्रणमाम्यहं ॥ ५ ॥ स्तोत्रमंगारकस्यैतत्पठनीयं सदा नृभिः ॥
 न तस्य भौमजापीडास्सल्पापि भवति क्वचित् ॥ ५ ॥ अंगारकमहाभाग भगवन्भक्तवत्सल ॥ त्वानंमामिममशेषमृणमाशु-
 धिमोचय ॥ ७ ॥ ऋणरोगादिदारिद्र्यं ये चान्येषा पमृत्ययः ॥ भयक्लेशमनस्तापानयंतु मम सर्वदा ॥ ८ ॥ अतिचक्रदुरारा-
 ध्य भोगमुक्तजितात्मनः ॥ तुष्टोददासि साम्राज्यं रुष्टो हरसि तत्क्षणात् ॥ ९ ॥ सर्वशक्तादिदेवानां मनुष्याणां तु का कथा ॥
 तेन त्वंसर्वसत्पतेन ग्रहराजो महाबलः ॥ १० ॥ गुत्रान्देहि धनं देहि त्वामहं शरणं गतः ॥ ऋणदारिद्र्यदुःखाच्च शश्रूणां च भया-
 द्विदै ॥ ११ ॥ एभिर्द्वादशभिः श्लोकैर्यः स्तोति धरणी सुतं ॥ महतीं धियमाप्नोति त्वपरो धनदो यथा ॥ १२ ॥ इह भुक्त्वा-
 त्पिलान्भोगानंतं भौमपदं व्रजेत् ॥ १३ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे मार्गवप्रोक्तं मंगलस्तोत्रं संपूर्णं ॥ ॥ ततो वायनदानं ॥
 गुडमिश्रितगोधूमेर्वोयनं च प्रदापयेत् ॥ खर्जुरादिफलैर्धुक्तं भौमश्रीत्यै द्विजाय च ॥ तत्र मन्त्रः ॥ मंगलः प्रतिगृह्णाति मंग-

लोचैवदातिच ॥ मंगलस्तारकोमाभ्यामंगलायनमोनमः ॥ अनेनगुडमिश्रितगोधूमघायनदानेनदक्षिणाफलसहितेनमंग-
लः प्रीयतां ॥ ततः स्थापितदेवतानां जप्तेऽधोत्तरपूजनं ॥ नैवेद्यसमयेगोधूमांज्रगुडधृतसहितं निवेद्य ॥ यातुं देवगणाः सर्वे ०
इति विसर्जनं ॥ ॥ इति मंगलप्रत्यूजाविधिः ॥

अथाश्वत्थोपनयनम् ॥ तत्र वर्णैः क्रमेण वृक्षस्थापनात् अष्टमे एकादशे द्वादशे वा वर्षे गुरुशुक्रयोरस्ताभावेऽपनयनोक्ते-
शुद्धर्तपूर्वाह्निकार्यम् ॥ शुद्धस्यापिते श्वत्थे पूर्वोक्तपौराणिकारामप्रतिष्ठाभान्नं तूपनयनं ॥ तस्योपनयनानर्हत्यादित्युक्तं मदन-
रत्ने—नक्षुर्याच्छेदिताश्वत्थे चिद्युहायाभिनाहते ॥ उपनीतं प्रकुर्वीतस्कन्धपणीकुरान्वितम् ॥ ॥ अथ प्रयोगः ॥ कर्ता-
आयुर्वलमिति दन्तधापनं कृत्वा स चैलं स्नात्वा देशकालौ संकीर्त्य सर्वपापक्षयकुलकोटिसमुद्धरणपूर्वकविष्णुसायुज्यप्राप्तिकामो-
श्वत्थोपनयनमहं करिष्ये इति संकल्पः ॥ गणेशपूजनं पुण्याहवाचनं मण्डिकापूजनं नान्दीश्राद्धं आचार्यादिवरणं च करिष्ये ॥
ऋत्विजो वृत्त्या पूजयेत् ॥ अथाचार्यः पंचासुतैः शुद्धोदकेन सर्वोपधिजलैश्चाश्वत्थमभिविच्य पिष्टाते केनचिभूष्य तत्पूर्वस्थपिंड-
लं कृत्वा च रुध्रपणाद्याज्यमागन्तं कृत्वा युवासुवासा इत्यश्वत्थं वस्त्रयुग्मेनावेष्टयज्ञोपवीतमित्युपवीतं दत्त्वा प्रादेशमेखलां त्रि-
राष्ट्रेष्वालिनां दण्डं च तूष्णीं दत्त्वा अथ त्रयोनिपदनमिति क्रचागन्धपुनैः संपूज्य देवस्य त्वेति मन्त्रान्ते सहस्रं गृह्णास्य श्वत्थं स्पृ-
क्ष्वा सन्धादृति कां गायत्रीं त्रिजपित्वा अश्वत्थे वो निपदनमिति सूक्तेऽब्रव्यादृतिभिश्चाश्वत्थं स्थापयामीति स्वर्णशालाक्यास्पृष्ट्वा-
आज्येन पालाशसमिद्धिधरुणाच प्रलेक्य क्षयमाणैर्द्वादशमत्रैर्द्वादशाहुतीं जुह्यात् ॥ मन्त्रस्तु ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमस्येनमस्य

१ । ॐ सुयः स्वाहा इदं वायवे ० २ । ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय नमः ३ । ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा इदं प्रजापतये नमः ४ ॥
 ॐ अमुं आर्यं पिपयस आसु यो जुमि र्यचनः । आरे वा घस दुच्छुनां स्वाहा । इदमग्रे पवमानाय ० ५ । ॐ अग्निं ऋषिः पर्यमा-
 नुः पार्थजन्यः पुरोहितः । तन्मीमहे महद्गुणं स्वाहा । इदमग्रे ० ६ । ॐ अग्ने पर्यस्व स्वर्पाजुः सेवर्चः सुवीर्यं । दयद्वयि मयि
 पोपुं स्वाहा । इदमग्रे पं ० ७ । ॐ ओषधयुः संपदन्तु सोमै न सुहराक्ष । यस्मै कृणोति त्राक्षुणस्त्वष्ट्रो जन्पारयामसि स्वाहा ।
 इदमभ्यत्थाय ० ॥ ८ ॥ ॐ ओषधीरिति मातरुस्तद्वा देवीरुपन्नुचे । सुनेयुमभुंगां वास आत्मानुं तव पूरुपुं स्वाहा । इदमभ्य-
 त्थाय ० ॥ ९ ॥ ॐ अश्वत्थे यो नियदं न पुर्णे वो विसृतिष्कृता । गोभाजु इत्किं लासयु यत्सु न वयं पूरुपुं स्वाहा । इदमभ्यत्थाय ०
 ॥ १० ॥ ॐ चरन्स्पते शतवल्शो विरोहसु हस्त्रवल्शा विरयं रुहेम । संत्यामु यं स्वधितिस्ते जनाय ग्रणिना यं महते सो भगा यु स्वाहा ।
 इदमभ्यत्थाय ० ॥ ११ ॥ इासु पूर्णसु युजासया यासमानं वृक्षं परिपस्व जाते । तयो रन्यः पिप्पलं स्वाहस्य नैश्चन्नन्यो अग्नि-
 र्वाकशीति स्वाहा । इदमभ्यत्थाय ० ॥ १२ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा । प्रजापतय इदं ० ॥ १३ ॥ ततः स्थिष्टृदादि होम-
 दोपं समाप्य अश्वत्थे यो नियदं न ० इति मन्त्रे गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतां वृक्षाद्यैः संपूज्य अश्वत्थं स्पृष्ट्वा आचार्यं संपूज्य तस्मै-
 गां स नरसां दत्त्वा अन्येभ्योऽपि दक्षिणां दत्त्वा अश्वत्थवस्त्राद्याचार्याय दत्त्वा अष्टौ ब्राह्मणान् भोजयित्वा सुदृष्टुतो मुंजीतेति ॥
 इति कमलाकरभट्टविरचितमथ्यतपोपनयनम् ॥

अथचलाचलेवप्रतिष्ठाप्रयोगः ॥ ॥ ज्वरामेणविदुपाप्रणम्यरेणुकाम्बिकां ॥ तन्यतेसर्वदेवानांप्रतिष्ठापनपद्धतिः ॥ १ ॥ सांयपुराणकल्पतरुहमाद्रिवौधायनमयूखादिग्रन्थानुसारीमण्डपाद्यकरणेग्रतोधापनवत्द्यहःसाध्यश्चलाचलेव-
प्रतिष्ठाप्रयोगोवक्ष्यते ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यं ॥ अमुकगो-
त्रोऽमुकगर्मादंदीर्घायुर्विपुलपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिद्विद्विस्त्रिलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयसर्वपापनिरसनतत्तल्लोकावा-
सिसफलसुखावासिधर्मार्थकाममोक्षप्राप्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थसग्रहमन्त्रां—(प्रासादश्चेत्यासादप्रतिष्ठासहितां)अमुकदे-
वप्रतिष्ठांकारिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ॥ गणेशपूजनदिनांदीध्राद्धांतं ॥ आचार्यादिक्रतुविवरणं ॥ मधुपर्केणपूजनं ॥ ऋत्वि-
कप्रार्थना ॥ ॐ भद्रं कर्णेभिरिति ॥ पेद्यादिकंमंगलवाद्यचोपसहितंप्रदक्षिणीकृत्य ॥ दिग्रक्षणं ॥ पंचगव्यकरणं ॥ कर्मभू-
मिप्रोक्षणं ॥ ॐ देवा आयांतु ॥ यातुधानाअपयांतु ॥ विष्णोदेवयजनंरक्षस्व ॥ इतिकर्मभूमौप्रादेशंकृत्वा ॥ स्वस्तिन-
इतिमन्त्रजपः ॥ भूमिपूजनं ॥ ततोदेवस्यजलाधिवासः ॥ अस्याःप्रतिमायाःअंगप्रत्यंगसंधिससुत्पन्नधास्याकुशालकंदका-
न्यातपाभिनिरासार्यअयुत्तारणंकरिष्ये ॥ मूर्तिघृतेनाभ्यज्य ॥ दुरघधारांजलधारांवातदुपरिपातयन्अभिपदरहितंअ-
भिपदसहितंअदममूर्त्समित्यनुवाकंपठेत् ॥ ततोदेवंपंचगव्यहिरण्ययवदूर्वाअथपलाशपर्णैरापोहिष्ठेतिस्मृभिःहिरण्य-
पर्णाभितिचतसृभिःपुनंतुमेतिनयमिक्षामिषिष्य ॥ व्याहृतिभिरिदंविष्णुरितिचफलयवदूर्वाःसमर्प्य ॥ ॐ रक्षोहणं० नमस्ते-
रुद्रइत्यर्द्धनचदस्तेकंकणंघण्ट्यावाससाआञ्छाद्य ॥ ॐ वरुणस्योत्तंभनं० ॐ उदुत्तमं० इतिचजलेऽधिवासयेत् ॥ गंधाद्युप-

चारेः संपूज्य ॥ प्रार्थयेत् ॥ सर्वसिद्धिप्रदं शुद्धं दिव्यं भवतु सर्वदा ॥ त्वदधिष्ठानसंयोग्यं त्वत्प्रसादात्सुरेश्वर ॥ इति जलाधि-
 वासः ॥ कृताकृतोयं ॥ प्रासादधेयतुः पटिपदे वास्तुमंडले यथोक्तं वास्तुपूजनं ॥ कुंडपक्षे मेखलायोनिदेवतापूजनं ॥ कुंडे-
 स्वंडिले पापं च भूस्त्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं ॥ ततः सर्वतोभद्रमंडलदेवतास्थापनं पूजनं ॥ ईशान्याम्रह-
 स्यापनं रुद्रकलशपूजनांतं ॥ ततो दक्षिणतोऽस्मात्सीर्येत्यादि चंक्रं प्रपयित्वा आज्यभागंतं ॥ द्रव्यत्यागः ॥ वास्तुहो-
 मोपलिदानांतः ॥ ततो वास्तुनिक्षेपः ॥ सचेत्तं ॥ राक्षोघ्नपाचमानसूकाभ्यां त्रिसूत्र्या प्रासादमावेष्ट्य ॥ परितो जल-
 दुग्धयोः पृथगेयाच्छिन्नोद्धारेदत्त्वा ॥ पीठे पूर्वपूजितां चास्तुप्रतिमां दधिपूर्वाससधान्यशैवालं गंधाक्षतपुष्पयुते अपक्वसुद्धां डे सं-
 स्थाप्य ॥ तत्पिपायनपकुंभं जलपूर्णं गंधपुष्पाद्यर्चितं हस्तद्वयेनादाय जानुभ्यामवर्निगत्वा । ॐ नमो वरुणायेति । चतुः-
 पटिपाविभजितप्रासादाग्नेयकोणे आकाशपदे जानुमाग्रं तं जलेनापूर्य ॥ गंधपुष्पाणि निक्षिप्य ॥ यद्वा डंतत्रनिधाय । गर्ते-
 तं येयमृदापूरयेत् ॥ सुदाधिक्येशुभं ॥ गतोपरिभूमिं गंधपुष्पादिभिरभ्यर्च्य ॥ प्रार्थयेत् ॥ मन्त्रः ॥ सशैलसागरां पृथ्वीं-
 प्रधाच हसि मूर्द्धनि ॥ तथामां च ह कल्याणसंपत्संततिभिः सह ॥ १ ॥ इति वास्तुनिक्षेपः ॥ तत्र वास्तुहोमो निक्षेपश्च-
 कृताकृतः ॥ ग्रहहोमः ॥ ततो यजमानेन सहाचार्यः मंगलवाद्यचोपसहितं स्नानशालायां देवमानीय ॥ वेद्यां निधाय ॥
 प्रक्षाल्य प्रार्थयेत् ॥ स्वागतं देवदेवेश विश्वरूपनमोस्तुते ॥ शुद्धेऽपि त्वदधिष्ठाने शुद्धिं कुर्मः सह स्वतां इति ॥ देवं पंचगव्यैः पं-
 धामृतैश्च तत्तन्मन्त्रैः संस्थाप्य ॥ ॐ शन्नो देवीरिति संस्तवकलशेन च संस्थाप्य ॥ उष्णोदकेन प्रक्षाल्य ॥

पुनश्चतुर्भिः कलशैः ॐ समुद्रायत्वा० इत्यादिमन्त्रैरभिविच्य ॥ देवप्रोक्ष्य ॥ तदुत्तरवेद्यां ॐ मद्रं कर्णेभिरितिसितवद्या-
 न्डादितथीपर्णीपिण्डे संस्थाप्य ॥ चेदिपरितः अष्टौ कलशान्पूर्वादि क्रमेण स्थापयेत् ॥ सप्तमृदः १ पञ्चपलवान्
 २ ऊशान् ३ शांत्युदकं ४ प्रत्नवणोदकं ५ यथान् ६ पुष्पाणि ७ फलानि ८ च प्रक्षिपेत् ॥ अचलप्रतिष्ठायां तु मद्रपी-
 णात्पथिमेदशकलशाभ्यन्वेजदसंस्थाः स्थाप्याः ॥ ततो देवमूर्ध्नि सगौपार्थि आमलकचूर्णशुद्धमृदं च दद्यात् ॥ तत्र मन्मन्त्रः ॥
 त्वं मृदेवं दितो देवैः सकलैर्देवदानैः ॥ तेन त्वं स्थापितमूर्ध्नि मया देवस्य शुद्धये इति ॥ ततः पूर्वोदिक्रमेणाष्टकलशैः स्थापयेत् ॥
 तत्र मन्त्राः सांचपुराणे ॥ देवास्त्वामभिविचंतु न स विष्णुः शिवा दयः ॥ न्योमगंगानुपूर्णेन आधेन कलशेन तु ॥ १ ॥ मरुत-
 ध्याभिविचंतु भक्तिमंतो दिवस्पते ॥ मेघतोयसुपूर्णेन द्वितीयकलशेन तु ॥ २ ॥ सारस्वतेन तोयेन पूर्णेन सुरसत्तम ॥ देवाः स-
 र्वेभिविचंतु नृतीयकलशेन तु ॥ ३ ॥ विद्याप्राभाभिविचंतु लोकपालाः सयाहनाः ॥ स्वाधरोदकपूर्णेन चतुर्थकलशेन तु ॥ ४ ॥
 धारिभिः परिपूर्णं नयमरेणुसुगंधिभिः ॥ पद्ममेनाभिविचंतु नागाश्चकलशेन तु ॥ ५ ॥ हिमयदेमकूटाद्याहभिविचंतु पर्वताः ॥
 निर्धरोदकपूर्णेन पष्ठेन कलशेन तु ॥ ६ ॥ सर्वतीर्थीषु पूर्णेन कलशेन दिवस्पते ॥ सप्तमेनाभिविचंतु ऋषयः ससखे चराः ॥ ७ ॥
 अष्टमंगलयुक्तेन देवदेवनमोस्तुते ॥ ऋषयश्चाभिविचंतु कलशेनाष्टमेन वै ॥ ८ ॥ इति ॥ अचलप्रतिष्ठायां । पूर्वस्थापित-
 मद्रपीठपथिमभागस्यैर्दशकलशैः सह स्वच्छिद्रांतरितेन कलशेन तत्तदेव मन्त्रैः पुरुषसूक्तेन च देवमभिविचेत् ॥ ततः क्षौद्राज्यदु-
 ग्धैर्नार्तिकलांभसाश्धुरसेन औपधीकायेन च पृथक् पृथक् तत्तन्मन्त्रैः संस्थाप्य ॥ शुद्धोदकेनापोद्दिष्टेति स्नापयेत् ॥ देवं सं-

प्रोक्ष्य ॥ वाससीपरिधाप्य ॥ उपवीतादिपदार्थैर्मूलमन्त्रेणसंपूज्य ॥ अष्टभिर्दीपैर्नीराजनंकुर्यात् ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ
 हिरण्यगर्भः० १ उपयाम० सूर्यस्तेम० २ यःप्राणतो० ३ उपया० चंद्रमास्त० ४ युंजतिव्रह्म० ५ युंजत्य० ६ यद्वातो०
 ७ वसव० ८ ॥ अथदेवस्यनेत्रोन्मीलनं ॥ सुवर्णशलाकांशुहीत्यादेवस्याग्नेभक्ष्यभोज्यादर्शव्यंजनछत्रचामरातपत्रादिसा-
 मर्ग्रीसुधर्णगांचनिधाय ॥ यजमानादिभिःसर्वैर्देवपार्श्वेप्रादक्षिणेनगत्वातिष्ठद्भिर्देवोच्योक्तव्यः ॥ तदादेवपुरतो न कश्चि-
 त्तिष्ठेत् ॥ गुरुरपिदक्षिणपार्श्वेउदसुस्त्वस्तिष्ठन्सतूर्यघोषंचित्रं देवानामित्यद्धर्चनप्रतिनेत्रमावर्तितेनेत्रोन्मीलनंकृत्या कांस्य
 पात्रेताम्रपात्रेवामधुघृते मधुवाता० घृतंमिमिक्षे० इतिमन्त्राभ्यामेवाङ्कृत्यासांप्रयासुवर्णशलाकया ॐ अंजंतित्वा० अन-
 उमीत्यंतेनमन्त्रेणांजयित्वा ॐ देवस्यत्वेतिमन्त्रेणपुनस्तथैयखंडशर्करयाअंजयेत् ॥ लिंगस्थापनायानेत्रोन्मीलनेविशेषः ॥
 द्वादशाधिकशतांगुलपरिमितेनरक्तसूत्रेणेलिंगमावेष्ट्य । लिंगंत्रेधाविभज्य । लिंगंनैवेद्यमुखंकल्पयित्वा । नेत्रोन्मीलनं-
 कुर्यादितिविशेषः ॥ ततो गोदोहनकालातिक्रमंकृत्याप्रादक्षिणेनागतैःसर्वैर्देवैर्द्वन्द्वमौपतितैःप्रार्थनार्थं ॥ भगवन्देव-
 देवेशत्वंमातासर्वदेहिनां ॥ त्वयाव्यासमिदंसर्वजगत्स्थावरजंगमं ॥ त्वमिन्द्रःपावकक्षैवयमोनिर्ऋतिरेयच ॥ वरुणो-
 मारुतःसोमईशानःप्रसुरव्ययः ॥ येनरूपेणभगवन्त्वयाव्यासंचराचरं ॥ तेनरूपेणदेवेशअर्चायांसन्निधोभव ॥ इतिसं-
 प्रार्थ्यउत्थाय ॥ दर्भेज्वासीनोदर्भान्धारयमाणः सामिधेनीकल्पवत्पुरुषसूक्तेनदेवमनुशंसेत् ॥ हिं३भृश्रुवःस्वरो३म् ॥
 सहस्र० गुलो३म् । त्रिः । पुरुष० हतो३ भेतावा० दिवो३ त्रिपाद्० अभो३ ३ ततोवि० पुरो३ ३ तस्याद्य० श्वपो३

३ तस्माद्य० यतो ३ तस्माद० ययो ३ तंयज्ञं० श्वयो ३ यत्पुरु० श्वेतो ३ ब्राह्मणो० यतो ३ चंद्रमा० यतो ३
 नाभ्या० त्पयो ३ यत्पुरु० ऋवो ३ ए० सप्ता० पशो ३ यज्ञेन० देवो ३ ॥ इतिदेवशंसयित्वा ॥
 ॐ धिधत्तधधुरितिमन्त्रेणदेवंसंकलीकृत्य स्याप्यदेवमन्त्रेणाध्यदधात् ॥ गायत्र्यभिर्मन्त्रितेनवारिणापरितोमार्जनंविधाय ।
 मूलमन्त्रेणसंपूज्य । दशवारंमूलमंत्रंजपेत् ॥ अत्राचलप्रतिष्ठायांविशेषः । गुरुपसूक्तेनशंसनोत्तरं ॥ ॐ विश्वतश्च-
 हुरितिसंकलीकृत्य ॥ देवसमीपे । हिरण्यकलशंसंस्थाप्य । तस्मिन्कलशे । काशीकुशस्थलीमायावंत्ययोध्यामधोःपुरी ॥
 शालग्रामंसगोर्कणंनर्मदाचसरस्वती ॥ तीर्थान्येतानिकुंभेस्मिन्विशंतुब्रह्मशासनात् ॥ इतितीर्थान्यावाह्य ॥ कुशान्दूर्वा-
 कुरांधृष्टदीत्या ॥ नमस्तेभ्यंसुरेशानिप्रकृतेविश्वकर्मणः ॥ प्रभायिताशेषजगद्धात्रितुभ्यंनमोस्तुते ॥ त्वयिसंपूजयामीशंना-
 रायणमनामयं ॥ हारिताशेषदोषैधृक्छिद्युक्तासदामय ॥ इतिमन्त्राभ्यांप्राध्व्यं ॥ देवंतदुपरिनिधाय
 देवदक्षिणहस्तेयदाचभक्तितिमन्त्रेणकर्णसूत्रंयभीयात्इतिविशेषः ॥ ततस्तृतीयवेधांदेवमुपवेश्य ततोगायत्र्याद्वादशपले-
 नगोभूत्रेण १ प्रसद्यभस्मनेतिमुष्टिसंगितभस्मोदकेन २ पयःशृथिव्यामित्तित्रिपलेनपञ्चगव्येन ३ आप्यायस्वेतिपोडशपले-
 नक्षीरेण ४ दधिकान्वाइतिपलमितेनदम्भा ५ घृतंभिगिसइतिसप्तपलेनघृतेन ६ मधुवाताइतित्रिपलेनमधुना ७ आयं-
 गीरितित्रिपलयाशर्करया ८ देनस्येत्वेतिशुद्धोदकेन ९ च संस्त्राप्य ॥ सुगंधतेलेनाभ्यज्य द्रुपदादिचेतियवशालिगोधूम-
 मस्रचिल्वचूर्णैरुद्धत्यशुद्धोदकेनप्रक्षाल्य । यातेरुद्रशिवात्तनूरितियध्वकर्मेनानुलिपेत् ॥ यक्षकर्मस्तु । कत्सरिकाया-

द्वौभागौद्वौभागौकुंकुमस्यच ॥ चंदनसत्रयोभागाशशिनस्त्वेकएवहि ॥ आगरुकस्यापिचैकोयक्षकर्मडच्यतइति ॥ पूर्व-
 स्थापितद्विरण्यकलशोदकेनमंगलवृष्यपोपसहितंतचन्यत्रैःशांतिसूक्तेनचदेवंस्थापयेत् ॥ ॐ यज्ञायज्ञावइतिदेवंसंप्रोक्ष्य ॥
 गंधाद्युपचारैःसंपूज्य ॥ मूलमंत्रेणार्घ्यदद्यात् ॥ ततोवंशपात्रेपंचवर्णांन्वितगंत्रंसंस्थाप्य ॥ देवंनीराज्यतत्तन्मूलमंत्रेण ॥
 ॐ शिवमगर्हितंकर्मास्तुस्वाहेतिचमर्त्तंनिवेद्यतं ॥ गृह्णाद्द्विद्व्यतुष्येनिधिपेत् ॥ पाणिपादंप्रक्षल्य ॥ आचम्य ॥
 अर्धदेयस्यशय्याधिवातः ॥ सर्वतोभद्रमंडलदेवताःगंधादिपद्मोपचारैःसंपूज्य ॥ ॐ स्वीर्ण्यवर्हिरितिब्रह्मणस्पते ॥ इतिदेव-
 स्थाप्यदेवंमूलमंत्रेणावाह्य ॥ कर्णिकायांब्रह्मासनेदेवंप्रतिष्ठाप्य ॥ पोटशोपचारैःसंपूज्य ॥ ॐ उत्तिष्ठब्रह्मणस्पते ॥ इतिदेव-
 मुत्थाप्य ॥ ॐ रथेतिष्ठन्नितिमन्त्रेणरथेआरोप्य ॥ तदुत्तरतश्चतुरस्त्रायांभूमौ पोटशकोष्ठानिकृत्वा ईशानकोष्ठसंलभंपू-
 र्वस्यां ॥ आभेयकोष्ठसंलभंदक्षिणस्यां । नैर्ऋत्यकोष्ठसंलभंप्रधियायां । वायव्यकोष्ठसंलभमुत्तरस्यां । तत्तत्कोष्ठेनमार्जयित्वा ।
 मार्जनक्रमेणसितपीतरक्तासितरंगैःपूरितेस्त्वस्तिफेस्त्वापितायांशय्यायांकनिऋदितिसूक्तंपठच्चेद्वमारोप्य । पुरुषसूक्तो-
 चरनारायणाभ्यांब्राह्मणैःसहोपतिष्ठते ॥ ततःस्थाप्यदेवेन्यासंकुर्यात् ॥ ॐ पुरुषात्मनेनमः ॐ प्राणात्मनेनमः । इति
 सर्वशरीरेव्यापकंन्यसेत् ॥ ॐ प्रकृतितत्त्वाय ० हृदये ॥ ॐ रसतत्त्वात्मने ० वस्तौ ॥ ॐ गंधतत्त्वाय ० पादयोः ॥ ॐ
 श्रोत्रतत्त्वाय ० कर्णयोः ॥ ॐ त्वक्तत्त्वाय ० सर्वशरीरे ॥ ॐ चक्षुस्तत्त्वाय ० चक्षुषोः ॥ ॐ जिह्वातत्त्वाय ० जिह्वायां ॥
 ॐ घ्राणतत्त्वाय ० घ्राणे ॥ ॐ वाक्कृतत्त्वाय ० वाचि ॥ ॐ पाणितत्त्वाय ० पाणयोः ॥ ॐ पादतत्त्वाय ० पादयोः ॥

ॐ पायुतत्वाय० पायो ॥ ॐ उपस्थतत्वाय० उपस्थे ॥ ॐ घृणीतत्वाय० पादयोः ॥ ॐ अप्तत्वाय० वस्त्री ॥ ॐ
 तेजसत्वाय० इदि ॥ ॐ पायुतत्वाय० प्राणे ॥ ॐ आकाशतत्वाय० शिरसि ॥ ॐ रजस्तत्वाय० ॥ ॐ तमस्त-
 त्वाय० ॥ ॐ सप्ततत्वाय० ॥ ॐ देहतत्वाय० नमः ॥ इतिदेहव्यापकंन्यसेत् ॥ ततःपुरुषसूक्तेनन्यासाः ॥
 पयदेवेन्यासान्चिधाय । पुनर्मूलमंत्रेणसंपूज्य । देवेव त्वंमुखदारीभय । इत्यधिवास्य । मंडलशय्ययोरंतरालेनगंतव्यमि-
 तिप्रेषंदद्यात् ॥ ततःसव्याग्रदेगेचरुशेषेणदिग्बलिदद्यात् । तत्रमंत्रः ॥ पूर्वदिग्वासिभ्योदिक्पत्तिदिग्भूताधिपतिविगूरुद्र-
 दिग्प्रातृदिग्दक्षेग्रपालेभ्योनमः अमुमुपहारबलिसमर्पयामीति । इत्येवंप्रतिदिशंचलिदत्वा । आचम्य । देवंनीराज्यसा-
 द्दंगंम्रणमेत् । इतिशय्याधिवासः ॥ ततःप्रधानहोमः । स्वाप्यदेवतालिंगकेनमंत्रेणघृतेनतिलैर्वाअष्टसहस्रमष्टशतंवा-
 द्रुत्वादेवस्वपादोत्पृशेत् । एषप्रथमःपर्यायः । द्वितीयेनाभिं । चतुर्थंयक्षः । पंचमेश्वरः । प्रतिपर्यायंसं-
 पातोदेकनंदंरापयेयुः । आज्यहोमंचोत्तरतःस्वापितेरुलंशसंपातान्क्षिपेत् ॥ ततस्तत्तदेवतानांपरिवारदेवताहोमः ॥
 इतिप्रधानहोमः ॥ ॥ आचार्यादीन्संपूज्य । इयिव्यादिनासंभोज्य । स्वयमपितदैवभुक्त्वा । वेदपुराणादिश्रवणेनजा-
 गरणंरुपेत् ॥ इत्यधिवासनं ॥ ॥ एवंकूर्मशिलान्नखशिलापिंडिकानाह्ननपरिवारदेवादीनपित्रैदिकमंत्रैर्नाममंत्रैर्वासंपू-
 ज्यमुख्यप्रतिमापावामर्षोऽधिवासयेत् ॥ प्रासादध्वेनूतनस्तस्याप्यधिवासनंकार्यं ॥ तद्येत्यं ॥ ॥ प्रासादाग्रेअक्षैरे-
 फाःशक्तिपदंमंडलंरुत्वा । तेषुसप्तधान्यपुंजान्रुत्वा । जलपूर्णनिकाशीतिकुंभानाहृत्य । तत्रनवनवकानांमध्यमंमध्यमं

कोष्ठं कृत्या । तेषु कुंभात् । मध्यमपूर्वादिक्रमेण न्यसेत् ॥ मध्यमकुंभेश्चाम्बुद्वराश्च तथा म्रपालाशः शुक्लान्यमोघकदंबविलिङ्गा-
 लुनश्च पृष्ठवदशकं ॐ सोमाय वनस्पत्यं तर्गताय नमः । इति निक्षिपेत् ॥ पूर्वकुंभे पद्मगोरोचनदूर्वाकुरदभेर्पिंजुलधेतसर्प-
 पसितरक्तचंदनजातीयकुलकुसुमनं ध्यावर्तकमिति दशकं ॥ आग्नेयकुंभे । यवग्रीहितिलसुवर्णरजतमहानदीतीरमृत्तिका-
 भूम्यसंसृष्टगोमयमिति सप्तकं ॥ दक्षिणकुंभे । सहदेवीविष्णुक्रांताष्टगराजमहौपधीश्वमीशतावरीगुह्वचीश्यामाकाश्याष्टकं ॥
 नैऋत्यकुंभे । फदलीफलनारिकेलविल्वनारिगमातुलिंगवदरामलकाप्रफलाष्टकं ॥ पश्चिमकुंभे । मन्त्रवत्पंचगव्यं ॥
 वायव्यकुंभे । शम्बुद्वराश्च तथान्यमोघपलाशतत्पर्णकपायपञ्चकं ॥ उत्तरकुंभे । शंखपुष्पीसहदेवीबलाशतावरीकुमारीगु-
 ह्वचीयचाव्याघ्रीतिमूलाष्टकं ॥ ईशान्यकुंभे । सप्तमृत्तिकाः ॥ ॐ हिरण्यवर्णाः ॥ इति मध्यमकुंभान् अभिमंड्य ॥ शेषा-
 न्नगंधोदकेनापूर्य । मूलमंत्रेणाभिमंड्य प्रासादं त्रिसृज्या आचेष्यु । अंतर्बहिरधस्तावूर्ध्वचप्रासादं पंचगव्येन संप्रोक्ष्य ॥
 ॐ मूर्धान्निदिव ॥ इति बल्मीकमृदा अनुलिपेत् ॥ ततः ॐ समुद्राय त्वा ॥ इति ईशानदिकूस्थेन मृत्तिकाकुंभेन स्नापयेत् ॥
 ॐ यज्ञाय ज्ञायो ॥ इति वायव्येन कपायकुंभेन ॥ ॐ पयःपृथिव्यां ॥ इति वारुणेन पञ्चगव्यकुंभेन ॥ ॐ याः फलिनी ॥ इति
 नैऋत्येन फलकुंभेन ॥ ॐ हृष्टसः शुचिपत् इति सौम्येन मूलकुंभेन ॥ ॐ विष्णो ररा ॥ इति पौर्व्येण पद्मादिकुंभेन ॥ ॐ
 सोमं राजा ॥ इति आग्नेयेन कुंभेन ॥ ॐ चिश्चतश्चक्षुः ॥ इति याम्येनौपधीकुंभेन ॥ ॐ नमोस्तुस ॥ इति मध्यमेन पृष्ठव-
 कुंभेन ॥ ॐ इदमापः प्र ॥ इति ज्येष्ठभिः पूर्वादिक्रमेण प्रासादं सशिखरं स्नापयेत् ॥ एकाशीतिकुंभासंभवे तु गंधोदकपूरितेन

एकेनमहाकलयेन ॥ ॐ देव्याय कर्मणं जुं० इति मन्त्रेण स्नापयित्वा देवरूपं प्रासादं चित्ति यित्वा पताकादिभिः शोभयित्वा गंधपुष्पादिभिः पूजयित्वा तस्यापस्तोत्रं चित्तमन्त्रेण प्रासादमधिवासयेत् ॥ मन्त्रस्तु ॥ ॐ ह्रीं सर्वदेवमया चित्सर्वरत्नो ज्जलाकृते ॥ यापयं द्रवस्य धतापदत्र स्थिरो भव ॥ इत्यधिवास्य । बहिर्निर्गत्वा । प्रासादाभिमुखो भूत्वा देवरूपं च्यायेत् ॥ पादोपादशिलास्तस्य जंघापादोर्ध्वमुच्यते ॥ गर्भधैयो वरं ज्ञेयं कटिश्च कटिमेखला ॥ स्तंभाधवाहवो ज्ञेया चंदा जिह्वा प्रकीर्तिता ॥ दीपः प्राणोऽस्य विज्ञेयोऽपानो जलनिर्गमः ॥ ब्रह्मस्थानं ये देवतचतस्राभिः परिकीर्तिता ॥ हृत्पद्मं पिण्डिकाज्ञेया प्रतिमागुरुषः स्मृतः ॥ पादचारस्तवं हंकारो ज्योतिरायधुरुरुच्यते ॥ तदूर्ध्वं प्रकृतिस्तस्य प्रतिमा त्मा स्मृतो बुधैः ॥ नलकुंभादधो द्वारं तस्य प्रज्वलनं स्मृतं ॥ शुक्रनासाभवेन्नासागवाक्षः कर्ण उच्यते ॥ कापो तपाली स्कंधोऽस्य ग्रीवा चामलसारिका ॥ कलशस्तु शिरो ज्ञेयं भज्जातत्परसंहितं ॥ मेदधयसुधां विद्यात्प्रलेपो मांसमुच्यते ॥ अस्थीनि च शिलास्तस्य स्नायुः कीलादयः स्मृताः ॥ चक्षुर्पांतिस्तस्य अज्जाः केशाः प्रकीर्तिताः ॥ एवं गुरुपरूपं तं च्यात्वा च मनसा सुधीः ॥ प्रासादं पूजयेत्पश्चात् गंधपुष्पचन्द्रजादिभिः ॥ सूत्रेण येष्टयेदन्नं नास्तत्परिकल्पयेत् ॥ प्रासादमेव मन्त्र्ययाह नं चाग्रमंडपे ॥ इति ज्योत्स्ना प्रासादोत्सर्गकुर्यात् ॥ गंधपुष्पाक्षतोदरकुशानादाय ॥ देशकालौ स्मृत्वा ॥ इमं शिलेष्टकादार्च्यं दिनिर्मितं वलभीजगती प्राकारपरिवारगोपुरपरिवारदेयतालपसंतुतं प्रासादं तच्चेदेव तालोकप्रासिकामः कुलद्वयानुग्रहाय अबुक्ते च तालीतये अहमुत्सृजामीति भूमायुदकं निक्षिप्य प्रणमेदिति प्रासादोत्सर्गः ॥ इति प्रासादाधिवासिनं ॥ ॥ प्रातराचार्यो ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्म ० इति देव-

मुत्थाप्य । पञ्चोपचारैः संपूज्य । चरुणा आज्येन च मूलमंत्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वा । कूर्मशिलां ब्रह्मशिलां पिंडिकां च ॐ त्रातारमि-
 न्द्रं ० इति मंत्रेण गृहीत्वा पुष्पोदकेनास्त्रमंत्रेण प्रासादमभ्युक्ष्य । प्रासादस्य द्वारस्य च मध्याधवेन वाद्धेन वाईशानीमुत्तरां वा-
 श्रित्य प्रणचेन पञ्चरत्नोपरि निधाय तच्छुभ्रे सीचणं कूर्मद्वारसंमुखं निधाय तदुपरि त्रिजलशिलां स्थापयेत् ॥ तत्र-
 मन्त्रः । ॐ नमो व्यापिनि स्थिरैरचले ध्रुवे । ॐ श्रीलं स्वाहा ॥ गंधादिभिः संपूज्य ॥ त्वमेव परमाशक्तिस्तथ मेवासनधा-
 रिका ॥ शिवाज्ञया त्वया देवि स्थातव्यमिह सर्वदा ॥ इति प्रार्थयेत् ॥ तदुपरि सश्वभ्रां पिंडिकां पूर्वपश्चिमानने प्रासादे सौम्य-
 प्रणालीदक्षिणोत्तरानने पूर्वप्रणालीं स्थापयेत् ॥ तत्र मन्त्रः । ॐ ध्रुवासि ध्रु० ॥ देवपत्नीलिंगे केन मंत्रेण पिंडिकाभिर्मन्त्रणं ॥
 यथाचिष्णुध्वेत् । ॐ श्रीधते० । शिवध्वेत् ॐ अं पेज्म्विके० । इत्यादि ॥ गंधादिभिः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ त्वां प्रतिष्ठापया-
 म्यद्यमं दिरेदेयनिर्मिते ॥ याचचंद्रध्वसूर्यधयावदेपायसुंधरा ॥ तावदं देवदेशिमं दिरेस्मिन् स्थिरा भवेति ॥ तदुपरि श्वभ्रे ।
 ॐ फारायनमः । तत्परितः षोडशसरेभ्योनमः । तत्परितोऽन्यजनेभ्योनमः । इति विन्यस्य । पञ्चरत्नादीनि विन्यसेत् ॥
 एष वै प्रतिष्ठेति पिंडिकां प्रतिष्ठापयेत् ॥ इति पिंडिकाप्रतिष्ठापनं ॥ एवं पिंडिकां प्रतिष्ठाप्य देवं प्रार्थयेत् ॥ प्रबुध्यस्व महाभाग-
 देव देवजगत्पते ॥ मेघदयामगदापाणे प्रफुल्लकमलेक्षण ॥ प्रबुद्धमूर्धरानंतवासुदेवनमोस्तुते ॥ गंधपुष्पैः संपूज्य । ॐ उन्निष्ठ-
 ब्रह्म० इति देवमुत्थाप्य । रथेलपवेदमवाद्यघोषेण मंत्रघोषेण च प्रादक्षिण्येन प्रासादादग्ने आनीय रथादवतार्य प्रासादद्वारसंमुखं
 कृत्वा अर्घ्यदत्त्वा प्रासादं प्रवेशयेत् ॥ ततो यजमानः स देशिको देवं पिंडिकायां स्थापयेत् ॥ तद्यथा । सुलग्ने ईश्वरं भावयन् ।

सौवर्ण्यपद्मं ध्वजं श्रेणिधाय । प्रधानमुरोयावद्यावच्चंद्रदिवाकरो ॥ तावत्त्वमनयाशक्त्या युक्तोऽत्रैव स्थिरो भव ॥ इति पठित्वा ।
 ॐ ध्रुवासि ध्रुवोऽयं इति मन्त्रं च पठित्वा । यवं यवाद्भवा उत्तराश्रितमीशानाश्रितं वा देवं पिण्डिकाधमं निधाय । ॐ स्थिरो भव
 शाश्वतो भव । इति च पठित्वा । पिण्डिकाधृतं तारां लंबां लुक्सीसकादिभिर्दंडं पूरयित्वा पुनर्न चालयेत् । ततो देवं मुग्भिर्हृद-
 येयाश्च द्वाप्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ प्राणप्रतिष्ठांते । ॐ ध्रुवासीतिसूक्तं जपित्वा । देवं सजीवं ज्ञात्वा । विश्वतश्च क्षुरिति-
 च पठित्वा । देवं समूर्भिर्हस्तं निधाय । प्राणप्रतिष्ठिकाचमन्नाब्जं पेत् । तच्छर्छगकान् मन्त्रांध्रजं पेत् । ततो देवस्य हृदयं स्फु-
 ट्वा । तत्तत्सूक्तानि जह्या । संप्रणवांसं व्याहृतिकांसं शिरस्कांगायत्रीं च जपेत् ॥ अथ देवस्य सान्निध्यं कुर्यात् ॥ नमस्तेत्य-
 क्तं संगायशांताय परमात्मने ॥ ज्ञानविज्ञानरूपाय प्रसूते ज्योतुशालिने ॥ गुणाति क्रांतवेगाय पुरुषाय मह्यात्मने ॥ अव्यक्ताय
 पुराणाय विष्णोः सन्निहितो भव ॥ भगवन् देवदेवेश त्वं पिता सर्वदेहिनां ॥ त्वया व्यासमिदं संध्वजगत्स्थावरजंगमं ॥ त्वमिन्द्रः
 पाथकृद्भैषज्यमोनिर्नृतिरेव च ॥ वरुणो मारुतः सोम ईशानः प्रसुरव्ययः ॥ येन रूपेण भगवन् त्वया व्यासं चराचरं ॥ तेन रूपेण
 देवेश जर्घ्यां सन्निधो भव ॥ सर्वमन्त्रादिसंयुक्तो लोकां अनुग्रहकाम्यया ॥ अत्रार्चायां महादेव संतुष्टो भव सर्वदा ॥ सूर्याचंद्रम-
 सौयावद्यावत्सिद्धिं मे दिनी ॥ तावत्त्वयाग्नेदेवेश त्वातव्यं स्वेच्छया प्रभो ॥ इति सान्निध्यं ॥ ततो देवं षोडशोपचारपञ्चा-
 मृताद्युपचारजभिपेकमुगंधतैलोद्दत्तनोष्णोदकलाननानाविधवखालं कारंगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलादिभिरुपचारैः संपूज्य ॥
 प्रार्थयेत् ॥ लोकानुग्रहं हृत्त्वध्वं स्थिरो भव सुखात्सने ॥ सान्निध्यं हिसदा देव प्रत्यहं परित्यज ॥ माभूत्पूजाविरामोऽस्मिन्यज-

मानःसमृध्यतां ॥ संपालयसर्तारंग्रंसर्वोपद्रववर्जितं ॥ क्षेमेणवृद्धिमतुलांसुखमक्षय्यमश्रुतां ॥ ज्ञानतोज्ञानतोवापियावा-
न्यधिपुष्टितः ॥ ससर्वस्त्वत्प्रसादेनसंपूर्णोभवतांभग ॥ इति । अथकर्तृनामयुतंदेवस्यनामकुर्यात् ॥ ततःसर्वतोभद्र-
मंडलायंगदेयताहोमः ॥ राम्रभुतइच्छन्जयाभ्यातानांश्चक्षुडयात् ॥ शांत्यर्थंआज्येनतिष्ठैर्वाअघोरमन्त्रेणाष्टोत्तरशतं-
क्षुडयात् ॥ ततः । पूजालिप्यंनयादुल्योचलिःपूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयःसंपाद्यदानंचअभिपेकोविसर्जनं ॥ आशीर्म्महणं ।
ब्राह्मणभोजनंच ॥ ॥ इतिप्रतौघापनपद्मदहःसाध्यःसर्वदेवप्रतिष्ठाप्रयोगःसमाप्तः ॥

अथफलदशारोपणविधिः ॥ ॥ कर्ताकृतत्वानसंज्यादिनित्यक्रियःसपत्नीकःयक्षाच्छादितपीठेप्राशुखलपविश्यआचमनं ॥
प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यं ॥ अमुकदेवताप्रासादोपरि नूतनफलशारोपणारूप्यकर्मकरिष्ये ॥ गणे-
शपूजननादिनांदीधाढ्यांतंकृत्या ॥ आचार्यःशृणुष्यंतैस्त्रिंशडिलात्पुरतःहस्तमात्रांवेदिंप्रकल्प्यवेदिकोणेषुचतुरःफलशान्पंचरत्नफ-
लयवाद्युपेतान्संस्थाप्य आचार्यःसक्रत्विकूचतुःफलशोदकैःसंस्त्राप्यकलशंश्रीसूक्तेनसंस्त्राप्यदिग्बलीन्दत्वातैलेनाभ्यज्यगं-
घाद्यैःसंपूज्यत्रिसूत्र्यावेष्टयधमारोप्यसत्तूर्यघोषंत्वानमंडपमानीयभद्रपीठेउपवेश्य घृतचतीतिघृतेनाभ्यज्यद्वुपदादिचेतिय-
यमसूराहरिद्रापिष्टेनोद्वर्त्योष्णोदकेनप्रक्षाल्यमूर्धानंदिवइतिगंधोदकेन छिरण्यगर्भइतिपल्लवोदकेन याओपधीरितिसर्चोप-
धिभिः हृदंसःशुचिपदितिअक्षतोदकेनलापयेत् ॥ अथवेदिकोणस्थैः मानस्तोत्रे विष्णोरुराष्टं सोमंराजनं त्रिभुवतश्चक्षु-
रितिक्रमेणसंस्त्राप्य समुद्रज्येष्ठाइतिप्रक्षाल्य देवमंत्रेणावाहसंपूज्यवक्षैराच्छाद्य अभित्वाश्वरनोनुमइतिस्तुत्वामंडपमानीय

येषुपरिश्रव्यायांगंधार्द्यःसंपूज्य विधत्तधक्षुरित्यभिमतं ॥ ततःस्थंडिलेर्निप्रतिष्ठाप्यान्वाद्ध्यात् ॥ क्रियमाणेकलशारो-
पणहोमेदेवतापरिग्रहाध्वन्याधानं क० ॥ समिद्धयमादाय अस्त्रिन्नवाहितेन्नावित्यादिचक्षव्यतेत्रप्रधानं रुद्रं वृत्तदधिक्षी-
रमधुभिः प्रतिद्रव्यं २८ सं० घृतादिमिलितद्रव्येणच २८ सं० त्र्यंशकमितिमन्त्रेणपुनःपलाशोदुंबराधत्तशम्यपामार्गस-
मिधरुतिलैः प्रतिद्रव्यं १०८ सं० त्र्यंशकमितिमन्त्रेणयस्ये । शेषेणसिष्टकृतमित्याद्युक्तहवनेसंपातकुंभेसंस्नवानानयेत् ॥
तेनकलशंस्नापयेत् ॥ पादनाभिहृद्दधःशिरांसिस्तृशेत् ॥ ततः यजमानःस्यापितकलशसंनिधिमागत्यधुरुपसूक्तेनकलशनभि-
मंज्यसंपूज्य प्रासादंगंधोदकेनप्रक्षाल्य कलशस्थापनेदेशपूर्वादिक्रमतः वज्रमौक्तिकवैडूर्यं शंखंस्फटिकंपुष्परंगंइंद्रनी-
लंमहानीलंइतिरत्नन्यासंकृत्वा तूर्यघोषेणप्रासादेकलशमारोप्य देवमंत्रेणआकलशेव्यवितिसंस्थाप्य बलेणाच्छाद्य ॐ
फटितिमंत्रेणाभिमंज्य तत्रशूलंचन्देवायुधंन्यसेत् ॥ ततःशिल्पिनास्थिरीकृत्य फलोदकेनाभिपिच्य गंधार्द्यैःसंपूज्यशुक्ल-
वस्त्राण्यन्योन्यवद्धानिकलशश्रेष्ठवद्भाईशान्यांभूसीलंययेत् ॥ ततःकर्मशेषसमाप्य पूर्वोदिदिग्बलीन्दत्वायजमानोभिपिक्तः
आचार्यादिभ्योदक्षिणांदत्वाचिप्राग्भोजयेत् आशिषोपगृहीत्वासुख्युतोभुञ्जीत ॥ इतिप्रतिष्ठासारदीपिकोक्तःकलशारो० ॥

अधसमाध्युत्सर्गः ॥ ॥ अथयतिदेहोपरिगुरुपादुकादिबिह्वस्थापनोत्सर्गविधिं व्याख्यास्यामः ॥ संन्यासिनःपरमहं-
सान्भूम्यादौगतपूरयित्वातदुपरितदुद्देशेनपादुकाङ्गिगण्डावनण्डकाद्यायतनंसमाधित्थानमित्युच्यते ॥ तत्स्थानकर्तुःप्रा-
प्तस्तत्त्वोपकंवाक्यप्रतिष्ठाहोमादौ—यथांतडागादिशुभाःप्रपाथ्यआरामकृपाःप्रतिमाश्रयाश्च ॥ अन्नप्रदानंमधुराचवाणी-

तेपामयंचैवपरध्वलोकः ॥ अस्मिन्नाचयेप्रतिश्रयोनामसमाधिः ॥ प्रतिश्रयःसमाधीयेइतिकोशात् ॥ उदगयनेमाधादि-
 मासेपुशुल्लपक्षेचतुर्थीपद्यदृमीचतुर्दशीव्यतिरिक्तायांतिथौ कृष्णपक्षेचतुदशम्याःप्रागन्यतमतिथौ गुरुशुक्रास्तादिवात्यवार्ध-
 वयचिरुद्धेदक्षिणायनेपिपौषापाढभाद्रपदादिकवर्ज्य एकादश्यांरुद्रस्य दशम्यांद्वादश्यांवाविष्णोः ॥ ॥ अथप्रयोगः ॥
 देशकालौसंकीर्त्य ममदशपूर्वोन्वशापरान्मांचेत्सेकविंशतिपुरुषान्पवित्रीकर्तुंधीपरमेश्वरप्रसादद्वारापष्टिसहस्रवर्षपर्यंतं ब्रह्म
 लोकेमहितचकामःधीपरमेश्वरप्रीत्यर्थपापाणादिवद्धगुरुपादुकादिचिह्नितस्थानस्य सग्रहमखमुत्सर्गाख्यंकर्मकरिष्ये ॥ गण
 पतिपूजनादिनांदीशान्नान्तं ॥ आचार्योद्युतिवम्बरणं । दिप्रक्षणं । पंचगव्यकरणं । यज्ञसंभाराणांप्रोक्षणं । भूमिपूजनं ॥
 ततोवास्तुपूजनं ॥ शुभपुण्यतिथौ प्रारिप्सितस्वकर्मणःसांगतासिद्धयर्थं वास्तुमंडलदेयतास्वापनंपूजनंचक ॥ मण्डल-
 स्वाभेयगदिकोणेषुयङ्कुचतुष्टयंदद्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ ॐ विशंतुभूतलेनागालोकपालाश्चसर्वतः ॥ अस्मिस्थलेऽवतिष्ठन्तुआ-
 युर्वलकराःसदा ॥ प्रतिरोपणंमन्त्राष्टतिः ॥ शंक्कुन्सूत्रेणयेष्टयेत् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ अग्निभ्योव्यथसर्पेभ्योयेचान्येतान्समा-
 धिताः ॥ बलिंतेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमं ॥ १ ॥ नैर्ऋत्यधिपतिधैर्यनैर्ऋत्यांयेचराक्षसाः । बलिंतेभ्यःप्रयच्छा-
 मिपुण्यमो ॥ २ ॥ नमोस्तुवायुरक्षोभ्योयेचान्येतान्समाधिताः ॥ बलिंतेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमो ॥ ३ ॥ रुद्रेभ्यधैर्य
 सर्पेभ्योयेचान्येतान्समाधिताः ॥ बलिंतेभ्यःप्रयच्छामिगुहंतुसततोत्सुकाः ॥ ४ ॥ ॐ कारादिनमोन्तेर्नामभिःपञ्चा-
 दारभ्यप्रागन्ताउदयसंस्थाद्वादशोरेखाःकुर्यात् ॥ ॐ शान्त्यैनमः १ एवंप्रणवःसर्वत्र ॥ यशोवत्यै ० २ काल्यै ० ३ विशा-

लायै० ४ प्राणवाहिन्यै० ५ सत्यायै० ६ सुमनायै० ७ नंदायै० ८ सुमद्रायै० ९ सुरधायै० १० स्थिरायै० ११ विर-
जायै० १२ ॥ दक्षिणारंभाउदयन्ताःप्राक्संस्थाद्वादशरेखाःकुर्यात् ॥ ॐ हिरण्यायै० १ सुप्रभायै० २ लक्ष्म्यै० ३ विभूत्यै०
४ विमलायै० ५ त्रिपायै० ६ जयायै० ७ कालायै० ८ विशोकायै० ९ इन्द्रायै० १० विभवायै० ११ शिवायै० १२ ॥
ततोरेखादेवताःसंपूज्य मध्येमण्डूकादिशीठदेवताआयाहयेत् ॥ ॐ कारःसर्वत्र ॥ ॐ मण्डूकायनमः मूलप्रकृत्यै-
नमः आधारशक्त्यैनमः कूर्मायनमः अनंताय० श्वेतदीपाय० कल्पपट्टपाय० रत्नमण्डपाय० सिंहासनाय० ॥ ततःप्रा-
गादिदिक्षु ॥ धर्माय० ज्ञानाय० वैराग्याय० ऐश्वर्याय० ॥ आग्नेवादिचतुर्पुकोणेषु ॥ अधर्माय० अज्ञानाय० अवैरा-
ग्याय० अनैश्वर्याय० ॥ मध्ये ॥ ॐ आत्मने० अन्तरात्मने० ज्ञानात्मने० परमात्मने० अग्निमण्डलाय० सोममण्ड-
लाय० सूर्यमण्डलाय० संसत्यात्मने० रंजसे० तंतमसे० सर्वशक्तिकमलासनाय० ॥ मध्ये पञ्चविंशतिपदेद्वये ॐ ब्रह्म-
णेनमः ब्रह्माणंसांगं सपरिवारं सायुधं सशक्तिकं सयाहनमावाहयामि ॥ तत्पुरतः द्वादशपदोऽर्यमा ॥ अर्यस्णेन० अर्ये
मणमा ॥ सवितादक्षिणे तद्वत् ॥ सवित्रेनमः सवितारमा० ॥ विवस्वान्पश्चिमे तद्वत् ॥ विवस्वतेनमः विवस्वतमा० ॥
उत्तरेद्वादशपदे ॥ चिबुधाधिपतयेनमः चिबुधाधिपति० आग्नेये एकपदे ॥ मित्राय० मित्रमा० ॥ नैऋत्ये एकपदे ॥ राज-
यक्ष्मणे० राजयक्ष्माणमा० ॥ वायव्ये एकपदे ॥ पृथ्वीधराय० पृथ्वीधरं ॥ ईशान्ये एकपदे ॥ आपवत्साय० आपवत्सं० ॥
आपवत्सादीशाने एकपदे ॥ आपाय० आपं० ॥ मित्रादाग्नेये एकपदे ॥ सावित्राय० सावित्रं० ॥ राजयक्ष्मणे नैऋत्य-

एकपदे ॥ जयाय० जयं० ॥ पृथ्वीधराद्वयव्ययकपदे ॥ रुद्राय० रुद्रं० ॥ ॐ कारादिनमोतैःसर्वत्र ॥ ततईशानको-
 णादारभ्यप्रदक्षिणक्रमेणशिख्यादिद्वान्निशेदेवताःस्थापयेत् ॥ ईशान्येत्रिपदे ॥ शिखिनेनमः शिखिनंआ० ॥ तदग्रतःपर्ज-
 न्यादयःसप्तएकपदे आकाशपर्यन्ताःपूर्वपंक्तौस्थाप्याः ॥ पर्जन्याय० पर्जन्यं० जयंताय० जयंतं० कुलिशायमुधाय० कुलि-
 शायुधं० सूर्याय० सूर्यं० भूशाय० भूशं० आकाशाय० आकाशं० ॥ आग्नेयेत्रिपदे ॥ वायवे० वायुंआ० ॥ पूषादयः
 सप्तएकपदाःदक्षिणपंक्तौस्थापनीयाः ॥ पूष्णे० पूषणं० वितथाय० वितथं० ग्रहक्षताय० ग्रहक्षतं० यमाय० यमं० गंध-
 र्वीय० गंधर्वं० भृंगराजाय० भृंगराजं० सृगाय० सृगं० ॥ नैऋत्येत्रिपदे ॥ पितृभ्यो० पितॄन्० ॥ दौषारिकादयः
 पापपर्यन्ताःपश्चिमपंक्तौसप्तस्थापनीयाः ॥ दौषारिकाय० सुग्रीवाय० सुग्रीवं० सुष्पदंताय० सुष्पदंतं०
 वरुणाय० वरुणं० असुराय० असुरं० शोषं० आपाय० आपं० ॥ वायव्येत्रिपदे ॥ रोगाय० रोगं० ॥
 अस्त्रादयःसप्तएकपदादितिपर्यन्ताःउत्तरपंक्तौस्थापनीयाः ॥ अहये० अहिं० सुख्याय० सुख्यं० भङ्गाटाय० भङ्गाटं०
 सोमाय० सोमं० सर्पाय० सर्पं० अदित्ये० अदितिं० वित्ये० वितिं० ॥ ततोमंडलाद्वह्निरीशानकोणे ॥ चरक्ये०
 चरकीं० ॥ आग्नेये ॥ विदायै० विदारीं० ॥ नैऋत्ये ॥ पूतनायै० पूतनां० ॥ वायव्ये ॥ पापराक्षस्ये० पापराक्षसीं ॥
 पूर्वोदिदिक्षु ॥ स्कंदाय० स्कंदं० अर्यम्णे० अर्यमणं० जुंभकाय० जुंभकं० विलिपित्साय० विलिपित्सं० ॥ ततःपूर्वो-
 दिदशदिक्षु ॥ इंद्राय० इंद्रं० अग्नये० अग्निं० वभाध० यमं० निर्ऋतये० निर्ऋतिं० वरुणाय० वरुणं० वायवे० वायुं०

सोमाय० सोमं० ईशानाय० ईशानं० ब्रह्मणे० ब्रह्माणं० अनंताय० अनंतंवा० ॥ पूर्वं ॥ उग्रसेनाय० उग्रसेनं० ॥
 दक्षिणे० ॥ डामराय० डामरं० ॥ पश्चिमे ॥ महाकालाय० महाकालं० ॥ उत्तरे ॥ पिलिपित्साय० पिलिपित्सं० ॥
 ततोयास्तुमण्डलस्यदेवतानांपोदशोपचारैःपूजनंकृत्वा पदेपुपायसर्वाल्लिङ्गदद्यात् ॥ ॐ ब्रह्मणेनमः पायसयल्लिसमर्पयामि० ॥
 अर्यम्णे० सवित्रे० चिबस्वते० त्रिषुधाधिपतये० मित्राय० राजयक्ष्मणे० पृथ्वीधराय० आपवत्साय० आपाय० सावि-
 त्राय० जयाय० रुद्राय० शिखिने० पर्जन्याय० जयंताय० कुलिशायुधाय० सूर्याय० सत्याय० भृशाय० आकाशाय०
 वायवे० पूष्णे० वितथाय० गृहक्षताय० यमाय० गंधर्वाय० भृंगराजाय० मृगाय० पितृभ्यो० दौधारिकाय० सुग्री-
 वाय० पुण्यदंताय० वरुणाय० असुराय० शोषाय० पापाय० रोगाय० अहये० भह्मादाय० सुख्याय० सोमाय० सर्पा-
 य० अदित्यै० दित्यै० चरक्यै० विदार्यै० पूतनायै० पापराक्षस्यै० स्कंदाय० अर्यम्णे० जृम्भकाय० पिलिपित्साय०
 इन्द्राय० अम्रये० यमाय० निर्ऋतये० वरुणाय० वायवे० सोमाय० ईशानाय० ब्रह्मणे० अनंताय० उग्रसेनाय० डाम-
 राय० महाकालाय० पिलिपित्सायनमः पायसर्वाल्लि० ॥ वास्तुमण्डलमध्येमहीधौरित्यादिविधिना प्रसन्नोभयसर्वदेवतं-
 फलशस्थापनं ॥ वास्तुधुचमूस्त्योःअयुत्तारणप्राणप्रतिष्ठापूर्वकंपोदशोपचारैःपूजनं ॥ इतिवास्तुपूजनं ॥ ततःकुंडस्थंडि-
 लेवापचमूस्त्यारान्कृत्वा स्वगृहोक्तविधानेनाग्निप्रतिष्ठाप्य यूपप्रतिष्ठांकुर्यात् ॥ अत्रयूपप्रतिष्ठा ॥ ततःप्रधानवेदेःपूर्वतः
 मंडपक्षेमंडपाद्वहिःपूर्वेयूपार्थमवटंजानुमात्रंकृत्वा तत्रप्रागग्रान्दर्भानास्तीर्यअद्भिरभ्युक्ष्यसलक्षणंयूपंहरिद्रातैलाभ्यामभ्य-

ज्यतीर्षोदकेनस्त्रापयित्वा गौरसर्पपगोरोचनगुग्गुलुदूर्वांनिवपत्रगर्भोपोटलिकां यदावभन्नितिमन्त्रेणचच्चा युवासुवासा
 इतिचरेण्येष्टयेत् ॥ ततोर्गतेह्रिद्राकुङ्कुमदध्योदनाक्षताचंदनदूर्वालाजांध्यप्रक्षिप्य ॐ ध्रुवोसिधु ॐ इतिमन्त्रेणतस्मिन्गते-
 प्रतिष्ठाप्य कुङ्कुमेनसमाक्षिप्य गंधपुष्पधूपदीपैर्नैवेद्यादिनापूजयित्वा ॥ ॐ ऊर्ध्वेऽकपुण ॐ इत्यभिमन्त्र्य नमस्कुर्वीत् ॥
 इतियूपप्रतिष्ठा ॥ ॥ ततोवास्तुचेदेरुत्तरतःप्रधामयेर्दिकृत्याचेचांचारुणमण्डलं सर्वतोभद्रमंडलंवाधिरव्यमंडलदेवताः
 स्थापयेत् ॥ ॥ प्रारिप्सितकर्मणोर्गत्येनचारुणमंडलेदेवतास्थापनंपूजनंचकरिष्ये ॥ दिक्षुविदिक्षुप्रागादिक्रमेण स्वस्थ-
 नासमंभैरष्टौग्रहान्स्थापयेत् ॥ पूर्वपत्रे ॐ सूर्याय ॐ सूर्य ॥ आग्नेयपत्रे सोमाय ॐ सोमं ॥ दक्षिणपत्रे भौमाय ॐ
 भीमं ॥ नैऋत्यपत्रे धुधाय ॐ धुधं ॥ पश्चिमपत्रे बृहस्पतये ॐ बृहस्पतिं ॥ वायव्यपत्रे शुक्राय ॐ शुक्रं ॥ उत्तरपत्रे
 शनैधराय ॐ शनैधरं ॥ ईशानपत्रे राहये ॐ राहुं ॐ केतुभ्यः ॐ केतुन् ॥ पुनःपूर्वादिक्रमेणअष्टौलोकपालानावाहयेत् ॥
 तत्रमन्त्राः ॥ ॐ आतारमिं ॐ इंद्राय ॐ इंद्रं ॥ आग्नेये ॐ त्वनोअग्ने ॐ अग्नये ॐ अग्निं ॥ दक्षिणे ॐ यमायत्वा ॐ
 यमाय ॐ यमं ॥ नैऋत्यां ॐ असुन्यन्त ॐ निर्ऋतये ॐ निर्ऋतिं ॥ पश्चिमे ॐ तत्त्वायमि ॐ वरुणाय ॐ वरुणं ॥ वायव्ये
 ॐ आनोनियुद्धिः ॐ वायवे ॐ वायुं ॥ उत्तरे ॐ शस्य ॐ सोम ॐ सोमाय ॐ सोमं ॥ ईशान्यां ॐ तमीशानंज ॐ ईशानाय ॐ
 ईशानं ॥ वायुसोममध्येआरासु ॥ ॐ वसतोःपवित्र ॐ वसुभ्यो ॐ वसून् ॥ सोमेशांतराले ॥ ॐ नमस्तेरुद्र ॐ रुद्रेभ्यो ॐ
 रुद्रान् ॥ ईशानंद्रांतराले ॐ आकृष्णेन ॐ आदित्यान् ॥ इंद्राभ्यंतराले ॐ अभिनातेजसाच ॐ अभि-

भ्यान्० अधिनौ० ॥ अग्नियमांतराले ॐ विधेदेवासजागत० विधेभ्योदेवेभ्यो० विधान्देवान्० ॥ यमनैर्ऋत्यंतराले
ॐ अभित्यंदेवं० सप्तयक्षेभ्यो० सप्तयक्षान्० ॥ निऋतिवरुणांतराले ॐ आर्यगोः० भूतनागेभ्यो० भूतनागान्० ॥ वरु-
णपाव्यंतराले ॐ नदीभ्यः० पौत्रि० गंधर्वाप्सरसोभ्यो० गंधर्वाप्सरसःआ० ॥ सौम्याद्यष्टयत्रेषु ॐ यदऋदःप्र० स्कंदाय०
स्कंद० ॥ ॐ धातारारति० स० दक्षादिभ्यो० दक्षादीन्० ॥ ॐ धीमते० दुर्गायै० दुर्गा० ॥ तत्रैव० ॐ विष्णोराराट०
विष्णवे० विष्णुं० ॥ ॐ उदीरताम० स्वधाकारं० ॥ ॐ परमृत्त्योअ० मृत्युरोगेभ्यो० मृत्युरोगान्० ॥
ॐ गणानां० गणपतये० गणपतिं० ॥ ॐ वरुणस्योत्तं० अन्नो० अप० आ० ॥ मरुतोयस्य० मरुत्तो० मरुतआ० ॥
अधकर्णिकायां मध्ये ॥ ॐ वरुणाय० वरुणं० ॥ द्वितीयकेसरमूलेषु उत्तरादित० ॥ ॐ ब्रह्मणे० ब्रह्माणं० ॥ विष्णवे०
विष्णुं० ॥ रुद्राय० रुद्रं० ॥ लक्ष्म्यै० लक्ष्मीं० ॥ अंवि० कायै० अंवि० कां० ॥ सावित्री० सावित्रीं० ॥ सरि० त्तो० सरितः० ॥
समुद्रेभ्यो० समुद्रान्० ॥ नक्षत्रा० पादमूले ॥ ॐ भूतग्रामाय० भूतग्रामामं० ॥ ततोनाम्नाकर्णिकोपरि ॥ ॐ मेरवे० मेरुं० ॥
चाक्षपरिधौसोमादिसमीपे ॥ ॐ गदायै० गदां० ॥ ईशानांतिके त्रिशूलाय० त्रिशूलं० ॥ इंद्रांतिके वज्राय० वज्रं० ॥
अग्निसमीपे शक्तये० शक्तिं० ॥ यमांतिके दद्याय० ददं० ॥ निर्ऋतिसमीपे स्वहाय० स्वहं० ॥ वरुणांतिके पाशाय०
पाशं० ॥ वायुसमीपे अंकुशाय० अंकुशं० ॥ तद्वाद्योचरे गौतमाय० गौतमं० ॥ ईशान्ये० भरदाजाय० भरद्वाजं० ॥
पूर्वविधामित्राय० विधामित्रं० ॥ आग्नेय्यां कश्यपाय० कश्यपं० ॥ दक्षिणे जमदग्नये० जमदग्निं० ॥ नैऋत्यां वसि-

ध्याय० चसिष्टं० ॥ पश्चिमे अत्रये० अत्रि० ॥ वायव्ये अरुंधत्यै० अरुंधती० ॥ तद्वाद्येपूर्वे० ऐंद्री० ऐंद्री० ॥ आग्नेय्यां
 कौमार्यै० कौमारी० ॥ दक्षिणे ब्राह्म्यै० ब्राह्मी० ॥ नैर्ऋत्यां वाराह्यै० वाराही० ॥ पश्चिमे चामुण्डायै० चामुण्डा० ॥
 वायव्यां वैष्णव्यै० वैष्णवी० ॥ उत्तरे कौर्वै० कौर्वी० ॥ ईशान्ये वैनायक्यै० वैनायकी० ॥ एवमाद्याह्य द्यारुणमं-
 डलेदेवताः संपूज्य पायसचल्लिप्तं सोमाय० होमसमयेतत्तन्मन्त्रैर्नाममन्त्रैर्वा दशदशतिलाहुतीरैकैकामाज्याहुतिं याज्युदुयात् ॥ ॐ
 सूर्याय नमः पायसचल्लिप्तं सोमाय० भौमाय० बुधाय० शुक्राय० बृहस्पतये० शुक्राय० शनैश्चराय० राह्वे० केतुभ्यो० इंद्राय०
 अम्ये० यमाय० निऋतये० वरुणाय० वायवे० सोमाय० वसुभ्यो० रुद्रेभ्यो० आदित्येभ्यो० अश्विभ्यां०
 विधेभ्योदेवेभ्यो० सप्तयक्षेभ्यो० भूतनागेभ्यो० गंधर्वाप्सरोभ्यो० स्कंदाय० दक्षादिभ्यो० दुर्गायै० विष्णवे० स्वधा-
 काराय० मृत्युरोगेभ्यो० गणपतये० अन्नो० मरुद्भ्यो० वरुणाय० ब्रह्मणे० विष्णवे० रुद्राय० लक्ष्म्यै० अंघ्रिकायै०
 सावित्र्यै० सरिभ्यो० समुद्रेभ्यो० भूतग्रामाय० मेरवे० गदायै० त्रिशूलाय० वज्राय० शक्त्यै० वंङाय० खड्गाय०
 पाशाय० अंकुशाय० गीतमाय० भरद्वाजाय० विधामित्राय० क्रतुपाय० जमदग्नये० वसिष्ठाय० अत्रये० अरुंधत्यै०
 ऐंद्री० कौमार्यै० ब्राह्म्यै० वाराह्यै० चामुण्डायै० वैष्णव्यै० कौर्वै० वैनायक्यै० पायसचल्लिप्तं ६९ ॥ इति वलिः ॥
 ततो मंडलमध्ये महीचौरित्यादि प्रसन्नो भव सर्वदेत्यंतकलशं प्रतिष्ठाप्य तदुपरि सौवर्णप्रतिमां चतुष्टयस्याद्युत्तारणं प्राणप्रतिष्ठां
 चकृत्वा ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं ब्रह्मणे० ब्रह्मणे० विष्णवे० विष्णुर्वि० १ ॐ इदं विष्णुर्वि० विष्णवे० चिष्णुं० २ ॐ श्रीश्वते ल० श्रियै० श्रियं०

नृष्टेष्टृथिव्याःसीद ॥ भासांतरिक्षमापुणज्योतिपादियमुत्तमानतेजसादिशउदं२६० ८ आबुद्धानःसुप्रतीकः० ९ तां०स-
 चितुर्वरेण्यस्य० १० विधेमते० ११ प्रेद्धोअधेदीदिहि० १२ अमेतमद्या० १३ चित्तंजुहोमिम० १४ ससतेअमे० १५
 इतिजलैरभियिच्य ॥ ततःअग्निमूर्धेतिमन्त्रेणद्वादशवारंमुज्ज्वलेनसंशोष्य ॥ यज्ञायज्ञावइतिकपादैः ॥ प्रसन्नमस्मनेति
 मस्मना ॥ इदंयिज्युरितिहरिद्रयाउद्धर्त्य ॥ घृतंघृतपाथानइतिघृतेनाभ्यज्य ॥ याओपधीरितिसर्गोपधीभिः ॥ यदूचये-
 त्तिगंधोदकेन ॥ तत्सविद्युरितिगोमूत्रेण ॥ गंधद्वाराभितिगोमयेन ॥ आप्यायस्वेतिक्षीरेण ॥ दधिक्राव्णइतिदक्षा ॥
 तेजोसीत्याज्येन ॥ देवस्यत्येतिकुशोदकेन ॥ उद्धर्तनेनोद्धर्त्य ॥ गंधादिपूजांकृत्वा ॥ प्रतिश्रयसमंततः
 अष्टदिक्षुअष्टकलशान्स्थापयेत् ॥ तत्रयरुणमावाह्यपूजयेत् ॥ ततःस्वापितकलशैरापोहिष्ठादिमन्त्रैरभिविच्यमूलमन्त्रेणगंधा-
 विभिःपूजयेत् ॥ तथैवाष्टौदीपान्त्रज्वाल्यमूलमन्त्रेणस्तुवीत ॥ कुंडेस्थंडिलेवासमीपमागत्यहोमंकुर्यात् ॥ आदौअहहोमः ॥
 ततोवास्तुहोमः ॥ प्रधानहोमः ॥ पुरुषसूक्तहोमः ॥ कूर्मांडहोमः ॥ यद्देवादेयदेवहोममितिभिःकूर्मांडमन्त्रैरकाज्या-
 हुतिंजुह्यात् ॥ वास्तुमंडलहोमः ॥ वारुणमंडलहोमः ॥ प्रायश्चित्तार्थंव्याहतिहोमः ॥ ॥ एवंहोमंसंपाद्य ॥ पूजा-
 स्विष्टंनवाहुत्सोबलिःपूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रयःसंपाद्यदानंअभिषेकोचिसर्जनम् ॥ एवंबलिदानंकृत्वाप्रधानदेवताबलिं
 दद्यात् ॥ अरुतिलचूर्णसर्विस्सक्तुकरंभानेकत्रमिश्रीकृत्यप्रधानदेवतापरितः प्रदक्षिणक्रमेणपूर्वोक्तजल्लादिद्वादशनामभिर्ब-
 लित्दद्यात् ॥ ततःपूर्णाहुतिंहुत्वाप्रतिश्रयसमीपेगत्वा पुरुषसूक्तेनस्तुवीत ॥ संपातकलशोदकं अष्टकलशोदकं च एकस्मि-

न्यात्रेकृत्यातेनोदकेनजापोहिष्ठेति तिसृभिः हिरण्यगर्भे इति चतसृभिः पुनंतु मेति नवभिः समुद्रायत्वा इत्येकया इदमापः
प्रवदत इति गत्रैः संस्त्राप्य प्राणप्रतिष्ठापूर्वकं षोडशोपचारैः पूजां कृत्वा ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय इति मूलमन्त्रेणासनावा-
हनपाथार्थोचमनीयपंचामृतैः संस्त्राप्य शुद्धोदकेन संस्योदकेन वाममूलमन्त्रेणाष्टाविंशतिवारं संस्त्राप्य चत्वारिदक्षिणांतां पूजां
प्रकल्प्य ॥ ततः पुरुषाहारपर्याप्तं च ह्यज्यं शर्करोपेतं पायं संयानिवेद्य हिरण्यगर्भे इत्यष्टौ मन्त्रान्जपेत् ॥ ॐ हिरण्यग ० १
यभात्मदा ० २ यः प्राणतो ० ३ यस्य मे ० ४ येन द्यौ ० ५ ॥ यं क्रंदसी ० ६ आपो ह्यद् ० ७ यधि दापो ० ८ मूलेन पङ्गन्यासं
कृत्वा ॥ उत्सर्गः ॥ कुशयजलान्यादाय ॥ इदं गुरुपादुकाचिह्नितस्थानं प्रदक्षिणार्धं पूजार्थं सर्वेभ्यो भूतेभ्योऽहमुत्सृज्ये ॥
प्रासादयेत् ॥ इदं शिलेष्टकादावर्षादिनिर्मितं बलभीजगती प्राकारगोपुरपरिवारे देवतालयसंयुतगुरुपादुकादिचिह्नितस्थानं
तत्तदेव तालोककामः कुलद्वयानुग्रहाय प्रदक्षिणार्धं पूजार्थं च सर्वेभ्यो भूतेभ्यः अमुकदेवता प्रीतये अहमुत्सृज्ये इति कुशजल-
यमान्निक्षिप्य देवं नत्वा प्रार्थयेत् ॥ स्वागतं देव देवेश मद्भाग्यात्स्वमिहागतः ॥ स्वाकंदं स्त्वामद्भुतबालयज्ञस्त्वित्सल ॥
धर्मार्थकामसिद्धयर्थं स्थिरो भव शुभाय नः ॥ सान्निध्यं हिसदा देव स्वार्चायां परिकल्प्य ॥ यावच्चंद्रावनीसूर्यास्तिष्ठंत्यप्रतिपा-
तिनः ॥ तावत्तनया न्न देवेश त्वं पिता सर्वदेहिनां ॥ येन रूपेण भगवंस्त्वया व्यासं चराचरं ॥ तेन रूपेण देवेश त्वा चर्यायां संनि-
धौ भव ॥ इति सकलत्रः शरणं प्रपद्य ॥ त्वामेकमाद्यं पुरुषं पुरातनं नारायणं विधुः सृजां यजामहे ॥ त्वमेक यज्ञो विहितो विधेय-
स्त्वमात्मना त्वमन्त्रतिष्ठ हव्यं ॥ इति स्तुत्या श्रेयः संपाद्यदानं । आचार्यपूजनं । सर्वकलशोदकेनाभिषेकः ॥ तत्र मन्त्राः ॥

आपाहं० ३ स्नानार्थं० आयात्वि० आनन्दोदरा० । आतारार्थं० इमं० तत्त्वायामि० त्वन्नो० सत्यन्नो० उदु-
 त्तमं० भगवन्ने० इदमापः० समुद्रायत्वा० पुनंतुमा० आप्यायस्व० पंचनद्यःस० शिरोमे० जिह्वामे० बाह्वमे० पृष्ठीमे०
 नाभिमे० जंघाभ्यां० देवस्यत्वा० ३ विश्वानिदे० धामध० त्वंअवि० अन्नप० पालाशंम० ५ सुरास्त्या० ॥ एवमभि-
 पेकानंतरं सर्वोपधीभिरनुलिप्यशुद्धोदकेन स्नात्वा शुक्लमात्यां चरथरोयजमानः आचार्यो यगां दद्यात् ॥ कृतस्य सप्तहमखगुरु-
 पादुकाचिह्नितस्थानोऽसर्गात्यस्य कर्मणः सां० क्रत्विगभ्यो होमकर्तृभ्यश्च दक्षिणादानं ॥ भूयसीं दत्त्वा ब्राह्मणभोजनसं-
 कल्पः ॥ इदं मातृकापीठं वास्तुपीठं वारुणमंडलपीठं आचार्यो यतु० ॥ इदं ग्रहपीठं ग्रामाचार्यो यतु० ॥ विसर्जनं ॥ यांतु-
 देवग० ॥ यस्य स्मृत्येत्यादि कर्मभरार्पणं कुर्यात् ॥ ॥ इति श्रीदीक्षितोपाधिगोपालात्मजपद्मनाभविरचिते प्रयोगदर्पणे
 समाच्युत्सर्गप्रयोगः ॥

अथ यास्तु शांतिः ॥ ॥ आचमनं । प्राणायामः । देशकालौ संकीर्त्य मम पुत्रपौत्रां विसंहितस्य आयु-
 रारोग्यधनधान्याद्यैर्धर्मपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंतत्यभिष्टुद्धिपूर्वकं (सुवर्णरजतताम्रपुसीसकं खलोहपापाणाद्यष्टशल्यमे-
 दिनीदोष-आमव्ययाद्यन्यधाभयनदोषपरिहारार्थना विघर्हिंसादोषपरिहारार्थं) अस्मिन्नूतनगृहे चिरकालनिवासार्थं श्री-
 परमेश्वरश्रीत्यर्थं सप्तहमस्यां वास्तुशांतिगृहब्रह्मशाख्यं कर्म चाहं करिष्ये । तदंगं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं च सोर्धोरापूजनं
 आयुष्यमन्नजपनां दीक्षाद्वं चाहं करिष्ये । तत्रादौ निर्वि० गणपतिपूजनं क० ॥ नां दीक्षाद्वं तं कृत्वा क्रत्विजोऽष्टौ चतुरो वा दृत्वा यथा

विभयं पूजयेत् ॥ ॥ अघातः शालाकर्म ॥ ततः शुचौ देशे प्रादेक्ष्य मात्रं स्थंडिलं कृत्वा तत्र पंचभूसंस्कारान्कृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य
पूर्णोदुतिवदाज्यं संस्कृत्य निरुप्याज्यमग्निं श्रित्य हवंचदग्नेः समृज्य च द्वास्त्रास उत्पूय अवेक्ष्य स्तंभाय देयुचतुर्पुकोणे पुआग्नेयकोणा-
दारभ्य सुवेण शुश्रूयात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ ॐ अच्युताय भौमाय स्वाहा । इदमच्युताय भौमाय नमः ॥ एवं नैऋत्ये वायव्ये ई-
शान्ये च शैल्युहं चतुर्पुकोणशिलास्थाने पुहोमः शिलानां स्तंभस्थानीयत्वात् ॥ आग्नेयादिक्रमेण अवदेत्सूर्वां शिलास्थापनं ।
तदुपरि ॥ स्तंभमुच्छ्रयति ॥ तत्र मन्त्रः ॥ इमां मुच्छ्रयामि शुवनस्य नाभिवसोर्धारां प्रतरणीयसूतां ॥ इहैव ध्रुवां निमिनो मिशालां
क्षेमेतिष्ठतु धृतमुधमाणा ॥ अथावती गौरी मती सुततापत्युच्छ्रयस्व महतेसी भगाय ॥ आत्मा शिशुराकंदत्वा गावो धेनवो वा-
प्रयमानाः ॥ आत्मा कुमारस्वरुणभावत्सो जगदैः सह ॥ आत्मा परिक्षुतः कुंभ आदमः कलशैरुप ॥ क्षेमस्य पत्नी बृहती सुवा-
सारयिनी चेहि सुभगे सुयीर्य ॥ अथावद्रोमदूर्जस्वर्पणं वनस्पतेरिव ॥ अभिनः पूर्यतां रयिरिदमनुश्रेयो वसानः ॥ स्तंभच-
तुष्टयोच्छ्रयणे एतान्मन्त्रान् शैल्युहं एभिर्मन्त्रैः पठेत् ॥ ततश्च हव्येष्वेकहस्तं कुंडं स्थंडिलं या । तदीशान्यां चतुरंगुलौघं तान् हस्तमा-
त्रां पालुर्वेदिच विधाय ततो वामहस्ते गौरसर्पपान् गृहीत्वा दिग्भक्षणं कुर्यात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ ॐ रंक्षो हर्षेण वलुगु ॥ अपसं-
र्वतु ० ते सर्वे वास्तुयागं करोम्यहं ॥ इति सर्पपान् विधाय ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ पंचगव्यकरणं ॥ सर्वगृहप्रोक्षणं ॥ भूमिः ॥
पूजनं ॥ कुंडे स्थंडिले वा पञ्चभूसंस्कारान्कृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य अस्मिन्कर्मणि वास्तुमंडले देवतास्थापनं पूजनमहं करिष्ये ॥
कारिकायां ॥ ब्रह्माणमादितः श्रुत्वा शिखिनं चान्कमेणतु ॥ ग्रणत्राघैर्नाममन्त्रेन भौतैः पूजयेदिमाः ॥ आवाहनादिभिः सर्वैः ॥

रूपचारैः समाहितः ॥ वास्तुमंडलस्याधोयादिकोणेपुशङ्कुचतुष्टयंदद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ ॐ विंशंतुभृतलेनागालोकपाला-
 ध्वसंवत् ॥ अस्मिन्ष्टदेवतिष्ठतुआयुर्वलकराः सदा ॥ इतिमन्त्रेणरोपयेत् ॥ ततोद्विगुणसूत्रेण
 सर्वान्येष्टयेत् ॥ ततः आसेयादिशङ्कुपार्थभापभक्तचलीन्दद्यात् ३ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ अग्निभ्योप्यथसर्पेभ्योयेवान्येतान्समा-
 ध्रिताः । बलिंतेभ्यः प्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमम् ॥ १ ॥ नैऋत्यधिपतिधैवनैऋत्यांवेचराक्षसाः ॥ बलिंतेभ्यः प्रयच्छा-
 मिपुण्यमोदनमुत्तमम् ॥ २ ॥ ओनमोवायुरक्षोभ्योयेवान्येतान्समाध्रिताः ॥ बलिंतेभ्यः प्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमम् ॥
 ॥ ३ ॥ रुद्रेभ्यधैवसर्पेभ्योयेवान्येतान्समाध्रिताः ॥ बलिंतेभ्यः प्रयच्छामिगृहंतुसततोत्सुकाः ॥ ४ ॥ इति ॥ ततोबेद्यु-
 परिषत्तेकुंडुमादिनासुवर्णरजतादिशलाकयाया ॐ कारादिनमो नैर्नामभिः पश्चादारभ्यप्रागंताउदक्संस्थाः समाअंगुलद्वयां-
 तरादशरेखाः कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ ॐ कार सर्वत्रादौ । ॐ शांत्यैनमः । यशोवत्यैनमः । कांत्यैनमः । विशालायैनमः ।
 प्राणशोहिन्यैनमः । सत्यायैनमः । सुमत्यैनमः । नंदायैनमः । भद्रायैनमः । सुरयायैनमः ॥ नामभिस्तथैवदक्षिणारं-
 भाउदरगताः प्राक्संस्थादशरेखाः कुर्यात् ॥ यथा । ॐ हिरण्यायैनमः । सुप्रभायैनमः । लक्ष्म्यैनमः । विभूत्यैनमः ।
 विमलायैनमः । त्रिपामैः । जयायैः । कालायैः । विशोकायैः । इंद्रायैः । ततोरेखादेवताः संपूज्य मध्येमंजूकादि-
 पीठदेवताभावाद्देयेत् ॥ यथा ॥ ॐ मंजूकायनमः । मूलप्रकृत्यैः । आधारस्त्यैः । कूर्मायः । अनंतायः । पृथि-
 न्यैः । धेतद्वीपायः । कल्पवृक्षायः । रत्नमंडपायः । सिंहासनायः । इतिमध्ये ॥ ततः प्रागादिदिक्षु ॥ धर्मायः ।

ज्ञानाय० । वैराग्याय० । ऐश्वर्याय० ॥ ततः आग्नेयादिकोणेषु ॥ अधर्माय० । अज्ञानाय० । अवैराग्याय० । अनैश्व-
र्याय० ॥ मध्ये ॥ आत्मने० । अंतरात्मने० । ज्ञानात्मने० । परमात्मने० । अग्निमंडलाय० । सोममंडलाय० । सूर्य-
मंडलाय० । संस्त्याय० । रंजसे० । सर्वशक्तिकमलासनाय० । मध्येनवपदेद्वये ब्रह्माणंसांगं सपरिवारं
सशक्तिकंसंवाहनं ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमावाहयामि ॥ तत्पुरतस्त्रिपदेऽर्धमा ॐ अर्यम्णे नमः अर्यमणं० । सचित्ताद-
क्षिणतस्त्रिपदे तद्वत् सयित्रे नमः सवितां० । विवस्वान्पृथिवीमेत्रिपदे तथा विवस्वते नमः विवस्वतं आ० । उत्तरेत्रिपदे विबु-
धाधिपतये० विबुधाधिपतिं० । आग्नेये एकपदे मित्राय० मित्रं । नैऋते एकपदे राजयक्ष्मणे० राजयक्ष्माणं । वायव्ये
एकपदे पृथ्वीधराय० पृथ्वीधरं० । ईशान्ये एकपदे आपवत्साय० आपवत्सं० । ततः आपवत्सादीशानकोणे एकपदे
आपाय० आपं० । ततः मित्रादाग्नेय एकपदे सावित्राय० सावित्रं० । राजयक्ष्मणो नैऋते एकपदे जयाय० जयं० । पृथ्वी-
धराद्वापव्य एकपदे रुद्राय० रुद्रं० । नर्मोतैः सर्वत्र ॥ ततो वा ह्यपरिधौ ईशानकोणादारभ्य प्रदक्षिणक्रमेण शिष्यादिद्वात्रिं-
शद्वैवताः स्थापयेत् ॥ तद्यथा ॥ ईशान्ये एकपदे शिषिने० शिषिनं आ० । तदग्रत एकपदे पर्जन्याय० पर्जन्यं० ।
तदग्रतो जयंतादयः पंचद्विपदाः जयंताय० जयंतं० । कुलिशायुधाय० कुलिशायुधं० । सूर्याय० सूर्यं । सत्याय०
संतं० । भृशाय० भृशं० । एते पंचद्विपदाः । तदग्रत आकाशादयश्च एकपदाः । आकाशाय० आकाशं० । पर्जन्यादयः
सप्त आकाशपर्यंताः पूर्वपंकौ स्थापनीयाः । तत आग्नेयकोण एकपदे नायवे० वायुं० । पूषादयः सप्तदक्षिणपंकौ ॥ दक्षिणे

एकपदे पूर्णेनमः पूषणं० । वितथादयः पंचद्विपदाः । वितथाय० वितथं० । गृहक्षताय० गृहक्षतं० । यमाय० यमं
 गंधर्वाय० गंधर्वं० । भृंगराजाय० भृंगराजं० । तदग्रतोसृगादयस्त्रयएकपदाः । सृगाय० सृगं० । नैऋत्येएकपदे ।
 पितृभ्योनमः पितॄन्० । ततोदौवारिकादयः सप्तपञ्चमपञ्चौ । पञ्चिमेएकपदे दौवारिकाय० दौवारिकं० । सुग्रीवाद्यः
 पंचद्विपदाः । सुग्रीवायनमः सुग्रीवं० । पुष्पदंताय० पुष्पदंतं० । वरुणाय० वरुणं० । असुराय० असुरं० । शोपाय० शोपं० ।
 पापादयस्त्रयएकपदाः । पापायनमः पापं० । वायव्येएकपदे रोगाय० रोगं० । अस्त्रादयः सप्तउत्तरपञ्चौ । उत्तरेएक
 पदे अहयेनमः अहिं० । मुख्यादयः पंचद्विपदाः । मुख्यायनमः मुख्यं० । भ्रष्टाटायनमः भ्रष्टाटं० । सोमायनमः सोमं० ।
 सर्पायनमः सर्पं० । अदित्येनमः अदितिं० । ततएकपदे । दित्येनमः दितिं० । ततोमंडलाद्विरीशानकोणे चरक्येनमः
 चरकी० । आग्नेये विदार्येनमः विदारी० । नैऋत्ये पूतनायैनमः पूतनां० । वायव्ये पापराक्षस्येनमः पापराक्षसीं० ।
 ततः पूर्वोदिदिक्षु स्कंदायनमः स्कंदं० । दक्षिणे अर्यम्णेनमः अर्यमणं० । पश्चिमे जुंभकायनमः जुंभकं० । उत्तरेपिलिपि-
 त्सायनमः पिलिपित्सं० । ततः पूर्वोदिदिक्षु इंद्रायनमः इंद्रं० । अग्नयेनमः अग्निं० । यमायनमः यमं० । निऋतयेनमः
 निऋतिं० । वरुणायनमः वरुणं० । वायवेनमः वायुं० । सोमायनमः सोमं० । ईशानायनमः ईशानं० । पूर्वशानयो-
 मध्ये ब्रह्मणेनमः ब्रह्माणं० । निऋतिपश्चिमयोर्मध्ये अनंतायनमः अनंतं० । ततः पूर्वे उग्रसेनायनमः उग्रसेनं० । दक्षिणे
 डामरायनमः डामरं० । पश्चिमे महाकालायनमः महाकालं० । उत्तरेपिलिपित्सायनमः पिलिपित्सं० ॥ ततोवास्तु-

मंडलदेपतानांपोडशोपचारिःपूजनं ॥ ततोवास्तुमंडलसमध्येकलशस्थापनं ॥ महीधौरित्यादिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्या
ययोक्तप्रकारेणकलशसंपूज्यतत्रतीर्थान्यायाहयेत् ॥ सर्वसमुद्राःस० प्रसन्नोभवसर्वदा ॥ ततःवास्तोष्पतिशुभमूर्त्याःअ-
भ्युत्तारणंप्राणप्रतिष्ठाच ॥ ॐ वास्तोष्पतेनमः वास्तोष्पति० ॥ ध्रुवासिध्रुवोयं० ॐ ध्रुवायनमः
ध्रुयं० ॥ मनोजूतिरितिप्रतिष्ठा ॥ ॐ ह्रींनमोभगवतेवास्तुपुरुषायमहाबलपरक्रमायसर्वदेवाधिवासाश्रितशरीरायब्रह्म-
पुत्रायसकलनन्दाहधारीभूभारार्पितमस्तकायपुरपट्टनप्रासादयुहवापीसरःकृपादिसंनिवेदसांनिच्यकरायसर्वसिद्धिप्रदाय
प्रसन्नयदनार्यविश्वंभरायपरमपुरुषायशक्रधरदायवास्तो नमस्तो नमस्ते ॥ एहोहिभगवन्वास्तोपज्ञेस्मिन्सर्वसिद्धये ॥ जानुनी-
कूर्पेरासक्तदिशिवातदुताशयोः ॥ इत्यायाह ॥ ततोवास्तोष्पतिशुभमूर्त्याःपूजनंदक्षिणांतंकृत्याबलिदानं ॥ एहोहिभगव-
न्यास्तोसपरिवारइमंमयोपनीतंबलिगृहाणममगृहमच्छिद्रंरुक्लकलदुष्टेभ्योमार्क्षरक्षस्वाहाइतिबलिः ॥ पुष्पांजलिः ॥
ततःप्रार्थना ॥ ययामेरुगिरेशुंगंदेवानामालयःसदा ॥ तथामत्सादिदेवानामगृहेस्थिरोभव ॥ इतिप्रार्थना ॥ ततःपदे-
पुवास्तुमंडलदेवतानांस्थापनक्रमेणबलीन्दद्यात् ॥ यथा ॥ ॐ कारःसर्वत्र ॥ ॐ ब्रह्मणेनमः बलिंसमर्पयामि ॥ अर्घे-
स्णेनमः बलि० । सवित्रे० बलि० । विवस्वते० बलि० । विबुधाधिपतये० बलि० । मित्राय० बलि० । राजयक्ष्मणे०
बलि० । पृथ्वीधराय० बलि० । आपचत्साय० बलि० । सावित्राय० बलि० । जयाय० बलि० ।
रुद्राय० बलि० । शिखिने बलि० । पर्जन्याय० बलि० । जयंताय० बलि० । कुलिशायुधाय० बलि० । सूर्याय० बलि० ।

सत्याय० बलि० । भृशाय० बलि० । आकाशाय० बलि० । वायवे० बलि० । पूज्ये० बलि० । वितथाय० बलि० ।
गृहधृताय० बलि० । यमाय० बलि० । गंधर्वाय० बलि० । भृंगराजाय० बलि० । मृगाय० बलि० । पितृभ्यो० बलि० ।
दीचारिकाय० बलि० । सुग्रीवाय० बलि० । दुष्यदंताय० बलि० । वरुणाय० बलि० । असुराय० बलि० । शोपाय०
बलि० । पापाय० बलि० । रोगाय० बलि० । अहये० बलि० । मुख्याय० बलि० । भस्त्रादाय० बलि० । सोमाय०
बलि० । सूर्याय० बलि० । अदित्ये० बलि० । दित्ये० बलि० । चरक्ये० बलि० । विदार्ये० बलि० । पूतनायै०
बलि० । पापराक्षस्यै० बलि० । पूर्वदिदिक्षु स्वंदाय० बलि० । अर्यम्णे० बलि० । जुंभकाय० बलि० । विलि-
पित्ताय० बलि० । इंद्राय० बलि० । अमये० बलि० । यमाय० बलि० । निर्ऋतये० बलि० । वरुणाय० बलि० ।
वायवे० बलि० । सोमाय० बलि० । ईशानाय० बलि० । ब्रह्मणे० बलि० । अनंताय० बलि० । उग्रसेनाय० बलि० ।
हामराय० बलि० । महाकालाय० बलि० । विलिपित्ताय० बलि० ॥ ततोऽग्रहवेद्यां ग्रहस्थापनं ॥ आवाहनाष्टुपचारैः
पूजनंतदीशान्यां ग्रहकलशस्थापनं पूजनंच । ततोऽक्षिणतोऽब्रह्मोपवेशनानंतरं उत्तरत उदपात्रस्थापनं ॥ तेनोदकेन मंदिरं-
प्रोक्षेत् ॥ ततः प्रणीताप्रणयनादि । स्थालीपाकं प्रपयित्वा । प्रोक्षणयुत्पद्यन्ते । निष्क्रम्य । द्वारसमीपे स्थित्वा । ब्रह्मा-
णमामन्त्रयते । ब्रह्मन्प्रविशामीति । ॐ प्रविश ॥ इत्यनुज्ञातः प्रविशति ॐ ऋचंप्रपद्येशिवंप्रपद्ये इति मन्त्रेण ॥ ततः उप-
यमनकुशानादाय । तिष्ठन्समिधोभ्याधाय । प्रोक्षणयुदकशेषेण सप्तवित्रहस्तेनाग्नेः पर्युक्षणं । प्रवित्रयोः प्रणीतासु निधानं ॥

दक्षिणं जान्याच्य इदरतिरिति पडाज्याडुती जुहोति ॥ ॐ इदरतिरिदरमच्यमिदृष्टतिरिह स्वयंतिः स्वाहा ॥ इदममयेनमम ॥
 ॐ उपुमृजं धुरुणं मात्रं धुरुणं मातरं धयन् ॥ रायस्पोर्यमुस्मासुदीधरत्स्वाहा ॥ इदममयेनमम ॥ अपराधतस्तः ॥ ॐ वास्तो
 ष्यते प्रतिजानीयस्मान्स्वायंशो अनमीपो भवानः ॥ यस्वेमहे प्रतितन्नो जुपस्वाशं नो द्विपदेशं चतुष्पदं स्वाहा ॥ इदं वास्तो ष्यतये
 नमम ॥ ॐ वास्तो ष्यते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरथे भिरिदो ॥ अजरासस्ते सख्ये स्यामपिते वपुत्रान्प्रतिनो जुपस्वाशं
 नो भवद्विपदेशं चतुष्पदं स्वाहा ॥ इदं वास्तो ष्यतये ॥ ॐ वास्तो ष्यते शग्मथासदुसदाते सखीमहिरण्वयागातुमत्या ॥
 पाहि क्षेम उत यो गेय रज्जो यूयपातस्वस्तिभिः सदानः स्वाहा ॥ इदं वास्तो ष्यतये ॥ ॐ अमीवहा वास्तो ष्यते विश्वारूपाण्या-
 विशन् ॥ सखा सुशेयं एधि नः स्वाहा ॥ इदं वास्तो ष्यतये नमम ॥ ततः आचारायाज्यभागौडुत्या ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा ॥
 इदं प्रजापतये ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदममये ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदममये ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय ॥
 ततश्च रुमभिर्घार्यं स्थालीपाकेन पढाडुतमः ॥ ॐ अग्निमिन्द्रं बृहस्पतिं विधांश्च देवानुपह्वये ॥ सरस्वतीं च वार्जां च यास्तु मे दत्त-
 पाजिनः स्वाहा ॥ इदममयं इन्द्राय बृहस्पतये विधेभ्यो देवेभ्यः सरस्वत्यै वाज्यै च नमम ॥ ॐ सर्पदेव जनान्सर्वान् हिह मयन्तद्वृ-
 सुदर्शनं ॥ यस्मिन् क्षुरानादित्यानीशानं जयदैः सह ॥ एतान्सर्वान् प्रपद्ये हं वास्तु मे दत्तवाजिनः स्वाहा ॥ इदं सर्पदेव जनेभ्यो हि-
 मयते सुदर्शनाय च सुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्य ईशानाय जगदेभ्य धनमम ॥ ॐ पूर्वाह्णमपराह्णं चोभौ मर्च्यं दिना सह ॥ प्रदोष-
 मर्षरात्रं च न्युष्टां देवीं महापथां ॥ एतान्सर्वान् प्रपद्ये हं वास्तु मे दत्तवाजिनः स्वाहा ॥ इदं पूर्वाह्णाय पराह्णाय मर्च्यं दिनाय प्रदो-

पायाधरात्रायव्युष्टायेदेव्यैमहापयायैचनमम ॥ ॐ कर्तारं च विकर्तारं विश्वकर्माणमोपधीश्वरनस्पतीन् ॥ एतान्सर्वान्त्र-
 पयेहंचास्तुमेदत्तवाजिनः स्वाहा ॥ इदं कर्त्रे विकर्त्रे विश्वकर्माणोपधीभ्योवनस्पतिभ्यश्चनमम ॥ ॐ धातारं च विधा-
 तारं निधीनां च पतिं दृसह ॥ एतान्सर्वान्प्रपद्येदं वास्तुमेदत्तवाजिनः स्वाहा ॥ इदं धात्रे विधात्रे निधीनां पतये च नमम ॥
 ॐ स्योनट्टिशिचमिदं वास्तुदत्तं ब्रह्म प्रजापतीसर्वाश्च देवताः स्वाहा ॥ इदं ब्रह्मणे प्रजापतये सर्वाभ्यो देवताभ्यश्चनमम ॥ ततो-
 द्रव्यत्यागः ॥ ब्रह्महोमं संपाद्य यास्तोष्यति ॥ ॐ यास्तोष्यते प्रतिजा० देवाहा इत्यनेन सिद्धौ दनेन मधुना आज्येन य-
 वैः कृष्णतिलैः औदुम्बरादिक्षीरपृथक्समिद्धिः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यया जुहोति ॥ अत्र समिध उदुम्बरस्य मुख्यास्तदलोमे-
 खदिरादीनामपि ॥ तिलाः कृष्णाण्यव ॥ तत्तद्धरुणातिलैराज्येन च धुवासीत्यनेन मन्त्रेण ध्रुवं अष्टोत्तरशतं जुहुयात् ॥ तत-
 अधोरेणाथ मन्त्रेण घृतेनाष्टोत्तरं शतं ॥ जुहुयाद्वास्तुपुंसोऽपि संधानार्थं तु मर्मणां ॥ इति गृह्यकारिकाफारोक्तैः अधोरेभ्य इति
 मन्त्रेण आज्येनाष्टोत्तरशतसंख्यया जुहुयात् ॥ ततो ब्रह्मादिवास्तुमंडलदेवताः घृतेन ओदने तिलैः क्षीरसमिद्धिः प्रतिद्रव्यं
 प्रत्येकं च अष्टसंख्यया जुहुयात् ॥ ब्रह्मादिदेवतानां अष्टसंख्यापक्षे च रक्त्वादिदेवतानां चतुःसंख्येति शिष्टाः ॥ अथ वासर्पान्
 एकैकयाहुत्या जुहुयात् प्रणयादिसाहार्तैर्नाममन्त्रैः ॥ तद्यथा ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा । ॐ अर्यम्णे स्वाहा । ॐ सवित्रे स्वाहा ।
 ॐ विवस्वते स्वाहा । ॐ विबुधाधिपतये स्वाहा । ॐ मित्राय स्वाहा । ॐ राजयक्ष्मणे स्वाहा । ॐ पृथ्वीधराय स्वाहा ।
 ॐ आपयत्साय स्वाहा । ॐ सवित्रे स्वाहा । ॐ जयाय स्वाहा । ॐ रुद्राय स्वाहा । ॐ शिखिने-

स्वाहा । ॐ पर्जन्यायस्वाहा । ॐ जयंतायस्वाहा । ॐ कुलिशायुधायस्वाहा । ॐ सूर्यायस्वाहा । ॐ सत्यायस्वाहा । ॐ श्रृङ्गायस्वाहा । ॐ आकाशायस्वाहा । ॐ वायवेस्वाहा । ॐ पूष्णेस्वाहा । ॐ वितथायस्वाहा । ॐ गृहक्षतायस्वाहा । ॐ यमायस्वाहा । ॐ गंधर्वायस्वाहा । ॐ शृंगराजायस्वाहा । ॐ मृगायस्वाहा । ॐ यितृभ्यःस्वाहा । ॐ दीपारिकायस्वाहा । ॐ सुग्रीवायस्वाहा । ॐ पुण्यदन्तायस्वाहा । ॐ वरुणायस्वाहा । ॐ असुरायस्वाहा । ॐ शोषायस्वाहा । ॐ पापयस्वाहा । ॐ रोगायस्वाहा । ॐ अहयेस्वाहा । ॐ मुख्यायस्वाहा । ॐ भृशदायस्वाहा । ॐ सोमायस्वाहा । ॐ सर्पायस्वाहा । ॐ अदित्यैस्वाहा । ॐ दित्यैस्वाहा । ॐ चक्रवर्त्यैस्वाहा । ॐ पूतनायैस्वाहा । ॐ पावराक्ष्यैस्वाहा । ॐ अर्यम्णेस्वाहा । ॐ अर्यम्णेस्वाहा । ॐ जुंभकायस्वाहा । ॐ पिलिपित्सायस्वाहा । ॐ इंद्रायस्वाहा । ॐ अन्नयेस्वाहा । ॐ यमायस्वाहा । ॐ निर्ऋतयेस्वाहा । ॐ वरुणायस्वाहा । ॐ वायवेस्वाहा । ॐ सोमायस्वाहा । ॐ ईशानायस्वाहा । ॐ ब्रह्मणेस्वाहा । ॐ अनंतायस्वाहा । ॐ उग्रायस्वाहा । ॐ तामरायस्वाहा । ॐ महाकालायस्वाहा । ॐ पिलिपित्सायस्वाहा । ततस्त्रिलैर्न्यूनान्तिरिक्तपरिपूरणार्थं सहस्रसंख्ययापैकैकांग्याहर्तिषुदुयात् । यथाशक्त्यावा । पूजास्त्रिष्टन्याहुत्योचलिः पूर्णोदुतिसथा । प्रणीताविमोक्तं-

१ त्रिष्टनचदपावाहोप्यतद्रूपन्याहुत्वा । अथोत्तरावतदुल्लसंयवमधुसर्पिषा । यदै कृष्णसिंहेस्वद्वन्द्वमिदं शीरिणातथा । मधुशीरपृताकामि स्वादिटीभिरभाषत ॥ अथामागमदीर्घनिर्गर्वाप्रीभिस्वदभाषत । इदामयीभिरपस्वाचित्वे षचभिरेवमा ॥ अथवाचित्वधीर्बन्धुबुहोत्सद्येधंयव ॥ इतिरेजुवीर्यिताः ।

वास्तुमण्डलात्पूवतः शुचीदेशे गोमयेनोपलिप्य । गंधादिपूर्वकं सार्वभूतिकं वलिं हरेत् ॥ सयथा ॥ त्रैलोक्येयानि भूतानि
 स्थावरानि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाः सार्धं रक्षांकुर्वन्तु तानि मे ॥ देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋपयो मनवो गा-
 यो देवमातरपृथक् ॥ सर्वममपृहहरक्षां प्रकुर्वन्तु सुदान्विताः ॥ ब्रह्माविष्णुधरुद्रश्च क्षेत्रपालगणैः सह ॥ रक्षन्तु सदनं सर्वे मनु-
 रक्षांसि सर्वतः ॥ ॐ त्रैलोक्यस्येभ्यः स्वावरेभ्यो भूतेभ्यो नमः वलिं ॥ त्रैलोक्यस्येभ्यश्चरेभ्यो भूतेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ
 ब्रह्मणे नमः वलिं ॥ ॐ विष्णवे नमः वलिं ॥ ॐ शिवाय नमः वलिं ॥ ॐ देवेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ
 दानवेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ गंधर्वेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ यक्षेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ राक्षसेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ
 पन्नगेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ ऋषिभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ मनुष्येभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ गोभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ देवमातृ-
 भ्यो नमः वलिं ॥ ॐ भूतेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ प्रेतेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ पिशाचेभ्यो नमः वलिं ॥ ॐ मातृभ्यो नमः
 वलिं ॥ ॐ गणेभ्यो नमः वलिं ॥ ततः प्रार्थना ॥ वलिं गृह्णंति वमे देवा आदित्या वसवस्तथा ॥ मरुतोऽथ विश्विनौरुद्राः सुपर्णाः
 पन्नगाग्रहाः ॥ असुराया तु धानाश्च पिशाचो रगराक्षसाः ॥ ङाकिन्यो यक्षा ये तालायोगिन्यः पूतनाः शिवाः ॥ जंभकाः सि-
 द्धगंधर्वा मालाविद्या धारनगाः । दिक्पाला लोकेपालाश्चैव विघ्नविनायकाः ॥ जगतां शांतिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ॥
 मायि ममाचे मे पापं मांसं तु परिपंथिनः ॥ सौम्या भवंतु साधुभूतप्रेताः सुखाग्रहाः ॥ इति वलिः ॥ ततो वास्तुमूर्तियथा-
 शास्त्रोक्तप्रकारेण उक्तस्थाने जानुपरिभित्तमवटं स्थात्वा । तंगोमयेनोपलिप्य । शुक्लचंदनपुष्पाक्षतादिभिरलंकृत्य ।

शात्त्यादिसप्तर्षीजानिदध्योदनंचप्रक्षिप्य ॥ ततो जलपूर्णकलशंगंधादिभिरभ्यर्चितहस्तद्वयेनादायजानुभ्यामवर्निगत्वा ॥
 ॐ नमो वरुणाय ॥ इति गतं पूरयेत् ॥ ततो मृत्रिर्मितपेटिकायांसप्तर्षीजानिदधिफलशैवालपुष्पाणिप्रक्षिप्य । वास्तुंगंधा-
 दिभिः संपूज्य । तत्र यथोक्तलक्षणे अथ देवमंगलद्रव्याणिप्रक्षिपेयुः ॥ तत ईशानकोणे अथोमुखं गते प्रच्छादयेत् ॥ ततः प्रार्थ-
 येत् ॥ पूजितो सिमसा वास्तोहो पाथैरचनैः शुभैः ॥ प्रसीद पाहि देवेश देहि मे गृहं सुखं ॥ सखैलसगरां पृथ्वीं यथा वहसि-
 मूर्धनि ॥ तथा मां यदहं कल्याणि संपत्संततिभिः सह ॥ नमस्ते वास्तुपुरुषभूशल्या निरतप्रभो ॥ मद्देहनधान्यादिसमृद्धिं
 कुरु संपदा ॥ यथा मे रुगिरः शृंगं देवानामालयः सदा ॥ तथा म्रक्यादिदेवानां मम गृहस्थिरो भव ॥ ग्रंथांतरे—विशङ्गागं गृहं
 कृत्वा द्वादशाष्टौ धमभ्यतः ॥ वास्तुकुक्षि विजानीयात् रुधितं गणकोत्तमैः ॥ पुनर्वास्तुपंचोपचारैः संपूज्य प्रणम्य प्रार्थयेत् ॥
 तत्र मन्त्रः ॥ नमस्ते वास्तुपुरुषभूशल्या निरतप्रभो ॥ मद्देहनधान्यादिसमृद्धिं कुरु संपदा ॥ एवं वास्तुपुरुषनिक्षेपः ॥ भारद्वाज-
 ये शिरःप्राच्यां पाम्यां शिरः सहस्रये ॥ सदाः मार्गशीलः ॥ फाल्गुनत्रितये पश्चाज्यष्टादित्रय उत्तरे ॥ शिरः खनेन्मातृपिशोश्च द्वा-
 विंशतिः खनेयपृष्ठे भयरो गपीडा ॥ पुच्छे खने द्वातृसगोत्रहानिः स्त्रीपुत्रधान्यादिलभे भक्तुर्धो ॥ प्राशनं तिकां १२ स्वे संभारानोपौ-
 ष्ठं परपलांशानि ससुराणि द्वादलं गोमयं दधिमधुपुतं कुशान्यवांश्च । हरिद्रा सर्पपान्गोरोचनं अन्यानि मंगलद्रव्याणि च । आस-
 नोपस्थाने उप्रोक्षेत् ॥ ततः प्रागादिभित्तिभिमर्शनं ॥ पूर्वं संधाच भिमृशतां ॥ ॐ श्रीश्रुत्वा यशस्रुध्वं सर्वसंधौ गोपायेतां ॥

१ पल्यशानि पत्राणि । २ यमुनादि संधीराणि । सद्यमुनेत्यपरे । इति कर्मः । ३ द्वादलं चोवालं । द्वादलं कृतं । ४ आसनानि जयंतीनामदन्तमपस्थानानि ।
 ५ उपस्थानानि देवतास्थानानि । तानि पालयन्नाशयति प्रक्षिप्यति ॥

दक्षिणेसंधावभिमृशति ॥ ॐ यज्ञश्चत्वादक्षिणाचदक्षिणेसंधौगोपायेता ॥ पश्चिमेसंधावभिमृशति ॥ ॐ अन्नंचत्वाब्रा-
 ह्मणाश्चपश्चिमेसंधौगोपायेतां ॥ उत्तरेसंधावभिमृशति ॥ ॐ ऊर्क्चत्वासूनुताचोत्तरेसंधौगोपायेतां ॥ अथगृहाद्वहि-
 निंक्रम्यदिशउपतिष्ठतेप्रागादिक्रमेण ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ केताचमासुकेताचपुरस्ताद्रोपायेतामित्यस्मिन्केतादित्यःसुके-
 तांसौप्रपद्येताभ्यांनमोस्तुतौमापुरस्ताद्रोपायेतां ॥ अथदक्षिणतः ॥ ॐ गोपायमानंचमारसमाणाचदक्षिणतोगोपाये-
 तामित्यहर्द्वेगोपायमानदूरग्रीरक्षमाणात्तेप्रपद्येताभ्यांनमोस्तुतेमादक्षिणतोगोपायेतां ॥ अथपश्चात् ॥ ॐ दीदिविश्च
 माजागृविश्चपश्चाद्रोपायेतामित्यहर्द्वेदीदिविःप्राणोजागृविस्तौप्रपद्येताभ्यांनमोस्तुतौमापश्चाद्रोपायेतां ॥ अथोत्तरतः ॥
 ॐ अस्त्रध्वमानवद्राणश्चोत्तरतोगोपायेतामितिचंद्रमाचाअस्त्रोवायुरनवद्राणस्तौप्रपद्येताभ्यांनमोस्तुतौमोत्तरतोगोपाये-
 तां ॥ इतिदिगुपस्थानमन्त्राः ॥ ॥ अथगृहप्रवेशः ॥ कृत्वादीपास्तुपूजांजलभृतकलशंब्राह्मणांश्चाग्रतोर्कवामंकृत्याथ-
 कार्योनयतरभवनेतोरणाद्वेप्रवेशः ॥ ब्राह्मणैःकृतस्वस्त्यनोमंगलतूर्यगीतशांतिपाठेनसज्जकलशःब्राह्मणपुरःसरःशुक्ल-
 माल्यानुलेपनःतादृशकलत्रपुत्रपौत्रादिसमेतः सशकुनःसूचिताभ्युदयःतोरणाद्व्यांशालांक्षारेणप्रविशति ॥ तत्रमन्त्राः ॥
 ॐ धर्मस्थूणाराजंश्रीस्तूपमहोरारात्रेद्वारफलके ॥ इंद्रस्त्वगृहावसुमंतोयरूचिनस्तानहंप्रपद्येसहप्रजयापशुभिःसह ॥ यन्मे-
 किञ्चिदस्त्युपहृतःसर्वगणसखायसाधुसंश्रुतः ॥ तांत्वाशालेऽरिष्टवीरागृहानःसंतुसर्वतइत्यनेनप्रविशेत् ॥ ततस्तंकलशं,
 गृहस्यामेल्यांदिशिस्थापयेत् ॥ ततोमंदिरंपीतवस्त्रेणसूत्रेणवाचेष्टयेत् ॥ रक्षोहणमित्याद्यैःपाथमानैश्चप्रदक्षिणंगृहंत्रिसूत्रे-

णावेष्टयेत् ॥ तत उच्चैःशांतिपाठमन्त्रेणपरितोजलधारांक्षीरधारांचदत्त्वा गृहंतोरणादिभिरलंकृत्य पुनरुच्चैःखरेणराक्षोघ्नं
पाचमानंशांतिमुक्तं पठेत् ॥ ततो ब्राह्मणेःपुण्याहंवाचयित्वा अस्मिन्नुतनगृहेपुण्याहं० कल्याणं० इति पठेत् ॥ ततः श्रेयः
संपाद्यदानं ॥ आचार्यसंपूज्यगोचस्त्रादिभिर्यथाशक्तिपरितोषयेत् ॥ ततः यजमानं सपत्नीकंपुत्रबंधुवर्गसहितं आच्छादिते
कर्णपटे उपवेश्य अभिषिचयेत् ॥ ॐ पर्यः पृथिव्यां० ॥ अमृताभिषेकोस्तु ॥ कृतस्य शालाकर्म वास्तु० ॥ तथा गृहप्रवेशः०
यथाशक्ति ब्राह्मणान्भोजयिष्ये० कृतस्य क० ऋत्विग्भ्यः दक्षिणांदा० अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यः यथाशक्ति भुय० ॥ ततो विसर्जनं ॥
यांतु देवगणाः स० यांतु मातरः सर्वाः स्व० । गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर ॥ यत्र प्र० ॥ ॐ यज्ञयुजं गच्छ० ॥ अद्य-
तिथौ मया परकृतं शालाकर्म वास्तुशांतिकर्म तद्वा गृहप्रवेशाख्यं कर्म तत्कालहीनं० ब्राह्मणानां वचनात् श्रीवास्तुपुरुषप्रसादा-
त्सर्वपरिपूर्णमस्ति वति भवं तो ह्युवंतु ॥ ॐ अस्तु परिपूर्णं ॥ इति शालाकर्म समग्रदृष्टमस्त्वया शांतिगृहप्रवेशप्रयोगः ॥ ॥
अथ गृहशुद्धिः ॥ पुराणांतरमत्स्योक्तिः सत्यव्रतं प्रति ॥ यदिकिंचित्प्रमादेन दूषितं च गृहं भवेत् ॥ वापीकूपतडा-
गानि दूषितानि भयंति वै ॥ १ ॥ मलमूत्रविसर्गं क्षत्त्रावस्तुरुधिरस्य च ॥ त्रिविधं तु भवेन्मेध्यं सुरादशविधा भवेत् ॥ २ ॥
सुरामेध्यविसर्गं धजातस्तु यत्र वै गृहे ॥ ब्राह्मणस्य सहतिर्यत्र नानापशुवधस्तथा ॥ ३ ॥ महापशुवधो यत्र जायते यदिसुव्रत ॥
तदशेषपाविशुद्धिर्धकार्यं चैव प्रयत्नतः ॥ ४ ॥ नायनं चात्रवालोक्तं न मासश्चाग्निं कारणम् ॥ यदा जायेत वै चिन्ततदहःशां
तिमाचरेत् ॥ ५ ॥ कालांतरे कृतायश्च विंशंति गृहे भेखला ॥ भुतप्रेतपिशाचाश्च कूर्मांडा ये चैव ग्रहाः ॥ ६ ॥ विंशंति त-

तक्षणेऽश्मनश्चयतिसर्वतः शुभम् ॥ कृपात्समुद्धृत्यजलं हनिता च मृदस्तथा ॥ ७ ॥ वापिकायास्तथैवास्तुतडागाज्जलमु-
त्सृजेत् ॥ खनिता गृहभूमिं च प्रोत्सार्य गृहमंडनं ॥ ८ ॥ काष्ठानां तक्षणं कार्यं सर्वतः शुद्धिमाचरेत् ॥ पुनश्च भूमिकरणं गृह-
मंडनकारणं ॥ ९ ॥ गवांसंघस्तत्र विशेत्किंचित्कालं प्रयत्नतः ॥ गवांसुरविमर्दयज्जायते यत्र वै गृहे ॥ १० ॥ पुरीषमूत्र-
संसर्गं न्युद्धं भवति तद्गृहं ॥ नमस्ते रुद्र इत्याद्यानमोस्तु रुद्रचांतलः ॥ ११ ॥ रुद्रसूक्तं च तत्रोक्तं सर्वदोषनिवारणम् ॥
आशुः शिशान इत्याद्यामर्माणि ते त्तिचांतलः ॥ १२ ॥ राक्षोमंसूक्तमेतत्तुरक्षसा च विघातकं ॥ पुनंतु मेति नयकं च देवे त्तित्रि-
कंतथा ॥ १३ ॥ आपो हिष्ठात्रिकं चैव इदमेति त्रिकंतथा ॥ इदमापश्चमापो मोहपदा च सुमित्रिया ॥ १४ ॥ इत्येतत्प-
क्षयः प्रोक्तो न्याहतीसमुदीरिता ॥ व्याहृतिहोमधूमस्तु यत्र यत्र विशेद्गृहे ॥ तत्र स्थलविशुद्धिः स्यात्कर्माहं चैव तद्गृहं ॥

अथ बौधायनोक्ता गृहशान्तिः ॥ ॥ बौधायनसूत्रे ॥ अथातो गृहं दृष्ट्वा मिच्छन्मासिमास्युता दृष्टौ संवत्सरे धार्यमाणप-
क्षे पुण्येन क्षेत्रे गृहशान्तिमारभेत्तापामार्गं पलाशशमीशिरीषोर्बुंवरसदाभद्रमुक्तातृणयत्या च गृहं संगार्हिमानो मह्यं मानस्तोक-
इति पंचगव्येन दर्भमुष्टिना धांसं प्रोक्ष्य ॥ यतर्हं ब्रभयामहे स्वस्ति दाविशस्पतिरिति द्वाभ्यां कृणुष्वपाज इत्येतेनानुयाकेन सिद्धा-
धीन्संप्रकीर्य वास्तुमध्ये मिमुक्षान्कृत्वा पकान् जुहोति वास्तोष्पते वास्तोष्पत इति द्वाभ्यामथाज्याहुती रूपं जुहोति वास्तोष्पते-
ध्रुवास्थूणां भित्तिपङ्क्तिरनुच्छंदं संसाविज्या सहस्रं जुहुयात्स्विष्टकृत्प्रभृति सिद्धमाधेनुवरप्रदानाद्ब्राह्मणानन्नेन परिचिप्य पुण्याहं-
स्वस्तिमृद्धिं भित्तिवाचयित्वा एवं प्रयुजानो मह्यं तं पोषं पुण्यति च हवः पुत्रा भवंति नैव बालाः प्रभीयंते नैव ग्रहा न्याययो गृहं तिन-

दंष्ट्रिणोपघातयुर्नतस्करसरपरराक्षसपिशाचानाघते यदिग्रायःप्रतप्येरन्गर्धामध्येबाहुतिसहस्रंजुहुयाद्रवांशांतिरित्याचक्षते
द्विपयतुल्यदांघितेदेव्याख्यातंवासोदक्षिणेत्याहभगवान्नोघायनः ॥ इतिग्रांतिकमलाकरेबीधायनोक्तागृहशान्तिः ॥
अथैदिकमन्त्रैर्वास्तुमण्डलेदेयतास्थापनं ॥ देवकालौसंकीर्त्य ॥ अस्मिन्कर्म्मणिवास्तुमंडलेदेयतास्थापनंकरिष्ये ॥
येनघपदेत्तदेप्रसाणं ॥ प्रसजज्ञानमिलस्यप्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप्लंदः आदित्योदेवताब्रह्मस्थापनेवि० ॥ ॐ ब्रह्मज-
ज्ञानं० धियं० ॥ १ ॥ ब्रह्मणेनमः प्रसाणंआ० स्या० ॥ १ ॥ एयंसर्वत्र ॥ तत्पूर्वपदत्रयेअर्यमणं ॥ अर्यमणमित्य-
क्तापसऋषिःअनुष्टुप्लंदः अर्यमवृहस्पतीर्द्रवाग्विष्णुसरस्वतीसवितारोदेवताअर्यमणआ० स्या० वि० ॥ ॐ अर्यमणं
बृहस्पतिर्मिष्टुदानांयचोदय ॥ घाबुम्विष्णुं सरस्वतीं सवितारं च वाजिनं स्याह ॥ २ ॥ अर्यमणे० अर्यमाणं ॥ २ ॥
तदक्षिणेपदत्रयेसवितारं ॥ सवितारं त्वेत्यस्यवरुणऋषिः अतिजगतीछंदःयजमानोदेवतासवितुरावा० ॥ ॐ सुवितारत्वा-
सुयानां सुवतामुमिर्गृहपतीनां सोमो घनस्पतीनाम् ॥ बृहस्पतिर्वाचऽइन्द्रो ज्यैष्ठ्यां यरुद्रः पुशुभ्यो मित्रः सुत्यो वरुणो धर्म-
पत्नीनाम् ॥ ३ ॥ सवित्रे० सवितारं० ॥ ३ ॥ तत्पश्चिमेपदत्रयेविवसंतं ॥ विवस्वन्नित्यस्यस्यप्रजापतिर्ऋषिः धियस्वन्नि-
तियलुःश्रद्धासाहतिजगतीछंदः आदीर्देवताविवस्वतआ० ॥ ॐ धियस्वन्नादित्येपतेसोमपीयसासिन्यस्त्व ॥ श्रद्धास्येन-
रोषचसेदधातनुयदोमिर्दीदंपतीधाममंश्चत६ ॥ पुमान्युन्नो जायते धिं दत्तेवस्वधा विश्वाहर्गुपऽपंघतेगृहे ॥ ४ ॥ विव-

स्वतः । चयस्तः ॥ ४ ॥ तदुत्तरपदत्रयावबुधाधिपति ॥ उदुत्यमित्यस्यप्रस्कण्वक्त्रपिः सौरीगायत्रीछंदः सवितादे-
 यताविबुधाधिपत्यावा ॥ ॐ उदुत्यंजुर्न्यम् ॥ ५ ॥ विबुधाधिपतये ० विबुधाधिपति ॥ ६ ॥ आग्नेयेएकपदेमित्रं ॥
 नमोमित्रस्येत्यस्यअभितपनः सूर्येऽक्रपिः सौरीजगतीछंदः मित्रोदेवतामित्रावा ॥ ॐ नमोमित्रस्यवर्णस्यचक्षुसेमुहोदे-
 वायुतदुत्तं संपर्यत ॥ दूरेदृशेदेवजातायेकृतेर्वेदिवस्युन्नायुधूर्यायशं सत ॥ ६ ॥ मित्राय ० मित्रं ॥ ६ ॥ नैर्ऋत्येएक-
 पदेराजयक्षमाणं ॥ साकंयक्षमेत्यस्यआथर्वणोभियक्त्रपिः अनुष्टुप्छंदः ओपधिदेवताराजयक्षमणआ ॥ ॐ साकंयक्षमु-
 प्रपतुचापेणकिंकिरीधिरं ॥ साकंघातंस्युप्राज्यासाकंश्च्युनिहाकंया ॥ ७ ॥ राजयक्षमणे ० राजयक्षमाणं ॥ ७ ॥
 वायव्येएकपदेपृथ्वीधरं ॥ पृथिविदेवयजनीत्यस्यपरमेष्ठीप्राजापत्योऽक्रपिः चत्वारियजूंषियेदिःपुरीपंवेदिःसविताक्रमे-
 णदेवतापृथ्वीधरावा ॥ ॐ पृथिविदेवयजुन्योर्पथ्यास्तेमृलंमाहिं ॥ संपंजंगच्छगोष्ठानुंवर्येतुतेद्यौर्वेधानुदेवसवितःपरुम-
 स्वापृष्टिन्प्यांशुतेनुपाशौर्योऽसान्द्रेष्टियंषष्ठ्यंष्टिन्मस्तमतोमामौक् ॥ ८ ॥ पृथ्वीधराय ० पृथ्वीधरं ॥ ईशान्येएकपदे-
 आपवत्सं ॥ आपतयेत्येत्यस्यप्रजापतिर्ऋपिःद्वयजुपीयाशुराज्यंक्रमेणदेवताआपवत्सावा ॥ ॐ आपतयेत्वपुपरिपतये-
 यज्जामितनूनर्त्रेवाकुरायुशकनुऽओर्जिष्ठाव ॥ अनाष्टमस्यनाष्ट्व्यं देवानामोजोर्नभिश्चस्त्यभिश्चस्तिपाऽअनभिश्चस्त्येन्यमं-
 र्जसासुत्यमुपेगपंस्त्वितेर्माधाः ॥ ९ ॥ आपवत्साय ० आपवत्सं ॥ ९ ॥ ततआपवत्सादीशानकोणेएकपदेअपः ॥

आपोअस्मानित्यस्यप्रजापतिकर्कपिःअत्यष्टीछंदः आपोदेवताअपामावा० ॥ ॐ आपोऽअस्मान्मातरःक्षुंधयंतुघृतैर्ननोघृत-
 प्युःपुनंतु ॥ पिशुंछिदिरिग्रंमुवईतिद्वीरुदिदाभ्युःअचिरापुतऽर्पमि ॥ १० ॥ अज्यो० अपआ० ॥ १० ॥ मित्रादा-
 म्रयेएकपदेसाचित्रं ॥ वणमहानित्यस्वजमदभिर्कपिः वृहतीछंदः सचितादेवतासावित्रावा० ॥ ॐ वणमुहाईअसि० ॥
 ॥ ११ ॥ सावित्राय० सावित्रं० ॥ ११ ॥ राजयक्षमणोर्नैर्ऋतेएकपदेजयंतं ॥ गोत्रभिदमित्यस्यअप्रतिरथऋपिः त्रिष्टु-
 प्छंदः इंद्रोदेवताजयंतावा० ॥ ॐ गोत्रभिदंगो० ॥ १२ ॥ जयंतराय० जयंतं० ॥ १२ ॥ पृथ्वीधराद्वायन्येएकपदे-
 रुद्रं ॥ यातेरुद्रंत्यस्यपरमेष्ठीऋपिः अनुष्टुप्छंदः एककद्रोदेवतारुद्रावा० ॥ ॐ यातेरुद्रशि० ॥ १३ ॥ रुद्राय० रुद्रं० ॥
 ॥ १३ ॥ ततोबासपरिघोईशानकोणादारभ्यप्रदक्षिणंद्वाग्निशोदेवताःस्थापयेत् ॥ ईशान्येएकपदेशिखिनं ॥ सनःपावक-
 इत्यस्यमेधातिधिकर्कपिः गायत्रीछंदः अग्निर्देवताशिखिनवावा० ॥ ॐ सनः पावक० अघ्नः ॥ १४ ॥ शिखिने०
 शिखिनं० ॥ १४ ॥ तदग्रतएकपदेपर्जन्यं ॥ निकामेनिकामेत्यस्यप्रजापतिकर्कपिःउत्कृतिवछंदः लिंगोक्तादेवतापर्जन्या-
 पाहने० ॥ ॐ निकामेनिकामे० ॥ १५ ॥ पर्जन्याय० पर्जन्यं० ॥ १५ ॥ तदग्रतोजयंतादयःपञ्चद्विपदाः ॥ पर्जन्या-
 म्रतःपदद्वयेजयंतं ॥ गोत्रभिदमित्यस्याप्रतिरथऋपिः त्रिष्टुप्छंदः इंद्रोदेवताजयंतावा० ॥ ॐ गोत्रभिदंगो०म् ॥ १६ ॥
 जयंताय० जयंतं० ॥ तदग्रतःपदद्वयेऋत्त्रिआग्नं ॥ ॐ इंद्रइत्यस्यविश्वामित्रऋपिः त्रिष्टुप्छंदः इंद्रोदेवताकुलिशा-

सुधाया० ॥ ॐ गुरुत्वाद्देहद्रष्टृपुभोरणायुषिवासोर्मयनुबुधम्मदीय ॥ आसिंचस्वजुठेरुमर्चज्जम्भित्वं राजासिप्रतिप-
 त्सुतानाम् ॥ १७ ॥ कुलिशायुधाय० कुलिशायुधं० ॥ १७ ॥ तदग्रतःपदद्वयेसूर्यं ॥ आकृष्णेनेत्यस्यहिरण्यस्तूपऋषिः
 त्रिष्टुप्छंदः सवितादेवतासूर्याया० ॥ ॐ आकृष्णेनुर०म् ॥ १८ ॥ सूर्याय० सूर्य० ॥ १८ ॥ तदग्रतःपदद्वयेसत्यं ॥
 व्रतेनदीक्षेत्यस्यप्रजापतिक्रिपिः अनुष्टुप्छंदः सुरासोमोदेवतासत्याया० ॥ ॐ व्रतेनदीक्षामासोतिदीक्षयासोतिदीक्षिणां ॥
 दक्षिणाश्रुद्धामासोतिश्रुद्धयासुत्यमाप्यते ॥ १९ ॥ सत्याय० सत्यं० ॥ १९ ॥ तदग्रतःपदद्वयेभृशं ॥ मायैदार्वाह्यारमि-
 त्यस्यनारायणऋषिः त्रिष्टुप्छंदः नारायणोदेवताभृशया० ॥ ॐ मायैदार्वाह्यप्रभस्यष्टिष्टपायाभिपुक्कारुं ब-
 र्पिष्ठायाकायपरिष्टेष्टारदेवलोकार्यवेशितारुं सूर्यं० योलोकेभ्यऽउपसेक्तारुमर्चकृत्यैबुधायोपमंथु-
 तारुं मेर्धायथासःपत्पूर्लींक्रुमामर्यजयित्रीम् ॥ २० ॥ भृशाय० भृशं० ॥ २० ॥ एतेपंचद्विपदाः ॥ तदग्रतःआकाशा-
 दयस्यपकपदाः ॥ भृशग्रतएकपदेआकाशं ॥ घृतंघृतपावानइत्यस्यप्रजापतिक्रिपिः यजुःविद्येदेवादेवताआकाशाया० ॥
 ॐ घृतंघृतपा० वा० ॥ २१ ॥ आकाशाय० आकाशं ॥ २१ ॥ पर्जन्यादयआकाशपर्यंताःसप्तपूर्यपंकौस्थापनीयाः ॥
 आकाशाग्रतआग्नेयेएकपदेवायुं ॥ वायोःपूतइत्यस्यआभूर्तिक्रिपिः गायत्रीछंदः सोमोदेवतावाच्यावा० ॥ ॐ घायोः
 पूतंपुवित्रेणप्रुत्सद्वसोमोअतिदुतः ॥ इन्द्रस्ययुज्युऽसप्ता ॥ २२ ॥ वायवे० वायुं० ॥ २२ ॥ तदग्रतएकपदेपूपाणं ॥

पूषणं घनिष्ठुना इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः यजुं पिपूषन्नादयो लिङ्गोक्ता देवता पूषण आवा० ॥ ॐ पूषणं वनिष्ठुना धाही न रूधूलगु-
 द्या सुपर्णान्नुदाभिर्विन्दुतं अग्नेरुपो यस्विना वृष्यमाणं डाभ्यां बालिनुश्शेषेन प्रजाश्चेत्तत्स चापो न्यिचेत्तत्प्रदुरा न्यायुना कूमां छे-
 कपिं डैः ॥ २३ ॥ पूषणे० पूषाणं० ॥ २३ ॥ वितथा दयः पंचद्विपदाः ॥ पूषणो अतः पदद्वये वितथं ॥ विदद्य दीत्यस्य कु-
 शिकर्ऋषिः अिष्टुपच्छदः इंद्रो देवता पितथाया० ॥ ॐ विदद्य दीत्यस्य रुग्णमद्रुमैर्हि पार्थः पूष्यं सुप्रयकः ॥ अग्रं नयत्सु पद्य-
 क्षराणां मधुरयं प्रधुमार्जानुतीर्णात् ॥ २४ ॥ वितथाय० वितथं० ॥ २४ ॥ वितथा अतः पदद्वये ग्रहक्षतं ॥ गृहामा इत्य-
 स्य संयुर्ऋषिः अिष्टुपपिराच्छदः वालुर्देवता ग्रहक्षतावा० ॥ ॐ गृहामा विमीतु मावेपध्वमुज्ज्वैर्विभ्रतुऽएर्मसि ॥ ऊर्जैर्वि-
 भ्रष्टः सुमनाः सुमेधा गृहानैर्मिभनैः समो देवानः ॥ २५ ॥ गृहक्षताय० गृहक्षतं० ॥ २५ ॥ तदग्रतः पदद्वये यमं ॥ यमा-
 यत्येत्यस्य दध्यङ्कार्येण ऋषिः श्रीणि यजुं पिआद्यस्य मनामायातो देवता अंत्ययोर्धर्मो देयता यमाया० ॥ ॐ युमायुत्वां सि०
 पित्रे ॥ २६ ॥ यमाय० यमं० ॥ २६ ॥ तदग्रतः पदद्वये गंधर्वं ॥ गंधर्वस्त्वेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः यजुः परिधयो देवता गं-
 धर्वावा० ॥ ॐ गंधर्वस्त्वर्गि द्विधा वसुधैर्परिदधातु धिभुस्सारिष्ठ्यै र्जमानस्य परिधिरस्य अतिरुद्ध ईद्वितः ॥ इंद्रस्य ब्राह्मरसि-
 दक्षिणो विश्वस्था० ॥ मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधचां ध्रुवेण धर्मणा विश्वसारिष्ठ्ये० द्वितः ॥ २७ ॥ गंधर्वाय० गंधर्वं०
 ॥ २७ ॥ तदग्रतः पदद्वये मृगराजं ॥ सोमं राराजानमित्यस्य तापस ऋषिः अनुष्टुपच्छदः सोमा इत्यादित्यविष्णुसूर्यबृहस्पतयो

देयता भुंगराजाया० ॥ ॐ सोमः राजानुमवसेभिमुन्वारभामेहे ॥ आदित्यान्विष्णुः सूर्ये ब्रह्माणं च बृहस्पतिः स्वाहा ॥ २८ ॥
 भुंगराजाय० भुंगराजं० ॥ २८ ॥ तदग्रतो मुगादयस्त्रय एकपदाः ॥ भुंगराजाग्रत एकपदे मृगं ॥ मृगो न भीम इत्यस्य जय-
 विः त्रिष्टुपछंदः इन्द्रो देयताष्टगावा० ॥ ॐ मृगो न भीमः कुबुरो गिरिष्ठाः पंगुयतुऽ आजगंघ्या परं स्याः ॥ सूफः सुः शायपु-
 विर्मिद्रति रमं पिसर्गन्ताडि विष्टुधौ बुदस् ॥ २९ ॥ सुगाय० मृगं० ॥ २९ ॥ पूपादयो मृगांताः सप्तदक्षिणपंक्तौ स्याज्याः ॥
 तदग्रतो निर्ऋते एकपदे पिसून् ॥ पितृभ्य इत्यस्य प्रजापतिर्ऋपिः सप्तयजूं विपितरो देवताः वित्रावा० ॥ ॐ पितृभ्यः-
 सधा० शुंघं च म॥ ३० ॥ पितृभ्यो० पितृन् ॥ ३० ॥ वित्रग्रत एकपदे दौधारिकं ॥ द्वे चिरूपेति मन्त्रस्य कुत्सऋपिः त्रि-
 ष्टुपछंदः अभिर्देवता दौधारिकावा० ॥ ॐ द्वे चिरूपे चरतुः स्वर्धे अन्या न्याष्टुत्समुपधापयेते ॥ हरिरुन्यसुर्भर्गतिस्त्रुधावाः छु-
 क्रोऽनुन्यस्यो दहृशे सुवर्धाः ॥ ३१ ॥ दौरिकाय० दौधारिकं० ॥ ३१ ॥ सुग्रीवादयः पंचद्विपदाः ॥ दौधारिकाग्रतः
 पदद्वये सुग्रीवं ॥ तन्नो धातमित्यस्य गौतमऋपिः जगतीछंदः विश्वेदेवा देवता सुग्रीवावा० ॥ तन्नो धातो मयो० वृषम् ॥
 ॥ ३२ ॥ सुग्रीवाय० सुग्रीवं० ॥ ३२ ॥ तदग्रतः पदद्वये पुष्पदंतं ॥ नमः पार्वयित्यस्य परमेष्ठीऋपिः यजूं विचह्वोरुद्रा दे-
 वताः पुष्पदंतावा० ॥ ॐ नमः पार्वीय० ॥ ३३ ॥ पुष्पदंताय० पुष्पदंतं० ॥ ३३ ॥ तदग्रतः पदद्वये वरुणं ॥ इमम् म-
 इत्यस्य शुनः शेषऋपिः गायत्रीछंदः वरुणो देवता वरुणावा० ॥ ॐ इमम् मेघरुण० के० ॥ ३४ ॥ वरुणाय० वरुणं० ॥ ३४ ॥

तदग्रतःपदद्वयेअसुरं ॥ येरूपाणीत्यस्यप्रजापतिर्ऋपिःत्रिष्टुप्छंदःअग्निदेवताअसुरावा० ॥ ॐ येरूपाणिप्र० ॥ ३५ ॥
 असुराय० असुरं० ॥ ३५ ॥ तदग्रतःपदद्वयेद्योपं ॥ नमोस्तुसर्पेभ्यइत्यस्यप्रजापतिर्ऋपिःअनुष्टुप्छंदः सर्पादेवताःस-
 र्पावा० ॥ ॐ नमोस्तुसर्पे० ॥ ३६ ॥ शोपाय० शोपं ॥ ३६ ॥ तदग्रतःपाषादयस्यएकपदाः ॥ शोपाग्रतएकपदे-
 पापं ॥ मासेमोइत्यस्यप्रजापतिर्ऋपिःयजुःअद्वैतौम्यंअद्वैद्यावाष्टुथिव्यंपापावा० ॥ ॐ मासेमोत्रांसविकथाऽऊर्ल्लैधत्स्व-
 धिर्पणेष्ट्रीसुतीषीडयेथामूर्त्तदधाधाम् ॥ पाप्माहुतोनसोमं० ॥ ३७ ॥ पापाय० पापं० ॥ ३७ ॥ दौधारिकादयः
 पापांताःसप्तपथिमपंक्तौस्थाप्याः ॥ तदग्रतोवायव्येएकपदेरोगं ॥ परंमृत्योइत्यस्यसंकसुकऋपिःत्रिष्टुप्छंदःमृत्युर्देवता
 रोगाया० ॥ ॐ परंमृत्योअनु० वीरान् ॥ ३८ ॥ रोगाय० रोगं० ॥ ३९ ॥ रोगाग्रतएकपदेअहिं ॥ अहिरिवभोगै-
 रित्यस्यप्रजापतिर्ऋपिःत्रिष्टुप्छंदः हस्तमोदेवताअन्नावा० ॥ अहिरिवभोगैऽप० चिधर्त० ॥ ३९ ॥ अहये० अहिं० ॥
 ॥ ३९ ॥ तदग्रतोमुख्यादयःपंचद्विपदाः ॥ अन्नाग्रतःपदद्वयेमुख्यं ॥ मुखं सदस्यइत्यस्यप्रजापत्यश्चित्सरस्वत्यऋपयःज-
 गतीछंदःअधिसरस्वतीद्रादेवताःमुख्यावा० ॥ ॐ मुखं सदस्यश्चिरऽइत्सर्वेनजिह्वापुचित्रमुश्चिनासन्सर्वस्वती ॥ चप्यु-
 नपयुर्मिषगंस्थवालोमुस्तिर्नशेपोहरंसातरुस्वी ॥ ४० ॥ मुख्याय० मुख्यं० ॥ ४० ॥ मुख्याग्रतःपदद्वयेभछाटं ॥ भद्रं
 कर्णेभिरित्यस्यगोतमऋपिःत्रिष्टुप्छंदः विधेदेवादेवताभछाटावा० ॥ ॐ मुद्रंकर्णेभिः० यदास्यः ॥ ४१ ॥ भन्नाटाय०

भद्रादं० ॥ ४१ ॥ भद्रादाग्रतःपदद्वयेसोमं० ॥ वयं सोमेत्यस्वबंधुर्ऋषिःगायत्रीछंदःसोमोदेवतासोमावा० ॥ ॐ
 वयं सोमं० महि ॥ ४२ ॥ सोमाय० सोमं० ॥ ४२ ॥ सोमाग्रतःपदद्वयेसर्पं ॥ येवामीत्यस्वप्रजापतिर्ऋषिःअनुष्टुप्-
 छंदःसर्पादेवतासर्पाया० ॥ ॐ येवामीरोचुने० नर्मः॥ ४३ ॥ सर्पाय० सर्पं० ॥ ४३ ॥ तदग्रतःपदद्वयेअदितिं ॥
 अदितिर्ऋषिरित्यस्वगोतमऋषिःत्रिष्टुप्छंदःविधेदेवाधिदेवताअदितेरावा० ॥ ॐ अदितिर्द्यौर० दित्वम् ॥ ४४ ॥ अदित्यै०
 अदितिं० ॥ ४४ ॥ अदित्यग्रतएकपदेदितिं ॥ कायस्वाहेत्यस्वप्रजापतिर्ऋषि औद्रभणसंज्ञानियंजूपिलिङ्गोक्तादेवता दि-
 स्वावा० ॥ ॐ कायस्वाहुःकस्यैस्वाहुःकतुमस्यैस्वाहुःस्वाहुःधिमार्धीतायुस्वाहुःमनःश्रुजापतयेस्वाहुःचित्तंविज्ञातायादित्यै-
 स्वाहादित्यैमुमैस्वाहादित्यैसुमृडीकायैस्वाहुःसरस्वत्यैपायुकायैस्वाहुःसरस्वत्यैवृहृत्यैस्वाहुः पूष्णेस्वाहापूष्णेप्रपु-
 थ्यायुस्वाहा पूष्णेनुरंधिपायुस्वाहात्त्वष्ट्रेतुरीपायुस्वाहात्त्वष्ट्रेपुरुपायुस्वाहुःचिष्णवेस्वाहुःचिष्णवेधिभूयुपायुस्वाहुः
 चिष्णवेशिपिविष्टायुस्वाहा ॥ ४५ ॥ दित्यै० दितिं० ॥ ४५ ॥ इतिम्रक्षादयोदित्यंताःपंचचत्वारिंशदेवतामंडलेस्थाग्नाः ॥
 ततोमंडलाद्वहिः ॥ ईशानकोणेचरकीं ॥ चत्वारिंशंमेत्यस्वप्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप्छंदःयज्ञपुरुषोदेवताचरफयावा० ॥ ॐ
 चत्वारिंशंगुत्र० ॥ आविवेश ॥ १ ॥ चरक्यै० चरकीं० ॥ १ ॥ आग्नेयकोणेविदारीं ॥ ततोधिराडित्यस्वनारायण-
 ऋषिः अनुष्टुप्छंदः जगद्धीजंरुषोदेवताविदार्यावा० ॥ ॐ ततोहिराट् पुरः ॥ २ ॥ विदार्यै० विदारीं० ॥ २ ॥

नक्त्यपूतना ॥ द्रुपदादेवेत्यस्रप्रजापत्यसिखरस्वतीद्राक्प्रथः अनुष्टुप्छंदः आपो देवतापूतनावा ॥ ॐ द्रुपदादिव ॥
 पूतनाये ० पूतनां ० १ ॥ ३ ॥ दायन्यकोणेपापराक्षसी ॥ रक्षसां मागोसीत्यस्रप्रजापतिक्रपिः सप्तयजूपिलिगोक्ता रक्षो-
 घाघापृथिवीवायुरभिर्वपाश्रपण्यो देवतापापराक्षस्यावा ॥ ॐ रक्षसां भागो ० गच्छन्त ॥ ४ ॥ पापराक्षस्यै ० पापराक्ष-
 सी ० ॥ ४ ॥ ततः पूर्वोदिचतुर्दिक्षु ॥ पूर्वस्कंदं ॥ यदस्कंदेत्यस्रजमदभिर्दीर्घतमाष्टुपीत्रिष्टुप्छंदः अथो देवतास्कंदावा ॥
 ॐ यदस्कंदं ० अर्घेन् ॥ १ ॥ स्कंदाय ० स्कंदं ॥ १ ॥ दक्षिणे अर्घमाणं ॥ अर्घमणमित्यस्रतापसक्रपिः अनुष्टुप्
 छंदः अर्घमष्टरूपतीन्द्रचाग्न्यनुसरस्वतीसवितारो देवता अर्घमण आवाहने ॥ ॐ अर्घमणं वृ ० हा ॥ २ ॥ अर्घमणेन ०
 अर्घमाणं ॥ २ ॥ पश्चिमे जूंमकं ॥ येरूपाणीत्यस्रप्रजापतिक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः अग्निर्देवताजूंमकाया ॥ ॐ येरूपाणि प्र ०
 त ॥ ३ ॥ जूंमकाय ० जूंमकं ॥ ३ ॥ उत्तरे पिलिपित्सं ॥ नतं विदाथइत्यस्रविश्वकर्माभौवनक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः विश्वकर्मा
 देवता पिलिपित्सावा ॥ ॐ नतं विदाथु ० रन्ति ॥ ४ ॥ पिलिपित्साय ० पिलिपित्सं ॥ ४ ॥ ततः पूर्वोदिदशदिक्षु ॥
 पूर्वे ॥ त्रतारमित्यस्रगर्गक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः इन्द्रो देवता इन्द्रावा ॥ ॐ त्रतारुभि ० ॥ १ ॥ इन्द्राय ० इन्द्रं ॥ १ ॥ आग्नेये ॥
 त्वन्नो अन्नइत्यस्र आंगिरसहिरण्यस्तूपक्रपिः जगतीछंदः अग्निर्देवता वज्रयावा ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्नेतव ॥ २ ॥ अग्नेये ०
 अग्नि ० ॥ २ ॥ दक्षिणे यमाय तेत्यस्रदध्यद्धार्यवर्णक्रपिः त्रीणियजूपि आद्यस्य मनमावातो देवता अंत्ययोर्धर्मो देवता

यमावा० ॥ ॐ युमायुत्वां० ॥ ३ ॥ यमाय० यमं० ॥ ३ ॥ नैर्ऋत्ये ॥ असुन्वंतमित्यस्यप्रजापतिर्ऋपिः त्रिष्टुप्छंदः नि-
 र्ऋतिर्देवतानिर्ऋत्यावा० ॥ ॐ असुन्वंतुम० ॥ ४ ॥ निर्ऋतये० निर्ऋतिं० ॥ ४ ॥ पश्चिमे ॥ तत्वायामीत्यस्यशुनःशे-
 पऋपिः त्रिष्टुप्छंदः वरुणोदेवतावरुणावा० ॥ ५ ॥ वरुणाय० वरुणं० ॥ ५ ॥ वायव्ये ॥ आनो-
 नियुक्तिरित्यस्यपसिष्ठऋपिः त्रिष्टुप्छंदः वायुर्देवतावाय्वावा० ॥ ६ ॥ आनोनिद्युद्धिःशु० ॥ ६ ॥ वायवे० वायुं० ॥ ६ ॥
 धय० सोमेत्यस्यबधुर्ऋपिः गायत्रीछंदः सोमोदेवतासोमावा० ॥ ७ ॥ वृय० सोमं० ॥ ७ ॥ सोमाय० सोमं० ॥ ७ ॥
 तमीशानमित्यस्यगोतमऋपिः जगतीछंदः ईशानोदेवताईशानावा० ॥ ८ ॥ तमीशानं० ॥ ८ ॥ ईशानाय० ईशानं० ॥ ८ ॥
 अस्मैरुद्रा इत्यस्यप्रगाथऋपिः त्रिष्टुप्छंदः रुद्रोदेवतामृद्रावाह० ॥ ९ ॥ अस्मैरुद्रासे० ॥ ९ ॥ रुद्राय० रुद्रं० ॥ ९ ॥
 स्योनापृथिवीत्यस्यमेधातिथिर्ऋपिः गायत्रीछंदः पृथिवीदेवताअनंतावा० ॥ १० ॥ स्योनाहं० ॥ १० ॥ अनंताय० अनंतं० ॥
 १० ॥ ततः पूर्वादिचतुर्विधं० ॥ ११ ॥ पूर्वउग्रसेनं० ॥ ११ ॥ उग्रलोहितमित्यस्यप्रजापतिर्ऋपिः यजुर्ऋपिः उग्रलोहितोदेवताउग्रसेनावा० ॥
 ११ ॥ उग्रलोहितेन० ॥ ११ ॥ उग्रसेनाय० उग्रसेनं० ॥ ११ ॥ दक्षिणेऽहमं० ॥ ११ ॥ दक्षिणेऽहमं० ॥ ११ ॥ पंचयजुर्ऋपिः
 यजमानोदेवताऽहमरावा० ॥ ११ ॥ अवेष्टादं दुश्शुः प्राचीमारोहगायत्रीत्वाधितुरथं तुर० सामत्रिष्टुप्छंदः तुर० सामत्रिष्टुप्छंदः
 ॥ ११ ॥ सामराय० सामं० ॥ ११ ॥ पश्चिमे महाकां० ॥ ११ ॥ पश्चिमे महाकां० ॥ ११ ॥ सोमस्यत्वपिरित्यस्यवरुणऋपिः द्वादशयजुर्ऋपिः उग्रलोहितोदेव-

तामहाकाटाया० ॥ ॐ सोमस्त्वित्पिरसितवैभवेत्विर्भिषयात् ॥ अग्नयेस्वाहासोर्मायुस्वाहासवित्रेस्वाहासूरस्वत्यैस्वाहा-
पूज्येस्वाहाद्यहस्पतेयुस्वाहोर्द्रायायुस्वाहाएन्द्रायायुस्वाहाभर्गायुस्वाहाभृगुणेस्वाहा ॥ ३ ॥ महा-
फालाय० महाकालं० ॥ उत्तरेपिलिपित्सं ॥ नतंविदाथेत्यस्वविश्वकर्माभौवनऋषिःत्रिष्टुपलुंदः विश्वकर्मादेवतापिलिपि-
त्सायाह० ॥ ॐ नतंविदायु० ॥ ४ ॥ पिलिपित्साय० पिलिपित्सं० ॥ ततःपोडशोपचारैःपूजनं ॥ ॥ इतिवैदिक-
मंत्रैर्यस्तुमंडलदेवतास्थापनं ॥ ॥

पौराणवास्तुमण्डलदेवतास्थापनं ॥ ॥ मध्येनचपदेहृदयेत्रक्षाणं ॥ सर्वदेवप्रधानंचसर्वकामफलप्रदं ॥ अग्रतःसर्व-
संपूज्यंप्रारंभेयज्ञकर्मणि ॥ ब्रह्म० ब्र० आ० स्था० ॥ एवंसर्वत्र ॥ तत्पूर्वपदत्रयेअर्थमाणं ॥ अहमाबाह्विष्यामिअर्थमाणं-
त्रिलोचनं ॥ वनस्पतिसमाकारंनीलवर्णमहाप्रभुं ॥ अर्थमाणंस्था० ॥ तदक्षिणेपदत्रयेसवितारं ॥ आवाहयाम्यहृदेवंस-
वितारंदियाकरं ॥ तसाधरधसंयुक्तंमोयुन्दनिवारणं ॥ सवित्रे० सवितारं० ॥ तत्पश्चिमपदत्रयेचिबस्वन्तं ॥ अहमा-
बाह्विष्यामिचिबस्वन्तंमहाचलं ॥ रक्तेन्रंविशालाक्षंयज्ञमूर्तिमुरेश्वरं ॥ चिबस्वन्तं० ॥ तदुत्तरपदत्रयेविबुधा-
धिपतिं ॥ अहमाबाह्विष्यामिबिबुधाधिपतिंप्रभुं ॥ नाकाधिपंसहस्राक्षंखेटकधारिणं ॥ विबुधाधिपतये० विबुधा-
धिपतिं० ॥ आग्नेयएकपदेमित्रं० ॥ अहमाबाह्विष्यामिमित्रंचारुणसंनिभं ॥ वज्रहस्तंसुरश्रेष्ठयज्ञकर्तृवरप्रदं ॥ मित्राय०
मित्रं० ॥ नैऋत्यएकपदेराजयक्षमाणं ॥ आवाहयामितंदेवंद्विभुजंराजयक्षमाणं ॥ धनुर्घोणसमायुक्तंयज्ञकर्मवरप्रदं ॥

राजयक्ष्मणे० ॥ राजयक्ष्माणं० ॥ चायव्यएकपदेपृथ्वीधरं ॥ पृथ्वीधरंमहत्तेजःस्फटिकच्छविमीश्वरं ॥ मृतनाथंमहाकायं
 देवमावाहयाम्यहं ॥ पृथ्वीधराय० पृथ्वीधरं० ॥ ईशान्येएकपदेआपवत्सं ॥ अहमावाहयिव्यामिआपवत्संमहाप्रभुं ॥
 कर्पूरसदृशंसीम्यक्षीरोदपरिपूरितं ॥ आपवत्साय० आपवत्सं० ॥ ततआपवत्सादीशानकोणएकपदेअपः ॥ अहमावा-
 हयिव्यामिआपोयाःस्फटिकप्रभाः ॥ कर्पूरसदृशाःसौम्याःक्षीरोदकपरिप्लुताः ॥ अन्धोनमःअपः० ॥ मित्रादामेयएक-
 पदेसावित्रं ॥ सावित्रंस्वर्धुनीलोकेधिमलंचगजाननं ॥ एकाक्षरंशिवंसीरिसचितारंगहेश्वरं ॥ साधिन्नाय० सावित्रं० ॥
 राजयक्ष्मणोनैर्ऋतेएकपदेजयंतं ॥ आवाहयाम्यहंदेवंजयंदेवंब्रूजितं ॥ विशुद्ध्यानाभयंभीमजयंद्हिविजयप्रभुं ॥ जयं-
 ताय० जयंतं० ॥ पृथ्वीधराद्वायव्यएकपदेरुद्रं ॥ आवाहयाम्यहंदेवंरुद्रंचजगतःप्रभुं ॥ चतुर्भुजंष्टपाखंडंसर्वलोकनम-
 स्सृतं ॥ रुद्राय० रुद्रं० ॥ ततोब्राह्मपरिधौईशान्येएकपदेशिखिनं ॥ आवाहयाम्यहंदेवंहेमवर्णंसुशोभनं ॥ शिखिनंज्वल-
 नप्रत्यंगागहारविभूषितं ॥ शिखिने० शिखिनं० ॥ तदग्रतएकपदेपर्जन्यं ॥ आवाहयाम्यहंदेवंपर्जन्यंहेमवर्णकं ॥ चतुर्व-
 क्रमद्वीजस्कंचतुर्बाहुविभूषितं ॥ पर्जन्याय० पर्जन्यं० ॥ तदग्रतो जयन्तादयःपंचद्विपदाः ॥ पर्जन्याग्नेजयंतं ॥ आवाहया-
 म्यहंदेवंजयंतंभुवनेश्वरं ॥ रुक्षवर्णंमहान्तंचक्षुस्त्रखेटकधारिणं ॥ जयंताय० जयंतं० ॥ तदग्रतःकुलिशायुधं ॥ आवाहया-
 म्यहंदेवंमहेंद्रंचमहाप्रभुं ॥ पीतवर्णंमहाधोरंवज्रपाणिंसुरेश्वरं ॥ कुलिशायुधाय० कुलिशायुधं० ॥ तदग्रतःसूर्यं ॥ आवा-
 हयाम्यहंदेवमादित्यंदिव्यतेजसं ॥ द्विभुजंचसहस्रांशुपद्महस्तंवरप्रदं ॥ सूर्याय० सूर्यं० ॥ तदग्रतःसत्यं ॥ आवाहया-

म्यहंदेवंसत्यं सत्यैकदैवतं ॥ शुक्लामंशुर्गवर्णं च शुक्लमालाविमृषितं ॥ सत्याय० सत्यं० ॥ तदग्रतोभृशं ॥ आवाहयाम्यहं
 देवंभृशं च परमेश्वरं ॥ अस्मांगं नीलकण्ठं च चतुर्बाहुं सुरेश्वरं ॥ भृशाय० भृशं० ॥ एतेपंचद्विपदाः ॥ तदग्रत आकाशादय-
 क्षय एकपदाः ॥ भृशग्रत एकपदे आकाशं ॥ आवाहयाम्यहंदेवमाकाशं च महोत्तमं ॥ शब्दब्रह्म परदेव ह्यहं च हिमसंनिभं ॥
 आकाशाय० आकाशं० ॥ तदग्रत एकपदे वायुं ॥ आवाहयाम्यहंदेवमाकाशं च महोत्तमं ॥ जगद्रूपं जगद्व्याप्तं स्थितिं सहार-
 कारकं ॥ वायवे० वायुं० ॥ पूषादयः सप्तदक्षिणपंक्तौ ॥ तदग्रत एकपदे पूषाणं ॥ आवाहयाम्यहंदेवं पूषाणं महोत्तमं ॥
 जगच्चक्षुर्महांतं च स्थितिं सहारकारकं ॥ पूष्णेनमः पूषाणं० ॥ पितृधादयः पञ्चद्विपदाः ॥ आवाहया-
 म्यहंदेवं पितृधां दिव्यतेजसं ॥ ब्रह्मरूपं जगन्नाथं चतुर्वक्त्रं प्रजापतिं ॥ वितथाय० वितथं० ॥ तदग्रतो गृहक्षतं ॥ आवाह-
 याम्यहंदेवं कृष्णवर्णं गृहक्षतं ॥ कमलाक्षं चतुर्बाहुं त्रैलोक्याधिपतिं प्रभुं ॥ गृहक्षताय० गृहक्षतं० ॥ तदग्रतो यमं ॥
 अहमावाहयिष्यामि यमं महिषवाहनं ॥ ऊर्ध्वकेशं विरूपाक्षं भैरवं रक्तलोचनं ॥ यमाय० यमं० ॥ तदग्रतो गंधर्वं ॥ अह-
 मावाहयिष्यामि गंधर्वं गणशोभितं ॥ गीतनृत्यसमायुक्तं सुगंधकुसुमान्वितं ॥ गंधर्वाय० गंधर्वं० ॥ तदग्रतो भृङ्गराजं ॥
 आवाहयाम्यहंदेवं भृङ्गं च परमेश्वरं ॥ सस्मांगं नीलकण्ठं च चतुर्बाहुं महदभुतिं ॥ भृङ्गराजाय० भृङ्गराजं० ॥ तदग्रतो मृगादय-
 क्षय एकपदाः ॥ गुह्यराजाग्रतो मृगं ॥ अहमावाहयिष्यामि मृगं च परमेश्वरं ॥ सुवर्णभं नीलकण्ठं चतुर्बाहुं सुशोभनं ॥ मृगाय०
 मृगं० ॥ तदग्रतो नैर्ऋत एकपदे पितृन् ॥ अहमावाहयिष्यामि पितरं च सुधाकृतिं ॥ उदीप्य लोकेति धृतं च द्रार्कसदृशभुतिं ॥

पितृभ्यो० पितृन्० ॥ ततोदौवारिकादयःसप्तपथिमपंक्तौ ॥ पित्रग्रतएकपदेदौवारिकं ॥ आवाहयाम्यहंदेवंविभुंदौवारि-
 कंतथा ॥ जीवरूपंतवयैकेनयदिंदधार्यतेजगत् ॥ दौवारिकाय० दौवारिकं ॥ सुग्रीवादयःपंचद्विपदाः ॥ दौवारिकाग्र-
 तःसुग्रीवं ॥ अहमावाहयिष्यामिसुग्रीवरक्तवर्णकं ॥ पिंगनेत्रंमहास्थूलंभैरवंतीक्ष्णदंष्ट्रकं ॥ सुग्रीवाय० सुग्रीवं ॥ तदग्र-
 तःपुष्पदंतं ॥ अहमावाहयिष्यामिपुष्पदंतंसुशोभनं ॥ शुक्लाभंशुक्लवर्णंचशुक्लमालाविभूषितं ॥ पुष्पदन्ताय० पुष्पदन्तं० ॥
 तदग्रतोचरुणं ॥ आवाहयाम्यहंदेवंचरुणंकमलेक्षणं ॥ रक्तांबरधरंदेवंरक्तमालाविभूषितं ॥ चरुणाय० चरुणं० ॥ तदग्र-
 तोऽसुरं ॥ आवाहयाम्यहंदेवमसुरंचमरुत्प्रियं ॥ धूम्रवर्णंमहारौद्रमसुरंदैत्यमंगलं ॥ असुराय० असुरं० ॥ तदग्रतःशोषं ॥
 अहमावाहयिष्यामिशोषंचधेतवर्णकं ॥ रक्तांबरंविशालाक्षंयज्ञमूर्तिसुरेश्वरं ॥ शोषाय० शोषं० ॥ पापादयस्त्रयएक-
 पादाः ॥ तदग्रतःपापं ॥ अहमावाहयिष्यामिपापंयक्षमाणमेवच ॥ पापरूपंकृष्णवर्णपापकर्मरतंसदा ॥ पापाय० पापं० ॥
 तदग्रतोरोगं ॥ अहमावाहयिष्यामिरोगंरोगेणसंनिभं ॥ धूम्राक्षंधूम्रवर्णंचकृष्णमालाविभूषितं ॥ रोगाय० रोगं० ॥
 ततएकपदेअर्हि ॥ अहमावाहयिष्यामिअनंतवासुकिंतथा ॥ कालंकर्कोटकंचैयकुंडलीकृष्णपिंगलं० ॥ अर्ह्ये० अर्हि० ॥
 सुख्यादयःपंचद्विपदाः ॥ अक्षग्रतोमुख्यं ॥ अहमावाहयिष्यामिमुख्यंदेवंमहाबलं ॥ अरुणश्मश्रुकेशांतंत्रिनेत्रंचैवपद्भुजं ॥
 सुख्याय० मुख्यं० ॥ तदग्रतोभ्रष्टाटं ॥ अहमावाहयिष्यामिभ्रष्टाटंधूम्रलोचनं ॥ धूम्रवर्णंविशालाक्षंयज्ञकतुर्वरप्रदं ॥ भ्रष्टा-
 टाय० भ्रष्टाटं० ॥ तदग्रतःसोमं ॥ अहमावाहयिष्यामिसोमंचसौम्यदैवतं ॥ अमृतस्थाविणंदेवंसर्वलोकोपकारकं ॥ सोमाय०

सोमं० ॥ तदग्रतःसर्पं ॥ आवाहयाम्यहं देवसुरगं रत्नभूषितं ॥ सर्पाय० सर्पं० ॥ तदग्रतोऽदितिं ॥ अहमावाहयिष्यामि अदितिं च सुरेश्वरीं ॥ मातरं सर्वदेवानां प्रीतवर्णां सुकोभनां ॥ अदित्यै० अदितिं० ॥ तत एकपदेदितिं ॥ अहमावाहयिष्यामि दितिं चैव सुरेश्वरीं ॥ रक्तवर्णां महाकायां सर्वदानवमातरं ॥ दित्यै० दितिं० ॥ ४५ ॥ ततो मंडलाद्वह्निः ॥ ईशान्ये च रक्ती० ॥ आग्नेये चिदारी ॥ नैऋत्ये पूतनां० ॥ वायव्ये पापराक्षसी० ॥ पूर्वस्कंदं० ॥ दक्षिणे अर्यमणं० ॥ ईशान्ये जुंभकं० ॥ उत्तरे पिलिपित्सं० ॥ पूर्वादिषु इंद्रं० अग्निं० यमं० निर्ऋतिं० वरुणं० धातुं० सोमं० ईशानं ॥ ईशान्ये पूर्वमभ्येन्नक्षत्राणं ॥ नैऋत्यवरुणमध्ये अनंतं० ॥ ततः पूर्वं उग्रसेनाय० उग्रसेनं० ॥ दक्षिणे ङामराय० ङामरं० ॥ पश्चिमे महाकालाय० महाकालं० ॥ उत्तरे पिलिपित्साय० पिलिपित्सं० ॥ ततो वास्तुमण्डले वतानां पौंडरीपचारैः पूजनं ॥ इति पौराणमण्डलदेयतास्यापनं ॥ ॥

अथ वापीकूपोत्सर्गविधिः ॥ ॥ अथातो वापीकूपतडागारा मे देवतायतनानां प्रतिष्ठापनं व्याख्यास्यामः ॥ तत्रादौ तडागस्य प्राच्यां वाप्यादीनां पश्चिमदिग्भागे तदलाभे पूर्वशानोत्तरान्यतमे देशेनातिदूरेनातिसमीपे पौंडरहस्तं द्वादशहस्तं दशहस्तं वा चतुरलं च तु द्वारं मंडपं कृत्वा तन्मध्ये पश्चदहस्तां च तु दहस्तां वा दहस्रोच्छ्रितां कूर्मपृष्ठोन्नतां वेदिकृत्वा तस्याश्चतुर्दिक्षु त्रयोदशगुलं तं रत्नकृत्वा कुंडानि कण्ठयुक्तानि सर्वतो हस्तमात्राणि चतुरस्राणि चत्वारि कुंडानि चतुर्द्विबंगुलविस्तारत्रिमेखलानि च तस्मिन्मात्राय तससांगुलविस्तृतयोभियुतानि पञ्चममेवं चिधेयार्थं ईशानभागे आचार्यकुंडं तस्यैशानभागे हस्तमात्रांग्रहवेदिं त्रै-

क्रतयेवास्तुमण्डलं ग्रहमखोक्तंचसंभारंविधाय ॥ तत्रउक्तकालेशुभेष्टुहर्त्तयजमानःगृहेपूर्वाह्निश्रीपण्योदिपीठे पत्न्यासहप्राशु-
 खउपविश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौसंकीर्त्य ॥ ममएकविंशतिपुरुषानुद्धतुसाधारणसर्वलोकानांआत्मनश्चदानपा-
 नायगाहनार्थेधीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसग्रहमखंकूपप्रतिष्ठापनंकरिष्ये ॥ इतिसंकल्पः ॥ एवमन्यत्रतत्तत्पदोहःकार्यः ॥ गणेश-
 पूजनदिनांदीक्षादांतंकृत्वा ॥ ततोब्रह्माचार्याष्टृत्विग्वरणं ॥ षोडशऋत्विजोअष्टौद्वारपालानष्टौचतुरोवाजापकानपिबु-
 णुयात् ॥ मधुपर्कविधिनान्नाग्रसुखान्पूजयित्वासौवर्णकुंडलेकेयूरकटकांगुलीयकवस्त्रैश्चतोपयेत् ॥ ततोवेदचोपेणतूर्यमं-
 गलशब्देनचसर्पेयजमानान्विताऋत्विजोयजनदेशंगत्वा सभामण्डपेउपकरणजातंसंस्थाप्योपविशेयुः ॥ अथसाचार्यःसप-
 तीकोयजमानःजलपूर्णकलशंफल्पुष्यादियुतंगंधाद्यर्चितंएहीत्याभद्रंकरणैर्भिरित्यादिसाकुनमन्त्रान्पठन्मंडपंप्रदक्षिणीकृत्य-
 पूर्वद्वारेणमंडपंप्रविशेत् ॥ दक्षिणद्वारेणपत्नी ॥ ततःसर्पेपविकिरणादिपञ्चगव्यंकृत्वापूजोपकरणादियागभूमिसंप्रोक्ष्य ॥
 यथोक्तप्रकारेणमंडपपूजांविधायपश्चिमद्वारेणप्रविश्यवेद्याःप्रादक्षिण्येनदक्षिणतो गत्वातत्रोपविश्यप्राणानायम्यनैर्ऋत्यांवा-
 स्तुपेरिमंडलेवास्तुंपूजयेत् ॥ यथा ॥ अथपूर्वो० त्रिधौप्रारिप्सितस्यकर्मणःसांगतासिद्धार्थेवास्तुमंडलदेवतास्था-
 पनंपूजनंचकरिष्ये ॥ कारिकायां ॥ ब्रह्माणमादितःकृत्वाशिखिनंवाक्रमेणतु ॥ प्रणवाद्यैर्नाममन्त्रैर्नमोतैःपूजयेदिमाः ॥
 आयाहनादिभिःसर्वैरुपचारैःसमाहितः ॥ वास्तुमण्डलस्यआग्नेयादिकोणेपुशंकुचतुष्टयंदद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ विशंतुभू-
 तलेनागालोकपालाश्चसर्वतः ॥ अस्मिन्यद्वेवतिष्ठंतुआयुर्वलकराःसदा ॥ एवंनैर्ऋत्येवायव्येईशानेच ॥ प्रतिरोपणंमन्त्रा-

दृष्टिः ॥ ततोद्विगुणसूत्रेणसर्वपांचेष्टनंकुर्यात् ॥ आद्येयादिशंकुपाथेरीपणक्रमेणमापक्तवलीन्दद्यात् ॥ तत्रमन्त्राः ॥
अग्निभ्योत्पथसर्पेभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ बलिंतेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमं ॥ १ ॥ नैर्ऋत्यधिपतिश्चैवनेत्रै-
त्सांयेचराक्षसाः ॥ बलिंतेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमं ॥ २ ॥ ऊँनमोवायुरक्षोभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ बलिं-
तेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमं ॥ ३ ॥ रुद्रेभ्यश्चैयसर्पेभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ बलिंतेभ्यःप्रयच्छामिगृह्णुसुसत-
तोत्सुकाः ॥ ४ ॥ ततोवेद्युपरिवक्त्रेकुंकुमादिनासुवर्णरजताविशलाकयावा ॥ ऊँकारादिनमोतैर्नामभिःपश्चादारभ्यप्रा-
गंताउदक्संस्थाःसमाअंगुलद्वयांतराद्वादशरेखाःकृत्वातासुदेवताआवाहयेत् ॥ यथा ॥ ऊँ शान्त्यैनमःशान्तिमावा-
हयामि १ ॥ ऊँ यशोवत्यैनमःयशोवतीमा० २ ॥ ऊँ फाल्यैनमःकान्तिमावा० ३ ॥ ऊँ विशालायैनमःविशालामा० ४ ॥
ऊँ प्राणयाहिन्यैनमःप्राणयाहिनीमा० ५ ॥ ऊँ सत्यायैनमःसत्यामा० ६ ॥ ऊँ सुमत्यैनमःसुमर्ति० ७ ॥ ऊँ नन्दायै-
नमःनंदा० ८ ॥ ऊँ सुभद्रायैनमःसुभद्रामा० ९ ॥ ऊँ सुरधायैनमःसुरधामा० १० ॥ ऊँ स्थिरायैनमःस्थिरामा०
११ ॥ ऊँ विरजायैनमःविरजामा० १२ ॥ नामभिस्तथैवदक्षिणारंभाउदगंताःप्राक्संस्थाःसमाःअंगुलद्वयांतराद्वादशरेखाः
कृत्वायाहयेत् ॥ यथा ॥ ऊँ हिरण्यायैनमःहिरण्यामा० १ ॥ ऊँ सुप्रभायैनमःसुप्रभामा० २ ॥ ऊँ लक्ष्म्यैनमःल-
क्ष्मीमा० ३ ॥ ऊँ विभूत्यैनमःविभूतिमा० ४ ॥ ऊँ विमलायैनमःविमलामा० ५ ॥ ऊँ प्रियायैनमःप्रियामा० ६ ॥
ऊँ जयायैनमःजयामा० ७ ॥ ऊँ कालायैनमःकालामा० ८ ॥ ऊँ शोकायैनमःशोकामा० ९ ॥ ऊँ इंद्राण्यैनमःइन्द्रा-

णीमा० १० ॥ ॐ विमयायेनमःविभवामा० ११ ॥ ॐ शिवायेनमःशिवामा० १२ ॥ ततःरेखादेवताःसंपूज्यमध्ये-
 मंदूकादिपीठदेवताआवाहयेत् ॥ ॐ मंहूकायनमः १ ॥ ॐ मूलप्रकृत्यैनमः २ ॥ ॐ आधारशक्त्यैनमः ३ ॥ ॐ कूर्मा-
 यनमः ४ ॥ ॐ अनंतायनमः ५ ॥ ॐ पृथिव्यैनमः ६ ॥ ॐ श्वेतद्वीपायनमः ७ ॥ ॐ कल्पवृक्षायनमः ८ ॥ ॐ
 रत्नमंडपायनमः ९ ॥ ॐ सिंहासनायनमः १० ॥ इतिमध्ये ॥ ततःप्रागादिचतुर्दिक्षु ॥ ॐ धर्मायनमः १ ॥ ॐ ज्ञाना-
 यनमः २ ॥ ॐ वैराग्यायनमः ३ ॥ ॐ ऐश्वर्यायनमः ४ ॥ ततःआग्नेयादिपुचतुर्पुकोणेषु ॥ ॐ अधर्मायनमः १ ॥
 ॐ अज्ञानायनमः २ ॥ ॐ अवैराग्यायनमः ३ ॥ ॐ अनैश्वर्यायनमः ४ ॥ ततःमध्ये ॥ ॐ आत्मनेनमः १ ॥ ॐ
 अंतरात्मनेनमः २ ॥ ॐ ज्ञानात्मनेनमः ३ ॥ ॐ परमात्मनेनमः ४ ॥ ॐ अग्निमंडलायनमः ५ ॥ ॐ सोममंडलाय-
 नमः ६ ॥ ॐ सूर्यमंडलायनमः ७ ॥ ॐ संसत्यायनमः ८ ॥ ॐ रंजसेनमः ९ ॥ ॐ तंतमसेनमः १० ॥ ॐ सर्वशक्ति-
 लासनायनमः ११ ॥ मध्येपंचविंशतिपदेवास्तोर्हृदये ॥ ॐ ब्रह्मणेनमःब्रह्माणमावाहयामि ॥ तत्पुरतःद्वादशपदो-
 र्यमा ॥ ॐ अर्यम्णेनमःअर्यमाणमा० ॥ सयितादक्षिणेतद्वत् ॥ ॐ सवित्रेनमःसवितारमा० ॥ विद्यस्यान्पद्भिमेतथा ॥
 ॐ विद्यसतेनमःविद्यस्वतमा० ॥ उत्तरेद्वादशपदे ॥ ॐ विद्युधाधिपतयेनमःविद्युधाधिपति० ॥ आग्नेयएकपदे ॐ मित्रा-
 यनमःमित्रमा० ॥ नैर्ऋत्यएकपदे ॥ ॐ राजयक्ष्मणेनमःराजयक्ष्माणं० ॥ वायव्यएकपदे ॐ पृथ्वीधरायनमःपृथ्वीध-
 रमा० ॥ ईशान्यएकपदे ॐ आपवत्सायनमःआपवत्संमा० ॥ आपवत्सादीशानकोणएकपदे ॐ आपायनमःआपमा० ॥

मित्रादाग्नेयएकपदेसावित्रामा० ॥ राजयक्ष्मणोनैर्ऋत्यएकपदे ॐ जवायनमःज्वमा० ॥ पृथ्वीधरादायव्य-
एकपदे ॐ रुद्रायनमःरुद्रमा० ॥ नमोतैःसर्वत्र ॥ ततोबाह्वपरिधौईशानकोणादारभ्यप्रदक्षिणक्रमेणशिव्यादिद्वात्रिंशद्दे-
वताआवाहयेत् ॥ तद्यथा ॥ ईशान्येत्रिपदेशिस्थितेनमःशिखिनमावाहयामि ॥ तदग्रतःपर्जन्यादिसप्तएकपदे ॥ ॐ
पर्जन्यायनमःपर्जन्यं० ॥ ॐ जयंतायनमःजयंतं० ॥ ॐ कुलिशायुधायनमःकुलिशायुधं० ॥ ॐ सूर्यायनमःसूर्यं० ॥
ॐ सत्यायनमःसत्यं० ॥ ॐ शुद्धायनमःशुद्धं० ॥ ॐ आकाशायनमःआकाशं० ॥ पर्जन्यादिसप्तअंतरिक्षपर्यंताःस्थापनी-
याःपूर्वपंक्तौ ॥ ततआग्नेयेत्रिपदे ॥ ॐ वायवेनमःवायुमावाहयामि ॥ पूषादिसप्तएकपदास्थानीयादक्षिणपर्यंताः ॥ यथा ॥
ॐ पूष्णेनमःपूषणं० ॥ ॐ वितथायनमःवितथं० ॥ ॐ गृहक्षतायनमःगृहक्षतं० ॥ ॐ यमायनमःयमं० ॥ ॐ मंधर्वा-
यनमःमंधर्वं० ॥ ॐ भृंगराजायनमःभृंगराजं० ॥ ॐ सृगायनमःसृगं० ॥ ॐ नैर्ऋत्येत्रिपदे ॥ ॐ पितृभ्योनमःपितृन्मा० ॥
दौवारिकादिसप्तसायपर्यंताःस्थापनीयाःपश्चिमपंक्तौ ॥ ॐ दीवारिकायनमःदौवारिकंआवा० ॥ सुग्रीवायनमःसुग्रीवं-
आवा० ॥ ॐ पुष्पदन्तायनमःपुष्पदन्तंआ० ॥ ॐ वरुणायनमःवरुणं० ॥ ॐ असुरायनमःअसुरंआ० ॥ ॐ क्षोपाय-
नमःक्षोपं० ॥ ॐ पाषाणायनमःपापं० ॥ वायव्येत्रिपदे ॥ ॐ रोगायनमःरोगमा० ॥ अस्त्रादिसप्तएकपदाःदक्षिणपर्यंताः
स्थापनीयाःउत्तरपंक्तौ ॥ ॐ अह्वेयनमःअहिजा० ॥ ॐ सुख्यायनमःसुख्यं० ॥ ॐ मल्लाटायनमःभल्लाटं० ॥ ॐ सोमा-
यनमःसोमं० ॥ ॐ सर्पायनमःसर्पं० ॥ ॐ अदित्येनमःअदितिं० ॥ ॐ दित्येनमःदितिं० ॥

कोणे० ॥ ॐ चरक्येनमःचरकीजा० ॥ आग्नेये ॥ ॐ विदार्येनमःविदारी० ॥ नैऋत्ये ॥ ॐ पूतनायेनमःपूतनां० ॥
 वायव्ये ॥ ॐ पापराक्षसेनमःपापराक्षसी० ॥ पूर्वोदिदिक्षु ॥ ॐ स्कंदायनमःस्कंदजा० ॥ दक्षिणे ॥ ॐ अर्यम्णेनमः
 अर्यमणं० ॥ पश्चिमे ॥ ॐ जुंभकायनमःजुंभकं० ॥ उत्तरे ॥ ॐ पिलिपित्सायनमःपिलिपित्सं० ॥ ततः पूर्वोदि-
 दिक्षु ॥ ॐ इंद्रायनमःइंद्रं० ॥ ॐ अश्वेनमःअश्विं० ॥ ॐ यमायनमःयमं० ॥ ॐ निऋतयेनमःनिऋतिं० ॥ ॐ
 वरुणायनमःवरुणं० ॥ ॐ वायवेनमःवायुं० ॥ ॐ सोमायनमःसोमं० ॥ ॐ ईशानायनमःईशानं० ॥ पूर्वशानयोर्मध्ये ॥
 ॐ ब्रह्मणेनमःब्रह्माणं० ॥ निऋतिपश्चिमयोर्मध्ये ॥ ॐ अनंतायनमःअनंतं० ॥ ततःपूर्वे० ॥ ॐ उग्रसेनायनमःउग्र-
 सेनं० ॥ दक्षिणे ॥ ॐ डामरायनमःडामरं० ॥ पश्चिमे ॥ ॐ महाकालायनमःमहाकालं० ॥ उत्तरे ॥ ॐ पिलिपि-
 त्सायनमःपिलिपित्संभावाहयामि ॥ ततःवास्तुमंडलस्थपूर्वोक्तदेवतानांयथोक्तप्रकारेणषोडशोपचारैःपूजनंकृत्वापदेपुपा-
 यसभक्तवलीदद्यात् ॥ यथा ॥ ॐ ब्रह्मणेनमःपायसचलिसंमर्पयामि १ अर्यम्णेनमःपा० २ सवित्रेनमःपा० ३ धियस्त्र-
 तेनमःपा० ४ विमुधाधिपायनमःपा० ५ मित्रायनमःपा० ६ राजवक्ष्मणेनमःपा० ७ पृथ्वीधरायनमःपा० ८ आपध-
 त्सायनमःपा० ९ आपायनमःपा० १० सावित्रायनमःपा० ११ जवायनमःपा० १२ रुद्रायनमःपा० १३ शिल्बिनेनमः
 पा० १४ पर्जन्यायनमःपा० १५ जयंतायनमःपा० १६ कुलिशायुधायनमःपा० १७ सूर्यायनमःपा० १८ सत्यायनमः
 पा० १९ शशायनमःपा० २० आकाशायनमःपा० २१ वायवेनमःपा० २२ पूणेनमःपा० २३ चित्तायनमःपा० २४

गृहक्षतायनमःपा० २५ यमायनमःपा० २६ गंधर्वायनमःपा० २७ शृंगराजायनमःपा० २८ मृगायनमःपा० २९
 पितृभ्योनमःपा० ३० दौवारिकायनमःपा० ३१ सुग्रीवायनमःपा० ३२ सुष्पदन्तायनमःपा० ३३ वरुणायनमःपा० ३४
 असुरायनमःपा० ३५ शेषायनमःपा० ३६ पापायनमःपा० ३७ रोगायनमःपा० ३८ अहयेनमःपा० ३९ मुख्याय
 नमःपायस० ४० भस्मादायनमःपा० ४१ सोमायनमःपा० ४२ सर्पायनमःपा० ४३ अदित्यैनमःपा० ४४ विलैनमः
 पा० ४५ चरक्यैनमःपा० ४६ विदार्यैनमःपा० ४७ पूतनार्यैनमःपा० ४८ पापराक्षस्यैनमःपा० ४९ स्कंदायनमःपा०
 ५० अर्यम्णेनमःपा० ५१ जुंभकायनमःपा० ५२ पिलिपित्सायनमःपा० ५३ इंद्रायनमःपा० ५४ अश्वयेनमःपा० ५५
 यमायनमःपा० ५६ निर्ऋतयेनमःपा० ५७ वरुणायनमःपा० ५८ वायवेनमःपा० ५९ सोमायनमःपा० ६० ईशा-
 नायनमःपा० ६१ ब्रह्मणेनमःपा० ६२ अनंतायनमःपा० ६३ उग्रसेनायनमःपा० ६४ डामरायनमःपा० ६५ महाका-
 लायनमःपा० ६६ पिलिपित्सायनमःपायसयलिसमर्पयामि ६७ ॥ इतिवास्तुपूजांकृत्यामंडपध्वेत्तमंडपपूजांकुर्यात् ॥
 अथाचार्यः स्वकुंडेलतसंस्कारेऽग्निप्रतिष्ठाप्यकुण्डस्यपूर्वादिचतुर्दिक्षुक्षीरोदकदधुदककुशोदकगन्धोदकसंज्ञकान्कुंभान्स्था-
 पेयेत् ॥ कुंडाभावनपक्षेतुस्यांडिलस्यचतुर्दिक्षुकलशान्स्थापयेत् ॥ ततोऽन्येऽकृत्वजआचार्यकुंडादग्निमुदृत्यचतुर्दिक्षुपुष्प-
 तसंस्कारेष्वग्निसंस्थाप्यप्रतिकुंडं शांतिकलशाख्यसेयुः ॥ ॥ अथयूपप्रतिष्ठांकुर्यात् ॥ यथा ॥ कांदवो वैकंकतः पालाशो बि-
 ल्वजो वाक्षिरः संमितो यूषो ब्राह्मणस्य ॥ नैयग्रोधः स्यादिरः काश्मर्यमयो वाकंठसंमितो राजन्यस्य ॥ औदुंबरः मायुकः आर्जुनः

शुद्धमयोवाहदयसंभितोयैदयस्य ॥ निभीतकौटुंबरशाल्मलिसारदारुमयोनाभिप्रमाणःशूद्रस्य ॥ सर्वेषामविशेषेणत्रिरलि-
 मात्रोयजमानसंभितोपायूपोभवति ॥ अथप्रधानवेदिकोपयुत्तरदेशेगर्तकृत्वाजापोद्विष्टेत्यद्भिरभ्युक्ष्य ॥ ॐ ऊर्ध्वऊपुण-
 क्तयः ॥ इतितस्मिन्तर्तयंप्रतिष्ठाप्यकुंकुमेनसमालिप्यपुष्पैर्धूपैःसंपूज्ययुवासुवासाइतिवस्त्रगुग्मेनाच्छाद्यनैवेद्यादिनापू-
 जयित्वा ऊर्ध्वऊपुणः इत्यभिमन्त्र्य ॥ तस्यदक्षिणभागेवेद्युपरिमध्येचक्राब्जविधिनावारुणमंडलंविरच्य तदुपरिसूर्यादिवोरु-
 णमंडलद्वेषताः (अग्नेवक्ष्यमाणःसर्वाः) प्रणवादिनमोतचतुर्थ्यतनामभिस्तत्तर्हिगोक्तयैदिकैर्धामन्नैरावाह्यसंपूज्यपायसबलि-
 दत्वाहोमसमेयेतत्तन्मन्त्रैर्नाममन्त्रैर्वादशदशतिलाहुतीर्जुहुयात् इति ॥ ततोमंडलमध्येमहीद्यौरित्यादिपूर्णपात्रनिधानं
 तंफलशंसंस्थाप्यतत्पायामीतिवरुणमावाह्यपोष्योपचारैःसंपूज्यतदुपरिसुवर्णनिर्मितांचरुणमूर्तिहममेइतिमन्त्रेणपूजयेत् ॥
 ततोजलचरणयधियासेत् ॥ तानिच ॥ सौवर्णःकूर्मः ॥ ताम्रमयोमकरःसीवर्णोवा ॥ राजतौमत्स्यदुंदुभी ॥ सीसकमयोदु-
 दुभीया ॥ कुलीरमंहुकौताम्रमयी ॥ मंहुकस्त्रपुमयोवा ॥ जलकाशिशुमारैराजतौआयसौया ॥ हंसादयोयेशुक्लाजलचरा-
 स्तराजताः ॥ चक्रपाफादयोयेपीतास्तेसौवर्णाः ॥ येरक्तास्तेताम्रमयाः ॥ येकृष्णास्तेसैसकाः ॥ पद्मानिमरक्तपद्मरागा-
 दिनिर्मितानि ॥ रौप्यंनागाष्टकंअन्यजलचरजातंच ॥ तदेतत्सर्वंचशपात्रेनिधायप्रक्षाल्यगंधैरनुलिप्यसंपूज्यताम्रपाङ्ग्या-
 मनोज्जृतिरितिचेद्युपरिस्थापयित्वा तत्पार्श्वफलानिउशीरसर्पिःक्षीरसहदेवीकाकजंघापंचरत्नगंधोदकपंकजाध्योदकपंचग-
 न्यकुसतीर्धादंभंचस्थापयेत् ॥ वापीकूपयोःप्रतिष्ठापनेऽसिन्नवसरेतीर्थोदकपूर्णान्नरत्नगर्भान्श्चेतवस्त्रगुग्मालयचंदन-

विभूषितान्पुत्रपुत्रयोपेतान्कलशान्वाप्याः कूपस्यवाचतुर्पुकोणेपुक्रुतसप्तधान्यपुञ्जेषुआजिघ्रकलशमितिस्थापयेत् ॥ ततः
आचार्यः पञ्चकुंडीपक्षेपूर्वकुंडेवहृचौनियोज्य दक्षिणेयजुर्वेदिनौ पश्चिमेसामगौ उत्तरेअथर्ववेदिनौउपवेशयेत् ॥ ततोवेद्यां-
दक्षिणतोयजमानउपविश्य होतृवृत्तिजोयजभ्यमिति आपकान्जपभ्यमिति द्वारपालांश्चपठभ्यमिति त्रैपदद्यात् ॥ अथ-
आपकजपान्पुन्यते । मयूखे—रात्रिसूक्तं चरौद्रं च पायमानं सुमंगलं ॥ अपेयुः पौरुषं सूक्तं पूर्वतो बह्वृचाः पृथक् ॥ शांकरौद्रं-
च सौम्यं च कौष्माण्डं जातयेदसं ॥ सौरसूक्तं जपे रस्ते दक्षिणे न यजुर्विदः ॥ वैराजं पौरुषं सूक्तं सौवर्णं रुद्रसंहितां ॥ शैशवं पंच-
निधनं गायत्रं ज्येष्ठसामच ॥ यामे देव्यं दृष्टसौम्यं रौरवं सरथं तस्मै ॥ गवां व्रतं विकर्णं च रक्षोभ्रं च यथाक्रमं ॥ गायंतिसामगा-
राजन्यधिमद्वारमाश्रिताः ॥ आथर्वणाधोत्तरतः शांतिकं पौष्टिकं तथा ॥ जपे युर्मनसा देवमाश्रितवर्णमनुं ॥ वारुणानि च-
सक्तानि जपेयुः सर्वपयते ॥ अथ द्वारपालजप्यान्पुन्यते ॥ मयूखे—धीसूक्तं पायमानं च सोमसूक्तं सुमंगलं ॥ शांत्यध्या-
यं चैद्रसूक्तं राक्षोभ्रं वेति न हृचौ ॥ १ ॥ दक्षिणे द्वारपालौ तु रुद्रान्पुरुषसूक्तं ॥ श्लोकाध्यायं शुक्रियं च मंडलाध्यायमेव च ॥
॥ २ ॥ यामे देव्यं दृष्टसामज्येष्ठसामरथं तं ॥ तथा पुरुषसूक्तं च रुद्रसूक्तमतः परं ॥ ३ ॥ आज्यद्रोदा निसामानि शांतिकाध्याय-
मेव च ॥ भारुंडानि च सामानि पश्चिमे द्वारपालकौ ॥ ४ ॥ अथर्वगिरिसंतील रुद्रं चैवापराजितं ॥ देवीचमधुसूक्तं च रोधसं

१ मयूखे ॥ एतेनैव पुराणेन तु ताम्रं विधिक्यते । नृगवापीपुत्रांस्तथापुष्करिणीपुत्र ॥ एष एव गिरिदिष्टं प्रतिष्ठासुतं भवच ॥ सर्वापुत्रकुलवहुरस्त्रादिपु । मनतस्तु-
विदिप स्यादाशातोयानभूमि ॥ प्रसादेनास्तु उपर । उवायेन न स्पृशेद्वता । तत्तन्मनतो विद्योपदत्तं ॥ इति ॥

नांति काह्वयं ॥ आर्धवर्णद्वारपालौ पठेतामुत्तराश्रितौ ॥ ५ ॥ ततोऽग्नेरीशान्यां ग्रहवेद्यां ग्रहस्थापनं ॥ ततोऽग्नेर्दक्षिणतो-
 ब्रह्मासनास्तरणादि । चरुणदैवत्यं यवमयं चरुं ग्रथयित्वा ज्यभागविध्वज्या हुती जुहोति ॥ ॐ त्वं नो अग्ने षरुणस्य ० स्मत्स्वाहा
 ॥ १ ॥ यया दैवं त्यागः ॥ ॐ सत्यं नो अग्ने ० चिस्वाहा ॥ २ ॥ ॐ इमं गेवरुण ० केस्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ तत्त्वायामि ०
 पीः स्वाहा ॥ ४ ॥ ॐ ये ते शतं ० कर्माः स्वाहा ॥ ५ ॥ ॐ अयाश्वाग्ने ० जंस्वाहा ॥ ६ ॥ ॐ उदुत्तमं ० मस्वाहा ॥ ७ ॥
 ॐ उरुं हिराजा ० ध्वित्स्वाहा ॥ ८ ॥ ॐ वरुणस्योत्तमं नमसि ० सीदस्वाहा इदं वरुणाय ० ॥ ९ ॥ ॐ अग्ने रनीकमप ०
 ण्यस्वाहा ॥ इदमग्ने नीकयते नमम ॥ १० ॥ इति दशर्चे हुत्वा ॥ ततश्चरुमभिचार्य ॥ खुवेणावदाय ॥ स्थालीपा-
 कस्य जुहोति ॥ तत्र मन्त्राः ॥ ॐ अग्नये स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ सोमाय स्वाहा ॥ इदं सोमाय नमम ॥ २ ॥
 ॐ वरुणाय स्वाहा ॥ इदं वरुणाय नमम ॥ ३ ॥ ॐ यज्ञाय स्वाहा ॥ इदं यज्ञाय नमम ॥ ४ ॥ ॐ भीमाय स्वाहा ॥ इदं भी-
 माय नमम ॥ ५ ॥ ॐ उग्राय स्वाहा ॥ इदमुग्राय नमम ॥ ६ ॥ ॐ शतक्रतवे स्वाहा ॥ इदं शतक्रतवे नमम ॥ ७ ॥ ॐ व्युष्टे-
 स्वाहा ॥ इदं व्युष्टये नमम ॥ ८ ॥ ॐ स्वर्गाय स्वाहा ॥ इदं स्वर्गाय नमम ॥ ९ ॥ ततो ब्रह्मयज्ञविधिना ब्रह्महोमं कृत्वा ॥
 ततः पारुणीभिः शमीसमिद्धिरोदुचरीभिर्वादिभिमधुघृताक्ताभिः प्रतिकुंडं प्रत्येकं अष्टोत्तरशतं प्रतिमं ब्रह्मविंशत्या वृत्त्या होमं-
 कुरुषुः ॥ तत्र मन्त्राः ॥ ॐ इमं गेवरुण ० २२ ॥ ॐ तत्त्वायामि ० २२ ॥ ॐ त्वं नो अग्ने ० २२ ॥ ॐ सत्यं नो अग्ने ० २२
 ॐ उदुत्तमं ० २२ ॥ आज्येन लज्जैधमण्डलदेवतानां क्रमेण स्वस्वनागंभिर्मन्त्रैस्त्रिलैर्दशदशाहुती जुहुयात् ॥ ततो वास्तुमंडल-

देवतानां दशदशतिला दुतीरैकैक्या ज्याहुत्या होमं कृत्वा अघोरेणाष्टोत्तरशतं तिलैः शाल्यथ जुहुयात् ॥ ततः खिष्टकृदादिपूणां
 द्रुत्यंतं कर्म शेष समापनं ॥ इत्यधिवासनं ॥ रात्रौ जागरणं गीतयाद्यादिना कुर्यात् ॥ ततः प्रभाते स्नात्वा चार्थं ऋत्विग्युतो-
 मंडलपूजां कृत्वा ज्योतिः शस्त्रोक्तं शुभे लग्ने शुक्लं कृतोष्णीपोजलचरपात्री सोपस्करमादाय महानदीजलपूर्णं कलशं गृहीत्वा
 सप्तजमानोपेदं मंगलधोपेजलाशयं गत्वा जलाशयज्वारामंदेवतायतनं वा त्रिवृतासु त्रेणवाससाचयेष्टयेत् ॥ देवतायतने ध्वजं
 चारोपयेत् ॥ वरुणमांवाहयेत् ॥ यथा ॥ नमस्ते विभूगुसायनमोचिष्णो ह्यपां पते ॥ सांनिध्यं कुरु देवेद्यासमुद्रेय द्रवद्रव्यै ॥
 वापीकूपयोर्मन्त्रांतरं च ॥ मिश्रमित्रोसिभूतानां धनदोधनकांक्षिणां ॥ वैद्योरोगाभिभूतानां शरणं शरणाधिनां ॥ ततो नैवेद्यांतं-
 पूजयित्वा पुरुषप्रमाणजले मकरमत्स्यादीन् वरुणे प्रवाहयेत् औपध्यादिकं च ॥ ततस्तत्र पूर्वार्धादिक्रमेणाक्षतैरावाहयेत् ॥ ॐ अनं-
 सायनमः अनंतमापाह्वयामि १ ॥ ॐ महापद्मायनः महापद्मं ० २ ॐ तक्षकायनमः तक्षकं ० ३ ॐ कुलिकायनमः कुलिकं ० ४
 शेषायनमः शेषं ० ५ ॐ वासुकयेनमः वासुकिं ० ६ ॐ पद्मायनमः पद्मं ० ७ ॐ कर्कोटकायनमः कर्कोटकं आवाहयामि ८ ॥ इत्ये-
 तानां धादिनां संपूज्य निक्षिपेत् ॥ ततः पंचघ्रासणे र्दध्युदादिकलशश्च गृहीत्वा आपोद्विष्टे तिसृभिर्जलमभ्येक्षि-
 पेत् ॥ अथ वीरतरोः शाल्यं शादिजां धृतां दोषरहितानां प्रतिष्ठाप्य स्वपनविधिना स्नापयित्वा गन्धैरालिप्य भ्येतरत्तपीतवर्णकैश्च च-
 यित्वा पुष्पाद्यैः समर्च्य च जतूर्यविनार्दं मंगलनिर्जनैः पुष्करिण्यास्तलागस्य वामच्येयष्टिकां निक्षिपेत् अनेन मंत्रेण सिद्धस्तं भोज-
 दापविभ्रातृस्थिताय हुं फट् अनंतनागाधिपते येन मइति ॥ नमोस्तु सर्पैः स्वइति तामभि मंत्र्य अखमंत्रेणाभ्युक्ष्य मनोज्ञं तिरिति-

प्रतिष्ठापयेत् ॥ अथयजमानःतडागस्यपुष्करिण्यावादक्षिणतउदबुधःकनकालंकृतांसितवस्त्रवेष्टितांसखजंगांपूजयित्वात-
 स्याःपुच्छमादायोत्तरति ॥ ततःछंदोगःसामगायेत् ॥ अथोत्तीर्यकर्तातांगांसदक्षिणांसामगायदत्वा ॥ आथर्वणेयसा-
 म्नापुनरापोहिष्टेतिस्मृभिःपुष्पकलत्रज्ञातियुक्तोवगाहनंकुर्यात् ॥ तत्रवापीकूपयोगोरुत्तरणनास्ति ॥ अथजलाभिमुखो-
 यजमानस्तज्जलोत्सर्गंकुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ अंजलिनाकुशतिलोदकंघृहीत्वा ॥ एतत्पुष्करिण्यादित्थंजलंकाश्यपगोत्रोदे-
 वदत्तप्रपौत्रोयज्ञदत्तपौत्रोचिधुदत्तपुत्रोअसुकशर्माअशेषपापक्षयकामोमोक्षकामोवास्वपितृणांस्वर्गादिकामोवा नानाभूते-
 भ्यःसाधारणलोकानांधर्माधकाममोक्षाणांसाधनंस्वादहर्निशमितितोयमध्येनिक्षिपेत् ॥ ततोजलमातृभ्योनमःइतिजल-
 मातृकाःपूजयित्वा ॥ तद्यथा ॥ मत्स्वीकुर्मचिवाराहीमांडूकीमकरीतथा ॥ ग्राहकीक्रौंचिकीचैवसप्तैताजलमातरः ॥
 इतिजलंपूजयित्वाभंडपमागच्छेत् ॥ ततआचार्यःशांतिकलशोदकेनयजमानमभियिंचेत् ॥ अथयजमानःकुंडलादिना-
 आचार्यपूजयित्वातस्मैगोसहस्रंतर्द्धतर्द्धदद्यादशपदत्रिस्तदभावेसोपस्करांपकांगांसवत्सांसहिरण्यांदद्यात् ॥ ततःऋत्वि-
 रभ्योजापकेभ्योऽन्यभ्योनानागोत्रेभ्योनानाक्षर्मभ्योब्राह्मणेभ्यध्वयाशक्तिदक्षिणांदत्वाशिल्पिनःकर्मकरांश्चपूजयित्वाक्ष-
 मापयेत् ॥ अथयजमानोदिनचतुष्टयमनिवारितमन्नंप्रयच्छेत् विप्रान्सहस्रंभोजयेत्शतंवाथशक्तियेति ॥ इति-
 वापीकूपतडागाराभेदेवताथतनप्रतिष्ठापनप्रयोगःसमाप्तः ॥

अधवारुणमंडलेवतास्थापनं ॥ आचम्य देशकालौस्तृत्वाअसुककर्मभोगत्वेनवारुणमंडलेदेवतास्थापनपूजनमहंकरिष्ये ॥

दिक्षुचिदिक्षुआरासुपूर्वादिक्रमेणअष्टौग्रहान्स्थापयेत् ॥ पूर्वआरायां । आकृष्णेनेत्यस्यद्विहिरण्यस्तूपआंगिरसऋपिःत्रिष्टु-
छंदःसपितादपतास्यस्थापनेविनियोगः ॥ ॐ आकृष्णेनुरजसावर्तमानोनिवेद्ययज्ञमृतंमर्त्यैश्च ॥ हिरण्ययेनसवितारथेना-
देवोयोतिमुर्षनानिपश्यन् ॥ सूर्याचनमः सूर्यमावाहयामिस्थापयामि ॥ १ ॥ आग्नेयेआरायां ॥ इमंदेवाइत्यस्यवरुणऋ-
पिःअत्यष्टिछंदःयजमानोदेयतासोमस्थापने० ॥ ॐ इमंदेवाअसपुनःसुखंमहुतेक्षुत्रार्यमहुतेज्यैर्ध्वायमहुतेजानरान्ज्युयै-
र्द्रत्यैर्द्वितीयं ॥ इममसुख्यपुत्रमसुख्यैपुत्रमुस्यैष्टिथऽष्टुपबौमीराजासोमोऽस्माकंम्राक्षुणानांरुजा ॥ सोमाय० सोमं० ॥२॥
दधिणेआरायां । अग्निर्मूर्धाइत्यस्यचिरूपऋपिःगायत्रीछंदःअग्निर्देवताभौमस्थापने० ॥ ॐ अग्निर्मूर्धाद्विष्टःकुक्कुत्पतिः-
पृथिव्याअयं ॥ अवाहरेतांरुसिजिन्वति ॥ भीमाय० भीमं० ॥ ३ ॥ नैर्कत्येआरायां ॥ उदुध्यस्वाग्नेइत्यस्यपरमेष्ठीऋपिःत्रिष्टु-
पछंदःअग्निर्देवतायुषस्थापने० ॥ ॐ उदुध्यस्वाग्नेप्रतिजाष्टुद्वित्वभिष्टापतेसदसृजेधामयं० ॥ अस्मिन्सुधस्येऽअभ्युत्तरस्मि-
न्यग्नेदेवायजमानध्वसीदत ॥ युधाय० युधं० ॥ ४ ॥ पथिमेआरायां ॥ बृहस्पतेइत्यस्यएतसमदऋपिःत्रिष्टुपछंदःब्रह्म-
देवताबृहस्पतित्स्थापनेपि० ॥ ॐ बृहस्पतेअतिथद्वयोर्जहर्हिवुमद्विभातिकर्तुमुज्जनेषु ॥ यद्दीदयुच्छयसऽऋतप्रजातुतदुसा-
मुद्रविणंघेहिचित्रं ॥ बृहस्पतये० बृहस्पतिं० ॥ ५ ॥ वायव्येआरायां ॥ अन्नात्परिब्रुतइत्यस्यअधिसरस्वतीद्राक्पयः
अतिजगतीछंदःग्रहादेयताशुक्रस्थापने० ॥ ॐ अन्नात्परिब्रुतोःसंनक्षत्राण्युपिवत्क्षुत्रंपयुःसोमंमृजापतिः ॥ ऋतेनसुत्य-
मिष्ट्रियंविपानंरुद्रशुक्रमंषसुऽइंद्रस्तेष्ट्रियमिदंपयोमृतंभु ॥ शुक्राय० शुक्रं० ॥ ६ ॥ उत्तरेआरायां ॥ शन्नोदेवीरित्यस्यद-

ध्यङ्गार्धवर्णऋपिः गायत्रीछंदः आपो देवताशनिस्थाः ॥ ॐ शन्नो देवीरुभिष्टयु आपो भवंतु पीतये ॥ शंयोरुभिर्लवंतुनः ॥ शनै-
 धराय० शनैर्धरं० ॥ ७ ॥ ऐशाने आरायां ॥ कयानधिप्रदस्य स्वामदेव ऋपि गायत्रीछंदः इंद्रो देवताराहुस्यापने० ॥ ॐ कर्मा-
 नधिग्रजार्भुवद्वीसुदारुधुःसखा ॥ कयाशचिष्टयायुता ॥ राहवे० राहुं० ॥ ८ ॥ तत्रैव ॥ केतुकृण्वन्नित्यस्य मधुच्छंदा-
 ऋपिः गायत्रीछंदः अग्निर्देवताकेतुस्थाः ॥ ॐ केतुकृण्वन्नकेतयेपशो मर्या अपुशसे ॥ समुपद्भिरजायथाः ॥ केतुभ्यो०
 फेत्तुन्० ॥ ९ ॥ ॥ पुनस्तास्वेवारासुपूर्वादि क्रमेण अष्टौ लोकपालानावाहयेत् ॥ पूर्व आरायां सूर्यस्याग्रे ॥ ब्रातारमित्य-
 स्य गर्गऋपिः त्रिष्टुप्छंदः इंद्रो देवता इंद्रस्थाः ॥ ॐ ब्रातारुभिर्द्रमयितारु गिर्दुहवे हवे सुहयुः शुश्रुभिर्द्र ॥ ह्यर्वा मिशुकं पुरुकुत-
 मिर्द्रुस्युस्तिनो मुचर्या धातिर्द्रः ॥ इंद्राय० इंद्रं० ॥ १० ॥ आग्नेये आरायां सोमस्याग्रे ॥ त्वन्नो अन्न इत्यस्य आगिरसहि-
 रण्यस्तूपऋपिः जगतीछंदः अग्निर्देवता अग्निस्थापने० ॥ ॐ त्वन्नो अग्ने तव देवपायुभिर्मघोनोरक्षतु न्युध्वंघ ॥ ब्रातानो फस्तु
 तनं ये गयामुस्सर्निमे पुंरुक्षं माणस्तव भ्रुते ॥ अग्ने० अग्निं० ॥ ११ ॥ दक्षिणे आरायां भौमस्याग्रे ॥ यमाय त्वेत्यस्य दध्यङ्गा-
 र्धवर्णऋपिः त्रीणि यजुं पिआचस्य यमनामावातो देवता अन्ययोर्धर्मो दिवता यमस्थाः ॥ ॐ यमायुत्वांगिरस्वते पितृभते स्याद्वा ॥
 स्याद्वा धुर्मायु स्याद्वा धुर्मः पित्रे ॥ यमाय० यमं० ॥ १२ ॥ नैर्ऋत्ये आरायां बुधस्याग्रे ॥ असु न्वंतमित्यस्य प्रजापतिऋपिः
 त्रिष्टुप्छंदः निर्ऋतिर्देवता निर्ऋतिस्थाः ॥ ॐ असु न्वंतु मर्यजमानमिच्छेन सुतेत्यामन्यिहितस्करस्य ॥ अन्यमुस्मदिच्छसा-

तदुत्सानमोदेचिनिर्ऋतेतुर्भ्यमलु ॥ निर्ऋतये० निर्ऋति० ॥ १३ ॥ पश्चिमेआरायांवृहस्पतेऽग्रे ॥ तत्त्वायामीत्यस्यशुनः-
 शेपक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः वरुणोदेयतावरुणस्यापने० ॥ ॐ तत्त्वायामिन्नहोणांबर्दमानुस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः ॥ अहंढमा-
 नोघरुणेहजोऽधुर्कंसदुसमानुआयुः प्रमोदी६ ॥ वरुणाय० वरुणं० ॥ १४ ॥ वायव्येआरायांशुक्रत्याग्रे ॥ आनोनिपुन्नि-
 रित्यस्यचसिष्ठक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः वायुर्देवतावायुस्था० ॥ ॐ आनोनिपुन्निःश्रुतिर्नीभिरध्वरदुसहस्रिणीभिरुपयाहियुजं ॥
 मायोऽअस्मिन्सर्वेनेमादयस्त्वयंपतस्त्वितिभिः सदानं ॥ वायवे० वायुं० ॥ १५ ॥ उत्तरेआरायांशनेऽग्रे ॥ वयदुसोमे-
 त्यस्यंपधुर्ऋपिः गायत्रीछंदः सोमोदेवतासोमस्था० ॥ ॐ वयदुसोमन्त्रतेतवुमनस्तनूषुचिर्भ्रतः ॥ प्रजावैतः सचेमहि ॥
 सोमाय० सोमं० ॥ १६ ॥ ऐशानेआरायांराहुकेत्योरमे ॥ तमीशानमित्यस्यगोतमऋपिः जगतीछंदः विश्वेदेवादेवता
 ईशानस्था० ॥ तमीशानंजगतस्तुष्टुपुस्वर्तिपियंजिन्यमर्वसेहमेहवयम् ॥ पूयानोयथाव्वेदसामसंहृधेरक्षितापुयुरदंघः स्व-
 स्तये ॥ ईशानाय० ईशानं० ॥ १७ ॥ अधवायुसोमार्तरालमारभ्यभंतरालारासुयधाक्रमं ॥ धायुसोममध्येआरायां ॥
 सुगावोदेवाइत्यस्य प्रजापतिक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः देवादेवताः वसुस्था० ॥ ॐ सुगावोदेवाः सदानाअकर्भुयऽअजिग्मेददुसर्वनंजु-
 पाणाः ॥ भरमाणावहमानाहवीष्टुस्वर्धचक्षस्रजोवसुनि ॥ वसुभ्यो० वसून्० ॥ १८ ॥ सोमेशानांतरालेआरायां ॥ रुद्राः
 सप्तसृज्येत्यस्य प्रजापतिक्रपिः अनुष्टुप्छंदः रुद्रादेवतारुद्रस्था० ॥ ॐ रुद्राः सप्तसृज्यपृथिवीर्वृहज्योतिःसमीधिरं ॥ तेषांमा-

नुरजं सुहृच्छुक्रो देवे पुरोचते ॥ रुद्रेभ्यो० रुद्रान्० ॥ १९ ॥ ईशानेन्द्रान्तराले आरायां ॥ यज्ञोदेवानामित्यस्य कुत्सक्रपिः
यजुरंतं त्रिष्टुप्छंदः आदित्यादेवता आदित्यस्था० ॥ ॐ यज्ञोदेवानां प्रत्येति सुभ्रमादित्यासुोभयतामहुयंतः ॥ आवोर्वाची-
सुमुतिर्वष्ट्या दुहोश्चिद्यार्धरियो चित्तरासंदादित्येभ्यस्त्वा ॥ आदित्येभ्यो० आदित्यान्० ॥ २० ॥ इंद्राग्र्यंतराले आरायां ॥
यार्वाकशेत्यस्य मेधातिथिः क्रपिः यजुरंतं गायत्रीछंदः अधिनौदेवता अधिस्थापनेचि० ॥ ॐ यावुं कशुमधुमुस्य धिनासूनुता-
तारवती ॥ तर्थायुजं भिमिक्षतं ॥ अधिभ्यां० अधिनौआ० ॥ २१ ॥ अग्नियमांतराले आरायां ॥ ओमासध्वर्पणीधृतद-
त्यस्य मधुछंदाः क्रपिः गायत्रीछंदः विधेदेवादेवता विधेदेवस्था० ॥ ॐ ओमासध्वर्पणीधृतो विधेदेवासुआगत ॥ द्वाश्चादृसो-
द्वाशुर्पं सुतं ॥ विधेभ्योदेवेभ्यो नमः विश्वान्देवान्० ॥ २२ ॥ तत्रैव ॥ उदीरतामित्यस्य संखक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः पितरोदे-
तापितृस्था० ॥ ॐ उदीरतामर्चतुः षट्परासुडर्माध्यामाः पितरं सुोम्यासं ॥ असुं यद्भ्युरद्वुकाऽऽकृतज्ञास्तेनोवंतु पितरोह-
र्षेषु ॥ पितृभ्यो न० पिद्वन्० ॥ २३ ॥ यमनैर्ऋत्यांतराले आरायां ॥ अभित्यं देवमित्यस्य प्रजापतिः क्रपिः अष्टिछंदः सयिता-
देवतायक्षस्था० ॥ ॐ अभित्यं देवदृसवितारं मोण्योऽऽकृषिं कृतमर्चोमित्यस्य वदूरब्रधामुभिप्रियं मुतिकुर्वि ॥ कुर्यायस्याम-
तिर्मा अदिद्युतत्सर्षीमनिहिरण्यपाणि रमिमीत सुक्रतुः कृपास्वं ॥ प्रजाभ्यंस्त्वा प्रजास्त्वानुप्राणं तु प्रजास्त्वमनुप्राणिहि ॥
यक्षेभ्यो० यक्षान्० ॥ २४ ॥ निर्ऋतिवरुणांतराले आरायां ॥ आयंगैरिति मन्त्रद्वयस्य प्रजापतिः क्रपिः गायत्रीछंदः लिंगो-

क्वादेवताभूतनागस्या० ॥ ॐ आथंगौःशृङ्गिःकमीदसदन्मातृपुरः ॥ पितरंचप्रयन्स्वः ॥ अंतर्धरतिरोचुनास्यग्राणाद-
पानुती ॥ न्यख्यन्महिषोदिवं ॥ भूतनागेभ्यो० भूतनागाम्० ॥ २५ ॥ वरुणवाय्वंतरालेआरायां ॥ ऋतापाहिस्यस्व-
देवाऋषयःयज्ञुषिगंधर्वाप्सरोदेवताःगन्धर्वाप्सरःस्थापने० ॥ ॐ ऋतापाहृतधामाग्निर्गंधर्वस्तस्योपधयोप्सरसोमुदोनाम ॥
सर्नइदमक्षध्रंपातुतस्मैसाहुवादताभ्यः ॥ गंधर्वाप्सरोभ्यो० गंधर्वाप्सरसा० ॥ २६ ॥ अथसौम्याद्यष्टाजपत्रेषु ॥
उत्तरदले ॥ यदक्रंदेत्यसजमदग्निदीर्घतमाष्टयीत्रिष्टुप्छंदःअथोदेवतास्कंदस्था० ॥ ॐ यदक्रंदःप्रथुर्मजायमानऽउद्यन्त्स-
मुद्रादुतव्यापुरीपात् ॥ प्र्येनस्यपुक्षाह्रिणस्यचाह्रं पुस्तुल्यंमहिजातैर्अर्वन् ॥ स्कंदाय० स्कंदं० ॥ २७ ॥ ईशानदले ॥
अदितिर्योरित्यस्यगौतमऋषिःत्रिष्टुप्छंदःविधेदेवादेयतादक्षस्था० ॥ ॐ अदितिर्योरदितिरक्षुमदितिमृतासपिता-
सपुत्रे ॥ विधेदेवाऽअदितिःपंचजनाऽअदितिर्जातमदितिर्जनित्यं ॥ दक्षाय० दक्षं० ॥ २८ ॥ पूर्वदले ॥ अवेअंविक्-
इत्यस्यप्रजापतिऋषिःअनुष्टुप्छंदःअथोदेवतादुर्गास्था० ॥ ॐ अवेअंविक्केशालिकेनमानयतिकश्चन ॥ सप्तस्यश्रुक्शुभद्वि-
क्कांकांपीलयासिनीम् ॥ दुर्गायै० दुर्गां० ॥ २९ ॥ तत्रैव ॥ इदंविष्णुरित्यस्यमेधातिथिर्ऋषिःगायत्रीछंदःविष्णुर्देवतावि-
ष्णुस्था० ॥ ॐ इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेषुदं ॥ समूढमस्यपादसुरे ॥ विष्णवे० विष्णुं० ॥ ३० ॥ आग्नेयदले ॥ पितृ-
भ्यइत्यस्यप्रजापत्यधिषारस्त्यऋषयः सप्तयज्ञुषिपितरोदेवतास्वधास्था० ॥ ॐ पितृभ्यःस्वधायिभ्यःस्वधानमःपिताम-

हे भ्यः स्वधा यिभ्यः स्वधानमुः अर्पितामुहेभ्यः स्वधा यिभ्यः स्वधानमः ॥ अर्धन्वितरोमो मंदतपितरोतीतृपंतपितरुः पि-
 तरुः शुंधं ॥ स्वधाये० स्वधां० ॥ ३१ ॥ दक्षिणदले ॥ परंमृत्यो इत्यस्य संकुसुमकक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः मृत्युर्देवता मृत्यु-
 स्था० ॥ ॐ परंमृत्यो अनुपरेहि पंध्यांयस्तेऽभुन्य इतरो देवयानात् ॥ चक्षुष्मते शृणुते ते नवीमिमानं श्रुजादूरीरिपो मोतधीरान् ॥
 मृत्यवे० मृत्युं० ॥ ३२ ॥ नैर्ऋत्यदले ॥ गणानां तेत्यस्य प्रजापतिः क्रपिः चत्वारियजूंष्टुपि गणपतिर्देवता गणपतिस्था० ॥
 ॐ गुणानीत्वा गुणयति दृहवामहे निघ्नीनां त्वो निघ्निपतिर्दृहवामहे षसोमम ॥ आहर्मजा
 निगर्मुधमात्त्वर्मजासिगर्मुधं ॥ गणपतये० गणपतिं० ॥ ३३ ॥ पश्चिमदले ॥ शन्नो देवीरित्यस्य दध्यङ्घाथर्वणक्र-
 पिः गायत्रीछंदः आपो देवता जपांस्था० ॥ ॐ शन्नो देवीरुभिर्द्युऽआपो भवंतु पीतये ॥ शंयोरुभिर्लव्यंतुनः ॥ अज्यो नमः-
 अपःस्था० ॥ ३४ ॥ वायव्यदले ॥ मरुतो यस्येत्यस्य गीतमक्रपिः गायत्रीछंदः मरुतो देवता मरुत्स्था० ॥ ॐ मरुतो-
 यस्तु हि क्षये पाथा विदो विमहसः ॥ सप्तुगोपातमोजनः ॥ मरुज्यो० मरुतःस्था० ॥ ३५ ॥ अथ कर्णिकार्यां ॥
 मज्ये ॥ सरयायामीत्यस्य शुनशेषक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः वरुणो देवता वरुणस्था० ॥ ॐ तत्त्वायामि वरुणाय वंदमानुस्तदादा-
 स्ते यजमानो हुविभिः ॥ अहेहमानो वरुणे हव्योभ्युरुशुऽसुमानुऽआयुः प्रमोषीः ॥ वारुणाय० वरुणं० ॥ ३६ ॥ उत्त-
 रादितः केसरमूलेषु ॥ उत्तरे केसरमूले ॥ ब्रह्मजज्ञानमित्यस्य प्रजापतिः क्रपिः त्रिष्टुप्छंदः आदित्यो देवता ब्रह्मस्थापने० ॥

ॐ ब्रह्मजज्ञानं प्रधुमं पुरस्ताद्वितीमृतः सुरुचो विनर्वाचः ॥ सवुध्यालपुमाबस्यद्विष्ठाः सुतश्च यो निमसतश्च चिर्वः ॥ ब्रह्मणे ॥
 ब्रह्माणं ॥ ३७ ॥ ईशान्येकेसरमूले ॥ चिष्णोरराटमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः यजुः चिष्णुर्देवता चिष्णुस्था ॥ ॐ चिष्णोरे-
 राटमसि चिष्णोः ऋत्वेऽस्यो चिष्णोः स्थूरिसि चिष्णोर्भुवोसि ॥ वैष्णवर्मसि चिष्णवेत्या ॥ चिष्णवे ॥ चिष्णुं ॥ ३८ ॥ पूर्वोक्त-
 सरमूले ॥ मानस्तोफ इत्यस्य कुत्सऋषिः जगती छंदः एक रुद्रो देवता रुद्रस्था ॥ ॐ मानस्तोके तनये मानु आर्युपि मानुगो पु-
 मानो अथै पुरीरिपः ॥ मानोर्बृहदारुप्रभुभिर्नो बधीर्हुविर्मतुः सदुमिर्याद्वयामहे ॥ रुद्राय ॥ रुद्रं ॥ ३९ ॥ आग्नेयेके स-
 रमूले ॥ श्रीधत इत्यस्य नारायणऋषिः त्रिष्टुप् छंदः लक्ष्मीर्देवता लक्ष्मीस्था ॥ ॐ श्रीधते लक्ष्मीश्चुपत्य बहोरात्रे पुार्थनर्ध-
 त्राणिरूपमुभिनूच्योक्तम् ॥ इष्णं निर्वाणुं मुं न इपाण सर्वलोकं मे इपाण ॥ लक्ष्म्यै ॥ लक्ष्मीं ॥ ४० ॥ दक्षिणेके सरमूले ॥
 अंबे अंबिके इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः अथो देवता अंबिका स्थापने वि ॥ ॐ अंबे अंबिके ॥ अंबिकायै ॥ अंबिकां ॥
 ॥ ४१ ॥ नैर्ऋत्येके सरमूले ॥ तत्सवितु रित्यस्य विधा मित्रऋषिः गायत्री छंदः सविता देवता सावित्रीस्था ॥ ॐ तत्सवि-
 तुर्व ॥ सावित्र्यै ॥ सावित्रीं ॥ ४२ ॥ पश्चिमेके सरमूले ॥ पञ्चनद्य इत्यस्य जादित्य याज्ञवल्क्या चृषी अनुष्टुप् छंदः सरस्व-
 ती नदी देयता सरिस्था ॥ ॐ पंचनद्यः सरस्वती मर्षियं तिस्रो तसः ॥ सरस्वती तुर्पंचा सो दे शो भवत्सुरित् ॥ गंगादि न-
 दीभ्यो ॥ गंगादि नदीः ॥ ४३ ॥ वायव्येके सरमूले ॥ इर्मम इत्यस्य शुनः शोपऋषिः गायत्री छंदः वरुणो देवता सप्तसागरस्था ॥

ॐ हुमन्मेघरुणध्रुवीहर्चमुद्यार्चमुडय ॥ त्वामवस्युरार्चके ॥ सप्तसागरेभ्यो ० सप्तसागरान् ० ॥ ४४ ॥ ब्रह्मणःपादभूले ॥
 ॐ भूतग्रामाय ० भूतग्रामं ० ॥ ४५ ॥ सतोनाम्नाकर्णिकोपरि ॥ ॐ मेरवेन ० मेरुं ० ॥ ४६ ॥ बाह्यपरिधौसोमादि-
 समीपे ॥ ॐ गदायै ० गदां ० १ ॥ ईशानांतिके ॐ त्रिशूलाय ० त्रिशूलं ० २ ॥ इंद्रांतिके वज्राय ० वज्रं ० ३ ॥ अमिस-
 मीपे शक्तये ० शक्तिं ० ४ ॥ यमांतिके दंडाय ० दंडं ० ५ ॥ निर्ऋतिसमीपे खड्गाय ० खड्गं ० ६ ॥ वरुणांतिके पाशाय ०
 पाशं ० ७ ॥ वायुसमीपे अंशुशाय ० अंशुशं ० ८ ॥ तद्वाह्योत्तरे गौतमाय ० गौतमं ० ९ ॥ ईशान्यां ० भरद्वाजाय ०
 भरद्वाजं ० १० ॥ पूर्वे विश्वामित्राय ० विश्वामित्रं ० ११ ॥ आग्नेये कश्यपाय ० कश्यपं ० १२ ॥ दक्षिणे जमदग्नये ०
 जमदग्निं ० १३ ॥ निर्ऋत्यां वसिष्ठाय ० वसिष्ठं ० १४ ॥ पश्चिमे अत्रये ० अत्रिं ० १५ ॥ वायव्यां अरुंधत्यै ० अरुंधतीं ०
 १६ ॥ तद्वाह्ये पूर्वे ऐंश्वे ० ऐंश्वीं ० १७ ॥ आग्नेय्यां कौमार्यै ० कौमारीं ० १८ ॥ दक्षिणे ब्राह्म्यै ० ब्राह्मीं ० १९ ॥ निर्ऋत्यां
 वारार्यै ० वारार्यीं ० २० ॥ पश्चिमे चासुंडायै ० चासुंडा ० २१ ॥ वायव्यां वैष्णव्यै ० वैष्णवीं ० २२ ॥ उत्तरेकौबेर्यै ० कौबे-
 र्यै ० २३ ॥ ईशान्यां वैनायक्यै ० वैनायकीं ० २४ ॥ इतिवारुणमंडलेग्रणवादिनमोत्तिष्ठतुर्ध्वतैर्नाममंत्रैस्तत्तर्हिगोक्तवैदि-
 कैर्मन्त्रैर्वाजावाह्यसंपूज्यपायसवलीनदत्त्वाहोमसमयेयथोक्तसंख्यतिलाहुतीराज्याहुतीर्वाजुहुयात् ॥ इतिवारुणमण्ड ० ॥
 नामपक्षे १ ॐ सूर्योद्यनमःपायसवर्तिसमर्पयामि २ सोमायनमः ३ भौमायनमः ४ बुधायनमः ५ बृहस्पतयेनमः
 ६ शुक्रायनमः ७ शनैश्चरायनमः ८ राहवेनमः ९ केतवेनमः १० इंद्रायनमः ११ अश्वयेनमः १२ यमायनमः १३ निर्ऋ-

तयेनमः १४ धरुणायनमः १५ वायेनमः १६ कुवेरायनमः १७ ईशानायनमः १८ अष्टवसुभ्योनमः १९ एकादश-
 रुद्रभ्ये० २० द्वादशादित्यभ्यो० २१ अधिभ्यांनमः २२ विधेभ्योदेवेभ्योनमः २३ पितृभ्योनमः २४ यक्षेभ्योनमः
 २५ भूतनागेभ्योनमः २६ गन्धर्वाप्सरोभ्योनमः २७ स्कंदायनमः २८ दक्षायनमः २९ दुर्गायैनमः ३० विष्णवेनमः
 ३१ स्वधायैनमः ३२ मृत्युवेनमः ३३ गणपतयेनमः ३४ अश्विनमः ३५ मरुद्भ्योनमः ३६ धरुणायनमः ३७ ब्रह्मणे-
 नमः ३८ विष्णवेनमः ३९ रुद्रायनमः ४० लक्ष्म्यैनमः ४१ अंभिकायैनमः ४२ सावित्र्यैनमः ४३ गंगादिनदीभ्यो०
 ४४ सप्तसागरेभ्यो० ४५ भूतग्रामायनमः ४६ मेरवेनमः ४७ गदायैनमः ४८ त्रिशूलायनमः ४९ वज्रायनमः
 ५० शक्तयेनमः ५१ दण्डायनमः ५२ सक्तायनमः ५३ पाश्चायनमः ५४ अंकुशायनमः ५५ गीतमायनमः ५६ भरद्वाजा-
 यनमः ५७ विश्वामित्रायनमः ५८ फल्गुपायनमः ५९ जमदग्नेयनमः ६० वसिष्ठायनमः ६१ अत्रयेनमः ६२ अरुंधत्यै-
 नमः ६३ ऐश्वर्येनमः ६४ कौमार्यैनमः ६५ ब्राह्म्यैनमः ६६ वाराह्यैनमः ६७ चामुण्डायैनमः ६८ वैष्णव्यैनमः
 ६९ कौर्यैनमः ७० वैनायक्यैनमः ॥ नाममन्त्रपक्षेऽयंसौकर्यार्थकःसंग्रह इतिज्ञेयम् ॥

धारुणमण्डलम् ॥ ॥ दानचंद्रिकायां—तत्राचार्योविद्यामध्येब्रिहत्संज्ञासंचतुरस्रं प्रसाध्य प्रागपरदक्षिणोत्तरनवनव-
 रैराभिधनुष्यष्टिकोष्ठं कुर्यात् ॥ तत्रकोष्ठानिप्रत्येकंनवनवांगुलानिसंपद्यते ॥ ततोचहिरंत्यपंक्तिषुचतुर्दिक्षुमध्यकोष्ठानि
 चत्वारिचत्वारिमाज्जीयित्वा तदुपर्युपांत्यपंक्तिषुपार्थयोस्तत्रयंलक्ष्वा प्रतिदिक्षंमध्यकोष्ठद्वयमाज्जीनेनचतुर्दिक्षुपदकोष्ठा-

निचत्वारिद्वाराणिसिद्ध्यन्ति ॥ ततोमध्यस्थितपोडशकोष्ठानिमाजयेत् ॥ तथाचमध्यचतुरस्रपीठपादाःसिद्ध्यन्ति ॥ ततोम-
 ध्याचत्वारिदृत्तानिकुर्यात् ॥ तत्राद्येचत्वार्यगुलानिव्यासः । द्वितीयेष्टौ । तृतीयेचतुर्विंशतिः । चतुर्थेपद्भिर्द्विंशतिरिति ॥
 तच्चतुरंगुलंष्ट्रत्वंकर्णिकारूपंपीतेनरजसापूरयित्वा कर्णिकावधिरेखांसितेनरजसानिर्माय तद्वहिरष्टांगुलात्मकेष्टुत्तेपीतरक्त-
 सितरजोभिःसंपादितमूलमध्याग्राणिपोडशकेसराणिसंपाद्य सत्केसरावधिरेखांसितेनैचरजसांगुलोन्नतासंपाद्य चतुर्विंशां
 गुलात्मकेतद्वहिरष्टेष्टेसितेनरजसाष्टदिक्ष्वष्टौपत्राणिरक्ताग्राणिकुर्यात् ॥ ततोदलांतररेखांसितेनरजसाविधाय दलांतराणि
 कृष्णेनरजसापूरयित्वा तद्वहिरैकांगुलातरावहिरष्टत्तरेखांसितेनरजसासंपाद्य दृत्तद्वयांतरपरितोष्टदलाग्रतन्मध्यचिह्नैःपो-
 डशधाविमज्य प्रतिभागंयवाकारान्पोडशरान् इयामपीतारुणश्चेतरजोभिःकल्पयित्वा तदन्तरायथायोग्यंरजोभिःपूर-
 यित्वा ॥ तद्वहिरःसितपीतारुणस्यामहरिताःपञ्चरेखालिखेत् ॥ तद्वहिरःपीठशेत्रंचतुरस्रंयथाशोभंरजोभिरलंकृत्य पीठाव-
 धिरेखांसितेनरजसाचतुरस्रारचयेत् ॥ द्वारक्षेत्राणिपूर्वादितःपीतश्यामसितद्वरितरजोभिःपूरयेत् ॥ आग्नेयादिकोष्ठचतु-
 ष्यंगुलोहितद्वरितश्यामधवलैरजोभिःपूरयेत् ॥ आग्नेयादिपीठपादचतुष्टयंपञ्चकोष्ठात्मकंस्तुक्रमात्सितरक्तपीतकृष्णरजोभिः
 पूरयेत् ॥ ततःसितेनरजसांगुलोन्नतेनवहिरध्वतुरस्ररेखांकुर्यादितिमदनरत्नादयः ॥ ठक्करमतेतुचतुरस्रंचतुर्दशं ॥ तत्रप्रत्ये-
 कंद्वादशांगुलानिनयकोष्ठानि । दृत्तानितुपञ्च । तत्राद्यष्टेचत्वार्यगुलव्यासः । द्वितीयेष्टौ । तृतीयेचिंशतिः । चतुर्थेच-
 तुर्विंशतिः । पञ्चमेतश्चतुरस्रवहिरुत्तरेऽष्टत्रिंशदिति पञ्चकोष्ठात्मकंपीठपादचतुष्टयं ॥ आग्नेयादिक्रमेणरक्तद्वरितश्यामसि-

तैः रजोभिः पूरणीयं ॥ कोणकोष्ठचतुष्टयप्रत्येकं त्रिभिस्त्रिभिर्वर्णैरिति विशेपः ॥ इदमेव चारुणमण्डलं जलशयोत्सर्गादौ शेष-
यम् ॥ पुनस्तत्रैव—यंत्रागुत्तरे भागे आमेयान्नां च त्रिमुञ्चलां ॥ आलिखेदक्षिणे दंडं नैर्ऋत्यां स्वामालिखेत् ॥ पाशंतु चारुणे-
छेरुयं च जंघे च गुगुचरे ॥ फौयेयानुगदाले ल्याईशान्याश्च लमालिखेत् ॥ शूलस्ववामदेशे तु चक्रं पञ्चदक्षिणे ॥ ततो महा-
वेद्युपरि पञ्चवर्णफलपुष्पोपशोभितं चित्तानं कूटमंडपे यभीयादिति दद्यात्करविरचित्तायां दानचंद्रिकायां चारुणमण्डलम् ॥ ॥
अथास्वकारिकाः संयुज्यंते—त्रिदस्तायामेकं कार्यं चतुरस्रं समन्ततः ॥ चतुःपटिः सुकोष्ठानि तस्मिन्संपादयेद्बुधः ॥ १ ॥
पादापंक्तौ चतुर्दिक्षु मध्ये कोष्ठचतुष्टयं ॥ तदधः पंक्तिमध्यस्थं कोष्ठद्वितयमेव च ॥ २ ॥ एकीकृत्य च त्वारिद्वारानि समक-
ल्पयेत् ॥ कोणे ज्यैष्ठ्ये कोष्ठं तु हिरयापञ्चभिरेव च ॥ ३ ॥ कोष्ठैः पादाः प्रकर्तव्याः संलभैर्मंडलस्य तु ॥ मध्ये षोडशकोष्ठानि
मार्जयित्वा लिखेत् क्रमात् ॥ ४ ॥ चतुर्गुलकं चतुर्ग्रहं द्विगुणं परं ॥ चतुर्दिशां गुलं तत्र तृतीयं परिकल्पयेत् ॥ ५ ॥ पट्टि-
स्यं गुलं तद्व्यत्युर्थं मुपकल्पयेत् ॥ कर्णिको केसरस्थानं पद्मस्थानमभूदिति ॥ ६ ॥ नामानि कथितान्ये चतुर्गुलीद्वारुणमण्डलं ॥
कर्णिकां पीतरजसा पूरयेच्छुभ्रवर्णकैः ॥ ७ ॥ केसरस्थानं कंठत्रलिखेत् षोडशतानि तु ॥ पीतरक्तसितैर्वर्णैर्मूलमध्याग्रकेषु च
॥ ८ ॥ पद्मस्थानं सितैर्नैवपूर्यपद्माष्टकं लिखेत् ॥ रक्ताग्रकं पत्रसंधिपूरयेत् कृष्णवर्णकैः ॥ ९ ॥ पद्माद्वहिः सितैर्नैव रजसां गु-
लमानतः ॥ परिध्यां चेष्टितं कार्यं पद्माष्टकमधोदितं ॥ १० ॥ तद्वहिः शिष्टभागे तु षोडशरान्त्रकल्पयेत् ॥ इयामपीतारुण-
शेतरजोभिर्वुद्धिमत्तमः ॥ ११ ॥ अंतरालं यथाशोभं तद्वहिः पञ्चरेखकं ॥ श्वेतपीतारुणइयामहरिर्द्विवर्णकैः क्रमात् ॥

॥ १२ ॥ पीठक्षेत्रं यथासौ भंजोभिः पूरयेद्बुधः ॥ द्वाराणि पूर्यंतः पीतश्यामश्चेत हरिर्द्वयैः ॥ १३ ॥ आग्नेयादिदेशां को-
 णान्तरकनीलसितोज्ज्वलैः ॥ पीठपादचतुर्भुजश्चेत्तरक्तशुभीतकैः ॥ १४ ॥ कृष्णेन रजसा चैव पूरयेत्फलभागभवेत् ॥ आग्नेया-
 दिहरिर्द्विधः पीठपादक्रमः स्मृतः ॥ १५ ॥ ततः सितेनैव समस्तपीठाद्विहरिरेखारचयेत्समाप्तौ ॥ दिवाकरेणाशुविलेखना-
 यप्रकारउक्तो यिदुपांमुदेच ॥ १६ ॥ तथा ॥ वज्रप्रागुत्तरेभागे आग्नेयांशकिमुज्ज्वलां ॥ आलिखेदक्षिणे दण्डं नैर्ऋत्यां खड्ग-
 मालिखेत् ॥ १७ ॥ पाशंतु वारुणे लेख्यं ध्वजं चायव्यगोचरे ॥ कौवेर्यां तु गदालेख्या ईशान्यां शूलमालिखेत् ॥ १८ ॥
 शूलस्य वामदेशे तु चक्रं पशंतु दक्षिणे ॥ १९ ॥ ॥ इति वारुणमण्डलकारिकाः ॥

एकवस्त्रज्ञानप्रयोगः ॥ ॥ देशकालौ संकीर्त्य शुभपुण्यतिथौ मम सभार्यस्व इह जन्मनि जन्मान्तरे यावत्सहस्रत्यादिना यजनि-
 तं चतुर्विधं यंध्या त्वंतं द्विनाशनार्धं तथा वसंततिप्रतिबन्धकदोषनिवृत्त्यर्थं आयुष्मत्सु पुत्रादिसंति प्राप्तिद्वारा श्रीमहारुद्राग्नी-
 त्वार्धं एकवस्त्रज्ञानमहं करिष्ये ॥ तदंगतया गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनमातृकापूजनं वसो धारानां दीश्राद्धं च क० ॥ गणे-
 शपूजनादि दृष्टिश्चाद्धांतं विधाया चार्यैश्च युयात् ॥ अस्मिन्नेकवस्त्रज्ञानकर्मणि आचार्यत्वां वृणे ॥ आचार्यस्तु० ॥ ब्रह्मवरणं ॥
 यथा चतुर्मुखो० ॥ आचार्यप्रार्थना ॥ कर्मसाक्षी जगन्नाथ नमया पूर्वकर्मणा ॥ पंचधा पत्यदुःखाख्यं दौर्भाग्यमतुलं महत् ॥
 प्राप्तं तस्य विनाशाय विधित्सुर्विधिमुत्तमं ॥ सहपत्न्या जगन्नाथ तत्र सिद्धिं प्रयच्छ मे ॥ तत आचार्यः देशकाली संकीर्त्य अस्मि-
 न्नेकवस्त्रज्ञानकर्मणि यजमानेन दृतो हं आचार्यकर्म करिष्ये इति संकल्प्य दिव्यक्षणादिकर्म भूमिप्रोक्षणांतं कुर्यात् ॥ ततो युवा-

सुधासादिति नञ्नेणदंपत्योरहतेमकचखं परिधापयेत् ॥ ॐ युवासुवासाः० ॥ शिवोनामेतिमञ्चेणताडुपवेशयेत् ॥ शिवोना-
मसि० शीः ॥ ततःस्थंडिलस्यपूर्वतःतंडुलैरष्टदलंकृत्या तन्मध्येउक्तलक्षणंस्वर्णमयींशिवमूर्तौअग्रयुत्तारणपूर्वकंशिवोनामे-
तिमञ्चेणस्थापयेत् ॥ तत्राग्नेयादिदलेपुइंद्रादिदेयताःक्रमेणायाहयेत् ॥ यथा ॥ इंद्रविधा० पतिं ॥ आग्नेयदलेइंद्रायननः
इंद्रमायाहयामि ॥ येचेहपितरो० पत्न्य ॥ दक्षिणदले ॥ ॐ दिव्यपुर्वजेभ्योनमःदिव्यपूर्वजानावाहयामि ॥ ॐ येदेवा-
सोदुब्येका० पद्मं ॥ नैऋत्यदलेसनकादिभ्योनमःसनकादीनाया० ॥ ॐ चरुणःप्राप्ति० धसः ॥ पश्चिमदलेवरुणाय-
नमःवरुणमा० ॥ ॐ गुणानीत्या० धम् ॥ वायव्यदलेगणपतयेनमःगणपतिमा० ॥ ॐ अभिगुप्ता० यत्सु ॥ उत्तर-
दले गर्भभानृभ्योनमःगर्भभानृरावा० ॥ ततईशानदले सर्वान्ग्रहान्स्वस्वमंत्रैःस्थापयेत् ॥ ॐ आकुण्ठेनु० सूर्याय०
सूर्य० ॥ इर्मदेवा० सोमाय० सोमं० ॥ अग्निर्मूर्धा० भौमाय० भौमं० ॥ उर्ह्व्यज्वं० बुधाय० बुधं० ॥ बृहस्पते०
बृहस्पतये० बृहस्पतिं० ॥ अग्नात्परि० शुक्राय० शुक्रं० ॥ शनोदेवी० शनैधराय० शनैधरं० ॥ कर्यानक्षिन्न० राहवे०
राहुं० ॥ केतुंकृण्व० केतुभ्यो० केतून्० ॥ ऋतवःस्वक्र० माणाः ॥ पूर्वदलेस्वरायनमःस्वरं आ० ॥ तथैवमहीद्यौरि-
त्यादिपूर्णपात्रनिधानांतंकलशस्थापनंकृत्वातत्समीपेनारिक्तेलंनिधायायादितदेवतानांस्थापनक्रमेणपूजनंदंपतीभ्यांसहैव-
कर्तव्यं ॥ ततोऽजलप्रार्थना ॥ आपस्त्यमसिसर्वपां देवानामग्रणीःप्रभो ॥ जीवनंसर्वजंतूनांगर्भेहिममप्रभो ॥ १ ॥
त्वयैवापिष्ठिताःसर्वेनदीनजलाश्रयाः ॥ पुनंतुपापिनंसर्वेगर्भेधेहि० ॥ २ ॥ यानिकानिचपापानियेचकेचिज्जलाश्रयाः ॥

त्वयैवपाधितास्तस्माद्रभेधेहि० ॥ ३ ॥ त्वमावाभ्यांप्रपन्नाभ्यांशरणंदुःखशान्तये ॥ प्रार्थितःपरमेशानगर्भेधेहि० ॥ ४ ॥
 आशास्महेमहाभागसंततिलोकपावनी ॥ प्रसन्नाद्भवतःस्वामिगर्भेधेहि० ॥ ५ ॥ यानिकानिचपापानिह्यनपत्यकराणिच ॥
 हृत्पातान्यखिलानीदगर्भेधेहि० ॥ ६ ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्यायेनौसंततिघातकाः ॥ पाशेनायम्यतान्सर्वान्गर्भेधेहि० ॥ ७ ॥
 प्रत्यगाशापतेराजन्जलानामधिप्रभो ॥ नष्टानष्टप्रसृष्टात्वंगर्भेधेहि० ॥ ८ ॥ नदीनदतडागादिकूपाद्यायेजलाशयाः ॥
 त्वयाधिनानशोभन्तेगर्भेधेहिजलेधर ॥ ९ ॥ पूर्वजन्मनियत्पापंकुसंसर्गात्स्वयंकृतं ॥ इहापिसलिलेस्थित्वागर्भेधेहिप्रसीदमे
 ॥ १० ॥ अष्टपट्टिसुतीर्थानांनदीनामधिपोभवान् ॥ सप्तानामपिचाण्डीनामीशगर्भेददस्मै ॥ ११ ॥ त्वमेवपाशपाणि-
 थत्यमेवह्यंभसांपतिः ॥ आपस्तुग्राणिनांजीवोगर्भेधेहिदयापर ॥ १२ ॥ भूतप्रेतादिदोषाणारोगाणामपितस्यच ॥ अंतरा-
 यंप्रभोछित्त्वागर्भेधेहिदयांकुरु ॥ १३ ॥ इतिजलप्रार्थना ॥ अथौपधिप्रार्थना ॥ सर्वपांजगतोभानांअह्नाणामधिपस्तथा ॥
 तवस्वामीसदासोमोगर्भेधेहिममौपधे ॥ इत्यौपधिप्रार्थना ॥ अथाचार्यःयजमानहस्तेदूर्वाक्षतानारिकेलंदत्वातथैवपत्नी-
 हस्तेऔदुंबरिफलपतीशाखांसमर्प्यौपवेशयेत् ॥ वरुणोपासनंकुर्यात्स्तुतिपाठपरायणः ॥ तत्रमन्त्राः ॥ इमस्मै० तत्त्वा-
 यामि० त्वन्नोअग्ने० सत्वन्नोअग्ने० मापोमौपधी० उदुत्तमं० वरुणस्योत्तं० वरुणःप्राविता० येतेशुतंवरुणयेसुहृत्स्यु-
 त्रियाः पाशायिततानुहांतः ॥ तेभिन्नोअधसंचितोतविष्णुर्विधेषुअन्तुमरुतःसुर्काः ॥ ॥ इतिवरुणोपासनं० ॥ ॥
 अथवस्त्रप्रार्थना ॥ ॥ ब्रह्माधिष्णुश्चसोमश्चकंदर्पोदृष्टपवाहनः ॥ पार्वतीसुभगाभद्रासावित्रीवस्त्रदेवता ॥ एषेहि वस-

नेनुप्रेमंगलं कुरुदेवते ॥ सर्वभूतवरेदेविगर्भमेदेहियांछितं ॥ इतिवस्त्रप्रार्थना ॥ ततः आचार्यः वंशपात्रमादाय तन्मध्ये मुद्रा-
तंडुलगोधूमयनकं गुग्गुलुमापादिससधान्यप्रथृतत्रदीपं चिन्यस्व नारिकेलनारिगदाडिमजं वीरउततीपूगफलमदनफ-
लानि निधाय सर्वापधीधनिधिप्यग्राधयेत् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ कूर्मपृष्ठनिभं पृष्ठे धीरनीरप्रतीरितं ॥ त्रिनेत्रं शंभुदैवत्वं नारिकेलं सु-
तप्रदं ॥ १ ॥ पुत्तं कनकनर्णभंसुवीजं च मनोहरं ॥ तुहिनेन समं धेतं नारंगं गर्भदं समं ॥ २ ॥ चंद्रविंवसमानं तु वहुवीजसु-
पूरितं ॥ सुरंगं सोमदैवत्वं गर्भदं वीजपूरकं ॥ ३ ॥ उद्यदं कंसं पुष्पं फलं सिद्धं रत्नं निभं ॥ वीजं चरलवद्यस्वगर्भदं दाडिमं मम
॥ ४ ॥ फलं तच्छक्रदैवत्वं गोमूत्रसदृशोपमं ॥ ज्ञानयोगप्रपूर्णं तु देहित्वं गर्भमुत्तमं ॥ ५ ॥ पूगश्च सर्वदैवत्सोलाक्षारससमप्रभः ॥
आर्द्रः फलानां प्रवरो गर्भदद्यात्सदामम ॥ ६ ॥ उत्सवे पुचस्य पुगर्भदं सर्वदैवतं ॥ गोरोचनसमाभासं गर्भदं मदनं मम ॥ ७ ॥
यद्वापरधरास्त्राचपलचीवचकं तथा ॥ धान्यं निशाबहुफलात्सर्वोपपच्यद्दमाः स्मृताः ॥ ८ ॥ ततः ॥ धानार्थं तेति मन्त्रेण
धान्यैः स्नानं तु कारयेत् ॥ ॐ धानार्थं ० स्वनः ॥ याः फलिनीरिति मन्त्रेण फलैः स्नानं तु कारयेत् ॥ याः फुलिनीं ० ह्रस्वः ॥
याभोपधीरिति मन्त्रेण सर्वापध्यभिषेचनं ॥ याओर्पधीः ० सुसर्च ॥ ततः वंशपात्रदं पत्योः शिरसि निधाय यारुणमन्त्रैः स्नापयेत् ॥
तत्र मन्त्राः ॥ ॐ तत्स्र्यायामि ० यरुणः प्राविता ० यरुणस्योत्तं ० येतेशुतं ० इममभैवरुण ० इदमापुः ० पुनर्तुमापुतरः ०
शिते मे धीर्यं ० जिह्वामे भद्रं ० वाहमे वल्लं ० पृष्ठीमे राट्टं ० नाभिमे चिचं ० घृतयती शुर्वनाना ० पुनर्तुमादेवजुनाः ० पुषि त्रेण-
पुनीदिमा ० यत्तेपुचिचं ० पर्वमानः ० लुभाभ्यै देव ० येथुदेवी ० चित्पतिर्मा ० पुषुकानुः सरस्वती ० नन्नोद्देवी ० ॥ ततो रुद्रा-

व्यायेनस्रपनं ॥ नमस्तेइत्यभ्यासः ॥ वाजश्चमइतित्रिंशद्वचः ॥ इतिस्नपनविधिः ॥ अथस्वगृहोक्तविधिनास्थंडिले-
 मिप्रतिष्ठाप्यतत्रब्रह्मासनादिपायसचरुंश्रपयित्वाचारवाज्यभागोदुत्वाज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ अयांष्टुं
 इदमभ्यो० १ इदमग्नये० २ वसुरुद्रादित्येभ्यो० ३ अग्नये० ४ वाजाय० ५ अग्नये० ६ इदमग्नये० ७ इदमश्विसरस्वती-
 त्रेभ्यो० ८ अग्नये० ९ अदित्यै० १० । अग्नये० १ निहोताहोतृपदने० २ पुनस्त्वादित्या० ३ समितं संकल्पे० ४ वाजः-
 पुरस्तात्० ५ अमेत्यन्नो० ६ आदित्यं गर्भे० ७ सरस्वतीयोन्यां० ८ तं पत्नीभिः० ९ अदित्यैरात्मासि० १० येन ऋषय-
 स्तापसा० ११ गर्भे अस्योपधीनां० १२ ॥ ततः पायसचरुमभिघार्यपूर्वोक्तैरेवमग्निः प्रत्येकमवदानधर्मेण जुहुयात् ॥ ततो मं-
 डले स्थापितं देवतानां नाम मंत्रेणाज्येन चरुणा प्रत्येकमेकैकामाहुतिं जुहुयात् ॥ तद्यथा ॥ ॐ शिवाय स्वाहा ॥ यथा देवतं-
 त्यागः ॥ इंद्राय० विव्यपूर्वजेभ्यः० सनकादिभ्यः० गरुणाय० गणपतये० गर्भमातृभ्यः० सूर्याय० सोमाय० भौमाय०
 पुधाय० घृहस्पतये० शुक्राय० शनैश्चराय० राहवे० केतुभ्यो० स्वराय० ॐ अग्नयेस्विष्टकृते० ॥ ततो भूताद्यानवाहुतयः ॥
 संस्त्रयभ्राथनादिदक्षिणादानांतं ॥ कृतस्यैकवस्त्रानकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं इमं ऋषभं दातुमहमुत्सृज्ये ॥ आचार्याय धेनुं
 दद्यात् ॥ अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं ॥ ततो मंडले स्थापितकलशोदकेन सुरास्त्वामित्यादिमन्त्रैः पवित्रैर्भस्मिणैरभिषेकः
 कार्यः ॥ ततः कामदैर्मन्त्रैराशिपः फलसप्तकं गृहीयात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ ॐ मयीदमिंद्रियं० इंद्रियं० ॥ ततः सदीपं च शपां च-
 शिवालेयीनीत्वा शिवस्य पुरतो निधाय प्रणम्य प्रार्थयेत् ॥ देवदेव जगन्नाथ गौरीनाथ महेश्वर ॥ भवेदज्ञानमहादेवनमस्तोस्तुत-

दोभय ॥ १ ॥ अष्टौदोषाभ्येक्षणीणानवम-पुरुषस्य च ॥ तत्तद्दोषविनाशायसखीकःस्नानमाचरे ॥ २ ॥ अथवस्त्रत्यागमन्त्रः ॥
पिक्तृतयधमेदेहसंतानपरिपीडन ॥ तत्सर्ववस्त्रमायातुनिर्दोषास्यास्तुपुत्रिणी ॥ १ ॥ धरुणत्वंचभूतानामुच्यसेकारकः
प्रभुः ॥ तपतीर्यप्रभापेणसंतानेदेहिमेबहु ॥ २ ॥ ततोद्भुतशेषं चरुं प्राशयेत् ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ आधत्तपितरोगर्भं०
सद्य ॥ ॐ आयंतुन-पितर-० त्वस्यान् ॥ गर्भेदेहिमगं देहिभाग्यं देहिसरस्त्विति ॥ पुत्रान्देहिधनं देहिसर्वान्कामांश्च देहिमे ॥
ततोन्वाहणमोजनं ॥ यांतुदेवगणा इति चिसर्जनं ॥ ॥ इति धीरासिंहालोके रुद्रयामलोफमेकवस्त्रस्नानम् ॥ ॥ ॥

अथ दृपोत्सर्गः ॥ ॥ तत्रकाल-धारस्करयुगे—अथ दृपोत्सर्गो गोयज्ञेन व्याख्यातः कार्तिक्यां पूर्णमास्यां १२ रे वत्सां वा अथ-
युजसेति ॥ तथा च मत्स्यपुराणे—कार्तिक्यामर्थवशात्स्यां फाल्गुन्यामष्टकासु च ॥ आश्वयुज्यामथापाढ्यां माघ्यां चैश्याम-
थापि वा १ ॥ अयने विपुर्वै चैव ग्रहणे सर्वचंद्रयोः ॥ वैधृतौ च व्यतीपाते मन्यादिपुयुगादिषु २ ॥ दिनच्छिद्रे च संक्रांतौ ति-
थिसाम्ये तथैव च ॥ मातृपित्रो-क्षयो ह्ये च विशेषेण प्रयस्यते ३ ॥ यदा चित्तं च विचिंत्यतीर्थपात्रं तथैव च ॥ तद्वैषदानकालः
स्यान्मान्यत्किंचिद्विचारयेत् ४ ॥ सच गोष्ठे गवां मध्ये न दीतीरे शोभनवने शिवालये स्वयं देवा कार्यः ॥ ॥ अथ नीलोत्सर्गप-
द्धतिर्लिल्यते ॥ ततो नित्यवैधेवं निर्णेजनांतं कृत्वा तत्र श्रीपण्यार्दिपीठे प्राशुखलपविश्य ॥ आचम्य प्राणानाथमन्यदेशका-
लोऽस्मृत्वा ॥ आत्मनो देहदुःखार्थं दृपोत्सर्गं ऽधिकारसिद्ध्यर्थं प्यमुद्रास्नायत्वेन एकं प्राजापत्यमाचरिष्ये ॥ तेन पापापहम-
हाविष्णु-प्रीयतां ॥ आत्मनः देहदुःखार्थं दृपोत्सर्गो धिकारसिद्ध्यर्थं विष्णुपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य योऽक्षोपचारैर्यथाविधि-

विष्णुं पूजयेत् ॥ ततो देवकालीं स्मृत्या हस्ते कुञ्जलमादाय मम समस्तपितृणां सैको हि दानां उद्धरणार्थं श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त-
लप्राप्त्यर्थं शाश्वतब्रह्मलोकायां सेवया श्राद्धादिसमस्तफलप्राप्त्यर्थं पुत्रादिसंततिप्राप्त्यर्थं सकलकामनासिद्ध्यर्थं सर्वपांगोत्रिणां
धेयार्थं धीमदारुद्रप्रीत्यर्थं वासुदेवमहमखं वृषोत्सर्गं स्वर्गं कर्मार्हं करिष्ये ॥ गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसो-
धारापूजनं आयुष्यमन्त्रजपनां दीश्राद्धं च कृत्वा ब्रह्माचार्यं ऋत्विग्वरणं कुर्यात् ॥ दिग्ब्रक्षणं ॥ पंचगव्यकरणं ॥ आपोहिष्टे-
ति त्रिभिर्मन्त्रैः कर्मभूमिं प्रोक्ष्य यज्ञं सभारांश्च संप्रोक्ष्य ॥ ततः एकं ग्रहहोमार्थं पंचपुत्रोत्सर्गं धिं शुद्धमुदास्यं ङिलद्वयं विधाय ॥ भू-
मिपूजनं ॥ दक्षिणस्यं ङिले ग्रहहोमार्थं पञ्चभूतं स्कारान्कृत्या जमिस्थापनं कुर्यात् ॥ स्यं ङिलसेशानभागे ग्रहवेद्यां ग्रहान् स्वस्व-
मन्त्रैः संपूज्य ईशान्यां रुद्रकलशं संस्थाप्य पूर्णपात्रनिधानां तं कृत्वा पौडशोपचारैः पूजयेत् ॥ ततो ब्रह्मोपवेशनादि चरुं श्रपयित्वा-
आज्योद्वासनाद्याज्यभागं तं कृत्वा द्रव्यत्यागं कुर्यात् ॥ ग्रहदेवताप्रीत्यर्थं पूर्वोक्तहोमद्रव्यैः अष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टा-
विंशतिं वा शुद्धयात् ॥ होमांते ग्रहाणां उत्तरपूजनाद्यभिविषसर्जनां तं समानं ॥ पूजास्त्रिष्टनवाडुत्यो वलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥
धेयः संपाद्यदानं च अभिषेको विषसर्जनं ॥ कृतस्य वृषोत्सर्गं ग्रहहोमस्वसांगतासिद्ध्यर्थं ब्राह्मणेभ्यो हिरण्यादिदक्षिणां दातु-
महसुत्सुज्ये ॥ तेन धीमद्देवताः प्रीयतां ॥ ॥ ततो वृषोत्सर्गः ॥ उदकस्यं ङिले पञ्चभूतं स्कारपूर्वकं अग्निप्रतिष्ठापनं ॥
ततो वृषं वत्सतरीं च यथा ठाभं मांगलिकलानादिकारयित्वा वस्त्रादिभिर्भूषयेत् ॥ अग्निस्थापनं देवादीशान्यां पञ्चगोमातरः पी-
ठे वस्त्रोपरि पूज्याः ॥ ॐ नंदायै नमः नंदां वा वाहयामि ॥ ॐ सुमनसायै नमः सुमनसां आ० ॥ ॐ सुभद्रायै० सुभद्रां० ॥

ॐ मुशीलाय० मुशीलां० ॥ ॐ सुरभ्य० सुरभी० इत्यावाक्षपूजयेत् ॥ तदग्रतोदक्षिणोत्तरायतंकलशचतुष्टयस्थापनं ॥ तदुपरिमक्षयिष्युरुद्रतत्पुरुषाणांप्रतिमासुपूजनं ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं० विवः ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःब्रह्मणेनमः ब्रह्माणंआवा० ॥ ॐ इदंविष्णु० सुरे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःविष्णवेनमःविष्णुं० ॥ ॐ त्र्यंबकंयजा० तात् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःरुद्रायनमःरुद्रं० ॥ ॐ तत्पुरुषाय० यात् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःतत्पुरुषायनमः तत्पुरुषं० ॥ मनोज्ञीतिरितिप्रतिष्ठापूर्वकंपोडशोपचारैःसंपूज्य ॥ तासामग्रपूर्वस्थांदिगिधाम्योपरिनवंअग्रणंकलशंपक्षयेष्टितंपक्षपक्षुवहिरण्यादियुतं आजिम्रकलशेत्यादिविधिनासंस्थाप्य ॥ पूर्णपात्रनिधानांतंकृत्यावरुणमायाक्षपूजयेत् ॥ तदुपरिताम्रपात्रेयंशादिमयभाजनेयायथाशक्तिसुवर्णप्रतिमायांअत्रयुत्तारणं प्राणप्रतिष्ठांचकृत्वा । ॐ नमस्तेरुद्रेतिरुद्रमायाक्षपोडशोपचारैःपूजयेत् ॥ तस्मिन्कलशेसांयरुद्रजपः । तदर्थंब्राह्मणवरणं ॥ ततो यदावभृत्तिमन्त्रेण घृपस्वंकणवन्धनं ॥ ततोदक्षिणतोग्रसासनमास्तीर्येत्यादिप्रोक्षणयुत्पवनांतं ॥ तत्रविशेषः ॥ सध्रीरप्रणीताप्रणयनं ॥ तंडुलासादनानंतरंसिद्धस्यपौष्ण्यास्यपिष्टचरोरासादनं ॥ होतृदक्षिणाधेनुर्वैख्युग्मंबा सुवर्णकां स्पपानं चोपकल्पयेत् ॥ प्रोक्षण्याःप्रत्युत्पवनांतैर्ग्रहादिकलशचतुष्टयेचत्वारऋत्विजःसूकानिपठेयुः ॥ ब्रह्मकलशेतेजोसी-
त्यध्यायः १ ॥ विष्णुकलशेपुरुषसूक्तं २ ॥ रुद्रकलशेरुद्राध्यायः ३ ॥ तत्पुरुषकलशेविश्राडित्यनुवाकोमण्डलब्राह्मणंच ॥ ततोचत्सतरीसहितंघृपंशुद्धोदकेनाभिर्पिचत् ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ आपोहिष्ठा० १ ॥ योवःशिवत० २ ॥ तस्माअरंग० ३ ॥ कयानधि० ४ ॥ कस्तुरास० ५ ॥ अभीपुनः० ६ ॥ यज्ञायज्ञावो० ७ ॥ पाहिन्नोऽअग्रणकया० ८ ॥ ऊर्जोनिपात० ९ ॥

संवत्सरोसि० १० ॥ ज्ञातारभिद्र० ११ ॥ वरुणस्योक्त० १२ ॥ यदेवादेव० १३ ॥ यदिदिवा० १४ ॥ यदिजाग्रद्यदि०
१५ ॥ पुनंतुमेतिनव० १६ ॥ शंनोदेवी० १७ ॥ आप्यायस्व० १८ ॥ पंचनचः० १९ ॥ शंनोभवंतुवाजि० २० ॥ देवस्यत्वा०
भ्यां । सरस्व० त्रियेदधाम्यसौ ५ ॥ देवस्य० त्रेणाग्नेः० पिंचामि ६ ॥ देवस्यत्वां० अश्विनो० भिपि-
चामि ७ ॥ ततोवस्त्रगंधाक्षतमालैरलंकृत्य ॥ ततस्त्रीभिर्विवाहचंद्रकृतमंगलंष्टुपंप्रादधिष्येनचेदेरुसरतोनीत्याप्राप्नुखंष्टुपं-
स्पयमुदब्लुखोमधुपर्केणपूजयेत् ॥ उत्सर्गार्थमागतंष्टुपंमधुपर्केणार्चयिष्ये ॥ ॐ साधुमवानास्तामर्चयिष्यामोभवंत ॥
ॐ अर्चयइत्यदि ॥ ॐ उत्सृजतृणान्यान्यचित्त्यंतं ॥ ततोष्टपचत्सतर्योऽपोऽशोषचारैःपूजनंकार्यं ॥ देशकालौस्मृत्या-
शीमहारुद्रप्रीत्यर्थंष्टुपोत्सर्गांगभूतंष्टुपचत्सतरीपूजनमहंकरिष्ये ॥ नमस्तोरुद्रेत्यावाहनं ॥ ॐ नमस्तोरुद्रमन्यव० नमः ॥
ष्टुपचत्सतरीभ्यांनमःष्टुपचत्सतर्योआवाहयामि ॥ चतुःक्षक्तिरित्यासनं ॥ ॐ चतुःक्षक्तिर्नोभिर्क्रतस्व० सश्विम १ ॥ दृप०
आसनं० ॥ हिरण्यशृंगइतिपाद्यं० । ॐ हिरण्यशृंगोयोअस्यपादामनोजबाऽअवरऽइंद्रऽआसीत् ॥ देवाइदस्यहवि-
रद्यमायन्योऽअर्घंतंप्रथमोऽअध्यतिष्ठत् ॥ दृप० पाद्यं० ॥ आपोहिष्टेतिसुभिरर्घ्यं ॥ ॐ आपोहिष्ठा० चनः ३ ॥ दृप०
अर्घ्यं० ॥ अध्यवोचदित्याचमनीयं ॥ ॐ अध्यवोच० सुव ॥ दृप० आचमनीयं० ॥ इदमापःप्रवहतेतिलानं ॥ ॐ इद-
मापः० मुंचतु ॥ दृप० स्नानं० ॥ ततःपञ्चाभृतस्नानं ॥ शन्नोदेवीरितिशुद्धोदेकेनस्नानं ॥ आचमनीयं ॥ शुवासुधासाइति-
वक्ष्युगं ॥ मन्त्रवद्यज्ञोपवीतं ॥ रथेतिष्ठन्नयतिवाजिनःपुरोयत्रयत्रकामयेतेमुपारथिः ॥ अभी-

घूर्णानदिमानस्यनायतमनःपदमनुयच्छंतिरक्षयः ॥ दृप० हरिद्राकुलेपनं० ॥ नमःशब्दइतिगंधान् ॥ ॐ नमःशब्दःश्रप०
 वंटायचनमः ॥ दृप० गंधान्स० ॥ ओपधीःप्रतिमोदप्यमितिकुंभं ॥ ॐ ओपधीःप्रति० पारयिष्णवः ॥ दृप० कुंभं ॥
 अक्षतमीदृदंतेत्वक्षताः ॥ ॐ अक्षतमीपृ० हरि ॥ दृप० अक्ष० ॥ नमः पायांयेतिपुष्पाणिपुष्पमालाश्च ॥ ॐ नमः पायांय० ॥
 दृप० पुष्पा० ॥ ॐ नमः कपदिने० स्वाय ॥ दृप० धूपं० ॥ ब्राह्मणोस्वेतिदीपं ॥ ॐ ब्राह्मणोस्व० ॥ दृप०
 दीपं० ॥ हिरण्यगर्भेतिनैवेद्यं ॥ ॐ हिरण्य० पेम ॥ दृप० नैवेद्यं० ॥ स्वस्तिनइतिसुयर्णतिलकं ॥ ॐ स्वस्तिन० धातु ॥ दृप०
 सुपर्णं० ॥ हिरण्यगुंगइतिदुंगाणि ॥ ॐ हिरण्यदुंगोयोअस्यपादामनोजवाअवरइंद्रआसीत् ॥ देवाइदस्यहविरघमायन्योऽ-
 अर्पतंप्रथमोअभ्यतिष्ठत् ॥ दृप० दुंगाणिस० ॥ पुरुदसेतिरोप्यदुरान् ॥ ॐ पुरुदसोवि० स्वाहा ॥ दृप० रोप्यदु० ॥
 इमारुद्रायेतिप्रिद्वलंदक्षिणे ॥ ॐ इमारुद्रा० तुरं ॥ युंजतेइत्यनुयाकेनयामेचक्रं ॥ ॐ युंजतेमनउत० तिःस्वाहा ॥ १ ॥
 इंदविष्णुर्वि० रेखाहा ॥ २ ॥ इरावतीधेनु० मयूखैःस्वाहा ॥ ३ ॥ देवश्रुतीदेवेग्वाघोप० पृथिव्याःस्वाहा ॥ ४ ॥
 विष्णोर्नुकं० वेत्यास्वाहा ॥ ५ ॥ दिवोयाविष्ण० वेत्या० ॥ ६ ॥ प्रतद्विष्णु० निविधास्वाहा ॥ ७ ॥ विष्णोरराटमसि०
 वेत्या ॥ ८ ॥ धीधतेइतिमन्त्रेणअनुलेपनं वत्सतरीणां ॥ ॐ धीधतेऽ० दृप० अनुलेपनं ॥ हरिद्राकुंभमादिनाअलंकृत्यअ-
 सिन्काटेदृपसंकनार्थचिह्नंकार्यं ॥ अथदृपसंगमन्यासाः ॥ अधिनातेजसेतिजीवन्यासः ॥ ॐ अधिनातेजसाचक्षुःप्राणे-
 नसरस्वतीवीर्यं ॥ वाचंद्रोचलेजंद्रायदधुरिद्विपं ॥ १ ॥ अचोरेतिमन्त्रेणधिरसि ॥ ॐ अचोरेभ्योऽध० रूपेभ्यः ॥ यातेरुद्रेति

स्कन्धे ॥ ॐ यातेरुद्र० शीहि ॥ नमःशंभवेतिपुष्टे ॥ ॐ नमःशंभ० यच ॥ नमोद्विरण्यवाहवदतिवाहोः ॥ ॐ नमो-
 द्विरण्य० नमोनमः ॥ परितेधन्वनदतिपुष्टे ॥ ॐ परितेध० हितं ॥ त्र्यंबकमितिखुरेपु ॥ ॐ त्र्यंबकंय० तात् ॥ इमा-
 रुद्रायेतिनाभौ ॥ ॐ इमारुद्राय० सुरं ॥ नमोबन्यायेतिकुक्ष्योः ॥ ॐ नमोबन्या० नमः ॥ प्रसुंचधन्येतिशृंगयोः ॥ ॐ प्रसुंच-
 धन्य० धप ॥ तमीशानमितिग्रीवायां ॥ ॐ तमीशानं० स्वये ॥ नमःशंभवायेतिसर्वांगेषु ॥ ॐ नमःशंभवा० यच ॥
 ततोचिशेषन्यासः ॥ इषेत्वेतिमूर्ध्नि ॥ ॐ इषेत्त्वोर्जे० यि ॥ इमारुद्रायेतित्रिशूलके ॥ ॐ इमारुद्रा० सुरं ॥ नमस्तदिति-
 पङ्के ॥ ॐ नमस्ते० नमः ॥ गोमदपुणाललाटे ॥ ॐ गोमदपुणासत्याध्यायतामधिना ॥ यर्तारुद्रानृपाल्यं ॥ विभ्रा-
 डित्यनुपाकेनत्र्यंबकमितिवाग्नेत्रयोः ॥ ॐ त्र्यंबकं० तात् ॥ प्राणंमेपाहपानमितिनासायां ॥ प्राणंमेपाह० मेरय ॥ अवत-
 तेतिमुखे ॥ ॐ अवतस्य० भव ॥ नीलग्रीवादितिद्वौकंठे ॥ ॐ नीलग्री० मसि ॥ मर्माणितेदतिवाहोः ॥ ॐ मर्माणि०
 दंतु ॥ समिधाभिमितियाहुमध्यतः ॥ ॐ समिधार्धं० तन ॥ नमोवःकिरिकेभ्यदतिहृदये ॥ ॐ नमोवः० तेभ्यः ॥
 नाभिर्मेदतिनाभौ ॥ ॐ नाभिर्मेदित्तं० पसः ॥ पञ्चनद्यादतिकुक्ष्योः ॥ ॐ पञ्चनद्यः० त्सरित् ॥ कोसिकतमोसिकट्योः ॥
 ॐ कोसिकतमोसि० पाम ॥ रक्षोहणमितिगुदे ॥ ॐ रक्षोहणं० रामि ॥ परितेधन्वनदत्पूर्वोः ॥ ॐ परिते० हितं ॥
 उद्वयमितिजानुनोः ॥ ॐ उद्वयंतम० मम् ॥ उदुत्यमितिजंघयोः ॥ ॐ उदुत्यं० र्वं ॥ परितेदूढमदतिखुरेपु ॥ ॐ परिते-
 दूढमो० दुपः ॥ इमंमेवरुणदतिपुष्टे ॥ ॐ इमंमे० चके ॥ यथेमांवाचमितिलांगूले ॥ ॐ यथेमां० तु ॥ शुंजतदस्यनु-

वाकेनसर्वोर्गानिस्पृशेत् ॥ ॥ एवंन्यासविधिं कृत्वा रुद्ररूपो दृषो हिसः ॥ गंगाद्याः सरितः सर्वास्तस्य पुच्छे वसंति हि ॥ ततो व-
 त्सतरीणां च स्वाद्यलंकरणं ॥ यत्सतरीणां शरीरे न्यासाः ॥ शिरसि त्रिदशनेनमः ॥ पार्श्वयोः पृथिव्यै नमः ॥ उरसि स्कन्दाय नमः ॥
 ललाटे रुद्राय नमः ॥ कर्णयोर्दिवभ्यो नमः ॥ कर्णमध्ये देवेभ्यो नमः ॥ चक्षुषोः शशिभास्कराभ्यां नमः ॥ जिह्वायां सरस्व-
 त्यै नमः ॥ शृंगयोर्महामन्दराभ्यां नमः ॥ अपाने सर्वतीर्थेभ्यो नमः ॥ ब्रह्मावे जाह्नव्यै नमः ॥ रोमकूपेषु क्रुपिभ्यो नमः ॥
 घृष्टे यमाय नमः ॥ दक्षिणकुक्षौ धनदाय नमः ॥ वामकुक्षौ वरुणाय नमः ॥ स्तनमध्ये यं धर्वेभ्यो नमः ॥ ह्युराग्रे पद्मगेभ्यो नमः ॥
 पृथिमपादयोः अग्नये नमः ॥ हुंकारे घृतुर्देभ्यो नमः ॥ स्तने पुस्तमुद्रेभ्यो नमः ॥ दुग्धे यमुनायै नमः ॥ शरीरे पार्वत्यै नमः ॥
 तत्रैव फालिद्यै नमः ॥ कोटयै नमः ॥ विशाधारिण्यै नमः ॥ गंगायै नमः ॥ गौर्यै नमः ॥ जातवेदस इति मन्त्रेण सर्वांगा-
 नि स्पृशेत् ॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा पार्वत्या हि स माचसा ॥ एवं न्यासान् कृत्वा आग्नेः पश्चिमभागे वेद्यां समानीय स्वगृह्योक्तवि-
 धिना सर्वविवाहं कुर्यात् ॥ ॥ तत्र प्रयोगः ॥ देशकालौ स्मृत्या मम सर्वपापपूर्वजानां निरतिशयानन्दं ब्रह्मलोकं वात्या-
 दिअनुकामना सिद्ध्यर्थं श्रीरुद्रस्वरूपिणे षष्ठपराय वत्सतरीकन्यादानं मंहं करिष्ये ॥ शिवा आपः संतु ॥ ॐ संतु शिवा-
 आपः ॥ सौमं ननसं ॥ अक्षतंचारिष्टं ० हंच ॥ यत्पापं रोगं मल्लु ॥ सर्वघृणसुरैर्कार्यं ॥ ततः रुद्रस्वरूपाय नृपा-
 य गौरीस्वरूपांश्च मां यथा शक्त्यलंकृतां वत्सतरीं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ अनेन वत्सतरीदानेन भगवान् चतुरूपी श्रीरुद्रः प्रीयतां ॥
 अस्मदीलोकाद्वाहस्य प्रतिष्ठा सिद्ध्यर्थं इदं यथाशक्ति हिरण्यं दक्षिणात्वेन तुभ्यमहं संप्रददे ॥ एवं कन्यादानं यथाष्टलं कार्यम् ॥ उपय-

मनकुशानादाय तेष्वन्तसिमिधोभ्याघाय प्रोक्षण्युदक्कोयेणसपवित्रहस्तेनाग्नेःप्रदक्षिणंपर्युक्षणं ॥ पवित्रयोःप्रणीतासुनि-
धानं ॥ पर्युक्षणांतेहोमः ॥ ॐ इहरतिःस्वाहा ॥ इदममयेनमम ॥ अयमेवपणामाहुतीनांत्यागः ॥ ॐ इहरमध्वंस्वाहा ॥
इदममये ॥ ॐ इहधृतिःस्वाहा ॥ इदमम ॥ ॐ इहस्वधृतिःस्वाहा ॥ ॐ उपसृजंधरुणंमात्रेधरुणेमातरं-
धयन्स्वाहा ॥ इदमम ॥ ॐ रायस्योपमस्वासुदीधरन्स्वाहा ॥ इदमम ॥ ॐ ब्रह्मन्वारधआचारावाज्यभागी ॥ मनसा ॥
ॐ प्रजापतयेस्वाहा ॥ इदंभ्रजापतये ॥ ॐ इंद्रायस्वाहा ॥ इदमिंद्राय ॥ ॐ अमयेस्वाहा ॥ इदममये ॥ ॐ सोमाय-
स्वाहा ॥ इदंसोमाय ॥ ततःपायसचरुमभिधार्यसुवेणावदायशूलगवदेयताभ्योऽष्टुडयात् ॥ ॐ अमयेस्वाहा ॥ इद-
ममये ॥ ॐ रुद्रायस्वाहा ॥ इदंरुद्राय ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ ॐ शर्वायस्वाहा ॥ इदंशर्वाय ॥ ॐ पशुपतयेस्वाहा ॥
इदंपशुपतये ॥ ॐ उग्रायस्वाहा ॥ इदमुग्राय ॥ ॐ अशनयेस्वाहा ॥ इदमशनये ॥ ॐ भवायस्वाहा ॥ इदंभवाय ॥
ॐ महादेवायस्वाहा ॥ इदंमहादेवाय ॥ ॐ ईशानायस्वाहा ॥ इदमीशानाय ॥ ततःषिष्टचरुमभिधार्यसुवेणावदा-
यपूष्णेऽष्टुडयात् ॥ ॐ पूषागाअन्येतुनःपूषारक्षत्वर्वतः ॥ पूषावाजान्त्सन्नोतुनःस्वाहा ॥ इदंपूष्णे ॥ पायसपीण्णचरुभ्यांस्वि-
ष्टकृधागः ॥ ॐ अमयेस्विष्टकृतेस्वाहा ॥ इदममयेस्विष्टकृते ॥ ततोमहान्याहतिहोमः ॥ सर्वप्रायश्चित्तहोमः ॥ अथ-
राष्ट्रभृद्धोमः ॥ ततोजयाहोमः ॥ ततोऽभ्यातानहोमः ॥ वक्ष्यपटंवृणी ॥ परंसृत्योअनुप ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ लाजा-
हुतौतिलमिध्रान् लाजान्नुडयात् ॥ इतिनारदपद्धतौ ॥ अथमेरुद्रायस्वाहा ॥ इदंरुद्राय ॥ १ ॥ द्वितीयेचिष्णवेस्वाहा ॥

इदं विष्णवे० २ ॥ तृतीये ब्रह्मणे स्वाहा ॥ इदं ब्रह्मणे० ३ ॥ चतुर्थे सर्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ इदं सर्वेभ्यो देवेभ्यः० ४ ॥
 ॐ आरो देयमश्मन्० ॥ ॥ अधपरिक्रामणे देवस्य त्वेति यत्रेण भ्रामयेत्त्रिः ॥ ततः प्राजापत्य होमः ॥ ॐ प्रजापतये-
 स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये० ॥ ततो नील ग्रीया हतिमन्नेणाष्टविधं पदं दृष्टुं कंठे बध्वा ॥ ततः सप्तपदानि क्रामयति ॥ ॐ एक-
 मिपे विष्णुस्त्वनयतु ॥ द्वेर्जं० ॥ त्रीणि रायस्योपाव० ॥ चत्वारि मायोभ० ॥ पंचपशुभ्यो० ॥ षड्भ्यो० ॥ सखे-
 सप्तपदा० नयतु ॥ उदकेन प्रोक्षणं ॥ ॐ आपः शिवाः० यजं ॥ आपो हिष्टेति च ॥ दृष्टवत्स तयोस्तच्च धुरिति सूयचिक्षणं ॥
 ॥ ॐ तबक्षुर्देव० न्तात् ॥ ततः संखचप्राशनं ॥ पयिन्नाभ्यां मार्जनं ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानं ॥
 अस्य नीलोद्वाहाख्यस्य कर्मणः सांगता सिद्धयर्थं ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं प्रतिगृह्यतां ॥ प्रतिगृह्णामि ॥ ब्रह्मा ॐ कोऽदादित्यादि-
 पठेत् ॥ प्रणीता विमोक्तः ॥ आपः शिवाः० यजं ॥ ॥ ततः प्राक्स्थापित रुद्रकलशे पूर्वैर्दत्तो ब्राह्मणः सांग रुद्रजपं कुर्यात् ॥
 तदनन्तरं पुरुषसूक्तं भ्रांजी जपोऽप्युक्तो विष्णुधर्मोत्तरे ॥ तत्र रुद्रं जपित्वा तु स्वापयेद् रुद्रदेवताः ॥ तथैव पौरुषं संस्कृमांश्चानि-
 तथैव च ॥ ततो धान्यपुंजोपरि अकालमूलानष्टौ कलशान् निर्मलोदकपूर्णान् चूतपल्लवाञ्छादितं मुखान्स्थापयेत् ॥ महीधौ रि-
 त्यादि पूर्णपात्रनिधानां तं स्थापनं पूजनं च ॥ ततः कलशचतुष्टयोदकेन वत्स तरीमध्यस्थितं दृष्टवत्स वक्ष्यमाणमग्नौः स्थापनं कुर्यात् ॥
 तथैव वत्स तरीणां कलशचतुष्टयोदकेन स्थापनं कार्यं ॥ रुद्रकलशोदकेन च ॥ तंत्रमंत्राः ॥ ॐ आपो हिष्टा० ३ समुद्रज्येष्ठा०
 ४ धर्ममेगं० १ कयानधिब्रजा० १ कस्त्वा सत्सो० २ जमीपुणः० ३ जानो भद्रा इत्यनुवाकन ॥ जानो भद्राः०

१ दयानामद्रा० २ तान्पूर्व्या० ३ तन्नोवातो० ४ तगीशानं० ५ स्वस्तिनहंद्रो० ६ प्रपदथा० ७ भद्रंकर्णे० ८ शतमिबु०
 ९ अदितिर्द्यौ० १० ॥ याजोपधीरित्यनुवाकेन ॥ याजोपधीः० १ शतंवा० २ ओपधीः० ३ अंधदेवो० ४ यत्रोपधीः०
 ५ अथावती० ६ उच्छ्रुत्वा० ७ इच्छतिर्ना० ८ अतिविथा० ९ यद्विमा० १० यस्योपधीः० ११ साकंयक्ष्म०
 १२ अन्याचो० १३ याःफलिनी० १४ मुंचन्तुमा० १५ अवपतंती० १६ याओपधीःसोमराज्ञीर्वक्षीः० १७ याओपधीः
 सोमराज्ञीर्विष्टिताः० १८ याश्चेदुप० १९ माचोरिपत्० २० ओपधयःसमवदं० २१ नाशयित्री० २२ त्वांगंधर्वा० २३
 सहस्रमे० २४ दीर्घायुस्त० २५ त्वमुत्तमास्यो० २६ ॥ सहस्राक्षंशतधारसृपिभिःपावनंस्मृतं ॥ तेनत्वामभिरिचामि-
 पायमान्यःपुनंतुमां १ ॥ भगंतेवरुणोराजामंसूर्योबृहस्पतिः ॥ भगमिन्द्रश्चवायुश्चभगंससर्पयोददुः २ ॥ यत्तेकेशेषुदौर्भा-
 न्यंसीमंतेयबमूर्धनि ॥ ललाटेकर्णयोरक्ष्णोरापस्तदमंतुसर्वदा ३ ॥ सुरास्त्वामभिरिचंतु० इत्यादि ॥ एतेत्वामभिरिचं-
 तुसर्पकामार्थसिद्धये ॥ इत्यंतं ॥ एवमभिरिच्यष्टपुष्पकर्णमध्वान्जपेत् ॥ ॐ धर्मस्त्वंष्टुपूषेणजगदानंदकारक ॥ असमूर्ते-
 रधिष्ठानमतःपादिसनातन १ ॥ तीक्ष्णशृंगायविभ्रहेवेदपादाबधीमहि ॥ तन्नोष्टुपःप्रचोदयात् ॥ इतिष्टुपगायत्र्याप्रार्थ-
 येत् धर्मस्त्वंष्टुपइतिच ॥ ततो गवांप्रार्थना ॥ ॐ गावोमेअग्रतःसंतुगावोमेसंतुष्टुष्टतः ॥ गावामेहृदयेसंतुगवांमच्येचसा-
 म्यहं १ ॥ पंचगावःसमुत्पन्नामध्यमानेमहोदधौ ॥ तासांगच्येतुथानंदतसैधेनैवैनमोनमः २ ॥ यालक्ष्मीःसर्वदेवानां-

याचंदेयेष्यवसिता ॥ धेनुरूपेणसादेवीममपापंव्यपोहतु ३ ॥ अयंबोहिमयादत्तःसर्वासांपतिरुत्तमः ॥ तुभ्यंचै-
तामयादत्ता.पत्न्य.सर्वामनोरमाः ४ ॥ ततोद्येःपूर्वतःउदक्षुखंवृषंकृत्वाताम्रपात्रेवृषपुच्छंयसतरीपुच्छान्येकीकृत्यसकुशयय-
तिलजलेनप्राप्तुतेनष्टपुच्छेसर्वपातपणंकार्यं ॥ तद्यथा ॥ देवर्षिपितृणांदुर्गतिगतानांचतुसयेआत्मनःआकल्पसन्ताना-
चिच्छेदार्थंवृषपुच्छेतर्पणमहकरिष्ये ॥ ब्रह्मादितर्पणंकृत्वा ॥ ततःप्राचीनावीतिनादधिणाभिमुखःपित्रादित्रयीमात्रादि-
त्रयीमातामहादित्रयीइत्यादिसर्वोत्तर्पयेत् ॥ यावंतद्यसर्ग्येतेतांश्चसर्वोत्तर्पयेत् ॥ ततःपुराणश्लोकैस्तर्पणं ॥ तद्यथा ॥
ब्रह्माद्यादेयताःसर्वानुपयोमुनयस्तथा ॥ असुरायातुधानाश्चमातरश्चंडिकास्तथा ॥ दिक्पालालोकपालाश्चग्रहदेवाधिदे-
यताः ॥ तेसर्वंतृप्तिमायांतुनीलपुच्छेसुतर्पिताः ॥ १ ॥ विधेदेवास्तथादित्याःसाध्याश्चैवमरुद्गणाः ॥ क्षेत्रपीठोपपीठा-
श्चनदानद्यधसागराः ॥ तेसर्वे ॥ २ ॥ पातालेनागपत्न्यध्वनागाश्चैवसर्पयताः ॥ पिशाचागुह्यकाःप्रेतागंधर्वागणरा-
क्षसाः ॥ तेसर्वे ॥ ३ ॥ पृथिव्यापथ्यतेजधवायुराकाशमेवच ॥ दिचिमुच्यंतरिक्षेचयेचपातालवासिनः ॥ तेसर्वे ॥ ४ ॥
शिव.शियातधाविष्णुःसिद्धिर्लक्ष्मीःसरस्वती ॥ तपोधनाश्चभगवानव्यक्तःपरमेश्वरः ॥ तेसर्वे ॥ ५ ॥ क्षेत्रीपधिलतावृ-
क्षावनस्पत्यधिदेवताः ॥ कपिलःशेषनागश्चतक्षकोर्नतएवच ॥ तेसर्वे ॥ ६ ॥ अन्येजलचराजीवाअसंख्यातास्त्वनेकशः ॥

चतुर्दशयमाश्चैवयेचान्येयमर्किकराः ॥ तेसर्वे० ॥ ७ ॥ येसर्वेयधराजानःपक्षिणःपशवस्तथा ॥ खेदजोऽग्निज्जजीवाश्चअंहु-
 जाश्चजरायुजाः ॥ तेसर्वे० ॥ ८ ॥ अन्येपिवनजीवायेदिवानिशिविहारिणः ॥ तेसर्वे० ॥ ९ ॥ अजगोमहिपीरूपाये-
 चान्येपशवस्तथा ॥ शांतिदाःशुभदायेस्तुनीलपुच्छेसुतर्पिताः ॥ तेसर्वे० ॥ १० ॥ अपसव्येनयदत्तंपितृणांनमगोत्रतः ॥
 पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामही ॥ मातामहाःपितृव्याश्चमातुलाभ्रा-
 तरस्तथा ॥ ११ ॥ पितृमात्रात्मस्वसारःशशुरांताश्चबांधवाः ॥ गुरवोगुरुपत्न्यश्चशिन्याआसाक्षसर्वशः ॥ तेसर्वे० ॥ १२ ॥
 आग्रहस्तंबपर्यंतयेचान्येगोत्रिणस्तथा ॥ सर्पव्याघ्रहतायेचशृंगिर्वष्ट्रिजलाग्निभिः ॥ तेसर्वे० ॥ १३ ॥ अपुत्राअक्रियाये-
 चअदाराधर्मवर्जिताः ॥ आमगर्भामृतायेचशस्त्रपातमृताध्वे ॥ संस्काररहितायेचरौरवाक्षिपुर्गामिनः ॥ तेसर्वे० ॥ १४ ॥
 आग्रहस्तंबपर्यंतदेवर्विपितृमानवाः ॥ तृप्यंतुपितरःसर्वेमातृमातामहादयः ॥ १५ ॥ अतीतकुलकोटीनांससद्वीपनिवा-
 सिनां ॥ आग्रहशुचनारहोकादिदमस्तुतिलोदकं ॥ १६ ॥ पितृवंशेसृतायेचमातृवंशेतथैवच ॥ गुरुश्चशुरवन्धूनांयेचान्ये-
 बांधवामृताः ॥ १७ ॥ येमेकुलेस्तुसर्पिडाःपुत्रदारविचर्जिताः ॥ क्रियालोपगताश्चैवजात्यंधाःपंगवस्तथा ॥ १८ ॥ विरूपा-
 नामगर्भोद्धजाताश्चाताःकुलेमम ॥ तेपिबंतुमयादत्तंष्टपपुच्छेतिलोदकम् ॥ १९ ॥ येऽवांधवानांधवाबायेऽन्यजन्मनि-
 बांधवाः ॥ तेसर्वेतुसिमार्यांतुष्टपपुच्छेतिलोदकात् ॥ २० ॥ दृक्षत्वंचगताःकेचित्तृणगुल्मलतास्थिताः ॥ यातनासुचयो-
 राशुजातीषुविधिसुच ॥ नरकेषुचधोरेषुपतितायेस्वकर्मणा ॥ देवत्वंमानुपत्यंवातिर्यक्प्रेतपिशाचताम् ॥ तेसर्वे० ॥ २१ ॥

कृमिक्रीटपतंगत्वेगतायेचस्यकर्मभिः ॥ अण्डयोनिपुयेजातावांधवाःपापजंतवः ॥ २३ ॥ तिर्यग्योनिगतायेचआमगर्भ-
 पतंतिये ॥ ममदत्तेनतोयेनगच्छंतुगतिमुत्तमां ॥ २४ ॥ आसुरीयोनिमापन्नाःपिशाचत्वंचयेगताः ॥ जलजंतुत्वमापन्नाः
 संधयोनिपुरोपिताः ॥ तेसर्वे० ॥ २५ ॥ तामिस्रनरकेजाताअंधकत्वंसमागताः ॥ शैवेनरकेजाताअन्नपानविवर्जिताः ॥
 तेसर्वे० ॥ २६ ॥ सजीवोनरकेयोवैजायतेन्नियतेपुनः ॥ महापथेचनरकेपण्यतेतैलपक्षवत् ॥ २७ ॥ असिपत्रपनयोरेअ-
 सियच्छिद्यतेभृशं ॥ पचनेनामनरकेतपंतोक्षिययेधरां ॥ महापातकजान्घोरान्नरकाश्चृशदारुणान् ॥ तेसर्वे० ॥ २८ ॥
 आसुरीयोनिमापन्नाश्चैत्योनिपुयेगताः ॥ अधिलोकेपुजाताधविप्युलोकंचयेगताः ॥ तेसर्वे० ॥ २९ ॥ पाखंडेनसृता-
 येचयथाद्याःपापघोनयः ॥ तेसर्वे० ॥ ३० ॥ रविमण्डलसंस्थायेचस्वादपुचयेगताः ॥ तेसर्वे० ॥ ३१ ॥ प्रकृतेचिकृते-
 चैपजायंतेसुविमानवाः ॥ तेसर्वे० ॥ ३२ ॥ काकोलकेचसंजीवेल्लोहकंदकसंकुले ॥ तेसर्वे० ॥ ३३ ॥ भूतप्रेतपिशाच-
 त्वेसंभूतायेकुलेमम ॥ तेसर्वे० ॥ ३४ ॥ आज्ञासंबन्धयंतजंगतृप्यत्थितियुवन् ॥ यत्सर्पयतिधर्मात्मासोऽक्षय्यांविदते-
 गतिं ॥ ३५ ॥ ॥ तर्पणतिपुत्रकामधेद्यजमानस्तार्हिषल्पासहउपविश्य सुपुत्रावाप्त्यर्थेष्टपचस्तरीपुच्छेस्नानमहंकरिष्ये
 इतिसंस्मरयेत् ॥ ऋत्विजः ससधान्यफलान्वितवंशपात्रेषुच्छान्येकीकृत्यतदुपयुक्तदानेनचारुणमन्त्रैः अभिपिंचेयुः ॥
 बंधपात्रगततिलोदकेनतदपस्नादुपविष्टोदपतीक्षानंकुलतः ॥ तत्रमंत्राः ॥ इमंमेगंगे० १ तत्त्वायामि० २ त्वंनोअग्ने०
 ३ सत्यंनो० ४ मापोमौषधी० ५ उदुत्तमं० ६ मुंचंतुमा० ७ अवश्चयनि० ८ पुनंतुमा० ९ ॥ इतिनव ॥ श्रीसूक्तं ॥

पापमानसूक्त ॥ अन्यत्मानमत्राः आपोऽहं दद्याय ॥ ततो वस्त्राणि पारित्यज्य वस्त्रांतराणि परिधाय ॥ ततः पिण्ड-
 दानं ॥ अग्नेः पश्चिमदिग्भागे उपवेशनं ॥ अपसव्यं ॥ नीवीबंधनं ॥ संकल्पः । समस्तपूर्वजानां सिको हिष्टानामुद्धरणार्थ-
 गयाश्चाद्धफलप्राप्त्यर्थं दृष्टपथुरे पिण्डदानमहं करिष्ये ॥ आचाराच्चिलोदकं ॥ पाकप्रोक्षणं ॥ अपहृतेतिरेखाकरणं ॥
 अवेनेजनं ॥ कुशास्तरणं पिण्डदानं सर्वेषां ॥ अत्रमात्रादित्रयं मातामहादित्रयं च पृथग्दद्यात् ॥ पिंडांशे होमचरुशेष-
 प्रक्षेपः ॥ ॥ पौराणश्लोकाः ॥ पितृवंशे मृताये च मानृतवंशे तथैव च ॥ गुरुभ्यश्च गुरुभ्यश्च नान्ये चान्ये वा धवाः हस्तताः ॥ ये मे कुले-
 लुप्तपिंडाः पुत्रदारविवर्जिताः ॥ क्रियालोपगताश्चैव जात्यंधाः पंगवस्तथा ॥ विरूपा आमर्गर्भाश्च ज्ञाताज्ञाताः कुले मम ॥
 द्युतदत्तेन तोयै न तृप्तायां तु परांगतिं ॥ १ ॥ दृक्ष्यो निगताये च तिर्यग्यो निगताश्च ये ॥ तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहं ॥ २ ॥
 पंगुत्वं च गताये वै ये च मूकत्वमागताः ॥ तेषामुद्ध० ॥ ३ ॥ आत्रक्ष्णो ये पितृवंशजाता मातुस्तथा वंशभवा मदीयाः ॥ वंशद्वये-
 सिन्मम दासभूता धृत्यास्तथैवाश्रितसेवकाश्च ॥ मित्राणि सख्यः पशवश्च दृष्टाश्च पृष्टाश्च कृतोपकाराः ॥ जन्मांतरे ये मम सं-
 गताश्च तेभ्यः स्वधा पिण्डमहं ददामि ॥ ४ ॥ अजातदन्ताये केचिद्ये च गभं प्रपीडिताः ॥ तेषामुद्ध० ॥ ५ ॥ वंधुवर्गाश्च ये के-
 चिन्नामगोत्रविवर्जिताः ॥ स्वगोत्रे परगोत्रवातेभ्यः पिण्डं ददाम्यहं ॥ ६ ॥ उद्धं धनमृताये च विपशास्त्रहताश्च ये ॥ शृंगि-
 भिर्दंष्ट्रिभिर्वापि तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहं ॥ ७ ॥ अभिदाहे मृताये च सिंहव्याघ्रहताश्च ये ॥ आत्मोपघातिनो ये च तेभ्यः पिण्ड-
 ददाम्यहं ॥ ८ ॥ अभिदग्धाश्च ये केचिन्नाग्निदग्धास्तथापरं ॥ विद्युचोरहता ये च तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहं ॥ ९ ॥ रौरवेचां-

धत्तामिलेफालसूत्रेचयताः ॥ तेषामु० ॥ १० ॥ पशुत्वाच्चिर्गतायेचपक्षिकीटसरीसृपाः ॥ अधवाकृषयोनिस्थास्तेभ्यः-
 पिंडददाम्यहं ॥ ११ ॥ अन्यैर्दुर्भरणैश्चैवसुधयाचतृपाद्युताः ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्चेतभ्यः पिंडददाम्यहं ॥ १२ ॥ दिव्यं-
 तरिक्षभूमिस्थाः पितरोर्वाधवादयः ॥ तैसर्वैस्तृप्तिमायांतुपिंडदानेनसर्वदा ॥ १३ ॥ जात्यंतरसहस्राणिभ्रमंतःस्तेनकर्मणा ॥
 भानुपंडुर्लभंयेर्पातेभ्यः पिंडददाम्यहं ॥ १४ ॥ असंख्ययातनासंस्थायेनीतायमर्किकरैः ॥ तेषामु० ॥ १५ ॥ येकेचित्प्रे-
 तरूपेणयततेपितरोमम ॥ तैसर्वैस्तृप्तिमायांतुपिंडदानेनसर्वदा ॥ १६ ॥ एवंपिंडदानंकृत्वा ॥ उत्तरतःश्वासधारणंइत्या-
 दियत्तद्वहतिपिंडोपरिसूत्रदानांतं ॥ पिंडभूजनं ॥ इषवत्सतररीरक्षेःप्रदक्षिणमानीयअग्नेःपूर्वतःस्थाप्य ॥ दृपभंअंक-
 यइतिलोदकारंप्रतिनूयात् ॥ श्राद्धतित्तसलोहेननिर्देहत्तंमहादृपं ॥ त्रिशूलंदक्षिणेकुर्याद्दामेचक्रांकनंतथा ॥ अद्येत्यादि०
 ममसमस्तपितृणांसैकोद्दिष्टानामुद्धरणार्थंआकल्पन्नलोकनियासप्राप्तयेसंतानाविच्छेदायचदृपमहस्तुसृजामि ॥ प्रांचसु-
 त्सृजेत् ॥ एतंयुयानमितियाज्ञवल्क्यऋषिःत्रिष्टुप्छंदःगावोदेवतादृपोत्सर्गंचिनियोगः ॥ वामहस्तेनदृपभस्सपुच्छमादाय-
 दक्षिणेनसकुशंतिलोदकंचादाय ॥ एतंयुयानंपतिचोददामितेनक्रीडंतीधरधप्रियेण ॥ मानःसासजनुयासुभागाराय-
 स्पोषेणसमिपामदेम ॥ इतिमन्त्रेणोदकंभूमौधिपेत् ॥ ततःपंचपदानिर्द्विदशानदिशंप्रतिचालनं ॥ सर्वतोत्रजस्व ॥ ॥
 अधस्तुतिमन्त्राः ॥ धर्मस्त्वंदृपरूपेणविधात्रानिर्मितःपुरा ॥ दृपोत्सर्गोत्प्रसन्नस्त्वंमासुद्धरभवार्णवाच्च ॥ १ ॥ नमोस्तु-

विष्णुरूपाय रुद्ररूपाय ते नमः ॥ विश्वनाथ नमस्तु धर्मभृतो जगद्भ्ये ॥ २ ॥ ईमाः सुररूपाः पत्न्यश्च तस्वस्व गोपते ॥
 कल्पिताः क्रीडनार्थाय त्वया सार्द्धं व्रजं त्विमाः ॥ ३ ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवेश भूतर्षितृपोपक ॥ त्वयि मुक्तेऽक्षया लोका मम सं-
 तु निरामयाः ॥ ४ ॥ गावो मे अग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे हृदये संतु गर्वा मध्ये वसाम्यहम् ॥ ५ ॥ यालक्ष्मीः
 सर्वभूतेषु याचदेवेष्वन्यथा ॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोह तु ॥ ६ ॥ पञ्चगावः समुत्पन्ना मध्यमाने महोदधौ ॥ तासां-
 मध्ये सुयानन्दा तस्यै धेन्यै नमो नमः ॥ ७ ॥ अदितिर्देवमाता त्वेदमाता च धीश्वरी ॥ धेनुरूपेण सा देवी मम कामदुचास्तु सा ॥ ८ ॥
 दृपो हि भगवान् धर्मो सुक्तयो च त्सि का इमाः ॥ सारूप्यं चैव सा युज्यं सानि ध्यं च स लोकता ॥ ९ ॥ दृपो हि भगवान् धर्मश्चतुष्पादः-
 प्रकीर्तितः ॥ दृणो मितमहं भक्त्या समं रक्षतु सर्वतः ॥ १० ॥ धर्मस्तस्व संभृतिः स्वाहा त्वं च विभावसौ ॥ दृपरूपेण सा देवी
 सर्वकामप्रदा भय ॥ ११ ॥ धर्मो देहियशो देहि पुत्रान् देहि सुसंपदं ॥ एकोत्तरशतं चैव कुलानां तारय स्वमे ॥ १२ ॥ रुद्रमाता-
 मया दत्ता पत्न्यस्तव दृपोत्तम ॥ पितृणां तारणार्थाय पर्यटस्व महीमिमां ॥ १३ ॥ खुराग्रक्षेपणैः सर्वमम पापं व्यपोह तु ॥
 पितरस्तृप्तिमायां तु खुराग्रजलसेचने ॥ १४ ॥ ये त्वां हि संति पाप्मानो नरके यां तु ते क्षयं ॥ ये त्वां रक्षंति धर्मिणाः स्वर्गे ते नियसन्तु वै
 ॥ १५ ॥ तव दर्पकृतो घाटैर्न दीकूलविशीरणैः ॥ अक्षयाः सन्तु मे लोकाः पौरजानां तु सौरभ ॥ १६ ॥ धनसन्तानमरोग्यं वा-
 धवानां विशेषतः ॥ सुखैर्वैरोचनो देवो नासि काग्रैश्चिनीतथा ॥ १७ ॥ पादे पुंसं स्थितो ब्रह्मा ललाटे दृपभध्वजः ॥ पुच्छेनारायणो

१ एष च तत्तरीपक्षे । इमं गुरुपापपत्नीच एकावैतव गोपते ॥ करिपत्तान्कीडनार्थाय त्वया सार्द्धं व्रजं त्विमां ॥ ३ ॥ इत्युल्लेखे । २ मुक्तिर्भवति कादयं ॥

देवोयस्यतिष्ठतिसर्वदा ॥ १८ ॥ सर्वरोमास्त्रिभुवनं पृथ्वा सुनिगणाः स्मृताः ॥ आत्मानं वैश्वदेवो वामैत्रो भूतेष्वमानुषः ॥ १९ ॥
 धर्मस्त्वं हि प्रसन्नानां तेन सिद्धिप्रदो भव ॥ गवांष्टपसहस्रेषु कीडांशु रुह्यथा सुखं ॥ २० ॥ ततो वत्सतरीमध्यगतं दृष्टपवंशं-
 भूर्मयो भूरित्यनुयाकश्रेण्याभि सञ्चयेत् ॥ ॐ १ शंभूर्मयो भूः २ यास्ते अभेस्ये रुचोः ३ यावो देवाः ४ रुचं नो धेहि वा ०
 ५ तत्त्वायामि ० ६ स्वर्णपर्मः स्वाहा ० ७ ॥ ततः प्रवक्षिणीं कृत्यष्टपमभियादेयत् ॥ तत्र मंत्राः ॥ धारणाद्धर्ममित्यादुर्ध्वमेण
 विधृताः प्रजाः ॥ चरत्यंधर्मरूपेण दृष्टपयस्ततरीयुतः ॥ धर्मस्त्वंष्टप रूपेण ब्रह्मणानिर्मितः पुरा ॥ तयोत्सर्गप्रभायेण मासुद्धर
 भनार्णवात् ॥ नमस्कृत्य मन्त्रयोपेण सीमान्तं नीत्वा दक्षिणस्कन्धेन प्रेरयन् विसृजेत् ॥ नवायासो सौ न च क्षीरं पातव्यं केन विव-
 दामीति वचनात् ॥ तत आगत्य ॥ पादप्रक्षालनं आचमनं ॥ पूर्ववत्पुण्याहवाचनं कार्यं ॥ ततः स्थापिते देवतानासुत्तरपूजनं ॥
 विसर्जनं ॥ सर्वदेवताप्रतिमाद्याचार्याय दद्यात् ॥ दृपोत्सर्गपरिपूर्णतासिद्ध्यर्थं शतब्राह्मणान् यथासंपन्नेनाज्ञेन भोजयिष्ये ॥
 अशक्नोत दर्धयथा विभवं वा ॥ आचार्यपूजनं ॥ ब्रह्मालंकरणे पयसिनीधेनुं दद्यात् ॥ तिलपात्रघृतपात्रे ॥ दशदानानि ॥
 गजाभरधदासीधहेमभूमिर्यहं तिष्ठाः ॥ कन्याचक्रपिलाधेनुं ग्रहदानानि वैदश ॥ अष्टौ महादानानि ॥ अष्टांगपदं ॥ शय्या ॥
 आज्यपात्रदानमन्त्रः ॥ आज्यं तेजः समुद्रतमाज्यं पापहरं परं ॥ आज्यं सुराणामाहार आज्यलोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ आशिपः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ स्वयं भुंजीत वंशुभिः ॥ एवं यथोक्तविधानाय सुनीलं समुत्सृजेत् ॥ सयाति परमं स्थानं यावदाभूत-
 संस्रवं ॥ ॥ इति दृपोत्सर्गपद्धतिः समाप्ता ॥

अथत्रिपिंडीश्राद्धम् ॥ ॥ गारुडे—आचोयकमयःपिंडोद्वितीयोत्रीहिंसंभवः ॥ तृतीयधतिलैःकार्ग्यपुर्वपिंडत्रयंखग
॥ १ ॥ इति ॥ पिशाचमोचनतीर्थस्नात्वा ॥ तत्रनित्यक्रियांविधाय ॥ स्थलंप्रक्षाल्य ॥ तत्रप्रथमंक्रमेणतंडुलसुद्रतिलधा-
न्योपरिनिहितेषुयस्त्रसहितेषुकलशत्रयेषुब्रह्मविष्णुरुद्राणांस्थापनं ॥ ब्राह्मणत्रयमाह्वय ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥ अपसव्यं ॥
त्रिविधानांदिविस्थानांअंतरिक्षस्थानांभूमिस्थानांअज्ञातनामगोत्राणांसात्विकराजसतामसानांप्रितानांमोक्षार्थममशरीरपी-
डापरिहारपूर्वकंआरोग्यार्थंसंतानप्रतिबंधकनिवृत्त्यर्थेएकोद्विष्टविधिनान्त्रिपिंडीश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ सव्यं ॥
ब्राह्मणानांप्रदक्षिणात्रयंकृत्वा ॥ समस्तसंपत् ० संपाद्यंमेप्रसीदत ॥ अपसव्यं ॥ ब्राह्मणान्निमंत्र्य ॥ दिविस्थानांसा-
त्विकानांअज्ञातनामगोत्राणांप्रितानांत्रिपिंडीश्राद्धेभोजनार्थंनिमन्त्रिताभवंतः १ ॥ अंतरिक्षस्थानांराजसानांअज्ञातनाम-
गोत्राणांप्रितानांत्रिपिंडीश्राद्धेभोजनार्थंनिमन्त्रिताभवंतः २ ॥ भूमिस्थानांतामसानांअज्ञातनामगोत्राणांप्रितानांत्रिपिंडी-
श्राद्धेभोजनार्थंनिमन्त्रिताभवंतः ३ ॥ सव्यं ॥ अद्यउक्तविशेषणवतिदेशकालेचत्रिपिंडीश्राद्धाधिकारसिद्ध्यर्थंविष्णुपूजनपू-
र्वकंतर्पणंकरिष्ये ॥ पुरुषसूक्तन्यासान् पढंगन्यासांश्चकृत्वा ॥ आवाहनादिनमस्कारांतंपूजनंकृत्वा ॥ विष्णुतर्प-
णंकार्यं ॥ ॐ सहस्रक्षत्रीयो ० १६ युंजते ० १ इदंविष्णु ० २ इरावती ० ३ देवध्रुवौ ० ४ विष्णोर्नुकं ० ५

१ वासनालउक्त काशीखण्डे—कार्तिकेआचनेमाक्षिमार्गशीर्षेतथैवच ॥ माघफाल्गुनवैशाखेदुह्यपक्षेतथैवच ॥ अतुदंश्याविशेषेणपण्यासा कालञ्ज्यते ॥ एतेका-
॥ प्रशस्तेपिशाचत्वविमोचने ॥ त्रिपिंडीश्राद्धमभ्यासेषुमुत्थकालप्रचक्षते ॥ इति ॥

दियोया० ६ प्रतद्विष्णु० ७ त्रिष्णोरा० ८ अपोदं० ९ विचिचिष्णुव्य० १० रक्षोद्वगंध० ११ रक्षोहणोवो० १२ अमे-
 सान्० १३ विष्णोःकर्मा० १४ तद्विष्णोः० १५ तद्विष्णोः० १६ त्रिष्णोः० १७ उपयामयहीतोस्याग्रय० १८ ॥
 विष्णुर्होतृपौढराक्षणभोजनसंरुपः ॥ अनादिनिधनोदेवःशंसचक्रगदाधरः ॥ अक्षयःपुंडरीकाक्षप्रेतगोक्षप्रदोभय॥ १॥
 अतर्सीपुष्पसंकाशपीतनाससमन्वृतं ॥ येनमस्यतिगोपिंदनेपांविद्यतेभयं ॥ २॥ कृष्णकृष्णकृपालोत्वमगतीनांगतिर्भव ॥
 संसाराण्यमग्रानांप्रसीदपुरुषोत्तम ॥ ३॥ नारायणमुरश्रेष्ठलक्ष्मीकान्तपरप्रद ॥ अनेनतूर्णेनाद्यप्रेतमोक्षप्रदोभय ॥ ४॥
 पुनःदुग्धतिलपयोऽहतीत्या ॥ यःकृधिद्वजलोभेनमृत्युप्राप्तोनराधमः ॥ समेप्रीतःसुखंदयात्तस्मैदद्यात्तिलोदकं ॥ १॥
 घनलोभान्मृत्युतायेचसर्वयोनिष्ववस्थिताः ॥ तमेप्रीताःसुखंददुल्लेपांदमिति लोदकं ॥ २॥ यःकश्चिद्धनलोभेनमृत्युकाले
 कृतेनय ॥ समेप्रीतःसुखंदद्यान्नखैदद्यात्तिलोदकं ॥ ३॥ इतिविष्णुतर्पणं ॥ ॥ आचम्यप्राणानायम्य मधुवातानुचं
 जस्यापूजोपहारान्त्रोधेत् ॥ अप्सव्यं ॥ पिदाचमोचनतीर्थंत्रिपिंडीधादंकरुममाधिकारसंपदस्तिभचन्तोद्वयंतु ॥
 अस्तुत्रिपिंडीधाद्वाधिकारसंपत् ॥ कालोयंमुख्यःकालोस्त्वितिभनंतोद्वयंतु ॥ अयंमुख्यःकालोस्तु ॥ पाकपदार्थो-
 नांदविर्योग्यतास्त्वितिभयंतोद्वयंतु ॥ हविर्योग्यतास्तु ॥ दिविस्थानांअंतरिक्षस्थानांभूमिस्थानांअज्ञातनामगोत्राणां-
 प्रेतानांधादंप्रकोरिष्टविधिनायकरिष्ये ॥ तत्र ॥ दिविस्थानांसात्विकानांअज्ञातनामगोत्राणांप्रितानांआह्वनार्थेधुणं-
 दत्वाभयकिःप्रसादःकर्तव्यः ॥ अंतरिक्षस्थानांराजसानांअज्ञातनामगोत्राणंप्रितानांआह्वा० ॥ भूमिस्थानांतामसानां-

न्यं ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्थाअज्ञातनामगोत्राःसात्विकराजसतामसाःप्रेताःइदंवःपाद्यं ॥ सुपाद्यं ॥ शनोदेवी० नः ॥
 दिव्यंतरिक्षभूमिस्थाअज्ञातनामगोत्राःसात्विकराजसतामसाःप्रेताःअमीयोगंधाः ॥ सुगंधाः ॥ अक्षताः ॥ स्वक्षताः ॥
 पुष्पाणि ॥ सुपुष्पाणि ॥ अर्चनविधेःस्वार्चितमस्तु ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्थाअज्ञातनामगोत्राः सात्विकराजसतामसाः
 प्रेताःसमाध्यं ॥ सुसमास्महे ॥ सर्वप्राचीनाधीतिना ॥ तूष्णींतिष्ठोदककरणं ॥ गन्धपुष्पप्रक्षेपः ॥ तूष्णींनीवीवंधनं ॥
 संकल्पः ॥ पिशाचमोचनतीर्थैर्एकोद्दिष्टविधिनात्रिपिंडीश्राद्धंकरिष्ये ॥ कुरुष्वेत्यनुज्ञातः ॥ अग्निष्वाप्ताः पितृगणाः
 प्राचीर० ॥ यदेवादेवेतिपाकप्रोक्षणं ॥ दिविस्थानांसात्विकानांअज्ञातनामगोत्राणांप्रेतानांभृशुवःस्वःइदमासनं ॥
 हस्तप्रधा० ॥ अंतरिक्षस्थानांराजसानां अज्ञातनामगोत्राणांप्रेतानांभृशुवःस्वःइदमासनं ॥ भूमिस्थानांतामसानांअज्ञात-
 नामगोत्राणांप्रेतानांभृशु० सनं० ॥ नात्रावाहनं ॥ अर्घ्यपात्रमासाद्य ॥ एकोर्घ्यपकंपवित्रं पदंपात्रत्रयंनिधाय ॥
 शनोदेवीरित्यादिपुष्पाणीसंतं ॥ यादिव्याआपःपयसासं० वंतु ॥ दिविस्थाःसात्विकाःआज्ञातनामगोत्राःप्रेताः
 इदंबोअर्घ्यं १ ॥ यादिव्या० अंतरिक्षस्थाराजसाअज्ञातनामगो० इदंबोअर्घ्यं २ ॥ यादिव्या० ॥ भूमिस्थास्तामसाअज्ञा-
 तना० इदंबोअर्घ्यं ३ ॥ आपःसर्वत्र ॥ पात्रन्युञ्जीकरणंनस्ति ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्थेभ्यः सात्विकराजसतामसे-
 भ्यअज्ञातनामगोत्रेभ्यःप्रेतेभ्यः अत्रगन्धाद्याच्छादनांताःसर्वेउपचाराःसंपूर्णाः ॥ शुष्मदनुज्ञयापात्रासादनंकरिष्ये ॥

गुरुष्व ॥ तूर्णभिस्त्रिभिर्गण्डलत्रयं कृत्वा ॥ तूर्णिकशुद्धिः ॥ अग्नीकरणाभावः ॥ मूर्धनंदिद्वहतिपात्राभिधारणं ॥
आज्यमधुपायसमापन्नसराज्ञानिपरिविष्य ॥ मध्यादियुक्तं वषिष्टं प्रथमपात्रे, मध्यादियुक्तं तु लघुपिष्टं द्वितीयपात्रे,
मध्यादियुक्तं तिलपिष्टं तृतीयपात्रे दत्त्वा ॥ गायत्र्याभ्युक्षणं ॥ इदं विष्णुः ॥ एवं प्रतिपात्रमात्मनः ॥
दिमिष्येभ्यः सात्त्विकेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः इदं मधुपायसाद्यन्नं सोपस्कं तत्सत्पिशाचमोचनतीर्थं दत्तमक्षय-
मस्तु ॥ अंतरिक्षेभ्यो राजसेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः इदं मधुपायसाद्यन्नं सोपस्कं तत्सत्पिशाचमोचनतीर्थं दत्तं ॥
भूमिष्येभ्यः ह्यहामसेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः इदं मधुपायसाद्यन्नं सोपस्कं तत्सत्पिशाचमोचनतीर्थं दत्तमक्षयमस्तु ॥ ये चेहृषि-
सरोः संधादुपस्य ॥ सन्यं ॥ ब्रह्मार्पणं ॥ अपसव्यं ॥ आपोदानंदत्वा ॥ एको विष्णुः ॥ अनेन ब्राह्मणभोजनेन दिव्यं-
तरिक्षभूमिस्थसारित्यकरजसतामसं अज्ञातनामगोत्रं प्रेतमोक्षदोमहं विष्णुः प्रीयतां न मयेति भूमीसकुशतिलजलं प्रक्षिपेत् ॥
ईदानीं विष्णुः ॥ दिव्यं तरिक्षभूमिस्थाः सात्त्विकराजसतामसा अज्ञातनामगोत्राः प्रेताः तत्सत्पिशाचमोचनतीर्थं अमृतं क्षुपध्वं ॥
सन्यं ॥ सकृन्निर्वाणायत्रीजपः ॥ अपसव्यं ॥ तृप्तान् ज्ञात्वा अन्नं कीर्यं ॥ चिकिराभावः ॥ उत्तरापोदानंदत्वा ॥ मधुवाता-
दितितृचंजशा ॥ दिव्यं तरिक्षभूमिस्थाः सात्त्विकराजसतामसा अज्ञातनामगोत्राः प्रेताः तृप्ताः तृप्ताः स्वइति यजमानो ब्रूयान् ॥ तृप्ताः-
स्मदतिनासणाः ॥ शर्करामधुसर्पिरिति मधुरत्रयमिधितं यवप्रीदितिलपिष्टत्रयं कृत्वा ॥ त्रिविधानां ० निवृत्त्यर्थं-
पिष्टदानं कुरित्ये ॥ दधिणाभिपुष्टः सन्यं जान्वाच्य ॥ अपदं तेतिरेखाग्रमुच्छित्य तत्र कुशानास्त्रीर्येतिलोदकमादाय ॥ अस्म-

तकुलमृताय च गता ते यानां वेद्यते ॥ आवाहयिष्ये तान्सर्वान्दुर्भेदं पृष्ठे तिलोदकैः १ ॥ मातामहकुले ये च गतिर्येषां न विद्यते ॥
 आवाहयिष्ये तान्सर्वान्दुर्भेदं पृष्ठे तिलोदकैः २ ॥ बन्धुवर्गं मृताये च गतिर्येषां न विद्यते ॥ तिलोदकं मया दत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु ३ ॥
 इति श्लोकत्रयेण रेखात्रयोपरि तिलोदकं दत्त्वा ॥ ततः यवपिंडं स्पृष्ट्वा मधुवाता इति तृचंजस्वापि ण्डमादाय ॥ पितृवंशे मृताये
 कुले मम ॥ धर्मपिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ एवं श्लोकत्रयं पठित्वा ॥ इमं यवमयं पिण्डं मधुरत्रयसंयुतं ॥ ददामि तस्मै
 प्रेताय यः पीडा कुरुते मम १ ॥ ये केचित् प्रेतरूपेण वर्तन्ते ते पितरो मम ॥ यवपिण्डप्रदानेन तृप्तिं गच्छन्तु साश्र्वती २ ॥ ये केचिद्वि-
 तिष्ठन्ति प्रेताः सात्त्विकरूपिणः ॥ सात्त्विकाः पिण्डदानेन तृप्तिं गच्छन्तु तेऽक्षया ३ ॥ दिविस्थाः सात्त्विका अज्ञातनाम गोत्राः-
 प्रेता एव चः पिण्डोक्षय्यमुपतिष्ठतु इति यवमयं पिंडं दद्यात् ॥ ततो ब्रीहिमयं पिंडं स्पृष्ट्वा मधुवाता इति तृचंजस्वापि ण्डमादाय ॥
 पितृवंशे इत्यादि श्लोकत्रयं उक्त्वा ॥ इमं ब्रीहिमयं पिण्डं मधुरत्रयसंयुतं ॥ तन्मुक्तये प्रदास्यामि पीडायः कुरुते मम १ ॥ ये केचि-
 द्वायुरूपेण वर्तन्ते पितरो मम ॥ तंजुलैः पिंडदानेन प्रजंतु गतिमुत्तमां २ ॥ अंतरिक्षे च ये केचिन्नाजसावायुरूपिणः ॥ ते सर्वे पि-
 ण्डदानेन संतृप्यन्तु मुदान्विताः ३ ॥ अंतरिक्षस्थाराजसा अज्ञातनाम गोत्राः प्रेताः एव ब्रीहियः पिंडोक्षय्यमुपतिष्ठतु इति ब्रीहि-
 मयं पिंडं दद्यात् ॥ ततस्तृतीयं तिलमयं पिंडं स्पृष्ट्वा मधुवाता इति तृचंजस्वापि ण्डमादाय ॥ पितृवंशे इत्यादि श्लोकत्रयं पठित्वा ॥
 इमं तिलमयं पिंडं सर्विणामधुना युतं ॥ तेभ्यो ददामि ये पीडां मत्कुले कुर्वते सदा १ ॥ ये केचित्तामसाः प्रेता भूमौ तिष्ठन्ति-
 सर्वदा ॥ तिलपिण्डप्रदानेन गतिं गच्छन्तु ते शुभं २ ॥ तमोरूपाश्च ये केचिद्वर्तन्ते पितरो मम ॥ पिण्याकपिंडदानेन ते तृप्य-

स्तुष्टुघादिताः ३ ॥ भूमिस्थास्नामसाञ्ज्ञातनामगोत्राः प्रेताः पृथग्यमुपतिष्ठतु इति तिलमगंधपिंडं दद्यात् ॥
अत्र पितर इति जपः ॥ उदङ्मास्तजातमनात् ॥ विष्टुत् ॥ अमीमदं ते तिलजपः ॥ पितृवंश इति श्लोत्रेण त्रिपुण्ड्रमुप्राप्त्येकं
तिलोदकं दत्त्वा ॥ पितृवंशे मृ० कुलेभ्यः ॥ तिलोदकं मया दत्तमध्वयमुपतिष्ठतु ॥ इति तिलोदकं दत्त्वा ॥ नीवी चित्संनं ॥
नमोयः पितरो रसायंति पण्डं जलिकरणं ॥ त्रिपुण्ड्रिपुण्ड्रः पितरो वास इति मन्त्राद्युत्थासुत्रं दद्यात् ॥ सव्यं ॥ कुलाभिष्टुष्ट्यर्थं
पिंडपूजनं करिष्ये ॥ कुल्य ॥ दिव्यं तरिक्षभूमिस्थेभ्यः सात्विकराजसतामसेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः अन्नगन्ध-
पुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतांबूलदक्षिणांतं पूजनं कृत्वा ॥ अर्घ्यदानं कुर्यात् ॥ ततो दृष्ट्वा त्रेगन्धोदकतुलसीपुष्पाणि प्रक्षिप्य
तन्मध्ये भानुर्लिंगफलत्रयं स्थापयित्वा ॥ उपवीती ॥ अर्घ्यपात्रमादाय ॥ दिविस्थाः सारिबका अज्ञातनामगोत्राः प्रेता इद-
मर्घ्यं समर्पयामि इति यत्र पिण्डोपरि दद्यात् ॥ पुनरर्घ्यपात्रमादाय तन्मध्ये जंजीरफलत्रयं निधाय अर्घ्यं दद्यात् ॥ अंतरिक्षस्था
राजसा अज्ञातनामगोत्राः प्रेताः इदमर्घ्यं ॥ मि इति ग्रीहि पिण्डोपरि दद्यात् ॥ पुनरर्घ्यपात्रे खजूरफलत्रयं दृहीत्वा ॥ भूमिस्था-
स्नामसा अज्ञातनामगोत्राः प्रेताः इदमर्घ्यं ॥ मि इति तिलपिण्डोपरि दद्यात् ॥ अपसव्यं ॥ ब्राह्मणहस्ते शिवा आपः संत्यि-
त्वादि ॥ दिव्यं तरिक्षभूमिस्थेभ्यः सात्विकराजसतामसेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः यद्दत्तं त्रिपिण्डीयादीयमन्नमुदकं-
तदक्षय्यमस्तु ॥ सव्यं ॥ अस्मद्वोत्रं बर्धतामिति यजमानः ॥ गोत्रं वोत्रं बर्धतामिति ब्राह्मणाः ॥ अपसव्यं ॥ ऊर्जं वहंतीति यि-

ण्डगूलजदकनिर्यकः ॥ उपविष्टेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः दिविस्तेभ्यः सात्त्विकेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः इदं वस्त्रं दक्षिणापातु ॥
 अंतरिक्षस्थेभ्यो राजसेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः अयं कम्बुलुर्दक्षिणापातु ॥ भूमिस्थेभ्यः स्तामसेभ्यः अज्ञातनामगो-
 त्रेभ्यः प्रेतेभ्यः इमौ उपानहौ दक्षिणापातु ॥ सव्यं ॥ पिंडेषु नमस्कारः ॥ अथ यदेव प्रजामिच्छेत ॥ गोत्रस्याभिष्टुद्धिर-
 स्त्विति ब्राह्मणाब्रूयुः ॥ अपसव्यं ॥ अयोध्याम ॥ ॐ तद्विष्णोः परमं पदमिति मन्त्रेण पिंडान् स्थाल्यामवधाय ॥
 अवघ्राणं भवति ॥ सव्यं ॥ पादौ प्रक्षाल्य आचम्य ब्राह्मणप्रार्थना ॥ दिव्यं तरिक्षं भूमिस्थाः सात्त्विकाराजसास्तथा ॥
 प्रेतावैतामसा येन्ये शांतियच्छंतु तर्पिताः ॥ इति प्रार्थना ॥ यजमानायाशीर्वाद्गोदेयः ॥ स्वादुपलंसदः ॥ मया यत्कृतं वि-
 ब्यं तरिक्षं भूमिस्थेभ्यः सात्त्विकराजसतामसेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः पिशाचमोचनतीर्थेऽत्रिपिंडीश्राद्धं कालहीनं द-
 क्षिणाहीनं ब्राह्मणानां वचनात् श्रीमहाविष्णोः प्रसादात् तत्सर्वपरिपूर्णं ॥ अस्तु परिपूर्णं ॥ इति त्रिपिंडीश्राद्धप्रयोगः ॥
 अथ त्रिपिंडीश्राद्धांगदानानि ॥ गोप्रदानं ॥ तत्प्रयोगो न्यत्रज्ञेयः ॥ तिलपात्रदानं ॥ मध्वः ॥ तिलाः पुण्याः पयिश्चाश्च
 तिलाः सर्वकराः स्मृताः ॥ शुक्लावायदि वा कृष्णाः ऋषिगोत्रसमुद्भवाः ॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ॥ तिलपा-
 त्रप्रदानेन नश्यंतु सकलान्यपि ॥ इति ॥ दूतपात्रदानं ॥ ततः स्थापितकलशो देकेन यजमानाभिषेकः ॥ पयःपृ० ॥ ततः
 सर्वोपधीरनुलिप्य सचैलं छात्वा स्थापिते देवतानां विसर्जनं ॥ ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ भूयसीं दद्यात् ॥ इति त्रिपिंडीश्राद्धं ॥

अत्रमिश्रकरणेनिवेशनीयाः सन्ति यद्यपि बहुवो विषयाणावश्यकास्तथापि ग्रंथविस्तरभियास्थलसंकोचेनास्मिन्नावर्तनेन-
संयुहीतास्मानुष्यपरिशिष्टरूपेण प्रकाशयामः श्रीशङ्करपदास्याऽऽरात्पुनः संस्कारावसरलाभेऽत्रापि संयुहीमहतिविदां कुर्व-
न्नुद्गरदर्शिनोपि दांस इति शम् ॥

॥ इति शुद्धयष्टुः शास्त्रीयकर्मकाण्डप्रदीपे प्रतीयापनप्रतिष्ठादिमिश्रप्रकरणम् ॥

अथाऽन्येष्ट्याद्यन्तिमप्रकरणम् ॥ ५ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ प्रणम्यपरमात्मानंगणेशं कामदंशुम् ॥ सर्वपापकाराय तनुतं त्येष्टिपद्धतिम् ॥ १ ॥

अथ सर्वप्रायश्चित्तम् ॥ ॥ आसन्नमरणं पित्रादिकं ज्ञात्वा पुत्रादिभिस्त्रीर्धेनीत्वा प्रायश्चित्तं कारयेत् । तदीयं स्वयं वा कुर्यात् ॥ तथा ॥ पलब्धं च द्वादशार्धोद्धवाय धाशक्तितैव सुवर्णादिप्रत्यान्नाय द्वारा कुर्यात् ॥ संकल्पमात्रं वा कृत्वा सूतकान्ते वा कुर्यात् ॥ तत्रादीसभा उपवेशनीया ॥ तल्लक्षणमाह याज्ञवल्क्यः—चत्वारो वेदधर्मज्ञाः प्रपन्नैर्विद्यमेव वा ॥ सायूतेयं सधर्मः स्यादेको वा ध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ चतुरस्त्रीनेकं वा ध्यात्मविदं पर्पस्वेनोपवेश्य तदग्रे वा गयतः स चैलं ज्ञात्वा शक्तौ सत्यां हि त्रिवासां गुं जानः पर्पदं प्रदक्षिणीकृत्य हृदये न दूयमानो धरण्यां साष्टांगं प्रणमेत् ॥ ततस्तैः किं ते कार्ये मिथ्यामायादीः सत्यमेव ब्रह्मत्यादि दृष्टेर्पर्पदग्रे गोष्ठ्ययोः प्रत्येकं प्रत्यान्नायत्येन यथाशक्ति स्वर्णैरौघ्ययोर्निष्कतर्धतर्धेनानिधाय ॥ अमुकस्य मे जन्म प्रभृति अद्य यावत् ज्ञानाज्ञानकामाकामसकृदसकृत्कृतकायिकवाचिकमानसिकसांसर्गिक ज्ञाताज्ञातस्पृष्टास्पृष्टा सुक्ता सुक्तापीतसकलपातकानि पातकोपपातकलुपातकसंकरीकरणमलिनीकरणापाधीकरणातिभ्रंशकरप्रकीर्णकपातकानां मध्ये संभावितानां पापानां निरासार्थं ममानुग्रहं कृत्वा प्रायश्चित्तमुपदिशं तु भवतः ॥ तथा ॥ सर्वधर्मविवेक्तारोगोत्सारः सकलादिजाः ॥ मम देहस्य संशुद्धिं कुर्वन्तु हि जसत्तमाः ॥ मया कृतं महाघोरं ज्ञातं मज्ञातं कल्विपं ॥ प्रसादः क्रियतां महं शुभानु-

धिक्कंशतत्रयंरक्तिकाभवन्ति । लोकशाखयोरेकवाच्यतायामापाः ४० । अशक्तौतदर्धे २० । तदर्धेया १० । तत्रमुख्यं
 स्वर्णं । तदशक्तौरजतंमालं ॥ ततोनिचेदितंप्रायश्चित्तं भवदनुग्रहः इत्यंगीकृत्यसंगानपूर्वकंप्रणम्यपर्यद्विसर्जयेत् ॥
 अस्मिन्नद्वनिशक्तेनोपवासःकार्यः । इतरेणहविष्याशनं ॥ मुख्यपक्षस्तु ॥ इयंहंप्रातस्त्रयहंसार्च्यंअथहमथादयाचितं ॥ इयंहं
 परंतुनाश्रीयात्प्राजापत्योयमुच्यते ॥ तदशक्तौ—एकभक्तेनकेनतथैवायाचितेनच ॥ उपवासेनचैकेनपादकुच्छूउदाहृतः ॥
 त्रिरभ्यासेप्राजापत्यः ॥ ॥ ततःकस्यांचिद्रिक्तायांतिथौअथवातस्मिन्नेवदिनेकृतमाध्याह्निकःसायाह्नेगंगादीदेशकालौ
 संकीर्त्य अमुकशर्मणोममजन्मप्रभृतिअथवायतज्ञानाज्ञानकामसकृदसकृत्कृतकायिकवाचिकमानसिकसांसर्गि-
 कज्ञाताज्ञातस्पृष्टास्पृष्टमुक्तामुक्तपीतापीतसकलपातकतिपातकोपपातकलघुपातकसंकरीकरणमलिनीकरणापात्रीकरजा-
 तिम्रंशकरप्रकीर्णकपातकानामप्येसंभावितानांपापानांनिरासेन[मरणकाले]शुद्ध्यर्थंश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंचअमुकप्रायश्चित्तंचअ-
 मुकप्रत्याज्ञायेनप्राच्योदीच्यांगसहितंकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ ततः । स्मरणार्तिकत्विपंहंतीत्यादिगोदावर्यादितीर्थप्रार्थना-
 दर्शनंसाष्टांगप्रणामश्च ॥ ततोब्रह्माद्रिशिखरोत्पन्नेइत्याद्यर्पणंचकं ॥ ततोवपनंचार्घ्यं ॥ देशकालौसंकीर्त्यंप्रायश्चित्तां-
 गत्येनक्षौरंकरिष्ये ॥ यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यासमानिच ॥ केशानाथित्यतिष्ठन्तस्मारकेशान्प्रपास्यहं ॥ इति-
 मन्त्रेणश्रित्साकक्षोपस्थचूर्जनखरोमादिवापयित्वा ॥ प्राञ्चसोद्गादशांगुलंदंतकाष्ठंभुज्यात् ॥ आयुर्वलंयशोवर्चःप्रजापशुवसू-
 निच ॥ ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचत्वन्मोदेहिवनस्पते ॥ इतिमन्त्रेणदन्तकाष्ठंगृहीत्वादन्तान्धावयेत् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ ॐ अन्नाह्ना-

यव्यदृच्यदृसोमोराजायमागमत् ॥ समेमुखं प्रमादयेत्तथशसाचभगेनच ॥ द्वादशगंहूपास्त्यक्त्वा ततस्तूष्णीं कृत्वा ॥ ॥
 मन्त्रत-भस्यादिदशखानान्निशुन्यात् ॥ तत्रादौ भस्मस्तानं १ ॥ हस्तेभ्यश्च गृहीत्वा । ईशानाय नम इति शिरसि । तत्पुरु-
 पाय नम इति मुखे । अयोराय नम इति हृदये । धामदेवाय नम इति गुह्ये । सद्योजाताय नम इति पादयोः । प्रणवेन स-
 वीगे ॥ ॥ अथ गोमयस्नानं ० २ ॥ गन्धद्वारां ० ॥ अग्रमंत्रं चरंतीनामोपधीनां वने वने ॥ तासां सृपभपत्नीनां पवित्रं काय-
 शोधने ॥ तन्मेरोगांधशोकांधपापंचहरगोमय ॥ इति गोमयस्नानं ॥ ॥ अथ सृत्तिकालानं ३ ॥ भूरसीति भूमिं प्रार्थ्य ।
 मायोरिपत्स्वमिहैतिलनित्या । गायत्र्या कुशोदकेनाभ्युक्ष्य । स्योनापृथिवीति मुदमावाय । वातारामिंद्रमिति पूर्वस्यादि-
 शिषिपेत् । यमाय त्वेति दक्षिणतः । तत्स्यायामीति पश्चात् । वयं सोमेत्युत्तरतः । तत्सूर्यस्येत्युपरिष्ठात् । इदं चिष्णु-
 रित्यधस्तात् ॥ ततो गेपु ॥ सहस्रदीर्घेति शिरसि । सुखं सदस्यसिर इति मुखे । नीलग्रीवा इति कंठे । आं प्राणिस्थालीति-
 हृदये । नाभिर्मे इति नाभौ । यादृमे वलमिति वाहोः । सोमानं सरणमिति कुक्षयोः । पृथीर्मे इत्यूर्वोः । बहीर्नापि तेति-
 पृष्ठदेशे । पुन-पृथीर्मे इति जानुनोः । एतावानस्येति पादयोः । पुरुषसूक्तेन सर्ववीगे ॥ एतावत्सक्तौ ॥ अथ क्रांतेरथ क्रांते
 विष्णुक्रांते वसुंधरे ॥ शिरसाधारयिव्याभिरक्षस्व मां पदे पदे ॥ भुगिर्वेनुश्च धरणीथरित्री लोकाधारिणी ॥ उद्धृतासि वराह-
 णकृष्णेन शतबाहुना ॥ सृत्तिके हरमेपापं यन्मया दुष्कृतं कृतं ॥ सृत्तिके ब्रह्मदत्तासि कादये पेनायि पत्रिता ॥ सृत्तिके देहि मे पु-
 ण्ड्रित्वयि सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ सृत्तिके यदघं सर्वतन्मे निणुदं सृत्तिके ॥ त्वया हतेन पापेन गच्छामि परमांगतिं ॥ इति मन्त्रैरंगोद्वर्त-

नमात्रं ॥ ॥ आपोहिष्ठेतिशुद्धोदकस्नानं ४ ॥ अथपंचगव्यस्नानं ॥ गायत्रीमन्त्रेणगोमूत्रस्नानं ५ ॥ गन्धद्वारामि-
 त्तियोगयस्नानं ६ ॥ आप्यायस्वेतिक्षीरस्नानं ७ ॥ दधिकाण्डइतिदधिस्नानं ८ ॥ घृतंमिमिक्षेइतिघृतस्नानं ९ ॥ देवसत्वे-
 त्तिशुशोदकं १० ॥ पयंदशस्नानानिबिधायस्वसुश्रोक्तविधिनामंत्रस्नानंदुर्यात् ॥ ॥ (अथस्त्रीशूद्राणांस्नानविधिर्लिख्यते ॥
 स्त्रीशूद्राणाममंत्रकानिस्नानानिपौराणमंत्रैर्वा । तत्रद्यास्नानैर्मन्त्राःपाठनीयाःनस्वयं ॥ तथाचोक्तंभविष्ये ॥ श्रोतव्यमेव-
 शूद्रेणमाभ्येतव्यंकदाचनेति ॥ तत्रादौभस्नानं ॥ ईशानायनमःशिरसि ॥ तत्पुरुषायनमःमुखे ॥ अघोरायनमःहृदये ॥
 वामदेवायनमःशुद्धे ॥ अग्रमग्रंचरन्तीनामितिमन्त्रेणगोमयस्नानं ॥ ॥ अथमृत्तिकास्नानं ॥ मृत्तिकांहस्तेपृष्टीत्वाइंद्राय-
 नमइतिपूर्वस्वांक्षिपेत् ॥ यमायनमइतिदक्षिणतः ॥ वरुणायनमइतिपश्चिमतः ॥ सोमायनमइत्युत्तरतः ॥ सूर्यायनम-
 इत्युपरिष्ठात् ॥ ततोनेपु ॥ अथक्रांतेइतिमन्त्रेणमृदंसर्वोंगेलेपयेत् ॥ ॥ शुद्धोदकस्नानं ॥ गंगेचयमुनेचैवगोदावरिसर-
 स्वति ॥ नर्मदेसिंधुकावेरिलानेस्थान्संनिधाभय ॥ अधपंचगव्यस्नानं ॥ गंगायैनमःगोमूत्रस्नानं ॥ यमुनायैनमःगोमय-
 स्नानं ॥ सरस्वत्यैनमःक्षीरस्नानं ॥ नर्मदायैनमःदधिस्नानं ॥ बह्वेयैनमइतिघृतस्नानं ॥ विरिंचिनासहोत्पन्नसर्वकर्मप्रसा-
 धक ॥ नुदपापानिसर्पाणिदर्भस्वस्तिकरोभय ॥ इतिशुशोदकस्नानं) ॥ एवंदशस्नानानिकृत्वा ॥ स्नानांगतर्पणंकुर्यात् ॥ ॥
 ततोधौतेवाससीपरिधाय ॥ भस्मनात्रिपुंड्रंघृत्वा ॥ द्विराचम्य ॥ मध्याह्नसंध्योपासनादिविधाय ॥ पौडशोपचारै-
 र्विष्णुपूजनंकार्यं ॥ विष्णुद्देशेनत्रिम्योधिकान्त्राक्षणान्भोजयेत् ॥ अशक्त्वेदामाजंहरणंवादद्यात् ॥ कृतैतत्प्राय-

धित्तांगविष्णुश्चाद्रप्रत्यान्नायभूतं यथाशक्ति हिरण्यं दातुमहसुत्सुज्ये । तेन श्रीपापापहामहाविष्णुः प्रीयतां नमः ॥
ततो गोप्रदानं कार्यं ॥ तद्यगो रभावे निष्कयद्वारा कुर्यात् ॥ ततः स्वयुद्धोक्तविधिना जग्निस्थापनाद्याज्यभागां तं विधाय-
आज्येन महाव्याहती रष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिं वा सुवेण जुहुयात् ॥ अथ पञ्चगव्यविधिः ॥ सुवर्णादिपात्रे पद्मादि-
पत्रपुटे चारक्ता वा गोर्गाव्याघ्रप्रणवेन वा त्रिपलंगो मूत्रमादायां गुह्यपरिमितं धेताया गन्धद्वारे तित्तिगोमयं चादाय एवं कपिलायाः-
सप्तपलमाप्याय स्येति धीरमादाय ततो नीलायाः सप्तपलमेव दधिकाव्या इति दध्यादाय ततः कृष्णाया एकपलं दधुतं तेजोसी-
त्यादाय एकं पलं कुशोदकमापो हिष्ठेत्यादाय प्रणवेना लोच्य प्रणवेनैव यज्ञियकाष्ठेन निर्मथ्य प्रणवेनैवाभिमन्त्र्य हरितैः सप्तपत्रै-
रच्छिन्नान्नैः कुशैः क्षुपत्स्यानभूतैः पंचगव्याहुती जुहुयात् पक्ष्यमाणमन्त्रैः ॥ ॐ इरावती धेनु मनु हि भूतं सूर्ययजुः सिनीमनवे द-
शुत्या ॥ व्यस्तन्नारोदं सीविष्णवे ते द्वादधर्धं पृथिवीमभितो मयूखैः स्वाहा इदं पृथिव्यैनमम ॥ ॐ इदं विष्णुर्विं० सुरे स्वाहा
इदं विष्णवे ॥ ॐ मानसोके० महे स्वाहा इदं रुद्राय० ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं० विभुः स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥
ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये० ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय० ॥ ॐ तत्सवितु० दयात्स्वाहा इदं सवित्रे नमः ॥ ततः प्र-
णवेन ॥ ॐ स्वाहा इदं प्रजापतये० ॥ ॐ भर्गुवः स्वः स्वाहा इदं प्रजापतये० ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्ट-
कृते नमः ॥ एवं दशाहुतीर्हुत्वा ॥ ततो नवाहुत्यादि प्रणीता विमोक्षांतं ॥ अतः ग्रहणं करिष्ये इति ब्राह्मणान् पृष्ट्वा कुरुष्वेति तै-
रनुज्ञातः प्रणवेन सर्वं विवेत् ॥ पानं पलाशगन्धपत्रेण सुवर्णपत्रेण ब्रह्मतीर्थेन वा कुर्यात् ॥ एतच्च ग्रामाद्वहिर्न-

यास्तीरेनक्षत्रदर्शनेकार्यं ॥ अशक्तौ तु गोमूत्रादिस्वल्पं ग्राह्यं सर्वस्वपेयत्वात् ॥ सवकापिलमेवेति लेंगे ॥ अस्मिन्विने-
उपवासः । अशक्तस्य हविष्याशनं ॥ पराशरः—क्षीशद्रव्यविशुद्धयप्राजापत्यं समाचरेत् ॥ पञ्चगव्यं च कुर्वीत क्षात्वा पी-
त्वा शुचिर्भवेत् इति ॥ आरंभे सर्वकृच्छ्राणां समासौ च विशेषतः ॥ आज्ये नैव हि शालामौ जुहुयाद्वाहतीः पृथक् ॥ श्राद्धकुर्वी-
द्भुतांते च गोहिरण्यादिदक्षिणां ॥ क्षीणां होमो न कर्तव्यः पञ्चगव्यं तथैव चेति वचनात् क्षीशद्राणां पञ्चगव्यं होमप्राशनयोर्वि-
फल्यः ॥ होमकरणपक्षे लौकिके क्षौत्राक्षणद्वारा कार्यः ॥ प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं जपहोमविधार्जितमिति वचनाच्छूद्रस्य ब्राह्मण-
द्वारा पि होमो न भवत्येव ॥ ततो यद्दमागत्य विष्णुं सरन्मौनी निशामति ब्राह्मणक्रांतं प्रायश्चित्तं संकल्पानुसारेण प्रत्याभ्यास्य द्वारा-
कृत्योत्तरांगानि कुर्यात् ॥ अग्निस्थापनं दिव्याहतिभिराज्यहोमं च पूर्ववत्कृत्या विष्णुश्राद्धसुत्तरगोदानं च पूर्ववच्चरेत् ॥ ॥

अथ गोदानप्रयोगः ॥ ॥ आचम्य प्राणानाधम्य देशफालौ स्पृत्वा कुशतिलसहितं जलं हस्ते यद्हीत्वा आत्मना सहैकविं-
शति पुरुषतारणार्थं सर्वपापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ब्राह्मणाय गोप्रदानं करिष्ये । तदंगत्वेन ब्राह्मणवरणंगोपूजनं च क-
रिष्ये ॥ असुकगोत्रः असुकप्रवरः असुकशर्मा अहं । असुकगोत्रं असुकप्रवरान्वितं असुकशर्माणं ब्राह्मणंगोप्रतिपृहीतारं-
त्यामहं दृणे ॥ दृतोऽस्मीति तेन याव्यं ॥ ततो यथाविभवं ब्राह्मणं पूजयित्वा गोपूजयेत् ॥ गवामंगेषु तिष्ठंति भुवनानि च-

१ पूर्वोत्तरांगहोम एकस्मिन्नेवार्थकार्यः । यदा तु पूर्वांगहोममासीत् तत्वा प्रायश्चित्तं यथा प्रत्याभ्यासेन स्वयमेव करोति तदा भाग्यं तरेज्जतरांगहोमः कार्यः पूर्वोभेदिर कालधा-
रणात् न भवति ।

तुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिद्यंमेस्यादिहलोकेपरत्र च ॥ इतिगत्रेणपोढशोपचारैःसवत्सांगांसंपूज्यगोदेहेक्षतपुष्पैर्देवानाचा-
हयेत् ॥ शृंगमूलयोत्रंक्षविष्णुभ्यांनमःब्रह्मविष्णुआवाहयामि ॥ एवमग्रेपि ॥ शृंगग्रेसर्वतीर्थभ्योनमः ॥ शिरोमध्येमहादे-
वाय० । ललाटेगौर्यै० । नासावंशेषणमुखाय० । नासापुटयोःकंचलाथतराभ्यां० । कर्णयोरधिभ्यां० । नेत्रयोःशशिस्त्र्या-
भ्यां० । दंतेपुचायवे० । जिह्वायांवरुणाय० । हुंकरेसरस्वत्यै० । गल्लयोर्मासपद्माभ्यां० । ओष्ठयोः संध्याद्वयाय० ।
ग्रीवापादंद्राप० । कुक्षोरक्षोभ्यो० । उरसिसाध्येभ्यो० । जंपासुचतुष्पादयुतधर्माय० । सुरमध्येपुगंधर्वेभ्यो० । सुराग्रे-
पुपन्नगेभ्यो० । सुरपधिमामग्रेपुअप्सरोभ्यो० । पृष्ठेष्कादशरुद्रेभ्यो० । सर्वसंधिपुवसुभ्यो० । श्रोणयोःपितृभ्यो० ।
पुच्छेसामाय० । केशेषुसूर्यरश्मिभ्यां० । मूत्रेगंगायै० । गोमयेयमुनायै० । क्षीरेसरस्वत्यै० । दम्भिनर्मदायै० । घृतेवह्नये ।
रोमसुअष्टाविंशतिदेवकोटिभ्यो० । उदरेशुधिव्यै० । स्तनेपुचतुःसागरेभ्योनमः । इत्यावाह्यासनाच्चैरुपचारैःसंपूज्य ॥
ततःप्राप्तुखोदाताकांस्यपात्रेताम्रमेययाऽज्यपात्रेधृतदिग्धंकुशतिलयुतमुदक्षुखविप्रकरंपरिगृह्यतस्मिन्स-
जलंपुच्छं दद्यात् ॥ मन्त्राः ॥ यज्ञसाधनभूतायाविधल्यापप्रणाशिनी ॥ विथरूपधरोदेवःप्रीयतामनयागवा ॥ इतिप-
ठित्वा ॥ ततइमांंगारुद्रदैवत्यांसवत्सांसवत्सांश्वस्नांश्वसुवर्णनिर्मितस्वर्णशृंगयुतांपंचपलजलनिर्मितसुरसमेतांपंचाशत्पलनिर्मि-
तकांस्यदोहनपात्रसंहितांताम्रपृष्ठांमुक्तालांगूलसंहितांतुभ्यमहंसंप्रदेदइतिविप्रकरंजलंक्षिपेत् ॥ देवस्यत्येतिप्रतिग्रहीता ॥
प्रतिगृह्यतां ॥ प्रतिगृह्णामीतिप्रतिगृहीत्वानूयात् ॥ ततोदात्ता । फोदात्कस्माअदादितिकामस्तुतिंपठेत् ॥ द्यौस्त्वाददात्तप्र-

धिर्वीत्याप्रतिगृह्णात्वितिप्रतिगृहीतावदेत् ॥ कृतैस्तद्गोदानसांगतासिद्धर्थेयथाशक्तिहरण्यंतुभ्यमहंसंप्रददे । तेनश्रीपापा-
 पदमहाविष्णुःप्रीयतां ॥ ततःप्रार्थना ॥ घृतक्षीरप्रदागावोघृतयोन्योघृतोद्भवाः ॥ घृतनयोघृतावतीस्तामेसंतुसदागृहे ॥
 घृतंमेहृदयेनित्यंघृतंनान्यांग्रतिष्ठितं ॥ घृतंमेसर्वतश्चैवघृतंमनसिचैघृतं ॥ गावोममाग्रतो नित्यं गावःशृष्टतएवच ॥ गावो-
 मेसर्वतश्चैवगर्भामध्येवसाम्यहं ॥ इतिपठित्वा ॥ ब्राह्मणसंहितांगामनुग्रज्यगोमतीजपेत् ॥ गावोमासुपतिष्ठंतुहेमशृंग्यः
 पयोमुचः ॥ गावःसुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलुसंनिभाः ॥ गावःपापविनाशिन्योगावःखस्त्ययनंमहत् ॥ अन्नमेवपरंगावो
 देयानां हविर्दत्तं ॥ पावनं सर्वभूतानां रक्षति च वहति च ॥ हविषामन्नपूतेन तु व्यंति त्रिदशादिवि ॥ ऋषीणामपि होतृणां
 गावो होमे प्रतिष्ठिताः ॥ सर्वेषामपि होतृणां गावःशरणमुत्तमं ॥ गावःसर्वस्य लोकास्त्यगावो धन्याः सवाहनाः ॥ नमोगोभ्यः
 श्रीमतीभ्यःसौरमेविभ्य एवच ॥ नमो ब्रह्मसुताभ्यश्चपवित्राभ्योनमोनमः ॥ ब्राह्मणाश्चैव गावश्चकुलमेकं द्विधाकृतं ॥ एक-
 मन्नमत्रास्तिष्ठंति हविरेकत्र तिष्ठति ॥ इतिजपित्वाभूयसीदक्षिणां दत्त्वा कर्मश्चरार्पणंकुर्यात् ॥ ॥ इतिगोदानविधिः ॥ ॥

एवंप्रायश्चित्तंकृत्यावैतरणीदद्यात् ॥ देशकालौस्तत्त्वाममसमस्तपापक्षयार्थंयमद्वारस्थितवैतरण्याख्यनद्युत्तारणार्थंवैत-
 रणीधेनुदानंक० ॥ तदंगत्वेनब्राह्मणपूजनंगोःपूजनंचक० ॥ गोत्रोच्चारपूर्वकंब्राह्मणंवृत्वायथाविभवंपूजयित्वाप्रार्थयेत् ॥
 विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवपंक्तिपावन ॥ तर्तुकामःप्रदास्यामितुभ्यंवैतरणीतुगामिति ॥ देहीतिप्रतिवचनं ॥ पुत्रःकर्ताचे-
 तर्तुमस्येतिप्रयोगः ॥ ततोधेनुंसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ धेनुकेतवंप्रतीक्षस्वयमद्वारमहापथि ॥ उत्तितीर्षुरहंदेविवैतरण्यैनमोस्तुते ॥

पुत्रादौकर्तरिउचितीपुरयमितिपठेत् ॥ ततस्त्रिलकुशजलमादायतस्याःपुच्छंहस्तेधृत्वामत्रंपठेत् ॥ यमद्वारपधेचोरेकृष्णा-
वैतरणीनदी ॥ तर्तुकामःप्रदास्यामिनुभ्यवैतरणीतुगां ॥ इभावैतरणीसंज्ञिकांगांसवत्सांविष्णुदैवतांसुवर्णशृंगीरौव्यहुरां
ताम्रपृष्ठांकांसदोहनांकृष्णपद्मयुगच्छन्नांससाधान्यसहितांपट्टबखवदेधुमयोदुपोपरिस्थितांचत्रोपानहकांस्यचंदोपवीतसंयु-
क्तांकार्पासद्रोणस्यताम्रभाजनोपरिस्थितलोहदंडहस्तमहिपारुढयमसहितांगन्धाद्यर्चितांअमुकशर्मणेब्राह्मणायसंप्रदेतेन-
ध्रीपापापहमहरविष्णुःप्रीयतांनममेत्युक्त्वाविप्रहस्तेजलंक्षिपेत् ॥ दानसांगतासिद्धार्थयथाशक्तिसुवर्णवस्त्रयुगंवादक्षिणां-
संप्रददे ॥ प्रार्थना ॥ विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवपंक्तिपावन ॥ सदक्षिणामयादचातुर्भ्यवैतरणीतुगौः ॥ धेनुकेतवंप्रतीक्षस्व
यावदागमनंमम ॥ पुत्रेकर्तरिआगमनंभवेदित्यूहः ॥ वैतरणीनदीचोरांपुच्छलक्ष्मस्तराम्यहमिति ॥ पुत्रादिःलक्ष्मस्तरोत्व-
यमित्यूहः ॥ धेनुप्रार्थना ॥ यालक्ष्मीःसर्वभूतानांयाचेदेहेव्यवस्थिता ॥ धेनुरूपेणसादेवीममपांपव्यपोहतु ॥ इतिसंप्रा-
श्न्यद्विसर्जयेत् ॥ महाविष्णुःप्रीयतां ॥ स्वयंदानाशक्तीपुत्रेणदत्वातस्मैश्रेयोदद्यात् ॥ कृष्णायाअभावेऽन्यवर्णापिदेया ॥
गोरभावेद्रव्यंदेयं ॥ ॥ इतिवैतरणीदानं ॥

अथदशदानानि ॥ ॥ गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यगुडानिच ॥ रौप्यंलवणमित्याहुर्दशदानान्यनुक्रमात् ॥ इत्यु-
क्तानि ॥ देशकालौस्तृत्वामजन्मप्रभृतिमरणांतंयावदनेकपापक्षयार्थंदशदानानिकरिव्ये ॥ ॥ गोप्रदानं १ ॥ प्रति-
दानंब्राह्मणपूजनंगोपूजनं ॥ यवामंगेषुतिष्ठंतीत्यनेन ॥ यज्ञसाधनभूतायाविश्वस्याचप्रणाग्निनी ॥ विश्वरूपधरोदेवः

प्रीयतामनयागवा ॥ दशदानांतर्गताभिमांगारुद्रदेवतांगोनिष्कयद्रव्यंवातुभ्यमहंसंप्रददे ॥ सांगतासिद्धार्थदक्षिणां० ॥
 भूदानं २ ॥ सर्वभूताश्रयाभूमिर्वराहेणसमुद्धृता ॥ अनंतसखफलदाअतःशान्तिप्रयच्छमे ॥ दशदानांतर्गताभिमांभूमिं
 विष्णुदेवतांनिष्कयंवा० संप्रददे ॥ दक्षिणां० ॥ ॥ तिलदानं ३ ॥ महर्षेर्गोत्रसंभूताःकाश्यपस्यतिलाःस्मृताः ॥ तस्मादेपां-
 प्रदानेनममपापंव्यपोह्यतु ॥ दशदानांतर्गतंतिलदानंसोमदेवतं० दक्षिणां० ॥ ॥ हिरण्यदानं ४ ॥ हिरण्यदानं० दक्षिणां० ॥ तस्मादेपां-
 हेमवीजंविभावसोः ॥ अनंतपुण्यफलदमतःशान्तिप्रयच्छमे ॥ दशदानांतर्गतंहिरण्यमग्निदेवतं० दक्षिणां० ॥ ॥ आज्यदानं
 ५ ॥ कामधेनुभ्यःसंभूतंसर्वकतुपुसंस्थितं ॥ देवानामाज्यमहारमतःशान्तिं० ॥ दशदानांतर्गतमाज्यंविष्णुदेवतं० दक्षिणां० ॥
 वस्त्रदानं ६ ॥ शरणंसर्वलोकानालज्जायारक्षणंपरं ॥ सुवेपधारिवस्त्रत्वमतःशान्तिं० ॥ दशदानांतर्गतंवस्त्रदानंवृहस्पतिदे-
 वतंदक्षिणां० ॥ ॥ धान्यदानं ७ ॥ सर्वदेवमंधान्यंसर्वोत्पत्तिकरमहत् ॥ प्राणिनांजीवनोपायमतःशान्तिं० ॥ दशदानां-
 तर्गतंधान्यंप्रजापतिदेवतं० ॥ दक्षिणां० ॥ ॥ गुडदानं ८ ॥ यथादेवेयुविथ्यात्माप्रवरश्चजनार्दनः ॥ सामवेदस्तुवेदानां-
 महादेवश्चयोगिनां ॥ प्रणवःसर्वमन्त्राणांनारीणांपार्वतीयथा ॥ तथारसानांसर्वेपांगुडःश्रेष्ठतमोमतः ॥ समतस्मात्परां-
 लक्ष्मींददस्वगुडसर्वदा ॥ गुडस्यसंप्रदानेनममपापंव्यपोह्यतु ॥ दशदानांतर्गतंगुडदानंविष्णुदेवतं० ॥ दक्षिणां० ॥ ॥
 रौप्यदानं ९ ॥ प्रीतिर्यतःपितृणांचविष्णुशंकरयोःसदा ॥ शिवनेत्रोद्भवंरौप्यमतःशान्तिं० ॥ दशदानांतर्गतरौप्यंरुद्रदेवतं० ॥
 दक्षिणां० ॥ ॥ लवणदानं १० ॥ यस्मादन्नरसाःसर्वेनोत्कृष्टालवणंविना ॥ शंभोःप्रीतिकरंनित्यमतःशान्तिप्रयच्छमे ॥